

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

VI

Тематски зборник

Нови Сад, 2017

JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU VI
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU VI
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L'ESPACE VI
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE VI
ЈАЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ VI
ЈАЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ VI
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE VI
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO VI
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO VI
LIMBI ȘI CULTURI ÎN TIMP ȘI SPAȚIU VI
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN VI

Уреднице Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Биљана Радић-Бојанић

Издавач УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Суиздавач Педагошко друштво Војводине, Нови Сад

За издавача Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
За суиздавача Јасмина Шестак

Академски одбор: Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Твртко Прћић
Проф. др Владислава Гордић Петковић
Проф. др Едита Андрић
Проф. др Драгана Дробњак
Доц. др Јагода Гранић
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Давиде Астори
Проф. др Жан-Пол Мејер
Проф. др Михај Радан
Проф. др Виторио Дел'Аквила
Проф. др Ђорђе Раца
Проф. др Надежда Силашки
Проф. др Веран Станојевић
Проф. др Игор Лакић
Проф. др Сабина Халупка Решетар
Проф. др Биљана Радић-Бојанић
Доц. др Ксенија Шуловић

Рецензенти: Проф. др Ђорђијана Лунгу Бадја, Западни универзитет у Темишвару,
Румунија
Проф. др Мира Трајкова, Универзитет Св. Кирил и Методиј у
Скопљу, Македонија
Проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија

ISBN 978-86-6065-432-0

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору 6*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 17. 12. 2017. у оквиру истоименог Пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије бр. 178002. Рецензенти појединачних радова:

Александар Мудри (Универзитет у Новом Саду), Александра Изгарјан (Универзитет у Новом Саду), Ана Елаковић (Универзитет у Београду), Ана Халас Поповић (Универзитет у Новом Саду), Аријана Лубурић Цвијановић (Универзитет у Новом Саду), Биљана Сикимић (Балканолошки институт САНУ, Београд), Биљана Влашковић Илић (Универзитет у Крагујевцу), Борислава Ераковић (Универзитет у Новом Саду), Бранислава Дилпарић (Универзитет у Приштини са седиштем у Косовској Митровици), Carmen Andrei (Universitatea "Dunărea De Jos" Din Galațiune, Romania), Christian Eccher (Univerzitet u Novom Sadu), Данијела Прошић Сантовац (Универзитет у Новом Саду), Davide Astori (Università Degli Studi Di Parma, Italia), Дејан Средојевић (Универзитет у Новом Саду), Драгана Дробњак (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Душко Ковачевић (Универзитет у Новом Саду), Емина Кечо-Исаковић (Универзитет у Сарајеву, БиХ), Georgeta Rața (BUASVM, Timisoara, Romania), Гордана Лалић Крстин (Универзитет у Новом Саду), Гордана Штасни (Универзитет у Новом Саду), Гордана Штрбац (Универзитет у Новом Саду), Исидора Вотлс (Универзитет Унион, Београд), Иван Радељковић (Универзитет у Сарајеву, БиХ), Ивана Ђурић Пауновић (Универзитет у Новом Саду), Ивана Вилић (Универзитет у Новом Саду), Јагода Гранић (Универзитет у Сплиту, Хрватска), Јагода Топалов (Универзитет у Новом Саду), Јасмина Ђорђевић (Универзитет у Нишу), Jean'Paul Meyer (Université de Strasbourg, France), Јелена Филиповић (Универзитет у Београду), Јелена Волић (Универзитет у Крагујевцу), Јулијана Вучо (Универзитет у Београду), Катарина Мелић (Универзитет у Крагујевцу), Ксенија Сегеди (Универзитет у Новом Саду), Ксенија Шуловић (Универзитет у Новом Саду), Лариса Раздобудко Човић (Универзитет у Приштини са седиштем у Косовској Митровици), Љиљана Ђурић (Универзитет у Београду), Ljiljana Šarić (University of Oslo, Norway), Љубица Влаховић (Универзитет у Новом Саду), Маја Марковић (Универзитет у Новом Саду), Марија Стефановић (Универзитет у Новом Саду), Марина Јањић (Универзитет у Нишу), Марио Брдар (Свеучилиште у Осиеку, Хрватска), Mihai Radan (Universitatea din Vest, Timisoara, Romania), Михаило Поповић (Универзитет у Београду), Милена Костић (Универзитет у Нишу), Мира Милић (Универзитет у Новом Саду), Мира Трајкова (Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопље, Македонија), Мирча Маран (Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Вршац), Наташа Миливојевић (Универзитет у Новом Саду), Наташа Ружић (Универзитет Црне Горе, Црна Гора), Нермин Вучељ (Универзитет у Нишу), Никола Бубања (Универзитет у Крагујевцу), Николина Зобеница (Универзитет у Новом Саду), Нина Муждека (Универзитет у Новом Саду), Олга Панић-Кавгић (Универзитет у Новом Саду), Оливера Дурбаба (Универзитет у Београду), Оливера Гајић (Универзитет у Новом Саду), Предраг Мутавџић (Универзитет у Београду), Предраг Новаков (Универзитет у Новом Саду), Радмила Бодрич (Универзитет у Новом Саду), Радмила Зотовић (Археолошки институт, Београд), Романца Јовановић (Завод за уџбенике, Београд), Сабина Халупка-Решетар (Универзитет у Новом Саду), Сања Кример Габоровић (Универзитет у Новом Саду), Сања Маричић (Универзитет у Новом Саду), Саша Марјановић (Универзитет у Београду), Саша Модерц (Универзитет у Београду), Савка Благојевић (Универзитет у Нишу), Слободан Т. Јовичић (Универзитет у Београду), Слободанка Китић (Универзитет у Новом Пазару), Соња Филиповић Ковачевић (Универзитет у Новом Саду), Соња Веселиновић (Универзитет у Новом Саду), Станислав Станковић (Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје, Македонија/ИСЈ, Београд), Тамара Валчић Булић (Универзитет у Новом Саду), Татјана Глушац (Универзитет Унион, Београд), Татјана Ђуровић (Универзитет у Београду), Татјана Пауновић (Универзитет у Нишу), Татјана Самарџија (Универзитет у Београду), Вера Васић (Универзитет у Новом Саду), Виолета Стојичић (Универзитет у Нишу), Vittorio del'Aquila (University of Vaasa, Finland), Владан Бартула (Универзитет у Источном Сарајеву, Република Српска), Владимир

Гвозден (Универзитет у Новом Саду), Владимир Ж. Јовановић (Универзитет у Нишу), Владислава Гордић Петковић (Универзитет у Новом Саду), Зорица Ђерговић Јоксимовић (Универзитет у Новом Саду), Зорка Кашић (Универзитет у Београду), Жарко Бошњаковић (Универзитет у Новом Саду), Жолт Лазар (Универзитет у Новом Саду), Милица Андевска (Универзитет у Новом Саду).

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Тематски зборник *Језици и културе у времену и простору VI* окупио је радове истраживача са неколиких универзитета и научних института из Србије и региона (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Република Српска, Македонија, Црна Гора, Румунија) у којима се дијахроно и синхроно, компаративно и контрастивно, теоријски и примењено, аутори подробно баве темама везаним за европске језике, књижевности и културе, ентитете истовремено сталне и променљиве, опште и специфичне, своје и стране, те стога надасве занимљиве за истраживање.

Радови су груписани у поглавља на основу тематике којом се аутори баве и то су *Језик, култура, традиција, Језици кроз време, Језици у времену*, са подсекцијама *Контрастивна анализа, Лексиколошке теме, Лексикографске теме, Традуктолошке теме и Једнојезичка истраживања*. Потом следе поглавља под називом *Методика наставе, Књижевне теме и Социолошке и историјске теме*.

У радовима који чине Зборник научној и стручној јавности представљају се најновији резултати до којих се дошло у различитим областима, дају се критички осврти на досадашње методе истраживања или изражене ставове и предлажу се други, засновани на новом материјалу или новим научним парадигмама. У неколико радова указује се на могућности другачијег читања класичних дела књижевности и подсећа се на заборављене или недовољно истраживане ауторе, а поглавља посвећена контрастивној анализи, језицима у контакту, култури и традицији, језицима кроз време и методици на најбољи начин говоре о потреби да се непрестано проучавају различити аспекти других језика и култура који се данас све чешће сусрећу, преплићу и утичу једни на друге.

Све радове у овом Зборнику повезује једна танана, али веома чврста нит, а то је тежња да се уоче, објасне и сачувају индивидуалност и разноликост које у савременом свету треба да подстакну боље разумевање не само туђег, него и свог сопственог културног и језичког наслеђа. Стога *Језици и културе у времену и простору VI* настављају причу започету у претходним зборницима, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет сваког од нас.

У Новом Саду, октобра 2017.

Снежана Гудурић
Биљана Радић-Бојанић

САДРЖАЈ

Уместо предговора	5
I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА	11
MIHAIL-GEORGE HÂNCU, Borba svetih ratnika protiv aždaja – <i>Chaoskampf</i> ili ne?	13
КАТАРИНА МИЛИЋ, Прилог тумачењу идеолошко-историјског карактера Тријумфалне капије у Паризу	21
JELENA FILIPOVIĆ, Standardnojezička kultura i ideologija standardnih varijeteta u formalnom obrazovanju u Srbiji i u Španiji u XXI veku	33
SNEŽANA VUKADINOVIĆ, <i>Priča o devojci, vitezu i trgovcu</i> : latinska, engleska i balkanska tradicija	45
II ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ	57
BARBARA BURŠIĆ – GIUDICI, Il dialetto sissanese quasi cent’anni dopo: per uno studio comparativo in diacronia tra l’ALI e la parlata di oggi	59
МИХАЙЛО ФЕЈСА - МОНИКА АБОДИ, Походзене препречних консонантох у руским языку	69
III ЈЕЗИЦИ У ВРЕМЕНУ	
III – 1. КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА	79
ANDRIĆ EDIT, A szerb <i>glava</i> és a magyar <i>fej</i> főnevekből alkotott összetett szavak kontrasztív elemzése	81
ANNA MAKIŠOVÁ, Názvy v zoológii z kontrastívneho aspektu	99
PREDRAG NOVAKOV, Neke komponente engleskih teličnih struktura i njihovih srpskih ekvivalenata	107
VIOLETA STOJČIĆ, Semantička prozodija u kolokacijama i kontekstu u srpskom i engleskom jeziku	119
III – 2. ЛЕКСИКОЛОШКЕ ТЕМЕ	133
ALEKSANDRA BLATEŠIĆ, Mitološke ličnosti u italijanskoj i srpskoj frazeologiji i paremiologiji	135
САША П. МАРЈАНОВИЋ, Значењске одлике поредбених фразема француског и српског језика	147
TATJANA ĐUROVIĆ - NADEŽDA SILAŠKI, The school metaphor scenario in Serbian EU accession discourse: a reflection of power asymmetry	163
SONJA FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ, Conceptual integration in new English blends in the register of popular culture	175

MILICA RADULOVIĆ – VLADIMIR Ž. JOVANOVIĆ, The formal characteristics of concealing euphemisms in English and Serbian.....	189
DRAGANA DROBNJAK – SNEŽANA GUDURIĆ – KSENIIJA ŠULOVIĆ, Crno-beli svet u francuskoj, španskoj i srpskoj frazeologiji	207
АНЕТА ТРИВИЋ, Тело, простор, време: метафоричка пресликавања у соматској фразеологији ...	219

III – 3. ЛЕКСИКОГРАФСKE ТЕМЕ..... 229

ANA HALAS POPOVIĆ, Definitional practice in five English learner's dictionaries	231
MIRA MILIĆ - OLGA PANIĆ KAVGIĆ - ALEKSANDRA KARDOŠ, Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina: makrostrukturne i mikrostrukturne inovacije.....	245
MICHELE PAOLINI, Riferimenti danubiano-balcanici nel <i>Dizionario della lingua italiana</i> di Niccolò Tommaseo e Bernardo Bellini	257
TVRTKO PRČIĆ, <i>Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima</i> : teorijske i praktične osnove	269

III – 4. ТРАДУКТОЛОШКЕ ТЕМЕ 289 |

DALIBOR KESIĆ, Physical dimensions in translation	291
SANJA KRIMER GABOROVIĆ, Sistem prevođenja engleskih binominalnih složenica na srpski jezik.....	303

III - 5. ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА 315 |

MLADEN ĆIRIĆ - LJUBICA ĐURIĆ, Pojmovni obrasci stvaranja nadimaka u srpskom jeziku.....	317
8 ДИВНА ПЕТКОВИЋ - ВЕРАН СТАНОЈЕВИЋ, О субјунктиву у комплетивним реченицама.....	329
DEJAN SREDOJEVIĆ, Fonetske razlike između fonološki istih akcenata u različitim vođanskim govorima	341
МИХАЈЛО ФЕЈСА, Лексичке разлике у говору Русина Руског Крстура и Куцуре	351

IV МЕТОДИКА НАСТАВЕ 361 |

BILJANA BABIĆ, Greške u upotrebi oblika genitiva na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog	363
RADMILA BODRIĆ, Osvrt studenata anglistike na metodičku praksu kao oblik razvijanja nastavničkih kompetencija	379
MAJA MARKOVIĆ, Information technologies in pronunciation teaching	397
ПРЕДРАГ МУТАВИЋ - ВОЈКАН СТОЛИЧИЋ, Елементи културе у уџбеницима за учење модерног грчког као другог/страног језика.....	407
IVANA VUKSANOVIĆ, Analyse des savoirs construits dans les interactions en classe bilingue	419
TATJANA GLUŠAČ – MIRA MILIĆ – VESNA PILIPOVIĆ, Analiza pedagoških uverenja nastavnika engleskog jezika u Srbiji.....	429
DRAGICA ŽUGIĆ, Ishodi učenja u nastavi engleskog jezika na univerzitetskom nivou	441
ERVIN KOVAČEVIĆ, The relationship between language learning beliefs and syntactic complexity	455

VESNA POŽGAJ HADŽI, Južnoslavenski jezici u slovenskoj obrazovnoj jezičnoj politici.....	465
RADMILA SUZIĆ – BILJANA RADIĆ-BOJANIĆ, Uticaj konteksta učenja engleskog jezika na stepen jezičke anksioznosti	473
V КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ	485
NICOLE BURGUND, If a Lamb could talk: Beckett, Wittgenstein, and other orders.....	487
VLADISLAVA GORDIĆ PETKOVIĆ, Krv i voda u Šekspirovim dramama: simboli, rituali i značenja	497
NIKOLINA ZOBENICA, Slika nemačkih Jevreja u romanu Živana Ištvančića <i>Crni baron</i>	507
MILENA KALIČANIN, Female aspects of monsters: the case of Scotland	521
VIKTORIJA KROMBHOLC, ‘You have to look at it in a historical perspective’: <i>Cloud Nine</i> as a neo-Victorian text	531
SNÉZANA PETROVA, L’évolution de la tragédie et analyse des passions tragiques	539
IVA SIMURDIĆ, Text-image interaction in illustrated editions of Theodor Storm’s <i>Der kleine Häwelmann</i>	551
ВЕСНА ТРИПКОВИЋ-САМАРЦИЋ, <i>Трамвај звани жеља</i> : поновно исписивање драмског текста у филмском медију	561
VI СОЦИОЛОШКЕ И ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ	575
KLARA BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, Monte Ricco kraj Vrsara (Istra, Hrvatska) – povijest dosadašnjih istraživanja, povijest lokaliteta	577
DUBRAVKA VALIĆ NEDELJKOVIĆ, KARLO BALA, ZOLTAN GELER, Deca o komuniciranju.....	589
МИЛОРАД МИЉАКОВИЋ - ЖОЛТ ЛАЗАР, Поглед Василија Розанова на случај Бејлиса.....	601
БОЈАНА ПЕРИЋ ПРКОСОВАЧКИ – ИДА БОКА, Интеркултурално учење кроз активно учешће младих и утицај митова на интензитет традиционалних уверења.....	609
ВИРЂИНИЈА ПОПОВИЋ – МАРИНА ПУЈА-БАДЕСКУ, Димитрије Кантемир – претеча источноевропске просветитељске историографије	621
JULIJANA VUČO, Afirmisanje kulturnog i jezičkog identiteta migranata: ka skladnom životu u novoj zajednici.....	631

I

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА

MIHAIL-GEORGE HÂNCU

BORBA SVETIH RATNIKA PROTIV AŽDAJA – *CHAOSKAMPF* ILI NE?

Motiv borbe protiv aždaje je jedan od najneobičnijih u hagiografiji. Iako se obično shvata kao kasniji dodatak hrišćanskoj kulturi, Herman Gunkel je našao sličnu sliku u Starom Zavetu, gde se Bog bori sa morskim čudovištem. Prema Gunkelu, ovaj motiv proizlazi iz bliskoistočne tradicije *Chaoskampf*a. Cilj našeg izlaganja je interpretacija hagiografskog motiva borbe protiv Haosa, koji je definisan u smislu prvog svedočenja u evropskoj tradiciji u Hesiodovoj *Teogoniji*: beskrajni i bezoblični entitet koji oslikava vanvremensko zlo kao Smrt i Bolest, a ne smrtna čudovišta kao što je Hidra. Ako u Starom Zavetu Bog samo veza aždaju, sveti ratnici ubijaju zmaja. Iako hagiografski motiv nije *Chaoskampf* u užem smislu, većina priča pokazuje da je zmaj simbol paganizma ili zla uopšte, što znači da se sveti ratnici moraju boriti protiv večitog protivnika. To možemo da potvrdimo istražavajući balkanske tradicije u vezi sa onim svecima čiji praznici označavaju trijumf reda protiv nereda.

Ključne reči: mitologija, hagiografija, Stari Zavet, folklor, *Chaoskampf*, Hesiod.

U poređenju sa drugim književnim motivima u hagiografiji, motiv borbe svetitelja protiv aždaje je dosta neobičan. Ako drugi svetitelji izražavaju svoju veru žrtvujući se u ime Hrista ili pobeđujući nagone sopstvenog tela, ovi sveti ratnici dokazuju svoju veru ubijajući fantastičnu zver. Takva je epizoda, međutim, postala toliko popularnom da i u današnje vreme imamo na raspolaganju razne opise u hagiografiji, ikonografiji, pa čak i u folkloru. Inače, središnja pitanja u našem radu su: odakle potiče aždaja u hrišćanskim legendama i koja je bila njena uloga?. Odgovor na prvo pitanje jeste dosta komplikovan, jer nije potpuno jasno koliko je star ovaj motiv. Sa druge strane, kako bismo mogli da odgovorimo na ovo drugo pitanje, iskoristićemo interpretaciju mitova o zmajevima koju je izneo nemački naučnik, Herman Gunkel 1895. godine.

Chaoskampf je koncept (termin/pojam) koji se nalazi u središtu Gunkelove teorije u knjizi *Chaos und Schöpfung*, objavljenoj nekoliko godina nakon dešifrovanja klinastog pisma, a potom i raznih asirsko-vavilonskih kosmogonija. Iako to nije bio prvi rad u kojem su iznete uočljive veze između Starog Zaveta i vavilonskih tekstova, i danas se ovo delo uzima za jedno od najuticajnijih (vidi rad Lundströma 2013. godine: 151-152). U suštini, Gunkel smatra da početak Postanja nije ni nekakva „slobodna autorova konstrukcija“, niti „književna recepcija vavilonskog materijala“ (Gunkel 1895: 379-398), već da ono sadrži tekstove koje su dokaz dugotrajne usmene tradicije odakle potiču i drugi mitovi o nastanku sveta sa Bliskog Istoka, kao što je, na primer, poznata *Enuma eliš*, koju je Gunkel smatrao najbližom ovoj epizodi iz Starog Zaveta. U *Enuma elišu* se opisuje borba vrhovnog boga Marduka protiv Tiamata, od čijeg se tela stvara ceo svet (Eliade, Culianu 1993: 231). Sa druge strane, u Starom Zavetu se to sugerise samo implicitno, jer – po Gunkelovom mišljenju – nije bilo moguće da Jevreji preuzmu neposredno «jedan mit koji bi bio previše sličan paganstvu», ali je ova epizoda bila toliko poznata i popularna, da nisu mogli da je sasvim ignorišu (Gunkel 1895: 88). Dobar primer za stil ovih aluzija možemo da nađemo u knjizi o Jovu, 38, 11: „Eda li sam more ili kit [na grčkom δράκων], te si namestio stražu oko mene?“ (kao što je prevodio Đura Daničić). Odavde se podrazumeva da je Bog pobedio aždaju, ali je nije pogubio. Mogućnost da se ikada vrati ovaj protivnik je relevantna u definisanju *Chaoskampf*a.

Od izuzetnog značaja je i revolucionarni element Gunkelove knjige kao predlog širenja božanskog otkrovenja, koje je bilo prihvaćeno kod nekoliko naroda na Bliskom Istoku, spremajući se na ovaj način otkrovenje istinske vere. U stvari, Gunkelovu teoriju su potvrdila kasnija otkrića u biblijskim studijama: 1924. se već zaključilo da je prvih šest knjiga Biblije proisteklo iz šest različitih dokumenata i da su neki od ovih dokumenata bili napisani posle povratka Jevreja iz Vavilona (6. vek p. n. e.) (Eliade 1993: 19-20). Vredi takođe pomena i druga Gunkelova pretpostavka u jednom osvrtu iz 1935. godine u kojem naglašava ideju da je osnova izraelskog proslavljanja Nove Godine bila legenda o pobeđi Jahvea nad čudovištem Rahab i da je kralj Izraelita igrao ulogu moćnika svetlosti u borbi protiv prvobitnih božanstava voda (Eliade, 1995: 75). Na bazi ovih ideja Mirča Elijade iznosi sledeće:

Ukoliko je tačno da je «naš svet» jedan Kosmos, svaki spoljašnji napad prethodi ga pretvori u «Haos». A pošto je «naš svet» bio osnovan oponašajući delo bogova, kosmogoniju, neprijatelji koji ga opседаju izjednačuju se sa neprijateljima bogova, sa demonima, a naročito sa arhi-demonom što je prvobitna Aždaja, koju su bogovi pobedili na početku vremena. Napad na «naš svet» jeste osveta mitske Aždaje koja se buni protiv dela bogova, protiv Kosmosa, i pokušava da ga razori. Neprijatelji pripadaju silama Haosa. Svako razaranje jednog grada odgovara regresiji i Haosu, Svaka pobeda nad neprijateljem ponavlja pobedu bogova nad Aždajom (nad «Haosom»). [...]

Aždaja je, kao što ćemo imati prilike da vidimo kada se na to vratimo, model morskog čudovišta, prvobitne Zmije, simbol kosmičkih Voda, Mraka, Noći i Smrti, jednom rečju, amorfnog i virtuelnog svega onoga što još nema nikakav «oblik». Bog je morao da pobedi i raskomada Aždaju kako bi Kosmos mogao da ugleda svetlo dana. Marduk je od tela morskog čudovišta Tiamata uobličio svet. Jehova je stvorio Univerzum nakon svoje pobede nad prvobitnim čudovištem Rahabom. No, videćemo da ta pobeda boga nad Aždajom mora da bude simbolički ponavljana svake godine, jer svet mora da bude svake godine iznova stvaran. U istom smislu se i pobeda bogova nad silama Mraka, Smrti i Haosa ponavlja prilikom svake pobede grada nad napadačima. (Eliade, 2003: 95-96).

14 Dakle, ideja borbe protiv čudovišta koje predstavlja prvobitan Haos nije sačuvana samo u mitovima, nego i u narodnim praznicima.

Važno je da se osvrnemo na poreklo same reči *Haos*. Ova se reč prvi put upotrebljava u Hesiodovoj *Teogoniji* (7. vek p. n. e.) kao naziv prvobitnog elementa kosmosa. Međutim, autor ne opisuje Haos: on samo kaže da je „bio na početku“ (Hesiod, *Teogonija*, 117), a ne karakteriše ga nekim epitetom, kao što je to bilo uobičajeno u epskoj književnosti toga doba. Na osnovu etimologije i jedinog korišćenog prideva (ζοφερός – mračan), francuski i engleski prevodioci su prvobitno preveli „Haos“ kao „ponor“ ili „bezdan“ (*abîme* i *chasm*). Isto značenje predlaže i Miloš Đurić u svojoj *Istoriji helenskoj književnosti* (Đurić 1990: 127). Međutim, Robert Mondi (Mondi 1989: 8) se usprotivio ovom rešenju zato što nema logike: zašto bi bio samo ponor (i ništa drugo oko njega) na početku? On citira glavni argument prevodilaca – da postoje dva pasusa, skoro identična, u kojima se opisuje podzemni svet, ali gde se samo jedna reč menja: u prvom pasusu postoji *Chaos*, u drugom, *chasma*. Prema mišljenju Roberta Mondija, reč Haos se odnosi na «ponor» samo u poređenju sa drugim kasnijim elementima kosmosa, jer se ovaj opis nalazi u epizodi borbe Zeusa protiv Titana.

Hesiodski *Haos* je u stvari termin za ono što se opisuje u drugim kosmogonijama mnoštvom negacija: *Haos* je nešto bez granica, bez forme i bez suštine. Glavni argument Roberta Mondija jeste da sama genealogija u *Teogoniji* je sastavljena oko dualnosti Haos – Geja: postoji ne samo jedna, nego dve paralelne porodice. U porodici Haosa su rođeni bogovi koji imaju samo jednog roditelja (partenogeneza), a u porodici Geje su rođeni bogovi iz parova. Prema Mondiju, najveća razlika između potomaka Haosa i potomaka Geje je u onome što jedni nemaju granice ili ne toliko jasne granice kao drugi: na primer, Noć i Dan su u prvoj kategoriji, a Sunce i Mesec u drugoj. Još jasnije se vidi ova razlika i u kategorizaciji zla: Haos je praotac Smrti, Bolesti, Starosti i drugih sličnih (koje će uvek postojati), a iz Geje proističu konkretna čudovišta kao što su Tifon ili Gorgone, koja sva imaju vremensko i prostorno ograničenje. Kao što ćemo videti, to je jako važno u definisanju *Chaoskampfa* kod svetih ratnika.

Ovu trajnost Haosa potvrđuju kako običaji o Novoj Godini, tako i biblijski prikazi u knjizi o Jovu, 7, 31, gde aždaju pobeđuje jedino Bog. Motiv *Chaoskampfa* se ne ograničava samo na pomenute elemente u Bibliji, nego ih možemo naći i u hagiografiji. Eliade objašnjava da kad su hrišćani pretvorili bogove i mitološke junake u svetitelje da bi se ujedinila hrišćanska *oikumena*, svi prikazi ratnika protiv aždaje od Grčke do Irske i od Portugalije do Urala su se preobličili u jednog sveca, Svetog Đorđa (Eliade 2000: 464).

Na početku našeg istraživanja koristili smo rumunsku verziju *Žitija svetih*, koju je objavio Laskarov-Moldovanu između 1934. i 1942. godine. Kao što naglašava George Mihajila u predgovoru izdanja iz 1992, na osnovu ovog dela se temelji «prva kompletna rumunska zbirka *Žitija svetih*», koja je bila odštampana po prvi put u Mitropoliji u Jašu i u manastiru Neamț između 1807. i 1815. godine. Jedina razlika između ove dve verzije je u tome što je Laskarov-Moldovanu, svojim rečima, «uklonio ponavljanja» i «pojednostavio stil». (Laskarov-Moldovanu [1992]: 6-8).

Dakle, u ovoj varijanti, aždaju koja muči ljude kraj jezera u Libiji ne može pobediti običan čovek. Meštani se prvo mole svojim bogovima, koji im traže da pošalju po jedno dete svakog dana tokom jednog meseca. Kad konačno dođe red na cara te oblasti, Bog pošalje Svetog Đorđa koji ubija aždaju. Nakon što je donosi u grad i zapali, Sveti Đorđe ubeđuje zahvalne ljudi da pređu u hrišćanstvo. (Laskarov-Moldovanu [1992]: 191-192).

Ovom prilikom možemo citirati i najuopšteniju verziju na srpskom:

Po predanju, u jezeru u blizini grada Lide, u Palestini, živela je ogromna aždaja, koja je meštanima obližnjeg grada Virita stvarala velike neprilike. Aždaja je često izlazila iz jezera i proždirala ljude koji bi se našli u blizini jezera a, pored toga, imala je i otrovan zadah od koga su se ljudi razbolevali i često i umirali. Žitelji ovog kraja su se najzad obratili i svom vladaru za pomoć ali im on zapovedi, da bi se rešili svojih problema sa aždajom, da svakog dana na obali jezera žrtvuju po jedno dete. Narod to prihvati i od sutrašnjeg dana započne žrtvovanje dece. Svakog jutra je po jedno dete bilo ostavljano kraj jezera i ubrzo i proždirano. Na kraju je došao red i na ćerku tog vladara, jedinicu, koju okitiše i pripremiše za žrtvu aždaji. Dok je uplakana devojka stajala kraj jezera, pred njom se ukazuje Sveti Đorđe, jašući na konju, sa kopljem u ruci. Tada i aždaja izlazi iz jezera a Đorđe pojuri ka aždaji i zabode joj koplje u čeljust, prignječivši je za zemlju. Po Đorđevom naređenju, devojka vezuje svoj pojas aždaji oko vrata i vodi je prema gradu. Gradski vladar i svi žitelji zbog toga primiše hrišćanstvo a u gradu ubrzo bude izgrađena i velika crkva posvećena Presvetoj Bogorodici i Svetom Đorđu (Perović 2000: 30).

U zapadnoj Evropi, prvi tekst koji sadrži ovu legendu je napisao Jakov Voraginski u *Legenda Aurea*, u drugoj polovini 13. veka. Evo i navedenog teksta:

Georgius tribunus, genere Cappadocum, pervenit quadam vice in provinciam Libyae in civitatem, quae dicitur Silena. Iuxta quam civitatem erat stagnum instar maris, in quo draco pestifer latitabat, qui saepe populum contra se armatum in fugam converterat flatuque suo ad muros civitatis accedens omnes inficiebat. Quapropter compulsi cives duas oves quotidie sibi dabant, ut eius furorem sedarent, alioquin sic muros civitatis invadebat et aerem inficiebat, quod plurimi interibant.

Cum ergo iam oves paene deficerent, maxime cum harum copiam habere non possent, inito consilio ovem cum adiuncto homine tribuebant. Cum igitur sorte omnium filii et filiae hominum darentur et sors neminem exciperet, et iam paene omnes filii et filiae essent consumpti, quadam vice filia regis unica sorte est deprehensa et draconi adjudicata. Tunc rex contristatus ait: "Tollite aurum et argentum et dimidium regni mei et filiam mihi dimittite, ne taliter moriatur." Cui populus cum furore respondit: "Tu, o rex, hoc edictum fecisti et nunc omnes pueri nostri mortui sunt et tu vis filiam tuam salvare! Nisi in filia tua compleveris, quod in aliis ordinasti, succendemus te et domum tuam." Quod rex videns coepit filiam suam flere dicens: "Heu me, filia mea dulcissima, quid de te faciam? Aut quid dicam? Quando plus videbo nuptias tuas?" Et conversus ad populum dixit: "Oro, ut indutias octo dierum lugendi mihi filiam tribuatis." Quod cum populus admisisset,

in fine octo dierum reversus populus est cum furore dicens: “Quare perdis populum tuum propter filiam tuam! En omnes afflatu draconis morimur.” Tunc rex videns, quod non posset filiam liberare, induit eam vestibibus regalibus et amplexatus eam cum lacrimis dixit: “Heu me, filia mea dulcissima, de te filios in regali gremio nutrire credebam et nunc vadis, ut a dracone devoreris. Heu me, filia mea dulcissima, sperabam ad tuas nuptias principes invitare, palatium margaritis ornare, tympana et organa audire, et nunc vadis, ut a dracone devoreris. “Et deosculans dimisit eam dicens: “Utinam, filia mea, ego ante te mortuus essem, quam te sic amissem.” Tunc illa procidit ad pedes patris petens ab eo benedictionem suam. Quam cum pater cum lacrimis benedixisset, ad lacum processit.

Quam beatus Georgius casu inde transiens ut plorantem vidit, eam, quid haberet, interrogavit. Et illa: “Bone iuvenis, velociter equum adscende et fuge, ne mecum pariter moriaris.” Cui Georgius: “Noli timere, filia, sed dic mihi, quid hic praestolaris omni plebe spectante!” Et illa: “Ut video, bone iuvenis, magnifici cordis es tu, sed mecum mori desideras! Fuge velociter.” Cui Georgius: “Hinc ego non discedam, donec mihi, quid habeas, intimabis.” Cum ergo totum sibi exposuisset, ait Georgius: “Filia noli timere, quia in Christi nomine te iuvabo. “Et illa: “Bone miles, sed te ipsum salvare festines, mecum non pereas. Sufficit enim, si sola peream. Nam me liberare non posses et tu mecum perires.”

Dum haec loquerentur, ecce draco veniens caput de lacu levavit. Tunc puella tremefacta dixit: “Fuge, bone domine, fuge velociter.” Tunc Georgius equum ascendens et cruce se muniens draconem contra se advenientem audaciter aggreditur et lanceam fortiter vibrans et se Deo commendans ipsum graviter vulneravit et ad terram deiecit dixitque puellae: “Proice zonam tuam in collum draconis nihil dubitans, filia.”

Quod cum fecisset, sequebatur eam velut mansuetissima canis. Cum ergo eum in civitatem duceret, populi hoc videntes per montes et colles fugere coeperunt dicentes: “Vae nobis, quia iam omnes peribimus!” Tunc beatus Georgius innuit iis dicens: “Nolite timere, ad hoc enim me misit Dominus ad vos, ut a poenis vos liberarem draconis. Tantummodo in Christum credite et unusquisque vestrum baptizetur et draconem istum occidam.” Tunc rex et omnes populi baptizati sunt, beatus Georgius evaginato gladio draconem occidit et ipsum extra civitatem efferri praecepit. Tunc quattuor paria boum ipsum in magnum campum foras duxerunt. Baptizati autem sunt in illa die XX milia exceptis parvulis et mulieribus. Rex autem in honorem beatae Mariae et beati Georgi ecclesiam mirae magnitudinis construxit. De cuius altari fons vivus emanat, cuius potus omnes languidos sanat. Rex vero infinitam pecuniam beato Georgio obtulit, quam ille recipere nolens pauperibus eam dari praecepit. Tunc Georgius de quatuor regem breviter instruxit, scilicet ut ecclesiarum dei curam haberet, sacerdotes honoraret, divinum officium diligenter audiret et semper pauperum memor esset; et sic osculato rege inde recessit. In aliquibus tamen libris legitur quod dum draco ad devorandum puellam pergeret, Georgius se cruce muniuit et draconem aggrediens interfecit (Varazze 1998 : 392-394)

Pošto nas posebno zanima pitanje besmrtnosti bića koja su rođena iz Haosa, naročitu pažnju posvetićemo trenutku smrti aždaje, tim pre što nam Jakov Voraginski nudi dve varijante ovog događaja. Po prvoj, rekli bismo primarnoj varijanti, Sveti Đorđe dolazi sa aždajom u grad i plaši građane. On kaže tom prilikom da ga je poslao Gospod i da će ih spasiti od kazne aždaje (*poenis vos liberare draconis*) ako se oni krste. Građani prihvataju da postanu hrišćani, a zatim svetitelj ubija aždaju mačem i vuče je izvan grada (*beatus Georgius evaginato gladio draconem occidit et ipsum extra civitatem efferri praecepit*). Međutim, u nekim drugim knjigama, kad se približava aždaja da bi progutala devojk, Sveti Đorđe se prekrsti i ubije protivnika. (*In aliquibus tamen libris legitur quod dum draco ad devorandum puellam pergeret, Georgius se cruce muniuit et draconem aggrediens interfecit*).

Posredstvom elemenata kao što je žrtva mladih, ova priča liči na legendu Perseja, koga spominje i *Catholic Encyclopedia* (Thurston 1909), gde autor članka o svetitelju tvrdi da Sveti Đorđe ne može da bude tumačen kao preobraženi Persej zbog kasnog prelaska legende u hrišćansku hagiografiju.

Dakle, smatra se da je ova legenda dospela u Zapadnu Evropu za vreme krstaških ratova, u 12. veku. Međutim, Georgi Atanasov, bugarski autor monografije *Sveti Georgi Pobedonosiec*, objašnjava da prva predstavljanja Svetog Đorđa ubijajući aždaju kopljem datiraju iz 6. veka, a ovi prikazi se nalaze ne samo na Bliskom Istoku (gde se prvo pojavio njegov kult), nego i u Vinici, u sadašnjoj Makedoniji (Atanasov 2001: 100). Drugi istraživači – od kojih je najvažniji Kristofer Volter – su uvideli da grafički motiv svetitelja koji bode kopljem ili mačem protivnika aždaju, potiče iz izraelskih amuleta 4. veka (Walter 1991: 36), gde Solomon ubija ženskog demona, ubicu novorođenčadi. Walter smatra da počevši od 5. veka, konjanik sa amuleta postaje anonimnim, a ženskog demona zamenjuje zmija. Kasnije se ovaj junak identifikuje sa svetim ratnicima koji igraju istu ulogu kao Solomon: oni pobeđuju zlo uz pomoć Boga (Walter 1991: 42).

Ako čitamo dalje rumunske izvore, nailazimo na drugi problem ove hagiografske epizode. U *Rumunskoj knjizi naravoučenija mitropolita Varlaama* (17. vek), koja je posvećena velikim praznicima i velikim svecima, nalazimo – naravno – i priču o Svetom Đorđu (Varlaam 2011: 372-380), dok se o aždaji apsolutno ništa ne spominje. Ipak o nekoj pogibiji aždaje se stvarno govori u knjizi mitropolita, ali se pripisuje drugom svetom ratniku, naime Svetitelju i velikomučeniku Teodoru Tironu, i slavi se na dan koji se naziva Teodorova subota, odnosno, prva subota u Vaskršnjem postu. Svetitelj, koji je hrišćanin od samog početka, želi da učvrsti svoju veru i traži neki znak u ovom smislu. On tada sretne jednu hrišćanku, koja mu priča o «velikoj i užasnoj aždaji». On joj obećava da će ubiti aždaju, jer uz njega je sam Isus Hristos. Pre borbe, on se krsti, a nakon što ubija aždaju jednim udarcem, uvidi da je to bio traženi znak i da pogibijom aždaje, on u stvari ubija samog đavola (Varlaam 2011: 359-360). Priča o Svetitelju Teodoru Tironu je od izvanrednog značaja u odnosu na ostale iz *Knjige* mitropolita Varlaama i zato što je najduža (Varlaam 2012: 164). Zanimljivo je da i za Svetog Đorđa, i za Svetog Teodora Tirona je korišćen isti izvor, naime *Thesaurus* Damaskina Studita. Dakle, tekst koji imamo kod Varlaama je rumunski prevod (preko slovenskog posrednika) ovog grčkog dela, koji je varijanta u govornom grčkom vizantijske hagiografije (kao što kaže sam Damaskin o žitiju Pasikrata) (Varlaam 2012: 176-177).

Prećutkivanje ovih izvora o borbi Svetog Đorđa je dosta značajno. Kao što je argumentovao Gunkel o borbi Boga protiv zmaja, popularnost takvog mita je mogla da utiče na sveti tekst, koji bi inače bio potpuno protiv-paganski – tako su ušle u Bibliju one aluzije o kosmogoničnoj borbi. Pošto Damaskin i Varlaam nisu uključili pogibiju aždaje u legendu Svetog Đorđa, možemo najmanje da pretpostavimo da nije postojala toliko jaka veza između ovog sveca i junačkog čina. Teško nam je da pretpostavimo kako bi Varlaam napisao *rumunsku* knjigu naravoučenija koja ne bi uključila i epizodu, vrlo važnu za rumunsku percepciju, o Svetom Đorđu.

Međutim, ruski lingvista i folklorista, Aleksander Hilferding, opisuje jedan običaj iz Peštera, u Raškoj:

Neke razvaline na Pešteru, kaže Hilferding, nazivaju gradom Trojanom. Za taj Trojan-grad vezao je narod legendu o svetome Đorđu. Pod gradom nalazi se malo jezero: iz njega izlazila je aždaja i proždirla devojkę, dok nije došao red na banovu kćer. Onda se je javio sveti Đorđe, ubio aždaju i oslobodio devojkę. Svake godine o Đurđevdanu – završava Hilferding svoj izveštaj – Arnauti muslimani iz cele okoline i mnogi Srbi hrišćani dolaze na jezero pod gradom Trojanom da prinesu žrtvu svetom Đorđu: tu zakolju ovna, izliju njegovu krv u jezero, pa onda jedu ovna i vesele se (Čajkanović 1973: 177).

Sa druge strane, on smatra da ova paganska tradicija ima veze sa kultom htonskog troglavog boga Trojana (Čajkanović 1973: 177-179), a jedan od centralnih argumenata je sledeći:

Iz činjenice da u prinošenju žrtve učestvuju i muslimani i hrišćani smelo bi se zaključiti da je obred star i da je (s obzirom na to da ga ne napušta nijedna strana) u narodnoj religiji imao, i ranije kao i sada, ugledno mesto. Da žrtva pripada svetome Đorđu, to je *interpretatio christiana*: iz činjenice da se krv životinje još i danas izliva u jezero vidi se jasno da je žrtva prvobitno namenjena demonu ili božanstvu jezera, a ne svetome Đorđu. Iz imena mesta koje je bilo centar za kult toga božanstva možemo saznati i koje je to

božanstvo bilo – to je bio Trojan, nekadašnji zaštitnik i eponim grada [...] – dakle, naš nekadašnji veliki htonični bog. Žrtva je prvobitno bila namenjena njemu.

Iz kulturne legende o Trojanu i povoda za ovu žrtvu njemu / koja je legenda docnije šablonizirana utoliko što se stopila zajedno sa čuvenom legendom o svetome Đorđu, dobro poznatom u književnosti, i našoj, i tudjoj – može se lepo videti da je kult starinskog boga Trojana bio u vezi sa ljudskom žrtvom, za koju smo već videli da je i na drugim mestima prinošena Trojanu. Kasnije je ta ljudska žrtva supstituisana, i mesto čoveka žrtvovan je ovan za koga i inače znamo da u kultu može zameniti čoveka: isti proces vidimo u kultu Hermesa u Beociji, gde se ovako proslavila njegova pobeda nad kuge u Tanagri (Radulović, Vukadinović, Smirnov-Brkić, 2015: 56).

Sad bi imalo smisla da malo objasnimo ko je bio Trojan, tim više što je njegova legenda vezana za drugog svetog ratnika – Svetog Dimitrija.

Veselin Čajkanović beleži da legenda o žrtvovanja devojaka ne bi prosto bila rezultat narodne mašte, već proističe iz legende Svetog Đorđa.

Car Trojan je protagonista legende (koju je opisao Vuk Karadžić) gde se kaže da bi živeo tokom dana u zamku na Ceru, a noću u gradu Širinu, na Savi (gde bi imao odnose sa lokalnim ženama) i da bi imao tri glave: jedna koja je gutala ljude, druga koja je gutala životinje, a treća koja je gutala ribe. Ljudi iz one oblasti na kraju zamole jednog od sluga Trojana da sazna čega se boji car. Ovaj sluga – koji je Sveti Dimitar – pita Trojana i sazna da se on, u stvari, plaši jedino sunca «i nikoga više pod nebom». Brat jedne od žena (Trkanjec 2013: 17) ili sam Sveti Dimitar (Čajkanović 1973: 175) tako sprema sve da ne bi primetio Trojan kad izađe sunce, a car umire odmah pod sunčevim zracima.

Trojan je, prema Čajkanoviću, slovenski bog Triglav (koji ima paralelu i u starogrčkoj kulturi – Hermes Trikephalos, t. j. „troglav“: Radulović, Vukadinović, Smirnov-Brkić, 2015: 56), kao što naglašava i Trkanjec, koji unosi nekoliko argumenata za ovu ideju u slovenskim tradicijama: na primer, on vezuje prikazu Trojana kao «noćnog jahača» sa svedočenjem Herbordus-a o paganima u sadašnjem Ščecinu, u Pomeraniji, kao da su oni obožavali crnog konja kojeg niko nije smeo da zajaše. Iako taj izvor ne govori eksplicitno da je reč o (troglavom) konju Triglavu, na drugom mestu teksta se pominje sedlo Triglava, tako da je moguća ta veza, prema Trkanjcu (2013: 18). Drugi argumenat koji nam je zanimljiviji jeste da ima nekoliko srpskih priča o Ceru i o legendarnom gradu Trojanu: kaže se o žiteljima tog grada da su obožavali idola od zlata i srebra. Iako je ovaj motiv dosta uobičajen u pričama o paganima, Trkanjec objašnjava da zlato ima važno mesto u kultu Triglava. Osim toga, on naglašava i činjenicu da ona aždaja koja živi u jezeru u legendi Svetog Đorđa iz Raške jeste, u stvari, jedan oblik Triglava, jer u jednoj legendi iz Novgoroda postoji aždaja koja je živela na mestu manastira Peruna i koja je spavala svake noći kod jedne devojke u susednom gradu Ilmenu.

Nije dakle ni čudno što se Trojanov grad pretvorio u rodno mesto aždaje protiv koje se borio Sveti Đorđe. U ovom kontekstu, citiraćemo Tihomira Đorđevića, koji naznačuje da ima i drugih legendi iz centralnog dela Srbije o rodnom mestu aždaje, naime da je to grad Širin, isti grad gde je noćio Trojan (Čajkanović 1973: 178).

Iako poreklo tako raznolike terminologije o aždajama i zmajevima zaslužuje poseban rad, ipak ima smisla da malo govorimo i o jednoj reči sa srpskog prostora: *aždaja* ili *aždaha*. Prema Luci Trkanjcu, ova reč je ušla u srpski jezik preko osmanske kulture iz persijske književnosti, naime iz *Aveste* (Trkanjec 2013: 19). Tamo je reč o borbi između smrtnog junaka Thraētaona i žestokog troglavog zmaja, Aži Dahāka. Junak se moli pre borbe, a u ovoj molitvi on opisuje protivnika, o kome saznajemo da je sin zločestog boga Angra Mainyu koji hoće da uništi naš svet i, sa druge strane, da je oteo dve princeze. Kalvert Vatinz (Watkins 1995: 314), autor knjige o mitu borbe protiv zmaja u indoevropskom prostoru, beleži da je ova persijska legenda dosta slična sa drugim vedičkim mitom, uzimajući u obzir dve tačke gledišta: prvo, u onome što se junak moli vrhovnom bogu (Verethragna, odnosno Indra) da bi dobio pomoć u borbi protiv zmaja. S druge strane, njihova imena su vrlo slična (Thraētaona i Trita), kao što su i opisi čudovišta slični (oba imaju po tri glave i šest očiju).

Mogli bismo da pomislimo da je vrlo malo preostalo iz persijskog mita kad se preuzela reč *aždaja* u srpskom jeziku. Postoji ipak teško predvidljiv elemenat koji je očuvan u folkloru. Persijski zmaj se

nalazi i u *Knjizi kraljeva* Firdusia (11. vek), gde se govori o Zahaku, tiraninu koji je vladao hiljadu godina. Iako izgleda kao čovek (isto kao zmajevi u rumunskim bajkama), kaže se o njemu da ima ljudsku glavu, ali da na ramenima ima po jednu zmijsku glavu (Trkanjec 2013: 20), a to se sačuvalo i u pričama o vampirskom caru Trojanu, koji je, u suštini, protivnik Svetog Đorđa u tradicijama iz Peštera i Širina. Ako je ovaj lik sa takvim osobinama ostao u narodnom pamćenju, onda možda ima razloga da tumačimo i borbu Svetog Đorđa kao *Haoskampf*.

Konačno, da li možemo da zaključimo da je Sveti Đorđe protagonista borbe protiv Haosa u smislu koji je imao ovaj pojam u drevnoj Grčkoj? Veliki je problem u tome što zmaj liči više na obična čudovišta iz porodice Geje – on nije besmrtn kao zmaj iz Starog Zaveta. S druge strane, simbolizam koji se stvorio oko njega je jasan: zmaj nije samo zmaj, nego simbol apsolutnog Zla, paganstva ili Đavola (koji je, najmanje kod Bogumila, večiti protivnik Boga). Ova interpretacija ne postoji samo u hagiografiji, nego i u folkloru, gde je *intepretatio christiana* bila takva da su se stari bogovi pretvarali kao Trojan u zločestog protivnika Svetog Đorđa. Zanimljiva je činjenica da se ovaj Trojan plaši jedino sunca (možda i zato što je htonsko božanstvo: videli smo već da je sunce član porodice ograničenih koncepata, a ne sin dana, kao što bi bilo predvidljivo. U ovom smislu možemo da shvatimo i zašto su antropomorfni zmajevi rumunske bajke *Greučanu* prosto oteli sunce i mesec: iako je neverovatno da je to bila refleksija srpske legende o Trojanu, sigurno se radi o činu Bezgraničnog protiv Ograničenog, o činu Haosa protiv Reda.

LITERATURA

- Čajkanović, Veselin (1973). *Mit i religija u Srba*. Beograd: Srpska kniževna zadruga.
- Đurić, Miloš N. (1990). *Istorija helenske književnosti*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Eliade, Mircea (2000). *Istoria credințelor și ideilor religioase*. București: Editura Univers.
- Eliade, Mircea (1993). *Morfologia religiilor*. București: Editura „Jurnalul Național”.
- Eliade, Mircea, Culianu, Ioan-Petru (1993). *Dicționar al religiilor*. București: Humanitas.
- Elijade, Mirča (2003). *Sveto i profano*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Hesiod (2006). *Theogony, Works and Days, Testimonia*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Lascarov-Moldovanu, Al. (1992). *Viețile Sfinților*. București: Editura Artemis.
- Lundström, Steven (2013). Chaos and Creation: Hermann Gunkel between Establishing the «History of Religions School», Acknowledging Assyriology, and Defending the Faith. In *Creation and Chaos. A Reconsideration of Hermann Gunkel's Chaoskampf Hypothesis* (Scurlock, Joann și Beal, Richard H. eds.), Winona Lake (IN): Eisenbrauns, 147-171.
- Mondi, Robert (1989). *Xáoç* and the Hesiodic Cosmogony. *Harvard Studies in Classical Philology* 92, 1-41.
- Perović, Željko (2000). *Slavarica – Sveti Georgije*. Manastir Svetog Dimitrija iz Divljana.
- Radulović, Ifigenija, Vukadinović, Snežana, Smirnov-Brkić, Aleksandra, Hermes the Transformer (2005). *Agora - Estudos Classicos em Debate* 17: 56.
- Thurston, Herbert (1909). St. George. In: *The Catholic Encyclopedia*, vol. 6. New York: Robert Appleton Company.
- Trkanjec, Luka (2013). Chthonic aspects of the Pomeranian deity Triglav and other tricephalic characters in Slavic mythology. *Studia mythologica slavica*, XVI, Ljubljana, 9-25.
- Varazze, Iacopo da (1998). *Legenda aurea*, Firenze: Edizioni dal Galluzzo.
- Varlaam (2011), *Carte românească de învățătură, vol. I: Studiul*. București: Editura Roza Vânturilor
- Varlaam (2012), *Carte românească de învățătură, vol. II: Textul*. București: Editura Roza Vânturilor
- Walter, Christopher (1991), The Intaglio of Solomon in the Bentaki Museum and the Origins of the Iconography of Warrior Saints. *Deltion HAE* 15, Athens, 33-42
- Watkins, Calvert (1995). *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*. Oxford: Oxford University Press.

THE MILITARY SAINTS' BATTLE AGAINST THE DRAGON – A FORM OF *CHAOSKAMPF*?

Summary

The dragon-slayer motif is one of the most unusual in hagiography, seeing how saints are usually associated with martyrdom or with acts that show their rejection of physical temptations. While this motif is usually said to be a late addition to Christian culture, there are traces of it as early as the Old Testament. Hermann Gunkel, a German researcher of the 19th century, noticed the similarity between God's implied battle against a primordial dragon and the myth of the battle between Marduk and Tiamat, which precedes the creation of the universe. Both of these battles are called *Chaoskampf*, which was later applied to any myth involving a dragon-slayer. Since the actual definition of "Chaos" is relatively unclear in Biblical exegesis, this paper will base it on its oldest attestation, namely that of Hesiod's *Theogony*, where Chaos is the primordial element, a boundless and formless counterpart to Gaia and her offspring. Chaos is the ancestor of timeless evils such as Death and Plague, while Gaia is the mother of all mortal monsters.

The aim of this paper is to find out whether one can define all these dragon-slayings as *Chaoskampfs*, the main condition being that the opponent should be depicted as timeless. From that point of view, Gunkel's assessment of the Old Testament is correct, seeing how God only binds the dragon. On the other hand, the military saints consistently kill their opponents, but many hagiographers interpret the dragons involved as actually symbolizing the Devil, paganism or Evil itself, thus implying that the saints' battle is, in fact, ongoing. Additionally, one may find further arguments in Balkan folklore, where the military saints (most notably Saint George) are celebrated for their triumph against disorder. In Serbia, these traditions are based on a pre-Christian cult, but its protagonist is turned into the saints' opponent.

Key words: mythology, hagiography, Old Testament, folklore, *Chaoskampf*, Hesiod.

Mihail-George Hâncu
Institut za Jugoistočno-Evropske Studije,
Rumunska Akademija, Rumunija
mihailhancu@gmail.com

КАТАРИНА МИЛИЋ

ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ ИДЕОЛОШКО-ИСТОРИЈСКОГ КАРАКТЕРА ТРИЈУМФАЛНЕ КАПИЈЕ У ПАРИЗУ

Ако установимо могућност тумачења културе, културних пракси и чинова као тумачење текста, све да-
тости једне културе као семиотичког система можемо да читамо као знакове и да испитујемо њихов
означитељски потенцијал. Као такве их можемо узети што као изоловане елементе, што као делове гра-
матике којој припадају. У том контексту, овај рад се бави тумачењем Тријумфалне капије као знака, и то
у два правца: синхронијском и дијахронијском, са посебним освртом на његове митолошке и симболичке
подструктуре. Ослањајући се на постструктуралистичке и семиотичке теорије које културу и све културо-
лошке феномене третирају као својеврсни текст, истакнућемо круцијална питања која овај приступ намеће,
а која се тичу статуса Субјекта у колективу, позиције скриптора и читаоца, као и политичко-идеолошких и
социјалних импликација произашлих из друштвених односа и структура изграђених у традицији западне
цивилизације. Показаћемо и како је овакав знак неопходно тумачити у идеолошком кључу, то јест како је
он различито употребљен у различитим социо-политичким моментима Историје, али и како су се његове
конотације и денотације у датим историјским приликама мењале.

Кључне речи: култура, идеологија, семиотика, мит, знак, Тријумфална капија.

Мноштво у ваздуху руна
У гнезду
На кривини
На врху крова што присти
И ово благо
И још неки превој
И време које такнемо
Кад на крај света ауто прође
На раскрсници острва
Без трага на ветрометини ноћних струја
Чују се звона на улици
И крици
Нека поворка
Или пак војни дефиле
Спровод под заобљеним небеским сводом
Стрела која се устреми па узмакне
Историја и сви које заборављамо.¹

(Пјер Реверди, *Тријумфална капија*)²

¹ « Les mille trous de l'air/Au nid/À la courbure/Sur la pointe du toit qui grince/Et ce trésor/Encore quelques replis/Et le temps
qu'on effleure/Quand la voiture passe au bout de l'univers/Au carrefour des îles/Sans traces sur la piste des grands courants
de nuit/On entend les grelots dans la rue/Et des cris/C'est une procession/Ou une cavalcade/Ce cortège sous l'arc du ciel plus
arrondi/La flèche qui remue et recule/L'Histoire et tous ceux qu'on oublie.» Pierre Reverdy, *L'arc de triomphe*

² Превела Катарина Милић.

1. УВОД

Потреба човека за посредником између њега и стварности чији је део, у основи је свих његових делања као осмишљавања и објашњавања света и самог себе. Уколико појмом идеологија обухватимо управо овај посредовани однос појединца према стварним условима живота (Алтисер), тај однос посредовања преко различитих облика понашања, говора или делања, свакако упућује на културне процесе којима појединац добија могућност да се прикључи и тиме стекне културни/идеолошки идентитет (Bužinjska, Markovski 2009: 586). На тај начин се у тумачењу идеологије пре свега наглашава њен социолошки аспект, те тако идеологија представља посебан искорак у дискурс, говор који разобличава и „у свом разарању захвата стару друштвеност у облику заједнице, древни поредак симбола и старе матрице друштвеног произвођења мишљења и ритуалног говора у његовим формалитетима.” (Marinković, Ristić 2013: 13) Дискурзивна утемељеност идеологије и њен дискурзивни карактер, омогућава нам да идеологији приступимо као извесном *тексту*, пратећи притом механизме читавања и ишчитавања значења у одређеном друштвено-историјском контексту, крећући се притом ка једном апстрактнијем и *деритуализујућем*, *деконтекстуализованом* виду (Marinković, Ristić 2013). Конкретизујући идеолошко мишљење у оквирима социолошког приступа, отвара се и могућност да се културолошке парадигме на исти начин демистификују, те се антополошки аспект идеологије у том светлу придружује оном неопходном, социолошком аспект. Социјалне праксе и ритуали, као онтолошки предуслов постојања заједнице, уобличавају се у културне процесе и обрасце, да би ови, као такви, пре свега тежили да ускладе различите тенденције и тензије међу различитим конститутивним деловима друштва као система, а све то посредством идеологије која га најинтензивније хомогенизује и испуњава на местима процепа. Ако идеологија нема себи иманентну историју, односно, ако је трансисторијска (Althusser 1970: 104), историја, као таква, пролази мимо ње и из те перспективе представља оно што бисмо, угодно ради, назвали тренутном друштвено-политичком конвенцијом или историјским тренутком. У том смислу су носиоци дате идеолошке арматуре културни знакови, који својим семиотичким, колико и материјалним, постојањем осигуравају препознавање и саопштавање одређене идеолошке поруке.

И док „проповед, исповест, наук чине средства помоћу којих се доводе у склад различити погледи на свет у оним стадијумима друштвеног развика у којима је мишљење мање развијено и спретно” (Манхајм 1968: 10), на проповедничком месту (које је истовремено и симболичко и метафизичко), на Тргу Звезде у Паризу, Наполеон је, у име револуционарног преласка из апсолутизма у републиканство, наложио изградњу Тријумфалне капије. Притом, поставивши политичке и друштвене темеље модерног републиканства, изградњом Тријумфалне капије упутио је не на Титов славолук, већ на империјалистички модел Римског царства. Измештена из првобитног семиотичког система, она бива преузета као знак, или тачније као потенцијал (*potentia*, могућност и моћ) за означавање. У тумачењу Тријумфалне капије, као и сваког другог знака, бирамо да упутимо на дијахронијски аспект који потврђује његову динамичну структуру, и у том ћемо се светлу прво окренути етимологији – јер је језички знак, и археологији – јер је културолошки знак. Смена различитих друштвено-политичких, а самим тим и идеолошких, парадигми је једино историјско што ће нас занимати у овом раду.

2. МИТОЛОГИЗАЦИЈА И ИДЕОЛОГИЗАЦИЈА

Појам „идеологија” је први пут употребљен у делу *Елементи идеологије* Дестија де Трансија 1796. године, појавивши се као филозофски неологизам са првобитно позитивном семантиком, као термин који би имплантирао једну нову науку о идејама (Marinković, Ristić 2013: 22). Од тада, од тог првог, у вредносном смислу неутралног, концепта идеологије, преко Наполеоновог негативног и стигматизујућег односа према истој, до Марксовог вредносног концепта

идеологије (Marinković, Ristić 2013: 25), значење идеологије се историјски мењало, ослањајући се на епистемолошку моћ социолошких теорија, о чему говоре Маринковић и Ристић у свом осврту на социологију идеологије, у ком се утемељење „неухватљивих” идеолошких концепата види што кроз различите социологије и епистемологије, што кроз измирење теорије и праксе, потврђујући да је идеологија, на концу и изнад свега, социолошки феномен (Marinković, Ristić 2013: 192). Схватање идеологије као *конструкта друштвене стварности* и као „начина на који једна епоха конструише своју стварност” (Marinković, Ristić 2013: 67), где се „као кључна референца идеологије може узети смисленост, интерпретативност и нарација, односно јавни дискурс о друштвеној реалности” (Marinković, Ristić 2013: 55), омогућава да се отвори шире текстуално/дискурзивно/семиотичко поље идеологије као *говора*, које нужно позива да јој се приступи херменеутички. Друштвени карактер говора, његова артикулација у друштвеном контексту, претпоставља употребу знакова, те се кретање идеологије кроз семиотички простор сматра нужним, сматра Волошинов, тврдећи да је услов постојања индивидуалне свести њена испуњеност идеолошким, дакле семиотичким, садржајем (Marinković, Ristić 2013: 194). Стога је дискурзивни приступ идеологији, и то у складу са фукоовским схватањем дискурса као начина на који је конструисана *друштвена стварност* и начина на који је артикулисано *знање* као однос према њој, сасвим релевантан, и то као „семантички идентитет идеологије” (Marinković, Ristić 2013: 202). Осим тога, херменеутички приступ идеологији подржан је и Томпсоновим програмом дискурзивне анализе идеологије, који подразумева да „истраживати идеологију значи откривати везе између значења које је мобилисано захваљујући симболима и односима доминације који се заснивају на њима” (Marinković, Ristić 2013: 203). У том смислу, подједнако је важно бавити се значењима у оквиру одређеног идеолошког дискурса, колико и пратити њихов феноменолошки план који се огледа у постојању друштвених пракси/ритуала као материјалних чинова и манифестација идеолошких импликација. На тај начин се потврђује став о идеологији као јединству теорије и праксе, херменеутике и феноменологије.

Идеологија има, каже Алтисер, материјалну егзистенцију која се осигурава „материјалним чиновима уписаним у материјалне праксе, регулисане материјалним ритуалима који су и сами дефинисани материјалним идеолошким апаратом”³ (Althusser 1970: 101). Ритуално као материјални чин у културолошком контексту није, дакле, ништа друго до спровођење идеолошких образаца и то уз афирмисање Субјекта. Нема идеологије без Субјекта, потврђује Алтисер (Althusser 1976: 107), а свака индивидуа говори језиком своје групе и мисли како мисли њена група, каже Манхајм (Manhaim 1968: 4). Међутим, оно на чему се заснива општење Субјекта са групом је учешће његове (под)свести. Наиме, читаво спровођење идеолошких порука почива на механизму контроле колективног несвесног које се заснива на истом симболишућем механизму као мит или сан, уз потпору ритуалних пракси. О овом односу мита и политике говоре бројни теоретичари 20. века, предочавајући да је политика још одавно инструментализовала мит, да поседује читаво складиште митолошког потенцијала и обилује аналогијама које обликују митско мишљење. Овакав став најбоље илуструје Барт речима:

Семиологија нам је показала да је задатак мита да једну историјску интенцију заснује у природи, једну контингентност у вечности. А то је оно што чини буржоаска идеологија. Ако је наше друштво објективно изузетно погодно за митска значења, то је стога што је мит свакако најпогодније средство идеолошког извртања, које одређује то друштво; на свим разинама људског општења мит изврће *anti-physis* у *pseudo-physis*. [...] Процену политичког набоја неког предмета и његовог места у миту не треба никада вршити са становишта значења, већ са становишта означавајућег, то јест са становишта уграбљене ствари, а у означавајућем – са становишта језика-објекта, то јест смисла. (Bart 2012: 272, 274)

³ Прим. прев. Катарина Милић.

И пре буржоаског погледа на свет, француска апсолутистичка монархија је показала како је најмоћније политичко оружје заправо кохерентни, сасвим логични и добро аргументовани филозофско-политички поглед на свет (Manhajm 1968: 30), потврдивши да је са друге стране једно много сугестивније и моћније средство од тако савршено јасног и разумског говора (о разумном наравно не можемо више говорити) свакако митолошко-симболишући језик метафоре: није ли Луј XIV био Краљ Сунце?

Митско поимање (и осећање) света је, културолошки речено, веома важна антрополошка чињеница која учествује у стварању менталних топографија и фантазама о простору који је чврсто организован и дефинисан појмовима границе и места. Митска фантазија о ограничењу овога света и преласку границе у онај други свет, развила је и утврдила сав означитељски потенцијал у формирању семеме алтеритета у поимању простора, те простор унутар граница добија религијски и свети смисао. Та чињеница је поговорила политичкој мобилизацији и стварању идеологије о Западу, утемељеној у централизујућој представи о затвореном простору који се кроз историју изједначавао са појмовима који оперишу тотализаторски - космос, хришћански свет, култура, целокупна цивилизација итд. Такав херменеутички простор, то ће рећи свет означавања, потпуни смисао налази у самом себи и у сопственој позицији у односу на све другости. А у својој граматичкој и семиотичкој систему, простору ширем од језика као непрегледном пољу смисла и значења, фиксирао је различита места, као круте означитеље света, односно споменике, и како их назива Дитирс: „подсетнике на европски свет” (Detirans, 2010: 32). Појам места се у најширем значењу речи дефинише као:

[...] простор сликовитог приказивања и пројекције, које учествује у протоку и учвршћивању симбола што могу имати првобитни колективни домашај, на пример идентитетски. [...] Место, у смислу у којем га ми схватамо, јесте, дакле, материјална стварност која се час може локализовати (град, територија, споменик), а час не (симболи, културни производи, колективне праксе), и која служи као подлога за пројекцију у колективни имагинаријум. (Gervas, Rose 2010: 41)

24

Тако схваћено, *место* је свака појединост у стварном или менталном простору која је људског порекла (Ромјан 2010: 45), а која притом има егзистенцијалну димензију и увек је место сећања (Levi 2010: 91-92). Овакво запажање заправо дефинише појам места кроз његову временску артикулацију – сећање се надограђује на Историју, тврди Леви, и управо та тежња да се материјализује време, односно прошлост, омогућава да једно место добије на значају у оквиру једног колективитета:

Најсажетија дефиниција значајног места је следећа: место које је истакнуто у простору и пуно значења у времену. Истакнутост у простору јесте његово лако препознатљиво и уочљиво физичко обележје. А испуњеност значењем у времену значи да је одиграло стожерну улогу у одређеном тренутку историје. [...] Значајно место увек посвећује Историја, оно пролази кроз време, али, у складу са тренутно доминантном идеологијом, може да буде повлашћено (као краљевски симболи у периоду монархије) или декласирано (исти ти симболи у револуционарном периоду). (Levi 2010: 92-93)

У таквом просторном имагинаријуму, смисао капије као граничника и споменика од онтолошког је значаја, будући да је капија истовремено и граница и место, савладавање простора *преласком* (динамичко својство) и обележавање *култног места* (статично својство). Одатле и настаје и синтетишућа снага оваквог знака у коме се генерише истовремено и митолошко искуство и дефинишућа, дакле рационализујућа дејственост.

У монархистичком погледу на свет историја и метафизика се поклапају (о чему сведочи апсолутистички кредо Луја XIV: Једна вера, један закон, један краљ.⁴) а ова се веза укида увођењем буржоаског, грађанског модела и идеологије капитализма. Либерална идеологија бур-

⁴ Une foi, une loi, un roi. (види у: *Encyclopédie Larousse en ligne*).

жоаског друштва снажно је утемељена у свим институцијама и прожима све сегменте друштвеног општења почевши од образовања па до уметности (Симеуновић 2009: 116), те се стога настоји успоставити као општи, тотализујући систем вредности који ће обухватити друштво у целини и то у циљу масовне политичке мобилизације (Манхајм 1968: 49). Радикални раскид са старим поретком, идеолошка „деритуализација света”, „обрачун са религијом” и „пораз ритуала” (Marinković, Ristić 2013: 127-145), оличени у Француској револуцији, која је и на плану теорије и на плану праксе, повукла јаке границе између „старог” и „новог”:

Било је то постављање граница политичког: између апсолутизма и демократског либерализма; граница антрополошког: између пасивног бића над чијом је судбином свеprisутно трансцендентно и човека као места историјских делатних моћи; граница еманципујућег: између трагичне визије света (од трагичног античког и јудео-хришћанског наслеђа) ка идеологији као мишљењу о могућој промени поретка и места и улоге човека у друштву и свету. (Marinković, Ristić 2013: 134)

С друге стране, империјалистички циљеви и тенденције се учитавају у значење Тријумфалне капије за Наполеонову Републику, па се моћ државе и политичка надмоћ огледа у импозантности њених здања и националних симбола. И док Наполеон са позиције власти дискредитује своје противнике због служења идеологијом (Симеуновић 2009: 116), он истовремено потврђује репресивно настојање сопствене позиције, а тиме и њено политичко-идеолошко настојање да се самоодржи.

Општење, означавање, говор, дискурс – каква год да је природа основних категорија којима оперишу наведени термини, свака присутност постаје знак онда када је прихвати нечија свест и свака одсутност сигнализира сопствени недостатак. С тим у вези је и тумачење Тријумфалне капије као знака и то у идеолошком кључу, будући да се манипулација једним знаком ослања на митологизацијски процес и саму употребу митолошког потенцијала, омогућивши да се на тај начин створи један посебан историјско-идеолошки имагинаријум. Такав знак функционише истовремено као симбол и као сигнал: симбол који тежи утемељењу и саобличавању политичко-идеолошких образаца, и сигнал који назначавља (сигнализира) сопствену динамичку природу и инсистира разигравању дискурзивних механизма. Како год, колико се Тријумфална капија реферише на историјско и дијакхронијско, она истовремено и негира било какво одстојање и проговара садашњост као појавну слику вечности, и управо на овом парадоксу су засновани њена монументалност и њен сакрални карактер који произилази из представе свременог.

3. ОД КОНКРЕТНОГ КА АПСТРАКТНОМ, ПА ДО ПРАЗНОГ ЗНАКА

Разматрање овог питања, као што смо већ рекли, захтева једну врсту етимолошко-археолошког подухвата који би могао да у незнатној мери омогући разумевање означавајућег потенцијала Тријумфалне капије као знака. Зато је потребно рећи да Тријумфална капија, у том смислу, учитава разнолике политичке тенденције и динамизам Историје, те се уочава иронишујући модалитет у њеној целокупној структури, будући да се постепеним додавањем различитих и појединачних елемената међу њима и остварује извесна структурална напетост. Тај активни принцип судара и борбе, који је осигуран тензијом између различитих подструктура, заправо омогућава да сама слојевитост знака проговори о идеји кршења забрана, раскринкавања сопствене идеологичности, гласноговорништва и проповедништва на Тргу. Ако је трг у европском стилу архитектонски довршен, коотира и симболизује равнотежу (Levi 2010: 107), комплексност и многострукост значења ипак су помирили у идеји и представи целине, а палимсест, какав и јесте Тријумфална капија, одражава јединство и идентитетску стабилност каква је и била потребна ради одржавања колектива и његовог временског (историјског) континуитета.

„Опсесија” владања простором и самоостварење у њему, означавање места и осмишљавање просторних, а затим и временских релација, говори о потреби човека за потврђивањем своје

физичке егзистенције и призива митско искуство првобитног додира са природом. Просторно учитавање метафизичких модела пратило је затим и космолошку визију: организовањем простора око себе човек подражава целокупну активност космоса. Архитектура и архитектонска знања су, сходно томе, пре свега посебни израз културних пракси и образаца једне заједнице, што потврђује Бертран Леви када каже да је уређење града пројекција филозофије простора у којој место носи историјско, идентитетско, релационо и симболичко обележје (Levi 2010: 89-90). Најпре вернакуларна архитектура, а затим и „висока” пројектована архитектура (чији је Османов урбанизацијски план сâм прототип), познаје сопствену „граматику”, чврсто утемељени систем означавања, дакле посебну семиотику.

Ако је вера у значења предуслов постојања знака, перцептибилна форма је предуслов његовог опстанка у датом систему општења. Архитектонска пројекција славолука је у почетку сасвим одговарала његовој конкретној намени, будући да је првобитно служио потребама обредних пракси и церемонија (Dumézil 1974: 295): војсковођа са победничком војском кроз капију треба да уђе у град, при чему се врши ритуално прочишћење војске (Turcan 1995: 39). Стога, Тријумфалне капије по свом постанку никако не проговарају метафорички, оне су дословно место прочишћења војске, медиј стварног преласка у домен светог. У том смислу, славолук подржава симболику врата као граничника и прага који дели два симболичка простора. Осим тога, форма капије кореспондира са религиозно-обредном функцијом славолука тако да омогућава спровођење обреда што потврђује и податак да су први прављени од дрвета (Jacquot, Konigson 1975: 205), чиме се наглашава њихов привремени карактер и примат значења ритуала над његовом материјалном манифестацијом. Пројектован тако да обухвати обе стране пута који води у сакрални простор града, путања је ипак једносмерна – постављена на једином ритуално нечистом и незаштићеном месту, она представља место иницијацијског увођења у свет. Славолук је Сфинга на улазу у Тебу и симболизује прелазак и превазилажење изазова. Искуство непознатог и страног као мистификујућег елемента, јасно одваја ова два дијалектичка простора, а капија-граница упућује на саму слику одвајања и у њој су оличене све представе моћи, снаге и чувара Града. Ово показује колико је значајан магијски аспект *обрета прелаза* који се везују за најзначајније тренутке друштвеног живота, при чему капија представља регулатор читавог ритуалног збивања. Као посвећено место које саопштава и симболише заштиту забране преласка, што заправо представља магијско-религиозну забрану саопштену омеђавањем (Ван Генеп 2005: 20), славолук у себи синтетише дијалектичку напетост два „магијска круга” (по Ван Генеповој терминологији). Осим тога, пролазак испод славолука, у својој просторно-временској реализацији, сублимише ритуал преласка у целости, схваћеног према Ван Генеповом тумачењу његове структуре (Ван Генеп 2005: 15): фазу одвајања (од ритуално нечистог и туђег простора), лиминалну фазу (мимоход) и фазу припајања (жељеном простору као посвећеном, чистом месту). У том светлу, у представи граничног места садржан је већ поменути дијалектички карактер друштва и човека, а читава семантика обреда прелаза прожета је том дијалектиком, те се прелазак између две дијалектичке сфере, суштински толико различите, мора материјализовати у ритуалном чину (Ван Генеп 2005: 6). Стога је првобитно значење славолука конкретизовано и везано је за ритуално збивање у коме доминира семема *преласка*, и славолук је у таквом фантазму сâм центар збивања, у средишту митског круга, али и фигура збира категорије времена и категорије простора, будући да прелазак подразумева просторно-временску димензију остварљивости.

О славолуку као о скулптури, дакле, са инсистирањем на естетској вредности и културном садржају, могло се говорити у оном моменту када се јасно могао успоставити отклон према религијско-магијском искуству света. Међутим, Тријумфална капија је знак који је задржао своју ритуалну перформативност, али је његово дејство пренето на унеколико другачији домен општења – идеолошко-политички дискурс републиканства и буржоаски поглед на свет. Задржавши првобитни сакрални карактер, било је посебно погодно преусмерити га на домene разноликих идеолошких и политичких језика/идиома, у којима је славолук познао сасвим нову употребу и постао знак и знамење моћи, посебно у империјалистичком погледу на свет у коме је посебно

појачана употреба снажних националних симбола. Ако он негира преступ, саопштава неопходност разграничења, тиме само потврђује репресивни карактер друштвено-политичког дискурса чији је саставни део. Његово је значење истовремено екстензивно, те се обраћа колективном идентитету и делује на масу, али је и интензивно, стога тежи значењској, просторно-временској густини коју емотивни садржај и колективно искуство генерише, потврђујући да је знатно већи интензитет прадоживљаја наспрам тежње ка рационализацији друштвено-политичког контекста.

С друге стране материјалног јединства са сопственим културолошким идентитетом налазе се индивидуални и колективни Субјект, па се у целокупном и колективном догађају генерише синтетизујућа снага која је и омогућила стварање архајске фантазије о једној хомогеној заједници, а која је посебно појачана у империјалистичким и националистичким идеологијама. Тријумфална капија је стога смештена у западни део Париза, што заправо осликава Наполеонове империјалистичке тенденције и планове освајачких подухвата – усмерењу према Истоку као простору ширења замишљене Империје одговара и отварање симболичког простора града у датом смеру. Тријумфална капија у империјалистичком контексту означава и центар и на тај начин наставља да подражава космолошку визију света, будући да се налази у центру Трга Звезде и да ка њој воде све најзначајније авеније и до ње се долази из најзначајнијих места Париза, а да четири пролаза на њој представљају исходиште до ког се долази са све четири стране света. У центру звезде, она је и место отварања нове димензије: у њој се спроводи и укрштање две осе света. Њено магично и сакрално начело се генерише у пресеку ове две осе, укрштање метафизичког и оностраног принципа се догађа проласком вође са војском (хоризонтални покрет) кроз Капију (вертикални покрет). Тријумфална капија је стога знак који у себи сублимише идеју моћи – моћ је симболично представљена у лику владара, реализована је и дејствена у виду војске, а своју материјализацију проналази у облику славолука.

По револуционарно-империјалистичком карактеру, ратној тематици и војној симболици скулптура које се на њој налазе, а које представљају најзначајније ратне догађаје и битке од времена Наполеона па до Јулске револуције и повратка монархије, Тријумфална капија пре свега саопштава идеју и место препознавања колективног и културног идентитета, чему се придружује и њен некролошки карактер. Када је Виктор Иго преминуо, бдење над њим је спроведено испод лука Тријумфалне капије (Rouge-Ducos 2009: 3). Капија је била прекривена црним барјаком и постала још једном место окупљања Француза око свог националног симбола коме се на тај начин придодало значењске конзистентности: велики песник доприноси препознавању Капије као националног симбола, а она, поставши местом његовог упокојења, постаје и исходиштем саме Речи и Поезије. Означавање је притом двосмерно – она истовремено њега означава и глорификује као највећег француског песника, овековеченог спомеником националног идентитета.

После Првог светског рата, испод лука Тријумфалне капије постављен је споменик Незнаном јунаку, чиме јој се додаје и некролошки карактер, а тиме је пролаз испод капије затворен – дефиле више не пролази кроз капију, већ око ње кружи. Капија која саопштава динамичност света, космолошки поредак и ред, у том тренутку маркира прелаз ка статичном, инертном споменику као материјалном реликту прошлости и позорници комеморативних чинова. Фиксирањем статичног карактера, динамичност коју она наставља да саопштава преноси се у домен апстрактног, чиме се обнавља њено митолошко порекло и афективни садржај. Имагинарно место француског идентитета и његова ментална топографија поклапа се са стварном топографијом и присуством споменика, а његов симболички значај не препознаје само култура чији је носилац, већ је као такав присутан и у менталним представама које су друге културе изградиле о Француској. Најочигледније опхођење према овом француском споменику у смислу његовог обновљеног ритуалног и симболичко-перформативног карактера, представља чувени дефиле немачких војника 22. јуна 1940. године Јелисејским пољима, за чију је почетну тачку узета управо Тријумфална капија као симболичко место уласка новог поретка отелотвореног у фашистичкој Немачкој и свега онога што је она, као пројекат излечења старог света и стварања новог, представљала. Ако је Тријумфална капија, као граничник и место француског идентитета, посвећена сопственом

Историјом, у том тренутку је читава Историја и целокупан светски поредак сублимисан у идеји о Трећем Рајху⁵, који се као сакрално начело позива да посвети ово симболично место и потврђује да идеолошка моћ једног друштва отвара могућност да се овлада другим. У складу са тим, потврђивање националних симбола и њиховог значаја за дати колектив одвија се и кроз однос са другим колективом, а саопштавање одређених политичких и идеолошких порука ритуалним путем потврђује чињеницу да је споменик/место заправо знак који је део ширег (ван)језичког или ти семиотичког поља означавања.

Ако је језик, у најширем смислу речи, али и сваки семиотички систем, некада одражавао метафизичку стварност, ако је био заснован на идеализму у платонском и кантовском значењу, ако је целокупна људска активност била пројекција космоса и ако је била вођена онтолошким стремљењем ка смислу, онда је 21. век постидеолошко доба и доба потрошње знакова. Наиме, савремене идеје не отварају поље метафизике, него се затварају у оквире производње и конзумације, те постају ефекти, рекламе, светлећи холограми и брендови. У потрошачком друштву идеје се купују, а знаци културе преоптерећени значењем бивају испражњени. Испражњеност значења и „вештачко” означавање веома су упадљиви: Тријумфална капија која саопштава да је Париз град-кандидат за одржавање Олимпијских игара 2024. године, или да ће се у Паризу од 11. до 29. јануара 2017. одржати светско првенство у рукомету. Читава семантика овога знака је испражњена, а немогућност да саопшти симболичну поруку или да сâм симболизује, последица је одсутности значењских односа у свету који означава, нестанка смисла и логике којој је намењен да говори. Због тога је Тријумфална капија у наше доба поприште рекламног садржаја и информација (видети слике 1, 2 и 3.), док смакнуће значења и смисла упадљиво бљешти на сваком кораку.

Слика 1

⁵ У самом називу „Трећи Рајх” обновљена је идеја о Светом римском царству, на којој је нацистичка идеологија, као и када је реч о свим другим националним симболима, изузетно инсистирала. Хомогенизујуће дејство мита одиграло је најзначајнију улогу у овој идеологији и, уопште узев, читавој политичкој пропаганди и мобилизацији друштва, те се присуство митологизацијских процеса уочава готово на сваком кораку - поменућемо само мото Нацистичке Немачке (који невероватно потсећа на већ поменути апсолутистички мото Луја XIV, а о чему ћемо говорити другом приликом): *Један народ, један рајх, један вођа*. (нем. *Ein Volk, ein Reich, ein Führer*)

Слика 2

Слика 3

4. ЗАКЉУЧАК

Тријумфална капија у Паризу је жеља романтичарског Субјекта за новом равнотежом између њега и света у тренутку када стара више није била довољна, те исказује потребу за

саображавањем са колективом који је у том тренутку био жељен као једнообразно и заједничко Ја. Као културни знак у оквиру различитих идеолошких и друштвених парадигми афирмисала је и подржавала оне структуре које су представљале носиоце датог система и механизма друштвеног функционисања, захваљујући означитељском потенцијалу који превасходно рачуна на митске моделе мишљења и на афективне подструктуре колективног несвесног. Као место потврђивања и подржавања идеје о поретку космоса, али и залога хармоније и законитости, својом стабилном архитектуром сигнализирала је равнотежу и у том смислу је појмовна транспозиција самог космоса. У складу с тим, Тријумфална капија у себи сублимише идеју о поретку и обнавља је и упућује на утемељеност света у оностраном и трансцендентном. Она, у бартовском смислу, говори – носилац је значења и тако представља део митског мишљења, и сходно томе је најпогодније средство политичке манипулације, како би рекао Барт, и има идеолошко, хомогенизујуће дејство, у Рикеровом тумачењу. Иако је у савременом друштву семантички испражњена, па функционише као празан знак на сопственим рушевинама, принудном реконструкцијом њеног значења (као што смо принуђени да реконструирамо све појмове на којима је саграђен западни свет) видимо да је она је стратификовани знак, који у себи обједињује и конотацију и денотацију, знак, означајуће и означено, који сопственом дисторзијом шири своје границе. Вишезначност Тријумфалне капије је у том смислу унапред дата и подразумевана, па је означавање увек избор, будући да као знак има сопствени живот, а да су конвенције које управљају његовом употребом тренутни производи културно-историјског момента који је дискурзивно обликован.

ЛИТЕРАТУРА

- Althusser L. (1976). *Idéologie et appareils idéologiques d'État, Positions (1964-1975)*, Paris : Les Éditions sociales, 67-125.
- Барт Р. (1979). *Књижевност, митологија, семиологија*, Београд: Нолит.
- Bart R. (2012). Mit je govor. *Studije kulture* [priredila] Jelena Đorđević, Beograd: Službeni glasnik. 249-274
- Bodrijar Ž. (2012). Simulakrumi i simulacija. *Studije kulture* [priredila] Jelena Đorđević, Beograd: Službeni glasnik. 469-488
- Bužinjska A., Pavel Markovski M. (2009). *Književne teorije XX veka*, Beograd: Službeni glasnik.
- Welch D. *Nazi propaganda*. http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/nazi_propaganda_gallery_03.shtml, 04.01.2017.
- Gervas. S., Rose F.(2010). *Mesta Evrope: mitovi i granice*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Detirans P. (2010). Evropa, mesto – fantazam. *Mesta Evrope: mitovi i granice* [priredili] Stela Gervas i Fransoa Rose, Beograd: Biblioteka XX vek. 9-35
- Dumézil G. (1974). *La Religion romaine archaïque*, Paris : Payot.
- Jacquot J., Konigson É. (1975). *Les Fêtes de la Renaissance*, Paris : Éditions du Centre national de la recherche scientifique.
- Encyclopédie Larousse en ligne, *Louis XIV* http://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Louis_XIV/130427, 03.01.2017.
- Levi B. (2010). Gradski trg u Evropi kao idealno mesto. *Mesta Evrope: mitovi i granice* [priredili] Stela Gervas i Fransoa Rose, Beograd: Biblioteka XX vek. 89-115
- Manhajm K. (1968). *Ideologija i utopija*, Beograd: Nolit.
- Marinković D., Ristić D. (2013). *Nacrt za sociologiju ideologije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Pomijan K. (2010). Evropa: stvarna topografija i mentalne topografije. *Mesta Evrope: mitovi i granice* [priredili] Stela Gervas i Fransoa Rose, Beograd: Biblioteka XX vek. 47-62
- Rouge-Ducos I. (2009). L'Arc de Triomphe de l'Étoile : de la Fierté nationale aux passions politiques, *Livraisons de l'histoire de l'architecture*, 17, <http://lha.revues.org/208>, 03.01.2017.
- Симеуновић Д. (2009). *Увод у политичку теорију*, Београд: Институт за политичке студије.
- Turcan R. (1995). *L'Art romain*, Paris : Flammarion.
- Ван Генеп. А. (2005). *Обреди прелаза. Систематско изучавање ритуала*. Београд: Српска књижевна задруга.

Chevalier A., Gheerbrant A. (2003). Rječnik simbola : mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi, Banja Luka: Romanov.

CONTRIBUTION À L'INTERPRÉTATION DU CARACTÈRE IDÉOLOGIQUE ET HISTORIQUE DE L'ARC DE TRIOMPHE DE L'ÉTOILE À PARIS

Résumé

Le besoin de l'homme pour les intermédiaires entre lui et la réalité dont il fait partie, est à la base de ses activités concernant l'explication du monde et sa place dans le monde. Les processus culturels en tant que tels cherchent principalement à harmoniser les différentes tendances et des tensions entre les diverses parties constitutives de la société en tant que système. En ce sens, les porteurs de l'armature idéologique d'une nation sont les signes culturels (dans le sens sémiotique du terme), dont l'existence matérielle assure la reconnaissance et la divulgation de certains messages idéologiques. Si l'idéologie elle-même n'a pas sa propre dimension historique (Althusser), l'Histoire en tant que telle passe à côté d'elle. C'est dans ce contexte que nous envisageons cette dimension temporelle de l'état culturel présent en tant que *contexte socio-politique actuel* ou bien le *moment historique*.

Dans un lieu de culte (mais dans un sens du terme plutôt culturel et identitaire que religieux), sur la place de l'Étoile à Paris, Napoléon a ordonné la construction de l'Arc de Triomphe au nom de la transition révolutionnaire de l'absolutisme au républicanisme. Cet acte, que l'on prend pour idéologique, est entrepris non pour se référer à l'Arc de Titus, mais au modèle impérialiste de l'Empire romain. La lecture et le décryptage de l'Arc de Triomphe qui est pris comme un signe, consiste à supprimer d'une manière herméneutique sa sémantique originale, et l'examiner plutôt comme un potentiel de signer (*potentia*, la puissance et la capacité). Dans l'interprétation de l'Arc de Triomphe, ainsi que de tout autre signe, nous choisissons de sonder son aspect diachronique, qui confirme sa structure dynamique. L'alternance de divers paradigmes socio-politiques et, dès lors idéologiques, est un aspect historique immanent au sujet de notre analyse.

Mots clés: culture, idéologie, sémiotique, mythe, signe, l'Arc de Triomphe.

Катарина Милић
Универзитет у Крагујевцу, Република Србија
Филолошко-уметнички факултет
kata.milic.kg@gmail.com

JELENA FILIPOVIĆ

STANDARDNOJEZIČKA KULTURA I IDEOLOGIJA STANDARDNIH VARIJETETA U FORMALNOM OBRAZOVANJU U SRBIJI I U ŠPANIJI U XXI VEKU

Standardnojezičke kulture, kao direktna posledica evropske modernosti i ideologije države-nacije, eksplicitno insistiraju na ideji da jezik predstavlja najvažniji kohezivni elemenat za očuvanje i afirmaciju nacionalnog identiteta. U formalnim obrazovnim sistemima koji operišu u sociokulturnim konetkstim ovoga tipa, prenosi se jasna ideološka i didaktička poruka učenicima i učenicima: standardni jezik je jedini lingvistički varijetet dostojan prisustva u javnim i obrazovnim domenima i svaka intrajezička varijacija koja uključuje prisustvo nestandardnih varijeteta biva podložna marginalizaciji i stigmatizaciji. Kako jezik uvek ima veliki identifikacioni i simbolički značaj, unutar govornih zajednica baziranih na standardnojezičkim kulturama uspostavlja se direktna korelacija između nestandardnih varijeteta i kognitivnih i intelektualnih kapaciteta osoba i grupa koje ih koriste. I u Srbiji i u Španiji zvanični nastavni programi za srpski, odnosno kastiljanski/španski kao prvi/maternji jezik služe kao sredstva za prenos strateških i epistemoloških modela dominantne kulturne i obrazovne elite čime se sprovodi individualna i kolektivna dominacija nad osobama koje pripadaju nestandardnim govornim zajednicama. Polazeći od činjenice da ove dve zemlje imaju dramatično različite istorije standardnog jezika, u ovom radu se nudi prikaz jezičkih obrazovnih politika u Srbiji i u Španiji sa ciljem da se ilustruje moć još uvek sveprisutne ideologije standardnih jezika u Evropi koja rezultira direktnom diskriminacijom osoba koje ih ne koriste ili koje ih koriste samo u određenim domenima jezičke upotrebe, uprkos proklamovanim idejama o vrednovanju kulturnih i jezičkih različitosti kao jednom od osnovnih principa evropske kulturne baštine.

Ključne reči: standardnojezička kultura, jezička ideologija, nestandardni varijeteti, jezičke obrazovne politike, evropska modernost, država-nacija, Srbija, Španija

1. STANDARDNOJEZIČKA KULTURA KAO KLJUČNI ELEMENT EVROPSKIH JEZIČKIH IDEOLOGIJA MODERNOSTI

Standardnojezička kultura (Milroy, 2001) razvija se u kontekstu modernosti¹ i jezičkog preskriptivizma koji se rađaju u vreme Prosvetiteljstva. U vreme formiranja država-nacija, nastaje i afirmiše se kognitivni kulturni model standardizacije (Geeraerts, 2003, Filipović, 1009, Filipović, 2015, Bugarski, 2005) baziran na ideji da svaka nacija (etnička grupa koja se izbora za političku i geografsku nezavisnost u okviru političkog entiteta koji poznajemo kao država) mora imati i svoj nacionalni jezik (koji imenom korespondira sa imenom nacionalne grupe koja unapred odabrani lingvistički varijetet kroz proces statusne i korpusne jezičke politike i planiranja pretvara u standardni jezik). Govorne zajednice u kojima standardni jezik zauzima poziciju ključnog simbola vrednosti i jedinstvenosti na individualnom i nacionalnom nivou odlikuju se jasno izdiferenciranim identitetima koji po prirodi asocijacija koje oni nose nisu podložni velikom broju promena. U dugom vremenskom periodu, od kraja 18. veka naovamo, emancipatorska prosvetiteljska ideja o zajedničkom jeziku sa sve (komunikativnom kodu razumljivom

¹ Modernost definišem kao društveno-istorijski, sociološki, kulturološki i politički fenomen koji u 18. veku u veku "formulišu filozofi Prosvetiteljstva u naporu da definišu i uspostave objektivnu nauku, univerzalne moralne principe i zakone i autonomnu umetnost koja sve na njihovoj logici zasniva" (Habermas, 1981: 9; cit. u Filipović, 2015: 9).

svim građankama i građanima određene političke i kulturne zajednice) veoma brzo se potvrđuje kao tvrdnja da je standardni jezik jedino prihvatljivo sredstvo za izražavanje "razumnih" misli (Bauman & Briggs, 2003), dostupan (u najvećem broju slučajeva, posebno u prethodnim vekovima) samo elitama (čitaj: visokoobrazovanim muškarcima evrocentrične povenijencije). Kako navodi Milroy (2001), govornici i govornice u standardnojezičkim kulturama veruju da je činjenica da poseduju standardni jezički sistem (u kome su "pravilni" oblici jasno određeni i razdvojeni od onih "nepravilnih") od ključnog značaja za održavanje i ličnog i nacionalnog (kolektivnog) identiteta. To, naravno, govori sve o njihovim jezičkim ideologijama, a praktično ništa o samom jeziku, odnosno njegovoj strukturi. Naime, standardni jezik je uvek društvena konstrukcija formirana na osnovu izbora jezičkih planera, koja se na nivou čitave zajednice (zahvaljujući društvenom prestižu naučne elite, odnosno politici naučnih saznanja, v. Filipović 2015 za dalje tumačenje) tretira kao jedina i apsolutna istina. Ta vrsta jezičke ideologije veoma često odstupa od komunikativnih praksi koje sama zajednica primenjuje u svakodnevnom životu (Kroskrity, 2004). Pitanje "pravilnog", odnosno "nepravilnog" jezika nema veze sa zdravorazumskim poimanjem komunikacije, već postaje deo *lingvističke*² kulture koja isključuje sve alternativne, inovativne oblike jezičke upotrebe.

Dakle, jezička ideologija zasnovana na konceptu standardnojezičkih kultura formira se na osnovu kognitivnih kulturnih modela definisanih kao nacionalistički (Geeraerts, 2003), odnosno modularni (Bugarski, 2005: "sveto trojstvo jezika, nacije i države), u kome se jezik tretira kao "kulturno vlasništvo, slično religijskim i zakonodavnim sistemima, pre nego kao deo ljudskih mentalnih i kognitivnih sposobnosti" (Milroy, 2001: 538). Kako navodi Geeraerts (2003: 46-47), u standardnojezičkim kulturama baziranim na nacionalističkom kulturnom modelu, jezik je jedan od ključnih elemenata nacionalizma identiteta, u kome "država svoj politički legitimitet izvodi iz kulturnog identiteta naroda, a jezik je jedan od faktora u uspostavljanju takvog identiteta".

Standardnojezička kultura takođe implicira pripadnost *monoglotnim* kulturama i *lingvističkim* a ne govornim zajednicama koja su pod uticajem "grupa koje izražavaju svoju privrženost normativno konstruisanom, ideološki artikulisanom 'standardnom Jeziku'" (Blommaert, 2006; Siverstein, 1996), a ne usmenoj i pisanoj normi koja se primenjuje u svakodnevnim komunikativnim praksama u javnom, obrazovnom, profesionalnom ili administrativnom domenu.

2. STANDARDNOJEZIČKA KULTURA I JEZIČKE POLITIKE

Kao što se iz prethodnog odeljka može naslutiti, jezičke politike na evropskom kontinentu (i u širem evrocentričnom, odnosno evro-američkom ideološkom krugu, (v. Atkinson, 2008; Filipović, 2015)) formirane od Prosvetiteljstva naovamo u velikoj meri korespondiraju sa konceptom standardnojezičke kulture, koja do danas služi za definisanje i održavanje *de iure* jezičkih politika odozgo-na-dole, neosetljivih na bilo koju vrstu društvene promene, odnosno na *de facto* jezičku politiku odozdo-na-gore (Shohamy, 2006, Filipović, 2012, 2015). Ipak, ne postoji dovoljno empirijskih istraživanja koja bi se sistemski pozabavila posledicama ove vrste standardizacije u konkretnim socio-kulturnim kontekstima (Drumert & Vanderbusche, 2003: 546). Upravo zato, u nastavku ovog rada želim da kao ilustraciju tvrdnje sa početka pasusa ponudim inicijalni uvid u stanje u jezičkim obrazovnim politikama u dve države čiji su nacionalistički modeli standardizacije rezultirali formiranjem i afirmacijom snažne ideologije standardnojezičke kulture, konkretno, Srbije i Španije. Ove dve države odabrala sam kao paradigmatične jer uprkos veoma velikim razlikama u hronologiji jezičke standardizacije i društveno-političkim uređenjima tokom vekova obe i dalje ispoljavaju sve karakteristike evrocentričnog modela monoglotne, standardnojezičke kulture.

² Svesno uvodim termin "lingvistička" kultura kako bih je razlikovala od govorne kulture. Lingvistička kultura je pre svega utemeljena u standardnojezičkom preskriptivizmu i odlika je monoglotnih zajednica (Blommaert, 2006; Siverstein, 1996), dok se govorna kultura povezuje sa svrsishodnim komunikativnim praksama govornih zajednica koje jezičke forme i strukture koriste za zadovoljenje kako komunikativnih tako i afektivnih, socijalnih i psiholoških potreba.

Naravno, važno je istaći da se standardizacija i koncept "maternjeg jezika" ne mogu odvojiti od prirodne kulturne evolucije i formiranja "kolektivnog idearijuma" (Lara, 2005), ujedinjavajućeg faktora na dijahronijskoj ravni (na primer, istorijski razvoj kastiljanskog jezika od prve preskriptivne gramatike Antonia de Nebrihe (Antonio de Nebrija) iz 1492. godine naovamo, ili razvoj srpskog standardnog varijeteta od Vuka Karadžića do danas). Drugim rečima, ne možemo osporiti značaj i ulogu jezičke standardizacije u formiranju nacionalnog i kulturnog identiteta u prethodnim periodima. Međutim, takođe ne možemo poreći činjenicu da standardni varijeteti, jasno definisani, propisani, utkani u politička i jezičko-politička dokumenta nacionalnih država u 21. veku neminovno stoje u korelaciji sa konceptima multi- i plurilingvizma i plurikulturalnosti, jezičkih ljudskih prava i revitalizacijom manjinskih, odnosno ugroženih jezika.

U tom smislu, jedno od ključnih pitanja jezičkih politika 21. veka jeste i pitanje održanja i afirmacije unutarjezičkog diverziteta, odnosno pitanje statusa, vrednovanja i zastupljenosti standardnog nasuprot nestandardnim varijetetima jednog nacionalnog jezika. Strukturalistička lingvistika, posebno u drugoj polovini 20. veka (transformaciono-generativna gramatika Noama Čomskog, pre svega) sve jezičke varijetete tretira kao ravnopravne i dostojne lingvističke analize: "Lingvisti rade na osnovu pretpostavke da su svi prirodni jezici, bez obzira na to da li imaju pisanu tradiciju ili ne, podjednako funkcionalni i imaju isti potencijal za dalji razvoj neophodnih funkcija; tokom velikog broja godina istraživanja nisu pronađeni dokazi koji bi osporili ovu hipotezu" (Lippi-Green, 1994: 165)³. Kritička analiza jezika, međutim, odavno je pokazala da je to nerealna i neodrživa pozicija (Hymes, 1993, Filipović, 2015). U sociolingvističkom smislu, svi jezici nisu niti mogu biti ravnopravni, upravo zato što njihovi govornici i govornice nisu ravnopravni. Status, položaj, uticaj i zastupljenost različitih jezika, odnosno različitih varijeteta jednog (standardizovanog) jezika u različitim domenima jezičke upotrebe direktno koreliraju sa društvo-političkim i kulturnim statusom i uticajem koji pojedine govorne zajednice imaju u javnoj, obrazovnoj, profesionalnoj i/ili političkoj sferi. U evrocentričnim društvima u kojima postoje jasne granice između "vlasnika znanja" i onih koji ga bezuslovno prihvataju i dalje afirmišu, standardni jezik svoju ideološku vrednost poprima kao društveni, ne kao lingvistički, konstrukt (Filipović, 2015). Drugim rečima, varijabilnost u jeziku direktno je povezana sa pitanjima ličnog i kolektivnog identiteta, društvene hijerarhije i raslojenosti. Društvena raslojenost u odnosu prema jeziku, otelotvorena u jezičkim i jezičkim obrazovnim politikama, te proizvodi jasnu podelu između centra (koji se identifikuje kao primer dobre jezičke upotrebe, odnosno kao komunikativni prostor u kome se koristi standardni varijetet) i periferije (komunikativnog prostora u kome dominiraju nestandardni, "arhaični", "nedovoljno razvijeni", "smešni", ili "primitivni" varijeteti iz istog jezičkog kontinuuma (Petrović, 2015)). Regionalne, nestandardne varijante standardnog jezika povezuju se sa ruralnim kontekstom, istorijskim nasleđem, nostalgичnom vezom sa prošlim vremenima u opoziciji sa prestižnim, dominantnim standardom, vezu koju Gal (2011) definiše kao hronotop tradicionalno-moderno, koristeći Bahtinov (1981) koncept kulturnih kategorija za poimanje vremensko-prostornih dimenzija.

Još je Lippi-Green u svom visoko frekventno citiranom članku iz 1994. godine navela da standardnojezička kultura svojim sveprisutnim delovanjem kroz pet ključnih aspekata "dominantnog bloka" društvenog uticaja (obrazovanje, mediji, industrija zabave, korporativni svet i pravosuđe) formira javno mnjenje (bazirano na jezičkoj ideologiji i društvenom prestižu intelektualne elite, odnosno ideologiji znanja) prema kome se utvrđuje dihotomija između standardnog jezika sa jedne strane i svih ostalih varijeteta sa druge strane: "Ideologija standardnog jezika je deo šireg konstrukta društvene moći, sistem društvenih praksi od kojih su ljudi zavisni bez ulaženja u dublju analizu njihovih uzroka"⁴ (Lippi-Green, 1994: 166) Ista autorka razvija model subordinacije jezika (Lippi-Green, 1997), koji se bazira na im-

³ "Linguists proceed on the assumption that all naturally occurring languages, whether or not they have a literate tradition, are equally functional and have the same potential to develop further functions as necessary; there has been no evidence in the many years of inquiry to disprove this basic thesis." (prev. J.F.)

⁴ "SL ideology is part of a greater power construct, a set of social practices on which people depend without close analysis of underlying assumptions." (prev. J. F.)

plicitnoj ali uticajnoj mistifikaciji znanja o jeziku, koju u najvećem broju slučajeva svojim autoritetom podržavaju i zagovaraju jezički planeri i institucije jezičke politike.

U srži argumentacije standardnojezičke politike i modela subordinacije stoji postulat da je samo standardni varijetet zapravo logičan, racionalno ustrojen jezički sistem, dok se u isto vreme sprovodi sistemski trivijalizacija nestandardnih varijeteta, a govornicima i govornicama nestandardnih varijeteta pretilo se potencijalnim ograničavanjem društvene pokretljivosti i marginalizacijom ukoliko ne savladaju standardni jezički sistem (Lippi-Green, 1997; Petrović, 2015, Gal, 2011). Standardnojezička kultura kao dominantna jezička ideologija u evrocentričnom kulturnom kontekstu rezultira činjenicom da društvene prakse na njoj uspostavljane profilu intrajezičku varijaciju kao jedan od ključnih izvora stereotipizacije i diskriminacije nestandardnih varijeteta i govornih zajednica koje se njima služe. Moderne države (od 18. veka naovamo) jednojezičnost i kompetencije u dominantnom standardu smatraju “prirodnim stanjem običnih ljudi”⁵ (Gal, 2011: 33) u kome poznavanje više jezika predstavlja kognitivnu pretnju razvoju prvoga jezika. “Države i vladajuće elite pokušavaju da nametnu monolingvizam građanstvu kroz jezičku standardizaciju koja valorizuje “autentičnost” (nacionalnog identiteta) sa jedne strane i “racionalnu univerzalnost” (logički sistem standardnog jezika) sa druge strane”⁶ (Gal, 2011: 34). Primena standardne ortografije u sve većem broju štampanih materijala (novina, knjiga), centralizacija obrazovnih sistema, razvoj akademskih institucija koje se bave priređivanjem rečnika i gramatika već dva i po veka vodi ka potvrdi “zdravorazumske” istine o tome da su pravilan izgovor, gramatika i odabrana leksika preduslov za bilo koju društveno prihvatljivu, pozitivno vrednovanu, javnu, kompetentnu komunikativnu akciju (Gal, 2011; Bauman & Briggs, 2003), koja se može definisati kao dihotomija koncepata “centar” i “periferija” koji stoje u direktnoj korelaciji sa hronotopom moderno-tradicionalno. Jezičke karakteristike centra su upotreba prestižnog, pročišćenog, “lepog, uzvišenog” standardnog jezika, dok periferiju odlikuje preovladavanje “anahronih, nesavršenih” nestandardnih varijeteta.

Gore ponuđenu neravnopravnu jezičku situaciju na relaciji centar-periferija dopuniću i semiotičkom analizom koja ilustruje procese konstrukcije ideološke reprezentacije vrednosnih razlika među jezičkim varijetetima (prema Irvine & Gal, 2009):

Ikonizacija: korelacija jezičkih obeležja i društvenog imaginarijuma. Kao što sam navela u 2. odeljku, u standardnojezičkim kulturama, jezik je neraskidivo povezan sa kulturnom tradicijom i istorijskim nasleđem sa jedne strane u kome arhaični nestandardni varijeteti imaju značaj kulturnih markera u antropološkom smislu, dok se standardizacija doživljava kao afirmacija modernog nacionalnog identiteta čiji opstanak stoji u direktnoj sprezi sa očuvanjem “čistog, nepromenljivog” standardnog jezičkog sistema.

Fraktalno ponavljanje: projekcija opozicija sa jednog društvenog i jezičkog nivoa na drugi. Razlika u socio-političkom vrednovanju takozvanih “velikih svetskih jezika” (danas prevashodno engleskog kao globalne *lingua franca*-e) i jezika malih regija (poput srpskog) se poput fraktalnih delića na identičan način preslikava na odnos između nacionalnog i manjinskih jezika u višejezičnim državama, kao i na odnos između standardnih i nestandardnih varijeteta unutar istog jezika jedne države-nacije.

Brisanje: jezička ideologija koja svojim delovanjem na javno mnjenje čini određene osobe i govorne zajednice nevidljivima na široj društvenoj, kulturnoj i političkoj sceni (na primer, u višejezičnim zajednicama, ograničavanje manjinskih jezika na porodični domen, ili marginalizacija nestandardnih varijeteta kroz visokocentralizovan državni obrazovni sistem u jednojezičnim sredinama).

⁵ “natural condition of ordinary people” (prev. J.F.)

⁶ “States and their ruling elites attempted to enforce monolingualism among their citizens through linguistic standardization (...) by valorizing “authenticity” on the one hand and “rational universality” on the other.” (prev. J.F.)

3. SRBIJA I ŠPANIJA KAO STUDIJE SLUČAJA: CENTAR I PERIFERIJA U JEZIČKIM OBRAZOVNIM POLITIKAMA

Kao što sam već navela, proces standardizacije se u Srbiji i u Španiji odvija u različitim vremen-
skim periodima i pod različitim društveno-istorijskim uslovima.

Kastiljanski varijetet postaje dominantan već krajem srednjeg veka iz političkih razloga. Dva ve-
oma značajna istorijska događaja, oba povezana sa vladavinom Katoličkih kraljeva (Izabele od Kastilje
i Ferdinanda od Aragona), kraj Rekonkiste i prvo Kolumbovo putovanja ka Novom svetu desila su se
u istoj godini, 1492. Oni samo na prvi pogled slučajno koincidiraju sa izdavanjem prve preskriptivne
gramatike kastiljanskog jezika autora Antonija de Nebrije (Antonio de Nebrija, *Grammatica Antonii
Nebrissensis*, poznatija kao *Gramática castellana*). Naime, ova gramatika predstavlja jedan od prvih
sačuvanih primera sistemske jezičke politike. U predgovoru knjige, autor eksplicitno navodi da je jezik
uvek bio pratilac imperije, te da je jasno je da kastiljanski jezik već obavio funkciju objedinjavajućeg
faktora do tada fragmentiranog kraljevstva i jačanja katoličke vere, i da na isti način treba da posluži kao
sredstvo hristijanizacije novoosvojenih teritorija (Nebrija, elektronski dokument).

Standardizacija srpskog jezika mnogo direktnije koincidira sa periodom modernosti i jačanjem
etničkih pokreta za oslobođenje od imperijalnih sila, odnosno formiranjem država-nacija. Objavljivanje
Рјечника Vuka Stefanovića Karadžića 1818. godine predstavlja ključni zaokret u određivanju budućno-
sti srpskog jezičkog standarda. Međutim, nikako ne treba zaboraviti da je i u Srbiji ovaj proces direktno
povezan sa društveno-istorijskim zbivanjima, te da je prihvatanje narodnog govora istočnohercegovač-
ke baze bilo na različite načine osporavano od srpske inteligencije i vlasti tako da je konačna zabrana
upotrebe Vukove ćirilice u štampanim tekstovima u Srbiji ukinuta tek 1868. godine, četiri godine posle
Vukove smrti (Milanović, 2006: 115-133).

U obe države su u periodu modernosti standardni varijeteti afirmisani na osnovu jezičkih ideo-
logija u čijoj srži je standardnojezička kultura (v. Filipović, 2015, Petrović, 2015, Lara, 2005, Narbona,
2008, García & Longa 2015, itd.). Činjenica da su uprkos različitim istorijskim procesima standardni
kastiljanski i srpski jezik postali nosioci standardnojezičkih kultura ove dve države, ukazuje da kompa-
rativna analiza njihovih jezičkih obrazovnih politika u 21. veku (kao jednog malog, ali ilustrativnog se-
gmenta jezičkih politika uopšte) može da se tretira kao paradigmatična, odnosno da pomogne u boljem
razumevanju mehanizama funkcionisanja standardnojezičkih kultura u ovom trenutku.

U analizi jezičkih obrazovnih politika Srbije i Španije, usredsrediću se na odnos između stan-
dardnog kastiljanskog/španskog i srpskog jezika sa jedne strane i *andalužanskog* (*el andaluz*) i južnih
srpskih dijalekata, sa druge strane.

U oba slučaja jasno je izražena istorijska vrednosna dimenzija južnih varijeteta. Andalužanski se
još uvek veoma često tretira kao značajan međukorak, "most" između poluostrvskog kastiljanskog i juž-
noameričkih varijeteta za koje veliki broj dijalektologa tvrde da poreklo vode upravo od andalužanskog
koji se govori na obali Mediterana, u lukama iz kojih su vekovima isplovljavali brodovi Novom svetu
(na primer, Wagner, 1930; Menéndez Pidal, 1962)⁷. Dijalekti južne Srbije takođe se često povezuju sa
predmodernim, tradicionalnim dobom pravih vrednosti, sa mitom o "bezvremenom premodernom i srp-
skom seljaku kao 'nosiocu narodne mudrosti'" (Petrović, 2015: 35). *Ikonizacija* kao semiotički proces
ovde se odnosi na poimanje jezika kao kulturnih markera koji nemaju realnu komunikativnu vrednost u
savremenom trenutku.

Sa druge strane, obe grupe nestandardnih varijeteta pripadaju kulturnoj i jezičkoj periferiji u od-
nosu na političke centre država u kojima se govore, kao i u odnosu na akademske i obrazovne institucije
sistema koje formiraju jezičke ideologije, odnosno afirmišu postulate standardnojezičke kulture.⁸ Tako-

⁷ Ova hipoteza je u novijim radovima osporena (na primer, Henríquez Ureña, 1925/1979; Lipski, 1996), ali je njen socio-
kulturni značaj i dalje veliki.

⁸ U poslednje vreme sve se više govori i o ekonomskim aspektima vrednovanja jezičkih varijeteta, te se može govoriti i o ekonom-
skoj periferiji srpskog i španskog juga koja svakako dodatno pojačava negativne asocijacije u vezi sa andalužanskim i južnosrpskim
dijalektima. "'Ponos' i 'profit' postaju osa diferencijacije koja pridaje kontrastivne vrednosti jezičkim formama" (Gal, 2012: 22)

de, u oba slučaja prisutan je stepen trivijalizacije i kompleksa niže vrednosti: “humor je konstanta u percepciji dijalekata jugoistočne Srbije i glavno obeležje njihove socijalne estetike” (Petrović, 2015: 51), dok je “visok stepen nepismenosti u Anadaluziji u prošlim vremenima rezultirao stvaranjem stereotipa o “pretpostavljenom kompleksu inferiornosti” kako među stanovnicima i stanovnicama Andaluzije, tako i van nje (Vučina Simović, 2013: 244, Narbona, 2008). Jasno identifikovan kompleks niže vrednosti i marginalizacija kako varijeteta tako i njihovih govornika očigledan je indikator semiotičkog procesa **brisanja**, koji rezultira nevidljivošću nestandardnih dijalekata u javnim komunikativnim domenima.

Konačno, kritička analiza srpskih i španskih sociolingvističkih i dijalektoloških radova jasno ukazuje na jedno veoma tradicionalno tumačenje funkcionalne vrednosti južnih nestandardnih dijalekata u ove dve zemlje, koje gotovo nikada ne uzima u obzir kompleksnost verbalnih repertoara govornica i govornika u 21. veku. Naime, (za sada samo) anegdotalni dokazi ukazuju na do danas nedovoljno istraženu diglosičnu situaciju koja je realnost velikog broja govornih zajednica na ovim teritorijama. Sve veći broj stanovnika i stanovnica južnih krajeva Srbije i Španije poseduje visoke nivoe komunikativne kompetencije kako u svom maternjem, nestandardnom, tako i u standardnom jeziku. Kroz semiotički proces **frakalnog ponavljanja**, vrednosne norme prethodnih vremena u kojima je podela periferija/tradicija vs. centar/modernost bila jasnija, primenjuju se na govorne zajednice u kojima ova dihotomna klasifikacija odavno ne predstavlja životnu i komunikativnu realnost velikog broja govornica i govornika.

U kontekstu jezičkih obrazovnih politika u Srbiji i u Španiji, sveprisutna dominacija standardno-jezičke kulture pre svega se ogleda u zvaničnim nastavnim planovima i programima za srpski odnosno kastiljanski/španski jezik kao maternji. U naredna dva odeljka ponudiću ilustracije ove tvrdnje.

3.1. Standardnojezička kultura vs. jezički diverzitet u jezičkim obrazovnim politikama: Srbija⁹

Prema nastavnom planu i programu za srpski kao maternji jezik (*Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije*, elektronski dokument) u svim razredima osnovne škole pojavljuje se sledeća tvrdnja:

“развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује; описмењавање ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика;”

U *Načinu primene programa* (od III do VIII razreda osnovne škole), u odeljku programa koji se bavi jezičkom kulturom, navodi se:

“С обзиром на велико шаренило и веома приметну дијалекатску разноликост говора ученика, а често и наставника, говорење напамет научених одломака у стиху и прози (уз помоћ аудитивних наставних средстава) треба да омогући ученику не само неговање правилне дикције него и да убрза процес приближавања књижевног изговору. У свим облицима неговања језике културе образац или узор треба да добије одговарајуће место и његов значај се не сме никако потценити.”

Na nivou srednjoškolskog obrazovanja, paradigmatične primere nude tvrdnje u odeljku *Kultura izražavanja* za srednje škole-gimnazije opšteg smera:

I razred: “Отклањање нестандардне акцен­туације из ученичког говора.”

II razred: “Изражајно казивање напамет научених лирских песама и краћих мо­нолошких текстова. Доследно усвајање ортоепске норм­е и усвајање веш­тине говорења.”

⁹ Svi delovi navoda iz nastavnih programa u kurzivu su tako obeleženi za potrebe ovog rada.

Kao i tvrdnje u odeljku *Znanja o jeziku* (svi smerovi gimnazije):

IV razred: “Језик, култура и друштво: Језик и друге друштвене категорије. Вишејезичност. Ставови према језику.”

U nastavnom programu za gimnazije jezičkog smera javljaju se dodatni elementi iz istorije srpskog standardnog jezika:

II razred:

“I. КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Почетак стандардизације књижевног језика и правописа код Срба и код Хрвата (прва половина XIX века). Развој српског књижевног језика у другој половини XIX века и у XX веку (повезивање са наставом књижевности). Основни принципи српске књижевне норме.

Екавски и ијекавски изговор. Ћирилица и латиница. Књижевно-језичке варијанте.

Функционални стилови српског књижевног језика.

Основни принципи језичке културе. Приручници за неговање језичке културе (и начин њиховог коришћења).

Језичка ситуација у Србији. Принципи језичке равноправности. Језичка толеранција.”

Dakle, jezička varijabilnost i stavovi prema jeziku eksplicitno se pominju na svega dva mesta u nastavnom planu i programu iz srpskog jezika za osnovne škole i gimnazije. Međutim u odeljku koji se bavi uputstvima za realizaciju programa ni na jednom mestu nema pomena na koji način bi se ova tema mogla obraditi u radu sa učenicama i učenicima. Evo šta se nalazi u *Uputstvima za realizaciju gimnazijskih programa*:

“Део програма књижевни језик (први и други разред) вишеструко је значајан. Његовом реализацијом ученици треба да добију знања и изграде одговарајуће ставове о српском књижевном језику, језичкој политици и толеранцији у Србији и о значају књижевнојезичке норме и језичке културе. Овај део програма укључује и садржаје о развоју књижевних језика на српском језичком подручју и посебно о постанку и развоју модерног српског књижевног језика, што је значајно и за наставу књижевности.”

39

3.2. Standardnojezička kultura vs. jezički diverzitet u jezičkim obrazovnim politikama: Španija¹⁰

Prema kurikularnom planu Ministarstva obrazovanja, kulture i sporta (*Plan curricular del Ministerio de educación, cultura y deporte*, elektronski dokument) Kraljevine Španije iz 2014. godine, u odeljku koji se odnosi na kastiljanski jezik I književnost u osnovnoškolskom obrazovanju navodi se:

“Način govora i slušanja jedne osobe određuje kako je drugi sagledavaju. Zbog toga je neophodno kod učenika i učenica razviti strategije koje favorizuju pravilno učenje oralne dimenzije komunikativne kompetencije kako bismo obezbedili njihovo uspešno snalaženje u komunikativnim situacijama u privatnom, profesionalnom, društvenom i akademskom domenu tokom čitavog života.”

“Znanja o jeziku odgovaraju na potrebu za promišljanjem jezičkih mehanizama koji uređuju komunikaciju i ne poistovećuje se teorijskim znanjima o jezičkim pravilima, već se odnosi na njihovu funkcionalnu vrednost: ona treba da služe kao osnova za pravilnu upotrebu jezika. Usvajanje znanja o jeziku u okviru osnovnoškolskog obrazovanja sagledava se kao kontinuirani proces i razvoj lingvističkih sposobnosti, odnosno kao razvoj kompetencija za upotrebu diskurzivnih obrazaca na osnovu znanja

¹⁰ Svi delovi navoda iz nastavnih programa u kurzivu su tako obeleženi za potrebe ovog rada.

I promišljanja neophodnih za usvajanje gramatičkih i ortografskih pravila neophodnih za *pravilno govorjenje, čitanje i pisanje* u svim oblastima života.¹¹

U delu nastavnog programa koji se odnosi na srednjoškolsko obrazovanje u oblasti kastiljanskog jezika i književnosti čitamo ponovljeni pasus iz odeljka o osnovnoškolskom obrazovanju:

“Način govora i slušanja jedne osobe određuje kako je drugi sagledavaju. Zbog toga je neophodno kod učenika i učenica razviti strategije koje favorizuju pravilno učenje oralne dimenzije komunikativne kompetencije kako bismo obezbedili njihovo uspešno snalaženje u komunikativnim situacijama u privatnom, profesionalnom, društvenom i akademskom domenu tokom čitavog života.”

Na nivou srednjoškolskog obrazovanja, posebna pažnja posvećuje se razvoju metakognicije, odnosno eksplicitnih znanja o jeziku:

“Poznavanje porekla i istorije svih jezika Španije i njihovih ključnih dijalektalnih varijeteta; prepoznavanje i objašnjenje njihovih karakteristika u usmenom i pisanom medijumu, uz vrednovanje jezičke raznovrsnosti kao dela kulturnog nasleđa naše zemlje.”

“Poznavanje različitih socijalnih i funkcionalnih jezičkih stilova, uz podsticanje interesa za širenje individualnih jezičkih repertoara radi izbegavanja jezičkih predrasuda i stereotipa.

“Poznavanje jezičke varijabilnosti španskog jezika kao izvora kulturnog bogaćenja. Razvoj poštovanja prema dijalektima koji se govore na teritoriji Španije i u Hispanskoj Americi.”¹²

Ipak, uprkos deklarativnoj afirmaciji jezičkog diverziteta i proklamovanoj potrebi za vrednovanjem raznovrsnosti, analiza udžbenika kastiljanskog jezika za srednje škole koju su sveli García Abelleira & Longa (2015), ukazuju da obrazovna praksa ne odgovara na gore navedene ciljeve jezičkog obrazovanja. Kako ovi autori navode, udžbenici renomiranih izdavača obrazovne literature uvode i razrađuju isključivo karakteristike standardnog, preskriptivnog jezika (fonetske, fonološke, morfo-sintaksičke, leksičke), dok se dijalektalna varijacija svodi na nivo “vulgarizama” ili odstupanja od norme koje treba izbegavati, poziv na korekciju: “Zaključujemo da nastavni program za kastiljanski jezik nudi veoma negativnu sliku intrajezičke raznovrsnosti. Nažalost, u udžbenicima se ona ne predstavlja kao bogatstvo koje treba negovati, već kao “a language problem” (Batistella, 2005: 10) koji treba izbegavati i odbacivati”¹³ (García Abelleira & Longa, 2015: 165).

¹¹ “La forma de hablar y de escuchar de una persona determina la percepción que los demás tienen de ella. Es por lo tanto imprescindible dotar al alumnado de estrategias que favorezcan un **correcto aprendizaje** de esta dimensión oral de la competencia comunicativa y que le asegure un manejo efectivo de las situaciones de comunicación en los ámbitos personal, social, académico y profesional a lo largo de su vida”

“Conocimiento de la lengua, responde a la necesidad de reflexión sobre los mecanismos lingüísticos que regulan la comunicación, y se aleja de la pretensión de utilizar los conocimientos lingüísticos como un fin en sí mismos para devolverles su funcionalidad original: servir de base para el uso correcto de la lengua. El Conocimiento de la Lengua dentro del aula de Educación Primaria se plantea como el aprendizaje progresivo de las habilidades lingüísticas, así como la construcción de competencias en los usos discursivos del lenguaje a partir del conocimiento y la reflexión necesarios para apropiarse de las reglas gramaticales y ortográficas, imprescindibles, para **hablar, leer y escribir correctamente** en todas las esferas de la vida.” (prev. J. F.)

¹² “*Conocer el origen y evolución de las distintas lenguas de España y sus principales variedades dialectales, reconociendo y explicando sus rasgos característicos en manifestaciones orales y escritas y valorando la diversidad lingüística como parte del patrimonio cultural de nuestro país.*

“Reconocer los diversos usos sociales y funcionales de la lengua, mostrando interés por ampliar su propio repertorio verbal y **evitar los prejuicios y estereotipos lingüísticos.**”

“Conocer la variedad lingüística de España y del español como fuente de enriquecimiento cultural. Mostrar respeto tanto hacia las lenguas y dialectos que se hablan en España, como hacia el español de América.”

¹³ “En resumen, el currículo de Lengua Castellana ofrece una imagen muy negativa de la diversidad intralingüística. Desgraciadamente, esta es para los libros de texto no una riqueza que se debe fomentar, sino “a language problem” (Batistella, 2005: 10) que se debe evitar y rechazar.”

4. HEGEMONIJA VS. DRUŠTVENA AKCIJA?

Kako navodi Gal (2011: 22) jezički diverzitet predstavlja jednu od ključnih kontradikcija jezičkih politika Evropske unije. Po mom mišljenju, ta kontradikcija upravo se očitava u disharmoniji između tradicionalnog nasleđa modernosti koje jezik poima kao nosioca kulturnog identiteta i političkog integriteta, i savremenih društveno-istorijskih tokova 21. veka koje karakteriše individualna mobilnost, kompleksno poimanje ličnog i kolektivnog identiteta, sa jedne strane, i političke implikacije globalnog kapitalizma, tumačenje jezika kao “resursa” u ekonomskom ili kulturnom smislu sa druge strane. Obe grupe faktora rezultiraju standardnojezičkim obrazovnim politikama koje u radu opisujem. Kompleksni društveni odnosi unutar hijerarhijskih državnih ustrojstava, konstrukcije komunikativnih i simboličkih sistema kroz jukstapozicioniranje definisanja ličnih i kolektivnih vrednosti uz mešanje strasti i tradicije (Gal, 2012: 24) stavljaju nas sve ponaosob u poziciju da se uz mnogo muke i lično i akademski određujemo prema višedijalektalnosti i višejezičnosti koju živimo. Monolingvalna, monoglotna standardizacija koja je uslovlila razvoj standardnojezičkih kultura u srži je kognitivnih kulturnih modela velikog dela stanovništva Evrope i evrocentričnog sveta i bazira se na jezičkim politikama odozgo-na-dole, koje definišu pojedinci i evropske institucije i koje se često nekritički primenjuju u zemljama Evrope i šire, u kontekstu evrocentričnog uticaja. Usušujem se da je okarakterišem kao hegemonijsku društvenu konstrukciju koja se suprotstavlja zadovoljenju potreba svih na bilo koji način marginalizovanih (intra ili interjezičkih) govornih zajednica¹⁴. Da li to znači da treba da se zadovoljimo ovim objašnjenjem i pristanemo na *status quo*? Naravno da ne! Ali, kako bismo se okrenuli društvenoj akciji, moramo prepoznati i problematizirati pitanja višejezičnosti i višekulturnosti onako kako ih danas sagledavamo iz perspektive evropskih jezičkih politika. Upravo je koncepcija trojezične Evrope (maternji jezik, *lingua franca* jezik i lični “usvojeni” jezik (v. Filipović 2009: 70-72, za dalju diskusiju), po tumačenju Gal (2011) sa kojim se u potpunosti slažem, uslovlila fraktalno ponavljanje vrednosnih sudova prema jeziku (engleski stoji hijerarhijski ustrojen prema standardizovanim jezicima malih područja, kao što standardni jezici imaju premoć nad manjinskim jezicima na teritorijama svojih država i prema nestandardnim varijetetima datog standarda). Jedan od rezultata takve evropske jezičke politike jeste i dalje prisutna dominacija tradicionalnih standardnojezičkih kultura koje ne pokazuju društveno-kulturnu i obrazovnu toleranciju prema intrajezičkoj varijabilnosti.

Jezička obrazovna politika odozdo-na-gore, u kojoj se jasno prepoznaju potrebe za razvojem nastavnih programa koji zadovoljavaju ne samo tradicijske već i psiho-afektivne i kognitivne potrebe dece u obrazovnom sistemu (uključujući i prepoznavanje i vrednovanje komunikativnih funkcija nestandardnih varijeteta), i uključivanje nestandardnih varijeteta u medijski prostor na način koji eliminiše/briše trivijalizaciju i marginalizaciju govornih zajednica koje ih koriste jesu samo prvi korak u formiranju novih jezičkih ideologija. Jezičkih ideologija koje vode ka unapređenju društvene jednakosti i definisanju ravnopravnijeg komunikativnog prostora u kome ima mesta za formalne i strukturalne ali i simboličke, semiotičke, inovacije u poimanju odnosa jezika i društva.

LITERATURA

- Agencia estatal Boletín Oficial del Estado. Real Decreto 1105/2014, de 26 de diciembre, por el que se establece el currículo básico de la Educación Secundaria Obligatoria y del Bachillerato. https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2015-37
- Agencia estatal Boletín Oficial del Estado. Real Decreto 126/2014, de 28 de febrero, por el que se establece el currículo básico de la Educación Primaria. https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2014-2222 web strani pristupljeno 14. januara 2017.
- Atkinson, D. 2003. Writing for publication/writing for public execution: On the (personally) vexing notion of (personal) voice. In: C. Pearson Casanave & S. Vandrick (eds.). *Writing for scholarly publication. Behind the scenes in language education*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 189-210.

¹⁴ “novija istraživanja vide standardizaciju kao ideološki projekat diferencijacije i hijerarhizacije” (“recent scholarship sees standardization as an ideological project of differentiation and hierarchization”)(Gal, 2012: 29)

- Battistella, E. (2005) *Bad language. Are some words better than others?*, New York: Oxford University Press
- Bauman, Richard & Charles L. Briggs. 2003. *Voices of Modernity: Language Ideologies and the Politics of Inequality*. Cambridge University Press.
- Blommaert, Jan. 2006. Language policy and national identity. In: Thomas Ricento (ed.) *An Introduction to Language policy. Theory and Method*. Malden, MA, USA, Oxford, UK & Victoria, Australia: Blackwell Publishing Ltd, pp. 238-254.
- Bugarski, R. 2005. *Jezik i kultura*. Beograd: XX vek.
- Drumert A. & W. Vanderbusche. 2003. Research directions in the study of language standardization. In: A. Drumert & W. Vanderbusche (eds.) *Germanic standardizations. Past to present impact: Studies in language and society*, 18. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 455-469.
- Filipović, J. 2015. *Transdisciplinary approach to language study. The complexity theory perspective*. London: Palgrave Macmillan.
- Filipović, J., 2012. Language policy and planning from the complexity perspective, in J. Vučo & J. Filipović (eds.) *Philological Research Today. Language and Society*. Belgrade: Faculty of Philology Press, pp. 285-320.
- Filipović, J. 2009. *Moć reči. Ogleđi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Gal, S. 2011. Polyglot nationalism Alternative perspectives on language in the 19th century Hungary. *Maison des sciences de l'homme, Langage et société*, 136: 31-54.
- Gal. Susan. 2012. Sociolinguistic Regimes and the Management of "Diversity", In M. Heller and A. Duchene, eds., *Language in Late Capitalism: Pride and Profit*. London, New York: Routledge Critical Studies in Multilingualism, pp. 22-37.
- García Abellara, N. & V. M. Longa. 2015. Enseñando a los niños a discriminar: la plasmación de la ideología estándar en la escuela. *Representaciones*, XI (2): 148-186.
- Geeraerts, D. 2003. Cultural models of linguistic standardization. In R. Dirven, R. Frank & M. Pütz (eds.), *Cognitive Models in Language and Thought. Ideology, Metaphors and Meanings* Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 25-68.
- Habermas, J. 1981. Modernity versus postmodernity; Seyla Ben-Habib new German critique, No. 22. *Special issue on modernism* (Winter, 1981 edition): 3-14.
- Henríquez Ureña, Pedro. 1979. El supuesto andalucismo dialectal de América (1925). *Obras completas V*. Santo Domingo: Universidad Nacional Pedro Henríquez Ureña, pp. 291-228.
- Irvine, J. T. & S. Gal. 2009. Language ideology and linguistic differentiation. In: A. Duranti (ed.) *Linguistic Anthropology: A Reader*. The Atrium, Southern Gate, Chchester, West Sussex, PO19 8SQ, United Kingdom: Wiley-Blackwell, pp. 402-434.
- Lara, Antonio Luis Fernando. 2005. Para una reconstrucción de la idea de la lengua española. Más allá de las fronteras instituidas. *Revista internacional de lingüística iberoamericana*. 3(6), Aspectos prosódicos de las lenguas iberorrománicas: 171-187
- Lippi-Green, R. (1997) *English with an accent. Language, ideology, and discrimination in the United States*, London: Routledge.
- Lippi-Green, R. 1994. Accent, standard language ideology and discriminatory pretext in the courts. *Language in Society*, 23(2): 163-198.
- Lipski, J. M. 1996. *El español de América*. Madrid: Cátedra.
- Menéndez Pidal, Ramón: "Sevilla frente a Madrid. Algunas precisiones sobre el español de América". *Miscelánea Homenaje a André Martinet III*, Tenerife: Universidad de La Laguna, 1962: 99-1965.
- Milroy, J. 2001. Language ideologies and consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics*, 5(4): 530-555.
- Narbona Jiménez, A. 2008. A vueltas con la identidad lingüística de Andalucía. *Boletín de la Real Academia Sevillana de Buenas Letras: Minervae Baeticae*. 36: 109-122.
- Nebrija, Antonio de. 1492. *Gramática castellana*. http://www.filos.unam.mx/LICENCIATURA/Pagina_FyF_2004/introduccion/Gramatica_Nebrija.pdf, veb strani pristupljeno 14. januara 2017.
- Petrović, T. 2015. Srbija i njen jug. "Južnjački dijalekti" između jezika, kulture i politike. Beograd: Fabrika knjiga.
- Silverstein, M. 1996. Monoglot 'standard' in America: standardization and metaphors of linguistic hegemony. In: Donald Brenneis & Ronald Macaulay (eds.), *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Boulder, CO: Westview Press, pp. 284-306.
- Vučina Simović, I. 2013. Reacciones de los laicos a discursos mediáticos y metalingüísticos sobre el andaluz en YouTube. *Colindancias* 4: 235-252
- Wagner, Max L. 1930. El español de América y el latín vulgar. *Boletín de Dialectología Hispanoamericana* I.

Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije. *Nastavni planovi i programi za osnovne i srednje škole*. <http://www.zuov.gov.rs/poslovi/nastavni-planovi/nastavni-planovi-os-i-ss/>, veb strani pristupljeno 14. januara 2017.

LA CULTURA DE LAS LENGUAS ESTÁNDAR Y LAS IDEOLOGÍAS DE LAS VARIEDADES ESTÁNDAR EN LOS SISTEMAS EDUCATIVOS EN ESPAÑA Y EN SERBIA EN EL SIGLO XXI

Resumen

Las culturas de lenguas estándar (ingl. *standard language cultures*), que surgen como resultados directos de la modernidad europea y de la ideología del estado-nación, fomentan explícitamente una imagen de la lengua como el elemento cohesivo más importante para el mantenimiento y la afirmación de la identidad nacional. En los sistemas educativos formales ubicados en los contextos socio-políticos de este tipo se transmite un mensaje didáctico e ideológico muy claro al alumnado: la lengua estándar es la única variedad lingüística digna de uso en los dominios públicos y educativos y cada variación intralingual que incluye las variedades no-estándar de la misma lengua sufre una marginalización y estigmatización. Como una lengua siempre lleva un tremendo peso simbólico y de identificación, se establece una correlación muy directa entre los hablantes de dichas variedades y sus capacidades cognitivas e intelectuales. Tanto en España como en Serbia el currículo oficial del español y del serbio como lenguas maternas sirven como vehículos de transmisión de valores estratégicos y epistemológicos de los poderes culturales y educativos dominantes ejerciendo una subordinación personal y colectiva de los miembros de comunidades de hablas no estándar. Teniendo en cuenta de que se trata de dos países con historias de políticas de lenguaje muy distintas, este trabajo intenta ofrecer ejemplos de planificación lingüística en educación en España y en Serbia con el objetivo de ilustrar la fuerza todavía omnipresente de la ideología de las lenguas estándar en Europa, que se traducen a una discriminación abierta de las personas que no las usan, o que las usan sólo en ciertos dominios lingüísticos.

Palabras clave: cultura de la lengua estándar; ideología de lenguaje; variedades no estándar, educación formal; marginalización, segregación, dicriminación de las comunidades de habla no estándar; modernidad europea y el estado-nación; España y Serbia

Jelena Filipović
Univerrzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
jelena@bgd@gmail.com

SNEŽANA VUKADINović

PRIČA O DEVOJCI, VITEZU I TRGOVCU LATINSKA, ENGLESKA I BALKANSKA TRADICIJA

Ovaj rad se koncentriše na tri književno-istorijska narativa koji imaju jedan zajednički motiv. *Priča o devojci, vitez i trgovcu* je iz vrlo raširene srednjovekovne zbirke novela i legendi na latinskom jeziku poznate pod imenom *Gesta Romanorum*. Ne zna se tačno ko je sastavio ovu zbirku, ali vreme njenog nastanka istraživači datiraju u 13. vek. Ako sledimo trag motiva priče o devojci, vitez i trgovcu iz pomenute zbirke naići ćemo na drugi književni tekst - Šekspirovu komediju *Mletački trgovac*. Motiv o krvavom ugovoru i zalu od funte mesa, tj. dram jezika nalazimo i u našem folkloru, u narodnoj priči iz Bosne *Dram jezika*. Komparativnim istraživanjem, uz predhodne naučne doprinose na ovu temu, pokušaćemo da istražimo etičke vrednosti tri istorijska književna teksta, u tri tradicije u okvirima pantemporalne religijske problematike.

Ključne reči: *Gesta Romanorum*, *Priča o devojci, vitez i trgovcu*, Šekspir, *Mletački trgovac*, *Dram jezika*.

Udžbenik *Litterae Latinae* profesora Milana Budimira iz 1948. godine bio je stalni pomoćni priručnik namenjen prvenstveno za studente klasične filologije, a onda i za sve one studente koji su pohađali časove latinskog jezika na Beogradskom i Novosadskom univerzitetu. Udžbenik je doživio brojna izdanja zbog svoje važnosti u izboru latinskih tekstova, pisaca i komentara sa jedne strane, a s druge strane, izabrani tekstovi pratili su kako istoriju rimske i latinske književnosti, tako i istoriju latinskog jezika od samih početak njegovog zapisivanja, preko srednjovekovnog pa i novovekovnog latiniteta. Time je studentima bilo omogućeno da svoj prevodilački zanat što bolje savladaju.

Poslednjih godina sa studentima Odseka za francuski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu obrađivala se srednjovekovna novela *Priča o devojci, vitez i trgovcu*. Uzeta je iz jedne vrlo raširene srednjovekovne zbirke priča i legendi poznate kao *Gesta Romanoru*, odnosno *Rimske pripovesti* ili *Povesti Rimljana*. U naslovu ove zbirke, upotreba rimskog imena sasvim je proizvoljna, osim ako Rimljani nisu istovetni sa Romejima (Rimljanima), kako su se zvali Grci¹ od vizantijskog perioda pa do novijeg vremena. Tako da je ovaj naslov samo delimično prikladan za formu u kojoj se danas nalazi jer se, osim naslova koji potiču iz grčke i rimske istorije i legendi, sastoji od delova različitog porekla, azijskog i evropskog.

Obim zbirke *Gesta Romanorum* varira u rukopisima. Kolekciju sačinjava 240 priča-noveli, anegdota i legendi. Na osnovu samog naslova kolekcije naslutili bismo da su sve priče odnose na rimske pripovesti. Ali stvari ne stoje tako. Mnoge su plod mašte ili dolaze, kako rekosmo, iz grčke, biblijske ili orijentalne tradicije. Svaki narativ ima neko moralističko tumačenje u kontekstu hrišćanske vrline i doktrine greha. Očito da je zbirka trebalo da posluži kao neka vrsta alegoričnog priručnika za propovednike hrišćanstva u tadašnjoj Evropi. Iako se zbirka sastoji iz niza raznovrsnog materijala različite sardžine, njen ujedinjujući element čini upravo moralizatorska namera i poučna svrha.

Ne znas se ko je autor ili ko su autori ovih priča. Takođe se ne zna tačno ni ko je sastavljač ove zbirke. Pretpostavlja se da je zbirku sastavio neki engleski kaluđer krajem 13. i početkom 14. veka (Tomljanović 2014: 78). Zbog strukturalne nekoherentnosti knjige, prepisivač rukopisa mogao je da

¹ Helen je od prihvatanja hrišćanstva u Rimskom carstvu imao religijsku a ne etničku konotaciju sa značenjem „mnogobožac“. Tek s nacionalnim oslobođanjem od turske vlasti u 19. veku i stvaranjem savremene države, Grci su vratili naziv Heleni (Jelini) u smislu etničke i kulturne pripadnosti.

doda neku priču po sopstvenom nahodjenju u svoje kopije dela, a kao posledica toga, rukopisi *Gesta Romanorum* pokazuju značajne razlike. Tokom srednjeg veka zbirka je doživela niz izdanja u Engleskoj, Nemačkoj i Holandiji. Istorijat stvaranja zbirke, kao i njen materijal do danas lebdi u maglovenju, jer se pokazalo da i sama latinska kompilacija u različitim evropskim oblastima, u vreme stvaranja verzija na nacionalnim jezicima, imala je potrebu da ovu kolekciju rado prisvoji kao deo svoje nacionalne tradicije. Herman Osterli (Hermann Oesterley 1872:188) razlikuje englesku grupu rukopisa koja su uvek pisana na latinskom jeziku, zatim, nemačku grupu, ponekad na latinskom, a katkad i na nemačkom jeziku, i grupu pisanu narodnim jezikom. Najranija štampana izdanja sačinili su Nikola Keteler i Žerard de Lempt iz Utrehta, Arnold Hoenen i Urlih Cel iz Kelna, verovatno između 1472. i 1475. godine, a prvo štampano englesko izdanje nastalo je četrdesetak godina kasnije, (CHEAL, Vol. 1, 1907: 1700). Od kraja 14. veka, postoje verzije ove zbirke na nemačkom, holandskom, engleskom, francuskom, češkom, poljskom, ruskom i mađarskom jeziku. Sa kasnim srednjim vekom nemački aranžmani ove kolekcije daleko su obimniji u odnosu na ostale narode. Nemački prevod je prvo štampan u Augsburgu, 1489. godine. Engleski prevod, verovatno je direktno zasnovan na rukopisu Harl. 5369, koga je objavio Vinkin de Vord, negde između 1510. i 1515. godine, a jedina, danas poznata, kopija tog izdanja je sačuvana u biblioteci Sv. Jovana na Kembridžskom koledžu 1577. godine. Londonski izdavač Rihard Robinson je objavio izmenjeno izdanje Vinkin de Vorda, kao *Certain Selected Histories for Christian Recreations*, (Određene izabrane priče za hrišćansku razonodu), i ta knjiga se pokazala kao veoma popularna. Između 1648. i 1703. godine, objavljeno je najmanje osam izdanja. Francuska verzija, pod nazivom *Le Violier des histoires romaines moraliser* (*Antologija poučnih rimskih pripovesti*), pojavila se u prvoj polovini 16. veka, i doživela je veći broj izmena; ponovo je objavljena u Parizu 1858. godine od strane Pjera-Gustava Bruneta. Po svemu sudeći *Gesta Romanorum* bila jedna od najpopularnijih knjiga sve do 18. veka. Mnogi pisaci bili su pod uticajem ove zbirke priča. Na primer Tomas Okliv (1368–1426) je pre-radio i prilagodio svom vremenu priču o Dariju i njegova tri sina, Džefri Čoser (1343 – 1400) je bio inspirisan pričom o čoveku koji je poštovao pravo. Priča o caru Teodosiju u osnovi je ista kao Šekspirov (1564 – 1616) *Kralj Lir* a, iz priče o tri kovčega Šekspir je stvorio svog *Mletačkog trgovca*. Recepcija *Gesta Romanorum* opaža se i kod Bokača (1313 – 1375), Džon Govera (1330 – 1408), Šilera (1759-1805), Tomasa Parnela (1679–1718) i drugih. Jezik ovih priča je pitak i lagan. Ne obiluje „ciceronovskim dugim periodama“ i komplikovanim konstrukcijskim gramatičkim partijama. S osnovnim znanjem latinskog jezika, sasvim je razumljiva prosečnom čitaocu tog vremena, stoga je bila prikladno štivo za brzo i lako čitanje, kako u jezičkom smislu, tako i po širokom izboru tema. Stoga njeni raznovrsni motivi ne nalaze mesta samo u umetničkoj književnosti već i u narodnim pripovetkama.

Naslov novele *Priča o devojci, vitezu i trgovcu* je po svemu sudeći pridodao profesor Budimir u svom priručniku za Latinsku književnost. U Berlinskom izdanju iz 1872. godine Hermana Osterlia priča se nalazi pod brojem 195.² *Priča o devojci vitezu i trgovcu* nije pisana standardnim latinskim jezikom već je to pre *sermo vulgatus*. Piscu ove priče nije bilo do književne vrednosti teksta koliko do potrebe da ispriča tj. zapiše moralne pouka tadašnjeg hrišćanskog sveta. Priča je u jednu ruku drama u proznom obliku koju je govorilo jedno lice slušaocima. Prenosila se iz veka u vek i njena interpretacija je doživela mnoge transformacije. Ali suština je bila sačuvana. U osnovi nosi hrišćansku moralnu pouku gde ljubav pobeđuje pohlepu. U okviru tog motiva predstavljen je i model tipičnog trgovca lihvara.

Glavni motiv koji se javlja u ovoj noveli je priča o ugovoru koji je sklopio siromašni mladić, viteškog staleža s trgovcem iz Firence kako bi zadobio ljubav Lukijeve kćeri. Vreme i likovi u priči nisu istorijski potkrepljeni niti važni za ono što se želelo postići. Rim je tada, po navodima iz priče, bio jedna od zapadnih administrativnih prestonica: *Lucius in Roma regnavit...* Ko je Lukije, mi ne znamo. Ono što nam približe može odrediti vreme dešavanja je novac koji je tada bio u opticaju *mille marcas florenas*. Moneta koja se pominje vezana je za grad Firencu. U Firenci je postojala kovnica novca i od 1252. godine kovao se florin. To je svakako bila jedna od najvažnijih moneta u poznom srednjem veku (Vilar, 1990: 38-48). Fabula nema složen zaplet. Jedan siromašni vitez zavoleo je prelepu Lukijevu kćer.

² <http://www.thelatinlibrary.com/gestarom.shtml> (korišćeno 22.05.2017)

Ona mu se obećala ako joj donese hiljadu florentinskih maraka. Budući da se florin zasnivao na srebru, može se zaključiti da je to izuzetno velika suma novca, ili jednosnavno rečeno pravo bogatstvo (Allen 2009: 147-148). Mladić je, dakle, otišao u Firencu i naišao na nekog trgovca od koga je zatražio zajam. Ali pogodba sa ovim trgovcem bila je neobična za tadašnji hrišćanski svet:

Volo, ut chartam de proprio sanguine tuo facias sub tuo sigillo, quod, si unum diem constitutum inter nos frangas, sine condicione potestatem habeam tantum de carnibus tuis scindere ac a corpore vellere, ubicumque mihi placeat in corpore tuo, ita tamen, quod carnes tuae pecuniam meam ponderent.

(*Gesta Romanorum*, 195)

Želim da od sopstvene krvi sačinis ugovor, s tvojim pečatom, da bih ja, ukoliko bi ti ijedan dan od onog dogovorenog izmedju nas prekršio, imao tu moć, bez ograničenja, da razrežem i odsečem meso sa tvog tela, gde god se meni svidi, tako da tvoje meso teži koliko i moj novac.³ (*Dela Rimljana*, 195)

Zaljubljeni mladić očaran lepom svoje dragane, zaboravio je na ugovoreni dan koji se s trgovcem pogodio. Svoju muku ispričao je devojci. Ona ga je posavetovala da udvostruči iznos duga i ponudi ga lihvaru. Mladić je tako i postupio. No, to nije umilostivilo trgovca i stvar je predata sudu. Lukijeva kćer saznavši da joj je dragan u nevolji odlučila da se preobuče u muškarca i da se tako pojavi pred sudijom. Domišljato je učestvovala u raspravi:

Conversa puella ad mercatorem ait: «Care, quid prodest tibi, si occidatur ille? Nonne melius est tibi, aurum et argentum recipere pro eo pro tua voluntate, quam mortem eius videre?» Ait mercator: «Bone domine, si posses mihi totum imperium dare, vitam eius non concederem.» Quae ait: «O bone mercator, ex quo iudex vitam eius desiderat, fac tu similiter!» At ille: «Quod dixi, dixi et hoc in corde meo affirmavi.» Quae ait: «Domine iudex, ex quo ita est, quod nec prece nec pretio iste mercator potest flecti, peto instanter, ut legem exerceas tam pro milite quam pro mercatore.» Dixit iudex: «Quidquid lex iubet, hoc implebo.»

(*Gesta Romanorum*, 195)

Okretna devojka reče trgovcu: “Kakvu korist imaš ako onaj bude pogubljen? Zar ti nije bolje da primiš zlato i srebro nego da ga vidiš mrtvog?” Trgovac reče: “Dobri gospodaru, i svu vlast da mi daš, ne bih mu poštedeo život.” Ona reče: “O, dobri trgovče, kad već sudija želi da vitez živi, učini i ti tako!” A on će na to: “Što sam rekao, rekao sam i u svome srcu utvrdio!” Zatim ona reče: “Gospodaru, sudijo, kad je već tako, da ni molbom, ni darom, taj trgovac ne može da popusti, silno molim da se odmah primeni zakon, kako prema vitezu, tako i prema trgovcu. Sudija reče: “Šta god zakon nalaže, to ću uraditi.” (*Dela Rimljana*, 195)

Pohlepni trgovac nije samo žudeo za novcem već i za životom mladog viteza. Ovde je hrišćanstvo u ekonomskoj oblasti donelo radikalne promene u svet rimske dekadencije. Pohlepa se obuzdavala Božjim zakonima, a hrišćanima je bilo zabranjeno da zelenaše i kamatare. Tek rana renesansa na Zapadu uklanja ovu religiozno-moralnu branu od potopa gramzivosti. Ali pohlepe i gramzivosti za novcem uvek je bilo, kako u antici, tako i u savremenom svetu. Još je Solon (6. vek pre nove ere) uočavao da novac ima moć da vrlinu pretvara u porok govoreći da su mnogi loši ljudi bogati, a čestiti puka sirotinja. Po Solonu vrlina je večna, a blago ljudsko svakog časa voli da pređe u druge ruke.

πολλοὶ γὰρ πλουτεῦσι κακοί, ἀγαθοὶ δὲ πέπονται:
ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμεινόμεθα
τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον: ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον αἰεὶ,
χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

(Solon, *Frag. 15 (Bergk)*)

³ Latinske tekstove u radu prevela Snežana Vukadinović

Mnogi su nevaljalci bogataši, a vrlo sirotinja,
 Ali mi se nećemo menjati sa njima
 Odreći se vrline za bogatstvo, jer ona je večna,
 A blago ljudi svaki čas može da prede drugome.⁴

Dramski pesnik Sofokle (495 – 406. godine pre nove ere) u tragediji *Antigona* uočava da goreg zla na svetu od materijalnog nema. Gradove ruši i razara. Zbog njega mnogi ljudi napuštaju svoj dom, loš je učitelj i čestitima kazuje puteve niskog lukavstva. I Rim je doživljavao užasne posledice tiranije pohlepe, koja je u potpunosti zavladała posle⁵ Avgusta, cara koji je stremio moralnoj obnovi. Horacije (65 – 8. god. pre nove ere) je upozoravao da je jagma za bogatstvo toliko upropastila Rimljane da su varvari postali časniji od njih. Juvenal (60 – 140. nove ere) u svojim *Satirama* biva još oštiji:

si vis esse aliquid; probitas laudatur et alget.
 criminibus debent hortos praetoria mensas,
 argentum vetus et stantem extra pocula caprum,
 quem patitur dormire nurus corruptor avarae,
 quem sponsae turpes et praetextatus adulter?
 (Sat., I, 1, 74-78)

Ako želiš biti nešto, da, čestitost se hvali ali i smrzava.
 Jer pretorske vile baštenske trpeze duguju zločinima,
 i staro srebro i pehari s jarčevim ukrasima,
 koga to kao zavodnika trpe pohlepne žene da spava,
 koga i ružne mlade i kurvari kicoši?

Gomilati zlato, a biti bez vrline, biće da je to poraz za čoveka. Želja trgovca da se osveti siromašnom vitezu ravna je nekoj mračnoj okultnoj potrebi za uništenjem. Bila je to pogodba sa đavolom. Njegov dužnik je njegov neprijatelj i on mora da umre:

Ait illa mercatori: «Dic mihi, in qua parte corporis carnes eius velis abscidere!» Et ille: «In pectore, ubi cor iacet.» Quae dixit iudici: «Domine mi, coram omnibus dixisti, quod iustitiam velis tenere pro milite sicut pro mercatore. Ex quo ita est, peto instanter beneficium legis. Lex dicit, quod, quicumque sanguinem alicuius effuderit, sanguis eius pro eo effundatur. Miles iste tantum conventionem fecerat de carnibus abscondendis, non de effusione sanguinis. Tu ergo mercator impleas conventionem tuam, ubicumque volueris in toto corpore eius, sed videas, ne sanguinem eius effundas, quia, si hoc feceris, beneficium legis recipies.»
 (Gesta Romanorum, 195)

Ona reče trgovcu: “Kaži mi, sa kog dela njegovog tela bi želeo meso da otkineš?” A on odgovori: “Sa grudi, gde počiva srce.” Devojka reče sudiji: “Gospodaru moj, pred svima si rekao da želiš da budeš pravedan prema vitezu, kao i prema trgovcu. Prema tome, silno te molim za naklonost zakona. Zakon kaže da kogod tuđu krv prolije, za to ima da se i njegova krv izlije. Ovaj vitez sklopio je pogodbu o odsecanju mesa, a ne o izlivanju krvi. Dakle, trgovče, ti ispuni svoju pogodbu, gdegod budeš želeo, na celom njegovom telu, ali gledaj da mu ne proliješ krv!”
 (Dela Rimljana, 195)

Ugovor se nije mogao ispuniti jer u njemu nije stajalo da se dug u novcu mora isplatiti krvoprolićem što bi bila posledica kidanja određene težine mesa s vitezovog tela. Tako je sudija dosudio presudu u korist mladog i zaljubljenog viteza, a trgovac je izgubio parnicu i ostao praznih šaka.

Dicit ei mercator: «Ex quo ita est, da mihi pecuniam meam, et tibi remitto omnem actionem, quam contra te habebo.» Quae ait: «Dico tibi, quia non denarium ab eo obtinebis. Coram omnibus tibi obtuli et

⁴ Sa grčkog prevela Snežana Vukadinović

⁵ Još Salustije rimski istoričar tvrdi da je u Rimu sve na prodaju (Omnia Romae venalia), kao što se to slično peva i u Carmina Burana: *Roma capit singulos et res singulorum, Romanorum curia non est nisi forum...*

renuisti.» Et conversa ad iudicem ait: «Carissime, da iudicium!» Qui ait: «Vita est salvata militis; numquam evelli potest sine sanguinis effusione, de mentionem fecit in conventionem; et quia mercator renuit, quod suum erat, transeat ergo sine solutione.»

(*Gesta Romanorum*, 195)

Trgovac joj reče: “Kad je već tako, daj mi moj novac i povlačim svaku optužbu, koju ću imati protiv tebe.” Ona reče: “Kažem ti da ni denara nećeš dobiti od njega. Pred svima sam ti ponudio blago, a ti si odbio!” I okrenuvši se sudiji, reče: “Najdraži, daj presudu!” Sudija reče: “Vitezov život je spašen. Nikad nije moglo da se otkine deo tela, a da se ne prolije krv, što je spomenuto u ugovoru, i pošto je trgovac odbio ono što je bilo njegovo, dakle, prešlo bi se preko svega bez plaćanja.” (*Dela Rimljana*, 195)

Pobeđuje domišljatost žene preobučene u muškarca. Zadovoljava se pravda. Pobeđuje ljubav. Pobeđuje milosrđe. Priča ima srećan završetak.

Kostur ove priče poslužiće Šekspiru za jedan od motiva prisutnih u delu *Mletački trgovac*. Iako je ova komedija puna Plautovske kontaminacije (Vukadinović 2014:135-149) ona poseduje neku doslednu okrenutost unutra – u naglašenim moralnim temama, slikama osećanja, duhovne slabosti i vanrednoj obradi likova. Delo je svrstano u komedije, mada treba imati u vidu da je komedija u elizabetansko doba imala neke karakteristike koje nema danas. Sastoji se od srećnog završetka koji je obeležavan venčanjima svih nevenčanih junaka, unutrašnjih i spoljnih sukoba, borbe mladih ljubavnika protiv starijih likova, mudrih slugu, višestrukih zapleta i iznenađujućih obrta, što su sve manje-više karakteristike novije antičke komedije i rimske palijate. Šekspir je inspiraciju za ovu komediju pronašao u raznim delima. Ali *Priča o devojci vitez u trgovcu* iz *Gesta Romanorum* Šekspiru je poslužila kao osnovna ideja za njegov bogati zaplet.

Zalog funte mesa i nadmudrivanje zelenaša veoma je stara i rasprostranjena istočnjačka priča. U delu *Glupak* Đovanija Fjorentina (Giovanni Fiorentino, 1795: 89) nalazi se jedna priča koja najviše liči na Šekspirovu, u kojoj jedan mletački trgovac pozajmljuje od jevrejskog zajmodavca novac za svog kuma Đaneta. Ako se dug ne vrati na vreme, Jevrejin je mogao da uzme funtu trgovčevog mesa. Fjorentinov zaplet je identičan *Priči o devojci vitez u trgovcu*. Možda je najveći uticaj na Šekspira u pisanju *Mletačkog trgovca* izvršio Kristofer Marlo (1564 – 1593) svojom dramom *Malteški jevrejin*. U toj drami bogati i svi-repi Jevrejin ima kćer Avigeju, koja voli hrišćnina i pokrštava se. Šekspirov Šejlok, kao tipični predstavnik zelenaškog bankarstva, nije bez razloga Jevrejin. O položaju Jevreja u Engleskoj od 11. do 16. veka govori Marius u delu *Judaeorum Medicastrorum calumnias*, a Gabrijel Harvi, engleski pisac i naučnik iz 16. veka se naročito osvrnuo na Rodriga Lopeza, portugalskog Jevrejina, lekara kraljice Elizabete I koji je pogubljen 1594. godine zbog učešća u zaveri protiv kraljice. Netrpeljivost hrišćana prema Jevrejima kulminirala je u elizabetanskom periodu (Lane Furdell 2001: 64-70). Šekspir je opasnost razularene stihije novca video veoma jasno jer je, u njegovo vreme, Engleska doživljavala prvobitnu akumulaciju kapitala na jedan vrlo brutalan način. Buržoazija, koja je imala potrebe za velikim pašnjacima zbog uzgoja ovaca od kojih se dobijala vuna za manufakturnu proizvodnju tkanina, počela je surovo da otima zemlju seljacima, koji ovom procesu nisu mogli da se odupru. Gubitkom zemlje i kuće postajali su beskućnici i skitnice, primorani da se proletarizuju, pretvarali su se u radnike manufaktura. Novčani kapital, stvoren zelenaštvom i trgovinom, uništio je život seljaka i razorio esnafsku privredu u gradu. U *Mletačkom trgovcu* Šekspir je maestralno okarakterisao dva vrlo važna lika: prvi je Antonio, trgovac, plemenit i dobar čovek, nezadovoljan poganim vremenom u kome se obreo, a drugi, već pomenuti, Šejlok, trgovac, lišen svake vrline osim čežnje za zlatom. Šekspir realistično slika poniženi položaj Jevrejina u društvu koje ga tlači. Ovde bi se sada moglo govoriti o antisemitizmu, demonizaciji Jevreja, kontrastu: jevrejin – hrišćanin, ali to nekako Šekspir prikriva poznatom Šajlokovom replikom iz III čina. Iako se pojavljuje u pet scena, Šajlok dominira čitavim delom. U trećem činu, on izgovara emotivno nabijen i jak monolog sastavljen od retorskih pitanja koji će okarakterisati ovo delo i po kome će se ono i pamtiti:

Zar Jevrejin nema oči?

Zar Jevrejin nema ruke, organe, udove, čula, naklonosti, strasti?

Zar se ne hrani istim jelima i ne ranjava ga isto oružje?
 Zar nije podložan istim bolestima, i zar ga ne isceljuju isti lekovi?
 Zar mu nije zimi hladno, a leti vrućina, kao i hrišćaninu?
 Ako nas ubodete, zar ne krvarimo?
 Ako nas golicate, zar se ne smejemo?
 Ako nas otrujete, zar ne umiremo?
 Pa ako nas uvredite, zar da se ne svetimo?⁶ (V. Šekspir, *Mletački trgovac*)

Ipak, ovde je presudno njegovo zelenaštvo, svojstveno „novom“ tipu poslovnih ljudi Šekspirove Engleske. Antonio je bogat, ali vlada novcem, i ne predaje mu se sa zanosom. Šejlok novac voli više od kćeri, koja se udaje za voljenog čoveka i sobom uzima nešto očevih dukata. Na to Šejlok kaže:

Kamo sreće da je u mrtvačkom sanduku
 tu kraj mojih nogu, a da su dukati u sanduku.

(V. Šekspir, *Mletački trgovac*)

Iako se Šajloku nudi velika svota novca zbog prekoračenog datuma vraćanja, on ostaje neumoljiv. Ni za šta na svetu on neće odustati od osвете nad čovekom koga mrzi. Odakle tolika mržnja? I sam dužd ga preklinje za milost, ali Šajlok se ne predaje. Očekuje se dan suđenja, kada će osveta biti izvršena. Tada Porcija i Nerisa stupaju u akciju. Prerušavaju se u muškarce i zamenjuju Porcijinog rođaka, doktora prava koji je bio obavezan da dođe na suđenje i nadgleda čitav proces, usled duždeve nemogućnosti da pomogne Antoniju. Pravnik je poslao pismo navodeći da je bolestan i da šalje izvršnog mladog zamenika -Porciju. Scena u sudnici predstavlja kulminaciju, i obiluje napetošću i neočekivanim preokretima.

Šajlok nikako ne odustaje od svoje namere tvrdeći da samo želi ono što mu po zakonu i pripada, i svima se čini da je tragedija na pomolu jer je Antonio već vezan, i samo se čeka da Jevrejin dobije svoju funtu mesa. No, Porcijina dovrtljivost još nije kulminirala, zapravo, ona se tek bliži vrhuncu. što će i biti najdramatičniji trenutak cele priče. Porcija zahteva od Šajloka da pažljivo odseče funtu mesa, jer, prolije li tek kap krvi ili uzme gram manje ili više nego što u dokumentu piše, sustići će ga kazna koja preti da mu uzme celo imanje. Šajloku je to dovoljno – odriče se svega što je kanio da učini. Pristaje da uzme novac koji mu je nuđen pre suđenja. Ali, to je sada nemoguće. Štaviše, on mora da plati za pokušaj oduzimanja života jednom građaninu time što će pola imovine dati Antoniju, a pola državi, dok je sam njegov život u duždevim rukama. Konačno, odlučeno je da Šajlok mora promeniti veru i dati sav novac Basaniju i Džesiki.

Ako pokušamo da tražimo izvor Šejlokovog tvrdokornog stava naćićemo ga u Svetim knjigama Jevreja : Tori, Talmudu, Kabali i Šulhan Aruhu⁷. Iako negativan Šajlok je ostao zapamćen kao najsloženiji lik u *Mletačkom trgovcu*, jer je mržnja koju nosi u sebi obrazložena sudbinom Jevreja. Po Talmudu „Bog je naredio da se Nejevreju novac pozajmi samo uz zelenašku kamatu. Mi mu na taj način ne pomažemo već ga štetimo.” (Talmud, Sefer Mikvod 73). Jevrej ne treba da radi težačke poslove “Jevrej treba svoj imetak pomoću zelenaštva da poveća. On treba pomoću zelenaštva Nejevreje da upropasti.” (Talmud, Baba Mecija 70b). Otkriva nam Šekspir ovde i kakav je odnos vladao prema Jevrejima. Antonio – što je važno istaći – mrzi zajmodavca delimično i zbog toga što je Jevrejin. Šajlok za Antonija kaže:

Mrzi on naš sveti narod, psuje tamo baš
 gde trgovaca ima najviše
 Mene, moj zanat, moju zakonito
 Stečenu dobit, zelenaštvom to nazivajući.

⁶ Preveo sa engleskog jezika Velimir Živojinović

⁷ Jevrejski istoričar Grec u svome delu: “*Istorija Izrailjaca*”, u izdanju od 1877. godine na strani 133 kaže: “Šulhan aruh je postao nadležni ritualni i pravni kodeks za Jevrejstvo pa je sa svojim mnogobrojnim komentarima, to i danas ostao... Retko je kad jedno zakonsko delo dobilo takav publicitet i takvo priznanje kao Šulhan aruh, zaključuje Mojić.

Nek' bi pleme moje prokleta bilo
ako li mu ovo oprostim ikad!

(Šekspir, *Mletački trgovac*)

Pri sklapanju ugovora, Jevrejin podseća Antonija:

Zvali ste me Nekrstom, zvali psom krvoločnim,

(Šekspir, *Mletački trgovac*)

Antonio mu odgovara:

I opet ću te, sva je prilika
Nazvati tako, opet pljuvati,
I ponovo te tako ritati.

(Šekspir, *Mletački trgovac*)

Nemoguće je da ova scena ne izazove imalo samilosti prema Šajloku iako se sve to dešava pre nego je on učinio išta loše. Šajlok je ovde dostojniji poštovanja od Antonija. Sve ovo baca nešto svetlosti na Šajloka, koji čak deluje bolji od svojih protivnika, ali i od svoje kćeri koja ga laže, potkrada i rasipnički troši očevo zlato i tirkiz koji mu je poklonila pokojna supruga Lea. Međutim, Šajlok dobija svoju priliku za osvetu, zahtevajući funtu mesa po isteku dogovora. Britkost njegovog uma dolazi do izražaja, a naročito je zanimljivo i uvek aktuelno njegovo posezanje za funtom mesa:

Pola kile mesa s ljudskog tela,
ljudskog mesa, nit' se ceni toliko,
nit' toliko vredi koliko ovčje, kozje,
Kažem: ja ovu uslugu mu nudim,
da bih u njega ljubav zadobio.

(Šekspir, *Mletački trgovac*)

51

Na suđenju Šajlok postaje žrtva opasne zablude – iluzije o jednakoj vrednosti etike i pravde. Kao vernik i pobornik Zakona, on upada u njegovu klopku. Naime, venecijanski zakon sadrži jednu tajnu odredbu, po svoj prilici, sakrivenu u venecijanskoj arhivi. Ova odredba, koja nije dostupna za detaljno proučavanje ili interpretaciju (jer samo Porcija zna za njeno postojanje), formalizuje ksenofobičnost i ozakonjuje nejednakost stranaca pred zakonom, jer zakon nalaže surovu kaznu namenjenu isključivo strancima:⁸

Predviđa zakon mletački i ovo:
Dokaže li se da je podaniku
Mletačkom nekom radio o glavi
Tuđinac neki bilo posredno
Il' neposredno, onda ima prava
Taj čiji život ugrožen je bio
Na polovinu njegova imanja;
A polovina druga riznici
Poverljivoj se daje državnoj;
Dok o životu prestupnikovom
Jedino milost duždova, nasuprot
Glasova drugih svih, odlučuje

(Šekspir, *Mletački trgovac*)

⁸ Nejednakost stranaca pred zakonom potvrđena je od antike do danas. „U sudovima nisu imali ista prava kao građani, i neko ih je morao predstavljati“ (Radulović, 2006: 29) Najdrastičniji primer nejednakosti u klasičnoj Atini bio je nejednako kažnjavanje za ubistvo stranca i ubistvo atinskog građanina, „jer kazna za građanina koji je ubio meteka nije mogla biti smrtna“ (Radulović – Maričić, 2013: 33).

Drugi zakoni se odnose na sve; ovaj samo na strance. Šajlok tako postaje simbol obespravljenog naroda s kojim se venecijanska kultura sukobljava, koje poražava ili drži na odstojanju, takozvanih nehrišćanskih naroda.

U našim narodnim pripovetkama, u vidu pojedinih epizoda ili cele fabule, ima nekih motiva koji su vrlo slični ili potpuno isti onima koji se nalaze u poznatim delima velikih svetskih književnika. *Dram jezika*, narodna priča iz Bosne, ovde je za nas od posebnog značaja zbog izrazite sličnosti sa *Pričom o devojci, vitez i trgovcu* i Šekspirovim *Mletačkim trgovcem* i ona je kao takva u okviru fabule deo svetske baštine. Ono što veže tri narativne tradicije, različitog vremenskog perioda, jeste motiv neobičnog ugovora. Sva tri dela nose u osnovi visoku moralnu pouku gde milosrđe i ljubav pobeđuje pohlepu. Još se u „Vrazovom Kolu » iz 1847. godine u jednoj belešci spominje sličnost između *Mletačkog trgovca* i narodne bosanske pripovetke *Dram jezika* koja se nalazi u zbirci Franje Jukića. Postoje još dve narodne pripovetke koje imaju sličan motiv. Jedna je iz zbirke J. Pamučine *Hrišćanin i Čivut*, a druga je iz zbirke Đ. Stefanovića *Turski paša i ludi Pera* (Popović 1903 : 358).

U priči *Dram jezika* sklapa se ugovor između Isakara, jevrejskog trgovca i Omera. Razlika između naše priče i prethodne dve jeste što su Isakar i Omer prijatelji. Dakle, Omeru novac posuđuje njegov prijatelj Isakar, kako bi započeo trgovinu i oženio lepu Mejru. On sklapa ugovor kojim se dozvoljava da se dužniku može odseći *dram* jezika ukoliko u određenom roku (sedam godina) ne vrati pozajmljeni novac. Omer je dobivši novac olako shvatio pozajmicu od trideset kesa dukata koje je trebalo da vrati za sedam godina. Novac se vremenom potrošio, a rok za vraćanje novca se približio. Omer je zbog duga bio sve bolniji jer trgovina kojom se on bavio nije donosila dobre prihode. Na kraju će i njega Mejra, preobučena u kadiju spasiti svojom mudrošću kao što to čini bezimena devojka iz latinske priče ili Šekspirova Porcija.

Zanimljivo bi bilo otkriti kada je i kojim je putem ova priča došla u naše krajeve. Posle Kosovske bitke i konačnog sloma srpske srednjovekovne države turska sila se namerila i na Bosnu. Tvrtko II Kotromanić, bosanski kralj našao se u veoma teškom položaju. Morao je plaćati Turcima danak. Zbog stalnih ratova i troškova, danak je neredovno stizao Turcima. Da bi se iskupio pred moćnom silom morao je neke tvrđave na istoku da preda neprijateljima. Turci su time dobili dobar položaj iz kojeg su preduzimali druge pohode. Uz svu ozbiljnost položaja, bosansko plemstvo je bilo potpuno razjedinjeno i postepeno je prelazilo u drugu veru. Tvrtka je nasledio nezakoniti sin Stefana Ostoje Kotromanića, Stefan Tomašević Kotromanić. Posle na vlast dolazi Stefan Tomaš Ostojić Kotromanić. On je uskratilo plaćanje danka Turcim, uzdajući se u pomoć pape i ugarskog kralja Matije Korvina. Dok je pokušavao da stupi u pregovore sa Fridrihom III, carem Nemačke i kraljem Pruske, Mehmed II je konačno osvojio Bosnu 1463. godine. Stefan Tomaš napušta prestonicu Bobovac i beži u Jajce, a zatim u Ključ. Strada pod ne razjašnjenim okolnostima. Kraljica majka Katarina beži u Dubrovnik, a zatim u Rim. Kraljev polubrat Žigmund i polusestra Katarina su odvedeni u tursko ropstvo (Ćirković 1964: 125-200). Tako je sa osmanskim osvajanjem srednjovekovne Bosne nastala i dinastija Kotromanića. Svet Orijenta zavladao je Bosnom. Bile su to turbulentne društvene i kulturne promene kako za celokupnu zajednicu tako i za pojedince. Jedan deo stanovništva prešao je u islam i način koji ta religija propisuje. U takvim vremenima velikih promena, pisana književnost se krije po manasirima ili pak beži s učenim ljudima i knjigama (Draganić 2008: 81). Usmena književnost je međutim veoma živa i stvaralačka i ona se prenosi se usmenim putem sve dok je neki oduševljeni kolekcionar ne zapiše.

U našoj bosanskoj priči mesto radnje je iz Rima, odnosno Venecije, preneto u Sarajevo, koje je postalo deo Otomanske imperije, čime su svi elementi priče, kao imena glavnih likova, i njihov rečnik u skladu su s tom promenom. Ta se promena jasno vidi i u naslovu narodne pripovetke *Dram jezika*. Poreklo reči *dram* što na turskom jeziku znači trun, mrvica vezana je za grčku reč δραχμή, koja je bila stara atinska mera za težinu.⁹ Pošto su Grci/Romeji imali vekovima aktivan i manje aktivan trgovački odnos sa Istokom i Sredozemljem ona se kod Turaka javlja u značenju *dirhem* kao mera za težinu čija je vrednost 3,207 grama. Kod anglosaksonaca *dram* je oznaka za apotekarsku meru čija težina iznosi

⁹ 6000 drahmi je 26, 2 kg srebra (talenat), otprilike 4,3 g srebra je jedna drahma.

3,89 grama. (Klajn, Šipka 2007:379 – 380). Na osnovu ovoga ne može se lako zaključiti odakle je došla ova priča i kako su nastale njene varijante. Većina istraživača smatra da je sa istoka (Torbarina 1947: 5-13). Priča je u neku ruku i vrsta narodne drame, kako bi smo danas rekli monodrama. Nju je govorilo jedno lice, ozareni narodni pripovedač okružen slušaocima pri osvetljenju sveća ili začađenih petrolejki na nekoj večernjoj sedeljci. Bio je to pravi pozorišni doživljaj dočarati mnoge scene, a naročito onu gde se jednom od junaka trebao odseći dram jezika. Odseći muškarcu *dram* jezika bila je velika sramota za muškarca. Tim činom on bi bio izopšten iz društvenog života. Taj čin je daleko metaforičan. Osakatiti¹⁰ bitnu vrednost čovekovog habitusa – njegov govor, taj fenomenalni atribut ljudske egzistencije, ima li gore kazne? Omer više ne bi mogao da peva, govori i trguje u svetu muškaraca, a to Mejra nije mogla da prihvati. Mejrina visprenost na mestu kadije je jedan savremeni sudski akt u rukama vrlo obazrivog i savesnog sudije koji danima razmišlja i proučava predmet koji je pred njim. Čivut Isakar napravio je nesmotren ugovor. Da li je njegov ugovor bio sa ciljem da se unizi njegov naivni prijatelj Omer? Te odgovore treba tražiti u religiji. U ovoj priči opet vidimo sukob dve religije u dva lika Isakara i Meire odnosno kadije. *Nijedna čivutska vero*, uzvikuće preobučena Mejra u kadiju. Isakar odustaje od namere da nožem Omeru odseče dram jezik jer mu je zaprećeno da mora to da izvrši tačno u gram. Kad je shvatio da je to nemoguće Isakar se povlači i odustaje od svoje silne želje. Ali sad na red dolazi osuda Isakara i otkupljivanje njegove glave. Omer u ulozi pravovernog muslimana moli za oproštaj i pomilovanje prijatelja Isakara. Iako je *Turska vera tvrđa od kamena* ona je milosrdna, ona prašta. Kuran se direktno bavi onima koji zarađuju od dugova drugih. *Alah uništava kamatu, a unapređuje milosrđe* (El-Bekare, 275-276) a onaj koji se bavi kamatom je u istoj poziciji kao onaj koji je pod uticajem đavola. U poslednjoj propovedi proroka Muhameda, naglašava se da je Alah zabranio zelenaštvo (svaku kamatu). Jedan islamski teolog napisao je da skoro i da nema čina koji je tako jako osuđen u Kuranu kao što je to zelenaštvo. A greši ne samo onaj koji taj dobitak pravi, već i onaj koji ga plaća. Ima li išta dobrog u kamati? I u Novom zavetu i u Kuranu nalaze se delovi koji daju odgovor na pitanje činjenja (ne)dozvoljenog. Tako u knjizi islama stoji da je u pojedinim stvarima veliki greh, ali i dobit za neke ljude, međutim, njihov je greh veći od njihove dobiti. A u Novom zavetu će apostol Pavle u poslanici Korinćanima kazati: “Sve mi je slobodno, ali nije sve na korist; sve mi je slobodno, ali sve ne ide na dobro” (10:23).

Dakle, Šekspirov Šajlok i imućni Isakar jesu jedno religijsko biće. Posle rasejanja Jevreja po celom Rimskom carstvu, nastaju za njih nove okolnosti u kojima pod uticajem Talmuda i ostalih svetih knjiga (Kabala, Zohar i Šulhan-Aruh) stvara novojudejstvo na temeljima starozavetnog biblijskog mono-teizma. Branioci Talmuda tvrde da u njemu *nema ništa što bi se moglo reći da je protiv nekoga* (Glumac, 1954:5), već naprotiv Talmud zahteva *vernu privrženosti državi i živo učešće u svakom delu ljubavi i humanosti* (Milin, 2002: 59). Nema sumnje, takvi propisi o ljubavi i humanosti svakako postoje, naročito kad je u pitanju ljubav prema bližnjima, to jest prema Jevrejima, ali ne i prema siromašnom vitezu, Antoniju i Omeru. Šekspirova priča i priča iz Bosne ukazuju na sukobe kultura prikazane u ličnostima dominantne - vladajuće hrišćanske odnosno islamske kulture i potčinjene kulture, u oba slučaja, jevrejske ili možda važnije „strane“ kulture. *Priča o devojci, vitezu i trgovcu* oslobođena je kulturološkog sukoba, jer, kako se čini, najstarija je i potiče od priča sličnih zapleta antičkih komedija mlađih vremena. Takve priče novije antičke komedije i rimske palijate (Vukadnović 2014: 137) ukazuju na neprestane kulturne interakcije gde kulturološke različitosti čak nisu imale potrebu za tolerancijom. Naša osnovna priča ogledalo je tog sveta u kome se ne sukobljavaju religijskih principi, već večni suprotstavljeni entiteti, pohlepa (zlo), oličena u trgovcu, čija vera je nepoznata (ali i nebitna) i ljubav (dobro), oličena u mladom zaljubljenom paru, prenoseći tako moralnu pouku o dobroti, milosrđu i ljubavi kao vrhovnim vrlinama koje pobeđuju svako zlo.

¹⁰ Sakaćenje odsecanjem jezika u srednjem veku je trpeo onaj ko je napravio neki „govorni“ prestup.

LITERATURA

- Budimir Milan, *Litterae Latinae*, Naučna knjiga, Beograd, 1948.
- Gesta Romanorum*: Geschichten von den Römern: ein Erzählbuch des Mittelalters / erstmals in vollständiger Übersetzung herausgegeben von Winfried Trillitzsch, Leipzig : Insel-Verlag, 1973.
- Gerdes Udo, *Gesta Romanorum*, Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, Begründet von Wolfgang Stammler, fortgeführt von Karl Langosch, Bd.3, Berlin - New York: de Gruyter, 1981.
- Jukić Ivan Franjo, Dram jezika, *Kolo - članci za literaturu, umetnost i narodni život*, urednik Stanko Vraz, knjiga 6, (1847) 11-20.
- Šekspir Vilijem, *Celokupna dela*, knjiga II, prevod: Veimir Živojinović, BIGZ-Narodna knjiga-Nolit-Rad, Beograd, 1978.
- Šekspir Vilijem, *Tragedije*, preveli: Živojin Simić i Sima Pandurović, Narodna knjiga, Cetinje, 1957.

LITERATURA

- Babinger Franz, Hickman C. William, Manheim Ralph, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton University Press, 1992.
- CHEAL=Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes, eds. A.W. Ward, W.P. Trent, A.R. Waller, J. Erskine S.P. Sherman and C. Van Doren, New York: G.P. Putnam's Sons; Cambridge, England: University Press, 1907–21. Internet edicija <http://www.bartleby.com/211/1700.html>
- Čirković Sima, *Istorija srednjovekovne Bosne*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964.
- Draganić Ifigenija, Atički besednici u evropskoj i srpskoj istoriji i kulturi, *Evropske ideje, antička civilizacija I srpska kultura*, ur. K. Maricki Gađanski, DASS-SG, Beograd (2008) 78-91.
- Eshil – Sofokle – Euripid, *Odabrane tragedije*, preveli s originala Miloš N. Đurić i Nikola T. Đurić, Prosveta, Beograd, 1948.
- Fortune Dion, *Mistična Kabala*, prevela Dubravka Opačić-Kostić, IP Esoteria, Bograd, 2005.
- Frndić Nasko, Metafore i dvosmislice u narodnoj drami, *Mogućnosti*, god. XXXII, br. 1 - 2 - 3, (1985) 467-477.
- Juvenal. *Juvenal and Persius*: With an English Translation. G. G. Ramsay. London - New York, 1918.
- Larrr Allen, *The Encyclopedia of Money*, ABC CLIO, Sanat Barbara – Denver- Oxford, 2009.
- Milin Lazar, *Naučno opravdanje religije*, Apologetika knj. 1 i 2, 4. zdanje, Šid, 2002.
- Mojić Milorad, *Srpski narod u kandžama Jevreja*, Beograd, 1941.
- Plutarchus, *Plutarchi Vitae parallelae*. Vol. 1-2 / iterum recognovit Carolus Sintenis, B.G. Taubneri, Lipsiae, 1906.
- Popović Pavle, Iz naših narodnih pripovedaka, *Srpski književni glasnik* IX, br. 5, SAN, (1903) 353-363.
- Prijevod Kur'ana*, preveo Besim Korkut, El-Kelimeh: Mešihat Islamske zajednice u Srbiji, Novi Pazar, 2011 .
- Radulović Ifigenija, Citizenship in Ancinet Greece – Athens and Sparta: Terms and Sources, *Citizenship in Historical Perspective* eds. S.G. Ellis, G. Halfdanarson, A.K. Isaacs, Pisa University Press, Pisa 2006, 25-34.
- Radulović Ifigenija - Maričić Gordan, *Andokid, besednik koji je jednom pogrešio*, NNK, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Beograd- Novi Sad, 2013.
- Ričardson Alan, *Uvod u mističnu Kabalu*. preuzeto 15. 03. 2017: <http://www.duhovnaizgradnja.com/download/knjige/Uvod%20u%20misticnu%20kabalu.pdf>
- Sveto pismo Starog i Novog zaveta*, preveli: Đura Daničić i Vuk Stefanović Karadžić, izdanje britanskog i inostranog biblijskog društva, Beograd, 1935.
- Štamberger Ginter, *Uvod u Talmud i midraš*, preveli sa nemačkog: Olivera Koprivica, Vesna Majkić, Bojana Nikolić, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, Fondacija Konrad Adenauer, Savez jevrejskih opština Srbije, Pravoslavni bogoslovski fakultet, 2014.
- Vilar Pierre, *Zlato i novac u povijesti 1450-1920*, Nolit, Beograd, 1990.
- Vukadinović Snežana, Plautov Amfitrion u ruhu feancuske avangarde, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, LXII, Sv. 1, (2014) 135-151.
- Weber Eugen, *Srenjovjekovna i nova Hebrejska književnost*, Povjest svjetske književnosti, knj.1, Mladost, Zagreb, 1982.
- Wawrzyniak Udo, *Gesta Romanorum*, In: Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Begründet von Kurt Ranke. 11 Bände. Berlin - New York, 1977–2003.

THE STORY OF A GIRL, A KNIGHT AND A MERCHANT,
THE LATINE, THE ENGLISH AND THE BALKAN VERSION

Summary

Despite their historical-literary values, the three narratives - *The Story of a Girl, a Knight and a Merchant*, *The Merchant of Venice* and *The Drachm of a Tongue*, have a profoundly hidden struggle between church dogmas and advanced cultural ideas that arise from the exchange of cultural and traditional experiences and resources. In these narratives, a love story is served as a mask, in order to attract as much attention of the common people as possible. The believer, whether he is a Christian or a Muslim, must not question his faith and he must not come into contact with other cultures. These are not classic stories of good and evil, although they contain elements of deadly sin (greed). The reward for two young lovers is not only related to their happiness and love but also the acquisition of great material gain. Where is the boundary of ethics? Gombeen is condemned as a phenomenon, but only when the benefits of it are not gain by a dominant culture.

Keywords: Gesta Romanorum, The Story of a Girl, a Knight and a Merchant, Shakespeare, The Merchant of Venice, The Drachm of a Tongue.

Snežana Vukadinović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
snezana.vukadinovic@ff.uns.ac.rs

II

ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ

BARBARA BURŠIĆ – GIUDICI

IL DIALETTO SISSANESE QUASI CENT'ANNI DOPO: PER UNO STUDIO COMPARATIVO IN DIACRONIA TRA L'ALI E LA PARLATA DI OGGI

L'Istria è un territorio dove coesistono diversi idiomi provenienti da due famiglie linguistiche: quella slava e quella romanza. Gli idiomi romanzi sono: l'istoveneto, l'istorumeno e l'istrioto. Questo rappresenta l'ultima fase evolutiva della romanità autoctona istriana.

L'Atlante Linguistico Italiano (d'ora in avanti ALI) è una raccolta ordinata e sistematica di carte sulle quali sono riprodotte, per ogni località esplorata italiana (e non), chiamata *punto*, le corrispondenti traduzioni dialettali di un concetto o nozione o frase, raccolte dalla viva voce dei parlanti da parte di uno o più raccoglitori. È stato pubblicato a cura dell'istituto dell'ALI, centro autonomo di ricerca dell'Università degli Studi di Torino.

Il progetto dell'ALI, su iniziativa di Matteo Bartoli, parte nel 1924. L'esecutore materiale di questo piano fu Ugo Pellis (1882 – 1943). Nell'ALI il punto 383 è dedicato a Sissano, piccolo paese situato vicino a Pola, dove si parla l'istrioto. Le inchieste sono state fatte da Ugo Pellis il 9 giugno 1926 e tra il 5-6 aprile 1930. L'informatore fu Giuseppe Tromba, di anni 63, di professione agricoltore e minatore.

Lo scopo di questa ricerca è il confronto della terminologia riguardante la cucina. Abbiamo analizzato le schede 735 – 936 dell'ALI e le abbiamo confrontate con la parlata odierna.

Parole chiavi: lingue in estinzione, Atlante Linguistico Italiano (ALI), Ugo Pellis, istrioto, lessico, sissanese.

59

1. ISTRITO

Il dialetto di Sissano (croato Šišan), piccolo paese situato vicino a Pola, appartiene alla famiglia delle parlate istriote che in tempi remoti dovevano estendersi su tutto il territorio sud-occidentale dell'Istria. Si tratta di un'isola linguistica, cioè di una comunità in cui è in uso un codice diverso da quello praticato nel territorio circostante (Toso, 2010). Il sissanese è una delle sei varietà istriote presenti in Istria (odierna Croazia). Inserito nell'*Atlas of the World's Languages in Danger* dell'UNESCO insieme al rovignese, dignanese, fasanese, vallese e gallesanese è a serio rischio d'estinzione a causa della regressione del numero dei parlanti. Nel corso dei secoli si è progressivamente corrotto e quasi estinto, prima per l'influenza del dialetto veneto e poi a causa dell'esodo istriano delle popolazioni di etnia e cultura italiana alla fine della I e II guerra mondiale. Quindi, sotto la triplice pressione dell'istoveneto, del croato e dell'italiano il territorio dell'istrioto si ridusse e oggi viene parlato quasi esclusivamente come seconda lingua o come lingua familiare. Secondo la valutazione del Vidossi, agli inizi del 1800 il numero dei parlanti l'istrioto era di circa 20.000 persone, per poi diminuire drasticamente. Stando ai dati di Cergna (2014, 371) il numero dei parlanti l'istrioto sarebbe circa un migliaio.

I dialetti istrioti non sono mai stati uno strumento per una tradizione scritta organica né per una letteratura. Tutto ciò che è stato scritto negli ultimi 180 anni, e che ancora si scrive, è il risultato della curiosità cosciente, sviluppatasi nel periodo del romanticismo (Tekavčić, 1983, 135).

Uno dei primi a fornire una traccia dei dialetti istrioti fu l'erudito piemontese Giovenale Vegezzi – Ruscalla, che nel 1835 raccolse la versione della *Parabola del Figliol prodigo*, in molti dialetti italiani. Questi testi furono pubblicati solo nel 1919 da Salvioni e Vidossich (Salvioni – Vidossich, 1919, 7-60). Segue nel 1875 la grande raccolta di Papanti (Papanti, 1875). In seguito, questi dialetti sono stati studiati dal maestro della dialettologia italiana, Graziadio Isaia Ascoli, che, coi suoi *Saggi ladini*, offriva un ma-

gnifico esempio di trattazione storico – geografica e di un esame dialettologico di un dominio neolatino (Tagliavini, 1982,12).

Nel 1900 usciva l'opera *I dialetti ladino-veneti dell'Istria* di Antonio Ive, nativo di Rovigno e professore all'Università di Graz. L'opera rimane tuttora l'unica descrizione completa dei dialetti istrioti. Questi vennero inclusi nell'AIS (Jaberg-Jud, 1928-40), ma solo quelli di Rovigno e Dignano.

Nell'ALI, Atlante Linguistico Italiano, sono inclusi i dialetti di Rovigno (punto linguistico 375), Valle (punto linguistico 376), Dignano (punto linguistico 380), Fasana (punto linguistico 379), Gallezano (punto linguistico 381), Sissano (punto linguistico 383).

2. ATLANTE LINGUISTICO ITALIANO (ALI)

Il progetto dell'ALI nasce nel 1924, sotto la direzione di Matteo Bartoli (Albona, Istria, 1873 – Torino, 1924) e su iniziativa della Società Filologica Friulana „G.I. Ascoli“, presso l'istituto omonimo, annesso alla cattedra di Linguistica (poi Glottologia) dell'Università degli studi di Torino.

Curatore appassionato di questo piano sin troppo ambizioso fu Ugo Pellis, l'infaticabile raccogliatore che da solo condusse ben 727 inchieste sul terreno a partire dal 1925 fino allo scoppio della guerra, che interrompe ogni attività. La ripresa dei lavori nel dopoguerra (scomparsi nel frattempo Pellis e Bartoli e trasferiti i materiali da Torino a Udine) fu possibile soltanto nel 1952, quando Benvenuto Terracini (Torino, 1886-1968), rientrato in Italia dall'esilio di Tucumán e succeduto a Bartoli, affidò le restanti 282 inchieste a nuovi raccoglitori completando così la raccolta nel 1965.

Sul finire degli anni Ottanta i lavori passarono dalla fase preparatoria a quella vera e propria di redazione pubblicando i volumi a partire dal 1995.

3. UGO PELLIS

Ugo Pellis nasce il 9 ottobre 1882 a San Martino di Terzo d'Aquileia (UD). Dopo le scuole primarie, frequenta lo Staatsgymnasium di Gorizia. In seguito s'indirizza agli studi di filologia e linguistica romanza e germanica. All'Università di Innsbruck lavora sotto la guida di Theodor Gartner (1843-1925). Successivamente Pellis si trasferisce all'Università di Vienna. Finiti gli studi ottiene una cattedra di Lingua e letteratura italiana al Liceo di Capodistria e, successivamente, al Liceo „Petrarca“ di Trieste. Le sue prime indagini risalgono all'inizio del Novecento. La sua attività scientifica s'intensifica col trascorrere del tempo, inquadrandosi metodologicamente nell'ambito delle grandi indagini linguistiche volte alla costruzione di aree culturali sulla base di tratti geofonetici. Da tali ricerche deriveranno i primi grandi Atlanti linguistici, *l'Atlas Linguistique de la France* pubblicato dal 1902 al 1910 dal linguista francese di origine svizzera Jules Gilliéron, il *Deutscher Sprachatlas* di Georg Wenker e Ferdinand Wrede (1926-1956) e *Sprachund Sachatlas Italiens und der Südschweiz* degli zurighesi Karl Jaberg e Jakob Jud (1928-1940). Nel clima di grande fervore per la filologia, Pellis è fra i fondatori della Società Filologica Friulana (1919) di cui sarà presidente, dal 1920 al 1923.

Negli anni a seguire egli partecipa all'ideazione, formulazione e stesura dell'ALI. Dal 1925 al 1943 il filologo friulano compie numerosi e continui rilevamenti linguistici in Italia e nelle zone alloglotte dell'Istria e della Dalmazia. Prima di spegnersi a Gorizia il 17 luglio del 1943, indagò 727 delle mille località previste dalla sua ricerca, lasciando un materiale immenso di carattere linguistico e fotografico.

4. IL CORPUS

Lo scopo della nostra ricerca è quello di presentare il materiale raccolto da Ugo Pellis a Sissano negli anni 1926 e 1930 per l'ALI. Il corpus che ha raccolto Pellis ha un valore enorme. Il materiale è

ancor'oggi inedito e si trova alla Biblioteca dell'Università di Udine. Il Questionario comprende circa 7000 domande che sono state poste in quaranta punti dell'odierna costa croata. Inoltre, abbiamo voluto confrontare il materiale raccolto allora con la parlata odierna. Analizzando le schede 735 – 936 (201) riguardanti la terminologia della cucina (parti, utensili, cibi ecc.).

Nel tomo I dell'ALI, „Verballi delle inchieste“, a pagina 384, scrive che Sissano, Pola, Istria, dista 9 km. dal porto e dalla ferrovia di Pola; ha cinque classi della scuola elementare con due insegnanti; ha la parrocchia (senza un prete); ha due osterie di cui una con alloggio.

Le inchieste sono state fatte da Ugo Pellis il 9 giugno 1926 e il 5-6 aprile 1930. L'informatore fu Giuseppe Tromba, 63 anni, agricoltore e minatore, nato e vissuto a Sissano, ecetto alcune stagioni trascorse in Austria come minatore. Le sue caratteristiche sono: „Intelligente, di cultura primitiva, interpreta molto bene le illustrazioni, risponde subito alle domande, nelle traduzioni si scosta talvolta leggermente dall'originale. Molto coscienzioso. Risponde con calma e sobrietà. Distingue l'uso di parlare delle generazioni più anziane da quello dell'odierna.“

Le nostre inchieste sono state fatte nell'estate del 2016, di seguito l'elenco degli informatori: Claudia Benčić, nata Divissich, casalinga (1934); Annamaria Benčić, nata Demarin, pensionata (1952); Maria Dobran, nata Dobrich, impiegata in pensione (1938).

I segni di trascrizione fonetica usati nell'ALI sono: vocali: a à^a e è é ì ĭ o ò ó o u; consonanti: b č d f g j k l m n m̃ ñ p r s š ť (una /s/ più stretta che nel toscano, verso /z/) t v z ž ž ξ (corrispondente sonora di /š/).

La nostra trascrizione fonetica è la seguente: vocali: a e i o u; consonanti: b; c (it. marzo); é (it. cena), d, ž (it. zero); f; g; ġ (it. gelo); k; l; ĩ (it. figlio); m; n; ñ (it. bagno); 'n (n velare it. davanti a c, g); p; r; s; š (it. scemo); t; v; z; ž (it. smorfia).

Segue l'elenco delle voci:

Università degli studi di Udine, Istituto di Filologia romanza, Inventario n. 14113: **La cucina.**

Parte prima (schede 735 – 936):

Riportiamo le parole o frasi in italiano, il materiale preso dall'ALI ed il materiale annotato nella parlata odierna di Sissano:

735. cucina	kòžina	oggi: kužina
736. focolare	fogolèr	fogolèr
736. bis - focolare economico	špàker	špàker
737. *fornello	-----	fornèl
738. *alare	fèro del fogolèr	fèro del fogolèr
739. catena del camino	kadèna del kamìn	kadèna del kamìn
740. anelli della catena	kadeněi	anèi dela kadèna
741. fuoco	fògo	fògo
742. fiammifero	furminànto	forminànto
743. scatola	škàtola / škartò6o (illb)	škàtola
744. * ventola	___/; bis = la fòla; ter la šofiera	žvèntola; bis = al fol
744 bis – soff. a mantice	-----	-----
744.ter (soffietto illustrazione ter)	soffietto semplice – la kàna del fògo	-----
745. fascina	fasèto	fasèto
746. *ciocco	zòko/zòko de nadàl	sòko
747. *tizzone	štioón	šticòn
748. *fiamma	la bàmpa	la bàmpa
749. fumo	al fùmo	al fùmo
750. cappa del camino	nàpa	la nàpa
751. gola del camino	kamìn	gòla del kamìn
752. spazzacamino	špačakamìn	špacakamìn
753. molle	molète	molète
754. paletta	palèta	palèta

755. attizzatoio	fèro de fògo ke še škórla le brónœ	fèro per stìcà le brònse
756. *scopettina	_____	al škovèto
757. caldaione	stañàda	šťañàda
758. paiolo	al kaldér	al kaldjèr
759. mestone	baštóm per mišĩa	baštòn
760. pentola (pignata)	piñàto	piñàto
760. bis	_____	_____
760. ter	_____	_____
761. coperchio della pentola	kóvèrčo	kovèrčo
762. pentolino	piñatèl	piñatìn
763. tegame	tèča	tèča
764. padella	fersòra	fersòra
765. treppiede	tʳpìe	trèpìje
766. gratella	le gradéle	le gradèle
767. tostino	bruštòlì	bruštòlìn
768. macinino	mažìnì	mažìnìn
769. *bricco	kógoma	kògoma
770. ciotola	škodjòla	škodèla
771. piatto	_____	pjàto
772. scodella (piatto fondo)	fondìna (recente)	-----
773. *terrina (senza coperchio)	_____	terìna, pjàdina
774. *zuppiera (con cop.)	_____	pjàdina (kol kovèrčo)
775. *chicchera	_____	čìkera
776. *piattino	_____	pjàtìn
777. catino da tavola	pjàdena	pjàdina
778. tavola	la bàmkà	la bànkà
779. cassetto	kasétì	kašetìn
780. seggiola	karéga	karèga
781. panca	škàño	škàmo
782. panchettino	škàñèl	škamèto
783. tovaglia	_____	tavàja, tovàja
784. tovagliolo	_____	tovajòl
785. cucchiaino	kačìól	kacjòl
786. cucchiaio	kučàro	kučàro
787. 2 cucchiari	dóì kučàri	do kučàri
788. *cucchiaino	kùčarì	kučàrìn
789. forchetta	piróm	piròn
790. coltello	la pošàda	pušàda
790. bis: per – tagliare	_____	kortèl
791. 2 coltelli	dó pošàde	do pošàde
792. *lama	làma	làma
793. *manico	mànigo	mànigo
794. coltellino	_____	kortelìn
795. bottiglia	bóōa (ill.a), bis butilĩa	bòsa
795. bis: boccia d'a.	_____	bòsa
796. fiasco	_____	fjáško
797. bicchiere	góto	gòto, bičèr
797. bis: orlo bicchi.	l- órlo	al órlo

797. ter: bicchierino		bicèrìn
798. *boccale	bokòal; (grande = màrko)	bokàl
799. *brocca	bròka (rec.)	bròka
800. turacciolo	štropim	tàpo
801. cavatappi	kavaštròpi	kavatàpi
802. imbuto	pìrja	pìrja
803. *ampolliera	lamboline (le avevano i preti, dice il T.)	
804. *saliera	šaléra	šalèra
804. bis: ciotola legno		škodèla de lèmo
805. *pepaiola	peverèr	peverèr
806. lume	la lùme	la lùme
807. piede del lume		pìje dela lùme
808. *cipolla del lume	vàžo de la lùme	-----
809. *scartoccio del lume	tùbo	-----
810. *calza (stoppino)	pavér; rec. pavéro	pavèr
811. *cappello (paralume)		-----
812. *campana		-----
813. *lucerna a olio	la lùme	la lùme
814. *lucignolo		-----
815. *fungo dello stoppino		-----
816. *lantermno	feràl	feràl
817. candela	kandéla	kandèla
818. candeliera	kandelér	kandelàbro
819. *moccio	tòko	-----
820. armadio da cucina	kardénza	kardénca
821. *rastrelliera per piatti	škanzía	škancija
822. *ramaiolo per la polenta	kazjòl	kacjòl
823. *ramaiolo per acqua	kàza de ràme	-----
824. *colapasta		školapàsta
825. grattugia	grètaformàjo	grataformàjo
826. mortaio		-----
827. pestello		-----
828. *vaso per zucchero		bòrsòlo (vàžo del cukèro)
829. màdia	panèra	-----
830. *staccio	tamiš	tamiž
831. *vaglio	kribňo	
832. *scaldaletto	škaldaletò	-----
833. *caldano		broncèr
834. *arcuccio	(i „Cici“ usano portare con sé, dice il T.)	-----
835. *bacchio		
836. secchia di legno	galidìl	brentòla
837. secchia di rame	óéčo	sèčo
838. catino per lavarsi	kadim (una volta ci si lavava in ciotole di legno)	kadìn
839. *treppiede del catino		-----
840. *acquaio	pìla; recente: škàfa	škàfa
841. *scolatoio	školadór	školadòr
842. *bigoncio	la galéda; recente: maštèla	la galèda
843. *granata	škóva	škòva
844. granatino	el škovéto	la škovèta
845. *cassetta delle spazzature	škovačèra	-----

846. *pala delle spazzature	škovaǵèra	škovacèra
847. spazzola per le scarpe	špaǵéta	špacèta
848. spazzolino per le scarpe	špaǵetim	špacetin
849. *cera per le scarpe	pàtina	pàtina
850. trappola	al šorzèr	šorzer
851. gatto	gàto	gàto
852. 2 gatti	_____	do gàti
853. topo	šórzo	šòrzo
854. ratto	pantagàna	pantagàna
855. blatta delle cucine	bàkoli (pl.)	bàkoli
856. ragno	ràño	ràño
857. 2 ragni	2 ràñi	do ràñi
858. ragnatelo	la rantéla	rañantèla
859. mosca	móška	mòška
860. 2 mosche	_____	do mòške
861. *scorpione	škarbĩonǵèl	škorpjòn
862. formica	formigola	farmigola
863. 2 formiche	_____	do farmigole
864. *scure	manèra	manèra
865. *accetta	maneréta	manerèta
866. martello	màjo; rec, martèl	màjo, martèl
867. tanaglia	tanàje	tanàje
868. chiodo	čòdo	čòdo
869. *pavimento di assi	palménto	pavimènto
870. *pavimento di mattoni	šaližo	šalízo
871. *soffitto	štùko	štùko
872. mura	mùro	mùro
873. porta	pòrta	pòrta
874. finestra	barkóm; rec. finèstra	barkòn
875. uovo	vóvo	al òvo
876. 2 uova	2 vóvi	do òvi
877. guscio dell'uovo	škòrsa del vóvo; rec. škorza	škùrsa del ovo
878. *pelle dell'uovo	_____	pel del òvo
879. *chiara	al bĩamko del vóvo	al bjànto del òvo
880. *tuorlo	la ùmbola del vóvo	al zàlo del òvo
880. bis: tuorlo crudo	_____	_____
881. *formaggio	formàjo	formàjo
882. *prosciutto	persùto	persùto
883. *salame	šalàme	šalàme
884. *salsiccia	lugàniga	lugàniga
885. pagnotta	pĩnza; (rotonda) = panéto	panèto
886. *crosta del pan	la gròsta del pam	la gròsta del pan
887. *mollica	la moléna	la molèna
888. *cantuccio del pane	_____	al kantòn del pan
889. Andiamo in <u>cucina</u> .	_____	Zèmo n <u>kužina</u> .
890. È ora di <u>accendere</u> il fuoco	_____	Ze ora de ' <u>npica</u>
890. bis: I fiammiferi si fanno <u>con lo zolfo</u> .	_____	al fògo
891. La legna <u>arde</u> bene	_____	I forminànti še fa <u>kol šòlfaro</u> . I lèni <u>àrdo</u> ben

892. perché <u>asciutta</u>		perkè ai ze <u>šùti</u> .
893. Queste fascine <u>ardono</u> male		šte fašine no àrdo ben
894. perché sono <u>umide</u>		perkè le ze <u>bañàde</u>
895. Bisogna <u>attizzare</u> il fuoco	štizà	Bèña <u>štisà</u> al fògo
896. se no, <u>si spegne</u>	še deštùda	še no al <u>še deštùda</u>
897. *Il fuoco <u>scoppietta</u>		Al fògo <u>škrìkola</u>
898. * guarda quante <u>scintille</u> !	ščènge; √: falìgole	vàrda kuànte <u>falìgole</u> !
898. bis: pezzettini infuoc.		
899. Metti <u>brace</u> sotto il tegame	brónze	Mèti <u>le brónce</u> zòta la piñata
900. <u>Coprite</u> il fuoco		<u>koverzè</u> al fògo
901. con la <u>cenere</u>	òenere	kon la <u>sènero</u> , (sènera; <u>cinižja</u>)
902. Alla mattina lo <u>scopriamo</u>		De matìna lo <u>diškoveržemo</u>
903. Queste ova sono cotte nella <u>ciniglia</u>	òinižja	šti ovi ze kòti ntela <u>cinižja</u>
904. Lo spazzacamino <u>spazza</u>	al grèta	al <u>nèta</u>
905. il camino	l kamim	al kamìn
906. la <u>fuliggine</u>	al kaličene	<u>la kaližine</u>
907. può <u>prender fuoco</u>	čapà fògo	pol <u>čapà fògo</u>
908. *Ho le mani <u>filiginate</u>		Je le màni <u>de kaližine</u>
909. perchè <u>ho toccato</u> il paiolo		perkè <u>je tokà</u> al lavèzo
910. *Questo caldaione è vecchio e tutto <u>ammaccato</u>	makà	<u>batù</u>
911. * guarda quante <u>ammaccature</u>		vàrda kuànte <u>batùde</u>
912. Le pentole sono coperte di <u>fuliggine</u>		Le piñate ze kovèrte de <u>kaližine</u>
913. Fa <u>bollire</u> un po' di latte nel pentolino	bòji [làto	Fà <u>bòji</u> un fjà de làto tàla piñatìna
913. bis: E poi <u>fammi scaldare</u> un po' d'acqua		E dòpo <u>fàme škaldà</u> un fjà de àkua
914. Se lo scopri, leva prima <u>il bollore</u>		še ti lo diškoverzi, <u>bòjo</u> šubito
915. *Il latte è <u>caldo bollente</u>		Al làto ze <u>de bòjo</u>
916. *Il fuoco ti ha <u>bruciacciate</u> le suole		Al fògo te <u>jo bružà</u> le šjòle
917. *Questa minestra sa di bruciato	ša de fùmo	<u>špuša de bružà</u>
918. Qui c'è un fumo che <u>accieca</u>		ze 'n fùmo ke te ' <u>nòrba</u>
919. *Così si <u>affumica</u> tutta la casa		Kuši ze ' <u>nfumigà</u> tùta la kàza
920. *Il soffritto è <u>annerito</u> dal fumo		Al dešfrìto ze <u>nèro</u> de fùmo
921. *Questa è carne salata e <u>affumicata</u>		šta kàrno ze salàda e <u>fumigàda</u>
922. L'acqua <u>trabocca</u>		L àkua <u>va fòra</u>
923. perché <u>bolle</u> troppo		perkè la <u>bòjo</u> šaj
924. <u>Tostiamo</u> il caffè nel tostino		<u>Broštolèmo</u> al kafè tal broštolìn
925. lo <u>maciniamo</u> nel macinino		lo <u>mažinèmo</u> tal mažinìn
926. <u>Condisci</u> l'insalata con molto olio	kònza	<u>kondiši</u> , <u>kònca</u>
927. Qui mangiamo bene, perché la padrona <u>cucina</u> bene		<u>kužina</u>
927. bis: *Ho comperato <u>la carne</u> per il brodo		<u>la kàrno</u>
928. Ecco: questa carne è <u>cruda</u>		Eko, šta kàrno ze <u>krùda</u>
929. la metto a <u>cuocere</u>		la mèti <u>kužinà</u>
929 bis: Prendi il mestolo e <u>dimena la polenta</u> !		Ćol al baštòn e <u>mišja la polènta</u>
930. *Tonio mangia a <u>crepappelle</u>		Tonio màma <u>šaj</u>
931. * è un gran <u>mangione</u>		al ze un gràn <u>maòn</u>
932. *Rico mangia sempre <u>dolci</u>		Rico màña sèmpro <u>dòlsi</u>

933. * è un gran goloso _____ al že šaj golòz
 934. *Io sono ghiotto di formaggio _____ Me pjaž šaj formàjo
 935. *Ma, il formaggio non è poi una
 ghiottoneria _____
 936. * e non ti pare? _____ no te par?

5. IL LESSICO

Ugo Pellis, nel suo corpus (201 domanda) ha ottenuto 141 risposte. I nostri informatori oggi, invece, hanno risposto a 191 domande. Quindi, le differenze tra il materiale dell'ALI e le nostre conoscenze dell'istrioto di oggi sono 50.

Ci stupiscono molto gli spazi vuoti che Pellis ha lasciato perché non è improbabile che non abbia avuto una risposta a certi quesiti elementari che trattano la terminologia della cucina, gli stessi dai tempi antichi fino ad oggi. Nell'ALI, però, possiamo constatare che anche in altre località istriane è successa la stessa cosa e il motivo è ancora oggi poco chiaro.

Nell'analisi di questa raccolta ci concentreremo solamente sul lessico.

I lessemi segnati da Pellis e i nostri raccolti dopo 90 anni concordano in 116 domande. Sono differenti i seguenti lessemi: 740. *kadeněi* - **anèi dela kadèna**; 751. *kamiM* - **gòla del kamìn**; 770. *škodjòla* - **škodèla**; 782. *škañèl* - **škañèto**; 880. *štropìn* - **tàpo**; 801. *kavaštròpi* - **kavatàpi**; 818. *kandelér* - **kan-delàbro**; 836. *galidìl* - **brentòla**; 875. *vóvo* - **òvo**; 876. *dóì vóvi* - **do òvi**; 877. *škòrsa del vóvo* - **škùrsa del òvo**; 880. *la ùmbola del vóvo* - **al zàlo del òvo**; 898. *ščènze, faligole* - **fališke**; 904. *al grèta* - **nèta**; 910. *makà* - **batù**; 917. *ša de fùmo* - **špùša de bružà**.

1. ALI 740. anelli della catena. Nella raccolta di Pellis il termine esiste a Rovigno *i anàì*, a Valle *kadeněi*, a Sissano *kadeněi*. Non è stato registrato a Dignano, Gallesano e Fasana. Oggi, nessuno dei dialetti istrioti conosce questo termine. Il termine *cadenei* (Ps.) m. pl. anelli della catena, è attestato a Pièris di Monfalcone (VG 139). Il nostro termine *anèi dela kadèna* si trova invece a Umago (VG 25) (cfr. *aněllus*, REW 452).

2. ALI 751. gola del camino. Pellis attesta *kamuén* a Rovigno, *kamiñ* a Valle e *kamiñ* a Sissano. A Dignano, Fasana e Gallesano il termine non è stato registrato e nei dizionari istrioti non è a lemma. Quindi, solo a Sissano oggi si usa il termine *gola del kamìn* (cfr. *gùla* REW 3910).

3. ALI 770. ciotola. Pellis registra *škudièla* a Rovigno, *skudèla* a Valle e *škodjòla* a Sissano. A Dignano, Gallesano e Fasana non ha annotato il termine. Balbi – Moscarda Budić annotano *scudèla*, s. f. (VDG 228), Cergna *scudèla*, s. f. (VDV 333), Cernecca *scudèla*, f. (DDVI 99), Dalla Zonca *scoudèlla* (VDI 231); *škodèla* (VDI 339), Pellizzer *scudièla*, s. f. (VDRI 865), Rosamani *scodela*, T. Cap. (VG 976); *scudela*, T. (VG 988) (cfr. *scùtèlla* REW 7756).

4. ALI 782. panchettino. Pellis registra a Rovigno *škañèl*, a Valle *škañèla*, a Sissano *škañèl*, mentre lascia spazi vuoti a Dignano, Gallesano e Fasana. Balbi – Moscarda Budić citano *scagneto*, s. m. (VDG 221), Cergna *scagnéto*, s. m.; *scagnèla*, s. f. (VDV 324), Cernecca *scagnèla*, f.; *scagnéto*, m. (DDVI 97), Dalla Zonca *scañèl*, *škañèla*, *skaño* (VDI 339), Pellizzer *scagnèl*, s. m. (*banchièla*); *sca-gnìto*, s. m.; *scàgno*, s. m. (VDRI 839), Rosamani *scagnel* (M. B. P. A. F. C.), m.; *scagno*, m. (Cap.) (VG 953, 954) (cfr. * *scamnium*, REW 7648).

5. ALI 800. turacciolo. Pellis segna a Rovigno *štrpuén*, a Valle *str□pìn*, a Sissano *štropìn*. A Dignano, Gallesano e Fasana non ha ottenuto risposta. Balbi – Moscarda Budić annotano *stropìn*, s. m. (VDG 250), Cergna *strupìn*, s. m. (VDV 374), Cernecca *strupìn* (pl. - *ini*), m. (DDVI 110), Dalla Zonca *strupeyn* (VDI 342), Pellizzer *strupein*, s. m. (VDRI 986), Rosamani *strupèin* (D.) m. (VG 1112) < da lat. volg. * *stūppāre* „turare con la stoppa“, con /t/ epentetica, con suff. - in(o) di strumento (cfr. REW 8333).

Oggi a Sissano tutti i nostri informatori usano il termine *al tàpo*, s.m. Balbi – Moscarda Budić riportano *tapo*, s. m. (VDG 258), Cernecca *suro*, m. (DDVI 111), Pellizzer *tàpo*, s. m. (VDRI 1036), Rosamani *tapo*, m. < dal germ. *tappōn, REW 8565.2.

6. ALI 801. cavatappi. Pellis attesta *kavatàpi* a Rovigno, *kavatàpi* a Valle, *kavaštròpi* a Sissano. Non trova alcun termine nelle rimanenti località istriote. Vedi lemma precedente.

7. ALI 818. candelieri. Nell'ALI è segnato il termine *kandalèr* a Rovigno, *kandeliér* a Valle e *kandelér* a Sissano. A Dignano, Gallesano e Fasana non è stato registrato alcun termine.

Cergna segna *candeliér*, s. m. (VDV 69), Cernecca *cadeliér*, m. (DDVI 28), Dalla Zonca *candelèr*, *candigliér* (VDI 31), Pellizzer *candalèr*, s. m. (VDRI 179), Rosamani *candaler*, m. *candeler*, m. *candelier*, m.; *chaneleri*, m. (VG 158, 159, 201) < a. fr. *chandelier* (DEI 716). Oggi a Sissano si usa il termine *kandelàbro*, s. m. < lat. *candēlābrum* REW 1579.

8. ALI 836. secchia di legno. Pellis registra *galidil* solamente a Sissano. Gli altri idiomi istrioti presentano spazi vuoti.

Balbi – Moscarda Budić notano *galèda*, s. f. (VDG 99), Cergna *galèda*, s. f.; *galedél*, s. m. (VDV 150), Cernecca *galèda* f. (DDVI 51), Dalla Zonca *galida*; *galidèl* (VDI 135), *galido*, s. m. (VDRI 406), Pellizzer *galido* s. m. (VDRI 406), Rosamani *galeda* (Va. Gall.) f.; *galedel* (D.) m.; *galedo* (P.) m. (VG 418) < *galletta* REW 3656.

9. ALI 875. uovo. Pellis riporta *ùo* a Rovigno, *óvo* a Valle, *vóvo* a Sissano, *vóvo* a Gallesano e *óvu* a Fasana. Balbi – Moscarda Budić segnano *ovo*, s. m. (VDG 160), Cergna *óvo*, s. m. (VDV 254), Cernecca *óvo*, m. (DDVI 78), Dalla Zonca *vùvo* (VDI 289), Pellizzer *ùvo*, s. m. (VDRI 1097), Rosamani *ovo*, m. (VG 716) < *ovum* REW 6128.

10. ALI 876. 2 uova. Vedi lemma precedente.

11. ALI 877. guscio dell'uovo. Pellis segnala *la škùòrsa* a Rovigno, *òkòròsa* a Valle, *škòrsa del vóvo*; (rec.): *škòrza*. Nelle altre località istriote il termine non è stato segnato. Cergna registra *scorsa* s. f. (VDV 331), Dalla Zonca *scòussa* (VDI 232), Pellizzer *scuòrsa* s. f. (VDRI 872), Rosamani; *scorsa* (P.) f.; *scorza*, *scuarza*, *scorzo*, *scóusa*, *scuorsa*, *scuorsi*, *scusa*, *scorz* 2. (VG 981) < *scòrtea* REW 7742.

12. ALI 880. *tuorlo. Pellis registra *urñèla dóra* (tuorlo cotto) a Rovigno, *bàla* a Valle e *la ùmbola del vóvo*. Sono rimasti vuoti gli spazi a Dignano, Gallesano e Sissano.

I nostri dizionari dei dialetti istrioti non riportano questo termine.

13. ALI 898. *guarda quante scintille! Pellis registra *stìle* a Rovigno, e *ščènze* (*faligole*) a Sissano. Non ha trovato termini nelle altre località. Dalla Zonca segna *faleyska* – *falèisca*, *falèigola*, *falèivola*, *santilla* (VDI 315), Rosamani *falisca* (Fo. Cap. T.); *falèigula*, *falèia*, *falèisca*, *falèiva*, *falis'cia*, *faliva* < lat.volg. *favillisca, dim di *favilla*, REW 3226; *lufegna*, *santela* 2, *santila* I.

14. ALI 904. Lo spazzacamino spazza. Pellis annota *el nità* a Rovigno e *al grèta* a Sissano. Balbi – Moscarda Budić registrano il verbo *netà*, v. tr. (VDG 147), Cergna *netà*, vb. tr. (VDV 233), Cernecca *netà* vb. (DDVI 73), Dalla Zonca *nittà* (VDI 195), Pellizzer *nitisa* s. f. (VDRI 627), Rosamani *netar* v. (VG 679) < deriv da *neto*. I dialetti it. sett. avevano un tipo *nitidiāre (DEI 2576).

15. ALI 910. *Questo caldaione è vecchio e tutto ammaccato. Pellis nota *makà* e *škunķasà* a Rovigno e *makà* a Sissano. Nelle altre località istriote non ha trovato riscontri. Balbi – Moscarda Budić segnano *macà*, agg. (VDG 127), Cergna *macà* agg. (VDV 192), Cernecca *macà* agg. (DDVI 61), Pellizzer *macà* agg. (VDRI 553), Rosamani *macà* (Cap.), - *ado* (T.A.Pir.) agg. < der. da *maccare*.

Oggi a Sissano si usa l'aggettivo *batù*, dal verbo *bàti* < *battuère*, REW 996.

16. ALI 917. *Questa minestra sa di bruciato. Pellis registra *ša de bružà* a Rovigno e *ša de fumo* a Sissano. A Dignano, Valle, Gallesano e Fasana troviamo gli spazi vuoti.

Pellizzer riporta il termine *bružà* – bruciaticcio: *nu ti sènti ca udùr da bružà?* Non senti che odore di bruciaticcio? (VDRI 141).

A Sissano si usa il verbo *spùša* < *pūtium, REW 6880; derivazione *puzzare*.

Queste sarebbero le 16 differenze tra la raccolta di Ugo Pellis e il sissanese di oggi. Possiamo constatare che la lingua non ha avuto un grande cambiamento. Ovviamente, qui si tratta della terminologia della casa e i termini si usano quotidianamente, è un campo che risente dei mutamenti meno degli altri.

RIFERIMENTI BIBLIOGRAFICI

- Cergna S. (2014). *L'istrioto: cenni storici*, in «Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno», 317-332.
- Papanti G., (1875), *I parlari italiani in Certaldo alla festa del V centenario di messer Giovanni Boccaccio*, Livorno, Francesco Vigo.
- Salvioni C. – Vidossich G., (1919), *Versioni istriane della Parabola del Figliol Prodigo*, AT, s. III, vol. VIII.
- Tagliavini, C. (1982), *Le origini delle lingue neolatine*, Patron, Bologna.
- Tekavčić, P. (1983), *Problemi di grafia e di trascrizione nei testi istroromanzi*, Radovi Pedagoškog Fakulteta, n.4.
- Toso, F. (2010), *Isole linguistiche*, in Enciclopedia Treccani.
- REW, Meyer – Lübke, W. (1972), Heidelberg.

DIZIONARI E VOCABOLARI DELL'ISTRIOTO

- (VDG) = Balbi, M. – Moscarda Budić, M. (2003), *Vocabolario del dialetto di Gallesano d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.20, Rovigno – Trieste
- (VDV) = Cergna, S. (2015), *Vocabolario del dialetto di Valle d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.41, Rovigno.
- (DDVI) = Cernacca, D. (1986), *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.8, Rovigno – Trieste.
- (VDI) = Dalla Zonca, G.A. (1978), *Vocabolario dignanese – italiano*, Collana degli Atti CRSR, N.2, Rovigno.
- (VDRI) = Pellizzer, A. e G. (1992), *Vocabolario del dialetto di Rovigno*, Collana degli Atti CRSR, N.10, Trieste – Rovigno.
- (VG) = Rosamani, E. (1990), *Vocabolario Giuliano*, Lint, Trieste.

68 ŠIŠANSKI DIJALEKT SKORO STO GODINA POSLIJE: KOMPARATIVNO ISTRAŽIVANJE U DIJAKRONIJI IZMEĐU ALI-JA I DANAŠNJEG GOVORA

Sažetak

Istriotski govor Šišana predstavlja zadnji ostatak predvenecijanskog romanskog sloja u Istri. Njime se služi manji broj ljudi, nema pisanih izvora, a na njega znatno utječu venecijanski, talijanski i hrvatski govor. Zbog svega toga opstojnost šišanskog govora je ugrožena. On nestaje sa starosjediocima mjesta. U radu se uspoređuje Pellisova građa koja se tiče kuhinje, prikupljena 1926. i 1930. za ALI (Jezični atlas Italije) sa današnjim govorom Šišana.

Ključne riječi: jezik u odumiranju, ALI, Ugo Pellis, istriotski, leksik, šišanski govor.

Barbara Buršić-Guidici
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Filozofski fakultet
bbursic@unipu.hr

ПОХОДЖЕННЯ ПРЕПРЕЧНИХ КОНСОНАНТОХ У РУСКИМ ЯЗИКУ*

Ціль цієї роботи потолковає наставанє препречних консонантох у руским языку. Понеже шицки славянски языки настали од єдного заєдніцкого праславянського языка, авторе провадза розвойну драгу консонантох *б, п, д, т, дь, ть, г, к*, фонетски записаних */b/, /p/, /d/, /t/, /d'/, /t'/, /g/, /k/*. Генерално патраци, робота представляє єдну з рідких хтори ше заніма з исторію руского языка. Одредзени язични зявеня хтори ше одноша на розвой гласовой системи руского языка систематично оброблювали лем троме лингвісти: Митар Пешикан, Юліян Рамач и Вячеслав Чарський. У першій частині роботи авторе спатраю доприношенє лингвистох-русинох датей теми, а у другій ше частині фокусує на фактори хтори допринесли же би ше 6 праславянски консонанти */*b/, /*p/, /*d/, /*t/, /*g/, /*k/* розвили до нєшкайших 8.

Ключни слова: дияхронія, праславянски язык, руски язык, гласова система, препречни консонанти

1. УВОД

У науки о руским языку увага ше звичайно пошвецує синхронійним вигледованьом, а дияхронійні ше занедбує. У тей роботі намагаме ше спатриц єден одредзени язични сегмент на дияхронійній рівні. Слово о препречних консонантох *б, п, д, т, дь, ть, г* и *к* хтори ше зоз медзи-народну фонетски азбуку записую */b/, /p/, /d/, /t/, /d'/, /t'/, /g/* и */*k/*.

Генерално патраци, у трох руских граматикох препречни консонанти углавним лем начишлювани. То ше окреме одноши на Гавриїла Костельника (Костельник 1975) и Миколу Кочиша (Кочиш 1974), док Юліян Рамач препречним консонантом и вообще розвою консонантської системи руского языка пошвецел значну часц своєї *Граматики руского языка* (Рамач 2002).

2. НЄПРИПОЗНАВАННЯ СТАТУСА КОНСОНАНТОМ ДЬ И ТЬ

Костельник у першій граматикі бачко-сримської варіанти русинського языка (Magosci 2004) под назву *Граматика бачваньско-рускей бешеди* 1923. року перші русинист хтори дотхнул одредзени язични зявеня зоз уровня дияхронії. Вон видзелел гамбово консонанти *б* и *п*, зубово *д* и *т* и гарлово *г* и *к*. Визначел же ше *д* и *т* змєгчю кед ше за нїма находзи *й(ь), ї, я, є, ю*, и на месце дзе дакеди було старославянске *ят (ѣ)*, а у даєдних случаях и кед за нїма приходза (обични) *е* и *и* (Костельник, 1975: 220). Медзи прикладами ше, медзитим, находза и пожички як цо церковно-славянизми и сербизми (напр. *дїва, Господь, дутян*).

Попри змєгчованя *д* и *т* на *дь* и *ть*, Костельник обачує же єст случаї кед дакедишні *д* и *т* пред *и* и *е* даваю и *дз* и *ц* (напр. *ходзиц, дзецко, робиц*). Тиж так, обачує и случаї кед ше два консонанти зліваю при чим настава трєци. Так ше напр. консонант *т* зоз консонантом *с* дакеди зліва до *ц*, як и консонант *д* хтори ше зоз консонантом *с* тиж дакеди зліва до *ц* (исте: 216). Медзи прикладами ше находза и приклади кед ше дотичне зліванє одражує на правопис (напр. *люцки* од *люд-ски*) а єст и случаї кед ше на правопис не одражує (напр. *горват-ски*).

* Робота настала як результат проектох 187002 и 187017, хтори финансиє Министерство просвіти, науки и технологійного розвою Рєпублики Сєрбії

Костельник забезпечує і даскелью ілюстративні приклади у хторих ше консонантски групи напр. *дд*, *дт*, *бб* и *бв* редукую и кед єден з консонантох звичайно випада. Наприклад: *обращиц* – (*обвращиц*), *обычно* – (*об-вично*), *отвориц* – (*од-твориц*), *одлужиц ше* – (*од-длужиц ше*).

До пременки приходзи и кед пред *й*, *ї*, *я*, *є*, *ю* два консонанти хтори ше даю змегчац, та до змегчованя звичайно и приходзи. Винїмок, по Костельникови, кед *д* и *т* пред *ль* або *нь*. Наприклад: *штрєдні* – а не *штрєдньні*, *остатні* – а не *остатньні*, *ведлі* – а не *ведьлі* (по коцурски), *стрєтлі* – а не *стрєтьлі* (исте: 221).

У вязи зоз консонантами *б* и *п*, Костельник наглашує же вони оставаю неперемєнєни.

Кед ше праславянски **d* и **t* нашли опрез полногласних груп **or* и **ol* вони у руским (як и южнославянских языкох, чєским и словацким) дали *ра* односно *ла*, а *д* и *т* не формовали полногласни групи *од* односно *от* (як у восточнославянских языкох). Прето напр. од **borda*, **borzda*, **goldъ*, **zolto* у руским напр. *брада*, *бразда*, *глад*, *злато*, а у русийским *борода*, *борозда*, *голод*, *золото*. Александер Д. Дуличенко добре оцєнєл поступок Костельника хтори вон применєл кед обробйовал полногласносц: “Г. Костельник кєди-некєди почина описовац характеристики котри не блїзки рускому языку, цо, вшєлїяк, очежує розумєнє *Граматики* и єй хаснованє у школах, пре чийо потреби вона, у ствари, и написана. Так у першей часци, котра пошвєцєна класификації гласох, место же би ше подрєбнєйше затримал на описованю характеристикней за руски язык непєлногласносци, Костельник, процивно, описує полногласносц у других языкох” (Дуличенко 2009: 233). До тєй и других нєлогичносцох (як напр. вислов же «нашо дїдове одавна жили на гранїцох руско-українського народу», гоч українського народу у чашє наших руских предкох ані не було) у *Граматики* приходзи насампредз прето же ше Костельник тенденциозно намагал «от-верец драгу до кнїжкового руско-українського языка».

3. СТАНОВИСКА РУСИНИСТОХ О ПРЕПРЕЧНИХ КОНСОНАНТОХ

70

Стредком 20. вику русинистични авторитет бул Гавриїл Надь. Обявєл шицкого триеццє штири роботи, хтори позберани у кнїжки *Лингвистични статї и розправи* (Надь 1983). Надьово твори интересантни прето же у нїх приходзи до вираженя його характеристикни етимологийно-контрастивни поступок и прето же вони представляю перши оштрєйши виступ процив пракси двойного писаня.

Окреме значна Надьова виява о природи нашого правописа хтори “з часци нєфонетични, т. є. етимологийни”, прето же не мамє за кажди глас окремну букву и же одступамє у двох случайох од Адєлунгового принципа “Пиш як гуториш” и то (1) кед не означуємє пременку конєчних консонантох пре директну блїзкосц окремних слєвох, напр. кед повємє *Вєш сєбє*, *Шнїх кури*, *Диш пада* (цо записуємє: *Вєж сєбє*, *Шнїг кури*, *Диждєж пада*) и (2) кед не означуємє пременку консонантох у рамикох слєва, напр. у *друшка*, *джєпка*, *кнїшка*, *брацки*, *прєцє* (хтори записуємє: *дружка*, *джєбка*, *кнїжка*, *братски*, *предцє*).

У Руским калєдарє за югославянских Русинох на рок 1936, на питанє цо лєпше писац, *отца* чи *оца*, автор братови Дионизийови дава одвит же форма *оца* оправданша прето же форма *отца* архаїчна. Двоєня *кратки* чи *кратки* (‘Кратки’ чи ‘кратки’, 1960), *плїтки* чи *плїдки* (‘Плїтки’ чи ‘плїдки’, 1971) у сущносци рєторични кед ше укључи етимология и компаративна граматика славянских языкох, правє так як то Надь нєпрєривно и робєл. Значи: *кратки*, *плїтки*. Надь не виводзи закључєня, а же би пред тим не окєнчєл вичєрпну анализу язичнєй рєализації. Дзєкуюци дєтальнєй дєскрипції и младєграмагичарскому порєвнуюцє-историйному приступу, вон доходити по закључєня хтори скоро по правилу точни.

На Надя значни уплїв охабєл Пєтар Дьордїч, хторого вон часто и цитирал. У кнїжки *Старославянски язык* (Ђорђић 1975) дати вєлї приклади и потєлковани теорії о наставаню и розвою старославянського языка, алє не и розвою старославянського до будуцих славянских языкох. Кнїжка,

медзи иншим, представля збирку историйних и граматичних фактох и доказох заснїцкей славянскей прешлосци.

Микола М. Кочиш лем дорушел тему гласох у кнїжки *Грамматика русского языка I* але ше историй языка не пошвецел у векшей мири. Вон визначел дзепоедни рефлексии праславянских назалох (*ę, ɔ*), гласох ери (*ы*) и ята (*ѣ*), а спомнул и розвой полугласнікох и вокалних *р* и *л*. Не дал, медзитим, праславянски модели и не затримал ше на тей тематики (Кочиш 1977: 20).

Кед слово о консонантох *б, п, д, т, дь, ть, г, к* вон их групує по дзвонкосци и описує їх основни артикуляцийни характеристики. Дзвонки консонанти *б, д, дь, г*, а недзвонки *п, т, ть, к*. За артикулованє *б* и *п* препреченє ше формує на гамбох, а за *д* и *т* на горніх зубох; за артикулованє *дь* и *ть* на преднім поднебю ше формує и препреченє и ужинка, а верх языка за *дь* дорушує долні зуби, док за *ть* дорушує горні зуби; за артикулованє *г* и *к* ужинка ше прави на граніци задней часци поднебья и гарла (исте: 22).

У часци “Прременки консонантох” Кочиш барз добре обробел палатализацию и йотованє, хтори значно уплївйовали же би *к* и *г* под одредзенима условиями меняли свой квалитет. Так напр. наводзи же ше по першей палатализації *к, г, (г)*, *х* пред *е* меняли на *ч, ж, ш*, а по другой палатализації *к, г, (г)*, *х* пред *и* меняли на *ц, з, с* (исте: 30).

У часци “Лексика” Кочиш групує словне богатство русского языка и у рамикох варваризмоз указує на цудзи уплїви на руски язык, окреме на уплїв мадярского, немецкого и сербского языка, цо познейше оможлївело препознац и походзене рижних лексемоз з одредзенима консонантами (насампредз *дь* и *ть*).

Митар Пешикан у роботі “Основни структурални характеристики русской гласовой системы” пошвецел вельку увагу наставаню гласовой системы русского языка. Руски консонантизм у своїх старших фазах значел богаценє праславянскей системи. Вон у тим поглядзе, по Пешиканови, предлужує генералну тенденцию праславянского периода: богаценє системи пре позицийни палатализації (и йотованя) (Пешикан 1980: 13). Пешикан оброблює найзначнейши генетични характеристики гласовой системы русского языка, окреме визначаючи розвой праславянских групоз **pj* и **dl, *tl*, хтори ше меняли, односно зачували у руским языку. Вельку увагу дава позицийней палатализації и диспалатализації и одвитуючим рефлексом (исте: 23-29).

Шлїдуюци приклади хтори ше дотикаю вигледованих консонантох Пешикан дал поровнууюцо за векшину славянских языкох (исте: 31-33):

псл. **desęty* > глж. *džesać*, длж. *žaseš*, поль. *dziesięć*, брс. *дзєсяць*, русий. *десять*, чес. *děset*, слв. *desat*, рус. ДЗЕШЕЦ, укр. *десять*, стсл. *дєсать* слн. *d'eset*, горв. *deset*, серб. *decem*, мак. *decem*, бол. *decem*;

псл. **gostь, gostьjь* > глж. *husty*, длж. *gusty*, поль. *gesty*, брс. *густы*, русий. *густой*, чес. *hustý*, слв. *hustý*, рус. ГУСТИ, укр. *густий*, стсл. *гѣсть*, слн. *gost*, горв. *gust*, серб. *густ*, мак. *густ*, бол. *гѣст*;

псл. **olkъty* > глж. *lohć*, длж. *lokś*, поль. *łokieć*, брс. *локаць*, русий. *локоть*, чес. *loket*, слв. *laket*/'*loket*', рус. ЛОКЕЦ, укр. *локоть*, стсл. *лакѣть*, слн. *lakat*, горв. *lakat*, серб. *лакат*, мак. *лакот*, бол. *лакѣт*;

псл. **gъrdlo* > глж. *hordlo*, длж. *gjardlo*, поль. *gardło*, брс. *горла*, русий. *горло*, чес. *hrdlo*, слв. *hrdlo*, рус. ГАРЛО, укр. *горло*, стсл. *грьло*, слн. *grlo*, горв. *grlo*, серб. *грло*, мак. *грло*, бол. *гърло*;

псл. **sъmьrtь* > глж. *smjerć*, длж. *šmerś*, поль. *śmierć*, брс. *смерць*, русий. *смерть*, чес. *smrt*, слв. *smrt*, рус. ШМЕРЦ, укр. *смерть*, стсл. *сѣмръть*, слн. *smrt*, горв. *smrt*, серб. *смрт*, мак. *смрт*, бол. *сѣмрът*;

псл. **tьlstь, tьlstьjь* > глж. *tolsty*, длж. *thusty*, поль. *thusty*, брс. *тлусты*, русий. *толстый*, чес. *tlustý*, слв. *tlstý*, рус. ТЛУСТИ, укр. *товстий*, стсл. *тльстѣ*, слн. *tolst*, горв. *tust*, серб. *туст*, бол. *тльстѣ*;

псл. **mydlo* > глж. *mydlo*, поль. *mydło*, брс. *мыла*, русий. *мыло*, чес. *mýdlo*, слв. *mydlo*, рус. МИДЛО, укр. *мило*, стсл. *мыло*, слн. *miło*, горв. *miło*, серб. *мило*;

псл. *grěhъ > глж. hrěch, длж. grěch, поль. grzech, брс. грэх, русий. грех, чес. hřích, слв. hriech, рус. ГРИХ, укр. гріх, стсл. грѣхъ, слн. greh, серб. грех, горв. greh, мак. грех, бол. грях;

псл. *krъvanъ, -vъjъ; ген. krъve > глж. krwě, длж. kšwě, поль. krwawu, брс. кривавы, русий. кровавый, чес. krvavý, слв. krvavý, рус. КИРВАВИ, укр. кривавий, стсл. кръвавъ, слн. krvav, горв. krvav, серб. крвав, мак. крвав, бол. кръвав.

Свен Густавсон у роботі “Руски язык у Югославиї – дияхрония и синхрония” дотика дзепоедні теми зоз історії языка (Густавсон 1983). Густавсона, насампредз, интересую два питання: Чи руски язык припада гу восточнославянским, чи гу заходнославянским языком? Чи руски язык мож прилапиц як літературни, або є язык регіонального характера, т. є. чи руски язык диялект українського лебо словацького языка? Же би дал одвити на тоті питання, Густавсон представляє шийцки релевантні становиска, вигледованя и заключеня, при чим ше служи и зоз фактами з історії языка. На основі поровнованя руского языка зоз другима славянськими языками вон заключує же ше руски язык явя як заходнославянськи язык але тиж и як рівноправни літературни язык, як наймладши славянськи літературни язык. Густавсон зоз характеристикох руского языка як окреме значні факти видзелює факти же руски язык чува праславянськи групи консонантох *dl и *tl (напр. *modliti > моdllи, *pletla > плетла) и же розвой консонантськей групи составеней зоз гамбового консонанта и *j ишол у напрямє очуваня гамбового консонанта и траценя й, а не у напрямє формованя епентетичного л (напр. *sypješi > сипеш) (исте: 28).

Пешикан и Густавсон, мож повесц, вдерели фундамент сучасней історийней граматики руского языка. По нешка ше історийна граматика руского языка заніма лем зоз фонетику, а морфология и синтакса ше находза у другим плану. На фонетичних спознаньох Пешикана и Густавсона Юлиан Рамач приготовел скрипти за студентох Одделєня за русинистику, хтори инкорпоровани до *Граматики руского языка* (Рамач 2002: 14-25). Судзаци по списку хаснованей літератури, Рамач хасновал и спознаня Радосава Бошковича и Ст’єпана Івшича.

У кнїжкы *Основи поровнююcej граматики славянських языкох* Бошкович обробел наставанє и розвой праславянського и старославянського языка, обляпел фонетику, морфологию и творенє словох. Не дорушовал історію народу, а акцент положел на розвой старославянського языка и поцагнул паралелу зоз рефлексамі гласох старославянського языка у вецей нешкайших языкох, як цо то: русийськи язык, билоруски, македонськи, болгарськи, сербськи, горватськи, словенськи, чески, словацьки, польськи, полабськи, горньолужицьки и долньолужицьки. Цо ше дотика препречних консонантох праиндоевропейськей системи вони ше по Бошковичови состоя зоз шору старих експлозивних консонантох (*b, *t, *p, *d) и зоз шору палаталних, нових гласох: (*tʰ, *dʰ) (Бошковић 2000: 31-33)

Івшичова *Славянська поровнююца граматика* (Ivšić 1970) толкує наставанє праславянського языка зоз праиндоевропейського и поровнує рефлєкси праиндоевропейських вокалох и консонантох у славянських языкох. Івшич ошвицує и наставанє кожного консонанта окреме, обезпечуюци при тим вельке число прикладох зоз вецей славянських языкох, а дошлїдно зоз сербського, польського, горватського, русийського, словенського, ческого, болгарського и македонського. Нажаль, рефлєкси у руским языку не наводзени, та ані приклади, а причину видзимє у тим же по 2004. рок русинськи язык у своїх штирох вариянтох (прешовська у Словацькей, лемковська у Польськей, закарпатська у України и Румунії и бачко-сримська або южнорусинська у Сербії и Горватськей) ані не бул припознати у славистичним швецє. До того, медзитим, конєчно пришло аж наведзеного року кед у реномованей кодификаційней едичії Ополського універзитєта, як штернаста по шоре, обявена монографія *Русинський язык* редактора Пола Р. Магочия пошвєцена русинському языку, як наймладшому славянському языку (Magocsi, 2004); иншак, перши у тей едичії сербськи язык (1996), а шлїдза болгарськи (1997), русийськи (1997), лужицкосербськи (1998), чески (1998), словацьки (1998), словенськи (1998), горватськи (1998), билоруски (1998), македонськи (1998), українськи (1999), польськи (2001) и кашубськи (2001).

4. СУЧАСНА КЛАСИФИКАЦІЯ КОНСОНАНТОХ

Роботи предходніх послужили Рамачови як жридло прикладох и помоц при виглєдованю исторії руского языка. Рамач дал зжати и преглядни приказ праславянскєй гласовєй системи, обезпечел основни інформації за вокалску и консонантску подсистему руского языка и поровнал числєни лексеми руского языка зок лексемами насампередз сербского, русийского, українского и словацкого языка.

На початку праславянского періоду консонантска система праславянського языка була єдноставна – мала 15 консонанти: гамбово **b, *p, *v, *m*, зубни **d, *t, *z, *s, *r, *l, *n*, задньоподнебни **g, *k, *x* и нескладотворне **i* (**j*). У познейших фазох розвою праславянського языка у нїм ше зявели нови консонанти, так же на концу праславянського періоду вон мал найвироятнейше консонантску систему хтору творєли 26 гласи: гамбово **b, *p, *v, *m*, зубно-ясново **d, *t, *z, *s, *r, *l, *n*, предньоподнебни **ž, *š, *č, *dz'* (або **dž*), **c'* (або **c*), **d', *t', *s', *r', *l', *n'*, задньоподнебни **g, *k, *x* и нескладотворне **i* (**j*). По даєдних компаративистох праславянскї язык мал и консонант **dž* (Рамач 2002: 501). Рамач тиж прилапює становиско же *б, п, д, т, г* и *к* настали у першей фазі розвою праславянського, а *дь* и *ть* у другєй, односно познейше.

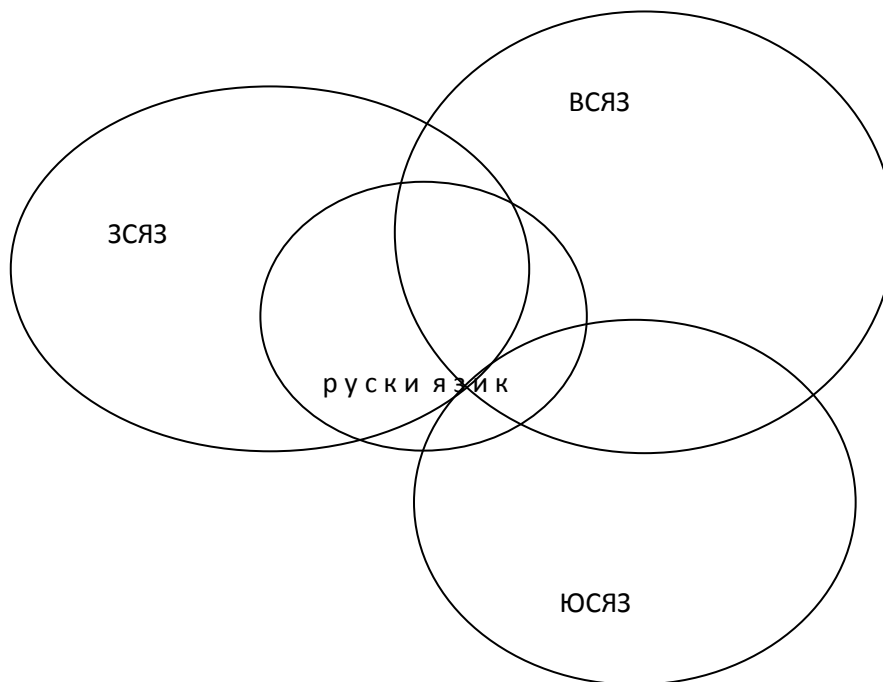
Рамач дал русинистики и найрозробєншу класифікацію 27 руских консонантох (исте: 21). По месцє творєня вон розликує: гамбово (*б, п, м, в, ф*), зубно-ясново (*д, т, дз, ц, з, с, л, н*), ясново (*р*), предньоподнебни (*д', т', дж, ч, ж, ш, й, л', н'*), задньоподнебни (*к, г, х*) и гарлово консонанти (*г*). По способє творєня розликує препрєчни або експлозивни (*б, п, д, т, д', т', г, к*), препрєчно-ужинково (*дз, ц, дж, ч*), ужинково (*в, ф, з, с, ж, ш, й, х, г*) и препрєчно-прєходни консонанти, односно на усни (*л, л'*), носни (*м, н, н'*) и трєпєцаці (*р*).

У вязи зок 8 препрєчними / експлозивними консонантами руского языка Рамач визначєл даскєльо значни прємєнки. Праславянскї консонанти **d* и **t* опрєз вокалох преднього шора **e, *i, *e, *ь, *ѣ* прєходза до **d'* и **t'*; змєгчани **d'* и **t'* з розвоюм гласовєй системи достали фрикативни елємєнт и прєшли до мєгких *дз'* и *ц'*, хтори ше потим (можлївє у 15. вику) дєпалатализовали и дали *дз* и *ц*. Наприклад: **buditi > будици, *desetъ > дзєшєц* (исте: 518).

Зок йотованьом, т. є. опрєз **j*, як и опрєз вокалох преднього шора, консонанти **d* и **t* змєгчовали ше до *дз* и *ц*. Група **dj* у руским языку дала *дз*, а група **tj* дала *ц*. Наприклад: *народзєни < народїєни, лїсцє < лїстїє*. Консонанти **b* и **p* у руским языку, як и у заходнославянских языкох, нє подлєгую йотованю, т. є. оставаю нєпрємєнєти; прєто напр. *направєни*, а нє *направлєни* (исте: 520-521).

Окрємє значнє и Рамачово толкованє наставаня руского консонанта *г*. По нїм на концу 12. и на початку 13. вику праславянскї консонант **g* у даєдних восточнославянских и заходнославянских языкох прєходзєл до *г*. Тота прємєнка ше случєла у словацким, чєским, горньолужицким, українским, билоруским и руским языку. У других славянских языкох консонант **g* остал нєпрємєнєти, односно *г*. Рамач толкує и присуєство консонанта *г* у сучасним руским, хторє з найвєкшєй часци присуєтнє у пожичкох (мадаризмох, германизмох и сербизмох) (исте: 516-517).

Одрєдзєни историйни факти у русинистики, на початку 21. вику, хасновали и Михайло Фєйса и Вячєслав Чарскїй. Фєйса их хаснує жє би одрєдзєл мєсто руского языка у фамєлії славянских народох. Виводзаци закључєнє по стандартних критєриємох одрєдзованя припадносци гу восточнєй, заходнєй и южнєй групи славянских языкох, автор закључє жє рускї язык дзєлї дакус вєцєй, або у вєкшєй мири, засєднїцки характеристики зок заходнославянскими языками, насампередз словацким, або восточнословацкими бєшєдами. Мєсто руского языка у фамєлії славянских языкох автор прєдставя и графично (Фєйса 2006; Фєйса 2013).

Чарський ще намагався виглядати і аналізувати конкретні лінгвістичні матеріали і, кінцево розришивши проблем генези російського мови. Він закінчує, що діалект або бешета, хтось база російського мови Бачки і Сріма, то східнослов'янський діалект околиць Требішова хтось, у чаші формування, перед поселенням середом 18. віку, був у контакті з шарішським східнослов'янським діалектом околиць Прешова. Шліди присутства карпатурсинських елементів мінімальні. Уголовним ще робить о даскеліх слів з карпатурсинськими рефлексами або закінченнями, що може шведочиць або о тим же предки бачко-срімських Руснацьх прешли на східнослов'янський ще перед початком селідби, або же поселенці хтось бешетували по карпатурсинськи були швидко асимілювані і прешли на східнослов'янський, або вообщі не бешетували карпатурсинськи прето же руснацьки або руски ідентитет у східній Словачкій од вже та по середом 20. віку мали шипці припадніки грекокатоліцької, російської церкви без огляду на діалект / бешету хтось хаснували (Чарський 2011: 326-327). У своїй студії Чарський обезпечує велике число прикладів і за розпатраних препречних консонантів.

Ніжеш даємо приклади за шипці препречних консонантів і показуємо на їх походження. Приклади зме черпали з наведених джерел, як і з *Етимологічного словника російського мови* (Фасмер 1964) і *Грамматики русинського мови за Русинах України, Центральної Європи і Америки* (Сидор 2005). Док перше джерело обезпечує детальну етимологічну картину найчастіше російських лексем, друге джерело систематично представляє закарпатську варіанту русинського мови і тиж обезпечує ілюстративні приклади за консонанти чий розвиток виглядає у тей роботі.

5. ЗАКЛЮЧЕННЯ

Консонант *б* походить од праслав'янського консонанта **b*. Директна лінія розвитку ще не претаргує ані при йотованні. Наприклад: псл. *l'ubiti* > *любий*; *bergъ* > *брег*; *blъha* > *блиха*; *bystrъ* > *бистрий*; *nebo* > *небо*; *besѣda* > *бешета*; *bѣsъ* > *бес*; *vъrba* > *верба*; *brъvъ* > *оберво*; *xlѣbъ* > *хлеб*; *terbiti* > *требий*; *bъrati* > *брац*; *kobyła* > *кобула*; *byti* > *буц*; *klъbo* > *клубко*; *grъbъ* > *грубий*; *golъbъ*

> голуб; *dqбъ* > дуб; *buditi* > будиц; *borna* > брана; *borzda* > бразда; *borda* > брада; *bolto* > блато; *běda* > бида; *bělъ* > били и др.

Консонант *д* тиж походзи директно од свойого праславянского предходніка **d*. Наприклад: псл. *běda* > бида; *drěmati* > дримац; *gnězdo* > гніздо; *gvězda* > гвизда; *rěďькъ* > ридки; *slěďъ* > шлїд; *dyтъ* > дим; *dyxati* > дихац; *vладыка* > владика; *jedьнь* > єден; *sedьъ* > седем; *sъsěďъ* > сушєд; *grěda* > гредєд; *verďъ* > вред; *perďъ* > пред; *dati* > дац; *žędati* > жадац; *žęďнь* > жадни; *kъdr-* > кандрасти; *blěďъ* > бляди; *goldъ* > глад; *borda* > брада; *borzda* > бразда; *sъdorъъ* > здрави; *domъ* > дом; *gvozďъ* > гвозд; *vedlъ* > ведол; *blъďъ* > блуд; *doga* > дуга; *dъti* > дуц; *mъdrъ* > мудри; *dъlgъ* > длуц; *dъlg* > длужен и др.

И консонат *п* ма у консонанту **p* директного предходніка. Наприклад: псл. *piti* > пиц; *pěsъкъ* > писок; *lěpiti* > ліпиц; *kopyto* > конито; *syрати* > синац; *pъсъ* > нес; *slěpъ* > шлєни; *pęta* > нєта; *pęstъ* > нєц; *porse* > прає; *тырpъti* > цєрпиц; *perďъ* > пред; *črěpъ* > чєрєн; *pelti* > плєц; *pelva* > плєва; *pręgati* > прагац; *prisęga* > пришага; *rojasъ* > нас; *piskělъ* > пиццалка; *pъrt* > парток; *pol'e* > польє; *porxъ* > прах; *porse* > прає; *pъlnъ* > полни; *pъtъ* > путовац; *pъtъ* > прыт; *skopъ* > скупи; *topъ* > тупи и др. И консонант **p*, як и консонант **b*, не подлегує йотованню, прецо остава неперемєнєти та у руским языку не сущєствує єпєнтєтичєнє л.

Консонант *т* походзи од праславянского консонанта **t*. Наприклад: псл. *větrъ* > витор; *město* > змєст; *svět* > прєсвєтєни; *četyre* > штири; *motyka* > мотица; *motylъ* > мотиль; *bystrъ* > бєстри; *kopyto* > конито; *koryto* > корито; *trъvati* > тирвац; *xръbътъ* > хрибєт; *květъ* > кєтє; *lěto* > лєтє; *světъ* > шєтє; *těsto* > цєстє; *strěliti* > шпєлєиц; *strěxa* > стрєхє; *pęta* > нєтє; *tręsti* > трєстє; *strěliti* > шпєлєиц; *krътъ* > кєртица; *terbiti* > трєбиц; *desętъ* > дзєшєти; *pъrt* > парток; *zolto* > златє; *bolto* > блатє; *tvъrdъ* > твєрдє; *mъrt* > умєртє; *korsta* > хрєстє; *kortъкъ* > крєтки; *čъrtъ* > чєрт > чорт; *gъstъ* > густє; *pъtъ* > прыт; *trъba* > тирба; *topъ* > тупи; *tlъstъ* > тлєстє; *tlъkti* > тлєчиц и др.

Док статус и розвойна драга *б*, *д*, *п* и *т* неспорни, статус *д'* и *т'* спричинювал и значни розходзєнє кєд слово о класификацийох. Так напр. Александр Д. Дуличєнко тєти двє консонанти свойчасовє не уключєл до фонологийнєй сєстєми руского языка, тримєючи их за цудзи (мєдєрєски) и нєпродуктивни фонєми (Дуличєнко, 1973: 7-8). Патраци зєт станєвєска синхроний, *д'* и *т'* фонєми, понєжє бєзспєрно сущєствую у сучасним руским языку и, цє значнєйшє, вєполнюю основнє вимєганє за утвєрдзєванє фонєми по хторим фонєма муши мєц сємантичєно-дифєрєнцийнєу функциє. Наприклад: /lad'a/ лєдє и /nad'/ Нєдє не истє цє и /lada/ лєдє и /nad/ нєдє, як цє анї /pot'ka/ потькє и /pet'a/ Пєтє не позицийни вєриантє истєго значєнє од /potka/ поткє и /peta/ нєтє, т. є. фонєми /d/ и /t/, з єдного бєку, а фонєми /d'/ и /t'/ з другого, прєдставєю дистинктивни єдинки по хторих мєжємє розликовєц рижни морфєми. У сєкладє з тим у руским языку сущєствую 32 фонєми, а мєдзи нїмє 27 консонанти и 5 вєкали.

Консонанти *д'* и *т'*, хтори настєли зєт змєгчєваньєм **d* и **t* а нє прєшли до *дз* и *ц* нєшкє затримєни, по Рамєчєви, лєм у дєскєлїх словєх, як напр. *дїдо*, *звєтєжєиц* и *рєтєз*, з оглядєм жє бї мєли глашиц *дзидє*, *звєцєжєиц* и *рєцєз* (Рамєч 2002: 519). Други словє зєт консонантами *д'* и *т'* прєдставєю пєжички. Консонант *д'* шє находзи напр. у мєдєризмєх (*дєп*, *рєндє*, *андє*, *дєпловє*, *дюг*, *паридє*, *мєвдє*, *адєи*, *удєи*), вєстєчєнославєизмєх (*Гєспєдє*, *дєбєл*, *Дївє*; *дїлє*, *дїє*) и сєрбєизмєх нє мєсцє *ђ* (*дєрмє*, *дєбрє*, *дєтурєм*, *дєрдїцє*, *лєдє*, *вєдє*). Консонант *т'* находзимє у мєдєризмєх (*кєнтє*, *фєтєюгє*, *фєтєюлє*, *потькє*, *фєтєюгє*, *фєтєюлє*, *бутьковє*), вєстєчєнославєизмєх (*тїлє*) и у сєрбєизмєх нє мєсцє *ћ* (*мутькєц*, *мутьєк*, *дутьєи*, *срєтє*).

И пєпри тим жє консонант **g* у руским языку прєходзєл до *г*, вєн шє затримєл у дєєдних наших народних словєх (истє: 217): у словєх онємєстичєного походзєнє (*гєтєц*, *гєтєрєц*, *гєтєнуц*, *гєлєтєц*, *гєрєвєц*, *гєрєвєц*, *гєрєлєц*, *гєцєц* шє), у словєх зєт консонантєску гєпєу (*дєрєбєзг*, *мєлєзгє*, *рєзбєрєзгє* шє, *мєзєг* -згє, *тєрєзгє*, *блєзгєц*), у словєх у хторих *г* зємєнєлє дєєдєн други консонант (*г* шє вєгвєрє мєстє *б* напр. у *бугновєц* < *бубновєц*, *г* шє вєгвєрє мєстє *в* напр. у *гдовєц* < *вдовєц* и *гузєл* < *вузєл*, *г* шє вєгвєрє мєстє *д* напр. у *нозгєр* < *ноздєри*, *г* мєстє *к* у *вєрєгєч* < *вєрєкєч*, *гу* < *к*, *прєйг* < *прєк* и *дєтєдзє* < *дє-кєдзє*); у словєх прєславєянського походзєнє, як напр. у *тємбє*, *гвєдзєц*

и грамушка; у пожичкох: у мадяризмах (газда, тагор, тестиня, богар, таладзиц, талер, таз, терета, говля, тарадичи, тачи, гиризда, гомбошка, гордон, гулаш, оргона, гунар), у германизмах (грунт, вербунг, штранг, глейта, гнот), у румунизмах (кляг, клягац), у сербизмах (задруга, бураги, мазга, матарец, багрем, гране, гадни, згодни, зграбиц, сигурни, гад, гурац, шуги, тажиц, талеб, тар, егуля, шегерт, багер, телеграм) и других (вагон, телеграф).

Гоч праславянски консонант *к опрез *е, *і и *ь по першей палатализації переходзел до ч (напр. вок. *члове́че, кро́чиц*), а по другой палатализації опрез *і и ь переходзел до ц (напр. *зуда́ци, буя́ци*), вон ше и у значним числу сло́вох очува́л: *вик, лі́к, ридки, рика, клі́тинка, влади́ка, моти́ка, язы́к, ко́пито, ко́рито, кирва́ви, ле́ски, це́нки, ко́нец, кве́т, члове́к, кле́кнуц, кре́в, керти́ца, кресци́ц, кандра́сти, карми́ц, карчма́, кра́ва, кра́тки, кра́ль, ко́нь, клубко́, кудзе́ль, куко́ль, ку́пац, ку́сац, кру́г, кру́циц, кобу́ла* и др.

Потера́шні ви́гледова́ня з исто́риї ру́ского язы́ка у вязи зоз розво́йом препре́чних консо́нантох ру́ского язы́ка у те́й робо́ти систе́матизова́ни и до́полне́ни зоз при́кладами з реле́вантних жри́длох. Одредзе́ни сегме́нти, окре́ме розво́й консо́нантох *г* и *к*, вимага́ю да́льше ви́гледова́ня.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошкович, Радосав (2000). *Основи упоредне граматике словенских језика*. Београд: Требник.
- Густавсон, Свен (1983). “Руски язык у Югославији – дихрония и синхрония”. *Творчосц*. Нови Сад: Дружтво за руски язык и литературу, 20-30.
- Дуличенко, Александр Д. (1973). *Литературный русинский язык Югославии. Автореферат диссертации*. Москва: Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, 7-8.
- Дуличенко, Александер Д. (2009). *Jugoslavo-Ruthenica II*. Нови Сад: Руске слово.
- Ђорђевић, Петар (1975). *Старословенски језик*. Београд: Матица српска.
- Ivšić, Stjepan (1970). *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Izdavačko preduzeće Školska knjiga.
- Костельник, Гавриїл (1975). *Проза*. Нови Сад: Руске слово.
- Кочиш, Микола М. (1974). *Граматика руского языка I*. Нови Сад: Покрајински завод за издавање уџбеника.
- Пешикан, Митар (1980). “Основни структурални характеристики рускей гласовой системи”. *Творчосц*. Нови Сад: Дружтво за руски язык и литературу, 9-33.
- Рамач, Юлиан (2002). *Граматика руского языка*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Сидор, Димитрій (2005). *Граматика русинського языка для русинів України, центральної Європи и Америки / Grammar of the Rusyn Language for the Rusyns of Ukraine, Central Europe and America*. Ужгород: Межинародный Карпатський Інститут, Сойм Подкарпатських русинів.
- Фасмер, Макс (1964). *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Издательство Прогресс.
- Фейса, Михайло (2006). “Характеристики руского языка”. У: *Русини/ Руснаци/ Ruthenians (1745-2005)*, 1. том, Фейса М. ред., Нови Сад: Филозофски факултет - Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК, 225-234.
- Фейса, Михайло (2013). «Руски язык у Сербии и його место у фамелиї славянских языкох». У: *Наука и свет* 3, Димитријевић Б. ред. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 343-355.
- Чарский, Вячеслав (2011). *Русинский язык Сербии и Хорватии в свете языковых: лингвогенетический аспект*. Щёлково: Онтопринт.

ORIGIN OF THE PLOSIVES IN THE RUTHENIAN / RUSYN LANGUAGE

Summary

The first part of the paper provides an overview of existing Rusynist and Slavist views on the development of the plosive consonants in the Ruthenian language (primarily the views of Havrijil Kosteljnik, Nikola N. Kočiš, Julijan Ramač, Mitar Pešikan, Sven Gustavson, Vjačeslav Čarskij). In the second part of the paper, the authors follow the development path of the consonants /*b/, /*p/, /*d/, /*t/, /*g/, /*k/ from Proto-Slavic language till today. Since Ruthenian grammarians deal with these consonants in fragmentary manner, in this paper the consonants, having com-

mon articulatory characteristics, have been treated systematically and completely. In the Ruthenian grammars the development of the plosives was not usually presented; previous authors only listed Proto-Slavic sounds and their reflexes, and the listing varied from author to author. These are the reasons why in this paper all plosives are presented comprehensively and special attention is paid to the phenomena that had direct impact on quality change of the Proto-Slavic plosives (specifically to the palatalization of the Proto-Slavic consonants **t* and **d* to Ruthenian *m`* and *o`*) or the development of new consonants (in the case of velar **g*, which was transformed into guttural *z*).

Key words: diachrony, Proto-Slavic, Ruthenian / Rusyn language, phonetic system, plosive

Проф. др Михајло Фејса
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
fejsam@gmail.com

Мср Моника Абођи
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
monika.abodji.mitrovic@gmail.com

III

ЈЕЗИЦИ У ВРЕМЕНУ

III – 1. КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА

ANDRIĆ EDIT

A SZERB *GLAVA* ÉS A MAGYAR *FEJ* FŐNEVEKBŐL ALKOTOTT ÖSSZETETT SZAVAK KONTRASZTÍV ELEMZÉSE¹

Annak ellenére, hogy a magyar és a szerb nyelv minden tekintetben más nyelvcsoporthoz tartozik, a szóalkotási módokat tekintve mindkettőben a szóösszetételek foglalják el a második helyet (a szóképzés mellett). A dolgozatban rámutatok arra, hogy az összetételek által történő szóalkotás olykor produktívabb lehet a szóképzésnél. Megvizsgálom a *glava/fej* előtagú, majd utótagú összetételeket, továbbá a két tag szófaját és alaktanát, a kapcsolódási módjukat, az elemek közötti szintaktikai viszonyt, valamint az újonnan keletkezett szavak szófaját és jelentését is.

Kulcsszavak: szóalkotás, összetett szavak, *glava*, *fej*, szerb nyelv, magyar nyelv

1 BEVEZETÉS

Egy nyelv valamely kiválasztott lexémájával a nyelvész sok különféle szempont figyelembevételével foglalkozhat, különböző módon elemezheti azt: megvizsgálhatja etimológiáját, jelentését, morfológiáját, nyelvi viselkedésformáját, szintaktikai funkcióját, más szövegszerveződési elemekkel való kapcsolatát, nagyobb egységekben betöltött szerepét stb. A kontrasztív kutatásokkal foglalkozó nyelvész egy bizonyos fogalmat megnevező két nyelv lexémájával teszi ugyanezt. Tanulságos összevetések ezek, mert néha tévhiteket cáfolhatunk meg velük, vagy pedig megerősíthetjük a már korábban megállapított állításokat. Ezúttal a *glava/fej* lexémák szóalkotó, ún. derivációs potenciálját vizsgálom, pontosabban azt, hogy az említett szavakból milyen összetételek jöttek létre a szerb és a magyar nyelvben. Egy másik tanulmányomban már a származékszavaikat is elemeztem, és megállapítottam, hogy a szerbben a *glava* sokkal termékenyebb ilyen szempontból, mint a *fej* a magyarban (Andrić 2016).

A tanulmány szerb korpusza a *Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 1: Čovek – delovi tela* (2003), valamint a *Rečnik srpskoga jezika* értelemző szótár alapján jött létre, a magyar viszont, a MÉKsz-ból kijegyzetelt szavakból állt össze.

2. A SZERB KOMPOZÍTUMOK

A szerb korpusz összesen 155 összetételt tartalmaz. Az alábbiakban megvizsgálom azok szófaját, szerkezetét és szemantikáját.

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 178001 számú, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru / Nyelvek és kultúrák időben és térben* című projektuma keretében készült.

2.1. A szerb összetételek szerkezete

Mínt hogy az összetett szavak legalább két önálló lexémából jönnek létre (bár megtörténik, hogy az egyik alkotó elem már magában összetétel vagy származékszó), korpuszunkban a vezérszavunk – főnév lévén – képezheti azok elő-, vagy utótagját.

2.1.1. Glava az előtag

A szerb korpusz 11 összetételének első tagja a *glava*, a többiben viszont második tagként szerepel. Az előtag *-o-* kötőhangzóval kapcsolódik az utótaghoz, az összetétel szófaját pedig a második tag határozza meg.

2.1.1.1. Főnév szófajú összetételek

Csak hét olyan főnévi szófajú összetétel van, amelynek utótagja főnév, pontosabban igei származékszó. A második tagként szereplő főnévnl hiányozhat a szóvégi magánhangzó (*glavonog*), a szerb szakirodalom ezt zérómorfémás alaknak nevezi, míg a másik példánk esetében az utótag denominális főnév, ahol az alternáns alak szolgált alapul a szóképzés során (*glavonožac*). Mindkét esetben állattani terminus szerepében állnak, és az összetétel második tagja szintén testrészt jelölő főnév. Képletük az alábbi:

N glava° + N + suf (Ø, -ac)

*glavonog, glavonožac*²

Az eredetileg igei utótagú három példánk közül az egyik zérósuffixumos (Klajn 2003: 217): *glavosek*, a másik kettő deverbális főnév: *glavoseča, glavoseković*. Mindhármát „nomen agentis”-ként tartja számon a derivációs szótár. A *glavobolja* esetében az utótagot tekinthetjük főnévi vagy igei derivátumnak is, attól függően hogy a *bol* főnév vagy a *boleti* ige származékszavát fedezzük fel benne.

N glava° + V + suf (Ø, -ović, -ja)

glavosek, glavoseković, glavoseča³, glavobolja⁴

Hadd jegyezzem meg még azt is, hogy a *glavosek* főnévnek négyféle jelentése van. Elsősorban a cselekvést nevezi meg (‘lefejezés’), majd a cselekvés eszközét (‘bárd’), helyet jelölő főnévként is szerepel a lefejezés helye értelemben (nomen loci), és végül a személyt, a hóhért is jelöli, aki a lefejezést végzi (nomen agentis).

A szótár szerint a *glavnokomandujući* főnév is a *glava* derivátuma, itt azonban kétszeres konverzió útján történt szóképzésről beszél Klajn (2003), ahol az előtag semleges nemű melléknévből lett határozószó, az utótag viszont főnévi funkcióban levő jelen idejű határozói igenév.

2.1.1.2. Melléknév szófajú összetételek

Csak három melléknévben szerepel a *glava* előtagként. Az összetételek utótagjaként szintén a már említett *bol* főnév, illeti *boleti* ige továbbképzett melléknévi alakját találhatjuk meg, illetve a *seći* ige: *glavobolan, glavoboljan* (a különbség közöttük abban van, hogy míg az első jelzői értelmet hordoz ‘fejfájós’, a másik okozati viszonyt is rejt ‘fejfájást okozó’), *glavosečni*.

2.1.1.3. Határozószó szófajú összetételek

Az egyetlen határozószó utótagja szintén a *bol* szóból képzett elem, ez a *glavoboljno* ‘fejfájósan, fejfájódítóan’.

² lábasfejű(ek)

³ lefejezés, fővétel, hóhér, lefejező

⁴ fejfájás

2.1.2. Glava az utótag

A többi 144 szerb összetételben a *glava* utótagként szerepel, éspedig vagy mint puszta főnév, vagy pedig denominális nomen, esetleg verbum, attól függően, hogy a szóösszetétel mely szófaji kategóriába tartozik. Amennyiben képzett névszóról van szó, a szuffixum leginkább vagy a nomen agentis képzőjének funkcióját látja el (-a, -ac, -ica, -ka), vagy pedig melléknévképző. De van közöttük kicsinyítő-, illetve becézőképzős alak (-ko, -ka) is, valamint elvont főnevek képzésére szolgáló toldalékok (-ost, -stvo) is megtalálhatóak.

2.1.2.1. Főnév szófajú összetételek

A korpuszban 78 *glava* utótagú főnévi szófajú összetétel fordul elő, az alábbiakban megvizsgálom, hogy milyen elem képzí az előtagokat.

2.1.2.1.1. Az előtag főnév

Amennyiben főnév az előtag, az összetétel egésze eredetileg melléknév volt (zérószuffixumos alak, amikor a szóvégi magánhangzó lemaradt: -glav), azt képezték tovább főnévvé:

N^o + N glava + suf (-ica, -ost, -ko)

*bandoglavica, bandoglavko, bandoglavost*⁵

A jelzői főnév funkcióban jelentkező főnevek valamilyen megkülönböztető jegyet neveznek meg, illetve a *fej* alakját valamely konkrét állat azonos testrészéhez viszonyítják.

N^o + N glava + suf (-Ø⁶, -ac, -ica):

*bućoglavac*⁷, *pasoglav*⁸, *pasoglavac*⁹, *pasoglavica*¹⁰

Állattani terminus szerepében is előfordul:

N^o + N glava + suf (-ac, -ica -ka)

*batoglavac*¹¹, *batoglavica*¹², *zmijoglavka*¹³

A fenti példákból látszik, hogy csak egy esetben zérómorfémás a *glava* főnév (*pasoglav*), a többieknél a szuffixumok szinte azonosak: éspedig a hím- és a nőnemű, a kicsinyítő, valamint a tulajdonság nevét¹⁴ kifejező képzők dominálnak.

2.1.2.1.2. Az előtag melléknév

Az összetétel eredetileg melléknév volt, azt képezték tovább főnévvé, ezért a derivációs szótárban a „deadjektív nomen” jelöléssel látták el. A legtöbb, amint a példákból látható, valamilyen tulajdonság, ritkábban állapot nevét fejezi ki.

Adj^o + N glava + suf (-ost, -stvo)

*gologlavost, kratkoglavost, praznoglavost, tupoglavost, tvrdoglavost, tvrdoglavstvo, uskoglavost*¹⁵

Az előzővel rokon jelentésű a jelzői főnév (szerbül „*atributivna imenica*”), amely nem tulajdonságnevet, hanem bizonyos tulajdonsággal ellátott személyt, annak hordozóját nevezi meg. A szuffixumok hím-, vagy nőnemű főneveket képeznek.

⁵ Klajn ismeretlen eredetű szóként tartja számon a feltehetőleg *bandaš*, illetve *bandar* halfajtából keletkezett összetételt, magyar megfelelője a *csapósügér*.

⁶ Klajn szótárában a zérusmorféma jele Ø arra utal, hogy a szó végéről hiányzik az -a végződés, ezt a jelölést alkalmazzuk mi is a képletekben.

⁷ tökfaj

⁸ kutyafejű, gonosz, elvetemült

⁹ gonosz ember

¹⁰ gonosz nő

¹¹ 1. töviszúró gébics 2. bajuszos vörös márna

¹² kerczeréce, jegesréce, deresréce

¹³ piros kígyószisz

¹⁴ -ost

¹⁵ fedetlen fejűség, rövid fejűség, üresfejűség, tökfajűség, keményfejűség, önfajűség, konokság, keskeny fejűség

Adj^o + N glava + suf (Ø, -ac, -ica, -ka)

gologlavac, debeloglavac, praznoglav, praznoglavac, praznoglavica, riđoglavac, šupljoglavac, šupljoglavka, sedoglavac, sitnoglavac, tupoglavac, tupoglavica, tupoglavka, tvrdoglavac, tvrdoglavica, tvrdoglavka, tvrdoglavko, uskoglavac

Növénytani terminus is akad szép számban ebben a kategóriában:

Adj^o + N glava+ suf (Ø, -ac, -ka, -ica)

beloglavica, gologlavica, debeloglavka, mekoglavica, mrkoglavac, zlatoglav, zlatoglavka,

A legtöbb a szint jelölő melléknév, de a tapintás, az állapot, valamint a méret is képviseltetve van a fenti példákban.

Az állattani terminusok nagyon hasonlítanak az előbbiekhöz:

Adj^o + N glava + suf (-ac, -ka)

crvenoglavac, crvenoglavka, crnoglavac, crnoglavka, mrtvoglavac, šiljoglavka, tankoglavac, uskoglavac, žutoglava

Van egy olyan nomen agentis szerepű példánk, amelynek alótagja főnévből képzett melléknév:

(N →) Adj^o + Nglava + suf (-ac)

vodenoglavac

2.1.2.1.3. Az előtag névmás

Tulajdonságot kifejező összetétel előtagja lehet névmás is:

Pron^{o/e} + N glava+ suf (-ost, -stvo)

svojejavost, svojejavstvo

Ugyanakkor, jellemző tulajdonság hordozóját megnevező főnév előtagjában is szerepelhet névmás.

Pron^{o/e} + N glava + suf (-ac, -ica)

samoglavac, svojejavac, svojejavica

2.1.2.1.4. Az előtag számnév

Ritkán fordul elő számnév előtagként főnévi összetételben.

Num + N glava + suf (-ac)

Dvoglavac

2.1.2.1.5. Az előtag ige

Igei előtagú főnévből is kevés van a korpuszban. Közülük az egyik a cselekvés végrehajtóját nevezi meg:

V^o + N glava + suf (-ac)

vrtojavac

Van két tulajdonságot megnevező főnév is ebben a kategóriában:

V^o + N glava +suf (-ost)

vijoglavost, vrtojavost

A tulajdonsággal rendelkező személy szerepében is a fent említett ige szerepel előtagként, de az alábbi főnevek közül a két utóbbi állattani terminusként is használatos:

V^o + N glava +suf (-a, -ka):

vijoglava, vijoglav, vijoglavka

2.1.2.1.6. A szerb *glava* alapú összetételek ekvivalense leggyakrabban szintén összetett szó a magyarban. A továbbiakban áttekintem, hogy mely esetekben és milyen módon vagyunk kénytelenek szó szerkezettel megfeleltetni a szerb összetételt.

- Amennyiben a szerb szó személyt jelöl, s egyben annak tulajdonságára és nemére is utal, leginkább jelzős szerkezettel oldjuk meg, a melléknév után az *ember, férfi, nő* főnév kerül: pl. *bandoglavac – önfejű ember/ferfi, bandoglavica – önfejű nő, bandoglavko – önfejű személy/gyerek.*

- Amikor tulajdonságot megnevező főnév szerepel a szerbben, az összetételt sokszor fel kell oldanunk alaptagjaira: *gologlavost*¹⁶ – *fedetlen fejűség*¹⁷.

- Amikor a magyarban a helyesírási elvek megkövetelik azt, hogy külön írjuk a szavakat: *dugoglav* – *hosszúkás fejű*.

- Amikor növénytani vagy állattani terminusról van szó, teljesen más megoldást kell találnunk, ugyanis meg kell keresni a megfelelő magyar megnevezést. Azok sokszor két tagból állnak, s gyakran megtörténik, hogy a *fej* főnév egyáltalán nem szerepel bennük, sőt olykor több különböző egyedre is vonatkoztathatóak: *batoglavac* – 1. *tővisszúró gébics*, 2. *bajuszos vörös márna*; *beloglavica* – *dárdahere*; *crnoglav* – 1. *barátposzáta*, 2. *pitypang*; *mrtvoglavac* – *fekete bibircsvirág*.

- Amikor a nyelvek valóságsszemlélete eltér, s a magyarban más testrész szerepel a *fej* helyett: *riđoglavac* – *vörös hajú ember*, *šiljoglavka* – *harántszájú hal*.

Az ekvivalensben sokszor nem szerepel a testrész: *vijoglava* – *kacér nő*, *vijoglavost* – *könnyelműség*, *kacérság*. Állapot megnevezésénél a magyar nem azt fejezi ki hogy ‘forog a feje’, illetve hogy ‘fejforgása van’, ami a szerb *vrtoqlavica* tükörfordítása, hanem hogy *szédül*.

2.1.2.2. Melléknév szófajú összetételek

Összesen 45 *glava* utótagú melléknév fordul elő. Az így keletkezett szavak leginkább zérószuffixumot tartalmaznak (lekopik az *-a* magánhangzó a végükről, illetve az csak a nőnemű melléknévnél marad meg). Az előtag lehet főnév, számnév, ige, de leginkább melléknév, s jellegzetes, hogy *-o-* kötőhánzóval kapcsolódik az utótaghoz. Az előtag nem szokott szerepet játszani az összetétel szófaji besorolásakor.

2.1.2.2.1. Az előtag főnév

A főnévi előtag leginkább állatot, vagy valamilyen természeti erőt nevez meg:

N° + N *glava* Ø

*bandoglav*¹⁸, *bućoglav*, *pasoglav*, *vatroglav*, *vodenoglav*, *zmijoglav*

2.1.2.2.2. Melléknév előtagú melléknevek

Ezekből van a legtöbb, mert a ‘fej’ látható, vagy rejtett tulajdonságára utal, illetve a vele rendelkező személyt jellemzi az ily módon keletkezett melléknév:

Adj° + N *glava* Ø

beloglav, *crvenoglav*, *crnoglav*, *gologlav*, *debeloglav*, *dugoglav*, *kratkoglav*, *krivoglav*, *krupnoglav*, *ludoglav*, *praznoglav*, *riđoglav*, *šarenoglav*, *šiljoglav*, *šupljoglav*, *sedoglav*, *sitnoglav*, *smeđoglav*, *srebroglav*, *strmoglav*, *troglov*, *tupoglav*, *tvrdoglav*, *uskoglav*, *zlatoglav*, *žutoglav*

Kivételt képez egy melléknév, amelynél a hasonlóságot, a tulajdonság kisebb mértékű jelenlétét jelölő *-ast* képző fordul elő: *tupoglavast*.

2.1.2.2.3. Névmás előtagú melléknevek

Ilyenből is csak kettő fordul elő a korpuszban, éspedig a főnévi forma alaptagjául szolgáló melléknevekről van szó:

Pron + N *glava* Ø

samoglav, *svojeglav*

2.1.2.2.4. Számnév előtagú melléknevek

A főnévi szófajú számnévi előtagú összetételekkel ellentétben itt sokkal több példára akadtunk. A szám lehet úgy határozott, mint határozatlan számnév. Szintén zérószuffixumos alakban fordulnak elő:

¹⁶ Szó szerint: ‘meztelen fejűség’.

¹⁷ Amennyiben nem főnévről lenne szó, mondhatnánk azt is hogy *hajadonfőtt*, de *hajadonfejűség* nem létezik a magyarban.

¹⁸ Feltehetőleg a már említett *bandaš*, illetve *bandar* származéka.

Num + N glava Ø

četveroglav, dvoglav, jednoglav, sedmoglav, stoglav, mnogoglav

2.1.2.2.5. Igei előtagú melléknevek

A főneveknél már említett két ige fordul elő az igei előtagú melléknevek esetében is.

V^o + N glava Ø

vijoglav, vrtoglav

Meg kell itt még említeni a birtokos melléknévi formát, a *vrtoglavčev* összetételt, amelynek a végén az *-ov/ev* szuffixum szerepel. Ezt a magyarban birtokjellel ellátott összetett szóval adhatjuk vissza: *tőkfejé*.

A szerb melléknevek magyar ekvivalensei többnyire azonos módon jönnek létre és tükrözik a szerb szerkezetet, egyedül a helyesírás szólhat közbe, amikor jelzős szó szerkezetet hozunk létre: *krivoglav – ferde fejű, kratkoglav – rövid fejű*.

Figyelmet érdemel a *glavobolan – fejfájdító* példapár, ahol a magyarban melléknévi igenév felel meg a szerb melléknévnek. Ez azért lehetséges, mert ott a *bol* főnevet képezték melléknévvé, nálunk viszont a *fáj* igehez adott *-it* képzővel alkotott kauzativ igéből lett az igenév. Ugyanakkor a *glavoboljan* ekvivalense a magyarban is melléknévképzővel jött létre: *fejfájós*.

2.1.2.3. Ige szófajú összetételek

Összesen 10 igenek utótagja a *glava* főnévből képzett ige.

2.1.2.3.1. Igei előtagú igék

Az előtag gyakran szintén ige, és pedig az öt példából három prefixumos ige. Leggyakrabban az *-iti* szuffixum vesz részt az igéképzésben.

[Pref (Ø, o-, po-, za-) + Ige^o] + [N glava + suf (-iti, -injati)]

ovrtoglaviti, povrtoglaviti, vrtoglavinjati, vrtoglaviti, zavrtoglaviti

2.1.2.3.2. Melléknévi előtagú igék

A többi öt ige előtagja melléknév, szintén járulhat hozzá prefixum, de korpuszunkban csak egy ilyen van:

[Pref (Ø, o-) + Adj^o] + [N glava + suf (-iti, -ivati)]

ostrmoglaviti, strmoglaviti, strmoglaviti se, strmoglavljivati se, tvrdoglaviti

Tegyük még hozzá, hogy a legtöbbjük mediális ige.

2.1.2.3.3. A szerb igék magyar megfelelőinek nagy részében nem szerepel a *fej*, mert leginkább állapotra utalnak, illetve a cselekvés módjára. A magyarban ilyenkor a nyelv szellemének megfelelően másik ige fordul elő: *(o)vrtoglaviti – megszédül, vrtoglavinjati – szédül*, vagy pedig csak bonyolult határozós szerkezettel oldhatjuk meg a fordításukat: *strmoglavtiti se – fejjel lefelé zuhan*. Elvértve találunk összetételt is: *tvrdoglaviti – önfejűsködik*, de a szerb melléknévi előtag helyett a magyarban névmás szerepel, továbbá a *fej*ből előbb melléknevet képezünk és csak utána visszaható képzős igét.

2.1.2.4. Határozószó szófajú összetételek

Adverbiális összetétel kevés van a korpuszban, összesen tizenkettő, ebből tizenegyben utótag a *glava* főnévből képzett semleges nemű melléknév, amely konverzióval határozószóvá vált. Három határozószó szuffixumos képzéssel jött létre, és pedig úgy, hogy a *glava* főnévhez a *-ce*, és az *-ice* határozószó-képző járult. Pontosabban, az első kettő ugyanazon szó két változatát képezi: *strmoglavce, strmoglavice*, a harmadik pedig a *mrtoglavice* szinonim jelentésű határozószó.

2.1.2.4.1. Főnévi előtagú határozószó

Az előtag tehát lehet főnév, illetve főnévből képzett semleges nemű melléknév:

[N° → Adj] + [N glava → Adj → Adv]

bandoglavo, vodenoglavo

2.1.2.4.2. Melléknév előtagú határozószó

Adj° + [N glava → Adj → Adv]

gologlavo, strmoglavo, tupoglavo, tvrdoglavo

2.1.2.4.3. Ige előtagú határozószó

V° + [N glava → Adj → Adv]

vrtooglavo

A magyar megfelelők többnyire szintén *fej* elő- vagy utótagú határozószavas összetételek, egy kivétellel: *tupoglavo – ostobán*.

2.2. A *glava* utótagú összetételekben előtagként szereplő szavak szemantikája

Megvizsgáltam azt is, hogy milyen jelentésű szavak fordulnak elő előtagként, függetlenül az összetételek szófajára. A főnévi előtag leginkább állatnév szokott lenni ('kutya', 'kígyó', 'csapósüger'):

banda – bandoglav, bandoglavac, bandoglavica, bandoglavko, bandoglavo, bandoglavost

pas – pasoglav, pasoglavac, pasoglavica

zmija – zmijoglav, zmijoglavka.

De olykor természeti elemek is szerepelnek előtagként, leginkább a 'víz' és a 'tűz':

vatra – vatroglav

voda – vodenoglav, vodenoglavac, vodenoglavo, vodenoglavost.

Növény-, vagy állattani terminusokban előfordul tárgynév ('buzogány', 'búb') valamint a növények meronímája is, pl. a 'mag':

bat – batoglavac, batoglavica

ćuba – bućoglavac, bućoglavi

seme – semeglavac, semenoglavac.

A számnév, mint a magyarban is, lehet határozott tőszámnév de határozatlan is:

jednoglav, dvoglav, dvoglavac, troglav, četveroglav, sedmoglav, stoglav, mnogoglav

A melléknevek – úgy gyakoriságuk, mint változatosságuk tekintetében is – sokkal gazdagabb képet mutatnak. A melléknév előtagú összetételek a *fej* jellemző tulajdonságaira hívják fel a figyelmet, vagy pedig az állat, illetve az ember megkülönböztető jegyeit emelik ki. Ez a tulajdonság külső vagy belső jellemzésül szolgálhat. A melléknév, mint előtag, leginkább színnév:

belo ('fehér') – *beloglav, beloglavica*

crveno ('piros') – *cvrenoglav, crvenoglavac, crvenoglavka, crnoglav*

crno ('fekete') – *crnoglavac, crnoglavica, crnoglavka*

mrko ('barna') – *mrkoglavac*

riđe ('vörös') – *riđoglav, riđoglavac*

šareno ('tarka') – *šarenoglav*

sedo ('ősz') – *sedoglav, sedoglavac*

sivo ('szürke') – *sivoglav*

smede ('barna') – *smedoglav*

srebrno ('ezüst') – *srebroglav*

zlatno ('arany') – *zlatoglav, zlatoglavka*

žuto ('sárga') – *žutoglav, žutoglava*

Ezek rendszerint a madárnevek kategóriájába tartozó terminológia részét képezik, s a madarak fején levő toll színét nevezik meg, megkülönböztető jegyként, de olykor növénytani műszavakban is szerepelnek.

Előfordulnak alakzatot, helyzetet, állapotot megnevező melléknevek is előtagként, maga az összetétel az utótaghoz járuló képzőktől függően leginkább főnév, de lehet melléknév, határozószó, esetleg ige:

šiljat ('hegyes') – *šiljoglav*, *šiljoglavka*

kriv ('görbe') – *krivoglav*

strm ('meredek') – *strmoglav*, *strmoglavce*, *strmoglavo*, *strmoglavice*, *strmoglaviti*, *strmoglaviti se*, *strmoglavljivati se*, *ostrmoglaviti*

go ('meztelen') – *gologlav*, *gologlavac*, *gologlavica*, *gologlavost*, *gologlavo*

lud ('bolond') – *ludoglav*

mrtav ('halott') – *mrtvoglavac*, *mrtvoglavice*

Nagyságot, méretet jelölő melléknevek közül az alábbiakat említhetjük meg:

debeo ('kövér') – *debeloglav*, *debeloglavac*, *debeloglavka*

dug ('hosszú') – *dugoglav*

kratak ('rövid') – *kratkoglav*, *kratkoglavac*, *kratkoglavost*

krupan ('nagy') – *krupnoglav*

sitan ('apró') – *sitnoglav*, *sitnoglavac*

tanak ('vékony') – *tankoglavac*

uzak ('szűk') – *uskoglav*, *uskoglavac*, *uskoglavost*

Taktilis, tapintással érzékelhető jelleg szerinti melléknevek általában átvitt értelemben jellemzik az embert, annak cselekedeteit.

mek ('puha') – *mekoglavica*

tup ('tompá') – *tupoglav*, *tupoglavost*, *tupoglavac*, *tupoglavica*, *tupoglavka*, *tupoglavo*, *tupoglavost*

tvrd ('kemény') – *tvrdoglav*, *tvdoglavac*, *tvrdoglaviti se*, *tvrdoglavica*, *tvrdoglavka*, *tvrdoglavko*, *tvrdoglavo*, *tvrdoglavost*, *tvrdoglavstvo*.

Az értelem, bölcsesség hiányát fejezik ki a *prazan* és *šupalj* előtagú összetételek:

prazan ('üres') – *praznoglav*, *praznoglavac*, *praznoglavica*, *praznoglavost*

šupalj ('lyukas') – *šupljoglav*, *šupljoglavac*, *šupljoglavka*.

Névmások is szerepelnek, és pedig a határozószzerű *sam* és a melléknévi birtokos névmás, a *svoj*.

sam ('maga, egyedül') – *samoglav*, *samoglavac*

svoj ('saját, ön') – *svojejav*, *svojejavac*, *svojejavica*, *svojejavo*, *svojejavost*, *svojejavstvo*

A legtöbb igei előtagú összetétel a mozgást jelentő *vrteni* 'forгат' és a szintén mozgás kategóriájába tartozó *vijati* 'kerget' igéből keletkezett.

vrteni – *vrtojav*, *vrtojavac*, *vrtojavčev*, *vrtojavica*, *vrtojavinjati*, *vrtojaviti*, *vrtojavka*, *vrtojavo*, *vrtojavost*, *zavrtoglaviti*, *ovrtoglaviti*, *povrtoglaviti*

vijati – *vijoglav*, *vijoglava*, *vijoglavka*, *vijoglavost*

vezati – *vezoglava*, *vezoglavka*.

3. A MAGYAR SZÓÖSSZETÉTELEK

A magyar korpuszban összesen 167 összetett szó található, ebből 123 főnév, 41 melléknév, 2 határozószó és 1 ige. 92-ben az összetétel első tagja a *fej*, 76-ban pedig a második.

3.1. Az összetételek szerkezete

3.1.1. A *fej* az előtag

A *fej* előtagú összetett szavak szófajukat tekintve főnevek, melléknevek és határozószavak.

3.1.1.1. Főnévi szófajú összetétel

3.1.1.1.1. Főnév utótagú főnevek

Az első tagként szereplő *fej* általában jelöletlen, semmilyen toldalék nem járul hozzá, de van néhány olyan példánk is, amikor az előtag már képzett szó. Ilyen a *-delem* képzővel ellátott denominális nomen, a *fej|edelem|lasszony*, az *-s* melléknévképzős *fej|es|gól*, *fej|es|káposzta*, *fej|es|ugrás*, valamint a *-zat/zet* képzős *fej|ezet|cím*. A *fej* előtagú összetételek utótagja leginkább főnév, és jelöletlen összetétel. Összesen 40 ilyen példánk van, képletük:

N fej + N Ø

fej|adag, *fej|adó*, *fej|alaj*, *fej|bőr*, *fej|dís*, *fej|ék*, *fej|fa*, *fej|görcs*, *fej|gyám*, *fej|hang*, *fej|hossz*, *fej|hús*, *fej|játék*, *fej|kendő*, *fej|kosz*, *fej|kő*, *fej|kvóta*, *fej|lámpa*, *fej|léc*, *fej|lemez*, *fej|munka*, *fej|párna*, *fej|pénz*, *fej|rész*, *fej|sajt*, *fej|seb*, *fej|szalag*, *fej|szobor*, *fej|tábla*, *fej|támasz*, *fej|támla*, *fej|tető*, *fej|tetű*, *fej|tífusz*, *fej|toll*, *fej|trágya*, *fej|vánkos*, *fej|virág*, *fej|víz*

3.1.1.1.2. Az utótag képzett főnév

Majdnem ugyanannyi¹⁹ képzett utótagú összetételünk is van, ahol a deverbális nomen dominál, ezért a kompozitumok szófaja leginkább főnév.

N fej/fő + N [V + suf]

Az említett főnévképzők közül néhány igen gyakori:

-ás/és képzős: *fej|állomás*, *fej|biccentés*, *fej|bólintás*, *fej|forgatás*, *fej|hajtás*, *fej|hordozás*, *fej|körzés*, *fej|kötlés*, *fej|lövés*, *fej|mosás*, *fej|számolás*, *fej|tartás*, *fej|törés*, *fej|trágyázás*, *fej|vágás*, *fej|vesztés*, *fej|zúgás*, *fej|fájás*

-ó/ő képzős: *fej|fedő*, *fej|hallgató*, *fej|kötő*, *fej|takaró*, *fej|törő*, *fej|védő*, *fej|vesztett*

-at/et képzős: *fej|mozdullat* *fej|dagalnat*

-l képzős: *fej|vétél*.

Néhány összetétel előtagjaként a *fej* archaikus alternánsát, a *fő* főnevet találjuk: *fő|fájás*, *fő|hajtás*, *fő|vesztés*, *fő|vétél*, *fő|vetés*, ahol az utótag majdnem kivétel nélkül főnevesített ige.

De denominális nomenképzésre is van példa, pontosabban a *-ság/ség* képző járulhat melléknévhez és melléknévi igenévhez is: *fej|bőlség*, *fej|magaság*, *fej|vesztettség*, illetve főnévből képeztük a *fej|vadlás* szavunkat.

3.1.1.1.3. Az előtag a toldalékolt szó

Találtam néhány olyan példát is, amelyben a *fej* előtag már magában is származékszó, leginkább melléknévképzős: *fejes|gól*, *fejes|penész*, *fejes|ugrás* (láthatjuk, hogy ezeknek utótagja főnév, illetve deverbális főnév), de egy esetben a *-zet* képző is szerepel: *fej|ezet|cím*.

N fej + suf + N/N [V + suf]

Ugyanakkor a *fej* viszonyragot is viselhet, mint a *fejen|állás* esetében.

N fő + N [V + suf]

Van még egy egész sor olyan kompozitum, amelyben a melléknévesült *fő* szerepel, azokra ezúttal nem térek ki.

3.1.1.1.4. Többszörösen összetett szavak

Háromtagú összetétel előtagjaként is előforudul a *fej*, összesen öt ilyen példát találtam. A *fej|adó|lszedő* esetében a *fej* alapú összetételhez, a *fej|adó|hoz*²⁰ csatoltunk még egy deverbális névszót, amely arra a személyre utal, aki a *fej|adót* megfizetteti:

[N fej + N (V + suf)] + N [V + suf]

¹⁹ Pontos számuk 40 (32 képzett főnév, 6 képzett melléknév, 1 melléknévi igenév és 1 határozói igenév).

²⁰ Itt meg kell említeni, hogy az *adó* főnevünk is származékszó.

A *fej|pálya|udvar* összetétel a *főpálya|udvar* alternánsaként jelentkezik, ahol a *fej/fő* másodlagos, melléknévesült szemantikájából adódó jelentés jut kifejezésre, s a *pálya|udvar* kompozítumot minősíti, pontosítja:

N fej + [N + N]

A következő három főnév anatómiai műszó. Az első esetében nehéz megállapítani, hogy a már meglevő összetételbe ékelődik-e be a harmadik: *fejcsont* – *fej|tető|csont*, vagy pedig a *fej* előtaghoz a *tetőcsont*, illetve a *fej|tető|höz* a *csont* utótag:

[[N fej + N] + N]

A *fej|ütő|lőr*, *fej|verő|lőr* esetében a képzés sorrendje egyértelmű, mert a *fej* előtaghoz járul az *ütőlőr*, illetve *verőlőr* összetett utótag.

N fej + [Part (V+suf) + N]

3.1.1.2. Melléknévi szófajú összetétel

A melléknévi szófajú, *fej* előtagú kompozítum utótagja lehet deverbális melléknév, illetve melléknévi igenév:

N fej + Adj (V + suf)

-s képzős: *fej|fáj|ós*

- melléknévi igenév: *fej|fáj|dít|ló*, *fej|szorít|ló*, *fej|tág|lít|ló*

de főnévből képzett melléknév:

-ú/ű képzős: *fej|láb|ú*

és névutóból képzett referenciális melléknév is:

-i képzős: *fej|nél|külli*

3.1.1.3. Az összetétel szófaja határozói igenév

Van egy határozói igenév is a korpuszban, a *fej|csónáll|va*, s még egy viszonyragos melléknévi igenévi utótagú összetétel: *fej|veszt|ett|len*.

3.1.2. *A fej az utótag*

3.1.2.1. Főnévi szófajú összetételek

3.1.2.1.1. Az előtag főnév

A főnevek kategóriájába tartozó *fej* utótagú összetételek második tagja zérószuffixumos. Előtagjuk majdnem kizárólag főnév:

N + N fej

bika|fej, *csavar|fej*, *disznó|fej*, *eke|fej*, *gépe|fej*, *hagyma|fej*, *halál|fej*, *harisnya|fej*, *kanál|fej*, *kantár|fej*, *káposzta|fej*, *kecske|fej*, *kereszt|fej*, *kéz|fej*, *láb|fej*, *lámpa|fej*, *mák|fej*, *nyereg|fej*, *oszlop|fej*, *répa|fej*, *sárgány|fej*, *számár|fej*, *szög|fej*, *tengely|fej*, *tézsza|fej*, *töke|fej*, *víz|fej*

Van azonban egy példánk, amelyben a főnév szófajú előtagot a *fej* továbbképzett alakja követi: a *répa|fej|ezlő* esetében a *fejet* -z igeképző, majd pedig az -ő főnévképző követi.

N + [[N fej + suf (N → V)] + suf (V → N)]

Az előtagként már említett *fő* variáns utótagként is jelentkezhethet, ilyenek a *hét|fő*, *híd|fő*, *kút|fő*, *törzs|fő*, vagy annak továbbképzett alakja, a *törzs|fő|nök*.

3.1.2.1.2. Az előtag melléknév

Csak egy olyan példát találtunk, ahol az összetétel előtagja melléknév: *kémény|fej*

Adj + N fej

viszont van hat melléknévi igeneves előtagú összetett főnevünk:

Part (V+suf) + N fej

csúsz|ól|fej, *eloszt|ól|fej*, *gyújt|ól|fej*, *kötöz|ól|fej*, *por|laszt|ól|fej*, *szór|ól|fej*.

3.1.2.1.3. *Az előtag névmás*

Az *ön* névmási előtagú főnevünknel az utótagként szereplő *fej* képzőbokrot kapott. Ugyanis, előbb *-ű* melléknévképző járult hozzá, majd pedig egy *-ség* főnévképző: *ön|fejű|ség*.

Pron + N fej + suf (N → Adj) + suf (Adj → N)

3.1.2.1.4. *Többszörös összetételek*

Az említett főnévi szófajú összetett szavakon kívül, amelyek két pusztán főnévi tagból állnak, illetve az egyik összetétel származékszó, még két háromtagú kompozitumot fedeztem fel a korpuszban. Mindkét esetben az előtag már magában összetételt képez, amelyhez egy harmadik főnév is járul. A különbség közöttük abban van, hogy az első példában a *fej* az első kompozitum utótagja *oszlop|fej|lemez*, ezért közbülső helyet foglal el:

[N + N fej] + N

a másodikban pedig a *fej* harmadik tagként járul egy meglévő összetett szóhoz: *gomblos|tű|fej* (előtagja denominális melléknév, utótagja főnév):

[(N + suf →) Adj + N] + N fej

3.1.2.2. Melléknévi szófajú összetételek

3.1.2.2.1. A melléknévek szófajába sorolt szavak utótagja leginkább *-ű* vagy *-s* denominális melléknévképzős. Ezek előtagja is rendszerint főnév:

N + [N fej + suf (N → Adj)]

béka|fejű, *buzogány|fejű*, *ember|fejű*, *háj|fejű*, *disznó|fejű*, *kígyó|fejű*, *kúp|fejű*, *kutya|fejű*, *macska|fejű*, *oroszlán|fejű*, *tök|fejű*, *víz|fejű*, *halál|fejű*

3.1.2.2.2. Az előtag lehet melléknév is, éspedig valódi (*arany|fejű*, *fehér|fejű*, *kemény|fejű*, *kisl|fejű*, *nagy|fejű*, *nehéz|fejű*, *ősz|fejű*, *sárga|fejű*, *sim|fejű*, *vörös|fejű*) vagy denominális (*horgas|fejű*, *láb|fejű*, *lapos|fejű*, *tüskés|fejű*, *tűz|fejű*, *űr|fejű*), illetve deverbális (*forró|fejű*) melléknév.

Adj + N fej (+ suf → Adj)

3.1.2.2.3. Itt meg kell említeni a már fent említett *ön* névmási előtagú összetételt is, mert kettős szófajú lehet: *ön|fejű*.

3.1.2.2.4. A melléknéves összetételek előtagja számnév is lehet, éspedig határozott és határozatlan számnév egyaránt:

Num + [N fej + suf (N → Adj)]

két|fejű, *három|fejű*, *hét|fejű*, *száz|fejű*, *sok|fejű*.

3.1.2.3. Az összetétel szófaja ige

Az egyetlen ige az *ön|fejű|s|kodik*, ahol egy sor képző járul a *fej* főnévhez: először két melléknév- és végül egy gyakorító ige képző.

[Pron + [N fej + suf (N → Adj)]] + suf (Adj → V)

3.2. Szintaktikai viszony az összetétel tagjai között

Az összetett szavakat aszerint is osztályozhatjuk, hogy elő- és utótagjuk között milyen mondattani viszony áll fenn. A korpuszban található kompozitumok szerves összetételek, amelyek tagjai között leginkább alárendelés mutatható ki. Amint láttuk, leginkább két toldalékolatlan szó közvetlen összekapcsolásáról van szó.

3.2.1. Tárgyas összetételekben az előtag olyan dolgot jelöl, amelyre az utótagban főnévi formában megnevezett cselekvés irányul, pl: *fejfájdító – fejet fájdító*. Az utótag szófaját tekintve melléknévi igenév:

fejadószedő, fejfájdító, fejjedő, fejkötő, fejszorító, fejtágító, fejtakaró, fejvédő, fej|veszt|ett vagy -ás/és képzős deverbális főnév:

fejforgatás, fejhajtás, fejhordozás, fejkötés, fejmosás, fejtörés, fejvesztés.

Az utóbbiak birokosjelzős összetételként is felfoghatóak: *fejmosás – fejet mosás / a fejnek a mosása*. Az utótag néha határozói igenév is lehet: *fej|csóvál|va – fejet csóválva*.

3.2.2. A birtokos viszonyban álló összetételek mindkét tagja főnév. Már az előző csoportban is említettük, hogy néha nehéz elkülöníteni vajon tárgyas vagy birtokos viszony áll-e fenn közöttük.

bika|fej, csavar|fej, disznó|fej, eke|fej, fejbőség, fejhossz, fejtető, fejezetcím, fejfájás, fejkosz, fej|magas|ság, fej|rész, fej|támla, fej|tartás, fej|ütő|lér, fej|vankos, gép|fej, gombos|tű|fej, hagyma|fej, harisnya|fej, kanál|fej, kantár|fej, káposzta|fej, kecske|fej, kéz|fej, láb|fej, lámpa|fej, mák|fej, nyereg|fej, oszlop|fej, porlasztó|fej, répa|fej, sárkány|fej, számár|fej, szög|fej, tengely|fej, tézsla|fej.

Bennük az előtag azt fejezi ki, hogy kinek/minek a részét képezi a *fej*. A korpuszból kiderült, hogy a birtokos rendelkezhet [$\pm$ élő] jeggyel, és az is, hogy a [+ élő] birtokos leginkább állatot jelöl: *bika, disznó, kecske, számár*, de lehet az valamely más testrészt megnevező főnév: *kéz|fej, láb|fej*. Ide tartoznak azok a szerkezetek is, amelyeknél a *fej* a birtokos, és annak valamely tartozékát fejezi ki az utótag (lehet az a *fej* konkrét része, de a vele kapcsolatos, az általa használt elvont főnév vagy tárgy is). Az élettelen előjelű főnevek leginkább különböző tárgyakat, növényeket jelölnek, ahol a vezérszavunk a tárgy vagy növény *fej* alakú, fejre emléktető vagy fő részét fejezi ki.

Meg kell jegyezni, hogy ezek szerb megfelelői leginkább birtokos szerkezetek és nem összetételek:

számár|fej – glava magarca, vagy magareća glava, fejtartás – držanje glave, gombostű|fej – glava čiode, káposzta|fej – glavica kupusa stb.

92

3.2.3. A miőségjelzős összetételek utótagja leginkább főnév (ritkábban lehet melléknév is) előtagja pedig szintén főnév:

fej|állomás, fej|bőr, fej|edelem|asszony, fej|görcs, fej|hang, fej|hús, fej|víz, fej|szalag, fej|szobor, fej|tifusz, fej|trágya, kereszt|fej, halál|fej, haj|fejű, tők|fejű

de lehet melléknév is:

kemény|fej, forró|fejű, fehér|fejű, sárga|fejű, kis|fejű, nagy|fejű, nehéz|fejű, fejles|gól, fejles|káposzta, fejles|ugrás, lapos|fejű, sima|fejű, tüskés|fejű, tüzes|fejű, üres|fejű, elosztó|fej, szóró|fej, csúszó|fej, gyújtó|fej, horgas|fejű.

3.2.4. Mennyiségjelzős összetételek: *két|fejű, három|fejű, hét|fejű, száz|fejű, sok|fejű.*

3.2.5. Jelentéstömörítő összetett szavakat is találtunk a korpuszban, ezek szintaktikailag pontosan nem elemezhetőek, s nem állapíthatjuk meg, hogy az alárendelések mely fajtája érvényes rájuk. Ezek jelöletlen összetételek, főnevekről van szó „[...] jelentésük [...] a jelzős vagy a határozó és jelző kapcsolatából álló szerkezetekéhez hasonló.” (MMNy 159)

3.2.6. A határozói összetételek közül eszközhatározói jelentést sugallnak az olyan kompozítumok, amelyek a *fej* jel végzett cselekvés nevét fejezik ki:

fej|mozdu|lat, fej|játék, fej|munka, fej|lövés, fej|biccentés, fej|bólintás, fej|körzlés,

de szép számban vannak egyéb határozói jelentést hordozó összetett szavak is, mint pl. a

fej|dísz, fej|ék, fej|kendő, fej|hallgató, fej|daganat, fej|seb, fej|szalag, fej|toll, fej|számolás,

amelyek mind valamilyen helyviszont rejtene (‘fejen hordható dísz, ék, szalag, hallgató’, ‘fejen levő daganat, seb, toll’, ‘fejből való számolás’), a *fej|vadlász* (‘fejre vadászó személy’), *fej|zúglás*

– ‘fejben hallatszó zúgás’. Eredetet sugall a *fej|sajt* – ‘fejhúsból készült sajt’, míg a *fej|adló* ‘egy fejre, személyre kiszabott adó, minden személyre egyforma összegben kirót adót’ jelöl.

Csak helyhatározós viszonyt jelölő összetételeknél találtunk jelölt kompozitumot:

fej|be|lövés, *fej|en|állás*, *fej|re|való*.

Az előtagok szemantikáját tekintve ki kell emelnünk, hogy amennyiben az valamilyen állatot jelölő főnév, akkor a főnévi szófajú összetétel pontosítja a szóban forgó állat ezen testrészét, ha viszont a mellénevek kategóriájába tartozik a kompozitum, akkor az illető állat fejéhez hasonlító, más állatfélék alfajának terminológiai jelölőjeként szolgál. Olykor az emberek külső vagy belső jellemzésére is használjuk őket (*számárfejű*, *kígyófejű*).

Ugyanez a funkciója az állatnevek, különösen a madárnevek részét képező olyan összetételeknek, ahol az előtag színnév. Ezek ugyanis a madarak fejét takaró toll színét nevezik meg, mint megkülönböztető jegyet.

4. MAGYAR–SZERB MEGFELELTETÉS

A magyar *fej* alapú összetételeket a szerb nyelvben igen változatos módon feleltethetjük meg. Az alábbiakban számba vesszük a leggyakoribb eseteket.

4.1. Főnév szófajú magyar összetett szavak

4.1.1. A szerbben pusztá főnév fordul elő, nem szerepel a ‘fej’

A főnévi kompozitumnak a szerbben megfelelhet olyan pusztá vagy képzett főnév, amely tövében nem szerepel a *glava* szó:

csűszófej – *saonik*, *fejadag* – *porcija*, *fejadoszedő* – *inkasant*, *fejedelemasszony* – *vladarka*, *fejhallgató* – *slušalice*, *fejhang* – *falset*, *fejkendő* / *fejkötő* – *povezača*, *fejlemez* – *abakus*, *fejmosás* – *grdnja*, *fejszalag* – *povijača*, *fejszobor* – *bista*, *fejtetőcsont* – *temenjača*, *fejtetű* – *vaška* (ušna vaš), *fejtífusz* – *tifus*, *fejtörés* – *mozganje*, *fejtörő* – *zagonetka*, *fejtrágyázás* – *đubrenje*, *prihranjivanje*, *fejvánkós* – *jastuk*, *fejvédő* – *kaciga*, *horgasfejű* – *kukaš*, *keresztfej* – *krstat*, *kézfej* – *šaka*, *kötözőfej* – *spojka*, *lábfej* – *stopalo*, *porlasztófej/szórófej* – *raspršivač*

4.1.2. Mindkét nyelvben összetételt találunk

A szerb ekvivalens is lehet összetétel, amelynek valamely tagjában megtaláljuk a *glava*²¹ főnevet: *fejffájás* – *glavobolja*, *fejlábú* – *glavonožac*, *lábásfejűek* – *glavonošci*, *önfejűség* – *svojejavost*, *tökfej* – *tupoglavac*

4.1.3. A szerbben prefixumos-suffixumos képzés felel meg a magyar összetételnek

A szerbben gyakrabban találkozunk olyan képzett szavakkal, ahol a prefixumos-suffixumos képzés dominál:

fejléc – *zaglavlje*, *fejpárna* – *uzglavlje*, *hájfejű* – *glavonja*, *harisnyafej* – *naglavak*, *priglavak*, *oszlopfaj* – *oglavlje*, *tézlafaj* – *preglava*

4.1.4. A szerbben szószerkezet fordul elő

A magyar főnévi szófajú összetett szavaknak azonban leginkább szószerkezet felel meg. Amennyiben a magyar összetétel utótagja a *fej*, a szerbben a szerkezet első névszói elemét képezi az alanyesetben levő *glava* főnév, második eleme pedig leginkább a birtokszó. Ha azonban a magyar kompozitum előtagja a *fej*, akkor a szerbben a szerkezet második elemét képezi a *glava*, és pedig valamilyen függő esetben. Vegyük most sorba, hogy milyen jellegű szintagmákról van szó!

²¹ Attól függően, hogy főnévi vagy egyéb szófajú-e az előtag.

4.1.4.1. N + N (gen)

A magyar példáknak összesen 36 genitívuszos szerkezet felel meg a szerbben. Amennyiben tehát a birtokviszonyt kifejező összetételekben a *fej* második helyen áll, a szerbben a szerkezet első névszói elemét képezi az alanyesetben levő *glava* főnév, ehhez járul a genitívuszban álló birtokos:

bikafej – *glava bika*, *csavarfej* – *glava šrafa*, *ekefej* – *glava pluga*, *elosztófej* – *glava razvodnika*, *gépfej* – *glava mašine*, *gombostűfej* – *glava čiode*, *hagymafej* – *glavica luka*, *káposztafej* – *glavica kupusa*, *nyeregfej* – *glava sedla*, *répafej* – *glavica šećerne repe*, *sárkányfej* – *glava zmaja*, *szögfej* – *glava eksera*, *tengelyfej* – *glava osovine*

Néha azonban a *glava* helyett más főnevet találunk a szerkezetben: *gyűjtőfej* – *razvodnik paljenja*, *kéményfej* – *obod dimnjaka*, *lámpafej* – *grlo sijalice*, *mákfej* – *čaura maka*.

Amikor a *fej* az összetétel előtagját képezi a magyarban, akkor a nominatívuszban levő egyelő főnévi elemet követi a genitívuszban álló *glava* szó.

fejbőr – *koža glave*, *fejbőség* – *obim glave*, *fejdaganat* – *tumor glave*, *fejezetcím* – *naslov poglavlja*, *fejforgatás* – *okretanje glave*, *fejhajtás* – *savijanje/povijanje glave*, *fejhordozás* – *držanje glave*, *fejhossz* – *dužina glave*, *fejkosz* – *gljivica glave*, *fejmosás* – *pranje glave/kose*, *fejrész* – *deo glave*, *fejtartás* – *držanje glave*, *fejtető* – *vrh glave*, *fejtörés* – *razbijanje glave*, *fejűtőér/fejverőér* – *arterija glave*, *fejvesztés* – *odrubljivanje glave*, *fejvesztettség* – *gubitak glave*, *fejvétel* – *odrubljivanje glave*, *fejszámlás* – *računanje iz glave /napamet*

4.1.4.2. N + N (za, u, na, za pod + akuz)

Ide mind olyan szerb ekvivalensek sorolhatók, amelyek a magyar *fej* előtagú összetételeknek felelnek meg, ezért a *glava* a szerkezet második elemét képezi, s ebből kifolyólag az esetalakban áll. Elöljáró nélküli akuzatívuszi esetet a korpuszunkban nem találtunk az ekvivalens megoldások között. Leggyakoribb a *za* előjáró (a példák között nyolc ilyen szerepel), amely valamilyen rendeltetés értelemben használatos, a szerkezet első eleme viszont olyan tárgyat nevez meg, amely rendeltetésszerűen a *fejre* vonatkozatható. Az *u*, és a *na* előjárók helyviszonyt fejeznek ki.

fejdísz/fejék – *ukras za kosu*, *fejfedő* – *kapa/šešir za glavu*, *fejlövés /fejbelövés* – *pucanj/pucanje u glavu*, *fejrevaló* – *kapa/marama za glavu*, *fejpénz* – *nagrada za učenjenu glavu*, *fejsszorító* – *steznik za glavu*, *fejtakaró* – *pokrivac za glavu*, *pokrov*, *fejtámasz/fejtámla* – *naslonjač za glavu*, *fejvadász* – *lovac na glave*, *fejvágás* – *udarac u glavu*, *fejvédő* – *zaštita za glavu*, *fejesugrás* – *skok na glavu*, *fejkő* – *kamen za pod glavu*

4.1.4.3. N + N (na, u, po +lok)

A helyviszonyt jelölő lokatívusz kizárólag előjárós eset. Hét magyar példa ekvivalensében a *glava* lokatívuszban áll, éspedig öt külviszonyt jelölő, szuperesszívuszi jelentésű *na* előjárós: *fejenállás* – *stoj na glavi*, *fejkötés* – *povez na glavi*, *fejseb* – *rana na glavi*, *fejtoll* – *perje na glavi (ptice)*, *oszlopfaj* – *ploča na oglavljju stuba*, egy pedig belső, illatívuszi helyviszonyt jelölő *u* előjárós: *fejgörcs* – *grč u glavi*. Van még egy *po* előjárós lokatívusz is, amelynek szemantikája disztributívuszi: *fejkvóta* – *kvota po glavi*.

4.1.4.4. N + N (Ø, pod + instr)

Az eszközhatározói viszonyt jelölő összetételek ekvivalenseként természetesen az insztrumentálisban álló *glava* főnevet tartalmazó szerkezetek jelentkeznek:

fejbiccentés/fejbólintás – *klimanje glavom (u znak pozdarva/odobravanja)*, *fejcsóválva* – *odmahujući glavom*, *fejesség* – *gol glavom*, *fejjáték* – *igra glavom*, *fejkő* – *kamen pod glavom/za pod glavu*, *fejkörzés* – *kruženje glavom*, *fejmozdulat* – *pokret glavom*, *fejmunka* – *udarac glavom*.

4.1.4.5. Adj + N

A korpuszban találtam tizennégy olyan példát is, amelyeknek a szerbben jelzős szerkezet felel meg. Jegyezzük meg, hogy a magyar összetételeknél többnyire az utótagban fordul elő a *fej*. A *glava* fő-

nevet ezekben általában valamilyen denominális melléknév vagy melléknévi igeneves elem előzi meg: *disznófej* – *svinjska glava*, *kecskefej* – *kozja glava*, *számárfej* – *magareća glava*, *halálfej* – *mrtvačka glava*, *forrófejű* – *usijana glava*. Egy esetben, a magyar példa szinte tükörfordításaként, a *glava* melléknévesült alakja minősíti az utána következő főnevet: *fejeskáposzta* – *glavičast kupus*.

A *fej* előtagú főneveknek is lehet jelzős szerkezetű ekvivalensük, de bennük nem akadunk a *glava* főnév nyomára: *elosztófej* – *razvodna kapa*, *fejfa* – *nadgrobni spomenik/krst*, *fejmunka* – *intelektualni posao/rad*, *fejtábla* – *anotacione table*, *fejtágító* – *pripremna nastava*, *fejtrágya* – *veštačko đubrivo*, *fejvíz* – *plodova voda*²².

Meg kell még említenünk néhány példát, amelyeket körülírással, vagy olyan hátravetett konstrukciókkal feleltetnek meg a szerbben, amelyek már szinte hiányos mondatként funkcionálnak: *fejalj* – *jastuk za pod glavu*, *fejtábla* – *podmetač za temperaturnu listu*, *fejlámpa* – *reflektor usmeren na glumce*, *fejmagasság* – *visina prosečnih ljudi*, *fejsajt* – *švargla od mesa glave*, *kantárfej* – *deo uzde koji obuhvata glavu konja*.

4.2. Melléknév szófajú magyar összetett szavak

Korpuszunkban 29 olyan melléknévi szófajú összetételt találtam, amelyeknek a szerbben is azonos kompozitum felel meg. Ezek előtagja melléknév, számnév, vagy főnév.

4.2.1. A melléknevek leginkább valamilyen színt (*aranyfejű* – *zlatoglav*, *fehérfejű* – *beloglav*, *feketefejű* – *crnoglav*, *őszfejű* – *sedoglav*, *sárgafejű* – *žutoglav*, *vörösfejű* – *crvenoglav*), méretet, súlyt (*kisfejű* – *sitnoglav*, *nehézfejű* – *tupoglav*), taktilis vagy vizuális érzéket (*forrófejű* – *naprasit*, *keményfejű* – *tvrdoglav*, *laposfejű* – *ravnoglav*) fejeznek ki.

4.2.2. A számnévi előtag utalhat határozott és határozatlan menyiségre (*háromfejű* – *troglav*, *hétfejű* – *sedmoglav*, *kétfejű* – *dvoglav*, *sokfejű* – *mnogoglav*, *százfejű* – *stoglav*).

4.2.3. A főnévi előtagú összetételek pedig egyrészt a *fej* alakjára utalnak (*békafejű* – *žaboglav*, *emberfejű* – *čovekolik*, *kígyófejű* – *zmijoglav*, *kutyafejű* – *pasoglav*, *macskafejű* – *mačkoglav*, *tüskésfejű* – *bodljoglav*), másrészt pedig átvitt értelemben jellemzik a *fej* tulajdonosát (*önfejű* – *svojejav*, *tököfejű* – *bandoglav*, *tüzesfejű* – *vatrogjav*, *vízfejű* – *vodenoglav*). A *fej* egészének vagy a tartalmának hiányára utaló állapotot kifejező melléknevek: *fejnélküli* – *bezglav*, *fejvesztett* – *izbezumljen*, *konfuzan*, *üresfejű* – *praznoglav*.

4.3. Határozó

A magyar példatárban csak két határozószót találtam, az egyik szerb megfelelője a prefixumos-suffixumos képzéssel keletkezett semleges melléknévből konverzióval létesült határozószó *fejvesztetten* – *bezglavo* ('izbezumljeno, konfuzno'). Jegyezzük meg azt is, hogy a magyarban a *fejét veszti* tárgyas szerkezetet fedezzük fel a motivációs háttérben, amit továbbképeztünk melléknévi igenévvé, s csak utána adtuk hozzá a határozószó-képzőt. A másik példánk valójában határozói igenév, amely ekvivalenseként a szerbben szintén határozozói igenevet találunk insztrumentális esetben álló főnévvel társulva: *fejcsóválva* – *mašući glavom*.

²² Birtokos jelző.

4.4. Ige

Egyetlen igei szófajú példánk ekvivalense a szerbben is ige, mégpedig mindkettő álvisszaható igenek számít: *onfejűskodik* – *tvrdoglaviti se*.

5. ÖSSZEGZÉS

Az alábbi táblázat összegezi a szerb és a magyar összetételek adatait. Láthatjuk, hogy a szóalkotás e módja valamivel gyakoribb a magyarban mint a szerbben. Már első pillantásra is szembeötlő, hogy a magyarban a főnévi kompozitumok az összetételek 73,65 %-át teszik ki, a szerbben pedig csak 54,8 %-át, a melléknév aránya a két nyelvben megközelíti egymást 24,55 % : 30,96 %. A legnagyobb különbség az igéknél (0,59 % : 6,45 %) és a határozószavaknál (1,18 % : 7,74 %) tapasztalható.

Az összetétel szófaja	Szerb			Magyar		
	előtag	utótag	összesen	előtag	utótag	összesen
főnév	7	78	85	85	38	123
melléknév	3	45	48	6	35	41
ige	-	10	10	-	1	1
határozószó	1	11	12	1	1	2
összesen	11	144	155	92	75	167

1 táblázat: Az összetett szavak szófaji besorolása

Az fenti számokból az is kiviláglik, hogy a magyarban a *fej* úgy előtagként (55,08 %) mint utótagként (44,91 %) egyaránt számottevő összetételben szerepel, a szerbben viszont a *glava* túlnyomórészt utótag (92,90 %).

Ha összevetjük ezeket az adatokat a képzők segítségével alkotott szavakéval (Andrić 2016) megállapíthatjuk, hogy a *fej/glava* esetében a szerbben a szóképzés gyakoribb, a magyarban viszont az összetételek által történő szóalkotás produktívabb a szóképzésnél.

IRODALOM

- Andrić Edit (2016). Affixation in Hungarian and Serbian using *fej/glava* as the base. *Night International Interdisciplinary Symposium Encounter of cultures* Book of abstracts Novi Sad: Faculty of Philosophy, 20.
- Klajn Ivan (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 1. Slaganje i prefiksacija* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad: Matica srpska.
- Klajn Ivan (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 2. Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad: Matica srpska.
- MÉKsz – *Magyar értelmező kéziszótár* (2003). (főszerk. Pusztai Ferenc) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rečnik srpskoga jezika* (2007). Redigovao i uredio: Miroslav Nikolić. Novi Sad: Matica srpska.
- Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 1 – Čovek – delovi tela.* (2003) (red. Darinka Gortan Premk – Vera Vasić – Ljiljana Nedeljkov) Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

A CONTRASTIVE ANALYSIS OF SERBIAN COMPOUNDS WITH THE NOUN *GLAVA* AND
HUNGARIAN COMPOUNDS WITH THE NOUN *FEJ*

Summary

Irrespective of the fact that Serbian and Hungarian belong to different language families, they are very similar in terms of word formation, given that composition is the second most productive word formational process in both languages (next to affixation). By analysing Serbian compounds with the noun *glava* and Hungarian compounds with the noun *fej* we show in this paper that composition is sometimes much more productive than affixation. We explore compounds in which the nouns *glava/fej* act as (part of) either the first base in the compound or as the second base, the word class and morphology of the two bases, the semantic and syntactic relations between the units, as well as the word class and meaning of the compound itself. The study is based on two parallel mini-corpora. The Serbian corpus was collected from the *Semantic-derivational dictionary - Book 1: Man – body parts* (Семантичко деривациони речник – Свеска 1: Човек – делови тела), published by the Department of Linguistics at the Faculty of Philosophy. The Hungarian corpus was collected from *The Concise Dictionary of the Hungarian Language* (Magyar Értelmező Kéziszótár).

Key words: word formation, compound, *glava*, *fej*, Serbian, Hungarian.

Andrić Edit
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
andrice@ff.uns.ac.rs

ANNA MAKISOVÁ

NÁZVY V ZOÓLOGII Z KONTRASTÍVNEHO ASPEKTU*

Predmetom nášho výskumu budú názvy zvierat v slovenčine v porovnaní so srbčinou. Cieľom výskumu je poukázať na zhody a rozdiely pri pomenovaniach živočíchov v slovenčine a v srbčine. V príspevku budeme skúmať a analyzovať, či v oboch jazykoch existujú samostatné pomenovania pre oba rody toho istého druhu (kôň – kobyľa, konj – kobila; kohút – sliepka, petao – kokoška; kocúr – mačka, mačak – mačka). Pomenovania domácich zvierat v oboch jazykoch majú rodové rozlíšenie. Pri niektorých pomenovaniach východiskové, základné pomenovanie je mužského rodu a z neho sa potom utvárajú rodové náprotivky (levica, vlčica, medvedica; lavica, vučica, medvedica). Pri iných zase zvieracích názvoch sa rodové náprotivky nevytvárajú, ale na vyjadrenie pohlavia sa používa opisný spôsob (hrdlička – samec hrdličky, gugutka – mužjak gugutke; žirafa – samec žirafy, žirafa – mužjak žirafe). Na záver sme si z Frazeologického slovníka zvolili niekoľko frazeologizmov, aby sme si overili, ktoré tvary sa používajú vo frazeologizmoch v skúmaných jazykoch.

Kľúčové slová: slovenčina, srbčina, pohlavie, zvieratá, rodové náprotivky, samec, samica, opisný spôsob.

Slovenský jazyk vo vojvodinskom prostredí žije a vyvíja sa v iných podmienkach ako slovenský jazyk v materskej krajine. V našom prostredí slovenčina sa dennodenne dostáva do kontaktu so srbským jazykom. Srbský jazyk vplýva na používateľov jazyka, srbské slová, konštrukcie sa dostávajú do prejavov používateľov slovenského jazykového spoločenstva a tak nastávajú rozličné interferenčné javy, kalky a pod. Môžeme povedať, že vojvodinskí Slováci sú bilingvistami.

Výskum slovenského a srbského jazyka z konfrontačného resp. kontrastívneho aspektu je veľmi častý na týchto priestoroch, lebo vznikajú interferenčné javy, ktoré sú vlastne nevyhnutnosťou. Pri jazykových výskumoch srbského a slovenského jazyka sa v prvom rade venuje pozornosť vplyvu srbského jazyka na slovenský, čo je pochopiteľné, keďže je srbčina väčšinový jazyk. Vojvodinskí Slováci spisovnú slovenčinu používajú v školách, vo verejných prejavoch, v televízii a v rozhlase, v novinách, časopisoch, na rozličných podujatiach. V súkromnom, v rodinnom okruhu, vojvodinskí Slováci používajú nárečie, v ktorom sa čoraz častejšie vyskytujú srbské slová, resp. kalky. Podľa našich zistení môžeme konštatovať, že vplyv nárečia má prevahu u staršej generácie, kým u mladšej populácie na vyjadrovanie vo väčšej miere vplýva kontaktný srbský jazyk.

Kontrastívnym výskumom slovenského a srbského jazyka sa zaoberali jazykovedci už v bývalej Juhoslávii, najmä vo Vojvodine. Profesor Miroslav Dudok v štúdiu *Kontrastívna istraživanja srpskog i slovačkog jezika* (Dudok 2010) píše o začiatkoch kontrastívnych výskumov vo Vojvodine. Ako uvádza, kontrastívny výskum slovenčiny a srbčiny ako kontaktných jazykov sa začal založením Inštitútu slovakistiky na Filozofickej fakulte v Novom Sade, keď v osemdesiatych rokoch minulého storočia sa vyučovali aj osobitné kurzy z kontrastívnej lingvistiky. Ďalším prínosom k rozvoju kontrastívnych výskumov bolo zavedením srbského (resp. srbochorvátskeho) jazyka ako osobitnej štúdiujnej skupiny na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V tom období sa začalo pravidelne organizovať vedecké sympóziu *Kontrastívna jezička istraživanja*, ktoré sa pravidelne usporadúva každé štyri roky dodnes. Výsledkom každého sympózia je zborník prác od sedemdesiatych rokov až dodnes. Boli

* Príspevok je súčasťou projektu 178017 *Diskurzy menšinových jazykov, literatur a kultur v juhovýchodnej a strednej Európe*, ktorý financuje republikové Ministerstvo vedy a technologického rozvoja.

to podnety na kontrastívne výskumy a v tom období generácia slovakistov a srbistov sa začala permanentne zaoberať srbsko-slovenským kontrastívnym výskumom (E. Horák, M. Myjavcová, M. Týr, M. Dudok, A. Marićová, A. Makišová, J. Turčan, neskoršie Z. Týrová, J. Mlacek, J. Glovňa, J. Uhláriková). M. Dudok uvádza, že sa kontrastívny model vymenil modelom konfrontovania, čiže porovnávania a to práve preto, lebo sú tieto dva jazyky geneticky príbuzné (utvorené zo spoločného základu) a typologicky blízke a okrem toho sú v neustálom kontakte.

V práci sa zameriame na výskum názvov zvierat v slovenčine v porovnaní so srbčinou. Cieľom nášho výskumu je poukázať na zhody a rozdiely pri pomenovaniach živočíchov v slovenčine v porovnaní s pomenovaniami v srbskom jazyku. V práci budeme skúmať a analyzovať, či v oboch jazykoch existujú samostatné pomenovania pre oba rody toho istého druhu. Samozrejme, výskum sme nemohli urobiť pre všetky druhy v zoológii, keď ide o vzorky, urobili sme určitú selekciu, podľa nášho výberu a podľa prístupného materiálu sme analyzovali spomenuté pomenovania. Po vymedzení na zvieraciu ríšu sme sa rozhodli pre zvieratá, ktorých názvy sú všeobecne známe. Východiskovým jazykom pri výskume bol slovenský jazyk a k zvoleným slovenským lexémam sme vyhľadávali a priradzovali náprotivky v srbčine. Pri excerpcovaní materiálu sme používali slovníky v slovenčine a v srbčine. Pre slovenský jazyk materiál sme excerpovali z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ), zo Slovníka súčasného slovenského jazyka A-G, Slovníka súčasného slovenského jazyka H-L, Slovníka súčasného slovenského jazyka M-N, a pre srbský jazyk ekvivalenty sme excerpovali z Rečnika srpskoga jezika, Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika 1-6, a Frazeološkog rečnika slovačko-srpskohrvatskog. Používali sme aj internetové zdroje.

Keď ide o výskumy tohto typu v slovenskej lingvistiky a rovnako aj v srbskej lingvistiky, zatiaľ sme neregistrovali žiadne výskumy.

Podľa gramatického významu sa pri podstatných menách rozlišujú rod, číslo a pád. Pri podstatných menách rozlišujeme tri rody: mužský, ženský a stredný. Mužský rod sa ďalej delí na podstatné mená životné a neživotné. V slovenčine sa rozdeľuje rod na gramatický a prirodzený. Prirodzený rod sa rozlišuje podľa pohlavia, rozlišujeme mužský a ženský rod, rozoznávame ho len u ľudí a zvierat. Gramatický rod je v slovenčine pri všetkých substantívach.

Ako sa uvádza v Slovenskej gramatike, mnohé „substantíva sú mužského rodu, hoci sa používajú spoločne aj na označenie osôb mužského i ženského pohlavia. Tak je to najmä pri označení jednotlivcov z väčších rovnorodých skupín. Podobne sa používajú mnohé mená zvierat mužského rodu na označenie samcov i samíc, teda bez ohľadu na pohlavie“ (Pauliny, Ružička, Štolc 1966:155). Sú to napr.: *medveď*, *kamzík*, *had*, *potkan*, *svrček*, napr.: *Svrček poľný si v zemi vyhrabáva diery*. (bez ohľadu na to, či ide o samca alebo samicu).

Mnohé podstatné mená ženského rodu sa používajú bez ohľadu na pohlavie na pomenovanie zvierat a osôb mužského pohlavia. U niektorých zvieracích mien vôbec niet rozdielneho pomenovania pre samca a samicu; ženské meno sa používa pre obidve pohlavia: *myš*, *zmija*, *opica*, *vrana*, *lastovička* a iné. Oproti tomu sú aj prípady, keď sa pomenovanie samca líši od pomenovania samice: *chovať svine*, *kravy*, *ovce*, *sliepky*; *mať mačku*.

V srbčine, rovnako ako aj v slovenčine, podľa gramatického významu pri podstatných menách rozlišujeme rod, číslo a pád. V srbčine rozlišujeme tri rody: mužský, ženský a stredný. Ako uvádza Stevanović (2004) najčastejšie podstatné mená rozdielneho rodu majú aj rozdielne tvary, ale to vždy nie je tak. Vo výnimočných prípadoch podstatné mená jedného rodu majú viac tvarov, rozdielne tvary (keď ide o zakončenie, poznámka autorky). Stevanović ako príklad uvádza podstatné mená *žena* a *kokoš*, prvé podstatné meno sa končí na samohlásku a druhé podstatné meno sa končí na spoluhlásku a sú rovnakého rodu. Oproti tomu podstatné mená *Ilija* a *Marija* majú rovnaký tvar (obidve sa končia na samohlásku) a rozdielneho sú rodu – prvé podstatné meno je mužského rodu a druhé ženského rodu. Uvedená konštatácia je dôležitá z toho dôvodu, lebo niektoré vlastnosti podstatných mien súvisia s rodom a iné s tvarom. Rod pri podstatných menách je dvojaký – prirodzený a gramatický – rovnako ako aj v slovenčine (brat, otec – mužský rod; dievča, sestra – ženský rod). Treba zdôrazniť, že v mnohých prípadoch živé bytosti, názvy zvierat, pre oba rody pomenúvajú sa rovnakým podstatným menom. Sú to podstatné mená, ktoré

pomenúvajú druh, napr.: *vták, žaba, ryba, slávik, korytnačka* a pod. Uvedenými podstatnými menami pomenúvame zvieratá aj mužského, aj ženského pohlavia a v jazyku sú alebo mužského, alebo ženského pohlavia. Tieto podstatné mená nemajú prirodzený, ale gramatický rod. To znamená, že rod sa pri nich neurčuje podľa toho čo pomenúvajú, ale podľa tvaru a podľa gramatických vlastností.

V našom výskume sa zameriame na prirodzený rod, pre nás bude dôležitá opozícia mužský – ženský rod. V slovenčine, a rovnako aj v srbčine, pre pomenovanie mužských a ženských osôb jestvujú v prevažnej väčšine derivačne späté dvojice názvov. Zvyčajne vzniká prechýlený názov, ženský, z mužského podstatného mena, napr. pri názvoch osôb: *lekár – lekárka, študent – študentka*. Mužský názov v istých prípadoch slúži ako súhrnné pomenovanie osôb danej skupiny bez rozdielu pohlavia, napr. *Naši študenti sa dobre pripravili na skúšku*. Veľmi zriedka mužský názov sa používa v jednotnom čísle na súhrnné pomenovanie osôb. Mužský názov slúži na pomenovanie mužskej osoby. Bez kontextu alebo situácie ťažko sa dá rozlíšiť, či ide výlučne len o mužský rod, alebo ide o súhrnné pomenovanie, či sú zahrnuté aj osoby mužského pohlavia, aj osoby ženského pohlavia. Mužský názov sa považuje za bezpríznamový. Ženský názov pomenúva spravidla vždy ženskú osobu, je rodovo jednoznačný, príznakový. Jazykovedec Juraj Furdík (2004) uvádza, že prechýľovanie úzko súvisí s kategóriou rodu a okrem niekoľkých výnimiek inverzných feminatív typu líška → lišiak, prechýľovanie prebieha v smere mužský rod → ženský rod. Celkovo je prechýľovanie produktívnou kategóriou, v rámci ktorej z hľadiska produktívnosti rozlišujeme niekoľko typov. Pri prechýľovaní produktívne sú odvodzovacie prípony. Pri tvorení prechýlených podôb zvierat najproduktívnejšia je prípona *-ica*. V prípade, keď hovoríme o inverzných feminatívach, v odbornej literatúre sa uvedené pomenovania nazývajú maskulinatíva (Furdík 2004:168). Aj autori Morfológie (1984) píšú, že gramatický rod podstatných mien sa najvýraznejšie vyjadruje opozíciou názvov osôb mužského a ženského rodu. Tak v jazyku zaznamenávame rad sémanticky paralelných slovotvorných dvojíc, v ktorých ženský rod sa tvorí prechýľovaním z mužských základov. Vyžaduje si to pomenovanie na rozlíšenie pohlavia. V takejto dvojici pomenovaní, v tomto protiklade, príznakovým členom je pomenovanie ženského rodu, mužské podstatné meno vystupuje ako bezpríznamový člen.

Rodová dvojitosť osobných názvov vznikla zo spoločenskej potreby rozlišovať osoby toho istého druhu podľa pohlavia. Mužský názov je širší, ak zahrnuje v sebe, pomenúva osoby mužského a ženského pohlavia, ak pomenúva osoby súhrnne. Užší rodový význam je vtedy, keď pomenúva len osoby mužského pohlavia.

Rodový význam sa rozlišuje pri dvojiciach osobných názvov aj na pláne formy. Ženské pomenovanie oproti mužskému názvu, má osobitný formálny príznak, prechýľovaciu príponu (*študent – študent-ka*). Nepríznamový je mužský názov.

V slovenčine je tendencia priradovať osobám mužského pohlavia lexémy, ktoré sú gramaticky maskulínami, a osobám ženského pohlavia lexémy, ktoré sú gramaticky feminínami, pričom sa mužské a ženské podstatné mená zvyknú vyskytovať v pároch.

Prirodzený rod, opozícia mužský – ženský rod, bude pre nás dôležitý aj v našom výskume. Rovnako tak ako aj pre osoby, aj pre zvieratá je dôležitý prirodzený rod, ide o zachovanie jednotlivých druhov a vrstiev. Zaujalo nás, či pre jednotlivé názvy zvierat sa používa prechýlená podoba, či sa využíva odvodzovanie z mužského pomenovania, alebo existujú osobitné, heteronymné dvojice (utvorené od rôznych základov), alebo pre oba rody máme len jedno pomenovanie. Alebo na označenie pohlavia sa používa analytickú formu pomenovania, opisný spôsob na pomenovanie samca alebo samičky pre jednotlivý druh.

V našej práci, keď ide o pomenovania zvierat, pri zoradovaní sme postupovali takto: všimli sme si slovenskú podobu. Vedľa každého pomenovania v slovenčine uviedli sme latinský názov, ktorý sa používa pre jednotlivé druhy. Pri niektorých názvoch je otázne, či oficiálny (vedecký) názov zastupuje ženský alebo mužský rod. Najprv sme zoradili názvy zvierat, pre ktoré existujú samostatné pomenovania pre oba rody toho istého druhu, na vyjadrenie pohlavia, pre samca a pre samičku. Deminutívne a hypokoristické názvy zvierat sme neanalyzovali. Taktiež uvádzame akého rodu je názov daného zvieratá v danom jazyku. Slovanské jazyky majú oveľa bližšiu gramatickú stavbu slova a podobnosť výrazov,

než napr. jazyky germánske či románske. Každý organizmus má svoje vedecké meno a hovorové meno. Vedecké meno predstavuje latinský názov zvieratá. Vždy ide o dvojslovné pomenovanie (binomické) a môže pochádzať aj z iného jazyka, napr. z gréčtiny, ale považuje sa za latinské, respektíve je polatinčené. Skladá sa z rodového mena, ktoré je písané veľkým začiatočným písmenom, a z druhového mena, ktoré sa píše s malým začiatočným písmenom (napr. *Hirundo rustica*, *Homo sapiens* atď.). Cieľom našej práce bolo zistiť, či pre jednotlivé zvieratá v oboch jazykoch, v slovenčine a v srbčine, existujú pomenovania pre obe pohlavia. Keďže slovenčina a srbčina sú príbuzné, slovanské jazyky, dalo sa očakávať, že zásadné rozdiely neexistujú.

Najprv sme zoradili pomenovania pre domáce zvieratá.

1. 1. Prvú skupinu tvoria zvieratá, ktoré majú na prvom mieste pomenovanie pre druh mužského rodu a na druhom mieste je pomenovanie pre druh ženského rodu. V rámci uvedených pomenovaní na relácii mužský – ženský názov môžeme hovoriť o rodovej symetrii. Koreňové morfémy v názvoch zvierat v oboch jazykoch sú odlišné, nazvali sme ich supletívne základy.

kanec - prasnica	vepar - krmača
kôň (<i>Equus caballus</i>) - kobyla	konj - kobila
pes (<i>Canis lupus</i>) - suka	pas - kuja, ženka psa, kučka, keruša

V oboch jazykoch rozlišujeme osobitný názov pre samca a osobitný názov pre samicu. Ak chceme pomenovať druh vcelku, použijeme napr. lexémy kôň, pes... na označenie druhu všeobecne. V oboch jazykoch pre pomenovanie kanca a prasnice sa uvádza, že je to samec, resp. samica divej a domácej svine. Všeobecne pre druh je zaužívané pomenovanie sviňa - svinja.

1. 2. V rámci domácich zvierat je skupina názvov, pri ktorých sa častejšie pre pomenovanie druhu používa podstatné meno ženského rodu a pre pomenovanie samca existuje osobitná lexéma, koreňová morféma je odlišná, ide o supletívne základy (výlučne supletívne základy sú len v slovenčine; v srbčine *guska*, *mačka*, *ovca* nejde o supletívne základy, uvedené dvojice zaradíme k heteronymným rodovým názvom). Na prvom mieste je z hľadiska rodu ženské podstatné meno.

hus (<i>Anser</i>) - gunár	guska - gusan
krava (<i>Bos taurus</i>) - býk	krava - bik
koza (<i>Capra hircus</i>) - cap	koza - jarac
mačka (<i>Felis</i>) - kocúr	mačka - mačak
ovca (<i>Ovis aries</i>) - baran	ovca - ovan
sliedka (<i>Gallina</i>) - kohút	kokoška - petao
sviňa (ošípaná) (<i>Sus scrofa domestica</i>) - brav	svinja - krmača - vepar

Znovu ide o rodovú symetriu, každé podstatné meno má svoj náprotivok, pomenovanie pre opačný rod. Východiskový, na prvom mieste, je ženský rod. Ženský názov sa pokladá za základný, lebo hospodársky dôležitejší je pri týchto zvieratách ženské pohlavie. Ženskými názvami sa pomenúva i druh vcelku, napr. *ovca domáca*, *hus divá* a pod.

2. Ďalšiu skupinu názvov zvierat tvoria heteronymné rodové názvy. Sem sme zaradili pomenovania zvierat, ktoré na prvom mieste majú pomenovanie pre druh ženského rodu a z neho je utvorený názov pre samca. Rodové náprotivky sa vo väčšine tvoria podľa ženského rodu v oboch jazykoch (okrem včela – trúd). Základy sú homonymné v prvých dvoch príkladoch v oboch skúmaných jazykoch. Ide o málopočetnú skupinu pomenovaní.

kačica (<i>Anas</i>) - káčer	patka - patak
morka (<i>Meleagris gallopavo</i>) - moriak	čurka - čuran
včela (matka) (<i>Apoidea</i>) - trúd	pčela – trut

Tvary ženského rodu sa používajú všeobecne aj pri označovaní druhu vcelku, napr. *kačica divá*, *kačica domáca*, *divé morky* a pod.

3.1. Ďalšiu skupinu tvoria názvy lesných zvierat (a nielen lesných, ale aj cudzokrajných), pri ktorých rozlišujeme tvary pre oba rody. Zaradili sme pomenovania, pri ktorých základné, východiskové pomenovanie má tvar mužského rodu a z neho sa prechýľovaním tvorí názov pre samicu, ženské podstatné meno.

bažant (<i>Phasianus colchicus</i>) - bažantica	fazan - fazanica
bocian (<i>Ciconia ciconia</i>) - bocianica	roda -
delfín (<i>Delphinus delphis</i>) - delfinica	delfin -
holub (<i>Columba livia</i>) - holubica	golub - golubica
jeleň (<i>Cervus elaphus</i>) - jelenica	jelen - srna
jež (<i>Erinaceus europaeus</i>) - ježica	jež - ježica
leopard (<i>Panthera pardus</i>) - leopardica	leopard -
lev (<i>Panthera leo</i>) - levica	lav - lavica
medveď (<i>Ursus arctos</i>) - medvedica	medved - medvedica
páv (<i>Pavo cristatus</i>) - pávica	paun - paunica
slon (<i>Loxodonta Africana</i>) - slonica	slon - slonica
sokol (<i>Falco peregrinus</i>) - sokolica	soko - sokolica
tiger (<i>Panthera tigris</i>) - tigrica	tigar - tigrica
vlk (<i>Canis lupus</i>) - vlčica	vuk - vučica
zajac (<i>Lepus europaeus</i>) - zajačica	zec - zečica

Pri uvedených pomenovaniach ženské zvieracie pomenovania sú utvorené prechýľovaním z mužských. Pri odvodzovaní názvu *vlčica* nastalo striedanie spoluhlások k/č a pri pomenovaní *zajačica* striedanie spoluhlások c/č, ide o alternácie nekorelovaných konsonantov. Pri odvodzovaní ženských podstatných mien *bažantica*, *bocianica*, *delfinica*, *leopardica*, *sokolica* ide o alternáciu korelovaných konsonantov, t/t', n/n', d/d', l/l'. Do uvedenej skupiny sú zaradené heteronymné rodové názvy. V slovenčine sú to homonymné základy. Pri podstatnom mene jelen očakávali sme, že pre samicu je pomenovanie srna. V SSSJ (2011 469) sa uvádza pri hesle jelen aj jelenica s vysvetlením samica jeleňa. Pár *zajac - zajačica* rovnako tak môžeme zaradiť aj do skupiny domácich zvierat. V srbčine odvodzovanie pri podstatnom mene *jelen* neexistuje, tam sme priradili k mužskému názvu pre samicu *srna*. K ženskému podstatnému menu *roda*, a k mužským *leopard* a *delfin* v srbčine neexistuje osobitné pomenovanie, ale sa používa analytická forma pomenovania *mužjak rode*, *ženka leoparda*, *delfina*. V tejto skupine pomenovaní sú v oboch jazykoch homonymné základy vyjmúc v srbčine jelen – srna, ktoré zaraďujeme k supletívnym základom.

3.2. Do tejto skupiny sme zaradili pomenovania lesných zvierat, sú to tiež heteronymné názvy, ale základné pomenovanie je ženského rodu a podľa neho sa tvorí názov pre samca. Zaradili sme sem tieto podstatné mená:

liška (<i>Vulpes vulpes</i>) - lišiak	lisica - lisac
srna (<i>Capreolus capreolus</i>) - srnec	srna - jelen

V tejto skupine sú podstatné mená s homonymnými základmi, výnimka je len v srbčine, supletívne základy srna - jelen. Pre pomenovanie druhu sa bežne v oboch jazykoch používa tvar v ženskom rode. V slovenčine prechýľovanie tohto typu jazykovedec Furdík (2004) nazval inverzné feminatíva. V slovenčine je bežné prechýľovanie v smere mužský rod → ženský rod.

4.1. Ďalšiu skupinu tvoria pomenovania zvierat, pri ktorých nerozlišujeme prirodzený rod. Vyčlenili sme mužské podstatné mená, pri ktorých mužský názov zástupne funguje pre predstaviteľov oboch pohlaví. V prípade potreby sa rodový rozdiel vyjadruje osobitným slovom, konkrétne v tejto skupine použijeme samica, samička, a pre srbský jazyk ženka. Zaradili sme sem tieto podstatné mená: *cvrček* (*Acheta domestica*) – *cvrčak*, *čmel'* (*Bombus*) – *bumbar*, *had* (*Serpentes*) – *zmija*, *havran* (*Corvus frugilegus*) – *gavran*, *chrobák* (*Coleoptera*) – *buba*, *kliešť* (*Ixodes ricinus*) – *krpelj*, *komár* (*Culex*) – *komarac*, *motýľ* (*Lepidoptera*) – *leptir*, *mravec* (*Formicoidea*) – *mrav*, *slimák* (*Helix*) – *puž*, *kapor* (*Cyprinus carpio*) – *šaran*, *potkan* (*Rattus*) – *pacov* (*štakor*), *pstruh* (*Salmo*) – *pastrmka*, *šváb* (*Blattodea*, *Blattaria*) – *bubašvaba*. Pri podstatnom mene *had* v slovenčine sa vyskytuje aj pomenovanie *hadica* (SSSJ 2011 29) ale je označené za hovorové slovo. V slovenčine mužskému podstatnému menu nie vždy v srbčine je ekvivalentné mužské podstatné meno. V niekoľkých príkladoch sa tam vyskytlo podstatné meno ženského rodu (*zmija*, *pastrmka*, *buba*, *bubašvaba*).

4.2. Do tejto podskupiny sme zaradili pomenovania, pri ktorých ženský názov zastupuje predstaviteľov oboch pohlaví. Sú tu zaradené zvieratá z rôznych tried, aj hmyz, aj hlodavce a pod. nevyčleňovali sme osobitné skupiny, lebo vlastne to ani nie je predmetom nášho výskumu. Patria sem tieto pomenovania: *blcha* (*Siphonaptera*) – *buva*, *hyena* (*Crocota*) – *hijena*, *jarabica* (*Perdix perdix*) – *jarebica*, *kobylka* (*Ensifera*) – *skakavac*, *korytnačka* (*Testudines*) – *kornjača*, *labuť* (*Cygnus*) – *labud*, *lasica* (*Mustela*) – *lasica*, *lastovička* (*Hirundo rustica*) – *lasta*, *lienka* (*Coccinella septempunctata*) – *bubamara*, *mol'a* (*Tineola bisselliella*) – *moljac*, *mucha* – *muva*, *myš* (*Mus musculus*) – *miš*, *opica* – *majmun*, *osa* – *osa* (*zolja*), *ploštica* (*Cimex lectularius*) – *stenica*, *sova* (*Strix aluco*) – *sova*, *t'ava* (*Camelus*) – *kamila*, *včela* (*Apis*) – *pčela*, *veverica* (*Sciurus vulgaris*) – *veverica*, *voška* (*Aphidinea*) – *vaš*, *žirafa* (*Giraffa*) – *žirafa*. Pre uvedené názvy neexistujú rodové náprotivky na vyjadrenie mužského rodu, samcov, na vyjadrenie pohlavia sa používa opisný spôsob, napr. *samec korytnačky*, *lastovičky*, *t'avy* a pod. Uvedené pomenovania sú aj v srbčine vo väčšine prípadov ženského rodu, jedine zvieracie podstatné mená *miš*, *majmun*, *moljac*, *skakavac* sú mužského rodu. Pre podstatné meno *včela* platí v oboch uvedených jazykoch, že ak pomenujeme druh všeobecne, používame názov včela, ale ak chceme rozlíšiť samca a samičku, existujú aj osobitné pomenovania, ktoré sme zaradili do 2. skupiny *včela* (*matka*) – *trúd*, *pčela* – *trut*.

Rovnako tak nás zaujímalo, ako sa používajú zvieracie podstatné mená vo frazeologizmoch. Dost' často sú názvy zvierat súčasťou frazeologických spojení, lebo sa osoby porovnávajú so zvieratami alebo sa pridávajú vlastnosti zvierat osobám. Vyexcerovali sme niektoré frazeologizmy zo slovensko-srbského frazeologického slovníka a výkladových slovníkov slovenského a srbského jazyka, v ktorých sa vyskytujú identické pomenovania zvierat v oboch skúmaných jazykoch a aj významy sú rovnaké:

dotieravý ako *mucha* – dosadan kao *muva*

chovať *hada* na vlastných prsiach – hraniti *zmiju* u nedrima

falošný ako *liška* – lukav kao *lisica*

byť na *koni* – biti na *konju*

chodiť ako zmoknutá *sliepka* – hodati kao pokisla *kokoš*

chodiť so *sliepkami* spať – ići s *kokoškama* spavati

prísť k niečomu ako slepá *kura* k zrnu – i ćorava *koka* nađe zrno

aby bol i *baran* celý, i *vlk* sýty – i *vuk* sit i *ovce* na broju

nazdať sa, že pečené *holuby* do úst padajú – misliti da pećeni *golubovi* padaju s neba

nepáslí sme spolu *kozy* – nismo zajedno *ovce* ćuvali; v uvedených frazeologizmoch pri používaní zvierat je rozdiel len v rode, resp. pohlaví (koza – ovca)

my o *vlku* a *vlk* za humny – mi o *vuku* a *vuk* na vrata

hladný ako *vlk* – gladan kao *vuk*

prefíkaný ako *liška* – lukav kao *lisica*

Vo frazeologizmoch v oboch jazykoch sú zastúpené pomenovania zvierat a slovenskému názvu je ekvivalentné pomenovanie v srbčine.

Všetky analyzované názvy zvierat ako slovný druh sú podstatné mená (keď ide o rod mužský – ženský). Vo všetkých prípadoch ide o jednoslovné pomenovania. Zistili sme, že pri názvoch zvierat sa paralelné ženské názvy utvorili len čiastočne, hlavne pri domácich zvieratách. Osobitne sme vyčlenili skupinu pomenovaní, pri ktorých rozlišujeme prirodzený rod a existuje osobitné pomenovanie pre samca a osobitné pomenovanie pre samicu. Na prvom mieste je podstatné meno mužského rodu a z neho sa tvorí pomenovanie pre ženský rod alebo opačne. Druhú skupinu tvoria pomenovania zvierat, pri ktorých nerozlišujeme prirodzený rod (myš, kapor, jarabica). Rodové náprotivky v jazyku sa nevytvárajú, napr. názvom ženského rodu lexémou *korytnačka* sa pomenúva aj samec, aj samica a na vyjadrenie pohlavia korytnačky použijeme pomenovanie utvorené opisným spôsobom – samec korytnačky (resp. aj samica korytnačky) – a opačne pri názve had – samica hada, použijeme analytickú formu pomenovania, opisný spôsob. Pri niektorých sa ženskými názvami pomenúva i druh vcelku (ovca, koza). V rozprávkach alebo v živej reči, kde sa nemusí dodržiavať odborné názvoslovie, možno utvoriť i pomenovania ako *veveričiak*, *žirafiak*, *opičiak* a pod., ktoré majú expresívne zafarbenie.

LITERATÚRA

- Dudok Miroslav (2010). Kontrastivna istraživanja srpskog i slovačkog jezika. *Kontrastivna proučavanja srpskog jezika: pravci i rezultati*. Beograd, 107-121.
- Furdík Juraj (2004). Slovenská slovotvorba. Prešov: Náuka.
- Oravec Ján, Bajzíkova Eugénia, Furdík Juraj (1984) Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: SPN.
- Pauliny Eugen, Ružička Jozef, Štolc Jozef (1966). Slovenská gramatika. Bratislava: SPN.
- Stevanović, Mihailo (2004). Gramatika srpskog jezika za srednje škole. Beograd: Predrag & Nenad

SLOVNÍKY

- Krátký slovník slovenského jazyka (1987) Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika 1 – 6 (1967 – 1976) Novi Sad Zagreb: Matica srpska Matica hrvatska.
- Rečnik srpskoga jezika (2007) Novi Sad: Matica srpska.
- Slovník súčasného slovenského jazyka a-g (2006) Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Slovník súčasného slovenského jazyka h-l (2011) Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Slovník súčasného slovenského jazyka m-n (2013) Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Spasić Želmira (1989). Frazеолошки slovačko-srpskohrvatski rečnik. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Institut za slovački jezik i književnost, Zavod za izdavanje udžbenika.

НАЗИВИ У ЗООЛОГИЈИ СА КОНТРАСТИВНОГ АСПЕКТА

Резиме

У раду се анализирају називи животиња у словачком и српском језику. Полазни језик је био словачки и према одабраним лексемама у словачком језику тражимо еквиваленте у српском језику. Истраживање нисмо били у могућности да спроведемо за све врсте у зоологији, на основу нашег одабира и материјала који нам је био доступан анализирали смо наведене лексеме. У раду смо издвојили називе животиња за које постоје посебни називи за оба рода, за мужјака и за женку. У оквиру ових именица издвојили смо именице код којих на првом месту, за назив врсте, стоји именица мушког рода (kôň – kobyła; коњ – кобила). Као подврста имамо називе животиња, где на првом месту стоји именица женског рода (koza – сар; коза - јарац). У оба случаја код назива има суплетивне основе. Другу врсту чине називи животиња, код којих се на основу мушког облика изводи назив за женку (holub – holubica; голуб - голубица). или обрнуто (morka – moriak; ћурка - ћуран). Код ових именица основе су хомонимне. Најбројнији су били називи, код којих разликујемо само један облик за целу врсту и то у оба посматрана језика. И код ових неке именице имају облик мушког рода (had - змија; bosíap – рода) или облик женског рода (lienka – бубамара; kobyłka – скакавац). Код ових именица за изражавање рода користи се описни назив, мужјак – женка. Исто правило важи у оба посматрана језика.

Кључне речи: словачки језик, српски језик, пол, животиња, мужјак, женка описни назив.

Ана Макишова
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
makisova.anna@gmail.com

PREDRAG NOVAKOV

NEKE KOMPONENTE ENGLESKIH TELIČNIH STRUKTURA I NJIHOVIH SRPSKIH EKVIVALENATA¹

Nakon kratkog pregleda postavki iz stručne literature, u radu se razmatra teličnost leksema, fraza i klauza u primerima iz savremenog engleskog jezika, u poređenju sa njihovim prevodnim ekvivalentima u srpskom jeziku. Uz određenje telične situacije kao situacije koja teži cilju, rad se fokusira na nekoliko komponenti takve situacije, posebno na animatnost subjekta, voljnost² i vrstu cilja koji se podrazumeva u datom kontekstu (na primer, da li teličnost, odnosno cilj znači stvoreni predmet, tačku u prostoru koju treba dostići ili mentalno stanje). U takvom teorijskom okviru, u radu se komentarišu engleske telične strukture i upoređuju se sa njihovim prevodom na srpski. Imajući u vidu razlike koje u izražavanju teličnosti postoje između engleskog i srpskog jezika – na primer, dominantna analitičnost i sintetičnost, odnosno specifična funkcija glagolske prefiksacije u srpskom jeziku, takvo upoređivanje može ukazati na specifičnosti u engleskom i srpskom jeziku i dati doprinos sagledavanju kategorije teličnosti uopšte.

Ključne reči: agens, animatnost, cilj, engleski, srpski, teličnost, voljnost

1. UVOD

Postavke iz literature koje će se razmotriti u ovom radu pokazuju da je koncept teličnosti kompleksan i da obuhvata više komponenata koje zajedno upućuju na to da je jezička situacija usmerena ka cilju. Glavna komponenta koja glagolsku situaciju čini teličnom jeste postojanje cilja u strukturi događaja ili tačke ka kojoj je situacija usmerena i posle koje se ona završava, odnosno ne može se nastaviti, već samo početi iz početka. Sam cilj u situaciji može predstavljati fizički predmet koji treba napraviti, popraviti ili dovršiti, tačku u prostoru do koje treba stići različitim vrstama kretanja, mentalno stanje u koje subjekat ulazi, a može biti naznačen različitim jezičkim jedinicima i strukturama – glagolskom leksemom, imeničkom frazom koja je komplement glagola, kao i drugim elementima u klauzi³. Naravno, pored direktnog objekta, u konkretnoj situaciji treba uzeti u obzir i subjekat, koji može imati i semantičku ulogu agensa. Uz to, telična situacija treba da sadrži dinamični glagol, jer stativni glagoli ne podrazumevaju promenu, unos energije i samim tim ne mogu se ni kretati ka ciljnoj tački.

Teličnost se, dakle, sagledava kao semantička kategorija, koncept koji se u konkretnom jezičkom materijalu može realizovati kroz lekseme i njihovu semantičku strukturu, kroz fraze, pa i čitave rečenice. Pošto centralna tema ovog rada nije opšta rasprava o načinima izražavanja koncepta teličnosti, oni će se navoditi samo u analizi primera iz uzorka.

O konceptu teličnosti u lingvistici i pomenutim osnovnim komponentama tog koncepta u opštelingvističkoj literaturi raspravlja se od pedesetih godina dvadesetog veka, pa su se pojavili i različiti stavovi o nekima od tih komponenti, pre svega o animatnosti⁴ i agentivnosti subjekta, kao i o njegovoj

¹ Ovaj članak je pripremljen u okviru rada na naučnom projektu *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (projekat broj 178002) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Prema sugestiji recenzenta, u radu će se koristiti termin voljnost u smislu volje i namere (engl. *intentionality*),

³ U skladu sa sugestijom recenzenta, precizira se da se termin *klauza* koristi u značenju proste rečenice.

⁴ Termin *animatnost* preuzet je iz *Sintakse savremenoga srpskog jezika* (Piper i dr. 2005: 804) i koristi se u značenju koje mu se pridaje u tom izvoru.

voljnosti – komponentama koje se u delu literature sagledavaju kao neophodni uslovi za postojanje teličnosti. Uz to, dodatne specifikacije o tome šta može predstavljati cilj u određenoj situaciji takođe su relevantna tema za dalja razmatranja. Imajući sve to u vidu, ovo proučavanje ima dva glavna cilja: prvi je da se prikažu i prokomentarišu stavovi u relevantnoj literaturi o komponentama animatnosti, agentivnosti i voljnosti kao uslovima za teličnost, i drugo, da se kroz analizu odgovarajućih engleskih i srpskih primera da doprinos toj raspravi. Isto tako, analizirani engleski i srpski primeri omogućiće i da se razmotre elementi koji u tim primerima čine cilj.

Kao što je već pomenuto, analiza primera iz engleskog i srpskog jezika pružiće priliku za dodatna specifična upoređivanja. Naime, dobro je poznato da se ta dva jezika znatno tipološki razlikuju – engleski je u velikoj meri analitičan, a srpski sintetičan jezik, pa se u njima pojedine semantičke i morfo-sintaksičke kategorije drugačije i ispoljavaju, a među njima i teličnost. Kao izvor za uzorak odabran je savremeni britanski roman *Wolf Hall* autorke Hilari Mantel (Mantel 2009), tačnije njegovih prvih sto strana (od ukupno 653 strane) koje obuhvataju oko 400 000 reči. Iz tog uzorka preuzeti su primeri za ilustrovanje ateličnih i teličnih struktura, a pretraživanjem tog uzorka sastavljen je poduzorak sa rečeničnim strukturama (ukupno 40) kod kojih subjekat nije animatan da bi se proučila njihova teličnost. Roman *Wolf Hall* na srpski jezik preveden je kao *Vučje leglo* (prevodilac Vladimir D. Janković, 2013) i iz tog prevoda preuzeti su srpski prevodni ekvivalenti. Odabrani primeri iz ovog romana poslužiće kao ilustracija komponenti teličnosti koji su tema ovog rada; pošto se ateličnost i teličnost kao semantička kategorija može razmatrati u gotovo svakoj rečenici, svrha ovog istraživanja nije utvrđivanje frekvenosti teličnih struktura, pa se detaljniji brožani podaci o korpusu neće iznositi.

2. TELIČNOST – TEORIJSKE POSTAVKE

Da bi se razmotrile pomenute komponente koncepta teličnosti (posebno agentivnost, animatnost i voljnost) jezgrovito će se prikazati postavke autora iz nekoliko relevantnih članaka ili studija; zbog velikog broja referenci, odabrane su one koje su posebno relevantne za fokus ovog rada.

2.1. Uvođenje pojma teličnosti - H. Geri (1957)

Mada se koncept teličnosti može povezati sa pojedinim Aristotelovim zapažanjima (Binnick 1991, Krifka 1998, Filip 2012), sam termin *teličnost* prvi je upotrebio američki lingvista H. Geri (Garey 1957) u članku „Verbal aspect in French”. On konstatuje da postoji kategorija glagola kojom se izražava aktivnost kojom se teži cilju i te glagole naziva teličnim. Razmotrimo kako je teličnost odredio američki lingvista H. Geri koji je uveo taj termin:

„... a category of verbs expressing an action tending towards a goal - envisaged as realized in a perfective tense, but as contingent in an imperfective tense.” (Garey 1957, 106)

„Let us call verbs of this class TELIC, from the Greek *télos*. ATELIC verbs are those which do not have to wait for a goal for their realization, but are realized as soon as they begin.” (Garey 1957, 106)⁵

Prvi i drugi citat ukazuje na veoma uopšteno određenje teličnosti koja se povezuje sa glagolima koji označavaju situaciju usmerenu ka dostizanju nekog cilja. Naime, Geri je upotrebio englesku reč za cilj (engl. *goal*), ali (utisak je) bez namere da implicira da je uslov za telične situacije animatni agens i voljnost. Na takav zaključak upućuje drugi deo citata u kome se ne razmatraju takvi uslovi. Na osnovu

⁵ „...kategorija glagola koji izražavaju aktivnost koja teži cilju – sagledanu kao realizovanu u perfektivnom glagolskom vremenu, ali isto tako moguća i u imperfektivnom glagolskom vremenu.” (Garey 1957, 106)

„Nazovimo glagole ove klase TELIČNI, od grčkog *télos*. ATELIČNI glagoli su oni koji ne moraju da sačekaju cilj za svoju realizaciju, već se realizuju čim počnu.” (Garey 1957, 106)

primera koje u članku navodi Geri, takav zaključak izvodi i Hana Filip, pišući o Gerijevom članku; naime ona smatra da je Geri imao u vidu opštiji koncept od voljnog cilja:

„... the general concept of some ‘end’ or ‘limit’, rather than the narrower agentivity-oriented ‘goal’ or ‘purpose’ ...” (Filip 2012, 721)⁶

Kako pokazuje ovaj citat, H. Filip veruje da je Geri imao na umu opštiji koncept kraja ili ograničenja, a ne nešto uži koncept cilja ili svrhe koji podrazumeva agentivnost. Ova autorka tako u svom članku navodi sledeće primere kao telične, mada subjekat (Vezuv) nije animatan agens (1a) ili je subjekat animatan (kornjača), ali mu se realno ne bi mogla pripisati voljnost (1b):

1) a) *Vesuvius erupted three times.* TELIČNO (Filip 2012: 723)

b) *At the turtle race, the winning turtle crossed the finish line in 42 seconds.* TELIČNO (Filip 2012: 725)

Prema tome, može se pretpostaviti da se na samom početku proučavanja teličnosti terminu teličnost nije pripisivao obavezan uslov animatnosti subjekta, niti njegove agentivnosti i voljnost. Moguće je da su tokom kasnijih godina, povezujući termin teličnost (preko grčke reči iz koje je izveden) sa pojmom cilja čija seamatika zahteva postojanje voljnog agensa koji želi da postigne određeni rezultat, pojedini autori (koji će biti pomenuti u narednim odeljcima) konstatovali da bez animatnog agensa i voljnosti nema teličnosti, mada to nije bila namera onih koji su taj termin uveli (up. citat sa prethodne strane, Filip 2012, 721).

Pomenimo još jedan značajan navod iz pomenutog Gerijevog rada koji pojašnjava koncept teličnosti:

„Let us now consider the four aspectual combinations: those of a telic verb in an imperfective and in a perfective tense, and those of an atelic verb in an imperfective and in a perfective tense ...” (Garey 1957, 106)⁷

109

Geri (Garey 1957) očito teličnost ne povezuje samo sa perfektivnim glagolskim vremenima, jer piše da se te dve kategorije mogu kombinovati, pa postoje četiri moguće kombinacije teličnosti, koje obuhvataju i kombinacije teličnog glagola i perfektivnog, odnosno imperfektivnog glagolskog vremena.

2.2. Pojam cilja - Z. Vendler (1957/67)

U isto vreme kada i Geri, podele glagola i glagolskih situacija razmatra i Zeno Vendler (Vendler 1957/67), pominjući vremenske sheme (engl. *time schemata*, Vendler 1967: 98) koje podrazumevaju i komponentu cilja. Tako on piše da neke situacije moraju da se završe, imaju krajnju tačku (engl. *climax*, *terminal point*, *terminus*) koju treba dostići da bi situacija bila ono što jeste (Vendler 1967, 100). Ne koristeći termin teličnost, Vendler (1967) konstatuje da situacije koje obuhvataju takvu krajnju tačku traju određeno vreme, dok se situacije koje takvu krajnju tačku nemaju mogu nastaviti uz ponavljanje segmenata te situacije. Naime, atelične situacije su homogene, pa su svi podintervali takve situacije jednaki i mogu da predstavljaju kvalitet situacije. S druge strane, telične situacije teže cilju, nisu homogene i njihovi podintervali nisu jednaki (Vendler 1967, 101). Ovaj autor navodi dve vrste teličnih situacija: ostvarenja koja traju izvesno vreme (engl. *accomplishments*) i dostignuća koja su trenutna (engl. *achievements*). Prema tome, u ovom radu daje se opšti prikaz teličnih i ateličnih situacija (bez korišćenja tih

⁶ „...opšti koncept nekog „kraja” ili „granice”, pre nego uža „cilj” ili „svrha” povezana sa agensom.” (Filip 2012, 721)

⁷ „Razmotrimo sada četiri aspektualne kombinacije: one teličnog glagola u imperfektivnom glagolskom vremenu i u perfektivnom glagolskom vremenu, te onih ateličnog glagola u imperfektivnom glagolskom vremenu i u perfektivnom glagolskom vremenu...” (Garey 1957, 106)

termina; koristi se samo termin cilj), pri čemu se ne precizira da li subjekat treba da bude animatan i da li situacija treba da bude voljna.

2.3. Tipološko razmatranje teličnosti - B. Komri (1976)

U svojoj tipološkoj studiji o glagolskom vidu, Bernard Komri (Comrie 1976) razmatra i relevantne delove glagolske semantike povezane sa glagolskim vidom; tom prilikom uz stativne, dinamične, trenutne i durativne situacije pominje i teličnost (Comrie 1976, 44-48). Ovom prilikom vredi napomenuti da Komri u fusnoti (Comrie 1976, 44) piše da termin telična situacija odgovara terminu ostvarenje (engl. *accomplishment*, koji koristi Vendler 1967), a da je sam termin uveo Geri (1957). Posebno je relevantno da u toj istoj fusnoti kao prevod grčke reči *télos* Komri navodi englesku reč *end* (srp. kraj, završetak), a ne englesku reč *goal* (srp. cilj), što ukazuje na činjenicu da on teličnost shvata kao situaciju koja dovodi do rezultata ili krajnjeg učinka, a ne kao događaj u kojem animatni agens svesno ostvaruje željeni cilj.

Razrađujući koncept teličnosti, Komri (Comrie 1976) konstatuje da se telične i atelične situacije razlikuju po unutrašnjoj strukturi: telična situacija mora doći do svog kraja i dok se taj kraj ne dostigne situacija se može samo prekinuti, ne i završiti. S druge strane, atelična situacija se može prekinuti u bilo kom trenutku, jer u nju nije ugrađena završna tačka nakon koje se situacija okončava. Dakle, telična situacija podrazumeva proces koji vodi do jasno definisane krajnje tačke posle koje se taj proces ne može nastaviti.

Još jedna značajna postavka iz ove monografije jeste Komrijeva konstatacija da treba govoriti o teličnim situacijama, a ne glagolima, jer situacije ne čine samo glagoli već i argumenti glagola (subjekat, objekat). U primerima koje Komri navodi tu krajnju tačku označava direktni objekat, pa su rečenice bez objekta tipično atelične, a one sa objektom tipično telične (*John is singing – John is singing a song*, Comrie 1976, 45). Ipak, Komri konstatuje da su rečenice često dvosmislene kada se radi o teličnosti (Comrie 1976, 46). Za proučavanje u ovom radu, posebno su relevantni sledeći primeri:

- 2) a) *John is drowning.*
- b) *Cats drown if you put them in deep water.* (Comrie 1976, 45)

Naime, autor smatra da je situacija u primeru (2a) telična; u vezi s tim treba primetiti da je subjekat animatan, ali se može postaviti pitanje da li je on u ovoj situaciji agens⁸ i posebno da li postoji voljnost da se stigne do nameravanog cilja. S druge strane, prema Komriju, primer (2b) je ateličan jer upućuje na tendenciju koja teorijski može trajati beskonačno, jer se situacija iz primera (2b) može ponavljati. Takva konstatacija dokazuje da su za teličnost bitni kako glagol i njegovi argumenti, tako i adverbijali; uz nespecifikovani subjekat u množini (*cats*) i adverbijalnu klauzu koja upućuje na iterativnost (*if you put them in deep water*), situacija je atelična mada je glagol (*drown*) isti kao i u primeru (2a). Naime, cela situacija u primeru (2b) označava proces sa segmentima koji se ponavljaju, bez krajnjeg završnog segmenta koji bi predstavljao kraj tog procesa.

2.4. Teličnost i animatnost - R. Deklerk (1979)

U svom članku R. Deklerk razmatra ograničenost (engl. *boundedness*), odnosno teličnost (Deklerk ta dva termina koristi kao sinonimne) uz nameru da pojasni definiciju tog koncepta i da pokaže da je u vezi sa tim konceptom potrebna podela na tri, a ne na dve vrednosti. Navodeći autore koji su se do tada bavili ovom tematikom (između ostalih, Gerija, Vendlera i Komrija), Deklerk konstatuje da njihove definicije naglašavaju tri elementa: (a) ograničene situacije koje teže cilju, (b) situacije koje se

⁸ I pored drugačije preporuke recenzenta, u ovom radu koristi se termin agens (a ne vršilac radnje), jer taj termin koriste i Piper i dr. (2005).

okončavaju (engl. *terminating*) i (c) postojanje krajnje tačke nakon koje se situacije ne mogu nastaviti (Declerck 1979, 765). Međutim, za komponente teličnosti koje se razmatraju u našem radu relevantna su dva stava iz Deklerkovog teksta kojima će se posvetiti više prostora: stav o animatnosti subjekta i stav o situacijama koje su neutralne u odnosu na koncept teličnosti.

Kada se radi o karakteristikama subjekta u teličnim situacijama, Deklerk smatra da koncept cilja podrazumeva prisustvo voljnosti, pa se ne može primeniti na rečenice koje ne sadrže svesni agens; on piše da se čak ni sve aktivnosti koje preduzima ljudsko biće ne čine uvek zbog nekog cilja.⁹ Primeri koje on navodi su sledeći:

- 3) a) *The rain destroyed the crops within an hour.*
b) *We drank sixteen glasses of whisky at last night's party.* (Declerck 1979, 765/766)

Naime, ukoliko se voljnost prihvati kao uslov za ograničenost (teličnost) situacije, primer (3a) nema animatni subjekat pa ne podrazumeva ciljnost, a primer (3b) ne podrazumeva planirani cilj, pa i pored ljudskog subjekta nije teličan. Dakle, ovi primeri i stav autora vrlo jasno pokazuju da bi trebalo razmotriti da li teličnost podrazumeva striktno uži voljni koncept cilja, ili širi, opštiji koncept rezultata.

Drugi stav o neutralnosti u odnosu na teličnost dobro je zasnovan na engleskim primerima koji bez dodatne adverbijalne specifikacije mogu biti protumačeni i kao telični i kao atelični; zato ovaj autor situacije deli na +ograničene (engl. *bounded*), -ograničene i 0-ograničene (neutralne). Na primer:

- 4) a) *John filled the tank with water.*
b) *All afternoon John filled the tank with water.*
c) *John filled the tank with water in 13 minutes.* (Declerck 1979, 766)

Primer (4a) je neutralan u odnosu na teličnost (mada je telično tumačenje prvi izbor zbog prisustva direktnog objekta sa determinatorom – *the tank*); uz dodavanje durativnog adverbijala (4b, *all afternoon*) primer je ateličan, a uz dodavanje terminativnog¹⁰ adverbijala (4c, *in 13 minutes*) primer je teličan. Međutim, Deklerk kao primere za 0-ograničene situacije navodi sledeće rečenice:

- 5) a) *The corn dried in the field.*
b) *The ice melted.* (Declerck 1979, 784)

U vezi s tim treba primetiti da su primeri (5), suprotno stavu da ne sadrže animatan subjekat, označeni kao 0-ograničeni, što je kontradiktorno u odnosu na ranije iznet stav da je za teličnost neophodna voljnost.

2.5. Komponente teličnosti - M. Krifka (1998)

Manfred Krifka pominje Aristotelova zapažanja o tome da neke situacije zahtevaju određeno vreme da se okončaju, napominjući da je Vendler ta zapažanja razvio kao lingvističke postavke. Krifka zatim konstatuje (Krifka 1998, 197) da su pojedini autori (poput Gerija) uočili da aspektualne odlike predikata potiču iz dva izvora, i to prirode upravnog glagola i prirode imeničkog argumenta, misli se na direktni objekat.¹¹ U vezi s tim, on konstatuje da je predikacija *eat two apples* telična, a *eat apples*

⁹ „Since the notion of ‘tending towards a goal’ (Garey, 1957: 106) or ‘being done for the sake of a goal’ (Potts, 1965: 47) is connected with the presence of an intentional reading, it is not applicable to sentences that do not involve a conscious agent. Moreover, even activities performed by a human being need not always be done for the sake of a goal.” (Declerck 1979, 766)

¹⁰ Adverbijal koji podrazumeva dostizanje cilja, ne samo trajanje.

¹¹ „... the aspectual properties of a predicate result from two sources, the nature of the verbal head and the nature of a nominal argument.” (Krifka 1998, 197)

atelična. Krifka napominje da, su pojedini autori tu razliku objašnjavali tako što su predikatima poput EAT pripisivali odliku [+ADD TO] koja omogućava da se odlika [+ SPECIFIED QUANTITY] prenese sa direktnog objekta na ceo glagolski izraz, čime situacija postaje telična. Na taj način se može objasniti uticaj objekta na teličnost, odnosno na formiranje specifikovanog cilja. Uz to, Krifka pominje i da su atelični predikati istiniti u otvorenom intervalu (engl. *open interval*), dok su telični istiniti u zatvorenom intervalu (engl. *closed interval*). Naime, atelični predikati imaju odliku podintervala (engl. *subinterval property*): kada su istiniti za neki vremenski interval, oni su istiniti i za svaki deo tog intervala, što ne važi za telične predikate.

U fusnoti broj 2 Krifka (1998, 197) navodi:

„Also, I use “telicity” here in the sense of “boundedness” in Depraetere (1995), who reserves “telicity” for events with a natural or intended endpoint (as in *Sheila deliberately swam for two hours*). I feel justified in doing so, as the nature of the endpoint does not affect the points to be made here.“¹²

Ovaj citat značajan je jer ukazuje na razliku koju neki autori postavljaju između termina ograničenost (engl. *boundedness*) i teličnost, pri čemu ovaj drugi termin implicira nameravani kraj (engl. *intended endpoint*). Krifka ipak termin teličnost koristi bez povezivanja sa prirodom završetka (engl. *the nature of endpoint*).

2.6. Specifikovanje koncepta teličnosti - H. Filip (1999, 2012)

Hana Filip iznosi stav da Geri, kad je uveo pojam teličnosti, nije imao u vidu koncept koji bi implicirao samo animatne subjekte koji imaju nameru da postignu određeni cilj, već opštiji koncept rezultata (Filip 2012, 721). Tako uz primere koji su već navedeni u odeljku 2.1, ona, prikazujući skalarni pristup (engl. *scalar approach*) navodi i sledeće primere:

- 6) a) *The soup cooled for ten minutes/in ten minutes.*
- b) *The sky darkened for an hour/in an hour.* (Filip 2012, 742)

Naime, skalarni pristup (koji se ovom prilikom neće detaljnije razmatrati) obuhvata skale kao mere za događaje; na primer, skalu za opseg/obim objekta, na primer, *eat two apples – eat apples/soup*, skalu za odmeravanje daljine na putu u prostornom domenu, na primer, *walk 3 miles* i skalu odlika kojom se mere temperatura, čvrstina objekta i slično, na primer, *heat the water by 40 degrees*. Pošto razmatramo pomenute komponente teličnosti, relevantno je da su subjekti u primerima (6a) i (6b) neanimatni (*soup, sky*), a da se situacija može tumačiti kao telična uz terminalni adverbijal (*in ten minutes, in an hour*) ili kao atelična uz durativni averbijal (*for ten minutes, for an hour*). Pri tome, skalarni pristup omogućava da se dodatno pojašni telično/atelično tumačenje situacije; naime, autorka konstatuje da su u primerima (6) oba glagola deadjektivna¹³ (*cool, darken*) i da dopuštaju oba tumačenja (telično i atelično) jer impliciraju skalarnost (Filip 2012, 742).

Uz to, pomenimo i još nekoliko postavki iz knjige ove autorke (Filip 1999, 81); ona konstatuje da rasprava o teličnosti treba da obuhvati glagolsku semantiku, odnos glagola prema imeničkom argumentu koji određuje teličnost predikata ili rečenice, kao i kvantifikovanost tog argumenta. Između ostalih, ona navodi i ove primere:

- 7) a) *Mary ate blueberries ??in an hour /for an hour.*
- b) *Mary ate a sandwich in an hour/ ?for an hour.* (Filip 1999, 81)

¹² „Uz to, ja ovde koristim „teličnost” u smislu „ograničenosti” kao u Depraetere (1995), koja „teličnost” namenjuje događajima sa prirodnom ili nameravanom krajnjom tačkom (kao u *Sheila deliberately swam for two hours*). Smatram da je to opravdano, jer priroda te krajnje tačke ne utiče na poente koje se ovde naglašavaju.” (Krifka 1998, 197)

¹³ I pored drugačije sugestije recenzenta, koristi se termin deadjektivan, jer ga koriste Piper i dr (2005, 124).

Moguću neprihvatljivost terminalnog adverbijala *in an hour* u (7a) autorka objašnjava kumulativnom prirodom argumenta *blueberries* koji upućuje na atelično tumačenje, odnosno proces koji teče bez postojeće završne tačke, a moguću neprihvatljivost durativnog adverbijala *for an hour* u (7b) činjenicom da je argument *a sandwich* kvantifikovan i omeđen (engl. *delimited*), što upućuje na telično tumačenje, dovršenost date količine. Konačno, pomenimo i autorkinu konstataciju da stativni glagoli poput glagola *like* ostaju atelični bez obzira na kvantifikaciju njihovog imeničkog argumenta (Filip 1999, 82), što pokazuje primer (8):

- 8) *Mary liked the documentary on Kafka /five documentaries / (these) documentaries ?in an hour /for an hour.*

2.7. Teličnost u srpskom jeziku - P. Piper i dr. (2005)

U *Sintaksi savremenoga srpskog jezika*, u okviru semantičkih kategorija u prostoj rečenici (sintaksička semantika) obrađuje se i teličnost (Piper i dr. 2005, 803-812). Autor tog odeljka, P. Piper sagledava kategoriju cilja (teličnost) kao semantičku kategoriju u okviru kategorijalnog kompleksa¹⁴ kauzalnosti, konstatujući da su ciljna značenja izvedena iz uslovnih i uzročnih. Tako ciljno značenje obuhvata (a) značenje situacije čije se ostvarenje želi (*X želi realnost Y*), (b) uslov za ostvarenje te situacije i (c) konstataciju ostvarivanja tog uslova. Uz to, druga kategorijalna značenja sadržana su u složenom ciljnom značenju i to značenja animatnosti, uzroka, uslova, agentivnosti, vremena i modalnosti (Piper i dr. 2005, 804). Razvijajući ovu ideju, autor konstatuje da „nema ciljnog značenja bez značenjske komponente ‘X želi’, pri čemu X mora biti živ čovek ili neko drugo živo biće...” (Piper i dr. 2005, 804). Nakon toga, konstatuje se da je agentivnost prisutna jer je ostvarenje ciljne situacije rezultat delovanja neke druge situacije.

2.8. Zaključak o teorijskim postavkama

Jezgrovit hronološki prikaz pojedinih postavki o teličnosti iz nekoliko odabranih izvora (iz brojne literature o teličnosti) fokusiran je na pojedine komponente teličnosti, pre svega na animatnost, agentivnost i voljnost da bi pokazao razlike koje o njima postoje u toj oblasti. Razmotrene reference pripadaju donekle različitim pristupima, na primer tipološkom (Comrie 1976), semantičkom (Filip 1999, 2012) ili formalno semantičkom (Krifka 1998), a ukazuju na dve tendencije: jednu, izvornu, po kojoj teličnost ne mora podrazumevati animatni agens koji želi ostvarenje (ili se barem to eksplicitno ne navodi kao uslov) (na primer, Garey 1957, Vendler 1957/67, Comrie 1976, Krifka 1998, Filip 2012) i drugu koja eksplicitno konstatuje da nema teličnog značenja bez tih komponenti (Declerck 1979, Piper i dr. 2005).

Proučavanje uzorka koje sledi u ovom radu polazi od izvornih postavki o teličnosti, dakle onih koje taj koncept ne vezuju za obavezno prisustvo animatnog agensa. Uzorak sa primerima iz engleskog i srpskog jezika sastavljen je da bi se njihovom analizom pokazalo da se i rečenične strukture bez animatnog agensa mogu sagledati kao telične. Uz to, analiza obuhvata upoređivanje engleskog i srpskog jezika jer se ti jezici razlikuju kako po granama indoevropskih jezika kojima pripadaju, tako i po dominantnom tipu jezičke strukture – analitičkom i sintetičkom. Imajući u vidu te činjenice, kao i zaključke iz relevantne literature, očekuje se da će ta dva jezika pokazati razlike i kada se radi o izražavanju koncepta teličnosti, a ukazivanje na takve razlike predstavlja jedan od ciljeva ovog rada.

¹⁴ Imajući u vidu primedbu recenzenta, konstatujemo da izraz *kategorijalni kompleks* koriste Piper i dr (2005, 803).

3. TELIČNOST U PRIMERIMA IZ ENGLESKOG I SRPSKOG JEZIKA

Nakon teorijskog prikaza pojedinih postaki o teličnosti, u ovom delu rada prokomentarišaće se nekoliko primera iz izvornog engleskog teksta i njihovi srpski prevodni ekvivalenti da bi se ilustrovalo koncept teličnosti, odnosno kako bi se ukazalo na telično tumačenje struktura sa neanimatnim subjektima. Srpski prevodni ekvivalenti pomoći će da se posredno proveriti teličnost izvorne engleske strukture, pošto se cilj u srpskom može označiti i glagolskom prefiksacijom (up. Novakov 2005), kao i predložko-padežnim konstrukcijama. Kao što je već pomenuto, primeri su preuzeti iz prvih sto strana britanskog romana *Wolf Hall* H. Mantel (2009) i njegovog prevoda na srpski *Vučje leglo* (2013). Počnimo sledećim primerima (delovi strukture koji se analiziraju su podvučeni, osim u slučaju kada se analizira cela klauza, a broj u zagradi iza primera označava stranu u romanu):

- 9) a) ... *this idea he has that one day he'll beat up his father-in-law...* (9)
 b) ... *da će jednoga dana Morgan pretući svog tasta...* (26)
- 10) a) *He picks up the money.* (12)
 b) *Uzima novac.* (28)

Oba navedena engleska primera sadrže frazne glagole sa partikulom *up* koja u primeru (9a) metaforizacijom proširuje svoje osnovno prostorno značenje ('na višoj prostornoj tački') u značenje 'potpuno, u velikoj meri' ili implicira preuzimanje objekta podizanjem sa date ravni (10a)¹⁵. U oba slučaja subjekat je animatan, postoji voljnost, a imenički argument (direktni objekat) kvantifikovan je determinatorima, pa postoje svi uslovi za telično tumačenje. Srpski prevod (9b) perfektivnim glagolom takođe svedoči o teličnosti, jer perfektivnost (shvaćena kao ograničenost situacije, up. Novakov 2016) u kombinaciji sa teličnošću (postojanje cilja) implicira obuhvaćenost postojećeg cilja datom situacijom, odnosno njegovo dostizanje, što je implicirano u engleskim rečenicama. Dakle, u ovim primerima cilj predstavlja dovođenje osobe u nameravano stanje, dolazi do promene stanja date osobe, kao u primeru (9a), sa glagolom sa prefiksom *pretući*, ili do preuzimanja neanimatnog objekta, kao u primeru 10a, sa glagolom *uzimati*¹⁶. Pošto je u engleskom primeru (10a) upotrebljen narativni prezent, srpski prevod (10b) sadrži imperfektivni glagol u narativnom prezentu, ali sa implikacijom trenutne izvršenosti situacije.

Naredni primeri takođe ilustruju telične situacije:

- 11) a) *From time to time he notes down a figure that he is given.* (20)
 b) *S vremena na vreme zabeleži neku brojku koju je upravo čuo.* (34)
- 12) a) *Their instructions are to turn out the occupants this very day...* (48)
 b) *Rečeno im je da istog dana isteraju sve iz zdanja ...* (58)

Naime, u ova dva primera subjekti su animatni, a postoji i voljnost. Frazni glagol u primeru (11a) sadrži partikulu *down* koja je svoje fizičko značenje (na nižoj prostornoj tački) proširila u značenje potpune izvršenosti, te postavlja krajnju tačku za tu situaciju; imenički argument je neanimatan i modifikovan neodređenim članom (*a figure*), a srpski perfektivni glagol s prefiksom *zabeležiti* (11b) takođe prenosi to ograničenje ('pisati dok se ne zabeleži'). Primer (12a) sadrži frazni glagol *turn out* u kojem partikula *out* zadržava svoje prostorno značenje (premestiti izvan datog prostora), a iza kojeg sledi animatni argument modifikovan određenim članom. Prevodni ekvivalent je i u ovom slučaju perfektivni

¹⁵ Uzimajući u obzir primedbe recenzenta, konstatuje se da engleski frazni glagoli predstavljaju semantičke spojeve leksičkog glagola i adverbijalne partikule. Isto tako, konstatuje se da tumačenje koje se zasniva na metaforizaciji već postoji u novijoj literaturi, te da je, na primer, primenjeno u radu koji je objavljen u zborniku radova sa konferencije *Jezici i kulture u prostoru i vremenu* IV/1 (Novakov 2015). U tom radu mogu se naći detaljnije tumačenje takve analize i dodatne reference.

¹⁶ Klajn (2002: 242) konstatuje da *uzeti* danas spada u proste glagole, mada ga je Belić svrstavao u glagole sa vezanom osnovom; zato se ni glagol *uzimati* ne tretira kao glagol sa prefiksom.

glagol sa prefiksom *isterati* (12b). Prema tome, željeni cilj je ili situacija nastala nakon realizovane aktivnosti (11a) ili izmeštenost osoba (12a).

Sledeći primeri ilustruju situacije sa neanimatnim subjektom:

- 13) a) *This weather makes old scars ache.* (33)
 b) *Po ovakvom vremenu bole stari ožiljci.* (45)
- 14) a) *The play has turned into some kind of low comic interlude...* (58)
 b) *Predstava se pretvorila u nekakav, jedva komičan, igrokaz...* (66)
- 15) a) *By the end of this period, the winds and tides had carried them to the edge of the known earth.* (65)
 b) *Kako se taj period bližio kraju, vetrovi i plime odneše kraljeve kćeri do same granice poznatog sveta.* (72)
- 16) a) *The warm weather has brought sweating sickness to London, and the city is emptying.* (89)
 b) *S toplim vremenom u London je stigla i bolest znojenja, i u gradu je sve manje sveta.* (92)

Neanimatni subjekat u primeru (13a, *this weather*) uz dinamičan glagol *make*, ovde upotrebljen u značenju ‘prouzrokovati’, ‘izazvati’, sa klauzom kao dopunom *old scars ache* očitio ne podrazumeva agentivnost niti voljnost, ali dovodi do određenog rezultata ili fizičkog stanja. Imajući u vidu izvorni semantički sadržaj koncepta teličnosti, ova situacija bi se mogla svrstati u telične, jer vodi ka određenom stanju. Ipak, pošto je imenica *scars* u množini i ne prethodi joj determinator koji bi je konkretizovao, ova situacija implicira iterativnost, validnost u neograničenom periodu, pa je tom smislu atelična (up. analizu primera 2a B. Komrija). Srpski prevod sadrži imperfektivni glagol *boleti* koji potvrđuje ovakvu analizu, jer ne implicira specifikovan cilj. Ostali primeri iskazuju situacije koje dovode do određenog rezultata, pa se, i pored odsustva animatnog agensa, koji bi svesno usmeravao događaj ka cilju, mogu svrstati u telične. Subjekt *the play* u primeru (14a) može se shvatiti i kao izvedba određene grupe ljudi, ali čak i u tom slučaju ne podrazumeva voljnost, odnosno želju da se proizvede naznačeni rezultat – do njega se došlo sticajem okolnosti (o toj mogućnosti piše Deklerk, up. odeljak 2.4.). Na to ukazuje i srpski prevod sa perfektivnim povratnim glagolom. Preostala dva primera (15a, 16a) za subjekte imaju sile prirode (*winds, tides, weather*) koje stvaraju uslove za dostizanje rezultata – stizanja do naznačene pozicije (15a) ili do unošenja nove komponente u postojeću situaciju (16a). Srpski prevodi i u ovim primerima obuhvataju perfektivne glagole (*odneti, stići*) koji impliciraju završnu tačku koju treba dostići (što ne znači da je teličnost direktno povezana sa perfektivnošću, up. Novakov 2016).

Navešćemo još tri primera:

- 17) a) *They are overturning chests and tipping out their contents.* (48)
 b) *Preturaju sanduke, vade sve iz njih ...* (58)
- 18) a) *He closes the new book.* (40)
 b) *Sklapa novu knjigu.* (51)
- 19) a) *He loses the thread of the conversation when they try to tell him their reasons for going to Calais ..* (15)
 b) *On gubi nit razgovora kad trgovci pokušavaju da mu objasne zbog čega su se zaputili u Kale ...* (30)

U engleskoj rečenici (17a) leksički glagol *overturn* je glagol sa prefiksom, ali upotrebljen u obliku koji se naziva engleski progresivni aspekt i tipično odgovara srpskom imperfektivnom vidu. Glagolski prefiks implicira ciljnu tačku (‘pokretom dovesti u drugi položaj’), ali se u progresivnom aspektu ta granica neutralizuje, odnosno ne precizira se da li je dostignuta. Dakle, kao što je to već konstatovano u literaturi (na primer, Smith 1991) engleski jezik dozvoljava kombinaciju teličnog glagola i imperfektivnog vida, što je i slučaj u ovom primeru. Srpski prevod sadrži prezent imperfektivnog glagola *preturati*, koji prenosi implikaciju iz engleskog primera da ne postoji granična tačka/cilj koje treba dostići.

Poslednja dva engleska primera (18) i (19) predstavljaju telične situacije sa animatnim agensima i modifikovanim imeničkim argumentima koji označavaju cilj. Treba još dodati da je u tim engleskim rečenicama upotrebljen narativni prezent, što dovodi do upotrebe imperfektivnih glagola (*sklapati, gubiti*) u srpskom prevodu, ali uz implikaciju izvršenosti, dosezanja cilja u nizu situacija u prošlosti. Kada se radi o vrsti cilja, u ovoj grupi primera cilj čini promena pozicije u prostoru (17, *overturn*), promena izgleda fizičkog objekta (18, *close the book*) i rezultirajući obrt u mentalnom procesu (19, *lose the thread*).

4. ZAKLJUČAK

Kao što je već napomenuto, u ovom radu postavljena su dva cilja: da se razmotre pojedine komponente koncepta teličnosti, pre svega animatnost, agentivnost i voljnost (da bi se razjasnili različiti stavovi koji o njima postoje), a da se zatim te komponente razmotre u konkretnim engleskim primerima i njihovim srpskim ekvivalentima. Tako su u prvom delu rada uz opšta određenja teličnosti, prikazane postavke o pojedinim uslovima koji su potrebni da bi se situacija definisala kao telična. Taj prikaz jednog dela obimne literature o teličnosti pokazao je da, po svemu sudeći, teličnost izvorno (Garey 1957, Vendler 1957/67) nije koncipirana kao situacija u kojoj cilj podrazumeva isključivo postignuće animatnog agensa i njegovu nameru da taj cilj ostvari, već pre kao dostizanje rezultata uopšte, stvaranje određenog učinka. Polazeći od značenja grčke reči *télos* kao koncepta cilja, kasnijim razvojem tog koncepta njemu je pridodata komponenta koja podrazumeva nameru ili želju nekog živog bića da nešto ostvari. Prema tome, teličnost, povezana sa opštijim pojmom rezultativnosti, dovodi se i u vezu sa realizovanim ciljem bez animatnog subjekta (up. citat na strani 2 - Filip 2012, 721).

U drugom delu ovog rada teorijske postavke o teličnosti povezane su sa konkretnim engleskim primerima i njihovim srpskim prevodnim ekvivalentima da bi se razmotrilo postojanje cilja ili rezultata i u situacijama bez animatnog agensa, kao i da bi se preciznije odredilo šta sve može činiti cilj ili rezultat. Nekoliko prokomentarisanih primera sa animatnim i neanimatnim subjektom pokazalo je da se u oba slučaja može govoriti o rezultatu ili učinku, pri čemu taj rezultat u znatnoj meri zavisi od semantike leksičkog glagola: dinamični glagoli podrazumevaju stvaranje određenog fizičkog objekta ili mentalne tvorevine, kao i pokret do date tačke, pomeranje datog predmeta. Tako rezultat mogu činiti konkretne promene odlika ili stanja nekog predmeta, stvaranje nekog novog predmeta, dostizanje određene tačke kretanjem ili pomeranjem, ali i apstraktnije promene mentalnog stanja ili stava. Kompleksna tematika rezultata prevazilazi okvire ovog rada koji se prvenstveno bavi određenim komponentama teličnosti, pa zaslužuje da bude tema posebnog proučavanja.

Konačno, upoređivanje engleskih i srpskih primera potvrdilo je strukturne razlike u izražavanju koncepta teličnosti, pri čemu se u engleskim primerima cilj uglavnom označavao argumentom glagola (direktnim objektom), a u srpskim prevodnim ekvivalentima perfektivnim glagolskim leksemama sa prefiksima; imperfektivni glagoli sreću se u prevodu kao ekvivalenti engleskog narativnog prezenta.

LITERATURA

- Binnick, R. (1991). *Time and the verb: A guide to tense and aspect*. New York: Oxford University Press.
 Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Declerck, R. (1979). Aspect and the bounded/unbounded (telic/atelic) distinction. *Linguistics* 17 (7-8), 761-794.
 Filip, H. (1999). *Aspect, eventuality types, and nominal reference*. New York: Garland.
 Filip, H. (2012). Lexical aspect. In: *The Oxford handbook of tense and aspect* (R. I. Binnick, ed.). Oxford: Oxford University Press, 721-751.
 Garey, H. (1957). Verbal aspect in French. *Language* 33, (2), 91-110.
 Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 1*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva/ Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.
 Krifka, (1998). The origins of telicity. In: *Events and grammar* (S. Rothstein, ed). Dordrecht: Kluwer, 197-235.

- Novakov, P. (2005). *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura.
- Novakov, P. (2015). Idiomaticnost engleskih frazno-predložkih glagola i njihovih srpskih ekvivalenata. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IV/1* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 351-362.
- Novakov, P. (2016). Teličnost i perfektivnost u engleskom i srpskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru V* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 395-406.
- Piper, P. i dr. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU/Beogradska knjiga/Matica srpska.
- Smith, C. (1991). A speaker-based approach to aspect. *Linguistics and Philosophy* 9 (1), 97-115.
- Vendler, Z. (1967). Verbs and Times. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 97-121.

IZVORI ZA UZORAK

- Mantel, H. (2009). *Wolf Hall*. London: Fourth Estate.
- Mantel, H. (2013). *Vučje leglo*. Beograd: Mladinska knjiga. (prevod: Vladimir D. Janković)

COMPONENTS OF ENGLISH TELIC STRUCTURES AND OF THEIR SERBIAN EQUIVALENTS

Summary

The complex concept of telicity implies several components which have been a significant topic for linguistic research. The first part of this paper reviews some of these components in the relevant selected sources about telicity, starting from the article in which the term was introduced (Garey 1957). According to these sources, telicity is defined as a situation having a definite terminal point whose meaning, in addition to the lexical verb, is determined by the arguments of that verb; thus telicity implies the levels of lexeme, phrase and clause. Moreover, the paper focuses on the differences in the opinions concerning the animacy, agentivity and intentionality of a telic situation, as well as on the kinds of goal realized in a given context (for example, creation of a specific physical object, movement of an object to a certain position, changed mental state of the subject etc.). Relying on the opinion of some authors that telicity was originally related to the creation of a result, not necessarily to an animate agent who intends to achieve a certain goal, the paper provides comments on the examples excerpted from a contemporary British novel (*Wolf Hall* by Hilary Mantel) and their Serbian translation equivalents. The examples discussed include resultative situations with both animate and inanimate subjects, arguing for a broader approach to telicity which would not rely only on animate agents and intentionality. Finally, bearing in mind morphosyntactic differences between English and Serbian (for instance, in the expression of verbal aspect), the compared examples both point to the specificities in these languages concerning telicity and give a contribution to the specification of that concept in general.

Keywords: agent, animacy, goal, English, Serbian, telicity, volition.

Predrag Novakov
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
predragnovakov@sbb.rs

VIOLETA STOJČIĆ

SEMANTIČKA PROZODIJA U KOLOKACIJAMA I KONTEKSTU U SRPSKOM I ENGLESKOM JEZIKU

Tema rada je semantička prozodija u srpskom i engleskom jeziku, i to kod imenica i prideva opšteg značenja, koja se ostvaruje putem kolociranja ili u određenom kontekstu. Semantička prozodija nije deo leksičkog značenja, tj. nije komponenta denotacije ili konotacije. Semantičku prozodiju treba ispitati na uzorcima jezika u upotrebi, jer je učestalost u udruživanju i u upotrebi u naročitom kontekstu pokazatelj kakva semantička prozodija odlikuje ispitane lekseme. Na osnovu distribucije imenica i prideva opšteg značenja u srpskom i engleskom jeziku obradićemo semantičke profile odabranih leksema radi opisa njihove semantičke prozodije. Uzorak ukazuje na to da imenica *začetak* u srpskom jeziku ima pozitivnu prozodiju, jer kolocira sa imenicama kakve su *kultura* i *preporod* (*začetak kulture/preporoda*), isto kao i njen engleski sinonim *beginnings*, koji kolocira sa imeničkim sintagmama koje imaju pozitivnu sadržinu (*beginnings of civilized life*).

Ključne reči: semantička prozodija, kolokacija, kontekst, leksičko značenje, učestalost

1. SEMANTIČKA PROZODIJA U LINGVISTIČKOJ LITERATURI

U literaturi se može primetiti da se o semantičkoj prozodiji govori u vezi sa leksičkim obrascima koje obrazuju reči uopštenog značenja kao i u vezi sa kontekstom i kontekstom u kojima su ti obrasci upotrebljeni. Louw (1993) smatra, na primer, da leksema *set in* u engleskom jeziku ima negativnu prozodiju, jer onda kada je govornik upotrebi, on donosi pragmatičku odluku da ukaže na to da je njegov stav prema onome o čemu govori negativan. Stubbs (2001) takođe sagledava pragmatiku prirodu prozodije, a naziva je diskursnom prozodijom, pre nego semantičkom. Whitsitt (2005) se poziva na Louwa i smatra da je pogrešno insistirati na tome da semantička prozodija zavisi od govornikove namere jer semantička prozodija proističe iz dijahrone modifikacije značenja, do koje je, na primer, u slučaju lekseme *set in* došlo usled učestale upotrebe imenica negativnog značenja u funkciji subjekta, što je dovelo do negativizacije celokupne konstrukcije. Philip (2011: 60) ukazuje i na to da se u literaturi može uočiti tendencija da se semantička prozodija opiše kao evaluaciona (engl. 'evaluative semantic prosody') jer je ona kategorija koja se, s jedne strane, odnosi na značenje koje proističe iz stavova govornika i njihove procene, a s druge strane, na komunikativnu funkciju jedne jedinice.

Semantička prozodija je još jedna semantička i frazeološka kategorija koja je proistekla iz stava da u leksičko značenje ne treba svrstati samo ono značenje koje leksema ima sama po sebi, kao kakvo rečničko određenje, već i značenje koje imaju proširene jedinice značenja (engl. 'extended units of meaning'), kako ih je nazvao Sinclair (1996). Stubbs (2001: 22) govori o tome da se J. Sinclair posvetio izučavanju kolokacijskih obrazaca i njihovom značaju za sam koncept značenja i da je predložio hipotezu da su jedinice značenja većinom frazne, a da se malo reči bira nezavisno od drugih. Ti frazni odnosi klasifikovani su u četiri vrste, i to:

- a) kolokacije – učestala udruživanja reči; identifikuju se u tekstovima (npr. *rancid butter*);
- b) koligacije – udruživanja gramatičkih oblika; koligacija je apstraktnija od kolokacije i identifikuje se u nizovima reči kao podatak o strukturi (npr. imenica *cases* se učestalo javlja sa kvantifikatorima, i to *in some cases* i *in many cases*);

c) semantička preferencija – skup kolokata koji se učestalo udružuju, a dele neko semantičko svojstvo i obuhvataju reči iz istog leksičkog polja. Na primer, pridev *large* se javlja sa imenicama iz leksičkog polja količine i veličine, npr. *number, scale, part, amounts*;

d) semantička prozodija – tendencija pojedinih reči da se udruže sa drugim rečima koje imaju negativno ili pozitivno značenje. Glagol *cause* uvek bira reči negativnog značenja, kakve su *problems, illness, death* i *damage*. Prema Sinclairu (1996: 88), semantička prozodija je izbor funkcije koja povezuje značenje sa komunikacijskom namerom.

Kako primećuje McGee (2012: 171-172), pri izučavanju pojedinačnih reči, izraza i diskursa u kojima se određene reči i izrazi javljaju, došlo se do zaključka da se ti segmenti mogu opisati tako da se kao njihovo svojstvo odredi i semantička prozodija, koja je u većini slučajeva negativna. Ovo svojstvo uočeno je pri posmatranju tipičnosti javljanja, a podaci iz korpusa koji se odnose na statističke tendencije jesu, zapravo, olakšali izučavanje semantičke prozodije. S obzirom na to da se pozitivnost ili negativnost značenja najpre dovodi u vezu sa konotacijom, McGee (2012: 171-172) ukazuje na to da su konotacija i semantička prozodija sasvim različita svojstva; u engleskom jeziku leksema *skinny* opisuje mršavu gradju tela, ali ima negativnu konotaciju, za razliku od lekseme *slim*, koja opisuje mršavost, ali sa pozitivnom konotacijom. McGee (2012: 171-172) ovde govori o asocijacijama koje ovi pridevi mogu imati, jer njihova takozvana rečnička značenja jesu *skinny* [VERY THIN, ESPECIALLY IN A WAY THAT IS UNATTRACTIVE] i *slim* [ATTRACTIVELY THIN]. Zbog toga što već u svojim značenjima ovi pridevi ukazuju na negativnu odnosno pozitivnu karakteristiku, oni nisu dobar primer semantičke prozodije, koja se, inače, ne može pratiti kod leksema u izolaciji (McGee 2012: 171-172). I Bednarek (2008: 130) je naglasila da semantička prozodija nije konotacija reči, koja je zapravo asocijativno značenje, niti se na osnovu konotacije može suditi o vrednosti semantičke prozodije. Čak i reči koje imaju negativnu prozodiju, jer biraju druge reči negativnog značenja, nemaju negativnu konotaciju.

Stubbs (1995: 23-55) se u pogledu izučavanja bilo koje pojave vezane za kolociranje zalaže za kvantitativnu proveru podataka i analizu većih jezičkih uzoraka, jer intuicija izvornih govornika nije pouzdana, a naročito kada je reč o semantičkoj prozodiji. U tom pogledu, Stubbs (1995: 23-55) je izučio semantičku prozodiju lekseme *cause* u engleskom jeziku, i to oslanjajući se na podatke u rečnicima i na nekoliko korpusa. I kao glagol i kao imenica leksema *cause* je vezana za kontekste u kojima je reč o problemima, šteti, smrti i bolesti. Oko 80% primera upotrebe lekseme ukazuje na negativnu prozodiju, 18% na neutralnu, a 2% na pozitivnu. Kolokati koji se učestalo javljaju u kolokacijama sa leksemom *cause*, i to ili kao objekat glagola *cause* ili u predloškoj konstrukciji koja dolazi posle imenice *cause*, a imaju negativno značenje jesu *abandonment, accident, anger, annoyance, anxiety, breakage, catastrophe, chaos, concern, confusion, crisis, damage, danger, death, deficiency, delay, deterioration, difficulty, disaster, disruption, disturbance, doubt, harm, inconvenience, interruption, nuisance, pain, rejection, suffering, suspicion, trouble, uneasiness*.

2. ODLIKE SEMANTIČKE PROZODIJE

Definicija semantičke prozodije potiče od Louwa (1993: 157), koji je ovu pojavu odredio kao stalnu auru značenja kojom jednu jedinicu obogaćuju njen kolokati. Ova definicija je terminološki neprecizna, ali je dosledna frazeološkom pristupu izučavanju leksičkog značenja, u kome se leksički obrasci smatraju okruženjem u kome reči realizuju vid značenja koje nije ni primarno značenje, tj. denotacija, jer ne kazuje na šta se reč odnosi, niti izvedeno značenje, tj. konotacija, koje proističe iz asocijacija i emotivnog stava govornika prema denotatu. Sinclair (2003: 117) objašnjava da je pojam semantička prozodija pre svega proistekao iz potrebe da se njime označi značenjsko svojstvo kojim se odlikuju kombinacije reči, i to u rečenici, pre nego jedna reč. Prema Louwu (2000: 48-94), semantička prozodija je oblik značenja koji realizuju nizovi kolokata, i može se opisati kao pozitivna ili negativna; šire posmatrano, njena funkcija je ekspresivna i njome govornik izražava svoj stav prema nekoj pragmatškoj situaciji.

U vezi sa gramatičkim faktorima kod semantičke prozodije, Louw (2000: 48–94) zapaža da je semantička prozodija nekih reči u tesnoj vezi sa sintaksičkim strukturama. U slučaju reči *build up* u engleskom jeziku, i u imeničkoj i glagolskoj službi, ova povezanost se dosledno može pratiti u korpusima. Štaviše, sprega prozodije i sintakse reči *build up* se može objasniti putem tumačenja vanjezičkih uslova; tako, Louw (2000: 48–94) tvrdi da onda kada čovek ima sudbinu u svojim rukama i kada može o njoj odlučivati, upotrebljava se glagol, čija semantička prozodija je pozitivna. To pokazuju sledeće konkordance:

- 1 *ents or hints, for these will help **build up a clear picture** as you become more c*
- 2 *ted Saturn always makes it hard to **build up a coherent outlook** on life, to get i*
- 3 *n all branches of astrology and to **build up a comprehensive thesis** on the subjec*
- 4 *night. Fill your mind with it and **build up a feeling** of pleasant anticipation*
- 5 *of yourself. In this way you will **build up a more objective self image**. Do you*

Sasvim suprotno, ono što se opisuje upotrebom imenice *build up* jeste negativno i opasno, i to kada je čovek u milosti i nemilosti sila van njegove moći, kako se vidi u sledećim konkordancama:

- 1 *im very clearly FCH just what the **build up of cholesterol** in his arteries can re*
- 2 *t time to examine too closely the **build up of fascist forces** on the Continent th*
- 3 *of emotions and urges leads to a **build up of frustrated energy** which will inevi*
- 4 *rticular our father; leading to a **build up of frustration and bitterness**, and in*
- 5 *royal of our ideals, leading to a **build up of tension** and in some cases to physi*

Louw (2000: 48–94) je i na primerima određenih struktura pokazao da se semantička prozodija ostvaruje u naročitim kontekstima. Na primer, struktura *end + up + -ing* upotrebljava se u kontekstima u kojima je prisutan pokazatelj razočaranja zbog toga što se neka situacija u kojoj su postojale naznake da se nešto može povoljno okončati preokrenula na štetu učesnika koji je zbog toga ponižen. Takve strukture su i *finish + up* i *wind + up*, kao i *faced + with + only + to + be + -ed*. Slična funkcijska komponenta prisutna je u semantičkoj prozodiji povratnog roda nekih glagola, kod kojih je ona pokazatelj da postoji razočaranost zbog toga što se treba istrgnuti iz neke situacije. Naime, neko oklevanje zahteva drastične korake kako bi se situacija popravila, a to se najčešće kazuje strukturom *get + -self + -ed*, na primer u sledećim konkordancama:

- 1 *Mr Ashdown has to fight clever to **get himself noticed**, and there is no*
- 2 *phone for maybe three hours trying to **get myself calmed down** enough so that I*
- 3 *stardom in the courtroom if she could **get herself focused**. I always had a*
- 4 *at a crossroads. If Europe could **get itself organized**, it would be able #*

Partington (2004: 135–137) je izučio konkordance glagola *set in* u akademskom diskursu engleskog jezika. Preko konkordanci je dokazano da imenice u službi subjekta imaju negativno značenje, npr. *foot-rot, deterioration, loss of confidence*. Čak i onda kada negativnost nije eksplicitno naznačena imenicom, kao u primeru imenice *reaction*, kontekst ukazuje na to da je ta reakcija nepovoljna, kako pokazuje konkordanca [*. . .*] *prices [were] so high on the South Coast that some customers sold their boats, moved them abroad or kept the old ones longer. The **inevitable** reaction has **set in**. Marinas are reporting empty berths and are freezing, and in some cases reducing prices.*

Hunston (2007: 251–258) objašnjava kako za neke reči prozodiju određuju fraze u kojima se one koriste. Tako, iako se imenica *influence* mnogo češće udružuje sa pridevom *positive* nego sa pridevom *negative*, izraz *under the influence* tipično bira imenicu koja se odnosi na nešto nepoželjno, kao što je droga ili alkohol. Slično tome, pridev *persistent* nema prozodiju kada je upotrebljen kao deo predikata, ali kada je upotrebljen ispred imenice, onda opisuje negativne pojave, pa ima negativnu prozodiju, na primer *...for a grant to rehabilitate **persistent drug users, ex-offenders** ...*

Almela (2011: 47–48) u vezi sa glagolom *cause* u uzorku engleskog jezika koji ispituje zapaža da kada *caused by* prati imenica kojom se ne može ostvariti negativna semantička prozodija datog glagola onda se ta prozodija nadoknađuje kroz pridev negativnog značenja. Ovaj mehanizam se naziva prozodijska nadoknada (engl. ‘prosodic compensation’). U primerima u kojima se radi o spoju *caused by* + *gene* pridevi koji modifikuju datu imenicu jesu *recessive*, *faulty*, *defective*, *abnormal* i *inappropriate*, od kojih svi imaju negativno značenje.

Philip (2011: 77-79) objašnjava zašto semantička prozodija nije dostupna introspekciji, već se mora identifikovati u većim uzorcima jezika. Razlog je to što ona nije povezana sa pojedinačnim rečima, već diskursnim jedinicama. Naime, jedna reč može biti zastupljena u većem broju prozodija, u zavisnosti od njenih kolokacija, koligacija i semantičkih preferencija. Ona se u tim obrascima mora i posmatrati, a ne u izolaciji. Za razliku od značenjskih asocijacija prisutnih kod konotacije, semantička prozodija je neposredno povezana sa kontekstom situacije i može se identifikovati samo u jeziku u upotrebi.

Sve odlike semantičke prozodije (pod terminom ‘evaluaciona prozodija’) opisao je Partington (2014: 287 – 288):

- a) Prozodija se tiče izučavanja evaluacionog značenja putem kolokacijskih obrazaca.
- b) Kada se prozodija ostvari u tekstu, ona označava govornikov stav i procenu.
- c) Prozodija nije svojstvo reči, već svojstvo reči i izraza koji učestalo kolociraju.
- d) Evaluaciona prozodija jedne jedinice vezuje se za njene semantičke preferencije.
- e) Distribucija evaluacionog značenja je sinhrona i proteže se čitavim kontekstom i usmerava interpretaciju datog iskaza u kontekstu.
- f) Evaluaciona prozodija je osnovna komponenta frazeoloških jedinica značenja. Ona se može shvatiti kao razlog zbog koga se bira jedna leksička jedinica a ne neka druga.
- g) Ipak, grubo se procenjuje da se ovo semantičko svojstvo može identifikovati samo kod oko 5% reči i njihovih kolokata (Partington (2014) prema Stubbs (2001)).
- h) Prozodija nije uvek jednaka za jednu istu jedinicu u svim njenim oblicima i upotrebama; ona se može menjati u zavisnosti od sintaksičkog okruženja, vrste diskursa ili doslovnog i prenesnog značenja reči.

3. ANALIZA UZORKA

U analizi uzorka srpskog i engleskog jezika ispitaćemo semantičku prozodiju imenica i prideva u kolokacijama u kojima su ispitane imenice i pridevi upotrebljeni u onom značenju koje je neutralno i opšte. Uzorak oba jezika predstavlja autentičan jezik u upotrebi, ali se u analizi pozivamo i na rečnike dvaju jezika radi opisa značenja analiziranih reči. Uzorak je sačinjen na osnovu korpusa koji obuhvataju tekstove književne, esejističke i žurnalističke vrste; za engleski jezik uzorak smo ekstrahovali iz Britanskog nacionalnog korpusa i *Longman Dictionary of Contemporary English*, a za srpski jezik iz izvora koji su nabrojani u Izvorima. O semantičkoj prozodiji sudićemo na osnovu datog značenja, što je naročito važno kod višeznačnih leksema, u kome se jedna leksema učestalo upotrebljava a) u kolokacijama sa drugim rečima pozitivnog ili negativnog značenja ili b) u kontekstima pozitivnih ili negativnih parametara.

Semantičku prozodiju smatramo semantičkim svojstvom leksema koje ih odlikuje onda kada lekseme pokazuju tendenciju da u datom značenju ili uobičajeno biraju partnerske kolokate koji se odnose na entitete, apstrakcije, procese, događaje, osobine, i ostalo, koji imaju negativna ili pozitivna obeležja, ishod, uticaj, dejstvo, i slično, ili da se učestalo javljaju u određenom diskursnom ili situacionom kontekstu sa negativnim ili pozitivnim uslovima. Semantičku prozodiju posmatramo kod neutralnih značenja višeznačnih imenica i prideva, pod čime podrazumevamo da u datom značenju nema značenjskih komponenata koje ukazuju na to da je entitet, apstrakcija ili osobina negativna ili pozitivna i koje bi same po sebi bile ograničenje u kolociranju. Primera radi, neće se uzimati u obzir opisni pridevi kakvi su srp. *dopadljiv* [LEPE SPOLJAŠNOSTI; KOJI IZAZIVA PRIJATNA OSEĆANJA] i engl. *delightful* [PLEASING], koji

opisuju karakteristike prijatne čulima, ili srp. *zastrašujući* [KOJI ULIVA STRAH] i engl. *terrifying* [CAUSE TO FEEL EXTREME FEAR], koji opisuju karakteristike koje bude osećanje nemira. U tom pogledu, negativnom/pozitivnom semantičkom prozodijom smatramo onu prozodiju a) koja se ispoljava onda kada leksema u svom neutralnom značenju uobičajeno bira partnerski kolokat u leksičkom obrascu koji se odnosi na entitet, apstrakciju ili osobinu negativnih/pozitivnih karakteristika i b) koja se nadoknađuje negativnim/pozitivnim kontekstom onda kada data leksema ne obrazuje kolokaciju sa drugom leksemom negativnog/pozitivnog značenja. U tom pogledu, semantičku prozodiju ispitujemo istovremeno imajući u vidu dva stanovišta, i to:

a) leksikološko, prema kome se semantička prozodija određuje na osnovu kolokacija, kao proširenih jedinica značenja; ovde ćemo posmatrati leksiku, i to leksičke obrasce u rečenici, koje jedna leksema u određenom značenju obrazuje sa drugim leksemama negativnog/pozitivnog značenja ili iz određenog semantičkog polja (v. Louw, 1993; Hunston i Francis 2000; Stubbs, 1995); i

b) pragmatičko, u kome se semantička prozodija smatra diskursnom ili pragmatičkom; ovde posmatramo rečenicu kao iskaz, a semantičku prozodiju kao svojstvo koje se ostvaruje u uslovima negativnog/pozitivnog konteksta diskursa ili konteksta situacije (v. Sinclair, 1999; Louw, 2000). Pragmatičke parametre određujemo prema Brown i Yule (1983).

3.1. Prozodija imenica u srpskom i engleskom jeziku

A) srp. *posledica* / engl. *consequence*

Imenica *posledica* u srpskom jeziku je jednoznačna i odnosi se na ono što nužno sledi i proizlazi iz nekog uzroka. Ova imenica se učestalo upotrebljava u negativnom kontekstu, zbog čega ima negativnu prozodiju. Njena prozodija, naime, isključivo je određena kontekstom diskursa i kontekstom situacije. S obzirom na to da se najčešće upotrebljava sa pridevima *nesaglediv* [OGROMAN] i *dalekosežan* [ZNAČAJAN], koji su, takođe, neutralnog značenja, kolociranje nije presudan faktor za vrednovanje semantičke prozodije ove imenice. Zbog toga, ova imenica svoje prozodijske odlike ostvaruje kroz prozodijsku nadoknadu, koju obezbeđuje neposredan jezički kontekst. Kako se vidi u rečenici *Slike iz Prinstona stalno su mi leblede pred očima, kao što se na mrežnjači dugo osećaju posledice delovanja neke jake svetlosti* (Pupin, ASK), posledica je negativan efekat koji jaka svetlost ima na osetljivo tkivo mrežnjače, što je činjenica koja spada u znanje o jednoj negativnoj pojavi, odnosno u znanje o svetu ili kontekst opšteg znanja (engl. 'general knowledge context').

Primeri iz uzorka koji smo obradili pokazuju da je kontekst u kome se imenica *posledica* pojavljuje restriktivan i određuje njenu prozodiju. Kako smo pomenuli, kontekst situacije je isključivo negativan; okvir teme (engl. 'topic framework') u fragmentima diskursa, tj. u iskazima u kojima se ova imenica pojavljuje, čine aktivirani elementi konteksta koji eksplicitno kazuju kakav je domen diskursa. U najvećem broju primera uvideli smo da se imenica *posledica* javlja u okvirima teme koji ukazuju na to da se govori o negativnim pojavama, a u kontekstu nisu prisutni leksički elementi koji određuju njenu prozodiju, pa tako kontekst služi kao prozodijska nadoknada. Ovaj mehanizam je dominantan u upotrebi kolokacije *imati posledice*, čak i onda kada imenicu modifikuje pridev, jer se uglavnom radi o prethodno pomenutim pridevima *nesaglediv* i *dalekosežan*, na primer:

1) *Isto tako, nesagledive posledice imale su i političke, ekonomske, i diplomatske mere koje je matica preduzela protiv dijaspora, stavljanjem hermetičke ograde na Drini.* (Veljković, 2001)

2) *Saznavši za tajne pregovore s Rumunijom, on je zahtevao da učestvuje u pregovorima, upozoravajući da će u suprotnom oslabiti njegov položaj u Srbiji, i uslediće, verovatno, njegova ostavka [Международные отношения 1936: nr. 262, str. 358–361]. Posredstvom svoga poslanika u Londonu on je 4/17. maja 1915. zamolio E. Greja da se 22 pregovori s Rumunijom ne vode bez znanja vlade Srbije, jer bi mogli imati nesagledive posledice.* (Čuruškin, 2014)

3) *U tu je politiku ugrađen revanšizam prema srpskom narodu kao „ugnjetačkoj“ naciji koji je imao dalekosežne posledice na međunacionalne odnose, društveno uređenje, privredni sistem, sudbinu moralnih i kulturnih vrednosti posle Drugog svetskog rata.* (Mihajlović i Krestić, 1995)

4) *Jer ako i poverujemo da su ona dvojica (Vjačeslav Ismailović Žamoida i Konstantin Mihailovič Sadrov, tako su se zvali) uspeli da u teškoj i iscrpljujućoj ideološkoj polemici poljuljaju izvesne sumnje koje su se javile u glavi republikanaca Verskojlsa (sumnje koje su mogle imati dalekosežne posledice), postojala je i sasvim opravdana bojazan da su i oni sami pretrpeli pri tom pogubni uticaj izvesnih protivdokaza.* (Kiš, 1980)

Iste pravilnosti zapažamo i kod upotrebe fraze *kao posledica/e*, u kojoj nije uobičajena upotreba bilo kakvog prideva, a fraza sama po sebi nije ni pozitivna niti negativna. Semantičku prozodiju, stoga, ova fraza ostvaruje samo u neposrednom kontekstu. Primetili smo da se negativna prozodija realizuje tako što se opisuje priroda posledice i njen uzrok (u genitivu u službi atributa), koji su isključivo negativne pojave, na primer:

1) *Kao posledica rata zapažaju se narušeni odnosi među polovima, koji uslovljavaju viškove žena u fertilnom periodu.* (Lukić, 2005)

2) *Erozija je pretežno antropogenog karaktera i razvila se kao posledica degradacije šuma, bujičnog oticanja rečnih tokova i spiranja tankog pedološkog pokrivača.* (Milanović, 2007)

3) *U periodu od 1990. do 2000. godine grad doživljava katastrofalan pad. To se može objasniti jednim delom kao posledica opšteg stanja u zemlji (društveno-ekonomska i politička kriza), ali i kao posledica nepovoljne privredne strukture ...* (Golubović i dr, 2003)

Što se tiče kolociranja, imenica *posledica* se udružuje sa pridevom *tragičan*, koji ima negativno značenje [ZLOKOBAN], kao u sledećim primerima:

1) *Zamoren uzaludnim naklapanjima u mračnim pivnicama gde se kuju lažne zavere i gde smišljaju atentate lažni sveštenici, pesnici i izdajnici, Gould Verskojls upisuje u svoju beležnicu rečenicu koju izgovata neki visoki kratkovidni student, i ne sluteći da će te njegove reči imati tragične posledice...* (Kiš, 1980)

2) *Crnim humorom, dovodeći stvari često do apsurdna, on pokazuje da je ustrojstvo sveta nenaklonjeno čoveku, da pojave imaju pogrešne uzroke i tragične posledice, da je svet besmislen.* (Petrov, 2008)

3) *Nastupiće i tragične posledice starih grehova: u času samog čina incestuozne ljubavi Bela umire, a potom Ban poludi. Peti čin nastavlja ovu sada tragičnu igru.* (Leovac, 1983)

Engleska imenica *consequence* ima neutralno značenje [SOMETHING THAT HAPPENS AS A RESULT OF A PARTICULAR ACTION OR SET OF CONDITIONS]. Sudeći prema uzorku, ovoj imenici u jednini nije svojstvena semantička prozodija, jer kolokati koje bira i konteksti u kojima se upotrebljava mogu biti i pozitivni i negativni, na primer *This discovery was an important consequence of his research* i *As a consequence staff rooms became divided, personal relationships shattered and effective schooling was destroyed*. Međutim, u množini ova imenica ima negativnu prozodiju, kako pokazuju sledeći primeri:

a) rečenice u kojima je imenica upotrebljena u kolokaciji sa pridevom koji je negativnog značenja, i to:

1) *Safety procedures had been ignored, with disastrous consequences.*

2) *If river levels continue to rise, it will have very serious consequences for many people's homes.*

3) *Ignoring safety procedures can have potentially tragic consequences.*

b) iskazi u kojima kontekst i kontekst nadoknađuju prozodiju koja nije ostvarena putem kolokacija, na primer:

1) *After the closing of its distribution centers led to organizational disaster, the firm did its best to minimize these consequences* – u zavisnoj rečenici pokazna zamenica *these* je koordinata označenog predmeta u kontekstu situacije;

2) *The long term **consequences** of the dispute are difficult to estimate* nadoknada je ostvarena putem konstrukcije sa predlogom *of* u funkciji atributa;

3) *They used mercury in those days too. And evidence is coming to light that present generations may still be suffering the **consequences**...* u kome u prvoj rečenici imenica *mercury* [ŽIVA] služi kao nadoknada negativne prozodije jer se odnosi na hemijski element koji je toksičan, te ima opasne posledice.

Kod određenih izraza sa imenicom *consequences* negativna semantička prozodija oblika *consequences* postala je značenjski konstituent; u institucionalizovanom određenju značenja, sudeći prema leksikografskim podacima i samoj upotrebi u jeziku, *consequences* se odnosi na negativan ishod. Takvi izrazi su sledeći:

1) *with ... consequences*, u kome je pridevski kolokat ispred imenice uvek negativan, npr. *This happened with **fatal consequences** in 1953 when the Lee Wick wall collapsed sending water shooting over the marshes to Jaywick*;

2) *take the consequences*, *face the consequences* i *suffer the consequences*, koji imaju funkciju kakve opomene da se nešto nepovoljno može desiti kao posledica nečijeg ponašanja, npr. *He broke the law, and he will have to **face the consequences**, ... but if he publishes what is improper, mischievous or illegal, he must **take the consequences of his own temerity** i The Third World, she said, will be the first to **suffer the consequences of over-consumption in the richer nations***;

3) *escape the consequences*, u kome glagol *escape* ukazuje na to da se radi o izbegavanju nečega opasnog ili neprijatnog, na primer ... *how he managed to survive as a stowaway on board ship in order to **escape the consequences of the revenge that he wreaked upon his master**...*

B) srp. *začetak* / engl. *beginnings*

Imenice *začetak* u srpskom jeziku i *beginnings* [THE EARLY SIGNS OR STAGES OF SOMETHING THAT LATER DEVELOPS INTO SOMETHING BIGGER OR MORE IMPORTANT] u engleskom odnose se na prvo javljanje ili nagoveštaj nečega; preciznije, uzorak pokazuje da se ovim imenicama ukazuje na osnovu od koje počinje razvoj nečega. U tom značenju, obe imenice imaju pozitivnu prozodiju. U kolokacijskom pogledu, ove imenice se udružuju sa apstraktnim imenicama tako da označe preobražaj, napredak ili procvat neke pojave. U srpskom jeziku kolokacijski partneri su imenice u genitivu, a u engleskom konstrukcije sa predlogom *of*, kao u sledećim primerima:

1) ***Začetak razvoja** savremenog Trsta počinje u doba vladavine Habsburškog cara Karla VI koji 1719. godine proglašava Trst slobodnom lukom.* (Blic, 2015)

2) *Ključna reč kojom se objašnjava **začetak progressa** u za to vreme najnaprednijoj zemlji sveta jeste sloboda.* (Madžar i Kovačević, 2013)

3) *Tako se, tek sa sticanjem autonomije kultura i prosveta počese brže razvijati, a za vreme **začetka** novog kulturnog i prosvetnog **preporoda** kod Srba, počeo se smatrati doba vladavine knjaza Miloša Obrenovića...* (Šujica i dr, 2013)

4) *Verses 17-24 list some of Cain's descendants, and show the **beginnings of civilized life**.*

5) *The **beginnings of modern thought** about sleep and dreaming can be traced to the late eighteenth century, the time of the Enlightenment.*

6) *It is therefore impossible to be dogmatic about the precise **beginnings of modern democratic thinking and politics**.*

U engleskom uzorku smo primetili da se data imenica udružuje sa pridevima koji imaju negativnih značenjskih komponenata, i to izrazima *from small / humble beginnings*. Oba prideva su višeznačna, pa u kolokaciji sa imenicom *beginnings* pridev *small* znači [OPERATING ON A MODEST SCALE], a pridev *humble* [OF MODEST PRETENSIONS OR DIMENSIONS]. Oba prideva opisuju neznatnost nečega po učinku, ra-

zvoju ili položaju. Međutim, kontekst u kojima se ova imenica javlja čak i u kolokacijama sa pomentim pridevima je uvek pozitivan, na šta ukazuju kontekstualni parametri. U tom pogledu, ako se prihvati stanovište da je semantička prozodija i diskursna prozodija, onda u ovom slučaju, uprkos kolokacijama sa pridevima negativnog značenja, pozitivan kontekst čuva pozitivnu prozodiju imenice *beginnings*, na primer:

- 1) *Thus a number of much larger curriculum reform schemes were undertaken. The first and probably the most influential of these grew from **small beginnings**.*
- 2) *From **small beginnings** the Credit Union has grown and flourished and offers advice and a means of saving for anyone in the parish.*
- 3) *It is exactly the same with the kingdom of Heaven. From **small beginnings** it will grow into a vast kingdom of God.*
- 4) *From those **humble beginnings**, Oxfam has grown into Britain's largest aid agency with an income of nearly 70 million pounds.*

Navedeni primeri pokazuju da se pomenuti izrazi upotrebljavaju onda kada se govori o skromnim počecima neke aktivnosti, organizacije, zajednice, i slično, koja je doživela procvat i postigla visok stepen razvoja, preuređenja, uspeła u poduhvatu, i drugo.

C) srp. *predznak* / engl. *omen*

Uzorak srpskog jezika ukazuje na to da imenica *predznak* ima negativnu prozodiju. Ova imenica znači [ZNAMENJE KOJE NAGOVEŠTAVA NEŠTO], a udružuje se sa imenicama koje se odnose na kraj nečega, kob ili opasnost, kao u sledećim primerima:

- 1) *Ovde je rašireno uverenje, da je eventualni susret dve svadbene povorke **predznak nesreće**, koja se nikako ne može izbeći ukoliko neveste pogledaju jedna drugu. (Pavićević, 2006)*
- 2) *Bio je to **predznak propasti** Obrenovića. (Savković, 1988)*
- 3) *... pošto je apsolutno bez talenta i bez temperamenta, bez mašte, bez stila, sivo u sivom; ali, ako, teško nama!, uspe da se popne i na najviši položaj u karijeri, onda je to **predznak kraja**, to će biti slom jednoga društva. (Petrović, 1956)*

Što se tiče engleske imenice *omen* [A SIGN OF WHAT WILL HAPPEN IN THE FUTURE], ona nema semantičku prozodiju, jer se udružuje sa leksemama negativnog i leksemama pozitivnog značenja. Najučestalije kolokacije obrazuje sa pridevima *good* i *bad*, na primer *The storm was over and he regarded that as a **good omen*** i *The seamen consider these cries a **bad omen***. S druge strane, u koligaciji sa predlogom *of*, ova imenica ima negativnu prozodiju i udružuje se sa imenicama koje označavaju neuspeh, pošast, zlu sudbinu ili nemio događaj, kao u sledećim primerima:

- 1) *At best this is a portent of immense struggle, at worst an **omen of defeat**.*
- 2) *... is frequently seen in stormy weather off the Cape of Good Hope and considered an **omen of ill fortune**.*
- 3) *... because it was seen to cry on 13 July in 1620, perhaps as an **omen of the plague**.*

Primitili smo da se i kod ove koligacije primenjuje prozodijska nadoknada onda kada se negativna prozodija ne ostvaruje u kolokaciji. Tako, primera radi, u rečenici *... it is quite common today for a newly wed bride to be terrified by the **omen of** a white hare appearing in her path, for this **augers ill** for her*, prozodija je nadoknađena izrazom *augur ill* [PORTEND A GOOD OR BAD OUTCOME], tako da ukaže na to da je beli zec zlokobno znamenje.

3.2. Prozodija prideva u srpskom i engleskom jeziku

A) srp. *bezuslovan* / engl. *unconditional*

Primarno značenje prideva *bezuslovan* u srpskom jeziku jeste [KOJI SE VRŠI BEZ IKAKVIH USLOVA]. U tom značenju ovaj pridev kolocira isključivo sa imenicom *predaja* i odnosi se na predaju jedne od zaraćenih strana pri kojoj ona nema nikakvih zahteva. Može se reći da je kolokacijski opseg ovog prideva u primarnom značenju vrlo ograničen, pa se ne može naći dovoljno podataka kako bi se sudilo o semantičkoj prozodiji. S druge strane, u sekundarnom značenju [POTPUN] ovaj pridev ima pozitivnu semantičku prozodiju jer obrazuje kolokacije sa imenicama koje se mogu svrstati u semantička polja [VRLINA] i [LJUBAV], kako pokazuju sledeći primeri:

- 1) *Bolje je, dakle, prekršiti pravila gostoprimstva nego obavezu da se bude istinoljubiv bez izuzetka, budući da je **bezuslovna istinoljubivost** najviši moralni nalog.* (Milenković, 2005)
- 2) *Umesto **bezuslovnog poverenja** u naučno znanje ovde se predlaže fleksibilni pristup tipovima znanja.* (Avramović, 2007)
- 3) *Predstava o **bezuslovnoj ljubavi**, u kojoj je neko voljen takav kakav je, deluje veoma primamljivo.* (Politika, 2015)

U engleskom jeziku primarno značenje prideva *unconditional* je isto kao i primarno značenje gore navednog srpskog prideva, i to [NOT LIMITED BY OR DEPENDING ON ANY CONDITIONS]. Takođe, u tom značenju, kako pokazuju podaci u korpusu, kolocira sa imenicama *surrender* i *withdrawal* iz semantičkog polja [RAT], tako da opiše predaju i povlačenje o kojima se ne može pregovarati. Što se tiče sekundarnog značenja [COMPLETE], u tom slučaju prozodija je pozitivna; kolokacijski opseg obuhvata imenice koje se odnose na osećanje naklonosti, podsticaj, saosećanje, i slično, kao na primer:

- 1) *Cage finds his **unconditional love** in Sera, whose very name is an acceptance of what will be.*
- 2) *The referees who continue to handle our games deserve our full and **unconditional support**.*
- 3) *The other angel, holding lilies, has a look of **unconditional forgiveness**.*

127

B) srp. *potpun* / engl. *utter*

Srpski pridev *potpun* i engleski pridev *utter* u uzorcima posmatramo u značenju [KOJI SE ISPOLJAVA U CELINI], i to u kolokacijama sa apstraktnim imenicama. Srpski pridev ima pozitivnu prozodiju i kolocira sa imenicama koje se odnose na osećanje zadovoljstva, prijateljskog i usklađenog odnosa, harmoniju i opisuje manifestacije tih pojava kao nesumnjive i očevidne, kako pokazuju sledeći primeri:

- 1) *Većina ljudi smatra da je to raj, onakav kakav zamišljaju hrišćani, ali ova reč u budizmu znači oslobađanje od beskonačnog ponavljanja reinkarnacija – koje obično podrazumevaju život ispunjen patnjom – i postizanje **potpunog blaženstva**, prosvetljenja koje nas oslobađa ličnih želja, potreba i tuge.* (Politikin Zabavnik, 2016)
- 2) *Naš najupečatljiviji utisak je da orkestar prepoznaje ruku Uroša Lajovica sa kojim je intenzivno sarađivao tokom protekle godine i da reaguje sa **potpunim razumevanjem** i sigurnošću na njegove dirigentske zahteve.* (Politika, 2007)
- 3) *Stapamo se sa partnerom i očekujemo **potpun sklad**, kakav na početku postoji između majke i deteta.* (Večernje Novosti, 2012)

Engleski pridev *utter* se upotrebljava sa imenicama za negativna osećanja, te ima negativnu semantičku prozodiju. Njime se naglašavaju nezadovoljstvo i nelagodnost ispoljeni u emotivnim doživljavanjima, usled nepovoljnih okolnosti ili odnosa sa drugima. Opisana emotivna stanja su stanja pojedinca koji je zbunjen, razočaran, bespomoćan ili koji pati, na primer:

- 1) *Evelyn had never experienced such **utter despair**.*
- 2) *Such a predicament would be a cue for **utter bewilderment** or terror in Pynchon, whose characters can not reliably communicate their fears to anyone else...*
- 3) *But in the addictive disease of compulsive gambling the **utter misery** in the primary sufferer and in the family is every bit as devastating as in alcoholism.*

C) srp. *besprimeran* / engl. *unexampled*

Iako je značenje srpskog prideva *besprimeran* pozitivno, i to [KOME NEMA RAVNA; IZUZETAN], u savremenom srpskom jeziku on ima negativnu prozodiju. Kolocira sa apstraktnim imenicama za negativne osobine kakve su ograničenost, isključivost, bezobzirnost, surovost, i slično, kako pokazuju sledeći primeri:

- 1) *Albanski narod toga vremena, pošto je vekovima bio odvojen od kulturnog sveta, ispoljio je **besprimerno negostoljublje** prema srpskoj vojsci i izbeglicama.* (Ćurić, 1985)
- 2) *U njihovim očima moralo je izgledati kao **besprimerna drskost** da partija, koja je svojim monopol-skim položajem regulisala sve odnose u društvu i bila neprikosnoveni kritičar onih koji nisu podržavali njene programe i direktive, bude podvrgnuta ispitivanju jedne nezavisne naučne ustanove.* (Mihajlović i Krešić, 1995)
- 3) *Kurs se menja po završetku Drugog svetskog rata, dok nad piscima osnivačkog akta Uneska još lebdi **besprimerno iskustvo nacizma**.* (Đerić, 2015)

Engleski prodev *unexampled* ima uopšteno značenje [HAVING NO PRECEDENT OR PARALLEL]. Uzorak pokazuje da ovaj pridev ima pozitivnu prozodiju, koja se ostvaruje isključivo kroz kolokacije sa apstraktnim imenicama, koje se odnose na osećanja, fizičku i mentalnu energiju ili na bilo koje okolnosti u kojima je nešto dostupno ili ispoljeno u velikoj meri. Takvi primeri su sledeći:

128

- 1) *Needless to say, the condolences of the British monarch, government and people to the President and to the American people were without limit of sincerity or depth, and a search of **unexampled vigour** was now in progress to identify, find and arrest the culprits.*
- 2) *For the West Africans this Portuguese traffic brought cowries in **unexampled plenty**.*
- 3) *Following the Robbins Committee Report in 1963 new universities sprang up all over the country and tertiary education in general was in a state of **unexampled euphoria**.*

4. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Analiza uzoraka srpskog i engleskog jezika koje smo odabrali kako bi proučili podatke o semantičkoj prozodiji pokazala je da određene lekseme u uopštenom značenju u kolokacijske obrasce stupaju sa naročitim drugim leksemama isključivo pozitivnog ili negativnog značenja ili se javljaju u pozitivnim ili negativnim diskursnim i situacionim kontekstima, što je pojava koju smo identifikovali u leksici oba jezika. U skladu sa novijim stanovištem, koje smo opisali u teorijskom uvodu, da je semantička prozodija i leksička i pragmatička pojava, prozodiju imenica i prideva iz uzorka opisali smo u vezi sa kolociranjem i kontekstom. Pokazalo se da je kolokacija neposredno okruženje u kojima lekseme ostvaruju svoju prozodiju, ali da su i kontekstualni parametri usklađeni sa prozodijom koja proističe iz leksičkih obrazaca, pa se tako lekseme negativne/pozitivne prozodije uvek javljaju u negativnim/pozitivnim kontekstima.

S obzirom na to da semantička prozodija onda kada se realizuje i ustali u jeziku postaje komponenta značenja, treba sagledati i njenu spregu sa ostalim semantičkim svojstvima leksema. Semantička prozodija kod višeznačnih leksema zavisi od značenja u kome je leksema upotrebljena, jer se pokazalo da lekseme koje smo analizirali ne ispoljavaju prozodiju u svim svojim značenjima, jer im ni kolokacij-

ski opsezi nisu isti za sva značenja. Osim toga, semantička prozodija se realizuje kroz tipične leksičke obrasce u kojima u jednom značenju leksema učestvuje. Koraci u analizi uputili su nas na zaključak da u ispitivanju prozodije jedne lekseme treba odrediti koji obrasci u jeziku u upotrebi se u korpusu javljaju sa značajnim ponavljanjem da bi se odredio opseg kolociranja i time vrednost prozodije i kakva je priroda konteksta iskaza u kome su obrazac ili data leksema upotrebljeni. Iako se smatra da je semantička prozodija leksičko svojstvo, uvidelo sa da se u realizovanju prozodije ne može zanemariti kontekst rečenice, jer se pokazalo da on uvek prati prozodiju date lekseme kroz odabir kolokata ili okvir teme. Stoga, semantičku prozodiju treba smatrati aspektom leksičkog značenja koje se ostvaruje ili na sintagmatskoj ravni odabira leksičkih jedinica ili na pragmatičkoj ravni upotrebom u određenom kontekstu. Ona se, inače, u dosadašnjim izučavanjima uvek posmatrala u konkordancama, što su iseći jezika u upotrebi, jer sama po sebi ne proizlazi iz takozvanog rečničkog značenja, a rečnička određenja retko ukazuju na to kakve preferencije jedna leksema ima. Pored toga, prozodija je svojstvo leksema u neutralnom značenju, pa pozitivnost ili negativnost prozodije proističe tek iz interakcije sa partnerskim kolokatima ili sa kontekstom.

Kako je pokazala analiza uzorka, prozodija se zasniva na tendenciji jedne lekseme da se u jednom svom značenju udružuje sa naročitim drugim leksemama koje imaju ili pozitivno ili negativno značenje. Iz ovoga proizilazi da je opseg kolociranja u takvim slučajevima uslovljen vrednošću prozodije, pa prozodija postaje kolokacijsko ograničenje. Kod leksema koje imaju određenu prozodiju opseg kolociranja je zato uzak, a ne može se odrediti ni na osnovu denotacije niti na osnovu konotacije. Što se tiče konotacije, ona proističe iz asocijacija vezanih za ono na šta se jedna leksema odnosi i ne ostvaruje se u kolokacijama niti u naročitim kontekstima, kako je to svojstveno semantičkoj prozodiji. Pored toga, semantičku prozodiju kod određenih leksema, kako se videlo iz uzorka, treba tumačiti ponekad u vezi sa određenom strukturom čiji je data leksema element, za šta je primer koligacija *omen of*, koja ima negativnu prozodiju za razliku od same jedinice *omen*.

Što se tiče konteksta, smatramo da je on neophodan u tom pogledu što je kontekst rečenice uvek u skladu sa prozodijom lekseme ili za tu prozodiju pruža nadoknadu. S obzirom na to da se semantička prozodija uvek proučava na osnovu konkordanci, kontekst u kome se prozodija posmatra je vrlo uzak. To je, naime, lingvistički kontekst u rečenici, ili kontekst. Kako su konkordance često samo fragmenti rečenica, a ipak su i u tom vidu dovoljne da se donesu zaključci o prozodiji jedne lekseme, to znači da je lingvistički kontekst u kome se prozodija ostvaruje najneposredniji, i da ga čine strukture i reči koje prethode datoj jedinici ili slede posle nje, kao i da su u blizini svake jedinice koja ima semantičku prozodiju prisutni kontekstualni parametri koji su u skladu sa njenom prozodijom.

LITERATURA

- Almela, M. (2011). The case for verb-adjective collocations: corpus-based analysis and lexicographical treatment. *La Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas* 6, 39 – 51.
- Bednarek, M. (2008). Semantic preference and semantic prosody re-examined. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 4.2, 119–139.
- Brown, G., Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunston, S, Francis, G. (1999). *Pattern grammar: A corpus-driven approach to the lexical grammar of English*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Hunston, S. (2007). Semantic prosody revisited. *International Journal of Corpus Linguistics* 12:2, 249–268.
- Louw, B. (1993). Irony in the text or insincerity in the writer?: The diagnostic potential of semantic prosodies. U: M. Baker, G. Francis, E. Tognini-Bonelli (ur.) *Text and technology: In Honor of John Sinclair*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 157–176.
- Louw, B. (2000). Contextual prosodic theory: bringing semantic prosodies to life. U: Ch. Heffer, H. Suaunston (ur.) *Words in Context: In Honour of John Sinclair*. Birmingham: ELR, 48–94.
- McGee, I. (2012). Should we teach prosodic awareness? *RELC Journal* 43(2), 169–186.
- Partington A. (2004). Utterly content in each other's company?: Semantic prosody and semantic preference. *International Journal of Corpus Linguistics* 9:1, 131–156.

- Partington, A. (2014). Evaluative prosody. U; K. Aijmer i C. Rühleman (ur.) *Corpus Pragmatics: A Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press, 279-303.
- Philip, G. (2011). *Colouring meaning: collocation and connotation in figurative language*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Sinclair, J. (1996). The search for units of meaning. *Textus: English Studies in Italy* 9, 75–106.
- Sinclair, J. (2003). *Reading Concordances*. London: Longman.
- Stubbs, M. (1995). Collocations and semantic profiles: On the cause of the trouble with quantitative studies. *Functions of language* 2.1, 23–55.
- Stubbs, M. (2001). *Words and phrases: corpus studies of lexical semantics*. Oxford: Blackwell.
- Whitsitt, S. (2005). A Critique of the Concept of Semantic Prosody. *International Journal of Corpus Linguistics* 10/3, 283–305.

IZVORI

ELEKTRONSKI IZVORI

- The British National Corpus*, version 3 (BNC XML Edition). 2007. Distributed by Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
- Longman Dictionary of Contemporary English*. URL: <http://www.ldoceonline.com>
- Antologija srpske književnosti* (ASK). URL: <http://www.ask.rs>
- PCJ: *Речник српског језика*. URL: <http://www.srpskijezik.com>
- Pupin, M. *Sa pašnjaka do naučenjaka* (ASK)

ŠTAMPANI IZVORI

- Avramović, Z. (2007). Znanje, neznanje i pogrešno znanje u školi. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* 1, 69 – 85 .
- Čurić, A. (1985). *Za čast otadžbine: kako se Beograd borio u prvom svetskom ratu*. Beograd: NIRO “Književne novine”.
- Čuruškin, M. (2014). Prodobijanje Rumunije za rat na strani Antante – cilj diplomatije Kraljevine Srbije. *Temišvarski zbornik* 7. Novi Sad: Matica srpska.
- G. Đerić. (2015). Reka ponornica. O promenljivom statusa fenomena mentaliteta i mentalnog mapiranja. *Glasnik EI SANU* LXIII(2), 369-382.
- Golubović, Z., Spasić, I., Pavićević, Đ. (2003). *Politika i svakodnevni život: Srbija 1999-2002*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Kiš, D. (1980). *Grobница za Borisa Davidovića*. Beograd: BIGZ.
- Leovac, S. (1983). *Momčilo Nastasijević: književno delo*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Lukić, V. (2005). *Izbegličke migracije iz Bosne i Hercegovine u Beograd*. Beograd: Geografski institut “Jovan Cvijić”, SANU.
- Madžar, L.J., Kovačević, M. (2013). *Političke institucije, politički akteri i ekonomske performanse: slučaj Srbije*. Beograd: Alfa Univerzitet.
- Mihajlović, K., Krestić, V. (1995) “Memorandum SANU” Odgovori na kritike. Beograd: SANU.
- Milanović, A. (2007). *Hidrogeografska studija reke Lepenice Beograd*: Geografski institut “Jovan Cvijić”, SANU
- Milenković, I. (2005). Kritika čistog gostoprimstva. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Pavićević, A. (2006). Na udaru ideologija – brak, porodica i polni moral u Srbiji u drugoj polovini XX veka. Beograd: SANU.
- Petrov, A. (2008). *Kanon: srpski pesnici XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Petrović, V. (1956). *Sabrana dela: Razgovoru nikad kraja*. Novi Sad: Matica srpska.
- Savković, D. (1988). *Apis: Krv i bes*. Beograd: Sloboda.
- Šujica, V., Popović, B., Vasić, R. (2013). *Umetnost i pečatnja Miloševog doba: Novi život ikona iz dvorske crkve Miloša Obrenovića*. Beograd: Univerzitetska biblioteka “Svetozar Marković”, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Veljković, V. (2001). *Politički moral Srba*. Beograd: Prosveta

PERIODIKA

Politikin Zabavnik, 2016

Blic, 2015

Politika, 2007

Večernje Novosti, 2012

SEMANTIC PROSODY IN COLLOCATIONS AND CONTEXT
IN SERBIAN AND ENGLISH

Summary

The paper deals with semantic prosody of Serbian and English nouns and adjectives of general meaning as a feature which rests on their collocational patterning and contextual use. Semantic prosody is a pragmatic feature of lexical usage and it is not a component of denotative or connotative meaning. It is examined in samples of language in use since frequency in lexical co-occurrence or in certain contexts is an indicator of the positiveness or negativeness of semantic prosody of items described. On the basis of distribution of Serbian and English nouns and adjectives of general meaning we shall analyse semantic profiles of the words examined in order to provide a characterization of their semantic prosody. The data indicates that the Serbian noun *začetak* has a positive prosody as it co-occurs with nouns such as *kultura* and *preporod* (*začetak kulture/preporoda*); likewise, the English noun *beginnings* has a positive prosody as it co-occurs with noun phrases of positive content (*the beginnings of civilized life*).

Key words: semantic prosody, collocation, context, lexical meaning, frequency

Violeta Stojićić
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
violeta.stojic@filfak.ni.ac.rs

III – 2. ЛЕКСИКОЛОШКЕ ТЕМЕ

MITOLOŠKE LIČNOSTI U ITALIJANSKOJ I SRPSKOJ FRAZELOGIJI I PAREMIOLOGIJI*

U brojnim frazemima i paremijama italijanskog i srpskog jezika koriste se imena mitoloških bića sa značenjem formiranim na osnovu pojedinačnih epizoda njihovog života koji nam je predstavljen u usmenoj i pisanoj tradiciji. Grčka i rimska civilizacija su svojevremeno pokazale toliku nadmoć i superiornost u brojnim sferama života da su čak i imaginarni predstavnici tog antičkog sveta uzimani kao primer ljudskog ponašanja i delovanja u svim evropskim kulturama i jezicima. Stoga predmet istraživanja ovog rada čine frazemi i paremije italijanskog i srpskog jezika koji sadrže ime nekog bića, heroja, kralja, boga ili poluboga preuzetog iz grčke i rimske mitologije. Iako su u radu prisutni i elementi panevropske kulture i tradicije, naš cilj je da primenom kontrastivno-komparativnog metoda istaknemo sličnosti i razlike u načinu formiranja frazema i paremija dva posmatrana jezika, kao i u njihovom ustaljenom značenju. Naime, različiti putevi prenošenja usmenih i pisanih oblika izražavanja utiču na različito viđenje iste pojave, te uprkos zajedničkom kulturološko-lingvističkom jezgru različiti evropski narodi u ustaljenim jezičkim izrazima pokazuju svoje specifično viđenje istih mitoloških događaja i ličnosti.

Ključne reči: italijanski jezik, srpski jezik, mitologija, frazeologija, paremiologija

1. UTICAJI GRČKE I RIMSKE CIVILIZACIJE

Rimska i grčka civilizacija izvršile su ogroman uticaj na antički svet pokazujući svoju superiornost u politici, ekonomiji, vođenju ratova, književnosti, religiji i filozofiji, nudeći kulturološki *continuum* stanovništvu, prvobitno naseljenom u priobalju Mediterana, a kasnije i u ostalim delovima Evrope. Izuzetan uticaj starih Grka i Rimljana na zapadnu civilizaciju osetan je i danas, a prepoznajemo ga u većini evropskih jezika i kultura. Brojni bogovi i junaci koje je stvorila drevna mitologija starih Grka i Rimljana živi i u našem modernom dobu, jer ih susrećemo ne samo u jezičkim oblicima i književnosti, već i u naučnim nazivima, astronomskim atlasima, delima vajara, slikara, muzičara, kao i na pozorišnim daskama i u filmovima.

U ovom radu ćemo se baviti ustaljenim jezičkim oblicima u italijanskom i srpskom jeziku koji aludiraju na pojedine epizode ili karakterne crte poznatih ličnosti iz grčke i rimske mitologije. Predmet našeg istraživanja čine frazemi i paremije, za koje su karakteristični ustaljen oblik i značenje, koje nije rezultat doslovnog prevoda reči od kojih su sastavljeni ovi izrazi, nego se izvodi na osnovu potvrđene društvene konvencije korisnika datog jezika (Terić 2013:214). Značenje ovih jezičkih oblika često nastaje na osnovu analogije ili retoričkih figura kao što su poređenja i metafore, vezane za određene situacije čiji se izvor tokom vremena može zaboraviti ili modifikovati u skladu sa potrebama i shvatanjima savremenih korisnika jezika. Termin *frazem* ćemo u ovom radu koristiti za ustaljene višeečlane jezičke jedinice kojima nije moguće menjati red reči ili same reči u okviru date konstrukcije (Blatešić 2016: 28), dok ćemo sveobuhvatan termin *paremija*² koristiti za sintaksički složenije i fleksibilnije jezičke jedinice ustaljenog značenja. Svi primeri frazema i paremija oba jezika su ekscerpirani iz jednojezičnih i dvoje-

* Tema ovog rada predstavljena je u okviru bilateralnog projekta između Slovenije i Srbije „Nastava stranih jezika u Sloveniji i Srbiji – implementacija smernica Saveta Evrope“ na Filozofskom fakultetu u Ljubljani 10. maja 2016. godine.

² Termin *paremija* se u savremenim lingvističkim krugovima nametnuo kao sveobuhvatniji i neutralniji u odnosu na brojne prethodno korištene (poslovice, izreka, sentenca, maksima itd.) čija je terminološka razlika i dalje predmet brojnih rasprava (Franceschi 2004: X, Pala 2009: 22).

zičnih rečnika, rečnika i zbirki poslovice i izreka, te posebnih rečnika idioma i frazema. Cilj nam je da izdvojimo primere frazema i paremija italijanskog i srpskog jezika u kojima se koriste nazivi mitoloških bogova i bića, te da ih uporedimo i ustanovimo elemente istovetnosti, sličnosti ili različitosti u značenju i upotrebi.

Zanimljivo je da smo u italijanskoj frazeologiji i paremiologiji pronašli više primera frazema i paremija sa imenima grčkih i rimskih bogova, polubogova, heroja, kraljeva i mitoloških bića nego u materijalu na srpskom jeziku na kom je vršeno istraživanje. Smatramo da su za nastanak, kao i za veću raznovrsnost jezičkih izraza sa ovom temom u italijanskom jeziku bili veoma važni istorijski uticaji, tj. period naseljavanja Grka prevashodno u južnoj Italiji, kao i kasnija rimska osvajanja okolne teritorije. Naime, direktni kontakti sa starim Grcima inspirisali su Rimljane na preuzimanje brojnih božanstava iz kulture Velike Grčke u rimski panteon. Prihvatanje grčkih bogova bilo je olakšano činjenicom da su najznačajniji rimski bogovi bili u suštini isti kao u grčkoj kulturi, samo što su ih Rimljani nazivali drugim imenom (Cavendish, Ling 1988: 137). Zajedno sa grčkim bogovima, Rimljani su preuzeli i imena značajnih ličnosti iz grčke mitologije, tj. imena heroja, čudovišta i raznih likova opisanih u grčkim pričama i bajkama. Tako je većina mitova koje su Rimljani pripovedali o svojim božanstvima naprosto preuzeta od Grka, a zahvaljujući pojedinim izuzetnim rimskim piscima i pesnicima (npr. *Metamorfoze* pesnika Ovidija, koji je živio od 43. g. p.n.e. do 17. g. n. e.) oni su bili preneti običnom narodu, tj. plebsu. Rimljani su pritom podešavali grčku mitologiju vlastitim ciljevima i na taj način menjali mitove (Grant 1962, Grant 1971, Cavendish, Ling 1988), kao i pojedine karakteristike bogova i mitoloških bića. Ipak, vremenom je narod posvećivao manje pažnje božanstvima, jer je usvojena monoteistička religija, odn. hrišćanstvo, koje je 313. godine Milanskim ediktom proglašeno ravnopravnim sa ostalim religijama da bi ubrzo nakon toga postalo zvanična državna religija u Rimskom carstvu. Čitanje i proučavanje klasika, kao uostalom latinskog i starogrčkog jezika je od ranog perioda upoznavanja sa starogrčkom kulturom i civilizacijom pa do današnjih dana sastavni deo nastave i obrazovanja, tako da su brojne mitološke ličnosti i božanstva očuvana u jeziku zahvaljujući prenošenju učenim putem.

Za razliku od Italije koja je bila preplavljena kolonijama Velike Grčke, pogotovo u jugoistočnom delu zemlje, teritoriju današnje Srbije je u antičkom periodu naseljavalo nekoliko indoevropskih naroda – Iliri, Tračani, Dačani, Kelti, Rimljani i Sarmati. U pisanim izvorima se kao prve države na ovim prostorima pominju one koje su formirali keltski Skordisci od III do I veka p.n.e, sa političkim centrom u Singidunumu, tj. današnjem Beogradu. Kasnije se na ovo područje proširilo Rimsko carstvo koje je obuhvatalo skoro sve teritorije današnje Srbije, a naseljavanje Slovena na Balkansko poluostrvo je otpočelo tek u VI veku. Nakon ovog kratkog istorijskog uvida u kretanje indoevropskih naroda na prostorima današnjeg srpskog govornog područja možemo da zaključimo da nije bilo direktnih uticaja starih Grka na srpski jezik i kulturu, te da su starogrčka mitološka bića, kao i njihovi bogovi prisutni u srpskoj frazeologiji i paremiologiji samo kao elementi panevropske tradicije i kulture. Ostaci rimske civilizacije na ovim prostorima podrazumevali su prenošenje već implementiranih starogrčkih božanstava i mitoloških bića u rimsku mitologiju, a brojni različiti putevi usvajanja ovih jezičkih izraza i od drugih evropskih naroda doveli su do isticanja različitih osobina iste mitološke ličnosti ili različitog tumačenja konteksta u kojem je nastao neki izraz. Uz sve ove uticaje ne treba zaboraviti značaj i ulogu koju je slovenska mitologija imala na ovim prostorima, pogotovo kada uzmemo u obzir da se slovenski panteon najviše razlikuje od ostalih mnogobožackih panteona i po tome što slovenska božanstva nisu povezana rodbinskim ili bračnim odnosima (Gajić 2011: 35). Ovo nas navodi na zaključak da je na manje prisustvo bogova i mitoloških bića iz starogrčke i rimske mitologije u srpskom jeziku uticala i drugačija formacija slovenskog panteona, u kojem nije bilo dovoljno izmeniti samo imena, kao što je to bio slučaj sa rimskim panteonom prilikom prihvatanja grčkih bogova.

1.1. Implementacija grčkih bogova u rimski panteon

U ovom odeljku predstavimo osnovne bogove i boginje iz grčke mitologije koji su prihvaćeni u rimski panteon uz promenu naziva ili čak pod istim imenom u pojedinim slučajevima (Apolon, Eol, Uran). Osnovna simbolika i uloge ovih bogova su usko vezane za izvorni kontekst, tj. za grčke mitove, a Rimljani su ih nekada preuzimali u izvornom a nekada u modifikovanom obliku, kao što to vidimo na primeru boga rata Marsa, boginje Minerve i Hada. Tako kod Rimljana bog rata Mars upravlja i nasilnim i pravednim ratom, dok Ares nema tu ulogu u grčkoj mitologiji. Naime, Grci su svojoj boginji mudrosti Ateni pripisali veštinu pravednog ratovanja, dok nasilan rat pripada delatnostima boga rata Aresa. Zanimljivo je i drugačije tumačenje grčkog Hada, boga pakla i mrtvih, kojem je pandan rimski Pluton, ali sa pridodatom veštinom upravljanja zemaljskim bogatstvima. Jedini bog italiskog porekla je Jan(us), koji nije preuzet iz grčke mitologije.

U jezičkom uzusu su bogovima, osim izvornih uloga, pripisivane i neke nove, uglavnom uopštenije osobine zahvaljujući ekstenziji upotrebe i primeni jezičkih izraza u široko shvaćenom kontekstu, što ćemo videti na primerima u sledećim odeljcima.

Grčka religija	Rimska religija	Značenje u mitologiji
Had	Pluton	Bog Pakla, mrtvih, zemljanog bogatstva (samo kod Rimljana) i senki
Afrodit	Venera	Boginja ljubavi, lepote, umetnosti, plesa i želja
Apolon	Apolon	Bog svetlosti, reda, muzike, poezije, umetnosti, medicine i proricanja
Ares	Mars	Bog nasilnog rata, “pravednog” rata (samo kod Rimljana), nasilja, vojnih strategija, besa
Artemida	Dijana	Boginja lova, divlje prirode i meseca
Atena	Minerva	Boginja vojne strategije i “pravednog” rata (samo kod Grka), mudrosti, korisnih veština, zanata i umešnosti
Kron	Saturn	Titan vremena, najmlađi sin Urana i Geje, kasnije Zevsov otac
Demetra	Cerera	Boginja zemlje, žita, biljaka i plodnosti
Dionis	Bah	Bog vina, vitalnosti, zabava, banketa, opijenosti, zadovoljstva i ludosti
Hefest	Vulkan	Bog vatre, kovačkog zanata, metalurgije, tehnologije, tek skovanog oružja, skulptura i inženjerije

Helije (Helios)	Sunce	Bog Sunca
Eol	Eol	Bog vetrova
Herakle	Herkul(es)	Polubog nadljudske snage
Hermes	Merkur	Bog lekara, trgovaca, lopova, običnih putnika, elokventnosti, prevara; glasnik bogova
Eros	Kupidon (Amor)	Bog fizičke ljubavi i seksualne želje
Geja	Telus	Boginja zemlje, začetnica života na zemlji, majka Urana
nema pandana	Jan(us)	Bog kućnih vrata, putovanja i početaka
Persefona	Prozerpina	Boginja proleća, kraljica mrtvih, ćerka Zeusa i Demetre
Posejdon	Neptun	Bog mora, morskih bića, moreplovaca i zemljotresa
Tanatos	Mors	Bog smrti
Tiha	Fortuna	Boginja sreće i slučajnosti
Uran	Uran	Bog kojeg je na početku sveta stvorila sama Geja, sa kojom je Uran potom napravio 12 Titana
Zeus	Jupiter	Kralj i otac bogova i boginja, vladar Olimpa i Bog neba, munja i atmosferskih fenomena

2. NAJTIPIČNIJE STRUKTURE FRAZEMA U ITALIJANSKOM I SRPSKOM JEZIKU

138

U italijanskom jeziku smo zapazili nekoliko tipičnih jezičkih struktura sa imenima bogova i mitoloških ličnosti, ali smo primetili da ti frazemi u srpskom jeziku više podsećaju na frazne imenice (npr. *Ikarov let*), koje Prčić definiše kao bezglagolske frazne lekseme (Prčić 1997: 126).

Za razliku od italijanskih veoma produktivnih frazema sa glagolima visoke frekvencije *essere* (biti) i *fare* (činiti), kojima se dodaje ime boga ili boginje iz grčke/rimske mitologije ili ime nekog mitološkog bića, u srpskom jeziku postoji slična struktura '*glagol biti + lično ime boga/ boginje/ mitološkog bića*', koja je manje produktivna, jer srpski jezik teži stvaranju poredbenih frazema (*biti jak kao Herkul*) ili korišćenju fraznih imenica (*Ahilova peta*).

Neki italijanski frazemi su potpuno nepoznati u srpskom jeziku, te se ne mogu prevoditi upotrebljenim imenima iz grčke i rimske mitologije, koja nisu poznata srpskoj kulturnoj sredini. To je slučaj sa nimfom Egerijom, koja je po rimskoj mitologiji bila vodena nimfa iz Dijaninih šuma. Egerija je inspirisala i delila savete drugom kralju Rima, Numi Pompiliju (714-673 p.n.e.) za kojeg je po predanju bila udata. Zbog toga joj se u savremenoj italijanskoj frazeologiji pripisuje značenje savetnice i muze (Lapucci 2006: 209). Drugi primer predstavlja Penelopa, koja je srpskoj publici poznata isključivo po platnu, što ćemo videti u kasnijim primerima. Pripisivanje značenja verne supruge Penelopi je karakteristično samo za italijansku frazeologiju, iako je ono izvorno vezano za isti kontekst u kojem je nastao frazem *Penelopino platno*. Naime, Penelopa je bila kraljica Itake i Odisejeva žena i verno je čekala muža Odiseja dvadeset godina, koliko je on sveukupno proveo u Trojanskom ratu i tokom povratka iz rata.

Neki italijanski frazemi su u savremenom dobu stekli uopštenije značenje, kao što je frazem *essere una Cassandra*, koji se danas koristi i u negativnoj formi *non essere una Cassandra* sa značenjem 'ne budi pesimista'. U grčkoj mitologiji Kasandra je bila kćerka trojanskog kralja Prijama, a Bog Apolon, koji je u nju bio mnogo zaljubljen, dao joj je dar predviđanja. Pošto je Kasandra odbila Apolonovu ljubav, on joj se osvetio tako što ju je osudio da predviđa samo nesrećne događaje u čiji ishod joj drugi

nikada neće verovati (Zamarovský 1973: 158). U srpskom jeziku, međutim, nije poznat frazem sa imenom Kasandra, jer je mnogo popularniji i frekventniji narodni izraz ‘(ne) biti ptica zloslutnica’. Ipak, u pojedinim kontekstima kao što su književni i dramski, već poređenjem sa ovom mitološkom ličnošću prizivamo slike izvornog konteksta i time postizemo isto značenje koje bi imao ustaljeni srpski frazem. U ovoj grupi primera nijedan frazem nije ustaljen u srpskom jeziku, te je reč o prevedenim oblicima.

essere una Cassandra – biti (kao) Kasandra, u širem značenju ‘biti pesimista’

fare la Cassandra – ponašati se kao Kasandra (predviđati nesreće)

essere la ninfa Egeria – biti (kao) nimfa Egerija (biti nečija savetnica ili muza)

essere una Venere – biti (kao) Venera (biti žena izuzetne lepote, koja se može porediti sa onom koju je imala Venera)

essere una Penelope – biti Penelopa/ biti verna supruga

Osnovna glagolska struktura može biti proširena dodavanjem ključne reči o nekoj poznatoj epizodi iz mitova na koje se poziva dati izraz. U srpskom jeziku, međutim, postoji tendencija ka formiranju fraznih imenica, a ne glagolskih fraznih struktura.

essere il tallone d'Achille – Ahilova peta, nečija slaba i ranjiva tačka

fare il lavoro di Sisifo – Sizifov posao (baviti se beskorisnim poslom, koji ničemu ne vodi)

fare il volo di Icaro – Ikarov let (preduzeti veći poduhvat u odnosu na sopstvene snage, što se na kraju loše završi)

Sledeća frekventna struktura u italijanskom jeziku podrazumeva upotrebu glagola čije je značenje usko vezano za epizodu na koju aludira ceo izraz. Iako u srpskom jeziku ta struktura nije nepoznata (*trpeti Tantalove muke*), opet zapažamo težnju ka pojednostavljivanju izraza, tj. upotrebi fraznih imenica (*Tantalove muke*). Značenje celokupnog frazema vezano je za izvorni kontekst u kojem je nastao, ali tokom vremena, usled smene generacija, kao i usled bleđenja izvorne slike može doći do formiranja modifikovanih ili potpuno različitih značenja. Frazem *Tantalove muke* je zanimljiv primer za oba ispitivana jezika u kojima je došlo do formiranja značenja o veoma teškim mukama, nastalog u širem značenju. Izvorno ovaj frazem predstavlja frustraciju osobe kojoj je cilj nadohvat ruke, ali joj on stalno izmiče. Ovaj frazem nas danas više ne podseća na sliku Tantala¹ koji je bio kažnjen tako što je do vrata bio u hladnoj vodi, a iznad glave su mu visile grane s prelepim voćnim plodovima. Kad god bi pozeleo da ubere plod, grane bi se izmakle, a kad god bi pozeleo da popije hladne vode, voda bi se povukla. Osim žeđi i gladi Tantala je mučio i večiti strah, jer je iznad njegove glave bio obešen golemi kamen koji je pretio da će svakog časa pasti, čime su se njegove muke povećavale. Kod savremenih korisnika italijanskog i srpskog jezika slika izmicanja željenog cilja se izgubila, dok je ostao utisak o velikom mučenju u nastojanju da se on ostvari.

Još jedan frazem iz ove grupe poprimio je novu upotrebu u oba jezika, a to je *Penelopino platno*, koje je postalo karakteristično za politički diskurs u kojem se sve češće koristi i to za opisivanje zakona ili uredbi čije sastavljanje nikako da se završi². Inače, Penelopa je prema grčkoj mitologiji dugo čekala svog muža Odiseja, te je stalno obećavala zainteresovanim proscima da će se udati za jednog od njih kada završi tkanje plaštanice za svog svekra Laerta. Da bi izbegla nove prosce i još jedno venčanje, Penelopa je ono što bi danju tkala parala noću i tako uvek iznova počinjala (Quartu 2010: ad vocem). U donjem spisku navodimo primere iz ove grupe:

¹ Tantal je u grčkoj mitologiji bio sin Zeusa i nimfe Pluto koji je do krajnjih granica iskorišćavao očevu naklonost. Ipak, kada je slagao bogove sa Olimpa otac je odlučio da ga surovo kazni, do te mere da je Tantal i danas simbol najveće patnje koja može zadesiti čoveka (Zamarovský 1973:284-285).

² V. Internet stranice sa političkim temama: <http://giacomostucchi.blogspot.rs/2017/01/la-tela-di-gentiloni-e-la-paura-di-renzi.html>, pristupljeno 10.11.2016.)

patire il supplizio di Tantalò – (trpeti) Tantalove muke
tessere la tela di Penelope – Penelopino platno (kaže se za nešto što nema kraja)
avere gli occhi di Argo – Argusove oči, budne oči koje sve vide

Frazne imenice sa imenima bogova i mitoloških ličnosti karakteristične su za oba posmatrana jezika, ali nisu jednako prisutne u oba jezika. Tako je npr. *Ahilov bes* izraz koji bi govornik srpskog jezika mogao da shvati u značenju ‘veliki bes’, ali to nije ustaljen izraz u srpskom kao što je to u italijanskom jeziku. Sa druge strane imamo primer *Arijadnin konac*, koji je u srpskom jeziku leksički bogatiji zbog upotrebe sinonimnih reči (*konac* ili *nit*) i lekseme *klupko*, dok je u italijanskom taj frazem poznat samo u jednom obliku (*filo di Arianna* - Arijadnin konac). Jedan od retkih primera upotrebe imena nekog mitološkog bića u srpskoj frazeologiji koji nema svoj pandan u italijanskom jeziku je frazem *Talijin hram*, koji je tek u savremenom dobu dobio značenje ‘pozorište’ (Milenković 2006). Talija je, inače, ime dveju kćeri vrhovnog grčkog boga Zeusa, ali se u ovom frazemu misli na Taliju koja je bila Muza komedije, koja je ekstenzijom u upotrebi dobila ovo današnje značenje.

Veoma je zanimljiv i primer preuzimanja različitih događaja iz iste mitološke priče, kao što je to slučaj sa italijanskim frazedom *vaso (botte) delle Danaidi* (doslovno *Danajске vase*) i srpskim *Danajski darovi* koji nisu frazeološki ekvivalenti, već su samo nastali iz istog izvora. Italijanski frazem nas podseća na to kako su kažnjene ćerke Danaja³ koje su ubile svoje muževe i zbog tog zločina dobile zadatak da pune vodom amfore bez dna. Pošto se šuplje amfore nikada nisu mogle napuniti vodom, izraz je poprimio značenje ‘uzaludan posao’. Srpski frazem, sa druge strane, ističe čin opasnog i pogubnog poklanjanja, jer su po ovom mitu Danajci bili ti koji su doneli Trojanskog konja pred kapije grada Troje. Shodno tome Danajski dar se smatra opasnim poklonom, a u ekstenziji izraz dobija značenje ‘podvala, prevara’.

ira d’Achille – Ahilov bes (preteran bes)
fatica da Ercole – Herkulove muke (ogroman, nadljudski napor)
filo di Arianna – Arijadnin konac/ Arijadnina nit/ Arijadnino klupko
Talijin hram – pozorište
vaso (botte) delle Danaide – uzaludan posao, beskoristan poduhvat
Danajski darovi (opasan i poguban poklon, podvala)

U frazeološkom korpusu oba jezika izdvojili smo i frazem *nodo gordiano*, tj. Gordijev čvor koji je nastao po priči o siromašnom seljaku Gordiju⁴ iz grčke mitologije. U oba jezika postoji još jedan frazem koji potiče iz ovog mita, sa glagolom *tagliare* (seći), koji je u srpskom dobio nekoliko varijanata zbog više sinonimnih glagola (*rešiti*, *preseći*, *raseći*).

nodo gordiano (var. *nodo di Gordio*) – Gordijev⁵ čvor (nešto izuzetno zapetljano i zamršeno)
tagliare il nodo gordiano – rešiti/ preseći/ raseći Gordijev čvor (rešiti nešto zamršeno i komplikovano).

U oba ispitivana jezika česte su poredbene strukture, ali nisu zastupljene u istim primerima. Veoma je zanimljiv primer *lep kao Apolon* koji je ustaljen u srpskom jeziku, dok je u italijanskoj frazeologiji do sredine prošlog veka bio slabo korišćen u obliku *bello come Apollo*. Naime, lepota je u italijanskoj kulturi pojava koja se poredi sa suncem, te otud postoji poredbeni frazem *bello come il sole* (lep kao

³ Danaj je prvobitno bio kralj u Libiji, ali je smatran praocem grčkog plemena Danajaca. U *Ilijadi* i *Odiseji* Homer upotrebljava ime Danajci za sve Grke (Zamarovský 1973: 53).

⁴ Gordij je po predanju stigao u glavni grad Frigije zaprežnim kolima na koja je potom sleteo kraljevski orao, zbog čega ga je stanovništvo proglasilo kraljem. Gordij je iskoristio naklonost bogova i na tom mestu osnovao istoimeni grad. Simbol Gordijeve kraljevske moći bila su kola, na čijim rudima je bio postavljen zamršen čvor. Prema proročanstvu onaj ko ga razmrsi postaće gospodar sveta (Zamarovský 1973: 105).

⁵ Pored izraza *Gordijev čvor* koristi se i sinonimni oblik *Gordijski čvor* (Otašević 2012).

sunce) čime se indirektno aludira na boga prvobitno svetlosti, a posle Sunca, tj. Apolona. U italijanskom jeziku, pri tome, postoji tendencija ka poistovećivanju zemaljskih lica sa pojedinim karakteristikama mitoloških bogova, boginja i drugih bića iz priča, pri čemu se uglavnom koriste strukture sa glagolom *essere* (biti) bez poredbene rečice *come* (kao), koje smo videli u prethodnim primerima (*essere una Venere* – biti (kao) Venera, *essere una Cassandra* – biti (kao) Kasandra). Na ovaj način je nastao i italijanski frazem *essere un Apollo* (biti Apolon, tj. biti lep kao Apolon), čija je semantička koncepcija iskorišćena za formiranje drugog frazema, ovog puta poredbenog *bello come un Dio* (lep kao Bog) i *bello come Apollo* (lep kao Apolon). Popularizaciji i masovnoj upotrebi italijanskog poredbenog frazema *bello come Apollo*, koji još uvek nema svoje mesto u italijanskim frazeološkim rečnicima (Quartu 2010: ad vocem), najviše je doprinela čuvena italijanska pesma *Pippo non lo sa*⁶, u kojoj se pojavljuje ovo poređenje i koja je bila poznata većem broju generacija zahvaljujući kasnijim obradama⁷.

U srpskom jeziku su veoma produktivne poredbene strukture, a veoma je zanimljiv frazem *star kao Grčka*, kojim se aludira upravo na starinu te zemlje i njenu razvijenost u antičkom periodu. Ovakav izraz ne postoji u italijanskom jeziku, ali zato italijanski i srpski jezik dele jedan drugi frazem sa značenjem velike starosti – *vecchio come Metusalemme* / *star kao Metuzalem*⁸, koji nas prema biblijskom izvoru upućuje na najstarijeg čoveka, koji je umro u 969. godini.

U sledećem spisku navodimo primere poredbenih struktura iz našeg korpusa:

essere come Ercole al bivio – Herkul na raskršću⁹

essere come tela di Penelope – (biti kao) Penelopino platno (varijanta frazema)

jak kao Herkul – izuzetno jak

bello come Apollo – lep kao Apolon (izuzetno lep)

star kao Grčka – veoma star

2.1. Veća produktivnost italijanskih frazema

Imena bogova i ličnosti iz grčke i rimske mitologije su produktivnija u italijanskom nego u srpskom jeziku, te ćemo u ovom pododeljku predstaviti još nekoliko italijanskih frekventnih frazema. Ova produktivnost, međutim, nije ograničena samo na frazeologiju, već se uočava i u paremiološkom materijalu, što ćemo videti detaljnije u narednom odeljku.

Pored već predstavljenih frazema koji se odnose na epizode iz Ahilovog života (*essere il tallone d'Achille* i *ira d'Achille*) u italijanskom jeziku je ustaljen i frazem *fare l'Achille sotto la tenda* (izigravati Ahila pod šatorom, tj. tvrdoglavo se uzdržavati od neke akcije zbog ponosa, nanoseći štetu samom sebi). Ovaj frazem je semantički vezan za isti kontekst u kojem je nastao izraz *ira d'Achille* i koji je opisan u Ilijadi. Reč je o ratu koji se vodio između Trojanaca i Ahejaca, u kojem Ahil nije želeo da učestvuje sa svojom vojskom, jer je bio besan na svog saborca Agamemnona koji mu je oteo jednu lepu robinju (Kun 2015: 246-247). Stoga je Ahil, inače poznat po svojoj srčanosti i borbenosti, odlučio da ostane pod šatorom umesto da uđe u borbu. Pošto je preterao u svom dugotrajnom i upornom besu, njegov čin je ostavio teške posledice za ceo ahejski tabor (Zamarovský 1973:10, Lapucci 1984: 19).

U italijanskoj kulturi oduvek se pridavao veliki značaj bogovima i boginjama iz rimskog panteona, a posebno veliku ulogu i uticaj imala je boginja ljubavi i lepote – Venera, nebrojeno puta izvajana i oslikana u raznim umetničkim delima, od kojih je široj publici verovatno najpoznatije *Rođenje Venere*

⁶ Pesma *Pippo non lo sa* (Pipo to ne zna) se prvi put pojavila 1940. godine kao delo tri italijanska autora: Mario Panceri, Gorni Kramer i Nino Rasteli, u izvođenju Silvine Fjorezi.

⁷ Rita Pavone je sa obrađenom pesmom i istoimenim albumom *Pippo non lo sa, uno, due, tre* postigla vrtoglav uspeh šezdesetih godina prošlog veka, čime je produžila popularnost ove pesme.

⁸ U srpskom je veoma frekventan još jedan frazem iz istog izvora – *star kao Biblija*.

⁹ Herkul je latinsko ime grčkog heroja Herakla, sina Zeusa i Alkmene, a pošto je smatran najvećim junakom grčkih mitova simbolizuje snagu i vrlinu. Na osnovu jedne priče grčkog sofiste iz V veka p.n.e. Prodika, kada je Herkul bio mladić, našao se na jednom raskršću, na kojem se dugo odlučivao da li da pođe putem uživanja ili putem vrline (Lapucci 1984: 109). Ovaj italijanski frazem se danas koristi kada se čovek nađe u nedoumici i ne zna kojim putem da krene.

Sandra Botičelija. U paganskoj epohi italjski narodi su ovoj boginji prinosili žrtve kako bi ubirali plodove na poljima i njivama čija je zaštitnica bila upravo Venera. Italijanski frazem *sacrificare a Venere* (doslovno 'žrtvovati Veneri') odnosi se na taj period, ali se danas koristi skoro isključivo u šaljivom i ironičnom smislu sa značenjem 'imati seksualni odnos'. Zanimljivo je da su Italijani sve fizičke odlike boginje Venere, pa čak i one nesavršene, prepoznali i prihvatili kao obeležja posebne fizičke lepote. Zahvaljujući takvom shvatanju nastala su još dva česta frazema: *strabismo di Venere* (blagi strabizam, tj. razrokost koja pogađa obično jedno oko), jasno uočljiv na Botičelijevom prikazu Venere, kao i *fossette (buchi) di Venere* (dva simetrična udubljenja u dnu leđa kod žena, koja se tumače kao izraziti znak lepote i senzualnosti). Obe ove fizičke oznake dobile su naziv prema rimskoj boginji lepote i ljubavi Veneri, a poseban značaj imaju za žene koje ih poseduju, jer povećavaju njihovu privlačnost i lepotu.

S obzirom na to da su se u Venerinom društvu često nalazili Bah, rimski bog vina i telesnog uživanja, kao i Mars, bog rata, italijanski jezik sadrži frazeme i još brojnije paremije u kojima su opisani njihovi međusobni odnosi. Tako italijanski frazem *Bacco, tabacco e Venere* (vino, duvan i ljubav) oslikava tri osnovna zadovoljstva koja su praktikovali Italijani. Neki frazemi su šaljivog karaktera, kao npr. *devoto di Bacco* (Bahov pobožnik), frazem koji se koristi za one koji uživaju u alkoholu.

3. ITALIJANSKE I SRPSKE PAREMIJE

U paremiološkom delu korpusa ustanovili smo znatnu disproporcionalnost između dva posmatrana jezika, do te mere da postaje gotovo neizvodljiva komparacija velike većine primera, jer ih u italijanskom jeziku ima u izobilju, a u srpskom izuzetno malo. Stoga ćemo za takve primere italijanskih paremija davati prevode na srpski jezik, a ne paremiološke ekvivalente. Ipak, primetili smo da se u srpskom jeziku javljaju paremije sa mitološkim bogovima i bićima koje smo već predstavili u frazemima, što ukazuje na činjenicu da su neki usvojeni internacionalni primeri ujedno i produktivni u srpskom jeziku. Zanimljivo je da u srpskoj paremiologiji nismo pronašli primere sa ličnostima iz slovenske mitologije, što nas navodi na zaključak da mitologija generalno ne predstavlja važan izvor za formiranje srpskih paremija. Pritom, mitološki elementi se u srpskom jeziku nisu prenosili ni učenim putem, kao što je to bio slučaj kod Italijana.

Ovde ćemo radi poređenja prvo predstaviti paremije oba jezika u kojima se spominju iste mitološke ličnosti i bića. Tako smo u italijanskom jeziku izdvojili dve paremije koje govore o Ahilu. Prva paremija se odnosi na jednu verziju mita, po kojoj je Ahilova strela imala čudesnu sposobnost da leči rane koje bi nanela, te se danas koristi za događaje koji prvobitno štetno deluju a potom postanu korisni i beričetni, kao i za opis osoba koje prvo vređaju ili čine zlo da bi potom svoja loša dela pretvorili u dobra. Druga italijanska paremija je toskanska infantilna izreka ironičnog prizvuka, za kojom često posežu italijanska deca u svojim igrama i odmeravanju snaga. Srpska paremija suštinski predstavlja samo sintaksičko proširenje frazne imenice *Ahilova peta*. Kao što vidimo u donjem spisku primera, ova srpska verzija nema svoj italijanski pandan u obliku paremije:

La lancia d'Achille (prima) feriva e poi risanava.

Ahilova strela je prvo ranjavala a potom lečila.

Achille, con un ceffone n'ammazza mille.

Ahil jednim udarcem ubi hiljadu ljudi.

Svako ima svoju Ahilovu petu.

Veoma su zanimljive paremije *Da chi ti dona guardati* i *Čuvaj se Danajaca i kada ti darove nose*, jer su preuzete iz istog latinskog izvora, tj. iz Vergilijeve Eneide: *Timeo Danaos et dona ferentes* (Plašim se Danajaca i kada poklone donose) (Lapucci 2006: 342). Razlika između ovih paremija sastoji se u tome što je italijanska verzija doživela potpunu ekstenziju u kojoj se više ne spominju Danajci, tj.

Grci, te je koncept ovog lažnog načina poklanjanja proširen na ceo ljudski rod. Srpska paremija je bliža originalnom izvoru, te čuva sećanje na ovu epizodu iz mitova o prvobitnim Grcima.

Da chi ti dona guardati. (Čuvaj se onoga ko te dariva).
Čuvaj se Danajaca i kada ti darove nose.

3.1 Italijanske paremije bez adekvatnog srpskog ekvivalenta

U ovom pododeljku predstavimo italijanske paremije sa imenima bogova i mitoloških ličnosti koja su već bila opisana u frazemima, ali koja nemaju svoj pandan u srpskom jeziku. Tako se npr. Argus, kao div sa stotinu očiju, spominje u frazeološkom materijalu oba jezika, dok ga u paremiološkom korpusu srpskog jezika uopšte nema. Argus je u italijanskim paremijama iskorišćen kao simbol osobe koja sve vidi, ali koja nije svemoguća, te uprkos toj velikoj fizičkoj prednosti ne može da se izbori sa zavodljivošću žena i sopstvenom osobinom da sve vidi i zapaža kod drugih, ali ne i kod sebe.

Argo che ha cent'occhi non può guardare donna che adocchi.
 Argus sa sto očiju ne može da sačuva ženu koja zavodi.
Chi fa sempre l'Argo gli fanno fare da talpa.
 Pred onim ko izigrava Argusa istina se ne govori.
Chi si fa Argo dell'onore altrui riesce talpa del suo.
 Ko drugome mane pronalazi, svoje ne vidi.

Brojne su italijanske paremije u kojima se spominju najvažniji rimski bogovi i boginje, ali ćemo ovde pomenuti samo one koji su bili već predstavljeni u frazemima: Veneru i Baha, ali i neizbežnog Marsa koji je bio najveća Venerina ljubav. Italijanske paremije preko imena Venere i Marsa podsećaju kako je italijanski jezik dobio nazive dana u nedelji. Naime, još Vavilonci su pet dana u sedmici nazvali prema nebeskim svetlima i planetama, što su i Rimljani zadržali. Tako je petak dan Venere, a utorak dan Marsa, ali upravo u tim danima paremije savetuju uzdržavanje od pojedinih radnji kao što su započinjanje poslova, venčanja i putovanja (Boggioni, Massobrio 2004: 43). Italijanske paremije ističu i osnovne delatnosti boginje ljubavi Venere i boga rata Marsa kao nespojive u vreme rata, što vidimo u primeru *Venere dorme, se Marte veglia; se Marte dorme Venere veglia* (Kad Venera spava, Mars je budan, a kad Mars spava, Venera je budna). Ova paremija ističe zapažanje naroda da su u vreme rata smanjene ljubavne aktivnosti, koje inače u vreme mira cvetaju (Blatešić 2015: 425).

U društvu Venere se pojavljuje i rimski bog vina Bah, što vidimo u paremiji *Bacco, tabacco e Venere riducono l'uomo in cenere*, koja predstavlja proširenu varijantu frazema *Bacco, tabacco e Venere*. Italijanski lingvisti Bođone i Masobrijo navode da Venera u toj paremiji nema značenje genaralizovane ljubavi, već seksualnog odnosa (Boggioni, Massobrio 2004: 227). Sa druge strane, Bah je uvek prikazan kao bog vina i telesnih uživanja, a u pružanju tih zadovoljstava društvo mu pravi i Cerera, boginja ratarstva, koja obogaćuje trpezu (Boggioni, Massobrio 2004: 119).

Amore, Marte e Venere sono tre cose tenere.
 Ljubav, Mars i Venera su tri nežne stvari.
Nè di Venere nè di Marte non si sposa nè si parte.
 Petkom i utorkom niti se venčava niti se polazi na put.
Nè di Venere nè di Marte non si dà principio all'arte.
 Petkom i utorkom se ne započinju poslovi.
Venere dorme, se Marte veglia; se Marte dorme Venere veglia.
 Kad Venera spava, Mars je budan, a kad Mars spava, Venera je budna.
Bacco, tabacco e Venere riducono l'uomo in cenere.

Vino, duvan i seks čoveka dovedu do pepela (smrti).
Quando Bacco trionfa, il pensier fugge.
 Kada vino pobedi, misao se izgubi.
Senza Cerere e Bacco è amor debole e fiacco.
 Bez bogate trpeze i vina ljubav je slaba i bez strasti.

4. ZAKLJUČAK

Na osnovu ovog istraživanja ustanovili smo da u italijanskoj i srpskoj frazeologiji postoji određeni broj frazema sa imenima bogova i mitoloških ličnosti istog značenja, što smo objasnili oslanjanjem na istovetne kulturološke i civilizacijske uzore. Različiti istorijski uticaji, kao i različita vrsta kontakta ostvarenog sa starim Grcima i Rimljanima doveli su do jasnih razlika između dva ispitivana jezika, pogotovo u paremiološkom delu korpusa. Ne treba zaboraviti činjenicu da su paremije prevashodno rezultat mudrih misli i iskustva običnog naroda, koji je uzore pronalazio u junacima i herojima svog doba, te u običnim i univerzalnim životnim pojavama. Slikoviti primer ove pojave predstavlja frazem *Ikarov let* koji nema svoj paremiološki oblik, iako su frazemi i paremije često međusobno uslovljeni. Ali, zato je veoma frekventna paremija *Ko visoko leti nisko pada*, koja bez pozivanja na mitološki uzor opisuje ovu jednostavnu i logičnu životnu pojavu. Sličan primer smo imali i sa italijanskim frazemom *(non) fare la Cassandra* koji je našao svoj narodski pandan u srpskom frazemu *(ne) biti ptica zloslutnica*. Iako je istraživanje srpskog dela korpusa pokazalo da su znatno brojniji i uobičajeniji narodski ustaljeni izrazi, primetili smo da su srpski frazemi mitološke etimologije leksički raznovrsniji i bogatiji u odnosu na italijanske (*Arijadnin konac/ Arijadnina nit/ Arijadnino klupko, rešiti/ preseći/ raseći Gordijev čvor*). Ustanovili smo i da je u pojedinim primerima frazema i paremija oba jezika došlo do modifikacije ili ekstenzije značenja u odnosu na izvornu varijantu. Iako se ispostavilo da je italijanski jezik iz istorijskih i kulturoloških razloga znatno produktivniji u formiranju i očuvanju frazema i paremija sa imenima starogrčkih i rimskih mitoloških bogova i ličnosti, i srpski jezik pokazuje potencijal za formiranje novih ustaljenih jezičkih oblika, ali u ograničenom kontekstu (*Talijin hram*). Upadljive razlike u paremiološkom materijalu ova dva jezika navela su nas na zaključak da su starogrčka i rimska mitologija za srpsko stanovništvo bile pitanje obrazovanja, koje običan narod sebi nije mogao priuštiti dugi niz godina. Za Italijane koji na svojoj teritoriji imaju i veliki broj ostataka tih civilizacija, bilo je mnogo lakše i prirodnije da ožive svoje uspomene upravo u formi paremija.

LITERATURA

- Blatešić, Aleksandra (2016). *Kolokacije, frazemi i paremije sa komponentom etnonima u italijanskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet (ćir.)
- Blatešić, Aleksandra (2015). Ratna tematika u italijanskim poslovicama i izrekama. U : *Prvi svjetski rat: odraz u jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova sa naučnog skupa* (Mladenko Sadžak ur.). Banja Luka: Filološki fakultet, pp. 415-430.
- Boggione, Valter, Massobrio, Lorenzo (2004). *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi*. Torino: UTET.
- Cavendish, Richard & O. Ling, Trevor (uredili) (1988). *Mitologija: ilustrirana enciklopedija*. Ljubljana-Zagreb: Mladinska knjiga.
- Franceschi, Temistocle (2004). La formula proverbiale. In: *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi*. Torino: UTET, pp. IX-XVIII.
- Kun, Nikolaj Albertović (2015). *Legende i mitovi stare Grčke*. Beograd: Admiral books.
- Zamarovský, Vojtech (1973). *Junaci antičkih mitova. Leksikon grčkei rimske mitologije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gajić, Nenad (2011). *Slovenska mitologija*. Beograd: Laguna.
- Grant, Michael (1962). *Myths of the Greeks and Romans*. London: Wiedenfeld&Nicolson.
- Grant, Michael (1971). *Roman Myths*. London: Orion Publishing Co.

- Guazzotti, Paola, Oddera, M.Federica (2006). *Il grande dizionario dei proverbi italiani*. Bologna: Zanichelli editore.
- Klajn, Ivan (1995). *Italijansko-srpski rečnik*. Novi Sad: Prometej.
- Lapucci, Carlo (2006). *Dizionario dei proverbi italiani*. Firenze: Le Monnier.
- Lapucci, Carlo (1984). *Modi di dire della lingua italiana*. Firenze: Valmartina Editore.
- Milenković, Tanja (2006). *Idiomi u srpskom jeziku*. Aleksinac: Atelje 63 (ćir.).
- Novičić, Dragoslav (2004). *IIIIII narodnih poslovice i izreke*. Ruma: Srpska knjiga (ćir.).
- Otašević, Đorđe (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Pala, Romina (2009). *L'universo paremiaco di Ziu Paddori di E. V. Melis alla luce di un'analisi semantico-pragmatica*. Tesi di dottorato. Sassari: Facoltà di lettere e filosofia.
- Pittano, Giuseppe (2006). *Frase fatta capo ha. Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni*. Bologna: Zanichelli editore.
- Prčić, Tvrtko (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Quartu, Monica, Rossi, Elena (2010). *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Hoepli editore.
- Stojičić, Đoko (2006). *Srpske narodne izreke 1*. Beograd: Kompanija Novosti (ćir.).
- Stojičić, Đoko (2006). *Srpske narodne izreke 2*. Beograd: Kompanija Novosti (ćir.).
- Terić, Gordana (2013). Analisi comparata di alcuni fraseologismi in italiano e nelle lingue romanze. In: *Italica belgradensia. Atti del Convegno Internazionale "Oltre i confini: aspetti transregionali interculturali dell'italiano"*. Beograd, Filološki fakultet, pp. 213-226.
- Todorović, Jovan (1974). *Istorija i kultura*. Institut za izučavanje istorije Vojvodine: Novi Sad.
- Vujančić, Milica (i drugi) (2011). *Rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Zingarelli, Niccolo (1996). *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli editore.

NAMES OF MYTHOLOGICAL CREATURES IN ITALIAN AND SERBIAN PHRASEOLOGY AND PAREMIOLOGY

Summary

Names of mythological creatures appear in a number of Italian and Serbian idioms and proverbs which have been formed on basis of individual episodes of their lives presented in oral and written tradition. Greek and Roman civilizations once used to be superior in many spheres of life to such extent, that even imaginary representatives of the ancient world were taken as an example of human behavior and doing in all European cultures and languages. The subject matter of this paper are, therefore, Italian and Serbian idioms and proverbs which contain names of mythological creatures, heroes, kings, gods or demigods taken from Greek and Roman mythology. Although elements of pan-European culture and tradition have been included as well, our goal was to apply the contrastive-comparative method in order to point at similarities and differences between the formation of idioms and proverbs in these two languages, as well as in their customary meaning. Specifically, various ways of transferring oral and written forms of expressions affect a various view on a same phenomenon, and despite a common cultural and linguistic nucleus, customary language expressions of different European nations display their specific views on same mythological events and persons.

Key words: Italian language, Serbian language, mythology, phraseology, proverbs.

Aleksandra Blatešić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
aleksandra.blatesic@ff.uns.ac.rs

САША П. МАРЈАНОВИЋ

ЗНАЧЕЊСКЕ ОДЛИКЕ ПОРЕДБЕНИХ ФРАЗЕМА ФРАНЦУСКОГА И СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

Рад се бави значењским одликама поредбених фразема. Испитано је пет значењских одлика. Прво, наведено је да је у литератури истакнуто како фразеолошко значење може бити глобално или компонентно, тј. да све компоненте могу бити десемантизоване или само неке, а онда је на грађи француских и српских фразема показано и потврђено да су значења поредбених фразема у оба језика најчешће компонентног типа. Друго, будући да све компонентне фраземе могу бити различитог степена идиоматичности, анализирано је у којој су мери десемантизоване основа поређења и поредбена јединица: у зависности од тога је ли компонента употребљена у основном значењу, пренесеном или и у једном и у другом, аутор је, инспиришући се претходним истраживањима, издвојио девет нивоа идиоматичности, од којих је први нулта идиоматичност, наредна три ниска идиоматичност, наредна три средња и последњи висока идиоматичност. У раду је показано да се ниска идиоматичност јавља у 68,4% француске и 63% српске грађе. Треће, показано је и опримерено зашто се поредбене фраземе могу сматрати експресивним језичким јединицама. Четврто, наведено је да степен експресивности зависи од прозирности мотивације и дат је преглед мотива из литературе; из угла контрастивне фразеологије посматрано је колико је мотивација, а самим тим и фразеолошко значење, прозирно изворним говорницима другог језика, мотивација и значење француских фразема говорницима српског и српских фразема носиоцима француског језика. Закључено је да је постотак прозирности мотивације прилично висок у оба случаја. Пето, дат је приказ претходних истраживања у којима је истакнуто да су за фраземе карактеристична негативна конотативна обележаја, па је то проверено и потврђено на сопственој грађи.

Кључне речи: поредбене фраземе, фразеологија, идиоматичност, експресивност, мотивација, конотативност, француски језик, српски језик.

1. УВОД

У докторском смо раду (Марјановић 2017: 12–141) размотрили формалне одлике поредбених фразема францускога и српског језика. Видели смо да оне у потпуности задовољавају критериј вишелексемности, јер се састоје од најмање две компоненте, поредбеног везника *comme* у францускоме одн. *као* у српскоме језику и поредбене јединице, те критериј устаљености, у смислу да су у томе виду познате већини изворних говорника као целине које се јављају заједно. Видели смо такође да та устаљеност није апсолутна и да су фраземе у приличној мери варијантне. Исто тако, показали смо да се већином не могу употребити у готову, тј. лематизовану, облику, већ се морају парадигматски уклапати у контекст. Другим речима, поредбене су фраземе задовољиле формалне критерије припадности фразеолошким јединицама. У овоме ћемо раду размотрити њихове значењске одлике. Испитаћемо јесу ли оне идиоматичне и експресивне, а размотрићемо и каква је њихова конотативност те колико им је мотивација прозирна говорницима другог језика.

* Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2. ГРАЂА

При одабиру грађе коју ћемо испитати водили смо се двама битним критеријима: 1) да су предметне фраземе у употреби у савременоме француском и српском језику, и 2) да фраземе припадају стандардном језику, одн. да нису дијалекатски или уско регионално обележене. Будући да су француски и српски језик полицентрично стандардизовани језици, определили смо се једино за француску стандардну варијанту француског језика, тј. варијанту у употреби на територији Републике Француске, док смо за српски језик обухватили све његове варијанте, које су у употреби у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори, без обзира на то како варијанте називају њихови говорници.

Грађу смо састављали у неколико фаза. Најпре смо системски ексцерпирали референтне опште и фразеолошке француске, српске, хрватске и бошњачке лексикографске изворе. Како је у ексцерпираном материјалу било неучесталих фразема које нису у савременој употреби, нужно је било одбацили фраземе које не одговарају напред поменути критеријима. Исто тако, како смо међујезичким поређењем установили да међу грађом постоји диспропорција у погледу броја фразема с вулгаризмима и жаргонских фразема, грађу смо у другој фази допунили фраземама ексцерпираним из речника жаргона, популарних речника изрека и израза те дијалекатских речника. Ови последњи послужили су једино као контролни извори. И у другој фази примењени су исти критерији и задржана је само одговарајућа грађа. Потом смо прикупљеним фраземама додали лексикографски незабележене фраземе из сопствене електронске картотеке, те из 555 француских белетристичких дела друге половине 20. и 21. столећа и њихових превода на српски језик.

Сва грађа детаљно је проверена у референтним националним и интернетским електронским корпусима. Електронски корпуси омогућили су нам да поузданије проценимо је ли свака поједина фразама довољно учестала како бисмо је прикључили грађи или одбацили. Као доњи фреквенцијски праг поставили смо најмање 20 засведочених примера употребе. О одабиру грађе, с референцама свих ексцерпираних извора, читалац се подробније може обавестити у нашем докторском раду (Марјановић 2007: 3–7).

Прикупљена грађа у коначном виду садржи 1.509 француских и 1.395 српских лематизованих облика и представљена је у двама контрастивним речницима, француско-српском и српско-француском речнику (интегралне верзије речника в. у Марјановић 2017: 615–779). Те смо лематизоване облике сматрали појединачним поредбеним фраземама, иако они то у ствари увек и нису. Међутим, наши контрастивни речници на начин на који су постављени имају једно формално ограничење, који су нас обавезали на такав став: како смо аотирали степен идиоматичности за свако посебно значење (в. одељак 3.1.2), све лексички варијантне компоненте које су утицале на промену степена идиоматичности, лематизоване су засебно, али су у самој речничком чланку међусобно упућене једна на другу. То, разуме се, није било идеално решење, али нам је увелике поједноставило квантификацију података. Но, треба још напоменути да је део фразема полисемичан, тј. да део фразема има два или више значења, а како рад испитује значењске одлике поредбених фразема, свако ће се значење у овој раду сматрати засебним обликом. Тако ћемо анализирати 1.682 значења француских и 1.658 значења српских фразема.

3. АНАЛИЗА ЗНАЧЕЊСКИХ ОДЛИКА

У одељку 3.1. бавићемо се идиоматичношћу поредбених фразема. Испитаћемо тип њихова фразеолошког значења (пододељак 3.1.1) и степен идиоматичности (пододељак 3.1.2). У одељку 3.2. говорићемо о експресивности, а у одељку 3.3 о конотативности. У пододељку 3.2.1. размотрићемо прозирност мотивације поредбених фразема, док ћемо у одељку 4 резимирати резултате целокупна истраживања. Уз све ћемо значењске одлике прво прегледно представити лите-

ратуру, па ћемо спровести истраживање на сопственој грађи. Значајан допринос овога рада биће у квантификацији свих података.

3.1. Идиоматичност

Значење фразема, по правилу, није прост збир значења његових компоненти. Компоненте фразема се десемантизују и, као резултат тога, фразема добија ново, јединствено значење (уп. Омазић 2002: 103–104; Финк-Арсовски 2002: 6–7; Матешкић 1982: vi). То се значење у литератури назива *општим*, *фразеолошким* или *глобалним значењем* (Мршевић-Радовић 1987: 13). Фраземе с таквим десемантизованим компонентама називају се *глобалним фраземама*. Међутим, постоје и фраземе код којих се све компоненте не десемантизују, тј. нису све носиоци фразеологизације, већ само њихов део. Такве се фраземе називају *компонентним* (Мршевић-Радовић 1987: 14) (уп. и класификацију А. Г. Назарјана [1987: 65], који разликује *идиоме* и *унилатералне фраземе*). Д. Мршевић-Радовић потом каже да су код глобалних фразема све компоненте у узајамној (двосмерној) зависности и да ново, тј. фразеолошко значење настаје семантичком транспозицијом нефразеолошке синтагме као базнога облика, и то метафоричним, метонимијским и другим путем. Код ових других, компонентних, међу компонентама постоји само једносмерна зависност: једна компонента или више њих само су структурне фразеолошке компоненте и не учествују у настанку фразеолошког значења, док су носилац фразеологизације друге компоненте и оне су значењем упућене на ове претходне (уп. Мршевић-Радовић 1987: 63). С тим у вези, иста ауторка подвлачи да код компонентних фразема не треба претпоставити прост збир значења као код нефразеолошких синтагми јер је код компонентних фразема барем једна компонента изгубила референцијално значење; код нефразеолошких, пак, синтагми сваки синтагматски члан „номинара посебан елемент садржаја целине” (Мршевић-Радовић 1987: 14). Ауторка затим додаје да фразеолошке и нефразеолошке синтагме ипак имају нешто заједничко: то да немају могућност номинације. Другим речима, њима се не означавају појаве и предмети да би били идентификовани међу другим појавама и предметима; њима се, у ствари, описују особине и појмовни садржај (Мршевић-Радовић 1987: 14–15). Пошто ауторка у својој студији говори о глаголским фраземама, онда каже да се њима обично квалификују особине, стања, процеси, да се њима означава степен испољавања одређене особине или интензитет с којим се остварује одређени процес и слично (Мршевић-Радовић 1987: 15).

У другом делу студије Д. Мршевић-Радовић (1987: 92–98) посебно разматра поредбене фраземе. Она констатује да су поредбене фраземе компонентне језичке јединице које настају на два начина. У првом случају ауторка каже да поредбене фраземе настају тако што се значење поредбене јединице сужава на значење доминантне карактеристике лексеме која је у њеном саставу (нпр. *живети као гроф* „живети веома добро, у изобиљу”) и да она више нема референцијално значење. При томе основа поређења може бити у основном или у некоме од секундарних значења (ово друго ауторка илуструје примером *пролетети као ветар*). Значење ових фразема може се парафразирати прилогом за начин или количину, у зависности од тога је ли фразеологизована јединица квалификатор или интензификатор основе поређења. Ауторка потом показује да се код ових фразема особа може поредити с особом или предметом, животињом, биљком или неким неживим појмом. У једном пасусу, међутим, Д. Мршевић-Радовић (1987: 94) износи мишљење да под фраземама не подразумева поређења код којих је поређена јединица човек, а поредбена животиња, ако се њима означавају природне карактеристике животиња. Ту наводи неколико примера: *цвркуће као птица*, *брунда као медвед*, *лаје као пас*, *сикће као гуја (змија)* и каже да је код њих реч о „самосталној метафоричној употреби глагола”. Ми мислимо да је ово мишљење спорно и да се оно коси с наводима које је ауторка претходно навела. По чему се разликују синтагме *цвркатати као птица* и *певати као славуј*, коју ауторка наводи на страни 92 као пример компонентних поредбених фразема?! У оба су случаја „природне карактеристике животиња”. Исто тако,

код синтагми *сиктати као гуја (змија)* и *лајати као нас* глаголска је компонента употребљена у секундарном значењу, као и код фраземе *пролетети као стрела*, коју ауторка претходно наводи. У оба је, међутим, случаја значење поредбене јединице сведено на доминантну особину. Ми заступамо став да и овакве синтагме треба сматрати поредбеним фраземама ако — и само ако — су устаљене и експресивне.

У другом случају, ауторка каже да компонентне поредбене фраземе настају тако што долази до сликовите семантичке транспозиције нефразеолошке базне синтагме било метафором, метонимијом, иронијом, хиперболом или парадоксом. Ауторка (Мршевић-Радовић 1987: 96) додаје и да неке фраземе представљају резултат апстракције појединачних конкретних значења, ситуационо условљених, који многим изворним говорницима остају семантички непрозирни. Такве фраземе, истиче ауторка, могу се сматрати скраћеним поредбеним реченицама (нпр. *бежати као ђаво од крста*). Д. Мршевић-Радовић (1987: 96–98) затим образлаже фраземе настале сликовитим путем: показује да један део ових фразема на месту поредбене јединице садржи именицу која је праћена придевом у атрибутској функцији, док други, обимнији, у поредбеном делу има предлошко-падешку конструкцију. Занимљиво је да ауторка наводи податак да је овај тип фразема у њеној грађи најбројнији (Мршевић-Радовић 1987: 95). Ако овај навод упоредимо с нашим, у докторском раду изнетим (Марјановић 2017: 18–62), бројчаним подацима о заступљености основнога и непроширеног структурног типа поредбених фразема, видимо да наводи Д. Мршевић-Радовић не важе за нашу грађу.

Коначно, када је у основи семантичке транспозиције иронија или парадокс, поредбене се фраземе могу сматрати компонентним фраземама „у функцији квалификатора / интензификатора негативног тоталитета” (па ауторка наводи пример *слагати се као рогови у врећи* „нимало се не слагати”), али и глобалним фраземама, јер је значење таквих фразема сасвим измењено (Мршевић-Радовић 1987: 98).

Ж. Финк-Арсовски (2002: 29–36) такође разматра значење поредбених фразема. Ова ауторка полази од ступња десемантизације фразеолошких компоненти, пре свега основе поређења и поредбене јединице. Кад је упоредила фразеолошко значење са значењем основе поређења, констатовала је да је основа поређења „код већине” фразема недесемантизована, тј. лексема која је на месту те компоненте задржава своје значење. Ауторка се потом пита шта је са значењем поредбене јединице и јесу ли њене компоненте десемантизоване на исти начин као и компоненте у непоредбеним фраземама типа *отегнути панке*, на шта одмах одговара да нису зато што код непоредбених фразема настаје ново, фразеолошко значење, док је код поредбених фразема функција поредбене јединице у снажном потенцирању значења основе поређења. Исто тако, у свакој се од фразема у поредбеној јединици „врши избор својства задан недесемантизираним А-дијелом” (тј. основом поређења) (курзив ауторкин). Ауторка то објашњава на следећи начин: наводи особине снега, а онда се пита шта је од свих тих особина заступљено у фразеологији, те закључује да је изабрано својство боја (*бијел као снјег*). Уколико овај поглед на значење поредбених фразема упоредимо с гледиштем Д. Мршевић-Радовић (1987), закључујемо да Ж. Финк-Арсовски (2002) говори о компонентним фраземама код којих је значење лексеме на месту поредбене јединице сведено на доминантну карактеристику (тзв. *избор својства*).

С друге стране, „мали број” поредбених фразема има десемантизовану основу поређења и ту ауторка наводи пример *гол као црквени миш* и *гол као репа* у значењу „посве сиромашан” те констатује да је дошло до промене значења придевске компоненте у основи поређења јер та компонента нема лексичко значење „сиромашан”.

Даље, ауторка пише да постоје фраземе код којих значење основе поређења није десемантизовано, али да је фразеолошко значење с њиме у антонимском односу. То илуструје, између осталог, и фразеом *слагати се као рогови у врећи* „никако се не слагати”, који је навела и Д. Мршевић-Радовић (в. горе) кад је говорила о компонентним фраземама „у функцији квалификатора / интензификатора негативног тоталитета” и за које је рекла да би боље било сматрати их фраземама с глобалним значењем. Ж. Финк-Арсовски (2002: 34) даје још примера међу којима

истиче фразему *сам као прст*, код које значење основе поређења није у антонимском односу с фразеолошким значењем, већ слика у поредбеном делу даје погрешну информацију. Потом ауторка каже да је код дотад поменутих фразема постојала логична веза између основе поређења и поредбене јединице, али да постоје фраземе код којих та веза није логична. О томе ћемо писати опширније мало касније (в. одељак 3.2). На крају се ауторка пита, будући да се компоненте поредбених фразема не десемантизују у истој мери и на исти начин као код непоредбених фразема, треба ли поредбене фраземе сврстати у део уже или шире фразеологије. Одговор образлаже на следећи начин: каже да је највећи део поредбених фразема трodelне структуре и да је за њих карактеристична сликовитост, због које имају и напред поменути „избор својства”, па се налазе на граници између уже и шире фразеологије. Ауторка сматра да их није могуће потпуно подвести под ужу јер немају довољан степен десемантизације компонената, али да нису ни за ширу фразеологију будући да имају изражену експресивност и конотативност (в. ниже). У ужу фразеологију могу се, према мишљењу исте ауторке, уврстити једино двodelне фраземе јер у њихову саставу нема основе поређења.

И. Видовић Болт (2011: 48–49), на основу анализе грађе зоонимских поредбених фразема хрватскога и пољског језика, каже да све те фраземе треба сматрати делом уже фразеологије без обзира на недесемантизованост појединих компоненти основе поређења јер ауторка своје наводе не аргументује. Њена грађа обухвата 328 поредбених фразема и ауторка тврди да је „најчешће” основа поређења тих фразема десемантизована, а да поредбена јединица потенцира значење основе поређења, тј. да „оснажује својства или особине”.

Конечно, и Б. Ковачевић (2012: 101) говори о степену десемантизације фразема, па тако разликује потпуну, делимичну и нулту десемантизацију: код потпуне су десемантизоване све компоненте, тј. изгубиле су примарно лексичко значење; код делимичне неке компоненте имају, а неке немају примарно значење, док код нулте све имају лексичко значење. Ауторка додаје да у њеној грађи нема фразема с нултом десемантизацијом јер се она определила за ужу соматску фразеологију. Из тога изводимо закључак да би највећи део поредбених фразема она приписала широј фразеологији.

Штета је што ова, али и претходне ауторке не дају ниједан бројчани или процентуални податак о заступљености одговарајућих случајева, јер су квалификације типа „најчешће”, „мало” или „у највећем броју случајева” прилично непрецизне и не омогућују другим ауторима да направе поређења с њиховом грађом: оно што је можда мало код једнога аутора може бити доста код другог, и обрнуто. У сваком случају, ове три ауторке слажу се у томе да је „највећи” број поредбених фразема компонентнога значења. Занимљиво је да И. Видовић Болт све поредбене фраземе увршта у ужу фразеологију, без посебне аргументације, Ж. Финк-Арсовски само двodelне, док су трodelне на граници уже и шире фразеологије, док Д. Мршевић-Радовић чак негира фразеолошки статус поређења код којих именица на месту поредбене јединице изражава природне карактеристике које јој се основом поређења приписују.

У прегледу литературе не желимо изоставити резултате Н. Вуловић (2015: 200). Ова је ауторка размотрила српске поредбене фраземе с религијском компонентом, те је — пошто је установила да се фраземе из њене грађе одликују великим степеном значењске аутономности компонената, тј. да су компонентна значења — пописала прилоге којима се парафразира значење поредбених фразема. Тако је ауторка издвојила следеће прилоге: *веома, много; веома брзо; потпуно, свеукупно, скроз, до краја; веома сигурно, сасвим сигурно; сасвим супротно, неспојиво; стално заједно, нераздвојно; (сасвим) случајно*. Разуме се да се овај попис односи само на ауторкину грађу и да би он био дужи да се у обзир узме целокупна поредбена фразеологија. Сматрамо да је од значаја двојезичним лексикографима који морају описати значење у случајевима кад нема фразеолошкога еквивалента.

Занимљиво истраживање идиоматичности (или, како смо досад у овоме поглављу писали, десемантизације) поредбених фразема спровела је на материјалу српскога и белоруског језика С. Гољак (2009: 216–218) (уп. и истраживање Н. Вуловић 2015: 212–226, која је истим приступом

анализирала српске поредбене фраземе с религијском компонентом). Ова ауторка испитивала је степен идиоматичности сваке од компоненти понаособ тако што је поредила значење компоненти у оквиру фраземе с лексичким значењима што је нашла у описним речницима. Пошто је установила три степена идиоматичности сваке компоненте (идиоматски, полуидиоматски и неидиоматски), њиховом комбинацијом добила је девет нивоа идиоматичности поредбених фразема.

Низак степен идиоматичности јавља се код фразема од нултога до трећег нивоа. Поводом овога степена ауторка каже да је сликовитост (ми бисмо рекли: мотивација) ових фразема јасна „јер је заснована на актуелним еталонима људске процене појава и предмета реалног света” (Гољак 2009: 216). Нулти степен идиоматичности имају фраземе у којима је актуелно основно значење свих компоненти (нпр. *зелен као трава*). У поредбеним фраземама првог степена основа поређења је у основном значењу, а поредбена јединица поред тога што се актуализује у основном, актуелна је у пренесеном значењу (што значи да је полуидиоматски употребљена – *глуп као магарац*, јер се лексема *магарац* може метафорички употребити и ван фраземе). Други степен идиоматичности носе фраземе у којима се основа поређења актуализује и у основном и у пренесеном значењу, док је поредбена јединица у основном значењу (нпр. *надувен као жаба*). Када је код обеју компоненти актуелно и основно и пренесено значење, реч је о трећем степену идиоматичности (нпр. *теглити као црнац*, јер глагол *теглити* има основно значење „вући”, а пренесено „радити тешке послове”, док лексема *црнац* у основном значењу денотира припадника тамније расе, а у пренесеном означава особу која ради тешке и незавидне послове).

Средњи степен идиоматичности јавља се код фразема од четвртога до седмог нивоа. Код њих је једна компонента с необичним, а друга с актуелним, узуалним значењем. Четврти степен идиоматичности имају фраземе код којих је поредбена јединица идиоматична, а основа поређења није (нпр. *глуп као точак*). И у петом степену поредбена јединица је идиоматична, али је основа поређења актуелна и у основном и у пренесеном значењу (нпр. *смотан као сајла* у значењу „веома смотан, неспретан”, јер је овде придевска компонента *смотан* употребљена у пренесеном значењу, а компонента *сајла* нема никакве везе с фразеолошким значењем). Када је основа поређења употребљена идиоматски, а поредбена јединица није, реч је о шестом степену (*разумети се|разумјети се у што као магарац у кантар*, јер је фразеолошко значење „уопште се не разумети у што”; другим речима, глагол је у антонимском значењу, а поредбена је јединица у основном јер се магарац заиста не разуме у кантар). Код седмог степена, поредбена јединица може се актуализовати и у основном и у пренесеном значењу. Грађа С. Гољак не садржи фраземе овога степена, а нема примера ни у нашој.

Највиши степен идиоматичности имају фраземе у којима су обе компоненте употребљене у пренесеном значењу (нпр. *го|гол као црквени миш* јер придев *го|гол* нема лексичко значење „сиромашан”, а *црквени миш* није сиромашан).

Ауторка на основу анализе корпуса закључује да су у српском језику најпродуктивније поредбене фраземе с нултим и другим степеном идиоматичности, што значи да поредбене фраземе одликује висок степен аутономности компоненти. За разлику од тога, у белорускоме су језику фраземе идиоматичније. Њено истраживање уједно потврђује већ горе наведене поставке да су поредбене фраземе компонентног значења. Међутим, за разлику од Д. Мршевић-Радовић, С. Гољак (2009) у поредбене фраземе убраја и фраземе с нултим степеном идиоматичности.

У наредним ћемо одељцима испитати значењске одлике наше грађе, тј. поредбених фразема у францускоме и српском језику. Прво ћемо размотрити који се типови фразеолошкога значења јављају у поредбеним фразема францускога и српског језика, а онда ћемо видети колики је степен њихове идиоматичности.

3.1.1. Фразеолошко значење

У анализи фразеолошкога значења, водили смо се теоријским поставкама Д. Мршевић-Радовић (1987), које смо горе описали. Тако смо за свако значење фразема у нашој грађи аотирали је ли значење глобално или компонентно. То смо урадили на следећи начин:

chanter comme un rossignol 'певати као славуј' глаг. фраз. поз. ♦ (о особи) [веома лепо певати] зн. к-п-1; ВАР. Ø; ЕКВ. {а0} **певати|пјевати као славуј**; син. +; ант. +. (ПАР. 2-1; ВАР. /0/; ЛЕКС. « зооним »).

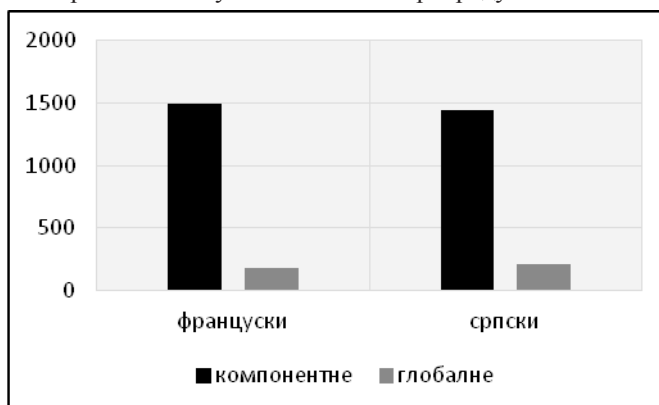
певати|пјевати као славуј глаг. фраз. несвр. поз. ♦ (о особи) [веома лепо певати] зн. к-п-1; ВАР. Ø; ЕКВ. {а} **chanter comme un rossignol**; син. +; ант. Ø. (ПАР. 2-1; ВАР. /j/; ЛЕКС. « зооним »).

Као што у приказу речничког чланка можемо видети, после ознаке ЗН. дајемо словни симбол *K* који означава компонентне фраземе. Симбол *G* стоји код глобалних фразема. У табlici 1) и на приказу 1) дајемо податке о заступљености типова значења поредбених фразема у разматраним језицима:

Таблица 1. Тип фразеолошког значења

тип фразеолошког значења	француски		српски	
	број	%	број	%
Σ	1682	100	1658	100
компонентне	1499	89	1446	87
глобалне	183	11	212	13

Приказ 1. Заступљеност типова репродуктивности

Бројчани подаци потврђују наводе Д. Мршевић-Радовић (1987), као и осталих ауторки које смо цитирали, да су компонентне поредбене фраземе бројније. Видимо чак да је процентуална заступљеност обају типова фразема у обама анализираним језицима једнака. Фраземе с глобалним значењем јављају се у тек 11% француске и 13% српске грађе. Квантификацијом смо установили да су значења поредбених фразема у највећем броју (89% француских и 87% српских) компонентна. Основа поређења код њих се обично јавља у основном или пренесеном лексичком значењу, а поредбене јединица учествује у фразеологизацији тако што се њено значење своди на доминантну карактеристику.

3.1.2. Степен идиоматичности

Податак да су и француске и српске поредбене фраземе компонентне није нам био довољан, јер смо у приказу истраживања С. Гољак (2009) видели да све компонентне фраземе не морају имати исти степен идиоматичности. Узмимо као пример парове кореспондентних фразема (1) *chanter comme un rossignol* одн. *певати|пјевати као славуј* и (2) *fumer comme un Turc* одн. *пушити као Турчин*. У оба су пара заступљене компонентне поредбене фраземе, али је степен њихове идиоматичности различит: у првоме пару фраземе се одликују првим степеном идиоматичности; то значи да је основа поређења код њих употребљена у основном значењу, док је поредбена јединица актуализована и у пренесеном значењу јер се и у францускоме и у српском језику зооним *rossignol* одн. *славуј* користи и као лексичка метафора. У другоме пару фразема заступљен је четврти степен идиоматичности: и код њих је основа поређења у основном значењу, али је по-

редбена јединица употребљена идиоматски. Да бисмо установили колики је степен идиоматичности француске, али и наше српске грађе, будући да је грађа српских поредбених фразема С. Гољак (2009) двоструко краћа, свако смо значење фразема у нашој грађи аотирали ознаком за степен идиоматичности:

chanter comme un rossignol 'певати као славуј' глаг. фраз. поз. ♦ (о особи) [веома лепо певати] ЗН. К-П-1; ВАР. Ø; ЕКВ. {а} **chanter comme un rossignol**; СИН. +; АНТ. Ø. (ПАР. 2-1; ВАР. ; ЛЕКС. « зооним »).

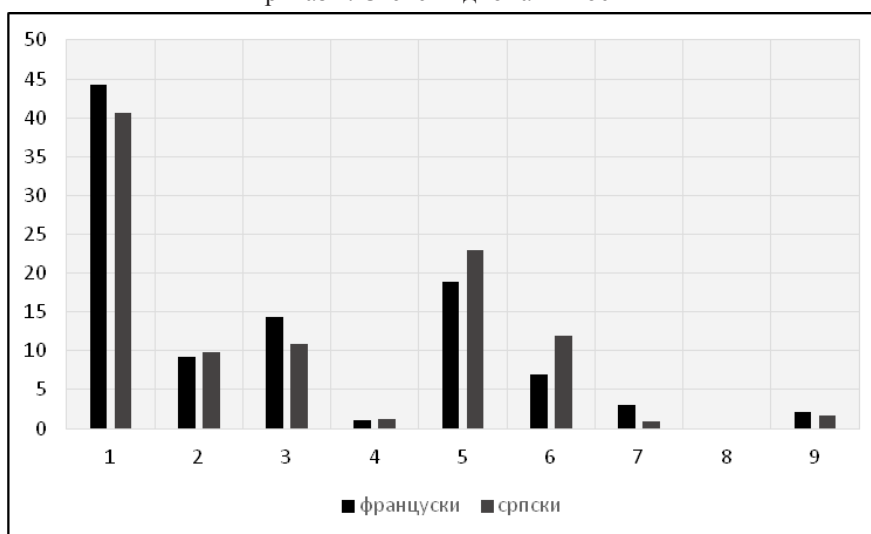
певати|пјевати као славуј ♦ [веома лепо певати] ЗН. К-П-1; ВАР. Ø; ЕКВ. {а} **chanter comme un rossignol**; СИН. +; АНТ. Ø. (ПАР. 2-1; ВАР. ; ЛЕКС. « зооним »).

Као што поново у приказу речничког чланка можемо видети, на крају дела чланка који је уведен ознаком ЗН. дајемо словни бројчани симбол који означава степен идиоматичности. У овоме је случају бројка 1 јер обе фраземе имају први степен идиоматичности: то значи да је основа поређења употребљена у основном значењу, а да је лексема на месту поредбене јединице актуелна и у пренесеном значењу. У табlici 2) и на приказу 2) дајемо податке о заступљености значења поредбених фразема у разматраним језицима по степену идиоматичности:

Таблица 2. Степен идиоматичности

степен идиоматичности	француски		српски	
	број	%	број	%
Σ	1682	100	1658	100
0	745	44	673	41
1	156	9,3	164	9,9
2	242	14	180	11
3	18	1,1	19	1,1
4	317	19	380	23
5	118	7	198	12
6	50	3	16	1
7	0	0	0	0
8	36	1	28	1,7

Приказ 2. Степен идиоматичности*

*Напомена: на хоризонталној су оси степени идиоматичности именовани од 1 до 9, што значи да 1 означава нулту идиоматичност, а 9 осми степен идиоматичности.

Таблични и графички приказ показује делимично другачију процентуалну заступљеност степена идиоматичности него што налазимо у резултатима С. Гољак (2009). У нашој су грађи поредбених фразема францускога и српског језика, као и у грађи С. Гољак, најзаступљенија значења с нултом идиоматичношћу: ових је фразема 44% у францускоме језику, а 41% у српскоме језику. За разлику од С. Гољак (2009), код које је други степен идиоматичности на другоме месту, код нас је он тек на трећем месту. На другоме је месту четврти степен идиоматичности, тј. случајеви кад је основа поређења употребљена у примарном значењу, а поредбена јединица у идиоматском.

Уколико се зброје подаци за ниску идиоматичност (тј. нивои 0–3), добијамо следеће процентуалне вредности: 68,4% значења француских и 63% значења српских фразема ниско је идиоматично. Средњи степен идиоматичности (нивои 4–7) обухватају 29% француске и 36% српске грађе, што значи да је српска грађа понешто идиоматичнија него француска. То се може оправдати већим уделом двоструких поредбених фразема у грађи српске поредбене фразеологије (уп. Марјановић 2017: 141). Коначно, високи степен идиоматичности захвата свега 1% значења француских и 1,7% значења српских фразема. И овде је удео српских значења већи него француских. Уколико још једном погледамо распоред пруга на графичком приказу, видимо да значење већине фразема у обама језицима потпада под нивое 0–4. Из свих података изводимо закључак да се значење поредбених фразема и у францускоме и у српскоме језику одликује нултом идиоматичношћу или барем веома ниским степеном идиоматичности.

3.1.3. Закључак о идиоматичности

Досад смо у овоме раду размотрили тип фразеолошкога значења у поредбеним фраземама францускога и српског језика и степен њихове идиоматичности. Преглед литературе и досадашњих истраживања помогао нам је да поставимо параметре како бисмо спровели сопствену анализу. Фразеолошко смо значење, следећи студију Д. Мршевић-Радовић (1987), поделили на глобално и компонентно. Овим двама параметрима аотирали смо сопствену грађу и бројчаним резултатом потврдили наводе свих аутора у поменутој литератури да су поредбене фраземе углавном компонентна значења (89% француских и 87% српских). Потом смо испитали степен идиоматичности њихова значења. Водили смо се истраживањем С. Гољак (2009) како би резултати били барем донекле самерљиви. У одељку о идиоматичности разликовали смо три степена идиоматичности, ниску, средњу и високу, а свака од њих гранала се на нивое, што је укупно дало 9 нивоа. Пребројавањем грађе потврдили смо налазе С. Гољак да је и у француској и у српској грађи велики део значења нулте идиоматичности (44% одн. 41% по језицима). Овај податак има важне практичне металексикографске импликације: будући да су фраземе нултога нивоа идиоматичности, чак и кад не постоје кореспонденти у другоме језику, разумљиве говорницима другог језика јер су засновани „на актуелним еталонима људске процене појава и предмета реалног света” (Гољак 2009: 216), то значи да неће морати да се лексикографски обраде уколико лексикограф на располагању нема доста простора за дуге речничке чланке. Овај навод морамо донекле ублажити јер он важи за речнике намењене рецепцији страног језика. Кад је реч о речницима с другим наменама, ситуација је другачија. Више о лексикографском одабиру поредбених фразема в. у Марјановић (2017: 495–502).

3.2. Експресивност

У претходним смо одељцима показали да се фраземе обају језика одликују ниским ступњем идиоматичности њихових компоненти и да је скоро половина грађе чак нулте идиоматичности. Исто тако, на почетку смо се подсетили налаза у вези с формалним одликама поредбених фразема и рекли да оне у потпуности испуњавају једино критериј вишелексемности и устаљености у смислу њихове конвенционализованости међу изворним говорницима. Кад је реч о репродуктивности, већином се не могу у контекст уклопити у готову облику, па су нужна парадигматска

уклапања, а исто тако њихова устаљеност у смислу лексичкога састава није апсолутна, већ су релативно стабилне пошто је варијантност прилично заступљена. Ови подаци намећу нам битно питање: због чега поређења и висока и ниска степена идиоматичности сматрамо фраземама? Осим устаљености, друге формалне одлике нису у потпуности задовољене, а и досад размотрене значењске одлике не иду нам у прилог. Решење видимо у наредним значењским критеријима.

У српској, али и у словенској фразеологији уопште једно од основних обележја по коме се фраземе разликују од нефразеолошких јединица јесте *експресивност* (Мршевић-Радовић 1987: 16; уп. Пејановић 2016: 361; Вуловић 2015: 100). Поредбене фраземе, како француске, тако и српске, у *потпуности* испуњавају овај критериј: Ж. Финк-Арсовски (2002: 29) истиче да су поредбене фраземе изразито експресивне. Узмемо ли као пример неку поредбену фразему нулте идиоматичности, нпр. потпуно кореспондентне фраземе *bleu comme le ciel* ‘плав као небо’ и *плав као небо* „изразито плав”, запазићемо да су и оне прилично експресивне: овим двома фраземама на врло се експресиван начин изражава интензитет плаве боје. Доказ да су наведене фраземе експресивне јесте то што се њихово денотативно значење може исказати и описном парафразом *изразито плав*, али је та парафраза у погледу експресивности неутрална (уп. „Неутрална лексема је оријентир према којој одређени синоними стичу одређену експресивну вредност”, Драгићевић 2010: 56). Носилац је експресивности у поредбеној фраземи, дакле, поредбена јединица.

Р. Драгићевић истиче да степен експресивности зависи од мотивисаности фразема:

Што се ова конструкција више удаљава од своје мотивне семантике [...], то се увећава степен њене експресивности, а самим тим и „фразеологичности” (Драгићевић 2009: 41).

Другим речима, што је значење фраземе мање прозирно, тј. што је веза поредбене јединице и основе поређења мање логична, односно, што су фраземе из синхроног аспекта немотивисаније, то је фразема експресивнија. Та веза поредбене јединице и основе поређења може, према И. Видовић Болт (2011: 47–48) бити условљена трима типовима мотива: 1) конкретним, 2) асоцијативним, и 3) нелогичним или апсурдним мотивима (уп. Бунк – Опашић 2010: 238–239; Ковачевић 2012: 102; в. и Финк-Арсовски 2002: 34). Конкретни су мотиви препознатљиви и представљају стварне датости, а значење фразема које је њима мотивисано разумљиво је и неизворним говорницима. Асоцијативни мотиви засновани су на симболици фразеолошке компоненте која гради позадинску слику, али та симболика има неко упориште у стварности. За асоцијативне мотиве И. Видовић Болт (2011: 47) каже да се могу претпоставити, али ми сматрамо да то није увек тако: изворни говорници могу наћи објашњење чиме је фразема мотивисана, неизворним говорницима то неће увек бити тако лако. Кад је реч о апсурдним или нелогичним мотивима, они немају никакво логично упориште у стварном свету.

Д. Стаменковић (2011: 189), с друге стране, даје сличну поделу мотива. Овај аутор тако разликује релативно објективне од културно условљених мотива. Први проистичу из објективних карактеристика поредбене јединице (као код поредбене фраземе *шарен као детлић*|*дјетлић* јер детлић има шарено перје), а други су последица приписивања поредбеној јединици необјективних својстава, заснованих на стереотипима језичке заједнице (нпр. *глуп као гуска*). Поред ове две групе мотива аутор издваја прелазну групу која обухвата релативно објективне и истовремено културно условљене мотиве (као у поредбеној фраземи *вредан као пчела*) – засновани на стереотипима језичке заједнице, они се ипак могу објективно објаснити: пчеле производе мед, па се зато у српској култури концептуализују као вредне. Разлика између ове и прве групе мотива јесте и у сложености концепта који је њима изражен.

Као што видимо, одређени мотиви могу бити културно условљени, па фраземе које су на њима засноване могу разумети само изворни говорници. О томе Ж. Финк-Арсовски каже следеће:

Понекад је за разумевање [...] [поредбене јединице] ипак битан шири контекст и/или дубље познавање „градива”. Има фразема у којима је у [...] [поредбеној јединици] искориштен тренутак из

националне повијести урезан у народно памћење (*провести се (проћи) као Јанко на Косову, као гуске у магли [...]*) (Финк-Арсовски 2002: 29).

Фраземи који су засновани на мотивима ограниченим на културу говорника једнога језика сматрају се *националним* фраземама (уп. Менац 2007: 16; Видовић Болт 2011: 43–44). Б. Ковачевић (2012: 103–104) истиче да су ове фраземе мотивисане културним, историјским и језичким посебностима народа код којег су настале и да често садрже ономастичке компоненте и историјске догађаје који упућују на њихову припадност времену, простору и нацији. Насупрот њима, постоје *интернационалне* фраземе: оне су присутне у фразеологији више или већине језика. Б. Ковачевић (2012: 104–105) каже да су они мотивисани неким историјским догађајем или појмом који је надрастао националне границе унутар којих је настао. То значи да их други језици позајмљују, па их А. Менац (2007:16) назива *посуђеним* фраземама. Б. Ковачевић (2012: 105) касније додаје да неке интернационалне фраземе нису посуђиване, већ да су паралелно настале у више језика. То је случај нарочито код оних фразема што су засноване на објективним мотивима које подједнако опажају говорници свих језика. Могуће је такође говорити и о словенским фраземама, заједничким за већину словенских језика, романским, које се јављају у већини романских језика и сл. Исто тако, фраземе могу бити мотивиране Библијом, античком културом и митовима, религијом, књижевношћу, науком итд. (Менац 2007: 16–17; Видовић Болт 2011: 44–46; Ковачевић 2012: 103). Д. Мршевић-Радовић (1987: 24–31) подвлачи да су најважнији извор за настанак фразема човекова природна средина, свакодневне активности и човеков професионални живот, а да после тога долазе културно наслеђе, Библија итд. Можемо рећи да наводе Д. Мршевић-Радовић потврђује и наша грађа јер око 40% поредбених фразема францускога и српског језика чине фраземе нултога степена идиоматичности.

3.2.1. Прозирност мотивације

Прегледајући фраземе по нивоима идиоматичности, констатовали смо да постоје и фраземе осмога степена идиоматичности, као што је српска фразема *го|гол као црквени миш*, чија је мотивација изворним говорницима другог језика (у нашем случају француског) прозирна јер у францускоме постоји потпуно кореспондентна фразема. Чак иако је наведена фразема високо идиоматична, она ће носиоцима францускога језика бити разумљива као и било која друга фразема нултога степена идиоматичности. Стога сматрамо да је разумљивост мотива на којима је заснована фразема, тј. прозирност мотивације, посебно важан чинилац за контрастирање фразеологије двају језика. Слично, али не истим поводом, тврди Б. Ковачевић:

Предвидљивост значења фразема тј. могућност да је значење фразема погођено или предвиђено из саставних дијелова, веома је важна при анализи фразема. Ако је значење фразема предвидљиво, јасна је његова мотивација (Ковачевић 2012: 15).

Поред типа фразеолошкога значења те степена идиоматичности, желели смо да видимо и то колико је француских фразема у дословном преводу разумљиво говорницима српскога језика, али и обратно, колико поредбених фразема српскога језика у дословном преводу могу разумети изворни носиоци француског. При лексикографској обради наше грађе аотирали смо и тај податак у виду кода *II* или *II*:

chanter comme un rossignol ‘певати као славуј’ ♦ [веома лепо певати] зн. к-п-1; вар. Ø; екв. {а0} певати пјевати као славуј; син. +; ант. +. (пар. 2-1; вар. ; лекс. « зооним »).	певати пјевати као славуј ♦ [веома лепо певати] зн. к-п-1; вар. Ø; екв. {а} chanter comme un rossignol; син. +; ант. Ø. (пар. 2-1; вар. ; лекс. « зооним »).

Први код означава говорницима другог језика фраземе прозирна значења, док код *II* означава фраземе непрозирна значења. Како бисмо били сигурни да је аотирање објективно (или, у

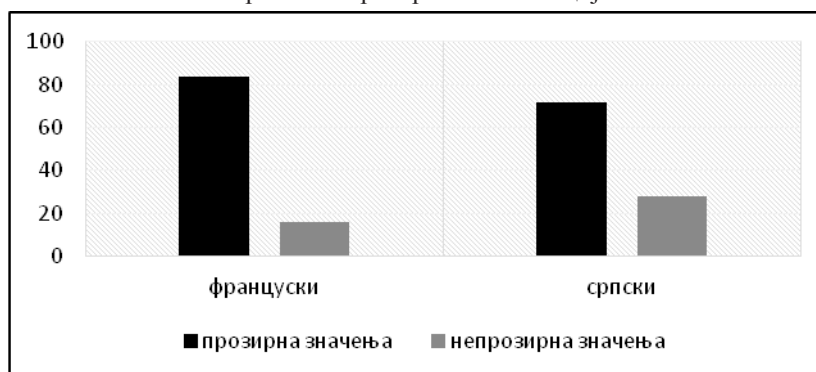
најмању руку, објективније) спроведено, за значење смо сваке фраземе једнога језика анкетирали два изворна говорника другог језика. Исто тако, будући да смо и ми познаваица обају језика, премда као матерњег само српског, и наше смо мишљење узели у обзир, нарочито у случајевима кад су информанти дали опречна мишљења. Разуме се да смо свесни како два информанта нису довољна за овакав вид истраживања, али за целокупну грађу нисмо могли наћи више информаната. Не би, стога, било лоше да наредне налазе читалац узима уз извесну оgradu.

У табелици 3) и на приказу 3) наводимо податке о томе колико су значења фразема једнога прозирна говорницима другог језика:

Таблица 3. Прозирност мотивације

мотивисаност значења	француски		српски	
	број	%	број	%
Σ	1682	100	1658	100
прозирна	1407	84	1193	72
непрозирна	275	16	465	28

Приказ 3. Прозирност мотивације

Бројчани подаци недвосмислено показују да је значење фразема обају језика у великој мери прозирно говорницима другог језика. Говорницима српскога језика прозирно је 84% свих значења у француској грађи, а говорницима францускога прозирно је 72% значења у грађи српског језика. Разлика у постотку прозирности грађе обају језика може се можда потражити у већој заступљености двоструких поређења у српском језику који су идиоматичнијег значења и често немају кореспондента у француском језику. Подаци о прозирности мотивације прилично су важни и индикативни у лексикографској обради поредбених фразема: будући да поредбене фраземе страним говорницима не би смеле бити велики проблем при разумевању, оне се у речницима с рецепцијском функцијом могу изоставити, чиме лексикограф успева уштедети на простору.

3.3. Конотативност

Поред тога што је значење поредбених фразема експресивно, оно је такође изразито конотативно обојено (уп. Мршевић-Радовић 1987: 16; Стаменковић 2010: 171). Н. Вуловић (2015: 99) наводи да се под конотативношћу фразема обично подразумева емоционално-вредносна и функционално-стилистичка нијанса значења. Томе додајемо и наводе Д. Мршевић-Радовић:

Асоцијативним (конотативним) значењима остварује се емоционална (и експресивна) језичка функција, тако што се при означавању појава (предмета) изражавају различите емоције говорника, као што су одобравање, неслагање, ублажавање, преувеличавање, иронија, неверовање, хумор и сл. (Мршевић-Радовић 1987: 16).

Будући да се конотативност најлакше може запазити у синонимском низу (уп. Драгићевић 2010: 56), навешћемо једну такву анализу. А. Пејановић (2016: 365–366) разматра значење пет поредбених фразема: *радити као мрав*, *радити као црв*, *радити као кртица*, *радити као коњ* и *радити као црнац*. Ова ауторка прво запажа да свих пет фразема имају исто денотативно значење („много радити”) и да се свих пет фразема одликује експресивношћу, која је резултат сликовитости поредбеног дела. Ауторка затим наглашава да ове фраземе једино разликује „субјективна оцена”, то јест, у нашој терминологији, конотативност: док је код прве три фраземе та оцена позитивна, код друге је две негативна. Доказ да прве три имају позитивну конотацију, по ауторкину мишљењу, јесте и то што постоје фраземе *вриједан као мрав*, *вриједан као црв*, *вриједан као кртица*, док кореспондентне фраземе изостају за преостала два еталона: **вриједан као коњ*, **вриједан као црнац*. На ту негативну конотацију утиче и сема „напорна рада” јер коњ и робови црнци упражњују принудан рад, док мрав, црв и кртица раде „добровољно”.

Ж. Финк-Арсовски (2002: 7) обавештава да су поредбене фраземе обично испуњене негативним конотативним обележјима, а А. Бунк и М. Опашић (2010: 247) пишу да је негативна конотативност опште фразеолошко место. Штавише Р. Драгићевић упозорава да је негативна конотација готово особеност целог језичког система:

Разлоге за ову појаву не треба тражити унутар лексичког система, његових законитости и односа који у њему важе, већ искључиво у ванјезичкој стварности — у националној култури, у погледу на свет српског народа, у међуљудским односима и у једној општој друштвеној клими у којој је све што је непожељно упадљивије од онога што је пожељно. Тешки, а можда и још више депримира околност што се иста особеност запажа и у лексичким системима других језика (Драгићевић 2010: 115).

Ми смо желели да проверимо ове тврдње па смо значења целокупне грађе поредбених фразема аотирали и с конотативног аспекта. С тим у вези желели бисмо истаћи две битне чињенице:

— Прво, да је аотирање био прилично тежак задатак зато што не постоје поуздани и једнообразни критерији да се опишу сва конотативна значења. Тим поводом А. Пејановић (2016: 365) истиче и да експресивна компонента у значењу фразема зависи од комуникативне ситуације те наводи фразему *паметан као пчелица*. За ову фразему каже да (вероватно ван контекста, у систему језика) има позитивна конотативна обележја, али да је говорник који жели исказати позитиван став не може употребити у реченици *Академик N је паметан као пчелица* јер би у том случају придобила иронично значење и негативна конотативна обележја. Другим речима, сваки покушај квалификовања конотативног значења може бити, како то А. Пејановић каже, произвољно, интуитивно те да остаје на савест језичке интуиције онога који значења на тај начин квалификује. Ми смо у грађи аотирали значења у систему језика и нисмо водили рачуна о различитим контекстима употребе.

— Друго, да смо били свесни да су конотативна значења разноврсна (уп. Пејановић 2016: 363) и да их није добро сводити само на позитивна (пожељна) и негативна (непожељна) (Драгићевић 2010: 57–58). Но, ипак смо то учинили јер би успостављање квалификација прецизних конотативних значења изашло ван оквира овога рада.

Имајући у виду ове две чињенице, значења смо свих фразема из грађе квалификовали као позитивна, негативна и, кад значењу нисмо могли приписати ни једну ни другу квалификацију, као неутрална. За то су нам послужила три квалификатора: *поз.*, *нег.* и *неут.*, које смо навели одмах после категоријалног значења поредбене фраземе:

chanter comme un rossignol ‘певати као славуј’ ♦ [веома лепо певати] ЗН. К-П-1; ВАР. Ø; ЕКВ. {а0} **певати|пјевати као славуј**; СИН. +; АНТ. +. (ПАР. 2-1; ВАР. ; ЛЕКС. « зооним »).

певати|пјевати као славуј ♦ [веома лепо певати] ЗН. К-П-1; ВАР. Ø; ЕКВ. {а} **chanter comme un rossignol**; СИН. +; АНТ. Ø. (ПАР. 2-1; ВАР. ; ЛЕКС. « зооним »).

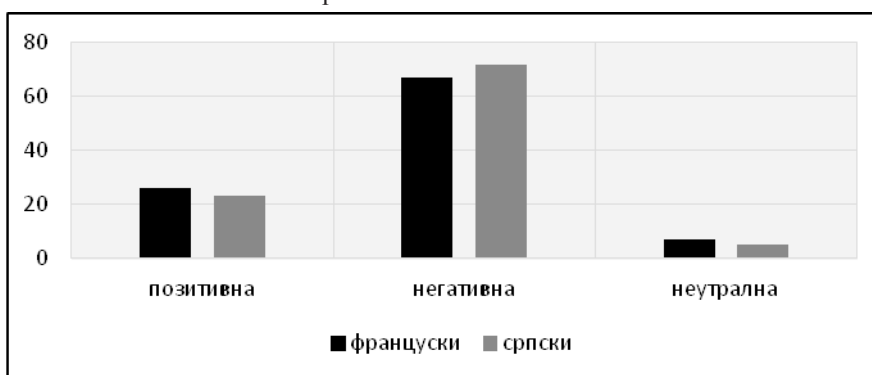
Као што у приложеноме примеру видимо, француска је фразема *chanter comme un rossignol* и српска *певати|пјевати као славуј* обележена квалификатором *поз.*, што значи да је њено значење позитивно конотирано.

У табlici 4) и на приказу 4) наводимо податке о томе у којем су обиму француске и српске поредбене фраземе из наше грађе позитивно, негативно или неутрално конотирани:

Таблица 4. Конотативност

конотативност	француски		српски	
	број	%	број	%
Σ	1682	100	1658	100
позитивна	441	26	383	23
негативна	1120	67	1197	72
неутрална	121	7	78	5

Приказ 4. Конотативност

Бројчани подаци несумњиво подупиру наводе које смо желели потврдити: на грађи српско-га и француског језика највећи се део значења поредбених фразема (67% у францускоме и 72% у српском) одликује негативним конотативним обележјима. Позитивна конотираност присутна је у за две трећине мање случајева. Грађа показује да је заиста говорницима францускога и српског упечатљивије — па је самим тим и лексикализовано — оно што је непожељно.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овоме смо раду говорили о значењским одликама поредбених фразема у францускоме и српском језику. На почетку смо дали преглед најважнијих истраживања везаних за ово питање, а онда смо теоријске поставке цитираних аутора проверили на властитој грађи. Испитивали смо најпре тип фразеолошкога значења (поделељак 3.1.1) и степен њихове идиоматичности (поделељак 3.1.2); потом смо говорили о експресивности поредбених фразема (оделељак 3.2), о прозирности њихова значења (поделељак 3.2.1) те о конотативним обележјима (оделељак 3.3).

Грађу смо аотирали по унапред утврђеним параметрима, а онда смо спровели квантитативна истраживања. Кад је реч о значењу, у литератури смо издвојили два типа значења: компонентна, кад само део фраземских компоненти пролази кроз процес десемантизације, и глобална, кад су све компонентне десемантизоване. Бројчани подаци показали су нам да су значења поредбених фразема — највећим делом (89% француских и 87% српских) — компонентна. Основа поређења код њих се обично јавља у основном или пренесеном лексичком значењу, а поредбене јединица учествује у фразеологизацији тако што се њено значење своди на доминантну карактеристику.

Пошто смо даље констатовали да сва значења компонентних фразема нису у истој мери идиоматична, испитали смо и степен идиоматичности свих значења у обама језицима. Теоријски смо разликовали девет нивоа идиоматичности, али је у грађи обају језика заступљено само осам. Квантитативном анализом дошли смо до закључка да је 44% француских и 41% српских значења нултога нивоа идиоматичности, тј. да су код њих компоненте употребљене у основном значењу. Глобално гледано, низак степен идиоматичности (нивои 0–3) јавља се у 68,4% значења француских и 63% значења српских фразема, средњи је степен идиоматичности (нивои 4–7) присутан у 29% француске и 36% српске граше, а високи у 1% одн. 1,7. Већу заступљеност средњег степена идиоматичности у српској грађи приписали смо бројношћу двоструких поређења.

Потом смо показали да су значења поредбених фразема експресивна у поређењу са синонимним описним парафразама и да степен експресивности зависи од везе поредбене јединице с основном поређења. Та је веза условљена низом различитих мотива, који могу бити 1) потпуно објективни, јер су засновани на запажањима стварног света; 2) релативно објективни, у смислу да се за њих могу пронаћи објашњења у стварном свету, али су везани за одређену културу; те 3) културно условљени, за које нема објашњења у ванјезичкој стварности. С обзиром на мотивацију, видели смо да је мотивација значења француских фразема носиоцима српског језика прозирна у 84% случајева, а мотивација значења српских фразема изворним говорницима француског у 72%. Овај податак наводи нас на закључак да поредбене фраземе не представљају велику потешкоћу при рецепцији и да их лексикограф, водећи рачуна о додатним критеријима, може изоставити из речника намењеног рецепцијским потребама.

Коначно, анализа значењских одлика показала је да се поредбене фраземе одликују јаким конотативним обележјима. Премда су конотативна значењска обележја разноврсна, истакли смо да смо их условно класификовали на позитивну, негативну и неутралну конотираност. Квантификација података доказала је почетну хипотезу да је негативна конотација опште место и у поредбеној фразеологији испитиваних језика (67% у францускоме и 72% у српском).

Укратко, у овоме смо раду квантитативним подацима констатовали да су поредбене фраземе у францускоме и српском језику ниско идиоматичне, али да им место у фразеолошком фонду обају језика обезбеђује изразита експресивност, која је последица сликовитости њихова поредбеног дела и јаке конотативности.

ЛИТЕРАТУРА

- Бунк/Опашић (2010). Bunk, Ana, Opašić, Maja. Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 36/2, 237 – 250.
- Видовић Болт (2011). Vidović Bolt, Ivana. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Вуловић (2015). Вуловић, Наташа. *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гољак (2009). Гољак, Светлана. Устаљена поређења у српском и белоруском језику са аспекта идиоматичности. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 211–220.
- Драгићевић (2009). Dragičević, Rajna. O problemima identifikacije frazeologizama. *Südslavistik-online*, 1, 35 – 44.
- Драгићевић (2010). Драгићевић, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић (2012). Kovačević, Barbara. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Марјановић (2017). Марјановић, Саша. *Поредбене фраземе с компонентом comme/као у француском и српском језику*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет.
- Матешић (1982). Matešić, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Менац (2007). Menac, Antica. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.

- Мршевић-Радовић (1987). Мршевић-Радовић, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Назарјан (1987). Назарян, А. Г. *Фразеологја французскою языка*. Издание второе, переработанное и дополненное. Москва: Высшая школа.
- Омазић (2002). Omazić, Marija. O poredbenom frazemu u engleskom i hrvatskom jeziku. *Jezikoslovlje*, 3/1–2, 99–129.
- Пејановић (2016). Пејановић, Ана. Експресивност као категоријална особина фразеолошких јединица. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/1, 361–367.
- Стаменковић (2010). Стаменковић, Душан. Придевске поредбе с називима животиња у енглеском и српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 53/2, 169–189.
- Стаменковић (2011). Stamenković, Dušan. Cognitive Semantic Aspects of Animal Similes in English. М. Ковачевић и др. (ур). *Савремена проучавања језика и књижевности – Година II / књига I – Зборник радова са II научног скупа младих филолога Србије*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 187–196.
- Финк-Арсовски (2002). Fink-Arsovski, Željka. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb: Filozofski fakultet.

SEMANTIC PROPERTIES OF FRENCH AND SERBIAN SIMILES

Summary

This paper deals with semantic properties of similes. Five semantic properties have been examined. Firstly, it has been stated that phraseological meaning can be global or componential, which has been emphasised in the literature. This means that all of the components can be desemanticized or only some of them. The corpus of French and Serbian similes then revealed and confirmed that the meaning of similes is usually componential. Secondly, in view of the fact that all componential similes can have different degrees of idiomaticity, it has been analysed to which extent shared properties and vehicles are desemanticized. Inspired by previous research and depending on whether the component is used with its basic meaning, metaphorical meaning, or both, we separated nine degrees of idiomaticity – the first one is classified as zero idiomaticity, the next three are low idiomaticity, the next three are moderate idiomaticity, and the final one is high idiomaticity. The paper demonstrates that low idiomaticity constitutes 68.4% of French and 63% of Serbian corpus. Thirdly, it has been demonstrated why the similes can be considered expressive linguistic units, for which the examples have been provided. Fourthly, it has been stated that the degree of expressiveness depends on the transparent motivation. Moreover, the account of motives has been presented from the literature. From the point of view of contrastive phraseology, it has been observed to what degree the motivation, and also phraseological meaning, is transparent for the native speakers of the other language – the motivation and meaning of French similes for the speakers of the Serbian language and Serbian similes for the speakers of the French language. It has been concluded that the percentage of transparent motivation is considerably high in both cases. Finally, the account of earlier research has been presented, which stated that negative connotation is a characteristic of similes. The corpus has confirmed this after examination.

Keywords: similes, phraseology, idiomaticity, motivation, connotative traits, French language, Serbian language.

Саша П. Марјановић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
leksikograf@gmail.com

THE SCHOOL METAPHOR SCENARIO IN SERBIAN EU ACCESSION DISCOURSE: A REFLECTION OF POWER ASYMMETRY*

Abstract: The paper combines a critical metaphor analysis (Charteris-Black, 2004) and a discourse analytic perspectives (Semino, 2008; Van Dijk, 2006; Wodak, 2002) in an attempt to explore how metaphors develop their pragmatic role in Serbian EU accession discourse with the aim of imparting evaluations that focus on the issue of power asymmetry. We analyse a data collection of media texts published in Serbian and available online to tackle the SCHOOL metaphor scenario (Musolff, 2006) and its linguistic instantiations as one of the ways of conceptualising Serbia's EU accession. We strive to (i) show how the STRICT TEACHER/DISOBEDIENT STUDENT mapping is employed as a powerful vehicle of both positive self-representation and negative representation of the Other; (ii) determine whether this asymmetry in relations between the EU and Serbia is becoming a tool of self-image and self-perception, i.e. whether participants in Serbian public discourse help perpetuate marginalisation and inequality in Serbia-EU power relations.

Keywords: critical metaphor analysis, critical discourse analysis, SCHOOL metaphor, metaphor scenario, EU discourse, power asymmetry, Serbian.

1. INTRODUCTION

The European Union, currently accommodating 28¹ countries and over 500 million citizens, still supports (though not unanimously, and some critics would say not wholeheartedly) the idea of enlargement and accepting new members within its boundaries. Although intricate and vague, and in recent times, in the context of the global financial crisis, seriously questioned, the European integrationist model is still appealing to a number of countries in Europe, Serbia being among those in the queue who wish to join the Union. Five years ago, officially effective as of 1 March 2012, after more than a decade of tough negotiations and ups and downs in mutual relations, Serbia was granted a full candidate status in the European Union. Although Serbia officially applied for the European Union membership in December 2009, its commitment to join 'the European family of nations' has been the political staple ever since 2000, i.e. since the fall of Slobodan Milošević's regime. Joining the European Union was the hottest issue emerging in all previous presidential and parliamentary election agendas except the one held in May 2012, probably due both to the fact that Serbia's future in the EU was somewhat clearer upon getting the candidate status for EU membership, and to an occasionally more or less substantial rise in Euroscepticism discernible among Serbian citizens.

Ever since the beginning of Serbia's EU accession talks there has been a common thread running through the media discourse – the need to present the complex, intangible concept of Serbia's EU joining to the targeted audience via easily comprehensible means. One of these means extensively used in Serbian media discourse, closely modelled on media discursive strategies in English, is metaphor, which due to its main feature – comprehending one aspect of a concept in terms of another – becomes

* The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures in time and space* funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

¹ On Thursday 23 June 2016, a referendum took place in the UK, in which a majority of citizens voted to leave the EU.

an apt cognitive tool for making abstract political concepts accessible to the audience. As Lakoff (1991: 1) points out, ‘there is an extensive, and mostly unconscious, system of metaphor that we use automatically and unreflectively to understand complexities and abstractions’, in this case the process of Serbia’s integration with the EU and the relations between these two political entities. Moreover, metaphor is not only a vehicle for untangling political realities, but also for emphasising or softening certain concepts and issues. This arises from two fundamental characteristics of metaphor and its systematicity, *highlighting* and *hiding* (Lakoff and Johnson, 1980: 10) – ‘while metaphors allow us to see and to understand certain things, they also prevent us from considering anything which does not fit into them’ (Drulák, 2004: 4), thus providing us with only a partial understanding of certain concepts. Hence by exploring the SCHOOL metaphorical setting, we will try to show how metaphors used in Serbian media discourse can influence the perception of political and social reality pertaining to Serbia’s EU accession process.

Many studies which research media and institutional discourse both inside and outside the EU (e.g. Chaban, Bain & Stats, 2007; Musolff, 2000, 2004, 2006; Silaški, Đurović & Radić-Bojanić, 2009; Šarić, 2005; Šarić et al., 2010; Zbierska-Sawala, 2004) convincingly show that highly abstract processes of joining and integration with the EU are effectuated by the linkages between language, cognition and reality, while metaphors, as a product of our conceptual system evidenced in language, become the most pervasive cognitive and linguistic devices for shaping and communicating conceptualisations of the given reality. Furthermore, in several studies published so far (Đurović & Silaški, 2009, 2010, 2012, 2014; Silaški & Đurović, 2014; Silaški, Đurović & Radić-Bojanić, 2009; etc.) it has been plausibly shown that Serbian public discourse utilises similar or the same metaphors and metaphorical frames and scenarios (e.g. JOURNEY, CONTAINER, FAMILY, CLUB, BUILDING, etc.) as those used in English (as attested by the studies that researched the English data), but conveying different evaluative content and rhetorical impact. This is in line with Fairclough’s idea that ‘[w]hen we signify things through one metaphor rather than another, we are constructing our reality in one way rather than another. Metaphors structure the way we think and the way we act, and our system of knowledge and belief, in a pervasive and fundamental way’ (Fairclough, 1992: 194). Charteris-Black indicates that metaphor activates ‘unconscious emotional associations and it influences the value that we place on ideas and beliefs on the scale of goodness and badness’ (Charteris-Black, 2005: 13). Consequently, metaphors play an essential role in political and media discourses, which stems from their cognitive potential to become powerful markers, of both group and national identities (Šarić et al., 2010).

In this paper, set against the backdrop of the Serbia-EU relations and Serbia’s EU accession process, we explore how metaphors develop their pragmatic role in media discourse with the aim of imparting evaluations which result in power asymmetry and covert political and social exclusion. We analyse, via its linguistic instantiations, the SCHOOL metaphor scenario, which seems to be a convenient cognitive vehicle for conceptualising the topic of Serbia’s joining the EU and the related overt and covert power inequalities, and, at the same time, one of the under-researched metaphors of media discourse both inside and outside the EU. We thus strive to achieve two aims: (i) to show how the excerpted metaphorical expressions that center on the STRICT TEACHER/DISOBEDIENT STUDENT mapping are employed as a powerful vehicle of both positive self-representation and legitimising of activities, and negative representation of the Other; (ii) to determine whether this asymmetry in relations between the EU and Serbia is becoming a tool of self-image and self-perception, i.e. whether participants in Serbian public discourse, by accepting the designated cognitive role of the student who keeps failing to do her homework, helps perpetuate marginalisation and inequality in Serbia-EU power relations.

2. THEORETICAL UNDERPINNINGS AND DATA COLLECTION

We combine both Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black, 2004; Musolff, 2000, 2004, 2006) and a discourse analytic perspective (Semino, 2008; Van Dijk, 2006; Wodak, 2002), aiming to dem-

onstrate how the combination of two or more theories may provide a synergetic effect, enabling the researcher to establish whether metaphors carry ideological meaning in real discourse.

Critical Discourse Analysis (CDA) is 'primarily interested in and motivated by pressing social issues which it hopes to better understand through discourse analysis' (Van Dijk, 1993: 280). Wodak encapsulates her view on CDA saying that '[t]he notions of ideology, power, hierarchy and gender, together with sociological variables, were all seen as relevant for an interpretation or explanation of text.' (Wodak, 2002: 6). Hence language and discourse are not self-contained systems removed from interaction and communication, but they are deeply embedded in social practice and are thus charged with power and ideology. Furthermore, Van Dijk's socio-cognitive theory 'is based on the assumptions that cognition mediates between 'society' and 'discourse'' (Wodak, 2002: 8), while Chilton and Ilyin (1993) and Chilton and Lakoff (1995), among others, clearly introduce cognitive aspects into CDA research. Thus, 'with a cognitive perspective a new methodology for the identification and analysis of linguistic manipulation (a principle objective of CDA) can be constructed, CDA perhaps becoming more revealing than at present and some of its existing claims better attested' (Hart, 2005: 190).

The synergy of Cognitive Linguistics and CDA (Van Dijk, 1993; Wodak, 2002) has mainly focused on the use of conceptual metaphors (e.g. Musolff, 2004), using Critical Discourse Analysis to account for the cognitive realities involved in discourse, i.e. language use. Since the main goal of CDA is 'to make explicit political and ideological motivations that would, otherwise, be implicit or concealed' (Charteris-Black, 2004: 29), metaphors, as important aspects of any discourse, public and media discourse being no exception, have become extremely important in CDA. However, one must be wary about the use of metaphors and motivation lying behind the choice of one metaphor over another. 'Since metaphor is a way of creating cognitive and affective meaning, by changing the metaphor we may change the way that we think and feel about something', and 'having the right to select our metaphors gives us the right to present alternative ways of thinking and feeling about the world' (Charteris-Black, 2004: 251-252). Lakoff and Johnson's claim that metaphor's 'central role [is] in the construction of social and political reality' (Lakoff and Johnson, 1980: 159) can be related to CDA's primary concern with social problems and the way language reflects 'the power to control discourse' (Koller, 2003: 57). Charteris-Black points out that '[i]f language is a prime means of gaining control of people, metaphor is a prime means by which people can regain control of language and create discourse' (Charteris-Black, 2004: 253). Thus, metaphors in this paper are regarded as discursive means which aid in understanding certain social processes, more specifically the topic of Serbia's EU accession and the underlying notions of power differences. They can be labelled *discourse metaphors*, 'metaphors that are conceptually grounded but whose meaning is also shaped by their use at a given time and in the context of a debate about a certain topic', highlighting 'salient aspects of a socially, culturally or politically relevant topic' (Koteyko and Ryazanova-Clarke, 2009: 114). Therefore, 'while conceptual metaphors are considered universal, independent of time, discourse metaphors change with the ongoing discourses and are used for specific purposes' (Koteyko and Ryazanova-Clarke, 2009: 114), such as the process of Serbia's joining the EU. Our analysis of Serbian media discourse focuses on the organisation of what Musolff (2006) calls *metaphor scenario*, which draws on Fillmore's notion of a conceptual 'scene' (Fillmore, 1975) as well as on Lakoff's definition of 'scenario' as a subtype of idealised cognitive models (Lakoff, 1987). Musolff connects discourse metaphors and metaphor scenario and states that discourse metaphors 'not only transfer individual items and abstract (topo-)logical relations between source and target domains, but also transport evaluative and narrative elements that draw a seemingly self-explanatory conclusion from a mini-story or 'scenario'' (Musolff, 2010: 158). Scenarios seem to be very frequent and 'constitute an essential feature of metaphor use in public discourse registers' (Musolff, 2006: 28) and they 'help to shape the course of public debates and conceptualizations of political target topics by framing the attitudinal and evaluative preferences in the respective discourse communities' (Musolff, 2006: 28).

The data collection for the analysis which follows was compiled from online editions of several daily and weekly newspapers and magazines (*Politika*, *Večernje novosti*, *Novi magazin*, *Vreme*, *Standard*) as well as from varied news portals (*B92*, *Vesti online*, *Slobodna Evropa*, *S media*) published in Ser-

bian in the period 2008-2012, as well as from readers' comments on the news published on these papers' web sites.² The data were gathered by conducting a Google search in which the queries were based on the following key words: 'đak' *student*, 'profesor' *professor/teacher*, 'ocene' *marks*, 'domaći zadatak' *homework*, 'Srbija' *Serbia*, 'Evropska unija' *European Union*, which enabled us to extract topically relevant texts for the analysis. All data collection was compiled into a Word file, totalling around 80,000 words. In order to verify the validity of our intuitive judgement as regards the metaphoricity of the expressions linguistically realising the SCHOOL metaphor scenario, we applied the method for metaphor identification proposed by the Pragglejaz Group (2007) which we used to check the metaphoricity of the lexical units relating to the SCHOOL domain as well as to establish their basic and contextual meaning. After establishing presence of metaphoricity, we extracted the parts containing those expressions which we judged to be metaphorical, some of which are used to illustrate our points in the paper. Only those expressions which both of us deemed metaphorical were selected to be part of our data collection used for the analysis. We emphasise that the goal of this study is not to offer a corpus-based analysis of the SCHOOL metaphor nor is it to establish metaphor density or relative or absolute frequency of metaphorical expressions in the data collection. We focus instead on the qualitative analysis of the examples of the SCHOOL metaphor scenario so as to investigate asymmetry in Serbia-EU power relations as reflected by the use of this scenario in the given discourse.

3. IDEOLOGICAL CONSTRUAL OF THE OTHER IN THE EU ACCESSION DISCOURSE

The altered European political 'landscape', evidenced in 'the economic, administrative and political integration of the European Union and its enlargement' (Musolff, 2010: 159) which 'transformed what had been a largely western European Confederation up until 1990 into a continent-wide political entity' (Musolff, 2010: 159) has led to 'metaphoric reconceptualizations' (Musolff, 2010: 159), mostly regarding the perception of the EU enlargement by either recently joined members or those countries still outside the EU boundaries. One of the ways of conceptualising joining the EU that has not received due attention so far either in English or in Serbian is the SCHOOL metaphorical frame, i.e. the STRICT TEACHER/DISOBEDIENT STUDENT mapping, which presupposes the broader, STATE IS A PERSON metaphor. In his paper on metaphor and war, Lakoff expounds on his central STATE IS A PERSON metaphor: 'A state is conceptualized as a person, engaging in social relations within a world community. Its land-mass is its home. It lives in a neighborhood, and has neighbors, friends and enemies' (Lakoff, 1991: 3-4). Similarly, Chilton and Lakoff (1995: 40) write that states are often described as having personalities – 'they can be trustworthy or deceitful, aggressive or peace-loving, strong or weak-willed, stable or paranoid, cooperative or intransigent, enterprising or not', i.e. states can be attributed properties of human beings and can engage in a number of social relations, the teacher-student relation being one of them.

The social context of the SCHOOL metaphor scenario in media discourse for depicting the issue of Serbia's EU accession focuses on asymmetric power relations between teachers and students, which in turn helps understand and assess the evaluative content of linguistic instantiations of the main metaphor. Hence on the basis of the data collection we strive to show how the excerpted metaphorical expressions that center on the STRICT TEACHER/DISOBEDIENT STUDENT mapping are employed as a powerful vehicle of both positive Self-presentation and legitimising of activities, and negative Other-representation. Though the SCHOOL metaphorical scenario is supposed to induce positive associations, arising from the entailments such as that 'every learning process in school, is only a limited phase, after which the pupil eventually benefits from what is learned' (Petraškaitė-Pabst, 2010: 40), the analysis of our data collection unequivocally reveals that the SCHOOL scenario heavily draws on the aspect of social power, unequal power relations and marginalisation of a nation as a group. According to Van Dijk, ideological discourse spread and reinforced by media reporting often features the four overall strategies: emphasise Our good

² The sources of the examples (the name of the media and the date of publication) will be indicated in each individual example.

things, emphasise Their bad things, de-emphasise Our bad things, and de-emphasise Their good things (the so-called ideological square) (Van Dijk, 2006: 734). The underlying idea is to focus on ‘what we have done well’, at the same time associating the other side with negative topics. In other words, Van Dijk’s (2006) framework, which aptly relates to the topic in question, consists of the two main discursive strategies – positive Self-presentation, or in-group favouritism, and negative Other-representation, or out-group derogation, which are materialised through some other discursive moves, metaphor and Us/Them dichotomy being some of them.

Similarly, Chilton (2004: 47) writes about the strategies of legitimisation of the Self and delegitimisation of the Other, where legitimisation is oriented towards positive self-representation, self-praise, and ‘self-identification as a source of authority, reason, vision and sanity, where the self is either an individual or the group with which an individual identifies or wishes to identify’. Delegitimisation, in turn, ‘can manifest itself in acts of negative other-presentation’, acts of marginalising, excluding, attacking the communicative cooperation of the other, etc. (Chilton, 2004: 47). Viewing ‘the European/EU ‘Self’ through the eyes of ‘Others’ in a bad light can ‘serve either as a trigger for internal change or for a defensive reaction in which the Self’s features are reinforced’ (Chaban, Bain and Stats, 2007: 83), which leads to a further demarcation of the Self from Others and the deepening of power asymmetry. However, in this paper, challenged by the linguistic instantiations of the SCHOOL metaphor, we also aim to determine whether this asymmetry in relations between the EU on the one hand, both self-perceived and viewed in Serbian discourse as the one who is ‘in position to educate or teach’ (Sandikcioglu, 2001: 176), and Serbia on the other, depicted as ‘immature, in need of discipline and education’ (Sandikcioglu, 2001: 176), is becoming a tool of self-image and self-identification, i.e. whether participants in Serbian media discourse, by accepting Serbia’s designated cognitive role of the student who keeps failing to do her homework, actually help perpetuate ‘group control’ (Musolff, 2000: 105) and inequality in power relations.

4. THE SCHOOL METAPHOR SCENARIO

167

On the whole, the examples from our data collection that illustrate the current status of Serbia and its endeavours to reach sought-after European space on a higher, conceptual plane are represented introducing the SCHOOL scenario, where teachers are the ones who control communicative events in the classroom, while students participate in them ‘only when talked to and invited to speak’ (Van Dijk, 1996: 86). More precisely, ‘[t]he SCHOOL metaphor characterizes the phase of preparing for the EU by metaphorizing the aspiring country [here, Serbia] as a *pupil*, the EU as a *teacher*, the preparations [it, i.e. Serbia has to make] as *homework* and the EU’s evaluation of these preparations as *grades*’ (Petraškaitė-Pabst, 2010: 39). The ultimate goal of this teaching and learning process is the opportunity of living a more prosperous life within the EU. This corroborates Šarić’s (2005: 165) claim that the school-setting focuses only on the goal domain (of the larger journey model), where the potential candidate countries are persons, i.e. students, who try to learn from their teacher, the EU, who is in turn both a teacher and a school for these countries.

The majority of our examples reveal that the STUDENT linguistic metaphors are filled with negative associations, with Serbia being portrayed as a *bad*, *worst* or *spoilt student*, as evidenced by the examples from our data collection.

(1) Poslednjih sedmica iz vrha srpske vlasti ponovo se čuju, u najmanju ruku, evroskeptične ocene. Najdalje je otišao gradonačelnik Beograda rekavši da iz Brisela često Srbiju tretiraju *kao lošeg đaka*. (*Slobodna Evropa*, 15 Aug 2011)

(Over the last few weeks eurosceptic remarks, to say the least, have again been passed by the top Serbian authorities. The mayor of Belgrade has gone furthest in saying that Serbia is frequently being treated as a *bad student* by Brussels.)

(2) Mi jesmo *loši đaci* i zato što nikako da shvatimo da nas oni sa strane dobro vide i da su naše sitne i prostačke laži prozreli. (*Slobodna Evropa*, 15 Aug 2011)
(We are *bad students* indeed because we keep failing to realise that those from the outside can see us better and that our little dirty lies have been seen through.)

(3) Srbija je *loš, razmaženi đak*, koji uobražava da se svet vrti oko njega... (*B92*, 14 Aug 2011)
(Serbia is a *bad, spoilt student*, who keeps thinking that it is the center of the world...)

(4) Mislim da veliki revolt kod građana Srbije ne izazivaju predstavnici EU koji nam stalno dele lekcije i tretiraju nas kao *najgore đake*, već upravo naša vlast koja je na sve to pristajala, klanjala se, ispunjavala slepo svaki uslov i još nam stalno govorila kako Evropa nema alternativu. (*B92*, 14 Aug 2011)
(I think that the great anger of Serbian citizens is not fuelled by the EU officials who keep teaching us lessons and treating us as *the worst students*, but by our government itself that accepted all that and blindly complied with every condition, and kept saying that there was no alternative to Europe.)

(5) Treba nas, kao one male Rome, na silu u *školsku klupu*, tj. Evropsku uniju! (*Slobodna Evropa*, 15 Aug 2011)
(We should be treated as those Roma children, be forced to sit at *the school desk*, the EU!)

A more profound analysis, though, as well as the contextual setting of the selected examples, show that there are two different angles from which Serbia is portrayed as a *bad student*. Both hinge on a sharp polarity – one side is in control while the other is controlled. The first viewpoint rests on Brussels' perception of Serbia (or at least, this is how Serbia interprets Brussels' moves) as the one who *keeps failing to do its homework* – a figurative designation for tasks and conditions Serbia has to meet if it is to join the EU. Serbia is thus conceptualised as a student who needs to be economically, politically, culturally, legally educated or instructed, which in turn implies that the student Serbia has a lower level of knowledge, i.e. unequal status, compared to its teacher or mentor. It is the EU, on the other hand, who 'is conceptualized as culturally, politically, and economically advanced, i.e. in a position to educate, instruct, and guide' (Sandikcioglu, 2000: 312). Inability and unwillingness to comply with the teacher's task, viewed as a part of a wider learning process into which Serbia needs to fit, is linguistically realised as a *bad, spoilt, worst student who should be constantly taught a lesson and disciplined, and be forced to sit at its desk, the European Union*, according to the examples (1)-(5).

If Serbia wishes to reach the 'desired level of knowledge and education' at the EU 'school' so as to be a good student like other member states, it needs to do a lot of homework the teacher, i.e. the EU sets, since the EU in its official capacity determines everything, 'the 'teaching methods', the 'evaluation' of the 'performance', and most importantly, the 'subjects' [...] to be taught' (Sandikcioglu, 2000: 312). Every new condition imposed on Serbia is conceptualised as a *new assignment, new homework or exam* which, if graded positively, facilitates *getting a good mark*. When it comes to Serbia, this has meant so far only winning recognition, or *moving to a higher class (grade)*, i.e. setting new terms. The examples that follow illustrate this aspect of the SCHOOL metaphor:

(6) Za doktora Šokenhofa poseta Beogradu bila je business as usual, manje-više je došao da podseti na *domaći zadatak* koji Srbija nije uradila, a koji je uslov za *prelazak u viši razred*... (*Vreme*, 20 Sep 2012)
(To doctor Schokenhoff a visit to Belgrade was *business as usual*, he more or less came to remind us of *the homework* Serbia failed to do, which is a necessary condition for *moving to a higher class*...)

(7) Misija EK još danas u Beogradu. Neizvesno je kakva će reakcija eksperata biti na 'domaći zadatak Srbije' i u kojim oblastima ćemo još morati da poradimo za *peticu*. (*S media*, 24 Feb 2011)
(It is uncertain what reaction of the EC [the European Commission] experts will be to 'the *homework* Serbia needs to do' and in what fields we will still have to work hard *to get an A*.)

(8) A niko ne traži da Srbija prizna nezavisnost Kosova. To, ne! Ali *domaći zadaci* moraju da se urade inače će da bude *popravnih ispita*. Na primer, iz geografije. (*Večernje novosti*, 15 Sep 2012)

(No one is asking Serbia to recognise Kosovo's independence. That's not an issue! But *the homework* has to be done or there will be *make-up examination*. For example, in geography.)

(9) Evropske *packe* za domaće privatizacije (headline) (*Politika*, 2 Sep 2012)
(European *slap on the wrist* for domestic privatisation.)

(10) Izvestilac Evropskog parlamenta za Srbiju Jelko Kacin (...) je upozorio da Srbija treba da se pripremi za izvršenje *teških domaćih zadataka* koje će joj Evropska komisija postaviti zarad njenog napredovanja na putu ka Evropskoj uniji. Takvi *zadaci* su reforma pravosudnog sistema, davanje veće slobode medijima i rešenje problema Vojvodine. (...) Po meri napredovanja ka zavetnom cilju „*domaći zadaci*” Evropske unije *postajace sve teži*, a sve to zarad toga da se „*pojačaju proevropske snage*” i *nauči* srpska administracija da „*sluša, da razume poruke i na njih odgovara*” (očigledno, u potrebnom pravcu). (*Standard*, 21 Nov 2010)
(The Rapporteur of the European Parliament for Serbia Jelko Kacin (...) has warned that Serbia needs to be prepared for *doing tough assignments* the European Commission is about to set so it can make progress on its route to the EU. (...) Judged by the progress made to reach that goal, “*homework*” set by the EU will be getting harder and harder, all with the aim of “reinforcing pro-European forces” and *teaching* the Serbian administration to “*listen to, understand the messages, and respond to them accordingly.*”)

As the examples (6)-(10) show, the homework assignments refer to all the necessary reforms Serbia has to undertake, relating to different fields – legislation, administration, education, fighting corruption, maintaining good relations with neighbours, etc., so as to, as closely as possible, adjust to the European standards – figuratively viewed as the European schooling model – in order *to get As* ([7]). If Serbia gets high marks it will be permitted to *move to the next class*, i.e. closer to the candidate status and to reaching the ultimate goal – becoming one of the EU member states. If, on the other hand, the student Serbia fails to accomplish the expected, it will be grounded by being *slapped on the wrist* ([9]), or it will have *to take a make-up examination* ([8]). Even when Serbia successfully passes one exam or grade – fulfils some of the requirements imposed by the EU veiled as adjustment and convergence – this calls for more demanding and difficult homework so as to discipline the Serbian administration and *teach* it ‘*to listen to, understand the messages and respond to them accordingly*’, as example [10] illustrates. What permeates all the examples in this section is the perception of the EU as an evaluator (Šarić, 2005: 150), while Serbia as an entity is the evaluated. This clearly puts the EU in charge of the whole ‘educational process’ in line with positive Self-presentation, assigning Serbia the role of a student who should listen to the superiors thus conveying negative Other-representation and laying blame for any failure in this process exclusively on Serbia’s part. The ultimate objective of this ‘learning process’ is a comprehensive knowledge test (the final, graduation exam), which is equivalent to Serbia’s full compliance with the Euro-integration, standards and rules.

The conceptualisation of Serbia as an unsuccessful student who has to ‘be taught a lesson’ tends to be accepted or more or less tacitly recognised, according to our examples below, by the participants in Serbian public discourse thus becoming a tool of self-perception and self-image. More specifically, the resentment of one part of the general public relating to the duration of the process of Serbia’s becoming the EU member and the way how this entire activity has been handled, which also resonates in examples (2), (3) and (4), induces a reversal perception move. Therefore, not only does the EU conceive of Serbia as a bad student, but the metaphorical self-description by participants in Serbian media discourse also hinges on an image of a bad student.

Thus the examples (11)-(14) attest that Serbian discourse participants adopt the loaded BAD STUDENT mapping as a convenient cognitive frame for not only justifying the imposed ‘SCHOOL-DISCIPLINE’ scenario (Musolff, 2006: 26) – “Serbia is a *repeater student*” (11), “*The worst student* remains the worst, even when nobody *gives her a lecture* in good conduct, as well as when *the teacher* is replaced” (example [12]) – but also for perpetuating scape-goating and marginalisation (Chilton, 2004: 47).

(11) *Lošeg đaka* neko mora da natera da nauči gradivo. Srbija je *đak ponavljač*. (*Politika*, 24 Nov 2012)
(A *bad student* should be forced to learn the lessons. Serbia is a *repeater student*.)

(12) *Najgori đak ostaje najgori*, i onda kada mu niko *ne deli lekcije iz vladanja*, kao i onda kada se promeni nastavnik. (B92, 14 Aug 2011)

(*The worst student remains the worst*, even when nobody gives her a lecture in good conduct, as well as when the teacher is replaced.)

(13) Za promenu u *dobrog đaka*, potrebno je mnogo više od kukanja da su *lekcije* teške... (B92, 14 Aug 2011)

(To change into a good student, it takes much more than whining that the lectures are difficult...)

(14) Mora *đak* da menja svoj pristup stvarima i da se prilagođava zahtevima koje postavlja nastavnik, ako ima nameru da nešto *nauči*. (B92, 14 Aug 2011)

(If the student intends to learn something, she should change her attitude and adjust to the demands placed by the teacher.)

Examples (13) and (14) both embody the identification with the negative self-image of participants in Serbian public discourse, and the inequality in Serbia-EU power relations as a result.

Eventually, as evidenced by the metaphorical expressions they use, the discourse participants in Serbia try to rationalise both the image EU has of Serbia and Serbia's self-image by pinning blame on the EU, seeing it as *an unfair* (example [15]) and *stern professor* (example [16]) who *smacks* us even when we do what is asked of us (example [17]). Even when we behave as *a model student*, we are constantly made *to stand in the dunce's corner* (example [18]).

(15) „Nas EU tretira kao *najlošije đake u školi* za EU, stalno nam *drži lekcije* a ponaša se nefer: *propituje nas iz gradiva* koje nije predviđeno *školskim programom* i nema ga u *udžbenicima*. EU je nepravedna jer primenjuje dvostruke aršine i diskriminiše Srbiju”, kazao je Đilas. (*Slobodna Evropa*, 15 Aug 2011)

(“The EU treat us as *the worst students in the school for EU*, it keeps teaching us a lesson, and behaves in an unfair way: *it examines us from the material which is not included in the curriculum and is absent from the textbooks*.”)

(16) Sede u Briselu kao *strogi profesori* i *ocenjuju* da li smo dovoljno učinili u skladu sa njenim *udžbenikom*. (*Večernje novosti*, 28 Sep 2011)

(They are sitting in Brussels as *stern professors* and grade whether we have done enough according to its [EU's] textbook.)

(17) Pitanje je i mora li Srbija uvek kao *nevaljali đak da prima lekcije* kakve nijedna suverena zemlja ne prima i *čuške* posle kojih učini ono što se od nje očekuje? (*Novi magazin*, 14 Jul 2012)

(The question is whether Serbia has *to be taught a lesson as a disobedient student* unlike any other sovereign country and whether it has *to be smacked* in order to do what is asked?)

(18) To je ipak malo previše, lamentira srpski predsednik nad nepopustljivošću Berlina, a njegove reči „Junge Welt” poredi sa ponašanjem *uzornog đaka* koga *učitelj* stalno šalje u *čošak*. (*Vesti online*, 20 Dec 2011)

(It is a little too much, laments the Serbian president over relentlessness of Berlin, whereas *Junge Welt* compares his words to the behaviour of a *role model student who is constantly made by her teacher to stand in the dunce's corner*.)

Nevertheless, by accepting the SCHOOL metaphorical frame, discourse participants in Serbia comply with the underlying notions that ‘[a]ll the ‘students’ can do is take the place assigned to them and do their best to please [the teacher], that ‘adults sometimes have ‘to be cruel to be kind’ in order to achieve certain educational objectives’ by punishing ‘a defiant ‘student’” (Sandikcioglu, 2000: 312-313). This is attested by the last example [19], which reiterates the adopted STRICT TEACHER/DISOBEDIENT STUDENT mappings.

(19) Čini se, ipak, da nas Evropa tretira kao *najlošiju decu u odeljenju*, pa nam se uslovi povećavaju i kao da im kraja nema? [reporter's question]

- Mislim [Srbijanka Turajlić] da mi za sada i jesmo *najlošiji đaci u odeljenju* i da *moramo mnogo da učimo*. (...) Sigurno je da Evropa ima i svoje miljenike i *draže đake*. Tačno je i da se neki iz regiona tretiraju kao deca funkcionera, a neki ne. Ali, to nas ne pravda. *Kad pravite probleme u razredu ne možete se braniti time da vas učiteljica ne voli*. Da smo mi besprekorni, mogli bismo da se žalimo na Evropu. (*Večernje novosti*, 2 Oct 2011).

(It seems, though, that Europe is treating us as *the worst children in the class*, so the list of conditions is getting longer and it looks as if there is no end to it.

I [Srbijanka Turajlić] think that we have indeed been *the worst students in the class* so far and that we have to study much harder. It is beyond any doubt that the EU has its own *favourite students* and those it is fonder of compared to the others. It is also true that some countries in the region are treated as privileged children of the elite, while other children are not. But this is not an excuse. *When you are a troublemaker in the class you cannot defend yourself by saying that the teacher does not like you*. If we were perfect, we would then be justified in complaining about Europe.)

Moreover, this example unequivocally displays that the SCHOOL cognitive frame with the underlying discursive strategy of (positive) Self-presentation / (negative) Other-representation will structure the Serbia-EU relations in the forthcoming period, thus helping to strengthen Serbia's political/social exclusion and the deepening of power asymmetries.

5. CONCLUSION

Written within the theoretical frameworks of Cognitive Linguistics and Critical Discourse Analysis, our paper gives evidence of the highly ideological and evaluative function of metaphor in the domain of Serbian EU accession media discourse. The analysis of the SCHOOL metaphor scenario corroborates Lakoff and Johnson's claim that 'people in power get to impose their metaphors' (Lakoff and Johnson, 1980: 157) and exercise their control and social power 'over the *actions* and/or the *minds* of (the members of) another group, thus limiting the freedom of action of the others, or influencing their knowledge, attitudes or ideologies' (Van Dijk, 1996: 84-85), invoking and buttressing other closely related concepts, such as dominance and power asymmetry.

Our paper is hopefully yet another proof of how evaluative and highly persuasive effects of the metaphorical structuring of Serbia's EU accession influence media's construal of reality, foregrounding only the authoritative, demanding figure of the EU teacher and disobedient, unruly character of the student Serbia. This results in the further intensification of power asymmetries, at the same time (un)consciously subduing other mappings which can trigger positive associations regarding the overall SCHOOL scenario. Our analysis also shows how the evaluative preferences of the specific discourse community are brought to the fore and how 'the more powerful party's perception and representation of the Other [that] shape[s] 'reality' for both Self and Other' (Sandikcioglu, 2001: 180). We believe that assigning the EU a role of the STRICT TEACHER, who reluctantly gives credit for what Serbia-as-a-student has done well, who does not motivate and encourage, but sets more and more challenging and difficult conditions – the *homework*, as well as the compliance of Serbia (via discourse and metaphorical expressions) with the designated frame of *the worst European student getting low grades* in cognitive and (if metaphors can enact social realities) real terms, may at least partially explain why the general public in Serbia is so overwhelmed with the feeling that the accession to today's European Union is now equally less plausible as it was a decade or so ago. Finally, it unambiguously reveals firstly, how the SCHOOL scenario forges positive Self-presentation and negative Other-representation, and secondly, how these dichotomies are shaped and mediated by language via persuasive metaphorical expressions which serve to reinforce the ideological character of the SCHOOL frame despite its seemingly positive connotations.

REFERENCES

- Chaban, N., Bain, J., and Stats, K. (2007). Under Construction: Images of the Enlarging EU in the Australasian News Media. *Critical Approaches to Discourse Analysis Across Disciplines (CADAAD)*, 1 (2), 79–95.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black, J. (2005). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse – Theory and Practice*. London and New York: Routledge.
- Chilton, P., Ilyin, M. (1993). Metaphor in Political Discourse: The Case of the ‘Common European House’. *Discourse and Society*, 4 (1), 7–31.
- Chilton, P., Lakoff, G. (1995). Foreign Policy by Metaphor. In *Language and Peace* (C. Schäffner, A. Wenden, eds.), Aldershot, Ashgate, 37–60.
- Drulák, P. (2004). *Metaphors Europe Lives by: Language and Institutional Change in the European Union*. EUI Working Paper SPS, 2004/15. San Domenico, Florence: European University Institute.
- Đurović, T., Silaški, N. (2009). Metafore KRETANJA i PUTOVANJA u savremenom srpskom govornom jeziku (bela Šengen viza). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LII/2, 153–167.
- Đurović, T., Silaški, N. (2010). Trasiranje puta Srbije u Evropsku uniju – Kognitivni okviri evropskih integracija. U *Društveni izazovi evropskih integracija Srbija i uporedna iskustva*, *Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa*. Novi Sad, USEE, Fakultet za pravne i poslovne studije, 153–171.
- Đurović, T., Silaški, N. (2012). *How heavy do I journey on the way* – Framing the issue of the EU visa liberalisation process in contemporary Serbia. In *Selected papers from UK-CLA meetings* (C. Hart, ed.), 64–77. Available: <http://uk-cla.org.uk/files/proceedings/Durovic%20and%20Silaski.pdf> [2012, May 4]
- Đurović, T., Silaški, N. (2014). The TEACHER-STUDENT metaphor in Serbian EU accession discourse – a case of cognitive marginalisation. U *Jezik, književnost, marginalizacija: Jezička istraživanja* (B. Mišić-Ilić, V. Lopičić, eds.), Niš, Filozofski fakultet, 47–59.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fillmore, C. (1975). An Alternative to Checklist Theories of Meaning. *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society*, 1, 123–131.
- Hart, C. (2005). Analysing Political Discourse: Toward a Cognitive Approach. *Critical Discourse Studies*, 2 (2), 189–194.
- Koller, V. (2003). *Metaphor Clusters in Business Media Discourse: A Social Cognition Approach*. PhD Thesis, University of Vienna, Austria. Accessed August 16, 2010, <http://www.wu.ac.at/inst/english/koller_diss.pdf>
- Koteyko, N., Ryazanova-Clarke, L. (2009). The Path and Building Metaphors in the Speeches of Vladimir Putin: Back to the Future?. *Slavonica*, 15 (2), 112–127.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1991). Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf. Accessed January 25, 2013, <http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Texts/Scholarly/Lakoff_Gulf_Metaphor_1.html>
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Musolff, A. (2000). *Mirror Images of Europe: Metaphors in the Public Debate about Europe in Britain and Germany*. Munchen: Iudicium.
- Musolff, A. (2004). *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Musolff, A. (2006). Metaphor Scenarios in Public Discourse. *Metaphor and Symbol*, 21 (1), 23–38.
- Musolff, A. (2010). The Eternal Outsider? Scenarios of Turkey’s Ambitions to Join the European Union in the German Press. In *Contesting Europe’s Eastern Rim: Cultural Identities in Public Discourse* (Lj. Šarić, A. Musolff, S. Manz, and I. Hudabunigg, eds.), Bristol, Buffalo and Toronto, Multilingual Matters, 157–173.
- Petraškaitė-Pabst, S. (2010). Metaphors in German and Lithuanian Discourse Concerning the Expansion of the European Union. In *Contesting Europe’s Eastern Rim: Cultural Identities in Public Discourse* (Lj. Šarić, A. Musolff, S. Manz, and I. Hudabunigg, eds.), Bristol, Buffalo and Toronto, Multilingual Matters, 33–50.
- Pragglejaz Group (2007). MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol*, 22, 1–39.
- Sandikcioglu, E. (2000). More Metaphorical Warfare in the Gulf: Orientalist Frames in News Coverage. In *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective* (A. Barcelona, ed.), Berlin, Mouton de Gruyter, 299–321.

- Sandikcioglu, E. (2001). The Otherness of the Orient: Politico-cultural Implications of Ideological Categorisations. In *Language and Ideology. Vol. 2: Descriptive Cognitive Approaches* (R. Dirven, F. Roslyn, and C. Ilie, eds.), Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 161–189.
- Semino, E. (2008). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silaški, N., Đurović, T. (2014). And now – a velvet divorce! Or, how metaphors communicate values. In *Values across cultures and times* (V. Lopičić, B. Mišić-Ilić, eds.), Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 37–50.
- Silaški, N., Đurović, T., Radić-Bojanić, B. (2009). *Javni diskurs Srbije – kognitivističko-kritička studija*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.
- Šarić, Lj. (2005). Metaphorical Models in EU Discourse in the Croatian Media. *Jezikoslovlje*, 6 (2), 145–70.
- Šarić, Lj., Musolff, A., Manz, S., Hudabinić, I. (eds). (2010). *Contesting Europe's Eastern Rim: Cultural Identities in Public Discourse*. Bristol, Buffalo and Toronto: Multilingual Matters.
- Van Dijk, T. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society*, 4 (2), 249–283.
- Van Dijk, T. (1996). Discourse, Power and Access. In *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis* (C. Caldas-Coulthard, M. Coulthard, eds.), London, Routledge, 84–104.
- Van Dijk, T. (2006). Politics, Ideology, and Discourse. In *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics, Volume on Politics and Language* (R. Wodak, ed.), Amsterdam, Elsevier B.V., 728–740.
- Wodak, R. (2002). What CDA is about – A Summary of Its History, Important Concepts and Developments. In *Methods of Critical Discourse Analysis: Introducing Qualitative Methods* (R. Wodak, M. Meyer, eds.), Thousand Oaks and New Delhi, Sage Publications, 1–14.
- Zbierska-Sawala, A. (2004). The Conceptualisation of the European Union in Polish Public Discourse, 2002–2003. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 25 (5&6), 408–423.

МЕТАФОРИЧКИ СЦЕНАРИО ШКОЛЕ У ДИСКУРСУ ПРИСТУПАЊА СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ: ОДРАЗ АСИМЕТРИЧНОСТИ МОЋИ

Резиме

173

У раду комбинујемо критичку анализу метафора (Charteris-Black, 2004) и (критичку) анализу дискурса (Semino, 2008; Van Dijk, 2006; Wodak, 2002) у покушају да истражимо како метафоре остварују своју прагматску улогу у дискурсу придружења Србије Европској унији с циљем наметања одређених вредносних судова у којима је нагласак на асиметричности моћи. Анализирамо податке прикупљене из медијских текстова на српском језику објављених на интернету који се односе на метафорички сценарио школе и његове вербалне реализације, које представљају један од начина концептуализације придруживања Србије Европској унији. Циљ нам је да (1) покажемо како се пресликавање строг учитељ/непослушни ученик користи као моћно средство позитивног самопредстављања и негативног представљања другог, као и (2) да утврдимо да ли асиметричност у односима између Србије и ЕУ постаје начин самоперцепције, тј. да ли учесници у јавном дискурсу Србије и сâми доприносе маргинализацији и неједнакости у односима моћи између та два ентитета. Резултати су показали да евалуативни и убеђивачки ефекти метафоричког структурисања процеса приступања Србије ЕУ утичу на конструисање стварности од стране медија, при чему се истиче ауторитативна улога ЕУ као учитеља и непослушна природа Србије као ученика, што, у крајњој линији, може бити један од разлога евроскептицизма међу становништвом Србије.

Кључне речи: критичка анализа метафора, критичка анализа дискурса, метафорички сценарио школе, дискурс придружења Србије Европској унији, асиметричност моћи, српски језик

Татјана Ђуровић

Универзитет у Београду, Економски факултет, Србија
djurovic@ekof.bg.ac.rs

Надежда Силашки

Универзитет у Београду, Економски факултет, Србија
nadezda@ekof.bg.ac.rs

CONCEPTUAL INTEGRATION IN NEW ENGLISH BLENDS IN THE REGISTER OF POPULAR CULTURE*

This paper studies blending in English, as one of the most productive and creative word-formation processes, which is used for naming modern trends in American and British popular culture. The focus is on the semantics of new blends, like *Brangelina*, *Brexit*, *Cocacolonization* and others in use in English from the 1990s, from a cognitive linguistic perspective. The blends were selected from Wikipedia; their meanings were looked up in electronic dictionaries, which contain the most up-to-date information, and were classified into categories according to the type of the phenomenon they are designating (e.g. super couple, being in the public eye, new cultural/political process, new genre in arts/media, digital communication). The studied blends are seen as a result of conceptual integration, a complex process of meaning construction. The aims of the paper are: (a) to identify new blends reflecting the newest trends in Anglo-American popular culture, (b) to explain their meanings, and (c) to interpret them as products of conceptual blending.

Keywords: new blends, culture, English, meaning, conceptual blending.

1. INTRODUCTION

Everything in the world is perpetually in a state of change, as Aitchinson (2001: 3) notes and so is language. Every language is dynamic and changes in line with the general trends in culture. As Sapir (1985: 162) claims that language is a guide to social reality and a symbolic guide to culture, there must be a very close link between a society, i.e. culture, on the one hand, and the lexicon of the language, on the other. There are many definitions of culture, but one of the first and the most encompassing ones is the definition provided by Tylor (1871: 1), the founder of cultural anthropology: "Culture or Civilization, taken in its wide ethnographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, arts, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society". Nanda and Warms (2012: 5) point out several aspects of culture by saying that culture represents the learned behaviours and symbols that allow people to live in groups, that it is the primary means by which humans adapt to their environment and that it represents the ways of life characteristic of a particular human society. Thus, with progress in culture, there is a need for new words to encode new concepts manifested through new trends, such as technological innovations, types of behaviour, political beliefs, etc. According to cognitive linguistics, people develop new concepts, and there is a need for new words which will act as prompts for their activation in people's mind. This approach to language and cognition advocates the view that language reflects conceptual structure, but can also give rise to conceptualisation (Lakoff and Johnson 1980; Lakoff 1987; Langacker 1987; Evans and Green 2006). Thus, it is consonant with the weak version of the Sapir-Whorf hypothesis, i.e. linguistic relativity (Whorf 1956).

Generally speaking, there are three main ways in which new words for new concepts can be created: 1. by using the morphological potential of the language itself, i.e. word-formation (e.g. *chat room* 'an area on the Internet or other computer network where users can communicate, typically one dedi-

* This paper was written as part of the project number 178002 (*Languages and Cultures in Time and Space*; srp. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*) financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

cated to a particular topic', *slanguage* 'a form of slang; slangy speech'), 2. by attaching new meanings to old existing words (e.g. *mouse* 'a small rodent that typically has a pointed snout, relatively large ears and eyes, and a long tail' and 'a small handheld device which is moved across a mat or flat surface to move the cursor on a computer screen'), and finally, 3. by linguistic borrowing (e.g. *chaise longue* 'a sofa with a backrest at only one end'; *hygge* 'a quality of cosiness and comfortable conviviality that engenders a feeling of contentment or well-being, regarded as a defining characteristic of Danish culture'). In this research the object of interest is one of the mechanisms of using the morphological potential for creating new words, in particular blending, the result of which are blends or portmanteau words. The latter term was launched by Lewis Carroll (1882) when the book character Humpty Dumpty created the new word *slithy* meaning 'lithe and slimy'. He then said: "You see, it's like a portmanteau, there are two meanings packed into one word". Blending is defined by Algeo (1977: 48) as "a combination of two or more forms, at least one of which has been shortened in the process of combination". Gries (2004: 639) defines blending as a word-formation process "involving the coinage of a new lexeme by using parts of at least two other source words of which either one is shortened in the fusion and/or where there is some form of phonemic or graphemic overlap of the source words". According to Yule (2006: 55), blending involves a combination of two separate forms to produce a single new term, which makes it similar to compounding. However, Yule (2006: 53-59) notes the difference – blending is typically accomplished by taking only the beginning of one word and joining it to the end of the other word. Furthermore, according to Lehrer (2007: 115) blends are compounds consisting of a whole word and a splinter (part of a morpheme) or two splinters. Finally, Bauer (1983: 235) claims that blends normally take the first part of one word and the last part of another.

In this paper the focus is on blending since, according to some authors like Lehrer (2007) and Massrura (2013), it has proved to be a particularly popular word-formation process in English, especially when creating neologisms. There are studies dealing with the formal aspects of blending. Interestingly enough, blending in neologisms has veered from its traditional prototypical schema according to which the beginning of one word is added to the end of the other (e.g. *dramedy* from *drama* and *comedy*). Hosseinzadeh (2014) specifies three general types of blends according to the mechanisms involved in their formation: 1. new blends with overlapping (e.g. *slanguage* from *slang* and *language*), 2. new blends with clipping (*duppie* from *d(e)pressed*) and (*y)uppie* and 3. new blends with clipping and overlapping (e.g. *pomato* from *po(t)ato* and *(to)mato*). Furthermore, Massrura (2013) explains the formation of eighteen new blends to show the new, varying blending mechanisms, which involve clipping and/or overlapping of the first, middle and/or the last parts of words of different length: *framily* from *(f)amily* and *fr(iend)*, *(hus)band*, *yestertech* from *yester(day)* and *tech(nology)*, etc. In sum, blending proves to be a highly varied and creative word-formation process.

Some studies of blends address their marginal status, purpose and semantics. Thus, Lehrer (2003: 371, 2007: 115-116) claims that blends have been marginalized as a word-formation process for no obvious reason since they are now not just common but on the rise. Some of them are completely conventionalized, like *smog* from *smoke* and *fog*, *brunch* from *breakfast* and *lunch*, *workaholic* from *work* and *alcoholic*, but most of them are nonce forms. Furthermore, it is interesting to consider why blends are gaining in popularity and frequency, since they do not raise efficiency in communication, i.e. they make comprehension more difficult because interlocutors have to invest extra effort to figure out their meaning. Lehrer (2007: 115) says that blends are cute and amusing and represent a sort of word play; Kelly (1998: 586) calls them "lexical teases". Many neologisms, including blends, occur in the media, i.e. advertisements, news reports, newspaper and magazine articles, which compete for the reader's attention, and according to Lehrer (2003: 370, 2007: 115-116) they have two most important perlocutionary intentions: to catch the reader/hearer's attention and to be memorable. Once blending in the media becomes common, it is an incentive for other people to create similar forms by analogy because they believe it is fashionable.

Brdar-Szabó and Brdar (2008: 171-194) show that lexical blending¹ is a marginal word-formation process, with cross-linguistic differences in productivity. They claim that the marginal status of lexical blending is a result of two factors, certain structural properties of a language, and its flexibility; the less open and flexible a language is the more marginal blending is. Furthermore, these authors consider blending in English, German, Hungarian and Croatian. They claim that some sort of integration at the conceptual level is operative in all types of lexical blends.

Benczes (2009: 49-69) studies the motivation of metaphorical and metonymical compounds in English (e.g. *belly button* for the navel). She considers the reasons for which people coin creative compounds. Among them, the most important seem to be: people's natural mode of thinking in metaphors and metonymies, compactness and vividness and better memorability. The same applies to new blends, which are even more creative.

Rasulić (2008: 269-289) makes an interesting study of cross-linguistic meaning construction on the basis of Serbian-English lexical formations (e.g. *Beodream*, *McBurek*, *Woodstanak*, etc). She interprets them through the prism of Conceptual Blending Theory and establishes fourteen types of cross-linguistic conceptual blending patterns.

Lalić-Krstin (2010) analyzes the structure and content of novel blends in English. She establishes eight categories of blends according to their structure, and proves that the most common structure is, unexpectedly, the one where the whole of the first base is retained whereas the second base is clipped initially (e.g. *kidult* (*kid* + *adult*)). In terms of content, she focuses on semantic idiomatization, which is manifested as incrementation, i.e. the addition of new diagnostic features to the expected sense, or decrementation, i.e. the deletion of certain features usually followed by the addition of new features. Conceptual Blending Theory is seen as a mode which can explain lexical blending.

Lalić-Krstin (2014: 257-275) studies the forms and meaning of just one source word in English lexical blends: *armageddon*. She establishes six forms: 1. -geddon, 2. -mageddon, 3. -ageddon, 4. *armageddon* (with overlap), 5. *rmageddon* and 6. *ar...mageddon*, and eight categories of meaning: 1. end of the world, 2. end, death, demise, 3. crisis, 4. a lot of something/a high intensity of something, 5. a shortage of something, 6. game/competition/conflict, 7. names of events, conventions, concerts and 8. scandal. Such an interesting and detailed study into just one source word in lexical blends clearly shows how fruitful this field of research is.

Silaški and Đurović (2013: 85-106) study new English blends in the register of economics. Lexical blends are seen as a result of conceptual blending and special focus is on testing the ability of Serbian speakers to understand and interpret the meanings of the new blends in the corpus. The results indicate that non-native speakers of English are mostly not able to process the meaning of novel blends on-line in the same way as native speakers of English since they often miss the right cultural background.

The object of analysis in this paper are new blends, i.e. blends as neologisms in the register of popular culture in Great Britain and America. Since they are new, their meanings are not conventionalised; furthermore, they are typically launched without glosses or explanations. Thus, their meanings have to be worked out in the communication process, which makes them perfect candidates for being analyzed within the theory of Conceptual Integration or Blending in cognitive linguistics, which explains on-line construction of meaning. The object of interest here is not the formal structure of blends, but rather their semantics. The studied blends are seen as a result of conceptual integration, a complex process of meaning construction. The aims of the paper are: (a) to identify new blends reflecting the newest trends in Anglo-American culture, (b) to explain their meanings, and (c) to interpret them as products of conceptual blending.

¹ Some authors use the terms lexical blending and lexical blends to stress that they are referring to blending at the formal level of linguistic analysis, i.e. blending as a word-formation process, rather than conceptual blending.

2. CONCEPTUAL BLENDING THEORY

Cognitive linguistics is an approach to the study of language and the mind that emerged in the early 1970s. Since cognitive linguistics sees language as embedded in the overall cognitive capacities of man, it interprets language in terms of concepts, universal or language-specific. The main claim of cognitive linguists is that meaning is in our mind, i.e. it is stored in our conceptual system, and that the structure of our conceptual system is reflected in the patterns of language. Furthermore, conceptual structure is based on our interaction with the physical world; thus the organization of concepts is grounded in our socio-physical experience, whereby a large part of man's conceptual organization is based on metaphor and metonymy, seen as cognitive mechanisms. Words do not represent neatly packaged bundles of meaning, but serve as points of access to vast repositories of knowledge relating to a concept. Put differently, linguistic units prompt concepts, which are based on our encyclopedic knowledge. Meaning has to be constructed, i.e. hearers have to engage actively in order to select an appropriate interpretation against the context of the utterance. Meaning construction is equated with conceptualization, a dynamic process whereby linguistic units serve as prompts for an array of conceptual operations and the recruitment of background knowledge. The main principles of cognitive semantics are the following: 1. Conceptual structure is embodied (embodied cognition thesis), 2. Semantic structure is conceptual structure, 3. Meaning representation is encyclopedic, 4. Meaning construction is conceptualization (Evans and Green 2006: 157-163). The cognitive linguistic theory which explains dynamic online construction of meaning is Conceptual Integration/Blending Theory.

Conceptual blending or *conceptual integration* is a mental operation for dynamic, online construction of meaning (Fauconnier and Turner 2002). In this process different concepts organized as elements with particular relations in mental spaces get blended, i.e. integrated in specific ways, whereby a new structure, with new, emergent meaning is created. Conceptual blending operates with mental spaces, mappings, and projections, which will be briefly explained and subsequently illustrated. *Mental spaces* are conceptual units with elements and relations created for the purpose of local understanding (Turner and Fauconnier 1995: 184). They are partial structures that proliferate when we think and talk, allowing a fine-grained partitioning of our discourse and knowledge structures (Fauconnier 1997: 11). According to Conceptual Blending Theory, there are at least four mental spaces: at least two *input spaces*, one *blended space*, which contains selective and partial projections of elements and relations from input spaces which are integrated in such a way that they yield new, *emergent structure* not existing as such in any of the input spaces. Finally, there is a *generic space*, a highly schematic structure which encompasses all the other mental spaces, and allows their integration. For the process of blending to begin, it is necessary to establish *mappings*, i.e. counterpart relations between elements in input spaces, which are based on *vital relations* (e.g. Identity, Analogy, Time, Space, Cause-Effect, etc.). After that, particular elements and relations from input spaces are *projected* into the *blended space* and often compressed there, depending on the very context in which the communication takes place. The process of conceptual blending is typically represented graphically as a diagram, where mental spaces are circles, dots elements and relations, full lines cross-space mappings between input spaces, and dotted lines projections from the generic space to input spaces, as well as from input spaces to the blended space. Alternatively, Coulson (2001) shows the process of conceptual integration in terms of tables, where each column represents one mental space; in each column relevant elements and relations are specified. In what follows, conceptual integration is represented in a diagram (Figure 1):

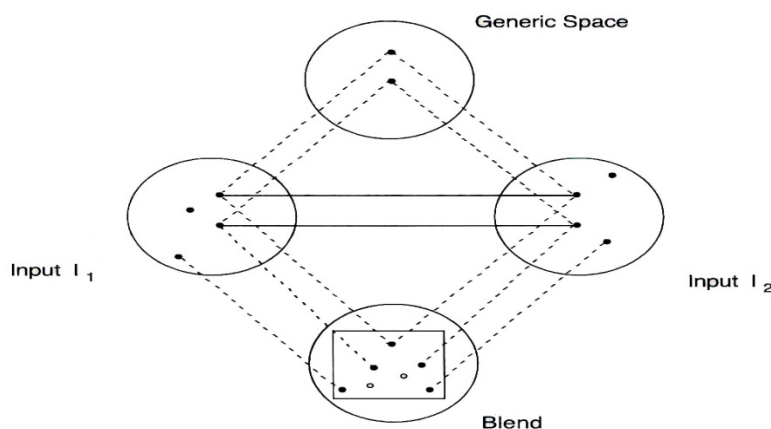

Figure 1: The basic diagram of conceptual integration (Fauconnier and Turner 2002: 46).

Conceptual blending will be briefly explained taking one counterfactual example, which is often quoted in the relevant literature: *In France, Bill Clinton wouldn't have been harmed by his relationship with Monica Lewinsky* (Evans and Green 2006: 162, 406-407). We set up two input spaces, one structured by the frame *American politics* and the other by the frame *French politics*. In *IS 1 American politics* there are the following elements with roles: *Clinton* with the role *American president*, *Monica Lewinsky* with the role *intern*; there is also the relationship between Clinton and Lewinsky: *affair*. However, there is also the attribute *moral virtue* associated with the role of the president of the US, and consequently, marital infidelity causes political harm. In *IS 2 French politics* there are the following roles: *French president* and *mistress*. There is also the attribute, rooted in French culture, which states that it is permissible for French presidents to have affairs. In the *blended space*, which is a specific combination of the two input spaces, there are projections of the French political frame, with elements, i.e. values from *IS 1 American politics*. There is *Clinton*, as *President of France*, and *Lewinsky* as his *mistress*, but this affair does not harm Clinton in politics because marital infidelity is not judged in this frame. Thus, the emergent structure is: 'marital infidelity does not cause harm in American politics'.

The process of conceptual blending is ideally and straightforwardly signalled by lexical blends, which is not typical. More often, conceptual blending is signalled by compounds (e.g. *land yacht* 'luxurious car'), constructions of the type N + of + N (e.g. *the fire of love*) and counterfactuals (e.g. Clinton as President of France example) (Turner and Fauconnier 1995: 183-203). In the special case of lexical blends, it is both concepts and forms that get blended.

The object of this research, new lexical blends, are perfect examples of conceptual blends since they result from integration at the levels of both form and content. The described Conceptual Blending Theory accounts for non-conventional, creative, dynamically constructed types of meaning, which is typical of new blends, and thus, the new blends from the corpus will be interpreted in the light of this theory.

3. METHODOLOGY OF RESEARCH

In undertaking this research, the corpus comprising thirty-four lexical blends in the register of popular culture was excerpted from the webpage of Wikipedia dealing with blends: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_portmanteaus. Namely, Wikipedia offers a selection of blends in the following domains: animals; art, literature and entertainment; transport; cuisine; general; the Internet and comput-

² *IS* stands for input space.

ing; marketing; organizations and companies; places; sciences; sports and fitness. As already stated above, the studied blends belong in the register of popular culture, the notion which requires defining. Dictionaries provide the following definitions of culture: Popular culture is “the general culture of a society, including ideas, music, books, and the mass media, as opposed to high culture”,³ “culture based on the tastes of ordinary people rather than an educated elite”,⁴ “is defined as all of the ideas, knowledge, information, creative works and principles expressed or enjoyed by a majority of a population at a given time”,⁵ “the prevailing vernacular culture in any given society, including art, cooking, clothing/fashion, entertainment, fads, films, mass media, music, sports and style.”⁶ The most common popular culture categories are: entertainment (movies, music, television, games, memes), sports, news (as in people/places in news), politics, fashion/clothes, technology, and slang.⁷ The new blends which are analyzed in this paper are selected from three of the mentioned Wikipedia lists, specified as: art, literature and entertainment, general and the Internet and computing. Accordingly, the new blends in the corpus reflect new trends mostly in the film and fashion industry as well as technology followed and/or practised by the general public. The words in the corpus were introduced in the English language in the 1990s and later, i.e. they are considered to be new if they are 35 years old at the most. Their meanings were further checked in other web dictionaries, such as: *Dictionary.com*, *Free Dictionary*, *Oxford Living Dictionary*, *Urban Dictionary*, *Your Dictionary* and *Wiktionary*. Furthermore, their origin was checked in *Oxford Living Dictionary*, which specifies the time when each word was launched (for example: *phablet*, Origin: Early 21st century: blend of *phone* and *tablet*). Dictionaries on the web are considered to be the best option since, being online, they provide the most up-to-date information about word meanings and usage and contain new words still not listed in regular dictionaries in paperback form.

The thirty-four new blends in the corpus are listed here in alphabetical order: *Bennifer*, *Billary*, *blog*, *blaxploitation*, *bookazine*, *Brangelina*, *Brexit*, *brogrammer*, *Bruceploitation*, *Californication*, *celesbian*, *chick lit*, *cocacolonization*, *docusoap*, *e-book*, *emoticon*, *famesque*, *fauxmosexual*, *favicon*, *infomercial*, *infotainment*, *Kimye*, *mockumentary*, *netiquette*, *netizen*, *netspeak*, *newscast*, *phablet*, *Tom-Kat*, *vlog*, *webcast*, *webinar*, *webisode*, *webzine*. The excerpted words are classified according to their similar semantics, i.e. according to their general meaning, into the following categories: 1) super couple (e.g. *Brangelina*), 2) being in the public eye (e.g. *famesque*), 3) new cultural/political process (e.g. *Brexit*), 4) new genre in arts/media (e.g. *bookazine*), 5) digital communication (e.g. *phablet*). Within the established categories, all words are interpreted as conceptual blends.

4. ANALYSIS AND RESULTS

This section of the paper provides an analysis of thirty-four new blends in the register of popular culture in the US and Britain. Due to typographical convenience the process of conceptual blending for each blend will be described, rather than represented graphically. The focus is on the new meaning, i.e. the emergent structure, in the blend. Each of the following subsections represents a category containing new blends with similar general meaning: 1) super couple, 2) being in the public eye, 3) new cultural/political process, 4) new genre in arts/media, 5) digital communication.

³ <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/popular-culture>

⁴ https://en.oxforddictionaries.com/definition/popular_culture

⁵ <http://www.yourdictionary.com/popular-culture>

⁶ https://en.wiktionary.org/wiki/popular_culture

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Popular_culture

4.1. Supercouple

The first semantic category denoted by the studied new blends can be entitled a *supercouple*, like *Bennifer* standing for Ben Affleck and Jennifer Lopez, *Brangelina* standing for Brad Pitt and Angelina Jolie, *TomKat* standing for Tom Cruise and Katie Holmes, *Kimye* standing for Kim Kardashian and Kanye West, *Billary* standing for Bill and Hillary Clinton. Since the 1980s tabloids and the mainstream media have been launching nicknames renaming celebrity couples; the nicknames typically consist of parts of names of two famous people in a romantic relationship. A supercouple or a power couple is a popular or financially wealthy pairing that fascinates the public in an intense or obsessive fashion and has a strong influence on society's expectations of great love or relationship.⁸

The process of conceptual integration in this type of blends, denoting supercouples, draws on two input spaces (*IS*): *IS 1* structured by the semantic frame *marriage* and *IS 2* structured by the semantic frame *famous people*. Elements in *IS 1 marriage* there are two people, usually a man and a woman. These are common people, with ordinary, 9-5 jobs and low or moderate salaries, who live modest lives. They live in ordinary flats or houses, usually have children whom they raise alone; they also do everyday chores alone. Prototypically and ideally, they love and support each other. On the other hand, corresponding elements in *IS 2 famous people* are two famous people, for example Brad Pitt and Angelina Jolie. They are not ordinary people, but are extremely successful actors, musicians, sportsmen or reality show stars. As such, they do not live ordinary lives; they have uncommon jobs: they rehearse acting, play music, train or appear in reality shows. They are wealthy, famous, successful and admired by ordinary people. Finally in the blended space, the *marriage* frame from *IS 1* is projected, but the elements with their properties are projected from *IS 2* (wealth, success, admiration, fame). Thus, in the blend, there are two successful, famous, wealthy, admired persons who are married, and thus love and support each other. Consequently, the emergent structure in the blend is: 'two rich and powerful people functioning together are extra strong and lead ideal lives'.

The blend *Billary* differs from *Bennifer*, *Brangelina*, *TomKat* and *Kimye*, who are supercouples in terms of wealth and fame. The interpretation of *Billary* asks for invoking the frame of *politics* since it means, in US slang, and sometimes pejoratively: 'The political union of Bill Clinton and Hillary Clinton.'⁹ Thus, the emergent structure in *Billary* is 'great political power and influence because two people in the highest positions in the most powerful country in the world are paired'.

4.2. Being in the public eye

The next important semantic category designated by new blends in popular culture can be referred to as *being in the public eye*. It encompasses the following words: *celesbian*, *fauxmosexual*, *famesque*.

Celesbian (*celebrity* + *lesbian*) means 'a celebrity who is also famous for being a lesbian'.¹⁰ Here, we call up *IS 1 celebrity* with a person famous for his/her work in the sphere of acting, singing, writing, politics, etc. and *IS 2 lesbian* with a lesbian. In the blended space, the relation between a celebrity and a lesbian is compressed into Identity, i.e. the celebrity is a lesbian. Furthermore, the Cause-Effect relation from *IS 1*: fame as a result of good work is transferred into the blended space as a blended property and attached to lesbian. Thus, the emergent structure is: 'famous for good work and famous for being lesbian'.

Fauxmosexual (*faux* (*false*) + *homosexual*) means: 'A heterosexual person who affects homosexual characteristics'.¹¹ This invokes two input spaces: *heterosexual*, with a male sexually attracted to women, with a typical male character: not paying special attention to looks, interested in cars, sports,

⁸ <https://en.wikipedia.org/wiki/Supercouple>

⁹ <http://www.yourdictionary.com/billary>

¹⁰ <http://www.yourdictionary.com/celesbian#wiktionary>

¹¹ <http://www.yourdictionary.com/fauxmosexual#wiktionary>

etc., and *homosexual*, with a male sexually attracted to men, displaying metrosexual attention to hygiene and style, as well as effeminate speech, behaviour, gesticulation, etc. In the blended space there are the following projections: a man attracted to women from *IS 1*, but with other characteristics typical of homosexuals from *IS 2*: paying special attention to hygiene and style, effeminate behaviour.

Famésque (*fame* + *picturesque*) means ‘famous simply for being famous’.¹² Conceptual blending integrates the frames denoting *fame*, i.e. being popular because of significant achievements in sports, music, film, etc. (*IS 1*) and being *picturesque*, i.e. visually pleasing or beautiful to look at (*IS 2*). In the blended space, due to the compression of the Cause-Effect relation from *IS 1*, there arises the emergent structure: ‘being famous because of beauty from *IS 2*’. The Washington Post writer Amy Argetsinger coined this term to define actors, singers, or athletes whose fame is mostly due to one’s physical attractiveness and/or personal life, rather than actual talent and successful career accomplishments.¹³

4.3. New cultural/political process

Some new blends denote a dominating process in culture or politics, with possible global consequences. These are: *Brexit*, *Bruceploitation*, *blaxploitation*, *Californication*, *Cocacolonization*.

Brexit (*Britain* + *exit*) is ‘the withdrawal of the United Kingdom from the European Union’.¹⁴ It refers to the United Kingdom’s withdrawal from the EU, voted for at a referendum held in June 2016. This is a metaphorical blend based on the conceptual metaphor STATES ARE CONTAINERS. In this blend there are projections from *IS 1* (CONTAINER): an enclosed space and a person going out through an exit, and being free outside, and from *IS 2* (STATE): the EU with its member states tightly connected politically and economically, including Britain. In the blended space, in the emergent structure there is Britain getting out of the EU through an exit; the implication of this metaphorical blend is that Britain sees its withdrawal from the EU as something positive and relieving.

Two blends in this category, *Bruceploitation* and *blaxploitation*, are based on the formula: *X* + *exploitation*, meaning ‘X is being exploited’.

Bruceploitation (*Bruce Lee* + *exploitation*) ‘is the practice of hiring Bruce Lee look-alike actors to star in many imitation martial arts films in order to cash in on Lee’s success after his death’.¹⁵ Here, there is *Bruce Lee*, as the most successful martial arts actor in *IS 1* and *exploitation*, as ‘utilization for profit in *IS 2*. In the blended space, the integration of the activity and the object of activity from different input spaces, gives the emergent structure: ‘exploiting the character and image of Bruce Lee in film industry in order to make money’. Consequently, *Bruceploitation* has negative connotation since it means using someone for making profit.

Blaxploitation (*black* + *exploitation*) means ‘the exploitation of black people, especially with regard to stereotyped roles in films’.¹⁶ The term refers to films and TV series which exploited black popular culture; they usually revolved around badass black detectives with funky hairstyles solving crimes.¹⁷ In conceptual blending there are projections from *IS 1*: black people, in films, usually detectives, and *IS 2*: exploitation, as ‘the use of public-relations and advertising techniques to promote a person, movie, product, etc’. The emergent structure comes as a result of blending the activity from *IS 2* and the object from *IS 1*.

Cocacolonization (*Coca-Cola* + *colonization*) means ‘the globalization of American culture pushed through popular American products such as soft drink maker Coca-Cola’.¹⁸ This blend integrates

¹² <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=famesque>

¹³ https://en.wikipedia.org/wiki/Famous_for_being_famous

¹⁴ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/brexit>

¹⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Bruceploitation>

¹⁶ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/blaxploitation>

¹⁷ <https://en.wikipedia.org/wiki/Blaxploitation>

¹⁸ <https://en.wikipedia.org/wiki/Cocacolonization>

conceptually Coca-Cola from *IS 1*, which metonymically stands for American consumer culture, and *colonization* from *IS 2* ‘the action or process of settling among and establishing control over the indigenous people of an area’.¹⁹ As a result, the emergent structure is ‘Coca-Cola, representing America, colonizes the world’, and by implication ‘American culture rules the world’. Finally, *Cocacolonization* has negative implication since it involves the element of force and not given consent.

Californication (*California* + *fornication*) names ‘the process of exploiting, i.e. promoting the process by which the American television and film industry, for the most part based in California, spreads their own highly sexualized, consumer driven, version of American culture that heavily emphasizes sex, violence, celebrity, and youth as both virtues to be extolled and goals to be achieved’.²⁰ In this blend there are two input spaces: *IS 1* with *California*, as a symbol American film industry, and *IS 2* with activity, signalled by the suffix *-ation* denoting ‘an action or an instance of it’ and specific action *fornication* ‘sexual intercourse between people not married to each other’. Finally the emergent structure is ‘promoting the style of life in California: consumerism, fame, and especially sex’. *Californication* has negative implication since it subsumes exaggerated negative values.

4.4. New genre in arts or culture

Two new blends, *docusoap* and *mockumentary*, denote new genres in arts where there is projection of a documentary from *IS 1*: ‘A film or television or radio programme that provides a factual report on a particular subject’.²¹

Docusoap (*documentary* + *soap opera*), is ‘a television series that chronicles the purportedly real lives of an interconnected group of people, often in a melodramatic way’.²² In the blended space there are projections of real life situations from *IS 1* (*documentary*) and actors as interconnected characters in different situations and their emotional relationships exaggerated melodramatically, in the format of a serial drama from *IS 2* (*soap opera*). Finally, the emergent structure is: ‘actors in melodramatic situations from real life’, the implication of which is that viewers will be relaxed.

Mockumentary (*mock* + *documentary*) is ‘a type of film or television show in which fictional events are presented in documentary style to create a parody’.²³ This meaning is a result of projections of real events and issues from *IS 1* (*documentary*) and actors in particular situations as well as the purpose of mocking through exaggeration from *IS 2* (*parody*). Thus, in the emergent structure there is ‘a film recreating real events which satirizes these events’. The implication is that viewers will be entertained.

Three new blends represent hybrid information/news launching types: *infomercial*, *infotainment* and *newscast*.

Infomercial (*information* + *commercial*) is ‘an advertising film which promotes a product in an informative and supposedly objective style’.²⁴ In conceptual blending, there is *IS 1* with a lot of information about something and *IS 2* structured by the frame of *advertising* with advertisements containing information about products (product names, manufacturers, purpose, effects), and their common features: they are short, but effective, and entertaining. The blended space is predominantly structured by the frame of *advertising* (from *IS 2*), but the element: a lot of information is from *IS 1*; this implies length and details. The emergent structure is: ‘a commercial loaded with information, i.e. by implication long, detailed and objective’.

¹⁹ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/colonization>

²⁰ <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=Californication>

²¹ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/documentary>

²² <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/docusoap>

²³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Mockumentary>

²⁴ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/infomercial>

Infotainment (*information + entertainment*)²⁵ is: ‘television programming of news and information, as about celebrities, presented in a dramatic or sensational style.’²⁶ This is a result of blending informative and educational television programmes with serious topics from *IS 1* and television programmes providing entertainment, which involves celebrities, sensationalism, light interviews, etc. from *IS 2*. The emergent structure is a result of projecting TV programmes providing information, but the participants, the content and format are from *IS 2*, i.e. ‘TV programmes with information about the personal lives of celebrities, presented through interviews, usually dramatically’.

*News*cast (*news + broadcast*) is ‘a broadcast of news on radio or television’.²⁷ Conceptual blending here is quite straightforward. It combines broadcasting, i.e. transmitting a programme by radio or television from *IS 1* and news from *IS 2*. The emergent structure is: ‘transmitting the content from *IS 2*, news, on radio or television’

One modern genre in literature is expressed by the blend *chick lit*.

Chick lit (*chick* ‘woman’ + *literature*) is ‘literature that appeals especially to women, usually having a romantic or sentimental theme’.²⁸ Here, there is blending of *IS 1* with women, who are considered to be gentle, sentimental and romantic, with *IS 2* containing different genres of literature, including novels with different themes and purposes. In the emergent structure in the blended space there is ‘a novel as a literary genre from *IS 2*, but the theme and purpose are from *IS 1*: emotional, romantic, sentimental, i.e. for women.’²⁹

There is also a set of new blends in the corpus which name specific hybrid forms of writing: *bookazine*, *webzine*, *blog* and *e-book*.

Bookazine (*book + magazine*) is ‘a publication combining elements of books and magazine’.³⁰ ‘It is like a bigger magazine printed on better stock, a kind of hybrid of books and magazines’.³¹ This blend combines elements from *IS 1*: a magazine, which is issued periodically, typically containing essays, stories, poems, with a lot of photographs and drawings and frequently specializing in a particular subject or area, as hobbies, news, or sports and elements from *IS 2*: a book, which is bound in a quality paper cover. The emergent structure ‘a magazine that looks serious, like a book’ is a result of blending the content and style of writing from *IS 2* and the format typical of books (bigger, quality cover).

Webzine (*World Wide Web + magazine*) is ‘a magazine published in electronic form on the Web’.³² Similarly to *bookazine*, there is *IS 1* containing information about a typical magazine, a publication issued periodically, typically containing essays, stories, poems, with a lot of photographs and drawings and frequently specializing in a particular subject or area, and in printed form, and *IS 2* containing information about the World Wide Web. The emergent structure ‘a magazine on the web’, is a result of projections in the blended space of the frame from *IS 1* predominantly, but the medium in which the magazine appears is projected from *IS 2*, on the Web, online. The implication is that the content is accessible to a wider audience.

Blog (*web + log*) is ‘a regularly updated website or web page, typically one run by an individual or small group, that is written in an informal or conversational style’.³³ Here, there is integration of material from *IS 1*, a type of writing (log) which involves a systematic recording of events, observations,

²⁵ Its synonym is *edutainment*.

²⁶ <http://www.yourdictionary.com/infotainment#websters>

²⁷ <http://www.dictionary.com/browse/newscast?s=t>

²⁸ <http://www.dictionary.com/browse/chick-lit?s=t>

²⁹ There is a compound with similar meaning: *chick flick* (*chick* ‘woman’ + *flick* ‘a cinema film’) ‘a movie that appeals especially to women, usually having a romantic or sentimental theme and a female leading character’

³⁰ <https://en.wiktionary.org/wiki/bookazine>

³¹ <https://www.wordnik.com/words/bookazine>

³² <http://www.dictionary.com/browse/webzine?s=ts>

³³ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/blog>

or measurements and the medium in which it is done, and from *IS 2*: the web, which implies publicity. Thus, the emergent structure is: ‘personal writing for public viewing on a website’.

E-book (*electronic* + *book*) is ‘an electronic version of a printed book which can be read on a computer or a specifically designed handheld device’.³⁴ The blending process integrates a book with its contents from *IS 1* and the format in which it appears, i.e. electronic format, from the other, *IS 2*. The emergent structure is ‘an e-book is easier to read and carry’.

4.5. Digital communication

A number of new blends name new concepts related to digital communication, denoting people involved, means and devices: *brogrammer*, *netizen*, *netiquette*, *netspeak*, *emoticon*, *favicon*, *phablet*, *vlog*, *webcast*, *webisode*, *webinar*.

Brogrammer (*bro* + *programmer*) is ‘a male computer programmer who engages in stereotypically male-oriented activities and macho behavior’.³⁵ Conceptual integration combines a programmer, who works at the computer long hours and is typically shy, unsociable and nerdy (from *IS 1*) and a bro, a young man who socializes with his male peers and enjoys lively, unintellectual pursuits (from *IS 2*). In the blended space there are projections of a programmer, who works a lot, from *IS 1*, but his way of life is projected from *IS 2*: he loves to socialize. Thus, the emergent structure is ‘a programmer, who is an alpha-type male’, which has positive implications.

Netizen (*Internet* + *citizen*) is ‘a user of the Internet, especially a habitual or keen one’.³⁶ This meaning is a result of blending elements from *IS 1*: the Internet, as a global computer network providing a variety of information and communication facilities, people seeking information and communicating with each other through PCs, laptops, tablets, iPods, mobile phones, and from *IS 2*: a citizen, as an inhabitant of a town, who has a home, a job, who goes shopping, etc., in other words lives there. In the blended space, the emergent structure is: ‘the user of the Internet is a citizen, and the web space is a town’, the implication of which is that *netizens* spend almost all day hooked up to the net (Massrura 2013: 149).

Netiquette (*Internet* + *etiquette*) is ‘the correct or acceptable way of using the Internet’.³⁷ In conceptual blending, there is the Internet, as a virtual space via which people interact at a distance from *IS 1* and etiquette, as a code for polite behaviour in society from *IS 2*. The emergent structure in the blended space is ‘There is etiquette on the Internet’, which implies that the Internet is a specific and global medium for communication, and as such requires specific rules for successful communication. Massrura (2013: 149-150) says that *netiquette* represents cultural norms for status updates, email messages, privacy settings, and lists, which demonstrates its popularity.

Netspeak (*Internet* + *speak*) is ‘the jargon, abbreviations, and emoticons typically used by frequent internet users’.³⁸ Similarly to previous net-blends, here there is integration of the Internet, as a space for communication, from *IS 1* and a typical way of speaking and writing in interaction with other people. The emergent structure in the blend is ‘the typical way of communicating on the Internet’, which implies that the Internet has become a specific communication genre. Massrura (2013: 149) further specifies that *netspeak* is the name that has been given to the long list of acronyms and smiley faces, and that it usually comprises slang terms, including sex and dating, warnings that parents are in the room, and comments about people they like or dislike, etc.

Some of the specific ways of *netspeak* are named by the blends *emoticon* and *favicon*.

³⁴ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/e-book>

³⁵ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/brogrammer>

³⁶ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/netizen>

³⁷ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/netiquette>

³⁸ <http://www.dictionary.com/browse/netspeak?s=t>

Emoticon (*emotion* + *icon*) is ‘a representation of a facial expression such as a smile or frown, formed by various combinations of keyboard characters and used to convey the writer’s feelings or intended tone’.³⁹ This meaning arises as a result of blending an icon in the shape of the face and different types of emotion, which, as we know, are manifested in people’s faces, through particular positioning of lips, eyebrows, etc.

Favicon (*favourite* + *icon*) is ‘an icon associated with a particular website, typically displayed in the address bar of a browser accessing the site or next to the site name in a user’s list of bookmarks’.⁴⁰ The emergent structure in the blends is compositional meaning: ‘an icon, standing metonymically for a website, which is often visited, and is by implication favourite’.

Phablet (*phone* + *tablet*) is ‘a mobile device that combines the features of a smartphone and a tablet computer and is larger than a typical smartphone but not as large as a typical small tablet’.⁴¹ In blending there are two input spaces: *IS 1*: a tablet, small, thin, portable computer, with a touchscreen, and *IS 2*: a telephone, used for telephoning. In the emergent structure there is: ‘a small tablet with all its typical computer functions, which is used for telephoning as well’. The implication is that it is a very practical and useful device.

Vlog (*video* + *blog*) is ‘a blog that features mostly videos rather than text or images’.⁴² In this process of conceptual blending, there are projections from *IS 1* of a blog, as a regularly updated website or web page, typically one run by an individual or a small group with particular content (the fact that content is in written form is not projected) and material recorded by camera from *IS 2*. The emergent structure is ‘a blog in video-format’.

Also, there are three new blends containing the element *web*: *webcast*, *webisode* and *webinar*. They are the result of blending the *World Wide Web* from one input space, as an information system of documents connected by hypertext links, which enables users search for information by moving from one document to another. The general emergent structure is ‘doing an activity on the web’.

Webcast (*World Wide Web* + *broadcast*) is ‘the broadcasting of news, entertainment, etc., using the Internet, specifically the World Wide Web’.⁴³ Here, the emergent structure is the result of projecting broadcast of audio-visual program from *IS 1* and the web, as the medium, from *IS 2*.

Webisode (*web* + *episode*) is ‘an original episode derived from a television series, made for online viewing’.⁴⁴ The emergent structure is the result of projecting broadcast of TV series from *IS 1* and the web, as the medium, from *IS 2*.

Webinar (*web* + *seminar*) is ‘a seminar or other presentation that takes place on the Internet, allowing participants in different locations to see and hear the presenter, ask questions, and sometimes answer polls’.⁴⁵ In this blend, the emergent structure is the result of projecting a seminar, a meeting for exchanging information and holding discussions from *IS 1* and the web, rather than a room, as the place where this event happens.

5. CONCLUSION

It is a well known historical fact that all languages are constantly in a state of change, especially their word inventories. What makes English especially interesting in this respect is the fact that it is a global, international language, so that any novelty in its lexicon may become more notable and influential than that in any other language. One way in which English enriches its lexicon is by creating new

³⁹ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/emoticon>

⁴⁰ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/favicon>

⁴¹ <http://www.dictionary.com/browse/phablet?s=t>

⁴² <http://www.dictionary.com/browse/vlog?s=t>

⁴³ <http://www.dictionary.com/browse/webcast?s=t>

⁴⁴ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/webisode>

⁴⁵ <http://www.dictionary.com/browse/webinar?s=t>

blends. Lehrer (2007: 115) notices that coining an exact word for an exact thing or situation helps to shorten the expression. Furthermore, Lehrer (2007: 115-116) stresses that blends, as types of neologisms have become increasingly common lately; she also believes that their main function is to attract people's attention in the modern world vying for our attention (newspapers, magazines, radio, TV, and thousands of advertisements). This view is supported by the corpus in this paper, comprising thirty-four lexical blends-neologisms in the register of popular Anglo-American culture, which have all evolved in the last 30 years at the most. The aim of the paper was to present the analysis of unconventional linguistic units, new blends, from a cognitive linguistic perspective. In that respect, the findings of Conceptual Blending Theory are applied, whereby new blends are presented as conceptual blends. Thus, the paper shows interrelatedness between formal blending at the surface, linguistic level and conceptual blending, at the deeper, semantic, i.e. conceptual level. In other words, blends are seen as neat packages of more or less rich components of meaning, with the conceptual and formal sides being inextricably linked.

REFERENCES

- Aitchinson, J. (2001). *Language Change: Progress or Decay?* Third edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Algeo, J. (1977). *Blends, a Structural and Systemic View*. *American Speech* 52, 47-64.
- Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Benczes, R. (2009). What motivates the production and use of metaphorical and metonymical compounds? In: *Cognitive Approaches to English: Fundamental, Methodological, Interdisciplinary and Applied Aspects* (M. Brdar, M. Omazić and V. Pavičić Takač, eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 49-69.
- Brdar-Szabó, R., Brdar, M. (2008). On the marginality of lexical blending. *Jezikoslovlje* 9 (1/2), 171-194.
- Carroll, L. (1882). *Through the Looking-Glass, and what Alice Found there*. London: Macmillan.
- Coulson, S. (2001). *Semantic Leaps. Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, V., Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Fauconnier, G. (1997). *Mappings in Thought and Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. and Turner, M. (2002). *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Gries, S. (2004). Shouldn't it be Breakfunch? A Quantitative Analysis of Blend Structure in English. *Linguistics* 42 (3), 639-667.
- Hosseinzadeh, N. M. (2014). New Blends in English Language. *International Journal of English Language and Linguistics Research* 2 (2), 15-26.
- Kelly M. H. (1998). To Brunch or to Brench: Some Aspects of Blend Structure. *Linguistics* 36 (3), 579-590.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lalić-Krstin, G. (2010). *Strukturni i sadržinski aspekti novih slivenica u engleskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup*. Magistarska teza (neobjavljena). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Lalić-Krstin, G. (2014). Forms and Meanings of the Source Word *Armageddon* in English Lexical Blends. In: *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi: Zbornik u čast Draginji Pervaz* (T. Prčić et al., eds.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 257-275.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Lehrer, A. (2003). Understanding Trendy Neologisms. *Italian Journal of Linguistics/Revista di Linguistica* 15 (2), 371-384.
- Lehrer, A. (2007). Blendalicious. In: *From Lexical Creativity, Texts and Contexts* (J. Munat, ed.). Amsterdam and Philadelphia: Benjamin, 115-133.
- Massrura, M. (2013). Trendy Blends: A New Addition to English Lexicon. *International Journal of Language and Linguistics* 4 (1): 147-154.

- Nanda, S., R. L. Warms (2012). *Culture Counts. A Concise Introduction to Cultural Anthropology*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Rasulić, K. (2008). Srpsko-engleske tvorenice u svetlu teorije pojmovne integracije. U: *Semantička proučavanja srpskog jezika* (M. Radovanović i P. Piper). Beograd: SANU, 269-289.
- Sapir, E. (1985). *Selected Writings in Language, Culture and Personality* (D. G. Mandelbaum, ed.). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Silaški, N., Đurović, T. (2013). Of “Siliconaires” and “Millionerds” – How ESP Learners Understand Novel Blends in English. *Ibérica* 25, Spring, 85-106.
- Turner, M., Fauconnier, G. (1995). Conceptual integration and formal expression. *Metaphor & Symbolic Activity* 10 (3), 183-204.
- Tylor, E. (1920) [1871]. *Primitive Culture*. New York: J. P. Putnam's Sons.
- Whorf B. L. (1956). Language, Thought, and Reality. In: *Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. (J. B. Carroll, ed.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Yule, G. (2006). *The Study of Language*. Third edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

ELECTRONIC SOURCES

- Dictionary.com*. <http://www.dictionary.com/>
- Free Dictionary*. <http://www.thefreedictionary.com/>
- Oxford Living Dictionary*. <https://en.oxforddictionaries.com/>
- Urban Dictionary*. <https://urbandictionary.store/>
- Your Dictionary*. <http://www.yourdictionary.com/>
- Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_portmanteaus
- Wiktionary*. <https://www.wiktionary.org/>

POJMOVNA INTEGRACIJA KOD NOVIH ENGLISKIH SLIVENICA U REGISTRU POPULARNE KULTURE

Rezime

Ovaj rad se bavi slivanjem u engleskom jeziku, kao jednom od najproduktivnijih i najkreativnijih derivacionih procesa, koji se koristi za imenovanje modernih trendova u američkoj i britanskoj popularnoj kulturi. U središtu izučavanja je semantika novih slivenica, kao što su *Brangelina*, *Brexit*, *Cocacolonization*, i to iz kognitivnolingvističke perspektive. Slivenice su ekscerpirane iz Vikipedije, a njihova značenja su proveravana u elektronskim rečnicima budući da oni sadrže najaktuelnije informacije. Slivenice su podeljene u pet semantičkih kategorija prema tipu kulturološkog fenomena kojeg označavaju: 1. super-par (npr. *Brangelina*), 2) u žiži javnosti (npr. *famousque*), 3) nov kulturološki/politički proces (npr. *Brexit*), 4) nov žanr u umetnosti/kulturi (npr. *bookazine*) i 5) digitalna komunikacija (npr. *phablet*). U analizi je primenjena teorija pojmovne integracije, te su izučavane nove slivenice predstavljene kao pojmovni amalgami, odnosno kao rezultat procesa pojmovne integracije. Ciljevi rada su sledeći: a) ustanoviti nove slivenice koje izražavaju najnovije trendove u anglo-američkoj popularnoj kulturi, b) objasniti njihova značenja, c) predstaviti ih kao rezultat pojmovne integracije. U radu se pokazuje tesna veza između formalnog slivanja na površinskom, jezičkom nivou, s jedne strane, i pojmovne integracije na dubljem, semantičkom, odnosno pojmovnom nivou. Drugim rečima, nove slivenice su prikazane kao paketići više ili manje složenih elemenata značenja, pri čemu su pojmovni i formalni nivoi neraskidivo povezani.

Ključne reči: nove slivenice, kultura, engleski, značenje, pojmovna integracija.

Sonja Filipović Kovačević
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
sonjafk20@gmail.com

THE FORMAL CHARACTERISTICS OF CONCEALING EUPHEMISMS IN ENGLISH AND SERBIAN*

The research borders on the cross-section of Morphology, Pragmatics and Discourse Analysis. Its main objective is to study the formal devices of achieving euphemisation, or rather to study the morpho-lexical means of marking the difference between the non-euphemistic expressions and the words/word groups markedly euphemistic in the discourse of English-speaking and Serbian-speaking officials. The analysis was based on a tripartite corpus consisting of 300 examples of euphemisms sourced from two types of texts each, newspaper reports and public speeches in two languages – English and Serbian (three language varieties: British English, American English and standard Serbian). This leads to six different analytic groups of data that could result in observations relevant for noticing the similarities and differences between English and Serbian euphemisation processes regarding the manners of concealing the actual meaning of the elements in a proposition. The expected result is that concealing euphemisms will be formally extended in comparison to non-euphemistic expressions, based on the assumption that “more than necessary” language input at encoding can bring about expressive imprecision and vagueness in decoding, which is in accordance with the premise that a more complex form implies a more costly processing (Sperber and Wilson 1995; Carston 2002). Another expected outcome is a clear statement that there are both inflectional and derivational means of achieving euphemistic meaning in language.

Key words: English, Serbian, euphemisms, concealing euphemisms, morphology, form.

1. INTRODUCTION

The paper is concerned with the difference in the formal qualities of concealing euphemisms and their inherent non-euphemistic language counterparts in English and Serbian political and newspaper discourse. Relying on Luchtenberg (1985: 24), Burkhardt (2010: 357) defines concealing euphemisms as means of deliberate hiding, used intentionally by speakers to deceive or manipulate others, particularly in politics, military and advertising discourse. This type of euphemisation implies de-emphasizing the negative expressive force of the sentence/utterance, which can also affect the referential and interpersonal dimensions of meaning. In this research, we focus on the morpho-lexical means of marking this type of change in expressive force. The morpho-lexical analysis is prompted by pragmatic aspects, or the speaker's and the hearer's specific roles in communication, and discourse analytical considerations, which include prior determination of topics that are more likely to be discussed in a euphemistic style. As the research is immersed in the domains of pragmatics and discourse analysis, the dominant theoretical framework concerns Relevance Theory (Sperber and Wilson 1995; Carston 2002), which adopts the position that “from the general claim that an utterance is a piece of evidence about the speaker's meaning, it follows, at the lexical level, that the function of words in an utterance is not to encode but merely indicate the concepts which are constituents of the speaker's meaning” (Sperber and Wilson 2012: 20).

The starting assumption was that the euphemistic expressions used by English-speaking and Serbian-speaking officials would be formally different with respect to the non-euphemistic expression. In accordance with Sperber and Wilson's assumption that the words used in an utterance only indicate

* The paper has been written as a part of the research project entitled “Languages and Cultures in Time and Space” funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Grant no. 178002).

concepts which constitute the speaker's meaning, the main objectives of the research include attempts to establish which formal changes occur with language units when they change status from non-euphemistic language to concealing euphemisms. In other words, we try to determine which devices are at the disposal of users whose aim is to achieve concealed euphemisation, and whether these would rely more on formal expansion or formal reduction. Another point of interest for this research was to provide answers to questions such as whether derivational affixes are often employed as a means of achieving concealed euphemistic meaning and whether inflectional means would be equally often resorted to when it comes to euphemisation tendencies.

The corpus for this inquiry consists of language samples from two languages, namely English and Serbian and three varieties, American English, British English and Standard Serbian. This division resulted in the creation of three sub-corpora, US concealing euphemisms, UK concealing euphemisms and Serbian concealing euphemisms. Each of the segments consisted of 100 examples of concealing euphemisms. This is a qualitative corpus-assisted analysis, and the sub-corpus which consists of 100 concealing euphemisms is large enough to lend itself to a qualitative and quantitative analysis of the formal aspects of concealing euphemisms. This is in accordance with one of the aims of this research, which is to compare the morpho-lexical devices for the construction of concealing euphemisms in English and Serbian public discourse.

Each sub-corpus is further subdivided into a sub-corpus of concealing euphemisms taken from on-line newspaper articles and a sub-corpus of online political speeches made by leading figures in politics, 50 concealing euphemisms from both the former and the latter. The research relies on these two sources of concealing euphemisms, as one of the aims is to compare the morpho-lexical devices for the construction of concealing euphemisms in newspaper articles and political speeches (as two types of discourses).

The corpus of concealing euphemisms in English contains examples taken from the American dailies (alphabetically) *The (New York) Daily News*, *The New York Times*, *The Wall Street Journal* and *The Washington Post*, and the British dailies *The Independent*, *The Sun*, *The Telegraph* and *The Times*. The political speeches (including all types of public address) given by leading political figures in the English speaking community were taken from the American online archive RealClearPolitics (RCP) and the online British Political Speech Archive, as well as the websites of political parties. The Serbian corpus consists of examples taken from the newspapers *Blic*, *Kurir*, *Politika* and *Večernje novosti*, whereas the speeches are taken from the official websites of political parties (as no online archive of Serbian political speeches has been found). Ideological orientations of the newspaper articles/political speeches where concealing euphemisms were identified were not taken into account; newspapers and political speeches are regarded as types of institutional power that enable their authors/representatives to address and/or try to influence mass audiences. Table 1 presents the basic information relevant for the corpus:

AMERICAN CORPUS (AC)	BRITISH CORPUS (BC)	SERBIAN CORPUS (SC)
SOURCES a) <u>Online articles</u>: 50 examples timescale: 2008 – 2015 <i>The (New York) Daily News</i> <i>The New York Times</i> <i>The Wall Street Journal</i> <i>The Washington Post</i> b) <u>Online political speeches</u>: 50 examples timescale: 2008 – 2015	SOURCES a) <u>Online articles</u>: 50 examples timescale: 2005 – 2014 <i>The Independent</i> <i>The Sun</i> <i>The Telegraph</i> <i>The Times</i> b) <u>Online political speeches</u>: 50 examples timescale: 2004 – 2014	SOURCES a) <u>Online articles</u>: 50 examples timescale: 2008 – 2015 <i>Blic</i> <i>Kurir</i> <i>Politika</i> <i>Večernje novosti</i> b) <u>Online political speeches</u>: 50 examples timescale: 2010 – 2014

Table 1: Sub-corpora types, sources and timescale.

Setting the approximate time spans depended on the topics of the newspaper articles and political speeches from which concealing euphemisms were taken. It was essential to provide the same topical context for the analysis, and this was achieved by choosing negatively-connoted topics of public interest: conflicts, corruption and crime, economic crisis, and surveillance. The topics are either given in the newspaper article headlines and the titles of political speeches, or they are the subtopics in the analyzed articles/ political speeches. Accordingly, the time spans approximately cover the period of the global financial crisis, which is characterized by the deterioration in the standard of living and the economic gap between the rich and the poor on a global scale, which calls for responsibility and the examination of failed politics and policies.

In the next section of the paper, we briefly summarize the pragmatic principles that motivate the use of various morpho-lexical devices of encoding meaning in a euphemistic manner. We also briefly summarize Sperber and Wilson's (1998: 184–200) discussion of the relation between words and concepts and Fodor's (1998) and Carston's (2002: 321–323) distinction between atomic and compositional concepts. These considerations are important, as they stress the difference between words and concepts, on the one hand (for example, the word/encoding 'war' and the concept WAR), and, on the other hand, concepts encoded by monomorphemic lexical items (atomic concepts) and complex concepts encoded by phrases (compositional concepts). Taking this into account, we assume that it is possible to use different words/morpho-lexical combinations to encode one and the same concept (e.g. the encodings 'war' and 'conflict' can encode the same concept WAR), and that euphemistic encodings (e.g. 'conflict' as a euphemism used instead of the non-euphemistic word 'war') can be used as alternative morpho-lexical combinations aimed at triggering assumptions different from the ones made accessible by non-euphemistic encodings. In this way, we can trigger the retrieval of concepts/implications which carry less negative expressive force.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. Relevance Theory

2.1.1. Basic principles

Relevance Theory (Sperber and Wilson 1995) is a theory of cognitive efficiency. The first (cognitive) principle of relevance states that human cognition tends to be geared to the maximisation of relevance, which suggests that inputs are not relevant *per se*, but only if they bring about cognitive gains (Sperber and Wilson 1995: 260-265). In order to reach maximum efficiency in communication, we rely on the second (communicative) principle of relevance, which states that every act of ostensive communication communicates a presumption of its optimal relevance (Sperber and Wilson 1995: 260-261). As comprehension is to a large degree inferential and non-demonstrative (Sperber, Cara and Girotto 1995: 44), the speaker's presumption of optimal relevance triggers the hearer's search for relevance, which should lead to relevant cognitive gains, or the best effort-effect balance. In other words, in this framework, relevance is a property of the inputs to cognitive processes (whether perceptual or higher-level conceptual); it is a positive function of cognitive effects and a negative function of the processing effort expended in deriving those effects (Sperber and Wilson 1995).

According to Wilson and Sperber (2004: 613), the hearer decodes and enriches meaning relying on the comprehension procedure called the least-effort strategy:

Follow a path of least effort in computing cognitive effects: test interpretive hypotheses (disambiguations, reference resolutions, implicatures, etc.) in order of accessibility.

Stop when your expectations of relevance are satisfied (or abandoned).

In this research, we focus on the morpho-lexical level of utterance interpretation, on the morpho-lexical means of encoding concepts euphemistically; taking into account the least-effort comprehension procedure, we analyze whether euphemistic encoding means that the speaker manipulates the least-effort comprehension procedure by employing more complex encoding. In accordance with the assumption that processing more information in the same context involves a greater effort (Sperber and Wilson 1995: 131) (as the number of interpretive hypotheses the hearer tests is multiplied), we assume that more complex morpho-lexical devices imply more costly inferential procedures.

2.1.2. Words and concepts

In their discussion of the mental and the public lexicon Sperber and Wilson (1998: 184–200) reject the existence of one-to-one correlation between words, which belong to language, and concepts, which exist in our minds¹. If there was such a thing as one-to-one correspondence between public words and mental concepts, a natural language, such as, for example, Swahili, would be the sole medium of thought (Sperber and Wilson 1998: 184). In other words, mental concepts are not only internationalizations of public words, and “the kind and degree of correspondence between concepts and words is a genuine and interesting empirical issue” (Sperber and Wilson 1998: 184–185). As further explained, some concepts are encoded by words (e.g. UNCLE), some are encoded by phrases (SIBLINGS OF PARENTS), and some do not encode concepts at all (e.g. MY is a pro-concept, rather than a full concept). Also, the mapping between words and concepts may be one-to-one (UNCLE), one-to-many (this is polysemy, e.g. OPEN can denote different concepts, or homonymy, e.g. BANK), many-to-one (CONFLICT and WAR can denote the same concept, and in specific contexts, they can be synonyms), or a combination of these combinations (CONFLICT can denote different concepts, and also, CONFLICT and WAR can denote the same concept).

In addition, Carston (2002: 321–322), following Fodor (1998), holds the view that concepts encoded by (monomorphemic) lexical items are atomic and are not decompositional. There are two types of concepts, atomic and complex concepts: atomic concepts are unstructured entities, and complex concepts are structured strings of atomic concepts. Carston further argues that, if a complex concept is linguistically encoded, the linguistic form is a phrase, and the concept is determined compositionally.

According to Carston (2002: 321–323) atomic concepts are nodes in our memory which give three kinds of information: lexical properties, logical content, and encyclopaedic knowledge. The lexical entry refers to properties such as the phonetic form, phonological and syntactic properties of the linguistic form that encodes the given concept. The logical content refers to a set of inference rules, and analytic implications of the concept (for example, the relation of inclusion). The encyclopaedic entry includes all knowledge related to the concept, assumptions, culture-specific beliefs, our own experiences. This content is structured in terms of the degree of accessibility of its constituent elements. Differences in the frequency and recency of use in processing affect the accessibility hierarchy.

2.2. Euphemisms and euphemisation

2.2.1. Warren’s classification of euphemisms

One of the most cited articles that proposes a classification of the main devices for constructing euphemisms is Warren’s (1992) article “What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of Words”. It is an extended version of the classifications provided by Cederschiöld (1900: 59–85), Greenough and Kittredge (1902: 300–309), Wellander (1923: 19–21), Stern (1931: 330–332), and Williams (1975:

¹ Sperber and Wilson (1998: 184) define mental concepts as “relatively stable and distinct structures in the mind, comparable to entries in an encyclopaedia or to permanent files in a data-base [...] The occurrence of a concept in a mental representation may play a causal role in the derivation of further representations, and may also contribute to the justification of this derivation”.

198–203), repeated in Neaman and Silver (1983: 9–12). Warren distinguishes between two major classes, formal innovation and semantic innovations, and these two major classes have different subtypes:

- Formal innovation:
 - a) word-formation devices: compounding, derivation, blends, acronyms, onomatopoeia;
 - b) phonemic modification: back slang, rhyming slang, phoneme replacement, abbreviation;
 - c) loan words;
- Semantic innovation: particularizations, implications, metaphors, metonymies, reversals, understatements, overstatements.

In this research, we focus on the formal traits of euphemisms; however, we put forward another classification, the classification of formal changes labelled as formal reduction, formal maintenance and formal expansion. The examples provided in sections 2.2.2. were taken from Holder (2002), after which the proposed classification is used in the analysis of concealing euphemisms.

2.2.2. The formal traits of euphemisms

In order to cushion the effect of a full-fledged language expression which may be direct, blunt or impolite, different language users can resort to euphemisms that conceal the exact nature of the linguistic unit. This can be achieved by various interventions upon the structural constitution of the language expression with the intended meaning. Three major tendencies can be noticed in this respect: reduction in the form as compared with the input, expansion of the form and maintaining more or less the same formal structure of the initial expression.

2.2.2.1. FORMAL REDUCTION

Within this possibility, the same idea of the input unit is expressed by reduced formal means in the euphemism, either by fewer morphemes, elements of the word group or phonologically scantier word structures. Several types could be established, presented here starting with the intervention characterized by the greatest reduction potential.

2.2.2.1.1. Acronymy

One of the possible ways of formal reduction includes the process of acronymy, forming new items by retaining only the initial letters of a word group. Moreover, acronymy can implicate compound nouns which become represented by the initial letters of the elements in the compound.

- (1) a. *body odour* > **BO**
 b. *an airman lost in action* > **NYR** (*not yet returned*)

2.2.2.1.2. Abbreviation

In formal terms, reduction by means of abbreviation encompasses cases where the entire form is reduced to the initial letter only or the front segment of the lexeme, which may be either a morpheme or a splinter.

- (2) a. *cancer* > **the (big) C**
 b. *homosexual* > **homo**

2.2.2.1.3. Affixal reduction

When it comes to a reduction in the number of morphemes, it normally entails a word structure that would include fewer form-meaning pairings than the dispreferred language unit. In the euphemistic

structure itself there would be fewer affixes or bound morphemes as to render the meaning intentionally more imprecise, obscure and general. In this classification, the outcome form need not be morphologically and etymologically motivated by the input form.

- (3) a. *a drunkard* > ***a dip***
b. *a pacifist* > ***a dove***

2.2.2.1.4. Root reduction

This group entails examples where non-euphemistic forms which contain two or more free or bound roots are reduced to euphemistic forms with only one free or bound root.

- (4) a. *a political zealot* > ***activist***
b. *pornographic* > ***adult***

2.2.2.1.5. Phrase reduction

For a concept that is basically expressible by a multi-word or multi-element unit, the euphemisation process is realised by any potential linguistic form that is below the input level, reduced in terms of form, generally at the level of single or simple word/s.

- (5) a. *to admit to being homosexual* > ***to come out***
b. *to challenge to a duel* > ***to call out***

2.2.2.1.6. Phrase reduction by lexical import

- (6) a. *the period of childbirth* > ***accouchement***
b. *a garment to contain women's breasts* > ***brassiere***

2.1.2.1.7. Phrase reduction by technical or professional jargon

- (7) a. *a person employed as an entertainer* > ***a celebrity***
b. *unwillingness or inability to continue fighting* > ***combat fatigue***

2.2.2.2. FORMAL MAINTENANCE

Infrequently, no formal difference between the non-euphemism and euphemism can be registered, but rather the form of the expression would be preserved, whereas the euphemistic effect would be achieved by a different choice of the form-meaning units.

2.2.2.2.1. Lexical replacement

In this case, euphemistic items retain the formal structure of the input (lexeme or phrase) while euphemisation is achieved through substituting the elements, either functionally the same or different, for less direct, obvious or offensive ones.

- (8) a. *civilian casualties* > ***collateral damage***
b. *to act illegally* > ***to bend the rules***

2.2.2.2.2. Phonological modulation

Modified or phonologically modulated items instead of the exact input non-euphemistic word or structure are meant to soften the effect of the direct expression.

- (9) a. *damn!* > ***darn!***
b. *God!* > ***Golly!***

2.2.2.2.3. Lexical import

Foreign words of equal or similar formal structure to replace the original input:

- (10) a. *social error* > ***faux pas***
b. *testicles* > ***cojones***

2.2.2.2.4. Technical or professional jargon:

- (11) a. *heart malfunction* > ***cardiac incident***
b. *excessive* > ***golden***

2.2.2.3. FORMAL EXPANSION

As every morpheme can be perceived as a form-meaning pairing, this means that each additional morpheme contributes to the sememic complexity of the lexical structure or linguistic unit, thus rendering the interpretation of the meaning somewhat more elaborate, lengthier, time-consuming and more difficult to process.

2.2.2.3.1. Affixal expansion

Affixal expansion implies providing euphemistic items which are structurally more complex than the input non-euphemistic items. Formally more complex words, either by one or more affixes, are chosen to achieve a euphemistic effect. The outcome form need not be morphologically and etymologically motivated by the input form.

- (12) a. *war* > ***confrontation***
b. *free* > ***concessional***

2.2.2.3.2. Root expansion

- (13) a. *lawlessness* > ***community alienation***
b. *contraception* > ***family planning***

2.2.2.3.3. Phrasal expansion

This type of formal alteration very often occurs to achieve **circumlocution**, as in (14) a.

- (14) a. *bald* > ***follicularly challenged***
b. *to admit* > ***to claim responsibility for***

2.2.2.3.4. Lexical import

Foreign origin words of equal or similar formal structure are used to replace the original dispreferred input item:

- (15) a. *pissing* > ***urination***
b. *sweating* > ***perspiration***

2.2.2.3.5. Technical and professional jargon

Technical vocabulary, most commonly of Latin or Ancient Greek origin provide a stylistically formal to neutral impact in the communication, preventing the appearance of dysphemisms.

- (16) a. *butt* > ***gluteus maximus***
b. *insolvency* > ***cash flow problem***

3. CORPUS ANALYSIS

3.1. Introduction

As stated, each subcorpus (American, British and Serbian, abbreviated as AC, BC and SC respectively), consists of 100 concealing euphemisms found in newspaper articles and political speeches. The topics of newspaper articles and political speeches where concealing euphemisms, abbreviated as CE, were identified (as words/multi-word units whose negative expressive force is weaker in comparison to alternative words/multi-word units that could be used in the same context) generally have a high emotional load and are frequently extremely negatively-connoted: conflicts (struggle for dominance, political conflicts, war), crime and corruption (bribery, human rights, lying, stealing), economic crisis (the poor/ rich divide, economic policies), and surveillance. The political speeches include transcripts or parts of transcripts of all types of speeches and public expressions of political and economic viewpoints in relation to the previously mentioned topics.

3.2. Research results: non-euphemistic expressions and their euphemistic equivalents – formal difference

This is the part of the analysis where contextually and discursively relevant non-euphemistic expressions are paired with their euphemistic equivalents on the basis of the lexico-semantic/paradigmatic sense relations. The lexico-semantic analysis is important for the recognition of concealing euphemisms, as it reveals which alternative more negatively-connoted words/expressions could be used in the same context/discourse, and it also shows whether euphemization results from formal reduction, formal maintenance, or formal expansion. The identification of the lexico-semantic relations is based on the lexical database WordNet 3.1² for English and RMS 6/PMC 6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I-VI (1967/1990) for Serbian. Not all relations were identified in the lexical database WordNet 3.1; therefore, the research also relied on the definitions of lexico-semantic relations provided by some of the authors discussing paradigmatic sense relations: Atkins and Rundell 2008, Cann 2011, Cruse 1986, 2004, Dragičević (Драгићевић) 2007, Geeraerts 2010, Jones 2002, Murphy 2003, Palmer 1981, Prčić 2008. Geeraerts's (2010: 32–34) classification of metaphors and metonymies is included in the analysis. In accordance with Waag (1908), Geeraerts discusses metaphors based on similarities of shape and appearance, metaphors based on functional similarities, metaphors relating to space and quantity, metaphors related to sensory domains, corporeal and cognitive phenomena, metaphors based on similarities of structural position, metaphors relating space and time. Also, Geeraerts (2010: 32–33) differentiates two major types of metonymical patterns: part for whole and whole for part. In line with Paul (1920), Nyrop (1913), Waag (1908), and Esnault (1925), the following types of metonymies are provided: spatial part and spatial whole, temporal part and temporal whole, location and located, cause and effect, subevent and complex event, characteristic and characterized entity, producer and product, container and contained, possessor and possessed, action and instrument, a piece of clothing and person, member entity and collection, controller and controlled, temporal container and contained, material and object, location and product, action and participant.

3.2.1. Research results: political discourse (PD)

Table 2 shows the results of the analysis of the relations between non-euphemistic expressions and their euphemistic equivalents in political discourse (abbreviated as PD). Formal expansion is more frequent than formal reduction and maintenance in all three corpora, and formal reduction is more frequent than formal maintenance in all three corpora. It must be noted, though, that in the Serbian corpus,

² WordNet Search 3.1. is available online: Princeton University "About WordNet." WordNet. Princeton University. 2010: <http://wordnet.princeton.edu>; <http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn>.

the number of occurrences of all three types is most evenly distributed. The largest discrepancy between formal maintenance and formal expansion was found in the British subcorpus:

PD	Expansion	Reduction	Maintenance
AC	23	16	11
BC	25	20	5
SC	18	17	15

Table 2: Political discourse: number of occurrences

In the following section, we give some of the examples of formal expansion, formal reduction and formal maintenance found in the three corpora (AC, BC and SC). The subtypes of formal expansion, formal reduction and formal maintenance are also identified as well as the type of the lexico-semantic relation that holds between the non-euphemistic term (NE) and the concealing euphemism (CE):

FORMAL EXPANSION:

- (17) *affixal expansion*: (AC) NE: WEAK – CE: WEAKENED (hypernymy-hyponymy)³

[...] Because of weakened balance sheets, fewer potential borrowers are creditworthy, even if they are willing to take on more debt. Also, write-downs of bad debt show up on bank balance sheets as reductions in credit outstanding. Nevertheless, it appears that, since the outbreak of the financial crisis, banks have tightened lending standards by more than would have been predicted by the decline in economic activity alone [...]⁴

(Ben Bernanke: The Outlook for the Economy and Policy, 16 November 2009)

- (18) *phrasal expansion*: (BC) NE: POLITICIANS – CE: POLITICAL SYSTEM (metonymy: controller and controlled)

[...] One of the tasks that we clearly have is to rebuild trust in our political system. Yes that's about cleaning up expenses, yes that is about reforming parliament, and yes it is about making sure people are in control – and that the politicians are always their servant and never their masters [...]

(Cameron: General election victory speech, 11 May 2010)

- (19) *phrasal expansion*: (SC) NE: DIKTATURA [DICTATORSHIP] – CE: ČVRSTA RUKA [FIRM HAND] (metaphor related to the corporeal domain)

[...] Naš izbor i naša ponuda je vladavina prava a ne ljudi. Jake institucije, a ne čvrsta ruka [...]

(Đilas, Govor predsednika Demokratske stranke Dragana Đilasa na XVI radnoj skupštini Demokratske stranke, 17.03.2013)

[What we choose and what we offer is the rule of law, not the rule of people. Strong institutions, not a firm hand.]

[Đilas, the Democratic Party President's speech, the XVI Working Assembly of the Democratic Party, 17.03.2013.]

³ The euphemism/hyponym denotes a degree of the quality described by the hyperonym WEAK, as suggested by Murphy (2003: 222).

⁴ Square brackets [...] denote that parts of the text are omitted from the quotes. Also, square brackets [] indicate translated words, quotes and translated sources for quotations. Round brackets provide information about the sources for quotations.

FORMAL REDUCTION:

- (20) *phrase reduction*: (AC) NE: KILLED IN BATTLE – CE: FALLEN (polysemous adjective FALL-EN)

[...] Every single one of us owes our fallen heroes a profound debt of gratitude. Because every time we cast our votes or speak our minds without fear, it's because they fought for our right to do that [...].
(Obama Weekly Address: Paying Tribute to Fallen Heroes This Memorial Day, 24 May 2014)

- (21) *affixal reduction*: (BC) NE: DESTABILISE – CE: STABILISE (antonymy)

[...] Our troops are there to stabilise the country and enable a political settlement to be reached so that Afghanistan can be stable and we can be safe.
I will work in a bi-partisan way with the government to both support our mission and ensure Afghanistan is not a war without end [...]
(Miliband: Leader's speech, Manchester, 28 September 2010)

- (22) *phrase reduction*: (SC) NE: LOŠA POZICIJA [BAD STARTING POINT] – CE: POZICIJA [STARTING POINT] (hyponymy-hypernymy)⁵

[...] Danas sam zaista bio ponosan slušajući šta ovi ljudi govore šta smo postigli u prethodnim godinama imajući na umu poziciju sa koje smo krenuli i na kojoj smo uostalom i danas, ekonomski gledano, a koja je daleko od onoga što bi građani Beograda želeli sutra da imaju, kao i kvalitet života koji zaslužuju [...]
(Gradonačelnik Đilas predstavio „Beogradski model socijalne zaštite” u Beču, 17.05.2013.)

[Today I was really proud listening to what these people were saying they had achieved in the previous years, taking into account the starting point from which we started working, the point we, in terms of economy, haven't yet abandoned, which is, therefore, far from what Belgrade citizens would like to have in the future, in terms of the quality of life they deserve.]
(Mayor Đilas presented the “Belgrade social welfare model” in Vienna, 17.05.2013)

FORMAL MAINTENANCE:

- (23) *lexical replacement*: (AC) NE: WAR – CE: CONFLICT (hyponymy – hypernymy: IS-A-KIND-OF hyponymy)

[...] While our Nation is safer than it was seven years ago, the gravest threat to our people remains another terrorist attack. Our enemies are patient and determined to strike again. America did nothing to seek or deserve this conflict [...]
(Bush: President Bush's farewell address to the nation, 15 January 2009)

- (24) *lexical replacement*: (BC) NE: WAR – CE: COMBAT (holonymy – meronymy)⁶

[...] By the end of 2014, all UK combat operations in Afghanistan will have come to an end. Nearly all our troops will be home – their country proud, their duty done ... [...]
(Cameron: Leader's Speech, Birmingham 10 October 2012)

⁵ There are two subtypes of hyponymy, taxonomic, IS-A-KIND-OF relation, e.g. WAR is a kind of CONFLICT, and functional, IS-USED-AS-A-KIND-OF relation; here, LOŠA POZICIJA [BAD STARTING POINT] is used as a kind of POZICIJA [STARTING POINT]; the former is the analytic type of relation, whereas the latter is not a logically necessary relation (Murphy 2003: 220).

⁶ In the WordNet lexical database, COMBAT and BATTLE are meronyms for the holonym WAR.

- (25) *lexical replacement*: (SC) NE: RAT [WAR] – CE: SUKOB [CONFLICT] (hyponymy – hypernymy: IS-A-KIND-OF hyponymy)

[...] Dakle ne odustajem od toga da bi politika pomirenja za Srbiju bila velika stvar, mi smo danas jedno politički mirnije društvo, a pre osam godina bili smo na ivici građanskih sukoba [...]
(Tadić: Nisam pogrešio što sam raspisao predsedničke izbore, 27.12.2012.)

[So I do not give up on the idea that the politics of peacemaking would be great for Serbia; today, politically speaking, we are a more peaceful society, whereas eight years ago we were on the verge of civil conflicts]
(Tadić: I did not make a mistake in calling a presidential election, 27.12.2012.)

3.2.2. Research results: newspaper discourse (ND)

Table 3 shows the results of the analysis of the relations between non-euphemistic expressions and their euphemistic equivalents in newspaper discourse (abbreviated as ND). Formal expansion is more frequent than formal reduction and maintenance in all three corpora. Formal reduction is more frequent than formal maintenance in the British and Serbian corpora, whereas in the American corpus reduction and maintenance are equally present. As far as the Serbian corpus is concerned, the number of occurrences of formal expansion and formal reduction is almost the same. In newspaper discourse, the largest discrepancy between formal maintenance and formal expansion was also found in the British subcorpus:

ND	Expansion	Reduction	Maintenance
AC	22	14	14
BC	23	17	10
SC	19	18	13

Table 3: Newspaper discourse: number of occurrences

Here are some of the examples of formal expansion, formal reduction and formal maintenance identified in the three subcorpora:

FORMAL EXPANSION:

- (26) *phrasal expansion*: (AC) NE: LIES – CE: SLIPPERY FACTS (metaphor related to corporeal phenomena, bodily experiences and actions)

[...] Obama and McCain also mischaracterized each other's proposals, using sometimes slippery facts. [...]
(Kessler: The Truth? C'mon, this is a political convention, *The Washington Post*, 1 September 2012)

- (27) *phrasal expansion*: (BC) NE: STEALING – CE: FINANCIAL IRREGULARITIES (hyponymy-hypernymy)⁷

⁷ Atkins and Rundell (2008: 133) point out that there are many words which do not have their precise superordinate terms. Cann (2011: 460) explains that these gaps in the lexicon may be a consequence of socio-cultural norms, and many are random; all in all, it is not necessary for languages to lexicalize all hierarchical terms. The lack of precise superordinate terms and the existence of lexical gaps in general leaves the door open to employ superordinate terms as concealing euphemisms that are used instead of the corresponding non-euphemistic subordinate terms. In that sense, STEALING can be treated as a hyponym of IRREGULARITIES, and this interpretation is reinforced by the adjective FINANCIAL used with the head noun IRREGULARITIES.

[...] But this week it has emerged that the network's executive vice-president for corporate communications, long considered the leading lieutenant to Fox News boss Roger Ailes, was sacked in July for "issues relating to financial irregularities" and escorted bodily from the channel's Manhattan headquarters [...] (Walker: Fox News Fires Boss's Longtime Aide over 'financial irregularities', *The Independent*, 21 August 2013)

- (28) *phrasal expansion/ jargon*: (SC) NE: KRIMINALAC [CRIMINAL] – CE: KONTROVERZNI BIZNISMEN [CONTROVERSIAL BUSINESSMAN] (synonymy)⁸

[...] Podsećamo, mediji su se bavili Mikićem i opisivali ga kao kontroverznog biznismena iz Kraljeva. Mikićeva bivša firma „Trgomen“ navodno je ostala dužna „Putevima Srbije“ čak 22 miliona dinara, a ta dugovanja od 2005. do danas nisu izmirena [...]

(Mališić: Ugrožen: Tominog savetnika obezbeđuje policija, ne zna se zbog čega, *Kurir*, 18. 12. 2013.)

[As a reminder, media reported on Mikić and described him as a controversial businessman from Kraljevo. Allegedly, Mikić's previous company "Trgomen" owes as much as 22 million dinars to "Roads of Serbia", and the debt has not been paid since 2005]

[Mališić: In jeopardy: Toma's advisor under police protection, reasons unknown, *Kurir*, 18. 12. 2013]

FORMAL REDUCTION:

- (29) *phrase reduction*: (AC) NE: MASS SURVEILLANCE – CE: SURVEILLANCE (hyponymy-hypernymy: IS-USED-AS-A-KIND-OF relation)

[...] It will have the effect of constricting freedom of expression. Americans will become careful about what they say that can be misunderstood or misinterpreted, and then too careful about what they say that can be understood. The inevitable end of surveillance is self-censorship [...]

(Noonan: What We Lose If We Give Up Privacy, *The Wall Street Journal*, 16 August 2013.)

- (30) *phrase reduction*: (BC) NE: MILITARY RESPONSE – CE: RESPONSE (hyponymy-hypernymy: IS-USED-AS-A-KIND-OF relation)

[...] Mr Cameron disputed Lord Ashdown's verdict and insisted that Britain could still be a force on the world stage without joining the expected military action in Syria. Although he regretted that he was unable to build a consensus in Britain for a response to the chemical weapons attack, he insisted the UK remained "deeply engaged" on the world stage [...]

(Grice: Syria Crisis: David Cameron Plays Reshuffle after Chaotic Defeat in Commons, *The Independent*, 30 August 2013)

- (31) *phrase reduction*: (SC) NE: POKUŠAJ ATENTATA [ATTEMPTED ASSASSINATION] – CE: INCIDENT [INCIDENT] (hyponymy-hypernymy: IS-USED-AS-A-KIND-OF relation)

[...] Bezbednosno-informativna agencija naložila je **hitnu istragu MUP** kako bi se utvrdile sve okolnosti incidenta koji se dogodio u petak ujutru na auto-putu Beograd-Niš... [...]

(Ekipa *Kurira*: General Simić osumnjičen za incident na auto-putu! *Kurir*, 6.11.2012)

[The Security Intelligence Agency necessitated an urgent investigation on the part of The Internal Affairs Ministry in order to determine all the circumstances relating to the incident which occurred on the Belgrade-Niš highway on Friday morning... [...]

[*Kurir* team: General Simić suspected of being involved in the incident on the highway! *Kurir*, 6.11.2012.]

⁸ KONTROVERZNI BIZNISMEN [CONTROVERSIAL BUSINESSMAN] is a more positively-connoted neologism used instead of the negatively-connoted KRIMINALAC [CRIMINAL].

FORMAL MAINTENANCE:

- (32) *lexical replacement*: (AC) NE: STEAL – CE: TAKE (hyponymy – hypernymy: imprecise super-ordinate term used as a concealing euphemism)

[...] The bank's claim: Mr. Ablyazov took billions of dollars of cash raised by the bank and transferred the money to himself. [...]

(Forelle: Billions Vanish in Kazakh Banking Scandal, *The Wall Street Journal*, 1 January 2014)

- (33) *lexical replacement*: (BC) NE: MILITARY ACTION – CE: HUMANITARIAN RESPONSE (homonymy)⁹

[...] They will be asked to support the Government's motion which states that a "strong humanitarian response is required from the international community and that this may, if necessary, require military action that is legal, proportionate and focused on saving lives by preventing and deterring further use of Syria's chemical weapons" [...]

(Dominiczak, Ross and Winnett: Cameron Backs down on Urgent Syria Strikes, *The Telegraph*, 28 August 2013)

- (34) *lexical replacement/jargon*: (SC) NE: PODMITITI [BRIBE] – CE: PODMAZATI [GREASE] (metaphor based on functional similarity)

Da bi došli do građevinske dozvole, neimari moraju da odreše kesu. Ne samo što regularno treba da plate razne saglasnosti i takse, već mitom valja "podmazati" i službenike i to najviše one u lokalnim samoupravama [...]

(Spalević: U Srbiji bez mita nema građevinske dozvole, *Večernje novosti*, 12. 12. 2014.)

[To obtain a building permit, builders have to push the boat out. Not only do they have to pay regular licences and excise taxes, but it is also good to "grease" the hand of office workers, most frequently the ones who work in the local government.]

[Spalević: No building permit without bribe in Serbia, *Večernje novosti*, 12. 12. 2014.]

To sum up, the results show that there are no significant differences between the subcorpus of political discourse (PD) and the corpus of newspaper discourse (ND) in either of the three large corpora (AC, BC and SC). The largest discrepancy was identified in the British corpus, where there are five examples of maintenance in political discourse and ten examples of maintenance in newspaper discourse:

AC: expansion PD: 23, ND: 22; reduction PD: 16 ND: 14; maintenance PD: 11, ND: 14

BC: expansion PD: 25, ND: 23; reduction PD: 20, ND: 17; maintenance PD: 5, ND: 10

SC: expansion PD: 18, ND: 19; reduction PD: 17, ND: 18; maintenance PD: 15, ND: 13

3.2.3. Inflectional euphemization

One of the stated aims of this research was to determine if euphemization can also be achieved through inflection, not only derivation and phrasal expansion. The analysis shows that in all the corpora, except for the Serbian subcorpus of euphemisms taken from newspaper articles, euphemistic comparative adjectives are used instead of non-euphemistic comparative forms/ basic forms of adjectives (this is further explained in the following section of the paper). These are, for example:

⁹ Nerlich and Clarke (2003: 8–10) accept polysemy as a graded phenomenon, involving contrastive and complementary polysemy (Weinreich 1966, Pustejovsky 1995). Contrastive polysemy includes homonyms: for example, HUMANITARIAN RESPONSE can, depending on the context, be understood as MILITARY ACTION. Complementary polysemy deals with related semantic aspects of the word: for example ACTION can be understood as ACTION in general, or MILITARY ACTION, which depends on the context of use.

- (35) AC/PD: CE: FREER → NE: LESS OPPRESSED: [...] The United States honors Ryan C. Crocker for his courage, his integrity, and his unwavering commitment to strengthening our nation and building a freer and more peaceful world [...]
(Bush Commemorates Foreign Policy Achievements, 15 January 2009)
- (36) BC/ND: CE: POORER → NE: POOR: [...] Oxfam spokesperson Emma Seery said more was needed to protect poorer countries [...]
(Murphy: G20 summit: Isolated David Cameron is forced to shrug off Vladimir Putin ‘small island snub’ over Syria. *The Independent*, 6 September 2013)
- (37) SC/PD: CE: PRAVEDNIJA [FAIRER] → NE: MANJE NEPRAVEDNA [LESS UNFAIR] [...] Naš cilj je pravednija Srbija jednakih mogućnosti i jednakih šansi [...]
(Đilas: Govor predsednika Demokratske stranke Dragana Đilasa na XVI radnoj skupštini Demokratske stranke, 17.03.2013)
[Our goal is a fairer Serbia of equal opportunities]
[the Democratic Party President’s speech, the XVI Session of the Democratic Party Assembly, 17.03.2013.]

4. DISCUSSION

The results show that the transition from the formally less complex non-euphemistic item into the formally expanded/more complex euphemistic item is the most frequent type of change in all six sub-corpora. Also, formal change in general, realized as either formal expansion or formal reduction, is more frequent than formal maintenance in five subcorpora (the only exception is the American subcorpus of newspaper articles, where reduction and maintenance are equally present). Finally, formal maintenance was identified as the least frequent. In other words, in order to conceal/reduce negative connotation, according to frequency of occurrence, the speaker relies on three strategies:

- a) The speaker makes a connection between a less complex/more negatively connoted non-euphemistic term and a more complex/ less negatively connoted concealing euphemism, eg. *phrasal expansion/jargon*: (SC) NE: KRIMINALAC [CRIMINAL] – CE: KONTROVERZNI BIZNISMEN [CON- TROVERSIAL BUSINESSMAN]. A more complex/polymorphemic form encodes complex concepts, structured strings of atomic concepts (Carston 2002: 321–322); for the hearer/reader/interpreter, this means that, to identify a hidden euphemism, s/he needs to process assumptions/invest effort related to an encoded compositional concept in such a way as to make a connection with a less complex/more negatively oriented encoding. This is possible, as there is no one-to-one mapping between words and concepts, but it requires testing interpretive hypotheses about the relation between the lexical properties, logical content, and encyclopaedic knowledge pertaining to the two different, euphemistic/more complex and non-euphemistic/less complex encodings, assumed to lexicalize the same concept.
- b) The speaker makes a connection between a more complex/ more negatively connoted non-euphemistic term and a less complex/less negatively connoted concealing euphemism, eg. *phrase reduction*: (BC) NE: MILITARY RESPONSE – CE: RESPONSE. For the hearer/reader/interpreter, this means that s/he needs to process assumptions related to an atomic concept/less complex compositional concept in such a way as to make a connection with a more complex/more negatively oriented encoding. This requires testing interpretive hypotheses about the relation between the lexical properties, logical content, and encyclopaedic knowledge pertaining to the two different, euphemistic/less complex and non-euphemistic/more complex encodings, assumed to lexicalize the same concept.

- c) The speaker makes a connection between a formally identical non-euphemistic more negatively connoted term and a less negatively connoted concealing euphemism, eg. *lexical replacement*: (AC) NE: STEAL (a monomorphemic form) – CE: TAKE (a monomorphemic form). For the hearer/reader/interpreter, this means processing assumptions related to two atomic or two compositional concepts. This requires testing interpretive hypotheses about the relation between the lexical properties, logical content, and encyclopaedic knowledge pertaining to the formally identical, euphemistic and non-euphemistic encodings, assumed to lexicalize the same concept.

The analysis also shows that euphemization can rely on the grammatical category of comparison, where the antonymous meaning is implied. When gradable adjectives are used (eg. AC: CE: FREER, SC: CE: PRAVEDNIJA [FAIRER]), the comparative form does not always presuppose that the term in the positive degree is applicable (Cruse 2004: 164–165). For example, when we say that X is FAIRER than Y, it is not presupposed that X is FAIR, it can mean that X is LESS UNFAIR. This is closely related to concept construction; the adjective FAIRER is in need of enrichment because we can always ask *fairer than what?* and come to the conclusion that a degree of fairness is actually a lower degree of unfairness. However, it is also possible to use a comparative form which does presuppose the existence of a quality (Cruse 2004: 165–166). For example, the comparative POORER (see the example 36 in 3.2.3.) can be interpreted as a concealing euphemism for the non-euphemistic word POOR, not as LESS WEALTHY. These examples suggest that the speaker can modulate negative connotations in adjectives by using formally more complex but less negatively connoted comparative forms.

5. CONCLUSION

In this research, the expected result that concealing euphemisms are formally different with respect to non-euphemistic expressions was confirmed. In all three subcorpora, AC, BC, and SC, formal expansion is more frequent than formal reduction and formal maintenance; formal change in general is more frequent than formal maintenance. Secondly, the results show that there are no significant formal differences between political and newspaper discourse in any of the three subcorpora. As far as the differences between the American, British and Serbian corpora are concerned, in the Serbian corpus, the number of occurrences is almost the same in political discourse and newspaper discourse, whereas the largest discrepancy between formal expansion and formal maintenance was discovered in the British corpus, both political and newspaper discourse. Thirdly, in all six subcorpora (except for the Serbian subcorpus of newspaper discourse), inflectional comparative forms are used euphemistically to relativize and neutralize negative connotations. Finally, the three types of euphemization, formal expansion, formal reduction and formal maintenance, are described as three strategies the speaker employs to conceal negative connotation. The hearer/reader/interpreter relies on the least-effort strategy (Wilson and Sperber 2004: 613), but the identification of concealing euphemisms requires from the hearer/reader to be ready to invest a more costly processing by testing an interpretive hypothesis which can provide a link between the concealing euphemism and the non-euphemistic expression.

REFERENCES

- Atkins, B.T. S. and M. Rundell. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Burkhardt, A. (2010). Euphemism and Truth. In: Burkhardt, A. and B. Nerlich (eds.), *Tropical Truth(s): The Epistemology of Metaphors and Other Tropes*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, pp.355–372.
- Cann, R. (2011). Sense Relations. In: Maienborn, C., K. von Stechow and P. Portner (eds.), *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*, Volume 1. Berlin/Boston: Mouton de Gruyter, pp. 456–478.

- Carstairs-McCarthy, A. (2002). *An Introduction to English Morphology: Words and Their Structure*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Carston, R. (2002). *Thoughts and Utterances: the Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
- Cederschiöld, G. (1900). *Om kvinnospråk och andra ämnen* [On women's language and other themes]. Lund: Gleerups. (The article on euphemisms was first published in 1896).
- Cruse, A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, A. (2004). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, A. (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dragičević, R. (2007). Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Esnault, G. (1925). *Métaphores occidentales. Essai sur les valeurs imaginatives concrètes du Français parlé en Basse-Bretagne comparé avec les patois, parlers techniques et argots français*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Fodor, J. (1998). *Concepts. Where Cognitive Science Went Wrong*. Oxford: Clarendon Press.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Greenough, J. B. and G. Kittredge (1902). *Words and Their Ways in English*. London: Macmillan & Co.
- Holder, R.W. (2002). *How Not to Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms*. Oxford: Oxford University Press.
- Jones, S. (2002) *Antonymy: A Corpus-based Perspective*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Jovanović, V. Ž. (2008). *English Morphology: A Coursebook*. Niš: Filozofski fakultet
- Luchtenberg, S. (1985). *Euphemismen im heutigen Deutsch: Mit einem Beitrag zu Deutsch als Fremdsprache*. Frankfurt/Main: Lang.
- Murphy, M. L. (2003) *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neaman, J. and C. Silver. (1983). *A Dictionary of Euphemisms*. London: Hamish Hamilton.
- Nerlich, B. and D.D. Clarke. (2003). Polysemy and Flexibility: Introduction and Overview. In: Nerlich, B., Z. Todd, V. Herman and D.D. Clarke (eds.), *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter, pp. 3–30.
- Nyrop, K. (1913). *Grammaire historique de la langue française IV. Sémantique*. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paul, H. (1920). *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 5th edition. Halle: Max Niemeyer Verlag.
- Prčić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: ITP „Zmaj”.
- Quirk, R, et al. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London and New York: Longman.
- Pustejovsky, J. (1995). *The Generative Lexicon*. Cambridge, MA and London, England: The MIT Press.
- Sperber, D., F. Cara and V. Girotto. (1995). Relevance Theory Explains the Selection Task. *Cognition* 57, 31–95.
- Sperber, D. and D. Wilson. (1995). *Relevance: Communication and Cognition*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
- Sperber, D. and D. Wilson. (1998). The Mapping between the Mental and the Public Lexicon. In: Carruthers, P. and J. Boucher (eds.), *Language and Thought: Interdisciplinary Themes*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 184–200.
- Sperber, D. and D. Wilson (2012). *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stern, G. (1931). *Meaning and Change of Meaning with Special Reference to the English Language*. (Göteborgs Högskolas Årsskrift 38, 1932:1) Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag.
- Waag, A. (1908). *Bedeutungsentwicklung unseres Wortschatzes. Ein Blick in das Seelenleben der Wörter*. 2nd edition. Lahr: Moritz Schauenburg Verlag.
- Warren, B. (1992). What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of Words. *Studia Linguistica* 46, 128–182.
- Weinreich, U. (1966). Explorations in Semantic Theory. In: Sebeok, Thomas A. (ed.), *Current Trends in Linguistics* III, pp. 395–477. The Hague: Mouton.
- Wellander, E. (1923). *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen* II, 9–21, Uppsala: Uppsala Universitets Årsskrift.
- Williams, J. (1975). *Origins of the English Language: a Social and Linguistic History*. New York: Free Press.
- Wilson, D. and D. Sperber. (2004). Relevance Theory. In: Horn, L. R. and G. Ward (eds.), *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 607–632.

DICTIONARIES

RMS 6. PMC 6: *Речник српскохрватског књижевног језика* I – VI (1967–1990). Друго фототипско издање 1990. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
 WordNet Search 3.1: Princeton University “About WordNet.” WordNet. Princeton University. 2010:
<http://wordnet.princeton.edu>
<http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn>

ONLINE ARCHIVES

British Political Speech Archive <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm>
 RealClearPolitics (RCP): http://www.realclearpolitics.com/transcripts_and_speeches/

ONLINE NEWSPAPER ARTICLES

Dominiczak, P., T. Ross and R. Winnett (28 August 2013). Cameron Backs down on urgent Syria Strikes. *The Telegraph*. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/10272555/Cameron-backs-down-on-urgent-Syria-strikes.html> (accessed 29 August 2013)
 Ekipa Kurira (6 November 2012). General Simić osumnjičen za incident na auto-putu! [General Simić suspected of being involved in the incident on the highway!] *Kurir*. <http://www.kurir.rs/general-simic-osumnjicen-za-incident-na-auto-putu-clanak-495329> (accessed 7 November 2012)
 Forelle, C. (1 January 2014). Billions Vanish in Kazakh Banking Scandal, *The Wall Street Journal*. <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304367204579270600129884802> (accessed 10 January 2014)
 Grice, A. (30 August 2013). Syria Crisis: David Cameron Plays Reshuffle after Chaotic Defeat in Commons. *The Independent*. <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/syria-crisis-david-cameron-plans-reshuffle-after-chaotic-defeat-in-commons-8792351.html>. (accessed 1 September 2013).
 Kessler, G. (1 September 2012). The Truth? C'mon, this is a political convention. *The Washington Post*. http://www.washingtonpost.com/blogs/fact-checker/post/the-truth-cmon-this-is-a-political-convention/2012/08/31/88550120-f3c0-11e1-892d-bc92fee603a7_blog.html?utm_term=.bd9ea8bd0cd4 (accessed 1 September 2012)
 Mališić, Sandra. (12 December 2013). Ugrožen: Tominog savetnika obezbeđuje policija, ne zna se zbog čega [In Jeopardy: Toma's advisor under police protection, reasons unknown]. *Kurir*. <http://www.kurir.rs/ugrozen-tominog-savetnika-obezbeduje-policija-ne-zna-se-zbog-cega-clanak-1140283> (accessed 12 December 2013)
 Murphy, Joe. (6 September 2013). G20 summit: Isolated David Cameron is forced to shrug off Vladimir Putin 'small island snub' over Syria. *The Independent*. <http://www.independent.co.uk/news/world/politics/g20-summit-isolated-david-cameron-is-forced-to-shrug-off-vladimir-putin-small-island-snob-over-syria-8800966.html> (accessed 07 September 2013)
 Noonan, P. (16 August 2013). Noonan: What We Lose If We Give Up Privacy. *The Wall Street Journal*. <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323639704579015101857760922> (accessed 17 August 2013)
 Spalević, T. (12 December 2014). U Srbiji bez mita nema građevinske dozvole [In Serbia, it is impossible to obtain a building permit without bribery]. *Večernje novosti*. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:524003-U-Srbiji-bez-mita-nema-gradjevinske-dozvole> (accessed 12 December 2014)
 Walker, T. (21 August 2013). Fox News Fires Boss's Longtime Aide over 'financial irregularities' *The Independent*. <http://www.independent.co.uk/news/media/press/fox-news-fires-boss-s-longtime-aide-over-financial-irregularities-8778883.html> (accessed 30 August 2013)

ONLINE SPEECHES

Bernanke, B. (16 November 2009). The Outlook for the Economy and Policy. http://www.realclearpolitics.com/articles/2009/11/16/on_the_outlook_for_the_economy_and_policy_99189.html (accessed 10 March 2014)
 Bush, George W. (15 January 2009). Bush commemorates foreign policy achievements. http://www.realclearpolitics.com/articles/2009/01/bush_commemorates_foreign_poli.html (accessed 20 January 2012)

- Bush, G. W. (15 January 2009). President Bush's Farewell Address to the Nation. http://www.realclearpolitics.com/articles/2009/01/president_bushs_farewell_addre.html (accessed 20 January 2012)
- Cameron, D. (11 May 2010). General Election Victory Speech. <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=217> (accessed 15 November 2012)
- Cameron, D. (10 October 2012). Leader's Speech, Birmingham 2012. <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=324> (accessed 10 January 2013)
- Đilas, D. (17 March 2013). Govor predsednika Demokratske stranke Dragana Đilasa na XVI radnoj skupštini Demokratske stranke. Govor председника Демократске странке Драгана Ђиласа на XVI радној скупштини Демократске странке [the Democratic Party President's speech, the XVI Session of the Democratic Party Assembly] <http://www.ds.org.rs/medija-centar/govori/15788-govor-predsednika-demokratske-stranke-dragana-djilasa-na-xvi-radnoj-skupstini-ds> (accessed 20 April 2013)
- Đilas, D. (7 May 2013). Gradonačelnik Đilas predstavio „Beogradski model socijalne zaštite” u Beču. Градоначелник Ђилас представио „Београдски модел социјалне заштите” у Бечу. [Mayor Đilas presented the “Belgrade social welfare model” in Vienna] <http://www.ds.org.rs/medija-centar/vesti/15944-gradonacelnik-djilas-predstavio-beogradski-model-socijalne-zastite-u-becu> (10 September 2013).
- Miliband, E. (28 September 2010). Leader's Speech, Manchester. <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=212> (accessed 19 September 2012)
- Obama, B. (24 May 2014). Obama Weekly Address: Paying Tribute to Fallen Heroes This Memorial Day. http://www.realclearpolitics.com/video/2014/05/24/obama_weekly_address_paying_tribute_to_fallen_heroes_this_memorial_day.html (accessed 20 September 2014).
- Tadić, B. (27 December 2012). Nisam pogrešio što sam raspisao predsedničke izbore. Нисам погрешио што сам расписао председничке изборе [I did not make a mistake in calling a presidential election]. <http://www.ds.org.rs/medija-centar/intervjui/15507-boris-tadic-nisam-pogresio-sto-sam-raspisao-predsednicke-izbore> (accessed 30 December 2012)

FORMALNE KARAKTERISTIKE EUFEMIZAMA SKRIVANJA U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Rezime

Istraživanje se bavi morfološkim, pragmatičkim i diskurzivnim aspektima eufemizama skrivanja. Glavni cilj je otkriti koja se formalna sredstva koriste kako bi se postigla eufemizacija značenja, i to na osnovu analize morfoloških načina obeležavanja razlike između ne-eufemističnih i eufemističnih reči i izraza u diskursu engleskih i srpskih zvaničnika. Analiza se zasniva na korpusu koji se sastoji od tri stotine primera eufemizama skrivanja preuzetih iz dve vrste tekstova – novinskih članaka i javnih govora – na britanskom engleskom, američkom engleskom i srpskom jeziku. U šest podkorpusa uočavaju se razlike u procesima eufemizacije koja ima za cilj skrivanje/smanjivanje ekspresivne snage iskaza. Rezultati analize su pokazali da su eufemizmi skrivanja u oba jezika formalno složeniji izrazi u odnosu na ne-eufemistične izraze, što je u skladu sa pretpostavkom da „višak materijala” prilikom enkodiranja dovodi do ekspresivne nepreciznosti i nejasnosti/neodređenosti i otežanog dekodiranja i inferiranja. Takođe je potvrđena polazna pretpostavka i da se za potrebe eufemizacije ne koriste samo derivaciona sredstva, već je moguće oslanjati se i na flektivne nastavke.

Ključne reči: engleski, srpski, eufemizmi, eufemizmi skrivanja, morfologija, forma.

Milica Radulović
Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia
mlcradulovic2@gmail.com

Vladimir Ž. Jovanović
Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia
vladimirz.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

CRNO-BELI SVET U FRANCUSKOJ, ŠPANSKOJ I SRPSKOJ FRAZEOLOGIJI*

Predmet ovog rada su francuski, španski i srpski frazemi i frazne imenice sa pridevskim komponentama fr. *blanc, noir; gris* / šp. *blanco, negro, gris* / srp. *beo, crn, siv*. Cilj rada je da metodom kontrastivne analize odabranih francuskih, španskih i srpskih frazeoloških struktura utvrdimo u kojoj meri su one formalno i semantički (ne)istovetne, odnosno koje koncepte izražavaju. Korpus je ekscerpiran iz više jednojezičnih i dvojezičnih opštih i frazeoloških rečnika, dnevnih i nedeljnih novina, elektronskih medija i čine ga frekventne frazeološke strukture standardnog i razgovornog francuskog, španskog i srpskog jezika.

Ključne reči: frazem, frazna imenica, beo, crn, siv, francuski, španski, srpski.

1. UVOD

Boje kao jedna od izvanjezičkih univerzalija zajedničkih svim ljudima i jezicima veoma su važan deo svakodnevnog postojanja. Kao prirodan i kulturološki fenomen, boje su u mnogim lingvokulturološkim zajednicama sredstvo za iskazivanje društvenog identiteta, političke i verske pripadnosti, odnosno sredstvo simboličkog i asocijativnog komuniciranja. Bojama se izražavaju emocije, organizuje prostor, ukazuje na opasnost. Njihova simbolika neizostavni je deo religioznih obreda, heraldike, alhemije, umetnosti i književnosti (Cirlot 1978: 52).

Boje imaju tri osnovne funkcije: 1) objektivističko-fizikalističku (boje su prirodni elementi predmeta spoljašnjeg sveta), 2) subjektivističko-psihološku (boja je individualan, subjektivan doživljaj, odnosno odgovor na nadražaje spoljašnjeg sveta) i 3) simboličko-konceptualnu (shodno kulturnim konvencijama i sistemu vrednosti sopstvene društvene zajednice, kao i ličnom estetskom senzibilitetu, pojedinac određenu boju pripisuje stvarima, idejama, obredima i običajima). Subjektivističko-psihološka i simboličko-konceptualna funkcija delimično se preklapaju, budući da subjektivni doživljaj koji je zajednički pripadnicima jedne grupe može da preraste u opšti senzibilitet šire zajednice. Tada funkcija boje počinje da se posmatra u kulturnom kontekstu date grupe budući da predstavlja odraz njenih shvatanja, filozofije života, religije i u tom slučaju može da se govori o narodnoj simbolici boja (Ekart Hajmendal, u Petrović 1986).

S obzirom na to da su boje nezaobilazan element čovekove percepcije izvanjezičke stvarnosti i da u jeziku, kao odrazu te stvarnosti, imaju zapaženu ulogu (Hrnjak 2000: 203), opredelile smo se da ispitamo koncepte koje izražavaju frazeološke strukture sa pridevskim komponentama *beo, crn i siv* u tri lingvokulturološke zajednice, francuskoj, španskoj i srpskoj. Pod frazeološkim strukturama podrazumevamo prevashodno frazeme kao ustaljene jezičke jedinice sastavljene od dveju ili više reči koje ne zadržavaju svoja značenja, već celokupan sklop ima jedinstveno značenje i gramatički i semantički je nepromenljiv (Dragičević 2007). Iako nisu uvek ekspresivne poput frazema, frazeološkim strukturama u ovom radu smatramo i frazne imenice, tačnije imeničke sintagme, najčešće kolokacije oblika pridev + imenica u srpskom (Prčić 2008), odnosno imenica + pridev u francuskom i španskom jeziku.

* Rad je urađen u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

Cilj rada je da metodom kontrastivne analize frazeoloških struktura u tri posmatrana jezika utvrdimo u kojoj meri su one formalno i semantički (ne)istovetne, odnosno koje koncepte izražavaju.

Korpus¹ je ekscerpiran iz više jednojezičnih i dvojezičnih opštih i frazeoloških francuskih, španskih i srpskih rečnika, dnevnih i nedeljnih novina, elektronskih medija bez pretenzije da on bude sveobuhvatan. Odabrane frazeološke strukture sa komponentama fr. *blanc, noir, gris* / šp. *blanco, negro, gris* / srp. *beo, crn, siv* pripadaju standardnom i razgovornom francuskom, španskom i srpskom jeziku, potvrđene su u savremenoj jezičkoj praksi, a njihova učestalost je bio presudan kriterijum u priključivanju građi. U korpus nismo uvrstile raznolike složene imenice koje pripadaju različitim terminologijama (npr. etnologiji, avio-saobraćaju, astronomiji): fr. *magie blanche, noire* / šp. *magia blanca, negra* / srp. *bela, crna magija*, fr. *boîte noire* / šp. *caja negra* / srp. *crna kutija*, fr. *trou noir* / šp. *hueco negro* / srp. *crna rupa*.

U našem istraživanju pod potpunom ekvivalencijom podrazumevamo istovetnost morfosintaksičke strukture, frazeološkog i doslovnog značenja, konotativnosti i motivacije. Frazeološke strukture istog ili sličnog značenja u tri jezika, ali neistovetne morfosintaksičke strukture smatramo delimičnim ekvivalentima, te ih posebno navodimo, najpre ekvivalente u tri posmatrana jezika, potom u dva, te primere koji postoje samo u jednom jeziku.

2. BELA BOJA

Prema Rečniku simbola „bela boja, kao i njoj suprotna, crna, može se postaviti na dva kraja hromatske skale. Pošto je belo apsolutna boja (...) ona označava ili odsutnost ili skup boja. Ona se tako nalazi ili na početku ili na kraju dnevnog života i vidljivog sveta, što joj pridaje idealnu simptotičku vrednost” (Chevalier, Gerbran 2004: 51).

Bela boja je simbol apsolutne istine, onoga koji jeste, odnosno Boga² (Portal 1857). Ona je jedinstvo iz kojeg zrače sve osnovne boje i svekolike nijanse u prirodi.

Bela boja se poistovećuje sa čistotom, nevinošću, čednošću, mladošću, mirom, devičanstvom, brakom, belom venčanicom, duhovnošću, svetošću i životom. Belo upućuje na svetlo, toplotu, sjaj, sreću, čistoću, sneg, majčino mleko, na dobro i pozitivno. Ovakva simbolika belog kao uzvišenog proističe iz karakterističnog sistema raspodela boja svojstvenog indoevropskim narodima u kojem bela boja pripada upravo domenu sveštenog.

S druge strane, bela boja oličava i strah, starost (bele vlasi), narušeno zdravlje i smrt.

2.1. U našem istraživanju polazimo od objektivističko-fizikalističke ravni na kojoj bela boja karakteriše raznolike prirodne elemente spoljašnjeg sveta. Svi frazemi na ovoj ravni odnose se na čovekov spoljašnji izgled, i to isključivo na njegovo lice, kosu i kožu.

Brojni poredbeni frazemi označavaju visok stepen bledila:

fr. *blanc comme un mort* / šp. *blanco como un difunto* / srp. –
fr. *blanc comme la mort* / šp. *blanco como la muerte* / srp. –
fr. *blanc comme un drap* / šp. *blanco como una sábana* / srp. –
fr. *blanc comme la cire des cierges* / šp. *blanco como la cera* / srp. –
fr. *blanc comme la craie* / šp. – / srp. *beo kao kreda*
fr. – / šp. *blanco como la cal* / srp. *beo kao kreč*
fr. *blanc comme un cachet d'aspirine* / šp. – / srp. –
fr. *blanc comme un cadavre* / šp. – / srp. –
fr. *blanc comme un linge* / šp. – / srp. –
fr. – / šp. *blanco como pared* / srp. –
fr. – / šp. – / srp. *beo kao krpa*

¹ Deo korpusa koji se odnosi na francuski i srpski jezik preuzet je iz rada Drobnjak, Gudurić *Bela, crna i siva boja u srpskoj i francuskoj frazeologiji*.

² U Bibliji je bela odeća simbol preporoda duše i spasa izabranih. U *Knjizi Apokalipse* navodi se da „onaj koji pobijedi on će se obući u haljine bijele...” (Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista, Otkrivenje svetoga Jovana bogoslova, III: 212).

Poredbeni frazemi fr. *blanc comme neige* i šp. *blanco como la nieve* odnose se, kako na nevinog čoveka, tako i na njegovu kosu i na izrazito beo predmet, dok se u srpskom jeziku frazemom *beo kao sneg* izražavaju samo ova potonja značenja.

Izrazitu belinu, najčešće kože, kose ili muške brade oslikavaju i naredni poredbeni frazemi:

fr. *blanc comme le lait* / šp. *blanco como la leche* / srp. *beo kao mleko*

fr. *blanc comme l'albâtre* / šp. – / srp. –

fr. *blanc comme cygne* / šp. – / srp. –

fr. – / šp. *blanco como yogur* / srp. –

fr. – / šp. – / srp. *beo kao sir*

Francuski frazem *se faire des cheveux blancs* ima vrlo prozirnu motivaciju budući da kosa veoma brzo, čak i za samo nekoliko sati, može da posedi usled velike brige ili nekog emotivnog potresa.

2.2. Sasvim je očekivano da na subjektivističko-psihološkoj ravni nismo pronašle nijednu frazeološku strukturu s obzirom na to da se ona odnosi isključivo na pojedinca, dok je simboličko-konceptualna ravan kao odraz lingvokulturoloških osobenosti svake zajednice bogata njima.

I na ovoj ravni pronalazimo frazeološke strukture koje se odnose na čoveka. U njima se belom bojom ističe visok stepen kakvog stanja, prevashodno straha, besa ili umora:

fr. *être blanc de colère* / šp. *estar blanco de cólera* / srp. –

fr. *avoir une peur blanche*³ / šp. – / srp. –

fr. *colère blanche* / šp. – / srp. –

fr. – / šp. *quedarse blanco de susto* / srp. –

fr. – / šp. – / srp. *ne videti bele mačke*

Svega dva frazema ukazuju na kakvu čovekovu karakternu osobinu. Francuski frazem *être une oie blanche* upućuje na naivnu i glupu ženu, pri čemu je nosilac frazeološkog značenja imenica *oie*, a ne posmatrani pridev koji svakako doprinosi ekspresivnosti. Moralna čistota iskazuje se francuskim frazemom *innocent comme la blanche colombe*.

U španskoj i srpskoj kulturi idealan muškarac se poima kao princ na belom konju:

fr. – / šp. *el príncipe en un caballo blanco* / srp. *princ na belom konju*

Naredne frazne imenice, nastale putem metonimijskog transfera, označavaju pojedine profesije. Ne iznenađuje činjenica da se istovetne strukture sreću u tri posmatrana jezika, budući da je reč o svojevrsnim uniformama koje su nosili ili i danas nose pripadnici ovih profesija širom sveta:

fr. *cols blancs* / šp. *trabajadores de cuello blanco* / srp. *beli okovratnici*

fr. – / šp. *batas blancas* / srp. *beli mantili*

fr. *blouses blanches* / šp. – / srp. –

Sledećim frazemima iskazuju se raznolike čovekove aktivnosti:

fr. *hisser le drapeau blanc* / šp. *izar la bandera blanca* / srp. *podići belu zastavu*

fr. *montrer patte blanche*⁴ / šp. *mostrar pata blanca* / srp. –

³ U srpskom jeziku postoji izraz *pobeleti od straha*, ali ga nismo uvrstile u korpus budući da glagoli kojima se iskazuju boje kao konstituenti nisu predmet našeg interesovanja u ovom radu.

⁴ Postoje dve pretpostavke o poreklu ovog frazema. Prema jednoj, on potiče iz La Fontenove basne *Le loup, la chèvre et le chevreau* (*Vuk, koza i jare*) gde jare, koje je majka ostavila samo kod kuće, traži od gosta (vuka) da se pokaže ukoliko hoće da mu otvori vrata. Prema drugoj, frazem potiče od braće Grim i njihove priče *Vuk i sedam jarića*. Pošto je La Fonten živio vek i po pre braće Grim nameće se pitanje o pouzdanosti druge pretpostavke.

fr. *marquer un jour d'une pierre blanche* / šp. *marcar, señalar un día con piedra blanca* / srp. –
 fr. – / šp. *hacer blanco* / srp. –
 fr. – / šp. – / srp. *otići u beli svet*
 fr. – / šp. – / srp. *ne videti bela dana*

Na čoveka se odnose i sledeći frazeološki obrti u kojima se pored posmatrane komponente pojavljuju i nazivi dveju divljih životinja:

fr. *connu comme le loup blanc*⁵ / šp. – / srp. –
 fr. – / šp. – / srp. *biti zaštićen kao beli medved*

I u fraznim imenicama fr. *merle blanc*⁶ i šp. *mirlo blanco* pronalazimo naziv životinje, ovog puta ptice. One upućuju na osobu izuzetnih osobina, odnosno na nešto veoma retko, dok srpska frazna imenica *bela vrana*, koja takođe sadrži ime ptice, oslikava osobu koja odudara od okoline, odnosno koja se ne uklapa u datu sredinu.

Frazne imenice fr. *éléphant blanc* / šp. *elefante blanco* nastale su kalkiranjem engleske konstrukcije *white elephant*. Frazna imenica *beli slon* u srpskom jeziku nije uobičajena i može se naći samo u prevodima. Pozadinsku sliku ove strukture pronalazimo u legendi prema kojoj je Budina majka uoči porođaja sanjala belog slona, te se ova životinja počela smatrati svetom. Samim tim nije se smela koristiti za rad i postala je prestižan poklon među indijskim prinčevima. Manje bogatim vladarima, međutim, ovakav poklon je donosio nevolje, budući da je staranje o belom slonu bilo veoma skupo.

Znatan deo frazeoloških struktura u našem korpusu ima veoma raznolike sadržaje. Tako u mnogima bela boja upućuje na odsustvo nečega ili nekoga u najširem smislu:

odsustvo punovažnosti → fr. *vote blanc* / šp. *voto en blanco* / srp. –
 fr. – / šp. – / srp. *beli listić*

odsustvo sna → fr. *passer une nuit blanche* / šp. *pasar la noche en blanco* / srp. –

odsustvo emocija ili ljubavnog čina u bračnoj zajednici → fr. *mariage blanc* / šp. *matrimonio blanco* / srp. –

odsustvo aktivnosti (u poslovanju, studijama) → fr. *année blanche* / šp. *año en blanco* / srp. –

odsustvo ograničenja → fr. *donner carte blanche à quelqu'un* / šp. *dar carta blanca a alguien* / srp. –⁷

odsustvo ocene → fr. *examen blanc* / šp. – / srp. –

odsustvo uspeha, rezultata → fr. *faire chou blanc* / šp. – / srp. –

odsustvo razumevanja → fr. – / šp. – / srp. *gledati nekoga belo*

odsustvo prirodnog priraštaja → fr. – / šp. – / srp. *bela kuga*

odsustvo supruge → fr. – / šp. – / srp. *bela udovica*

Nosioci značenja odsustva u strukturama šp. *no tener alguien blanca* / srp. *nemati (ni) bele banke* i šp. *sin blanca* su glagolske lekseme u prva dva, odnosno predlog u trećem primeru. Primećujemo da i španski i srpski jezik poimaju novac kao beo, odnosno kao nešto čisto.

Pojedine francuske i španske frazeološke strukture sa konstituentom *beo* upućuju na sneg kao temelj zimskog turizma. Ovakvih struktura nema u srpskom jeziku budući da se usled nedostatka visokih

⁵ U 13. veku postojao je frazem *connu comme le loup* ('vest koja se brzo širila', poput vesti o pojavi vuka u kraju). Tek u 19. veku je ovaj frazem pojačan pridevom *blanc*, iako se koristio i frazem *connu comme le loup gris*. Motivaciju ovog frazema pronalazimo u činjenici da je vuk životinja koja uliva strah. Shodno tome, kada bi se vuk približio kakvom selu, svi seljani bi vrlo brzo proneli tu vest. Otuda i značenje ovog frazema.

⁶ Nastalo metonimijom prema *beli kos* (ptica obolela od leucizma, genetske bolesti usled koje perje dobija belu, a oči zadržavaju normalnu boju). Pomenuta anomalija u pigmentaciji je veoma retka kod ove vrste, otud i značenje date frazne imenice.

⁷ U srpskom jeziku se frazem *dati „kartu blansu“* koristi isključivo u obrazovanim krugovima.

planina čiji bi vrhovi bili neprestano pod debelim snežnim pokrivačem zimski turizam kao privredna grana razvio znatno kasnije u odnosu na zemlje sa izrazito visokim planinskim vrhovima (Pirineji, Alpi) i tradicionalno dugom zimskom sezonom:

fr. *passer une semaine blanche* / šp. *pasar la semana blanca* / srp. –
fr. *or blanc* / šp. *oro blanco (de las montañas)* / srp. –

U sva tri jezika upotrebljava se frazna imenica fr. *mort blanche* / šp. *muerte blanca* / srp. *bela smrt* jasne motivacije – ‘smrt usled smrzavanja’. U francuskom i španskom jeziku, međutim, ona označava i naglu smrt odojčeta.

S druge strane, nije sasvim jasno odakle proističe značenje srpskog frazema (*biti, uraditi nešto*) kao *bela lala*. RSANU beleži značenje ‘mlađa ženska osoba u kući’, te je moguće pretpostaviti da je motivacija frazema utemeljena na tradiciji da najmlađa ženska čeljad mora bespogovorno da izvršava zapovesti starijih.

Francuski frazem *manger son pain blanc* zabeležen je početkom petnaestog veka kada je narod jeo hleb tamne boje, budući da je čistije i finije belo brašno bilo namenjeno visokom društvu. U retkim prilikama kada je narod mogao da napravi beli hleb, obično bi ga pojeo odmah, ostavljajući za kasnije manje ukusnu hranu. Srpski frazem *biti na belom hlebu* nije ekvivalent ovom francuskom frazemu budući da ima drugačiju semantiku i motivaciju. Naime, prvobitno značenje ovog frazema jeste ‘očekivati izvršenje smrtno kazne posle izricanja presude’ i razvilo se iz sudske prakse, odnosno iz jednog uobičajenog penološkog postupka koji se primenjivao ne samo u našim krajevima nego i drugde u svetu. Postojao je, naime, običaj da se osuđenima na smrt dan uoči izvršenja kazne daje najbolja hrana, odnosno beli hleb. Kasnije se razvilo i figurativno značenje ‘očekivati sa strepnjom i neizvesnošću ishod čega’ (Šipka 2008: 22).

Priloški izrazi fr. *à blanc* / šp. *al, en blanco* nalaze se u strukturi više frazema i to sa različitim značenjima:

- ‘do krajnjih granica, potpuno’:
fr. *chauffer à blanc* / šp. *calentar al blanco* / srp. –
fr. *saigner à blanc* / šp. – / srp. –
fr. *couper à blanc* / šp. – / srp. –
- ‘(u) prazno’:
fr. *cuire à blanc* / šp. *cocer en blanco* / srp. –
fr. *tirer à blanc*⁸ / šp. – / srp. –
- ‘u središte mete, usred’:
fr. – / šp. *dar en blanco* / srp. –
fr. – / šp. *tirar al blanco* / srp. –

U našem korpusu pronalazimo još nekoliko frazema sa različitim adverbijalnim i atributivnim značenjima:

- ‘jasno, očigledno’:
fr. *être cousu de fil blanc* / šp. – / srp. –
fr. – / šp. *blanco y migado, leche* / srp. –
fr. – / šp. – / srp. *jasno kao beli dan*
- ‘obazrivo, oprezno’:
fr. *avec des gants en blanc* / šp. *de guante blanco* / srp. –
- ‘naglo, bez okolišanja’:

⁸ Frazem upućuje i na nemogućnost muškarca da oplodi ženu.

- fr. *de but en blanc* / šp. – / srp. –
- ‘biti veoma sličan, biti istovetan’:
fr. *être bonnet blanc et blanc bonnet* / šp. – / srp. –
- ‘biti laka meta’:
fr. – / šp. *ser blanco fácil* / srp. –

3. CRNA BOJA

Kao i bela boja, i crna se može svrstati na obe strane hromatske lestvice, pri čemu na jednoj strani predstavlja granicu toplih, a na drugoj granicu hladnih boja (Rečnik simbola 204: 108).

Kao negacija svih boja, crno se povezuje sa prvobitnim haosom, odnosno sa iskonskom tamom i neizdiferenciranim svetom. Crno je simbol greške, ništavila, onoga što ne postoji. Crno je negacija svetlosti, tama, zlo, nesreća, lažnost, tajanstvenost, nepoznato, ono što je skriveno ili se ne vidi, pretnja, smrt, bol, tuga, beznade, strah, strogost (odeća sudija i sveštenika). Poistovećivanje crnog sa zlokočnim i nesrećnim verovatno potiče od simboličkog trougla koji je u predstavi starih Slovena odgovarao vertikalnim koordinatama sveta gde se razgraničavaju bela, crvena i crna boja. Tako je u ovom sistemu crna boja označavala sever koji je asociirao na hladnoću, nesreću i glad (Popović 1991). Crna boja povezuje se i sa okultizmom, odnosno magijom, usled prenosa negativnog emotivnog doživljaja (crni vrag). Crna boja je u mnogim kulturama simbol žalosti.

S druge strane, crno simboliše odmerenost, eleganciju, prefinjenost, bogatstvo, luksuz, plemenitost, autoritet, moć, dostojanstvo, snagu.

3.1. Na objektivističko-fizikalističkoj ravni brojni francuski, španski i srpski frazemski iskazuju određeno poređenje. Uočavamo potpunu formalnu i semantičku ekvivalenciju u skoro svim poređenim frazemima budući da se u tri lingvokulturološke zajednice istovetni crni prirodni elementi spoljašnjeg sveta uzimaju kao etaloni. Njima se izražava visok stepen crnila svojstvenog čovekovoj kosi ili licu, odnosno kakvom predmetu:

- fr. *noir comme un corbeau* / šp. *negro como un cuervo* / srp. *crn kao gavran*
- fr. *noir comme une aile de corbeau* / šp. *como el ala de un cuervo* / srp. *crn kao gavranovo krilo*
- fr. *noir comme l'ébène* / šp. *negro como el ébano* / srp. *crn kao ebanovina*
- fr. *noir comme du charbon* / šp. *negro como el carbón* / srp. *crn kao ugalj*
- fr. *noir comme du goudron* / šp. *negro como el alquitrán* / srp. *crn kao katran*
- fr. *noir comme de la suie* / šp. *negro como el hollín* / srp. *crn kao gar; crn kao čađ*
- fr. *noir comme le diable* / šp. *negro como el diablo* / srp. *crn kao đavo*
- fr. *noir comme jais* / šp. *negro como el azabache* / srp. –
- fr. *noir comme de l'encre* / šp. – / srp. *crn kao mastilo*
- fr. *noir comme une taupe* / šp. – / srp. –
- fr. *noir comme un charbonnier* / šp. – / srp. –
- fr. – / šp. – / srp. *crn kao ciganin*

Francuski frazem *avoir un œil au beurre noir* vrlo slikovito ukazuje na oko sa modricom.

3.2. Kao što smo i pretpostavile, u našem korpusu na subjektivističko-psihološkoj ravni ne postoji nijedna francuska, španska niti srpska frazeološka struktura sa komponentom *crn*.

Na simboličko-konceptualnoj pak ravni brojne frazeološke strukture u tri jezika, potpune ili delimične formalne korespondencije, imaju istovetne asocijacije koje povezuju crnu boju sa kakvim negativnim raspoloženjem, stanjem ili osećanjem:

- fr. *avoir des idées noires, noires pensées* / šp. *tener ideas negras, pensamientos negros* / srp. *imati crne misli*
 fr. *voir tout en noir, voir les choses en noir, voir noir* / šp. *ver todo negro* / srp. *videti sve crno*
 fr. *être d'humeur noire* / šp. *estar de humor negro* / srp. –
 fr. *être noir de colère* / šp. *estar o ponerse negro* / srp. –
 fr. *colère noire* / šp. *rabia negra* / srp. –
 fr. *broyer du noir* / šp. – / srp. –
 fr. *être dans son noir* / šp. – / srp. –
 fr. *être noir* / šp. – / srp. –
 fr. *pousser au noir* / šp. – / srp. –
 fr. – / šp. *pena negra* / srp. –
 fr. – / šp. *pintar con colores negros* / srp. –
 fr. – / šp. – / srp. *biti ophrvan crnim mislama*
 fr. – / šp. – / srp. *gledati kroz crne naočare*

Negativne karakterne osobine, poput zlobne i teško podnošljive naravi, takođe su našle odraza u frazeološkim strukturama:

- fr. *âme noire* / šp. *alma negra* / srp. *crna duša*
 fr. – / šp. *ser más negro que la pez* / srp. –
 fr. – / šp. – / srp. *biti težak kao crna zemlja*

U posljednjem primeru nosilac frazeološkog značenja je imenica *zemlja*, dok pridev *crn* doprinosi ekspresivnosti frazema.

Čovekova sposobnost da kombinuje komiku sa morbidnošću i groteskom, sa ciljem da se kod publike osim smeha izazove i vrsta šoka, oličava se u internacionalnoj fraznoj imenici fr. *humour noir* / šp. *humor negro* / srp. *crni humor*, koja predstavlja delimični kalk engleskog termina *black humor* kojim se označava vrsta globalnog pravca u svetu umetnosti.

I naredne frazne imenice takođe spadaju u kategoriju internacionalnih kalkova:

- fr. *or noir* / šp. *oro negro* / srp. *crno zlato*
 fr. *travail au noir* / šp. *trabajo negro, en negro* / srp. *rad na crno*
 fr. *marché noir* / šp. *mercado negro* / srp. *crno tržište*

Frazne imenice fr. *mouton noir* / šp. *oveja negra* / srp. *crna ovca* upućuju na osobu koja se izgledom, ponašanjem, karakternim osobinama izdvaja, te je u datoj sredini obeležena, čak i nepoželjna.

Naredni frazemi upućuju na kakvo negativno osećanje i odbojan stav prema drugoj osobi:

- fr. *être sur la liste noire de quelqu'un* / šp. *estar en la lista negra de alguien* / srp. *biti na nečijoj crnoj listi*
 fr. *regard noir* / šp. *mirada negra* / srp. –
 fr. *être la bête noire de quelqu'un* / šp. *ser bestia negra* / srp. –
 fr. *regarder d'un œil noir* / šp. – / srp. –
 fr. – / šp. *pasar a alguien negro* / srp. –
 fr. – / šp. – / srp. *biti nekome crn pred očima*

Naredne frazeološke strukture ističu nepovoljan i težak period:

- fr. *chapitre noir* / šp. *capítulo negro* / srp. *crno poglavlje*
 fr. *manger son pain noir* / šp. – / srp. –

- fr. – / šp. *esa es más negra, esa sí que es negra* / srp. –
 fr. – / šp. *pasar las negras* / srp. –
 fr. – / šp. *verse alguien negro para hacer algo, vérselas negras* / srp. –
 fr. – / šp. *tener la negra* / srp. –
 fr. – / šp. *estar, ponerse negro un asunto* / srp. –
 fr. – / šp. – / srp. *crno se piše kome*

Za isticanje nepovoljnog perioda, nedaća i poteškoća, tri posmatrana jezika iznedrila su frazne imenice kojima se ukazuje uopšteno na dan(e) (fr. *jour(s) noir(s)*, *journée(s) noire(s)* / šp. *día(s) negro(s)*, *jornada(s) negra(s)* / srp. *crni dan(i)*) ili na pojedinačne dane u sedmici koji su usled kakvog tragičnog događaja označeni kao *crni* (npr. fr. *lundi noir* / šp. *lunes negro* / srp. *crni ponedeljak*). U nekim kulturama petak trinaesti se smatra nesrećnim zbog simbolike broja trinaest koji po narodnom verovanju donosi nesreću.

Frazna imenica fr. *vendredi noir* / šp. *viernes negro* / srp. *crni petak* potekla je iz Sjedinjenih Američkih Država, budući da prvog petka nakon Dana zahvalnosti trgovci znatno snižavaju cene čime počinje praznična sezona. Ime je, naravno, šaljivo i nastalo je pošto se na ovaj dan najvećih rasprodaja stvaraju gužve u saobraćaju i prodavnicama.

Crnom nedeljom (fr. *semaine noire* / šp. *semana negra*) i *crnim vikendom* (fr. *week-end noir* / šp. *fin de semana negra*) nazivaju se sedmica ili kraj nedelje u kojima se desio veći broj tragičnih događaja.

Godine oskudice, nevolje i nesreće oličavaju frazne imenice fr. *années noires* / šp. *años negros* / srp. *crne godine*.

Nagoveštaj velike nesreće pronalazimo u frazemima šp. *están negras las nubes* / srp. *crni oblaci se nadvijaju*.

Španski frazem *tocarle la negra* oslikava čovekovu zlu sudbinu. Pozadinsku sliku pronalazimo u grčkoj mitologiji prema kojoj su Mojre, boginje sudbine, plele niti ljudskih života. Bele su označavale srećan, a crne kratak i nesrećan život. U starom Rimu je postojala istovetna simbolika ovih boja. Tako su prilikom izbora kandidati za sudiju iz vrča izvlačili zrno pasulja. Belo zrno je označavalo naklonjenost bogova, odnosno sudbine, a crno povlačenje iz daljeg izbora.

U srpskom jeziku nailazimo i na frazem *zaviti nekoga u crno* koji se upotrebljava u situacijama kada se drugome nanese kakav težak udarac.

Odsustvo razumevanja, odnosno znanja, pronalazimo u francuskom frazemu *être dans le noir (le plus complet)* koji nema ekvivalenta u druga dva posmatrana jezika.

Crnom bojom ističe se intenzitet, kako vremenskih nepravilnosti, tako i pojedinih okolnosti:

- fr. *silence noir* / šp. *silencio negro* / srp. –
 fr. *glace noire* / šp. *hielo negro* / srp. –
 fr. *froid noir* / šp. *frío negro* / srp. –

Nasuprot tome, u španskom i srpskom jeziku postoji istovetna frazeološka struktura kojom se iskazuje mala količina nečega (npr. osećanja, konkretnih stvari):

- fr. – / šp. *negro de la uña* / srp. *crno pod noktom*⁹

Samo jedan frazem sa konstituentom *crn*, i to francuski, ne upućuje na nešto negativno, nedozvoljeno, zastrašujuće, već na gromoglasan smeh:

- fr. *être noir de rire* / šp. – / srp. –

⁹ Koristi se i kao konstituent raznih frazema, na primer *dati crno pod noktom* (ispod nokta, noktiju), *potrošiti crno pod noktom* (ispod nokta, noktiju).

4. BELA I CRNA BOJA

U sva tri jezika pronalazimo frazeološke strukture koje istovremeno sadrže komponente *beo* i *crn*. U sledećim frazemima opozicija *beo-crn* ukazuje na kakvu suprotstavljenost, neistovetnost:

- ‘prevrtljivost’, ‘kolebanje’:
fr. *dire blanc et noir* / šp. – / srp. –
fr. *dire tantôt blanc, tantôt noir* / šp. – / srp. *govoriti čas belo, čas crno*
fr. *aller, passer, changer du blanc au noir* / šp. – / srp. –
- ‘nepodudarnost mišljenja’:
fr. *un dit blanc, l’autre noir* / šp. – / srp. –
- ‘zbunjivanje koga’:
fr. – / šp. *hacer de lo blanco negro* / srp. –

Naredni frazemi ističu raznobojnost života, preplitanje dobrog i lošeg, lepog i ružnog:

- fr. *rien n’est ni tout noir, ni tout blanc* / šp. *no ser todo blanco o negro* / srp. *ništa nije ni crno ni belo*
fr. *vie mêlée de blanc et de noir* / šp. *la vida en blanco y negro* / srp. –

Spoj dveju komponenti ukazuje i na kakav pisani dokaz, odnosno garanciju za neki dogovor ili obećanje:

- fr. (*mettre, écrire*) *du noir sur du blanc* / šp. *negro sobre blanco* / srp. (*staviti, napisati*) *crno na belo*
fr. – / šp. *poner blanco sobre negro* / srp. –

U srpskom jeziku frazem *čuvati bele pare za crne dane* zapravo je savet po kojem čovek treba da štedi novac, jer nikada ne može znati kakvi ga dani očekuju u životu.

5. SIVA BOJA

Siva boja je kompromis između bele i crne, svetlosti i tame. Ona je neutralnost između „rata i mira“, indiferentnost između krajnjeg nemira i potpunog mira (Trstenjak 1987). Kao što je bela boja čistota sama po sebi, crna tmina sama po sebi, tako je siva boja sumraka i mutnog, boja pepela i magle, nepoznatog i zagonetnog, tuge i sete. Siva boja izaziva neodređenost i nesigurnost, čak bezbojnost i beživotnost.

5.1. Frazeološke strukture koje sadrže sivu boju nisu brojne u našem korpusu. Tek poneke oslikavaju objektivističko-fizikalističku ravan i njihova motivacija je očigledna:

- fr. *cellules grises, matière grise, substance grise* / šp. *células grises, sustancia gris* / srp. *sive ćelije*

5.2. Na simboličko-konceptualnoj ravni frazeološke strukture u tri jezika, potpune ili delimične formalne korespondencije, povezuju sivu boju sa kakvim neugodnim raspoloženjem ili stanjem:

- fr. *se faire des cheveux gris* / šp. – / srp. –
fr. *faire grise mine* / šp. – / srp. –
fr. – / šp. *estar gris* / srp. –

Stanje pijanstva oslikavaju sledeći francuski frazemi:

- fr. *être, devenir (tout) gris* / šp. – / srp. –
 fr. *être gris comme un Cordelier* / šp. – / srp. –
 fr. *être gris comme un Polonais* / šp. – / srp. –

Siva boja vezuje se za tmurne i neprijatne vremenske prilike:

- fr. *journée grise* / šp. *día gris* / srp. *siv dan*
 fr. *il fait gris* / šp. *hacer gris* / srp. –

Tmurnom sivom slikom može da se izrazi jednoličnost uopšte, kako života, tako i raznih prizora:

- fr. *une vie grise* / šp. – / srp. –
 fr. – / šp. *ser, poner gris* / srp. –

Frazne imenice fr. *éminence grise* / šp. *eminencia gris* / srp. *siva eminencija* (dve potonje su nastale kalkom prema francuskom obliku) upućuju na moćnog savetnika ili na osobu koja nezvanično (i najčešće tajno) drži vlast, obično preko nekog drugog lica. Imenica je nastala u šesnaestom veku i tada se odnosila na Žozefa Fransou Leklera od Trembleja (Joseph François Leclerc du Tremblay, 1577-1638), savetnika kardinala Rišeljea koga su nazivali *crvenom eminencijom* zbog njegove kardinalske odore crvene boje. Tremblej je bio naklonjen kapucinima, te je nosio odeždu od sive čoje.

Frazne imenice fr. *marché gris* / šp. *mercado gris* / srp. *siva ekonomija*, utemeljene na poimanju sive kao boje nečega skrivenog, podrazumevaju svaku protivzakonitu privrednu aktivnost usmerenu ka sticanju sopstvene koristi, a na štetu države, drugih pojedinaca ili privrednih ustanova.

I u narednim frazeološkim strukturama siva boja oslikava nešto pritaženo, kakav skriveni interes:

- fr. *mariage gris* / šp. *matrimonio gris* / srp. –
 fr. *en faire voire de grises à quelqu'un* / šp. – / srp. –

Svega jedna frazeološka struktura je pozitivno konotirana i upućuje na stariju, mudru osobu punu iskustva:

- fr. *tête grise* / šp. – / srp. –

6. ZAKLJUČAK

Naša analiza izvršena je na korpusu koji čini 278 frazeoloških struktura, i to 111 francuskih, 94 španskih i 73 srpskih. Na osnovu rezultata zaključujemo da je francuski jezik neznatno bogatiji frazeološkim strukturama sa komponentama *beo*, *crn*, *siv* u odnosu na španski i srpski jezik. Leksičko i semantičko poklapanje u tri posmatrana jezika uočile smo u 33 slučaja (ukupno 99 struktura), dok bezekvivalentnih struktura u francuskom ima 43, u španskom 23, a u srpskom 22. U pogledu leksičkog i semantičkog poklapanja u dva jezika znatno su brojnija ona između dve romanske lingvokulturološke zajednice (31), dok su poklapanja sa slovenskom tek sporadična (francusko-srpski 3, špansko-srpski 6).

Zapazile smo da su najbrojnije frazeološke strukture sa komponentom *crn* (118), kao i da je među njima najprisutnije poklapanje u tri jezika – 22 (ukupno 66 struktura). Iako su u korpusu frazeološke strukture sa komponentom *beo* brojne (106), uočile smo svega 5 poklapanja u tri jezika (ukupno 15 struktura). Osim toga, od 26 frazeoloških struktura sa komponentom *siv* čak 4 (ukupno 12) su strukturno i semantički istovetne.

Najveći broj frazeoloških struktura odslikava se na simboličko-konceptualnoj ravni, znatno manji na objektivističko-fizikalističkoj, dok na subjektivističko-psihološkoj ne postoji niti jedna.

Frazeološke strukture sa komponentama *beo*, *crn*, *siv* nude raznolike semantičke sadržaje i stil-ske nijanse. Uprkos većinskom formalnom i semantičkom nepoklapanju, u najvećem broju frazema u tri jezika bela boja upućuje, kako na belinu čovekovog lica, kose i kože, tako i na odsustvo nekoga ili nečega. Kod ostalih frazeoloških struktura sa komponentom *beo* uočljiva je semantička raznolikost, pa se tako njima iskazuje visok stepen kakvog stanja (straha, besa, umora), pojedine profesije i čovekove aktivnosti.

Na simboličko-konceptualnoj ravni brojne frazeološke strukture potpune ili delimične formalne korespondencije imaju istovetne asocijacije koje povezuju crnu boju sa kakvim negativnim raspoloženjem ili stanjem ili nekim nedozvoljenim poslom. Iako pojedine strukture nemaju formalne korespondente, svojom semantikom upućuju na kakvu teškoću, žalost, opasnost, odnosno loše raspoloženje ili stanje.

U frazeološkim strukturama koje istovremeno sadrže komponente *beo* i *crn* izražavaju se, s jedne strane, očiglednost i jasnoća, a sa druge, prevrtljivost, suprotstavljenost mišljenja, zbunjivanje nekoga.

Sve tri lingvokulturološke zajednice povezuju sivu boju sa prevashodno neprijatnim stanjem ili raspoloženjem, odnosno sa tmurnim vremenom, jednoličnim, bezbojnim i turobnim životom, kao i sa kakvim skrivenim interesima.

Semantičku i konceptualnu neistovetnost, kao i nepodudarnost u površinskoj strukturi, s jedne strane francuskih i španskih, i sa druge, srpskih frazeoloških struktura sa komponentama *beo*, *crn* i *siv*, možemo da pripišemo različitim istorijskim, kulturološkim i sociolingvističkim faktorima svojstvenim ovim kulturama.

LITERATURA

- Daničić, Đ., Vuk Stef. Karadžić (prevodioci) (1956). *Sveto pismo staroga i novoga zavjeta, Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista*. Biograd: izdanje Britanskoga i inostranoga biblijskog društva.
- Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Drobnjak, D., S. Gudurić (2012). Bela, crna i siva boja u srpskoj i francuskoj frazeologiji. U: *Strukturne karakteristike srpskog jezika*, knjiga 1. Kragujevac, Filološko-umetnički fakultet, 403-411.
- Hrnjak, A. (2000). Crno-bijeli svijet hrvatske frazeologije. U: *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi na početku XXI. stoljeća*. Zagreb-Rijeka: HDPL, 203-210.
- Petrović, S. (1986). *Metafizika i psihologija slike*. Beograd: Gradina i Prosveta.
- Popović, Lj. (1991). O semantici naziva za boje u ruskom, ukrajinskom i srpskom folkloru. U: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 41, 149-154.
- Portal, F. (1857). *Des couleurs symboliques : dans l'antiquité, le Moyen Age et les temps modernes*. Paris: Treuttel et Würtz.
- Prčić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj.
- Šipka M. 2008. *Zašto se kaže*. Novi Sad: Prometej.
- Trstenjak, A. (1987). *Čovek i boje*. Beograd: Nolit.
- Zečević, S. (2007). *Kult mrtvih kod Srba*. Beograd: Službeni glasnik.

REČNICI:

- Buitrago, A. (2000). *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid: Editorial Espasa Calpe, S. A.
- Chevalier, J., A. Gerbran (2004). *Rečnik simbola*. Novi Sad: Stylos.
- Cirlot, Juan E. (1978). *A dictionary of symbols*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Clave Diccionario de uso del español actual* (2002). Madrid: Ediciones SM.
- Diccionario de la lengua española* (1992). Madrid: Real Academia Española.
- Drašković, V. (1990). *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (2009). Paris: Robert.

- Milosavljević, B. (1994). *Srpsko-francuski rečnik idioma i izreka*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Rečnik srpskoga jezika* (2007). Novi Sad: Matica srpska.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU* (I-XVI) (1989). Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Rey, A. (2000). *Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Dictionnaire le Robert.
- Seco, M., O., Andrés, G., Ramos (2009). *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles*. Madrid: Aguilar.
- Trésor de la langue française* (1982-1999). Paris.

BLACK AND WHITE WORLD IN FRENCH, SPANISH AND SERBIAN PHRASEOLOGY

Summary

This paper represents the results of the research of 278 phraseological structures with components *white*, *black* and *gray* in two Romance and one Slavic languages. The aim of the research was to determine, by using the method of contrastive analysis, their semantic (un)identity as well as the concepts they express. The material was excerpted from monolingual and bilingual general and phraseological dictionaries, newspapers, journals and electronic media, and is made up of frequent phraseological structures of the standard and informal French, Spanish and Serbian varieties.

The results of the analysis show that the French language is slightly richer with the aforementioned phraseological structures than Spanish, and particularly than Serbian. In most of the phraseological structures with the component *white*, this color refers to the absence of someone or something, but it also shows a high degree of an emotion or a state (fear, anger, fatigue), as well as the fading of the human face, some professions or human activities. Black color is associated with a negative mood or condition, difficulties, grief, danger, but also with unauthorized jobs. Phraseological structures that simultaneously contain components *white* and *black*, on the one hand, express clarity and explicitness, while on the other hand they express skewness, contrast of thinking, someone's confusion. The three linguistic cultures associate gray color with a predominantly unpleasant state or mood, that is, with dark weather, uniformity, colorless and dreary life and with some hidden interests.

On the one hand, the differences in the surface structure of the French and Spanish, and on the other, the Serbian phraseological structures, as well as their semantic and conceptual nonequivalence and diversity can be attributed to different historical, cultural and sociolinguistic factors, partly similar in two Romance languages, and to a great extent different in the observed Slavic culture.

Key words: phraseological structures, *white*, *black*, *gray*, French, Spanish, Serbian.

Dragana Drobnjak
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
dragana.drobnjak@ff.uns.ac.rs

Snežana Gudurić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
snezana.guduric@ff.uns.ac.rs

Ksenija Šulović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
ksenijasulovic@ff.uns.ac.rs

АНЕТА ТРИВИЋ

ТЕЛО, ПРОСТОР, ВРЕМЕ: МЕТАФОРИЧКА ПРЕСЛИКАВАЊА У СОМАТСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ

У раду вршимо концептуално оријентисану упоредну анализу соматских израза који развијају фразеолошка значења из домена спацијалности и темпоралности. На примеру српског и шпанског језика указујемо на малобројност соматских идиоматских израза који служе као дескриптори околносног оквира, тачније оних који имају месну и временску адвербијалну функцију. На корпусу базираном на општим и фразеолошким једнојезичним речницима идентификујемо лексеме које учествују у конституисању ових јединица. У складу с принципима концептуалне анализе издвајамо основна метафоричка пресликавања која мотивишу развој фразеолошких значења. Јездан од закључака анализе је да соматски изрази с функцијом месних прилошких одредби готово неизоставно развијају и друга адвербијална значења које се по правилу развијају у правцу ПРОСТОР → ВРЕМЕ → НАЧИН.

Кључне речи: простор, време, концептуална метафора, метафоричко пресликавање, соматска фразеологија, српски, шпански

1. УВОД. ТЕРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР И КОРПУС

219

У раду испитујемо различите концептуализације које око појма простора и време-на лексикализују шпански и српски језик. За спровођење истраживања је од знача неколико феномена које о језику истиче когнитивна лингвистика. То је на првом месту хипотеза о експеријенцијалистичкој или искуственој природи језика (Johnson 1990). Према њој, основни разлог успешног човековог учења, развоја, сналажења и функционисања у свом окружењу почива у човековим биолошким, физичким али и социјалним капацитетима, као и људском искуству уопште. Кретање, оријентација у простору, локализовање објеката, њихова дескрипција и лична доживљеност, категоризација различитих појава из окружења итд. представљају основ за разумевање и интерпретацију света, за формирање когнитивних механизма. У том контексту сви ти фактори представљају основни извор за један веома развијен систем чија је улога да олакша концептуализацију и изградњу значења: за метафоричка пресликавања. Помоћу пројекција или пресликавања апстрактни и искуствено удаљени концепти објашњавају се помоћу других конкретнијих и искуству доступних концепата (Iñesta Mena, Pamies Bertrán 2002: 57). Експеријенцијалистичка или искуствена природа мишљења и језика омогућавају, дакле, да се оно што је човеку ближе и познато, што је део његовог животног искуства, искористи за разумевање онога што је удаљено и апстрактно и што није део његовог непосредног искуства, а метафоричка пресликавања као активан развојни фактор учествују у препознавању и разумевању најразличитијих појава.

У том смислу људско тело, његова сегментација, покрети и оријентација служе као добар пример експеријенцијализма у језику. Сензомоторни развој и телесно искуство један су од основних изворних домена у процесу метафоричког пресликавања значења и представљају језичку универзалију. У прилог томе говоре управо идиоматски изрази базирани на неком делу људског

тела, тзв. соматски фразеологизми, који су сами по себи универзалног карактера, будући да не постоји језик који их не познаје, без обзира на порекло и припадност језичкој породици (Čermák 2000: 55). Конституенти соматских фразеологизама, називи за делове тела, традиционално се употребљавају са препознатљивим симболичким функцијама: *глава* тако универзално симболише памет, разборитост, *око* симболише разумевање, схватање, али и опрез (Trivić 2015), *нос* служи као инструмент за мирисање али и као упозорење на евентуалну опасност, *срце* је седиште љубави, храбрости и осећања. Толике подударности чак и код генетски несродних језика доводе у питање теорије о произвољној вези језичког знака и означеног. Чермак наглашава да се симболичке и значењске разлике међу језицима појављују онда када је функција делова тела одвојена од њихове симболике, и тада настају тзв. „варијације у различитости” (Čermák 2000: 56). Будући да је сегментација тела у различитим језицима већ унапред одређена категорија, то нема много простора за језичке варијације и подударности су доминантне. За Чермака (2000: 57) је арбитрарни аспект везе између знака и означеног оно што треба истраживати код ове врсте језичких јединица, и он делхајмсовски закључује да је за истраживања идиоматског језика веома важно описивати везу између језичког знака и културе којој тај језик припада.

Добровољски и Пирајнен (2005а) у оквиру когнитивнолингвистичке теорије такође износе одређене замерке на постојеће анализе идиоматских израза. Наглашавају потребу за другачијим приступом овим јединицама, које се не могу описивати на исти начин као и остали, слободни скупови речи. Досадашњи приступи проучавању идиоматског говора не покривају све важне аспекте „његовог семантичког и прагматичког понашања” (Dobrovol'skij, Piirainen, 2005b: 31). Познавање концептуалних метафора које леже у основи свих метафорички употребљених конструкција није једино релевантно лингвистичко знање на основу којег треба вршити анализу њихових карактеристика и функционисања. У обзир се морају узети и други концепти, попут оних културолошки условљених, зато што су у многим случајевима управо они ти који управљају самим процесом метафоризације значења (Dobrovol'skij, Piirainen, 2005b: 31). У том смислу можемо говорити о дуалној природи концептуалне метафоре, те „динамичне способности повезивања два домена”, која се, према Лангакеровој и Кевечешовој терминологији, заснива на тзв. *средњишем знању* (Stanojević 2009: 340). Таква двострука природа се огледа у мотивисанисти метафоризације физичким искуством и окружењем с једне стране и културним и социолошким факторима, који такође постављају одређена ограничења, с друге стране.

Предмет овог истраживања су просторни и временски односи, који су универзално присутни феномени, зато што не постоји језик који не концептуализује и лексикализује спацијалне и темпоралне односе (Inchaurrealde, Vázquez 2000, Dobrovol'skij 2000). Анализирамо их кроз призму идиоматских израза соматске мотивисаности, односно израза који су базирани на називима за поједине делове тела. Према когнитивнолингвистичком схватању тело и његови делови представљају епицентар човековог поимања света и појава у њему, и оно се узима као основни параметар за разумевање и вредновање различитих феномена. У процесу метафоричког пресликавања људско тело је један од најчешћих изворних домена.

Идиоматски изрази прилошке вредности описују различите аспекте околносног оквира (време, место, начин, услов, количину и сл.), а за ову прилику истражујемо изразе месне, просторне вредности. Како смо недавно представили анализу соматских израза темпоралне вредности (Trivić: u štampi), за ову прилику укратко представљамо изведене закључке. У језику се однос између тела и простора огледа тако што се телесно, физичко искуство узима као основа за разумевање и опис постора и околине. Когнитивна лингвистика истиче апсолутну вредност људског тела као „свеопштег средства за поседовање света”, док се појам „антрополошка спацијалност” односи на условљеност разумевања простора и кретања телесним искуством (Cienfuentes Honrubia 1989: 316-343).

Прикупљени корпус, базиран је на општим и фразеолошким речницима (RMS/MH, FRHSJ, DFDEA, DFEM, DLVEE), показао је да се међу више од хиљаду соматских фразеологизама српског и шпанског језика може идентификовати тек двадесетак оних који имају просторно и исто толико

оних који имају временско значење. Њихову употребу илуструјемо на контекстуализованим примерима који су углавном базирани на језику штампаних медија прихватајући да су контекстуализовани примери „најбољи показатељ значења одређеног идиоматског израза и илуструју његову употребу, чиме доприносе проналажењу одоварајућих еквивалената у другом језику” (Пејовић, Андријевић 2011: 396). Методологија истраживања је концептуално оријентисана контрастивна анализа.

2. ТЕЛО У ПРОСТОРУ

Простор се као семантичка категорија сама по себи у идиоматским конструкцијама веома ретко вербализује. „Мали број фразеологизама има опште фразеолошко значење простора” (Мршевић-Радовић 2008: 29). Простор, околина, и њихова перцепција најчешће се узимају као полазна тачка, изворни домен на основу којег се концептуализују и лексикализују неки други, углавном апстрактни садржаји.

Соматски фразеологизми који остварују значења из домена просторних релација (физичка близина и, знатно ређе, даљина) такође су малобројни и укључују лексеме *рука*, шп. *mano* (срп. ‘шака / рука’), *око*, шп. *ojo* (срп. ‘око’), *нос*, шп. *nariz* (срп. ‘нос’). Међу њима су бројнији прилошки изрази који именују близину.

2.1. Просторна близина

Лексема *рука* колоцира уз глаголе *наћи се*, *имати*, *бити* и конституише изразе који квалификују неки предмет или појаву као физички блиску: (*бити*) *на дохват(у) руке*, (*бити*) *при руци* / *крај руке*. У њиховој позадини је пресликавање близина / близу је оно што се може дотаћи.

- (1) Struja u parku na dohvata ruke deci. – (...) Četvorogodišnji dečak se sinoć u niškom Parku svetog Save uhvatio za žice na stubu lampiona bez zaštitne maske (juznevesti.com 15.08.2013).

Њихова употреба, међутим није тако једнообразна, јер се значење проширује са просторног домена на домен власништва, поседа, те се овај израз данас често употребљава да значи „имати на располагању, располагати чиме”. Реч је о сликовној схеми близина је посед, односно оно што ми је близу је оно што имам / ПОСЕДУЈЕМ.

- (2) Kad zaboli zub, glava, stomak ili „stegne” reuma, mnogi bez razmišljanja piju prvi lek protiv bolova koji im se nađe pri ruci. (novosti.rs 15.05.2013)

Колико су физичка близина и посед, власништво семантички блиске категорије илуструје управо претходни пример, који се може протумачити као „први лек који имају (у свом власништву)”, али и „онај лек који им је најближи”, те није увек јасно која је од ових категорија значењски доминантна. Изрази (*бити/наћи се*) *при руци* развијају и додатно, апстрактно значење из домена помоћи: „помоћи, помагати”.

У шпанском језику изрази (*estar / encontrarse*) *al alcance de la mano* (досл. ‘(бити / налазити) се надохват шаке / руке’) и (*estar / quedar*) *a mano / a la mano* (досл. ‘бити / остати при шаци / руци’) такође упућују на просторну близину.

- (3) Las mejores ideas se nos ocurren en los momentos menos esperados, y no siempre tenemos a la mano un lápiz y un papel para anotarlas y así evitar que se nos olviden. (Најбоље идеје нам падају на памет када се најмање надамо, и тада немамо увек при руци оловку и папир да их забележимо и сачувамо од заборава.) (rae.es 10.02.2014)

Како такав проксимитет имплицира да се то што је близу може узети, да се може посегнути за њим, тако ови изрази, по истом метафоричком моделу као у српском језику, развијају значење које није из домена просторности: „нешто је на располагању, приступачно је и доступно”.

- (4) Firefox soluciona este problema y el usuario tiene al alcance de la mano lo que necesita. (Претраживач Фајрфокс решава овај проблем и корисник има на располагању све што му је потребно.) (gae.es 21.06.2014)

Шпански облици *tocar (algo) con las manos* (досл. ‘дотаћи (нешто) шакама / рукама’) и *darse la mano con algo* (досл. ‘рукује се с нечим’) једнозначни су и именују просторну близину.

Компонента *око* такође конституише идиоматске изразе који описују просторне релације, тачније концепт близине. Предлошки израз *пред очима* најчешће се употребљава у варијанти *имати нешто пред очима*, као и у конверзијом добијеном облику *бити некоме на / пред очима / оку*. Ови облици се базирају на пресликавању близу је оно што се види, а именују концепте близине и присуства. У даљем процесу идиоматизације развијају додатна значења, као што су она из домена надзора и контроле (на пример „бити предмет нечјег надзора”).¹

Када је нешто физички близу и непосредно је доступно чулима, може се дотаћи и јасно видети, оно се у перцептивном и искуственом смислу пресликава на домен когнитивне спознаје. Оно што се јасно види постаје оно што се схвата и разуме, и такав пренос значења настаје на основу једне универзално присутне појмовне метафоре видети је знати. Отуда се израз *имати нешто пред очима* поред физичке релације, надзора, сећања користи и да окарактерише неку појаву као јасну, очигледну и недвосмислену.

- (5) Sa čuđenjem i nevericom pitamo se zašto o svemu ovome čute nevladine organizacije, kad pred očima imaju školski primer kršenja i gaženja verskih i ljudskih prava, kojim je narod pljevaljskog kraja uskraćen prisustva svoga episkopa u manastirima i crkvama (glas-javnosti.rs 10.09.2009)

Висока фреквентност употребе карактерише још једну, формално веома сличну, предлошку конструкцију: *на очи*. Она у комбинацији са присвојним заменицама твори варијанте *на моје / његове / наше очи*, које именују физичку близину и присуство („у мом / његовом / нашем присуству”, RMS/MH).²

- (6) Savina crkva pod bušnim krovom. Temelji su popucali, zidovi su vlažni, freske se krune, na naše oči propada svetiinja starija od osam vekova, kaže monahinja Jelena. (vesti-online.com 17.04.2011)

Ове конструкције мотивисане су сликовном схемом заснованом на односу ока и посматраног објекта који се налази испред ока посматрача, односно метафором ПОСМАТРАНИ ОБЈЕКАТ СЕ НАЛАЗИ ИСПРЕД ОКА ПОСМАТРАЧА (Милановић 2014: 387). Уз глаголе различитих вредности, који обавезно укључују сему промене у односу на првобитно стање, какви су *пропадати*, *расти*, *мењати се* (*мења се / расте на моје / наше очи*) могу се сврстати у изразе из темпоралног домена који означавају „врло брзо, нагло”.

- (7) Бан Ки Мун: Сирија се распада пред нашим очима. Генерални секретар Уједињених нација (...) затражио међународну подршку америчко-руској иницијативи да се сиријска власт и опозиција приволе на преговоре. (politika.rs 29.05. 2013)³

¹ Њихова развијена полисемија упућује и на развијање значења која су когнитивне природе и припадају домену сећања: *имати нешто пред очима* за „јасно и живо се сећати” (RMS/MH).

² Конструкције *на очи* и *пред очима* веома често колоцирају уз лексеме (*цео*) *свет*, *јавност* (нпр. *пред очима јавности*), које на тај начин интензификују значењску компоненту „наочиглед, јавно, пред свима”.

³ У овим конструкцијама садржана је и сема модалног квалификатора, будући да се имплицитно указује на пасивност посматрача, који је немоћан да утиче на ток промена које се одвијају *пред његовим очима*.

У шпанском језику ова значења исказујемо помоћу израза *delante de mis / tus / nuestros... ojos* (досл. ‘пред мојим / твојим / нашим... очима’), који такође означава просторну близину и присуство („у нашем присуству“, „пред нама“, DFDEA). Представља апсолутни формални и семантички преводни еквивалент за српске изразе *пред очима* и *на очи*.

Лексема *нога* у српском језику конституише један фразеологизам с функцијом месне одредбе: *под ногама* („ту, близу, испред, испод“ RMS/MH). Ово просторно значење се проширује на домен поседа, власништва, утицаја, надмоћи. Мотивациону основу израза представља слика особе која гази неки објекат, односно има га под својим ногама, што значи да има моћ над њим и да му тај објекат припада. У позадини је, дакле, интеграција метафоричких пресликавања БЛИЗУ ЈЕ ОНО ШТО СЕ ДОДИРУЈЕ И ГОРЕ ЈЕ МОЋ / ВЛАСТ.⁴

- (8) Slobodno vreme, kako kaže, ako ga ima, najviše voli da provede sa porodicom, a poseban užitak je - neradni vikend. Tada je ceo svet pod njihovim nogama. (www.novosti.rs 13.03.2016)

Шпански прилошки израз *al pie* (досл. ‘код ногу’) означава „у доњем делу“, „у дну“ и колоцира уз именице најразличитије семантике (шп. *al pie de la montaña*, срп. у дну планине; шп. *al pie del documento*, срп. у дну документа, итд.) Високе је фраквентности употребе, за разлику од свог српског формалног парњака *под ногу*, који уз глаголе *ићи*, *спуштати се* реализује значење „низбрдо, наниже, надоле“ (RMS/MH) и ретко се користи у савременом говору.

Лексема *нос* учествује у творби неколицине израза који остварују значења из домена просторних релација, тј. близине: (*бити нешто, налазити се, радити*) *под / пред / испред / испод носа*. Ове варијанте фразеолошких израза имају развијену полисемију, па поред основног значења „у чијој близини (бити, радити)“ (RMS/MH), остварују и значење квалификатора за начин „неопажено и дрско (радити)“ (RMS/MH).⁵

- (9) Puškov: Dok se NATO bori protiv ruske pretnje, ispred nosa im ubijaju ljude. (novosti.rs 22. 03.2016)

У шпанском језику лексема *nariz* (‘нос’) у фразеолошким скуповима развија слична значења: (*estar / hacer / coger*) *en / ante / delante las narices (de una persona, cosa)* (досл. ‘(бити) на / пред / испред носа (некоме, нечему’)’ означава „на веома кратком растојању“ или „у присуству“ (DFDEA). Будући да као и српски парњак развија исто пренесено значење („неопажено и дрско (радити)“) адекватни су преводни еквиваленти.⁶

2.2 Просторна удаљеност

Концепт физичке даљине, просторне удаљености се у мањој мери лексикализује помоћу соматских фразеологизама. Фразеологизам (*бити/ налазити се*) (*далеко*) *изван руке* упућује на удаљеност у простору, али и на неприступачност неке локације. Није карактеристичан за савремене форме српског језика и данас бисмо га могли окарактерисати као израз застареле употребе.⁷

⁴ И обрнуто, када се *губи тло под ногама* губи се власт, моћ.

⁵ Уз глаголе који имплицирају чин узимања какви су *отети*, *уграбити (коме)*, израз *испред носа* поред начинског задобија и темпоралну вредност и означава „уграбити нешто управо у тренутку када је то исто и други хтео“ (RMS/MH).

⁶ Ипак, претрагом CREA корпуса, најисцрпнијег корпуса шпанског језика, нисмо нашли пример за темпорално значење израза *ante / delante las narices*. Отуда закључујемо да он не развија значење „истовремено, у тренутку када је то исто и други хтео“ и да са српским *под / пред / (ис)пред носа* није семантички потпуно подударан.

⁷ Формирајући корпус соматских фразеологизама који исказују просторне односе настојали смо да њихову употребу поткрепимо примерима. Углавном смо се служили електронским изворима штампаних медија, али нисмо пронашли адекватан пример употребе израза *изван руке*. FRHSJ бележи један пример који и сâм указује на застарелост овог израза.

Као адекватан преводни еквивалент у шпанском језику може послужити конструкција (*poner algo / estar fuera del alcance de la mano* (досл. 'ставити / бити нешто ван домашаја руке'), који такође означава удаљеност у простору или неприступачност. У основи ових фразеологизама је слика објекта који се не може дохватити руком и који је далеко, односно метафорички пренос даљина је оно што не могу додирнути. Међујезички опис ових конструкција указује да су оне подударне на формалном, семантичком и прагматичком плану, будући да нису фреквентне употребе у савременим језичким формама.

Физичка даљина се исказује и помоћу конструкције *далеко од очију*. Она је мотивисана појмовном метафором даљина је оно што не могу видети. Будући да се „у фразеологији даљина схвата као простор различит од оног у којем се налазимо” (Мршевић-Радовић 2008: 31), не изненађује што је такав простор окарактерисан кроз негативно обојен емотивни однос. Оно што је далеко, доживљава се као страно, туђе, непознато, чак опасно, и обрнуто, оно што је близу, што нам је пред очима, перципира се као блиско, познато, јасно.⁸

- (10) Daleko od očiju javnosti: Žurka za Evropu. Dragan Marković Palma okupio je usko društvo - partnere Dačića, Slavicu Đukić Dejanović i Mrkonjića, dok je specijalni gost iz tabora demokrata bio Šutanovac. (politika.rs 07.03.2012)

3. ТЕЛО У ВРЕМЕНУ

Појам времена је одувек био квалификован као један од најсложенијих, најапстрактнијих и човеку најтеже разумљивих појмова, како у оквирима природних, тако и хуманистичких наука. Човек се одувек бавио временом, његовом сегментацијом, трајањем и неумитношћу његовог проласка. За разлику од простора, који се доживљава као човеково природно окружење унутар којег он функционише и оријентише се и који је доступан његовом опажању, појам времена није непосредно доступан човековим чулима и његова дескрипција и разумевање знатно су комплекснији.

Како је развој фразеолошких значења из домена темпоралности у оквирима соматске фразеологије недавно био предмет нашег изучавања (Trivić: u štampi) у овом поглављу ћемо се укратко осврнути на закључке које смо тада извели. Време се у западној цивилизацији најчешће перципира као низ хронолошки поређаних односа и догађања, тако што се они „поређају” и уписују на једну хоризонталну „временску” линију или путању. На таквој путањи се будућност перципира као оно што је испред тачке посматрача, а прошлост као оно што је иза. Време се даље перципира и као мерљива категорија (као када говоримо о интервалима, тренуцима, моментима и сл.), али и као једна жива материја која се креће.

Тумачење времена и временских односа се директно изводи из перцепције простора и просторних односа и таква перцепција је биолошки условљена, зато што наш визуелни систем нема детекторе за време као што их има за простор око себе и просторно локализовање (Lakoff 1993: 218). Слично устројство просторне и временске магнитуде (обе су „егоцентричне” и управљају се према човековој позицији у окружењу) такође је предуслов њихове повезаности (Mellado Blanco 2012: 36). На исти начин на који један објекат заузима део неког физичког простора један хронолошки догађај заузима одређени временски простор.

За Кевечеша (2010) је наше метафоричко разумевање времена (на основу спацијалних односа) условљено двама основним врстама пресликавања: ВРЕМЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ (или ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ

⁸ Д. Мршевић-Радовић (2008: 31) наводи само један пример идиоматичне конструкције у којем је даљина позитивно обојена: *велики свет*, која представља даљину као нешто позитивно обојено, велико, егзотично и изазовно.

СЕ КРЕЋЕ)⁹ И ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР¹⁰. Поред просторно мотивисаних пресликавања концептуализације времена укључују и друге врсте појмовних метафора: ВРЕМЕ ЈЕ ВАЖАН РЕСУРС / СПРЕМИШТЕ, ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ ОСТАВЉА ТРАГ ЗА СОБОМ (*трагови времена* и шп. *las huellas / marcas del tiempo*), ВРЕМЕ ЈЕ ДРАГОЦЕНИ ОБЈЕКАТ (*красти / поклонити / губити време* и шп. *robarle a alguien su tiempo, perder el tiempo*), ВРЕМЕ ОТКРИВА ИСТИНУ (*време ће показати* и шп. *el tiempo lo dirá*) (Kövecses 2010, Mellado Blanco 2012).

Улога телесног, физичког искуства није се показала као продуктивна у погледу развоја фразеолошких значења из домена темпоралности (Trivić: u štampi). Соматски фразеолозми с временским прилошким значењима малобројни су и међу њима су ретки једнозначни изрази. Лексеме које улазе у њихов састав су *рука*, шп. *mano* (срп. ‘шака / рука’) и *око*, шп. *ojo* (срп. ‘око’), док лексеме *зуб*, шп. *diente* (срп. ‘зуб’), *длан*, *ноге* минимално учествују у њиховом конституисању. Метафоричка пресликавања на основу којих се развијају временска значења мотивисана су сликом људског тела, телесног покрета, геста и мимике. Иако су пресликавања из темпоралног домена готово универзално мотивисана простором и просторним односима, пресликавања карактеристична за соматску фразеологију с временским значењем ретко се базирају на слици положаја тела и његове оријентације у простору (Trivić: u štampi).

Темпорални соматски изрази који као полазиште имају простор и просторне релације су: *на дохват(у) руке* и шп. *(estar/encontrarse) al alcance de la mano* (досл. ‘бити/ налазити се надохват руке’), у чијој основи је пресликавање физичка близина / блиска будућност ЈЕ ОНО ШТО СЕ МОЖЕ ДОДИРНУТИ. Донекле су просторно мотивисани и изрази *то моје / твоје... очи неће видети* и шп. *no lo verán sus ojos* (досл. ‘то његове очи неће видети’) са значењем „никад”, које се развија на основу пресликавања ОНО ШТО СЕ НЕ МОЖЕ ВИДЕТИ (ШТО НИЈЕ ФИЗИЧКИ БЛИЗУ) НЕ ПОСТОЈИ (НЕЋЕ СЕ ДЕСИТИ).

Изрази који су мотивисани покретима људског тела, гестом или мимиком су: (*као / док би / што би*) *руком о руку, на брзу руку*, шп. *de manos a boca* (досл. ‘с руку на уста’), шп. *en un abrir y cerrar de ojos* (досл. ‘у једном отварању и затварању ока’), *у / за / на трен ока, док оком тренеш, док би / колико (што) би оком трепнуо*, који указују на велику брзину одвијања радње. Мотивисани су пресликавањима БРЗО ЈЕ ПЉЕСАК (РУКАМА / ДЛАНОВИМА), (У)БРЗО ЈЕ ТРЕПТАЈ ОКА.

4. ЗАКЉУЧАК

Упоредна анализа српских и шпанских соматских израза показује да се фразеолошка значења из домена спацијалности и темпоралности ретко развијају и да је њихов допринос свеукупном фразеолошком корпусу ових језика релативно мали. Такав закључак нимало не изненађује будући да су идиоматски изрази који описују околосни оквир неке радње или појаве, односно изрази с прилошким функцијама (временском, месном, начинском итд.) малобројни. Можемо претпоставити да ове јединице нису омиљено језичко средство у фразеологији и због ниског степена експресивности и сликовитости, које се сматрају релевантним карактеристикама фразеолошких и других идиоматичних конструкција. Простор и време универзално су присутни и доживљавају се као појаве које функционишу независно од човека и његових запажања, те их није лако описати и представити на личан, субјективан начин.

Упркос томе, у настојању да такве опште и свеprisутне појаве јасно перципира и боље разуме, човек кроз перспективу сопственог тела, покрета и оријентације у простору описује просторне и временске односе, филтрирајући их кроз призму свог језика. Малобројни просторни и

⁹ Ово пресликавање засновано је на слици времена које се покреће као неки објекат по замишљеној равној линији, тзв. лонгитудиналној оси, док посматрач мирује и посматра његов проток. Време се креће кроз ваздух (*време лети* и шп. *el tiempo vuela*), по земљи (*време иде / пролази* и шп. *andando / pasando el tiempo*) или тече (*време протиче, протичање времена* и шп. *el fluir del tiempo*).

¹⁰ У позадини овог метафоричког пресликавања је посматрач који је активан и креће се по темпоралној линији, док је сама линија пасивна и мирује (*проводио је време* и шп. *pasaba el tiempo*, *приближавамо се датуму* и шп. *estamos acercándonos a la fecha*, *долазимо до закључка* и шп. *estamos llegando a la conclusión*).

временски фразеологизми указују на изражену антропоцентричност па и егоцентричност човека и његовог језика. Тело се поставља за центар света који поседује окружење, простор и време на тај начин да те појаве не могу постојати без човека. У соматској фразеологији се то огледа у условљености простора и времена људским телом и његовом сегментацијом.

Предмет овог истраживања су на првом месту били соматски изрази из домена просторности, док смо временске изразе само укратко представили осврнувши се на недавно обављено истраживање. Закључак концептуално оријентисане контрастивне анализе упућује да се, када је реч о просторним односима, помоћу соматских фразеологизама доминантно исказује просторна блискост а ређе удаљеност. То не изненађује када имамо у виду да су ови изрази мотивисани различитим деловима тела које се доживљава као нешто иманентно и блиско. Лексеме које у фразеолошким скуповима остварују значења из домена просторних релација су *рука*, шп. *mano* (срп. 'шака/рука'), *око*, шп. *ojo* (срп. 'око'), *нос*, шп. *nariz* (срп. 'нос'), *нога*, шп. *pie* (срп. 'стопало'). Простор се као семантичка категорија сама по себи у идиоматским конструкцијама ретко када вербализује. Простор, околина, и њихова перцепција најчешће се узимају као полазна тачка, изворни домен на основу којег се лексикализују неки други, углавном апстрактни садржаји.

Међу овим изразима готово да нема оних који поред општег фразеолошког значења простора не именују и друге садржаје. Код неких од њих секундарна значења се развијају у правцу темпоралног домена, па се тако апстрактни и сложени концепт времена описује и интерпретира на основу просторних релација, покрета или раздаљине између дела тела и неког објекта. Отуда се све што је близу (руке, ока или носа) и што се може дотаћи или видети, доживљава као да је и физички близу, а потом се таква слика преноси и на домен времена, па се нека апстрактна појава која је временски блиска описује на основу физичке близине. На тај начин фразеологизми који функционисау као дескриптори околносног оквира проширују своје адвербијалне функције и поред просторног, месног задобијају и временска значења. Код неких од њих се процес метафоризације значења развија и даље, па она постају модална или начинска. Један од закључака упућује да постоји јасна тенденција у метафоричким пресликавањима значења која иде од простора ка времену да би се на крају развило и модално значење (ПРОСТОР → ВРЕМЕ → НАЧИН). Таква врста концептуализације може се илустровати помоћу следећих врста пресликавања: ОНО ШТО СЕ МОЖЕ ДОДИРНУТИ → ЈЕ ФИЗИЧКИ БЛИЗУ → ЈЕ ВРЕМЕНСКИ БЛИЗУ → ЈЕ ИЗВЕСНО (на пример у изразима (*бити / налазити се*) *надохват руке / при руци*, и шп. (*estar / encontrarse*) *al alcance de la mano*); затим ОНО ШТО СЕ МОЖЕ ВИДЕТИ → ЈЕ ФИЗИЧКИ БЛИЗУ → ЈЕ ВРЕМЕНСКИ БЛИЗУ → ЈЕ ЈАСНО, ОЧИГЛЕДНО (на пример у изразима (*имати / бити*) *пред очима, на очи*, и шп. *delante de mis / tus / nuestros... ojos*); или ОНО ШТО СЕ МОЖЕ НАМИРИСАТИ → ЈЕ ФИЗИЧКИ БЛИЗУ → ЈЕ У ИСТОМ ТРЕНУТКУ → ЈЕ ДРСКО И НЕОПАЖЕНО (на пример у изразима (*бити нешто / налазити се / радити / узети / уграбити*) *под / пред / испред / испод носа* и шп. (*estar / hacer / coger*) *en / ante / delante las narices (de una persona, cosa)*).

ИЗВОРИ

- CREA: Real Academia Española: Banco de datos, *Corpus de Referencia del Español Actual*. (<http://www.rae.es>)
 DFDEA: Seco de Arpe, M. (2005). *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Madrid: Aguilar.
 DFEM: Varela, F., Kubarth, H. (1996). *Diccionario fraseológico del español moderno*, Madrid: Gredos.
 DLVEE: Penadés Martínez, I. (2002). *Diccionario de locuciones verbales para la enseñanza del español*, Madrid: Arco Libros
 DLAE: Penadés Martínez, I. (2005). *Diccionario de locuciones adverbiales para la enseñanza del español*. Madrid: Arco Libros.
 RMS/MH: (1967-1976). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, I-III*. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska. (ћип.)
 ФРСЈ: Оташевић, Ђ. (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.
 FRHSJ: Matešić, J. (1982). *Fraseološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

LITERATURA

- Cienfuentes Honrubia, J. L. (1989). *Lengua y espacio. Introducción al problema de la deixis en español*. Alicante: Universidad de Alicante.
- Čermák, F. (2000). Revisando los idiomatismos somáticos. In: *Trabajos de lexicografía y fraseología contrastivas* (J.D. Luque Durán, A. Pamies Bertrán eds.). Granada: Método, 55-62.
- Dobrovol'skij, D., Piirainen, E. (2005a). *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspective*. Amsterdam et al: Elsevier.
- Dobrovol'skij, D., Piirainen, E. (2005b). Cognitive theory of metaphor and idiom analysis. *Jezikoslovlje*, 6/1, 7- 35.
- Inchaurrealde C., Vázquez I. (2000). *Una introducción cognitiva al lenguaje y la lingüística*. Zaragoza: Mira.
- Iñesta Mena, E.M., Pamies Bertrán, A. (2002). *Fraseología y metáfora: aspectos tipológicos y cognitivos*, Granada: Método
- Johnson, M. (1990). *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In: *Metaphor and Thought* (A. Ortony ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 202-251.
- Mellado Blanco, C. (2012). La conceptualización del tiempo a través del espacio en la fraseología alemana y española. In: *Tiempo, espacio y relaciones espacio-temporales en la fraseología y paremiología españolas* (C. Sinner ed.). München: Peniope, 34-49.
- Milanović, S. (2014). Frazeologizmi s komponentom oko: univerzalno i specifično. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 43/1, Beograd: MCIJ, 385-393.
- Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. (hip.)
- Pejović, A., Андријевић, М. (2011). Шпански роман у корпусној лингвистици. *Наслеђе*, 18, 385-403.
- Pejović, A., Trivić, A. (2012). El concepto del tiempo en la fraseología española y serbia. *Verba hispánica*, XX/2, 259-275.
- Stanojević, M.M. (2009). Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici: pregled pojmova. *Suvremena lingvistika*, 35/ 68, 339-369.
- Trivić, A. (2015). *Leksičko-semantička analiza somatizama u frazeologiji savremenog španskog i srpskog jezika: kontrastivni pristup*. Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu (neobjavljena doktorska disertacija). (hip.)
- Trivić, A. (u štampi). Telesne metafore s vremenskim značenjem u srpskom i španskom jeziku. In: *Jezik, književnost, vreme: zbornik radova* (V. Lopičić, B. Mišić Ilić eds.). Niš: Filozofski fakultet. (hip.)

CUERPO, ESPACIO, TIEMPO: LAS PROYECCIONES METAFÓRICAS EN LA FRASEOLOGÍA SOMÁTICA

Resumen

Este trabajo presenta una aproximación hacia las unidades idiomáticas que sirven de descriptores circunstanciales y que dentro de la oración desempeñan la función adverbial. Más precisamente, está orientado hacia los fraseologismos adverbiales que expresan la noción del espacio y tiempo. El corpus está formado a partir de las locuciones somáticas de las lenguas serbia y española, y está basado en los diccionarios fraseológicos y monolingües (DF-DEA, DFEM, DLVEE, DLAE, RMS/MH, FRHSJ). La investigación que representamos está realizada a base del análisis contrastivo y análisis conceptual, de ahí los fundamentos teóricos yacen en la lingüística cognitiva (Johnson 1990, Kövecses 2010, Mellado Blanco 2012, Mršević-Radović 2008, Dobrovol'skij, Piirainen 2005, Iñesta Mena, Pamies Bertrán 2002). Los lexemas que participan en la construcción de fraseologismos adverbiales del dominio espacial son: *mano, ruka* ('brazo'), *ojo, oko* ('ojo'), *nariz, nos* ('nariz'), *pie, noga* ('pierna'). Las conclusiones que podemos extraer demuestran que los fraseologismos somáticos con significado espacial no son numerosos y cuantitativamente realizan una aportación mínima a los sistemas fraseológicos de las lenguas analizadas. Dentro de ellas, los fraseologismos que expresan la cercanía o proximidad física son los más numerosos. Dichas unidades raramente desarrollan únicamente los significados espaciales. El espacio, las relaciones espaciales y la

orientación sirven en ellas como el punto de partida para la conceptualización y verbalización de otros fenómenos abstractos. Su semántica se desarrolla en la dirección temporal y modal, y así estos descriptores circunstanciales llegan a cubrir amplia gama de conceptos, siempre respetando el orden ESPACIO → TIEMPO → MODO. Las proyecciones metafóricas que ilustran este cambio son: LO QUE SE PUEDE TOCAR → ESTÁ CERCA (EN EL ESPACIO) → ESTÁ CERCA (EN EL TIEMPO) → ES EVIDENTE Y SEGURO (por ejemplo en locuciones *(biti / nalaziti se) nadohvat ruke / pri ruci, (estar / encontrarse) al alcance de la mano*); LO QUE SE PUEDE VER → ESTÁ CERCA (EN EL ESPACIO) → ESTÁ CERCA (EN EL TIEMPO) → ESTÁ CLARO Y OBVIO (por ejemplo en locuciones *(imati / biti) pred očima, delante de mis / tus / nuestros... ojos*); O LO QUE SE PUEDE OLER → ESTÁ CERCA (EN EL ESPACIO) → ES SIMULTÁNEO (en serb.) → ES INADVERTIDO, DESAPERCIBIDO O ATREVIDO (por ejemplo en locuciones *(biti nešto / nalaziti se / raditi / uzeti) pod / pred / ispred nosa, (estar / hacer / coger) en / ante / delante las narices*).

Palabras clave: espacio, tiempo, metáfora conceptual, proyección metafórica, fraseología somática, serbio, español

Aneta Trivić
 Universidad de Kragujevac, Serbia
 Facultad de Filología y Artes
 anetatrivic@gmail.com

III – 3. ЛЕКСИКОГРАФСKE TEME

ANA HALAS POPOVIĆ

DEFINITIONAL PRACTICE IN FIVE ENGLISH LEARNER'S DICTIONARIES*

The subject of the paper is the analysis of definitional practice in five English learner's dictionaries (*Oxford Advanced Learner's Dictionary*, *Longman Dictionary of Contemporary English*, *Collins Cobuild Advanced Dictionary*, *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*) according to two criteria: the form and content of sense definitions. The aim of the analysis is to compare defining styles and strategies in the five dictionaries and establish some common and general characteristics and principles of definitional practice in English pedagogical dictionaries through reference to consistency and uniformity of practice as well as informativity of definitions, their precision, simplicity, relevance, conciseness and comprehensibility.

Keywords: lexicography, English, learner's dictionary, sense definition, form, content.

1. INTRODUCTION

The key element in a dictionary entry is certainly the definition of a word sense. It provides the essential information for users – the explanation of meaning. Hence, logically, the primary concern of dictionary compilers is how to ensure comprehensibility of sense definitions, reduce users' need for cross-referencing to the smallest possible extent, provide information that is authoritative, reliable, precise, accurate but still accessible. Taking into consideration the target user-group, it might be claimed that this task is probably even more delicate in the case of learner's dictionaries so that explanations of meaning are required to include lexis, syntax, defining formats, styles and models that will make a definition easily comprehensible for learners at different levels of knowledge. Such a definition can resolve users' communicative needs that involve finding out the meaning of an unfamiliar word, but also finding out the most effective way of expressing their thoughts in speaking and writing.

This paper presents a qualitative analysis of definitional practice in five English learner's dictionaries: *Oxford Advanced Learner's Dictionary* 9th edition (OALD 9), *Longman Dictionary of Contemporary English* 6th edition (LDOCE 6), *Collins Cobuild Advanced Learner's Dictionary* 8th edition (CCALD 8), *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* 2nd edition (MEDAL 2) and *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* 4th edition (CALD 4). The mentioned practice is analyzed according to two criteria: the form and content of dictionary definitions. The sample for the analysis includes a selected set of polysemous headwords belonging to three different parts of speech: nouns, verbs and adjectives. These entries are examined in each of the given dictionaries with the purpose of determining formats used for the formulation of sense definitions as well as models of approaching, interpreting and explaining word senses. The determined formats and models used in the five dictionaries are then compared. The main aims of the paper are to establish similarities and differences among defining styles and strategies employed in the examined dictionaries, to determine general characteristics of definitional practice in English pedagogical dictionaries as well as to gain an insight into their compliance with general principles of good definitional practice established in lexicographic theory. These

* This paper has been written within the project *Languages and Cultures in Time and Space* (178002) financed by The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

principles are related to consistency, informativity, precision, conciseness, relevance, simplicity and, finally, comprehensibility or accessibility of definitions. Also, user-friendliness of definitions in these dictionaries will be assessed.

2. DICTIONARY DEFINITIONS IN LEXICOGRAPHIC THEORY

In general terms, a dictionary definition can be regarded as a description of the semantic content of a lexeme. If a lexeme is polysemous, its semantic structure is represented by a system of dictionary definitions within its entry. In lexicographic theory, the formulation of definitions or the explanation of what words mean is considered as one of the most important as well as the most contentious aspects of lexicographic practice since lexical meaning is a complex issue whose description requires a specific instrument – a lexicographic definition. This issue becomes even more complex if we take into account the fact that a lexicographic definition is the one of a specific form, content and function and, what authors like Zgusta (1971), Landau (2001) and Solomonick (1996) strongly emphasize, it does not equal a logical definition.

Lexicographic theory has established a few general, guiding principles for the formulation of dictionary definitions.

Šipka (2006: 168) reminds us that a definition should not be underspecific, without enough information for a complete description and easy identification of the notion being defined. It should not be overspecific either since, in this case, it borders on encyclopedic definitions providing too much information, which makes it difficult for understanding. For the purpose of illustration, we cite Zgusta's (1971: 254) example of a definition for the word *verst* 'a Russian measure of length' considered as underspecific since it does not indicate the difference from other Russian measures of length, while the definition for the word *triangle* 'a figure that has three sides and three angles, the sum of which is 180 degrees' is overspecific in terms of lexicographic needs. Therefore, only the information relevant to a general speaker of the language in question should be included in a definition so that it would be more suitable to define the word *water* in a general-purpose dictionary as 'liquid as in rivers, lakes, seas and ocean' rather than 'the liquid that when pure consists of an oxide of hydrogen H₂O' (ibid.). It can be concluded that informativity and relevance are equally significant requirements for adequate sense defining.

A definition should not include words more difficult to understand than the word being defined, in which case a user has to reach for another dictionary definition in order to understand the one they are primarily interested in (Atkins and Rundell 2008: 412). This boils down to the requirement that a definition should not include archaic, dialectal, rare etc. words and polysemous words used in one of their atypical or peripheral senses, which is especially significant in terms of avoiding ambiguity. Hence, fulfilling the requirement of simplicity, a definition increases its explanatory power.

Landau (2001: 157-158) pays close attention to avoidance of circularity in dictionary definitions stating that a word cannot be defined by itself (e.g. *fear* cannot be defined as 'a state of fear') or by words from its own family (e.g. *beauty* cannot be defined as 'the state of being beautiful') unless the related word is independently defined.

The same author (2001: 166) claims that a definition should reflect the word class of the given entry, which means that a definition of a noun begins with a noun, that of an adjective with an adjective, etc. This also implies that the practice of sense defining used in a dictionary is expected to be consistent.

It is an undeniable fact that the space allotted to every dictionary definition is strictly limited so that saving space is one of top priorities in the process of forming a dictionary entry. Consequently, lexicographers should keep their definitions as brief as possible, but not at the cost of harming their clarity. Their task is to say the most using the smallest possible number of words. Thus, an adequate dictionary definition should be characterized by conciseness and precision that contribute to the avoidance of redundancy but retain comprehensibility.

Summarizing previously explained main and general principles of good definitional practice, it is possible to compile a list of fundamental requirements a properly formulated dictionary definition is to comply with: conciseness, simplicity, precision, comprehensibility/ accessibility, informativity, relevance and consistency. The fulfillment of these requirements can also be analyzed with reference to the choice of structures used for the formulation of a definition and models for approaching, interpreting and explaining word senses to dictionary users.

2.1. The form of a dictionary definition

The form of a definition refers to structures used for formulating the text of a definition and conveying information. Atkins and Rundell (2008: 431) remind us that lexicographers should be careful about the language they use to formulate a definition.

The traditional format of a dictionary definition is a phrase whose head belongs to the same part of speech as the headword being explained. Zgusta (1971: 258) describes this common or traditional format of definitions as the 'completely analytical one-phrase definition'. The following examples illustrate the mentioned traditional format of definitions:

chair *n.* a piece of furniture for one person to sit on, with a back, a seat and four legs (OALD 9)

beat *v.* to hit against something many times or continuously (LDOCE 6)

clever *adj.* intelligent or able to think quickly or intelligently in difficult situations (CALD 4)

The second very common format of dictionary definitions includes a list of single words, synonyms to the given headword, e.g.

nice *adj.* pleasant, enjoyable, or satisfactory (CALD 4)

sad *adj.* very bad or unacceptable (LDOCE 6)

This format is especially used in the case of abstract words, which are often difficult to be defined in the previously described traditional way or in smaller dictionaries in which space is quite limited (Jackson 2002: 94).

There are also cases in which a description of meaning is followed by one or more synonyms, e.g.

femur *n.* the long bone in the skeleton between the pelvis and the knee (synonym thighbone) (Svensen 2009: 241).

It is obvious that all the previously mentioned formats comply with the requirement of conciseness.

In 1987, a new format of dictionary definitions was introduced by *Collins Cobuild English Language Dictionary* consisting of a complete sentence so that this type of format is known as full-sentence definitions, e.g.

home *n.* Someone's home is the house or flat where they live.

beautiful *adj.* A beautiful person is very pleasant to look at.

The introduction of this new format was motivated by the intention to make dictionary definitions resemble ordinary speech, to make an explanation simpler and more comprehensible (Svensen 2009: 235). Actually, this format resembles a folk definition, such as the one for a sense of the word *erosion*: 'It's an erosion when they do something which infringes upon your personal freedom' (Stock 1986: 86). Therefore, a folk definition can be described as a casual explanation of a sense that one person familiar with a word offers to another in a conversation, like a parent to a child or a teacher to a student (Stock 1986: 81). The same author (1986: 86-88), arguing in favour of folk definitions, adds that these definitions are given in the context of a discourse due to which they are simpler, more memorable and characterized by immediacy without being burdened with typographical and other lexicographic conventions that might diminish accessibility. Overall, these definitions offer greater flexibility for lexicographers and a range of alternative defining styles to choose from. As for general principles of good definitional practice, this format has great potential for fulfilling the requirements of informativity, relevance, simplicity and, ultimately, comprehensibility.

Rundell (2006: 325) concludes that words almost never occur in isolation and, thus, they should not be defined in isolation either. However, the same author (2006: 326) points out several disadvantages of full-sentence definitions because of which, as he assumes, they have not been accepted by all dictionaries or, at least, by all learner's dictionaries. One of the main issues is that full-sentence definitions are usually longer than traditional definitions, which is a problem for print dictionaries that have limited space and, consequently, if they adopt this type of definitions, the total number of entries will have to be reduced. What is more, the greater length of the text might reduce its clarity and make it more demanding for users' understanding. Finally, Rundell (2006: 333) concludes that full-sentence definitions are a useful new defining strategy but that rigid adherence to it is not quite recommendable especially in the cases in which another strategy provides a more efficient explanation of meaning.

An obvious tendency in learner's dictionaries in recent years is to use another specific format of definitions – when-clauses. These definitions start with 'when' but they include a single clause without a main verb. Gefen and Kernerman (2010: 1329) consider that it is more useful to define the word *membership* as 'when you are a member of an organization' than by a traditional dictionary definition such as 'the state of being a member of a group ...' (OALD 9) or 'the fact of being a member of a club...' (MEDAL 2). However, Atkins and Rundell (2008: 444) express the opinion that this format of definitions might cause misinterpretations by users, especially in the case of word forms that can be used both as a noun and a verb (e.g. *delay* n. when someone or something has to wait (LDOCE 4) so that provided only with the definition, users have difficulties in identifying the part of speech of the given word. Furthermore, Lew and Dziemianko (2012) report on the results of their research which have shown that single-clause when-definitions give learners of English as a foreign language very little (if any) information about the syntactic class of a headword so that these definitions should be used only within a complete microstructure.

In conclusion, structures used in the contemporary lexicographic practice for the formulation of sense definitions range from single words and phrases, over clauses to full sentences. Each of these forms has its own advantages and disadvantages so that lexicographers have not agreed on the most adequate one or the one preferred in a good definitional practice. The analysis carried out in this paper will potentially reveal patterns of formats selection for sense defining in English learner's dictionaries.

2.2. The content of a dictionary definition

The content of a dictionary definition is significantly affected by its type that can be traditional or prototypical.

The traditional model of dictionary definitions is based on classical semantics and the general idea that each sense of a word can be described by a unique set of distinctive features necessary and sufficient to clearly demarcate the given concept from all the other members of the same class. Thus, a condition imposed on these definitions is to be as accurate as possible.

Traditional definitions typically consist of the part denoting the semantic category of the headword being explained (*genus proximum*) and additional information specifying unique features of this item by which it can be clearly differentiated from the other members of the same category (*differentia specifica*), e.g.

convertible *n.* a car with a folding or detachable roof (*Oxford Dictionary of English 2*) (Atkins and Rundell 2008: 414).

In this example, a car is the *genus proximum* stating the class which the given item belongs to, while the rest of the definition specifies its unique features.

Obviously, this type of definitions is completely suitable for explaining concepts with clear and sharp boundaries so that they are easily describable by a finite set of features, but the situation is more delicate with concepts representing borderline cases or the ones with a range of possible variations since, adhering to this model of defining, every possible instance should be defined. This would result in

too long and complex definitions or, on the other hand, vague and too general definitions. Therefore, the traditional model might contribute to greater precision and, possibly, informativity but only in specific cases previously explained.

The prototype model of definitions is based on principles of cognitive semantics or, in particular, the prototype theory according to which speakers of a language perceive and understand entities and concepts referring to the prototype, i.e. the typical representative of the given category. Discussing the prototype-based view of categories, Geeraerts (1989) points out that one of the main features of prototypical categories is that they are blurred at their edges, i.e. that they do not have clear boundaries. This means that it is not always possible to determine a set of necessary and sufficient distinctive features to define a category since their boundaries are blurred and there might be some borderline cases. It can be concluded that it is not possible to define every concept using the traditional type of definitions. Therefore, it might be more suitable to formulate a definition that shows the user what is typically the case and not what is necessarily the case. Bearing this in mind, we can conclude that a dictionary definition should describe the typical case or the typical member of a category on the basis of which dictionary users could recognize and interpret more peripheral or less typical cases, i.e. all other uses of the given sense. Thus, a definition should present the prototypical case allowing variations of it as well (Atkins and Rundell 2008: 418). This could be achieved by using 'etc.', 'typically', 'usually', 'especially', 'often', 'sometimes', 'for example', 'such as', 'e.g.' and similar expressions in the text of the definition (Svensen 2009: 225), e.g.

drop v. mention in passing, typically in order to impress (*Oxford Dictionary of English* 2)

drive v. to hit (a ball), especially from the tee and using a driver (*Chambers 21st Century Dictionary* 2)

window n. an opening in the wall or roof of a building, car, etc., usually covered with glass, that allows light and air to come in and people to see out; the glass in a window (OALD 9)

These are examples of the prototype model of definitions which describes essential features of the given entity or concept pointing out the typical case and enumerating typical referents, but also leaving some open space for possible variations (e.g. a window of a building, car, but also a room, envelope, etc.).

On the basis of all the previously said, the prototype model can be regarded as the one contributing to simplicity, relevance and, consequently, greater comprehensibility of definitions.

3. THE ANALYSIS OF DEFINITIONAL PRACTICE IN FIVE ENGLISH LEARNER'S DICTIONARIES

Taking into consideration pedagogical monolingual dictionaries of English, it can be indisputably claimed that five British learner's dictionaries have dominated the lexicographic market. Due to their pedagogical character and target users (teachers and learners of English as a foreign language), it can be justifiably expected that these five dictionaries pay close attention to their definitional practice in order to provide clear, precise and easily comprehensible definitions of senses.

This analysis has been carried out according to two criteria: the form and content of definitions. The form refers to syntactic structures used for the formulation of definitions, while the second criterion deals with the model of perceiving, interpreting and explaining word senses. The aim of the analysis is to determine formats and models of sense defining used in each of the dictionaries in question and, possibly, to establish the pattern for their choice. On the basis of such an analysis, it will be possible to gain an insight into general defining styles followed in the given dictionaries, to compare them as well as to determine which general principles of good definitional practice listed in the previous section of the paper they comply with.

The sample for the analysis includes polysemous nouns, verbs and adjectives (ten headwords¹ for each part of speech) since words with such a rich semantic structure are always a serious challenge for lexicographers and their skill to provide a clear and precise explanation for each sense in the given structure in the format of a dictionary definition. Simultaneously, these more complex systems of definitions provide a deeper and more thorough insight into a range of formats, structures, strategies, etc. used for explaining different senses of a word. The same sample is analyzed in each of the selected dictionaries.

3.1. The analysis of defining forms in the five English learner's dictionaries

The analysis of the formal aspect of definitional practice in all five learner's dictionaries has been focused on syntactic structures used for formulating sense definitions of headwords belonging to all three selected parts of speech. The results of the analysis presented in the table below form the basis for gaining a deeper insight into defining styles followed in the five learner's dictionaries.

PARTS OF SPEECH	DICTIONARIES					
		OALD 9	LDOCE 6	MEDAL 2	CALD 4	CCALD 8
	NOUNS	▪ noun phrase	▪ noun phrase ▪ when-clause	▪ noun phrase	▪ noun phrase ▪ non-finite (ing) clause	▪ full sentence
	ADJECTIVES	▪ adjective phrase ▪ preposition phrase ▪ non-finite (ing) clause	▪ adjective phrase ▪ non-finite (ing) clause ▪ full sentence	▪ adjective phrase ▪ non-finite (ing) clause ▪ full sentence	▪ adjective phrase ▪ preposition phrase ▪ non-finite (ing) clause ▪ full sentence	▪ full sentence
	VERBS	▪ non-finite (to-infinitive) clause ▪ full sentences	▪ non-finite (to-infinitive) clause ▪ full sentence	▪ non-finite (to-infinitive) clause ▪ full sentence	▪ non-finite (to-infinitive) clause ▪ full sentence	▪ full sentence

¹ The sample for the analysis includes polysemous headwords that belong to three parts of speech. The entries of these headwords display a variety of formats and models for sense defining. The analyzed nouns, verbs and adjectives are the following: *bank, care, clarity, confidence, head, heart, home, key, sensitivity, spirit; catch, drive, drop, escape, fly, look, say, see, think, walk; clever, deep, difficult, electric, good, hard, nice, sad, soft, transparent.*

As it can be seen in the table, depending on the part of speech a headword belongs to, a variety of structures is used for formulating definitions in the five learner's dictionaries including phrases, clauses (both finite and non-finite) and full sentences.

Four of the analyzed dictionaries (OALD 9, LDOCE 6, MEDAL 2 and CALD 4) most often use a noun phrase for defining senses of nouns. This is the traditional format of defining according to which a definition should have the form of a phrase whose head belongs to the same part of speech as the corresponding headword being defined. In the mentioned dictionaries, this format is especially frequent when the headword is a concrete noun. This observation is illustrated by definitions formulated in the mentioned dictionaries for the basic sense of the noun *head* (the head of a phrase is underlined in the examples), e.g.

- head** *n.* the part of the body on top of the neck containing the eyes, nose, mouth and brain (OALD 9)
 the top part of your body that has your face at the front and is supported by your neck (LDOCE 6)
 the top part of your body that has your brain, eyes, mouth etc. in it (MEDAL 2)
 the part of the body above the neck where the eyes, nose, mouth, ears, and brain are (CALD 4)

However, it can be claimed that such a practice is consistently followed only in OALD 9 and MEDAL 2 since they use this format regardless of the type of a noun (concrete or abstract) being defined. Their definitions often include conventional lexicographic formulae like 'the quality of', 'the ability to', etc. LDOCE 6 and CALD 4 sometimes deviate from this traditional practice especially in the case of abstract nouns defining their senses using clauses. LDOCE 6 resorts to definitions in the form of when-clauses, while CALD 4 formulates definitions as non-finite (ing) clauses, e.g.

- sensitivity** *n.* the quality of reacting quickly or more than usual to something (OALD 9)
 a tendency to have a strong physical reaction to something (MEDAL 2)
 having a strong physical reaction to something (CALD 4)
 when someone reacts badly to a particular food, substance, animal etc. and becomes ill (LDOCE 6)

It can be concluded that in a situation when a more complex content is to be explained, some learner's dictionaries decide to give simplicity and comprehensibility of explanation priority over consistency of practice. Hence, they do not strictly adhere to the conventional form seeking for a more efficient format and allowing themselves a wider range of options to choose from. For instance, when-clauses can be recognized as a folk-inspired format for sense definitions which LDOCE 6, obviously, uses in certain cases with the intention to make definitions more accessible to its users.

Taking into consideration the form of definitions, CCALD 8 differs from all the other analyzed learner's dictionaries since it uses a single format for all its sense definitions regardless of the part of speech a headword belongs to – a full sentence, e.g.

- head** *n.* Your head is the top part of your body, which has your eyes, mouth, and brain in it.

The use of this conversation-like format proves the intention towards greater simplicity and accessibility of the explanation.

The greatest variety of defining structures across the five dictionaries is employed in the task of describing senses of adjectives. These structures range from adjective and preposition phrases, through clauses to full sentences.

Except for CCALD 8, in all the other analyzed dictionaries, the traditional format of definitions is present so that adjective phrases appear as an option for describing senses of adjectives (the head of a phrase is underlined in the examples), e.g.

- difficult** *adj.* hard to do (LDOCE 6)
 not easy to do (MEDAL 2)
 not friendly, easy to deal with (CALD 4)

In some of the dictionaries, definitions can consist of only one or two synonymous adjectives, e.g.

- good** *adj.* convenient (MEDAL 2)

healthy or well (CALD 4)

However, the incidence of the traditional form is not quite high in the analyzed dictionaries.

OALD 9 and CALD 4 use a preposition phrase, though quite rarely, as another conventional defining form in the case of adjectives, e.g.

good *adj.* of high quality or an acceptable standard (OALD 9)

of a high quality or level (CALD 4)

The form more frequently used for describing senses of adjectives in the four dictionaries is the non-finite clause or, more precisely, the ing-clause, e.g.

electric *adj.* making people excited (OALD 9)

making people feel very excited (LDOCE 6)

producing strong feelings (CALD 4)

Another format for defining senses of adjectives present in the analyzed learner's dictionaries is the full sentence. The only dictionary that does not use this format for defining senses of adjectives at all is OALD 9. Therefore, it can be concluded that, in the case of adjectives as well, this dictionary strives to maintain consistency of its defining style so that it widens its range of possible defining formats only to a certain extent. In all the other dictionaries, the full sentence is the most frequently used format for defining senses of adjectives. As it has already been pointed out, this form is the only one used in CCALD 8. Several examples will follow to illustrate these observations:

transparent *adj.* If something is transparent, you can see through it. (LDOCE 6)

A transparent object or substance is clear or thin enough for you to see things through. (MEDAL 2)

If a substance or object is transparent, you can see through it very clearly. (CALD 4)

If an object or substance is transparent, you can see through it. (CCALD 8)

As the examples show, the definitional sentence often includes an if-clause, which makes the definition more conversation-like or folk-style. This can contribute to simplicity and accessibility of a sense description. However, this is not the only function of the if-clause within a definition. It provides contextual information, i.e. it provides an explanation of the typical usage of the given adjective. In this particular example, it lists typical referents of the given adjective or kinds of entities it typically describes (e.g. objects and substances). Thus, a full sentence as a definition format allows lexicographers to embed the headword in the typical context of its usage.

A greater uniformity of defining forms has been revealed in the case of verbs. The dominant form of these definitions in OALD 9, LDOCE 6, MEDAL 2 and CALD 4 is the to-infinitive clause that can be regarded as a conventional form in the case of verbs. The illustration contains definitions the four dictionaries use to describe the sense of the verb *drive* related to the act of operating a vehicle:

drive *v.* to operate a vehicle so that it goes in a particular direction (OALD 9)

to make a car, truck, bus, etc. move along (LDOCE 6)

to control a vehicle so that it moves somewhere (MEDAL 2)

to move or travel on land in a motor vehicle, especially as the person controlling the vehicle's movement (CALD 4)

The frequent use of clauses might indicate that this format is quite suitable for presenting necessary information about typical referents of verbs (in this particular case various vehicles), possibly the headword's collocational and colligational preferences, but which still contributes to maintaining conciseness of the explanation.

The full sentence as the second form used for defining senses of verbs is less frequently present in the four dictionaries, but this is the only form used in CCALD 8, e.g.

fly *v.* If a flag flies, or if you fly it, it is displayed, for example on a long pole. (OALD 9)

If a flag flies, or if you fly it, it is fixed to the top of a tall pole so that it can be easily seen. (LDOCE 6)

If you fly a flag, or if it flies, it is on the top of a pole or building. (MEDAL 2)

If you fly a flag or if it is flying, you display it at the top of a pole. (CCALD 8)

There are examples of full-sentence definitions including when-clauses as well, e.g.

fly *v.* When a bird, insect, or aircraft flies, it moves through the air. (CALD 4)

The obvious advantage of full-sentence definitions is reflected in the possibility of providing complete information about the verb's usage. For example, the if-clause in the previously listed definitions clearly shows that, in the given meaning, the verb *fly* can be used both transitively and intransitively (e.g. *you fly a flag / a flag flies*). Also, a full sentence allows enough space for presenting typical referents with which a verb is used, as in the definition of *fly* in CALD 4 (e.g. a bird, insect, or aircraft). Colligational preferences can be presented as well. For example, the following definition reveals that in the given sense the verb *begin* is to be followed by to-infinitive, e.g. 'To begin to do something means to start doing it.' (CCALD 8). Typical collocations can also be presented this way, such as *to drop voice* as it can be seen in the following definition for the verb *drop*: 'If your voice drops or if you drop your voice, you speak more quietly' (CCALD 8).

All previously said confirms Svensen's (2009: 236-239) division of full-sentence definitions into the contextualizing and the explanatory part. The contextualizing part contains the word being explained in the use that is typical syntactically or lexically including typical referents, collocations, colligations, etc. The explanatory part includes the main clause providing the very meaning of the headword in the context given in the contextualizing part.

The overall conclusion is that most of the analyzed learner's dictionaries follow the traditional format of defining only to a certain extent, i.e. they abandon this format when it is not efficient enough for explaining issues of greater complexity, such as senses of abstract nouns or senses of adjectives. In such cases, they widen their range of defining formats resorting to more complex forms such as clauses or even full-sentence definitions, which proves that they give comprehensibility of definitions priority over consistency and conciseness. They mostly adhere to the traditional format only in the case of verbs since it is suitable for including all necessary information about the verb's usage (typical collocations, colligations, transitivity, etc.). Among all the analyzed dictionaries, OALD 9 follows the traditional format most consistently. Its tendency is to maintain the traditional format to the largest possible extent. For example, even for explaining senses of adjectives, it does not use full-sentence definitions and only rarely does it use the mentioned format for describing senses of verbs. Still, the most prominent exception among the five learner's dictionaries, taking into account the formal aspect of sense defining, is CCALD 8. The form of its definitions is entirely consistent since it uses only full-sentence definitions. Obviously, its defining policy is to ensure consistency but also greatest possible informativity, precision, and, ultimately, comprehensibility at the cost of conciseness. Full-sentence definitions' usefulness proved to be twofold: they are more informal and conversation-like and they provide complete contextual information, which is justifiably expected to contribute to accessibility of sense descriptions.

3.2. The analysis of content of definitions in the five English learner's dictionaries

The analysis of this aspect of defining practice in the five learner's dictionaries has shown that each of them uses both the traditional and prototype model of sense definitions even within the same entry so that certain senses of a headword are described according to the traditional model, while others according to the prototype model.

Such examples can be found within the entry for the noun *bank* in all five dictionaries. Thus, LDOCE 6, MEDAL 2 and CCALD 8 define the basic sense of this noun using the traditional model, e.g.

bank *n.* a business that keeps and lends money and provides other financial services (LDOCE 6)

a financial institution that people or businesses can keep their money in or borrow money from (MEDAL 2)

a bank is an institution where people or businesses can keep their money (CCALD 8)

In these examples, the given sense is clearly described by a finite set of features starting with the genus proximum that denotes the general class to which the given entity belongs to, which is in this case

‘a business’ or ‘an institution’. The rest of the definition precisely lists specific features of this entity related to its function, which are sufficient for its clear demarcation from other entities belonging to the same class.

The same model is used for describing the senses of the same noun related to gambling in CCALD 8 and a type of slope in OALD 9:

bank *n.* In gambling, the bank is money that belongs to the owner and can be won by the players. (CCALD 8)

an artificial slope built at the side of a road, so that cars can drive fast around bends (OALD 9)

The genus proximum or the basic category of the first example is ‘money’, while of the second is ‘slope’. The rest of these definitions contains a precise set of features specific for the given senses.

However, within the same entry, all the five dictionaries adopt the prototype model as well. For example, the sense of *bank* related to machines is described in all the dictionaries using the prototype model, e.g.

bank *n.* a row or series of similar objects, especially machines (OALD 9)

a large number of machines, television screens, etc. arranged close together in a row (LDOCE 6)

a large number of things in a row, especially pieces of equipment (MEDAL 2)

a row of similar things, especially machines or parts of machines (CALD 4)

A bank of things, especially machines, switches, or dials, is a row of them, or a series of rows. (CCALD 8)

In these definitions, the description of the sense includes the essential information about the given sense (e.g. ‘arranged in a row’) and the prototypical case clearly pointed out by the expression ‘especially’. This prototypical case refers to the whole category the given entity typically belongs to (e.g. equipment) or its typical instances (e.g. machines, television screens, switches, dials, etc.). By reference to the typical case, users can identify and interpret possible variations and less typical uses of the given sense. Hence, such a definition does not include a set of necessary features, but a set of key features supported by the indication of the typical case.

As for adjectives, the traditional model is predominantly used in sense definitions. For instance, the basic sense of the adjective *soft* is defined in all the five dictionaries in the following way:

soft *adj.* changing shape easily when pressed (OALD 9)

not hard, firm, or stiff, but easy to press (LDOCE 6)

a soft substance is easy to press or shape and is not hard or firm (MEDAL 2)

not hard or firm (CALD 4)

Something that is soft is pleasant to touch, and not rough or hard. (CCALD 8)

These definitions exhaustively and precisely enumerate features necessary for clear differentiation of the described concept.

Within adjectival entries, the prototype model is used as well but to a significantly lesser extent. These definitions often include an indefinite list of typical instances of the category the given adjective describes, as in the following definitions, e.g.

soft *adj.* soft wind, rain etc. is not strong or unpleasant (MEDAL 2)

a soft job, life etc. is too easy and does not involve much work or hard physical work (LDOCE 6)

Alternatively, the whole category which the given adjective typically refers to is indicated, such as parts of the body in the following definition:

soft *adj.* Soft things, especially parts of the body, are not hard or rough and feel pleasant and smooth when touched (CALD 4)

In comparison to adjectives, prototype definitions are more frequently used within entries for verbs. An interesting illustration of this claim is the sense of the verb *drop* denoting the act of taking someone somewhere in a vehicle, which is in all five dictionaries described by a prototype definition, e.g. **drop** *v.* to stop so that somebody can get out of a car, etc. (OALD 9)

to take someone by car to a place and leave them there, especially on your way to another place (LDOCE 6)

to take someone to a place in a car, usually without getting out of the car yourself (MEDAL 2)

to take someone to a particular place, usually in a car, and leave them there (CALD 4)

If you drop someone or something somewhere, you take them somewhere and leave them there, usually in a car or other vehicle. (CCALD 8)

What is noticeable in these definitions is the fact that, although they are all formulated according to the same model, their focus is different, i.e. the prototypical case they point out includes different sense components. For example, OALD 9, CALD 4 and CCALD 8 emphasize the component of means so that the prototypical vehicle (a car) is pointed out (e.g. 'usually in a car') allowing variations as well (e.g. 'a car etc' or 'in a car or other vehicle'). However, in LDOCE 6 the prototypical case is focused on the component of direction ('especially on your way to another place'), while in MEDAL 2 the focus is on the component of manner ('usually without getting out of the car yourself').

Still, most frequently, the part of the definition describing the prototypical case includes the enumeration of usual referents leaving open space for other variations as well, as it can be seen in the definition for the sense of the verb *see* related to the act of watching something, e.g.

see v. to watch a game, television programme, performance, etc. (OALD 9)

to watch a television programme, play, film, etc. (LDOCE 6)

to watch something such as a film or television programme (MEDAL 2)

to watch a film, television programme, etc. (CALD 4)

If you see an entertainment such as a play, film, concert, or sports game, you watch it. (CCALD 8)

The tendency of using both models within the same entry is observed in the case of verbs as headwords as well. Therefore, in addition to the prototype model, there are traditional definitions in the entry for the verb *drop*. The sense related to the act of letting something fall is defined according to the traditional model in all five dictionaries, e.g.

drop v. to fall or make something fall deliberately (OALD 9)

to stop holding or carrying something so that it falls (LDOCE 6)

to deliberately let something fall (MEDAL 2)

to fall or allow something to fall (CALD 4)

If you drop something somewhere or if it drops there, you deliberately let it fall there. (CCALD 8)

In this particular example, the use of traditional model is expected since all essential components necessary for the clear demarcation of the concept are distinct, invariable and as such easily identified as a complete and finite set of features.

In conclusion, it is not possible to establish any pattern according to which the two defining models are used in the analyzed dictionaries except for the obvious preference for the traditional model in the task of defining senses of adjectives. The use of a particular model is not tied to any particular type of senses, such as abstract or concrete, central or peripheral. Thus, there has not been identified any strict criterion on the basis of which the five dictionaries select the type of model they use for a particular definition. However, the assumption based on the results of the analysis is that the traditional model is used when a particular sense is interpreted by definers as the one with clear, distinct boundaries as well as the one whose essential components are invariable so that it can be accurately and precisely described by a finite set of features. However, it can be noticed that this type, due to its inclination towards exhaustive enumeration of features, does not follow the principle of conciseness and simplicity but it contributes to precision of sense descriptions. On the other hand, it can be supposed that the prototype model is preferred when the given concept encompasses several possible variations or instances. In such a case, a definition according to the traditional model should list all instances and their features, which would make a definition either too long and detailed or vague. What is more, the traditional model would make

such definitions too difficult for mental processing by dictionary users. When the prototype model is used for the description of a particular sense, as we have seen in the analysis, different dictionaries might put into focus different aspects of the given prototypical case, for example its function, appearance, kinds, etc. In any case, this type of definitions gives simplicity and comprehensibility priority over absolute precision.

4. CONCLUSION

The analysis of formal characteristics of sense definitions in the five English learner's dictionaries has shown that four of them exhibit a considerable degree of similarity in their defining style, which is characterized by flexibility reflected in a range of possible structures used for the formulation of definitions (from phrases and clauses to full sentences). This flexibility actually results from balancing between consistent adherence to the traditional and conventional format of definitions and the efficient fulfillment of users' needs for clear and easily accessible definitions. The search for the most efficient explanation of a sense, in some cases, requires widening of the range of possible definition formats that deviate from the conventional one. These formats are often inspired by the style of folk definitions. Hence, most of the analyzed dictionaries have recognized the need for sacrificing absolute consistency of the form and its conciseness for the sake of greater accessibility of definitions. CCALD 8 is the only analyzed dictionary that does not conform to the observed practice since it uses only one format – full-sentence definitions. Its defining style is characterized by the intention of ensuring informative, precise and accessible sense explanations at the cost of their conciseness.

The observed flexibility of practice is present when the content of definitions is taken into consideration as well. All the dictionaries share the same practice reflected in the non-systematic and unpredictable use of two models of definitions, the traditional and prototype model. These two models are based on two different perceptions and interpretations of meaning since the traditional model is based on classical semantics, while the prototype model is based on cognitive semantics.

The conclusion that can be drawn from the analysis of a small sample of entries is that sense defining in the five English learner's dictionaries is based on the principle according to which simplicity and accessibility of definitions should be given priority over absolute and rigid consistency of practice. This is particularly obvious in the form of definitions, but such flexibility is justified since, as the analysis has shown, there cannot be selected a single format that can be regarded as the most suitable one for explaining all senses of all types of headwords. As it has been pointed out, CCALD 8 is the only dictionary that consistently uses a single format of definitions. Furthermore, in order to ensure the greatest possible accessibility of their definitions, i.e. to minimize mental effort that users have to invest in order to understand a definition, English learner's dictionaries use the prototype model of definitions in addition to the traditional one. On the basis of the analysis results, it can be assumed that the complete reliance on the prototype model would significantly decrease the mental effort that users have to put in while processing a definition of a sense. However, taking into account the content of sense definitions, none of the analyzed dictionaries has shown full compliance with principles of the contemporary lexicological theory.

REFERENCES

- Atkins, B.T.S., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Geeraerts, D. (1989). Prospects and Problems of Prototype Theory. *Linguistics* 27, 587-612.
- Gefen, R., Kernerman, A. (2010). Defining Dictionary Definitions for EFL Dictionaries. In: *Proceedings of the 14th EURALEX International Congress* (A. Dykstra, T. Schoonheim, eds.). Leeuwarden: Fryske Akademy, 1327-1332.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography. An Introduction*. London: Routledge.

- Landau, S.I. (2001). *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lew, R., Dziemianko, A. (2012). Single-Clause When-Definitions: Take Three. In: *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress* (R. Vatvedt Fjeld, J.M. Torjusen, eds.). Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, 997-1002.
- Rundell, M. (2006). More than one Way to Skin a Cat: Why Full-Sentence Definitions Have not Been Universally Adopted. In: *Proceedings of the 12th EURALEX International Congress* (E. Corino, C. Marello, C. Onesti, eds.). Torino: Edizioni dell'Orso, 323-337.
- Solomonick, A. (1996). Towards a Comprehensive Theory of Lexicographic Definitions. In: *Proceedings of the 7th EURALEX International Congress* (M. Gellerstam et al, eds.). Göteborg: Novum Grafiska AB, 481-488.
- Stock, P. (1986). The Structure and Function of Definitions. In: *Proceedings of the 2nd EURALEX International Congress* (M. Snell-Hornby, ed.). Tübingen: A. Francke Verlag, 81-89.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. The Hague, Paris: Mouton.

SOURCES

- Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. Fourth edition. (2013). Cambridge: Cambridge University Press. Available at: <http://dictionary.cambridge.org/>
- Chambers 21st Century Dictionary*. Second edition. (2007). London: Chambers Harrap Publishers. Available at: <http://www.chambers.co.uk/search.php?query=&title=21st>
- Collins Cobuild Advanced Learner's Dictionary*. Eighth edition. (2014). Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Collins Cobuild English Language Dictionary*. (1987). Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. Sixth edition. (2014). Harlow: Pearson Education, Longman. Available at: <http://www.ldoceonline.com/>
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. Second edition. (2007). Oxford: Macmillan Education. Available at: <http://www.macmillandictionary.com/>
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Ninth edition. (2015). Oxford: Oxford University Press. Available at: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
- Oxford Dictionary of English*. Second edition. (2005). Oxford: Oxford University Press.

ПРАКСА ДЕФИНИСАЊА ЗНАЧЕЊА У ПЕТ УЧЕНИЧКИХ РЕЧНИКА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

У овом раду представљена је анализа праксе дефинисања значења у пет енглеских педагошких речника на основу два критеријума: форме и садржине дефиниција. Узорак за анализу чинили су речнички чланци за по десет полисемичних именица, глагола и придева, јер такви сложени системи дефиниција у оквиру једног речничког чланка пружају јаснију и детаљнију слику о опсегу примењених формата, типова, модела или стратегија дефинисања значења. Циљ анализе био је поређење стилова и стратегија дефинисања значења у пет посматраних речника, као и утврђивање општих и заједничких карактеристика и принципа формулисања дефиниција у педагошким речницима енглеског језика у погледу доследности и униформности праксе, али и концизности, релевантности, прецизности, информативности, једноставности и, изнад свега, разумљивости дефиниција. Анализом је утврђено да посматрани речници испољавају значајну сличност по питању стила и стратегија дефинисања значења, како у контексту форме, тако и садржине дефиниција. Већина анализираних речника користи читав опсег различитих формата и синтаксичких структура за формулисање дефиниција што указује на флексибилност форме, која је резултат балансирања између доследног поштовања традиционалног и конвенционалног формата и постизања потпуне јасноће и разумљивости дефиниција. У погледу садржине, заједничка одлика праксе у свих пет речника је несистематична и непредвидива употреба два различита модела заснована на сасвим различитим перцепцијама

појма лексичког значења, што би се такође могло објаснити претходно објашњеном тежњом. Закључено је да општи принцип дефинисања значења у педагошким речницима енглеског језика налаже давање приоритета информативности и разумљивости дефиниција над ригидном систематичношћу и доследношћу праксе.

Кључне речи: лексикографија, енглески језик, ученички речник, дефиниција значења, форма, садржина.

Ана Халас
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
ana.halas@ff.uns.ac.rs

NOVI ENGLESKO-SRPSKI REČNIK SPORTSKIH TERMINA: MAKROSTRUKTURNE I MIKROSTRUKTURNE INOVACIJE*

Rad se bavi teorijskim i praktičnim aspektima novog izdanja *Englesko-srpskog rečnika sportskih termina*, koji je objavljen 2006. godine. S obzirom na obuhvat, *Novi rečnik* sadrži termine svih sportova koji su deo nastavnog plana i programa institucija visokog obrazovanja u oblasti sporta i fizičkog vaspitanja, sa ciljem da bude uvršten u obaveznu literaturu za učenje engleskog kao jezika struke na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja, u funkciji jednog od sredstava za sticanje englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije. S obzirom na obuhvat planiranog rečnika, njegovu namenu i potrebe savremenog korisnika, u radu su ponuđene određene makrostrukturne i mikrostrukturne inovacije postojećeg leksikografskog modela, koje su definisane na osnovu kontrastivne analize korpusa od približno 1000 termina u engleskom i srpskom jeziku. Suštinska novina je u tome što se planira elektronsko izdanje znatno obuhvatnijeg *Rečnika*, sa ciljem utemeljenije i trajnije standardizacije upotrebe sportskih termina u našoj jezičkoj zajednici.

Ključne reči : engleski jezik, leksikografija, leksikologija, srpski jezik, standardizacija, terminologija, sport.

1. UVOD

Deset godina od objavljivanja *Englesko-srpskog rečnika sportskih termina* (nadalje, *Rečnik*) u leto 2016. godine, predstavlja dovoljno dug period za kritičko promišljanje održivosti leksikografskog modela u svetlu izmenjenih potreba korisnika i najnovijih znanja o jeziku i struci. *Rečnik* je sastavljen na osnovu teorijskog modela ponuđenog u Milić (2004) koji se temelji na lingvističkom shvatanju termina i terminologije, što ga čini jedinstvenim u oblasti dvojezične terminološke leksikografije u našoj sredini. Leksikografske inovacije bile su dobro primljene u lingvističkoj i stručnoj javnosti, što je verovatno uticalo na uspešan plasman celokupnog tiraža od 500 primeraka. Tokom protekle decenije objavljeno je nekoliko radova koji sadrže osvrt ili kritičku ocenu *Rečnika* (up. Ćirić-Duvnjak 2013: 64; Milić 2011), kao i predloge za moguće inovacije u eventualnom *Novom englesko-srpskom rečniku sportskih termina* (nadalje, *Novi rečnik*) (up. Milić 2015b; 2016a). Težnja ka praktičnoj realizaciji dosadašnjeg istraživačkog rada u oblasti sportske terminologije, kao i sve važnija potreba sticanja englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije¹, te pedagoška funkcija osavremenjenog leksikografskog modela utrli su put donošenju konačne odluke krajem 2016. godine o pokretanju inicijative za izdavanje *Novog rečnika*.

Uvid u dvojezičnu leksikografiju za oblast sporta u svetu i u našoj sredini ukazuje na postojanje dva suprotna pravca. S jedne strane, to je okrenutost ka elektronskim izvorima u svetu (up. www.kicktionary.de), a, sa druge, nastavljjanje tradicije štampanih izdanja u našoj sredini. Analiza englesko-srpskih sportskih rečnika u nas tokom protekle decenije pokazuje da je sastavljanje takvih priručnika najčešće motivisano potrebom komunikacije na određenoj sportskoj manifestaciji (up. Stojković 2011), pri čemu

* * Ovaj rad nastao je u okviru projekta br. 178002 „Jezici i kulture u vremenu i prostoru” koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Prema terminu u Prčić (2011: 147) koji označava vrstu „jezičkog znanja koje se odnosi na valjanu upotrebu elemenata iz jezika davaoca u jeziku primaoca, koji s njim redovno dolazi u dodir” (Prčić 2011: 147).

su njihovi sastavljači po pravilu sportski stručnjaci. Valja takođe spomenuti da se odnedavno javlja i englesko-srpski pojmovnici sportskih termina u univerzitetskim udžbenicima, koji su motivisani potrebom usvajanja termina određenog registra na engleskom i srpskom jeziku (up. Madić i Popović 2016). Svi dostupni leksikografski izvori u celosti odražavaju prevaziđeno nelingvističko shvatanje terminologije, te se stiče utisak da nasleđena praksa (Milić 2015a: 15) ima čvrsto uporište u terminološkoj leksikografiji. Ilustracije radi, u najnovijem englesko-srpskom rečniku termina fudbala (Stojković 2011: 32), navodi se odrednica *cautioned* sa dva prevodna ekvivalenta u srpskom jeziku OPOMENUT i DOBITI ŽUTI KARTON, pri čemu se iza drugog prevodnog ekvivalenta navodi izvorni engleski oblik *shown a yellow card* koji ne postoji kao leksička odrednica. Međutim, sporno je da li odrednica *cautioned* može da ima status leksičke odrednice, s obzirom na činjenicu da prethodna istraživanja sportske terminologije (up. Milić 2015a: 4), kao i terminologije uopšte (up. Cabré 1999: 112), ukazuju na postojanje tendencije ka upotrebi imenica za označavanje pojmova u određenoj oblasti. Još više je sporan status odrednice *shown a yellow card*, budući da se ne radi o leksičkom polju, već o delu definicije pojma *caution* > OPOMENA (up. Milić 2006: 40). Navedeni primeri nedovoljnog poznavanja lingvistike, terminologije i leksikografije iznedrili su dodatni motiv za realizaciju projekta *Novog rečnika* za oblast sporta sa ciljem da se ponude standardizovani termini u skladu sa savremenim leksikografskim principima, kao i da se podstakne izrada sličnih priručnika za ostale oblasti. Polazeći od principa naučne zasnovanosti dvojezične leksikografije (Milić 2016a: 275), *Novi rečnik* se temelji na kontrastivnoj analizi korpusa od približno 1000 termina u engleskom i srpskom jeziku, koja je predmet sledećeg odeljka. U nastavku (Odeljak 3), ukratko je predstavljen postojeći *Rečnik* (Milić 2006). Odeljak 4 nudi makrostrukturne i mikrostrukturne inovacije u *Novom rečniku*, dok su završne napomene predmet poslednjeg 5. odeljka.

2. ANALIZA KORPUSA

246

Korpus sadrži približno 1000 termina četiri sporta (džudo, gimnastika, karate i tenis) u engleskom i srpskom jeziku, koji su preuzeti iz važećih pravilnika za suđenje na dva jezika, engleskih pojmovnika na internetu, stručne literature na srpskom jeziku (Bečanović i Stanković 2013; Madić i Popović 2016) i masterskih i seminarskih radova studenata koji se bave terminima određenog registra (Jonić 2015; Kolarić 2010). U cilju sticanja što potpunijeg uvida u postojeće stanje termina u srpskom jeziku, konsultovani su nastavnici na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu. U nastavku izlaganja sledi kratak osvrt na stvaranje termina u srpskom jeziku, te njihova kontrastivna semantička i morfosintaksička analiza u engleskom i srpskom jeziku, sa kritičkim osvrtom sa stanovišta principa standardizacije primenjenih u Milić (2006). Prilikom navođenja primera, engleski termini napisani su kurzivno, a srpski malim verzalom, dok simbol > označava pravac adaptacije (iz engleskog jezika u srpski), pri čemu je oznaka sporta obeležena spuštenim početnim slovom neposredno iza termina.

2.1. Stvaranje termina džuda, karatea, gimnastike i tenisa u srpskom jeziku

Analiza korpusa termina igara loptom (Milić 2004) pokazala je da se termini savremenih sportova u srpskom jeziku gotovo isključivo stvaraju adaptacijom termina iz engleskog jezika, što u ovom radu suštinski potvrđuje i analiza korpusa termina borilačkih veština, gimnastike i tenisa, mada ima izuzetaka koje valja spomenuti na ovom mestu.

Činjenica da je većina borilačkih veština nastala u Japanu, govori u prilog činjenici da su nazivi pojmova u registru džuda i karatea stvoreni na japanskom govornom području. Genealoška i tipološka razlika japanskog jezika, s jedne strane, i engleskog i srpskog, s druge, verovatno je bila jedan od razloga preuzimanja većine termina u ovim registrima iz izvornog jezika u engleski i srpski. Prema Milić i Kardoš (2016), adaptacija ovih termina prvobitno je izvršena u engleskom jeziku i uključuje transliteraciju i semantičku adaptaciju u odgovarajućem registru, dok su u srpski jezik preuzeti formalno i semantički adaptirani termini iz engleskog jezika, npr. *shiai-jo*_{DZ} > ŠIAI-DŽO (srp. POVRŠINA TAKMIČENJA). S obzirom

na neujednačen način pisanja japanskih polusloženica s jednom ili dve crtice, nužno je uskladiti takve oblike s normom ustanovljenom u Vasić, Prčić i Nejgebauer (2011: 11).

Stvaranje gimnastičkih termina u srpskom jeziku sledi složeniji put. S obzirom na poreklo, savremena gimnastika potiče iz Nemačke, Švedske i Češke, dok se njeni počeci u Srbiji vezuju za Sokolski pokret osnovan 1862. godine u Pragu. Međutim, gimnastika postaje sport u našoj sredini tek u XX veku kao izraz političke modernizacije (up. Timotijević 2006: 17). Budući da su ideju Sokolskog pokreta prvo prihvatili Slovenci i Hrvati, gimnastički termini u srpskom jeziku stvoreni su adaptacijom termina iz više jezika (up. Milić 2014: 67), usled čega je ovaj registar prepun „neobičnih izvedenica i kalkova koji su najverovatnije preuzeti iz nemačkog jezika, s obzirom na činjenicu da je gimnastika i nastala na nemačkom govornom području, iako je jezik koji je posredovao u nastanku gimnastičke terminologije u srpskom jeziku verovatno bio slovenački odakle je sokolska terminologija preuzeta u hrvatski i srpski” (up. Sedlaček 1966). Ilustrovano primerom, prevodni ekvivalent engleskog termina *backward uprise* u srpskom jeziku je *NAUPOR ZANJHOM*. Pri tome valja imati na umu da su gimnastički termini nastali na srpskohrvatskom jeziku, te da se upotrebljava veći broj hrvatskih reči koje bi se u današnje vreme mogle smatrati kroatizmima, npr. *scissors*_g > STRIŽ.

Prema Jonić (2015: 23), terminologija tenisa u srpskom jeziku takođe je nastala adaptacijom termina iz engleskog jezika, pri čemu se nazivi najčešće preuzimaju u sirovom obliku ili se doslovno prevode na srpski, npr. *drop shot* > DROP SHOT. Pored toga, veliki broj termina bio je predmet dvojne adaptacije preoblikovanjem² i prevođenjem, npr. *flat shot* > FLET-ŠOT, RAVAN UDARAC, što se može objasniti činjenicom da je tenis postao popularan tek odnedavno kad su srpski sportisti počeli da postižu značajnije uspehe, pri čemu se taj period poklapa sa novom ulogom engleskog jezika kao zajedničkog svetskog jezika. Naime, Panić Kavgić (2015) navodi dva skorija talasa ekspanzije interesovanja za tenis i naglog razvoja teniske terminologije: prvo – od 1985. do 1992. godine širom bivše Jugoslavije, a zatim, što je od većeg značaja za ovaj rad, u Srbiji od 2006. do danas.

Postojanje većeg broja teniskih termina sa varijantnim oblicima u srpskom jeziku, koji su posledica dvojne adaptacije engleskog termina (preoblikovanjem i prevođenjem) ukazuje na neopravdanost pozajmljivanja nekih naziva u srpski jezik, što upućuje na nužnost standardizacije ovog registra u srpskom jeziku (up. Milić, Jonić i Đurić Mojsilović 2015). Kao najnoviji doprinos standardizaciji teniske terminologije u srpskom jeziku, Panić Kavgić (2015) navodi nekoliko načina za stvaranje teniske terminologije na srpskom, po uzoru na izvorne termine iz engleskog jezika: prevođenje termina putem prevodnih postupaka direktnog prevođenja (npr. *advantage* > PREDNOST), strukturnog prevođenja, tj. kalkiranja (npr. *baseline* > OSNOVNA LINIJA), delimičnog kalkiranja (npr. *double break* > DVOSTRUKI BREJK), funkcijske aproksimacije (npr. *crosscourt shot* > DIJAGONALA), definicionog (opisnog) prevođenja (npr. *dead rubber* > MEČ BEZ TAKMIČARSKOG ZNAČAJA U DEJVIS / FED KUPU); ako je nužno – pozajmljivanje preoblikovanjem (npr. *winner* > VINER) ili, u ređim slučajevima, nultim preoblikovanjem (npr. *chip and charge* > CHIP AND CHARGE), te, kao posebno zanimljivo, stvaranje pseudoanglicizama (npr. KOREKCIJA, naspram *overrule*).

Na osnovu prethodnog izlaganja, može se zaključiti da poreklo sportova u značajnoj meri doprinosi neusaglašenosti postojećih termina s jezičkim standardom u srpskom, usled čega je nužno sprovesti postupak njihove standardizacije.

2.2. Semantička analiza korpusa

Polazeći od rezultata prethodnih istraživanja sportske terminologije (Milić 2004: 26; 2013: 79; 2015a: 3), koji su pokazali da su termini jednoznačni, te da polisemija nije obeležje terminološkog sistema, pogotovo pojedinačnog registra, analiza u daljem tekstu bavi se sinonimijom, antonimijom i hiponimijom.

² Prema terminu u Prčić 2011: 124 koji znači „preuzimanje novog oblika i njemu pridružene nove sadržine”.

2.2.1. Sinonimija

Sa stanovišta semantičke adaptacije, termini sva četiri uključena sporta po pravilu imaju samo jedno terminološko značenje. Stoga analiza sinonimnih odnosa pokazuje da ne postoje sinonimi koji se razlikuju po semantičkoj nijansi, te da je najčešći uzrok sinonimije u engleskom i srpskom jeziku skraćivanje i promena perspektive, kao što pokazuju sledeći primeri:

- (1) *adler*_G nasuprot *stoop circle rearward forward* > ADLER, ELEMENT TIPA ISKRETA (eponim nasuprot fraznom terminu);
- (2) *ashi-garami*_{DZ} nasuprot *AGR* > AŠI-GARAMI nasuprot POLUGA PREPLITANJEM NOGU nasuprot *AGR* (pun oblik termina nasuprot skraćenici);
- (3) *balance beam*_G nasuprot *BB* > GREDA (pun oblik termina nasuprot skraćenici);
- (4) *contest area*_{DZ} nasuprot *inner area* > BORILIŠTE nasuprot UNUTRAŠNJE POLJE (promena perspektive);
- (5) *flat shot*_T nasuprot *flat* > RAVAN UDARAC (pun naziv nasuprot skraćenom kao posledica elipse); i
- (6) *iron cross*_G nasuprot *cross* > RASPOR (pun oblik termina nasuprot skraćenom kao posledica elipse).

Polazeći od engleskog jezika, primer (1) u registru gimnastike ukazuje na postojanje eponima koji kod manjeg broja termina stoje nasuprot višečlanim terminima, što može da ukaže na to da je proces kojim su vlastite imenice stekle značenje u sportskoj terminologiji motivisan jezičkom ekonomijom, budući da jednočlana jedinica zamenjuje višečlanu. Primeri (2) i (3) ilustruju predstavljanje višečlanog termina skraćenicama sastavljenim od početnih slova sastavnih reči, a primeri (5) i (6) skraćivanje termina izostavljanjem reči (najčešće imenica u funkciji objekta) koje se podrazumevaju u kolokaciji unutar datog registra. Na kraju, primer (4) ilustruje drugi najčešći uzrok pojave sinonimije u određenom registru, koji je posledica promenjene perspektive.

Sa stanovišta kontrastivne analize, primetno je da se sinonimi nastali uvođenjem eponima preuzimaju iz engleskog jezika u srpski (1), što je prihvatljivo sa aspekta principa prozirnosti (Milić 2015: 10). Analiza primera (2) i (3) pokazuje da skraćenice sastavljene od početnih slova engleskih reči nemaju formalni korespondent u srpskom jeziku, te da su engleske skraćenice prevedene punim oblikom termina u srpskom jeziku, što je takođe u skladu sa zahtevom principa prozirnosti. Međutim, u srpskom se javlja i dodatni izvor sinonimije, koji je posledica dvojne adaptacije engleskog termina preoblikovanjem i prevodenjem ((2), (5) i (6)). Primeri koji su u engleskom jeziku nastali kao posledica elipse po pravilu nemaju formalni korespondent u srpskom ((4) i (5)), što je sasvim suprotno kad su u pitanju sinonimni parovi stvoreni usled promenjene perspektive, koji se po pravilu preuzimaju iz engleskog jezika u srpski (4).

2.2.2. Antonimija

Za razliku od sinonimije, termini, koji su pretežno imenice, imaju veliku sposobnost za uspostavljanje antonimnih odnosa na osnovu asocijacija suprotnosti i kontrasta (up. Gortan-Premk-2004: 122). Na osnovu korpusa, moglo bi se okvirno reći da broj antonima približno odgovara broju sinonima. Međutim, antonimi u engleskom i srpskom jeziku po pravilu su korespondentni, što može biti posledica činjenice da u sportskoj terminologiji preovlađuje komplementarna antonimija (up. Milić 2015: 4), tj. postojanje ili nepostojanje čega (up. Cruse 1968: 198), kao što pokazuju sledeći primeri.

- (7) *back somersault*_G nasuprot *forward somersault* > SALTO NAZAD nasuprot SALTO NAPRED;
- (8) *jogai*_{DZ} nasuprot *jonai* > IZVAN BORILIŠTA nasuprot UNUTAR BORILIŠTA.

2.2.3. Hiponimija

Budući da hiponimija predstavlja leksičku realizaciju hijerarhijskog ustrojstva pojmova u predmetnom registru, koji je nezavisan od jezičkog sistema, ona je u celosti korespondentna u engleskom i srpskom jeziku. Analiza leksičkih polja u grupama srodnih sportova u ovom korpusu ukazuje na izvesne razlike u odnosu na prethodnu analizu pet igara loptom (Milić 2004: 29).

Hijerarhijska struktura termina džuda i karatea koji spadaju u borilačke veštine deli se u četiri leksička polja sa sledećim hiperonimima³: *bout* > BORBA, *competition area* > BORILIŠTE, *equipment* > OPREMA i *refereeing* > SUĐENJE. Pošto se radi o dva različita sporta, pripadajući hiponimi u navedenim leksičkim poljima nisu isti, pri čemu najveća razlika postoji kod hiperonima BORBA. Dok u džudu preovlađuju različite tehnike bacanja (tehnike u stojećem stavu, nožne tehnike, parterne tehnike, zabranjene tehnike itd.), u karateu, to su blokovi, udarci rukom ili nogom i stavovi.

Primarna hiponimijska podela u registru gimnastike daje sedam hiperonima: *acrobatic gymnastics* > SPORTSKA AKROBATIKA, *aerobic gymnastics* > SPORTSKI AEROBIK, *gymnastics for all* > GENERALNA GIMNASTIKA, *men's artistic gymnastics* > MUŠKA SPORTSKA GIMNASTIKA, *rhythmic gymnastics* > RITMIČKA GIMNASTIKA, *trampoline gymnastics* > TRAMPOLINA i *women's artistic gymnastics* > ŽENSKA SPORTSKA GIMNASTIKA⁴. U daljoj podeli mogla bi se delimično primeniti hiponimijska struktura igara loptom (Milić 2004: 29), pri čemu bi postojala tri hiperonima: *equipment* > OPREMA, *execution* > IZVEDBA i *officials and official's signals* > SUDIJE I SUDIJSKI ZNACI. Međutim, logično je da se dublja hiponimijska struktura razlikuje u sedam gimnastičkih disciplina koje su predstavljene hiperonimima u primarnoj podeli, pri čemu najveća razlika postoji u leksičkom polju *execution* > IZVEDBA, budući da se svaka gimnastička disciplina sastoji od elemenata koji su specifični za svaku od njih.

Prema Jonić (2015: 19), tenis ima istu hijerarhijsku strukturu pojmova kao igre loptom (Milić 2004: 29) pošto spada u istu grupu sportova. U skladu s tim, tenis sadrži četiri hiperonima (*court* > TEREN, *equipment* > OPREMA, *officials and official's signals* > SUDIJE I SUDIJSKI ZNACI i *play* > IGRA), od kojih svaki sadrži određeni broj hiponima koji su specifični za registar tenisa, pri čemu se najveća razlika javlja u leksičkom polju *play* > IGRA. Dalja podela ovog leksičkog polja daje hiperonime koji imenuju vrste udaraca (*backhand* > BEKHEND, *drive volley* > DRAJV-VOLEJ, *forehand* > FORHEND, *half volley* > POLU-VOLEJ i sl.), zatim vrste grešaka (*foot fault* > PRESTUP, *touch* > DODIR MREŽE) i vrste servisa (*kick-serve* > KIK-SERVIS, *service winner* > SERVIS-VINER).

2.3. Morfosintaksička analiza korpusa

Prethodna istraživanja sportske terminologije (up. Milić 2015a: 4) ukazuju na postojanje tendencije ka upotrebi imenica za označavanje pojmova u određenoj oblasti, što znači da osnovna jedinica pojmovne strukture nekog domena ima lingvistički oblik imenice (up. Cabré 1999: 112). Rezultati analize ovoga korpusa potvrđuju dobijene podatke, pošto je broj odrednica koje nisu imenice manji od 10%. Analiza termina u registrima džuda i karatea ukazuje na izvesnu specifičnost, pošto su imenice pretežno japanske pozajmljenice u engleskom i srpskom jeziku, pri čemu su izvorno japanski termini pozajmljeni iz engleskog jezika u srpski. Kao što je već istaknuto u Odeljku 2.1, postojeći termini u ovim borilačkim veštinama nisu usklađeni s pravopisnom normom srpskog jezika, npr. *hidari-shizen-tai* > HIDARI-ŠIZEN-TAI. Slično odstupanje od pravopisnog standarda u srpskom jeziku postoji i u tenisu, npr. *drop shot* > DROP ŠOT, kao i u gimnastici, npr. *cossac jump* > KOZAK SKOK, što ukazuje na neophodnost standardizacije.

Analiza korpusa takođe pokazuje da u engleskom i srpskom jeziku preovlađuju frazne lekseme koje predstavljaju „hibridne leksičke jedinice koje su po svojoj formi sintagme” (Prčić 2016: 15), čime se potvrđuju rezultati kontrastivne analize terminologije igara loptom (up. Milić 2015a: 4). Međutim, to ne znači da svaka frazna leksema u engleskom jeziku ima formalni korespondent u srpskom, npr. *center of gravity* > TEŽIŠTE. Čak i kad su termini u oba jezika frazne lekseme, oni se u dubinskoj strukturi po pravilu razlikuju u engleskom i srpskom jeziku, pošto su u pitanju dva tipološki različita jezika (up. Milić 2015a: 6), npr. *code of points* > PRAVILNIK ZA SUĐENJE. Međutim, analiza postojećih prevodnih ekvivalenata ukazuje na izvesna odstupanja od morfosintaksičke norme u srpskom jeziku, što ukazuje na nužnost standardizacije.

³ Termin preuzet od Prčića (2016: 121), a izvorno prema engleskom terminu *hypernym* (Murphy 2003: 10), koji se u engleskom češće javlja pod nazivom *superordinate* (nadređena leksema) (up. Atkins i Rundell 2008: 132).

⁴ Prema klasifikaciji gimnastičkih disciplina na vebajtu FIGa <http://www.fig-gymnastics.com/site/>.

Na kraju, u analiziranom korpusu registrovana je neobična pojava funkcijskog pomaka koji je nastao u adaptaciji izvesnog broja japanskih pozajmljenica u engleskom i srpskom jeziku, tokom koje je došlo do promene vrste i kompleksnosti gramatičke strukture (jednočlana sintagma > višečlana klauza) izvornog japanskog termina. Na primer, *osaekomi*_{dz} > OSAEKOMI, ZAHVAT POČINJE (eng. *hold is on*), gde preoblikovani termin *osaekomi* u izvornom, japanskom jeziku spada u imenice, dok je prevodni ekvivalent u engleskom i srpskom prevodu klauza *hold is on* > ZAHVAT POČINJE. Međutim, s obzirom na činjenicu da je engleski jezik imao ulogu posrednika u adaptaciji termina borilačkih veština u srpskom jeziku (Odeljak 2.1), pomak je nastao prilikom adaptacije termina iz japanskog jezika u engleski odakle je termin preuzet u srpski.

U skladu s rezultatima ove analize postojeći leksikografski model, koji je predstavljen u sledećem odeljku, biće neznatno izmenjen, što je predmet Odeljka 4.

3. POSTOJEĆI ENGLESKO-SRPSKI REČNIK SPORTSKIH TERMINA

Englesko-srpski rečnik sportskih termina prvi je rečnik utemeljen na lingvističkom shvatanju termina, kao i prvi rečnik u kome su uključena novija teorijska znanja iz oblasti opšte i kontaktne lingvistike engleskog i srpskog jezika, terminologije i leksikografije. Leksikografski model temelji se na analizi korpusa (Milić 2004), koja je omogućila, ne samo uvid u stanje terminologije igara loptom u srpskom jeziku, već i konstruisanje modela standardizacije sportskih termina⁵ koji se sastoji od šest hijerarhijski složenih principa. To su: jednoznačnost, prozirnost, sistemnost, produktivnost, kratkoća i učestalost. Po ovom modelu izvršena je standardizacija termina pet igara loptom koje predstavljaju odrednice *Rečnika*, što ga takođe čini jedinstvenim u našoj sredini. Međutim, rukovodeći se mišljenjem Yonga i Penga (2007: 118) da štampani rečnici prosečno mogu da budu upotrebljivi deset godina, deceniju stara norma definisana na osnovu ograničenog korpusa sportskih termina, nužno podleže promenama u skladu s izmenjenim potrebama jezika, struke i korisnika. U vezi sa jezikom i leksikografijom, valjalo bi primeniti najnovija znanja iz oblasti kontaktne lingvistike (Furiassi, Pulcini i Rodriguez González 2012; Prčić 2014) i terminološke leksikografije (Milić 2015a; 2016a) utemeljene na komunikativnom pristupu (Yong i Peng 2007) koji polazi od korisnika, a odnedavno i na funkcijskom pristupu s naglaskom na profilu korisnika i vanjezičkoj situaciji (up. Agerbo 2016). Stručna oblast takođe je podložna promenama i iziskuje usklađivanje rečničke informacije s pravilima koja se menjaju, u proseku, svake četvrte godine. Na kraju, valja ispraviti i propuste i štamparske i druge greške, koje su uočene putem povratne informacije od korisnikâ. To se prvenstveno odnosi na preispitivanje statusa izvesnog broja leksičkih odrednica u registru američkog fudbala, koje bi trebalo izostaviti u *Novom rečniku* s obzirom na činjenicu da je osnovni izvor termina Pravilnik FIFE.

Prema tome, po objavljivanju rečnika nastupa faza učenja, negovanja i praćenja efikasnosti njegove upotrebe (Cabr  1999: 49; Prčić 2011: 247; Milić 2016a: 274), s ciljem da se postigne efektivnija standardizacija upotrebe termina u jezičkoj zajednici, kao i da rečnička informacija bude usklađena s najnovijim pravilima sportskog registra. Činjenica da to u štampanom rečniku iziskuje objavljivanje novog izdanja i znatna finansijska sredstva govori u prilog elektronskom izvoru koji se može menjati, dopunjavati i unapređivati u kraćem periodu i s manjim troškovima. U cilju jasnijeg prikaza neophodnih inovacija, u ovom odeljku ukratko je predstavljen postojeći model leksikografske kodifikacije sportskih termina (Milić 2006), s napomenom da je detaljniji prikaz ponuđen u Milić (2015a; 2016a).

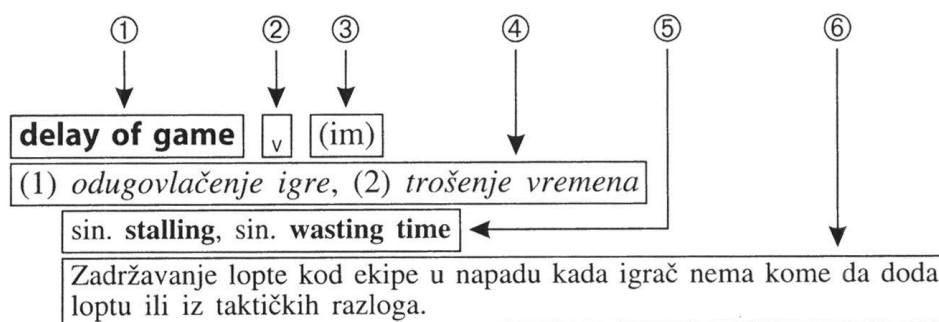
⁵ Model je detaljno predstavljen u Milić 2015a.

3.1. Makrostruktura postojećeg *Englesko-srpskog rečnika sportskih termina*

Postojeći *Rečnik* je štampani izvor formata A5, sa 224 stranice i približno 1300 odrednica. Odrednice spadaju u registar pet igara loptom koje se izučavaju kao posebni nastavni predmeti na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu: fudbal, košarka, odbojka, rukomet i vaterpolo. U skladu sa tipologijom Zguste (1971: 197), *Rečnik* je: sinhroni, pošto obuhvata savremene termine; deskriptivni, sa elementima preskriptivizma, pošto nudi standardizovane termine u srpskom jeziku; dvojezični (englesko-srpski); i srednji po obuhvatu. Pored centralnog dela sa alfabetski poređanim odrednicama, *Rečnik* sadrži i „Reč unapred“, „Vodič kroz rečnik“ i spisak literature, koji se nalaze na početku, kao i „Dodatak“ sa kratkim opisom igara loptom i slikama terena, na kraju.

3.2. Mikrostruktura *Rečnika*

Rečnička odrednica sadrži šest elemenata (Slika 1), koji su ilustrovani primerom preuzetim iz uputstva „Vodič kroz rečnik“ na stranici 9 (Slika 1). To su: (1) engleski termin, (2) oznaka sportske discipline, (3) gramatička vrsta reči, (4) srpski termin(i), (5) unakrsno upućivanje na sinonim, antonim i jezičku varijantu i (6) definicija značenja. Kratak opis svih šest elemenata predstavljen je u nastavku izlaganja.

Slika 1. Mikrostruktura tipske odrednice u postojećem *Rečniku*

ENGLESKI TERMINI (1) u registru pet igara loptom istaknuti su crvenim fontom *Ariel bold*, dok je ostatak teksta odštampan crnim fontom *Times New Roman*. Odrednice su složene alfabetskim redosledom.

OZNAKA SPORTSKE DISCIPLINE (2) predstavlja spuštено početno slovo naziva igre loptom, koje je navedeno neposredno iza engleskog termina. Ako termin pripada registru samo jedne igre, oznaka je navedena samo iza engleskog termina. Ukoliko se isti termin upotrebljava u drugim igrama, ova oznaka se navodi i iza prevodnog ekvivalenta ili ekvivalenata, sinonima, antonima i definicija značenja. Oznaka se ne navodi iza manjeg broja odrednica koje se upotrebljavaju u svim igrama loptom.

GRAMATIČKA VRSTA REČI (3) sadrži skraćenice za četiri vrste reči: glagole (gl), imenice (im), prideve (prid) i priloge (pril), koje su istovetne za jednočlane i frazne termine. Ukoliko isti engleski termin ima funkciju imenice i glagola, odrednica se navodi dva puta, što je istaknuto spuštenim simbolima 'A' i 'B' neposredno ispred odrednice. Ista oznaka se navodi i kada se radi o homonimnom terminu, npr. $_{A}post_{F,R,V} > STATIVA$, $_{B}post_{K} > CENTAR$ i $_{C}post_{O} > STUB$ (vidi Sliku 2).

SRPSKI TERMINI (4) napisani su kurzivom. Ako postoji samo jedan termin, ne navodi se numerička oznaka koja se javlja samo ako se radi o varijantnim terminima u srpskom jeziku, pri čemu su varijante poređane po stepenu usklađenosti sa predloženim principima standardizacije. Numeričke oznake su: (1) za standarni termin, odnosno (2), (3) ili (4) za varijantne termine. Ukoliko postoje oblici za muški i ženski rod, oni se odvajaju zapetom, pri čemu se prvo navodi oblik za muški rod.

UNAKRSNE UPUTNICE (5) navode se za sinonime, antonime i jezičke varijante. Sinonimi su predstavljeni skraćenicom 'sin.' i uključuju reči sličnog, mada ne obavezno istovetnog, značenja. Antonimi su predstavljeni skraćenicom 'ant.' i uključuju reči suprotnog značenja. Jezičke varijante uključuju samo

oblike koji imaju drukčiji način pisanja u britanskom i američkom engleskom jeziku. Predstavljene su spušenim simbolima £ (britanski engleski) i \$ (američki engleski) neposredno iza odrednice.

DEFINICIJA ZNAČENJA (6) sastoji se od jedne rečenice u kojoj su objašnjene osnovne karakteristike pojma. Primenjen je model definicije 'od opšteg ka posebnom' (eng. *genus-and-differentia*), po kome se prvo navodi hiperonim, a potom posebna obeležja po kojima se termin razlikuje od ostalih članova u istoj kategoriji (up. Atkins i Rundell 2008: 436). Na osnovu analize korpusa, izdvojeno je pet hiperonima. To su: teren, oprema, sudije i sudijski znaci i igra, čiji hiponimi u daljoj podeli postaju hiperonimi prema izvesnom broju hiponima.

4. NOVI ENGLESKO-SRPSKI REČNIK SPORTSKIH TERMINA

Period od deset godina od objavljivanja prvog *Rečnika* koji nudi standardizovane termine u registru pet igara loptom, doneo je sa sobom izvesne promene u okviru samih registara, kao i nove potrebe korisnikâ koji se sve više oslanjaju na elektronske izvore. Analiza korpusa termina novih sportova takođe ukazuje na potrebu uključivanja najnovijih znanja iz oblasti jezičkih kontakata engleskog, srpskog i drugih jezika, kao i na problem standardizacije ustaljenih termina koji nisu usklađeni s jezičkom normom u srpskom. Stoga je u ovom odeljku ponuđen predlog *Novog rečnika*, sa naglaskom na makrostrukturnim i mikrostrukturnim inovacijama definisanim na osnovu analize korpusa i u skladu s principima savremene dvojezične terminološke leksikografije (Milić 2015b; 2016a).

4.1. Makrostruktura *Novog rečnika*

Makrostrukturne inovacije počinju od samog naslova. S obzirom na povećan obuhvat budućeg rečnika koji iziskuje izvesne modifikacije mikrostrukture postojećeg *Rečnika*, *Novi rečnik* će biti objavljen pod naslovom *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Pored odrednica u registru pet igara loptom, biće uključene odrednice deset novih sportova koji se izučavaju kao nastavni predmeti na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu. Na osnovu analize novih sportova, može se dati približna procena obuhvata od ukupno 4500 odrednica. Tipološka svojstva *Novog rečnika* izmenjena su u odnosu na postojeći rečnik samo u domenu obuhvata. Prema tome, *Novi rečnik* je: sinhroni, deskriptivni s elementima preskriptivizma, dvojezični (englesko-srpski), i veliki po obuhvatu.

Međutim, suštinska novina jeste funkcija i format planiranog izdanja. Polazeći od rezultata novijih istraživanja u oblasti englesko-srpskih jezičkih kontakata koji ukazuju na činjenicu da je sve intenzivnije leksičko pozajmljivanje motivisano ne samo potrebom komunikacije u struci, već i potrebom društvenog prestiža (Prčić 2011; 2014), *Novi rečnik* bio bi uvršten u obaveznu literaturu za učenje engleskog kao jezika struke na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja, u funkciji jednog od sredstava za sticanje englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije (Milić i Kardoš 2016; Milić 2016b). S obzirom na novu funkciju budućeg rečnika, kao i veliki broj odrednica i sve intenzivniju okrenutost korisnika ka izvorima na internetu, *Novi rečnik* se planira kao elektronsko izdanje Filozofskog fakulteta i Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu, utemeljeno na udruženom naporu jezičkih, sportskih i informatičkih stručnjaka. Pored toga, *Novi rečnik* u elektronskom formatu bio bi dostupan besplatno, u okviru Digitalne biblioteke Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, svim zainteresovanim korisnicima, kako onima iz oblasti sporta, tako i onima koji na bilo koji drugi način dolaze u vezu sa sportom, čime bi se doprinelo većoj i trajnijoj standardizaciji upotrebe ovih termina u našoj jezičkoj zajednici.

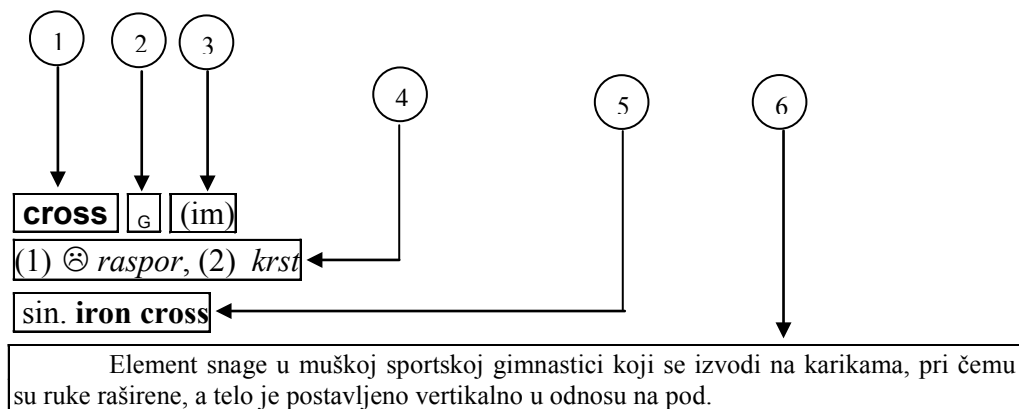
4.2. Mikrostruktura *Novog rečnika*

Mikrostruktura postojećeg *Rečnika* suštinski se neće menjati u *Novom rečniku*. Zadržava se svih šest elemenata sa neznatnim izmenama u vezi sa oznakom registra, definicijom značenja i obeležavanjem ustaljenih termina koji odstupaju od srpskog jezičkog standarda.

S obzirom na činjenicu da ukupan broj termina u *Novom rečniku* dostiže cifru od 4500 odrednica, znatno se povećava broj skraćenica koje predstavljaju pojedinačne sportske discipline. Polazeći od kriterijuma predusretljivosti prema korisniku koji očekuje brzo nalaženje tražene informacije, veliki broj skraćenica nije poželjan, pošto iziskuje dodatni napor korisnika da protumači njihovo značenje. Stoga se u *Novom rečniku* planira kompromisno rešenje s manjim brojem skraćenica koje treba da imenuju grupe srodnih sportova. To konkretno znači da postoje samo četiri skraćenice koje upućuju na određeni registar. To su: ‘_A’ atletika, ‘_{BV}’ borilačke veštine, ‘_G’ gimnastika i ‘_{IL}’ igre loptom. Ova izmena nužno povlači za sobom i izmene mikrostrukture postojećeg *Rečnika* u kome skraćenice postoje za pojedinačne igre loptom.

Smanjivanjem broja skraćenica u funkciji određivanja registra smanjuje se preciznost informacije o odrednici, čime bi se narušio leksikografski princip predusretljivosti prema korisniku. Da bi se to izbeglo, informacija o pojedinačnim registrima u *Novom rečniku* činiće sastavni deo definicije značenja, pri čemu to neće uticati na izmenu njenog tipa – od opšteg ka posebnom. Na primer, odrednica *scissors* > STRIŽ, MAKAZICE u *Novom rečniku* bila bi definisana na sledeći način: „Gimnastički element u muškoj i ženskoj gimnastici, koji se izvodi na konju s hvataljkama ili u parteru, kada se noge pomeraju napred-nazad i s jedne strane na drugu”.

Na kraju, treća inovacija odnosi se na kodifikaciju ustaljenih srpskih termina koji odstupaju od jezičkog standarda. Ova izmena podstaknuta je rezultatima analize gimnastičkog registra, koji ukazuju na veliki broj termina koji sadrže neobične polimorfemske i neprozirne reči u srpskom jeziku. Budući da izvestan broj termina nije usklađen sa jezičkim standardom u srpskom, i da su ti termini, uprkos tome, postojani u stručnoj literaturi i govornom jeziku struke, njihova leksikografska kodifikacija iziskuje poseban pristup. Iako njihova postojanost govori u prilog tome da im se dodeli status standardnih termina, neusklađenost s jezičkim standardom u srpskom predstavlja valjan razlog da se dovede u pitanje čak i status varijantnih termina. U skladu s planiranim tipološkim profilom *Novog rečnika* koji uključuje elemente preskriptivnosti, nužno je korisnicima skrenuti pažnju na neprihvatljivost takvih oblika, posebno ako se ima u vidu pedagoška funkcija *Novog rečnika* (Milić 2016b). Po uzoru na način obeležavanja neprihvatljivih pravopisnih oblika u Vasić, Prčić i Nejgebauer (2011: 14), kompromisno rešenje u ovoj situaciji moglo bi biti upotreba prigodnog emotikona ispred standardnog termina (1) koji nije usklađen s jezičkim standardom u srpskom, iza koga je ponuđen jezički ispravan oblik termina s oznakom (2). Navedene inovacije ilustrovane su na Slici 2.

Slika 2. Mikrostruktura tipske odrednice *Novog rečnika*

Usporedna analiza odrednice u postojećem *Rečniku* (Slika 1) i odrednice u *Novom rečniku* (Slika 2) pokazuje da mikrostrukturne inovacije *Novog rečnika* zahvataju sledeće elemente: oznaku registra (2), srpske termine (4) i definiciju značenja (6). Oznaka registra ‘*g*’ sada predstavlja grupu sportskih disciplina koja obuhvata discipline koje se uče u sklopu nastavnog predmeta Gimnastika na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu. To su: muška i ženska sportska gimnastika, ritmička gimnastika i aerobik. Druga izmena odnosi se na prikaz standardizovanih termina u srpskom jeziku u registru gimnastike. Status standardnog termina u srpskom jeziku ima ustaljeni oblik RASPOR ispred koga se dodaje emotikon kojim se ukazuje na neusklađenost termina sa jezičkim standardom. Pošto je standardni termin neprozirna reč u srpskom jeziku, ponuđen je i varijantni oblik KRST koji bi bio prihvatljivo rešenje sa stanovišta jezičke norme. Na kraju, treća izmena javlja se u definiciji značenja u kojoj se sada navodi sportska disciplina u okviru grupe srodnih sportova. U skladu s tim, u definiciji odrednice na Slici 2 dodat je tekst „u muškoj sportskoj gimnastici“.

5. ZAVRŠNE NAPOMENE

Rad se bavi teorijskim i praktičnim aspektima *Novog englesko-srpskog rečnika sportskih termina*, pri čemu je primenjena kontrastivna analiza korpusa koji sadrži približno 1000 sportskih termina u engleskom i srpskom jeziku. Rezultati analize pokazuju da je leksikografski model postojećeg *Rečnika* (Milić 2006) primenljiv u celosti uz izvesne makrostrukturne i mikrostrukturne inovacije u skladu s novim potrebama korisnika, novom funkcijom planiranog rečnika kao jednog od sredstava za sticanje englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije i specifičnih potreba standardizacije termina pojedinih sportova. Sledstveno tome, na nivou makrostrukture, *Novi rečnik* se planira kao elektronsko izdanje Filozofskog fakulteta i Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu, s besplatnim pristupom, koje sadrži odrednice svih sportova koji se izučavaju na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu. Povećan broj odrednica u odnosu na obuhvat postojećeg *Rečnika* nameće potrebu za smanjivanjem broja skraćenica koje upućuju na određeni registar, što povlači za sobom mikrostrukturnu inovaciju uvođenja skraćenice za grupe srodnih sportova, pri čemu se informacija o pojedinačnim sportovima dodaje u definiciji značenja. Kontrastivna analiza korpusa u ovom radu takođe ukazuje na potrebu posebne kodifikacije ustaljenih odrednica koje odstupaju od jezičkog standarda u srpskom, usled čega se na nivou mikrostrukture predlaže uvođenje simbola za neprihvatljivi pravopisni ili gramatički oblik.

LITERATURA

- Agerbo, H. (2016). The Incorporation of Specialised Data in Lexicographical Meaning Explanations: A Discussion Based on Sports and Fitness Terms. *Lexicos* 26, 1-35.
- Antia, B. E. (2000). *Terminology and Language Planning: An Alternative Framework of Practice and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Atkins, B. T., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Bečanović, Ž., Stanković, N. (2013). *Karate*. Banja Luka: Markos.
- Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, Methods, and Applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čirić-Duvnjak, K. (2013). Uloga anglicizama u sportskoj terminologiji srpskog jezika. *SPORT – Nauka i praksa* 3 (1), 63-70.
- Furiassi C., Pulcini, V., Rodríguez González, F. (eds.). (2012). *The Anglicization of European Lexis*. Amsterdam: Benjamins. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gortan-Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, 1. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Jonić, Ž. (2012). *Teniski termini u engleskom jeziku i njihovo prevođenje na srpski*. Neobjavljen masterski rad. Novi Sad: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.

- Kicktionary. The multilingual electronic dictionary of football language.* Retrieved from www.kicktionary.de/.
- Kolarić, A. (2010). *Terminologija sportskog plesa u engleskom i srpskom jeziku: teorijski i praktični aspekti.* Neobjavljen masterski rad. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Madić, D., Popović, B. (2015). *Vežbe na spravama i tlu (osnove praktičnog rada).* Novi Sad: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.
- Milić, M. (2004). *Termini igara loptom u engleskom jeziku i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom.* Neobjavljena magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Milić, M. (2006). *Englesko-srpski rečnik sportskih termina.* Novi Sad: Zmaj.
- Milić, M. (2011). Hindsight analysis of a bilingual dictionary of standardised sports terms. In: *The First International Conference on English Studies: English Language and Anglophone Literatures Today (ELALT). Proceedings* (I. Đurić Paunović and M. Marković, eds.). Novi Sad: Faculty of Philosophy, 260-269.
- Milić, M. (2013). Stvaranje, standardizacija i kodifikacija sportske terminologije u srpskom jeziku. U: *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji* (N. Silaški i T. Đurović, ur.). Beograd: CID, 77-90.
- Milić, M., Tumin, D. (2014). Metaforički gimnastički termini u engleskom jeziku i njihovo prevođenje na srpski. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 4-2* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 65-76.
- Milić, M. (2015a). Creating English-based sports terms in Serbian: Theoretical and practical aspects. *Terminology* 21 (1), 1-22.
- Milić, M. (2015b). Principles of compiling an English-Serbian dictionary of sports terms in the modern anglo-globalized world. *ESP Today: Journal of English for Specific Purposes at Tertiary Level* 3 (2), 180-195.
- Milić, M. (2016a). Principi sastavljanja dvojezičnih terminoloških rečnika: englesko-srpski rečnik sportskih termina. U: *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa* (S. Ristić, I. Lazić Konjik i N. Ivanović, ur.). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 273-286.
- Milić, M. (2016b). An English-Serbian dictionary of sports terms as an aid to teaching standardization of English-based sports terminology in Serbian. In: *English Studies Today: Prospects and Perspectives. Selected Papers from the Third International Conference English Language and Anglophone Literatures Today (ELALT 3)* (B. Vujin and M. Radin-Sabadoš, eds.). Novi Sad: Faculty of Philosophy, 369-381.
- Milić, M., Jonić, Ž., Đurić Mojsilović, I. (2015). Creation of English-based Tennis Terms in Serbian. *Exercise and Quality of Life. EQOL Journal of Science in Sport* 7 (1), 31-38.
- Milić, M., Kardoš, A. (2016). Lingvistički aspekti izvorno japanske terminologije borilačkih veština u engleskom i srpskom jeziku. Usmeno izlaganje. *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura”*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Murphy, L. M. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Panić Kavgić, O. (2015). Terminologija vezana za oblast tenisa na engleskom i srpskom jeziku. Usmeno izlaganje. *Međunarodna konferencija „Jezici i kulture u vremenu i prostoru 5”*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom.* 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, T. (2014). Building contact linguistic competence related to English as *the* nativized foreign language. *System* 42, 143-154.
- Prčić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči,* 3. elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Sedlaček, I. (1966). *Terminologija prostih vežbi sa terminološkim rečnikom i 342 crteža.* Beograd: Sportska knjiga.
- Stojković, M. (2011). *Englesko-srpski-engleski Football A-Z.* Beograd: Miroљub Stojković.
- Timotijević, M. (2006). *Sokoli Čačka.* Čačak: Narodni muzej Čačak.
- Vasić, V., Prčić, T. i Nejgebauer, G. (2011). *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama,* 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj.
- Yong, H. i Peng, J. (2007). *Bilingual Lexicography from a Communicative Perspective.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Co./Philadelphia: John Benjamins North America.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography.* Prague: Academia; The Hague & Paris: Mouton.

NEW ENGLISH-SERBIAN DICTIONARY OF SPORTS TERMS:
MACROSTRUCTURAL AND MICROSTRUCTURAL INNOVATIONS

Summary

The paper deals with theoretical and practical aspects of a new issue of English-Serbian Dictionary of Sports Terms (*Englesko-srpski rečnik sportskih termina*) first published in 2006. Concerning its size, the new Dictionary includes terms of all sports forming part of the curricula of high education institutions in the field of sport and physical education, with an aim to be included in the basic literature for learning ESP (English for Specific Purposes) at the Faculty of Sport and Physical Education in Novi Sad, as one of the teaching resources for building English-Serbian contact linguistic competence. With reference to the size of the planned dictionary, its purpose and the requirement of the contemporary user, the paper offers certain macrostructural and microstructural innovations of the existing lexicographic model (Milić 2006) that have been defined on the basis of a contrastive analysis of the wordlist containing approximately 1000 terms in English and Serbian. The presentation is divided into five sections. Following the Introduction, Section 2 deals with a contrastive analysis of the corpus, Section 3 outlines the existing English-Serbian Dictionary of Sports Terms, Section 4 offers macro/microstructural innovations in the new lexicographic model, whilst the last, Section 5, summarizes the conclusions.

Key words: English, lexicography, lexicology, Serbian, standardization, terminology, sport.

Mira Milić
University of Novi Sad, Serbia,
Faculty of Sport
and Physical Education
mmilic@uns.ac.rs

Olga Panić Kavgić
University of Novi Sad, Serbia,
Faculty of Philosophy
olgapk@sbb.rs

Aleksandra Kardoš
University of Novi Sad, Serbia,
Faculty of Philosophy
sandra.kardosh@gmail.com

MICHELE PAOLINI

RIFERIMENTI DANUBIANO-BALCANICI NEL *DIZIONARIO DELLA LINGUA ITALIANA* DI NICCOLÒ TOMMASEO E BERNARDO BELLINI

Il *Dizionario della lingua italiana* di Niccolò Tommaseo e Bernardo Bellini si presenta oggi come “il miglior dizionario di tutta la tradizione italiana” (Marazzini, 2004, p. 255). Il dalmata Tommaseo viene chiamato alla direzione dell'impresa dall'editore torinese Giuseppe Pomba, figura la cui importanza va oltre la funzione puramente organizzativa. Tommaseo opera in continuità con i suoi interessi verso i fatti della contemporaneità europea, le cronache scientifiche e politiche, la società, il dato etnografico. In questo contesto si situano i riferimenti del *Dizionario* al mondo danubiano-balcanico. Questo lavoro si propone di evidenziarne alcune caratteristiche rilevanti, partendo dai riscontri ottenuti grazie alle interrogazioni effettuate mediante il motore di ricerca messo a disposizione dalla versione elettronica dell'opera (www.tommaseobellini.it).

Parole chiave: lessicografia, dizionario, enciclopedia, Balcani, Tommaseo.

1. PREMESSA

Il nostro lavoro si ricollega idealmente al panorama dei materiali che sono a suo tempo confluiti, con l'occasione del bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo, nel convegno veneziano svoltosi dal 23 al 25 gennaio 2003 con il titolo “Patrie e nazioni nell'Europa mediterranea: italiani, corsi, greci, illirici”. La successiva pubblicazione degli Atti, a cura di Francesco Bruni, (Antenore, Roma-Padova, 2004) modificava nel titolo il sintagma “Patrie e nazioni” in “Popoli e nazioni”, più consona a riassumere la posizione del cattolico Tommaseo, che vedeva in effetti nell'idea di popolo un fondamento valoriale profondo e unificante, sulla cui base i vari sviluppi delle vicende storiche e nazionali dovevano trovare poi la loro reale prospettiva di senso e una loro perenne illustrazione. I due volumi degli Atti contengono, in oltre 800 pagine, il testo di 39 interventi. Il quadro che se ne ricava è ricco e variegato. Nel suo insieme, esso restituisce l'immagine del Dalmata Illustre alla sua folgorante modernità transfrontaliera. Non vi si ritrova tuttavia una messa a fuoco sopra un punto che quello stesso contesto, quell'insieme di lavori così efficacemente rivelatori, suggerirebbe di esplorare: il rapporto tra la monumentale, e – non solo nel Tommaseo – centrale, fatica lessicografica del *Dizionario della lingua italiana* e il mondo danubiano-balcanico, trapiantato dal grande lessicografo – e lungamente evocato – quale sorgente di rigenerazione spirituale e quale serbatoio di temi e motivi a cui la fantasia anche più alta può attingere proficuamente.

L'ottocentesco *Dizionario della lingua italiana* di Niccolò Tommaseo e Bernardo Bellini si presenta oggi, per ampio consenso, come “il miglior dizionario di tutta la tradizione italiana” (Marazzini, 2004, p. 255). Il dalmata Tommaseo, che imprime nell'opera i tratti originali di un lavoro marcatamente autoriale, viene chiamato alla direzione dell'impresa dall'editore torinese Giuseppe Pomba, figura la cui importanza (come quella di uomini quali Felice Le Monnier, Giovan Pietro Vieusseux, Carlo Tenca o Gasparo Barbera) va ben al di là della funzione puramente organizzativa, e pure gli meriterebbe una maggiore attenzione. Basti pensare al fatto che il suo nome ricorre solo due volte – a fronte delle cinquantatré citazioni del Vieusseux – negli Atti del convegno veneziano.

Il progetto lessicografico tommaseiano, così concepito al di fuori dei *sancta sanctorum* della fiorentinità, prende una forma che coniugava l'impegno pedagogico con le più alte istanze civili e pratiche. Tommaseo interviene in prima persona nella stesura del *Dizionario*, operando in piena continuità con i suoi vivaci interessi verso i fatti della contemporaneità europea, le cronache scientifiche e politiche, la società, il dato etnografico. Si tratta di inclinazioni che, per varietà e qualità, possono essere dette legittimamente enciclopediche. In questo contesto si situano gli interessanti riferimenti (geografici, storico-politici, etnografici) del *Dizionario* al mondo danubiano-balcanico. Questo scritto si propone di evidenziarne le caratteristiche più rilevanti, partendo dai riscontri oggi possibili grazie alle interrogazioni effettuate mediante il motore di ricerca messo recentemente a disposizione con la versione elettronica dell'opera (www.tommaseobellini.it) dall'Accademia della Crusca e dalla casa editrice Zanichelli.

2. RIFERIMENTI A SEBENICO

Niccolò Tommaseo è quindi, senza alcun dubbio, il maggiore tra i lessicografi della tradizione linguistica italiana. Dunque deve interessarci particolarmente il dato anagrafico (fin nel bilinguismo del nome: Niccolò Tommaseo e Nikola Tomašić), che lo vuole dalmata binazionale, se non proprio bilingue, e il dato biografico, che ne farebbe, culturalmente, con le parole di Gianfranco Contini (1971, p. 8) "il più periferico" degli esponenti di una letteratura nazionale che il suo *Dizionario* riassume mirabilmente e che, in modo del tutto sintomatico, Aldo Borlenghi inventariava tra i maggiori suoi lavori "letterari", in un elenco che metteva il vocabolario sullo stesso piano sia delle poesie che delle opere autobiografiche.

Tommaseo, come sappiamo, nasce il 9 ottobre 1802 a Sebenico/Šibenik, nell'odierna Croazia. Sebenico è toponimo che occorre 6 volte nel *Dizionario*, mentre non vi si incontrano gli aggettivi atti a designarne gli abitanti: *sebenicense*, *sebenicese*, *sibenicense*, *sebenzano*. A *sebenzano* noi faremo qui ricorso, preferendolo per la sua registrazione in una tradizione scritta che trova conferma nella lemmatizzazione del *Grande dizionario della lingua italiana* di Salvatore Battaglia (Vol. XVIII, 1996, p. 386). Altrettante volte compare il toponimo di Spalato, mentre Zara conta 17 occorrenze.

I riferimenti alla patria sebenzana si trovano in corrispondenza di questi lemmi: *compatrono*, *dèntice*, *duomo*, *scala*, *scalo*, *scoglietto*. Se esaminiamo i contesti, tre (*compatrono*, *duomo*, *scala*) si riferiscono alla cattedrale: "il più significativo monumento architettonico rinascimentale di tutta l'area slavomeridionale" (Ročić, 2004, p. 670), "a unique testimony to the transition from the Gothic to the Renaissance period in church architecture", secondo la motivazione con cui l'Unesco l'ha voluta inserire, nel 2000, tra i beni che sono patrimonio dell'umanità.

Alla realizzazione dell'edificio lavorarono Francesco di Giacomo, Giorgio Orsini detto il Dalmata e Niccolò il Fiorentino. Esso venne ultimato ai primi del Cinquecento.

È giocoforza osservare come il dato sia qui non solo lessicografico, ma 'enciclopedico', o addirittura autobiografico e morale. Tommaseo infatti era stato battezzato proprio in quella cattedrale, la cui gloria faceva – egli scriverà – da ammonimento alle miserie del suo presente e che ancora ai tempi suoi (e oggi) si ergeva a simbolo della comunità tutta.

All'epoca, l'edificio veniva sottoposto a una travagliata e costosa trafila di complicati restauri, seguita sempre con sentimento di partecipazione dalla popolazione, a quanto ci è dato sapere. Ne darà anche in questo senso resoconto uno scritto di monsignor Antonio Fosco, canonico e poi vescovo di Sebenico dal 1876 al 1894, *La cattedrale di Sebenico e il suo architetto Giorgio Dalmatico*, Zara, Demarchi-Rougier, 1873.

La consultazione elettronica del *Dizionario* e le conseguenti attivazioni del suo grande potenziale ipertestuale rendono particolarmente auspicabile il collegamento tra il testo e la cronologia dei lavori e della sua pubblicazione. Il tema però è di grande complessità, come Marazzini parzialmente riassume (2009, p. 286-292). L'opera infatti usciva in dispense, che venivano rilegate a distanza di tempo. Abbiamo notizia del fatto che i lavori siano cominciati nel 1856. I primi fascicoli invece sarebbero stati pubblicati nel 1861, ma dopo un primo saggio del 1858, a oggi non reperito. Tommaseo mancò poi nel

1874, dopo avere atteso alla compilazione del lemma *si*, ma le sue schede – siglate con la famosa T. – vennero evidentemente utilizzate dal suo successore Giuseppe Meini anche nella parte ulteriore del dizionario, dove ancora se ne trova traccia. Infine, la pubblicazione dell'ultimo volume si ebbe nel 1879, quindi ventitré anni dopo gli inizi dei lavori.

Per quanto riguarda le date di pubblicazione, qui optiamo per un riepilogo basato su quanto viene esposto dal *Catalogo storico* della casa editrice torinese (Bottasso, 1991, p. 101-102):

Volume 1, tomo 1 (A-Azz.) 1865
 Volume 1, tomo 2 (B-C) 1865
 Volume 2, tomo 1 (D-F) 1869
 Volume 2, tomo 2 (G-L) 1869
 Volume 3, tomo 1 (M-O) 1869
 Volume 3, tomo 2 (P-Q) 1871
 Volume 4, tomo 1 (R-S) 1872
 Volume 4, tomo 2 (T-Z) 1879

Gli anni in cui le citazioni tommaseiane compaiono sono dunque ricavabili – almeno *grosso modo* – dalla cronologia delle uscite del *Dizionario*: *compatrono* è nel Volume 1, 2 t. (B-C), 1865, p. 1546; *duomo* è nel Volume 2, 1 t. (D-F), 1869, p. 417; *scala* è nel Volume 4, 1 t. (R-S), 1872, p. 590 (in realtà 592, perché il motore di ricerca rinvia solo al lemma, senza indicare l'estensione dell'articolo né la precisa ubicazione dell'occorrenza).

Va detto che sotto la voce *scala* Tommaseo nomina, più che Sebenico come città, Giorgio il Dalmata in quanto architetto della sua cattedrale, e che l'informazione collegata al lemma va evidentemente al di là del nostro concetto di ciò che sarebbe un ragguaglio tecnico circa la semantica lessicale:

T. Più chiese e contrade intitolaronsi, e hanno nome tuttavia *della Scala*; forse da scala di chiesa, come edificio più cospicuo che gli altri. *Santa Maria della Scala. Giorgio, architetto di Sebenico, nel 1455 è chiamato di Dalmazia a ornare la facciata di S. Francesco della Scala in Ancona, e gli danno settanta ducati d'oro.*

Questa notizia, con il dettaglio inconfondibile dei settanta ducati d'oro, la ritroveremo più avanti. Ad ogni modo, l'orgoglio patrio, l'idea di operare affinché “la piccola Sebenico rimanga fra le città nominate nel mondo”, come si leggeva nel *Diario intimo* fin dal 24 gennaio 1844 (cit. in Roić, 2004, p. 670 n 2), traspare invece nello svolgimento della definizione di *duomo*:

T. *Duomo di Colonia, di Milano, di Sebenico*; e questo, in ragione del luogo, è più sontuoso che quel di Milano, e non meno cospicuo nel genere suo.

Si veda anche l'intertesto di monsignor Fosco (1873, p. 25), il quale scriverà da parte sua che “in qualunque città del mondo, per quanto ricca di monumenti di simile genere, compresa la stessa Roma, questa Chiesa sarebbe un vero gioiello! “

Per quanto riguarda invece il lemma *compatrono*, riteniamo indicativo riportare il breve articolo nella sua interezza:

[1.1546]

COMPATRONO e ONA. [T.] S. m. e f. Il Santo o la Santa che è, con uno o più altri, invocato protettore d'un paese o d'una chiesa. È in Ulp. T. S. *Cristoforo compatrono della Chiesa di Sebenico.*

San Cristoforo è fatto oggetto, come sappiamo, di una venerazione particolare in Dalmazia, oltre che in Austria e in Spagna, ma notiamo che la notizia offertane dal *Dizionario* non menziona il fatto, pur importante, che la cattedrale sebenzana fosse dedicata a San Giacomo, e che di conseguenza al lettore,

soprattutto fuori dal contesto dalmata, poteva sembrare non saliente una notizia relativa al martire orientale quale compatrono. Insomma entriamo in una dimensione di cognizioni extralinguistiche e minute, che al codice enciclopedico più che a quello (per noi) lessicografico si conviene.

Lo scritto di monsignor Fosco, pur dettagliato, riporta una notizia su San Cristoforo solo a p. 31:

Attualmente dunque, oltre al maggiore, sei sono gli altari nella Cattedrale, la cui riduzione fu fatta nell'anno 1826, essi sono: dei Santi Cajo e Gerolimo, di S. Cristoforo, dei Santi Fabiano e Sebastiano, dei Santi Re Magi, della B. Vergine del Carmine, e del SS.mo Crocifisso. In quell'anno la reliquia di S. Cristoforo, venne con solenne processione in tutta la città, trasportata sul nuovo altare, che una volta apparteneva alla Chiesa di S. Salvatore, ora in mano dei greci, e collocata nella nuova arca in cui attualmente pure si trova.

Ne troviamo una traccia consistente però nelle osservazioni che Tommaseo aggiunse alle notizie erudite dell'allora canonico, dettate secondo quanto riferisce il Fosco stesso (1873, p. 60) nell'agosto del 1873 e pubblicate postume subito dopo la morte, il 1874, a Zara: *La Cattedrale di Sebenico e Giorgio Dalmatico suo architetto. Memorie raccolte dal Canonico Antonio Fosco. Osservazioni di Nicolò Tommaseo*, Zara, Woditzka, 1874. Sono pagine, queste del Tommaseo, che risolvono il discorso particolareggiato del futuro vescovo in un'effusione autobiografica la cui ispirazione è di tutt'altra qualità, e che affidano alla forma tipicamente letteraria del monologo interiore il respiro ampio e profondo di un bilancio esistenziale.

Intanto vi ritroviamo (Tommaseo, 1874, p. 11-12), nella trama che intreccia la memoria personale con le notizie di una storia che si fa da locale a nazionale, con una ripresa intertestuale inequivocabile, il riferimento minuto alla trasferta anconetana di Giorgio Dalmatico già presente, come si è visto, nel *Dizionario*:

Nel 1455, per ornare la facciata di S. Francesco della Scala nella città stessa [di Ancona], ha Giorgio settanta ducati d'oro.

Non abbiamo qui l'ambizione di intervenire nelle questioni relative a un'ecdótica tommaseiana delle *Osservazioni*. Certo dobbiamo registrare che il Tommaseo aveva in mente la cattedrale sebenzana da molto tempo, se quasi trent'anni prima, nella pagina del *Diario intimo* che abbiamo già citata e che data al 24 gennaio 1844, scriveva: "M'invoglio di scrivere la vita della cattedrale nostra". Il dossier sulla cattedrale della "povera cittadetta di Sebenico", a lui indissolubilmente cara, Tommaseo dunque lo teneva aperto con amorevole perseveranza da prima. Sono custoditi tra le carte del Fondo Tommaseo della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (BNCF 56, 55 n. 1; BNCF 56, 55, n. 2; BNCF 56, 55, n. 4) tre lettere di Paolo Bioni – restauratore della cattedrale dalmata – al Tommaseo, delle quali merita un ragguaglio soprattutto la terza (BNCF 56, 55, n. 4), datata 10 marzo 1840, contenente 12 fogli di "Cenni intorno la Chiesa Cattedrale di Sebenico". Si sono conservate anche lettere indirizzate da Tommaseo a Paolo Bioni. Almeno tre hanno certamente per destinatario il nostro restauratore (BNCF 56, 57, n. 2; BNCF 56, 57, n. 3; BNCF 56, 57, n. 5). Nella terza delle quali, da Venezia in data 8 dicembre 1847, leggiamo questa esortazione: "Non abbandoni gli studi della nostra Cattedrale, che faranno onore al suo nome. Dell'altare faccia un disegninno che mostri l'insieme, e lo mandi a me, che lo farò vedere a persone intendenti, e, se occorre, alla stessa Accademia". Un riferimento all'amicizia e alla stima per il concittadino si trovava anche nelle annotazioni del *Diario intimo* (Tommaseo, 1938, p. 315) risalenti al giorno 21 aprile del 1846: "Discorro d'architettura con Paolo Bioni di Sebenico, uomo buono." Già allora si era parlato di altare: "Egli ha imaginato un altare o un battistero di stile lombardesco con garbo assai". Alcuni anni dopo (BNCF 56, 57, n. 4), in data 21 luglio 1849, Tommaseo scrive a Vittorio Bioni il testo per l'epigrafe di Paolo Bioni, dal momento che l'"ingegnere probò" era da poco deceduto.

Nel 1856, scrivendo sopra *Italia, Grecia e Illirio. Le isole jonie, la Corsica e la Dalmazia*, Tommaseo ricorderà ancora sulle pagine della *Rivista contemporanea*, edite dal Barbera, che il duomo sebenzano "minaccia ruina" (Tommaseo, 1856, p. 6).

Quindi non sorprende l'attenzione data alla notizia di San Cristoforo, sia nel *Dizionario* che fuori da esso, cioè nelle *Osservazioni* (Tommaseo, 1874, p. 39):

L'altare ov'è la reliquia di S. Cristoforo, la quale dalla espugnata Costantinopoli nel 1455 navigò a Sebenico, era in cura dalla famiglia Micateo, avversa (non saprei dire la cagione) alla mia, quand'era nella mia fanciullezza podestà un Micateo dalla lunga coda e dalle astute maniere.

Un ricordo del Bioni "uomo buono" si ritrova in uno scritto tommaseiano del 1861 sulla questione dalmatica: "Avvertiamo che non molti forse in Croazia si numerano, che potrebbero con tanto accurata eleganza rappresentare in disegno quel monumento unico della avita magnificenza e pietà, che è la chiesa di Sebenico; come ha fatto il buon Paolo Bioni di Sebenico." (Tommaseo, 1861, p. 39).

Nel 1873 Tommaseo (1874, p. 58) detterà ancora il testo dell'iscrizione commemorativa dei restauri, che nella cattedrale ricorderà i meriti di Paolo Bioni quale principale artefice delle opere di ripristino:

QUESTO TEMPIO
EDIFICATO DAL NOSTRO COMUNE
DOPO LA METÀ DEL SECOLO DECIMOQUINTO
PER OPERA DI GIORGIO DALMATA ARCHITETTO E SCULTORE
COLLA SPESA DI ZECCHINI VENETI OTTANTAMILA
COMPIUTO IN CENCINQUANTA ANNI CIRCA
PER SOLLECITUDINE DI PIÙ VESCOVI
EBBE DOPO LA METÀ DEL SECOLO NOSTRO RISTAURI
ASSEGNANDO A CIÒ POCO MENO DI DUCENTO MILA LIRE
AUSTRIACHE IL GOVERNO
DIETRO AI DISEGNI E ALLE ISTANZE PRINCIPALMENTE
DEL CITTADINO DI SEBENICO INGEGNERE
PAOLO BIONI.

261

E le ultime parole delle *Osservazioni* (Tommaseo, 1874, p. 41) avranno – nel riferirsi alla cattedrale – la forza del testamento spirituale:

Alle mie spoglie mortali è nella terra di Settignano da più anni assegnato il riposo; ma spero che nella chiesa del mio battesimo a Dio s'innalzerà una preghiera da qualche anima non immemore e non dispietata!

Esequie congiunte a Settignano e a Sebenico infatti si terranno il 7 maggio, dopo che il 1 maggio il Tommaseo si era spento.

3. RIFERIMENTI AL CONTESTO DANUBIANO-BALCANICO

Parliamo in un'accezione ampia di 'riferimenti' che possono essere reperiti nella ricerca sul *Dizionario*, perché le interrogazioni sul motore di ricerca permettono di raccogliere un ampio quantitativo di occorrenze in cui il dato riguardante innesti enciclopedici di interesse danubiano-balciano – non solo a lemma, ma all'interno delle voci – si presenta sotto forme varie, che sono successivamente classificabili secondo criteri e finalità differenti. Innanzi tutto si può distinguere tra lemmatizzazioni vere e proprie e altre unità di contenuto che si distribuiscono, in posizione defilata, nelle definizioni o negli esempi. L'operazione che conduce alla lemmatizzazione di un vocabolo implica particolari procedimenti di tipo inventariale, selettivo e tassonomico. Si tratta di un lavoro dalle valenze culturali molto forti. Il porre la parola a lemma rientra in un lavoro di filtro che, a partire dal lessico generale, raccoglie solo quella parte di vocaboli che viene giudicata nominabile in un contesto di ufficialità della lingua. Gli altri

riferimenti presentano proprietà talvolta diverse. Il corpus complessivo può poi essere analizzato mediante il riconoscimento di aree semantiche o tematiche, con lo scopo di enucleare gli elementi a più alto impatto contenutistico, oppure può essere descritta mediante una catalogazione su base deonomastica: toponimi, etnici, cognomi, etc.

Qui intendiamo presentare – a titolo indicativo – una primissima selezione di materiali e la ordineremo in forma schematica, con l'avvertenza che vi faremo confluire materiali vari, non sempre lemmatizzati nel *Dizionario*, ma significativi ai fini di una rappresentazione degli interessi tommaseiani, tutt'altro che ristretti al campanile sebenzano, come sappiamo.

3.1. Riferimenti al Danubio

Contiamo 47 occorrenze di *Danubio*. Significativo che se ne parli, nel contesto della navigazione, sotto la voce *libero*:

[2.1837] ma a p. 1838 nel *Dizionario* in formato cartaceo.

LIBERO

E detto di Navigazione. T. *Libera navigazione del Danubio*.

Il fiume viene dunque rappresentato come via di comunicazione e come elemento dello spazio che collega e unisce liberamente terre diverse.

A queste occorrenze vanno aggiunti i cinque casi in cui si trova la forma sinonimica *Istro*, di ascendenze classiche e decisamente letterarie, che consente l'inserimento nel *Dizionario* di un sintagma virgiliano, dalle *Georgiche* II, 497:

[1.1626]

CONGIURATO.

Fig. T. *Lo stesso paese*. Virg. *Conjurato descendens Dacus ab Istro*. Poeticam. direbbesi di fiumi, di coste.

È ideologicamente significativo – a parte l'introduzione del sintagma latino, elemento di plurilinguisticità nel *Dizionario* – il contesto virgiliano che sviluppa il *topos* della purezza incontaminata dell'agricoltore, il quale conduce vita semplice e interamente consacrata a divinità agresti, e che non potrà perciò essere indotto in errore né dalle insegne del potere, né dalla porpora regale, né dalla discordia che divide i fratelli, né dai Daci che scendono dall'Istro in congiura, né dalle vicende effimere dei regni, né infine potrà dolersi di avere provato compassione per il povero o invidia per il ricco.

Idea questa – con forti tratti di una ricorsività tipica della tradizione letteraria – che ci sembra coincidere nella sua sostanza con una certa tommaseiana idealizzazione del mondo slavo, visto nella sua virtuosa sobrietà quale risorsa moralmente rigeneratrice che deve affluire alla decadente spiritualità dell'Occidente per rinviarla e restituirle rinnovate prospettive (Aloe, 2004, p. 740).

Ancora il Danubio si trova nel composto *transdanubiano*, posto a lemma come aggettivo etnico:

[4.1546]

TRANSDANUBIANO.

Agg. Che abita di là dal fiume Danubio. *Transdanubianus*, in Liv. T. *Slavi transdanubiani*.

3.2. Riferimenti all'illirico

Sappiamo quanto questa parola sia importante – tra l'altro – nell'idioletto del Dalmata Illustre: “popolo illirico”, “lingua illirica”, “lettere illiriche”. Esso rinvia innanzi tutto alla “lingua madre”, con la gamma delle connotazioni identitarie che possiamo annettere all'espressione; poi a un luogo, che si definisce come ente storico e culturale, prima che geografico e nazionale. Inoltre “illirici” – nel senso di

serbi – erano i componimenti del quarto volume dei *Canti popolari* da lui tradotti e pubblicati tra 1841 e 1842 a Venezia. *Illirico* era anche il vocabolo con cui nell'amministrazione asburgica del XVIII secolo venivano designati i sudditi di religione ortodossa e di lingua slava. Ma nell'accezione etnica, culturale e linguistica si registravano usi eterogenei, nei vari equivalenti delle diverse lingue, tra cui la designazione omnicomprensiva di tutti gli slavi del Sud, nota – anche in Boemia – a František Palacký, grande storico contemporaneo a Tommaseo (Bellabarba, 2014, p. 118). Era ben conosciuto poi il *Précis de Géographie Universelle* di Conrad Malte-Brun, pubblicato anche in traduzione italiana nell'*Antologia* del Vieusseux fin dal 1827 (Anno VII, Vol. XXVII), che definiva l'Illirico, inteso come toponimo, “limite générale de la Germanie, jusqu'aux confins de la Grèce et de la Macédonie”. Questo concetto geografico era profondamente radicato nella storia, perché risaliva alla suddivisione in province dell'Impero romano, e rimaneva piuttosto sfumato invece nel presente, e perciò era poi polivalente rispetto ai problemi chiave delle nazionalità e delle lingue. Infine, in senso propriamente etnico-culturale, *illirico* veniva ripreso per designare la concettualizzazione asburgica del *Volksstamm*, vale a dire la stirpe, il ‘popolo’ inteso come unità di livello superiore a quello delle singole nazionalità e lingue. Non trattiamo peraltro qui del termine ideologico *illirismo*, di cui l'importanza – nella Slavia meridionale – fu a un certo punto tale da giustificare il divieto per motivi politici (Bonazza, 2004, p. 190).

Di *illirico* si ha questo riferimento nel *Dizionario*:

[2.1286]

ILLIRICO.

T. L'*Illirio* già si stendeva dall'Istria all'Epiro, e anche dal luogo dov'è Trieste alla Macedonia. E Macedonia stessa era in parte *Illiria*. (...)

T. *Province illiriche*, Parte dell'imp. fr., comprendente anco la Carniola. – *Illirio*, Parte occidentale dell'imp. d'Austria, la qual comprende il Governo di Lubiana e quel di Trieste. Un tempo *Illiria* comprendeva Liburnia e Dalmazia. – Tra gl'*Illirii* altri comprende, oltre ai così propriam. detti, non solo i Dalmati ma i Bossinesi, i Serbi e anco i Bulgari. (...).

Il vocabolo è dunque usato in diacronia e in sincronia. Nel presente, ha valore di iperonimo, cui sono riconducibili gli iponimi delle singole nazionalità slavo-meridionali: *dalmati*, *bosniaci*, *serbi*, *bulgari*. Se i croati non comparivano, non è perché la Croazia fosse ignorata nel *Dizionario*. Una simile omissione non era del resto immaginabile. Si veda la voce *zupano*:

[4.1952]

ZUPANO.

S. m. Lat. barb. *Zupanus*. [G.M.] Magr. Not. Vocab. Eccl. *Zupanus*, era una dignità ne' regni della Servia e Croazia, la quale corrispondeva a quella dei Conti. *Questi governavano le provincie, essendo li detti regni divisi in varie Zupanie, come evidentemente scrisse Giovanni Lucio. Da alcuni furono chiamati Japani, Suppani, e Supani* (...).

L'uso iperonimico del vocabolo *illirico* ci sembra insomma riferirsi all'elemento slavo-meridionale nel suo insieme, conformemente alla concettualizzazione del *Volksstamm*. I riferimenti alle lingue slave chiariscono – nella definizione del lemma *serbico* – questa stessa posizione teorica:

[4.817]

SERBICO.

[T.] Agg. Dal popolo serbo o Di Serbia, che dicevasi *Serviani* da *Servia*; ma secondo l'orig. è da dire così. La Serbia presente comprende una parte dell'antica Rascia nominata da D. 3. 19. – La *Lingua serbica*, o sost. *Il serbico* (più chiaro e più secondo l'anal. che *Serba* e *Serbo*) è uno dei quattro più idiomi che dialetti de' pop. Slavi; più armonioso che il polacco e il boemo, più vigoroso che il russo; e ha canti popolari da paragonarsi ai più belli di qualsia nazione. La parlata della Bossina e della Erzegovina e della Dalmazia montana è la *Serbica*: il dialetto croato, come la razza, è una degenerazione.

Dunque il *Dizionario* conferma e rilancia la riflessione condotta da Tommaseo in varie occasioni (Aloe, 2004, p. 742) circa l'opportunità di dare agli slavi un'unica lingua letteraria, nella prospettiva – più ampia – di una loro confederazione. In questo quadro, egli attribuisce proprio al serbo il primato sulle altre lingue slave, che ritiene troppo esposte a influenze esterne. Quanto al croato, esso sarebbe considerato invece, nei termini di una intuizione sociolinguistica *avant la lettre*: un fenomeno di variazione diatopica del serbo. In questo senso, e non in chiave prevalentemente etnica, andrebbe dunque interpretato il riferimento al “dialetto croato” quale “degenerazione”, cioè privo di un'adeguata codificazione letteraria e grammaticale.

3.3. Riferimenti all'italianità

Tra l'uscita dei primi fascicoli del Volume 1 (1861) e il termine delle pubblicazioni del Volume 2 (1869) ci fu la battaglia di Lissa/Vis (20 luglio 1866), che a prezzo di un gravissimo sacrificio di vite consentì all'Italia, alleata della Prussia contro l'Austria, di assumere – al termine delle ostilità e malgrado l'umiliazione subita – il controllo del Veneto. La rimanente italoфонia asburgica – che con la Lombardia e il Veneto aveva costituito in precedenza il terzo più importante gruppo linguistico e nazionale dell'Impero – si trovava perciò ridotta a una difficile condizione di accerchiamento, assoggettata da annunci di politiche vessatorie e dispersa tra Tirolo, Litorale adriatico e Dalmazia.

Lissa, come toponimo, occorre cinque volte nel *Dizionario*, sempre in riferimento all'evento storico, il cui ricordo era allora dolorosa attualità. Vediamo due esempi tratti dal Volume 2, datato 1869:

[2.872]

FORMARE: T. *Formare soldati, marinai. – Non basta formare marinai buoni ciascuno da sé, e buoni legni ciascuno da sé per formare una flotta.* (V. Lissa e il Senato del regno.)

[2.1582]

INSUPERBIRE: T. *L'Italia non s'insuperbisca del quadrilatero conquistato dopo la battaglia di Lissa.*

Il cenno in [2.872] è all'eterogeneità di mezzi (“buoni legni”) e soprattutto alle rivalità interne negli stati maggiori (“marinai buoni”), con cui le forze italiane – in cui elementi di provenienza piemontese e dell'ex Regno delle Due Sicilie cooperavano *obtorto collo* – si presentarono alle operazioni in Adriatico, risoltesi nel noto disastro.

La locuzione in [2.1582] è invece ripetuta in [2.1714] al lemma *italiano*, con riferimento alla conquista ottenuta per via diplomatica – e al prezzo della ricordata ecatombe – del Veneto, ma la rappresentazione dell'orgoglio nazionale in una prospettiva di necessaria umiltà e consapevolezza dei propri limiti.

Sempre nel contesto della guerra austro-prussiana, in Boemia, il 3 luglio 1866, l'esercito prussiano aveva inflitto agli austriaci una pesantissima sconfitta. Sappiamo che le truppe del generale von Moltke ebbero dalla loro, oltre alla superiorità della loro organizzazione complessiva, la migliore qualità degli armamenti, poiché avevano a disposizione per la prima volta i micidiali fucili a retrocarica, che garantivano una maggiore velocità di tiro. Puntuale, a breve distanza di tempo, arriva il riferimento del *Dizionario*, Volume 4, tomo 1 (R-S), 1872, con un'annotazione del Tommaseo, cui non manca una nota accurata di fronte ai tristi imperativi tecnologici della guerra moderna:

[4.159]

RETROCARICA.

[T.] S. f. Siccome il fucile e la mitraglia sono oramai necessarii come il pane; così diventa inevitabile il dire *Fucile a retrocarica*, che si carica dalla parte di dietro.

Già Marazzini (2009, p. 291) notava, “nei giorni di Sadowa”, alla voce *federale*, Volume 2, tomo 1 (D-F) 1869, un sapido riferimento a Bismarck: “Se nel fare prussiano a dirittura quel che era federale, il conte di Bismark [sic] abbia confermato l’etim. di *foedus* da *fides*, lo dicano i dotti tedeschi.”

Ora possiamo aggiungere che i cenni allo statista prussiano sono in tutto quattro: alle voci *fazione*, *federale*, Volume 2, tomo 1 (D-F), 1869; alle voci *germanico*, *istorico*, Volume 2, tomo 2 (G-L) 1869. Vediamo il primo:

[2.718]

FAZIONE

Austria e Prussia in Germania facevano fazione; e lo sa Danimarca; e come le unioni facciansi per via di fazioni l’insegna il conte di Bismark [sic].

Le vicende del Risorgimento italiano trovano poi vari riscontri: i riferimenti a Garibaldi (due occorrenze) a Mazzini (tre occorrenze) e a Cavour (10 occorrenze). La battaglia di Solferino (1859) ricorre in [3.681], lemma *ossario*, nel Volume 3, tomo 1 (M-O) 1869:

[3.681]

OSSARIO.

[T.] S. m. Luogo in cui sono deposte le ossa delle pers. morte. Dicevano *Ossuario* (V.). Ma l’*Ossario di Solferino* par che voglia dare a quest’altra forma una sacra e nobile vita.

La detenzione di Silvio Pellico nella fortezza dello Spielberg di Brünn, in ceco Brno, viene ricordata tre volte: [1.1231] lemma *carcere*, Volume 1, tomo 2 (B-C) 1865; [3.1045] lemma *piombo*, Volume 3, tomo 2 (P-Q) 1871; [4.806] lemma *sentire*, Volume 4, tomo 1, (R-S) 1872. Vediamo il primo caso:

[1.1231]

CÀRCERE.

T. *Carcere duro*, termine di pena che il codice austriaco rese troppo noto all’Italia; e Silvio Pellico e altri gli debbono la fede e la fama. Ma c’è anco il *durissimo*, chi lo volesse.

Campoformio è lemmatizzato in [1.1159] Volume 1, tomo 2 (B-C) 1865. Il toponimo viene ricordato per il trattato del 17 ottobre 1797. Esso sanciva la fine della Repubblica di Venezia e la cessione da parte di Napoleone Bonaparte dello stato veneto con l’Istria e la Dalmazia all’Austria. È qui antonomasia di mercanteggiamento tra grandi potenze.

[1.1159]

CAMPOFÒRMIO.

[T.] S. m. Dal trattato di Campoformio, ove il Buonaparte fece la repubblica veneta essere parte dell’impero d’Austria, cessioni sim. per antonom. quasi proverb. chiamaronsi *Trattati di Campoformio*. E assol. T. *Un altro Campoformio*.

Altrove se ne precisa ulteriormente, in termini di condanna, il giudizio morale e storico-politico:

[3.616]

ONTA.

T. *L’onta di Campoformio*.

Ancora, nel Volume 1, tomo 2 (B-C) 1865, lemma *cilecca*, si stabilisce un nesso tra Campoformio e l’armistizio di Villafranca (11 luglio 1859), a conclusione della Seconda guerra d’indipendenza italiana. Esso sanciva la cessione da parte austriaca della Lombardia al Piemonte – e non dell’intero Lombardo-Veneto – in violazione dell’alleanza sardo-francese. A pochi anni di distanza dai fatti, il giudizio si articola dunque in un’amara descrizione di rivelatrici linee di continuità:

[1.1428]

CILECCA

T. Cilecca di Villafranca è una farsa dopo la scena seria di Campoformio.

Qui si presenta allora anche la questione della Dalmazia, al di fuori di calcoli meramente municipali, nel contesto di un più ampio concetto dell'italianità transadriatica ed europea. È proprio il lemma *italianità*, in Volume 2, tomo 2 (G-L) 1869, che contiene un interessante riferimento:

[2.1714]

ITALIANITÀ.

[T.] S. f. Dall'agg. *ITALIANO*. Conformità all'indole della nazione o della lingua italiana. T. *L'italianità d'una più che d'altra stirpe abitante la penisola*. = (Vian.) Se abbiamo *Latinità*, *Fiorentinità*, e se anche fu detto *Grecità*, non può ripudiarsi l'*Italianità*. T. *Italianità geografica*. – *Italianità del Friuli, di Trieste, di parte dell'Istria*. – *Italianità non di tutta Dalmazia, ma specialmente di molte famiglie abitanti le coste; poi, mista a tutto il paese. Ma questo di per sé non è titolo a dominazione*.

Dunque l'italianità di alcune delle popolazioni adriatico-orientali – chiaramente affermata – non costituisce argomento a favore di futuri scenari egemonici: non è “titolo di dominazione”. Per la regione danubiano-balcanica l'auspicio (chiamarlo *disegno* pare eccessivo) espresso da Tommaseo – anche mediante la compilazione del *Dizionario* – è riassunto perfettamente nella locuzione presente in [2.469] Volume 2, tomo 1 (D-F) 1869, lemma *ellenico*:

Da una confederazione slavo-ellenica potrebbe venire, meglio che da' gabinetti di Londra, Vienna e Parigi, l'equilibrio europeo.

È l'idea tommaseiana che il popolo e le nazioni nuove, nel loro concerto, possono fare quello che le cancellerie di vecchie potenze dispotiche, rinchiusi nelle logiche dei loro disperati egoismi, non possono fare più: il bene dell'Europa.

266

4. CONCLUSIONI

Abbiamo verificato la presenza di significativi innesti enciclopedici nel *Dizionario*. Essi sono riconducibili all'intervento autoriale di Niccolò Tommaseo e sono collegati – attraverso un intertesto ben documentato – ai suoi interessi culturali. Il loro insieme, molto variegato, si compone sia di un elemento autobiografico, come i riferimenti alla cattedrale di Sebenico evidenziano – e qui le carte del Fondo Tommaseo conservate alla Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze e riguardanti i rapporti con Paolo Bioni, responsabile dei restauri del monumento sebeniano – offrono validamente i loro riscontri, sia di un elemento progettuale di natura morale e civile più ampia, come i riferimenti alla Slavia meridionale e all'italianità della Dalmazia mostrano in modo assai chiaro. Abbiamo infine fatto emergere vari punti di contatto tra il *Dizionario* e le vicende dell'attualità politica, che Tommaseo – anche al di fuori dell'attività di lessicografo – sempre risolve nelle prospettive di un impegno pedagogico e pratico ispirato alle radici religiose del suo pensiero.

BIBLIOGRAFIA

- Aloe, S. (2004). Tommaseo e la Russia. In: *Niccolò Tommaseo: Popolo e nazioni. Italiani, Corsi, Greci, Illirici*, II, (F. Bruni, ed.). Roma-Padova: Antenore, 733-756.
- Bartoli, M. (1919). *Le parlate italiane della Venezia Giulia e della Dalmazia. Lettera glottologica di M.G. Bartoli a un collega transalpino*. Grottaferrata: Tipografia Italo-orientale.

- Battaglia, S. (1996). *Grande dizionario della lingua italiana*, vol. XVIII. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese.
- Bellabarba, M. (2014). *L'impero asburgico*. Bologna: il Mulino.
- Bonazza, S. (2004). La ricezione di Niccolò Tommaseo in Croazia e in Serbia. *Atti dell'Accademia Roveretana degli Agiati*, 254, ser. VIII, vol. IV, A, n.2, 187-206.
- Borlenghi, A. (1958). Introduzione. In: *Niccolò Tommaseo, Opere*, A. Borlenghi (ed.). Milano-Napoli: Ricciardi, IX-XXXVI.
- Bottasso, E. (ed.) (1991). *Catalogo storico delle edizioni Pomba e Utet, 1791-1990*. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese.
- Contini, G. (1970). *Pretesto novecentesco sull'ottocentista Giovanni Faldella*. In: Id., *Varianti e altra linguistica*. Torino: Einaudi, 567-586.
- Contini, G. (1971). *Progetto per un ritratto di Niccolò Tommaseo*. In: Id., *Altri esercizi 1942-1971*. Torino: Einaudi, 5-24.
- Fosco, A. (1873). *La cattedrale di Sebenico e il suo architetto Giorgio Dalmatico*. Zara: Demarchi-Rougier.
- Marazzini, C. (2004). *Breve storia della lingua italiana*. Bologna: il Mulino.
- Marazzini, C. (2009). *L'ordine delle parole. Storia di vocabolari italiani*. Bologna: il Mulino.
- Roić, S. (2004). Tommaseo e i suoi amici sebenzani. In: *Niccolò Tommaseo: Popolo e nazioni. Italiani, Corsi, Greci, Illirici*, II, (F. Bruni, ed.). Roma-Padova: Antenore, 669-690.
- Šimunković, L. (2004). L'uso della lingua italiana in Dalmazia. In: *Niccolò Tommaseo: Popolo e nazioni. Italiani, Corsi, Greci, Illirici*, II, (F. Bruni, ed.). Roma-Padova: Antenore, 653-667.
- Tommaseo, N. (1856). Italia, Grecia e Illirio. Le isole jonie, la Corsica e la Dalmazia. In: *Rivista contemporanea*, 8, IV, Torino: Barbera, 1-6.
- Tommaseo, N. (1861). *La questione dalmatica riguardata ne' suoi nuovi aspetti*. Zara: Tipografia Fratelli Battara.
- Tommaseo, N., Bellini, B. (1865-1879). *Dizionario della lingua italiana*. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese. Disponibile in: <http://www.tommaseobellini.it>.
- Tommaseo, N. (1874). *La Cattedrale di Sebenico e Giorgio Dalmatico suo architetto. Memorie raccolte dal Canonico Antonio Fosco. Osservazioni di Nicolò Tommaseo*. Zara: Woditzka.
- Tommaseo, N. (1938). *Diario intimo* (R. Ciampini ed.). Torino: Einaudi.

RÉFÉRENCES DANUBIENNES ET BALKANIQUES DANS LE *DIZIONARIO DELLA LINGUA ITALIANA* DE NICCOLÒ TOMMASEO ET BERNARDO BELLINI

Résumé

Le *Dizionario della lingua italiana* de Niccolò Tommaseo et Bernardo Bellini se présente à l'heure actuelle comme étant "il miglior dizionario di tutta la tradizione italiana" ["Le meilleur dictionnaire de toute la tradition italienne"] (Marazzini, 2004, p. 255). Tommaseo, originaire de Dalmatie, est nommé directeur de l'entreprise par l'éditeur turinois Giuseppe Pomba, personnalité dont l'importance va au-delà de la fonction purement organisationnelle. Tommaseo opère en adéquation avec son intérêt à l'égard des faits de la modernité européenne, des sujets de l'actualité scientifique et politique, de la société, des données ethnographiques. C'est dans le contexte de cet intérêt que se situent des références à l'environnement danubien-balkanique. Notre travail se propose d'en observer certaines caractéristiques importantes sur la base des résultats obtenus par le logiciel d'interrogation disponible dans la version électronique en ligne du dictionnaire.

Mots-clés: lexicographie, dictionnaire, encyclopédie, Balkans, Tommaseo

Michele Paolini
Università "Comenio" di Bratislava, Slovakia
Facoltà di Pedagogia
paolini@fedu.uniba.sk

TVRTKO PRČIĆ

ENGLESKO-SRPSKI KONTRASTIVNI REČNIK SINONIMA: TEORIJSKE I PRAKTIČNE OSNOVE*

U ovom radu biće predstavljene teorijske i praktične dimenzije novog kontrastivnog leksikološko-leksikografskog projekta *Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima*, prvog ovakve vrste kod nas, čije je sastavljanje započelo u proleće 2016. godine, na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Nakon nekoliko uvodnih, uglavnom informativnih, napomena, u Odeljku 2 biće razmotrene teorijske osnove Rečnika, koje obuhvataju njegovu opštu karakterizaciju i tipološku identifikaciju, te leksikološke i leksikografske aspekte njegove organizacije. U Odeljku 3 biće opisane praktične osnove Rečnika, koje obuhvataju leksikografske aspekte njegove realizacije i metodološke aspekte stalnog stručnog osposobljavanja sastavljačkog tima, čije polazište čini iscrpno Uputstvo za sastavljače. U Odeljku 4, u vidu zaključaka, biće ukratko prikazane očekivane leksikološke, leksikografske i pedagoške implikacije objavljenog Rečnika.

Ključne reči: dvojezična leksikografija, specijalizovani rečnik, kontrastivna leksikologija, sinonimi, semantička polja, leksička polja, korespondenti, ekvivalenti, engleski jezik, srpski jezik

1. UVODNE NAPOMENE

U proleće 2016. godine otpočet je, na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, rad na novom kontrastivnom leksikološko-leksikografskom projektu, prvom ovakve vrste u našoj sredini, čiji bi rezultat trebalo da bude štampani ili elektronski rečnik, pod naslovom *Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima* (ili kraće, *ESKRS*). Projekat je bio najavljen, a Rečnik u obrisima predstavljen pre nepune tri godine, u članku „Kakvi nam englesko-srpski i srpsko-engleski rečnici najviše trebaju” (Prčić 2014a). Za to vreme, neophodne pripreme su okončane, autorski tim pažljivo odabran i temeljito stručno osposobljen, što je omogućilo da rad na Rečniku započne i da se odvija prema predviđenom planu (o kojem će više reći biti kasnije).

Autorski tim Rečnika čini osam članova – sedam sastavljača i jedan urednik, svi doktori lingvističkih nauka, većinom iz oblasti englesko-srpske kontrastivne lingvistike. U timu sastavljača nalaze se (abecednim redosledom prezimena): Sonja Filipović Kovačević, Ana Halas, Sabina Halupka Rešetar, Aleksandar Kavgić, Gordana Lalić Krstin, Olga Panić Kavgić i Diana Prodanović Stankić. Urednik Rečnika je Tvrtko Prčić, ujedno i njegov idejni tvorac, i onaj koji ga je teorijsko-metodološki izgradio, praktično razradio, te osmislio i sprovodi stalno stručno osposobljavanje sastavljačkog tima, tokom kojeg svi autori, tj. sastavljači i urednik, uče jedni od drugih (o čemu će se takođe govoriti kasnije) i time obezbeđuju još viši kvalitet rezultata svog rada.¹

Cilj ovog priloga jeste da se prikažu, korak po korak, sve relevantne dimenzije *Englesko-srpskog kontrastivnog rečnika sinonima* – od njegovog mesta u savremenoj leksikografiji, preko principa

* Rad je nastao u sklopu Projekta br. 178002, pod nazivom *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Na vrednim primedbama i sugestijama autor najiskrenije zahvaljuje prof. dr Veri Vasić.

¹ S obzirom na upadljivo velik početni i dosadašnji entuzijizam svih sedam solista i dirigenta ovog malog orkestra, možda neće biti preterano da njegov (neformalni) naziv, ili zaštitni znak – koliko god neozbiljno i/ili komično delovao na prvi pogled – bude *The Synonymianix*.

njegove teorijske zasnovanosti, pa do principa njegove praktične realizacije. Izlaganje će biti strukturirano na sledeći način: teorijskim osnovama Rečnika bavi se Odeljak 2, koji sadrži njegovu opštu karakterizaciju i tipološku identifikaciju, te leksikološke i leksikografske aspekte njegove organizacije; praktičnim osnovama Rečnika bavi se Odeljak 3, koji sadrži leksikografske aspekte njegove realizacije i metodološke aspekte stalnog stručnog osposobljavanja sastavljačkog tima, uključujući i polazište tog osposobljavanja – Uputstvo za sastavljače, čija se modifikovana verzija donosi u Dodatku. Završni deo, Odeljak 4, u vidu zaključaka, nudi osvrt na očekivane leksikološke, leksikografske i pedagoške implikacije urađenog i objavljenog Rečnika.

2. TEORIJSKE OSNOVE *ENGLESKO-SRPSKOG KONTRASTIVNOG REČNIKA SINONIMA*

Ovaj odeljak donosi četiri teorijski, ali i metodološki, povezane celine, kojima su dodeljeni zasebni pododeljci, i to: opšta karakterizacija (2.1), tipološka identifikacija (2.2), leksikološki aspekti organizacije (2.3) i leksikografski aspekti organizacije (2.4).

2.1. Opšta karakterizacija Rečnika

Na samom početku, neophodno je definisati ciljnu publiku Rečnika i raspon njihovih komunikativnih potreba, koje se kreću od onih praktičnih (pasivnih i aktivnih), svojstvenih običnim, svakodnevnim, korisnicima, pa do onih teorijskih (deskriptivnih, preskriptivnih i metaleksičkih), svojstvenih profesionalnim korisnicima, najčešće jezičkim i lingvističkim stručnjacima. Ciljnu publiku ovog rečnika činila bi četiri profila korisnika: primarno, studenti anglistike (tj. engleskog jezika, lingvistike i književnosti), čiji je maternji jezik srpski; drugo, prevodioci s engleskog jezika na srpski i sa srpskog jezika na engleski, kao i primenjeni i teorijski lingvisti (anglisti, srbisti i svi drugi), koje zanimaju pitanja dvojezične leksikologije i leksikografije; treće, ostali zainteresovani korisnici, različitih uzrasta i obrazovanja, počev od završnih razreda osnovne škole nadalje; i četvrto, učenici i studenti srpskog jezika, koji ga, preko engleskog, usvajaju kao strani. S ovako projektovanom ciljnom publikom, čime se određuje celokupno ustrojstvo svakog rečnika, pa tako i ovog, dolazi se do ciljeva koje bi sastavljanjem Rečnika trebalo postići (popis nazivâ ciljeva izveden je modifikacijom modela prvobitno razvijenog i predloženog u Prčić 2012a):

- komunikativni, i ujedno glavni, cilj: omogućiti korisnicima da upoznaju, spoznaju i u sopstvenom govoru i pisanju valjano primenjuju englesko-srpske sinonimijske leksičke odnose i na taj način obogate svoj vokabular i prošire svoju izražajnost na oba jezika,
- deskriptivni cilj: sveobuhvatno, celovito i pouzdano predstaviti englesko-srpske sinonimijske leksičke odnose, posebno na semantičkom, stilističkom i pragmatičkom planu,
- metaleksički cilj: omogućiti uvid u funkcionisanje leksičke sinonimije u engleskom i srpskom jeziku pojedinačno, a potom u engleskom i srpskom kontrastivno,
- leksikografski cilj: prikazati podatke o englesko-srpskoj leksičkoj sinonimiji na moderan, pregledan, tipografski efektan i prema korisnicima predusretljiv način, u skladu s tendencijama savremene praktične leksikografije,
- obrazovni i, delom, sociolingvistički cilj: podići svest kod korisnika o važnosti stvaranja navike da se leksičke, i uopšte jezičke, nedoumice i praznine u znanju, u ovom slučaju vezane za englesko-srpsku leksičku sinonimiju, razrešavaju redovnim konsultovanjem rečnika i drugih jezičkih priručnika, što naročito važi za studente, učenike i posebne korisnike jezika (up. Prčić 2011).

Ovde je još potrebno osvrnuti se na upotrebu prideva ‘kontrastivni’ u naslovu Rečnika, budući da se njome pokrivaju, i ističu, čak tri semantičko-stilističko-pragmatička postupka zastupljena i primenjena u Rečniku, koja čine njegove suštinske strukturne odlike: prvo, međusobno kontrastiranje engleskih

sinonima; drugo, međusobno kontrastiranje srpskih sinonima; i treće, međusobno kontrastiranje engleskih i srpskih reči, da bi se postigli kontekstualno što adekvatniji srpski prevodi engleskih sinonima.

2.2. Tipološka identifikacija Rečnika

Tipološka obeležja Rečnika izvedena su u skladu s uobičajenim kriterijumima i merilima postavljenim za tipologizaciju rečnika (up. Atkins i Rundell 2008; Hartmann 2001; van Sterkenburg 2003; Svensén 2009; Zgusta 1971). Tipološki profil ovog rečnika, na način kako je zamišljen i osmišljen, može se opisati pomoću sledećih deset leksikografskih obeležja (popis je izveden modifikacijom modela takođe prvobitno predstavljenog u Prčić 2012a):

- specijalizovani rečnik, jer obuhvata jedan specifičan sadržinski povezan podskup vokabulara engleskog i srpskog jezika,
- dvojezični rečnik, jer su glavne odrednice na srpskom jeziku, glavne pododrednice i pododrednice na engleskom, prevodi na srpskom, primeri na engleskom i srpskom, dok je opšti metajezik kojim se reči i pojmovi objašnjavaju srpski,
- sinhroni rečnik, jer obrađuje aktuelni, današnji engleski i srpski jezik,
- jednotomni rečnik manjeg obima, jer ga čini oko 1500 glavnih odrednica,
- abecedni rečnik, jer su glavne odrednice raspoređene abecednim redosledom,
- onomaziološki rečnik, jer su pododrednice s engleskim sinonimima razvrstane prema zajedničkom deskriptivnom značenju, a delimično i semaziološki rečnik, jer polazi od osnovnih srpskih i engleskih reči, i ide ka srodnim i uporedivim značenjima engleskih i srpskih reči,
- rečnik s dvojnim teorijsko-metodološkim pristupom obradi podataka, deskriptivnim i metaleksičkim, jer pored opisa stvarne upotrebe jezika, pruža uvid u ustrojstvo mreže sinonimijskih međuodnosa unutar vokabulara engleskog i srpskog jezika,
- rečnik s dvojnomo ciljnom publikom, jer je namenjen ne samo izvornim govornicima srpskog jezika, nego i učenicima i studentima koji ga, preko engleskog, usvajaju kao strani jezik,
- rečnik s dvojnomo funkcijom, pasivnom i aktivnom, jer korisnicima pomaže ne samo da razumeju značenjske nijanse u izgovorenim i napisanim tekstovima, nego i da ih kreativno primenjuju u sopstvenom govoru i pisanju,
- rečnik s potencijalno dvojnomo, zasad još neodlučenom, izvedbom, u štampanom ili elektronskom medijumu, odn. u obliku štampane ili elektronske knjige.

U ponuđenoj tipološkoj identifikaciji primetno je da poslednjih pet, od deset, obeležja ovog rečnika kombinuje dve srodne karakteristike u okviru jedne stavke, što ga delom čini, u današnje vreme dobrodošlim, hibridnim rečnikom (up. Hartmann 2005).

2.3. Leksikološki aspekti organizacije Rečnika

Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima utemeljen je na četiri leksičke pojave, za ovu priliku objedinjene i povezane u jednu leksikološku celinu: (1) semantička polja, (2) leksička polja, (3) razlučeni sinonimi engleskog jezika i (4) prevodi razlučenih engleskih sinonima na srpski jezik, što ga čini kombinovanim rečnikom, 4 u 1 (izgovor: četiri u jednom): rečnikom semantičkih polja, leksičkih polja, razlučenih sinonima i prevedenih sinonima istovremeno. Sve ove četiri pojave, koje se nalaze delom u domenu leksikologije (1-3), a delom kontrastivne leksikologije i teorije prevođenja (4), biće opisane i ilustrovane, iz perspektive prilagođene sastavljanju ovog rečnika.

Semantička polja predstavljaju opšte pojmove, apstraktne značenjske dimenzije u domenu vanjezičke (posebno, pojmovne) stvarnosti i čine segmente unutar celovitog i sveobuhvatnog semantičkog prostora, koji, u svom poimanju i izražavanju stvarnosti, jezici razdeljuju na različite načine (Prčić 2016a: 138); na primer, pojam 'bacanje nečega', koji pretpostavlja mentalnu sliku o, uprošćeno, pomeranju predmeta koji se drži u ruci naglim zamahom ruke i istovremenim otpuštanjem predmeta. Nasuprot, i komplementarno,

njima, leksička polja predstavljaju konkretnu realizaciju semantičkih polja, ispoljenu rečima grupisanim prema srodnosti značenja, odn. prema objektivno utvrdivim smisaonim odnosima, pri čemu najmanje dve reči u istoj morfosintaktičkoj klasi, u svom relevantnom smislu, tj. sememi, dele ista obeležja osnovnog, deskriptivnog, značenja (Prčić 2016a: 138); na primer, engleski glagoli *throw*, *toss*, *hurl*, *fling*, *chuck*, itd., koji omogućavaju da jedan apstraktan pojam, bacanje nečega, bude konkretno leksikalizovan, i izražen, na više različitih, iako u suštini istih, načina. Budući da su zasnovana na smisaonom odnosu sinonimije, uglavnom one deskriptivne, ovde se radi o grozdovima, jednom tipu linearnih leksičkih polja, u sastavu serija, kada poredivost, uređenost i konačnost članova nisu bitne, nego sličnost i, samim tim, uporedivost njihovih osnovnih, deskriptivnih, značenja (up. Prčić 2016a: Pogl. 7).²

Sinonimija, kao definiciono svojstvo članova svakog grozda, podrazumeva istovetnost osnovnog, deskriptivnog, značenja najmanje dve reči u istoj morfosintaktičkoj klasi, u svom relevantnom smislu, što dopušta bar delimičnu međuzamenljivost tih reči u rečeničnom kontekstu i obezbeđuje da se određeni pojmovi mogu izraziti preciznije i/ili živopisnije (Prčić 1999, 2016a: 124). U ovom slučaju, posredi je deskriptivna (nepotpuna) sinonimija, kod koje, unutar sinonimskog niza, između semantički neutralnog, neobebeženog, člana (*throw*) i obebeženih članova (*toss*, *hurl*, *fling*, *chuck*, itd.) nastaje značenjski kontrast, uzrokovan dodatnom implikacijom, i/ili asocijacijom, i/ili kolokacijom, po kojima obebeženi sinonimi podležu razlučivanju u kontrastu prema onom neobebeženom (up. Prčić 2016a: Pogl. 7).³ Međutim, unutar ovakvih nizova, između neobebeženog i obebeženih članova nastaje još jedan značenjski kontrast, zasnovan na hiponimiji, kada se neobebeženi član (*throw*), u svom relevantnom smislu, javlja kao nadređeni član, hiperonim, s opštijim značenjem, a obebeženi članovi kao njemu podređeni članovi, kohiponimi, sa specifičnijim značenjima (*toss*, *hurl*, *fling*, *chuck*, itd.) (up. Prčić 2016a: Pogl. 7).

Iz ove konstatacije proizlazi da dvostruki ili, bolje, dvojni, smisaoni odnos koji se uspostavlja i vlada između članova tipičnog grozda – sinonimija (s dijagnostičkim testom: *throwing* implicira *tossing*, itd., a *tossing*, itd., implicira *throwing*) i hiponimija (s dijagnostičkim testom: *tossing* is a kind/type of *throwing*, ali ne i *throwing* is a kind/type of *tossing*), otvara mogućnost da se ova dva smisaona odnosa posmatraju i poimaju objedinjeno, kao hibridni smisaoni odnos pod kombinovanim nazivom hiposinonimija (od ‘hipo[nimija]’ + ‘sinonimija’). U tom smisaonom hibridu, prvi put prepoznatom i opisanom u vezi s tipologijom anglicizama u srpskom jeziku (up. Prčić 2011: Pogl. 11), neobebeženi član sinonimskog, ili hiposinonimskog, niza, *throw*, nastupa kao hipersinonim, a obebeženi članovi, *toss*, *hurl*, *fling*, *chuck*, itd., kao njegovi kohiposinonimi. Ovako definisanom hiposinonimijom izvesni opšti pojam ne izražava se samo preciznije i/ili živopisnije (pomoću obebeženih (hipo)sinonima), nego se istovremeno izražava i vrsta ili način ispoljavanja pojave vezane za taj opšti pojam (pomoću kohipo(sino)nima). No, uprkos tome što ovo tumačenje, primenjeno na konkretne primere, impresionistički deluje možda privlačno, zanimljivo, pa i ubedljivo, objektivni dijagnostički test za egzaktnije određenje odnosa između sinonimije i hiponimije odvojeno, s jedne strane, i, s druge strane, objedinjeno u hiposinonimiju – tek treba osmisлити, postaviti i isprobati. Zbog toga će se u nastavku ovog izlaganja upotrebljavati samo termin ‘sinonimija’, i njegove izvedenice, ali s presuponiranim objedinjenim značenjem ‘hiposinonimija’.

Prevođenje razlučenih engleskih sinonima na srpski jezik podrazumeva kontrastiranje deskriptivnog i asocijativnog značenja engleskih reči s deskriptivnim i asocijativnim značenjima srpskih reči, potencijalnih kandidata za prevode engleskih reči, radi utvrđivanja značenjskih istosti, sličnosti i razlika među njima. Kao tercijum komparacionis (lat. *tertium comparationis*), a to je formalno i/ili sadržinsko svojstvo preko kojeg se vrši leksičko kontrastiranje, odn. značenjsko upoređivanje, u ovom slučaju nastupaju raspoloživa obeležja deskriptivnog i asocijativnog značenja engleskih reči. U zavisnosti od utvrđenog stepena podudarnosti značenja, moguće je razlikovati dva glavna tipa prevoda: ukoliko u ciljnom jeziku, srpskom, postoji tzv. odgovarajuća reč, tj. reč uporediva po formi, funkciji i sadržini

² Detaljnije o semantičkim i leksičkim poljima: Cruse 1986, 2010; Dragičević 2010; Geeraerts 2010; Gortan Premk 2004; Lehrer 1974; Lipka 2002; McCarthy 1990; Nida 1975.

³ Detaljnije o smisaonim odnosima sinonimije i hiponimije: Adamska-Salaciak 2013; Apresjan 2000; Cruse 1986, 2010; Divjak 2010; Dragičević 2010; Fellbaum 1998; Gotštajn 1986; Lyons 1977; Milić 2013; Miller i dr. 1993; Murphy 2008, 2013.

sa sinonimom u izvornom jeziku, engleskom, radi se o srpskom korespondentu, poput srpskog *baciti* prema engleskom *throw*. Pri tome, neki korespondenti, kao *toss*, *hurl*, *fling*, *chuck*, itd., mogu imati opštije ili specifičnije značenje od izvornog sinonima, kada je posredi njihova hiposemantizacija ili hipersemantizacija, što se u beleženju prevoda mora označiti u vidu pretkomentara ili postkomentara u zagradi, poput srpskog *baciti* (*lakim pokretom*) prema engleskom *throw*. Nasuprot ovima, ukoliko u ciljnom jeziku, usled leksičke i/ili pojmovne praznine, ne postoji tzv. odgovarajuća reč, tj. reč uporediva po formi, funkciji i sadržini sa sinonimom u izvornom jeziku, neophodno je iznaći srpski ekvivalent, tj. reč ili sintagmu, koja je s izvornim sinonimom uporediva samo po funkciji i sadržini, pa otuda ispoljava niži stepen podudarnosti od korespondenta (up. Prčić 2011: Pogl. 13, 19; 2015).⁴

Nakon prikaza četiri (kontrastivno)leksikološke pojave ugrađene u teorijske temelje *Englesko-srpskog kontrastivnog rečnika sinonima*, treba još pomenuti i teorijski pristup odabran za obradu značenja engleskih sinonima i njegovih kontekstualno adekvatnih srpskih prevoda, ako iz gornjeg opisa taj pristup nije već prepoznat. S obzirom na to da se sinonimi posmatraju kao sememe, odn. kao reči u svom pojedinačnom, kontekstualno uslovljenom, značenju (up. Lipka 2003; Prčić 2016a), ovaj pristup obradi značenja stoga se smatra kontekstualnim ili, preciznije, pragmatičkim, kojim se odgovara na, eksplicitno ili implicitno, pitanje 'šta znači i kako se prevodi data reč u konkretnom kontekstu?' (up. Prčić 2011: Pogl. 19). Svaka kontekstualizacija, odn. pragmatizacija, značenja podrazumeva prethodno razdvajanje (dezambiguizaciju) polisemnih značenja, u skladu s postavkama kognitivne lingvistike (up. Geeraerts 2010; Geeraerts i Cuyckens 2010; Halas 2014; Rasulić i Klikovac 2014).

U narednim odeljcima, četiri temeljne pojave ovog rečnika biće razrađene i nadgrađene, tako što će dobiti svoj opipljivi leksikografski lik.

2.4. Leksikografski aspekti organizacije Rečnika

Budući da, koliko je bilo moguće utvrditi, trenutno ne postoji dvojezični rečnik sinonima koji bi bio iskoristiv kao uzor za ovaj rečnik, a ne postoji, takođe koliko se moglo utvrditi, ni teorijski opis ili predložak za njegovo sastavljanje, organizacija ovog rečnika i njegovih delova originalna je tvorevina, nastala u skladu, prvo, s opisima makro- i mikrostrukture savremenih jednojezičnih i dvojezičnih, opštih i specijalizovanih, rečnika u leksikografskim priručnicima, monografijama i člancima;⁵ i drugo, s njihovim realizacijama u nekolikim najaktuelnijim autoritativnim britanskim rečnicima engleskog jezika, posebno *Oxford Dictionary of English* (Stevenson 2010) i *Bloomsbury English Dictionary* (Rooney 2004), a još više onim pedagoškim: *Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms* (Lea 2008), *Longman Language Activator* (Summers 2004), te *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 9th edition (2014), *Longman Dictionary of Contemporary English*, 6th edition (2014), *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, 4th edition (2013), i *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, 2nd edition (2007).⁶

Sveukupnu strukturu Rečnika čine tri dela: (1) Vodič kroz Rečnik, (2) Registar englesko-srpskih sinonima i (3) sam rečnički deo, koji se sastoji iz makrostrukture i mikrostrukture.

Vodič kroz Rečnik namenjen je pre svega korisnicima i doneće kratak, ali iscrpan i efektan, pregled njegovih makro- i mikrostrukturnih elemenata, s težištem na potonjima: prvo, na ulozi pojedinačnih elemenata u rečničkom članku; drugo, na načinima njihovog razmeštaja i tipografskog prikaza; i

⁴ Detaljnije o leksičkom kontrastiranju: Adamska-Salaciak 2013; Chesterman 1998; Đorđević 2004; Hartmann 1988; Jaszczolt 2003; Klajn i Piper 2010; Kromann 1990; Krzeszowski 1990; Schnorr 1986; Soelberg 1990.

⁵ Detaljnije o organizaciji i realizaciji savremenih jednojezičnih i dvojezičnih, opštih i specijalizovanih, rečnika: Al-Kasimi 1977; Apresjan 2000; Atkins 1996; Atkins i Rundell 2008; Bergenholtz i Tarp 1995; *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove* 2002; Dragičević 2014; Durkin 2015; Fontenelle 2008; Fuertes-Olivera 2010; Fuertes-Olivera i Arribas-Baño 2008; Hartmann 2001, 2005; Hausmann i dr. 1991; Jackson 2013; Landau 2001; Prčić 2002, 2011, 2012a, 2013, 2014a, 2014b, 2016b, 2017; Ristić, Lazić Konjik i Ivanović 2016; Roberts 1992; Sterkenburg 2003; Svensén 2009; Yong i Peng 2007; Zgusta 1971.

⁶ OALD: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> ; LDOCE: <http://www.ldoceonline.com/> ; CALD: <http://dictionary.cambridge.org/> ; MED: <http://www.macmillandictionary.com/>

treće, i najvažnije, na objašnjavanju i ilustriranju tipova informacija koje ti mikrostrukturni elementi nude. Glavna svrha Vodiča jeste da korisnicima približi Rečnik, da im tačno predoči šta u njemu mogu očekivati, tražiti i naći, i da tako (potencijalne) korisnike (možda čak i) približi Rečniku.

Registar englesko-srpskih sinonima obuhvatiće, alfabetski raspoređene, sve obrađene engleske sinonime, tj. glavne pododrednice i pododrednice, upućene strelicom na pripadajuće srpske sinonime, tj. glavne odrednice, u čijem se rečničkom članku javljaju. Glavna svrha Registra jeste da korisnicima pruži celovit i zbirni uvid u celokupan skup engleskih i srpskih reči uključenih u Rečnik, ali i da im omogući alternativni, sekundarni ulaz u Rečnik, gde se polazi od engleskih reči koje dovode do njihovih srpskih prevedenih sinonima.

I na kraju, rečnički deo pruža detaljnu obradu svih reči koje čine njegovu makrostrukturu, pod kojom se podrazumeva odabir, popis i organizacija odrednica u rečniku (up. Hartmann 2001; Hartmann i James 1998). Makrostrukturu ovog rečnika čini oko 1500 srpskih reči, u trima morfosintaktičkim klasama, tj. vrstama reči: glagoli, pridevi i apstraktne imenice. Iz popisa je izostavljena većina konkretnih imenica, pošto one znatno češće potpadaju pod smisaoni odnos hiponimije, a ne sinonimije (poput *cipele*, *čizme*, *mokasine*, *sandale*, *patike*, itd., su vrsta *obuće*), i idiomi, pošto oni spadaju u frazeološki segment vokabulara, a ne strogo u leksički.

Svaka makrostrukturna reč nastupa u funkciji glavne odrednice i to je osnovna, semantički prosta, neobeležena i neutralna reč, koja izražava neki opšti pojam, poznat i blizak korisnicima, i koja zastupa određeno semantičko polje, zajedničko srpskom i engleskom jeziku. Kao ustaljeni deo kognitivno-leksičkog znanja korisnika, glavna odrednica ne podleže definisanju i ilustriranju jer se njeno značenje i upotreba podrazumevaju kao datosti. Glavna odrednica ujedno je i preferirani, primarni ulaz u Rečnik, gde se polazi od opšteg pojma izraženog rečju na srpskom jeziku, maternjem jeziku korisnika, i ide ka njoj značenjski odgovarajućoj reči na engleskom, tj. glavnoj pododrednici, a onda i ka sinonimima te engleske reči, tj. njenim pododrednicama.

Za sve glavne odrednice Rečnika daju se ortografski, morfosintaktički, semantički, stilistički i pragmatički podaci, u okviru elemenata rečničkog članka, njegove mikrostrukture, pod kojom se podrazumeva odabir, formulacija i prikaz podataka o odrednicama u rečniku (up. Hartmann 2001; Hartmann i James 1998). Pored pisanog oblika glavne odrednice, mikrostrukturu ovog rečnika čini sedam tipova podataka, odn. rečničkih elemenata koji ih predstavljaju: indikator smisla, oznaka vrste reči, glavna pododrednica, pododrednica, diferencijalna definicija, prevod i primer. Priroda i realizacija svakog rečničkog elementa i njemu pridruženog tipa podatka detaljnije su opisani niže, a pre toga je na Ilustraciji 1 priložen predložak vizuelne prezentacije razmeštaja i tipografskog prikaza elemenata tipičnog rečničkog članka:

(1) (2)

glavna odrednica, indikator smisla, *oznaka vrste reči*

glavna pododrednica (3) (7)

primer u rečenici, s **istaknutom** strukturom = *prevod primera*, s **istaknutom** strukturom

pododrednica 1 (4) (5) (6)

ASOCIJACIJA (kolokacioni opseg) diferencijalna definicija; = *prevod 1*,

prevod 2 (7)

primer u rečenici, s **istaknutom** strukturom = *prevod primera*, s **istaknutom** strukturom

pododrednica 2

...

pododrednica 3

...

...

Ilustracija 1: razmeštaj i tipografski prikaz elemenata rečničkog članka

- (1) Indikator smisla – sažeto i karakteristično određenje na srpskom jeziku značenja glavne odrednice, sa svrhom kontekstualizacije i razdvoznačavanja polisemije njenih značenja, koje se sastoji od niza reči, u funkciji denotatora (ključne reči iz definicije ili opštiji sinonimi date glavne odrednice), i/ili kolokatora (tipični kolokati s kojima se glavna odrednica uobičajeno javlja), i/ili tematizatora (tipične tematske oblasti u kojima se glavna odrednica najčešće koristi).
- (2) Oznaka vrste reči – glagol, pridev ili imenica, u kojoj se morfosintaktičkoj klasi nalazi glavna odrednica.
- (3) Glavna pododrednica – osnovna, semantički prosta, neobeležena i neutralna engleska reč, koja značenjski odgovara srpskoj glavnoj odrednici i predvodi sinonimski niz čiji članovi realizuju leksičko polje datog semantičkog polja; glavna pododrednica, kao više ili manje ustaljeni deo kognitivno-leksičkog znanja korisnika, takođe ne podleže definisanju, nego je njeno značenje samo ilustrovano primerom, u punoj rečenici, tipične upotrebe u engleskom jeziku i njegovim prevodom na srpski.
- (4) Pododrednica – engleski sinonim, koji je podređen glavnoj pododrednici i obeleženi član sinonimskog niza u datom leksičkom polju; leksičko polje spada u kategoriju grozdova, dok engleski sinonimi i njihovi srpski prevodi, svaki u svom jezičkom sistemu, čine hiposinonime ili, preciznije, kohiposinonime.
- (5) Diferencijalna definicija – jezgrovita i informativna definicija deskriptivnog značenja na srpskom jeziku za svaki engleski sinonim, sačinjena od najbitnijih dijagnostičkih obeležja, s uočljivim semantičkim kontrastom datog sinonima prema značenju osnovne reči; ispred same definicije, tamo gde je to potrebno, daje se naznaka kolokacionog opsega datog sinonima – glagola s imenicom i/ili prilogom, prideva s imenicom i/ili prilogom, imenice s glagolom i/ili pridevom; na početku definicije, opet tamo gde je to potrebno, daje se oznaka asocijacije, tj. asocijativnog značenja, datog sinonima – putem asocijativnih obeležja, obično dijalekatskih (poput američki), hronolekatskih (zastarelo), interpersonalnih (neformalno) ili ekspresivnih (uvredljivo).
- (6) Prevod – kontekstualno adekvatan prevod na srpski jezik za svaki engleski sinonim, u vidu korespondenata, kada u ciljnom jeziku postoji odgovarajuća reč, ili ekvivalenata, kada takva reč ne postoji.
- (7) Primer – uzorak upotrebe za svaki engleski sinonim u rečeničnom kontekstu, kojim se ilustruje njegovo tipično ponašanje u gramatičkim strukturama, naročito leksičkim i gramatičkim kolokacijama, tipografski posebno istaknutim; kontekstualno adekvatan prevod svakog primera na srpski jezik.

3. PRAKTIČNE OSNOVE *ENGLESKO-SRPSKOG KONTRASTIVNOG REČNIKA SINONIMA*

Ovaj odeljak donosi dve praktično povezane celine, kojima su dodeljeni zasebni pododeljci, i to: leksikografski aspekti realizacije (3.1) i metodološki aspekti stalnog stručnog osposobljavanja sastavljačkog tima (3.2).

3.1. Leksikografski aspekti realizacije Rečnika

Proces realizacije Rečnika sastoji se iz dve uobičajene, međuslovljene komponente – izrade i izvedbe. Prva komponenta, izrada, sledi oprobane leksikografske principe etapne metodologije rada, kada su svi sastavljači angažovani na istoj etapi svog segmenta, tj. raspona, semantičkih polja, saglasno s ranije dogovorenim orijentacionim planom rada i podelom posla. U konkretnom slučaju, izrada Rečnika odvija se u sedam etapa (detaljnije o toku i ustrojstvu svake etape govori se u Uputstvu za sastavljače, priloženom u Dodatku):

- 1. etapa – semantička i leksička polja: utvrđivanje i odabiranje konačnog broja semantičkih i leksičkih polja,

- 2. etapa – glavna odrednica: (a) utvrđivanje najprikladnije osnovne, semantički neutralne srpske reči koja će biti predstavnik određenog semantičkog polja i njemu pripadajućeg leksičkog polja, te nosilac rečničkog članka u kojem se obrađuju, (b) utvrđivanje indikatora njenog smisla, (c) označavanje njene morfosintaktičke klase,
- 3. etapa – glavna pododrednica i pododrednice: (a) utvrđivanje osnovne, semantički neutralne engleske reči i njenih sinonima, koji realizuju dato leksičko polje, (b) formulisanje diferencijalnih definicija za sve sinonime u datom nizu, s naglaskom na razlikama u odnosu prema osnovnoj engleskoj reči, koje se ispoljavaju kroz dodatne implikacije, i/ili asocijacije, i/ili kolokacije,
- 4. etapa – prevođenje sinonima: iznalaženje kontekstualno adekvatnih prevoda svih sinonima na srpski jezik, koji su realizovani dvojako – korespondentima (potpunim i delimičnim) i ekvivalentima,
- 5. etapa – primeri: odabiranje i prilagođavanje karakterističnih primera tipičnog ponašanja svih sinonima u gramatičkim strukturama engleskog jezika, (b) prevođenje tih primera na srpski jezik,
- 6. etapa – Registar englesko-srpskih sinonima: sastavljanje Registra, koji čine sve engleske glavne pododrednice i odrednice, upućene na srpske glavne odrednice, u sklopu čijeg su rečničkog članka obrađene,
- 7. etapa – lektura rukopisa: obavljanje brižljive jezičke lekture napisanog teksta.

Izrada Rečnika, od polazne ideje do konačne realizacije, podrazumeva precizno utvrđena, i ispunjena, zaduženja svakog člana autorskog tima. U tom smislu, zaduženja urednika obuhvataju sledeće aktivnosti:

- osmišljavanje i postavljanje teorijskih i metodoloških osnova Rečnika,
- osmišljavanje i sprovođenje metodološke i praktične organizacije i koordinacije procesa sastavljanja Rečnika,
- osmišljavanje i sprovođenje stalnog stručnog osposobljavanja sastavljačkog tima,
- osmišljavanje i pisanje teksta Uputstva za sastavljače,
- odabiranje početnog fonda engleskih semantičkih polja od oko 1500 pojmova i pripadajućih reči,
- osmišljavanje i pisanje teksta Vodiča kroz Rečnik, i
- obavljanje završne redakture celokupnog rukopisa Rečnika.

Nasuprot tome, zaduženja sastavljača obuhvataju samo dve aktivnosti, ali aktivnosti koje su nezaobilazne i od neprocenjive važnosti za nastanak Rečnika:

- višeslojna englesko-srpska leksikološko-leksikografska obrada odabranih semantičkih i leksičkih polja, i
- korektura svog dela kompjuterski pripremljenog teksta Rečnika.

Kada je reč o izvedbi, drugoj komponenti realizacije Rečnika, zasad postoje dve otvorene tehničke mogućnosti, i jedna i druga privlačna, iako i jedna i druga sa svojim dobrim i manje dobrim stranama. Kao prva, Rečnik bi bio objavljen u obliku štampane knjige, u izdanju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, ukoliko bi se pronašao pouzdan suizdavač, sa širokom distribucijom putem klasičnih i internet-skih knjižara. Kao druga mogućnost, Rečnik bi bio objavljen u obliku elektronske knjige, u PDF-formatu, prilagođene korišćenju uz pomoć kompjutera, tableta i mobilnog telefona, u samostalnom izdanju Filozofskog fakulteta i dostupna u njegovoj Digitalnoj biblioteci.

3.2. Metodološki aspekti stalnog stručnog osposobljavanja sastavljačkog tima

Na kraju, neophodno je pozabaviti se nesumnjivo najbitnijom etapom sastavljanja svakog ozbiljnog rečnika, pa tako i ovog – stručnim osposobljavanjem sastavljačkog tima, koje njegovim članovima pruža leksikološka i leksikografska teorijska i metodološka znanja i praktične veštine, nužne za što kvalitetniji i efikasniji rad na Rečniku. Ova etapa – ili možda tačnije, nad-etapa, budući da se odvija i pre, i

tokom svih etapa procesa sastavljanja Rečnika – smatra se ‘nesumnjivo najbitnijom’ iz više razloga: (1) sastavljači odmah na početku stiču jasnu sliku o onome što rade, što treba da urade i, posebno važno, kako to nešto treba da ostvare, (2) sastavljači ovlađavaju potrebnim znanjima i veštinama (mada im, naravno, nisu sva pružena teorijska znanja podjednako nova i nepoznata), i (3) sastavljači imaju pred sobom dugoročni orijentacioni plan rada, podeljen u nekoliko, vremenski (rastegljivo) ograničenih ali precizno razrađenih, kratkoročnih etapa i jasnu svest o tome koliko svaka od njih (može, ili treba, ili sme da) traje.

Na ovaj način postiže se sledeće: (1) bolja uigranost autorskog tima, tj. sastavljača i urednika, čime će i njihovi očekivani učinci biti bolji, (2) jednoobraznost pristupa sastavljača pojedinim etapama rada na Rečniku, čime će kvalitativni i kvantitativni rezultati tog rada biti jednoobrazniji i homogeniji u većoj meri, (3) svedenost teorijskih, metodoloških i praktičnih problema i nedoumica sastavljača (i urednika) na minimum – što se naročito odnosi na procese formulisanja diferencijalnih definicija i iznalaženja kontekstualno adekvatnih prevoda, dve sasvim izvesno najteže, najosetljivije i najodgovornije, ali istovremeno i najizazovnije, najkreativnije i najzahvalnije delatnosti u stvaranju ovog rečnika – čime će umnogome biti izbegnute moguće nedorečenosti i nejasnosti, a onda i snalaženja i dovijanja sastavljača na svoju ruku, i (4) veća sigurnost, inovativnost i uspešnost sastavljača, čime će se doprineti njihovom (još) većem samopouzdanju, (još) snažnijoj motivaciji i (još) jačoj individualnosti, uprkos tome što je ovo timski rad, ali timski rad u kojem su svi članovi formirane, afirmisane i valjano pripremljene ličnosti za sebe.

Stručno osposobljavanje ovih ličnosti, i to stalno stručno osposobljavanje, koje će trajati tokom čitavog procesa sastavljanja Rečnika, sprovodi se u dva osnovna oblika: u sklopu priprema, pre početka samog rada na Rečniku, članovima sastavljačkog tima podeljeno je, za celokupan ovaj projekat fundamentalno značajno, interno Uputstvo za sastavljače, u kojem je u šest celina, korak po korak, iscrpno, ali sažeto, prikazan budući rečnik, njegovi delovi i etape ostvarenja tih delova. Nakon programatskog uvodnog izlaganja urednika, s dodatnim objašnjenjima i obrazloženjima, o sadržaju tog Uputstva vođena je konstruktivna kritička rasprava, u vidu pitanja i odgovora sastavljača i urednika, tako da su sporne ili nedovoljno precizno sročene tačke, koliko se moglo zaključiti, razjašnjene na zajedničku korist čitavog tima. Drugi oblik osposobljavanja, nipošto manje važan od Uputstva, jesu periodični konsultativni timski sastanci, obično pred svaku novu etapu ili nekoliko povezanih etapa, i timska elektronska dopisivanja, obično u toku pojedinih etapa, kada sastavljači, a ređe i urednik, pokreću suštinska pitanja vezana za rešavanje konkretnih metodoloških i praktičnih problema, kao što su primena kriterijuma za uključivanje i isključivanje pojedin(ačn)ih sinonima, formulacije pojedin(ačn)ih diferencijalnih definicija ili beleženje prevodnih korespondenata pojedin(ačn)ih sinonima.

Ne treba posebno ni isticati, bez valjane organizacije sastavljanja i sastavljača Rečnika, i, što je svakako najznačajnije, bez redovne koordinacije aktivnosti svih sastavljača i urednika, raštrkan rad, u maniru ‘svaka vaška obaška’, sigurno ne bi urodio očekivanim rezultatima i ciljevima postavljenim na početku. Zbog toga se, radi autentičnog i verodostojnijeg uvida čitalaca u okosnicu stalnog stručnog osposobljavanja sastavljačkog tima ovog rečnika, u Dodatku donosi tekst Uputstva za sastavljače, koje tako prestaje da bude interni dokument učesnikâ ovog projekta i postaje javno dobro svih zainteresovanih čitalaca, među njima i potencijalnih sastavljača i urednika nekih budućih rečnika, i koji može poslužiti kao model kako bi trebalo – ili, možda, kako ne bi trebalo – da izgleda jedan brižljivo razrađen putokaz ka valjano organizovanom radu na konkretnom rečniku.

4. ZAVRŠNE NAPOMENE

Pri samom kraju, ovaj odeljak, u vidu zaključaka, dotiče se leksikoloških, leksikografskih i pedagoških implikacija koje autorski tim, a posebno njegov urednik i idejni tvorac, očekuju od urađenog i objavljenog Rečnika.

Pre svega, treba podsetiti da će *Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima (ESKRS)* sadržavati objedinjene rezultate iscrpne i brižljive kontrastivnoleksikološke analize čak četiri leksičke pojave: semantičkih polja, leksičkih polja (specifično, grozdova), razlučenih sinonima engleskog jezika i prevedenih engleskih sinonima na srpski jezik. Ova njegova odlika, 4 u 1 (izgovor: četiri u jednom), ali i savremena leksikografska obrada dobijenih rezultata, te pregledna, atraktivna i prema korisnicima predusretljiva prezentacija podataka, činiće ovaj rečnik jedinstvenim, savremenim leksikografskim projektom i priručnikom, ne samo u našoj sredini, nego, po svojim inovativnim opšteleksikografskim i metaleksikografskim svojstvima, možda i šire.

Njegovi potencijalni, i stvarni, korisnici, u prvom redu studenti anglistike i prevodioci, u Rečniku će pronaći valjane odgovore na pitanja poput ‘kojim se rečima može izraziti pojam ljubavi na engleskom?’, ‘kojim se rečima može izraziti pojam ljubavi na srpskom?’, ‘koja je razlika između engleskih glagola *like, love, adore* i *worship*?’, ‘kako se ti glagoli prevode na srpski?’, ‘kako se na engleskom kaže *biti drag (nekome)*?’. Iako se sada to još ne može videti u celosti, organizacija i realizacija Rečnika, čije su teorijske i praktične osnove podrobno bile prikazane u ovom radu, omogućiće odgovore upravo na ovakva pitanja, na pitanja vezana za značenjske sličnosti i razlike – ili bolje, za razlike među sličnostima – prvo unutar vokabulara dvaju jezika zasebno, engleskog i srpskog, a onda između ta dva jezika dovedena u leksički kontrast, englesko-srpski i, implicitno, srpsko-engleski.

Na ovakav način opredeljena organizacija i realizacija Rečnika obezbeđuju njegovu višestruku upotrebljivost i primenljivost među potencijalnim, i stvarnim, korisnicima, pošto može da posluži kao pedagoška, didaktička, obrazovna, edukativna, heuristička, otkrivačka, kognitivna, saznavna, samoučka, autodidaktička, itd., leksikološka alatka, prvobitno baš tako i zamišljena, s najmanje sedam međupovezanih funkcija, 7 u 1 (izgovor, opet: sedam u jednom), i to kao alatka za: (1) pronalaženje pojmova, (2) pronalaženje reči, (3) razlučivanje značenja reči, (4) prevođenje značenja reči, (5) nijansiranje značenja reči, (6) ilustrovanje ponašanja reči, i (7) pružanje uvida u pojmovni sistem – ovde, u dva pojmovna sistema dvaju jezika i (najmanje) dveju kultura.⁷

Sve u svemu, ostaje da se strpljivo sačeka da sastavljački tim uspešno privede kraju sve planirane etape svog rada, da Rečnik bude objavljen kao štampana ili elektronska knjiga i da što pre nađe put do svojih korisnika. I, naravno, da se ubrzo potom sazna koliko su, i da li su, korisnici zadovoljni urađenim i koliko je, i da li je, vredelo inicirati i poduhvatiti se mukotrpnog rada na leksikološko-leksikografskom projektu *Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima*, prvom takve vrste u našoj sredini.

LITERATURA

- Adamska-Sałaciak, A. (2013). Equivalence, Synonymy, and Sameness of Meaning in a Bilingual Dictionary. *International Journal of Lexicography* 26/3, 329-345.
- Al-Kasimi, A. (1977). *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden: E. J. Brill.
- Apresjan, J. (2000). *Systematic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Atkins, B. T. S. (1996). Bilingual Dictionaries: Past, Present and Future. In: *Euralex '96 Proceedings* (M. Gellerstam, et al., eds.). Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish, 515-546.
- Atkins, B. T. S., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Bergenholtz, H., Tarp, S. (eds.). (1995). *Manual of Specialised Lexicography. The Preparation of Specialised Dictionaries*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chesterman, A. (1998). *Contrastive Functional Analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cruse, A. (2010). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷ Predloženi prevodi na engleski: (1) concept finder, (2) word finder, (3) word sense differentiator, (4) word sense translator, (5) word sense refiner, (6) word behaviour exemplifier, i (7) conceptualization insight-afforder.

- Ćosić, P., i dr. (2008). *Rečnik sinonima*. Beograd: Kornet.
- Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove. (2002). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Divjak, D. (2010). *Structuring the Lexicon. A Clustered Model for Near-Synonymy*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. 2. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Dragičević, R. (ur.). (2014). *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi. Kolektivna monografija*. Beograd: Filološki fakultet.
- Durkin, Ph. (ed.). (2015). *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Đorđević, R. (2004). *Uvod u kontrastiranje jezika*. 6. izdanje. Beograd: Filološki fakultet.
- Fellbaum, Ch. (ed.). (1998). *WordNet. An Electronic Lexical Database*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Fontenelle, T. (ed.). (2008). *Practical Lexicography. A Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- Fuertes-Olivera, P. A. (ed.). (2010). *Specialised Dictionaries for Learners*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Fuertes-Olivera, P. A., Arribas-Baño, A. (2008). *Pedagogical Specialised Lexicography*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Geeraerts, D., Cuyckens, H. (eds.). (2010). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gortan Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. 2. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gotštajn, Lj. (1986). *Sinonimija u kolokacijama (sa primerima engleskog jezika naučne argumentacije)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, Filozofski fakultet.
- Halas, A. (2014). *Polisemija u rečnicima engleskog i srpskog jezika. Teorijsko-metodološki i praktični aspekti obrade*. Doktorska disertacija; neobjavljena. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Hartmann, R. R. K. (1988). Equivalence in Bilingual Lexicography: from Correspondence Relation to Communicative Strategy. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 22, 21-28.
- Hartmann, R. R. K. (2001). *Teaching and Researching Lexicography*. Harlow: Pearson Education.
- Hartmann, R. R. K. (2005). Pure or Hybrid? The Development of Mixed Dictionary Genres. *Facta Universitatis* 3/2, 193-208. Also at: <http://facta.junis.ni.ac.rs/lal/lal2005/lal2005-06.html>.
- Hartmann, R. R. K., James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London, New York: Routledge.
- Hausmann, F. J., Reichmann, O., Wiegand, H. E., Zgusta, L. (1991). *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography / Dictionnaires. Encyclopédie internationale de lexicographie*. 1-3. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Hlebec, B. (ur.). (2012). *Standardni englesko-srpski rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Jackson, H. (ed.). (2013). *The Bloomsbury Companion to Lexicography*. London: Bloomsbury Academic.
- Jaszczolt, K. M. (2003). On Translating 'What is Said': Tertium Comparationis in Contrastive Semantics and Pragmatics. In: *Meaning through Language Contrast* (K. M. Jaszczolt and K. Turner, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 441-462.
- Jovanović, R., Atanacković, L. (1980). *Sistematski rečnik srpskohrvatskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Klajn, I. (2011). *Rečnik jezičkih nedoumica*. 12. izdanje. Novi Sad: Prometej.
- Klajn, I., Piper, P. (ur.). (2010). *Kontrastivna proučavanja srpskog jezika. Pravci i rezultati*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Kromann, H.-P. (1990). Selection and Presentation of Translational Equivalents in Monofunctional and Bifunctional Dictionaries. *Cahiers de Lexicologie* 56-57, 17-26.
- Krzeszowski, T. (1990). *Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Lalević, M. S. (1974). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Sveznanje.
- Landau, S. I. (2001). *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lea, D. (ed.). (2008). *Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms*. Oxford: Oxford University Press.
- Lehrer, A. (1974). *Semantic Fields and Lexical Structure*. Amsterdam, London: North-Holland; New York: American Elsevier.
- Lipka, L. (2002). *English Lexicology*. 3rd edition. Tübingen: Gunter Narr.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. 1-2. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, M. (1990). *Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press.

- Milić, M. (2013). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku*. Edicija E-disertacija, knjiga 4. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2013/978-86-6065-166-4>. Pristupljeno: 25. 7. 2017.
- Miller, G. A., Beckwith, R., Fellbaum, Ch., Gross, D., Miller, K. J. (1993). Introduction to WordNet: an On-line Lexical Database. Princeton, NJ: Princeton University. Available at: <http://wordnetcode.princeton.edu/5papers.pdf>. Retrieved on: 25 July 2017.
- Murphy, M. L. (2008). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, M. L. (2013). What We Talk about When We Talk about Synonyms (and What It Can Tell Us about Theasauruses). *International Journal of Lexicography* 26/3, 279-304.
- Nida, E. A. (1975). *Componential Analysis of Meaning*. The Hague, Paris: Mouton.
- Nikolić, M. (ur.). (2011). *Rečnik srpskoga jezika*. Izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (2014). *Pravopis srpskoga jezika*. 3., izmenjeno i dopunjeno izdanje. M. Pižurica (gl. red.). Novi Sad: Matica srpska.
- Piper, P., Klajn, I. (2014). *Normativna gramatika srpskog jezika*. 2., izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- Prčić, T. (1999). Sinonimi u teoriji i praksi: isto ali ipak različito. *Jezik danas* 9, 14-20.
- Prčić, T. (2002). Dvojezična leksikografija i englesko-srpski / srpsko-engleski opšti rečnik: potrebe i zahtevi novog veka. U: *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 331-342.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, T. (2012a). Chapter 6. Lexicographic Description of Recent Anglicisms in Serbian: the Project and Its Results. In: *The Anglicization of European Lexis* (C. Furiassi, V. Pulcini and F. Rodríguez González, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 131-148.
- Prčić, T. (2012b). Kako se na engleskom kaže *oldtajmer*? Anglicizmi kao srpsko-engleski lažni parovi. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 55/2, 203-220. Takođe na: http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_55-2.pdf.
- Prčić, T. (2013). *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* deset godina posle: da li je vredelo?. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru I. Tematski zbornik* (S. Gudurić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 253-264. Takođe na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2012/978-86-6065-133-6>.
- Prčić, T. (2014a). Kakvi nam englesko-srpski i srpsko-engleski rečnici najviše trebaju. U: *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi. Zbornik u čast Draginji Pervaz* (T. Prčić, M. Marković, i dr., ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Orfelin izdavaštvo, 419-442. Takođe na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-276-0>.
- Prčić, T. (2014b). *Novi rečnik novijih anglicizama*: zašto, šta i kako. U: *Leksika, gramatika, diskurs. Zbornik u čast Veri Vasić*. (M. Alanović, J. Dražić, G. Štasni i G. Štrbac, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet: 41-58.
- Prčić, T. (2015). Objedinjena kontaktno-kontrastivna lingvistika: principi i primene. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IV/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 31-45. Takođe na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-325-5>.
- Prčić, T. (2016a). *Semantika i pragmatika reči*. 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9>. Pristupljeno: 25. 7. 2017.
- Prčić, T. (2016b). Kakav nam opšti rečnik srpskog jezika najviše treba. U: *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa. Zbornik naučnih radova* (S. Ristić, I. Lazić Konjik i N. Ivanović, ur.). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 87-117. Takođe na: <https://zenodo.org/record/437541/files/Leksikologija%2003Prcic.pdf>.
- Prčić, T. (2017). Kakav nam specijalizovani rečnik srpskog jezika najviše treba. U: *Putevima reči. Zbornik radova u čast Darinki Gortan Premk* (R. Dragičević, ur.). Beograd: Filološki fakultet, 275-296.
- Rasulić, K., Klikovac, D. (ur.). (2014). *Jezik i saznanje. Hrestomatija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. 1-6. (1967-1978). Novi Sad: Matica srpska; Zagreb: Matica hrvatska (1-3).
- Ristić, S., i dr. (1956). *Enciklopedijski englesko-srpskohrvatski rečnik*. 1-2. Beograd: Prosveta.
- Ristić, S., Lazić Konjik, I., Ivanović N. (ur.). (2016). *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa. Zbornik naučnih radova*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Roberts, R. (1992). Organization of Information in a Bilingual Dictionary Entry. In: *Euralex '90 Proceedings* (M. Alvar-Ezquerro, ed.). Barcelona: Biblograf, VOX, 219-231.

- Rooney, K. (ed.). (2004). *Bloomsbury English Dictionary*. London: Bloomsbury Publishing.
- Schnorr, V. (1986). Translational Equivalent and/or Explanation? The Perennial Problem of Equivalence. *Lexicographica* 2, 53-60.
- Soelberg, N. (1990). Les informations du dictionnaire bilingue. Équivalents ou champs sémantiques?. *Cahiers de Lexicologie* 56-57, 51-61.
- Sterkenburg, P. van (ed.). (2003). *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Stevenson, A. (ed.). (2010). *Oxford Dictionary of English*. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Summers, D. (ed.). (2004). *Longman Language Activator*. 2nd edition. Harlow: Pearson Education.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šarić, Lj., Wittschen, W. (2008). *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Yong, H., Peng, J. (2007). *Bilingual Lexicography from a Communicative Perspective*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. Prague: Academia; The Hague, Paris: Mouton. (u prevodu: (1991). *Priručnik leksikografije*. Preveo: D. Šipka. Sarajevo: Svjetlost.)

DODATAK: Uputstvo za sastavljače

Uputstvo za sastavljače podeljeno je, kako je već rečeno, svim članovima sastavljačkog tima i čini glavno polazište njihovog stalnog stručnog osposobljavanja pre i tokom procesa sastavljanja Rečnika. U tom smislu, ono je specifično pisano za profesionalne lingviste, angliste po užestručnoj spremi, koji ipak ne raspolažu nužno svim, ili dovoljnim, znanjima i veštinama profesionalnih leksikografa i koje je trebalo što bolje upoznati s prirodom nastajućeg Rečnika, njegovom strukturom i, naročito, etapama njegove realizacije. Zbog svega ovoga, Uputstvo se sastoji iz sledećih tematskih celina, obrađenih u više različitih odeljaka: (1) projekcija ciljne publike i iz nje proistekli ciljevi Rečnika, (2) pregled organizacije makrostrukture i mikrostrukture Rečnika, (3) detaljna razrada sedam etapa leksikološko-leksikografske dvojezične obrade sinonima, koja sadrži precizne definicije svih relevantnih stručnih pojmova i termina, kao i precizne opise svih postupaka unutar svih sedam etapa, i (4) predlošci za formalnu i sadržinsku organizaciju tipičnog rečničkog članka – sve ovo, ovako i ovoliko, da bi sastavljači pred očima imali jasnu sliku o tome šta rade, šta treba da urade i, najvažnije, kako to treba da urade i da se na taj način timski rad učini što homogenijim, sa što manje nesnalaženja, frustracija i neželjenih improvizacija. Slikovito predstavljeno, suština Uputstva uporediva je sa suštinom recepta za pripremu nekog jela: zna se o kom se i kakvom jelu radi, zna se koji su sastojci potrebni, a koji su raspoloživi, a tek će se saznati šta treba uraditi, i kako, da bi se od datih sastojaka spravilo dato jelo – recimo, palačinke, koje će, uz to, biti privlačne po svom izgledu, mirisu i, ponajviše, ukusu.

Ovde se donosi unekoliko modifikovana verzija izvornog teksta Uputstva, po potrebi popravljana, proširivana ili skraćivana, i tipografski drukčije složena. U pojedinim njegovim delovima javlja se materija koja je tokom ranijeg izlaganja već bila pominjana, više ili manje detaljno, pa bi je zato, od slučaja do slučaja, trebalo shvatiti ili kao rekapitulaciju rečenog, ili kao elaboraciju nedorečenog.

© Tvrtko Prčić, 2016

Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima

Uputstvo za sastavljače

1. PROFIL REČNIKA

- ciljna publika Rečnika: prvo, studenti anglistike sa srpskim maternjim jezikom; drugo, prevodioci sa engleskog i sa srpskog jezika, i lingvisti; treće, svi ostali zainteresovani korisnici, počev od završnih razreda osnovne škole nadalje; i četvrto, učenici i studenti srpskog jezika kao stranog
- opšti cilj Rečnika: da korisnici steknu uvid u različite mogućnosti izražavanja određenog opšteg pojma na engleskom i srpskom jeziku

- posebni ciljevi Rečnika: da korisnici sa srpskim maternjim jezikom prošire svoj vokabular engleskog i srpskog jezika, na sledeće načine:
 - novim engleskim sinonimima, tj. rečima kojima se određeni opšti pojmovi mogu izraziti preciznije i/ili živopisnije,
 - tačnim značenjima i značenjskim razlikama između engleskih i srpskih sinonima,
 - kontekstualno adekvatnim prevodima engleskih sinonima na srpski jezik,
 - ilustracijama tipičnog ponašanja engleskih i srpskih sinonima u rečeničnom kontekstu
- ‘kontrastivni’ u naslovu Rečnika implicira tri međupovezana postupka, a samim tim i tri njegove strukturne odlike:
 - međusobno kontrastiranje engleskih sinonima,
 - međusobno kontrastiranje srpskih sinonima,
 - međusobno kontrastiranje srpskih reči s engleskim rečima, da bi se došlo do kontekstualno što adekvatnijih srpskih prevoda za engleske sinonime
- metajezik objašnjavanja reči i pojmova: srpski

2. ORGANIZACIJA REČNIKA

- leksički sastav Rečnika:
 - opšta, svakodnevna, nespecijalizovana leksika,
 - morfosintaktičke klase glagola, prideva i imenica,
 - u sastav Rečnika *ne* ulazi većina konkretnih imenica i idiomi
- delovi Rečnika:
 - Vodič kroz Rečnik,
 - Registar englesko-srpskih sinonima,
 - rečnički deo
- struktura Vodiča: objašnjenja, potkrepljena primerima, makro- i mikrostrukturnih elemenata Rečnika, s naglaskom na ulogu pojedinačnih elemenata mikrostrukture, načinima njihovog razmeštaja i tipografskog prikaza, te tipovima informacija koje ti elementi predstavljaju
- struktura Registra: alfabetski poređani engleski sinonimi, tj. glavne pododrednice i pododrednice, upućeni na srpske glavne odrednice u čijem su rečničkom članku obrađeni
- struktura rečničkog dela objedinjuje njegovu makrostrukturu i mikrostrukturu:
 - makrostruktura se sastoji od glavne odrednice, a to je osnovna, semantički prosta, neobeležena i neutralna srpska reč, koja izražava neki opšti pojam, poznat i blizak korisnicima, i koja zastupa određeno semantičko polje, zajedničko srpskom i engleskom jeziku; ukupan broj glavnih odrednica: oko 1500; redosled: abecedni,
 - mikrostruktura se sastoji od sedam elemenata, koji pružaju sedam tipova podataka vezanih za glavnu odrednicu: (1) indikator smisla, (2) oznaka vrste reči, (3) glavna odrednica, (4) glavna pododrednica, (5) pododrednica, (6) difencijalna definicija, (7) prevod, i (8) primer

3. ETAPE LEKSIKOLOŠKO-LEKSIKOGRAFSKE OBRADE

1. etapa – semantička i leksička polja:

- dopuniti postojeća semantička polja novim, koja su izostala iz početnog fonda, a mogla bi biti važna i/ili korisna
 - izvor: *Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms (OLT; Lea 2008)*
 - postupak:
 - proći kroz sve odrednice, u levom polju na ekranu, u okviru slovnog opsega dodeljenog svakom sastavljaču,
 - tekst s odabranim sinonimskim nizom selektovati mišem,
 - tekst kopirati klikom na ikonicu ‘Copy to the clipboard’, gore desno,
 - tekst preneti u Word dokument pritiskom na CTRL + V,
 - obrisati donji red, koji sadrži naznaku OUP autorskog prava,
 - ako odabrani niz spada u neki drugi slovni opseg, taj paragraf proslediti njegovom sastavljaču
- ukloniti iz sastava leksičkih polja, odn. sinonimskih nizova, idiome i reči koje su suviše uskostručne ili specijalizovane, ili se iz nekog drugog opravdanog razloga mogu izostaviti

2. etapa – glavna odrednica:

- utvrditi najprikladniju osnovnu, semantički prostu, neobeleženu i neutralnu srpsku reč koja će predstavljati određeno semantičko polje i ujedno biti glavna odrednica, i koja se u *OLT* javlja na engleskom jeziku kao prva u pripadajućem sinonimskom nizu
 - izvori:
 - *Standardni englesko-srpski rečnik* (Hlebec 2012), *Enciklopediski englesko-srpskohrvatski rečnik, 1-2* (Ristić, i dr. 1956)
- odrediti za svaku glavnu odrednicu efektan indikator smisla na srpskom jeziku, čiji je cilj kontekstualizacija i razdvoznačavanje njenog polisemnog značenja
 - izvori:
 - primarni – *Rečnik srpskoga jezika* (Nikolić 2011),
 - sekundarni – *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, 1-6* (1967-1978)
 - postupak: polazeći od sopstvene procene prikladnosti, formulisati indikator smisla, u vidu sažetog i karakterističnog određenja, sastavljenog od niza ključnih reči, ne manje od 2 i ne više od 6, u funkciji denotatora, i/ili kolokatora, i/ili tematizatora (up. Prčić 2002, 2011: Pogl. 19)
- označiti vrstu reči glavne odrednice na srpskom jeziku
 - postupak: u skladu s pripadnošću određenoj morfosintaktičkoj klasi, svaku glavnu odrednicu obeležiti na srpskom jeziku kao glagol, pridev ili imenicu

3. etapa – glavna pododrednica i pododrednice:

- utvrditi osnovnu, semantički prostu, neobeleženu i neutralnu englesku reč, koja će biti nosilac određenog leksičkog polja i ujedno glavna pododrednica, a zatim utvrditi i njoj podređeni sinonimski niz, čiji članovi realizuju dato leksičko polje i ujedno su njene pododrednice
 - izvor:
 - *OLT*
 - postupak:
 - polazeći od postavljenih kriterijuma za uključivanje reči u leksički sastav Rečnika, pažljivo odabrati glavnu pododrednicu i njene pododrednice, odn. engleske sinonime koji će se naći u svakom od ranije ustanovljenih leksičkih polja
 - ukupan broj sinonima: najmanje 3, najviše 10, izuzetno 12
 - redosled sinonima: prema redosledu u *OLT* i, važnije, prema stepenu značenjske bliskosti s osnovnom rečju, kao nosiocem datog leksičkog polja
- utvrditi ključna deskriptivna i asocijativna značenja svih engleskih sinonima u datom sinonimskom nizu, u odnosu prema značenju osnovne reči, s naglaskom na međusobnim značenjskim razlikama, koje se ispoljavaju kroz dodatne implikacije, i/ili asocijacije, i/ili kolokacije (up. Prčić 2016a: Pogl. 4, 7)
 - izvori:
 - primarni – *OLT*,
 - sekundarni – *Longman Language Activator* (Summers 2004),
 - tercijarni – studentski i drugi rečnici engleskog jezika, uključujući i elektronske rečnike *WordWeb* i *TheSage*, proistekle iz projekta *WordNet*⁸
 - postupak: polazeći od značenja osnovne reči, utvrditi ključna deskriptivna i asocijativna obeležja koja uspostavljaju značenjske razlike između nje i njenih sinonima u datom leksičkom polju
- polazeći od značenja osnovne reči, koje je pretpostavljano, pa stoga ne podleže definisanju, za sve njene engleske sinonime formulisati diferencijalne definicije na srpskom jeziku
 - izvori: kao gore
 - postupak:
 - na temelju definicija u *OLT* i drugim izvorima, izvesti i formulisati sopstvenu jezgrovitu i informativnu definiciju značenja svakog sinonima, u kontrastu prema značenju osnovne reči, kojom svaka definicija treba da počinje,

⁸ OALD: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> ; LDOCE: <http://www.ldoceonline.com/> ; CALD: <http://dictionary.cambridge.org/> ; MED: <http://www.macmillandictionary.com/> ; Oxford: <http://www.oxforddictionaries.com/> ; Merriam-Webster: <http://www.merriam-webster.com/> ; American Heritage: <https://ahdictionary.com/> ; WordWeb: <http://wordweb.info/free/> ; TheSage: <http://www.sequencepublishing.com/1/thesage.html>

- ako je potrebno, na početku definicije uneti asocijativna obeležja datog sinonima, prikazana slovnim stilom SMALLCAPS,
- ako je potrebno, neposredno ispred definicije uključiti podatak o kolokacionom opsegu datog sinonima, prikazan (u zagradi),
- ne prevoditi nepromenjeno i nekritički izvorne definicije u *OLT* i drugim izvorima

4. etapa – prevođenje sinonima:

- za svaki engleski sinonim utvrditi kontekstualno adekvatan prevod na srpski jezik, koji može biti realizovan ili kao korespondent, ili kao ekvivalent
 - izvori:
 - primarni – *Standardni englesko-srpski rečnik*, *Enciklopediski englesko-srpskohrvatski rečnik*, 1-2,
 - sekundarni – *Rečnik sinonima* (Ćosić, i dr. 2008), *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika* (Lalević 1974), *Sistematski rečnik srpskohrvatskoga jezika* (Jovanović i Atanacković 1980), *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika* (Šarić i Wittschen 2008),
 - tercijarni – *Rečnik srpskoga jezika*, *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, 1-6, *Rječnička baza Hrvatskog jezičnog portala*⁹
 - postupak:
 - kontrastiranjem engleskih i srpskih deskriptivnih značenja iznaći kontekstualno što adekvatnije unosive prevode na srpski jezik, koji se direktno mogu uneti u određeni tekst, a opisnim, tj. perifrastičnim, prevodima pribegavati samo ako su nezaobilazni, kao kod nekih prideva, posebno participskih, koji zahtevaju formulaciju '(koji...)' (up. Prčić 2011: Pogl. 19),
 - prevodi se mogu javiti u tri oblika (up. Prčić 2011: Pogl. 13; 2015):
 - potpuni korespondent, kada se značenja engleske i srpske reči više ili manje podudaraju, deskriptivno i asocijativno,
 - delimični korespondent, kada se značenja engleske i srpske reči manje ili više razlikuju, zbog hipo- ili hipersemantizacije srpske reči, što iziskuje kompenzatorne komentare u zagradi, ispred i/ili iza samog prevoda, kao pretkomentare i postkomentare,
 - ekvivalent, kada postoji leksička i/ili pojmovna praznina, pa se podudarnost značenja u prevodu obično postiže pre- ili postmodifikovanim hiperonimom na srpskom jeziku
 - posebnu pažnju posvetiti sledećim pojedinostima:
 - moguća stilistička obeleženost korespondenata ili ekvivalenata, koji stoga nisu kontekstualno adekvatni prevodi, poput neformalnih, žargonskih, zastarelih, regionalnih i drugih stilistički obeleženih reči iz srpskohrvatskog dijasistema,
 - reči stranog porekla, uključujući i anglicizme, ne izbegavati kao potencijalne prevode, ali prednost davati domaćim rečima, dok one stranog porekla tretirati kao njihove sinonime, ukoliko su im deskriptivna i asocijativna značenja dovoljno podudarna,
 - fenomen lažne parnosti između značenja engleskih i srpskih reči istog ili sličnog ortografskog oblika (up. Prčić 2012b)
 - broj ponuđenih prevoda: ne više od 2 za svaki engleski sinonim, navedenih po redosledu procenjene kontekstualne adekvatnosti

5. etapa – primeri:

- odabrati dobre i efektne primere upotrebe u punoj rečenici svake engleske osnovne reči i njenih sinonima
 - izvori:
 - primarni – *OLT*,
 - sekundarni – studentski rečnici engleskog jezika,
 - tercijarni – *British National Corpus (BNC)*¹⁰
 - postupak:
 - birati primere tako da odražavaju tipično ponašanje datog engleskog sinonima u gramatičkim strukturama, s naglaskom na leksičkim i gramatičkim kolokacijama, koje će tipografski posebno biti istaknute polucrnim slogom,

⁹ Rječnička baza: <http://hjp.znanje.hr/>

¹⁰ BNC: <http://corpus.byu.edu/bnc/>

- ne prepisivati primere nepromenjeno, nego uvek uz skraćivanja i modifikacije perifernih, zamenljivih, elemenata,
- broj ponuđenih primera: 1 za svaki engleski sinonim, osim ukoliko se dati sinonim javlja u više bitnih struktura, kada se navodi više primera, jedan ispod drugog
- sve odabrane i prilagođene primere kontekstualno adekvatno prevesti na srpski jezik
 - izvori:
 - *Standardni englesko-srpski rečnik, Enciklopediski englesko-srpskohrvatski rečnik, 1-2*

6. etapa – Registar englesko-srpskih sinonima:

- sastaviti i urediti spisak reči za Registar
 - postupak:
 - izvući sve engleske reči, tj. glavne pododrednice i pododrednice, i nadređene im srpske reči, tj. glavne odrednice,
 - engleske glavne pododrednice formatirati kao **Times,bold,10**, pododrednice kao Times,10, a srpske glavne odrednice kao *Times,italic,10*,
 - automatski alfabetizovati prikupljene reči,
 - znakom ‘>’ uputiti engleske reči na one srpske reči u čijem se rečničkom članku javljaju,
 - srpske reči, u čijem se članku pojedine engleske reči takođe javljaju, ali u drugom značenju, redati abecedno i odvajati ih znakovima ‘,>’

7. etapa – lektura rukopisa:

- izvršiti brižljivu završnu lekturu rukopisa, s posebnom pažnjom usmerenom na sledeće pojedinosti:
 - činjenična tačnost i stilski ujednačenost indikatora smisla, definicija i prevoda,
 - pravila i principi srpskog Pravopisa, gramatike i upotrebe,
 - mogući slovni i ostali previdi

SVE ETAPE:

- nipošto se ne povoditi samo za sopstvenim neproverenim znanjem i mišljenjem u pogledu značenja engleskih i srpskih reči, indikatora smisla i definicija, prevoda engleskih reči na srpski jezik, te srpskog Pravopisa, gramatike i upotrebe, nego sve nedoumice redovno, dosledno i pažljivo proveravati u gore preporučenim priručnicima, kao i u sledećima: *Pravopis srpskoga jezika* (Pešikan, Jerković i Pižurica 2014), *Normativna gramatika srpskog jezika* (Piper i Klajn 2014) i *Rečnik jezičkih nedoumica* (Klajn 2011)

4. PREDLOŽAK FORMULACIJA U REČNIČKOM ČLANKU

baciti, predmet rukom kroz vazduh, *glagol*
throw

Children were throwing stones **at** her window. = *Deca su bacala kamenice na njen prozor.*

toss

baciti nešto lakim pokretom, nehajno, ležerno; = *baciti (lakim pokretom)*

They tossed a coin to see who'll start. = *Bacili su novčić da vide ko će početi.*

hurl

baciti [predmet, tako da...]; = *baciti ([šta i kako])*

...

fling

baciti [predmet, tako da...]; = *baciti ([šta i kako])*

...

chuck

NEFORMALNO, BRITANSKI baciti [predmet, tako da...]; = *baciti ([šta i kako])*

...

...

- NAPOMENA: u svim formulacijama na srpskom jeziku, koje obuhvataju srpske glavne odrednice, indikatore smisla, diferencijalne definicije i prevode, voditi računa o morfosintaktičkim i semantičkim specifičnostima sve tri vrste reči, a kao njihove oblike navođenja dosledno koristiti sledeće:
 - glagoli se navode u obliku infinitiva, u svršenom vidu, poput *baciti*, kojim se implicira i nesvršeni vid, osim ukoliko se konkretno značenje izražava samo kroz nesvršeni vid, poput *pevati*, ili ukoliko između svršenog i nesvršenog vida postoji značenjska razlika, poput *položiti (ispit)* nasuprot *polagati (ispit)*,
 - pridevi se navode u obliku nominativa jednine muškog roda, u neodređenom vidu, poput *brz*, osim ukoliko se konkretni pridev, posebno onaj izveden sufiksom *-an*, javlja, uvek ili češće, u određenom vidu, obeleženom sufiksom *-ni*, poput *oglasni*,
 - imenice se navode u obliku nominativa jednine, poput *ljubav*, osim ukoliko se konkretno značenje izražava samo kroz množinu, poput *dokazi*

5. PREDLOŽAK TIPOGRAFIJE U REČNIČKOM ČLANKU

glavna odrednica [Arial,bold,14,crveno], indikator smisla [Times,12],
vrsta reči [Times,italic,12]

glavna pododrednica [Arial,bold,12,plavo]

engleski primer u rečenici [Times,11], s **istaknutom [Times,bold,11]** strukturom = *srpski*
prevod primera [Times,italic,11], s **istaknutom [Times,italic,bold,11]** strukturom

pododrednica [Arial,bold,12,plavo]

ASOCIJACIJA [TIMES,SMALLCAPS,12] (kolokacioni opseg) diferencijalna definicija
[Times,12]; = *prevod 1*, *prevod 2* [Times,italic,12]

engleski primer u rečenici [Times,11], s **istaknutom [Times,bold,11]** strukturom
= *srpski prevod primera* [Times,italic,11], s **istaknutom [Times,italic,bold,11]**
strukturom

286

- NAPOMENA: u rukopisu tekst ne treba pretvarati u crvenu i plavu boju, jer će to biti urađeno automatski u kompjuterskoj pripremi

6. FORMALNO-TEHNIČKE POJEDINOSTI

- rukopis se priprema u programu Word za Windows; format fajla: DOC; format strane: A4
- očekivano vreme realizacije Rečnika: počev od proleća 2016. godine do predaje rukopisa na kompjutersku pripremu, najviše 3 godine
- očekivana godina objavljivanja Rečnika: najkasnije 2020.
- izdavač Rečnika:
 - ako bude u štampanom obliku – Filozofski fakultet, Novi Sad, u suizdavaštvu s nekim pouzdanim izdavačem, koji raspolože širokom distribucijom putem klasičnih i internetskih knjižara,
 - ako bude u elektronskom obliku, u PDF-formatu – Filozofski fakultet, pri čemu će fajl biti besplatno dostupan preko fakultetske Digitalne biblioteke
- svi sastavljači su slobodni i dobrodošli da pripremaju saopštenja i radove, samostalne i/ili koautorske, iz sopstvenog delokruga, pri čemu urednik planira sledeća saopštenja i radove:
 - početno saopštenje i rad „*Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima*: leksikološki i leksikografski principi organizacije”, za projekatsku konferenciju i tematski zbornik radova (ovaj prilog je proširena štampana verzija tog saopštenja),
 - završno saopštenje i rad, u koautorstvu sa svim sastavljačima, pod naslovom „Kako smo radili *Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima*: pogled iznutra i izbliza”,
 - kritički i samokritički osvrt na teoriju, metodologiju i praksu leksikografskog procesa, od njegovog početka do kraja, u koautorstvu sa svim sastavljačima, pod naslovom “Compiling a Bilingual Dictionary of English Synonyms: Problems Addressed and Solutions Provided”, koji će biti ponuđen u časopis *International Journal of Lexicography* ili *Lexikos*, oba (trenutno) vrednovana na Thomson Reutersovoj listi kao M23

AN ENGLISH-SERBIAN CONTRASTIVE DICTIONARY OF SYNONYMS:
THEORETICAL AND PRACTICAL UNDERPINNINGS

Summary

This paper has set forth the theoretical and practical dimensions of a new contrastive lexicological and lexicographical project *Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima* [i.e. *An English-Serbian Contrastive Dictionary of Synonyms*], the first of its kind in Serbia, whose compilation began in the spring of 2016, at the Department of English, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad. After some introductory, mainly informational, remarks, Section 2 has discussed the theoretical underpinnings of the dictionary, which comprise its general characterization and typological identification, as well as the lexicological and lexicographical aspects of its organization. Section 3 has described the practical underpinnings of the dictionary, which comprise the lexicographical aspects of its realization and the methodological aspects of continuous specialist training of its team of compilers, whose starting-point is marked by an exhaustive Compilers' Guide. Section 4, by way of conclusion, has overviewed the expected lexicological, lexicographical and pedagogical implications of the published dictionary.

Key words: bilingual lexicography, specialized dictionary, contrastive lexicology, synonyms, semantic fields, lexical fields, correspondents, equivalents, English, Serbian

Tvrtko Prčić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
tprcic@eunet.rs

III – 4. ТРАДУКТОЛОШКЕ ТЕМЕ

DALIBOR KESIĆ

PHYSICAL DIMENSIONS IN TRANSLATION

This paper aims to approach the phenomenon of translation from the point of view of physical dimensions that occasionally find their way into literary texts and may pose a problem to the translator on account of their incongruity from one system to another. Its opening chapters usher the reader into the realm of translation theory on the one hand, and the divergent systems of measurement on the other. The measurement systems have been liable to change over history. Different nations used different methods for measurement in the past, but the process of their alignment is not over yet, which leads to cumbersome efforts to transpose them in translation from one culture to another. A problem could arise if the translator fails to observe the differences between the divergent measurement systems. Such translation will not be accurate or may even not provide all the necessary information, which can lead to erroneous comprehension of the text.

Keywords : translation, measurement system, language, transposition, comprehension

1. DIFFERENT WAYS OF MEASURING

1.1. Retrospective background

One of the definitions for culture was given by Gutierrez in 1973 where he said that culture “constitutes a way fully characteristic of organizing life, of thinking and of conceiving the underlying postulates of the principal human institutions. It influences our way of experimenting with the universe, providing a combination of intermediate patterns” (Gutierrez, 17). One of the indicators that cultures are not homogenous is manifested in different measurement units that they sometimes use. It is needless to say that the whole civilization rests on communication of which translation is a form. Differences between languages can complicate communication between people. It is thought that “not only grammar and vocabulary are important for communication but also acquisition of the ability to communicate in truthful and rightful way with other people” (Twerefou, 207).

Weights and measures have also been used since the early civilization. Early systems of measurements were not the same as the ones we have today. Primitive societies needed measurement units for constructing dwellings or houses of an appropriate size, clothing, making tools for hunting, etc. People in the first societies used parts of their body or certain things from their natural environment for measuring objects.

Physical dimensioning in linguistic expressions need not take the form of physics' measurement units. It is pervasive in common vernacular too, albeit in a somewhat figurative disguise. Phrases such as ‘by and large’, ‘sooner or later’, ‘over the moon’, ‘the tall and the short of it’, ‘the short and the long of it’ etc. also entail a tacit physical dimensioning. Some others do include a physical measurement unit (e.g. a figurative use of the 500 pound gorilla metaphor) without any serious denotation. It is their translation that poses a comprehension challenge.

1.2. Ancient weights

Ancient weights were based on the objects being weighed, length was based on some parts of body and time was measured by the sun, moon or other heavenly bodies. In order to elucidate how today's measurements came into existence we should first examine the four most influential ancient measurement systems.

1.1.1. Egyptians

In the ancient times there were many different systems of measurements, however “the Egyptian cubit is generally recognized as having been the most ubiquitous standard of linear measurement in the ancient world” (Hosch, 203). Cubit was developed around 3000 BC and it was based on the human body, that is, it represented the length of an arm from the elbow to extended fingertips. Since different people had different length of arms the cubit was never of the same size. Because of that, the Egyptians developed the royal cubit which was made of black granite against which all the other cubit sticks were measured. The length of the royal cubit is 524 mm or 20.62 inches. It could be divided into digits which could be further subdivided.

1.1.2. Babylonians

The Babylonians' weights and measures were also very important for measurement systems. Like the Egyptians, they also had cubit (which was also called kus) as a basic unit of length. However, their cubit was slightly longer than the Egyptian cubit. The length of a Babylonian cubit was 530 mm. Another important Babylonian weight was mina. The weight of a mina is not precise since in one surviving indication it weighed 640 grams and according to another surviving indication it weighed 978 grams.

1.2.3. Greeks

In the 1st millennium BC Greeks and Romans became the dominant nations and European system of measurement is based on their weights and measures. Greek measures were based on the units of Egyptians and Babylonians. Their basic measure for length was the finger (19.3 mm or 0.76 inches); 16 fingers were 30 cm and 24 fingers were 1 Olympic cubit. They also had units for weight and liquid. Greek basic measure for weight was talent (25.8 kg). They “used linear standards to establish their primary liquid measure, metrētēs, equivalent to 39.4 litres (10.4 U.S. gallons)” (Hosch, 206).

1.2.4. Romans

Roman basic unit for length was foot. In order to measure short distances they divided foot into 12 inches or 16 digits. “Larger linear units were always expressed in feet” (Hosch, 206). Five feet made the pace that was a double step and it was equivalent to 1.48 meters or 4.86 feet. A thousand paces made a Roman mile. The word ‘mile’ was derived from the Roman word ‘mille’ which means a thousand. This mile is close to the mile that the British use today.

2.2. Imperial system of measurement

Along with the metric system, the Imperial system of measurement and the USA system of measurement are the main systems of measurements that are in use today. The Imperial system of measurement is based on the older English system of measurement that had origins in different cultures such as Egyptian, Babylonian, Greek, Roman, Anglo-Saxon and Norman French. In Anglo-Saxon England there were many units for distances. The inch represented the length of 3 barleycorns. There were several lengths of foot; foot equalled to 12 inches, foot equalled to 13 inches (shaftments), and natural foot which was about 9.8 inches. After the Norman conquest the Roman measures were in use again. During the reign of Henry I the 12-inch foot system became official in the way that it “was inscribed on the base of a column of St. Paul's Church in London, and measurements in this unit were said to be “by the foot

of St. Paul's'" (www.unc.edu). Henry I also decreed that yards should be measured according to his body, that is, a yard was a distance from his nose to his fingertips.

King Edward I thought that it was very important to have the same system of measurements in the whole kingdom. For this purpose he ordered a measuring stick that was made of iron and which was supposed to be a standard stick in the whole kingdom. It had the length of a yard, so it was also called a yardstick.

Queen Elisabeth I in the 16th century declared that the Roman mile of 5,000 feet should be replaced by the one of 5,280 feet. That way the mile was equalled to 8 furlongs. In 1215 Magna Carta standardized these measures which were updated from time to time.

However, despite the fact that Britain was the world's dominant country during the 17th, 18th and 19th centuries and that it imposed its system of measures on its colonies, there still was not a unique measurement system. In every part of the world, each colony had its own system of measurements which made trading difficult. In order to standardize weights and measures, the Parliament adopted the Weights and Measures Act in 1824. The Act changed the sizes and types of the units, it was introduced in the whole Britain and its colonies and it changed the name of the English units of measurement into the Imperial system of measurement. However, the Act was not introduced in every trade since certain trades still had their own systems of weights and measures such as troy weight, avoirdupois and apothecaries' weights.

2.3. The U.S. customary system

The American system of measurement was based on the old English units that were in use before the Weights and Measures Act in 1824. "In his first message to Congress in 1790, George Washington drew attention to the need for "uniformity in currency, weights and measures"" (Hosch, 224). At the time the metric system was in use in France so John Quincy Adams, who was Secretary of State in 1821, thought that the metric system should be adopted in America. Thomas Jefferson was also an advocate of the metric system and he proposed a decimal-based system that in some way resembled the metric system. For short distances he divided the foot into 10 inches, each inch was divided into 10 lines and each line was divided into 10 points. For longer distances 10 feet was a decade, 100 feet made a rod, 1,000 feet made a furlong and 10,000 feet was a mile. However, the Congress did not accept this system.

However, since America imported and exported goods from Europe, it constantly dealt with the metric system. Because of that, since 1866, the Americans were allowed to use the metric system as much as they wanted. Scientists and business leaders were especially in favour of the metric system. Thomas C. Mendenhall, who was Superintendent of Weights and Measures, in 1893, concluded that "the official meter and kilogram bars supplied by BIMP, should become the standards for all measurement in the U.S." (www.unc.edu). This decision was known as the Mendenhall Order. "The order didn't mean that metric units had to be used, but since that time the customary units have been defined officially in terms of metric standards" (www.unc.edu). The metric system in America is not usually used in trade and commerce, but it is used by the U.S. Armed Forces, aviation, science, medicine and government.

2.4. Metric system

Prior to the French Revolution, every country in Europe had its own measurement system. Despite the fact that some countries used the same names for the same measures, the sizes of these units were different. It was obvious that Europe needed one unique measurement system that would make commerce, or any other business, easier. The first attempt to make a uniform system that was close to the later metric system was developed in 1670 by Gabriel Mouton who was a vicar, mathematician and astronomer. "Mouton's proposal contained three of the major characteristics of the metric system: decimalization, rational prefixes, and the Earth's measurement as basis for a definition" (Hosch 219). Only

one year later, in 1671, French astronomer Jean Picard proposed that a pendulum that swung once per second should be a unit of length.

The metric system, however, did not appear until the French Revolution (1789 – 1799) and it was “one of the most significant results of the French Revolution” (Hosch 232). It was invented by the National Assembly of France and it was simple, accurate and scientific. Despite the fact that the metric system was a French invention, the people of France were not allowed to use it until 1840. Since 1960, the metric system is known as SI system which is an abbreviation for Systeme International d’Unites or International System of Units. However, it is still widely known as the metric system.

The metric system has only seven basic units of measures. In the metric system, meter is a basic unit of length. The word ‘meter’ comes from the Greek word ‘metron’ which means measure. The meter is defined as the length of the light in a vacuum during $1/299\,792\,458$ of a second. The kilogram is a basic measure of weight and mass. Weight and mass are not the same thing since weight is a measure that shows us how heavy something is, whereas mass is an amount of something. Temperature is measured in Kelvin degrees, but the Celsius system is used more frequently. The second is the basic unit of time. The units of measures are multiplied or divided by 10 in order to make larger or smaller units. Because of that the metric system is easy to use and it is one of the reasons why it is so widely used.

2.5. Imperial units and metric units

Units of length

Imperial	Metric
1 inch	= 25.4 mm
1 foot (= 12 inches)	= 0.3048 m
1 yard (= 3 feet)	= 0.9144 m
1 mile (= 8 furlongs)	= 1.61 km
1 rod (= 25 links)	= 5 m
1 chain (= 4 rods)	= 20 m
1 furlong (= 10 chains)	= 200 m

Units of area

Imperial	Metric
1 square foot (= 144 square inches)	= 0.093 m ²
1 square yard (= 9 square feet)	= 0.84 m ²
1 acre (= 4,840 square yards)	= 4,047 m ²
1 square mile (= 640 acres)	= 259 ha

Units of weight

Imperial	Metric
1 ounce (= 16 drams)	= 28.35 g
1 pound (= 16 ounces)	= 453.6 g
1 stone (= 14 pounds)	= 6.35 kg
1 quarter (= 2 stone)	= 12.7 kg
1 long hundredweight (= 4 quarters)	= 50.8 kg
1 long ton (= 20 hundredweight)	= 1,016 tons
1 short hundredweight U.S.(= 100 pounds)	= 45.36 kg
1 short ton U.S. (= 2,000 pounds)	= 0.9072 tons

Since the 20th century, most of world trade has been based on the metric system of measurement. Britain made some effort to adopt some units from the metric system, at least when it came to trade because all those measures had to be converted all the time, but there were still many opponents of the metric system. For Britain the Imperial system of measurement means tradition, history and stability and they do not want to give it up so easily for any other system of measurement.

However, the metric system is used in Britain in certain fields of life. Children even learn it in school. They use metric system mainly in trade, science and industry but the Imperial units are still the predominant system in everyday life.

3. IMPLICATIONS ON TRANSLATION

3.1. Early thoughts

Translation is viewed generally as rendering of source language text into target language text, so as to ensure that the surface meaning of target language/source language texts will be approximately similar and that the structure of source language text will be preserved as closely as possible but not so closely that the target language structures will be seriously distorted. Writings on translation go back to Cicero and Horace, who discussed different kinds of translating, making the distinction between word-for-word and sense-for-sense translation (Munday, 30). Translation was practiced throughout history but it is with the growing of the world's trade that the importance of translation has also grown. It might be worthwhile pointing out in this paper that, in Roman Jakobson's terms, translation need not necessarily involve two languages, it also takes place during conversions from one medium to another. This implies that even the sheer calculus operation of converting different measurement units from one system to another can be deemed translation. The type of translation is called *intersemiotic* translation. Jakobson defined it 'as an interpretation of verbal signs by means of signs of nonverbal sign systems.' (32).

Lay people believe that every word, phrase and meaning can universally be translated from one language to another. The aim of this paper is to shed a different light on this idea and prove that the process of translating is not a simple process of replacement of each individual word from one language with a word in another language. Nowhere is this more contradictory than in the case of translation of measurements. It has been argued over the years whether translation is linguistic or cultural process, and this paper aims to show that depending on the genre, both linguistic and cultural aspects of the translation process can take prominence.

It was argued that translation is a profession based on knowledge and experience. Hence, a translator plays a major role in the process of translation. The translator should be a bridge between people talking different languages and belonging to different cultures, not a barrier in intercultural communication. Loss in translation should not be generated as a result of the translator's incompetence, which is often the case. On the other hand, the more competent the translator, the more gains are generated in the process of translation. The translator is often seen as an enricher of the target language, who clarifies the message of the source text in order to break barriers of communication between speakers. In order to live up to that reputation, the translator needs to delve into the realm of physical units and become acquainted with the facets that need not necessarily belong to the translation metalanguage. The ability to master physical conversions takes a prominent role, if the translator wants to provide the reader with an accurate account of the content of source text.

3.2. More sophisticated equivalence

Equivalence is the quintessential term of bridging the gap between translation and physics. Its use is equally pervasive in the realms of both disciplines. In physics, once the different measures have been converted, their values should be equivalent on both sides. In translation, equivalence comes from the notion that what we say in one language ought to have the same value when it is translated into another language, i.e. a source text and a target text can share the same value no matter whether the relation is on the level of form, function or reference (Pym, 6). Translation equivalence is a largely exploited issue and the majority of other theories are actually catered upon their criticism of the theory of equivalence, i.e. exposing the weaknesses of the equivalence theory. In order to avoid confusion, it is important to say that equivalence does not say that all languages are the same but that values can be the same. Pym divided equivalence into two sub-paradigms, corresponding to natural and directional equivalence.

296

Natural equivalence implies that the equivalence between languages and cultures exists prior to the act of translating and that the values will be the same whether one translates from language A into language B and back from language B into language A. And it is this back translation that sets natural equivalence apart from directional equivalence. This kind of equivalence may occur on any linguistic level be it form, function or reference. To translate an item a translator has to know what kind of information is required. To explain this, Pym uses the example of "*Friday the thirteenth*." "*Friday the thirteenth*" is considered an unlucky day in English-language cultures but in Spanish it is Tuesday the thirteenth that brings bad luck. Therefore, if the calendar is what is important in a context then Friday is the best choice; if we talk about bad luck then the better choice is Tuesday the thirteenth (2010: 7). For the French linguists Vinay and Darbelnet the two terms are equivalent when they are considered to serve approximately the same cultural function, therefore in the terms of the example above, they would equate Friday with Tuesday (2010: 8). Serbian speakers might think of other examples, such as *Noć vještica* as an equivalent translation for the English language *Halloween*, even though the lexical and semantic contents of their constituents are quite unrelated. It is the ultimate comprehension impact that matters.

Theoreticians assume that there is a *tertium comparationis*, something that stands outside of all languages and to which two languages can refer. In this sense, Danica Seleskovitch suggests that a translation can be natural if the translator entirely forgets the form of the source text and listens to the sense, which can, as she points out, be expressed in all languages (2004: 48). On the other hand, Pym rejects this idea of deverbalization because, as he says, we can not indicate a sense without a form (2010: 18-19). He also suggests that Seleskovitch's theory neglects the linguistics aspect of translation, unlike the comparative method which is based on close attention to linguistic forms in two languages (2010: 19).

Unlike natural equivalence, where the result of the translating process is the same whether one translates from language A into language B and back from language B into language A, directional equivalence do not assume that the relation is reciprocal. In directional equivalence a back translation

from language B into language A, need not be the point from where the translator started, and therefore the relation is asymmetric (2010: 25-26).

Whereas natural equivalence develops categories of translation procedures, the strategies of directional equivalence tends to be expressed in terms of two opposed poles of translating. Those are “free” as opposed to “literal” whereas in literal translation the translated text stays close to the source-text form and in free the translated text departs from that form (2010: 25-26). This means that translators have to decide between the poles, what further implies that two translations of the same text might never be the same. This, in its own right, is perfectly acceptable for as long as the source text does not include any specific physical measures. If it does, however, then there is no room for ‘free’ translation strategies. The equivalence must be concrete, and the translator is bound to come up with the exact measure comprehensible to the target language reader. The only way to accomplish that is to become familiar with the cultures, different measures used in them, and their proper conversion.

3.3. Cultural mismatch and putting square pegs in round holes

Cultural penchants for different measures are difficult to explain. Why are dozens more ubiquitous than tens in the Anglo-Saxon world? The fact that every culture is different and has its own norms and rules does not help us at all. Defining culture has been a big problem to the linguists since the early days of linguistic research. Linguists like Raymond Williams, Manuel Gutierrez and others tried to define culture and explain what it actually represents for many years. Williams was concerned to establish the changing meanings of the vocabulary used in discussions of culture. He began with the word culture itself and went on to correlate it to other concepts that may have impact on the shaping of the text, such as “Aesthetic”, “Bourgeois”, “Culture”, “Hegemony”, “Isms”, “Organic”, “Romantic”, “Status”, “Violence” and “Work”. Williams wrote that The Oxford English Dictionary (OED) “is primarily philological and etymological, whilst true translation needs to acknowledge contextual, temporal and cultural facets too” (64). In 1981, Williams published *Culture*, in which the term is given extended discussion. There, it is defined as “a realized signifying system”, and is supported by chapters discussing “the means of cultural production, and the process of cultural reproduction” (206).

Williams wrote in a critical way about Marshall McLuhan’s writings on technology and society defending his visions against technological determinism, focusing on how the social has prevalence over the technological when it comes to the development of human processes. When it comes to translation however, these roles may reverse. Accordingly, determination is a real social process, but never (as in some theological and some Marxist versions) a wholly controlling, wholly predicting set of causes. On the contrary, the reality of determination is the setting of limits and the exertion of pressures, within which variable social practices are profoundly affected but never necessarily controlled (18).

In order to define what the cultural aspect of translation is, one inevitably needs to take into consideration aspects that are vaguely tangential to culture. These may be referred to as cultural extensions as well as matters affecting the culture and matters affected by culture. Translation can never be just a process of transference of bare utterances from one language into another. It is wrought with intricacies that go beyond mere linguistics. The way a certain culture perceives the world is unavoidably reflected in the way it expresses the intended meaning. Those intricacies include references to the physical word around us and how it is measured. In other words, the perception of the world undergoes a certain metamorphosis when being translated into another language and another culture. Take for example a passage from the short story *Love Thy Neighbour* by Joshua Monroe

“...I recently ordered a pint of Blue Buck at a bar in town, and as the conversation died a bit, I noticed that the glass it came in doesn’t have a fill marker, as many pint glasses do. The glass was filled to about halfway through the lettering, with the rest being head. With this odd shape of glass, a vast majority of the volume is actually in the top ‘half’ of the glass, height wise, so I was wondering if I was by any chance not getting a real pint.

So this nagged the back of my mind for the next few days, and I eventually sent an email to Philips regarding this, asking them how full that glass needs to be to be 20oz (a Canadian pint) full. They actually went and measured it for me! Apparently, it needs to be filled all the way to the rim. So, the next time you order a Blue Buck..." (144).

In its translation to Serbian, by Ivica Predojević, the word *pint* is translated as *krigla*. A *krigla* can indeed have the same quantity as a *pint*, but *kriglas* also come in many other sizes. In this case, the equivalence seems to be based more on cultural aspects, rather than on any exact matching of physical dimensions. The second paragraph, however, seems to cast a shadow of doubt on the appropriateness of the word selection, as it goes further into detail regarding the exact quantity of the subject glass, and the preponderance seems to be more physical than cultural.

Examples of sheer physical dimensioning that have nothing to do with culture can be found in limitless numbers in scientific texts, such as the following chapter from *Archery Kinetics* by Suzan Levandowski (148) "An object that is dropped in a vacuum (area absent of air) will fall towards the earth, accelerating at a rate of 32.2 feet per second squared. Now back to arrows: because an arrow is accelerating towards the earth from the moment it is shot, the longer it is in flight, the faster it falls towards the earth. A horizontally shot arrow at release is falling at 0.0 inches/sec towards the earth while after it has been in flight for 0.2 seconds is falling around 75 inches per second" and its translation by Mladen Dobrijević "Predmet ispušten u vakuumu (prostor bez zraka) pada ka zemlji sa ubrzanjem od 32,2 stope po kvadratnoj sekundi. Ako se vratimo na strijele: uzimajući u obzir da strijela ubrzava ka zemlji od trenutka odapinjanja, što je duže u letu, to brže pada ka zemlji. Strijela odapeta vodoravno, po odapinjanju pada 0,0 inča u sekundi, dočim, već nakon 0,2 sekunde u letu, pada oko 75 inča u sekundi...". The translation seems to disregard any TL measures and adopts a foreignization approach.

Mona Baker described translation as a point of contact between peoples, and since it is rare that two peoples have the same access to power, the translator is in a privileged position as mediator, to make explicit the differences between cultures, expose injustices or contribute to diversity in the world" (19). Apart from the translatorial skills, possession of good knowledge of both source and target text and their cultures is a must in order for the TT (translated text) to convey dimensional properties that a text may have covertly imbedded. Texts or utterances that are being translated have certain purposes and functions so translation will largely depend on these two things. In other words, it does matter whether the text is aimed at a professional audience or laypeople. There are also many other factors that should be taken into consideration such as previous contacts between the translator and the target text audience which may determine the strategy of physical dimension transference and the quantity and extent of supporting explanations. There are several approaches to reconcile the physical mismatch of expressions in different languages:

1. using an expression of similar physical value and form (meters for yards);
2. using an expression of similar meaning but dissimilar form (rods for hectares);
3. borrowing the source language expressions (keeping the mile);
4. translation by paraphrase (intersemiotic transposition); and
5. translation by omission.

In the case of poetry, and its translation, the transposition of exact physical dimensions seems to play a little role, if any. Take, for example the last verses of *Stopping by Woods on a Snowy Evening* (46) by Richard Frost, and its translation by Danijela Marković

The woods are lovely, dark and deep,
But I have promises to keep,
And miles to go before I sleep,
And miles to go before I sleep.

Šuma je divna, duboka, hladna,
al' obećanog duša je gladna:
da pređe ceo put pre usnuća,
da pređe ceo put pre usnuća.

The miles that Forst referred to are dropped out altogether, but not to the detriment of the poetic expression of the translation. The *ceo put* phrase seems to offset it just fine.

Some expressions contain a tacit physical dimensioning. For example, the English idiom *get hold of the wrong end of the stick* can translate in Serbian as *Izvući deblji kraj*. Like idioms, fixed expressions allow little or no variation in form but unlike idioms the meaning of a fixed expression can easily be inferred by its components. Mona Baker proposes several things that translators should not do when translating idioms:

1. change the order of the words in it;
2. delete a word from it;
3. add a word to it;
4. replace a word with another; and
5. change its grammatical structure (2011: 67).

Other problems of non-equivalence are: differences in physical or interpersonal perspective, differences in expressive meaning, differences in form, the use of loan words in the source text. Mona Baker proposed the strategies for dealing with the problems of non-equivalence that are the most frequently used by translators. Those strategies are:

1. translation by a more general word
2. translation by a more neutral / less expressive word
3. translation by cultural substitution
4. translation using a loan word or a loan word plus explanation
5. translation by a paraphrase using a related word
6. translation by paraphrase using unrelated words
7. translation by omission and
8. translation by illustration (2011: 23-43).

4. CONCLUSION

The paper suggests that languages are different, implying that complete equivalence between the source and target texts cannot be fulfilled in translation. This extends to translation of physical measures too. Loss in translation is very common and it is the result of the linguistic and cultural disparities that occur between languages. The loss occurs between cognate languages, let alone those of different origins. The bigger the discrepancy between languages the bigger are losses. The loss in translation is frequently mentioned as everyone makes comparisons between the original and the translation, and the first thing they notice is if something in the translation is lost. Translation of physical measurements is no exception. The peril of translation loss is twofold in the case of translation of measurement units. On the one hand, the universal translation dilemmas and non-translatable phrases are still there, while, on the other hand, the problem of disparaging measurement units conflates the issue even more. This latter peril however can easily be turned around and become an advantage, for as long as the translator is versed in the different measurement units and their conversion, the accuracy of translation can actually be enhanced.

In the case of translation of physical dimensions, the translator needs to be knowledgeable about different measurement systems and think about several possible options and choose the best one. Although text is a semantic unit not a grammatical one, meanings are realized through wordings and without the theory of wordings there is no way of making explicit one's interpretation of the meaning of a text, the same goes with form. As Susan Bassnett points out "Once that principle is accepted that sameness cannot exist between two languages, it becomes possible to approach the question of gain and loss in the translation process" (2002: 38). Even the theory of equivalence, both natural and directional equivalence, suggests that equivalence cannot be fulfilled on all levels. Disparities between languages generate loss on all levels: morphological, syntactic, semantic and stylistic. In the case of translation of physical dimensions, the lack of room for stylistic embellishing generates opportunities for accuracy and equivalence enhancements for as long as the translator endeavours to master the different measurement units and exercise a little calculus skill.

REFERENCES

- Baker, Mona (2011). *In Other Words*. New York: Routledge.
- Bassnett, Susan (2002), *Translation Studies*, New York: Routledge
- Csajbok-Twerefou, Ildiko (2010). "Language Etiquette and Culture in Teaching of Foreign Languages" In *Practice and Theory in Systems of Education*. Budapest: Neveléstudományi Egyesület (Association of Educational Sciences), pp. 205-218
- Frost, Robert (1951), *Collected Poems, Prose, & Plays* (1951) "Stopping by Woods on a Snowy Evening" from *The Poetry of Robert Frost*, edited by Edward Connery Lathem. 1969 by Henry Holt and Company, Inc.
- Gutierrez, L.G (1973). On intercultural contact and the effort towards synthesis. In R.A. Marshall (ed.) *Can Man Transcend His Culture?* Washington; American Association of State Colleges and Universities.
- Hosch, William (2011). *The Britannica Guide to Numbers and Measurement*. New York: Britannica Educational Publishing.
- Jakobson R., *Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time* (1985)(ed. Krystyna Pomorska and Stephen Rudy), University of Minnesota Press: Minneapolis
- Joshua, Monroe (1992) *Stories From Around a Corner*, London Pilgrim Press. (Serbian translation: *Priče iz susjedstva* (2008) Balkan Press, Banja Luka.
- Levandowski, Suzan (2012), *Archery Kinetics*. Sport & Recreation Press, Michigan. (Serbian translation in, Miroљub Bogdanic (2014) *Sve o streličarstvu*, Balkan Pres, Banja Luka)
- Munday, Jeremy (2012), *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*, New York: Routledge.
- Pym, Anthony (2010), *Exploring Translation Studies*, Abingdon: Routledge.
- Williams, Raymond (1963), *Culture and Society*, Chatto and Windus, New edition with a new introduction, New York, Columbia University Press.
- Rowlett, Russ. *English Customary Weights and Measures*. University of North Carolina at Chapel Hill. Web. 23 February. 2001. <<http://www.unc.edu/~rowlett/units/custom.html>>
- Seleskovitch, Danica (2004). *The Practice and Theory of Consecutive and Simultaneous Interpretation*, in *An International Encyclopaedia of Translation Studies*, Vol.I, Berlin, New York, Walter de Gruyter, pp. 779–789.

PREVOĐENJE FIZIČKIH DIMENZIJA

Rezime: Cilj ovog rada je da se u okviru fenomena prevođenja razmotre fizičke dimenzije koje se, s vremena na vrijeme, nađu i u književnim tekstovima što može da stvori problem prevodiocu usljed njihovog neslaganja u različitim sistemima. Uvodna poglavlja uvode čitaoca u domen teorije prevođenja sa jedne strane, te različite sisteme mjernih jedinica sa druge. Mjerni sistemi su bili podložni promjenama tokom vremena. Različiti narodi su koristili različite metode mjerenja u prošlosti, ali proces njihovog usklađivanja još uvijek nije završen, što dovodi do neusklađenosti u mjerama koje se javljaju u izvornom i ciljnom tekstu. Najčešće do problema dolazi ukoliko prevodilac ne uoči različitost mjernih jedinica u različitim sistemima. Ishod takvog prevoda u sebi sadrži neprecizne, često i netačne podatke, te ne pruža sve neophodne informacije što može da dovede do pogrešnog poimanja teksta.

Ključne riječi: prevođenje, mjerni sistem, jezik, transpozicija, razumijevanje.

Dalibor Kesić
Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina
Filološki fakultet
dalibor.kesic@unibl.rs

SANJA KRIMER GABOROVIĆ

SISTEM PREVOĐENJA ENGLESKIH BINOMINALNIH SLOŽENICA NA SRPSKI JEZIK

Budući da proces kompozicije predstavlja jedan od osnovnih postupaka razvitka i popunjavanja leksičkih fondova savremenog engleskog i srpskog jezika, rad se bavi inventarom srpskih prevodnih obrazaca za 500 visokoproduktivnih, engleskih endocentričnih kompozicija tipa 'I(menica) + I(menica)'. Za razliku od tradicionalnog pristupa koji složenice klasifikuje spram vrste reči neposrednih složeničkih konstituenata i/ili same kompozicije, ovakva kontrastivna istraživanja u značajnoj meri zavise od prevođenja (Đorđević 1987). Analizirane kompozicije, klasifikuju se na osnovu 9 dubinskih, izbrisivo-povratnih predikata preuzetih od Levi (1978), npr. *virus disease* virusno oboljenje → *a virus causes a disease* virus izaziva oboljenje, *door frame* dovratnik → *a door has a frame* vrata imaju ram/okvir, *computer error* kompjuterska greška → *a computer makes an error* kompjuter pravi grešku, *oil lamp* petrolejka → *a lamp uses oil (to burn and provide light)* lampa koristi ulje (da bi gorela i svetlela), *rain water* kišnica → *water is rain* voda je kiša, *fish kettle* kotlić za riblju čorbu → *a kettle for (cooking) fish* kotlić za (kuvanje) ribu(e), *church choir* crkveni hor → *a choir (singing) in a church* hor (peva) u crkvi, *oak door* hrastova vrata → *a door (made) from oak* vrata (napravljena) od hrasta, *art lesson* čas umetničkog izražavanja → *a lesson about art* čas o umetnosti. Tumačenje kompozicija u smislu svojevrsnih sintaktičko-semantičkih kompresija (sažetih sintagmi), pogodnih za analizu upravo na osnovu svoje dubinske (podležne) strukture, utemeljeno je na činjenici da se na nivou složenica ukrštaju brojna formalna (morfosintaktička), te značenjska (semantička) jezička svojstva i obeležja.

Ključne reči: složenica, endocentrična složenica, izbrisivo-povratni predikati, prevodni postupak

303

1. UVODNE NAPOMENE

U radu je ponuđen inventar srpskih prevodnih obrazaca za adaptaciju prevođenjem engleskih leksičkih jedinica iz grupe endocentričnih složenica tipa 'I(menica) + I(menica)'. Funkcijska aproksimacija, zaslužna za nastanak funkcijsko-komunikativnih ekvivalenata, pojavljuje se kao daleko najzastupljeniji postupak adaptacije prevođenjem. Raznorodnost ponuđenih srpskih prevodnih ekvivalenata za analizirani tip engleskih kompozicija dokazuje kako, uprkos podudarnostima u sadržini između dva jezika, podudaranja nema kada je u pitanju njihova forma.

Jezička građa na kojoj je obavljeno kontrastivno istraživanje pokriva uzorak od 500 binominalnih složenica raščlanjive forme i prozirne sadržine. Korpus je ekscerpiran iz ukupno jedanaest primeraka savremene britanske štampe, među kojima podjednako broja „ozbiljnih” novina i tabloida, i sastoji se od sledećih naslova: *The Times* (22. juli 2001, 24. juli 2001, 25. juli 2001, 29. juli 2001), *The Guardian* (23. juli 2001), *The Independent* (22. juli 2001), *Daily Mail* (26. juli 2001, 31. juli 2001), *Daily Express* (21. juli 2001), *The Daily Telegraph* (28. juli 2001) i *The Sunday Telegraph* (22. juli 2001).

Što se primera iz srpskog jezika tiče, oni su najvećim delom, zajedno sa definicijama značenja, preuzeti iz šestotomnog *Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika (RMS)*. Za korpuse oba jezika poslužili su i brojni primeri s radija i televizije.

Metodološki pristup predstavlja kombinaciju klasičnog strukturalizma, elemenata generativne gramatike, te kognitivne lingvistike. Od strukturalista je preuzeto poimanje kompozicije kao svojevrsnog jezičkog znaka koji mora biti tumačen u sistemu (strukтури), a ne kao pojedinačna pojava, svest o binarnosti kompozicijskih struktura, te potreba njihove sintaktičke analize posredstvom neposrednih

konstituenata (veze između determinansa i determinatuma), dok su, kada je reč o generativistima transformacione orijentacije, to principi generativnosti, stav o podjednakom značaju sintaktičke i semantičke komponente engleskog odnosno srpskog jezika, što je, u suštini, i uslovilo raspravu o sličnostima i razlikama između engleskih i srpskih kompozicija, i to ne samo na nivou jezičke forme (površinska struktura kompozicije), već takođe na nivou značenja (dubinska struktura kompozicije). Najzad, iz kognitivizma su nasleđene postavke teorije prototipa.

2. OPŠTE NAPOMENE O PRIRODI KOMPOZICIJA

Kompozicija¹ je prototipski tvorbeni obrazac čiji je krajnji cilj ekonomičan izraz koji sažima komunikativne potrebe govornika jednog jezika. Gotovo da i ne postoji jezik u kojem složenice nisu barem delimično zastupljene (Bauer 1988: 33).

U engleskom i srpskom jeziku kompozicija je takođe visoko produktivna i predstavlja jedan od tri glavna aditivna postupka tvorbe reči (Prčić: 1997: 71; 1998: 70). Tome u prilog govori podatak da je na temelju skorašnjih istraživanja ustanovljeno kako upravo složenice predstavljaju dve trećine neologizama uopšte (Milojević 1996: 2). No, u našoj lingvistici, sve donedavno, postojao je sasvim oprečan stav, i to utoliko što najpre Maretić (1899), a potom i Belić (1950) tvorbu reči poistovećuju s izvođenjem pomoću sufiksa. Treba spomenuti još Stevanovića (1966: 242) koji smatra da „odveć često građenje složenica nije u prirodi našeg jezika”, kao i da „srastanjem u složenicu reči gube oblik i značenje koje imaju njihovi sastavni delovi što se protivi jezičkim principima koji važe u srpskom jeziku” (ibid: 239). Slično gledište zastupa i Bujas (1970: 1) tvrdeći da je postupak kompozicije daleko prisutniji u engleskom nego u našem jeziku.

Kompozicija nastaje slaganjem najmanje dve, a katkad i više sadržinski (semantički) i funkcijski (sintaktički) čvrsto povezanih osnova. Neki od primera bili bi sledeći: engl. *mailbag* poštanska torba, vreća za poštanske pošiljke < *mail* pošta + *bag* torba, vreća, *toothpaste* pasta za zube < *tooth* zub + *paste* pasta, *bloodstream* krvotok < *blood* krv + *stream* tok, i srp. *stonoga* < *sto* + *noga*, *babadevojka* < *baba* + *devojka*, *gromobran* < *grom* + vezivna morfema *o* + *bran(i(ti))*. Jasno raščlanjiva binarna struktura osnovna je morfosintaktička odlika svake složenice. Istovremeno, Bauer (1983: 29) naglašava važnost postulata da je za složenicu, kao leksemu sazdanu od dve ili više mogućih osnova,² tipično da dalje nije podvrgnuta nekom od derivacionih postupaka. Lipka (1992: 93), pak, složenice definiše kao morfosemantičke neologizme, nasuprot čisto semantičkim, odnosno čisto morfološkim neologizmima.

Kompozicije kao sekundarne leksičke jedinice, dobro ilustruju kako savremene (sinhrone), tako i istorijske (dijahrone) aspekte razvoja jednog jezika. Građenje složenica, naime, predstavlja jezičku pojavu koja ima svoju dinamiku. Gotovo svakodnevno se pojavljuju nove složenice, a postojećima se pridodaju nova tumačenja, dok jedan manji broj ovakvih leksema odumire i/ili biva trajno stavljen van upotrebe. Među svežije primere spada engl. kompozicija *Iron Curtain* gvozdena zavesa, nastala tokom razdoblja tzv. hladnog rata, nekad itekako korišćena, a danas gotovo u potpunosti potisnuta iz upotrebe, osim u istorijskim i političkim spisima, sve to kao posledica vanjezičkih činilaca, tj. izmenjenih odnosa na svetskoj vojno-političkoj sceni.

3. SINTAKTIČKI MEĐUODNOS KONSTITUTIVNIH ČLANOVA U SLOŽENICI

Formanti ili konstitutivni članovi unutar kompozicije, dakle *determinans* (odredbeni član) i *determinatum* (upravni član), obično se nalaze u hijerarhijskom odnosu. Pri tome, determinatum, tj. krajnji

¹ Osim termina ‘kompozicija’ i ‘složenica’, u srpskom jeziku u upotrebi su i termini ‘složena leksema’ i ‘složena reč’ (Vukućević 1994: 146), a u engleskom ‘kompozit’ (eng. *composite*) i ‘složeni oblik’ (eng. *complex form*) (Bauer 1983: 30; Krzeszowsky 1990: 73).

² Među primere kompozicija sastavljenih od više osnova spadaju engl. *jack-in-the-box* igračka u obliku kutije iz koje prilikom otvaranja iskače lutak, *longshoreman* (AmE) lučki radnik, *railway sleeper* spavaća kola, te srp. *dvabratakrv* i *troiposoban*.

desni konstituent, predstavlja težište (nukleus) složenice i glavni je nosilac značenja, kojeg determinans (modifikator ili satelit) pobliže određuje i opisuje.

Shodno tome, a iz ugla veze kompozicija s rečeničnim nizom, složenice mogu biti analizirane kroz relacije koje postoje između determinansa i determinatuma, pri čemu je determinatum uvek gramatički (i komunikativno) dominantan element budući da: (1) nosi obeležje broja – up. engl. *peacock* (sg.) paun i *peacockS* (pl.) paunovi, i srp. *čudotvorac* (sg.) i *čudotvorCI* (pl.); (2) kod flektivnih jezika, među kojima je i srpski, sadrži obeležja gramatičkog roda, npr. *mesožder* (nom.sg.m.) i *mesožderKA* (nom.sg.ž.); (3) kod flektivnih jezika obeležava padeški odnos – up. *mesožderke* (gen.sg.ž.), *mesožderki* (dat./lok.sg.ž.), *mesožderku* (akuz.sg.ž.), *mesožderko* (vok.sg.ž.), *mesožderkom* (instr.sg.ž.); i (4) može zameniti sintagmu koju realizuje, s obzirom na to da upravni član uvek iskazuje već poznatu informaciju, za razliku od jednostavnog i/ili složenog determinansa koji izražava novu informaciju (up. Marchand 1969: 32). Primera radi, sintagme u rečenicama na engleskom jeziku *it's a goldfish* to je (jedna) zlatna ribica, i *it's a sandstorm* to je peščana oluja, mogu bez teškoće biti zamenjene sintagmama *it's a fish* to je (jedna) ribica, i *it's a storm* to je oluja, ali ne i sa **it's a gold* *to je zlatan/zlatna, niti **it's a sand* *to je peščan/peščana. Fenomen se objašnjava činjenicom da 'zlatna ribica' jeste vrsta rib(ic)e, a da je 'peščana oluja' samo jedna od nekoliko mogućih vrsta oluja. I u srpskom jeziku sintagma *opseda ga brodogradnja* zamenjuje se sintagmom *opseda ga gradnja*, s obzirom na to da 'brodogradnja' jeste vrsta gradnje, ali ne i sintagmom **opseda ga brod*. Striktno semantički posmatrano, determinans katkad takođe zamenjuje celu sintagmu (v. Marchand 1969: 12), npr. engl. *girlfriend* devojka, prijateljica (< *girl* devojka + *friend* prijateljica) i srp. *babadevojka*. Sintaktičke osobine upravnog člana prenose se na celu kompoziciju, pa tako npr. engl. kompozicije *armchair* fotelja, i *pushchair* kolica za bebe, spadaju u grupu imeničkih složenica zbog lekseme *chair* stolica, na mestu upravnog člana, iako je odredbeni član u prvoj složenici imenica *arm*, a u drugoj glagol (*to*) *push*.

Za determinans je karakteristično da povećava semantičku određenost cele složenice, odn. može imati: (1) deskriptivnu funkciju, npr. engl. *black-eye* modrica na oku, dosl. crno oko, i srp. *crnokos*; (2) funkciju identifikatora, npr. engl. *bloodstain* mrlja od krvi, i srp. *sedmerospratnica*; i (3) funkciju klasifikatora, npr. engl. *red wine* dosl. crveno vino, i srp. prevodni ekvivalent *crno vino*. I dok je modifikator u ulozi deskriptora nerestriktivan jer pomaže da odgovorimo na pitanje *Kakvo je nešto?*, dotle onaj u ulozi identifikatora, odn. klasifikatora ima restriktivnu prirodu, pošto definiše tačno određeni entitet pomažući nam da odgovorimo na pitanja *Koji xy?* odn. *Koja vrsta/tip xy?* Granice između tri vrste modifikatora nisu jasno razdvojene, pa isti modifikator katkad ima dve, ili čak sve tri funkcije (Warren 1984: 111). To je recimo slučaj s engl. *gold* zlato, pozlata, u kompoziciji *goldfish* zlatna ribica.

Kada je reč o komunikativnoj funkciji determinansa i determinatuma, očigledno je da dva elementa u složenici retko imaju podjednaki informativni značaj. Stoga, predstavnici Praške škole vezu odredbeni-upravni član tumače kao vezu između reme i teme (engl. *Rheme-Theme*), a američki lingvisti predvođeni Hockettom datu razliku sažimaju terminima 'komentar' (engl. *comment*), dakle „nova informacija”, i 'tema' (engl. *topic*), tj. već „poznati pojam”. Razlika između konstituenata s različitim stepenom komunikativnog dinamizma (KD), gde je prvi član u nizu obeležen visokim stepenom KD, za razliku od drugog obeleženog niskim stepenom KD (Warren 1978: 37; Quirk i dr. 1985: 1355; Lipka 1992: 90), obeležava se i prozodijski.³

Ovde neće biti na odmet podsetiti se takođe da se, kao jedna od karakteristika jezika, u srpskom javlja inercija u skladu s kojom složenički elementi u procesu spajanja, od samostalnih, često postaju vezane leksičke morfeme, i to bilo kao rezultat deafiksacije i/ili konflacije⁴ (slivanja, fuzije) (Bugarski 1989: 112). Primera radi, *sunc-*, *par-*, *kret-*, *zim-* vezane su leksičke morfeme u srpskim složenicama *suncokret*, *parobrod*, *zimzelen*, za razliku od samostalnih, paralelnih osnova: *sunce*, *para*, (*o*)*kret*(ati

³ Tako je determinans (rematski formant) najčešće obeležen primarnim, a determinatum (tematski formant) sekundarnim akcentom, npr. engl. *'steam,boat* i srp. prevodni ekvivalent *,paro'brod*

⁴ Rečima Prčića (1998: 71) konflacija se očituje u stapanju dve okrnjene osnove u složenicu. Stoga je ovde reč o vidu mešovite modifikacije – kombinuju se tvorbeni postupci kompozicije i abrevijacije.

se), zima. U načelu, prvi element u prototipskoj srpskoj složenici uvek je vezana morfema, budući da to smanjuje mogućnost njenog pogrešnog tumačenja kao morfološke sintagme (Hlebec 1996: 139).

Najzad, dotaći ćemo se i fenomena haplogogije, očitovane u pojavi izostavljanja jednog od dva uzastopna ista sloga u cilju ispuštanja glasa identičnog ili sličnog susednom vokalu ili konsonantu (Bugarski 1989: 88). Prisutna je kod engl. *neckerchief* tkanina ili papir za brisanje vrata < *nec(k+k)erchief*, i srp. *vetrogonja* < *vet(a)(r+o+ro)gonja* nestalan, lakomislen čovek. Kao što to većinom biva, i od ovog pravila postoje izuzeci, npr. engl. *lamppost* stub za uličnu rasvetu, i srp. *autooprema*.

3.1. Sintaktički ustrojena podela složenica

Tradicionalna podela kompozicija na temelju sintaktičkog kriterijuma na imeničke, glagolske, pridevske, priloške, brojne, zameničke, predloške i kopulativne (naporedne) kompozicije veoma je nepouzdana (v. Krimer Gaborović 2003: 46–47). To je naročito tačno u slučaju složenica u savremenom engleskom jeziku, prevashodno zbog pojave velikog broja konverzija. Stoga nije uvek moguće s lakoćom utvrditi kojoj vrsti reči neka kompozicija zaista pripada. Na primer, engl. *lightweight* imenička je, kao i pridevska složenica, pri čemu semantički opis date lekseme u svojstvu imenice može biti: (1) bokser lake kategorije, i (2) nevažan, nebitan čovek; dok je u funkciji prideva njeno značenje: (3) lagan (po težini). Slično tome, kompozicija *waterproof*, u zavisnosti od konteksta, ima pridevsku, imeničku, ili glagolsku funkciju, u značenjima: (1) nepromočiv, (2) kišna kabanica, i (3) impregnirati.

Prelomni trenutak za usvajanje savremenog pristupa podeli celokupne klase složenica nastupa kao posledica razvoja lingvističke misli, i to nakon što se šezdesetih godina 20. veka Marchand opredelio za strukturni pristup koji u značajnoj meri podseća na postulate transformaciono-generativne gramatike. Sledeći suštinu njegove argumentacije, svi morfološki kompoziti (složenice, sufiksne i/ili prefiksne izvedenice) „moraju biti objašnjivi na osnovu dubinske rečenice čije sintaktičke relacije i odražavaju”⁵. Hipoteza implicira da složene lekseme, ili, Marchandovim rečima morfološke sintagme, treba posmatrati kao sažete eksplicitne sintagme, odn. cele rečenice. Do pretvaranja sintagme u složenicu dolazi nakon što se sastavni delovi sintagme osele kao zasebna celina. Kako ovu pojavu obrazlaže Vukićević (1994: 145), ona se događa ukoliko se: (1) za obe reči počne koristiti samo jedan akcenat, (2) jedan od elemenata u složenici izgubi obeležja samostalne lekseme, a drugi dobije novi oblički nastavak, tj. novu fleksiju, i (3) jedan ili oba formanta izmene svoje prvobitno značenje koje su imali kao samostalne lekseme.

Tumačenje složeničkog niza trebalo bi zapravo da bude u okvirima dubinskih gramatičkih odnosa, čime se olakšava uočavanje razlika između složenica i monomorfemskih leksema s jedne strane, i paralelnih sintaktičkih grupa ili fraza s druge strane. Detaljnije o imeničkim složenicama i paralelnim sintaktičkim grupama govori Krimer-Gaborović (2006a: 280–281; 2006b: 257–258). Kao rezultat ove revolucionarne teorije uspostavljena je troobrazna podela, u skladu s formalnom, semantičkom i gramatičkom strukturom složenice, što potvrđuje opravdanost njihove analize u morfološkim, semantičkim, i gramatičkim okvirima (v. Marchand 1969: 31).

3.2. Semantički ustrojena podela složenica

Na nivou kompozicija sa brojnim formalnim jezičkim svojstvima i obeležjima (morfo-sintaktičkim) ukrštaju se značenjska (semantička) svojstva i obeležja, zbog čega kompozicije treba smatrati i svojevrsnim semantičkim kompresijama (Krimer-Gaborović 2006b: 257).

U skladu sa strukturno utemeljenom klasifikacijom Bauera (1983: 30–31; 1988: 35–36), a imajući na umu činjenicu da se formanti u kompoziciji obično nalaze u hijerarhijskom odnosu, prema semantičkom kriterijumu kompozicije delimo na:

⁵ “must be explainable from an underlying sentence whose syntactic relations they mirror” (Marchand 1969: 55).

(1) endocentrične složenice: kao celina predstavljaju hiponime svojih upravnih članova, npr. engl. *teapot* čajnik, dosl. lonac za čaj (< *tea* čaj + *pot* lonac, lonče) vrsta je lonca, a *foghorn* sirena za maglu (< *fog* magla + *horn* rog, truba, sirena) vrsta je sirene, slično kao što i srp. *kaziprst* drugi na prst na ruci, prst do palca, jeste vrsta prsta, a *kitolovac* 1. osoba koja lovi kitove, i 2. čamac ili brod namenjen lovu na kitove, jeste vrsta lovca;

(2) egzocentrične (bahuvrihi) složenice: kao celina nisu u funkciji hiponima sopstvenih upravnih članova već nekog neizraženog, značenjskog elementa, npr. engl. *pineapple* ananas, dosl. četinarska jabuka (< *pine* četinar + *apple* jabuka) nije vrsta jabuke, već je tropsko voće, a *bluebottle* muva zunzara, dosl. plava boca/flaša (< *blue* plav + *bottle* boca, flaša) nije boca/flaša, već je vrsta muve. Slično tome, srp. *kurje oko* (izrazito bolno zadebljanje kože) nije vrsta oka, niti je *žutokljunac* (mlad neiskusni čovek) vrsta kljuna;

(3) apozicione složenice: kao celina predstavljaju hiponime oba člana u složenici, npr. engl. *man-servant* sluga, dosl. muški sluga (< *man* muškarac + *servant* sluga), istovremeno je sluga i muškarac. Srpski jezik obrazac za građenje ovakvih složenica najvećim delom preuzima upravo iz engleskog jezika, i to posredstvom kalkiranja, npr. *žena izviđač/skaut*, prema engl. *girl scout*, dosl. devojka izviđač (< *girl* devojka + *scout* izviđač). Kako to obrazlaže Hlebec (1996: 144) razlika između apozicionih složenica i fraza jasno je uočljiva u smislu da potonje dopuštaju treće, nezavisne lekseme između dva elementa fraze, npr. *direktor pesnik* i *direktor škole-pesnik*, *student saobraćajac* i *student-najbolji saobraćajac*. Takvo umetanje nije, pak, karakteristika apozicionih složenica – up. *spomen-ploča* u značenjima:

(1) ploča s tekstom na kući gde se rodio, živeo ili je umro neki znameniti čovek, i (2) mesto gde se zbilo neki važan događaj, ali ne i **spomen-na-heroja-ploča*;

(4) naporedne (koordinativne, kopulativne, aditivne ili dvandva) složenice: celina nikada nije u funkciji hiponima nijednog od konstituenta (dva i/ili više elemenata imaju ujednačeni značaj). Stoga je teško, ako ne i nemoguće, odrediti koji je od konstitutivnih članova upravni član. Nastaju slaganjem osnova koje označavaju sasvim različite entitete, npr. engl. *cloak-and-dagger* uzbudljiv, špijunski, tajnovit, i srp. *daninoć* vrsta ljubičice, maćuhica.

4. IZVOĐENJE SLOŽENICA IZ PODLEŽNIH REČENICA/KLAUZA I IZBRISIVO-POVRATIVI PREDIKATI

U ranim radovima transformaciono-generativnih gramatičara o tvorbenim procesima, složenice se smatraju leksemama koje se generišu primenom odgovarajućih transformacionih pravila na identične rečenične nizove u dubinskoj strukturi. Kako to obrazlaže Marchand (1969: 60), kategorizacija svih imeničkih složenica moguća je uz oslanjanje na samo jedan kriterijum, tj. prisustvo ili odsustvo glagolske komponente u složenici, i to na sledeći način:

(1) imeničke kompozicije gde je veza s glagolskom komponentom očigledna, npr. engl. *mincemeat* mleveno meso → *someone minces meat* neko melje meso, ili *dancefloor* plesni podijum → *someone uses the floor for dancing* neko koristi podijum za ples(anje), i srp. *čuvarkuća* → neko/nešto čuva kuću, u značenju 'višegodišnja, mesnata, sočna biljka, debelih, ovalnih listova složenih u rozetu, i stari narodni lek za uhubolju', ili *krvopija* → neko/nešto pije krv, u značenjima: (1) onaj koji pije ili siše krv; (2) krvnik, ubica; i (3) *fig.* (a) onaj koji drugoga nemilosrdno iskorišćava, bezdušan, nemilosrdan čovek; ugnjetač; i (b) vrlo težak posao, itd.;

(2) bezglagolske imeničke kompozicije koje u površinskoj strukturi ne sadrže glagolsku komponentu (znatno su brojnije u engleskom nego u srpskom jeziku), npr. engl. *breastbone* grudna kost, *grapevine* vinova loza, čokot, i srp. *blagostanje* i *drvored*. S pozicija dubinskih rečeničnih nizova, moguće je analizirati i ovakve, bezglagolske, imeničke kompozicije, ali tek po uvođenju odgovarajućeg glagola. O tome iscrpnije govore Lees (1960: 122–123; 143–148; 1970: 181–185), Vendler (1968: 92), Motsch (1970), Bauer (1979: 45–46; 1983: 162), Newmark (1988: 127–129), i dr.

U svetlu problema višeznačnosti denominativnih engleskih kompozicija, ali i povrativosti izbrisanog glagola, ukupan broj mogućih podležnih glagola treba svesti na minimum. To moraju biti samo atomizirani, tj. sadržinski neraščlanjivi elementi (engl. *semantic primitives*) (v. Warren 1978; Levi 1978). Upravo je Levi (1978) zaslužna za uvođenje grupe od 9 izbrisivo-povrativih predikata (engl. *Recoverably Deletable Predicates*) korišćenih u radu, među kojima su: (1) *CAUSE* izazvati, prouzrokovati, stvarati $\Rightarrow$ *storm cloud* olujni oblak *a cloud causes a storm* oblak izaziva oluju, (2) *HAVE* imati (u sebi), sadržati, posedovati $\Rightarrow$ *picture book* slikovnica *a book has pictures* knjiga ima (sadrži) slike, (3) *MAKE* praviti, proizvoditi, stvarati *honey bee* medonosna pčela $\rightarrow$ *a bee makes honey* pčela pravi med, (4) *USE* koristiti, upotrebljavati $\Rightarrow$ *water cannon* vodeni top $\rightarrow$ *a cannon uses water (as a bullet)* top koristi vodu (kao punjenje), (5) *BE* biti, postojati $\Rightarrow$ *lion cub* lavić, dosl. lavlje mladunče $\rightarrow$ *a lion is a cub* lav je mladunče, (6) *IN* u $\rightarrow$ *field mouse* poljski miš *a mouse (lives) in a field* miš živi u polju, (7) *FOR* za $\rightarrow$ *letter box* poštansko sanduče $\Rightarrow$ *a box for letters* sanduče za poštu, (8) *FROM* od $\Rightarrow$ *rabbit stew* zečiji paprikaš $\rightarrow$ *a stew (made) from rabbit* paprikaš (napravljen) od zeca, (9) *ABOUT* o $\Rightarrow$ *love song* ljubavna pesma $\rightarrow$ *a song about love* pesma o ljubavi. Kako je već nagovešteno ovaj skup izbrisivo-povrativih predikata, i to kako zbog svoje jednostavnosti i preglednosti, tako i zbog dovoljnog stepena opštosti, poslužio je za uspostavljanje veze između engleskih kompozitivnih imeničkih složenica tipa 'I + I' i njihovih rečeničnih analoga.

5. PRINCIPI UTVRĐIVANJA PREVODNIH EKVIVALENATA

Ako po uzoru na Hlebeca (1989a: 6; 1989b: 129), Ivira (1980: 334) i Nidu (1969: 495), prevođenje shvatimo kao dinamički proces stvaranja prevoda, onda se pod tim i takvim procesom podrazumeva zamenjivanje poruka u jednom jeziku, izvornom jeziku ili, kraće, L1, porukama u drugom, ciljnom jeziku ili, kraće, L2. Proces se sastoji od prestvaranja (reprodukovanja) i modifikacija, s ciljem iznalaženja najbližeg prirodnog prevodnog ekvivalenta (engl. *translation equivalent*), u L2 za poruku izraženu u L1. Ovako definisano viđenje procesa prevođenja izražava suštinu koncepta komunikativnog (ili funkcionalnog) prevođenja koje ima za cilj uobličavanje relativno, ali ne i apsolutno, jednakovredne poruke.

Po uzoru na Hlebeca (1989a: 6–7), prevodno prestvaranje tiče se prekodiranja informacija u porukama što omogućava da se nameravano značenje izraženo u jednom kodu (izvornom jeziku) realizuje u poruci izraženoj u drugom kodu (ciljnom jeziku) (v. i Bauer 1996: 132). Za prevodnu modifikaciju, pak, karakterističan je proces izmene (uobličavanja) nameravanog značenja izvornika, npr. *fire alarm* protivpožarni aparat, dosl. vatra-alarm, alarm koji detektuje vatru tj. požar, *letter box* poštanski sandučić, dosl. pismo-sandučić, sandučić za pisma (ali i drugu poštu), *power cable* dalekovod, dosl. strujni kabel, *shop window* izlog, dosl. prozor prodavnice. Iz navedenih primera očigledno je da se u prevođenju iz L1 u L2 kao konstantne zadržavaju poruke koje obuhvataju izvesni vanjezički sadržaj koji izvorni pošiljalac želi da saopšti kao svoju poruku, a ne same jezičke jedinice. U protivnom mogli bismo govoriti o manjoj većoj prihvatljivosti doslovnih prevoda u srpskom jeziku za date engleske kompozicije.

Prema rečima Đorđević (1987: 67), pitanje komparabilnosti dvaju ili više jezika u principu se svodi na utvrđivanje:

(1) prevodne ekvivalencije – pristup odslikava semantičku orijentaciju kontrastivne analize, pri čemu sadržinska ekvivalencija proizlazi iz približne jednakosti značenja, premda je moguće govoriti i o formalnoj ekvivalenciji utemeljenoj na približnoj jednakosti površinskih struktura (ibid: 58–63); i

(2) prevodne korespondencije – očitovane prevashodno u iznalaženju formalne istovetnosti, tj. formalno podudarnih elemenata (korespondenata) u L1 i L2. Primeri potpune (formalne i sadržinske) korespondencije, npr. engl. *blood + thirsty*, i srp. *krv + o + žedan*, izuzetno su retki (Bujas 1970: 1). Odsustvo prevodnih ekvivalenata znatno je ređe od odsustva formalnih korespondenata, s tim što korespondent nije uvek i ekvivalent, s obzirom na to da značenjska jednakost može biti realizovana i bez prateće formalne identičnosti, npr. *curtain rail* garnišna, *kitchen sink* sudoper, *pillow case* jastučnica.

Rečima Prčića (2002: 4–5), tipologija prevodnih postupaka koju je izvorno, u proširenom obliku postavio Newmark (1988: 45–53) može biti značajno pojednostavljena izvesnim sažimanjem termina, te njihovim svodenjem na tri osnovna prevodna postupka:

(1) direktno prevođenje – zaslužno je za stvaranje formalnih korespondenata. Najopštije je određivo kao neposredno prevođenje doslovnog ili prenesenog značenja na L2. Ovde je bitno naglasiti da se preuzimaju i eventualna dodatna semantička obeležja sadržana u leksemi (kompoziciji) iz L1, npr. *concert hall* koncertna dvorana, *potato salad* krompir-salata, *nerve cell* nervna ćelija (sva tri primera ilustruju doslovno prevođenje), *swan song* labudova pesma (metafora), *Iron Curtain* Gvozdena zavesa (metafora), (*computer*) *game* igrice (uz implicirano obeležje ‘za kompjuter’), (*hair*) *comb* češalj (uz implicirano obeležje ‘za kosu’), i (*pet*) *poodle* pudl(ic)a (uz implicirano obeležje ‘kućni ljubimac’);

(2) preslikavanje, strukturno prevođenje (ili, kalkiranje) (v. Prčić 2005: 179) – tiče se proizvodnja formalnih korespondenata ali putem doslovnog prevođenja isključivo polimorfemskih leksema iz L1 odgovarajućim elementima u L2, npr. *submarine* (prefiksacija) podmornica, *skyscraper* (složenica) neboder. Engleske kompozicije se u srpski jezik često preslikavaju kao frazne lekseme, npr. *blood stain* mrlja od krvi, *apple cake* kolač s jabukama, *laundry basket* korpa za veš. Sledeći postavke koje iznosi Prčić (2002: 5), može se konstatovati da u spojevima tipa ‘imenica₁ + predlog + imenica₂’ površinska struktura reči u L2 (srpskom) odslikava dubinsku strukturu reči u L1 (engleskom). Primera radi *apple cake* izvedeno je sažimanjem podležne sintagme *cake with apples*, što je preslikano u srpskom prevodu ‘kolač s jabukama’. Važno je, nadalje, ukazati i na pojavu delimičnog preslikavanja (delimičnog strukturnog prevođenja, ili, delimičnog kalkiranja) najopštije odredivog kao hibridni postupak prevođenja jedne osnove iz L1 odgovarajućom domaćom, ili odomaćenom leksemom u L2, dok se preostali deo pozajmljuje, npr. *cyberspace* kiber-prostor, *workaholic* radoholik, radoholičar (Prčić 2005: 179); i

(3) funkcijska aproksimacija (daleko najčešće zastupljena) – zaslužna je za nastanak funkcijsko-komunikativnih ekvivalenata. Sadržaj iz L1 izražava se u L2 leksičkim sredstvima, s ciljem što bližeg i vernijeg odražavanja funkcije denotata. Zanimljivo je to što se aproksimacijom: (a) zadržava izvorna perspektiva ili konceptualizacija, npr. *billboard* reklamni pano (ibid 2002: 5), *air bag* vazдушna vreća (ibid 2005: 179), ili se (b) menja izvorna perspektiva tj. konceptualizacija osvetljavanjem denotata iz drugog ugla, npr. *jacket potato* pekarski krompir, krompir pečen u kori, dosl. krompir u kaputu, *satellite dish* satelitska antena, dosl. satelitski tanjir, *spring onion* mladi luk, dosl. prolećni luk. U našem radu, funkcijska aproksimacija se pokazala kao nesumnjivo najzastupljeniji proces adaptacije prevođenjem engleskih kompozicija sadržanih u korpusu.

6. SISTEMATIZACIJA ENGESKO-SRPSKIH PREVODNIH OBRAZACA

Sagledavanjem inventara srpskih prevodnih ekvivalenata za engleske kompozicije obuhvaćene korpusom moguće je uočiti progresivno opadajuću zastupljenost u nastavku navedenih tipova prevodnih obrazaca:

(1) ubedljivo najproduktivnije frazne lekseme tipa:

(a) ‘pridev (prisvojni ili izvedeni) + imenica’, npr. *animal fat* životinjska mast, *bird nest* ptičije gnezdo, *church choir* crkveni hor, *olive oil* maslinovo ulje, *lace curtain* čipkana zavesa;

(b) ‘imenica₁ + predlog + imenica₂’, npr. *rubbish bag* kesa za smeće, *pepper mill* mlin za biber, *ink blot* mrlja od mastila, *kidney stone* kamen u bubregu; i

(c) ‘imenica₁ + imenica₂ u genitivu’, npr. *copper mine* rudnik bakra, *body odour* miris tela, *city/town centre* centar grada, *ice cube* kocka leda;

Sledi grupa ograničeno produktivnih prevodnih obrazaca među kojima su sledeći:

(2) izvođenje pojedinim postupcima prefiksacije i/ili sufiksacije, pri čemu se kao naročito produktivni izdvajaju sufiksi -ar, -stvo, -ić, -će, -ka, -ica, -ik, -ak, i/ili prefiksi na-, do-, o-, recimo *brick mason* zidar, *address book* adresar, *air force/power* vazduhoplovstvo, *baby bird* ptić, *tiger cub* tigrić, *baby elephant* slonče, *fruit tree* voćka, *oil lamp* petrolejka, *woman doctor* lekarka/

- doktorka, *woman priest* sveštenica, *village girl* seljančica, *alarm clock* budilnik, *shoulder pad* naramenica, *door frame* dovratnik, *fag end* opušak;
- (3) monomorfemske lekseme, npr. *boat hook* čaklja, *cotton wool* vata, *fairy tale* bajka, *gun powder* barut, *shop window* izlog. Istovremeno, pojedine monomorfemske lekseme pozajmljenice su iz drugih jezika, npr. *body spray* dezodorans (< fr. *dés-*, *odeur* miris), *desert man* beduin (< arap. *bādawīyyun*);
- (4) polusloženice tipa 'imenica₁ + - + imenica₂', npr. *clock-radio* radio-sat, *letter bomb* pismo-bomba, *member country* država-članica, *restaurant car* vagon-restoran, *tomato soup* paradajz-čorba, *toy mouse* miš-igračka;
- (5) složenice tipa 'imenica + -o- + glagol', npr. *coal mine* ugljenokop, *kitchen sink* sudoper, *paper knife* perorez;
- Kao slabo produktivni obrasci uočavaju se:
- (6) složenice tipa 'imenica₁ + -o- + imenica₂', npr. *water tower* vodotoranj;
- (7) složenice tipa 'pridev + -o- + glagol', npr. *power cable* dalekovod;
- (8) neoklasične kompozicije, npr. *soil science* geologija;
- (9) kalkovi, npr. *water cannon* vodeni top.

U zaključku rasprave o englesko-srpskim prevodnim obrascima za engleske kompozicije obuhvaćene korpusom, spomenućemo i to kako najveći problem u vezi s prevodenjem jezički oblikovanih sadržaja iz L1 u L2 proizlazi iz činjenice da, premda L1 nameće određenu strukturu poruke, te iako prevod mora biti motivisan (proziran), izvorni elementi L1 veoma često izlaze van okvira L2. To za posledicu ima pojavu strukturno zaprečenih prevoda. Stoga se u cilju postizanja prozirnosti insistira upravo, a kako je to napred već bilo navedeno, na komunikativno-funkcijskim, a ne formalnim ekvivalentima, ili doslovnom prevodu (Krzyszowski 1990: 18).

6.1. Tertium comparationis

310

Pri utvrđivanju sličnosti i/ili različitosti između dva ili više jezika utemeljenih na prevodnoj ekvivalenciji, nezaobilaznim se pokazuje *tertium comparationis*, ili, kraće TC, najopštije odrediv kao treći član poređenja, tj. neko univerzalno jezičko obeležje (jezička univerzalija) ili zajedničko strukturno obeležje svih jezika (Bugarski 1989: 32, 51). Upravo jezičke univerzalije omogućavaju upoređivanje između L1 i L2 dovođenjem njihovih jedinica u uzajamni odnos, budući da svako, pa i lingvističko kontrastiranje podrazumeva da predmeti i/ili pojave, ovde jezici, koji se porede dele nekoliko zajedničkih karakteristika, na osnovu kojih je moguće utvrditi i opisati razlike među njima.

Pri tome, kako to primećuju Krzyszowski (1990: 16–17) i Đorđević (1987: 58–59), postoji više tipova TC-a, među kojima: (1) fonološki, (2) morfosintaktički, (3) leksički. Temelje se na činjenici da svaki jezik ponaosob, te tako i engleski i srpski, predstavlja složenu, hijerarhijski ustrojenju strukturu, koja funkcioniše kroz različite nivoe strukturne organizacije – dakle, na nivou fonologije, morfologije, sintakse i semantike. Istovremeno, tekst (izgovoren ili napisan), predstavlja krajnji oblik manifestovanja jednog jezika. Saglasno stavovima Đorđević (1987: 58–59), univerzalna distinktivna obeležja: (1) na fonološkom nivou su zvučnost, nazalnost, aspirovanost, i dr.; (2) na sintaktičkom nivou to je dubinska struktura engleskih i srpskih rečenica, ovde sintagmi od kojih su kompozicije izvedene – up. (a) engl. *wine cellar* → *a cellar for (storing) wine*, i srp. *vinski podrum* → *podrum za (skladištenje) vina*, (b) engl. *tea bag* → *tea in a bag*, i srp. *vrećica čaja* → *čaj u vrećici*, (c) engl. *gold chain* → *a chain (made) from gold*, i srp. *zlatan lančić* → *lančić (napravljen) od zlata*; i (3) na leksičkom nivou reč je o pojmovnim referencama (jezički obeleženim pojmovima). Primera radi, uporedivost (ekvivalencija) između engl. kompozicije *address book* i srp. prevodnog ekvivalenta *adresar* uspostavlja se na osnovu univerzalnog pojma, pojmovne reference sažete značenjskom definicijom potonja dva pojma: *a book in which you write people's names and addresses* knjiga u kojoj se zapisuju imena ljudi i njihove adrese.

7. ZAVRŠNE NAPOMENE

U ovom kontrastivnom istraživanju transformaciono-generativne orijentacije, sličnosti i razlike između engleskih kompozicija tipa 'I + I' i njihovih srpskih prevodnih ekvivalenata tumače se na osnovu opisa dubinskih odnosa između neposrednih konstituenata u engleskim kompozicijama, očitovanim u vezi između determinansa i determinatuma.

Naznačeni tip kompozicija klasifikovan je na osnovu dubinskih, izbrisivo-povrativih predikata preuzetih od Levi (1978), budući da endocentrične, binominalne kompozicije zapravo predstavljaju svojevrsne sintaktičko-semantičke kompresije (sažete sintagme). Otuda i potreba za njihovim tumačenjem na temelju dubinske (podležne) strukture, npr. *coffee table* → *a table for (putting) coffee (cups, newspapers, an ashtray on)* ⇒ *stočić* (ne 'sto za ručavanje', ne 'kancelarijski sto', itd.), *seat belt* → *a belt for (holding one safely in) the seat* ⇒ sigurnosni pojas. Zaključak do kojeg se u istraživanju došlo jeste sledeći: značajna većina srpskih prevodnih ekvivalenata za engleske endocentrične kompozicije tipa I + I odslikava dubinsku strukturu datih složenica. Stoga se i iskazuje fraznim leksemama tipa 'imenica¹ + predlog + imenica²', npr. *bird cage* → *a cage for (keeping) a bird/birds (inside)* ⇒ kavez za ptice, *brick house* *a house (made) from bricks* ⇒ kuća od cigala, *garden party* → *a party in a garden* ⇒ vrtna zabava, zabava u vrtu, *ghost story* → *a story about ghosts* priča o duhovima.

Između jezičkih jedinica engleskog i srpskog jezika nema apsolutne podudarnosti tipa 1:1, budući da se dva jezika međusobno razlikuju kako strukturno (engleski jezik je pretežno analitičke, a srpski sintetičke prirode), tako i s obzirom na u njima ovaploćene kulturno uslovljene specifičnosti i/ili različitosti.

Pošto je suština prevođenja u prenosu značenja, tj. informacija sadržanih u jezičkim porukama, kao stožeri principa komunikativnog ili funkcijskog prevođenja u radu su kao nedvosmisleno najfrekventniji zabeleženi sadržinski ekvivalenti.

Pri tome, važno je naglasiti da je sadržinsku ekvivalenciju potrebno razlučiti od prevodne, budući da se prevodni i sadržinski ekvivalenti katkad razilaze. Pomenuta razilaženja tokom procesa adaptacije prevođenjem mogu biti posledica: (1) grešaka u prevođenju, (2) formalnih odlika datog jezika, i/ili (3) stilističkih razloga (Krzyszowski 1990: 17). Tako se, recimo, zbog grešaka u prevođenju, engl. *lip colour*, katkad neadekvatno prevodi kao srp. *karmin* (up. *lipstick*), umesto: (1) boja za usta, ili (2) boja usana (izbor prvog, odn. drugog prevodnog ekvivalenta kao odgovarajućeg kontekstualno je uslovljen). Formalno-stilistički razlozi utiču na to da *ballet shoe*, *fur coat*, *glass case*, *gun powder*, i *village girl* budu prevedeni monomorfemskim, odn. izvedenim leksemama (po redosledu navođenja) 'baletanka', 'bunda', 'barut', 'vitrina' i 'seljančica'. U tome se ogleda odstupanje od sadržinskih ekvivalenata za navedeni niz kompozicija, među kojima su 'baletska cipelica', 'krznjeni kaput', 'stakleni orman(čić)', 'pušćani prah' i 'seoska devojka'.

Najzad, tokom procesa adaptacije prevođenjem neretko dolazi do ispuštanja izvesnog broja značenjskih komponenti (Hlebec 1989b: 129). Konkretno ilustrovano, korpusom obuhvaćene engleske kompozicije *summer holiday* i *milk bottle* na srpski su prevedene izvedenom leksemom (sufiksacijom) *letovanje* i fraznom leksemom *boca za mleko*, zbog čega je kod prvog prevodnog ekvivalenta zanemareno drugo značenje koje data kompozicija ima u L1 (letnji raspust), dok je kod potonje kompozicije to činjenica da se boce za mleko u Velikoj Britaniji dostavljaju na kućni prag. Slično tome, na osnovu srpskog prevoda 'insekticid' za englesku kompoziciju *insect powder*, ostaje nejasno da se navedeni otrov prodaje kao prašak, a ne u obliku spreja ili tečnosti. Primeri ilustruju da nije podjednako lako iskazati različite vanjezičke odnose, ili kako to primećuje Prčić (2002: 2), „sve što je izraženo na L1 moguće je prevesti i izraziti na L2 na nivou deskriptivnog značenja (mada ne nužno i asocijativnog)”.

LITERATURA

- Bauer, L. (1979). On the need for pragmatics in the study of nominal compounding. *Journal of Pragmatics* 3, 45–50.
- Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, L. (1988). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bauer, L. (1995/1996). Is morphological productivity non-linguistic?. *Acta Linguistica Hungarica* 43 (1-2), 19–31.
- Belić, Aleksandar. (1951). *Okolo našeg književnog jezika*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Bugarški, Ranko. (1989). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Bujas, Željko. (1970). Composition in Serbo-Croat and English. In: *The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project*. A. Reports 3. (R. Filipović, ed.). Zagreb: Institute of Linguistics, 5–16.
- Đorđević, Radmila. (1987). *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Hlebec, Boris. (1989a). *Opšta načela prevodenja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Hlebec, Boris. (1989b). Factors and steps in translating. *Babel* 35 (3), 129–141.
- Hlebec, Boris. (1996). Principi formiranja binominalnih složenica i sintagmi u srpskom jeziku. U: *O leksičkim pozajmljenicama* (J. Plankoš, ur.). Beograd: Institut za srpski jezik srpske akademije nauka i umetnosti. Subotica: Gradska biblioteka, 139–145.
- Ivir, Vladimir. (1985). *Teorija i tehnika prevodenja*. Sremski Karlovci: Centar Karlovačka gimnazija. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Krimer-Gaborović, Sanja. (2003). *Endocentrične imeničke složenice u engleskom jeziku i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom*. [Nepublikovan magistarski rad]. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Krimer-Gaborović, S. (2006a). A New Typology of English and Serbian Nominal Compounds. *BAS (British and American Studies)* XII, 277–288.
- Krimer-Gaborović, Sanja. (2006b). Sadržinska svojstva imeničkih složenica u engleskom odnosno srpskom jeziku. *Primenjena lingvistika* 7, 257–266.
- Krzeszowsky, P. T. (1990). *Contrasting Languages: The Scope of Contrastive Linguistics*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Lees, R. (1960). *The Grammar of English Nominalizations*. The Hague: Mouton.
- Lees, R. (1970). Problems in the Grammatical Analysis of English Nominal Compounds. In: *Progress in Linguistics* (M. Bierwisch & K.E. Heidolph, eds.). Paris: Mouton, 171–186.
- Levi, J. (1978). *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*. New York, etc.: Academic Press.
- Lipka, L. (1992). *An Outline of English Lexicology*. Second Edition. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Marchand, H. (1969). *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*. Second Edition. München: C. H. Beck'sche. Verlagsbuchhandlung.
- Maretić, Tomislav. (1899). *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Kugli.
- Milojević, Jelisaveta. (1996). *Gramatika reči. Algoritamsko opisivanje na primeru složenica*. Beograd: Matematički institut SANU. Filološki fakultet.
- Motsch, W. (1970). Analyse von Komposita mit zwei nominalen Elementen. In: *Progress in Linguistics* (M. Bierwisch and K. E. Heidolph, eds.). The Hague: Mouton, 208–223.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
- Nida, E. A. (1969). Science of Translation. *Language* 45, 483–498.
- Prčić, Tvrtko. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Prčić, Tvrtko. (1998). Prilozi za jednu savremenu teoriju tvorbe reči. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 26, 67–76.
- Prčić, Tvrtko. (1999). Prilozi za jednu savremenu teoriju tvorbe reči – produktivnost. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 27, 71–87.
- Prčić, Tvrtko. (2002). Adaptacija novih reči iz engleskog prevodenjem. U: *7. simpozijum Kontrastivna teorijska i primenjena jezička istraživanja*. Zbornik radova na CD-ROMu (M. Jovanović, ur.). Novi Sad: Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, Tvrtko. (2005). *Engleski u srpskom*. Drugo izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Quirk, R. et al. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, New York: Longman.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. (1967–1976). Knjige I–VI. Novi Sad: Matica srpska. Zagreb: Matica hrvatska.

- Stevanović, Mihailo. (1966). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije*. Cetinje: Obod.
- Vendler, Z. (1968). *Adjectives and Nominalizations*. The Hague: Mouton.
- Vukićević, Dušanka. (1994). O značenju imeničkih složenica. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII (1–2): 145–149.
- Warren, B. (1978). Semantic Patterns of Noun-Noun Compounds. *Acta Universitatis Gothoburgensis* 41, 37–51.
- Warren, B. (1984). The functions of modifiers of nouns. *Quaderni di Semantica* 1, 111–123.

A SYSTEM OF TRANSLATING ENGLISH BINOMINAL COMPOUNDS INTO SERBIAN

Summary

Composition is a major process of lexical development in both English and Serbian. The subject under discussion in this paper, therefore, is an inventory of 500 highly productive English endocentric compounds of the N + N type. Unlike the traditional approach, where a compound is classified based on the word class of its constituents, here contrastive analysis has laid the emphasis on the Serbian translation procedures for the compounds within the corpus, with functional-communicative equivalents being by far the most frequently employed procedure of the kind. In the given set, English compositions are perceived as syntactic-semantic compressions, i.e. reduced deep (underlying) phrases, which may be fully developed via Recoverably Deletable Predicates (Levi 1978), embracing the following: *cause, have, make, use, be, in, for, from* and *about*. Admittedly, the range of Serbian translation equivalents for the English compounds is clear evidence that, in spite of all the resemblances with respect to their semantics, such a similarity is missing regarding their formal structure.

Keywords: compound, endocentric compound, Recoverably Deletable Predicates, translation procedure

Sanja Krimer Gaborović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Građevinski fakultet Subotica
krimers@eunet.rs

III - 5. ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

POJMOVNI OBRASCI STVARANJA NADIMAKA U SRPSKOM JEZIKU*

Cilj ovog istraživanja je određivanje pojmovnih obrazaca stvaranja nadimaka u srpskom jeziku. Za teorijski okvir uzeta je kognitivna lingvistika, a posebno teorije pojmovne metafore, slikovne metafore, pojmovne metonimije i pojmovne integracije. Korpus je sačinjen od petsto primera sakupljenih od informatora – govornika srpskog jezika iz različitih krajeva Srbije, pripadnika različitih društvenih slojeva, različitih obrazovnih profila i iz nekoliko generacija. U korpus nisu uključeni nadimci koji su očigledno nastali morfološkim i/ili fonološkim transformacijama odgovarajućih vlastitih imena, budući da takvi tvorbeni obrasci, po našem mišljenju, nisu zasnovani na pojmovnim mehanizmima metafora, metonimija ili integracija, te se zato ne uklapaju u predmet ovog istraživanja. Rezultati analize ukazuju na to da je pojmovna metonimija najproduktivniji obrazac pomoću koga govornici srpskog jezika stvaraju nadimke. Za njom slede slikovna i pojmovna metafora, a potom i pojmovna integracija. Iako i metafora i pojmovna integracija učestvuju u stvaranju nadimaka u srpskom jeziku, zaključuje se da je uloga metonimije u tom procesu nezaobilazna.

Ključne reči: nadimak, srpski jezik, kognitivna lingvistika, antroponimija, pojmovna metafora, slikovna metafora, pojmovna metonimija, pojmovna integracija

1. UVOD

Nadimak se može definisati kao dodatak uz lično ime ili porodično prezime pojedinca (Šimunović 2003: 422). To je, dakle, individualni antroponim koji se pojavljuje u neslužbenoj komunikaciji (u kojoj, međutim, uopšte nije obavezan), motivisan je najuočljivijim svojstvima svog nositelja i pokazuje odnos imenovatelja prema nositelju (Čilaš Šimpraga 2011: 21).

Nadimci su veoma stara antroponimijska kategorija i posvedočeni su u svim indoevropskim jezicima (Čilaš Šimpraga 2011: 22). Danas, kada su lično ime i porodično prezime zakonski obavezni antroponimi, nadimci su i dalje veoma rasprostranjeni, i to iz raznih razloga. Milica Grković (2002: 522) ističe da se nadimci najčešće daju radi zaštite, odmila, radi ruganja i ismevanja, kao i radi lakšeg prepoznavanja izvan kuće. Oni su veoma pogodno sredstvo socijalizacije i potvrda pripadnosti nekoj grupi, pa se često javljaju u marginalizovanim grupama, kod kriminalaca, po zatvorima, ali i u vojsci, u nekoj delatnoj zajednici i, posebno, u školi (Menac-Mihalić 1993). Jednom kada nastanu, nadimci ne moraju pratiti svoje nositelje čitavog života, već se mogu menjati ili pak nestati. U selima mogu potrajati nešto duže, pa se neretko čak i proširuju na čitavu porodicu, dok u gradovima najčešće traju kratko (Grković 2002: 522). Jedan nositelj može imati i više nadimaka, motivisanih istim njegovim svojstvom (kakvih primera će biti i u našem korpusu), ili potpuno različitim svojstvima.

Budući da su veoma česta antroponimijska pojava, nadimci su česta tema lingvističkih istraživanja. U srpskoj i južnoslovenskoj onomastici proučavani su njihovi oblici, motivisanost, dijalekatska distribucija, socijalni status i dr. (Menac-Mihalić 1993, Grković 2002, Šimunović 2003, Čilaš Šimpraga

* Ovaj rad nastao je u okviru projekta Balkanološkog instituta SANU „Jezik, folklor i migracije na Balkanu” br. 178010, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2011). Pojemovni mehanizmi pomoću kojih nastaju nadimci u srpskom jeziku dosad nisu detaljno proučavani niti identifikovani.¹

Mi ćemo u ovom istraživanju pristupiti srpskim nadimcima iz ugla kognitivne lingvistike. Cilj nam je da definišemo pomoću kojih pojmovnih obrazaca oni nastaju, koji od obrazaca je najviše zastupljen, da li je neki važniji od ostalih, kao i koji izvorni domeni služe kao osnova za njihovo stvaranje.

2. TEORIJSKI OKVIR

Teorijsku osnovu ovog istraživanja čini kognitivna lingvistika, u svojoj verziji koja se obično naziva kognitivnom semantikom. Ova paradigma u nauci o jeziku utemeljuje se osamdesetih godina 20. veka u sada već klasičnim delima (Lakoff & Johnson 1980; Johnson 1987; Lakoff 1987; Lakoff & Turner 1989). Tokom više od trideset godina razvoja njen teorijski okvir široko je primenjivan na proučavanje svih jezičkih nivoa, ali i nejezičkih vidova čovekove komunikacije. Jedan od glavnih elemenata kognitivne semantike jeste teorija pojmovne metafore (Lakoff & Johnson 1980; Kövecses 2002; Klikovac 2004), prema kojoj se, za razliku od tradicionalnih pogleda, metafora ne smatra više pukim jezičkim ukrasom, već ključnim sredstvom pomoću koga čovek razumeva svet. Ona se definiše kao mehanizam mišljenja koji nam omogućava da jedan pojam (ili pojmovni domen), najčešće apstraktan i iskustveno dalji, razumemo pomoću drugog pojma (ili pojmovnog domena), najčešće konkretnog i iskustveno bližeg. Prvi pojam se naziva *ciljnim* pojmom (odnosno pojmovnim domenom), a drugi *izvornim*. Veze između njih uspostavljaju se putem sistematskog *preslikavanja* njihove strukture. „Tako definisana, metafora nije samo stvar jezika – čak ni *prvenstveno* stvar jezika – nego je pre svega stvar mišljenja: ona u jeziku i može da postoji zato što prvo postoji u mišljenju” (Klikovac 2004: 11, kurziv autorkin). Upravo da bi se naglasila ta utemeljenost metafore u mišljenju, u kognitivnoj semantici se koristi termin *pojmovna metafora*. U jeziku ovaj pojmovni mehanizam ispoljava svoje dejstvo kroz organizaciju leksičkih značenja i gramatičke strukture, i to na svim njenim nivoima. Pojmovne metafore se mogu uočiti i formulisati raznim metodološkim postupcima, ali se to najlakše postiže putem analize tzv. metaforičkih izraza.

Tokom dugogodišnje primene na istraživanja mnogih jezika i nejezičkih fenomena, koncept pojmovne metafore suočavao se sa raznim teorijskim i metodološkim izazovima. Jedan od njih, relevantan i za ovo istraživanje, odnosi se na metonimijsku zasnovanost pojmovne metafore odnosno na primat *pojmovne metonimije* nad metaforom u čovekovom kognitivnom sklopu. Naime, proučavajući pojmovne metafore, kognitivisti su postepeno dolazili do shvatanja da se pojedina strukturna preslikavanja ne vrše između pojmovnih domena, nego između pojmova koji pripadaju istom domenu i koji u čovekovom iskustvu stoje u odnosu bliskosti. Pojemovni obrazac po kome se pomoću jednog pojmovnog entiteta pristupa drugom *unutar istog pojmovnog domena* određen je kao pojmovna metonimija. Takvu definiciju daju mnogi autori (npr. Croft 1993; Kövecses 2002: 145), ponekad uz različita terminološka određenja. Mi ćemo, za potrebe ovog istraživanja, prihvatiti definiciju pojmovne metonimije kao kognitivnog mehanizma pomoću koga se jedan pojmovni entitet razume na osnovu drugog pojmovnog entiteta iz istog pojmovnog domena, sa kojim je u odnosu iskustvene bliskosti, ili kao mehanizma koji omogućava pristup čitavom pojmovnom domenu pomoću jednog pojedinačnog njegovog dela.²

¹ Kognitivnolingvistička istraživanja nadimaka iz nekih drugih jezika imala su upravo takav cilj. Tako, da navedemo samo dva primera, Šu Ding-Fang (Ding-fang 2009) proučava obiman korpus nadimaka iz jednog kineskog klasičnog romana i dolazi do zaključka da oni nastaju uglavnom putem metafora i metonimija (izvorni domeni su često ŽIVOTINJE, BILJKE, ORUĐE, ORUŽJE, MITOLOŠKA BIĆA, ZANIMANJA NOSITELJA i dr.), dok Katažina Jedžejevska-Pišćak (Jędrzejewska-Pyszcak 2012) proučava velške nadimke i takođe zaključuje da su za njihov nastanak zaslužne pojmovna metafora i metonimija, i to u okviru sistema pojmovnih metafora poznatom kao „veliki lanac postojanja” (v. Kövecses 2002).

² Metonimiji je u okviru kognitivne lingvistike postepeno pridavana sve veća pažnja (Rasulić 2010; Tasić i Stamenković 2014). U prilog tome govore brojne tematske publikacije posvećene ovom pojmovnom mehanizmu (Panther & Radden 1999; Barcelona 2003a; Dirven & Pörrings 2003 i mnoge druge). Pojedini autori su išli i dotle da ustvrde da je čitav jezik suštinski metonimijska pojava (Radden & Kövecses 1999: 24), dok su drugi nastojali, pre svega, da povuku jasne granice

Još jedan kognitivistički teorijski koncept veoma važan za ovo istraživanje jeste *slikovna metafora* (v. Lakoff & Turner 1989, Klikovac 2004: 24). Ona se razlikuje od pojmovne metafore po tome što nije pojmovna struktura izvornog domena ono što se preslikava na ciljni, već je to njegova slikovna struktura. Naime, u pitanju je nanošenje jedne slike na drugu, kao kada se, u primeru iz Bretonovih stihova koje navode Lejkof i Tarnier, struk žene naziva peščanim satom. Slikovne metafore često se smatraju jednokratnim, nepostojanim i ograničenim na pojedinačne slučajeve (Klikovac 2004: 24).

Teorija pojmovne integracije (v. Fauconnier & Turner 2002) ima za cilj da objasni mentalne procese pri kojima se stvaraju novi pojmovno-značenjski sadržaji. Pojmovna integracija (koja se u literaturi na srpskom ponekad naziva i *pojmovnim slivanjem* ili *stapanjem*, v. Filipović-Kovačević 2011: 250, Rasulić 2008: 272) predstavlja kognitivni mehanizam spajanja elemenata odabranih iz različitih mentalnih prostora u novu pojmovnu strukturu.

U kognitivističkim raspravama ova četiri pojmovna obrasca – pojmovna metafora, slikovna metafora, pojmovna metonimija i pojmovna integracija – neretko isključuju jedan drugi, a autor nastoji da jednim teorijskim konceptom objasni sve pojmovno-značenjske pojave. Ima, međutim, i mnogo radova koji ove pojmovne obrasce smatraju kompatibilnim, što će biti i naša pozicija u ovom istraživanju. Naime, smatramo da se oni skladno dopunjuju i nastojaćemo da pokažemo da svi oni mogu učestvovati u stvaranju nadimaka u srpskom jeziku. U teorijskom smislu, smatraćemo da je nadimak nastao procesom pojmovne metonimije ako se samo jedan aspekt nositelja nadimka (izvorni domen) koristi da se pojmovno pristupi čitavom nositelju (ciljni domen). Ukoliko se nositelj nadimka konceptualizuje pomoću preslikavanja pojmovne strukture sa nekog drugog pojmovnog domena, smatraćemo da je nadimak nastao pojmovnom metaforom. Kada je takvo preslikavanje sa izvorne slikovne strukture na ciljni domen, u pitanju je slikovna metafora. Najzad, ako je nadimak ispunjen potpuno novim semantičkim sadržajem nastalim kombinovanjem elemenata iz različitih mentalnih prostora povezanih sa nositeljem nadimka, smatraćemo da je na delu proces pojmovne integracije. Tako, na primer, osoba koja ima veliki nos može imati nadimak *Nosonja*, što je metonimijski prenos sa izvornog domena (FIZIČKE OSOBINE) na ciljni (NOSITELJA NADIMKA). Na osnovu istog izvornog domena, ta osoba može imati i nadimak *Orao*, nastao nanošenjem slike orla na njenu sliku, tj. slikovnom metaforom. Ukoliko pored VELIKOG NOSA i razni drugi elementi nekog izvornog domena sistematski budu preslikani na ciljni, to je znak delovanja mehanizma pojmovne metafore, a ako dođe i do kombinovanja sa elementima iz nekih drugih domena, u cilju stvaranja potpuno nove pojmovne strukture, onda će se raditi o procesu pojmovne integracije.³

3. KORPUS

Kognitivnolingvistička istraživanja često se ne zasnivaju na analizi korpusa, već se istraživač najčešće oslanja na vlastito znanje ispitivanog jezika, a teorijski stavovi ilustruju se manjim brojem konstruisanih primera. Međutim, u srpskoj kognitivnoj lingvistici, u kontinuitetu sa afirmisanom srbišćkom tradicijom, ustalila se praksa analize korpusa (Rasulić 2004: 11; Klikovac 2006: 12), koju ćemo i mi slediti u ovom istraživanju. Osim toga, sam predmet našeg istraživanja zahtevao je prikupljanje odgovarajućeg korpusa. Prikupili smo ukupno pet stotina nadimaka, od čega tri stotine za muškarce i dve stotine za žene. Nadimci su dobijeni od informatora, nosilaca srpskog jezika različitih generacija (od srednjoškolaca do sedamdesetogodišnjaka), različitih socijalnih statusa i obrazovnih profila, ali i iz različitih krajeva Srbije (dakle, iz različitih dijalekatskih oblasti). Smatramo da te razlike našem korpusu daju odliku raznovrsnosti, dok istovremeno ne narušavaju definisanje predmeta istraživanja. Naime, naš cilj je da se identifikuju pojmovni obrasci stvaranja nadimaka, na koje, po našem mišljenju, socijalni,

između metonimije i metafore. Tako je nastala i tzv. teorija primarne metafore (Grady 1997; Lakoff & Johnson 1999: 45–59), kao i shvatanje da je pojmovna metafora uvek zasnovana na metonimiji (Barcelona 2003b: 31). Radi se, nesumnjivo, o pitanju od velike teorijske važnosti za aktuelna i buduća kognitivistički usmerena istraživanja.

³ Autori zahvaljuju prof.dr Nadeždi Silaški na veoma korisnim komentarima i savetima koje im je pružila tokom diskusije nakon referata na skupu Jezici i kulture u vremenu i prostoru 6, održanom 17. decembra 2016. u Novom Sadu. Ti saveti veoma su im pomogli pri konačnom uobličavanju teorijskog okvira istraživanja.

dijalekatski i generacijski faktori ne utiču. Drugim rečima, pošli smo od pretpostavke da će određeni pojmovni mehanizmi biti prisutni u stvaranju nadimaka kod pripadnika svih generacija, socijalnih statusa i obrazovnih profila, kao i kod govornika svih dijalekata. Radi utvrđivanja eventualnog prevladavanja jednog pojmovnog mehanizma u jednoj grupi u odnosu na drugu, bilo bi potrebno drugačije definisati predmet istraživanja, pa samim tim sastaviti i drugačiji korpus.

U naš korpus ne ulaze nadimci koji su nastali fonološkim i/ili morfološkim variranjem elemenata imena ili prezimena nositelja nadimka, kao što su, na primer, Sneža, Sneki ili Nena od imena Snežana, Bole ili Boža od prezimena Božović, i dr. Pojedini onomastičari (npr. Menac-Mihalić 1993: 57) nazivaju ovakve nadimke *nepravima*, dok bi *pravi nadimci* bili samo oni čije stvaranje motiviše neko svojstvo nositelja, ili neka pojava sa njim povezana, ali ne i njegovo ime odnosno prezime. Smatramo da u procesu stvaranja nepravih nadimaka ne učestvuju kognitivni mehanizmi pojmovne metafore, slikovne metafore, metonimije i integracije, ili barem ne na isti način kao kod pravih, te smo ih zato izostavili iz ovog istraživanja.

Određen broj nadimaka preuzeli smo iz izvora koji spadaju u tzv. nespontani diskurs i njima smo dopunili korpus. U pitanju su nadimci junaka iz književnih dela, filmova i televizijskih serija na srpskom jeziku. Složili bismo se sa Jelenom Filipović-Savić (1998: 138-139) u tome da i nespontani diskurs treba uvrstiti u lingvistička istraživanja ravnopravno sa spontanim.

Za svaki primer čiji izvorni domen nije bio dovoljno transparentan (a takvih je u našem korpusu mnogo), pribavili smo od informatora objašnjenje o njegovom nastanku. Primere za koje nismo mogli doći do objašnjenja na kraju nismo uvrstili u korpus.

4. ANALIZA GRAĐE

Analizom celokupne građe utvrdili smo da u stvaranju nadimaka u srpskom jeziku mogu učestvovati sva četiri pojmovna mehanizma: pojmovna metonimija, pojmovna metafora, slikovna metafora i pojmovna integracija. Svaki od identifikovanih mehanizama ilustrovaćemo određenim brojem primera iz korpusa, koje ćemo navoditi selektivno, po njihovoj reprezentativnosti. Kod pojedinih primera dawaćemo dodatna pojašnjenja izvornih domena u zagradi, dok ćemo takve napomene izostaviti kod onih kod kojih je izvorni domen očigledan.

4.1. Pojmovna metonimija

Kao što smo naveli u pododeljku o teorijskom okviru istraživanja, pojmovnom metonimijom ćemo smatrati proces pri kome se pomoću jednog aspekta nositelja nadimka formira nadimak, što zapravo znači da se pomoću samo tog aspekta pojmovnog domena (nositelja) pristupa čitavom pojmovnom domenu. Taj aspekt bi, prema tome, predstavljao izvorni domen, dok bi nositelj nadimka bio ciljani.

Analizom smo identifikovali sledeće izvorne domene koji stoje u metonimijskoj vezi sa nositeljima nadimaka: FIZIČKA OSOBINA, KARAKTERNA OSOBINA, HABITUALNA RADNJA, POJEDINAČNA SITUACIJA, DELO (koje stoji za svog AUTORA), ZANIMANJE, POSEDOVANI OBJEKAT, MESTO i NACIONALNOST. Većina njih potvrđena je u dosadašnjim kognitivističkim istraživanjima metonimije. Njihova tipologija, međutim, mogla bi se i drugačije strukturirati, ali smo smatrali da ovako definisana odgovara potrebama našeg istraživanja. Klasifikacije i taksonomije metonimijskih obrazaca, kao što je, na primer, ona koju iznose Kevečes i Raden (v. Kövecses & Radden 1998), dosad najkorišćenija i najcitiranija, inače su nesavršene i podložne promenama.

FIZIČKE OSOBINE su veoma čest izvorni domen za metonimijsko stvaranje nadimaka, budući da su uočljivije od ostalih aspekata njihovih nositelja. Ponekad celokupan FIZIČKI IZGLED neke osobe služi kao izvorni domen njenog nadimka (npr. *Debeli*, *Mrša*, *Mali*, *Mića Gorostas*). Međutim, mnogo češće je pojedinačna PROMINENTNA FIZIČKA CRTA izvorni pojam koji učestvuje u metonimijskom prenosu. Sledeći primeri iz našeg korpusa veoma jasno to ilustruju: *Zuba*, *Uške*, *Noske*, *Čkembonja* (ima veliki stomak,

koji se u dijalektu naziva „čkembe”), *Mira Sisa*, *Riđi*, *Žuća* (riđokos je), *Aca Šestoprstac* (ima polidaktiliju), *Šiša* (ima šiške), *Aca Loknica*, *Bora Beli* (ima svetliju boju kose). Ponekad prominentna fizička crta koja služi kao izvorni domen nije deo samog tela nositelja nadimka, ali svakako na neki drugi način predstavlja element njegovog fizičkog izgleda, kao odeća, obuća, nakit i sl., o čemu svedoče sledeći primeri: *Aca Kocka* (ima tetovažu koja prikazuje kocku), *Zmija* (ima tetovažu koja prikazuje zmiju), *Mima Kravata*, *Pera Dozluci* (nosi naočare, za koje postoji turcizam „dozluci”), *Kosta Piksle* (nosi naočare debelog stakla kakve se u žargonu nazivaju „piksle”). Osim vizuelnih prominentnih crta, naš korpus sadrži i primere gde neke osobine koje se percipiraju drugim čulima služe kao izvorni domeni za metonimijski prenos: *Piskava* (ima piskav glas), *Grlati* (ima dubok i prodoran glas), *Smrda* (neprijatno miriše).

Pored FIZIČKIH, KARAKTERNE OSOBINE nositelja nadimaka takođe služe kao izvorni domeni u pojmovnim metonimijama, što se može videti iz sledećih primera iz našeg korpusa: *Dobrica*, *Budala*, *Kilavi*, *Duda Radodajka*, *Nikolina Fuksolina*. Međutim, njihova produktivnost je upadljivo manja od produktivnosti FIZIČKIH OSOBINA, barem kada je u pitanju metonimija. U slučaju pojmovnih metafora pak, kao što ćemo videti kasnije, karakterne osobine znatno su produktivniji izvorni domeni.

HABITUALNE RADNJE su svojstva po kojima se ljudi lako prepoznaju i izdvajaju, pa ne iznenađuje činjenica da naš korpus obiluje nadimcima koji su nastali metonimijama u kojima su upravo one izvorni domeni. Iz određenog broja primera relativno se jasno vidi koje su habitualne radnje učestvovalе u stvaranju nadimka: *Pasulj*, *Rade Burek*, *Dule Pljeskavica* i *Aca Špageta* (omiljena jela), *Maca Muštikla* (puši na muštiklu), *Pera Kapuera* (trenira kapueru), *Kaladont* (opsesivno-kompulzivno pere zube). Često, međutim, iz samog nadimka uopšte nije transparentno koja je habitualna radnja poslužila kao izvorni domen, već je to poznato samo tvorcu nadimka ili ljudima bliskim nositelju nadimka, dok je ostalima potrebno objašnjenje. Takvi su sledeći primeri: *Tepsija* (često naručuje u pekari tepsiju bureka), *Česma* (svaki dan je trčao do česme kao deo treninga), *Valjana* (profesorka koja često na predavanjima koristi pridev „valjan”), *Vlada Armani* (stalno pominje brend Armani), *Komandos* (ljubitelj vojske i oružja, koji o tome često i govori). I neke ličnosti koje se pojavljuju u medijima ponekad imaju nadimke čiji su izvorni domeni njihove habitualne radnje. Primeri su voditelj poznat kao *Aca Informacija* i starleta poznata kao *Tijana Ajfon*.

Neretko je problematično precizno razgraničiti HABITUALNU RADNJU od KARAKTERNE OSOBINE. Neke habitualne radnje svakako vremenom postaju deo karaktera svojih nositelja. Zato za određeni broj primera iz našeg korpusa ne možemo sa sigurnošću tvrditi da li su nastali metonimijskim prenosom sa habitualnih radnji ili sa karakternih osobina. Neki od njih su sledeći: *Aca Kec* i *Boža Pub* (kockari), *Mita Šljokadžija* (alkoholičar), *Jova Kavgađžija* i *Maca Svađalica* (stalno se svađaju, što jeste habitualna radnja, ali je već i sastavni deo njihovog karaktera), *Stole Prevara* (nikada ne vraća pozajmljen novac).

Nekada POJEDINAČNA SITUACIJA bude toliko upečatljiva okolini da se trenutno metonimijski prenese na osobu koja ju je doživela i tako postane njen nadimak, neretko i za ceo život. Takvi su nadimci najčešće netransparentni za one koji nisu upućeni u njihov nastanak. Naš korpus sadrži više takvih primera: *Šljiva* (jednom je došao u školu sa upadljivom modricom ispod oka, koja se u žargonu naziva „šljiva”), *Genča* (dečak koji je jednom razbio jaja koja je trebalo doneti kući iz prodavnice, što su njegovi drugari smatrali neinteligentnim, pa su ga ironično proglasili genijem), *Maja Helanke* (jednom je došla u školu sa pocepanim helankama), *Toma Diploma* (političar čije je diplomiranje izazvalo aferu u javnosti i medijima).

Metonimijski odnos AUTOR – DELO odnosno PROIZVOĐAČ – PROIZVOD veoma je produktivan i dosad potvrđen u kognitivističkim istraživanjima (Rasulić 2010: 55). Kada je u pitanju naš korpus, identifikovali smo nadimke koji su nastali metonimijskim prenosom dela na tvorca tog dela. Ovo je čest slučaj i među javnim ličnostima – autorima raznih profila koji postaju poznati po nekom svom delu. Neki od primera su sledeći: *Bora Čorba*, *Neša Leptir*, *Bane Sanšajn*, *Sandra Afrika*, *Mica Trofritaljka*, *Žika Šarenica*, *Rada Hronika*. Ponekad to delo može biti samo jedna izrečena rečenica koja okolini postane upečatljiva i po kojoj nastaje nadimak. Tako, na primer, osoba prepričava jedan događaj i u jednom trenutku izgovara rečenicu: „Džontra, vadi štanglu!”, koju slušaoci dožive kao prominentnu i pripovedaču onda po njoj daju nadimak *Džontra*. Ili, da navedemo još jedan popularan primer, osoba koja na druš-

tvenoj mreži Jutjub ima relativno veliku popularnost u jednom videu izgovara rečenicu koja počinje sa „Zbogom, Kikindo”, po čemu ubrzo dobija nadimak *Sava Kikinda*.

ZANIMANJA su čest izvorni domen za stvaranje nadimaka. Naš korpus potvrđuje njegovu produktivnost i leksičko-semantičku raznovrsnost. Evo nekih primera: *Rade Odbornik*, *Muta Kazandžija*, *Lute Jorgandžija*, *Mane Kujundžija*, *Voja Doktor*, *Ljuba Ginekolog*, *Vasa Francuz* (profesor francuskog), *Mira Domaćinka* (profesorka domaćinstva), *Mira Kurirka*, *Tasa Komunale*, *Nada Struja* (profesorka fizike), *Mimi Pekar*, *Ivana Manekenka*, *Ivana Pravica* (studentkinja prava), *Pop* (student teologije), *Brule* (brucoš), *Milorad Ulemek Legija* (služenje u Legiji stranaca takođe se može smatrati zanimanjem). Kao izvorni domen za nadimak može poslužiti i zanimanje nekoga ko je u srodstvu ili u nekom drugom odnosu bliskosti sa nositeljem nadimka, te možemo formulisati domen ZANIMANJE SRODNIKA. To je naročito čest slučaj za žene, koje su se nekada čak uobičajeno određivale prema zanimanju supruga, ili pak za sinove i kćeri. Evo nekoliko takvih primera iz našeg korpusa: *Nata Poštarka*, *Maca Protinica*, *Nada Oficirka*, *Direktor* (otac mu je direktor škole), *Bankar* (otac mu je službenik u banci), *Zlatarka* (roditelji su joj juveliri).

Metonimijski odnos OSOBA KOJA POSEDUJE – POSEDOVANI ENTITET takođe je potvrđen u kognitivističkim istraživanjima (Rasulić 2010: 57). Naš korpus sadrži nekoliko primera nadimaka čiji su izvorni domeni posedovani entiteti nositelja nadimka ili drugih koji sa njim stoje u odnosu bliskosti. Ti posedovani entiteti su uvek na neki način prominentni (uspešna privatna firma, neobična ili velika kuća, skup automobil i sl.), kao što pokazuju sledeći primeri: *Dragan Marković Palma*, *Đole Bentli*, *Maka Petosobna* (poseduje petosoban stan), *Anđela Mesokomerc* (roditelji su joj vlasnici preduzeća „Mesokomerc”), *Boki Presing* (vlasnik kafea „Pressing”), *Nekretnina* (roditelji mu poseduju nekoliko stanova u Beogradu).

Kako pokazuje naša analiza, nadimak može nastati i metonimijom čiji je izvorni domen MESTO, bilo kao MESTO POREKLA nositelja nadimka, što se često izražava etnicima i kteticima (kao u primerima *Bosanac*, *Makedonac*, *Vukanjac*, *Jovo Šumadijski*, *Đoka Avalski*), bilo kao MESTO PROMINENTNOG BORAVKA nositelja nadimka tokom njegovog života (kao u primerima *Joca Amsterdam*, *Ivan Švajcarac*, *Boža Francuz*, *Bilja Brazil*, *Toma Švedska*, *Jole Kalifornija*).

Srodan MESTU je i izvorni domen NACIONALNOSTI, koji smo takođe identifikovali kod nekih nadimaka iz korpusa za ovo istraživanje. U pitanju su najčešće nadimci čiji nositelji žive u Srbiji, ali im je nacionalnost neka druga (kao što su *Saša Rus*, *Mara Bugarka*, *Ivan Brazilac*, *Švaba*, *Amer*), ponekad i manjinska (kao u primerima *Iva Ciganin*, *Anka Vljajna*, *Tole Mađar*).

Kao što se iz ovog pregleda može videti, među nadimcima koji su nastali pomoću kognitivnog mehanizma metonimije u našem korpusu vlada prilična heterogenost. Međutim, ta se heterogenost ne odnosi samo na raznovrsnost izvornih domena, već i na način na koji se uspostavlja metonimijski odnos između njih i ciljnih domena. Naime, pojedini primeri predstavljaju prototipične metonimije (v. Peirsman & Geeraerts 2006, Rasulić 2010: 55), kod kojih između izvornog domena i nositelja nadimka postoji jasan odnos partonomije, tj. najjači mogući kontakt. Najčešće su to nadimci čiji je izvorni domen FIZIČKA OSOBINA, kao što su *Debeli*, *Zuba*, *Noske*, *Aca Šestoprstac* i dr. Zatim, kako se udaljavamo od prototipa u okviru kategorije metonimije, dolazimo do nadimaka kod kojih između nositelja i izvornog domena postoji neka druga iskustvena odnosno pojmovna bliskost, kao što je to slučaj, između ostalog, sa ZANIMANJIMA (*Rade Odbornik*, *Mane Kujundžija*...) ili POSEDOVANIM ENTITETIMA (*Đole Bentli*, *Boki Presing*...). Na kraju ovog kontinuuma „jačine kontakta” između nositelja nadimka i izvornih domena stoje oni slučajevi gde sami tvorci nadimaka subjektivno dovode nositelja i neku POJEDINAČNU SITUACIJU u odnos bliskosti, što im potom služi za metonimijsko stvaranje nadimka (*Šljiva* se samo jednom pojavio u školi sa modricom, kao što je i *Maja Helanke* samo jednom slučajno došla u školu u pocepanim helankama). Ova heterogenost, međutim, ne ispoljava se samo između različitih izvornih domena, nego i unutar grupe jednog izvornog domena. Tako, na primer, u okviru izvornog domena ZANIMANJA, *Ljuba Ginekolog* predstavlja slučaj gde nositelj nadimka i njegovo zanimanje stoje u jačem odnosu bliskosti nego u slučaju *Nate Poštarka*, gde se metonimijski pristupa nositeljki preko zanimanja njenog muža. Zatim, iz iste grupe, nailazimo na primer nadimka *Nada Struja*, gde STRUJA metonimijski stoji za FIZI-

KU, koja pak metonimijski stoji za zanimanje NASTAVE FIZIKE, a njime se pojmovno pristupa osobi koja ga obavlja. Vidimo, dakle, da taksonomski odnosi u okviru pojmovnih metonimija kojima se stvaraju nadimci u srpskom jeziku predstavljaju složeno pitanje, koje bi dodatno trebalo analizirati u posebnim istraživanjima.

4.2. Pojmovna metafora

U našem korpusu ima i nadimaka u čijem stvaranju učestvuje kognitivni mehanizam pojmovne metafore. Analiza ukazuje na to da ih možemo podeliti u dve grupe. U prvoj bi bili nadimci nastali tako što se neko svojstvo nositelja nadimka metonimijski prenosi na čitavog nositelja, nakon što je prethodno metaforički konceptualizovano. U drugoj grupi bi bili nadimci u kojima se više elemenata nekog izvornog domena sistematski preslikava na ciljni domen – nositelja nadimka. Prva grupa, dakle, predstavlja sadejstvo pojmovnih mehanizama metafore i metonimije, dok se za drugu može tvrditi da je preovlađujuće metaforička.

Pogledajmo nekoliko primera iz prve grupe. Nadimak *Džule* ima izvorni domen u lošem karakteru svog nositelja (v. Goatly 2007: 150), prema pojmovnoj metafori LOŠ ČOVEK JE PAS („Džule” je alternacija žargonizma „džukac”). Nadimak *Macan* pak ima izvorni domen u jednoj specifičnoj osobini svog nositelja, zavodljivosti. Iako je MAČKA mnogo češće izvorni domen zavodljivosti u konceptualizaciji ove osobine kod žena (v. Goatly 2007: 151), iz našeg primera mogla bi se formulisati pojmovna metafora ZAVODLJIV ČOVEK JE MAČOR. Dalje, još uvek na polju karakternih osobina, loš karakter se može konceptualizovati i kao PRLJAV, sa raznim konkretizacijama tog opštijeg pojma, pa otuda i svi oni uvredljivi izrazi poput „đubre” ili „šljam”, kao i jedan primer iz našeg korpusa: *Baja Govno*. Čovek koji ne ispoljava emocije konceptualizuje se kao hladan, prema pojmovnoj metafori koja bi se mogla formulisati kao ODSUSTVO EMOCIJA JE HLADNOĆA. U jeziku se sveprisutnost ove metafore vidi u mnogim izrazima, kao što su „raditi što hladne glave”, ili u onom žargonskom „mrtav ’ladan”, a u našem korpusu u nadimku *Miško Ladovina*. Izvorni domeni svih ovih primera već su na prvi pogled uočljivi, što možda nije slučaj sa nadimkom *Burgija*. Njegov nositelj, naime, dobio ga je u srednjoj školi zato što je spavao sa velikim brojem devojaka. U ovom slučaju na delu je pojmovna metafora KOITUS JE BUŠENJE, koja se uklapa u čitav sistem pojmovnih metafora o seksualnim odnosima u kojima muškarac nad ženom sprovodi neku grubu radnju (v. Goatly 2007: 83).

U drugoj grupi su primeri nadimaka čiji nositelji se celokupnom svojom pojavom pojmovno strukturiraju preslikavanjem sa nekog izvornog domena. Osvrnimo se na nekoliko takvih primera. Izvesnu profesorku studenti su prozvali *Baba*, ali ne toliko zbog njenih godina (tada nije imala ni šezdeset), već zbog njenog ponašanja, stila oblačenja, idiolekta punog arhaizama, konzervativnih stavova i dr. Razni aspekti pojmovnog domena BABA, dakle, sistematski su preslikani na tu osobu. Slično je i sa momkom koga su drugari nazvali *Grof*. On je iz dobrostojeće porodice, ali je okolina i njegove manire, način oblačenja i izražavanja takođe ocenila kao „grofovske”. Da i stereotipi o određenim nacijama mogu poslužiti za metaforičke konceptualizacije pokazuje nadimak *Englez*, iz našeg korpusa. Njegov nositelj je u školi voleo engleski jezik, trudio se da ga govori sa britanskim naglaskom, nosio je kišobran kad god bi bilo makar malo oblačno i ponašao se prilično uzdržano. Nadimak *Presveta* pak sasvim očekivano ponela je osoba čiji su se razni aspekti života uklapali u pravoslavni ideal: duboko religiozna, skromna, smerna i uvek obučena u odgovarajuće propisanu odeću. Možda i najzanimljiviji primer iz našeg korpusa jeste *Gargamel*, čovek koji liči na istoimenog junaka iz crtanog filma, ali ne samo po fizičkom izgledu već i po karakteru. Metaforičko preslikavanje u njegovom slučaju upotpunjeno je i činjenicom da živi u kući koja veoma podseća na Gargamelov dvorac.

4.3. Slikovna metafora⁴

Slikovne metafore su veoma produktivan pojmovni mehanizam za stvaranje nadimaka u srpskom jeziku, na šta ukazuju mnogobrojni primeri iz našeg korpusa. Slike koje služe kao izvorni domen za nadimke veoma često su ŽIVOTINJE, kao u sledećim slučajevima: *Konj*, *Žaba*, *Mečka* (izuzetno krupan momak), *Veprić* (debeo dečak), *Pera Lasta* (spojenih obrva koje liče na lastavicu), *Labud* (stalno se oblači u belo), *Vrana* (stalno se oblači u crno). Ponekad su te slike i BILJKE, kao u primerima: *Kruška* (karakteristične građe tela), *Babura* (velikog nosa), *Čičak* (tršave kose), *Palma* (karakteristične frizure). Izvorni domeni kod slikovnih metafora za stvaranje nadimaka mogu biti i neki PREDMETI (npr. *Mira Poslužavnik*, žena izuzetno velikih grudi), ili LJUDI (npr. *Japanac*, dečak kosih očiju, *Sima Pop*, momak guste brade i dr.).

Posebnu grupu primera čine nadimci čiji nositelji liče na neke poznate ličnosti, pa na osnovu te fizičke sličnosti ponesu nadimak po imenu i/ili prezimenu te ličnosti. Ponekad čak izvorni domen za ovakve nadimke nisu stvarne ličnosti, već junaci stripova i crtanih filmova. Smatramo da se proces stvaranja ovih nadimaka može smatrati slikovnom metaforom jer nema nikakvih suštinskih razlika između nanošenja slike POZNATE LIČNOSTI na ciljni domen i nanošenja slike nekog drugog izvornog domena (ŽIVOTINJE, BILJKE i dr.) na ciljni domen. Navešćemo nekoliko primera iz našeg korpusa: *Rene* (lik iz britanske serije *Alo alo*), *Džeger*, *Oliva*, *Kasper* (izuzetno bele puti), *Tom Sojer* (dečak koji po izgledu izrazito liči na Toma Sojera iz stripa).

Međutim, postavlja se pitanje izbora izvornog domena kada su slikovne metafore u pitanju: zašto bi, na primer, debeo čovek bio metaforički predstavljen kao VEPAR, a ne kao SLON, ili NILSKI KONJ. Dodajmo još i to da ako izvorni domen za slikovnu metaforu u preslikavanje unosi i dodatnu značenjsku nijansu (up. žargonsku izreku: „Debeli lik s parama je meda, debeli lik bez para je svinja”), više se ne radi o slikovnoj već o pojmovnoj metafori.

4.4. Pojmovna integracija

Od svih pojmovnih mehanizama za stvaranje nadimaka u srpskom jeziku koje smo identifikovali našom analizom, pojmovna integracija je najmanje produktivna. S druge strane, nadimci koji njom nastaju mogu se smatrati najkreativnijim, budući da uvek podrazumevaju učešće raznovrsnih mentalnih prostora u stapanju. Oni su, takođe, i najmanje transparentni i zahtevaju složenija objašnjenja. Navešćemo, radi ilustracije, samo nekoliko primera iz našeg korpusa.

Jednu srednjoškolsku profesorku đaci su prozvali *Mis Kur Harvest*. Jedna od reči koju je ona veoma često koristila u raznim kontekstima bila je „kurikulum”. Zbog toga su, po njenoj HABITUALNOJ RADNJI, ubrzo počeli da je zovu *Kurikulum*, što su potom skratili na *Kur*, uz dodatne asocijacije na njeno navodno promiskuitetno ponašanje. Istovremeno, mnogi su je zvali i *Mis Harvest*, pošto je kao devojka bila pobedila na manifestaciji Mis žetve 95 u jednom selu, i pošto se trudila da nauči engleski jezik (đaci su se šalili kako će se ona na engleskom predstavljati kao „Miss Harvest”). Vremenom je nastao amalgam *Mis Kur Harvest*, kome element *Kur* (od „kurikulum”) sada daje i jedno novo, ironično značenje (po modelu žargonske negacije uzvikom „Kur moj!”), čime su đaci nastojali da prenesu poruku da je njihova profesorka možda mogla da bude mis žetve, ali da na engleskom svakako neće progovoriti. Iz svih ovih informacija, koje su uz primer pažljivo prikupljene od informatora, vidi se da je više različitih mentalnih prostora pojmovnom integracijom dovelo do elementa sa potpuno novim semantičkim sadržajem koji je pripisan nositeljki nadimka.

Drugi primer koji ćemo navesti takođe je iz školske sredine, koja je inače veoma plodno tle za stvaranje nadimaka (v. Menac-Mihalić 1993). Drugovi su jednog svog vršnjaka nazvali *Ćoroskop*. Taj dečak je bio izuzetno zainteresovan i talentovan za astronomiju, ali nije sebi mogao da priušti teleskop, o kome je često govorio. Njegov prethodni nadimak *Ćora*, čiji je izvorni domen bio nositeljev SLABIJI

⁴ Zahvaljujemo se anonimnim recenzentima na komentarima koji su nam pomogli u oblićavanju ovog pododeljka.

VID ili, verovatnije, NOŠENJE NAOČARA, leksički je blendiran sa rečju „teleskop”. Međutim, pored ovog leksičkog blendiranja, tvorci nadimka su novoj reči dali i potpuno novo značenje, i to pozitivno. Svog druga zvali su tako zato što je, iako lošijeg vida, najbolje od svih uočavao detalje i rešenja problema. Objašnjenje koje smo dobili od jednog informatora na naše pitanje o razlozima za nadimak *Ćoroskop* možda i najbolje govori o složenosti integracije različitih mentalnih prostora u ovaj amalgam, te ga ovde prenosimo: „Zovemo ga tako jer je kao ćorav, mislim nosi naočare, a opet sve vidi i sve rešava, kao da ima taj teleskop ugrađen u mozak. Taj teleskop što stalno kuka da ga nema.”

4.5. Odnos forme vlastitog imena ili prezimena i izvornog domena za stvaranje nadimka⁵

Iako se ovo istraživanje ne bavi formalnim odlikama nadimaka srpskog jezika, iznećemo nekoliko zapažanja o tome u kakvom odnosu mogu biti forma vlastitog imena ili prezimena i izvornog domena za stvaranje odgovarajućeg nadimka. Naime, čini se da morfološke odlike imena ili prezimena mogu uticati na izbor onog izvornog domena koji je označen leksemom sličnih morfoloških odlika. Tako je slavnog Velimira Batu Živojinovića publika rado zvala *Bata Životinja*, a slično je i sa mnogim drugim primerima iz našeg korpusa: *Nikolina Fuksolina* (promiskuitetno ponašanje), *Nikolina Vrištalina* (pi-skav glas), *Danica Kravica* (loš karakter), *Ljuba Buba* (vozi folksvagen popularno nazvan „buba”) i dr.

Odnos morfologije i semantike u nekim primerima čini se još složenijim. Tako nadimak *Sara Smara* ima za svoj izvorni domen jednu HABITUALNU RADNJU nositeljke, ili KARAKTERNU OSOBINU (BITI DOSADAN), ali je upotrebljena baš leksema „smara” (nasuprot, recimo, „dosada”) zbog svoje morfološke sličnosti s imenom nositelja nadimka. Ako odemo dalje, možemo se zapitati da li je u ovom, kao i u ostalim primerima, baš ta radnja odnosno osobina, od mnogih drugih koje svaki čovek može i mora imati, odabrana baš zato što je njen naziv morfološki sličan vlastitom imenu.

Napomenimo i da često dolazi i do leksičkog blendiranja (v. Bugarski 2006: 189-236) vlastitog imena ili prezimena nositelja nadimka i izvornog domena kojim se nadimak stvara, kao u primerima: *Braduljica* (brada + Raduljica), *Brade* (brada + Rade), *Ljaljara* (Ljajić + jajara), *Mumilija* (mumija + Emilija) i dr.

5. ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Istraživši pet stotina primera nadimaka iz srpskog jezika, identifikovali smo četiri pojmovna obrasca za njihovo stvaranje: pojmovnu metaforu, slikovnu metaforu, pojmovnu metonimiju i pojmovnu integraciju. Ubedljivo najzastupljeniji u korpusu su nadimci nastali putem pojmovne metonimije (oko polovina svih primera spada u tu grupu). Odmah za njima slede primeri nastali pomoću slikovnih metafora, a onda i oni nastali putem pojmovnih. Tek desetak primera iz našeg korpusa može se smatrati rezultatom pojmovne integracije. Pojmovna metonimija je, dakle, najproduktivniji mehanizam za stvaranje nadimaka u srpskom jeziku.

Pored toga što korpus sadrži najviše primera nadimaka nastalih dejstvom pojmovne metonimije, mišljenja smo da ona nije izostavljena ni iz onih slučajeva u kojima nadimci nastaju putem pojmovne ili slikovne metafore i pojmovne integracije. Naime, bez obzira na to što čitav skup različitih elemenata nekog izvornog domena može da se preslika na pojmovnu strukturu nositelja nadimka kao ciljnog domena, ipak je taj skup ograničen i obuhvata samo jedan mali deo sveukupnih svojstava nositelja nadimka. U krajnjem slučaju, to bi značilo da se nositelju nadimka pojmovno pristupa ipak na osnovu samo jednog dela svega onoga što on pojmovno sadrži, što će reći metonimijski. Iz toga se nazire zaključak da je u procesu stvaranja nadimaka u srpskom jeziku pojmovna metonimija ne samo najproduktivniji, već i neizostavan pojmovni obrazac. Ovo se potpuno uklapa u često iznošene tvrdnje o tome da je metonimija u jeziku sveprisutna, te da je čitav jezik sam po sebi metonimijska pojava (v. Radden & Kövecses 1999: 24).

⁵ Zahvaljujemo se anonimnim recenzentima na komentarima koji su nam pomogli u obličavanju ovog pododeljka.

Dalji pravci istraživanja pojmovnih osnova nadimaka srpskog jezika, smatramo, mogli bi da uključe detaljniju razradu tipologije i taksonomije metonimijskih izvornih domena, preciznije utvrđivanje njihovog odnosa sa formom vlastitih imena odnosno prezimena (za šta bi korpus valjalo proširiti i na one nadimke koji nastaju na prvi pogled samo fonološkim ili morfološkim transformacijama, kakve smo mi ovde izostavili), kao i kontrastiranje srpskih nadimaka sa nadimcima iz drugih jezika, kako bi se utvrdilo ima li eventualne univerzalnosti u pojmovnoj osnovi stvaranja nadimaka. Takvim i sličnim istraživanjima bi se i domaća onomastika dodatno uklopila u kognitivističke tokove, sve aktuelnije na našoj lingvističkoj sceni.

LITERATURA

- Barcelona, A. (Ed.). (2003a). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Barcelona, A. (2003b). On the plausibility of claiming metonymic motivation for conceptual metaphor. In: A. Barcelona (Ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. (p. 31–58). Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Bugarski, R. (2006). *Žargon: lingvistička studija* (Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje). Beograd: Biblioteka XX vek / Krug.
- Croft, W. (1993). The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics*, 4, 335–370.
- Čilaš Šimpraga, A. (2011). Osobni nadimci u seoskoj sredini na primjeru Promine. *Folia Onomastica Croatica*, 20, 21–48.
- Ding-fang, S. (2009). A cognitive study of nicknames of the 108 heroes in the *Outlaws of the Marsh*. *Foreign Language Research*, 2, 010.
- Dirven, R., & R. Pörings (Eds.). (2003). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Fauconnier, G., & M. Turner. (2002). *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Filipović-Kovačević, S. (2011). Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 54(2), 247–263.
- Filipović-Savić, J. (1998). Novi pristup analizi preključivanja kodova. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 41(1), 135–145.
- Goatly, A. (2007). *Washing the Brain. Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Grady, J. (1997). THEORIES ARE BUILDINGS revisited. *Cognitive Linguistics*, 8(4), 267–290.
- Grković, M. (2002). Nadimci – hronologija, funkcija, društveni status. In: *Ślowiańska onomastyka: encyklopedia*, vol. I, (p. 522–524). Warszawa / Kraków: Towarzystwo naukowe warsawskie.
- Jędrzejewska-Pyszcak, K. (2012). The Figurative Dimension of Welsh Nicknaming in the Light of the Great Chain of Being. In: M. Fomin, V. Blažek, & P. Stalmaszczyk (Eds.), *Transforming Traditions. Studies in Archaeology, Comparative Linguistics and Narrative* (p. 75–90). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek / Knjižara Krug.
- Klikovac, D. (2006). *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike* (2. izd). Beograd: Filološki fakultet.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z., & G. Radden. (1998). Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics*, 9(1), 37–77.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & M. Johnson. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & M. Johnson. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G., & M. Turner. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Menac-Mihalić, M. (1993). Elementi drugog sustava u nadimku. *Folia Onomastica Croatica*, 2, 57-66.
- Panther, K-U., & G. Radden (Eds.). (1999). *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Peirsman, Y., & D. Geeraerts. (2006). Metonymy as a prototypical category. *Cognitive Linguistics*, 17(3), 269-316.
- Radden, G., & Z. Kövecses. (1999). Towards a theory of metonymy. In: K-U. Panther & G. Radden (Eds.), *Metonymy in Language and Thought* (p. 17-59). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Rasulić, K. (2008). Srpsko-engleske tvorenice u svetlu teorije pojmovne integracije. U: M. Radovanović & P. Piper (Ur.), *Semantička proučavanja srpskog jezika* (str. 269-289). Beograd: SANU. (ћћћ)
- Rasulić, K. (2010). Aspekti metonimije u jeziku i mišljenju. *Theoria*, 53(3), 49-70.
- Šimunović, P. (2003). Nadimci u Hrvata. *Govor*, 20(1-2), 421-429.
- Tasić, M., & D. Stamenković (2014). Metonimija: od marginalizovanog tropa do centralnog pojmovnog mehanizma. U: B. Mišić Ilić & V. Lopičić (Ur.), *Jezik, književnost, marginalizacija – Jezička istraživanja* (str. 251-262). Niš: Filozofski fakultet.

COGNITIVE PATTERNS OF NICKNAMING IN SERBIAN

Summary

The aim of this research is to determine cognitive patterns of creating nicknames in Serbian. The theoretical framework of the research, explained in Section 2 of the paper, is based on Cognitive Linguistics, especially on the theories of conceptual metaphor, image metaphor, conceptual metonymy and conceptual integration. In order to analyze Serbian nicknames, a corpus of 500 (300 male and 200 female) examples was collected, which is explained in Section 3. The corpus is analyzed in Section 4. The analysis suggests that conceptual metonymy is the most productive cognitive process involved in nickname creating in Serbian language. We conclude that although conceptual metaphor, image metaphor and/or conceptual integration can participate in the nickname creation, the role of conceptual metonymy in this process is crucial and inevitable.

Key words: nickname, Serbian Language, cognitive linguistics, anthroponymy, conceptual metaphor, image metaphor, conceptual metonymy, conceptual integration.

Mladen Ćirić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
mladenciric84@gmail.com

Ljubica Đurić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
Balkanološki insitut SANU, Beograd
ljubica.djuric1@gmail.com

Дивна Петковић - Веран Станојевић

О СУБЈУНКТИВУ У КОМПЛЕТИВНИМ РЕЧЕНИЦАМА

С обзиром на чињеницу да разни теоријски приступи још увек нису успели да дођу до његове суштине и инваријанте, најчешће се проблему субјунктива прилази - дескриптивистички, тј. набрајају се његове вредности и употребе. Поред непрегледних листа контекста који захтевају субјунктив, постоје и атипичне употребе, које граматике, услед мањка простора, ређе помињу. У том смислу, посебно су проблематични контексти који дозвољавају алтернацију субјунктива и индикатива. Ми ћемо се у овом раду ограничити на глаголе у главној реченици који индукују субјунктив или индикатив у комплетивној (допунској) реченици, при чему избор између ова два глаголска начина доводи до промене значења. Покушаћемо да сагледамо питање из две визуре: с једне стране, глаголи који уводе зависну реченицу могу бити носиоци лексичке полисемије, која се разрешава употребом једног или другог начина, док с друге стране, модална алтернација у комплетивној реченици може да укине двосмисленост читаве синтаксичке структуре, при чему се значењске разлике тек називају. Наш циљ је да истражимо факторе који доводе до модалне алтернације у комплетивним реченицама у француском језику.

Кључне речи: субјунктив, индикатив, модална алтернација, полисемија, комплетивне реченице

1. УВОД

Проблем субјунктива једна је од тема о којима је највише писано у француској лингвистици XX века. Међутим, и поред тога, у неким граматикама француског језика и даље се, при описивању употреба и у интерпретирању алтернације субјунктива са индикативом, говори о својеврсном каталогу вредности и употреба ова два глаголска начина. Такав тип приступа често је арбитраран, заснован на недовољном броју примера и, у крајњој линији, нелогичан, јер меша форму и значење те занемарује важност контекста у којем се релевантна конструкција налази. Код лингвиста који су се бавили овом проблематиком јасно је изражен критички став према оваквој граматичкој пракси и отклон од ње, који је ишао у два правца – формалистичком, који у мањој или већој мери негира семантизам глаголских начина, и енунцијативном, који покушава да пронађе семантичку суштину или инваријанту, насупротив мноштву већ поменутих „значењских ефеката и употреба“.

У овом раду поменућемо најпре неке од најважнијих теоријских приступа субјунктиву, затим ћемо се бавити случајевима у којима субјунктив, као маркирани глаголски начин, комутира са индикативом, што је појава коју ћемо звати модалном алтернацијом; најзад, бавићемо се механизмима који доводе до модалне алтернације. Ограничићемо се, дакле, на истраживање субјунктива у зависној реченици у корелацији са претходним контекстом, и то само у комплетивним реченицама и само у алтернацији са индикативом. Ово сужавање поља нашег истраживања има за циљ да омогући дубљу анализу овог комплексног глаголског начина, будући да се решење, бар кад је субјунктив у питању, сасвим извесно, крије у детаљима.

2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ – О СУБЈУНКТИВУ УОПШТЕ

2.1. Формалистички приступи

Као одговор на мањкавости традиционалистичког приступа, у лингвистици се јављају две струје – формалистичка и семантичка. Функционалисти (заправо структуралисти), чији су представници Брино (Brunot, 1922), Гугенем (Gougenheim, 1938) и у новије време Туратје (Touratier, 1996), блажи су формалисти, будући да не искључују увођење семантичких фактора у неким случајевима. Наиме, они сматрају да, у случајевима кад комутира са индикативом, субјунктив носи семантички садржај, нпр. изражава идеју воље или могућности. Насупрот томе, у случајевима када је само он могућ, субјунктив нема семантички садржај већ је последица неке граматичке принуде⁶.

Наиме, Гугенем, Бриноов ученик, теорију функционалних опозиција, која је своју примену првобитно нашла у фонологији, примењује на морфосинтаксу. Он у својој систематизацији граматике наводи следеће типове опозиција:

- граматичке принуде (*servitudes grammaticales*), које говорном лицу намећу искључиво употребе једне морфеме у датим условима (Гугенем, 1938 : 99)
- стилистичке варијације (*variations stylistiques*), тј. социјалне или афективне нијансе
- значењске опозиције (*oppositions de sens ou significatives*).

У контексту проблема којим се бавимо у овом раду, термин граматичке принуде односио би се на оно што ћемо касније, заједно са Сутеом, називати „неутралисаним контекстима“ (види одељак 3.1.), док би стилистичке варијације и значењске опозиције у начелу могле да се подведу под појам модалне алтернатије, којим ћемо се детаљније бавити у другом делу рада. Видећемо, такође, да се границе између ових појмова не могу сасвим прецизно повући.

Најдаље у формализму иде генеративиста М. Грос, који сматра да “не треба тражити семантичко објашњење за присуство субјунктива. Истраживања односа између форме и значења у француском не указују на могућност карактеризације форми путем значења⁷.” (Грос, 1978:64). Суте овај приступ назива асемантичким, будући да се из описа субјунктива искључују значењски параметри, тј. узима се у обзир само форма, а избор глаголског начина посматра као последица употребе неког синтаксичког елемента. Гросов приступ, тако, представља радикални отклон од традиционалистичког, тј. класичног граматичарског приступа субјунктиву, где се субјунктив описује тако што се само набрајају (али и мешају) вредности и употребе, значења и облици, без било каквог теоријског оквира.⁸ М. Грос, наиме, сматра да је овај приступ оличен у граматичи *Le Bon usage* (1961) М. Гревиса, и оштро га критикује; треба, међутим, имати у виду да је овај приступ одбачен у ревидираним издањима ове капиталне граматике, која потписује и Андре Гус, и у којима се не помињу ни *affirmation atténuée*, ни *imprécation*, ни остали слични термини који су били предмет критике.

2.2. Семантички (енунцијативни) приступи

На другом крају спектра налазе се Гијом, као претеча и творац првог аутохтоног француског правца у лингвистици, и његови следбеници Имбс (Imbs), Мартен (Martin), Суте (Soutet), и други, који траже семантичку *инваријанту*, тј. суштину субјунктива, насупрот како традициона-

⁶ Овај термин позајмљујемо од Гугенема.

⁷ „il n’y a pas à rechercher d’explication sémantique à la présence du subjonctif. Des études de relations entre forme et sens faites sur le français (Gross 1978) ne révèlent pas de possibilité de caractérisation des formes par le sens.“

⁸ Притом, користе се нејасни психолошки изрази, попут *simple conception de l’esprit*, *ressorts de l’âme* и томе слично, који више замагљују него што осветљавају опозицију индикатив-субјунктив.

листичким бескрајним каталозима вредности и употреба, тако и чистом структуралистичко-генеративистичком формализму.

Гијом ([1929]) 1993: 31-35) ову инваријанту налази у опозицији између идеје актуелности, која намеће индикатив (види примере 1-3) и идеје могућности, која тражи субјунктив (као у примеру 4):

- 1) реалност (*il est réel qu'il est venu*⁹),
- 2) извесност (*il est certain qu'il viendra*),
- 3) вероватноћа (*il est probable qu'il viendra*),
- 4) виртуелност (*il se peut que, il est possible qu'il vienne*).

Свака од поменутих категорија заслужује опширну дефиницију и детаљну проверу на корпусу, будући да својом језгровитошћу оне покривају највећи могући број употреба. Ми ћемо се накратко задржати само на појму вероватноће. Наиме, легитимно је поставити питање зашто вероватноћа не улази у идеју могућности, већ актуелности. Према Гијому (Guillaume 1929:33), разлика између извесности и вероватноће није у квалитету, већ у квантитету, пошто је „извесно само веома велика количина вероватног”¹⁰ те се зато оба појма налазе у категорији актуелног. С друге стране, ако се упореди вероватно и могуће, Гијом сматра да је појму могућности својствено то да су шансе да се нешто оствари или не оствари подједнаке, док појам вероватноће подразумева већу могућност остварења (*chance d'être*).

Гледано из ове визууре, могло би се готово рећи да разлика између употреба индикатива и субјунктива почива на процени извесности, тј. неизвесности исхода. Ова процена, међутим, варира у зависности од различитих прагматичких, социолингвистичких, па и стилистичких фактора, што додатно отежава утврђивање чврстих норми употребе, али, с друге стране, скреће пажњу на важност говорниковог става тј. тачке гледишта приликом стварања исказа и избора глаголског начина, пребацујући тако проблем са ускосинтаксичке на ширу, комуникативну раван.

Пол Имбс (Imbs, 1953) нуди врло интересантну класификацију употреба субјунктива, чији је организациони принцип корелација, препозната као обележје овог глаголског начина. Субјунктив, наиме, може да се нађе у корелацији са изражајном интонацијом, затим са интонацијом и зависном реченицом, и најзад са антецедентом, при чему свака од ових класификационих група има неколико подгрупа. Употребе субјунктива са антецедентом (1953 : 38-46) деле се тако на четири групе, а то су: изражавање нијанси воље или осећања (*Ils criaient qu'on les menât au combat*. [Mme de Sévigné]); изражавање могућности, претпоставке или евентуалности (*Supposons qu'il en soit ainsi*); изражавање неодређености или општости (*Il semble que vous ayez appris cela par cœur*. [Molière]); изражавање негације или сумње (*Je ne doutai point que l'amour causât ces douleurs*. [A. France]).

Робер Мартен се, у својој анализи субјунктива, ослања на Гијомову теорију о хроногенези (Guillaume [1929]) и комбинује психомеханику и семантичку логику. У чувеном поглављу „Субјунктив и истина“ студије *За логику смисла*, на које се позива и Суте, Мартен износи општу хипотезу да употребе субјунктива проистичу из концепта „могућих светова“ (*mondes possibles*) у којима је, за говорника, увек истинито оно што је у актуелном свету само могуће или лажно (Мартен, 1983: 46 – 47).

Мартенова типологија употреба субјунктива (Мартен, 1983: 122-139) подразумева да су стања ствари описана реченицом у субјунктиву истинита у неком од могућих светова, који могу бити:

1. Потенцијални светови (*mondes potentiels*), у којима је истинито оно што је у актуелном свету могуће. У њима је субјунктив начин који не маркира припадност реалном свету, тј. свету онога што јесте, већ тзв. „могућим световима“.

⁹ Ова конструкција није уобичајена у француском језику (за *il est réel que* у корпусу Франтекст налазимо само 5 примера, од којих 4 из истог извора: CRÉBILLON Claude-Prosper JOLYOT de, *Ah quel conte !*, 1751). Стога претпостављамо да је Гијом користи јер инсистира на идеји стварности, а не истинитости (пошто бисмо овде пре очекивали много природнију конструкцију *il est vrai que*).

¹⁰ « Le certain n'est qu'une très grande quantité de probable. » ([1929] : 33)

5) *Il est possible que Pierre soit revenu.* (Моргуће је да је Пјер дошао.)

Il est possible је окидач који уводи потенцијални свет у којем је пропозиција *Pierre est revenu* истинита, иако је она у актуелном свету само могућа.

Контексти у којима се активирају потенцијални светови су: хипотеза (*à condition que*), воља (*vouloir que*), циљ (*pour que*), деонтичка нужност (*il est nécessaire que*).

2. Контрафактуелни светови (*mondes contrefactuels*), у којима је истинито оно што је у актуелном свету лажно. Контрафактуелност се најчешће везује за иреалне кондиционалне реченице, у којима нема субјунктива, као у следећем примеру:

6) *Si Louis XVI n'avait pas essayé de fuir, il n'aurait pas été guillotiné.* (Да Луј Шеснаести није покушао да бежи, не би био гиљотиниран.)

Међутим, контрафактуелне светове могу да стварају и концесивне реченице, што објашњава употребу субјунктива у овом типу зависних клауза:

7) *Bien que Pierre soit linguiste (P), il préfère la littérature (Q).* (Иако је Пјер лингвиста, он више воли књижевност.)

Концесивност по Мартену произлази из конфликта између очекиване импликације *Si on est linguiste (P), on préfère la linguistique (Q).* (ако је неко лингвиста, он више воли лингвистику) и дате импликације, која је негација очекиване (није тачно да ако је неко лингвиста више воли лингвистику). То значи да консеквент Q_1 из очекиване импликације 'ако P онда Q_1 ' није тачан у актуелном свету, па самим тим није тачна ни очекивана импликација у актуелном свету.

Контексти у којима се активирају контрафактуелни светови су: иреалност (*S'il eût pu faire telle chose...*), непостојање (*il est exclu que*), претхођење (*avant que*), допуштање (*bien que*) и критички суд (*je regrette que*).¹¹

3. УПОТРЕБЕ СУБЈУНКТИВА У КОРЕЛАЦИЈИ

3.1. Сутеове класификације употреба субјунктива

Суте наводи четири типа класификација употреба субјунктива (Суте 2000: 31-32). Прва и најмање прихватљива класификација је *појмовна* (жеља, хипотеза, наредба, услов...), о којој смо већ говорили у одељку посвећеном традиционалистичком приступу, и која субјунктиву приписује неку семантичку вредност, пренебрегавајући чињеницу да ту вредност може да носи само исказ као целина. Мањкавост ове класификације огледа се и у постојању великог броја апроксимативних подкатегија које нису јасно дефинисане. Следећа је *функционална* класификација, где је подела извршена на тзв. јаке ситуације (где је јасно дефинисана семантичка граница између индикатива и субјунктива), слабе (где су нијансе тешко уочљиве) и неутралисане (где је могућ само субјунктив). Основни недостатак ове класификације је то што, иако свеобухватна, она није прецизна, јер у последњу категорију улази превелики број употреба. Трећа класификација је *синтаксичко-семантичка*, где се субјунктив посматра кроз призму типова зависних и независних реченица у којима се употребљава, а четврта, она која је и прихваћена у књижи, полази од *морфолошког критеријума*, тј. од четири глаголска облика субјунктива (субјунктив презента, перфекта, имперфекта и плусквамперфекта), чије се комутације посматрају кроз две визуре: према имплицитном циљу говорника или у корелацији са претходним текстуалним сегментом.

¹¹ Ипак, треба имати у виду да су новија истраживања (Гослен, 2010. и 2015, и Рис, 2013) довела у питање употребу субјунктива после глагола *regretter*; наиме, употреба субјунктива са овом структуром не одговара Мартеновој дефиницији контрафактуелности јер иза овог израза иде реална чињеница коју говорник одбацује.

Нама је, у контексту избора глаголског начина, посебно занимљива функционална класификација, која супротставља, с једне стране, “неутралисане” контексте, који не допуштају алтернацију, у којима је могућ или само субјунктив (*Il faut que tu saches* – „Треба да знаш“) или само индикатив (*Cela prouve que tu es vaillant* – „То је доказ да си храбар“), и с друге стране, полисемичне контексте, у којима су могућа оба глаголска начина, тј. у којима они *алтернирају*.

На основу претходно поменутих Сутеових класификација употреба субјунктива, у оквиру *корелације са претходним текстуалним сегментом* бавићемо се тзв. модалном алтернацијом, тј. избором глаголског начина (индикатив/субјунктив).

3.2. Модална алтернација у зависним реченицама

Модална алтернација је присутна у свим типовима зависних реченица, а то су:

1. Везничке комплетивне реченице (*subordonnées conjonctives complétives*), у којима избор начина зависи од глагола главне реченице:

8) *J'entends qu'on me dit qui est là.* (декларативно значење – Чујем да ми кажу ко је ту.)

9) *J'entends qu'on me dise qui est là.* (заповедно значење – Захтевам да ми кажу ко је ту.)

2. Везничке прилошке реченице (*subordonnées conjonctives circonstancielles*) у којима избор начина зависи од везника за субординацију (*de sorte que, encore que...*):

10) *Tout est arrangé de sorte que vous n'ayez aucun problème.* (циљ, начин)

11) *Tout est arrangé de sorte que vous n'aurez aucun problème.* (последица)

3. Релативне реченице (*subordonnées relatives*)

12) *Je cherche quelqu'un qui est expérimenté.* (Тражим некога ко је искусан – подразумева се да таква особа постоји)

13) *Je cherche quelqu'un qui soit expérimenté.* (Тражим некога ко би био искусан – постоји могућност, али не и сигурност да таква особа постоји)

333

Ми ћемо се у наставку овог рада бавити искључиво комплетивним реченицама.

3.3. Механизми модалне алтернације у комплетивним реченицама

Срж нашег истраживања представљају механизми који одређују избор индикатива или субјунктива у комплетивним реченицама, тј. који доводе до модалне алтернације. Ми смо ове механизме идентификовали као лексичке и синтаксичке, те у наставку говоримо, с једне стране, о *лексичкој полисемији*, која може бити јака или слаба, а с друге стране о *синтаксичким факторима*, које бисмо такође могли да подведемо под синтаксичку полисемију, нарочито ако имамо у виду радове Б. Викторија и К. Фукс, који тврде да све језичке јединице могу бити полисемичне, почев од морфема па све до група речи, или чак синтаксичких односа (Виктори, Фукс, 1996: 14, 19).

Неки аутори, попут Вилмеа (2010: 237), сматрају да модална алтернација објашњава полисемију; други, пак, попут Сутеа (2000: 60), мисле да полисемија намеће модалну алтернацију. Ми посматрамо полисемију у најширем смислу те речи, па ћемо стога у наставку овога рада разматрати и друге факторе који утичу на промену значења, и који, као што ћемо видети, могу бити прагматичке, стилистичке и социолингвистичке природе.

4. ЛЕКСИЧКИ ФАКТОРИ МОДАЛНЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ

4.1. Лексичка полисемија

Када говоримо о лексичкој полисемији као фактору модалне алтернације, мислимо пре свега на семантику глагола у главној реченици који уведе зависну комплетивну реченицу. Суте случајеве у којима су разлике у значењу исте глаголске лексеме релативно веће назива јаким полисемијом, а оне где је разлика у значењу релативно мала назива слабом полисемијом (Суте, 2000, 62), али ми се овде нећемо бавити том квантитативном дистинкцијом, већ ћемо говорити о полисемичним контекстима уопште.

Узмимо пример глагола *écrire* (писати). Основно значење овог глагола је декларативно, као у примеру

14) Je lui ai écrit qu'il vient demain. (Написао сам му да долази сутра).

Међутим, ако овом глаголу дамо значење наредбе, у комплетивној реченици ће се наћи субјунктив (који се, напомињемо, не очекује иза глагола говора и мишљења у потврдним реченицама):

15) Je lui ai écrit qu'il vienne demain. (Написао сам му да дође сутра).

Слична трансформација декларативног у жељно/заповедно значење дешава се и са глаголима попут *dire* (рећи), *entendre* (чути), *répondre* (одговорити) итд, што у комплетивној реченици захтева субјунктив.

Код глагола *ordonner* (наредити), пак, који по свим релевантним параметрима захтева субјунктив, уочили смо један специфичан феномен, који се јавља само у правном језику. Наиме, уобичајени примери са субјунктивом иза глагола *ordonner* изражавају слабију наредбу, тј. наредбу која теоретски дозвољава и могућност неизвршења:

16) Pierre ordonne que Paul soit parti. Пјер наређује да Пол оде.

Постоје случајеви, додуше ретки, када се иза глагола *ordonner* може употребити индикатив, као у примеру који наводи Суте (2000: 62-63):

17) Les juges ordonneront que les parties intéressées seront appelées. Судије ће наложити да странке буду позване.

Индикатив у комплетивној реченици сигнализује јаку наредбу, која подразумева беспоговорно и неизбежно извршење предикатом означене радње; ако је конструкција *ordonner que* + субјунктив изражавала деонтичку нужност, са индикативом добијамо, чак не лингвистичку, већ онтолошку нужност, као својеврсну логичку категорију, која анулира могућност неизвршења заповести. Овде у игру улазе и ванјезички фактори, као што су наша знања о свету, а конотација у великој мери зависи и од улоге актаната, у овом случају субјекта, тј. агенса, који се, будући да репрезентује судску власт, налази у позицији моћи.

4.2. Специфичан вид полисемије?

Након прегледа глагола који важе за полисемичне окидаче промене начина у комплетивној реченици, поставља се питање да ли је модална алтернација на снази и у случајевима када глагол за који се сматра да ствара неутралисани контекст са субјунктивом (нпр. *vouloir* - хтети) може да се конструише и са индикативом.

Ако узмемо као пример полуокамењене конструкције попут *la légende/la tradition/le hasard/le malheur/le sort veut/voulut*, јасно видимо да глагол *vouloir* у њима мења значење, заправо интерпретира се као *dire* (Petković, Rabiet, 2016: 86):

18) *La légende veut que* Hou Yi, héros herculéen, sauva le peuple de la misère en rendant les terres fertiles¹².

Ова конструкција може да се парафразира на следећи начин: *D'après la légende...* тј. *Према легенди*, или *Легенда каже*, никако *хоће*. Битно је напоменути и да су са овим конструкцијама могући и индикатив и субјунктив.

4.3. Закључак о лексичкој полисемији

Модалну алтернацију можемо схватити шире, тако што ћемо у њу укључити не само класичне случајеве полисемичних глагола који траже комплетивну реченицу, него и случајеве неутралисаних контекста (какве може увести глагол *vouloir*) које остварују (полу)окамењени изрази и конструкције, па се мења значење глагола као да је реч о другој лексеми (док је, у ствари, реч о промени синтаксичке конструкције).

Имајући ово у виду, говорићемо у наставку овог рада о синтаксичким факторима који утичу на модалну алтернацију.

5. СИНТАКСИЧКИ ФАКТОРИ МОДАЛНЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ

5.1. Интерогација

Интерогација путем инверзије, уз одређене класе глагола (попут глагола мишљења), дозвољава употребу субјунктива, али га не намеће нужно. Избор начина, пак, уноси семантичку нијансираност у исказ. Ако погледамо примере (19) и (20), које преузимамо од Сутеа (Soutet, 2000: 138-9), наилазимо на случај варијације дискурзивне инстанце, тј. варијације између положаја говорника (који изговара реченицу) и енунцијатора (који стоји иза садржине реченице):

19) *Croyez-vous que Dieu est Père, Fils et Esprit ?*

20) *Croyez-vous que Dieu soit Père, Fils et Esprit ?*

Говорник стоји (19) или не стоји (20) иза садржине комплетивне реченице. Другим речима, у примеру (19), за говорника је зависна реченица тачна, тј. за њега Бог јесте Отац, Син и Дух, док у примеру (20) не знамо да ли је зависна реченица тачна за говорника, тј. не знамо да ли он прихвата као истинит њен садржај. Могућа је и алтернативна интерпретација – у случају са субјунктивом, саговорнику се препушта да интерпретира да ли је садржај зависне реченице истинит или не, па тако саговорник (или саговорници), оличен у заменици *vous*, постаје енунцијатор.

Горенаведени примери, као и термини *говорник* и *енунцијатор*, директно су повезани са Нулкеовом (Nölke) теоријом о полифонији (Нулке, 1985: 61), према којој је субјунктив „маркер унутрашње полифоније у строгом смислу¹³“. У том смислу он наводи следеће примере (1985: 64):

21) *Croyez-vous qu'il faut travailler demain ?*

22) *Croyez-vous qu'il faille travailler demain ?*

Ови примери указују и на проблем превођења субјунктива на српски језик. Наиме, примери (19) и (20) имају идентичне преводе на српски, баш као и (21) и (22), јер у српском не постоји субјунктивни маркер, те се нужно губи један елемент значења.

¹² http://www.mairie13.paris.fr/mairie13/jsp/site/Portal.jsp?document_id=16879&portlet_id=2994 (consulté le 10/03/2016)

¹³ « le subjonctif est un marqueur de polyphonie interne au sens strict ».

5.2. Негација

За анализу су посебно занимљиви примери модалне алтернатије условљени присуством негације. Оба следећа примера (23 и 24), која преузимамо од Сутеа (2000: 82), можемо превести на следећи начин: Пјер ни не помишља да је Пол отишао:

23) *Pierre ne s' imagine pas (P) que Paul est parti (Q₁)*

24) *Pierre ne s' imagine pas (P) que Paul soit parti (Q₂),*

И у првом и у другом примеру за Пјера (енунцијатора) није тачан садржај зависне реченице. Такође, пошто Пјер ни не помишља на то да је Пол отишао, ни у једном од ова два случаја се не разматра енуцијаторов (Пјеров) став у погледу садржине исказа, будући да Пјер нема никакво сазнање о садржају Q. Другим речима, Q не припада енуцијаторовом свету. За Пјера је чињеница да Пол није отишао.

С друге стране, није евидентно да ли је за говорника чињеница да је Пол отишао (тј. да ли ситуација описана комплетивном реченицом за говорника припада домену актуелности). Мала анкета коју смо спровели међу образованим изворним говорницима француског језика указала нам је да постоје неслагања у интерпретацији. Наиме, за неке информанте, употреба субјунктива у комплетивној реченици не доводи у питање чињеницу да се радња одиграла, тј. да је зависна реченица, из перспективе говорника, присутна у актуелном свету. Глагол *ne pas s'imaginer* упућује нас на ту интерпретацију и својом семантиком – ако кажемо да неко ни не помишља да се нешто десило, конотирано је да ми, ипак, имамо неко сазнање о томе, чим дајемо суд о туђем незнању. Насупрот томе, неки франкофони информанти не мисле да реченица (24) нужно значи да Павле јесте отишао. Они сматрају да субјунктив употребљен јер се говорник ограђује од садржине зависне реченице. Могуће разлоге овакве интерпретације видимо у полазној (дамурет-пишоновској) претпоставци да је субјунктив није асертивни глаголски начин, тј. да његова употреба значи да се говорник не изјашњава о питању. Ово може да буде случај, као што смо видели у примерима (20) и (22). Међутим, кад је реч о примерима (23) и (24), склонили смо да се сложимо са информантима који мисле да Пол отишао, тим пре што би исказ (24), за разлику од (23), могао да се посматра као блажа парафраза исказа: *Pierre ne s' imagine pas que Paul ait pu partir/que Paul puisse être parti*. (Пјер ни не помишља је Пол могао да оде), *que Paul ait décidé de partir* (да је Пол одлучио да оде), итд. Мишљења смо да ни ове парафразе не доводе у питање чињеницу да се радња одиграла; ипак, не треба занемарити чињеницу да неки упитани франкофони говорници не мисле тако. Неки чак не осећају никакву разлику између употребе индикатива или субјунктива, или, евентуално, осећају је као стилску, тј. као разлику у језичком регистру (о чему ће бити више речи у анализи примера (26)).

Примери (23) и (24) ипак се разликују. Ако поново погледамо пример (23), видећемо да пропозиција Q₁ изражава неутрално, чињенично стање, тј. актуелност за говорника, коју он не доводи у питање. У примеру (24), пак, пропозиција Q₂ је контрафактуелна; овде се сагледава и супротна могућност (супротна за говорно лице), тј. свет у којем је Пол могао и да не оде. Субјунктив овде уводи модалност, тј. могућност избора између више опција.

Q₂ не фигурира као (истинита) пропозиција у Пјеровим могућим световима (негација реченице чији је садржај пропозиција P уводи могући свет (за Пјера) у коме нема пропозиције Q₂ иако је Q₂ присутно (тј. истинито) у актуелном свету (за говорника). Сагледавање или промишљање могућности супротног тј. света у којем нема Q иако је Q присутно у актуелном свету (=критички суд) објашњава употребу субјунктива. Другим речима, Пол је отишао, али се узима у обзир и могућност (из перспективе говорника) да то није случај.

Закључујемо да употреба субјунктива у примеру (24) произлази из промене дискурзивне инстанце.

Случај глагола *s'imaginer* је специфичан и репрезентативан за наше истраживање, између осталог, јер је одличан пример симбиозе синтаксичких и лексичких фактора. У потврдном мода-

литету, *s'imaginer* значи „умишљати“. У негативном, *ne pas s'imaginer* значи „не помишљати“, *ignorer au point de ne pas être capable de l'imaginer*. Негација, дакле, може да буде фактор промене лексичког значења, а не негирања саме лексеме. *Ne pas s'imaginer* није проста негација значења глагола *s'imaginer*, тј. овде негација не негира, већ доводи у питање оно што је у афирмативној реченици тачно.

Негација мења значење глагола, тј. синтакса је само окидач семантичке промене, али семантичка промена, иако је омогућава, не доводи нужно до употребе субјунктива.

У случајевима када је избор глаголског начина мотивисан стилским разлозима, субјунктив зависи од “језичког осећања” (Суте, 2000). Ово се најбоље види у класичним примерима (25) и (26), које наводе и Суте и Гијом, поред осталих:

25) *je ne crois pas qu'il vienne* → субјунктив

26) *je ne crois pas qu'il viendra* → индикатив

За Гијома (1992) пример са субјунктивом је “*porteur d'une mise en discussion*”, тј. ангажован је на критичком плану, носилац полемичког суда; мисао није дефинитивна, већ наводи и отвара могућност за дискусију. Ово је такође пример језичке полифоније: субјунктив оставља простор за истинитост другачијег мишљења, за други „глас“.

Питали смо изворне говорнике шта сматрају за релеванте параметре за употребу субјунктива под негацијом у примеру *je ne crois pas qu'il vienne*, и у чему је разлика у односу на индикатив. Њихова интуиција се у великој мери поклапа са оним што се о овом питању може наћи у теорији. Они оцењују да субјунктив изражава субјективни суд, док је индикатив неутралан и само описује чињенично стање. При употреби субјунктива очекује се и наставак са *зато што*, односно аргументација или елаборација. Субјунктив, такође, “звучи” мање дефинитивно, мање категорично. Најзад, субјунктив “звучи” софистицирано, књижевно, припада вишем регистру, али може да указује и на претенциозност, жељу вишег друштвеног сталежа за разликовањем.

5.3. Закључак о синтаксичким факторима

Негација и интерогација могу довести до неког вида виртуализације садржаја комплетивне реченице, која се испољава у идеји сагледавања супротне могућности (у субјунктиву), односно чињеничног стања које се не доводи у питање (у индикативу).

Негација главног глагола отвара могућност за супротну интерпретацију, па из тог критичког сагледавања супротне могућности следи употреба субјунктива.

6. ЗАКЉУЧАК

Модална алтернација индикатив/субјунктив још увек се сматра „једном од три или четири неисцрпне златне жиле француске лингвистике“ (Вилме, 2010, стр. 230). Ова констатација постаје још значајнија кад се узме у обзир наизглед бесконачна листа великих лингвиста и граматицара који су се детаљно бавили овом проблематиком (и нису је исцрпили), од Бриноа и Гугенема, преко Гијома и Мартена па до Гроса, Сутеа и Вилмеа.

Служећи се Гијомовим и Сутевим теоријском приступом као полазиштем, овај рад представља допуну и надградњу идеје о лексичкој полисемији глагола у главној реченици који уводе алтернацију начина у комплетивној реченици. Користећи Викторијеву терминологију, у овом раду поставља се и хипотеза о синтаксичкој полисемији глаголских конструкција или целих исказа у којима се јавља поменута алтернација.

Ми смо у овоме раду покушали да установимо шта су основни покретачи мисаоних механизма који стоје у избору глаголског начина (индикатива или субјунктива), и дошли смо до

закључка да о начину у зависној комплетивној реченици одлучује више фактора, семантичких, синтаксичких и прагматичких, чији међуоднос варира у сваком конкретном исказу. Избор субјунктива се, дакле, не може свести искључиво на синтаксу, него се морају узети у обзир и лексички фактори (полисемија), енунцијативни фактори (дискурзивна инстанца) али и прагматички фактори (наша знања о свету), као и стилистички, па и социolingвистички фактори, чију би улогу тек требало подробије испитати.

ЛИТЕРАТУРА

- Amsili P., Guida F. (2014). Vers une analyse factorielle de l'alternance indicatif/subjonctif. In SHS Web of Conferences, volume 8, 2313–2331 : EDP Sciences.
- Brunot F. (1922). *La pensée et la langue : méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français*. Masson et Cie.
- Gosselin, L. (2010). *Les modalités en français*. Amsterdam – New York, Rodopi.
- Gosselin, L. (2015). Sémantisme modal du verbe recteur et choix du mode de la complétive. *Lexique 22 / Aspectualité et modalité lexicales*, Presses Universitaires du Septentrion.
- Gougenheim G. (1938). *Système grammatical de la langue française*. Bibliothèque du "Français moderne".
- Gross M. (1978). Correspondance entre forme et sens à propos du subjonctif. *Langue française*, 49–65.
- Guillaume G., Valin R., Hirtle W., Joly A. (1971). *Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française (III) et Sémantèmes, morphèmes et systèmes : 1944-1945, Séries A et B. 11*. Presses Univ. Septentrion.
- Guillaume G. (1992). *Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française (III) et Sémantèmes, morphèmes et systèmes : 1944-1945, Séries A et B. 11*. Presses de l'Université Laval, et Lille, Presses universitaires de Lille.
- Guillaume, G. ([1929]) 1993). *Temps et verbe, théorie des aspects, des modes et des temps, suivi de L'architecture du temps dans les langues classiques*. Avant-propos de Roch Valin. Paris, Librairie Honoré Champion.
- Imbs, P. (1953). *Le subjonctif en français moderne; Essai de grammaire descriptive*. Strasbourg, Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg,
- Martin R. (1972). Esquisse d'une analyse formelle de la polysémie. *Travaux de Linguistique et de Littérature* Strasbourg, 10(1), 125–136.
- Martin R. (1979). La polysémie verbale. esquisse d'une typologie formelle. *Travaux de Linguistique et de Littérature* Strasbourg, 17(1), 251–261.
- Martin R. (1983). *Pour une logique du sens*. Paris, PUF.
- Michel L. (1937). Fondements sociologiques, historiques, psychologiques de la syntaxe française. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 16(3), 786–808.
- Nølke H. (1985). Le subjonctif : fragments d'une théorie énonciative. *Langages*, (80), 55–70.
- Orsenna, E. (2004). *Les Chevaliers du Subjonctif*. Paris, Stock.
- Petković D., Rabiet V. (2016). La polysémie lexicale et syntaxique de l'alternance modale indicatif/subjonctif—perspectives TAL. *Actes de la conférence conjointe JEP-TALN-RECITAL*, 80-94. <https://jep-taln2016.limsi.fr/actes/Actes%20JTR-2016/V03-RECITAL.pdf>
- Rastier F. (1987). *Sémantique interprétative*. Paris, PUF.
- Rastier F., Valette M. (2009). De la polysémie à la néosémie. *Texte ! Textes et Cultures*, 14(1), 97–116.
- Rihs, A. (2013). *Subjonctif, gérondif et participe présent en français: une pragmatique de la dépendance verbale*. Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Soutet O. (2000). *Le subjonctif en français*. Ophrys.
- Togoby K. (1966). La hiérarchie des emplois du subjonctif. *Langages*, (3), 67–71.
- Touratier, C. (1996). *Le système verbal français: description morphologique et morphématique*. A. Colin.
- Victorri B., Fuchs C. (1996). *La polysémie - Construction dynamique du sens*. Hermes.
- Wilmet M. (2010). *Grammaire critique du français*. Duculot.

SUR LE SUBJONCTIF DANS LES SUBORDONNÉES COMPLÉTIVES

Résumé

Dans cet article, nous passons premièrement en revue les théories les plus importantes du subjonctif : de celles, descriptives, qui ne font que créer un catalogue interminable et imprécis des valeurs et des emplois du subjonctif, aux plus récentes, qui cherchent l'essence et l'invariant sémantique de ce mode verbal. Nous nous intéressons, par la suite, aux cas d'alternance modale indicatif/subjonctif, particulièrement résistants à une analyse exhaustive. Il s'agit des emplois atypiques, que les grammaires ne mentionnent que rarement. Nous nous sommes focalisés sur les verbes de la proposition principale qui induisent le subjonctif ou l'indicatif dans la subordonnée complétive et où le choix entre ces deux modes verbaux conduit au changement de sens. Nous avons observé le phénomène de l'alternance modale à travers les mécanismes qui la créent : d'une part, les verbes qui introduisent la subordonnée complétive peuvent être porteurs de la polysémie lexicale, qui trouve sa résolution dans l'emploi de l'indicatif ou du subjonctif. D'autre part, les facteurs syntaxiques, tels que l'interrogation ou la négation, peuvent aussi amener l'alternance, désambiguïsant ainsi la construction syntaxique entière, et apportant aussi un changement sémantique. Nous concluons que les facteurs lexicaux et sémantiques ne sont pas les seuls qui décident du choix du mode verbal. Il faut prendre en compte les facteurs énonciatifs (l'instance discursive), pragmatiques (nos connaissances sur le monde), stylistiques et sociolinguistiques, facteurs que nous avons seulement commencé à explorer dans ce travail préliminaire.

Mots clés: subjonctif, indicatif, alternance modale, polysémie, propositions complétives

Дивна Петковић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
didimos88@hotmail.com

Веран Станојевић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
veranva@gmail.com

FONETSKE RAZLIKE IZMEĐU FONOLOŠKI ISTIH AKCENATA U RAZLIČITIM VOJVODANSKIM GOVORIMA*

U dosadašnjim ispitivanjima prirode novoštokavskih akcenata u različitim vojvodanskim govorima (Sredojević 2016) utvrđeno je da uspostavljanje distinkcije kvaliteta obezbeđuje isti inventar fonetskih karakteristika. Iako se govori vojvodanskog poddijalekta upravo realizacijom naših akcenata najizrazitije razlikuju od ostalih novoštokavskih govora, realizacije naša četiri akcenta u ovim govorima nisu istovetne. U ovom istraživanju želeli smo detaljnije da ispitamo koje fonetske karakteristike čine da fonološki isti akcenti u govorima Srema, Bačke i Banata zvuče različito. Kako nam obim rada nije dozvoljavao da posmatramo sve akcente, odlučili smo se za detaljnu analizu kratkih akcenata, budući da su razlike koje postoje među njima „najtananije” razlike u našem prozodijском sistemu, koje, u pojedinim fonetskim položajima, teško opažaju i usvajaju čak i govornici koji žive na teritoriji naših najprogresivnijih dijalekata. Posmatrano je 218 primera reči sa kratkim akcentima, realizovanih od strane 18 govornika. Statističkoj analizi podvrgnuti su akustički parametri: raspon f0 (između početka i kraja naglašenog vokala, između kraja naglašenog i početka narednog vokala, između maksimalnih vrednosti f0 ovih dvaju vokala), razlika intenziteta naglašenog i narednog vokala, kao i položaj tonskog vrhunca naglašenog vokala. Dobijeni podaci poređeni su sa podacima do kojih se došlo prilikom ranijih ispitivanja novoštokavskih govora. Istraživanje je pokazalo da se kratki akcenti međusobno razlikuju u samo nekim od posmatranih parametara.

Ključne reči: kratkosilazni akcent, kratkouzlazni akcent, govori Srema, govori Banata, govori Bačke, frekvencija osnovnog tona, intenzitet, trajanje.

1. UVOD

1.1. Značajan problem savremene srbistike jeste taj što jedinice fonološkog sistema – kako u standardnom jeziku tako i u različitim govorima srpskih dijalekata – nisu dovoljno detaljno opisane. Iako se čini da je segmentni jezički nivo standardnog jezika potpuno istražen – i to zahvaljujući radovima iz artikulacione fonetike (studija Branka Miletića (1933)) i akustičke fonetike (studija Dragoljuba Petrovića i Snežane Gudurić (2010); delom i doktorska disertacija Ane Batas (2014)) – istina je da bi stavove zasnovane na osamdeset pet godina starim Miletićevim opisima, koji su, u mnogim delovima i jedini kojima srbistika raspolaže, svakako trebalo proveriti primenom novih, pouzdanih istraživačkih tehnika. Suprasegmentni jezički nivo češće je bio u centru pažnje istraživača. Realizacija akcenata, a, u manjem stepenu, i realizacija intonacionih jedinica, opisana je u standardnom jeziku (Ivić – Lehiste 1996; 2002; Jakanović-Mihajlov 2007; Sredojević 2017), kao i u pojedinim novoštokavskim govorima (Batas 2014; Lončar Raičević 2016a; 2016b).¹

* Rad je urađen u okviru projekta Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene (III 47040), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Treba, naravno, navesti i da najveći broj monografskih studija posvećenih različitim narodnim govorima sadrži i opise fonološkog sistema. Kako, međutim, zaključci do kojih se u ovim studijama dolazi nisu zasnovani na akustičkim merenjima, već isključivo na slušnom utisku autorâ istraživanja (koja se često razlikuju u metodologiji, načinu obeležavanja jedinica, kao i značenjima koja se pripisuju već postojećim jedinicama) – ovakve impresionističke opise ne treba mešati s opisima zasnovanim na preciznim fonetskim merenjima, pa, samim tim, na osnovu takvih opisa ne mogu biti dati nedvosmisleni zaključci o fonološkom sistemu srpskog jezika (niti o različitim govorima u njegovom sastavu).

Zahvaljujući činjenici da se govori vojvođanskog poddijalekta (sremski, bački i banatski) nalaze na teritoriji jednog od dvaju dijalekata koji su poslužili kao osnovica za formiranje standardnog jezika, predstavnici ovih govora najčešće su bili ispitivani u studijama posvećenim opisu prozodijskog sistema standardnog jezika (Ivić – Lehiste 1996; 2002; Jakanović-Mihajlov 2007; Sredojević 2017). Ipak, neke specifičnosti koje postoje u svakom od ovih govora, po kojima se i oni sami međusobno razlikuju, nikad nisu opisane, a upravo se ove, prozodijske karakteristike govora vojvođanskog poddijalekta smatraju njihovom najizrazitijom odlikom, koja je mogla nastati samo dugim razvojem kroz stoleća (Ivić i dr. 1994: 49).²

1.2. Ovo je istraživanje preduzeto s ciljem da se detaljnije ispita koje fonetske karakteristike čine da fonološki isti akcenti u govorima Srema, Bačke i Banata zvuče različito. U prethodno sprovedenom istraživanju (Sredojević 2016) ispitivano je na kojim fonetskim karakteristikama u ovim govorima počiva kvalitetska distinkcija među kratkim akcentima. Preciznije, analizirano je da li se u govorima Srema, Bačke i Banata za uzlaznost i silaznost kod kratkih akcenata koriste iste fonetske karakteristike kao i u drugim novoštokavskim govorima ili je inventar tih karakteristika nešto izmenjen. U ovom ćemo istraživanju posmatrati da li se i kako se u govorima Srema, Bačke i Banata međusobno razlikuju one fonetske karakteristike koje su fonološki relevantne za uspostavljanje distinkcije kvaliteta kod kratkih akcenata.³

2. REZULTATI DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

2.1. Osobine kratkih akcenata najdetaljnije su opisane u radovima koji se bave standardnim jezikom, a sva istraživanja imaju gotovo identične zaključke. Tako je u najpoznatijem fonetsko-fonološkom ispitivanju naših akcenata, u kojem su Pavle Ivić i Ilse Lehiste analizirali primere koje je, najvećim delom, realizovao sam Ivić, koji je bio vojvođanskog porekla, kao i većina od dvanaestoro informatora iz dodatne grupe (Ivić – Lehiste 2002: 11, 171–172), utvrđeno da se kratki akcenti najizrazitije razlikuju po tonskom odnosu između naglašenog i narednog vokala. U primerima s kratkouzlaznim akcentom tonski vrhunci ovih dvaju vokala na približno su istom nivou (ili je viši vrhunac nenaglašenog vokala), dok je u primerima s kratkosilaznim akcentom vrhunac drugog sloga znatno niži od vrhunca naglašenog. Intenzitet nije relevantan za uspostavljanje distinkcije kvaliteta (Ivić – Lehiste 2002: 46).

2.2. Prilikom ispitivanja prozodijskih karakteristika govora na radiju i televiziji sa beogradskog područja, Jelica Jakanović-Mihajlov je kod onih govornika koji su vojvođanskog porekla ustanovila da naglašeni vokali u rečima sa kratkosilaznim akcentom uglavnom imaju silazno tonsko kretanje, koje se nastavlja i na narednom vokalu, dok naglašeni vokal reči s kratkouzlaznim može imati uzlazno kretanje koje se nastavlja i na narednom vokalu (Jakanović-Mihajlov 2007: 94). Govoreći o kratkim akcentima, autorka zaključuje da je osnovna realizacija – ravan ton na naglašenom vokalu i fonološki relevantna visina sledećeg sloga, koji je viši u rečima sa uzlaznim akcentima, a niži u rečima sa silaznim akcentima (Jakanović-Mihajlov 2007: 78). Autorka nalazi da pri uspostavljanju kvalitetskih distinkcija intenzitet ne igra nikakvu ulogu.

2.3. U dosad najobimnijem fonetsko-fonološkom ispitivanju akcenata u standardnom srpskom jeziku (Sredojević 2017) utvrđeno je da je tonski odnos između kraja naglašenog i početka narednog vo-

² U studiji posvećenoj banatskim govorima Ivić skreće pažnju na to da je karakteristike akcenata u ovim govorima potrebno opisati, a kako se radi o „teško uhvatljivim fenomenima vezanim za tonsku visinu, intenzitet i trajanje zvuka [...] prosto slušanje govora ne može zadovoljiti potrebe nauke” (Ivić i dr. 1994: 49), odnosno ove fenomene moguće je detaljno opisati jedino aparaturom akustičke fonetike.

³ Obim rada nam ne dozvoljava da posmatramo sve akcente i zato smo se odlučili za detaljnu analizu kratkih akcenata, budući da su razlike koje postoje među njima „najtananije” razlike u našem prozodijskom sistemu, koje, u pojedinim fonetskim položajima, teško opažaju i usvajaju čak i govornici koji žive na teritoriji naših najprogresivnijih dijalekata (Jakanović-Mihajlov 2007: 81; Petrović – Gudurić 2010: 374).

kala najdosledniji pokazatelj akcenatskog kvaliteta. Silazni interval između kraja naglašenog i početka narednog vokala jeste distinktivna karakteristika reči sa silaznim akcentima, a uzlazni interval između ovih dvaju vokala distinktivna je karakteristika reči s uzlaznim akcentima. Po vrednostima raspona f_0 između kraja naglašenog i početka narednog vokala reči sa silaznim i uzlaznim akcentima – koje imaju jednak broj slogova, isti kvantitet naglašenog vokala i zauzimaju isti položaj u frazi – statistički se značajno razlikuju u svim posmatranim korpusima (Sredojević 2017: 221–222). Iako je razlika intenziteta između naglašenog i narednog vokala veća u rečima sa silaznim nego u rečima s uzlaznim akcentima, intenzitet je prateća karakteristika naglašenosti, a intenzitetski odnos između dvaju vokala zavisi i od intrinzičnog intenziteta samih vokala i od zvučnosti suglasnikâ u njihovom okruženju (Sredojević 2017: 223).

2.4. Osobine kratkih akcenata realizovanih od strane govornika poreklom iz Srema, Bačke i Banata dosad su posmatrane samo u istraživanju Sredojevića (2016), koje je prethodilo ovom istraživanju. Tada je utvrđeno da u posmatranim govorima između dvaju akcenata postoje statistički značajne razlike u svim posmatranim parametrima (sa izuzetkom položaja tonskog vrhunca na naglašenom vokalu u primerima iz Srema). Međutim, tonsko kretanje koje se javlja na naglašenom vokalu reči sa kratkosilaznim akcentom nekad karakteriše i naglašeni vokal reči sa kratkouzlaznim akcentom; silazni intenzitetski odnos između naglašenog i narednog vokala, kao i pozicioniranost tonskog vrhunca naglašenog vokala u drugoj polovini tog vokala – nisu isključivo karakteristike reči sa kratkosilaznim akcentom, kao što ni uzlazni intenzitetski odnos i pomenost tonskog vrhunca bliže početku vokala – ne karakterišu sve primere reči sa kratkouzlaznim akcentom. Jasno je da su ovakvi odnosi između akustičkih karakteristika, zapravo, pratilački fenomeni akcenata određenog kvaliteta, ali nisu njegov sigurni pokazatelj. U posmatranim primerima iz triju govora vojvođanskog poddijalekta, dva kratka akcenta najdoslednije razlikuje tonski odnos između naglašenog i narednog vokala – kako između njihovih tonskih vrhunaca, tako i između kraja jednog i početka drugog vokala (Sredojević 2016: 288–289).

3. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA

3.1. Govornici

Primere analizirane u ovom radu realizovalo je osamnaestoro studenata četvrte godine žurnalistike sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Svim govornicima srpski je maternji jezik i svi dolaze iz gradskih sredina u kojima su živeli do polaska na fakultet (tabela 1).⁴ U ovom radu oni su posmatrani kao predstavnici govora Srema, Banata (sa teritorije prelaznog govornog tipa između tamiške i kikinjske zone) i Bačke (sa jugoistočne teritorije sa centrom u Šajkaškoj) (Ivić 2001: 105–106).⁵ Na kraju semestra u toku kojeg su slušali nastavu iz Dikcije, studenti su interpretirali jedan od dvadeset zadatih tekstova radijskih vesti. Studenti su tekstove sami pripremili (akcentovali i dikcijski obradili), a snimci tih interpretacija poslužili su kao osnova ovog istraživanja.

Tabela 1: Podaci o govornicima

Inicijali	Oznaka	Mesto	Godište	Pol	Broj analiziranih primera
N. D.	G1	Vrdnik	1991.	Ž	9
N. P.	G2	Ruma	1991.	Ž	14

⁴ Uzimajući u obzir broj, poreklo i starosnu dob odabranih govornika, napominjemo da će u ovom radu biti predstavljeni preliminarni rezultati opisa posmatranih prozodijskih pojava u navedenim govorima.

⁵ Iako je za očekivati da su govornici donekle izmenili svoj govor pod uticajem sredine u koju su došli, na fonetskom nivou te izmene su veoma suptilne, budući da se ispitivani studenti jasno prepoznaju kao govorni predstavnici Srema, Banata i Bačke.

M. S.	G3	Vrdnik	1991.	Ž	8
N. R.	G4	Ruma	1992.	Ž	13
J. M.	G5	Ruma	1991.	Ž	10
I. K.	G6	Ruma	1991.	M	13
K. A.	G7	Zrenjanin	1990.	Ž	7
L. B.	G8	Zrenjanin	1991.	Ž	15
M. S.	G9	Zrenjanin	1991.	M	11
M. I.	G10	Zrenjanin	1993.	Ž	8
M. M.	G11	Zrenjanin	1993.	Ž	15
M. U.	G12	Zrenjanin	1993.	Ž	12
M. B.	G13	Novi Sad	1991.	Ž	16
G. G.	G14	Novi Sad	1991.	Ž	16
O. G.	G15	Novi Sad	1991.	Ž	9
I. F.	G16	Novi Sad	1992.	Ž	12
G. N.	G17	Novi Sad	1992.	Ž	17
S. Z.	G18	Novi Sad	1992.	Ž	13

Snimanje je izvršeno u Fonetskom studiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, uz stručnu pomoć profesionalnog snimatelja. Vreme reverberacije u studiju iznosi 0,3 s. Materijal je digitalno snimljen (frekvencija smplovanja: 44,1 kHz, rezolucija: 16 bita, softver: Sound Forge 8,0, mikrofoni: Neumann U-67). Za audiogram korišćen je softver Audiopingvin, a analiza spektrograma izvršena je uz pomoć programa PRAAT verzija 4.6.06 (Paul Boersma and David Weenink, 2007).

Pri statističkoj obradi podataka korišćen je programski paket Statistical Package for Social Sciences – SPSS 21. Za poređenje vrednosti numeričkih obeležja između dveju grupa korišćen je neparametrijski *Mann-Whitney test* (U – vrednost testa), dok je za poređenje vrednosti numeričkih obeležja između triju grupa korišćen *Kruskal-Wallis test* (H – vrednost testa). Statistički se značajnim smatraju vrednosti nivoa značajnosti $p < 0,05$ i one su u tabeli označene masnim fontom.

3.2. Korpus

Snimci svih interpretacija pažljivo su poslušani i detaljno su pregledani spektrogrami celokupnog materijala. Odabrane su se reči nalazile u medijalnoj poziciji kraćih izjavnih rečenica koje nisu sadržale afektivnu leksiku, te reči nisu bile realizovane kao fokus iskaza niti su se nalazile pored fokusa. Očitavanja spektrograma izvršena su za 218 odabranih primera:

– reči sa kratkosilaznim akcentom: *bītne, čūdno, dōbila, kōsu, mēstimično, mēstimičnom, nōvih, nōvog, ōsam, pēpeljaste, pēpeljasti, pōčetom, prērane, prīmetno, prōmene, vārate se, vīše, zāpōčetom, zlōnamerni, znātno*;

– reči sa kratkouzlaznim akcentom: *ekōnomsku, favōrizovanu, izglēda, kokūrenata* [konkurena-ta], *konkūrenata, u međūvremenu, pōbedi, pōbēdi, pōčetnom, pōdsećaju, pōricao, pōsećaju* [podsećaju], *prēstavlja* [predstavlja], *prēterane, prīmete, prōces, rekōrdēr, rēkordno, sūparnicu, sūpārnicu, tēret*.

3.3. Analizirani parametri

Kako je cilj našeg istraživanja bio da ispitamo koje fonetske karakteristike čine da fonološki isti akcenti u govorima Srema, Bačke i Banata zvuče različito, analizirali smo sve parametre tona, intenzi-

teta i trajanja koji se i inače ispituju pri opisu novoštokavskih akcenata (detaljnije u Sredojević 2017: 32–37).

Vizuelnim pregledom spektrograma i oscilograma, kao i slušanjem materijala, određene su granice posmatranih vokala, dok su vrednosti frekvencije osnovnog tona (f_0) u graničnim tačkama automatski očitane uz pomoć programa Praat: na početku i kraju naglašenog vokala ($f01_p, f01_k$) i na početku narednog vokala ($f02_p$), kao i maksimalna f_0 naglašenog i narednog vokala ($f01_{max}, f02_{max}$). Ove su vrednosti izražene u hercima [Hz]. Na osnovu tih podataka izračunat je raspon između početne i krajnje vrednosti f_0 naglašenog vokala $R(f01_p - f01_k)$, raspon između tonskih vrhunaca naglašenog i narednog vokala $R(f01_{max} - f02_{max})$, kao i raspon između kraja naglašenog i početka narednog vokala $R(f01_k - f02_p)$. Vrednosti raspona izražene su u *polustepenima* ($R = (12 \log_{10}(f_2/f_1))/\log_{10} 2$ (Baken – Orlikoff 2000: 148)), što je omogućilo pouzdano poređenje rezultata dobijenih od različitih govornika ('t Hart et al. 2006: 24).⁶

U programu Praat očitane su vrednosti srednjeg intenziteta na naglašenom i prvom nenaglašenom vokalu (I_1, I_2), a na osnovu njih je izračunata vrednost razlike intenziteta ovih dvaju vokala ($I_1 - I_2$). Sve vrednosti izražene su u decibelima [dB].⁷

Pregledom intonacione konture na spektrogramu utvrđen je položaj tonskog vrhunca u naglašenom vokalu. Uz pomoć programa Praat očitano je ukupno trajanje naglašenog vokala (tI), kao i trajanje vokala od početka do tonskog vrhunca (tI_{max}), a vrednosti su izražene u milisekundama [ms].⁸ Na osnovu tih podataka položaj tonskog vrhunca ($tI_{max\%}$) predstavljen je preko ukupnog trajanja naglašenog vokala i izražen je u procentima.

4. REZULTATI I DISKUSIJA

Tabela 2

		KS				KU			
Parametar	Grupa	$\bar{X}$	SD	H	p	$\bar{X}$	SD	H	p
R ($f01_p - f01_k$)	Srem	1,24	1,51	1,835	0,399	-0,50	1,51	3,683	0,159
	Bačka	0,98	2,16			-1,13	1,09		
	Banat	0,47	1,85			-0,93	1,58		
R ($f01_{max} - f02_{max}$)	Srem	-2,73	1,39	0,073	0,964	2,96	1,76	1,051	0,591
	Bačka	-2,73	1,87			2,49	1,47		
	Banat	-2,80	1,87			2,71	1,64		
R ($f01_k - f02_p$)	Srem	-2,42	1,56	1,303	0,521	3,12	1,65	2,670	0,263
	Bačka	-2,12	1,83			2,58	1,60		
	Banat	-2,13	1,41			3,08	1,88		
$tI_{max\%}$	Srem	71,69	32,74	0,390	0,823	32,63	46,16	3,939	0,140
	Bačka	63,05	43,26			16,34	35,14		
	Banat	64,81	37,58			16,02	35,78		

⁶ Smatra se da za stimulus od 40 dB i frekvencije do 600 Hz najmanja frekvencijska razlika koju čovek može opaziti iznosi 1 Hz (Jovićić 1999: 239). Prema nekim istraživanjima, jedva primetna promena frekvencije iznosi od 0,3% do 0,5% f_0 (Flanagan 1957; Flanagan – Saslow 1958 prema Lehiste 1977: 64; Everest 2001: 70). Treba napomenuti i da promene intonacije koje se odigravaju u intervalima manjim od jednog i po polustepena ne mogu biti pouzdano opažene kao promene u isticanju i one nemaju značaja u govornoj komunikaciji (Rietveld – Gussenhoven 1985: 304; Nooteboom 1997: 645).

⁷ Promene intenziteta koje su manje od 1 dB ne opažaju se kao promene glasnosti (Flanagan 1957 prema Lehiste 1977: 116).

⁸ Smatra se da se za govorne zvuke koji traju od 30 ms do 300 ms jedva primetna promena trajanja kreće u rasponu od 10 ms do 40 ms (Lehiste 1977: 13).

t1	Srem	84,12	19,27	2,041	0,360	82,46	24,70	13,229	0,001
	Bačka	90,46	19,46			89,35	17,46		
	Banat	94,22	26,43			101,98	25,65		
I1 – I2	Srem	3,78	3,23	0,135	0,935	-1,20	2,05	7,553	0,023
	Bačka	3,48	2,48			0,16	2,16		
	Banat	3,26	2,99			0,08	3,02		

4.1. Kako vidimo iz podataka prikazanih u tabeli 2, u trima posmatranim grupama, na naglašenom vokalu reči s kratkosilaznim akcentom uglavnom je opšte uzlazno tonsko kretanje.⁹ Između primera iz govora Srema, Bačke i Banata postoje razlike u srednjim vrednostima parametra $R(f0I_p - f0I_k)$, međutim, te razlike nisu perceptibilne i nisu statistički značajne. Kod reči s kratkouzlaznim akcentom, s druge strane, na naglašenom vokalu uglavnom je opšte silazno tonsko kretanje.¹⁰ Između triju posmatranih grupa postoje izvesne razlike u srednjim vrednostima navedenog parametra, ali te su razlike ispod praga percepcije (Rietveld – Gussenhoven 1985: 304; Nooteboom 1997: 645) i one nisu statistički značajne. Ovako opisano tonsko kretanje na naglašenom vokalu registrovano je i u brojnim korpusima na osnovu kojih je dat opis fonetsko-fonoloških karakteristika akcenata u standardnom srpskom jeziku (Sredojević 2017: 112–114).

Podaci predstavljeni u tabeli 2 pokazuju da je u rečima s kratkosilaznim akcentom tonski odnos između naglašenog i narednog vokala silazan (što se vidi i preko raspona maksimalnih tonskih visina ovih dvaju vokala i preko raspona $f0$ između kraja naglašenog i početka narednog vokala).¹¹ Srednje vrednosti posmatranih parametara, $R(f0I_{max} - f0I_{min})$ i $R(f0I_k - f0I_p)$, tek neznatno se razlikuju između triju posmatranih grupa i između tih srednjih vrednosti nema statistički značajnih razlika. Kod reči s kratkouzlaznim akcentom, između naglašenog i narednog vokala postoji uzlazan tonski odnos.¹² Kao ni kod reči s kratkosilaznim akcentom, ni kod reči s kratkouzlaznim posmatrani parametrima tonskog raspona ne razlikuju se statistički značajno između primera iz Srema, Bačke i Banata. Ovakvi tonski odnosi između naglašenog i narednog vokala opisani su i u istraživanjima u kojima je posmatrana realizacija akcenata u standardnom jeziku (Ivić – Lehist 2002: 46; Jokanović-Mihajlov 2007: 94; Sredojević 2017: 115–118) i smatraju se fonološki relevantnim za uspostavljanje distinkcije kvaliteta (Sredojević 2017: 212).¹³

Možemo zaključiti da razlike koje u posmatranim govorima postoje između realizacija kratkosilaznog akcenta, kao i razlike koje postoje između realizacija kratkouzlaznog akcenta, ne počivaju na parametrima tonskog kretanja.

4.2. Kada je u pitanju položaj tonskog vrhunca naglašenog vokala (tabela 2, parametar $tI_{max\%}$) kod reči s kratkosilaznim akcentom ovaj je vrhunac najčešće smešten u drugoj polovini vokala, a kod reči s kratkouzlaznim akcentom – u prvoj polovini vokala.¹⁴ Kada su reči s kratkosilaznim akcentom u pitanju, srednje vrednosti ovog parametra ne razlikuju se statistički značajno između govora Srema, Bačke i Banata. Takođe, ni kod reči s kratkouzlaznim akcentom srednje vrednosti ovog parametra ne razlikuju se statistički značajno među trima posmatranim govorima.

⁹ Videti primere na slikama 1, 3 i 5.

¹⁰ Videti primere na slikama 2, 4 i 6.

¹¹ Videti primere na slikama 1, 3 i 5.

¹² Videti primere na slikama 2, 4 i 6.

¹³ Kako je utvrđeno prilikom ispitivanja novosadskog govora, tonski odnos između naglašenog i narednog vokala najdoslednije razlikuje i duge akcente (Sredojević 2015).

¹⁴ Ovo je utvrđeno i na mnogo većem korpusu u Sredojević 2017: 119–120.

4.3. Podaci o trajanju naglašenog vokala (tebela 2, parametar tI) pokazuju da je među rečima s kratkosilaznim akcentom najkraće srednje trajanje vokala kod govornika iz Srema, trajanje vokala nešto je duže kod govornika poreklom iz Bačke, a najduže kod govornika poreklom iz Banata. Ipak, ove razlike u trajanju nije moguće opaziti u govoru, budući da su ispod praga percepcije (Lehiste 1977: 13), a one, takođe, nisu ni statistički značajne. Kada je reč o primerima s kratkouzlaznim akcentom, situacija je drugačija. I ovde je srednje trajanje naglašenog vokala najkraće u primerima govornika poreklom iz Srema, a najduže u primerima govornika poreklom iz Banata. Razlike u trajanju koje postoje između primera iz Srema i Banata, kao i one koj postoje između primera iz Bačke i Banata – moguće je opaziti u komunikaciji i te razlike su i statistički značajne (Srem – Banat: $U = 1507,000$; $p = 0,001$; Bačka – Banat: $U = 2209,000$; $p = 0,022$), dok kod primera govornika poreklom iz Srema i Bačke nije moguće opaziti razlike u trajanju naglašenog vokala. Takođe, ne postoji ni statistički značajna razlika u trajanju naglašenih vokala između ovih dvaju govora ($U = 2295,500$; $p = 0,067$).

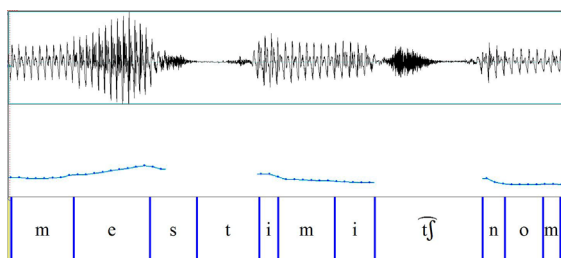
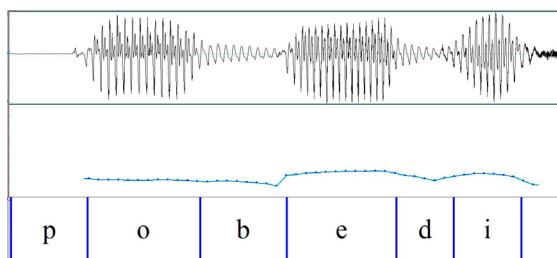
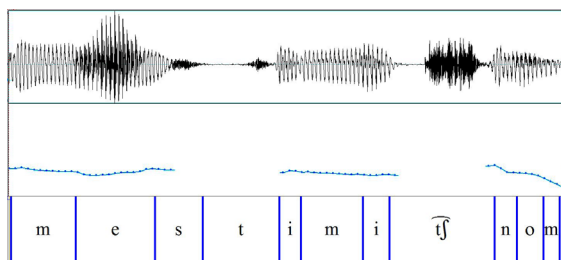
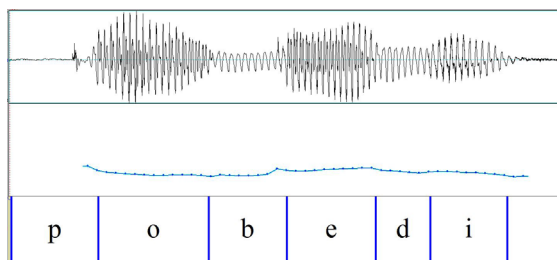
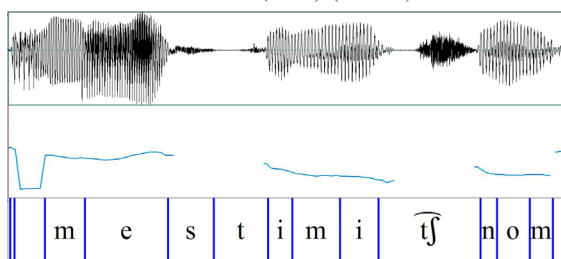
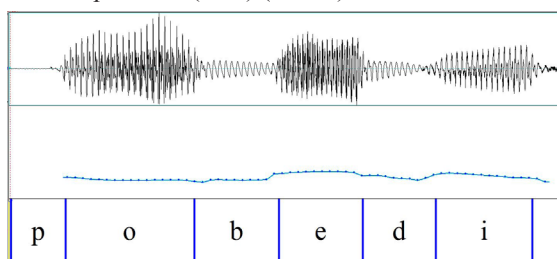
U studiji o banatskim govorima Ivić napominje da se rezultati njegovih i Lehistinih istraživanja akcenata u srpsko-hrvatskom jeziku (Ivić – Lehiste 1996; 2002) ne mogu smatrati podacima o narodnim govorima, ali i iznosi stav da je velika verovatnoća da će neka njihova zapažanja biti potvrđena i prilikom ispitivanja narodnih govora vojvođanskog poddijalekta. Tako Ivić smatra da budućim ispitivanjima narodnih govora treba potvrditi da je razlika u trajanju dugih i kratkih akcenata manja nego što je to slučaj u analiziranom govoru predstavnika standarda i da se ta razlika ogleda pre svega u duženju kratkih akcenata, prvenstveno u duženju kratkouzlaznog akcenta (Ivić i dr. 1994. 50–51). Upravo to pokazuju analizirani primeri. U istim rečima, dakle, naglašeni vokali najduže trajanje imaju u primerima govornika poreklom iz Banata, a najkraće u primerima govornika poreklom iz Srema,¹⁵ što je sve često i navođeno pri opisu ovih govora, istina, uvek samo na osnovu slušnog utiska (Ivić 2001: 75).

4.4. Kada je u pitanju razlika intenziteta između naglašenog i narednog vokala, podaci predstavljeni u tabeli 2 (parametar $II - I2$) pokazuju da je u rečima s kratkosilaznim akcentom naglašeni vokal većeg intenziteta od narednog vokala.¹⁶ Između primera iz govora Srema, Bačke i Banata postoje minimalne razlike u srednjim vrednostima ovog parametra, te razlike nisu perceptibilne i nisu statistički značajne. Kod reči s kratkouzlaznim akcentom, naglašeni i naredni vokal najčešće imaju približno jednake vrednosti intenziteta ili je nenaglašeni vokal intenzitetski dominantniji od naglašenog vokala. Gledano po srednjim vrednostima parametra $II - I2$, primeri iz Srema, Bačke i Banata ne čine homogenu grupu, odnosno razlike koje postoje između triju posmatranih govora jesu statistički značajne. Kada se posmatra situacija između bilo koja dva od tri govora, razlika u srednjim vrednostima ovog parametra nije statistički značajna (Srem – Banat: $U = 1958,000$; $p = 0,159$; Bačka – Banat: $U = 2742,000$; $p = 0,765$; Srem – Bačka: $U = 2270,500$; $p = 0,054$).

Verujemo da bi istraživanje sprovedeno na većem broju primera preciznije rasvetlilo koliko, zapravo, intenzitetski odnosi doprinose fonetskom razlikovanju istih akcenata između govora Srema, Bačke i Banata.

¹⁵ U sremskim govorima „vojvođanske osobenosti” najslabije su ispoljene, dok banatski govori i inače pokazuju najveća odstupanja u odnosu na normu novoštokavske akcentuacije (Ivić 1994: 168).

¹⁶ Isti zaključak nalazimo i u istraživanju fonetsko-fonoloških karakteristika akcenata u standardnom srpskom jeziku (Sredojević 2017: 172–175).

Slika 1: *městimičnom*¹⁷ (G6) (Srem)Slika 2: *pòbēdi*¹⁸ (G2)¹⁹ (Srem)Slika 3: *městimičnom*²⁰ (G13) (Bačka)Slika 4: *pòbēdi*²¹ (G13) (Bačka)Slika 5: *městimičnom*²² (G8) (Banat)Slika 6: *pòbēdi*²³ (G10) (Banat)

5. ZAKLJUČAK

Fonetske realizacije fonološki istih akcenata razlikuju se u trima govorima vojvođanskog poddijalekta. U prethodnom istraživanju (Sredojević 2016) utvrđeno je da u svakom od triju govora vojvođanskog poddijalekta razlike među kratkim akcentima počivaju na istim fonetskim karakteristikama. U ovom je istraživanju posmatrano kako se u govorima Srema, Bačke i Banata međusobno razlikuju te, ali i druge fonetske karakteristike.

Naše je mišljenje da razlikovanje fonološki istih akcenata u govorima vojvođanskog poddijalekta ne obezbeđuju tonske karakteristike, budući da su razlike u tonskim parametrima koje postoje između triju posmatranih govora ispod praga percepcije i nisu statistički značajne.

Razlike koje u posmatranim govorima postoje između realizacija fonološki istih akcenata ne počivaju ni na parametru određenom položajem tonskog vrhunca naglašenog vokala, ali ni na parametru definisanom razlikom intenziteta naglašenog i narednog vokala.

¹⁷ t1 = 91 ms, t2 = 22 ms (24% t1); I1 = 75,05 dB, I2 = 71,97 dB.

¹⁸ t1 = 85 ms, t2 = 83 ms (98% t1); I1 = 75,37 dB, I2 = 75,94 dB.

¹⁹ S obzirom na to da je na spektrogramima prvi pokazatelj zvuka kod bezvučnih ploziva u inicijalnom položaju – šum eksplozije (Bakran 1996: 83), na slikama (2, 4 i 6) mesto početka artikulacije ovih glasova označeno je aproksimativno.

²⁰ t1 = 96 ms, t2 = 26 ms (27% t1); I1 = 74,95 dB, I2 = 71,05 dB.

²¹ t1 = 87 ms, t2 = 70 ms (80% t1); I1 = 74,51 dB, I2 = 75,14 dB.

²² t1 = 124 ms, t2 = 36 ms (29% t1); I1 = 75,07 dB, I2 = 71,48 dB.

²³ t1 = 121 ms, t2 = 79 ms (65% t1); I1 = 73,53 dB, I2 = 73,91 dB.

Primeri iz triju govora međusobno se razlikuju po trajanju naglašenog vokala i to tako što je trajanje najkraće u primerima govornikâ poreklom iz Srema, a najduže u primerima govornikâ iz Banata. Ovo se uočava i kod reči s kratkosilaznim i kod reči s kratkouzlaznim akcentom. Ipak, razlika je perceptibilna i statistički značajna samo kod reči s kratkouzlaznim akcentom. Ovim su prvi put potvrđena još ranije iznesena zapažanja Pavla Ivića, zasnovana, prvenstveno, na auditivnoj analizi primerâ iz banatskih govora.

Uzimajući u obzir broj, poreklo i starosnu dob odabranih govornika, možemo reći da su u ovom radu predstavljeni preliminarni rezultati opisa posmatranih prozodijskih pojava u navedenim govorima. Metodologiju primenjenu u ovom radu treba primeniti i u narednim istraživanjima navedenih, ali i drugih štokavskih govora, kako bi postojeći fonološki opisi srpkog jezika bili upotpunjeni relevantnim podacima koji se međusobno mogu porediti.

LITERATURA

- Baken, Ronald J., Robert F. Orlikoff (2000). *Clinical Measurement of Speech and Voice* (2nd Edition). San Diego: Singular Thomson Learning.
- Bakran, Juraj (1996). *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Batas 2014 – Батас, Ана. (2014). *Фонетска и акцентска променљивост речи у континуалном говору*. Београд: Филолошки факултет. [докторска дисертација].
- Everest, F. A. (2001). *Master Handbook of Acoustics* (4th edition). New York: McGraw-Hill.
- Flanagan, J. L. (1957). Estimates of the Maximum Precision Necessary in Quantizing Certain 'Dimensions' of Vowel Sounds. *The Journal of the Acoustical Society of America* 29, 533–534.
- Flanagan, J. L., M. G. Saslow (1958). Pitch Discrimination for Synthetic Vowel. *The Journal of the Acoustical Society of America* 30, 435–440.
- Ivić 1994 – Ивић, Павле. (1994). *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Ivić 2001 – Ивић, Павле. (2001). *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Ivić i dr. 1994 – Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. (1994). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Књ. 1, Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник* XL, 1–419.
- Ivić – Lehiste 1996 – Ивић, Павле, Илсе Лехисте. (1996). *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Ivić – Lehiste 2002 – Ивић, Павле, Илсе Лехисте. (2002). *О српскохрватским акцентима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Jokanović-Mihajlov 2007 – Јокановић-Михајлов, Јелица. (2007). *Акцент и интонација говора на радију и телевизију*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Jovičić, T. Slobodan (1999). *Govorna komunikacija. Fiziologija, psihoakustika i percepcija*. Beograd: Nauka.
- Lehiste, Ilse (1977). *Suprasegmentals* [2nd printing]. Cambridge – Massachusetts – London: The M. I. T. Press.
- Lončar Raičević 2016a – Лончар Раичевић, Александра. (2016a.). *Прозодија речи у говору ужичког краја*. Бања Лука: Филолошки факултет. [докторска дисертација].
- Lončar Raičević 2016b – Лончар Раичевић, Александра. (2016b). Прилог проучавању природе акцената у српском језику. *Српски језик* XXI, 627–639.
- Nootebom, Sieb (1997). The Prosody of Speech: Melody and Rhythm. *The Handbook of Phonetic Sciences*, eds. William J. Hardcastle, John Laver. Basil Blackwell Limited, Oxford. 640–673.
- Miletić 1933 – Милетић, Бранко. (1933). Изговор српскохрватских гласова. *Српски дијалектолошки зборник* V.
- Petrović – Gudurić 2010 – Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић. (2010). *Фонологија српског језика*, Београд – Нови Сад: САНУ, Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска.
- Rietveld, A. C. M., Carlos Gussenhoven (1985). On the Relation between Pitch Excursion Size and Pitch Prominence. *Journal of Phonetics* 13, 299–308.
- Sredojević, Dejan (2015). Eksperimentalno-fonetsko ispitivanje distinkcija između dugosilaznog i dugouzlaznog akcenta u novosadskom govoru. Snežana Gudurić, Marija Stefanović (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IV/1*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 335–342.

- Sredojević, Dejan (2016). Fonološki značaj različitih fonetskih karakteristika pri uspostavljanju distinkcije kvaliteta između kratkih akcenata u pojedinim govorima Srema, Banata i Bačke. Јасмина Дражић, Исиidora Бјелаковић, Дејан Сredojeвић (ур.). *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у част Љиљани Суботић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 279–292.
- Sredojević, Dejan (2017). *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku – od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- 't Hart, Johan, René Collier, Antonie Cohen (2006). *A Perceptual Study of Intonation: An Experimental-Phonetic Approach to Speech Melody*. Cambridge University Press.

PHONETIC DIFFERENCES BETWEEN PHONOLOGICALLY IDENTICAL ACCENTS IN DIFFERENT SPEECHES OF VOJVODINA

Summary

In the research conducted so far on the nature of Neo-Štokavian accents in different speeches of Vojvodina, (Sredojević 2016) it was found that establishing quality distinction provides the same inventory of phonetic features. In this research, we wanted to analyse thoroughly which phonetic features make identical accents in speeches of Srem, Bačka and Banat sound differently. Since our scope of work prevented us from analyzing all accents, we decided to conduct a detailed analysis of short accents. We have observed 218 word samples with short accents realised by eighteen speakers. We analysed the following acoustic parameters: f0 range (between the onset and the ending of the accented vowel, between the ending of the accented vowel and the onset of the next vowel, between the maximum f0 values for these vowels), the difference between the intensity of the accented and the following vowel as well as the position of the pitch peak in the accented vowel and the duration of that vowel. The results were compared to the results obtained in previous analyses of Serbian accents. The research showed that examples pronounced by speakers from Srem, Bačka and Banat differ from each other in the duration of an accented vowel, with vowels in the examples of speakers from Srem being the shortest and those in the examples of speakers from Banat the longest. Differences in duration registered in words with short rising accent mainly are perceptible and statistically significant.

Keywords: short falling accent, short rising accent, speeches of Srem, speeches of Banat, speeches of Bačka, fundamental frequency, intensity, duration.

Dejan Sredojević
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet,
dsredojevic@yahoo.com

МИХАЛЛО ФЕЈСА

ЛЕКСИЧКЕ РАЗЛИКЕ У ГОВОРУ РУСИНА РУСКОГ КРСТУРА И КУЦУРЕ*

У русинистици је могуће издвојити стотињак лексичких јединица и неколико морфо-синтаксичких конструкција, по којима се у одређеној мери разликује говор Русина Куцуре од говора Русина у Руском Крстуру. Никола Кочиш је у првом *Правописном речнику русинског језика* (1971) говорне варијанте куцурског становништва третирао неграматичнима и обележавао их астериском, а Јулијан Рамач је био толерантнији и у *Српско-русинском речнику* (1995, 1997) и *Русинско-српском речнику* (2010) доследно их је обележавао скраћеницом *куц.* (куцуризми), не желећи да истакне њихову неграматичност него њихову непримарност. У овом раду аутор настоји да утврди порекло говорних варијанти куцурског и русокрстурског становништва и да смернице за њихову употребу у савременом русинском језику.

Кључне речи: русински језик, лексичке варијанте, куцуризми, крстуризми, језичко позајмљивање, норма.

1. УВОД

У многим приликама, када се сретну говорници русинског језика из два највећа русинска насеља у Војводини, Руског Крстура и Куцуре, могу се чути и одређене пошалице, које су временом постале део фолклора.

Крстурчани нпр. имају обичај да разговор «обогате» са поштапалицама-пошалицама типа „*Булї зме у Кулі, купелї цибулі, а цеску зме забулі*» («*Били смо у Кули, купили смо црног лука, а белог лука смо заборавили*») или „*Еци кура вреци*» (*Још кокошка вришти*), на шта Куцурани узвраћају са «*Ице у р..и ци мице*» (*Још ти је у д...у мишић*) или сличним креацијама духа. Те и такве креације говорника русинског језика говорницима српског и других језика у војвођанској средини углавном су неразумљиве. Што се тиче завршетака дискусија говорника русинског језика у које су укључени наведени изрази, они су веома непредвидљиви.

Крстурчани у суштини желе да истакну да Куцурани користе нестандардан језик јер у њиховој варијанти, коју су први нормативисти русинског језика, Хавријил Костельник (1923; Костельник, 1975) и Никола Кочиш (1977), узели за стандард, ти изрази гласе: „*Були зме у Кули, купели цибулі, а цеску зме забули*», односно „*Ице кура вреци*”.

У првом изразу се наглашава неправилна употреба наставка *-лі* за треће лице множине перфекта куцурске говорне варијанте и наглашава правилна употреба стандардизованог наставка *-ли* (уз намерно погрешну, подругљиву аналогију у *Кулі*, иако инструментал једнине и у Куцури гласи у *Кули*). У другом се изразу жели нагласити да је лексема *еци* наводно погрешно употребљена уз алузију да инфинитив употребљеног глагола не гласи као код једне групе куцурских глагола (према *бежиц*, који и није укључен у *Русинско-српски речник*, *кричиц*, *сичиц*, *йойчиц* и др. – и *вредиц*), јер, према стандарду, тј. према русокрстурском говору, лексема «мора» гласити *ице* а инфинитив глагола *вредиц* (у складу са *бежац*, *кричац*, *сичац*, *йойчац* и др.).

Што се, пак, тиче наведеног куцурског одговара о мишићу на одређеном месту он открива да је говорник из Куцуре иритиран претходним исмевањем говорника из Руског Крстура и тежи да истакне, с

* Рад је настао као резултат пројеката 178002 и 178017, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

једне стране, да лексема *ещи* није ништа гора од лексеме *ище* и, с друге стране, чињеницу да је деминутив *мише* и у Крстуру формиран од именице мушког рода, која у куцурском номинативу јединине гласи *миш*, и поред тога што номинатив јединине дотичне именице и у Крстуру и у стандарду женског рода гласи *миша* (подразумевајући да би на основу тога крстурски деминутив требао гласити *мишаче*).

2. ТРЕТИРАЊЕ ГОВОРНИХ ВАРИЈАНТИ У РУСИНИСТИЦИ

У процесу стандардизације русинског језика дерогирајући приступ говорним варијантама Русина Куцуре највише је дошао до изражаја код Николе Кочиша, који је у првом (и до данас једином) правописном речнику русинског језика варијанте куцурског становништва третирао неграматичнима и у складу с тим он их је доследно обележавао са астериском (Кочиш, 1971).

Јулијан Рамач има толерантнији приступ у *Српско-русинском речнику* (први том 1995, други том 1997) и у *Русинско-српском речнику* (Рамач, 2010) па говорне варијанте Куцурана доследно обележава са скраћеницом *куц.* (куцурски израз, говор Куцуре). У одговарајућим одредницама Рамач, међутим, куцурске варијанте не обрађује на начин као све остале па кориснике *Речника* упућује на одреднице са одговарајућим русокуцурским варијантама. Аутор тиме не истиче њихову неграматичност него њихову непримарност.

Аутор ових редака је пре извесног времена извршио анкету о фреквенцији дотичних говорних варијанти, која је обухватила 27 информатора у Руском Крстуру и 17 у Куцури. С обзиром да се ситуација у међувремену није много променила и овом приликом преносимо резултате те анкете (Фейса, 1996). Сваки, условно речено, «куцуризам» и «русокуцтуризам» прати одређени нумерички пар, а први члан нумеричког пара редовно преноси број случајева забележених у Руском Крстуру, док други члан пара преноси број случајева забележених у Куцури: брушлік 7/17 - лайбик 20/0; бугна 14/0 - бубен 13/17; кичкиричи 20/0 гвиздошки 5/17; геровци 1/14 - череги 26/0; зомбуљки 23/11 - канчовики 4/5; капушаніки 24/0 - капушніки 3/17; корпа 5/17 - кошар 23/0; мотиль 23/2 - лепетка 6/15; пампушки 3/17 - бухти 24/0; пирканік 3/17 - шкатулка; зольніца 7/0 - поньвичка 4/3; пипине 27/16 - пупче 2/1; речица 0/0 - рошта 18/12; рошошки 0/8 - чеперки 2/0; жадни 22/0 - смиядни 6/17; острошки 21/5 - тарая 0/0 - таралька 1/0; требиконіна 3/16 - бетеліна 24/0 - детеліна 0/1; фурик 27/17 - кочик 1/16; дриляц 24/2 - цискац 2/2 - гурац 20/13; ошторгелъ 4/0 - чмигар 0/0 - шмигар 0/0; бендов 25/1 - шмарцмол 2/16; триков 22/1 - штрикер 3/16 - штриканіца 0/0; шульок 3/9 - вальок 0/0 - роля 22/0; шурец 0/0 - фартух 27/17; презли 23/11 - прејзли 3/5; гейгловац 1/1 - геклац 25/15; заструговачка 4/17 - машинка 19/0; пакла 3/15 - пакло 22/2; пейгла 25/2 - пейглас 1/15; още 3/14 - ощина 0/0 - вошина 20/0; чарапи 12/0 - шуфи 3/17 - зепи 13/0; мацурки 20/0 - не гнівай ше чловеце 7/15; багрена 24/0 - багрена 3/17; гар 24/0 - пирня 3/17; гар 4/17 - садза 24/4; шаран 10/17 - потька 18/1; харча 18/0 - сом 13/17; жвака 9/17 - жуваче 19/0 - чунгам 0/1 - жувача гума 0/0; овода 24/13 - забава 0/0 - дзевинска заградка 1/0 - забавиште 2/7; кука 24/0 - кривайла 3/17; оловка 3/15 - древени печаци 3/0 - древени клајбаси 0/2; тека 26/17 - кніжочка 1/1; сламяча 6/10 - сламняча 17/3; фанг 0/2 - аколь 16/3; фишек 6/1 - още 1/15; школька 27/16 - коритко 1/1; голт 3/17 - голът 23/0; жолти 14/17 - жовти 26/0; котлік 27/14 - бограч 0/0; чат 19/0 - шнала 5/17 - капча 0/0; астра 0/1 - лепа ката 9/16 - лепе 11/0; дзень и ноц 9/14 - дяболово очи 3/8 - арвачка 20/0 - широтки 0/0; мауна 27/15 - желена пасуля 0/5; стредок 1/17 - штредок 26/1; павук 0/0 - паук 27/17; нина 22/13 - тета 23/16; юбилей 17/17 - ювилей 10/1; символ 9/0 - симбол 19/17; Пряшов 0/0 - Прешов 27/14; паска 27/17 - пасха 0/0; квет 5/6 - квиток 26/11; ещи 2/15 - ище 26/6 - еще 0/1; миша 18/1 - миш 9/17; штвартина 0/0 - штварцина 27/17; хтори 26/17 - котри 13/0; бежац 23/0 - бежиц 5/17; ричац 23/0 - ричиц 5/17; сичац 23/1 - сичиц 5/17; були 27/17 - булі 0/0; читали 27/17 - читалі 0/0; пар 25/17 - пара 3/0; програм 12/15 - програм 18/2 - програма 12/0 - програмка 0/0 - програма 0/0; юн 23/16 - юни 6/2 - юний 0/1; наивни 26/17 - наївни 2/0; своєвольно 21/12 - свойовольно 6/3; троугельнік 24/17 - трокутнік 5/0 - трикутнік 4/0 - тригелънік-0/0; будак 21/3 - крамп 1/10 - пиюк 1/0; брэнза - 0/0 - бремза 0/0 - гамовачка 1/1 - кочница 27/17; пелцовац 3/10 - вакцинисац 5/1 - вакциновац 5/0 - шприцовац 18/5; релна 25/3 - лерна 3/7 - рерна 9/7; талант 20/17 - талант 9/0; шлауф 3/1 - черево 25/17 - гурка 0/1; снайдер 15/11 - сабол 0/0 - скравец 15/5;

бегель 25/1 - канал 6/17; луки 1/1 - деп 1/0 - пажица (серб. ливада) 27/17; магарец 27/17 - сомар 0/0 - осел 0/0; пастрмка 19/8 - пеструшка 7/8 - пеструх 0/0; ваготна 0/0 - гравидна 0/0 - трудна 27/17 - самодруга 0/0 - ношаца 0/0; шейтац ше 27/17 - корзирац ше 0/0 - шпацирац ше 3/0 - преходзиц ше 0/0; кат 3/0 - шток 0/0 - спрат 24/17 - поверх 5/2 - кондигнация 0/0; франта 7/1 - шала 21/17 - жарта 1/0; телефоновац 1/0 - телефониловац 0/0 - телефонирац 26/17; туширац 27/17 - тушовац 0/0 - тушировац 0/0; систем 24/17 - система 4/2; стан 8/12 - стане 20/5; линия 27/16 - ления 1/1; фамелия 12/13 - фамилия 15/4; тлусти 24/5 - клусти 3/12.

Као «куцуризме» можемо издвојити следеће лексеме: брушлік, бубен, гвиздочки, геровци, канчовики, капушніки, корпа, лепетка, пампушки, пирканік, поньвичка, рошошки, смиядни, требиконіна, шмарцмол, штрикер, шуљок, заструговачка, пакла, пейглас, още, шуфи, не гнівай ше чловече, багрена, пирня, гар, шаран, сом, кривайла, оловка, голт, жолти, шнала, лепа ката, дзень и ноц - дяболово очи, стредок, ещи, миш, хтори, бежиц - кричиц - сичиц, канал и клусти. Ове лексеме се налазе у изразитој опозицији у односу на: лайбик, бугна, кичкиричи - кичкириджи, череги, зомбуљки, капушаніки, кошар, мотил, бухти, шкатулка, зольніца, чеперки - рачки, жадни, бетеліна, бендов, триков, роля, машинка, пакло, пейгла, вощина, зеппи - чарапи, мацурки, багрена, гар, садза, потька, харча, кука, дрекво печаци, голт, жовти, чат, лепе, арвачка, штредок, ище, миша, котри, бежац - кричац - сичац, бегель и тлусти.

Пошто се у расправе о којима је било речи на почетку рада редовно уводи и аргумент да је говор Русина из Крстура чистији и правилнији, па чак и русинскији, у следећем поглављу посвећујемо пажњу пореклу лексема које улазе у формирање наведених синонимских парова.

3. ПОРЕКЛО ЛЕКСИЧКИХ ВАРИЈАНТИ

У лексици русинског језика највише позајмљеница затичемо у следећа четири лексичка слоја: 1. код хунгаризама, 2. германизама, 3. србизама и, у новије време, 4. код англицизама.

Ако упоредимо попис лексичких разлика које смо издвојили из говора говорника у Руском Крстуру и говора говорника у Куцури и пописа хунгаризама у русинском језику (Бенчик, 2012) по фреквенцији се истичу следеће речи мађарског порекла: *лайбик* (срп. прслук), *кичкиричи* / *кичкириджи* (срп. нарциси), *череги* (врста хрскавих колача), *кошар* (срп. корпа), *кочик* (срп. трагаче, колица), *бендов* (срп. шваргла), *триков* (срп. џемпер), *харча* (срп. сом), *акољ* (срп. корал), *бограч* (срп. котлић), *чат* (срп. шнала), *арвачка* (срп. дан и ноћ) (у Крстуру), *геровци* (врста хрскавих колача), *пипине* (срп. булка), *шуљок* (срп. ваљак), *пирня* (срп. пепео) (у Куцури).

Уколико попис лексичких разлика Крстура и Куцуре упоредимо са пописом германизама (Медеси, 2014) као речи немачког порекла издвајају се следеће: *бухти* (срп. крофне) (у Крстуру), *шмарцмол* (срп. шваргла), *штрикер* (срп. џемпер) (у Куцури).

Пропорционално гледано, хунгаризми су заступљенији у Руском Крстуру, а германизми у Куцури, што је и разумљиво јер су Немци до краја Другог светског рата живели у Куцури у значајном броју (око 800). Што се тиче Мађара, они су заједно са Русинима и живели у карпатској постојбини и живе у Бачкој. Највећи део хунгаризама потиче из Земплина, Шариша и оближњих жупанија, које се данас налазе у Источној Словачкој (а пре досељења, средином 18. века, налазиле су се у североисточној Угарској, у оквиру некадашње Аустро-Угарске монархије).

Што се тиче србизама, они су у русински језик у највећем броју продрли у последњем веку, од распада Аустро-Угарске монархије а од оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Фејса, 2014: 176-177). Наш корпус показује да, уколико представљају једног члана синонимског пара, они су већином забележени у Куцури. Такви су нпр. *корпа*, *гар*, *жвака*, *оловка* (у значењу «дрвене бојице»), *шкољка*, *котлић*, *шаран*, *гурац*, *лепа ката*, као и семантички калкови: *дзень и ноц*, *не гнівай ше чловече*, *дзевинска заградка* и др. У Крстуру, међутим, поред бројних заједничких (нпр. *будак*, *магарец*, *мауна*) опажамо нпр. и *кука* и *багрена* (у Куцури је женског рода и гласи *багрена*). Према укључивању у парадигму мушког или женског рода разликују се и лексеме *програ*, *систем* и *пар*, који су у Куцури, под утицајем српског језика, мушког рода. Српски језик утиче и на

ревитализацију неких лексема које и данас опажамо у Карпатском ареалу (нпр. *сом, тета, юн*), као и на појаву бетацизма (нпр. *символ, юбилей*; уместо црквенословенског ветаизма: *символ, юбилей*). Списку фреквентних лексема које су српског порекла можемо додати и лексеме *кочница*, и *забавиште*, што се првенствено односи на Куцуру.

Занимљиво је да међу србизмима можемо издвојити и неколико турцизама од којих су неки у русински ушли преко мађарског (нпр. *чарани* у значењу «зепе», *бограч, будак* и др.).

Од англицизама само је *чунгам* укључен у крстурско-куцурско разликовање.

Наведени слојеви позајмљеница заједно чине око трећину лексема инволвираних у разликовање говорника према бачком насељу у коме живе. Поставља се питање шта је са осталим лексемама, чије порекло до овог тренутка није истицано?

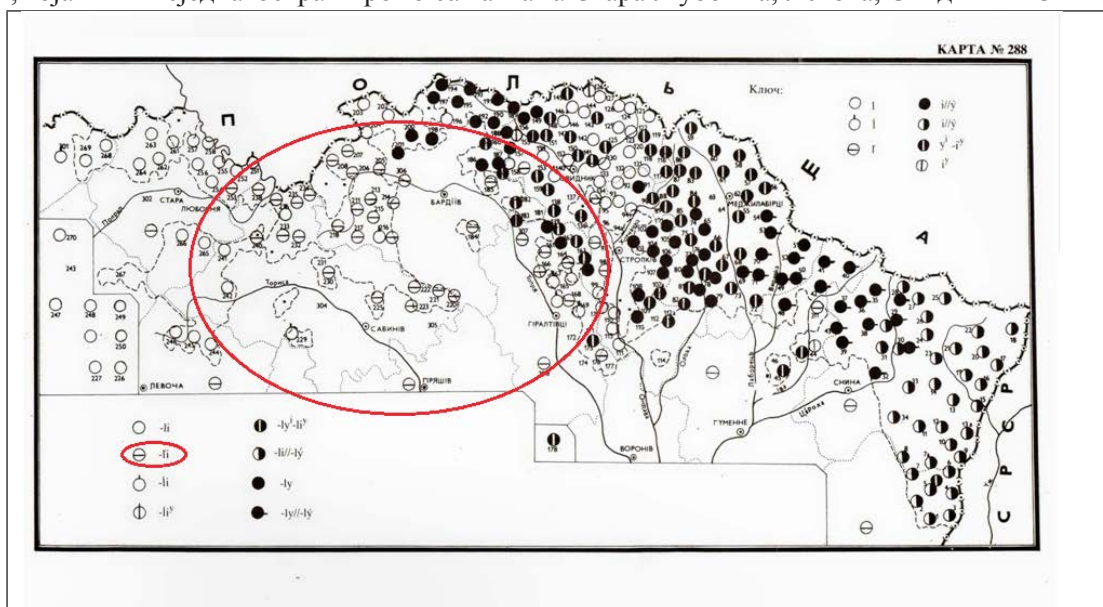
Русини / Рушњаки (Руснаки) вековима су живели у границама Мађарског краљевства, а до пресељења из Карпатског ареала је дошло после пораза и повлачења Отоманске империје из Бачке, Срема и Баната 1699. године када је аустроугарским је властима било потребно више становништва на југу своје државе па су подстицале колонизацију Немаца, Мађара, Словака и других, као и Русина (Gavrilović, 1977: 153). Отуд ћемо за преосталим лексемама трагати на њиховом изворишту, у Карпатском региону. Да би тачније лоцирали лексеме које сусрећемо у делимично описаном традиционалном дискурсу (реч је конкретно о куцурским варијантама *булі, купелі, забулі* и *еици*), послужимо се дијалектолошким *Атласом украјинских говора Источне Словачке* (Латта, 1991). Без обзира на то што Васиљ Лата користи терминологију базирану на коминтерновском непризнавању Русина и русинског језика па у складу с њом русинске говоре не назива *русинским* него *украјинским*, картографско лоцирање дотичних лексема у истраживаном делу Карпата је урађено крајње коректно. За ову прилику «куцуризме» ћемо илустровати са три Латине мапе и на њима обележити територију где се дотичне лексеме, поред Куцуре, и данас користе.

4. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА У КАРПАТСКОМ АРЕАЛУ

354

Мапа 288 приказује распрострањеност морфеме 3. лица множине: *-лі / -ли*.

Мапа потврђује коцурски наставак за треће лице множине *-лі* у око 40 насеља на територији, која чини неједнаког ромб са тачкама Стара Љубовња, Левоча, Свидњик и Снина.

Прилог 1: КАРТА 288

Мапа 144 приказује распрострањеност лексеме са значењем «још»: *еици / ише*. Поред тога, мапа открива и да се на територији Источне Словачке, поред две наведене, налазе још 10 других варијанти исте лексеме – *ици, ицик, еше, еицик, есје, есје, иши, иши, еишиче* и *еиши*. *Еици* налазимо око

нашим крстурским и куцурским говором, неће се моћи, само на основу нашег народног говора, рећи ништа што би одговарало истини о пореклу нашег русинског русокрстурског и куцурског житељства” (Нађ, 1987: 84), можемо закључити да је Нађ био на добром истраживачком путу. У истом раду Нађ је констатовао и: „На основу изнетог, као једно од могућих мишљења о Русинима – то је становиште крстурског пароха Михајла Мудрог – да се они сматрају посебном граном великог стабла русинског народа” (исто: 82). У једном другом раду Нађ истиче да је „Занимљива констатација већ на први поглед за говор бачких и сремских Русина, за који се у науци сматра да је *‘prechodni nareči slovensko-maloruske’* а који стварно представља мешавину словачких, малоруских / русинских и пољских језичких елемената” (Нађ, 1983: 37) и «Ми Русини из Бачке по физиономији, по језику и карактеру сличнији смо тим Русинима што живе у Земплинској и Шаришкој жупанији, око речице Ондаве, па се види да смо заиста и ми из тог краја ... и да има још много оваквог русинског народа као што смо ми”. Цитирани делови представљају својеврсну најаву закључака које је пола века касније изнео Чарскиј.

Чарскиј тежи да истраживањем и анализирањем конкретног лингвистичког материјала коначно разреши проблем генезе русинског језика. Он закључује да је дијалекат или говор, који представља базу русинског језика у Бачкој и Срему, односно у данашњој Србији и Хрватској, у ствари источнословачки дијалекат околине Требишова који је, у време формирања, пре досељења средином 18. века, био у контакту са шаришким источнословачким дијалектом околине Прешова. На основу анализираних језичких материјала аутор прецизније одређује и територију са које су се Русини по уговорима са тадашњим властима доселили у Бачку – у Крстуру 1751. године, а у Куцуру 1763. године. Пре свега то су села из околине града Требишов у југоисточном делу бивше аустро-угарске жупаније Земплин, као и села из околине Прешова у данашњој Словачкој и села на северу данашње Мађарске, која су била насељена из истих предела (Чарскиј 2011: 326-327). У студији Чарског је обезбеђен и велики број примера за сугласнике које разматрамо.

Што се, пак, тиче најтипичнијих “куцуризама”, они су лоцирани западно од реке Ондаве и источно од реке Попрад у источној Словачкој. Говорне варијанте русокрстурског становништва се налазе источно од реке Ондаве.

5. СТАНДАРДИЗАЦИЈА ЛЕКСИЧКИХ ВАРИЈАНТИ

Томе да се лексичке варијанте из Куцуре третирају као неграматичне, допринели су пре свега нормативисти, који су велику фреквенцију изједначавали са правилним, а малу фреквенцију са неправилним. Велику фреквенцију употребе појединих лексичких варијанти у Куцури, а малу или никакву фреквенцију употребе истих у Руском Крстуру, потврдила је и наша анкета.

Део лексичких варијанти неспорно потиче још из постојбине, у којој се те варијанте у идентичном облику и данас користе. Тај део представља око трећину нашег истраживачког корпуса. Што се, пак, тиче, друге две трећине лексичких варијанти истраживачког корпуса код њих разлика у фреквенцији употребе варира од лексеме до лексеме. Разлог томе је углавном сељење говорника из Крстура у Куцуру и из Куцуре у Крстуру и (ф)ригидни третман од стране Норме. Ипак, све дистинкције нису избрисане ни до данас, чак ни код млађих генерација. Старије генерације их, разуме се, чувају у већој мери. Поставља се питање како у будућности поступати са тим варијантама? Да ли продужити са овим спорим, али ефикасним трендом, који води нестајању «куцуризама», или скинути етикету неправилности са њих и легализовати их, тј. прихватити их?

П. Ивић и Б. Брборић у поглављу „Богатство језика”, између осталог, пишу: «Синоними су драгоценост језика, чак и тада кад међу њима нема ни најмање разлике у значењу. И тада они проширују стилске могућности језика. Појавиће се контексти у које се боље уклапа један од синонима, и такав где више одговара други, а биће могуће и ослободити се од понављања речи у контексту».

У вези са карпатизмима и ми смо на становишту да их треба чувати. Њихову старину треба поштовати, а не одбацивати, и због тога што они представљају одређену историјску везу са

старим крајем, а у савременом тренутку они чине својеврстан говорни имиџ Куцуре. Они су погодни за уношење стилских нијанси у књижевни регистар. Сматрамо да се и они могу третирали као лексеме *хтори* и *котри*, које и по *Правопису русинског језика* Н. Кочиша имају пуно право грађанства.

Нека опрости Норма, али када Карпатски ареал потврђује варијанту *штварцина*, тврдимо да је *штвартина* неоправдано једина правилна варијанта. Карпати потврђују и варијанту *миша* и варијанту *миш*. *Бетеліна* је укусна коњу, и да се зове *требиконіна*. *Еици*, када га напишу Куцурани, неће допринети продубљивању садржаја текста, али га неће ни покварити. Уџбеници у којима се инсистирало само на употреби лексеме *котри* не би изгубили ништа и када би у себи имали само *хтори*. Не би ништа изгубили ни нормативни приручници ако би поред *кричац* примили и *кричиц*. *Гвиздочки* не морају бити *кичкиричи*, као што и *кичкиричи* могу бити *кичкириджи*. Ако можемо мирисати и *квет* и *квиток*, можемо јести и *сома* и *харчу* (тим пре што је прва варијанта словенског, а друга угро-финског порекла). Гурмани неће осетити разлику између *черега* и *хероваца* или између *шмарџмола* и *бендова*. На карпатску реалност, сматрамо, не бисмо се смели оглушавати.

Што се тиче оних лексичких разлика које су настале на тлу Бачке, са њима треба бити веома опрезан. Иако и међу њима има таквих који би могли стећи равноправан статус, у већини случајева њих треба користити само као средство карактеризације – за говор Куцурана, или особа које не говоре књижевно (нпр. у случајевима превођења текстова који укључују више језика или дијалеката).

Овакав приступ говорним варијантама Руског Крстура и Куцуре представља корак напред према превазилажењу раскорака између Норме и говора, који је све израженији. Прихватање куцурских варијанти би директно утицало на прихватање вишеформности у русинском језику као незаобилазности.

6. ЗАКЉУЧАК

У русинском језику је могуће издвојити стотињак лексичких јединица и неколико морфо-синтаксичких конструкција, који се користе синонимски, и, истовремено, у већој или мањој мери указују на одређене локалитете у Бачкој – на Руски Крстур и Куцуру, насеља у које су се Русини прво доселили пре више од два и по века (по уговору са аустро-угарским властима у Крстур 1751, а у Куцуру 1763).

Имајући у виду да је у науци о русинском језику утврђено да је бачко-сремска варијанта русинског језика најближа говорима у Источној Словачкој, сагледали смо присуство дотичних лексичких јединица у постојбини, као и порекло тих у основи синонимских варијанти. Међу њима се, поред лексичких јединица русинског порекла, уочавају и лексичке јединице мађарског, немачког, српског, енглеског и др. порекла. Утврђено је да преко четрдесет примера дозвољава да се о њима говори као о типичним или типичнијим куцуризмима.

У време писања првог русинског правописа, почетком седамдесетих година прошлог века, када ни Русини ни русински језик нису били нигде (па ни у Карпатском ареалу) признати, изузев у тадашњој Југославији, Карпатски ареал није консултован. С друге стране, велика фреквенција је изједначена са правилношћу, а мала фреквенција са неправилношћу, што је довело до сукоба са говорном стварношћу Куцуре.

Тежећи да превазиђемо тај сукоб, залажемо се да се лексичке варијанте третирају на исти начин као и синоними. Без обзира на то што међу њима нема већих семантичких разлика, лексичке варијанте одражавају језичку ситуацију на датом терену и у већој или мањој мери указују на припадност одређеном локалитету. Оне могу послужити као значајно и корисно средство карактеризације у књижевности, а поготову у преводилаштву. У сваком случају сви «куцуризми» које потврђује Карпатски ареал нису ни у ком погледу мање правилни од «крстуризма» и заслужују комплетну одредницу у речницима.

ЛИТЕРАТУРА

- Бенчик, С. (2014). *Гунгаризми у руским језику*. Нови Сад: Дружтво за руски језик, литературу и културу.
- Чарский, В. (2011). *Русинский язык Сербии и Хорватии в свете языковых: лингвогенетический аспект*. Щёлково: Онтопринт.
- Дуличенко, А. Д. (1984). "Сербскогорватски елементи у језику југославјанских Руснацох". *Творчосц*, 10. Нови Сад: Дружтво за руски језик и литературу, 23-71.
- Дуличенко, А. Д. (2009). *Jugoslavo Ruthenica II: Роботи з рускеј филологиј и историј*. Нови Сад: Филозофски факултет – Руске слово.
- Gavrilović S. (1977), "Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka", *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, Novi Sad: Društvo istoričara Vojvodine.
- Ивић, П. и Брборић Б. (1991). «Мерила језичке правилности». У: П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан и Б. Брборић, *Језички приручник*. Београд: РТБ, 25-37.
- Костельник, Г. (1975). *Проза*. Нови Сад: Руске слово.
- Кочиш, М. М. (1971). *Правопис руского језика*. Нови Сад: Покрајински завод за издавање учебника.
- Кочиш, М. М. (1977). *Граматика руского језика: Фонетика – морфологија – лексика I*. Нови Сад: Покрајински завод за издавање учебника.
- Латта, В (1991). *Атлас украјинских говорів Східної Словаччини*. Братіслава - Пряшів: Словацке педагогічне видавництво, Відділ украјинської літератури.
- Magocsi, P. R. i Pop I. (editors) (2002). *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto - Buffalo - London: University of Toronto Press.
- Magocsi, P. R. (red.) (2004). *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Медеша, А. (2014). *Германизми у руским језику*. Нови Сад: Завод за културу войводјанских Руснацох.
- Надь, Г. Г. (1983). *Лингвистични статі и розправи*. Нови Сад: Руске слово.
- Надь, Г. Г. (1988). *Прилоги до историј руского језика*. Нови Сад: Руске слово.
- Рамач, Јо. (1983). *Руска лексика*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет, Институт за педагогију, Катедра за руски језик и литературу.
- Рамач, Јо., Фејса, М. и Медеша, Г. (1995). *Српско-русински речник / Сербско-руски словник, I, А-Њ*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски језик и литературу и Дружтво за руски језик и литературу.
- Рамач, Јо., Фејса, М. и Медеша, Г. (1997). *Српско-русински речник / Сербско-руски словник, II, О-Ш*. Београд: Завод за учебнике и наставни средства, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски језик и литературу и Дружтво за руски језик и литературу.
- Рамач, Јо. (2002). *Граматика руского језика*. Београд: Завод за учебнике и наставна средства.
- Рамач, Јо., Тимко-Дітко, О., Медеша, Г. и Фејса, М. (2010). *Руско-сербски словник / Русинско-српски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новом Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски језик и литературу и Завод за културу войводјанских Руснацох.
- Фејса, М. (1990). *Англијски елементи у руским језику*. Нови Сад: Руске слово.
- Фејса, М. (1996). "Коцуризми и норма". У: *Руснаци / Русини 1745-1995*, Нови Сад: Завод за учебнике и наставна средства, 95-115.
- Фејса, М. (1997). "Карпатскоц коцуризмох". У: *Зборник роботох зоз III конгреса Русинох/Руснацох/Лемкох*. Руски Керестур: Руска матка, 155-168.
- Фејса, М. (2007). "Лингвистична творчосц Гавријла Г. Надя". *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XXII. Нови Сад: Филозофски факултет, 293-302.
- Фејса, М. (2010). *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и еј руска менишина / The New Serbia And Its Ruthenian Minority*. Нови Сад: ИК Прометеј, КПД ДОК.
- Фејса, М. (2014). „Утицај српског језика на русински језик“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду / Annual Review of the Faculty of Philosophy University of Novi Sad XXXIX-2*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, 175-190.

LEXICAL DIFFERENCES IN THE SPEECH OF THE RUTHENIANS
OF RUSKI KRSTUR AND KUCURA

Summary

In this paper the author analyzes the list of about 100 lexical units that differ the speech of the Kucura Ruthenians from the speech of Ruski Krstur Ruthenians. Among these lexical units he recognizes hungarisms, germanisms, serbisms and lexemes of Ruthenian origin from the homeland. The Carpathian area is characterized by multiformity. The so-called “kucurisms” are located in the west of the Ondava river and in the east of the Poprad river in Eastern Slovakia, whereas “krsturisms” are located in the east of the Ondava river. Since Nikola Kočiš, author of the first orthography of the Ruthenian language, neglected regional varieties of Kucura the author calls for minor changes of the norm, especially in those cases when certain speech variants of Kucura have been confirmed in the speeches of the Carpathian area. If the Carpathian area had been consulted four decades ago and if high frequency had not been considered to be regular and low frequency to be irregular, the conflict with Kucura speech reality would have been avoided.

Keywords: Ruthenian language, lexical variants, kucurisms, krsturisms, linguistic borrowing, norm.

Михајло Фејса
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
fejsam@gmail.com

IV

МЕТОДИКА НАСТАВЕ

GREŠKE U UPOTREBI OBLIKA GENITIVA NA POČETNIM NIVOIMA UČENJA SRPSKOG JEZIKA KAO STRANOG

U radu se sprovodi morfološko-sintaksička analiza grešaka u upotrebi oblika genitiva (uz glagole), na korpusu formiranom totalnom ekscerpcijom građe iz 503 pismena sastava studenata koji su intenzivni kurs srpskog jezika kao stranog (na nivoima A1 i A2) pohađali u Centru za srpski jezik kao strani na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Analiza predstavlja nastavak ranije sprovedenih istraživanja u oblasti morfosintakse glagolskih dopuna kojima je bila obuhvaćena pogrešna upotreba oblika nominativa i lokativa. Ciljevi analize su: identifikacija grešaka, njihova sistematizacija prema tipovima, izdvajanje i opis unutarjezičkih grešaka, kao i uzroka njihovog nastanka, kvantifikacija i statistička obrada, zatim izlaganje rezultata analize prema tipovima grešaka, učestalosti njihovog pojavljivanja i prema maternjem jeziku studenata (budući da ispitanici, kao prvi, govore jedan od 18 jezika). Analiza grešaka treba da ukaže na probleme koji se javljaju u vezi s upotrebom oblika navedenog padeža, kao i na uticaj koji on ima na kasnije učene padežne oblike.

Ključne reči: srpski jezik, morfologija, sintaksa, genitiv, greške

1. UVOD

Analiza koja sledi sprovodi se na nekoliko nivoa: posmatra se oblik genitiva pogrešno upotrebljen u rečenici (prvi nivo klasifikacije primera), umesto kojeg drugog padežnog oblika je upotrebljen (drugi nivo), zatim umesto kojih njegovih funkcija ili značenja (treći nivo), da li je greška načinjena i u izboru predloga ili ne (četvrti nivo), i uz koje glagole (peti nivo).¹ To će otkriti u kojoj meri i gde sve studenti pogrešno koriste genitiv, videće se njegov uticaj na kasnije učene padežne oblike, umesto kojih ga sve padeža koriste, i umesto kojih njihovih značenja (budući da se uvodi na početku nivoa A1, nedugo nakon uvođenja nominativa i lokativa jednine imenica), te uz koje klase glagola (glagole kretanja, mirovanja, prelazne, neprelazne i sl.), da li ga koriste kao vezani padežni oblik ili kao slobodni. Padeži zamenjeni genitivom izloženi su onim redom kojim se navode u gramatikama srpskog jezika, a značenja unutar jednog padeža data su prema broju primera, opadajućim redom.

2. GENITIV UMEŠTO NOMINATIVA

2.1. Zamena subjekatskog nominativa²

Ako pođemo od strukturnog lika dvaju padeža, zapazimo da je inače slobodni – u ovom slučaju subjekatski – nominativ dosledno zamenjen slobodnim genitivom. Oblici genitiva umesto nominativa u funkciji gramatičkog subjekta javljaju se uz sledeće glagole u službi predikata: *čekati, igrati, imati*

¹ Određenje osnovnih pojmova u istraživanju v. u Babić 2016a: 703–704. Pristup padežima, klasifikacija njihovih funkcija i značenja, samim tim i klasifikacija grešaka u njima teorijski se zasniva na opisu padežnog sistema srpskog jezika datom u Антонић 2005.

² O tipovima nominativa v. u Антонић 2005: 123–126, detaljnije o sintaksi i semantici ovog padeža u Антонић 2007a.

(‘postojati’, ‘nalaziti se’), kopulativni glagol *jesam*, *jesam* (‘nalaziti se’ i ‘koštati’), *koštati*, *nalaziti se*, *večerati*, *voliti*, *značiti* i *živeti*. Najbrojnije su greške uz glagole *jesam* (‘nalaziti se’ – 11 primera), *nalaziti se* (5) i *imati* (‘postojati’, ‘nalaziti se’ – 3), beleže se u opisima kuće i prostorija u njoj, što je i razumljivo jer se u okviru ove tematske celine obrađuje i uvežbava specijalni genitiv, pa se – samim tim – njegovi oblici studentima nameću više nego neki drugi padežni oblici. Većina ostalih glagola zabeležena je samo jednom, od toga odstupaju kopulativno *jesam* (4 primera) i *koštati* (2): *Iza dnevne sobe je DRUGE MALE DNEVNE SOBE* (engleski)³; *Ali ja želim da jedem torte od limun. OVE TORTE nije puno slatke* (korejski); *Koliko košta KROMPIRA?* (hindi); *Voli da kuvam i se šeta kao TATE* (korejski) [Voli da kuva i da se šeta kao što voli i tata.]⁴

Što se tiče glagola *jesam* ‘nalaziti se’ i *nalaziti se*, i građa i praksa pokazuju da prilikom njihove upotrebe problem predstavlja izbor padežnog oblika subjekta, odn. da studenti još uvek nemaju sasvim jasnu predstavu o tome da je nominativ rezervisan za objekat lokalizacije, a genitiv za lokalizator, pa neretko grade rečenice kao što su sledeće: *Ispored stola nalazi se jedna DNEVNE FOTELJE*. (japanski), *Levo od dnevne sobe je RADNE SOBE*. (engleski). Kao što navedeni primeri pokazuju, ovakve rečenice često započinju pravilno upotrebljenim oblikom genitiva (za lokalizator), koji je studenta mogao navesti na upotrebu i drugog – pogrešnog genitivnog oblika (za objekat lokalizacije).

Zabeleženi su i slučajevi (istina, u radu jednog istog studenta) u kojima je uz glagol *jesam* ‘nalaziti se’ došlo do dvostruke zamene, tj. međusobno su zamenjeni padežni oblici lokalizatora i objekta lokalizacije, pa je prvi iskazan predložkim nominativom (u primeru istaknut podvlačenjem) a drugi slobodnim genitivom: *Iza moja dnevna soba je MOJE KUHINJE* (engleski).

U okviru iste tematske celine, u opisu kuće, zabeležena su i tri primera genitiva umesto nominativa jednine u funkciji subjekta a uz glagol *imati* sa egzistencijalnim značenjem (‘postojati’), u egzistencijalnoj personalnoj rečenici: *Ispred svega ima TEPIHA* (mađarski).

Egzistencijalna rečenica sa glagolom *imati* u funkciji predikata – ni kao personalna ni kao impersonalna – nije predviđena (nastavnim programom Centra) za učenje na početnim nivoima znanja srpskog jezika. Ali jeste česta u razgovornom jeziku kojem su studenti bili izloženi i u kojem su je zasi-gurno čuli – i pogrešno naučili. Ono što ih dovodi u zabunu u vezi s ovim rečenicama jeste njihova struk-tura i više zajedničkih karakteristika – kratke su, naizgled jednostavne i razumljive, obe imaju potpuno jednak predikat u prezentu (3. lice jednine: *ima*) i obe mogu sadržavati specijalnu odredbu (u lokativu ili genitivu, na primer). Jedino po čemu se međusobno razlikuju jeste forma kojom imenujemo pojavu o čijem se postojanju izjašnjavamo. Izbrojiva pojava u jednini označava se nominativom (jednine) i s takvim subjektom predikat u 3. licu jednine kongruira (npr. *(U sobi / pored vrata) ima fotelja* – personalna rečenica), dok se izbrojiva pojava u množini ili neizbrojiva pojava označava genitivom množine (npr. *(Na ulici) ima ljudi*), odn. genitivom jednine (*(U kući) ima struje*), u tom slučaju nema gramatičkog su-bjekta pa ni kongruencije između njega i predikata (impersonalna rečenica).⁵ Upravo je ta jedina razlika između dva tipa rečenice mesto na kojem su studenti pogrešili, gde su njihove karakteristične padežne forme međusobno zamenili.⁶ Kako se u njihovim primerima radi o izbrojivim predmetima (komadima nameštaja), pravilan može biti samo oblik nominativa jednine.

Dve ovakve greške zabeležene su u radu jednog mađarskog studenta rođenog i odraslog u Vojvodini, i jedna u radu češkog studenta. U vezi s dva tipa egzistencijalne rečenice i u vezi s mađarskim kao prvim jezikom treba spomenuti da su istraživanja mađarsko-srpskog bilingvizma pokazala obrnutu, interferentnu pojavu – da u impersonalnim rečenicama mađarski učenici često umesto genitiva množine

³ Uz svaki primer u zagradi je naveden prvi jezik studenta.

⁴ U uglastim zagradama, kad je to neophodno i da bi se izbegla dvosmislenost, na osnovu šireg konteksta rekonstruiše se odgovarajući pravilan oblik.

⁵ O egzistencijalnim rečenicama v. Ивић 1981: 22–24.

⁶ U istom tipu rečenice i istoj funkciji u njoj (kod jednog drugog mađarskog studenta rođenog i odraslog u Vojvodini) zabeležena je i pojava lokativa jednine umesto nominativa jednine (*Na levoj strani pored vrata ima STOLU*; v. Babić 2016a: 705).

upotrebljavaju oblik nominativa množine, a pod uticajem prvog jezika (npr. *Na igralištu ima ljuljaške*; up. Burzan 1988: 630, Arsenijević 1990: 48–49 i Арсенијевић 1995: 70).

Pored gornjih 29 primera genitiva u funkciji gramatičkog subjekta, zabeležen je i samo jedan primer genitiva imenice u funkciji tzv. subjekatskog dodatka **atributiva**⁷ – **kao naziv jezera**: *U 11 sati išle smo u jezero BLEDA autobusom* (korejski).

Genitiv umesto subjekatskog nominativa, a uz veznik *nego*, beleži se uz oblike komparativa prideva i priloga: *I moj drugi brat je takođe viši nego MENE* (engleski); *Mama i ja volim da jedemo povrće i voće više nego TATE i SESTRE* (korejski). Ovde se zapravo radi o poredbenoj strukturi koju čine veznik *nego* i oblik nominativa, a koja je nastala redukcijom poredbene klauze s veznikom *nego što*,⁸ sa značenjem poređenja dve pojave po nejednakosti – subjekatski pojam upravne rečenice poredi se sa subjekatskim pojmom redukovane poredbene klauze – u prvom slučaju po osobini, u drugom po načinu ili stepenu vršenja radnje označene rečeničnom predikacijom: *I moj drugi brat je takođe viši nego JA* [*I moj drugi brat je takođe viši nego što sam ja*]; *Mama i ja volim da jedemo povrće i voće više nego TATA i SESTRA* [*Mama i ja volimo da jedemo povrće i voće više nego što vole tata i sestra*].

Sasvim je izvesno da su ove greške nastale ukrštanjem elemenata dveju poredbenih struktura za nejednakost koje alterniraju kao dopuna komparativa prideva i koje se uče na nižem početnom nivou, radi se o konstrukcijama *nego* + Nom⁹ i *od Gen* (komparativni genitiv). U prvoj od njih, umesto nominativa uz veznik *nego* upotrebljen je oblik genitiva.¹⁰

Sve skupa, subjekatski nominativ zamenjen je oblicima slobodnog genitiva **36 puta**. Očigledan je uticaj padeža lokalizatora (genitiva) na padež objekta lokalizacije (nominativ), zabeležen u 14 primera. Samo u jednom slučaju nemoguće je odrediti da li zabeleženi oblik genitiva predstavlja jedninu ili množinu jer se dve forme međusobno razlikuju samo po posleakcenatskom kvantitetu, koji se u pisanju ne beleži. Isto tako ni kontekst ne razrešava dilemu jer se uz broj *jedan*, kao i sve višestruke brojeve koji se završavaju na *jedan*, koristi nominativ jednine: *To je 251 DINARA* (korejski).

2.2. Zamena apelativnog nominativa

Pojava genitiva zabeležena je i umesto nominativa u funkciji apelativa, tj. osnovnog oblika imeničke reči van sintaksičke strukture, a u svojstvu klasifikativa – „лексеме за именовање класа предметних и живих ентитета реалног света и апстрактних појмова” (Антонић 2007а: 103). Ova zamena je neobična već sama po sebi, a neobične su i situacije u kojima je ostvarena. Greške se u najvećem broju slučajeva (14 od ukupno 15) javljaju u dijalozima, tačnije prilikom imenovanja učesnika u njima (radi se o imenicama: *prodavac* (8 primera), *mušterija* (2), *dete*, *prijatelj*, *roditelj* i *suprug*). Po svemu sudeći, studenti su genitivni oblik prepisali iz uputstva koje neposredno prethodi, takođe u pisanoj formi, izradi zadatka (*Sastavite dijalog između mušterije i prodavca na pijaci*, na primer, ili *Potražite savet od prijatelja, supruga, roditelja, pa i od deteta u Naučimo srpski – Let's Learn Serbian 1: 152*), ne razmišljajući pri tom da nam za imenovanje lica, predmeta ili pojava služi samo osnovni oblik

⁷ V. Антонић 2007а: 104.

⁸ O nominativu kao reprezentantu gramatičkog subjekta razvijene poredbene klauze up. Антонић 2007а: 108.

⁹ U ovom slučaju nominativ, jer se radi o subjekatskom pojmu redukovane klauze. Padežni oblik uz veznik *nego* zapravo je uslovljen padežnim oblikom dopune glagola, odn. komparativa prideva u kopulativnom predikatu u redukovanoj poredbenoj rečenici, pa su tako mogući i svi zavisni padeži: *Boji se mene više nego tebe* (Gen), *Meni pruža više nego tebi*; *Bolja je prema meni nego prema tebi* (Dat), *Njega volim više nego tebe* (Ak), *S tobom se svađa više nego sa mnom* (Instr), *Više radim u školi nego u redakciji* (Lok).

¹⁰ Konstrukcija *nego* + Gen, nastala na isti način, zabeležena je i uz oblik superlativa prideva u semantičkom jezgri kopulativnog predikata: *Moja mama će biti medicinska sestra, i ona je najmirnija NEGO NAS* (engleski). Navedena struktura upotrebljena je umesto genitiva lične zamenice s predlogom *od* i obaveznim determinatorom u formi univerzalnog kvantifikatora: *Ona je najmirnija OD SVIH NAS*. Cela konstrukcija (koja se ne obrađuje na početnom nivou) ima značenje izdvajanja – na osnovu osobine – jedne pojave iz mnoštva istovrsnih pojava (up. ablativni genitiv u Антонић 2005: 138).

imenice a ne genitiv. Ovakve greške nastaju, najverovatnije, usled nepažnje, brzopletosti, možda i umora. U prilog tome ide podatak da je svaki od studenata grešio u samo jednom svom pismenom sastavu, kao i da su dva korejska studenta zajedno napravila više od polovine grešaka – ukupno devet:

DETETA: Mama, nemoj da ideš. (korejski); *RODITELJA: Mi uvek poštujemo tvoju odluku.* (korejski)

Jedna greška beleži se i u sintagmi s predlogom *od*, koja u potpisu na kraju pisma nema sintaksičku funkciju, kao ni prethodno spomenuta imena učesnika u dijalogu. Vrlo je verovatno da je i ova sintagma odnekud prepisana, ili ranije memorisana – možda iz sličnog pisma (npr. *Puno pozdrava od...*):

OD TVOJE SLATKE PRIJATELJICE [Tvoja slatka prijateljica] (korejski)

2.3. Zamena predikatskog nominativa

Samo jednom, u radu korejskog studenta, zabeležen je genitiv umesto nominativa u sastavu kopalativnog predikata, u funkciji semantičkog jezgra: *Busan je drugi VELIKOG GRADA u Koreji* [drugi veliki grad = drugi grad po veličini] (korejski).

Ukupno **52 puta** genitiv je upotrebljen umesto tri tipa nominativa, koja se uče od prve lekcije početnog nižeg nivoa – subjekatskog (36 grešaka), apelativnog (15) i predikatskog (1). Pomalo iznenađuju ove brojke, odn. nesrazmeran odnos grešaka gledano po tipovima osnovnog padežnog oblika – samo jedna greška u predikatskom prema 51 u subjekatskom i apelativnom nominativu. Opisane greške načinio je **31 student**, kojem je prvi jezik jedan od sledećih **jedanaest**: beloruski (1 student), češki (1), engleski (4), finski (1), grčki (1), hindi (1), japanski (1), korejski (12), mađarski (5), portugalski (3) ili tajski (1).

3. GENITIV UMEŠTO DATIVA

3.1. Zamena spacijalnog (prostornog) direktivnog dativa (ili dativa pravca)¹¹

Za sve primere zamene slobodnog dativa u funkciji spacijalnog determinatora može se reći da su sasvim specifični. U svim rečenicama u funkciji lokalizatora–cilja javlja se jedna ista leksema (*kuća*) u gotovo samo jednoj predložko-padežnoj konstrukciji – u genitivu s predlogom *kod* (*kod kuće*), uz glagole kretanja: *vratiti se* (5 primera), *ići* (2), *doći*, i samo jednom u genitivu s predlogom *do* uz prelazni glagol *odnositi*: *Vratitiću se kod KUĆE, ja i Jelena ćemo praviti večeru* (korejski); *Posle čas ponekad idem kod KUĆE* (španski); *Morala sam da odnosim moje stvari „do KUĆE”* (nemački).

Ove greške i treba i ne treba da iznenađuju istraživača. S jedne strane, prilikom obrade dativa, nastavnim programom Centra, oličenim u nastavnom kompletu *Naučimo srpski – Let's Learn Serbian 1*, nije predviđena obrada leksema *kuća* u funkciji spacijalnog determinatora uz glagole kretanja. Praksa, a i ovi pismeni sastavi studenata, pokazuju da ipak postoji potreba za ovom vrlo frekventnom formom, naročito u opisu svakodnevnih aktivnosti. S druge strane, u nedostatku odgovarajućih sredstava studenti posežu za onim što znaju, pa su u ovom slučaju posegnuli za datom leksemom u formi genitiva s predlogom *kod*. Do ovoga je moglo doći pod uticajem ili spacijalnog adlativnog genitiva s predlogom *kod* kad su u pitanju imenice koje imaju obeležje živo (+) (npr. *Idem kod sestre*), ili spacijalnog genitiva sa značenjem neposredne prostorne lokalizacije (npr. *Bio je kod kuće*; o spacijalnom genitivu v. Антонић 2005: 146–153). Prvi se uči na početnom višem nivou, ali na njegovom samom kraju (u 10. lekciji), nakon spacijalnog dativa, dok se drugi uopšte ne uči na početnim nivoima (up. Babić 2007: 167–168). S obzirom na sve navedeno, studenti su genitiv s predlogom *kod* mogli naučiti ili zahvaljujući dodatnom trudu nastavnika ili u kontaktu sa izvornim govornicima kojima su bili okruženi – verovatno zahvaljuju-

¹¹ O tipovima dativa v. Антонић 2005: 176–195, detaljnije o sintaksi i semantici ovog padeža v. Антонић 2004.

ći i jednom i drugom. I praksa i analizirana građa pokazuju da za obema konstrukcijama, mada nas ovde prvenstveno zanima dativna, postoji potreba i da bi ih trebalo, bez obzira na nastavni program, uvesti u nastavni materijal i posvetiti im ozbiljnu pažnju. Dativna forma lekseme *kuća* morala bi se uvesti istovremeno s uvođenjem glagola kretanja i spacijalnog akuzativa (akuzativa cilja), kao izuzetak, bez mnogo objašnjenja da ne bismo zbunjivali studente.

U vezi sa slobodnim dativom i genitivom s predlogom *kod* kao dopunama glagola kretanja treba se osvrnuti na još jedan primer iz pisane produkcije jednog studenta. Radi se o zameni dve genitivne forme – forme lične zamenice formom lekseme *kuća*: *Moji rođaci dolaze kod KUĆE* (korejski). Ova rečenica ukazuje na još jedan problem u vezi s glagolima kretanja – kada je potrebno da govornik, kao spacijalni determinator uz njih, navede svoj dom. Studente bismo morali uputiti da upotrebe ono što im je najlakše, što je datom trenutku primereno i što možda već znaju, a to je već spominjani genitiv s predlogom *kod* – u ovom slučaju genitiv ličnih zamenica: *Moji rođaci dolaze kod mene*. Mada bi u duhu srpskog jezika bila pre svega rečenica: *Dolaze mi rođaci*, u kojoj enklitički oblik dativa lične zamenice u ovakvom kontekstu pokazuje istovremeno i posesivno i spacijalno direktivno značenje.

Interesantno je i to da se od glagola kretanja javljaju samo navedena tri (*vratiti se, ići, doći*), od prelaznih samo *odnositi*, a da nisu zabeleženi oni glagoli koji su u nastavnom materijalu dati kao reprezentanti dinamičke, odn. statičke direktivnosti (*prići, približavati se, prilaziti*, odn. *okrenuti se*; o tipovima direktivnosti up. Антонић 2005: 190–191 ili Антонић 2004: 88–90).

3.2. Zamena objekatskog dativa (dativa indirektnog objekta)

U korpusu je zabeležena samo jedna zamena dativa indirektnog objekta slobodnim genitivom, u radu mađarskog studenta iz Vojvodine: *Ako ja bih dobila million evra na lutriju KUME bi dam dvehi-ljada evra.* (mađarski)

Pojava genitiva umesto dativa nije tako česta. Svega **10 puta** studenti su pogrešili u glagolskim konstrukcijama koje zahtevaju oblik dativa – spacijalnog (9) i objekatskog (1). Nepoznavanje ovih konstrukcija pokazalo je **osmoro studenata** govornika korejskog (4), mađarskog (2), nemačkog (1) ili španskog (1) kao prvog jezika. Mali broj grešaka u upotrebi dativa, kao i broj njegovih sintaksičko-semantičkih tipova u kojima su greške načinjene (samo dva od ukupno pet, koliko se uči na početnim nivoima) zasigurno ima svoje opravdanje u činjenici da se ovaj padež uvodi kao pretposlednji – nakon nominativa, lokativa, genitiva, akuzativa i instrumentala, a pre vokativa. Zbog čega, u odnosu na prethodno usvojene padeže, za uvežbavanje njegovih oblika, značenja i funkcija ostaje znatno manje vremena.

367

4. GENITIV UMEŠTO AKUZATIVA

Kad su genitiv i akuzativ u pitanju, njihove forme su izjednačene u svim deklinacionim vrstama, što omogućava dvostruku ili čak višestruku interpretaciju. Istina, samo kod imenica muškog roda jednine s obeležjem živo (+) radi se o sinkretizmu unutar jedninske paradigme, u ostalim slučajevima sinkretizovani su oblici jednine i množine (ako zanemarimo prozodijske razlike pošto analiziramo pisanu jezičku produkciju). Stoga imenice muškog roda jednine, sa semantičkim obeležjem živo (+) ne treba očekivati u ovom delu korpusa (*Sedim pored Jovana; Vidim Jovana*). U ostalim slučajevima dilema se razrešava na osnovu šireg konteksta – da li student govori o jednom pojmu ili o većem broju njegovih primeraka. Imenice kod kojih genitiv nije izjednačen sa drugim padežnim oblicima (*časa, dece* i sl.) potvrđuju da studenti zaista posežu za njim u konstrukcijama koje zahtevaju akuzativ, i da je sasvim osnovano dati prednost genitivu u slučaju njegovih oblika izjednačenih s akuzativom.

Kod imenica muškog roda jednine s obeležjem živo (–), i ne samo kod njih, dodatni problem predstavlja činjenica da su i genitiv i akuzativ padeži objekta, i što – formalno gledano – objekatski ge-

nitiv nije nepravilan, ali njega studenti na početnim nivoima ne uče. S druge strane, s njim se mogu sresti u svakodnevnom kontaktu sa izvornim govornicima i tako ga usvojiti (*Nemamo POMFRITA; Želim da jedem TORTE; Pili smo TURSKE KAFE*). Da li ga onda okvalifikovati kao grešku ili ne?

4.1. Zamena objekatskog akuzativa¹²

4.1.1. Akuzativ direktnog objekta – bespredložnog

U građi je zabeleženo 20 prelaznih jednorekcijskih glagola različite semantike, a među njima posebnu pažnju zaslužuje glagol *imati* – kao najfrekventnija glagolska leksema u ovom delu korpusa, ali i zbog svoje semantike ostvarene u analiziranim primerima. U 17 rečenica beleži se šest njegovih značenja, sva su obuhvaćena nastavnim programom za početne nivoe:

a) **‘biti u kakvom odnosu s kim’**¹³ – kako se uz glagol *imati* s ovim značenjem kao objekatska dopuna može pojaviti samo imenica sa semantičkim obeležjem živo (+), i kako su kod imenica muškog roda s ovim obeležjem morfološki sinkretizovani oblici genitiva i akuzativa jednine, onda ovde imenice muškog roda u jednini ne treba ni očekivati. Sve i da su studenti, možda, smatrali da je genitiv forma objekatske dopune, a ne akuzativ, morfološki gledano – takvu grešku ne možemo otkriti jer je u njihovim rečenicama prisutan sasvim pravilan oblik (*Imam brata*). Od ostalih leksema, ženskog ili muškog roda na -a, kojima imenujemo članove porodice, supružnike, partnere ili prijatelje, a koje studenti uče na početnim nivoima (*mama, tata, sestra, baba, deda, žena, devojka, prijateljica, komšija*), u primerima se pet puta javljaju nepravilni, genitivni oblici samo jedne imenice – imenice *sestra*: *I još imam jednu SESTRE*. (mađarski)

b) **‘posedovati neku osobinu, odlikovati se čim’**, i pet grešaka uz ovo značenje. U obliku genitiva u funkciji direktnog objekta pojavljuju se samo dve imenice – *kosa* i *osmeh*: *On je visok, ima CRNE KRATKE KOSE, ali je malo ćelav*. (portugalski)

368

c) **‘posedovati, sadržavati, raspolagati čime’**, i tri greške uz njega. U objekatskoj dopuni pojavljuju se imenice *soba, voda*, i jedna stranog porekla, *atika*, koja se ne uči na početnim nivoima, pa se postavlja pitanje da li student uopšte zna kako glasi njen adaptirani oblik u srpskom jeziku, i kojeg je roda (u engleskom, koji mu je prvi, ova reč glasi *attic*): *Imamo dve spaće sobe, DNEOVNE SOBE i dve kupatilo*. (engleski)

d) **‘biti pred čim što sledi, što treba da se dogodi ili uradi’** – uz glagol s ovim značenjem javljaju se dve greške u objektu, u oba slučaja upotrebljena je imenica *čas* – jednom u jednini i jednom u množini, mada se u oba primera radi o značenju množine: *Imam ČASA iz srpskog jezika*. (mađarski)

e) **‘nuditi na prodaju’**, i – strogo formalno gledano – jedna greška uz njega: *Ali nemamo POMFRITA* (španski). Ako znamo da slobodni genitiv uz glagole *imati / nemati* u funkciji direktnog objekta studenti ne uče na početnim nivoima, onda ovu formu objekta možemo okarakterisati kao nepravilnu. Ali ovaj tip genitiva vrlo je čest u razgovornom jeziku i studenti su ga, budući u prirodnom okruženju, mogli čuti i zapamtiti, pogotovo kad je u pitanju hrana, kao neizbežan deo svakodnevice svakog čoveka.¹⁴

f) **‘biti određene starosti’** – zabeležen je samo jedan genitivni oblik, imenice *godina*: *Ima dvadeset yedan GODINE* (engleski).

Pored najčešće upotrebljenog glagola *imati* (17 primera), u funkciji predikata prisutni su i prelazni glagoli *jesti, voleti, želeti* (po 4 greške uz njih), *naručiti* (3), *posetiti, promeniti, tražiti* (po 2), dok su ostali glagoli nepravilnim oblikom objekta dopunjeni samo jednom: *dobiti, držati, ispraviti, običi, od-*

¹² O tipovima akuzativa v. Анто́нић 2005: 195–236.

¹³ Definicije značenja date prema RMS.

¹⁴ Ostaje pitanje da li su objekatski genitiv zaista razumeli i usvojili na sluh. Ako jesu, zašto onda u genitivu koriste i one imenice koje zbog svoje semantike funkciju direktnog objekta ne mogu ispuniti u toj formi već samo u formi akuzativa (*slušati muzike, voleti komšinice* i sl.)?

braniti, piti, provoditi, slušati, studirati, vežbati, videti i zaboraviti: On ne jede BRZE HRANE¹⁵ (engleski); Ja želim krim BOJE (korejski); Oni vole KOREJE (korejski); Mogu li da promenim KOREJSKOG WONA? (korejski)

Osim glagola *držati* (u idiomatizovanoj strukturi¹⁶ *držati dijete*) i *vežbati*, svi ostali prelazni glagoli, u ovom delu korpusa zabeleženi samo jednom, uče se na početnim nivoima¹⁷ – *dobiti, ispraviti, običi, odbraniti, piti, posetiti, provoditi, slušati, studirati, videti, i zaboraviti: Ona jede malo zbog druži DIJETE (korejski); U nedelju posetila sam MOJE PRIJATELJICE OLJE (španski); Ali kada moja devojka bi isto bila tamo – moram da odbranim NJE (poljski); Dopada mi se da provodim VREMENA u mojoj sobi (korejski).*

I ovde je u poslednjem primeru oblik genitiva, po svemu sudeći, zapamćen ili prepisan iz pitanja u zadatku koji je studentima bio postavljen: *U kojoj prostoriji u Vašem stanu provodite najviše vremena?* (*Naučimo srpski – Let's Learn Serbian 1*, 82). Izostavljanje priloga za količinu iz ove rečenične konstrukcije povlači za sobom promenu i oblika i funkcije imenice *vreme* – čiji je genitivni oblik (*vremena*) u priloškoj partitivnoj sintagmi, budući u funkciji partitivne dopune, uslovljen prilogom (*najviše vremena*). Ispuštanjem priloga imenica ostvaruje neposredan odnos s glagolom *provoditi* i dobija funkciju njegovog direktnog objekta, koji iskazujemo slobodnim akuzativom (*provoditi vreme*).¹⁸

Kao i ranije, kod zamene subjekatskog nominativa, i ovde je zabeležen genitiv uz veznik *nego* i uz komparativni oblik priloga *više*, koji determiniše glagol *voleti*: *Tata i sestra više vole da jedu meso nego POVRĆA i VOĆA (korejski)*. Opet se radi o poredbenoj strukturi koju čine veznik *nego* i – ovaj put – oblik akuzativa, koja je nastala redukcijom poredbene klauze s veznikom *nego što*, sa značenjem poredjenja dve pojave po nejednakosti – predikacija upravne rečenice poredi se s identičnom predikacijom poredbene klauze po stepenu vršenja (do redukcije i dolazi da bi se izbeglo ponavljanje iste glagolske lekseme), pri tom razliku među njima uslovljavaju objekatski pojmovi obuhvaćeni datim radnjama: *Tata i sestra više vole da jedu meso nego POVRĆA i VOĆA* [Tata i sestra više vole da jedu meso *nego što vole da jedu povrće i voće*].

Kako se na početnom nižem nivou uvodi komparativ prideva (i nekih priloga) i dve poredbene strukture za nejednakost kao njegova dopuna (*nego* + Nom¹⁹ i *od Gen*), greška je mogla nastati ukrštanjem strukturnih elemenata navedenih konstrukcija tako što je uz veznik *nego* upotrebljen oblik genitiva – dakle, upotrebom onoga što je studentu poznato. Po svemu sudeći, studenti na ovom nivou nisu sposobni da samostalno prepoznaju redukovanu poredbenu klauzu, sintaksičke funkcije u njoj i njihove morfološke oblike, i da na osnovu toga izaberu padežni oblik svojstven određenoj funkciji – u ovom slučaju akuzativ kao padež direktnog objekta uz prelazni glagol *voleti*.

Akuzativ direktnog bespredložkog objekta ostvaruje se kao slobodna padežna forma i u najvećem broju slučajeva zamenjen je slobodnim genitivom. U samo dve rečenice uz genitiv je upotrebljen pred-

¹⁵ Genitiv u ovom primeru mogao bi poticati iz sintagme *u prodavnici brze hrane*, koja se uvodi na početnom nižem nivou, u 3. lekciji. Ako je tako, onda nam navedeni primer pokazuje da određene lekseme studenti memorišu u zatečenom padežnom obliku i o njima više ne razmišljaju kao o promenljivim rečima, već memorisani oblik automatski koriste u narednim prilikama (sličnu pojavu imali smo ranije kod apelativnog nominativa, v. 2.2).

¹⁶ Idiomatizovana struktura predstavlja „различите видове 'везаних' реченичних структура које се, по правилу, одликују и врло уским лексичким избором” (Антонић 2007а: 111).

¹⁷ Up. s popisom u Babić 2011.

¹⁸ Problemi u upotrebi imenice *vreme* javljaju se i uz glagol *imati / nemati*, u funkciji njegove objekatske dopune – koja može imati formu genitiva – slobodnog ili sa determinatorom: *imati (slobodnog) vremena*. Nastavnim programom nije predviđena obrada objekatskog genitiva, ali se ova rečenična konstrukcija (*imam / nemam vremena*) ipak pojavljuje u nastavnom materijalu. Samim tim nije predviđeno ni zadržavanje na strukturnom liku genitiva imenice *vreme* i restrikciji pridevskih reči u funkciji determinatora – radi se o tome da je ova imenica spojiva samo s jednim pridevom (*slobodno*) – pa studenti, ne znajući za ovo ograničenje i polazeći od onoga što žele da iskažu, koriste i neke druge prideve: *Meni je važno da imam privatna VREMENA u noći* [da noću imam vremena za sebe] (korejski).

¹⁹ Započinje se s nominativom, i on je najčešći, ali mogući su i ostali padežni oblici. Up. napomenu 9.

log *oko*, odn. od: *Sledeći dan, obišla sam OKO ZAGREBA* [obišla sam Zagreb] (korejski); *Zaborario sam OD RUČKA* [zaboravio sam ručak] (portugalski).

4.1.2. Akuzativ indirektnog objekta (objekta namene)

Genitiv umesto akuzativa u poziciji druge dopune javlja se uz dva prelazna glagola: *kupiti* i *promeniti*. U oba slučaja uz genitiv je upotrebljen predlog karakterističan za akuzativ objekta namene – predlog *za*. S tim što bi u drugom primeru, čini mi se, uz akuzativ bio običniji predlog *u*: *Treba mi da kupim poklon za MOJE DEVOJKE*²⁰ (engleski); *Želim da promenim 1000 dinara za EVRA* [u evre] (korejski).

Sve skupa, objekatska dopuna je **53 puta** iskazana genitivom uz glagole koji u toj poziciji zahtevaju akuzativ. Kao što je pokazano, daleko su brojnije greške u iskazivanju direktnog bespredložskog objekta (51 primer) nego one u poziciji indirektnog objekta (2). Najčešće su ostvarene uz glagole *imati* (17 primera), *jesti*, *voleti*, *želiti* (po 4 greške uz svaki), *naručiti* (3), *posetiti*, *promeniti*, *tražiti* (po 2).

4.2. Zamena spacijalnog (prostornog) akuzativa

Oblici genitiva umesto spacijalnog akuzativa zabeleženi su **osam puta**, prevashodno uz neprelazne glagole kretanja: *ići*, *polaziti*, *vratiti se*, *zakasniti*, i uz prelazne glagole vizuelne percepcije: *videti* i *gledati*. U funkciji spacijalnog determinatora upotrebljene su imeničke lekseme: *čas* i *prozor* (po dva puta), *fakultet*, *planina*, *škola* i *Štuttgart*. Iako su primeri malobrojni da bi se izvodile neke pravilnosti, greške su ipak najčešće uz glagol *ići* (tri primera, od ukupno osam). Ostali glagoli zabeleženi su samo jednom: *Posle malog odmora idem na druga ČASA* (korejski); *I išli smo na PLANINE* (korejski).

Spacijalni akuzativ, koji se inače ostvaruje kao predložko-padežna konstrukcija, ovde je zamenjen predložkim genitivom, ali osim u prethodna dva primera, u gotovo svim ostalim slučajevima, pored pogrešnog padežnog oblika, izabran je i pogrešan predlog – uglavnom onaj koji se ne kombinuje s akuzativom nego s genitivom: *od*, *iz*, *preko*, i akuzativni predlog *za*:

– *od* umesto *na*: *Morala sam da pišem mnogo majlove i zato sam zakasnila od ČASA srpskog jezika* [na čas] (mađarski)

– *iz* i *preko* umesto *kroz*:²¹ *Iz PROZORA vidimo na ulaz u studentski dom* [kroz prozor] (češki); *Preko velik PROZORA vi ćete gledati prizor takođe* [kroz velik prozor] (korejski)

– *za* umesto *u*: *Idem u Novi Sad za letnja ŠKOLE* [u letnju školu] (nemački)

Samo u jednom slučaju došlo je do zamene predložskog akuzativa slobodnim genitivom: *Tuširao sam onda polazio FAKULTETA* [pošao na fakultet] (korejski).

Poseban problem u identifikaciji grešaka predstavljaju primeri u kojima je, uz glagole kretanja, upotrebljen genitiv s predlogom *do*: *Voz je kasnio oko 2 sati, onda mi smo otišli iz Sarajeva kasno do MOSTARA* (korejski); *Do SARAJEVA smo došli u subotu posle podne* [u Sarajevo] (poljski). Postoje razlozi da se ova konstrukcija (*do* Gen) samo uslovno smatra greškom, kao što postoje i razlozi da se ne čini tako. Naime, s jedne strane, u standardnom srpskom jeziku postoje dve predložko-padežne konstrukcije istog značenja koje bi se u navedenom kontekstu mogle upotrebiti sasvim ravnopravno. Radi se o genitivu s predlogom *do* i akuzativu s predlogom *u*, obe konstrukcije označavaju približavanje lokalizatoru s podatkom o dosezanju cilja (adlativnost, ciljnost, up. Антонић 2005: 152, 213): *Mi smo otišli iz Sarajeva kasno u Mostar*; *U Sarajevo smo došli u subotu posle podne*.²² S druge strane, u ovoj analizi neravnopravnim ih čini činjenica da se na početnom višem nivou za iskazivanje adlativnosti uvodi samo navedena akuzativna konstrukcija, dok se genitivna uvodi na samom kraju kursa, u poslednjoj

²⁰ Iz šireg konteksta je jasno da je u pitanju samo jedna devojka.

²¹ Akuzativ s predlogom *kroz* na početnim nivoima se ne uči, pa je sasvim razumljivo što studenti ne poznaju ovu konstrukciju.

²² Budući da su Mostar i Sarajevo bili određena putovanja, možda bi akuzativ bio i običniji.

lekciji, ali sa nešto širim značenjem: „конструкција с предлогом ДО поред значења адлативности / циљности поседује и семантичко обележје темпорално-квантификативног типа – наиме носи податак о ограниченом, по правилу кратком, задржавању / боравку агенса у сфери локализатора” (Антонић 2005: 152, up. i Антонић 2007б: 36). Uz to, uvodi se u opoziciji s adlativnim genitivom s predlogom *kod*, odn. adlativnim akuzativom s predlogom *u* (npr. *Otišli su do stare gospođe : Otišli su kod stare gospođe, Idem u apoteku : Idem do apoteke (Naučimo srpski – Let’s Learn Serbian 1, 151)*). Stoga bi se u datom trenutku – prilikom opisa putovanja (7. lekcija) – od studenata mogla očekivati samo upotreba akuzativa s predlogom *u/na*. A zabeleženu genitivnu konstrukciju studenti su mogli čuti od izvornih govornika i tako je usvojiti. Na osnovu svega rečenog, gornji primeri genitiva s predlogom *do* ipak neće biti uvršteni u greške.

U jednom primeru ostvarena je pogrešna kombinacija ablativno-adlativnih predloga – predlogu *iz* pridružen je predlog *od*, što nije odlika standardnog srpskog jezika niti je svojstveno izvornim govornicima, pa se ne može opravdati ni njihovim uticajem: *Zato što treba da ide i vrati vozom svaki dan iz Manhajma do ŠTUTGARTA* (nemački).

4.3. Zamena temporalnog (vremenskog) akuzativa

Oblici akuzativa **osam puta** su zamenjeni oblicima genitiva u funkciji temporalnog determinatora rečenične predikacije, uz glagole *biti, ići (ići spavati), igrati se, jesti, odmarati se, otići, ručati i završiti se*. Od imenica, u funkciji determinatora javljaju se: *sat* (6 primera), *desert* i *vreme*. U konstrukciji s genitivom upotrebljeni su oni predlozi koji se kombinuju s temporalnim akuzativom – *u, za*: *Nadam se da ćeš otići tamo u pravo VREMENA* (korejski); *Za DEZERTA želim da jedem pita od jebuke* (korejski).

Problem, međutim, predstavljaju predložko-padežne konstrukcije koje u svom sastavu imaju predlog *od, do* ili *pre* – predloge koje studenti uče kao elemente temporalnog genitiva (u 4. lekciji nižeg početnog nivoa, v. *Naučimo srpski – Let’s Learn Serbian 1*, 48),²³ – *od* i *do* uz paukalne i partitivne (priloške i brojne) sintagme (*Od koliko do koliko sati...? – Od 4 sata do 10 sati...*, na primer), a predlog *pre* uz imenice (*pre doručka, pre ručka*). Pored toga, studenti uče i da je broj *jedan* promenljiva reč. A nastavni materijal ne posvećuje pažnju činjenici da je, u ovakvim konstrukcijama, broj *jedan* uz mernu jedinicu *sat* izuzetak – da takva sinagma ne dobija oblik genitiva (kao neka druga, npr. *od / do / pre prošlog ponedeljka, od / do / pre 15. oktobra*), već akuzativa jednine i pored toga što je spojena s predlogom *od, do* ili *pre* (*od / do / pre jedan sat*).²⁴ Tako uz broj *jedan* i navedene predloge u studentskim radovima beležimo oblike genitiva jednine i množine imenice *sat*, pa čak i uopštavanje imeničkog genitivnog nastavka *-a* za oblik broja *jedan*: *U 10 ićiću peške na fakultet na čas srpskog jezika i biću tamo do 1 SATI* (mađarski); *I obično od jedna SATA igram se na komputeri* (korejski); *Nikad ne idem da spavam pre 1 SATI* (mađarski); *Taj čas će završiti oko jedan SATI*²⁵ (korejski).

U ovim konstrukcijama pretežniji je, čini mi se, predlog nego broj *jedan*, pa tako predlog za sobom povlači oblik genitiva merne jedinice *sat* umesto da broj *jedan* nametne oblik morfološki jednak nominativu – a to je akuzativ (za koji studenti ne mogu znati da nije nominativ). Druga okolnost koja ne ide na ruku studentima jeste daleko veća učestalost pojavljivanja i upotrebe genitivnih oblika *sata, sati* u odnosu na nominativ, odn. akuzativ jednine *sat*. Zbog svega toga studentima bi trebalo skrenuti pažnju na ove konstrukcije i pripremiti dodatni materijal za njihovo bolje razumevanje i uvežbavanje.

Kako su predlozi *do* i *oko* uz mernu jedinicu *sat* (i ne samo uz nju) zapravo strukturni elementi akuzativne brojne sintagme (up. Антонић 2007б: 40–41 i Антонић 2008: 167), tako se analogno tome i predlog *od*, odn. *pre* može smatrati njenim strukturnim elementom (npr. *Čekam te od jedan sat* [od

²³ Prethodno, u 3. lekciji, uče i genitiv materije s predlogom *od* (*Naučimo srpski – Let’s Learn Serbian 1*, 41).

²⁴ O predlogu *do* kao strukturnom elementu akuzativa v. u Антонић 2007б: 40–41.

²⁵ Ovde je greška ostvarena izborom množinskog oblika imenice, pre svega, jer je genitivna sintagma s brojem *jedan* i predlogom *oko* sasvim pravilna, ali u savremenom standardnom jeziku ipak retka (Stići ću *OKO jednog sata*, up. Антонић 2008: 167).

13.00 časova]; *Nemamo struje od jedan sat* [od 13.00 časova]; *Nikad ne ručamo pre jedan sat* [pre 13.00 časova]).

U jednom slučaju genitiv zamenjuje akuzativ i u funkciji temporalnog kvantifikativnog determinatora rečenične predikacije: *Posle ručka se uvek odmaram jedan SATA ili duži* (španski).

4.4. Zamena kvantifikativnog akuzativa

Akuzativ u funkciji kvantifikativnog determinatora dva puta je zamenjen genitivom, ali je nemoguće utvrditi da li se radi o jednini ili o množini jer se dva genitivna oblika brojne imenice *milion* međusobno razlikuju samo po posleakcenatskoj dužini. Oba primera zabeležena su u jednom istom, zamišljenom dijalogu u pošti, uz neprelazni glagol *koštati*, koji je napisao student govornik arapskog jezika: *Onda košta MILIONA dinara* (arapski).

Na početnom nižem nivou uči se kvantifikativni akuzativ imenice u svojstvu leksičkog partikularizatora s partitivnim genitivom (npr. *Treba da kupim kilogram krompira i flašu vode*, i sl.), ali se pažnja ne posvećuje brojnim imenicama u svojstvu numeričkog kvantifikatora iako se uče paukalne i partitivne sintagme. Zanimljivo je činjenica da je osim ovih sintagmi (za iskazivanje količine, vrednosti, cene) moguća i sintagma s brojem *jedan* (ekspliciranim ili impliciranim) – koja se onda ostvaruje u formi akuzativa.²⁶ Zbog toga bi, uz navedene sintagme, posebnu pažnju trebalo posvetiti i kvantifikativnom akuzativu brojnih imenica *milion*, *hiljada*, *stotina* i sl.

4.5. Zamena predikatskog akuzativa

Sintaksički gledano, u sledećim primerima u pitanju je zamena predikatskog akuzativa jer se pogrešan oblik genitiva javlja u sastavu kopulativnog predikata, tj. u funkciji semantičkog jezgra uz kopulu: *Više mi se sviđa kuhinja, jer spavaća soba je samo za DEČE*²⁷ [za decu] (grčki); *Spavaća soba ima samo jedan sto ko je samo za DEČE* [za decu] (grčki). S druge strane, semantički gledano, radi se o značenju namene: *soba je opremljena za decu*, *sto je napravljen za decu*. Obe greške načinio je student iz Grčke u jednom istom sastavu.

4.6. Zamena intencionalnog (namernog) akuzativa oblikom genitiva u konstrukciji s pogrešnim predlogom *za* zabeležena je samo jednom, u radu jednog korejskog studenta, uz glagol *ići*: *Za RUČKA, ja ću ići u Caribik* [na ručak = da bih ručao] (korejski).

U korpusu su zabeležena ukupno **74 primera** upotrebe genitiva umesto akuzativa – objekatskog (53 primera), spacijalnog i temporalnog (po 8), kvantifikativnog i predikatskog (po 2), i intencionalnog (1). Od ovih tipova, nastavnim programom za početne nivoe nije predviđeno usvajanje samo intencionalnog akuzativa, kvantifikativni se uvodi, ali se – u okviru njega – pažnja ne posvećuje brojnim imenicama *milion*, *hiljada*, *stotina*. Najčešće su zamene uz glagole *imati* (17 primera), *ići* i *jesti* (po 5), *voleti*, *želeći* (po 4 greške), *naručiti* (3), *posetiti*, *promeniti*, *tražiti* i *videti* (po 2). Analizirane greške je načinilo **43-oje studenata**, kojima je prvi jezik jedan od sledećih **jedanaest**: arapski (1 student), češki (1), engleski (4), grčki (1), italijanski (1), korejski (17), mađarski (5 – Vojvodina, 1 – Mađarska), nemački (2), poljski (5), portugalski (2) ili španski (3).

²⁶ Up. tačku 4.3.

²⁷ Uz fonološku grešku *c : é*.

5. GENITIV UMEŠTO VOKATIVA

Zamena vokativa genitivom u studentskim pismenim sastavima ostvarena je svega dva puta – u radu jednog korejskog i jednog američkog studenta kojem je prvi jezik engleski. Pogrešno su upotrebljene zajedničke imenice *sestra* i *prodavac*: *SESTRE! Šta želite?* (korejski); *Hajde PRODAVACA, Daj me Jagode!* (engleski). Iako u prvom primeru oblik *sestre* može predstavljati i nominativ, akuzativ ili vokativ množine ženskog roda, pogotovo zbog množinskog oblika glagola u nastavku, iz šireg konteksta je jasno da se govornik obraća samo jednoj sestri, pa je prednost data genitivu jednine.

Mali broj načinjenih grešaka ima svoje opravdanje u činjenici da, pre nego što su pisani ovi sastavi, studenti nisu učili pravila građenja i upotrebe vokativa, pa se od njih nije ni zahtevalo da pokažu da li su i u kojoj meri savladali ta pravila.

6. GENITIV UMEŠTO INSTRUMENTALA

6.1. Zamena socijativnog instrumental²⁸ genitivom zabeležena je svega dva puta, u radu jednog mađarskog i jednog korejskog studenta: *Jako voli da se druži sa PRIJATELJA* (mađarski); *Možeš li da ideš na pijaca sa MENE?* (korejski)

Greška je ostvarena uz glagole *družiti se* i *ići*. U prvom slučaju radi se o podtipu instrumental partnerstva (socijativ neposrednog tipa), u drugom o podtipu instrumental društva (socijativ posrednog tipa; v. Антонић 2005: 264, 268). Iako studenti ranije nisu učili instrumental, ipak su upotrebili odgovarajući predlog – onaj koji iskazuje socijativni odnos i koji se kombinuje s njim (*sa*).

6.2. Zamena temporalnog (vremenskog) instrumental

Instrumental sa značenjem odmeravanja učestalosti pojavljivanja u vremenu, ili temporalne frekvencije, zamenjen je genitivom u samo jednoj rečenici korejskog studenta: *Imao sam čas pre podne i posle podne svaki dan bez SUBOTE i NEDELJE* [osim subotom i nedeljom] (korejski).

Ovde je umesto instrumentalne konstrukcije s predlogom *osim*, koja ima značenje izuzimanja jedne pojave iz mnoštva ostalih istovrsnih pojava (up. eksceptivni genitiv u Антонић 2005: 172–173), upotrebljena genitivna konstrukcija s predlogom *bez*, koja iskazuje nekoliko značenja (i funkcija) ali ne i eksceptivno. Iako se ni jedna ni druga struktura ne uvode na početnim nivoima (temporalni instrumental se uči, ali ne u kombinaciji s predlogom *osim*, dok se genitiv s predlogom *bez* sporadično pojavljuje u zadacima a da prethodno nije obrađen), mislim da je ovaj korejski student pre imao prilike da se sretne s genitivnom nego s instrumentalnom konstrukcijom – bilo u kontaktu sa izvornim govornicima bilo na kursu srpskog jezika koji je ranije pohađao u svojoj zemlji. Pa otuda ona u njegovom sastavu.

6.3. Zamena spacijalnog (prostornog) instrumental spacijalnim genitivom s predlogom *kod*, uz glagol *sedeti*, ostvarena je samo jednom, u sastavu jednog američkog studenta s engleskim kao prvim jezikom: *Ona sedi kod STOLA* [za stolom] (engleski). Interesantno je da je umesto jedne predložko-padežne konstrukcije koju studenti ne uče na početnim nivoima (*za stolom*) upotrebljena druga konstrukcija koju takođe ne uče (*kod stola*).

6.4. Zamena predikatskog instrumental

Genitiv umesto instrumental u funkciji semantičke dopune uz semikopulativni fazni glagol *počet* zabeležen je samo jednom, u pismenom sastavu jedne Brazilke, s portugalskim kao prvim jezikom: *Ja sam počela sa srpski jezik ČASOVA*. [Ja sam počela sa časovima srpskog jezika] (portugalski).

²⁸ O tipovima instrumental v. Антонић 2005: 236–272.

Sve skupa, **šest puta** je genitiv upotrebljen umesto četiri tipa instrumental: socijativnog (koji je predviđen za učenje), temporalnog i spacijalnog (takođe predviđenih za učenje, ali ne s predlogom *osim*, odn. *za*), i predikatskog (koji se ne uvodi). Sve greške nastale su pre nego što je instrumental uveden u nastavnom procesu. Uz to, studenti su upotrebili one genitivne konstrukcije koje se takođe ne uvode na ovim nivoima (*kod stola*, *bez subote i nedelje*). Analizirani primeri pokazuju da studenti, ne poznajući sredstva koja odgovaraju datom kontekstu, posežu za onim što znaju od ranije. **Šest grešaka** je načinilo **petoro studenata**, izvornih govornika jednog od **četiri jezika**: engleskog (1 student), korejskog (2), mađarskog (1 – Vojvodina) ili portugalskog (1).

7. GENITIV UMEŠTO LOKATIVA

7.1. Zamena spacijalnog (prostornog) lokativa²⁹

Genitiv zamenjuje lokativ u funkciji spacijalnog determinatora uglavnom uz one glagole uz koje je lokalizator obavezan (*nalaziti se*, impersonalno *ima*), sporadično i uz one uz koje nije obavezan (*upoznati*, *učiti*). Budući da se i spacijalni genitiv i lokativ uopšte uvek ostvaruju u predložko-padežnoj konstrukciji, pažnja je posvećena i predlozima zabeleženim uz genitiv, pa među greškama uočavamo nekoliko podvrsta:

7.1.1.a.1. Predložki genitiv s odgovarajućim, lokativnim predlogom *u/na* upotrebljen je uz glagole *nalaziti se* (4 puta), impersonalno *ima* (3), kopulativno *jesam* (2), *glumiti*, *učiti* i *upoznati*. Među imenicama u pogrešnom obliku genitiva češće su one koje označavaju prostorije, njihove delove i nameštaj: *Na STOLA se nalazi knjige* (hindi); *Hollywood je nudio ga da glumi u neki FILMOVA* (nemački); *I ima prozor na PLAFONA* (korejski).

7.1.1.a.2. Oblik genitiva kombinovan je s lokativnim predlogom *u*, koji se ne kombinuje s upotrebljenom imenicom *strana*. Dva puta uz impersonalno *ima* i jednom uz *jesam* ('nalaziti se'). U sva tri slučaja upotrebljen je i obavezni determinator uz imenicu: *One su u drugi STRANE* [na drugoj strani] (portugalski); *U severnoj STRANE ima planini* (mađarski).

7.1.1.b. Osim lokativnih predloga, u pismenim sastavima studenata zabeleženi su i genitivni predlozi *iznad* (3 primera) i *preko*. Genitivne konstrukcije se javljaju uz glagole *jesam* ('nalaziti se', 2 primera), *naći* i *nalaziti se*: *Iznad RADNOG STOLA se nalaze kompjuter, miš, tastatura, papiri i knjige* [na radnom stolu] (portugalski); *Čitam neku oglasu, naćim rečenimi preko REČNISA i onda tuširam se* [nađem reči u rečniku] (korejski).

7.1.2. Samo jednom upotrebljen je bespredložki genitiv u radu jednog korejskog studenta: *Ona i ja smo ISTA KATEDRA* [na istoj katedri] (korejski).

Sve skupa, genitiv je **24 puta** upotrebljen umesto lokativa u funkciji spacijalnog determinatora, najčešće uz glagole: *nalaziti se* (6 puta), impersonalno *ima* (5), *jesam* ('nalaziti se', 2) i kopulativno *jesam* (2), kao i uz oblike prideva u funkciji semantičkog jezgra kopulativnog predikata (4).

7.2. Zamena kvalifikativnog lokativa, koji se na početnom višem nivou uvodi, ali ne u vezi s pripremanjem hrane, ostvarena je u samo jednoj rečenici, jednog korejskog studenta: *Jele smo „Don” koji je korejski hrana, krompir koji je bio kivan od SOJE ZAČINA (soy sauce), i pirinač* [koji je bio kivan u soja sosu] (korejski). Pored greške u izboru predložko-padežne konstrukcije, student je istovremeno grešku napravio i u promeni imenice *soja*, koja ovako upotrebljena (u funkciji atributa) ostaje indeklinabilna (*u soja sosu*, *sa soja sosom*), zatim i na leksičkom nivou – izabравši leksemu *zaćin* umesto *sos* (svoju nesigurnost je pokazao navodeći engleski ekvivalent u zagradi).

²⁹ Značenja lokativa up. sa Антонић 2005: 273–298.

7.3. Zamena temporalnog (vremenskog) lokativa

Samo jednom genitivna predložko-padežna konstrukcija upotrebljena je umesto lokativne u funkciji temporalnog determinatora, u radu američkog studenta kojem je engleski prvi jezik: *Išli sam u groblje za ljudi koji su umreli od RATA* [išli smo na groblje umrlih/poginulih u ratu] (engleski). Iako se na početnim nivoima ne uči upotrebljena leksika, primer je analiziran da bi se pokazalo kako je neke, naizgled jednostavne, ideje zapravo vrlo teško izraziti na srpskom jeziku, pogotovo strancima.

7.4. Zamena kvantifikativnog lokativa, koji nije predviđen za početne nivoe, ostvarena je takođe samo jednom, u radu američkog studenta kojem je prvi jezik hindi: *Glavica Kupusa [...] košta 20 dinara po KILOGRAMA* [po kilogramu] (hindi). Genitiv je upotrebljen u konstrukciji s predlogom *po*, koji se inače koristi s kvantifikativnim lokativom (*po kilogramu*), što može značiti da je student, budući okružen izvornim govornicima, negde mogao čuti ovu lokativnu konstrukciju i polovično je upamtiti.

Lokativ i četiri njegova značenja zamenjeni su genitivom ukupno **28 puta**. Gotovo sve greške načinjene su u upotrebi spacijalnog lokativa (24 primera), dok su greške u upotrebi kvalifikativnog, temporalnog i kvantifikativnog lokativa sasvim sporadične. Od ova četiri tipa samo kvantifikativni nije predviđen za učenje na početnim nivoima. Pokazalo se da su u funkciji kvalifikativnog i temporalnog determinatora greške načinjene ne samo u izboru morfološko-sintaksičkih sredstava nego i u izboru lek-sike. Genitiv upotrebljen umesto lokativa ostvaren je kao predložko-padežna konstrukcija u skoro svim zabeleženim primerima (27), samo jednom je nađen kao slobodna padežna forma, u funkciji spacijalnog determinatora. U građenju opisanih grešaka učestvovalo je ukupno **20 studenata**, izvornih govornika jednog od **9 jezika**: beloruskog (1), engleskog (3), hindija (1), italijanskog (1), korejskog (7), mađarskog (1 – Mađarska), nemačkog (1), portugalskog (4) ili španskog (1).

8. ZAKLJUČAK O POGREŠNOJ UPOTREBI GENITIVA

375

U 503 pregledana pismena sastava strani studenti su ukupno 172 puta genitiv upotreobili umesto svih ostalih padeža.³⁰ Pojava genitiva najčešća je umesto akuzativa (43%), nominativa (30,2%) i lokativa (16,3%), daleko je ređa umesto dativa (5,8%), instrumentala (3,5%) i vokativa (1,2%). Ako pogledamo najčešće zamenjivane padeže detaljnije, vidimo da su greške najbrojnije u onom značenju koje se – za početne nivoe – može smatrati njihovim osnovnim: objekatski akuzativ (72%), subjekatski i apelativni nominativ (69%, odn. 29%) i spacijalni lokativ (86%). Dativ je u tom smislu specifičan – spacijalnost jeste njegovo osnovno značenje, koje se uvodi istovremeno s objekatskim, ali se u korpusu pojavljuje isključivo leksema *kuća*, čiji dativni oblik u funkciji spacijalnog determinatora rečenične predikacije studenti ne uče, pa nije ni čudo što ga ne znaju.

Oblici genitiva jednine uvode se pred kraj 2. lekcije, oblici akuzativa jednine i množine sredinom 3. lekcije (početni niži nivo). Činjenica je da genitiv prethodi akuzativu, kao i da je najveći broj zabeleženih oblika baš u jednini – i da bi se zbog toga moglo govoriti o uticaju ranije naučenog na ono što se kasnije uči. Osim toga, treba imati u vidu i činjenicu da se objekatski akuzativ ostvaruje uz prelazne glagole, koji su frekventniji od ostalih semantičkih klasa glagola i koji se pojavljuju u svim tematskim celinama – što za posledicu ima veliki broj zamena baš objekatskog akuzativa; kao i to da su akuzativ i genitiv izjednačeni kod imenica muškog roda jednine s obeležjem živo (+) – što je moglo uticati na izjednačavanje genitiva s akuzativom i kod mnogih drugih imenica u jednini.

S druge strane, subjekatski nominativ i spacijalni lokativ uče se malo pre spacijalnog genitiva (u 1, odn. 2. lekciji početnog nižeg nivoa), pa su ipak zamenjeni njime. Ove zamene ostvarene su kasnije, uveliko nakon uvođenja i apstrahovanja njihovih morfoloških obeležja i sintaksičkih funkcija, u opisu kuće i/ili prostorija u njoj (6. lekcija, 58% subjekatskog nominativa, odn. 38% spacijalnog lokativa), u

³⁰ Treba spomenuti i dva primera međusobne zamene dveju genitivnih formi, koja nisu obuhvaćena ovim brojem.

dijalozima na pijaci ili u restoranu (3. lekcija), u opisu članova porodice (5. lekcija), u opisu putovanja i turističkih mesta (7, odn. 8. lekcija). Stoga se u ovom segmentu korpusa ne može govoriti o uticaju ranije naučenog na ono što se uči kasnije, ali se može reći da se radi o uticaju češće korišćenog jer se u mnogim slučajevima radi o opisu prostorijskih (koje karakteriše spacijalni genitiv), kao i o uticaju konteksta koji neposredno prethodi – što potvrđuje pokazani uticaj padeža lokalizatora (genitiva) na padež objekta lokalizacije (nominativ).

Što se tiče strukturnog lika dvaju zamenjenih padežnih oblika,

- slobodni subjekatski nominativ dosledno je zamenjen slobodnim genitivom (52 primera),
- bespredložki objekatski akuzativ zamenjen je slobodnom formom genitiva, osim u dva primera (49/51),
- lokativ u celini, osim u jednom slučaju, zamenjen je predložkim genitivom (27).

U najvećem broju slučajeva, dakle, studenti su genitiv upotreбили u strukturnom liku zamenjenog padeža.³¹

Osnovni kriterijum za određenje greške kao unutarjezičke, primenjen u ranijim istraživanjima (Babić 2016a i 2016b) – da li je greška nastala kombinacijom pogrešnih morfoloških sredstava srpskog jezika ili ne – može se primeniti i ovde, jer se i ovde radi o svojevrsnoj kombinaciji pogrešnih morfološko-sintaksičkih sredstava ciljnog jezika, te se načelno može reći da su i ove greške unutarjezičkog karaktera.

Od 172 zabeležena primera kroz analizu je pokazano da 37 morfoloških oblika ili konstrukcija studenti ne uče na početnim nivoima, ali da oni otkrivaju kako se snalaze u situacijama kada ne znaju odgovarajući oblik, čemu tada pribegavaju – pribegavaju, naravno, onome što znaju od ranije.

Ukupan broj grešaka (172), broj studenata koji su ih načinili (60) i broj njihovih prvih jezika (16: *arapski, beloruski, češki, engleski, finski, grčki, hindi, italijanski, japanski, korejski, mađarski, nemački, poljski, portugalski, španski i tajski*) takođe ukazuju na to da se veliki broj zabeleženih grešaka može dovesti u vezu s ciljnim jezikom.

Zbog, više puta spomenutog, sinkretizma morfoloških oblika, u dva slučaja ni kontekst niti bilo koji drugi primenjeni kriterijum nisu pomogli u razrešenju dileme, ostalo je nemoguće utvrditi da li se radi o pogrešno upotrebljenom obliku genitiva ili akuzativa, jasno je samo da je jednom zamenjen nominativ (*Moj BRATA je viši od mene*) i jednom instrumental (*One nikad ne razgovoraju sa MENE*).

LITERATURA

- Antonić, I. (2004). Антонић, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Лужнословенски филолог*, LX, Београд, 67–97.
- Antonić, I. (2005). Антонић, Ивана. *Синтакса и семантика падежа*. У: Пипер, П., И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 119–300.
- Antonić, I. (2007a). Антонић, Ивана. Синтакса и семантика номинатива. *Лингвистичке свеске 6 – Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*. Ј. Грковић-Мејџор и др. (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 102–113.
- Antonić, I. (2007b). Антонић, Ивана. Синтакса и семантика предлога ДО. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L, Нови Сад: 31–43.
- Antonić, I. (2008). Антонић, Ивана. Синтакса и семантика предлога ОКО. *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*, књига 2, Београд: САНУ, 161–179.
- Arsenijević, N. (1990). *Најфреквентније интерферентне појаве ученика мађарске народности у продукцији на српскохрватском језику*, неobjављена магистарска теза, одбранјена 1990. године на Институту за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду. Нови Сад: Семинарска библиотека Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Sign. L 10305.

³¹ Pored navedenih 128 primera, strukturni lik je pravilan još u 24 slučaja razasuta u različite kategorije.

- Arsenijević, N. (1995). Арсенијевић, Нада. Хабео и егзистенцијалне реченице са глаголом имати у мађарско-српском двојезиљу. *Педагошка стварност*, XL/1–2, Нови Сад, 66–74.
- Babić, B. (2007). Provera znanja iz gramatike: nivoi A1 i A2 (poređenje – udžbenik *Naučimo srpski 1* : testovi). *Прилози проучавању језика*, 38, Нови Сад: Филозофски факултет, 159–186.
- Babić, B. (2011). *Naučimo srpski 1 i 2 – Rečnik glagola*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Babić, B. (2016a). Greške u upotrebi oblika lokativa na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog. Зборник у част Љиљани Суботић *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију* (ур. Ј. Дражић, И. Бјелаковић и Д. Средојевић). Нови Сад: Филозофски факултет, 703–726.
- Babić, B. (2016b). *Unutarjezičke greške na početnim nivoima učenja srpskog jezika kao stranog* (doktorska disertacija odbranjena 31. maja 2016. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu pred komisijom u sastavu: prof. dr Ivana Antonić, prof. dr Ljudmila Popović, prof. dr Dušanka Zvekić-Dušanović i doc. dr Radmila Bodrić). Novi Sad: Biblioteka Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Sign. C 23869.
- Bjelaković, I., J. Vojnović (2014). *Naučimo srpski – Let's learn Serbian 1* (udžbenik). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Burzan, M. (1988). Interferencija u mađarsko-srpskohrvatskom dvojezičju: greške u glagolskoj rekciji. *Pedagoška stvarnost*, XXXIV/9–10, Novi Sad, 628–638.
- Ivić, M. (1981). Ивић, Милка. Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости. *Јужнословенски филолог*, XXXVII. Београд, 13–24.
- RMS 6. РСМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI* (1967–1976). Нови Сад: Матица српска.

ERRORS IN USING GENITIVE FORMS AT THE BEGINNING LEVELS OF LEARNING SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

In the paper, there has been carried out a morphosyntactic and semantic analysis of using genitive forms of nouns (with predication) instead of other case forms, which has been done on the corpus formed by total excerption of errors from more than 500 essays written by students who have attended an intensive course of Serbian as a foreign language for one or two semesters at the levels A1 and A2 in the Centre for Serbian as a Foreign Language (within the Department of Serbian Language and Linguistics) at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. The aims of the analysis are the following: the identification of errors, their systematization according to types, the excerption and description of intralinguistic errors and their cause, quantification and statistical processing, presenting results of analysing errors according to their types, frequency of their occurrence and according to students' native language. The analysis has shown that genitive forms have been used 172 times instead of other case forms, most frequently instead of the accusative case (74 instances), the nominative case (52) and the locative case (28), far less frequently instead of the dative case (10), the instrumental case (6) and the vocative case (2). The majority of errors can be explained as intralinguistic ones. Representatives of 16 languages have made errors in the use of the genitive case (Arabic, Belarusian, Czech, English, Finnish, Greek, Hindi, Italian, Japanese, Korean, Hungarian, German, Polish, Portuguese, Spanish and Thai).

Key words: Serbian, morphology, syntax, genitive, errors

Biljana Babić
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
biljanab@ff.uns.ac.rs

RADMILA BODRIČ

OSVRT STUDENATA ANGLISTIKE NA METODIČKU PRAKSU KAO OBLIK RAZVIJANJA NASTAVNIČKIH KOMPETENCIJA

Metodička praksa studenata anglistike podrazumeva praktičnu primenu različitih nastavnih pristupa, metoda i tehnika u razredu kao i procenu njihovih efekata. Studenti ciljano posmatraju nastavni proces i razvijaju praktične aspekte nastavničke kompetencije kroz samostalno pripremanje i realizaciju nastavnih časova, kao i stručnu analizu i (samo)vrednovanje održanih časova. Cilj ovog rada je ispitivanje mišljenja studenata anglistike o važnosti školske prakse za razvijanje njihovih nastavničkih kompetencija. Rezultati istraživanja pokazuju da su studenti u velikoj meri zadovoljni modelom metodičke prakse, ali smatraju da bi period praktične obuke trebalo da traje duže kako bi stekli još čvršću osnovu profesionalnog identiteta nastavnika, refleksivnih praktičara i istraživača.

Cljučne reči: metodička praksa, studenti anglistike, nastavničke kompetencije, anketno istraživanje, profesionalni identitet.

1. UVOD

Praksa je oduvek predstavljala osnov svakog saznanja. Nije dovoljno samo razumeti i znati, nego i primeniti stečeno znanje u rešavanju praktičnih zadataka u stvarnom životu, u praksi. Kroz praksu se potvrđuje istinitost i efikasnost ili manjkavost stečenih znanja, veština i navika. Praktično osposobljavanje studenata je od velike važnosti na svim univerzitetskim studijskim programima: ono studentima pruža direktan kontakt s praktičnim aspektima izabrane profesije, autentičan nastavni kontekst u okviru kojeg primenjuju teorijska znanja, temeljno planiraju i izvode nastavu, i kritički preispituju sopstvena uverenja, vrednosti, te lične nastavničke filozofije i implicitne teorije.

Inicijalno obrazovanje nastavnika (u radu će se koristiti generički termin 'nastavnik', umesto 'profesor') predstavlja prvi korak ka formiranju osnove njihovog profesionalnog identiteta, a školska praksa tokom koje razvijaju opšte i predmetno-specifične kompetencije za nastavni rad ključan je period u životu svakog budućeg nastavnika (Kovač Cerović, Radišić i Stanković, 2015). Prema Kovač Cerović, Radišić i Stanković (2015: 43), školska praksa studenata je važan deo inicijalnog obrazovanja studenata-nastavnika jer premošćuje jaz između inicijalnog obrazovanja nastavnika i njihovog kasnijeg uvođenja u profesiju i profesionalnog razvoja. To je period kada studenti-nastavnici iskustvenim putem stiču uvid u sve što praktičan nastavni rad obuhvata, što posledično može uticati na povećanje motivacije za nastavničkim pozivom, ili, pak, na njeno slabljenje, sve u zavisnosti od njihovog celokupnog doživljaja prakse. Zbog toga kvalitetna praktična obuka zahteva vrsne i posvećene mentore i valjan plan obuke s jasno formulisanim i proverljivim ciljevima i ishodima obuke (Govekar Okoliš, 2014: 253). Tek odnedavno su praktično znanje, praktična nastava, usavršavanje nastavnika ušli u žižu interesovanja istraživača (Petrić, 2006; Burns & Richards, 2009; Cindrić, Andranka i Bilić-Štefan, 2014; Govekar Okoliš, 2014; Glušac, 2016; Lazarević, 2015; Kimonen et al., 2017). Zbog značajnih promena u društvenom kontekstu poslednjih nekoliko decenija, pred obrazovanje se postavljaju visoki novi standardi: od onih koji završavaju određene nivoe obrazovanja očekuju se nove kompetencije, a nastavnici se nalaze pred sve većim i zahtevnijim izazovima svoje struke. Od nastavnika se više ne traži da budu samo puki prenosioci znanja već i nastavnici istraživači, inovatori, aktivni saradnici i lideri, jednom rečju – refleksivni praktičari, te

refleksivna praksa postaje sve zastupljeniji oblik stručnog usavršavanja nastavnika. Upravo refleksija kao aktivan i svestan proces postaje sastavni deo formalnog obrazovanja kako bi studenti – budući nastavnici, refleksivni praktičari, mogli što uspešnije da prevaziđu jaz između svojih predubedenja o nastavi i stvarnosti samog razreda.

Cilj ovog rada je da ispita zadovoljstvo studenata anglistike školskom praksom. Sprovedenim istraživanjem ispitaće se percepcije studenata o organizaciji i značaju školske prakse za njihov profesionalni razvoj. Pokušaćemo da utvrdimo na koji način i u kojoj meri je školska praksa uticala na razvoj opštih i predmetno-specifičnih kompetencija neophodnih za izvođenje nastave engleskog kao stranog jezika i za dalje usavršavanje kroz celoživotno obrazovanje. Pored jednog od glavnih ciljeva školske prakse, tj. razvijanja praktičnih aspekata nastavničke kompetencije kroz lično iskustvo podučavanja engleskog jezika, veoma važan cilj je i razvijanje osećaja za samoprocenu nastavničkih kompetencija. Na ovaj način studenti-nastavnici kritički preispituju svoju praksu, uče o nastavničkoj profesiji i sebi samima kao budućim nastavnicima (Jovanović i sar., 2014: 6), promišljaju o važnim nastavničkim kompetencijama i opsegu njihove usvojenosti, a njihove refleksije o nastavnoj praksi predstavljaju dragocenu povratnu informaciju univerzitetskim nastavnicima i mentorima-praktičarima o ostvarenosti ciljeva i ishoda školske prakse i mogućim slabim tačkama, a sve u cilju unapređivanja njenog kvaliteta.

2. ULOGA METODIČKE PRAKSE U INICIJALNOM OBRAZOVANJU BUDUĆIH NASTAVNIKA ENGLESKOG JEZIKA

Bolonjskom reformom visokog obrazovanja, u evropskim zemljama pa tako i u Republici Srbiji i zemljama u regionu u studijske programe uvedeno je više praktične nastave, čime su stvorene mogućnosti za razvoj nastavničkih kompetencija studenata posredstvom kvalitetne praktične obuke. Praktična nastava (treba da) se organizuje kao jedan od ključnih aktivnih i interaktivnih oblika učenja na svim nivoima obrazovanja (Govekar Okoliš, 2014: 258) zato što predstavlja temelj celoživotnog učenja. Opšti cilj školske prakse studenata anglistike je osposobljavanje studenata–budućih nastavnika u optimalnom sticanju kvalifikacija i sposobnosti za izvođenje nastave iz engleskog jezika. Opšti cilj obuhvata čitav inventar potciljeva usmerenih ka razvijanju odgovarajućih sposobnosti u okviru jezičke nastave (o tome će više reći biti u Odeljku 2.2). Da bi nastavnik stranog jezika postao (i ostao) osposobljen za mnoge nove profesionalne uloge, potrebno je da poseduje raznovrsna znanja, veštine i stavove (Vizek-Vidović i sar., 2003, navedeno u Đigić, 2013: 39), a značajne su i sposobnosti i neke druge karakteristike koje čine njihovu osnovu (Branković i Partalo 2011, navedeno u Đigić, 2013: 39). Mnogi istraživači su se bavili konstruktom kompetencija nastavnika, i u toj oblasti dali su veoma važan doprinos jer su došli do sveobuhvatnih lista užih i širih smernica koje su postale sastavni deo globalnih, evropskih i nacionalnih dokumenata koji uređuju obrazovne politike. Zbog toga ćemo se u pododeljku 2.1. baviti novim nastavničkim kompetencijama za 21. vek, a u pododeljku 2.2. ćemo se usredsrediti na strukturu i sadržaj školske prakse, ciljeve i očekivane ishode.

2.1. Nastavnička znanja i kompetencije za 21. vek

Kao što je nagovešteno u uvodu, poslednjih nekoliko decenija značajno se promenila percepcija odgovornosti nastavničkog zanimanja, što je uticalo na promenjene uloge i zadatke koje se postavljaju pred nastavnike u profesionalnom životu (Cindrić, Andranka i Bilić-Štefan, 2014: 31-32; Kovač Cerović, Radišić i Stanković, 2015: 45; Glušac 2016: 41). Kako Cindrić, Andranka i Bilić-Štefan (2014: 31) navode, u dvanaest zemalja srednje i jugoistočne Evrope sprovedeno je nekoliko međusobno nezavisnih istraživanja čiji rezultati ukazuju na postojanje jaza između inicijalnog obrazovanja nastavnika i primene novostečenih znanja u praksi. Preciznije rečeno, nedostaju tzv. kompetencije: znanje o tome kako prepoznati probleme i rešavati ih u konkretnim situacijama, tj. stručnost koja predstavlja sinergiju znanja, veština i vrednosti, motivacije i stavova (Gupta 1999; Katane i sar., 2006).

Poslednjih godina, u fokusu interesovanja istraživača je pitanje prirode znanja koje poseduju kompetentni, uspešni iiskusni nastavnici (Petrić, 2006: 44). Istraživači pokušavaju da proniknu u osnove nastavničkog znanja, kao i problematiku sticanja tog znanja: da li se ono može steći tokom studija na fakultetu, ili se stiče isključivo kroz nastavničku praksu. Značajan uticaj na savremeno poimanje nastave i nastavničke profesije izvršio je istraživač Shulman i njegov članak "Knowledge and Teaching" (1987), u kome je predstavio osnove nastavničkog znanja (eng. *teaching knowledge base*). U to vreme njegova kategorizacija nastavničkog znanja predstavljala je novinu jer se pored organizacije rada u učionici bavila i organizovanjem ideja unutar nastavnog diskursa (Shulman, 1987: 1, navedeno u Vidaković, 2016: 79; Petrić 2006: 44).

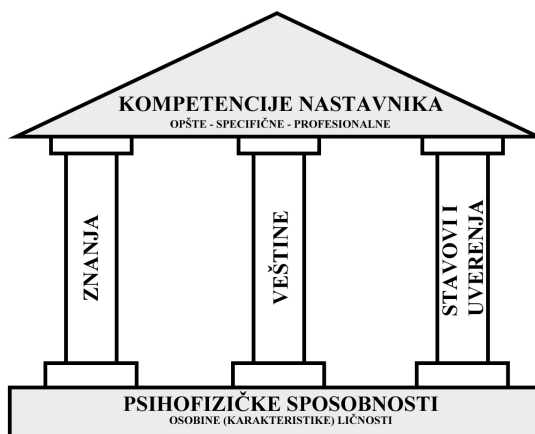
Prema Shulmanu (1987: 8, navedeno u Vidaković, 2016: 79) nastavničko znanje obuhvata:

1. poznavanje sadržine predmeta,
2. opšta pedagoška znanja (znanje o tome kako organizovati rad u učionici, nezavisno od nastavnog predmeta),
3. znanje o kurikulumu (poznavanje materijala i programa),
4. pedagoško znanje predmeta (metodika nastave određenog predmeta: znanje o tome kako predavati nastavni predmet),
5. znanje o učenicima (karakteristike učenika određenog uzrasta),
6. znanje o obrazovnom kontekstu (školski sistem, stavovi prema školi u društvu),
7. znanje o obrazovnim ciljevima, svrhama i vrednostima.

Kategorija koju je Shulman uveo i čiji značaj naročito ističe kada je reč o savremenom shvatanju nastavničke profesije jeste *pedagoško znanje predmeta* (eng. *pedagogical content knowlegde*), ili metodika nastave određenog predmeta, koja je spoj poznavanja materije određenog nastavnog predmeta i pedagogije. Pedagoško znanje predmeta odnosi se na načine na koje nastavnik organizuje nastavu tako da materija koju predaje bude pristupačna učenicima/studentima i laka za usvajanje (Petrić 2006: 45; Vidaković, 2016: 80). To je kategorija znanja po kojoj se nastavnik-praktičar razlikuje od stručnjaka za određene oblasti, jer nije retkost da pojedini stručnjaci ne umeju na adekvatan način da prenesu svoje ogromno znanje učenicima/studentima. Mishra i Koehler (2006) su proširili Shulmanov koncept znanja pedagoškog predmeta dodavši komponentu tehnologije i tako kreirali model tehnološkog pedagoškog znanja predmeta (eng. *technological pedagogical content knowledge*). Ovaj model podrazumeva nastavničko poznavanje komponenata tehnologije, njihovih mogućnosti u nastavi, kao i promena u nastavi koje su rezultat upotrebe tehnologije. Prema Mishra i Koehler (2006: 1026-1029), tehnologija, znanje predmeta i pedagoško znanje međusobno su povezani i uslovljeni, te primena ovog tehnološkog pedagoškog znanja predmeta doprinosi kvalitetnom obavljanju nastavničkog poziva.

U mnogim evropskim dokumentima koji se odnose na politiku Evropske unije u kontekstu obrazovanja i usavršavanja nastavnika uglavnom se koristi pojam kompetencija da označi skup potrebnih znanja, veština i iskustava za efikasno i odgovorno bavljenje nastavničkim pozivom (*Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications* (2004), *What is a 'European Teacher' – A Synthesis Report* (2004), *The Definition and Selection of Key Competences – Executive Summary* (2005), *Key Competences for Lifelong Learning – European Reference Framework* (2007), *Teachers' Professional Development – Europe in International Comparison* (2010), *Supporting the Teaching Professions for Better Learning Outcomes* (2012).

Dakle, za uspešno obavljanje nastavničkih uloga, kako je ranije u tekstu istaknuto, potrebna su raznovrsna znanja, veštine i stavovi (Vizek-Vidović i sar., 2003; Branković i Partalo, 2011), koje objedinjuje i natkriljuje koncept *kompetencija*, tj. profesionalnih kompetencija nastavnika (Slika 1).

Slika 1. Arhitektonski prikaz strukture kompetencija
(Branković i Partalo, 2011, preuzeto iz Đigić, 2013: 39)

Prema Branković i Partalo (2011, navedeno u Đigić, 2013: 40),

1) **nastavnička znanja** obuhvataju:

- *znanja iz struke* (poznavanje sadržaja predmeta koji nastavnik predaje),
- *pedagoška znanja* (aspekti vaspitanja ličnosti; metode, principi i sredstva vaspitnog rada s učenicima/studentima, i dr.),
- *psihološka znanja* (zakovitosti psihofizičkog razvoja ličnosti; zakovitosti učenja, razumevanja i pamćenja, zaboravljanja; pažnja; emocije i motivacija; višestruke inteligencije, i dr.),
- *didaktičko-metodička znanja* (nastavne metode, principi, oblici i sredstva nastavnog rada; planiranje i programiranje nastavnog gradiva; praćenje i vrednovanje učeničkog rada; tipovi nastavnih časova, organizacija i struktura nastavnog časa, i dr.).

2) **Veštine** obuhvataju:

- *veštine podučavanja i učenja* (izvođenje nastavnog rada; primena nastavnih metoda i tehnika; učenje kako da se uči; stvaranje pozitivne atmosfere u razredu, i dr.)
- *veštine komunikacije i saradnje* (s decom, roditeljima, kolegama, širim okruženjem),
- *veštine vrednovanja* (formativno i sumativno vrednovanje učeničkih kompetencija ili postignuća; kvantitativno i kvalitativno ocenjivanje; samoprocena znanja, i dr.)
- *veštine korišćenja obrazovne tehnologije* (kompjuterski potpomognuto učenje, e-učenje, m-učenje, multimedijalni nastavni sadržaji, primena digitalnih slika i video sadržaja, i dr.)

3) **Stavovi i uverenja** obuhvataju:

- *uverenja o opštim ljudskim vrednostima* (moralne, estetske, ekonomske, religijske i druge vrednosti),
- *uverenje o deci i mladima* (poštovanje i ljubav prema deci, uvažavanje posebnosti svakog učenika, uverenja o neposrednom radu s decom i mladima, i dr.),
- *uverenja o nastavničkoj profesiji* (afinitet i ljubav prema nastavničkom pozivu, pozitivan odnos prema stalnom stručnom usavršavanju, čuvanje ugleda profesije, profesionalno, savesno i odgovorno obavljanje vaspitno-obrazovnog rada, i dr.)

Na osnovu svega može se zaključiti da kompetencije čine skup intelektualnih, etičkih i afektivnih komponenata, na šta je eksplicitno ukazano u dokumentu *Supporting the Teaching Professions for Better Learning Outcomes* (2011: 22), gde je, isto tako, naglašeno da nastavnici danas treba da podučavaju učenike kritičkom i analitičkom razmišljanju (up. Glušac, 2016: 49), kreativnosti, uspešnom rešavanju problema, efikasnom korišćenju savremene tehnologije, uvažavanju kulturnih, verskih i nacional-

nih razlika, preuzimanju raznih vrsta odgovornosti neophodnih za život u savremenom demokratskom društvu.

Zajednički imenitelj mahom svih istraživanja o obrazovanju nastavnika jeste da učenje i nastava u 21. veku nisu usredsređeni na striktno prenošenje znanja i veština kao što je nekada bio slučaj. Umesto toga, danas je usmerenost više ka oblikovanju vrste ličnosti koja: ume da nauči ono što treba da zna, ume da stiče znanje kroz proces rešavanja problema, ume da stiče znanje oslanjajući se na informacije i ljude u svojoj okolini, ume da stiče znanje u saradnji, ume da kultiviše, podržava i podučava, i ume da zabeleži i prenese sopstvena saznanja. Sve u svemu, ovakva osoba je prijemčiva za samostalno učenje, učenje uz pomoć drugih, i učenje u saradnji s drugima (Kalantzis i Harvey, 2004: 21-22).

2.2. Struktura školske prakse studenata anglistike

Iako postoje različiti modeli obrazovanja nastavnika, savremeno inicijalno obrazovanje nastavnika tipično obuhvata obrazovanje iz akademskih disciplina (predmetnih oblasti), pedagoških disciplina (psihološko-pedagoško-metodičkog obrazovanja, PPM predmeta), i iskustva nastavnog rada koje se stiče kroz praksu (Jovanović i sar., 2014: 5). Prema tome, od nastavnika se očekuje da razvije tzv. *generičke* ili *opšte* kompetencije (eng. *generic competences*, koje su zajedničke i mogu se identifikovati u različitim akademskim programima na određenom nivou) i predmetno-specifične kompetencije (eng. *subject specific competences*, koje su usko povezane sa stručnim (specifičnim) znanjem određene studijske oblasti ili programa (Donaldson, 2013: 15)). Kada je reč o obrazovanju nastavnika stranih jezika, generičke kompetencije su opšte pedagoško-psihološke kompetencije koje se odnose na podučavanje u razredu i van njega, te učenikove individualne osobine i veštine (Radišić i sar. 2007, navedeno u Cindrić, Andraha i Bilić-Štefan (2014: 32), a predmetno-specifične obuhvataju a) kompetencije vezane za jezik, književnost i kulturu (ono što predstavlja temelj anglističke struke), i/ili komunikativne jezičke kompetencije i interkulture kompetencije nastavnika, i b) kompetencije vezane za podučavanje stranog jezika tj. metodička znanja i veštine neophodne za kvalitetno podučavanje jezika (što treba posmatrati kao sistem uzajamno povezanih i uslovljenih znanja i veština koje se stiču na metodičko orijentisanim predmetima: Metodika nastave engleskog jezika, Testiranje – metode i praksa, Primenjena lingvistika, Interkulturalna komunikacija u nastavi engleskog jezika). Obe vrste kompetencija se međusobno prepliću i nadopunjavaju, i tako ih treba i razvijati – u zajedništvu.

Školska praksa je od velikog značaja za studente anglistike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, jer tokom prakse razvijaju praktične aspekte nastavničke kompetencije kroz lično iskustvo podučavanja engleskog kao stranog jezika. Tokom tog perioda praktične obuke studenti povezuju sva svoja znanja i veštine koje su stekli iz relevantnih predmeta s konkretnim primerima nastavne prakse i razvijaju osećaj profesionalnosti i profesionalne odgovornosti. Mesto i uloga školske prakse, kao uostalom i predmeta Metodika nastave engleskog jezika, menjali su se tokom nastavnih perioda u prošlosti. Od akademske 2011/12. školska praksa se realizuje u okviru izbornog kursa Hospitovanje (na IV godini osnovnih akademskih studija, u VIII semestru), kroz teorijsku i praktičnu nastavu (fond časova: 2+2) na Filozofskom fakultetu i kroz nastavnu praksu u školama-vežbaonicama. Ono što je uticalo na ovakvu koncepciju kursa jesu odredbe tada važećeg Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. Glasnik RS br. 72/09) po kojima svi studenti koji planiraju da rade u osnovnim i srednjim školama od školske 2012/2013. moraju da imaju najmanje 36 ESPB iz pedagoškog, psihološkog i metodičkog obrazovanja stečenog na visokoškolskoj ustanovi u toku 5 godina studija (tj. 30 ESPB iz navedenih oblasti i 6 ESPB prakse u vaspitno-obrazovnim institucijama (što predstavlja minimum zahteva u skladu sa Evropskim sistemom prenosa bodova, ESPB). To znači da je učinjen pokušaj da se program praktične obuke studenata uskladi s našim, ali i evropskim standardima obrazovanja budućih nastavnika stranog jezika.

Cilj metodičke prakse studenata anglistike je, prema tome, osposobljavanje za samostalno pripremanje i izvođenje nastave engleskog kao stranog jezika u vaspitno-obrazovnim institucijama. Studenti anglistike se osposobljavaju za ciljano i analitičko posmatranje nastavnog procesa, razvijaju svest o važ-

nosti praktičnih aspekata nastavničke kompetencije i potrebi njenog daljeg razvoja, razvijaju sposobnost koncipiranja časa i pripremanja nastavnih materijala za svoje časove, osposobljavaju se za uspešno držanje jezičke nastave koristeći različite nastavne pristupe, metode, tehnike i aktivnosti, savladavaju tehnike opservacije, kao i tehnike davanja i primanja povratne informacije o obavljenom nastavnom radu (svom, mentorovom i/ili svojih kolega), razvijaju sposobnost samoanalize i samovrednovanja vlastite nastave, ovladavaju osnovnim veštinama upravljanja razredom, uče da adekvatno reaguju na individualne razlike među učenicima i da nastavne strategije prilagođavaju potrebama učenika.

Kroz časove teorijske i praktične nastave/vežbi (tj. diskusiju, analizu video snimaka nastave engleskog jezika, simulaciju sekvenci nastave, analizu transkripta delova časa, i dr.) studenti anglistike rekapituliraju efekte različitih nastavnih metoda i strategija podučavanja engleskog jezika, detaljno se upoznaju s veštinom organizacije časa i usmeravanjem aktivnosti, principima izrade plana nastavnog časa, značajem i funkcijom pisanja detaljne pripreme časa, predviđanjem mogućih jezičkih i disciplinskih problema i načinima njihovog rešavanja, kriterijumima (samo)vrednovanja održanih časova, i dr. Tokom praktikuma opservacija/hospitovanja u školama vežbaonicama studenti aktivno posmatraju nastavu koju izvode licencirani nastavnici-mentori. Studenti posmatraju minimum tri nastavna časa (maksimum nije određen), i studentima se uvek predočava da u zavisnosti od njihove volje i spremnosti da se više angažuju mogu i treba da posete i veći broj časova. Ovakav vid sticanja iskustva ima veliku važnost za studente jer stiču uvid u sve što praktičan nastavni rad obuhvata. Studenti mogu da obrate pažnju na ponašanje i reakcije učenika, što je posebna vrednost ovog oblika prakse, i prilikom hospitovanja vode dnevnik prema zadatim kriterijumima. Konkretni zadaci su unapred dati kako bi studenti svoju pažnju usmerili na bitne karakteristike rada nastavnika (tehnike ispitivanja učenika, tehnike ispravljanja grešaka, načini obrade novog gradiva, upotreba audio-vizuelnih sredstava, rad u parovima/grupama, i dr). Opservacije su, takođe, sastavni deo predmeta Metodika nastave engleskog jezika I i II na trećoj godini osnovnih studija. Svakoj opservaciji prethodi uvodni razgovor s nastavnikom-mentorom, te kritička analiza i diskusija o kvalitetu časa i različitim aspektima nastavnog procesa. Tokom diskusija analiziraju se nastavnikovi postupci i odluke, faze časa, i ostali elementi časa koje su studenti uočili, a koji zahtevaju detaljnije objašnjenje. Tokom hospitovanja studenti se, takođe, upoznaju s institucijom škole i osnovnom školsko-pedagoškom dokumentacijom, s različitim vannastavnim aspektima profesionalnog života nastavnika engleskog jezika.

Poslednji, najvažniji i ujedno najsloženiji oblik metodičke prakse studenata jeste njihovo samostalno izvođenje nastave u osnovnoj i/ili srednjoj školi. U ovom poslednjem praktikumu nastave studenti drže dva probna i jedan, uslovno rečeno, završni ispitni čas. Međutim, svi održani časovi nose podjednaku težinu, tj. na isti način su vrednovani kako niti jedan student ne bi bio oštećen jer se pokazalo da ima studenata koji probne časove drže mnogo bolje od završnog. Kao i kod opservacija, i ovde je kod broja održanih časova određen minimum budući da studenti mogu da traže i dobiju veći broj časova samostalnog izvođenja nastave ako osećaju potrebu za tim, ili im to nastavnik-mentor predloži. Krajnju odluku, naravno, donosi sam student. Studenti sa sobom uvek donose tabelarne formulare u koje se upisuju njihovi podaci, podaci o prisustvu, praćenim i održanim časovima. Pojedini mentori prave dodatne tabele za sopstvene potrebe i samoanalizu održanih časova zbog mogućih korekcija i varijacija časa kod odeljenja koja pohađaju učenici s posebnim potrebama. Na taj način mentori svakoj sledećoj generaciji studenata anglistike pružaju još potpuniju sliku obrazovnog procesa u nastavi engleskog jezika. Isto tako, nakon završene prakse mentori mole studente da učestvuju u akcionim istraživanjima koja imaju za cilj da ukažu na potencijlane propuste u saradnji sa studentima na nastavnoj praksi i da predlože moguće načine ispravljanja tih propusta. Ta istraživanja predstavljaju veoma važan vid evaluacije mentorovog rada sa studentima jer im pruža dobar uvid u ono što bi valjalo da se promeni, kao i da se osnaži uticaj onoga što je već bilo dobro i da služi kao potvrda korektno urađenog posla. A po rečima jedne mentorke (Kadić, 2014: 105): „Održan čas nikada ne može biti previše dobar, a uvek može biti još bolji”. Svi mentori koji su studentima anglistike dodeljeni jesu afirmisani i veoma motivisani profesori koji kontinuirano rade na svom stručnom usavršavanju, prate savremene tendencije u nastavi engleskog jezika, primenjuju koncept inkluzije u svoju nastavnu praksu. To su profesori s dugogodišnjim isku-

stvom u nastavi, neki od njih poseduju i međunarodne sertifikate za podučavanje engleskog kao stranog jezika u inostranstvu, i članovi su Udruženja profesora engleskog jezika Srbije. I pored toga što su u svojim školama mnogo opterećeni nastavnim planom i programom i malim fondom časova za engleski jezik i brojnim drugim nastavnim i vannastavnim aktivnostima, ovi mentori, vrsni praktičari, nesebično prenose sve svoje znanje, kompetencije i iskustvo koje su godinama razvijali i usavršavali.

Na kraju celokupnog procesa školske prakse, studenti anglistike sastavljaju portfolio u kojem prikupljaju profesionalno relevantne dokumente o razvijanju vlastite nastavničke kompetencije: dnevnik nastavne prakse, primerke planova nastavnih časova, ocene o kvalitetu studentove samostalne nastave, samovrednovanje održanih nastavnih časova i postignute nastavničke kompetencije, te primerke samostalno izrađenih nastavnih materijala. Prema Jovanović i sar. (2014: 14) školska praksa bi se mogla „najkraće opisati sa nekoliko glagolskih imenica: informisanje, razumevanje, razvijanje osetljivosti, kritičko preispitivanje, isprobavanje, usavršavanje, samoevaluiranje.” Kao što se da videti, studentska školska praksa uopšte nije rutinska već predstavlja čvrst spoj savremenih naučnih dostignuća, novih teorija i praktičnih rešenja (Ulić i sar., 2016: 7). Raznovrsnost oblika rada koja je utkana u metodičku praksu studenata anglistike doprinosi povezivanju različitih iskustava u vezi s nastavom i prenošenju sposobnosti iz jedne oblasti u drugu, što je neophodno u samom nastavničkom pozivu.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je da ispita mišljenja studenata o važnosti školske prakse za razvijanje njihovih nastavničkih kompetencija. Anketinim ispitivanjem želeli smo da dobijemo uvid u to da li je i na koji način školska praksa uticala na razvoj njihovih nastavničkih kompetencija. Opšta hipoteza od koje smo pošli u radu je da će studenti anglistike biti zadovoljni modelom školske prakse posredstvom koje stižu optimalne kvalifikacije i sposobnosti za bavljenje nastavničkim pozivom na predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom uzrastu učenika. Uzorak istraživanja je činilo 53 studenta IV godine anglistike.

Za potrebe istraživanja konstruisan je anketni upitnik sastavljen od trinaest pitanja. Prilikom konstrukcije upitnika rukovodili smo se kontekstom sadržaja metodičke prakse, ciljeva i očekivanih ishoda, kao i vezom s relevantnim predmetom Metodika nastave engleskog jezika. Upitnik je bio anoniman kako bi se omogućila veća objektivnost i validnost istraživanja. Pitanjima u upitniku su prethodile sociodemografske varijable: pol, starost, i vrsta škole u kojoj su studenti obavili školsku praksu. Sva pitanja su bila otvorenog tipa. Veoma se vodilo računa o formulaciji pitanja i nastojalo se da se pitanjem dobije što veća količina informacija kako bi se osvetlila suština koja se iza njih krije. Prilikom obrade podataka primenjena je metoda analize sadržaja kojom su se kvalitativno analizirali odgovori polazeći od jedinice analize – teme. Kod svakog pitanja se nakon razvrstavanja tema u kategorije merila učestalost pojavljivanja pojedinih kategorija i njihovih modaliteta (Knežević Florić i Ninković, 2012: 153). Odgovore studenata smo klasifikovali, dakle, u skupove sličnih entiteta ili konceptualnih kategorija radi što boljeg pronalaženja doslednih obrazaca i odnosa između tema koje se javljaju. Tamo gde je to analiza sadržaja dozvoljavala primenili smo i određene postupke statističke analize podataka, kao što je frekvencija. U svakom slučaju, opredelivši se za ovu istraživačku metodologiju dobili smo sasvim dovoljnu količinu podataka koji su nam pomogli da još dublje i šire prodremo u srž ispitivanog konstrukta: značaj školske prakse za razvijanje nastavničkih kompetencija studenata anglistike – budućih nastavnika. Anketno istraživanje je sprovedeno krajem maja 2014. godine.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 53 studenta IV godine anglistike. Od celokupne populacije, 45 studenata je bilo ženskog pola (85%), a 8 (15%) muškog pola. Ova frekvencija je sasvim očekivana jer studije anglistike mnogo češće upisuju devojke nego muškarci. Prosek godina starosti je 22,5, a 23 studenta (43,4%) je obavilo praksu u osnovnoj školi, a 30 (56,6%) u srednjoj školi.

4. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Da bi se ispitala mišljenja studenata IV godine anglistike o kvalitetu školske prakse i njenom značaju za razvijanje studentskih nastavničkih kompetencija, sprovedeno je anketno istraživanje koje je obuhvatilo 53 studenta. *Prvo* pitanje imalo je za cilj da proveriti da li je, u kojoj meri i zbog čega školska praksa za studente predstavljala pozitivno, izazovno iskustvo, ili, možda, negativno, neprijatno iskustvo. Za 51 (96,2%) studenta praksa je bila veoma pozitivno iskustvo: za skoro sve studente to je bilo prvo nastavno iskustvo, vrlo izazovno, dragoceno, korisno, zanimljivo i emotivno iskustvo. Prema njihovim rečima to je bilo izuzetno iskustvo zbog učenika koji su bili divni, veoma motivisani i uživali da učestvuju, veoma zainteresovani da nauče nešto novo i da pokažu šta i koliko znaju, da uvek odgovore na sva postavljena pitanja, zbog čega su se studenti trudili da časove učine što zanimljivijim i autentičnijim. Pojedini studenti su dobili razrede koji su bili uključeni u program inkluzije pa su pripremali nastavne materijale za učenike s posebnim potrebama, tako da im je i to novo iskustvo bilo vrlo dragoceno. Kako studenti navode, praksa im je mnogo značila za sticanje samopouzdanja i praktičnih znanja i veština. Svi anketirani studenti su jednoglasni u oceni da je: „[...] sasvim drugačiji osećaj primeniti sve ono što smo radili na časovima Hospitovanja nego zamišljati kako bismo odreagovali u kojoj situaciji. Stvarna situacija ne daje mnogo prostora za razmišljanje već moramo odmah odreagovati i mislim da se to stekne samo praksom” (Student (S) 15). I mentori su mnogo učinili da praksa bude vrlo zanimljivo i korisno iskustvo. Studenti su s mentorima izgradili odličan odnos, pun poverenja i poštovanja, mnogo su naučili posmatrajući ih, diskutujući s njima pre i posle časova, razmenjujući ideje i stavove, dvosmerno demonstrirajući nastavne aktivnosti. Mentori su studentima svesrdno pomagali u rešavanju dilema koje su imali, znatno im smanjujući stres i tenziju koju su osećali kod prvog nastavnog iskustva. Samo dva studenta (3,8%) od celokupne ispitane populacije imala su, kako kažu, neprijatno iskustvo iz razloga što nisu uspeali da ostvare „pozitivnu vezu” s odeljenjem zbog njihove nezainteresovanosti (IV razred srednje škole). Međutim, to ih nije nimalo obeshrabrilo jer su uvereni da bi izgradili pozitivan odnos da su s njima proveli mnogo više vremena. Mnogi studenti su eksplicitno naveli da nisu bili u potpunosti sigurni da li je to njihov životni poziv, ali nakon obavljene prakse potpuno su uvereni u svoj sud.

Drugo pitanje imalo je za cilj da ispita koje su najbitnije stvari koje su studenti naučili tokom cele prakse. Detaljnom analizom odgovora uspeali smo da identifikujemo veliki broj kategorija, koje smo klasifikovali u 3 glavne, konceptualne, kategorije i 17 pripadajućih potkategorija, zajedno s učestalošću pojavljivanja.

Tabela 1: Stečena znanja i veštine tokom školske prakse

Kategorija	Postotak studenata koji su naveli kategoriju
1. Interakcija s učenicima	
1) Uspostavljanje autoriteta na času	83%
2) Prilagođavanje pristupa sposobnostima i potrebama učenika (nivou znanja, stilu učenja)	49%
3) Aktiviranje i motivacija pasivnijih učenika	45%
4) Uspostavljanje ravnoteže između discipline i opuštenosti	15%
5) Efikasna upotreba tehnike rada u parovima/grupama	15%
6) Korektan odnos prema učenicima	32%
7) Nastavnik sluša sugestije svojih učenika i reaguje na njihov govor tela	11%
2. Nastavne tehnike	
8) Efikasno upravljanje vremenom	47%
9) Temeljna priprema i organizacija časa	68%

10) Priprema dodatnih materijala za čas	34%
11) Efikasna upotreba glasa i gestikulacije	13%
12) Dobar uvod u nastavnu temu	20%
13) Davanje jasnih i preciznih uputstava	20%
14) Ilustrativno objašnjavanje jezičkog materijala	19%
15) Efikasna upotreba table i drugih pomoćnih nastavnih sredstava	11%
16) Provera razumevanja postavljanjem pitanja	9%
3. Ostalo	
17) Stav nastavnika prema poslu/profesionalnost	36%

Kao što se iz Tabele 1 može videti, prikazane kategorije predstavljaju spoj opštih/generičkih i specifičnih kompetencija koje su studenti stekli tokom trajanja školske prakse. Tako studenti navode da su naučili sledeće (navodimo samo neke aspekte):

- da je bitno od samog početka postaviti se tako da imate autoriteta i da ne pokazujete bilo kakve znake treme ili straha, jer čim to pokažete gubi se autoritet i nastaje problem s disciplinom,
- da nije sve lako uskladiti sa zadatim vremenskim okvirom i obraditi planirano gradivo jer se neretko ispostavi da ono što očekujemo da će đacima biti dosadno u stvari bude jako zanimljivo, i nastavnik onda ne prekida aktivnost jer su učenici motivisani i nešto će naučiti,
- da je bitan pristup poslu: učenici po pravilu primećuju i reaguju na stav nastavnika prema nastavnoj jedinici, nastavnom predmetu, učenicima. Učenike osnovnih i srednjih škola treba najpre zainteresovati za nastavnu temu i ciljeve časa, i svojim stavom ih inspirisati za rad,
- da je bitno da nastavnik uspostavi ravnotežu između toga da bude autoritativan, asertivan i zabavan, opušten u isto vreme,
- da je bitno na zanimljiv način uvesti temu koja se obrađuje na času,
- da je vrlo važno imati strpljenja i razumevanja za decu jer je nekima potrebno više, a nekima manje vremena za određene zadatke (iako su to i ranije znali, sada su to lično iskusili u praksi),
- neke gramatičke kategorije poput pravila za tvorbu komparativa i superlativa ili negativne prefikse bolje je predstaviti vizuelno, pomoću tabele jer će ih učenici tako lakše zapamtiti,
- da je važno prilagoditi jezik i objašnjenja nivou znanja učenika i njihovim sposobnostima,
- da je važan rad u grupi ili paru jer učenici sarađuju jedni s drugima i uče jedni od drugih,
- da je jako važno temeljno pripremiti čas,
- da je važno odabrati one jezičke aktivnosti i materijal koji će koristiti učenicima,
- da na času ne mora biti potpuna tišina da bi bio uspešan i da bi se uspešno održao. Moguće je gestikulacijom, bez vike, umiriti bučne učenike,
- važno je biti prijatan, otvoren ali i onaj koji se drži pravila i principa. Iskustvo nas sve dalje oblikuje i uči ali ovo su neke početne osobine koje bi dobar nastavnik trebalo da ima, itd.

Da ilustrujemo samo neke od odgovora:

S2: „Uvidela sam da su časovi dosadni za učenike ako se samo držim onoga što je dato u udžbeniku. Vežbe i tekstovi su korisni, ali đaci izgube interesovanje za gradivo ako je jednolično, ako ih ne aktiviram. Kada sam uključila *role play* na času, i druge aktivnosti koje su zahtevale da se đaci kreću i daju svoje mišljenje o temi – ispostavilo se da se tada više uključuju u rad i uživaju dok uče. Tako da sam shvatila da je dobro pripremiti što više dodatnih aktivnosti i materijala.”

Studenti su stekli brojna znanja i veštine od velike koristi za budući nastavni rad (Njihovo nabrajanje bi prevazišlo okvire ovog rada pa smo se usmerili samo na pojedine aspekte).

Trećim pitanjem želeli smo da proverimo kakav su odnos studenti izgradili s mentorom/kom i šta i koliko su od nje(ga) saznali. Evo nekih od odgovora koji slikovito objašnjavaju prirodu odnosa:

S12: „Sa profesorom Širokim sam izgradila sjajan odnos i smatram da je on jedan od retkih profesora koji se potpuno predaje svom poslu i trudi se da ga obavi što je bolje moguće, i svaki put pokušava da nadmaši uspeh prethodnog časa. Od njega sam naučila mnogo i počastvovana sam što mi je on bio mentor. Naučila sam da svaka lekcija, ma koliko suvoparno, teško ili nezanimljivo izgledala može da se učini zanimljivom.”

S47: „Sa svojom mentorkom sam izgradila prelep odnos u smislu da me je ona kontinuirano podučavala šta treba raditi u datoj situaciji. Nesebično mi je delila savete koji se tiču rada u razredu, kao i lične savete i mišljenja o radu u školi, našem obrazovnom sistemu, papirologiji, pripremama, i svim ostalim obavezama u školi. Posle svakog održanog časa ona bi detaljno razgovarala sa mnom šta treba da se uradi u datim situacijama i kako da se pojača kvalitet časa.”

Analizom odgovora uspeali smo da ustanovimo stepen pomoći i podrške koje su studenti dobijali od mentora tokom školske prakse, te je 88,7% studenata odgovorilo da su im pomogli *u velikoj meri*, a 11,3% *delimično*. Odnos koji su studenti ostvarili s mentorima okarakterisali su kao:

prelep; prijateljski; krajnje korektan; divan; dobar; izuzetno pozitivan; korektan i kolegijalan; sjajan; ljubazan i prijateljski; kao prema ravnopravnoj kolegici; fenomenalan; jako dobar; izuzetan; korektan i prijatan, i pun poštovanja; odličan, izuzetno lep i konstruktivan, fantastičan, prijatan i profesionalan, prijateljski i pun podrške, itd.

Kao što je naglašeno u Odeljku 2.2. nastavnici-mentori su iskusni nastavnici, vrsni stručnjaci koji su se prihvatili mentorskog rada i taj posao obavljaju vrlo profesionalno, odgovorno i s ljubavlju. Veliko im zadovoljstvo pričinjava to što pomažu u izgradnji, razvoju i usavršavanju uspešnih profesora u nastajanju. Iskusna mentorka i istraživač Kadić (2014: 16-23) iznosi mišljenje da je osnovna uloga mentorstva da se na već usvojena teorijska znanja studenata nadograđuju praktična znanja, situacioni aspekti u koje će studenti utkati svoja znanja kojima su ovladali tokom studija. Povratna sprega tog odnosa mentor–student podrazumeva da će se i mentor, kroz osavremenjena znanja svog studenta-protežea, upoznati s dostignućima moderne metodičke nastave i na taj način upotpuniti svoja znanja. Pojedini mentori ističu da od studenata anglistike dobijaju pregršt novih i originalnih ideja koje potom primenjuju u praksi. Stoga je uloga mentorstva da bude od koristi obema stranama u ovom odnosu. Mentori upoznaju studente sa svim važnim aspektima nastavnog procesa, s postupcima rada u nastavi, pravilnicima i zakonima koji se primenjuju, nastavnim planovima predmeta, kopiraju im materijale na osnovu kojih se izvode časovi, pomažu kod planiranja časova i korišćenja raznih tehnika za izvođenje nastave, upoznaju ih s načinima održavanja discipline i radne atmosfere na časovima, traže od studenata povratnu informaciju o posmatranim časovima i alternativama posmatranih aktivnosti, daju povratnu informaciju studentima na konstruktivan način, vodeći ih ka samorefleksiji i samovrednovanju, i samostalnom rešavanju problema ili korigovanju nedoslednosti. Tako upitani *šta* su naučili od mentora, studenti su obrazložili da su naučili (navodimo samo neke odgovore):

- da dobro osmišljen čas ne znači nužno i dobro održan čas, čas sa kojeg će nastavnik izaći zadovoljan i ispunjen,
- da uvek treba graditi korektan odnos s učenicima,
- kako da zaintrigiramo decu, da im privučemo i držimo pažnju, kako da izrazimo svoju kreativnost,
- kako da se odnosimo prema problematičnijim učenicima,
- kako da podstaknemo sve učenike da podjednako rade i da se javljaju,
- kako da održavamo disciplinu na času,
- kako da radimo s učenicima izuzetno nadarenim za engleski jezik,

- kako da se našalimo i dovitljivo odgovorimo na upadice učenika, a istovremeno ostanemo autoritet u pozitivnoj radnoj atmosferi,
- kako da budemo vrlo organizovani i dosledni, itd.

Upitani kakav su odnos izgradili sa učenicima kojima su predavali (*pitanje br. 4*) studenti su obrazložili da su izgradili veoma lep odnos, pun međusobnog poštovanja, ali istovremeno i opušten, bez tenzija. Učenici su bili veoma aktivni, marljivi, znatiželjni, rečiti, i veoma su se radovali časovima koje su studenti držali, prvenstveno zbog toga što generacijski jaz nije bio velik, što su studenti uvek bili vrlo motivisani da im na najzanimljiviji način predstave nastavne teme, što su imali ista interesovanja (prema popularnoj muzici, umetnosti, i dr.), što su se trudili da zapamte imena svim učenicima i da se svima obraćaju i podjednako uključuju u nastavni proces, što su uvek bili spremni da odgovore na sva učenička pitanja, što uopšte nisu koristili maternji jezik već isključivo engleski jezik, i dr. Nakon završenih časova pojedini učenici su izrazili željenje što im studenti neće više držati časove, a bilo je i emotivnih momenata kada su pojedini učenici zagrlili studente i izrazili divljenje prema njihovom načinu rada. Međutim, bilo je i malobrojnih učenika koji uopšte nisu bili zainteresovani za rad, koliko god su se studenti trudili da ih animiraju. Prema rečima studenata, njih je bilo izrazito teško motivisati i uspostaviti bilo kakav odnos s njima za tako kratak vremenski period. Evo nekih zapažanja studenata:

S10: „Sa učenicima sam izgradila divan odnos. Moram reći da su mi i pored profesorove pozitivne povratne informacije ipak veća nagrada bili njihovi osmesi, kao i pitanje: Hoćete nam vi držati i sledeći čas? Sa I. (učenik s posebnim potrebama) sam se malo teže zbližila jer je on dosta nepoverljiv i uplašen. Međutim, i s njim sam, korak po korak, izgradila dobar odnos.”

S20: „Od samog početka sam pokušala svojim stavom i glasom da izgradim autoritet kako bi me učenici ozbiljno shvatili jer sam starija od njih samo pet godina i mislim da sam uspela u tome jer su bili mirni i kooperativni. Stavila sam im do znanja da bih volela da čujem njihova mišljenja o temama koje smo obrađivali, što su oni sa zadovoljstvom činili i zbog čega sam bila veoma zadovoljna njima.”

Izrazi koje su studenti upotreбили da bi opisali odnos s učenicima jesu sledeći:

dobar; prijateljski; izuzetan; vrlo dobar; korektan; čisto profesionalan; prijateljski ali i autoritativan; divan; pun razumevanja; pravi odnos nastavnik-učenik a u isto vreme i drugarski; na visokom nivou; odličan; jako lep i pun međusobnog poštovanja; brižan i pristupačan; veoma pozitivan; predivan; i dr.

Na *peto* pitanje šta misle da su njihove jake strane kao budućih profesora engleskog jezika, studenti su vrlo objektivno odgovorili, i njihove odgovore smo po značenju svrstali u 14 kategorija:

Tabela 2. Samovrednovanje studenata–budućih profesora engleskog jezika

Kategorija	Postotak studenata koji su naveli kategoriju
1) imam strpljenja i razumevanja,	47%
2) jasno, sistematično i slikovito objašnjavam i dajem precizna uputstva,	30%
3) kreativan/na sam,	36%
4) efikasno uspostavljam i održavam disciplinu,	53%
5) umem da održavam pažnju i motivaciju učenika,	42%
6) umem da se prilagodim učenicima: njihovom uzrastu, nivou znanja, interesovanjima i potrebama,	43%
7) imam dobar kvalitet glasa,	26%
8) umem efikasno da organizujem sve faze časa i efikasno da upravljam vremenom,	40%
9) stekao/la sam dobru jezičku, kulturološku i metodičku osnovu,	36%

Kategorija	Postotak studenata koji su naveli kategoriju
10) volim nastavničku profesiju,	76%
11) imam samopouzdanja,	21%
12) umem da stvorim pozitivnu atmosferu u učionici,	32%
13) vredna sam, odgovorna i savesna osoba,	31%
14) imam smisao za humor.	15%

Evo kako pojedini studenti sebe doživljavaju:

S7: „Moja jaka strana je glas i stav. Umem da budem autoritet ali i opuštena, da se našalim kad mislim da je prikladno. Umem da objasnim stvari na jednostavan način, umem da saosećam kad ima razloga... Kreativna sam i uvek tražim da njima bude zanimljivo gradivo, a ne suvoparno. Stalno sebe preispitujem posle časa, i ispravim što mi se ne sviđa. Imam strpljenja da objasnim nešto na više načina kad neko ne razume.”

S8: „Smatram da ću biti dovoljno stroga da kontrolišem disciplinu na času i da učenicima budem autoritet, a opet dovoljno pristupačna da mogu da mi se obrate za pomoć. Još jedna jaka strana mi je što nisam stidljiva, sujeta i ne dam se lako isprovocirati, što smatram vrlo korisnim u budućem poslu.”

Na prethodno pitanje nadovezuje se *pitanje br. 6*, tj. na kojim osobinama i/ili tehnikama studenti smatraju da bi trebalo da porade u budućnosti. Studenti smatraju da bi trebalo više da porade na sledećim veštinama:

Tabela 3. Dodatni rad na razvijanju nastavničkih kompetencija

Kategorija	Postotak studenata koji su naveli kategoriju
1) na motivisanju učenika,	17%
2) na jasnijem objašnjavanju i davanju uputstava,	25%
3) na povećanju svog samopouzdanja,	21%
4) na boljem predviđanju i fleksibilnijem rešavanju nepredviđenih situacija u razredu,	30%
5) na pravilnoj projekciji i intonaciji svog glasa,	23%
6) na boljem planiranju i izvođenju časa,	15%
7) na efikasnijem korišćenju table i drugih audio-vizuelnih sredstava,	13%
8) na uspostavljanju i održavanju discipline,	21%
9) na osmišljavanju zanimljivijih i kreativnijih sadržaja,	17%
10) na svom prirodnom i opuštenom stavu.	15%

Studenti su bili samokritični, i inače stroži u zahtevima prema svojoj izvedbi na časovima školske prakse, spremniji na samokritiku čak i onih elemenata koji su bili sasvim korektni. To je vrlo pozitivna osobina jer motiviše studente da stalno traže bolja rešenja, da postanu kompetentniji, da uvek mogu da daju bolje i više, da konstantno rade na poboljšanju svojih veština i znanja. Na časovima predavanja i vežbi kursa Hospitovanje predočava im se da dobar nastavnik permanentno radi na svom usavršavanju, i da ga vreme gazi onog trenutka kada prestane da se usavršava, bez obzira na akumulirano znanje ili godine radnog iskustva. U nastavku slede neka samokritična zapažanja studenata:

S3: „Ponekad me nervoza ili trema sputavaju, ali mislim da će iskustvom i radom proći jer sam sada već mnogo bolja nego što sam bila ranije. Mislim da je najbolje da se uvek dobro pripremim za čas i upoznam s gradivom jer tako povećavam sigurnost u sebe i ono što govorim na času.”

S28: „Treba da poradim na upotrebi table. Nemam naviku da je koristim, i vidim je, nažalost, kao sredstvo koje mi oduzima vreme. Ovu manu nadoknađujem pravljenjem zanimljivih handouta i prezentacija na računaru. Smatram da je tabla suvoparna i da bi se mnoge stvari mogle predstaviti na mnogo bolji način.”

Sedim pitanjem želeli smo da proverimo čega su se studenti najviše pribojavali **pre školske prakse**, te smo ustanovili šest kategorija „strahova”:

Tabela 4. Strahovi **pre školske prakse**

Kategorija	Postotak studenata koji su naveli kategoriju
1) da li će me učenici prihvatiti kao nastavnika i biti disciplinovani,	70%
2) da li ću uspeti dobro da rasporedim vreme i uradim sve unapred planirano,	39%
3) da li ću napraviti neku grešku ili nešto neću znati,	21%
4) kakvog mentora ću dobiti i kakav razred će mi dodeliti,	23%
5) pisanja plana časa,	30%
6) da neću umeti dobro da objašnjavam.	26%

Svi njihovi odgovori su dragocen izvor podataka univerzitetskom nastavniku koji je zadužen za ovaj predmet i koji o svim ovim, i mnogim drugim, aspektima detaljno govori na časovima za to predviđenim, kao i tokom individualnih konsultacija. Nastavnik razgovara sa studentima o svim lepotama, ali i kompleksnostima i specifičnostima nastavničkog poziva. U okviru *osmog* pitanja od studenata se tražilo da iskreno kažu čega su se najviše pribojavali **tokom školske prakse** i kako su uspeali da prevaziđu svoje brige i strahove:

Tabela 5. Strahovi **tokom** školske prakse

Kategorija	Postotak studenata koji su naveli kategoriju
1) da li će aktivnosti biti učenicima dovoljno zanimljive i izazovne,	25%
2) da li će me izdati glas od nervoze,	23%
3) da li će učenici razumeti ono što im predajem,	17%
4) da li ću imati vremena za sve predviđene aktivnosti,	36%
5) da li će disciplina učenika biti dobra,	28%
6) da li ću napraviti neku grešku ili neću znati odgovor,	17%
7) nisam imao/la strahova.	19%

S51: „Bojala sam se da će aktivnosti biti dosadne učenicima ili nedovoljno izazovne. Uspela sam da shvatim koji tip aktivnosti je najbolji za njih, koji im drži pažnju. Pribojavala sam se da je gradivo u knjizi previše lako za njih, pa sam pripremila malo teži materijal. Takođe, nervozu na času prevazišla sam pozitivnim stavom prema učenicima i onome što radim. Trudila sam se da se usredsredim samo na to da im dobro sve objasnim i da ih sve uključim, bez nervoze i razmišljanja o sebi u toj situaciji.”

O svim svojim brigama i strahovima studenti su otvoreno razgovarali s mentorima i univerzitetskim nastavnikom, ali uglavnom su sve svoje nedoumice i strahove rešavali upravo sami, iskustvenim putem, tako što su u praksi isprobali i uvideli koje su aktivnosti ili tehnike rada najefikasnije, ili kakav stav treba da zauzmu u određenim situacijama. Tako su studenti tokom prakse strepeli:

- da ih učenici neće razumeti dok predaju pa su im stalno postavljali pitanja kako bi proverili njihovo razumevanje materije, ali su na kraju uvideli da su im brige bile neosnovane,

- bojali su se da će im ostati viška vremena pa su uvek osmislili dovoljno rezervnog materijala,
- da neće biti dovoljno autoritativni i da neće znati šta da rade s problematičnijim učenicima. Te strahove su prevazilazili temeljnim pripremanjem časa tako da svi učenici budu uključeni u rad, kako se disciplina ne bi otrgla kontroli,
- da će reći nešto pogrešno ili da nešto neće znati, što su prevazilazili uverenjem da jezički više znaju od učenika, i ako ne znaju odgovor na neko pitanje iskreno bi rekli da će proveriti i reći im na sledećem času,
- da će disciplina na času popustiti, ali su se zato kretali po učionici i „učinili svoje prisustvo i pažnju vrlo jasnim”, itd.

Deveto pitanje odnosilo se na aspekte nastavne prakse koji su studentima pričinjavali naročito zadovoljstvo, te smo ustanovili sedam glavnih kategorija:

Tabela 6. Aspekti nastavne prakse od posebnog značaja za studente

Kategorija	Postotak studenata koji su naveli kategoriju
1) obrada nove nastavne jedinice i prenošenje znanja učenicima,	36%
2) interakcija s učenicima i njihove pozitivne reakcije,	45%
3) celokupno iskustvo rada s decom,	43%
4) planiranje časa i osmišljavanje dodatnih nastavnih materijala,	25%
5) saznanje da su učenici razumeli ono što sam im objašnjavao/la,	38%
6) zadobijanje poverenja i poštovanja kod učenika,	21%
7) kada učenici uspešno urade zadatu im vežbu.	24%

Studenti su istinski uživali u iskustvu prenošenja znanja i u interakciji s „učenicima željnim znanja, u učionici punoj mladih i nasmejanih učenika”. Studenti su posebno uživali kada su uspeali da motivišu učenike, da ih oraspolože i učine da u potpunosti učestvuju i daju svoj doprinos uspehu časa, o čemu svedoče i njihovi iskreni odgovori:

S3: „Najviše su mi se dopali novi, kreativni zadaci koje sam im davala jer su tu učenici mogli da se izraze, glume, daju svoje mišljenje, i to što smo tada mogli zajedno da se nasmejemo, što je stvorilo opuštenu, prijatnu atmosferu za rad. Takođe, svideli su mi se i delovi časa gde bih na tabli napisala neku novu gramatičku strukturu i objašnjavala je, jer sam primetila da je učenicima tada bilo jasnije i mogli su to da primene.”

S23: „Jedan momenat je ostavio poseban utisak na mene – dve devojčice koje su bile ubeđene da ne znaju i ne mogu da učestvuju u nastavi su, uz moju pomoć, odgovarale na pitanja i posle su se pridružile horskom ponavljanju reči i izašle iz učionice ozarene. To je taj momenat kad zaista doprete do nekoga!”

Desetim pitanjem želeli smo da proverimo na koji način i u kojoj meri je univerzitetski nastavnik, metodičar, uspeo da im približi realnost nastavnog procesa i razvije neophodne nastavničke kompetencije. Iako pitanja nisu bila zatvorenog tipa i nisu sadržavala Likertovu skalu za procenu stepena slaganja, ipak smo uspeali na osnovu odgovora ispitanika da identifikujemo sledeće vrednosti: 30 studenata (56,6%) je reklo da im je nastavnik pomogao *u velikoj meri*, a 4 (7,5%) *donekle*. Ostali se nisu izjasnili. Navodimo neke od odgovora:

S6: „Profesorka nas je zaista lepo pripremala za ovu praksu, uvek nam je ukazivala na moguće probleme i predlagala načine za njihovo prevazilaženje. Svi smo s velikim predznanjem odlazili na praksu.”

S10: „Mislim da smo kroz Metodiku 1, Metodiku 2, Testiranje i, konačno, Praktičnu nastavu tj. Hospitovanje zaista stekli sveobuhvatno znanje o nastavnom procesu. Mnoge praktične aspekte nastave obradili smo na časovima vežbi, ali je vrhunac svega zaista bila praktična nastava.”

S13: „Smatram da je naša profesorica učinila mnogo da nas teorijski pripremi za praksu, ali i da nam praktičnim primerima približi nastavu. Profesorica nam je takođe usadila entuzijizam i ljubav prema nastavnom procesu i pozivu.”

Nastavnik metodičar se veoma trudio da prikaže nastavnički poziv kao ozbiljnu delatnost koja stoji na naučnim osnovama, i da kroz interakciju teorije i prakse pokaže da se praktični rad zasniva na primeni teorijskih saznanja, ali i da se ta znanja stiču i šire isključivo praksom. Nastavnik je na časovima kursa Hospitovanje uvodio različite oblike praktičnog rada koji su doprinosili razvijanju osnovnih nastavničkih kompetencija. Koliko god da se nastavnik trudi da objasni i približi sve aspekte nastavnog procesa, sve vreme im predočava da se najbolje uči kroz praktično iskustvo, i da postati dobar nastavnik jeste naporan i dugotrajan posao koji traje celog profesionalnog života. Upitani potom u kojoj meri smatraju da su obučeni za nastavnički poziv (*jedanaesto pitanje*) 47,2% studenata je odgovorilo da je *u velikoj meri* obučeno, a 52,8% *dovoljno*.

S4: „Mislim da uvek postoji prostora za usavršavanje i napredak u tom pogledu. S druge strane, uvidela sam da sam mnogo bolje obučena nego što sam ranije smatrala da ću biti. Mislim da ću biti više nego solidan profesor, usudila bih se čak da kažem i jako dobar. Zaista mislim da sam napredovala mnogo kroz ovaj predmet.”

S8: „Smatram da je znanje koje smo dobili na metodičkim kursevima i Hospitovanju samo prvi korak ka nastavničkom pozivu, jer osim dobrog vladanja gradivom potrebno je i umeće rada s decom, postizanje discipline na času, poznavanje dečije psihologije, itd. Tako da smatram da imam još mnogo da učim kroz sam proces rada s decom. Ali, isto tako, smatram da ću se snaći na početku obavljanja svog posla jer me je Hospitovanje uverilo da to ipak nije preteška misija.”

S49: „Smatram da je ovaj kurs bio odlična priprema i da je dao odgovarajuću podlogu u znanju i praksi, koje ćemo kasnije nastaviti da usavršavamo i nadograđujemo. Mislim da me je ovaj kurs pripremio za realnost nastavničkog poziva i, što je najbitnije, pokazao koliko se taj poziv isplati.”

Skoro svi studenti se slažu da su stekli dobru osnovu i dovoljno samopouzdanja da predaju u osnovnim i srednjim školama, ali da je svakako potrebno još učenja i prakse kroz vlastito iskustvo. *Dvanaestim* pitanjem želeli smo da proverimo da li bi i na koji način studenti poboljšali kurs Hospitovanja i školsku praksu u školama-vežbaonicama. Naime, 54,7% studenata je odgovorilo da bi poboljšali kurs Hospitovanja tako što bi ga uveli kao obavezan predmet još u VII semestru 4. godine, a sama praksa bi trebalo da traje mnogo duže, tj. da obuhvata veći broj časova i da se obavlja i u VII i u VIII semestru 4. godine osnovnih studija. U jednom semestru, prema njihovom mišljenju, potrebno je posmatrati i držati nastavu u osnovnim školama na različitim nivoima učenja engleskog jezika, a u drugom polugodištu u srednjim školama. Studenti su svesni, međutim, da zbog celokupne organizacije i preopterećenosti samih mentora tako nešto nije moguće, ali bi bilo jako korisno jer je potpuno drugačije raditi s malom decom i sa srednjoškolcima. Na taj način studenti bi u potpunosti stekli uvid u razvojne aspekte procesa učenja i podučavanja. Vrlo mali broj studenata je predložio da se kurs Hospitovanje prebaci na master-ske studije, kada su malo manje opterećeni nastavom i predispitnim i ispitnim obavezama. Preostalih 45,3% studenata ne bi ništa menjalo. Autor ovog rada smatra da praktična obuka studenata treba mnogo duže da traje, dakle i tokom VII i VIII semestra, kao što je slučaj u skandinavskim zemljama, ili, još bliže u okruženju, u Hrvatskoj, na primer. Jasno je da studenti anglistike tokom inicijalnog obrazovanja ne mogu da se „opreme” svim znanjima i veštinama koje su im potrebne da bi se uhvatili u koštac s različitim aspektima svoje buduće profesije u tzv. društvu znanja koje se ubrzano menja. Međutim, ono što je moguće i potrebno jeste dobijanje što boljeg kvaliteta znanja, što čvršćeg temelja za razvijanje stručnih kompetencija tokom celog životnog i profesionalnog veka. Utisak je da se prednost daje akademskom, disciplinarnom znanju, a da se zapostavlja razvoj profesionalnih PPM (pedagoško-psihološko-metodičkih) kompetencija (Rajović i Radulović, 2007; Budić, 2008; Zindović-Vukadinović, 2010; Kovač Cerović, Radišić i Stanković, 2015). U svakom slučaju, studenti su veoma pozitivno vrednovali

ceo kurs Hospitovanje i školsku praksu u školama-vežbaonicama, čime je potvrđena opšta hipoteza od koje smo pošli u ovom istraživanju.

I na kraju, u okviru *trinaestog* pitanja, od studenata se tražilo da se izjasne da li vole nastavničku profesiju i da li bi voleli da rade u prosveti. Analizom odgovora ustanovljeno je da cela ispitana populacija voli nastavničku profesiju, ali bi 83% volelo da radi u prosveti, a 17% sebe radije nalaze u prevodi-laštvu. Među njima je i jedna ispitanica koja je izjavila, bez dodatnog obrazloženja: „Volim nastavničku profesiju i smatram da je to plemenit poziv, ali ne bih nikada volela da se bavim ovom profesijom u Srbiji.”

S22: „Biti nastavnik je težak i zahtevan poziv kojem treba da se pristupi sa maksimalnom posvećenošću, ali na kraju časa osećaj je zaista neverovatan. Upoznati toliko mladih ljudi, prenositi im znanja, pomagati im i podržavati ih zaista je divan i zahvalan posao.”

S32: „Iskreno, ceo život sam govorila kako se neću baviti nastavničkom profesijom nego prevođenjem, ali sam posle prakse u školi shvatila da me reakcije dece neuporedivo više usrećuju od prevedenih tekstova.”

4. ZAKLJUČAK

Savremeno inicijalno obrazovanje budućih nastavnika stranih jezika obuhvata obrazovanje iz akademskih disciplina (predmetnih oblasti koje su temelj jezičke struke), pedagoških disciplina (psihološko-pedagoško-metodičkog obrazovanja, PPM predmeta), i iskustva nastavnog rada koje se stiče kroz praksu. Nastavnici se nalaze u stalnom procesu između teorije i prakse, pri čemu jedno obogaćuje drugo. Često su se u prošlosti favorizovala teorijska, deklarativna, znanja na uštrb praktičnih. Postbolonjski procesi ukazuju da temeljna praktična obučenost nastavnika tokom inicijalnog obrazovanja, kao i proces stalnog stručnog usavršavanja nastavnika treba da budu deo dosledne nacionalne politike obrazovanja, ali i šire međunarodne obrazovne politike. Kompetencije koje studenti anglistike stiču tokom prakse treba da predstavljaju dobar temelj za buduću nastavničku profesiju i profesionalni razvoj. Rezultati sprovedenog anketnog istraživanja među studentima anglistike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu pokazuju da su zadovoljni modelom školske prakse koja se sprovodi na fakultetu i školama-vežbaonicama. Međutim, potrebno je da taj period praktične obuke traje još duže kako bi studenti još više učvrstili temelj profesionalnog identiteta dobrih nastavnika, refleksivnih praktičara i istraživača. Konačno, radi dobijanja još potpunijeg uvida u kvalitet školske prakse studenata anglistike potrebno je obaviti anketno istraživanje i intervjuisanje mentora, koji bi iz svoje perspektive i iskustva iskreno govorili o potrebama, mogućnostima i ograničenjima prakse.

LITERATURA

- Branković, D., Partalo, D. (2011). Metodološki problem teorijskog definisanja i empirijskog istraživanja kompetencija nastavnika. U: *Nastava i učenje – stanje i problemi* (K. Špijunović, ur.). Užice: Učiteljski fakultet, 39-49.
- Budić, S. (2008). Predgovor. U: *Didaktičko-metodički aspekti studentske prakse u partnerskim relacijama fakulteta i škola* (S. Budić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 7-8.
- Burns, A., Richards, J. C. (eds.) (2009). *The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cindrić, I., Andranka, M., Bilić-Štefan, M. (2014). The Student-Teachers' Perspectives on the Significance and Acquisition of Teaching Competences. *Croatian Journal of Education*. Vol. 16, No. 1/2014, 11-42.
- Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications*. (2004). European Commission. Directorate-General for Education and Culture. http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/principles_en.pdf.

- Donaldson, G. (2013). Profesionalac 21. veka. U: *Nastavnička profesija za 21. vek*. (V. Vizek-Vidović, Z. Velkovski, ur.). Beograd: Centar za obrazovne politike, 13–23. http://www.cep.edu.rs/public/Nastavnicka_profesija_za_21_vek.pdf.
- Đigić, G. (2013). *Ličnost nastavnika i stilovi upravljanja razredom*. Doktorska disertacija. Niš: Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- Glušac, T. (2016). *Međusobno obučavanje kolega kao oblik usavršavanja profesora engleskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Govekar Okoliš, M. (2014). Practical Training of Students and Mentors' Evaluations. *Croatian Journal of Education*. Vol. 16, No. 3/2014, 239-264.
- Gupta, K. (1999). *A Practical Guide to Needs Assessment*. San Francisco: John Wiley and Sons, Inc.
- Jovanović, O. i sar. (2014). *Školska praksa u obrazovanju budućih nastavnika: Vodič kroz školsku praksu*. Beograd: Centar za obrazovanje nastavnika, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Kadić, D. (2014). *Mentorstvo u nastavi engleskog jezika*. Masterski rad. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kalantzis, M., Harvey, A. (2004). *New teaching, new learning: A vision for Australian education*. Canberra: Australian Council of Deans of Education, Inc.
- Katane, I. i dr. (2006). Teacher Competence and Further Education as Priorities for Sustainable Development of Rural Schools in Latvia. *Journal of Teacher Education and Training*, 6, 41–59.
- Key Competences for Lifelong Learning – European Reference Framework*. (2007). Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/keycomp_en.pdf.
- Kimonen, E. et al. (2017). Empowering Teachers and Students for Active Schools: In Search of a Pedagogy for the Twenty-First Century. In: *Reforming Teaching and Teacher Education. Bright Prospects for Active Schools*. (E. Kimonen, R. Nevalainen, eds.). Rotterdam, Boston, Taipei: Sense Publishers, 253-257.
- Kovač Cerović, T., Radišić, J., Stanković, D. (2015). Bridging the Gap between Teachers' Initial Education and Induction through Student Teachers' School Practice: Case Study of Serbia. *Croatian Journal of Education*, Vol. 17, No. 2/2015, 43-70.
- Knežević Florić, O., Ninković, S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad: Odsek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
- Lazarević, N. (2015). On the Road to Good Practice – English Language Teachers' License Exam. In: *Teaching Languages and Cultures in the Post-Method Era: Issues and Developments* (N. Lazarević et al., eds.). Niš: Faculty of Philosophy, 239-263.
- Mishra, P., Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. *Teachers College Record*, Teachers College, Columbia University, 108 (6), 1017–1054.
- Petrić, B. (2006). *Rečnik reforme obrazovanja*. Novi Sad: Platoneum; Misao; Pedagoški zavod Vojvodine.
- Rajović, V., Radulović, L. (2007). Kako nastavnici opažaju svoje inicijalno obrazovanje – na koji način su sticali znanja i razvijali kompetencije. *Nastava i vaspitanje*, 56(4), 413-434.
- Shulman, L. S. (1987). Knowledge and Teaching: Foundations of a New Reform. *Harvard Educational Review*, 57 (1), 1–22.
- Supporting the Teaching Professions for Better Learning Outcomes*. (2012). Strasbourg: European Commission.
- Teachers' Professional Development – Europe in International Comparison. An Analysis of Teachers' Professional Development Based on the OECD's Teaching and Learning International Survey (TALIS)*. (2010). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Union.
- The Definition and Selection of Key Competences. Executive Summary*. (2005). <http://www.oecd.org/pisa/35070367.pdf>.
- Ulić, J. i sar. (2016). *Vodič za stručnu praksu studenata Visokih škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov”.
- Vidaković, M. (2016). *Nov model stručnog usavršavanja profesora poslovnog engleskog jezika u Srbiji: teorijski, metodološki i praktični aspekti*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Vizek-Vidović, V. i sar. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP VERN.
- “What is a European Teacher? A Synthesis Report”. (2004). <http://www.slideshare.net/heiko.vogl/what-is-a-europeanteacher>
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*. Službeni glasnik RS, br. 72/2009.
- Zindović-Vukadinović, G. (2010). Kritički osvrt na profesionalni razvoj nastavnika. U: *Teorija i praksa profesionalnog razvoja nastavnika* (N. Polovina, J. Pavlović, ur.). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 85-102

THE REFLECTION OF EFL STUDENTS ON THEIR EFL TEACHING PRACTICUM AS A MEANS OF
DEVELOPING THEIR TEACHING SKILLS

Summary

The practicum undertaken by EFL Methodology students at the Department of English Language and Literature at the University of Novi Sad involves the practical implementation of various teaching approaches, methods and techniques in the classroom as well as the evaluation of their effectiveness. Students conduct a focused observation of the teaching process and develop practical aspects of teaching competences through the independent preparation and realisation of classes, as well as through their subsequent reflection and analysis. The aim of this paper is to survey the views of EFL students on the importance of the teaching practicum for the development of their teaching competences. The results of the survey indicate that the students are mainly satisfied with the current model of the teaching practicum, but that they believe that it should last longer so that they could lay an even stronger foundation for their professional identity as EFL teachers, reflective practitioners and researchers.

Key words: teaching practicum, EFL majors, teaching competences, survey, professional identity.

Radmila Bodrič
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
radmila.bodric@ff.uns.ac.rs

INFORMATION TECHNOLOGIES IN PRONUNCIATION TEACHING*

At present time, when English has become the global language of communication, a much debatable topic has been the level of learners' oral performance. Whereas the earlier approaches often aimed at unrealistic goals of attaining native-like pronunciation, the criterion set as the ultimate goal of pronunciation teaching today is effective communication, i.e. intelligibility. This criterion has become the foundation of establishing standards taught at specific levels of learning, both at segmental and suprasegmental levels. Since teaching English to university students assumes high standards of oral performance, new attempts towards improving teaching methods have been made to introduce information technologies in pronunciation teaching. In this paper we present the potentials of the open-source software *Praat* for teaching segmental features to university students of English. Introducing this software into phonetics classes has improved the students' understanding of theoretical notions and helped them eliminate pronunciation errors more effectively than the traditional model imitation methods.

Key words: phonetics, phonology, acoustic analysis of speech, Praat, information technologies

1. INTRODUCTION

One of the most controversial issues in foreign language teaching has certainly been the question of the importance of pronunciation in foreign language curricula (Celce-Murcia 1996: 7-16). Between the belief that some of its aspects are completely unteachable (Jenkins 2000: 106-7) and the claim that it 'plays a major role in our personal and social life' (Setter 2005: 1), most teachers and researchers agree that pronunciation should still be given a significant place in the curriculum. Whereas most authors agree that the ultimate goal of learning English, as the global language of communication, should be to maintain mutual intelligibility between speakers, both of whom are commonly foreign rather than native speakers, the question of defining the very notion of 'comfortable intelligibility' and factors contributing to it still calls for caution in the attitude towards pronunciation in teaching English as L2.

Depending on the goals set, the teacher has a variety of teaching materials at his/her disposal, but as a rule, the predominantly used methods in pronunciation teaching has been model imitation, which raises a number of controversies in itself.

In this paper we shall try to argue that pronunciation is an important aspect of language teaching/learning, and also, that some of the new technologies can be used as new effective methods to this end.

2. CONTROVERSIAL ISSUES IN PRONUNCIATION CURRICULA

2.1. Controversies regarding the goals of pronunciation teaching: Setting priorities

In language teaching methodology, the status of pronunciation had a history of being completely discarded as 'unteachable' or 'unlearnable' to setting unrealistic ideas that it should be 'native-like'. Contemporary approach seems to be a compromise between the two, mainly aiming at effective com-

* The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures in time and space* funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

munication, i.e. intelligibility. Still, most researchers agree that the standards are learner dependent, and that every pronunciation curriculum should be designed according to the learners' needs.¹

Before setting any standards regarding pronunciation, or readily accepting those proposed in the literature (as in the reduced syllabus proposed by Jenkins 2000, 2007, referred to as 'Lingua Franca Core')², one has to bear in mind the needs of the learner, and on the basis of these establish the priorities in pronunciation curricula. It has been recognized that certain professions require better or 'more redundant' pronunciation skills. University students majoring in English undoubtedly represent a target group which requires higher pronunciation standards, bearing in mind their future professional needs: as future language teachers, they have to make good models for their students, or as future interpreters, their performance directly stems from their command of spoken language, i.e. on mastering L2 phonology. In other words, university students inevitably need to master phonetic and phonological characteristics of the English language better than is usually required in the curricula of teaching general English to other learner populations. In addition to this, poor pronunciation skills in L2 may also mask otherwise good language skills, with the result of lower overall performance by the learner.

We therefore believe that good pronunciation is one of the major goals in teaching English to university students. The students do not only need to learn L2 phonology simply at the level of approximating phonemic segments of English, but also to master the sub-segmental features, such as aspiration, consonantal voicing variation and vocalic length variation, etc., which may directly contribute to the significant distinction between phonemes.³ We argue that the reasons for this are two-fold, and they involve redundancy and segmental contrastiveness. Redundancy, which is typical of native speakers' pronunciation, greatly contributes to the ease of communication, although it may (wrongly) be considered as 'superfluous' for the needs of second language learners. Secondly, certain features, such as aspiration or vocalic duration, may not be phonemic in themselves, but still add to the contrastive perception, as will be shown in the paper.

2.2. Explicit instruction in phonetics and phonology

Explicit instruction in phonetics at university level implies teaching a number of theoretical notions, such as segmental features and the prosodic (suprasegmental) features, such as stress, rhythm and intonation. Traditionally, such theoretical knowledge has been based on the feature theory, mainly directed towards articulatory features (cf. Chomsky and Halle 1968), but including some of the acoustic features proposed by Roman Jakobson (Jakobson et al. 1952). In foreign language curricula, theoretical phonology is usually taught as a linguistic field in its own right, but also with the ultimate goal of linking the theoretical and practical knowledge, i.e. adopting the knowledge in the students' oral performance. However, due to the high level of abstraction, the students may be at a loss as to how relate the theoretical and practical aspects of the sound system.

Phonetics/phonology curricula usually also provide some rudimentary information on the acoustic characteristics of speech sounds, these generally being regarded as somewhat beyond language students' comprehension, and hardly possible to be applicable in their oral performance. We shall argue in this paper that introducing some notions of acoustic phonetics in the curriculum and providing some knowledge on the use of the computer software for speech analysis may facilitate the teaching of pro-

¹ For a detailed history of pronunciation in foreign language curricula see Celce-Murcia 1996.

² Jenkins' *The phonology of English as an international language: new models, new norms, new goals* (2000) advocates for a highly limited pronunciation teaching curriculum, regarding some features as entirely redundant in communication, and are therefore not worth time or resources. She defines a corpus of features which are relevant, disregarding (sometimes unjustifiably), those which are not distinctive, e.g. aspiration. However, it is known from the practice that these features may be responsible for the identification of a sound. For example, lack of aspiration in the learner's pronunciation of voiceless /t/ may result in its perception as the voiced /d/ sound.

³ Since in this paper we only deal with teaching segmental features, we leave aside the issue prosodic features, such as word stress, rhythm and intonation, which are also crucial in L2 phonology.

nunciation and even make the learning experience more entertaining and rewarding, since it provides the student with an objective and verifiable feedback.

2.3. Methods in pronunciation teaching: Tradition vs. new technologies

Pronunciation teaching is traditionally based on model imitation, and in most cases involves pre-recorded audio materials pronounced by native speakers of the target language (usually the standard variety). The development of new technologies has brought new methods in pronunciation teaching, but these have still not been widely implemented. In addition, their use is rather limited, and the necessity of a human instructor is still undisputable.

Within the model imitation method learners are given samples of spoken language, which they are supposed to approximate, and the assessment of their achievement was based on native listeners' or teacher's judgments. The students are expected to listen to the recordings and correct their own pronunciation, with the help of the teacher. The teacher's task is to provide the feedback – to point to the mistakes and correct the student. Both the input and the output were therefore subject to the learner's limitations, since a foreign speaker, as a rule, tends to filter the auditory input through the sound system of his/her own language. In other words, the learner is often not capable of 'hearing' the difference in L2, or recognizing the relevance of the difference, and is therefore unable to produce it correctly. This method obviously has the drawback of being highly subjective, both on the part of the teacher, and, more importantly, the student, who is often incapable of perceiving his/her own errors, even after a number of repetitions. The possibility of self-correction inevitably depends on the students' auditory ability, which is highly variable. In addition to this, it is known from previous findings (Kenworthy 1987) that some learners are particularly 'poor discriminators', and that they do not benefit from comparing their own pronunciation with the model presented to them. Such learners tend to reach a plateau in their pronunciation before mastering the target sound, and remain incapable of perceiving the difference between the model and their own pronunciation. Such personal factors are one of the main reasons why pronunciation usually remains one of the weakest aspects of foreign language learning. The sad consequence is that the student with poor pronunciation skills will make a poor model for his future students once he/she starts teaching.

Among the computer programs for speech analysis, not many are developed for pronunciation teaching. One of the programs which deals specifically with the segments is SPECO, whose primary goal was to aid remediation of speech pathologies in hearing-impaired children, but has also found application in L2 pronunciation teaching (Vicsy et al. 2000; Roach 2002). Another program, specifically developed for speech research, rather than as a didactic tool, is Praat (Boersma and Weenink 2011). It is an open-source software which offers a range of applications for speech analysis, synthesis, manipulation, labelling, recording new sounds, etc. In the research reported by Brett (2004), it has been modified to teach vowel production by formant plotting options. Brett concludes that, although the project is promising, it still requires qualified help from a teacher and a clear feedback on the vowel production.

In the area of teaching prosody, a number of programs for teaching intonation and stress have been developed and used in practice, but mainly relying on the learner's comparison of his/her recording with the pre-recorded materials (see Kaltenboeck 2002; Westwood and Kaufmann 2002; Cauldwell 2002, among others).

Apart from the programs designed for speech analysis, speech recognition packages (ASR) have also been tested in pronunciation teaching by Derwing et al. (2000), but the researchers generally conclude that these cannot outperform human listeners (Derwing 2000; Anderson-Hsieh 1999).

In this paper, we shall specifically address the use of Praat for teaching some of the segmental features of English to university students majoring in English. In contrast to Brett's study, which examined the use of this software for teaching vowels by plotting the formant frequencies, we shall explore the use of Praat in teaching some of the contrasts in vocalic quality, but also some durational characteristics

typical of English phonological system, as well as some of the consonantal differences between the students' L1 and L2.

3. USING *PRAAT* SOFTWARE IN PRONUNCIATION TEACHING

As has been mentioned in the previous section, Praat, the open-source software for the analysis of speech, is primarily designed for speech researchers, but is being increasingly used in language related classes, with two distinct purposes: for demonstrating and teaching various notions of acoustic phonetics, phonology and other linguistic branches, but also for teaching pronunciation – to provide feedback in pronunciation classes. Once the students gain some basic knowledge of acoustic phonetics and the relationship between the articulatory characteristics of speech sounds and their acoustic correlates, they can use Praat as a device through which they can self-access and self-monitor their own performance.

Since Praat provides the waveform (oscillogram) and the spectrogram of the spoken utterance, apart from the oral/aural medium, it also enables us to introduce the visual component in pronunciation teaching, which additionally facilitates the students' awareness raising.

3.1. Differences in vowel quality

Although there have been attempts to introduce spectrographic images and explanations on formant frequencies in pronunciation classes, these turned out to require too much “sophisticated” knowledge (Setter and Jenkins 2005: 10; similar conclusions in Brett 2004). However, limiting the usage of spectrograms to less ambitious goals, providing the students get sufficient knowledge on what F1-F2 (not necessarily F3) values represent, these can be successfully used to raise the students' awareness on vocalic contrasts which do not exist in their L1.

400

The first notion that has to be explained and illustrated to the students is the notion of formants. These are concentrations of acoustic energy, or resonant frequencies which are typically patterned reflecting the shape of the vocal tract in the pronunciation of vowels. In a spectrogram, they are seen as more or less parallel darker bands. For the identification of any vowel, the first two formants (F1 and F2) are the most important. The first formant (F1) is related to the articulatory movement of the tongue on the vertical dimension, i.e. it represents the height of the tongue. For the high vowels, such as /i/ and /u/, F1 has the lowest frequencies, and for the low vowel /a/, it has the highest values. Thus, the value of F1 is inversely related to the height of the tongue. The second formant (F2) reflects the movement of the tongue along the horizontal dimension, i.e. it shows the difference between front and back vowels. F2 values are high in the articulation of front vowels, such as /i/ and /e/, and low in the articulation of back vowels, such as /u/ and /o/.

One of the contrasts which is notoriously difficult for the speakers of Serbian is the distinction between the English vowels /e/ and /æ/. Both of them are front, but the former is articulated with the mid height of the tongue, whereas the second is rather low. Since Serbian does not have such a contrast in the front part of the vocal space, Serbian speakers are often not capable of distinguishing between the two, either in perception or in the production of the two vowels. Being less sensitive to the contrast in quality between the mid-high and low front vowels /e/ and /æ/, the students tend to resort to the more familiar contrast in length, making the low vowel considerably longer, and the mid vowel shorter, without actually changing the position of the tongue, and thus producing identical vowels with different duration. Attempts at correcting this often remain futile, because the students do not realize the importance of the difference in quality. If, however, we provide them with spectrographic images of the vowels produced by native speakers and have them record and analyze their own pronunciation, the explanation may be more convincing and motivating. Due to the position of the vocal organs, /e/ has significantly lower values of F1 than /æ/ and somewhat higher F2 values. This is a major difference in the acoustic image

of the two vowels. The majority of Serbian speakers tend to have rather similar values of F1 and F2 for both /e/ and /æ/.

Figure 1 provides the example of the words /næt/ *gnat* and /net/ *net* produced by a native speaker (1a) and by a student (1b). The images show that the native speaker's F1 and F2 patterns are significantly different for the vowels /e/ and /æ/, whereas the difference in duration is not prominent. The vowels produced by the student (1b) show that the values of F1 and F2 are almost identical, while the contrast in duration is significant – /æ/ lasts approximately twice as long as /e/.

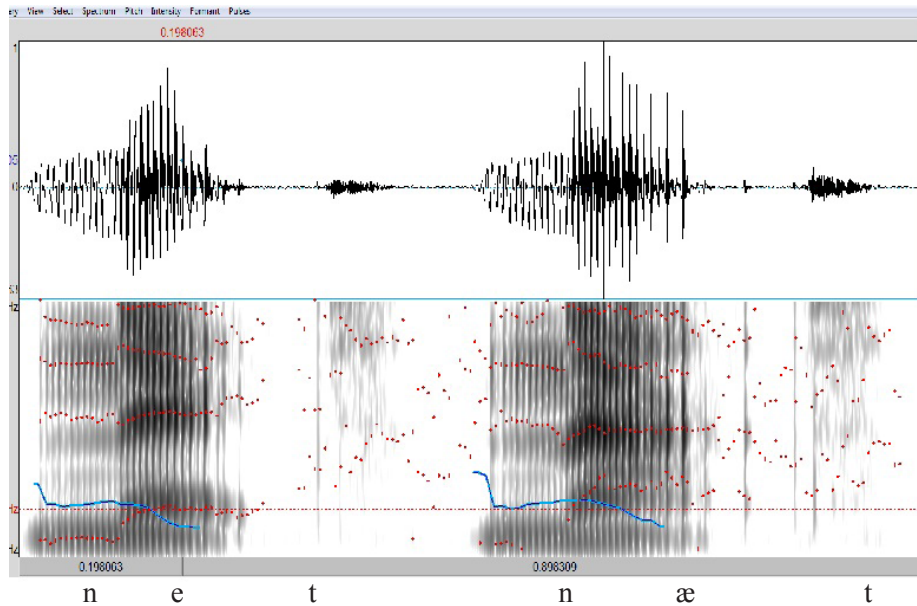

Figure 1a. English native speaker's pronunciation of the words *net* and *gnat*

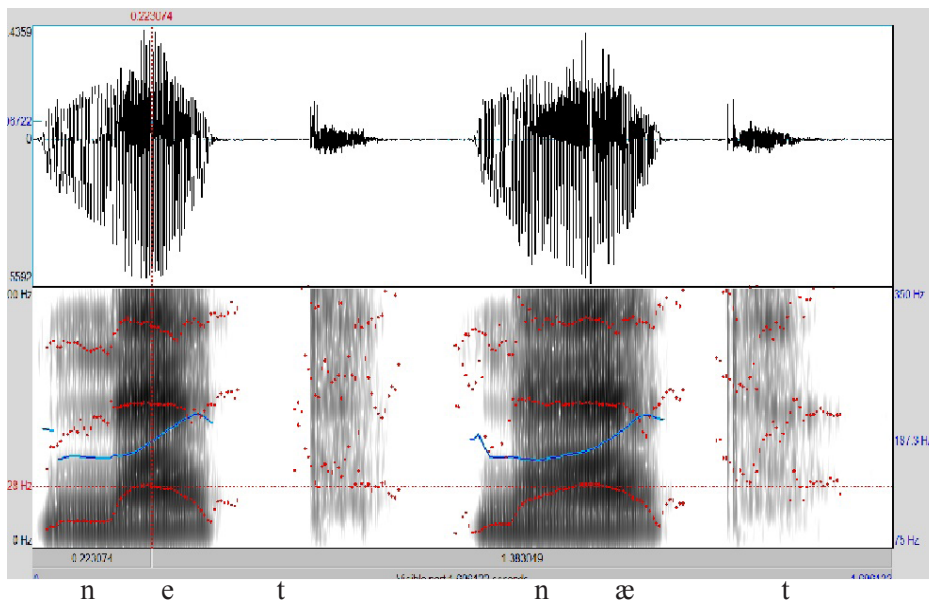

Figure 1b. Student's pronunciation of the words *net* and *gnat*

Once the students are familiarized with the difference, and trained to record their own pronunciation and conduct the analysis, they master the contrast much more effectively than simply relying on model imitation.

3.2. Differences in vowel duration

Another important difference between the two languages, which is not phonemic, but rather sub-phonemic, is the duration of vowels depending on the following phoneme. A vowel followed by a voiced sound is significantly longer than a vowel followed by a voiceless consonant. Although this kind of length reduction is universal and physiologically conditioned according to a number of findings in the literature (Laeuffer 1992; Gimson 1994; Wiik 1965), it tends to be much more striking in English than in some other languages, and is therefore a particularly important perceptive cue to the listener (for comparison between English and Serbian see Marković 2012). The phenomenon of the reduction of duration is often referred to as vowel-clipping, or pre-fortis clipping (Wells 1990). English vowels tend to have up to 50% shorter duration before voiceless (fortis) consonants than before voiced (lenis) ones. The percentage of reduction is the most striking in long vowels and diphthongs, but is also significant in short vowels. For the speakers of languages which do not have such reduction, such as Serbian, this phenomenon may also cause difficulty and be potentially hazardous for the contrastiveness in certain minimal pairs. For example, English final obstruents tend to be nearly neutralized for voicing – voiced ones are devoiced in the word-final position, so that there is rather imperceptible distinction between /s/ and /z/ in the words *maize* and *mace*. The two words are still well recognizable in English due to the difference in the duration of the vowel (diphthong /eɪ/) – in the former, the vowel is twice as long as in the second. If the difference in duration is missing, the result is the loss of distinction between the two words.

In the following examples we use *Praat* to show the students the extent of this difference: in the native speaker's production the diphthong /eɪ/ has duration of 17 cs in the word *mace*, and 40 cs in *maize* (Fig. 2a). In the production of a student, it takes up approximately 33 cs in *mace* and 34 cs in *maize* (Fig. 2b). As a result, there is no auditory perceptive difference between the two words in the student's pronunciation.

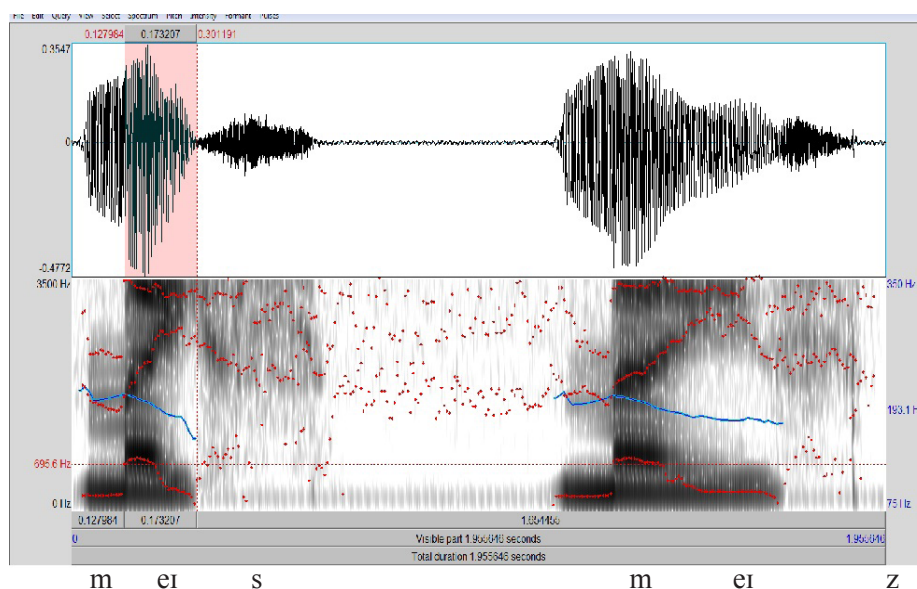

Figure 2a. English native speaker's pronunciation of the words *mace* and *maize*

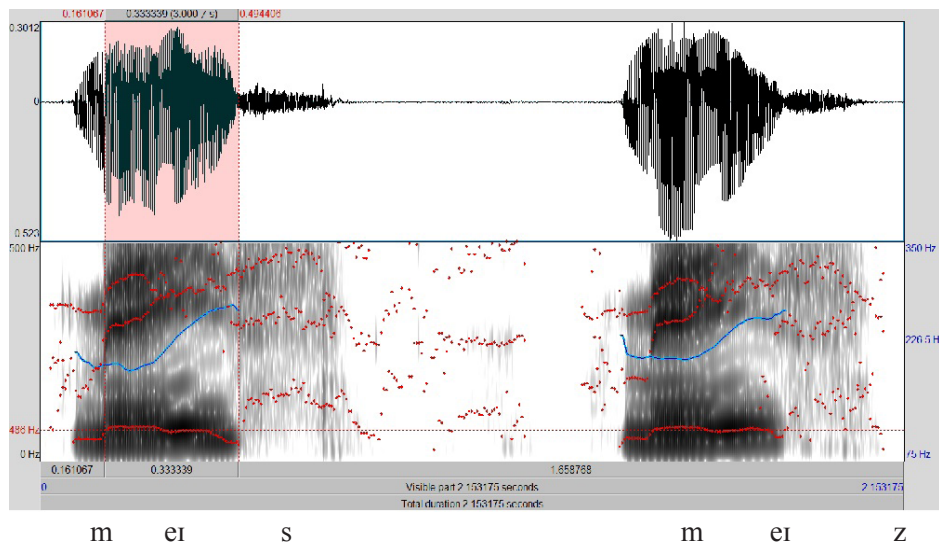

Figure 2b. Student's pronunciation of the words *mace* and *maize*

Once the students realize the source of the transfer, they pay more attention to the difference in duration and take additional effort to match the distinction.

3.3. Differences in Voice Onset Time (VOT) and aspiration

Voice Onset Time (VOT) is the relative timing of the release of the air for a stop consonant and the onset of phonation (voicing) of a following vowel. Languages differ in how they use VOT to distinguish between voiced and voiceless obstruents (Hayward 2000: 178-180, Ladefoged and Maddieson 1996: 66-70, Clark and Yallop 1995: 90-91). In English, voiceless stops have long VOT values, since vocal cord vibration (i.e. phonation) starts after a relatively long period of aspiration following the release phase. Voiced stops have short VOT values, as phonation starts almost immediately after the burst. In Serbian, on the other hand, voiceless stops have medium or short VOT values, i.e. phonation starts almost immediately after the burst, while voiced stops have negative VOT values, i.e. phonation starts prior to the release phase. Thus, when a native Serbian speaker pronounces English voiceless stops, they may sound like English voiced stops.

This is illustrated in figure 3, where 3a shows the pronunciation of the words *die* and *tie* by a native English speaker (Fig. 3a), and of the same words pronounced by a student (Fig. 3b). The student's pronunciation of both words clearly indicates transfer from L1. Figure 3a shows that /d/ is pre-voiced (negative VOT), which is typical of the Serbian voiced stops. For the voiceless /t/ the student has short VOT value, which indicates that there is no aspiration. As a result, the two words are both heard as [dai]. The result of the transfer, i.e. lack of aspiration, is that the phonemic contrast is lost in the student's production. This also shows the importance of the 'sub-phonemic' features, which end up as being highly significant.

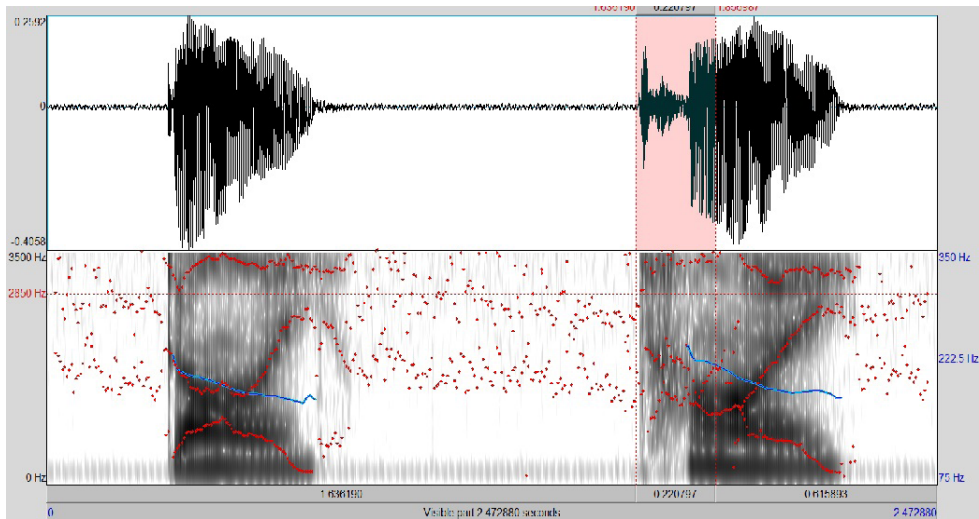

Figure 3a. English native speaker's pronunciation of the words *die* and *tie*

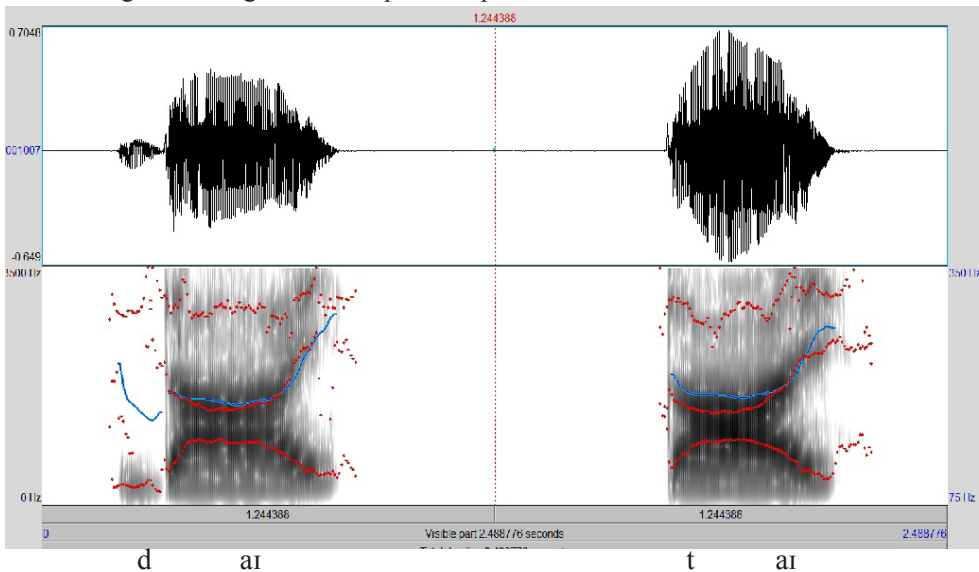

Figure 3b. Student's pronunciation of the words *die* and *tie*

In our teaching practice, raising the awareness of VOT values using Praat has also been an effective way of improving the pronunciation of aspirated voiceless consonants and overcoming this difficulty in pronunciation.

4. CONCLUSIONS

In this paper, we argued that English language students are a population which needs to master pronunciation in L2 more thoroughly than learners of general English. In order to achieve better pronunciation skills, they need to overcome some differences which are sometimes discarded in teaching methodology as superfluous. One of the tools that has been shown effective in phonetics classes at Novi Sad University is the use of Praat.

Although Praat is primarily intended for phonetic/acoustic research of spoken language features, it has found its uses in language classrooms as well. It can be successfully used as an aid for overcoming pronunciation difficulties, and particularly for comprehending the weaknesses of each student's pronunciation and recognizing the general areas of potential transfer, and therefore, the presence of 'foreign

accent'. Our experience with the limited use of *Praat* is that it generally raises the students' interest and makes them much more aware and sensitive to the phonological features, which were once only vaguely understood from phonetic textbooks.

Further research will show whether the use of *Praat* can be a 'shortcut' for mastering at least some difficulties in L2 phonology. The results presented here are based on pioneering attempts at introducing *Praat* in Phonetics and Phonology classes to English students at Novi Sad University, but these have been observed consistently, although the effect of their introduction has not been systematically studied as yet.

The question that remains is the extent to which the 'sophisticated' knowledge of acoustic phonetics should be introduced to language students. From our experience, a balanced approach between introducing too detailed technical explanations and some notions which have been taught even traditionally is highly rewarding in making the classes more challenging, but also, more interesting.

REFERENCES

- Anderson-Hsieh, J., Johnson R., Koehler, K. (1992). "The relationship between native speaker judgments of non-native pronunciation and deviance in segmentals, prosody, and syllable structure". *Language Learning* 42 (4): 529-555.
- Boersma, P. and D. Weenink (2011). *Praat: doing phonetics by computer* (Version 5.2.28) [Computer program]. Retrieved 28 June 2011 from <http://www.praat.org>.
- Brett, D. (2004). Computer generated feedback on vowel production by learners of English as a second language. *ReCALL*, 16, 103-113.
- Cauldwell, R. (2002c). *Streaming speech: listening and pronunciation for advanced learners of English*. Birmingham, UK: Speechinaction.
- Celce-Murcia Marianne C., Donna M. Brinton, Janet M. Goodwin (1996). *Teaching Pronunciation: A Reference for Teachers of English to Speakers of Other Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky N. and M. Halle (1968). *The Sound Pattern of English*, New York: Harper & Row.
- Clark, J. and C. Yallop (1995). *An Introduction to Phonetics and Phonology*. Oxford: Blackwell.
- Derwing, T. M., Munro, M. J. and Carbonaro, M. (2000). Does popular speech recognition software work with ESL speech? *TESOL Quarterly* 34, 592-603.
- Gimson, A. C. (1994). *Pronunciation of English*, 5th edition, Ed. and revised by A. Cruttenden. London: Edward Arnold Ltd.
- Hayward, K. (2000). *Experimental Phonetics: An Introduction*. Harlow: Longman.
- Jakobson, R., Fant, C.G.M. and Halle, M. 1952. Preliminaries to speech analysis: the distinctive features and their correlates. Cambridge, Mass.: MIT Press. (MIT Acoustics Laboratory Technical Report 13.)
- Jenkins, J. (2000). *The phonology of English as an international language: new models, new norms, new goals*. Oxford: Oxford University Press.
- Jenkins, J. (2007). *English as a Lingua Franca: Attitude and Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaltenboek, G. (2002). Computer-based intonation teaching: problems and potential. In D. Teeler (ed.), *Talking computers*, 11-17.
- Ladefoged, P. and I. Maddieson (1996). *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell.
- Laeuffer, C. (1992). Patterns of voicing-conditioned vowel duration in French and English. *Journal of Phonetics* 20 (4), 411-440.
- Marković, M. (2012). Usporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog. Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
- Roach, P. J. (2002). SPECO: computer-based phonetic training for children. In D. Teeler (ed.), *Talking computers*. Whitstable, UK: IATEFL, 23-27.
- Setter, J. 2008. Theories and Approaches in English Pronunciation. In *25 Years of Applied Linguistics in Spain: Milestones and Challenges*. Murcia: Universidad de Murcia, Servicio de Publicaciones, 447-457.
- Setter, J. and Jenkins, J. (2005). State-of-the-art review article: Pronunciation. *Language Teaching*, 38, 1- 17.
- Vicsi K, P Roach, A Öster, Z Kacic, P Barczikay, A Tantos, F Csatári, Zs Bakcsi, A Sfakianaki (2000): A multimedia, multilingual teaching and training system for children with speech disorders. *International Journal of Speech Technology* 3, 289-300.

- Wells, John C. (1990). Syllabification and Allophony. <<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/wells/syllabif.htm>> 20. 10. 2015.
- Westwood, V.W., Kaufmann, H. (2002). *Connected speech*. Hurstbridge VIC: Protea Textware.
- Wiik, K. (1965). *Finish and English Vowels*. Turku: University of Turku.
- Wilson, I., & Gick, B. (2006). Ultrasound technology and second language acquisition research. In M. G. O'Brien, C. Shea, & J. Archibald (Eds.), *Proceedings of the 8th Generative Approaches to Second Language Acquisition Conference – GASLA 2006* (pp. 148-152). Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.

INFORMACIONE TEHNOLOGIJE U NASTAVI IZGOVORA

Rezime

U današnje vreme, kada je engleski jezik postao globalni jezik komunikacije, vode se brojne polemike o nivou jezičke kompetencije koji je neophodan učeniku, posebno u pogledu govornog jezika, ili preciznije, izgovora. Dok se ranije u nastavi stranih jezika težilo dostizanju katkada nerealnog cilja – sličnosti sa izgovorom izvornih govornika, danas se kao kriterijum postavlja uspešna komunikacija, odnosno razumljivost (*intelligibility*), te se na osnovu toga formiraju standardi koje učenici na određenom nivou znanja treba da postignu. U pitanju su kako fonemske, tako i suprasegmentalne karakteristike stranog jezika. Budući da na univerzitetskom nivou ovi standardi moraju biti veoma visoki, u novijoj metodologiji učenja izgovora sve je veći broj istraživanja koja se bave uvođenjem informacionih tehnologija u nastavu fonetike i fonologije engleskog jezika. U ovom radu predstavili smo mogućnosti upotrebe programa za govornu analizu *Praat* (Boersma and Weenink 2011). Dosadašnje iskustvo autora rada u upotrebi ovog programa u nastavi fonetike i fonologije ukazuje na to da se fonetsko-fonološki teorijski pojmovi daleko uspešnije savladavaju uz pomoć ovog programa, a da njegova primena u praktičnom radu u velikoj meri pomaže studentima da otklone greške u izgovoru u većem procentu nego tradicionalnim vežbama slušanja i imitiranja modela.

406 *Ključne reči:* fonetika, fonologija, akustička analiza govora, Praat, informacione tehnologije

Maja Marković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet u Novom Sadu
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

ПРЕДРАГ МУТАВЦИЋ - ВОЛКАН СТОЛИЧИЋ

ЕЛЕМЕНТИ КУЛТУРЕ У УЧБЕНИЦИМА ЗА УЧЕЊЕ МОДЕРНОГ ГРЧКОГ КАО ДРУГОГ/СТРАНОГ ЈЕЗИКА*

Civilization, as a whole, moves on; culture comes and goes.

Edward Sapir (1985: 317)

У раду се разматрају елементи грчке културе који су заступљени у учбеничком комплету за учење модерног грчког језика као страног *Επικοινωνήστε ελληνικά 1, 2 и 3*, а који се користе у настави језика на првој и другој години основних академских студија неохеленистике на Филолошком факултету у Београду. Анализом ова три приручника покушаћемо да укажемо на важност ваљаног састављања приручника, како би се постигла два циља: стицање и комуникативне и социокултурне компетенције у модерном грчком као страном језику.

Кључне речи: модерни грчки језик, култура, приручници, комуникативна компетенција, социокултурна компетенција.

1. УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

За језик је већ утврђено да је он више од пуког система знакова и симбола – он је и скуп социокултурног деловања схваћеног у најширем погледу (Gardner, 2002), што значи да се не може учити изван друштвеног контекста унутар кога се остварују многобројни и најразличитији комуникативни чинови пропраћени друштвеним, културним, политичким, религијским и осталим садржајима (Northon-Toohy, 2002). У том погледу се учење сваког језика, без обзира да ли је реч о такзваном великом или малом, сходно још важећем Фергусоновом схватању (Ferguson, ([1962] 1996: 48-49), нужно везује и за учење, боље речено упознавање, културног контекста и његових садржаја унутар којих се сваки језик остварује. Због тога је, сагледано са данашње тачке гледишта, сасвим немогуће раздвојити ова два елемента (Byram-Morgan, 1994: 5). Чињеница је да се, барем приликом основних академских студија страног језика, студенти не могу упознати ни са свим аспектима станог језика ни културе народа чији језик изучавају, с обзиром на то да су факултетски курикулуми тако конципирани да се стекне један општи и најшири увид који би студенти требало сами да временом допуне и да прошире у складу са властитим интересовањима и опредељењима. Али да би студенти страних филологија успели да проникну у страну културу и да остваре што успешнију комуникативну размену, неопходно је, како је Хофстенде назначио, да прво препознају особености властите културе. Када то постигну, тек тада могу упознати друге културе са којима ступају у интеракцију уз развијање способности комуникације (Hofstende, 1991: 239).

Додатни императив који се поставља јесте и тај да је, уз комуникацију на страном језику, неопходно развити код студената и интеркултуралну компетенцију која се претаче у вештину интеракције с особама које потичу из различитих културних миљеа (Byram, 2004: 297). У том погледу, како наводи Клер Крамш (Kramersch, 1993), у процесу учења страног језика и савлађивању стране културе и њених одлика, потребно је створити такзвани међупростор (или „трећи про-

* Рад је написан у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије под насловом *Језици и културе у времену и простору*, број 178002.

стор“) који омогућава студенту (или било коме ко учи/усваја неки страни језик) да сазна значење културе, да сагледа све оне сличности, али и да адекватно препозна све оне најважније културолошке разлике између два народа како би могао правилно проценити и вредновати различите погледе на исту појаву. Отуда „трећи простор“ функционише као својеврстан неутралан терен у коме се повезују, сагледавају, упоређују и приближавају две различите стварности. Ма колико се истицало како су народи на Балканском полуострву безмало исти, или веома слични између себе, то јесте тачно само донекле. Између балканских народа, без обзира на бројне културолошке сличности као и на готово идентичне ставове који су се појавили услед вишевековне симбиозе и постепеног развијања истог начина размишљања, веровања, обичаја, ипак постоје бројне културолошке разлике које их заиста оштро одвајају, поред свих оних језичких. Због тога је настава културе, инкорпорирана у оквиру наставе страног језика у виду пратећег сегмента, ако не и посебног, веома важан чинилац, с обзиром на то да она омогућава лакше сналажење у страној средини. Треба нагласити и то да одлично знање страног језика не може бити само по себи довољно, уколико се није истовремено савладало и/или овладало најважнијим начинима социокултуролошког сналажења у страној средини у којој владају другачије основе понашања и опхођења.

Многобројне студије су показале да се без културе¹, односно без савлађивања основних културних елемената, учење страног језика не може адекватно спровести на свих нивоима (Genç-Bada, 2005), будући да учење језика само ради језика постаје потпуно бесмислено и некомплетно. Из тог разлога је потребно, барем на академском нивоу, образовати адекватно будуће филологе, како би били у стању да испуне улогу посредника између властите културе и културе другог. У једном ширем контексту сагледано, крајњи циљ стицања свих ових знања сагледава се у стварању (релативно) усаглашених односа унутар мултилингвалног, мултиетничког и мултикултуралног друштва (Byram et al, 2002: 5).

2. КУЛТУРА И ЊЕНЕ СФЕРЕ

408

По свом карактеру, култура уопште није монолитна људска тековина. Она је превасходно тројака, с обзиром на то да залази у материјалну, духовну и цивилизацијску сферу. Међутим, свака од ових сфера садржи низ поткатегија, што указује да је култура и поливалентан и полисемантичан облик људске активности. До сада је учињено безброј покушаја да се у стручној и научној литератури одреди шта јесте култура и шта је све сачињава – иако су амерички антрополози Кребер и Клакхон (Kroeber, Kluckhohn) 1952. године сачинили листу од 164 најразличитијих дефиниција културе, Апт само четири деценије касније констатује: „Упркос напорима од једног века да се одреди прецизно култура, ни почетком 90-тих не постоји договор између антролога када је реч о њеној природи“ (Apte, 1994: 2001). Сасвим се слажемо с одређењем културе коју је дао Огбу - да је она „мрежа или састав акумулираних знања, обичаја, вредности, веровања и образаца понашања путем којих се решава темељно питање - питање властитог опстанка“ (Ogbu, 1989: 5). Исто тако, Хофстенде је сасвим у праву када наводи да, поред видљиве физичке, постоји и она невидљива, унутрашња стана културе чије „значење [...] се сасвим крије само у начину на који се оне приказују“ (Hofstede, 1991: 8).

Тачна је премиса да културу стварају појединци, али истовремено култура припада и самој заједници у којој појединац живи и ради. Да би култура постојала, потребно је да се дели између појединаца, јер само тада се може говорити о њој. Зато Фераро исправно назначав да „другим речима, не постоји тако шта као култура пустињака. Ако усамљена јединка мисли и верује на одређен начин, та мисао или то деловање је идиосинкретичко, никако културално. Да би се идеја, ствар или понашање сматрали делом културе, потребно је да их дели неки облик друштвене групе

¹ Било би од користи да наведемо да се тек од прве половине прошлог века озбиљно приступило разматрању и увођењу културе у наставу језика (Pulverness, 2003; Sysoyev-Donelson, 2000; McDevitt, 2004) – до тада је култура била или у потпуности изостављена или тек сведена на најосновније минимуме.

или друштво“ (Ferraro 1998: 16). Како ниједно људско друштво није јединствено, баш као што ниједан језик није јединствен (о чему сведоче његови дијалекти и поддијалекти), тако ни култура једног народа није јединствена, ма колико се званично и институционално инсистирало на њеној јединствености. Унутрашњи и спољашњи историјски, политички, економски и бројни други разлози утицали су (а и данас утичу) да се култура сваког народа непрекидно мења, а посебно су промене долазиле и због интеракција са другим, понајпре суседним, културама. Но, како је Матсумото приметио, „наш неуспех да у прошлости препознамо постојање индивидуалних разлика у концептима и конструкцијама културе је несумњиво помогло при формирању и одржавању стереотипа“ (Matsumoto, 1996: 18).

Једно од кључних питања које се поставља како пред наставнике страних филологија тако и ауторе учбеника страних језика јесте следеће – коју врсту (или врсте) културе треба представити, односно, какав избор начинити? Настава страних језика, због свог карактера, подразумева да се култура сагледа из три угла – антрополошког, цивилизацијског и бихејвиоралног.

Антрополошки угао на домаћем терену укључује четири битна сегмента:

- а) процес социјализације појединца у друштво,
- б) процес образовања,
- в) процес енкултурације, и
- г) процес акултурације.

Код учења страног језика, процес образовања, који подразумева савлађивање језика, заједно са процесом акултурације сматрају се главним носиоцима приближавања двеју култура које нужно и не морају бити блиске између себе. Цивилизацијска страна културе одређује саму културу једног друштва, сходно томе и његов језик, као „престижан“, „другоразредан“, „инфериоран“, „пожељан“, „потребан“, „бескористан“ итд. Одређивање једне стране културе, самим тим и страног језика, у неку од наведених категорија заснива се, са једне стране, на материјалним и друштвеним тековинама тог народа, а са друге на историјским, политичким, економским, религијским и другим кретањима кроз које је то друштво неминовно пролазило. Тако и данас у свету грчка култура заузима високо место у свету, а свакако прво у Европи, пре свега због духовно-материјалног наслеђа које је временом постало тековина свих европских народа, али и медитеранских. У исти мах је код сваког народа у оквиру колективног несвесног до данас задржана свест о свим односима између два народа било као позитивно или као негативно искуство, што се аутоматски рефлектује и на ставове о оном другом, па и о његовом језику. Из овако сложеног оквира извлаче се закључци (генерализовани и/или индивидуални) који, условно речено, „пресуђују“ о статусу културе и цивилизације једног народа у неком друштву и на основу којих се потом врши опредељење за учење неког страног језика. Трећа, бихејвиорална компонента, припада социо-културном контексту и тиче се како „културе понашања“ тако и „културе општења“. Она се постепено савлађује приликом учења страног језика, пошто без ње није могуће успешно остварити ни интерперсоналну ни интерсоцијалну комуникацију.

3. ОДНОС ЈЕЗИК И КУЛТУРА

Својевремено је хрватски лингвиста Дубравко Шкиљан назначио да „свака култура² мора поседовати језик и сваки језик мора имати `иза себе` и `у себи` културу“ (Škiljan, 1991: 153), али стварност је показала да то баш и није тако – и поред тога што постоји „швајцарска култу-

² Према Вилијамсу, „култура је постала једна од три прилично компликованих речи у енглеском језику“ (Williams, 1983: 87), али не због тога што је полисемична, него зато што се односи на огромну категорију различитих аспеката и подаспеката људских активности које се управо преко језика изражавају. То ће рећи како је језик посебно огледало које одражава све културне елементе једне нације, при чему се стварају посебне везе између језика и културе.

ра“, не постоји „швајцарски језик“, иако се говори о такозваној „балканској култури“, углавном лако препознатљивој код свих савремених балканских народа, без обзира на њихову религијску опредељеност, ипак не постоји један јединствен „балкански језик“. Сагледано на уском (тј. националном) нивоу, Шкиљанова примедба је на свом месту, пошто су језик и култура „исплепетени“ тако да се једно не може одвојити од другог, а да се не изгуби значења било језика или културе“ (Brown, 1994: 164).

Како је одавно утврђено да култура игра једну од кључних улога у друштву, онда је, чини нам се, сасвим могуће преуредити Хердерову (и даље важећу) трихотомију језик-друштво-нација у нов концепт језик-друштво-култура. Ако се сложимо са Стерновим концептом сагледавања културе (Stern, 1983), тада нико од нас није у могућности да пружи очљиву разлику између језика, културе и друштва, пошто сва три појма функционишу као чисти синоними, јер сваки зависи од она друга два. Алптекин (Alptekin, 2002: 58) је у праву када примећује да „учење страног језика постаје облик енкултурације када појединац стиче нове културне референтне оквири и нов поглед на свет, при чему се они одражавају преко културе циљног језика и говорника тог језика“. Зато је један од главних приступа подучавању страног језика покушај изградње интеркултуралне особе на поузданим лингвистичким и културним темељима и то тако постављеним да појединац може „ступити у интеракцију са људима из друге земље и културе на страном језику“ (Yugan, 1997: 71) са лакоћом. Сагледано са становишта савремених педагошких теорија те методолошких приступа, култура је *conditio sine qua non* у подучавању и учењу страног језика, посебно на вишим нивоима образовања.

3. КУЛТУРА У НАСТАВИ НА ПРИМЕРУ ГРЧКИХ УЏБЕНИКА

Током учења страног језика, како Ладо истиче, одвија се постепена „промена понашања студента и убризгавање нових вредности и новог начина живота у његов већ устаљени образац понашања“ (Lado, 1963: 110). Из тога разлога је значај културе у настави страног језика за Функеа веома битан (Funke, 1989: 11), с обзиром на то да се остварују три кључне улоге:

- А) функционална улога културе тиче се познавања културног контекста стране средине;
- Б) образовна улога културе је реципрочно условљена познавањем властите културе, и
- В) политичка улога културе омогућава сазнања о томе како страно друштво функционише као политичко биће.

Чињеница је да се учећи страни језик „нужно усвајају и неки од основних елемената начина размишљања стране средине; у најширим оквирима упознавају се гастрономске навике као и историјско, религијско и цивилизацијско наслеђе“ (Mutavdžić-Stojičić, 2013: 57). С тим у вези, Танг правилно сублимира у једној реченици: „култура је језик, а језик је култура“ (Tang, 1999). Према виђењу Клер Крамш, култура је пета вештина која се издваја од осталих језичких компетенција³ (Kramsch, 1993), али, без обзира на своју особеност, са сваком од њих је у интеракцији. Култура⁴, као посебан друштвени феномен, и настава страног језика, у нашем случају савременог грчког,

³ Слушање, читање, писање, говор.

⁴ Међутим, сама култура је, према Лиеровом мишљењу (van Lier, 2004), толико широк појам да се не може ни обухватити ни дефинисати, другим речима – сва тумачења културе и сви покушаји њеног одређења искључиво зависе од тачке гледишта онога који је објашњава, и то баш онако како је приказао амерички песник Џон Сексе (John Godfrey Saxe, 1816-1887) у својој духовитој стихотворевини *Слепци и слон* (The Blind Men and the Elephant, 1872). У песми се опевају шесторица слепих, који покушавају да опишу слона тако што сваки од њих, након што опипа/додирне неки његов део тела, изводи закључак о томе како донста изгледа. Првome слон личи на зид због своје величине, другome на коплe због дуге и специфичне сурле, трећем на змију због грубе коже, четвртom на дрво због великих ногу, петом на лeпeзу због огромних ушију, а шестом на конопац због чудног дугог репа. Како и сaм песник каже на крају, сваки од њих је донекле у праву, али опет и грeши на свој начин.

уско су повезани, с обзиром на то да је у оквиру грчког језика, понајпре његовог вокабулара, заиста похрањена бројна лексика која се везује за културу, а која је, у оном интернационалном делу, углавном лако препознатљива.

У безмало свим учбеницима за учење савременог грчког језика култура се посматра двојако – са једне стране, она је „Култура“, схваћена у најширем домену, у свим оним сегментима када се говори о грчкој историји (стара Грчка, Византија, савремено доба), митологији, уметности, Олимпијским играма или архитектури. У том погледу се може рећи да је она најадекватнији синоним за синтагму „грчка цивилизација и њене тековине“. Са друге стране, она је „култура“, схваћена у далеко ужем погледу, онда када се у текстовима говори о грчким обичајима, гастрономији, свакодневном животу појединца, државном уређењу, религији, празницима и слично. Путем премештања жиже интересовања с општег на уже културно поље и обратно из лекције у лекцију, сваки полазник се, мање или више успешно (а што умногоме зависи од умешности самих састављача учбеника), постепено уводи у оно што се општим именом назива „хеленска култура“.

Главна идеја свих аутора је да на крају сваког учбеника (односно, курса) полазници стекну један релативно сажет и, колико је више могуће целовит поглед на понуђени (обрађени) део из грчке и цивилизације и културе. Спајајући елементе грчког језика, аутори спајају и елементе грчке културе, што ће рећи да постоји главна методичко-дидактичка тежња да се сваки полазник упозна са неким од многобројних обележја грчког народа као целине. Тако се на делу потврђује Сапирова теза да „језик не постоји одељено од културе, тј. од друштвено наслеђене скупине постојања и веровања који управљају нашим животима“ (Sapir, 1992: 156), будући „да се култура може дефинисати као оно *шта* друштво ради и мисли, језик је посебно *како* мишљења“ (ibidem, 163). Свакако је потребно имати на уму и то да је сваком кориснику учбеника неопходно како вођење кроз културу (cultural guidance) тако и културно усмеравање (cultural orientation), па је отуда помоћ и наставника страног језика и састављача учбеника од изузетне важности, посебно из разлога што се култура, „изузетно динамична конструкција међу људима, састоји од вредности, значења и мишљења која се стварају у јединственим друштвеним околностима“ (Geertz, 1973), односно што је култура „начин живота који се састоји од заједничких производа, обичаја и ставова људи у одређеним друштвеним срединама и заједницама“ (Moran, 2001: 9) а које је би требало што адекватније објаснити, приближити, па и приказати из (евентуално) различитих углова.

3.1. О културним елементима у учбеницима грчког

Основни циљ нашег рада је да пружи анализу општег погледа на грчку културу и њене елементе који су заступљени у неколико одабраних учбеника за учење савременог грчког језика, и то у серији учбеника под називом *Επικοινωνήστε ελληνικά 1, 2 и 3* аутора Фросо и Клеантиса Арванитакиса. Све њих је званично одобрило за употребу у настави Министарство просвете, научног истраживања и вера Републике Грчке. Будући да су састављени за нивое А1, А2 и Б1, прате у потпуности све смернице и препоруке изнете у оквиру ЗЕОЈ-а. У састав учбеничких комплета *Επικοινωνήστε ελληνικά 1* и *2* улазе приручник за студенте и две радне свеске, док се комплет *Επικοινωνήστε ελληνικά 3* састоји од приручника за студенте и једне радне свеске.

Пре самог приказа културних елемената заступљених у овим приручницима, треба напоменути једну важну чињеницу а то је да се у свим учбеницима говори искључиво о култури Грчке, и поред тога што постоји још једна хелефона држава – Кипар. Све ово јасно указује како се идеја о изучавању грчког језика тесно везује само и једино за Грчку те да се подучавање културе понајвише темељи на проучавању изворне грчке (а не опште хеленске) културе. Посматрано са становишта хеленизма, нама се чини да је ово огроман пропуст ауторâ, посебно уколико узмемо у обзир тесне грчко-кипарске односе и чињеницу да се у свим историјама (писаним не само на

грчком језику!) подвлачи непрекинуто јединство хеленског (дакле, и грчког и кипарског) духа, језика и културе кроз векове.

У настави савременог грчког језика се под одредницом култура и даље подразумева сазнавање чињеница о становништву и о грчкој држави, па су зато уобичајене теме оне које говоре о два највећа града, Атини и Солуну, или о регионима (што је далеко мање), затим о природи, о празницима, о историји (посебно о античкој, донекле византинској, док је савремена, почев од 1821. године па надаље, далеко мање заступљена), о државном уређењу, о школству и културним знаменитостима, о појединим значајним личностима и слично. Понекад понуђени текстови у уџбеницима се, по својој композицији, уопште не разликују од текстова из најразличитијих туристичких брошура, водича или са сајтова грчких туристичких агенција, а по правилу реч је о затвореним текстовима где се не даје могућност никакве додатне интерпретације (Cortazzi-Jin, 1999). Друкчије речено, у текстовима су дате „голе чињенице“ које треба „усвојити“ као такве и потом репродуковати према понуђеном моделу комуникативне методе.

У наставку рада дајемо преглед свих културних елемената које смо уочили у назначеним уџбеницима.

3.1.1. *Επικοινωνήστε ελληνικά I (A1/ЗЕОJ)*

У уџбеничком комплету *Επικοινωνήστε ελληνικά I* безмало од самог почетка учења грчког језика студенти се директно уводе у културу. Тако, на пример, када је реч о географији, пружају се основне информације о престоници Грчке, као и о удаљености Атине од других већих градова. Поред главних улица и тргова Атине, као и боемске четврти Плаке, студенти се упознају и са Епиром (Ηπειρος), те Јањином (Γιάννενα), главним градом ове области. Причом о Метеорима (Μετεώρα) и о месту Каламбаки (Καλαμπάκα) студенти употпуњавају своја знања, имајући у виду чињеницу да се многе средњошколске екскурзије реализују баш у овом делу Грчке. Кроз туристичку понуду упознају се са Митиленом (Μητηλήνη), Егејским и Јонским морем, првом грчком престоницом Нафплионом (Ναύπλιον, престоница Грчке до 1834, када то постаје Атина), као и Пелопонезом. Поред континенталне Грчке, студенти стичу основна знања о највећем грчком острву Криту. Најзад, на самом крају уџбеника дају се прегледно опште географске информације које се тичу Грчке: површина, број острва, највеће планине, број становника, клима, државе с којима се Грчка граничи, највећа острва Егејског и Јонског архипелага и сл.

Када је реч о религији и празницима, студенти се упознају са обичајима око Ускрса. Приказују се обичаји и традиција који су у вези са Великом недељом, а који се донекле разликују у односу на оне које имамо у Србији.

Имајући у виду велику културну баштину, у приручнику су приказани венецијанска тврђава у Нафплиону, Акропол (у најопштијим цртама), археолошки локалитет Кносос на Криту (појам Минојеве палате, микенске цивилизације, Минотаура и црвених стубова).

Незаобилазни део уџбеника за учење страних језика обично представља и локална гастрономија. С тим у вези, приказан је начин припремања грчке кафе (ελληνικός καφές), као и фрапеа, понуда у грчим пекарама, одлазак на пијацу као и обавезан појам ценкања. Студенти увиђају разлику у куповини сухомеснатих производа на колутуће (φέτες), а не граме као што је случај у Србији, упознају се са називима најбољих грчких сирева (гравиера, манури, фета), као и са грчким традиционалним јелима (сувлаки, гирос, бујурди, грчка салата). У делу који се односи на прославу Ускрса, истиче се важност прављења хлеба који се назива *цуреки* (τσουρέκι) као и чорбе *магирица* (μαγειρίτσα) која се једе уочи Ускрса. Најзад, студенти се упознају са појмовима *узо* (ούζο) и *мезе* (μεζές).

Када је реч о уметности, студенти стичу основна сазнања о именима познатих глумаца и називима позоришта и музеја у Атине, као и са појмовима *рембетика* (ρεμπέτικο) и народне грчке музике (λαϊκή μουσική). Занимљиво би било истаћи овде да се некадашња грчка национална монета, драхма (δραχμή), ни на једном месту не помиње, имајући у виду да је Грчка прихватила монету евро, уласком у Европску економску заједницу.

3.1.2. *Επικοινωνήστε ελληνικά 2* (A2/ЗЕОЈ)

Када је реч о географији Грчке, у овом учбеничком комплету детаљније је описан главни град Атина, па се студенти упознају са метро системом и називима станица. Више информација сазнају и о познатом туристичком одредишту Пелион (Πήλιον), али и о граду Волосу (Βόλος) у централној Грчкој. Упознавају се и са византијским наслеђем, као и са чињеницом да *Γрад* (Πόλη) написан мајускулом означава Константинопољ, а не било који други град. Од острва су представљена Куфонија (Κουφονήσια) у Кикладском архипелагу.

Када је реч о религији и празницима, детаљно су објашњени појмови имендана и рођендана. Већа целина посвећена је олимписким божанствима, као и Делфском пророчишту, а како су у првом у низу приручника приказани ускршњи обичаји, аутори су у другом приказали обичаје који се поштују о Великој Госпојини.

У овом приручнику детаљније је описано острво Крит (Κρήτη), као и археолошко налазиште Кносос (Κνωσός). Доста података који се тичу митологије и археолошког налазишта у Делфима дато је у оквиру посебне тематске целине.

Када је реч о храни и пићу, истакнути су најбољи рецепти за традиционална грчка јела, као што су мусака (μусаκάς) од плавог патлиџана и салата од патлиџана (μελιτζανοσαλάτα).

Када је реч о уметности, више пажње је посвећено критско-минојској цивилизацији као и великим фестивалима у Грчкој (Атински фестивал, Фестивал у Епидаурусу и сл.). Студенти се постепено упознају и са грчким књижевним стваралаштвом и добитником Нобелове награде за књижевност, Одисеасом Елитисом (Οδυσσεύας Ελύτης, 1911-1996), песником.

У овом приручнику посебно место посвећено је и грчком образовном систему. Уводе се појмови гимназије, лицеја и велике матуре (панελληνικές εξετάσεις).

Када је реч о свакодневном животу, приказују се најважније службе у Грчкој (Телеком, Дистрибуција, Водовод, Биро за незапослене, Биро за избегла лица), најтиражније грчке новине (Вима /Βήμα/, Катимерини /Καθημερινή/), обавезно служење војног рока, телевизијски канали, Олимпијске игре и олимпијски победници али и појам вашара (панађура, πανηγύρι). Указује се на сличности у називима лекара специјалиста у многим језицима (уролог, гинеколог, гастроентеролог, кардиолог и сл.).

3.1.3. *Επικοινωνήστε ελληνικά 3* (B1/ЗЕОЈ)

У учбеничком комплету *Επικοινωνήστε ελληνικά 3* посебна се пажња посвећује митологији, хришћанству и празницима. Тако је, на пример, детаљно описан археолошки локалитет Акропоља у Атини (Пропилеји, Храм Атине Нике, Ерехтејон, Каријатиде).

Као и у претходним учбеницима, и овде је посебно поглавље посвећено гастрономским навикама Грка, с тиме што су студенти у прилици да детаљније сазнају *шта*, *како* и *када* једу Грци (то је уједно и назив истоимене лекције), као и која храна се спрема о Божићу, Ускрсу, Новој години, Пречистом понедељку, именданима, свадбама, рођенданима, крштењима, парастосима и поменима.

Када је реч о уметности, посебна пажња је посвећена рембетику, као и познатим извођачима ове врсте музике. Цело једно поглавље посвећено је Византији и византијској уметности. Студенти се кроз лекције упознају и са античким филозофима, комедиографима и Хомером, и то у најосновним цртама.

Од важнијих историјских података помиње се 1922. година и долазак огромног броја избеглица из Смирне. Цело једно поглавље посвећено је Византијском царству и периодизацији византијске историје. Посебно место посвећено је и Александру Македонском и његовим освајањима, као и Олимпијским играма.

Студенти у начелним цртама продубљују своја знања о грчкој књижевности, како поезији тако и прози. Упознају се са периодизацијом грчке књижевности као и са књижевницима Александром Пападијамандисом (Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, 1851-1911) те Андреасом Калвосом

(Ανδρέας Κάλβος, 1792-1869). Цело једно поглавље посвећено је историји грчког језика (*Кратка историја грчког језика*), дијалектима грчког језика као и катаревуси (καθαρεύουσα).

Назначимо и то да је у овом приручнику посебно место посвећено грчком политичком систему. Осим што су приказани укратко политички системи старе Спарте и Атине, дат је и схематски приказ политичког система савремене Грчке, надлежности Владе, Скупштине, начин одржавања парламентарних избора, као и најважнија министарства у Грчкој данас.

Када је реч о свакодневном животу, посебан акценат је дат на свадбене обичаје у виду припрема позивница и бомбоњера (μπομπιέρες)⁵.

4. ЗАКЉУЧАК

На основу увида у разматрани дидактички материјал за учење савременог грчког као страног језика закључује се да је код свих аутора заступљен став да је грчки језик саставни део грчке културе⁶, односно да је грчки у непосредној функцији подучавања грчке културе, што ће рећи да се култура не посматра као другоразредни чинилац, него је изједначена са језиком. Другим речима исказано, култура је пресудан елемент грчког језичког идентитета. А посебан културни идентитет Грка огледа се и у оквиру њиховог писма које полазници треба да савладају. Један од социolingвистичких ставова када је реч о учењу страног језика каже да ће се знање језика ојачати уколико се истовремено инсистира и на култури народа чији се језик учи. Сагледано у широкој перспективи, овај став није погрешан, с обзиром на то да ако да се понуде (условно речено) „прави културни садржаји“ заиста се лако и брзо може упознати један народ, макар у главним цртама, или да се промени мишљење о том народу.

Грчки текстови у анализираним (али и у многим другим!) уџбеницима, нажалост, нису успели да разбију стереотип о Грцима као о „лењом народу“, како их данас углавном сматрају Немци и Французи, пошто из самих текстова провејавају кључне лексеме – море (θάλασσα), одмор (διακοπές), одмарање (ξεκούραση), клубови (κλαμπάκια), сунце (ήλιος), забава (διασκέδαση) и слично – које недвосмислено асоцирају на нерад и на опуштање. Занимљиво је да ниједан од понуђених текстова не говори подробније о раду и о радним навикама Грка. Исто тако, са културолошке тачке гледишта, када је реч о занимањима, у први план се истичу она која бисмо окарактерисали као „престижна“, попут лекара, правника/адвоката, наставника/професора, грађевинског инжењера, економисте, службеника итд, док се ни на једном месту не наводи аутомеханичар, водоинсталатер, електричар, зидар, обућар, возач аутобуса/трамваја и њима слична, што, са своје стране, јасно указује на то да постоји извесна подвојеност према занимањима – на она која су културолошки и друштвено пре прихватљива и на она која се сматрају мање „звучним“ и мање „вредним“. Ово донекле има своје објашњење у оквиру самог развоја савременог грчког друштва – од тренутка када је Грчка кренула путем масовније индустријализације, када

⁵ За разлику од српског, у грчком се ова реч односи на посебну (пригодну) кутију/ замотуљак, која се дели свим званицама а која би требало да их подсећа на овај свечани догађај.

⁶ Без обзира на ову стереотипност, Браун је била сасвим у праву када је назначила како је, и поред најбоље воље и жеље, „немогуће пружити полазницима све податке и знање неопходно за разумевање стране културе у свим ситуацијама и у новим контекстима“ (Brown, 1990). И поред тога што је овакав облик приказивања, сагледано са методичке и педагошке стране, крајње традиционалан и донекле неинвентиван, будући заснован на пуком преносу података и њиховом (евентуалном) памћењу, може се оправдати чињеницом да се преко њега усваја један део грчке лексике, односно посебни говорни и писани модели, са једне стране, те да се стичу општа знања о грчкој култури и свим другим културним елементима неопходним за интеркултурну комуникацију, са друге. Додатни недостатак оваквог приказивања грчке културе огледа се и у чињеници да се она приказује као монолитна и сасвим без икакве корелације са другим културама, што веома одудара од савремених схватања заснованих на интеркултурном дијалогу и на повезивању различитих народа и њихових култура. Другим речима, о грчкој култури, самим тим и о грчком народу, као да постоји само једна (грчка) истина. Но, како је Холидеј правилно истакао, учење о култури није (*нити може бити!*, примедба је наша) само сазнање о оном другоме (или о другима), него и разумевање себе и свога начина размишљања (Holliday, 2005).

је у земљи дошло до веће еманципације целокупног становништва и када је образовање постало доступно свим грађанима (ово се посебно види од тренутка рушења војне хунте и поновног успостављања демократије 1974. године под ПАСОК-ом), од једне прилично економски и привредно неразвијене земље Грчка се лагано усмерила према изградњи свог друштва као економски јаког и просвећеног. Родитељи, којима је школовање на универзитетима било незамисливо, а који су релативно брзо економски стали на ноге, својим потомцима покушали су да обезбеде адекватно универзитетско образовање, при чему су за кратко време производна занимања занемарена и врло брзо напуштена⁷.

Све ово хоће рећи да учбенички (дидактички) материјал није довољан да би се заинтересованим полазницима још више приближили Грци, па је из тог разлога улога предавача на часовима језика, било као главног било као помоћног/другог страног, од пресудне важности, будући да је он тај који треба да споји познавање историјско-културолошког материјала о земљи чији језик предаје са филолошком методиком⁸ (Џонић, 2005: 158). Назначимо и то да су састављачи анализираних учбеника применили културолошки принцип у настави грчког језика, што ће рећи да дају „различите сфере човековог живота и делатности кроз призму система културолошких појмова као што су култура, културни обрасци, норме и вредности, начин живота, личност и социјум, интересовања...” (Атанасова-Михеева, 2003: 17).

Начелно сагледано, како се у анализираним учбеницима уочава тесна повезаност између грчког националног менталитета и грчке културе, може се рећи да су тиме њихови састављачи истакли јединствен положај грчког народа у свету у односу на све остале. Исто тако, хтели бисмо и да укажемо на то да су учбеници тако конципирани да омогућавају код полазника изграђивање и комуникативне и социокултурне компетенције. Примена културноцентричног концепта језичког образовања код полазника омогућава прихватање идеја о плурикултурализму, о међунационалној толеранцији, о успостављању интеркултурног дијалога, о поштовању и уважавању културног диверзитета, чак и у оквиру властите земље, као и идеју о разумевању властите културе. Не би требало заборавити да свака особа поседује знања и матерњег језика и културе у виду организованог концептуалног система, стога се знања о свету концентрисана у другом (страном) језику формирају аналогним путем (Радић-Дугоњић, 2003: 290).

На примеру грчког језика и више је него очигледно да је реч и о засебном језику и о засебној култури, како у светским тако и у европским размерама. А када је реч о савременој грчкој култури, она је за просечно образованог Европљанина ван граница Балканског полуострва прилично непозната, удаљена, али се свакако концептуално налази под притиском античког културног наслеђа о коме се и данас много расправља, пише и учи. Из понуђеног штива из учбеника може се видети да су њихови састављачи настојали да имају континуитет у приказивању грчке културе као целине, али без залажења у било каква посебна детаљисања – све је дато на нивоу опште обавештености (и евентуалног понављања⁹), уз настојање да се из различитих културолошких аспеката прикаже оно што представља савременог Грка. С обзиром на то да су понуђени елементи грчке културе у непосредној функцији учења грчког језика, онда проистиче закључак да „jezik nije samo statički referentni okvir kulture, sistem za njenu interpretaciju, nego i njen dinamički konstitutivni princip. Na taj način naš doživljaj sveta je uslovljen kulturom, dok je ona sama uveliko profilisana jezikom“ (Bugarski, 2005: 17).

⁷ Ово се посебно видело када је наступила економска криза 2010. године и када је за мање од две године куповна моћ Грка знатно опала. Тако, на пример, до тог периода готово да није било, чак ни по мањим местима обућара, а данас је ово занимање поново тражено. Слично се може рећи и за судбину кројача. Са друге стране, традиционални бербери, који још постоје по унутрашњости Грчке и на острвима, у међувремену су „постали“ фризерски у градовима и у свим већим насељима.

⁸ У руској стручној литератури се овакав методички поступак назива *лингвострановедение*.

⁹ Овде имамо на уму да су се полазници током свог школовања упознали с неким од грчких (тачније речено, хеленских) културних елемената.

Но, свакако би ваљало имати на уму и то да култура, како је Грамши назначио, „није емпиријско знање, а људи нису тек пуке посуде које треба напунити емпиријским подацима“ (Gramsci, 1977: 11), али је тачно и то да је култура важан чинилац у формирању (изградњи) и друштва, као целине, и појединца, било да је реч о томе да је он припадник тог друштва, било да је реч о странцу који настоји да се упозна са тим друштвом, следствено његовим језиком и културом. Отуда наша способност да говоримо јесте наслеђен фактор, односно производ је људске еволуције, док је способност да говоримо неки језик, било матерњи, било страни, културни фактор, односно усвојен је накнадно. На појединцу је увек како ће успети да се снађе у страном језику (односно, како ће га савладати), последично и да се пронађе у страној култури (тј. да ли ће успети да се са њиме идентификује и у којој мери). Према нашем мишљењу, савремени уџбеници грчког језика као страног настоје да приближе грчку културу са више страна, а уочена корелација између језика и културе, сходно нивоу учења грчког језика, обезбеђује релативно добру основу за даља самостална истраживања грчке културе.

ЛИТЕРАТУРА

- Alptekin, C. (2002). Towards intercultural communicative competence in ELT. *ELT Journal*, No. 56 (1), 57–64.
- Apte, M. (1994). „Language in sociocultural context“. U: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 4 (R. E. Asher, editor), Oxford: Pergamon Press, 2000-2010.
- Атанасова, Ш. И. – Михеева, Т.Б. (2003). Культурологический подход к обучению языку как средство обучения и формирования личности. *X Конгресс Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы* (МАПРЯЛ) „Русское слово в мировой культуре“. Методика. Том I. СПб., 17-19.
- Brown, G. (1990). Cultural values: the interpretation of discourse. *ELT Journal*, No. 44 (1), 1-17.
- Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug.
- Byram, M. – Morgan, C. (1994). *Teaching and Learning Languages and Cultures*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M. – Gribkova, B. – Starkey, H. (2002). *Developing the Intercultural Dimension in Language Teaching*. Strasbourg: Modern Languages, Language Policy Division, Council of Europe.
- Byram, M. (2004). *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*. London-New York: Routledge.
- Cortazzi, M. – Jin, L. (1999). „Cultural mirrors: materials and methods in the EFL classroom“. U: *Culture in Second Language Teaching and Learning* (E. Hinkel, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 196-219.
- Ferraro, G. (1998). *The Cultural Dimension of International Business* (3rd Edition). New Jersey: Prentice Hall.
- Funke, P. (1989). „A Communicative Approach to Cross-Cultural Understanding“. U: *Understanding the USA, A Cross-Cultural Perspective* (Peter Funke, ed.). Tübingen: Gunter Narr Verlag, 8-26.
- Gardner, C. R. (2002). Social Psychological Perspectives on Second Language Acquisition. U: *The Oxford Handbook of Applied Linguistics* (Kaplan, R. B., ed.). Oxford: Oxford University Press, 160-169.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretations of Culture*. New York: Basic Books.
- Genç, B. – Bada, E. (2005). Culture in Language Learning and Teaching. *The Reading Matrix*, Vol. 5, No.1 (April 2005): 73-84.
- Gramsci, A. (1977). *Selection of Political Writings (1910-1920)*. Selected and edited by Quintin Hoare. London: Lawrence & Wishart.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. New York: McGraw Hill.
- Holliday, A. (2005). *The Struggle to Teach English as an International Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Lado, R. (1963). *Linguistics Across Cultures*. The University of Michigan Press.
- Matsumoto, D. (1996). *Culture and Psychology*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- McDevitt, B. (2004). Negotiating the Syllabus: A Win-Win Syllabus. *ELT Journal*, No. 58/1 (2004), 3-9.
- Moran, P. (2001). *Teaching Culture*. Boston: Heinle & Heinle.

- Mutavdžić, P. – Stojičić, V. (2013). „Nastava kulture u reformisanim kurikulumima Filološkog fakulteta u Beogradu“. U: *Kultura: U potrazi za novom paradigmom*, knjiga 3 (ur. prof. dr Ljiljana Bajić). Beograd: Filološki fakultet, 53-69.
- Norton, B. – Toohey, K. (2002). „Identity and Language Learning“. U: *The Oxford Handbook of Applied Linguistics* (Kaplan, R. B., ed.). Oxford: Oxford University Press, 115-123.
- Ogbu, J. G. (1989). *Pedagoška antropologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pulverness, A. (2003). *Distinctions and Dichotomies: Culture - free, Culture - bound* (<http://elt.britcoun.org.pl/forum/distanddich.htm>).
- Радић-Дугоњић, М. (2003). О улози лингвокултуролошких јединица у настави страног језика. *Славистика*, књ. VIII. Београд: Славистичко друштво Србије, 289-294.
- Sapir, E. (1985). *Selected Writings in Language, Culture and Personality* (edited by David G. Mandelbaum). Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Sapir, E. (1992). *Jezik*. Novi Sad: Dnevnik.
- Stern, H.H. (1983). *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Sysoyev, P.V. – Donelson, L. R. (2002). Teaching Cultural Identity Through Modern Language: Discourse as a Marker of an Individual's Cultural Identity (<http://www.actr.org/JER/issue4/11.htm>).
- Škiljan, D. (1991). „Jezik, kulturni identitet i prevodenje“. U: *Prožimanje kultura i jezika* (ur. M. Andrijašević – Y. Vrhovac). Zagreb: Hrvatsko društvo za primenjenu lingvistiku, 151-157.
- Tang, R. (1999). The Place of “Culture” in the Foreign Language Classroom: A Reflection. *The Internet TESL Journal* 5 (<http://iteslj.org/Articles/Tang-Culture.html>).
- van Lier, L. (2004). *The Ecology and Semiotics of Language Learning*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Williams, R. (1983). *Key Words: A Vocabulary of Culture and Society* (rev. ed.). London: Fontana.
- Џонић, В. (2005). Елементи културе и њихов значај у настави руског језика на факултетима (културолошко-језички аспект). *Примењена лингвистика*, број 5. Нови Сад: Југословенско друштво за примењену лингвистику – Филозофски факултет у Новом Саду, 157-165.

ИЗВОРИ

- Αρβανιτάκης, Κλεάντης – Αρβανιτάκη, Φρόσω. (2011). *Επικοινωνήστε ελληνικά 1*. Αθήνα: εκδόσεις Δέλτος.
- Αρβανιτάκης, Κλεάντης – Αρβανιτάκη, Φρόσω. (2011). *Επικοινωνήστε ελληνικά 2*. Αθήνα: εκδόσεις Δέλτος.
- Αρβανιτάκης, Κλεάντης – Αρβανιτάκη, Φρόσω. (2013). *Επικοινωνήστε ελληνικά 3*. Αθήνα: εκδόσεις Δέλτος.

CULTURAL ELEMENTS IN TEXTBOOKS FOR TEACHING MODERN GREEK
AS A SECOND/FOREIGN LANGUAGE

Summary

The present article deals with the elements of Greek culture that is included in the textbook collections *Επικοινωνήστε ελληνικά 1, 2 and 3* for teaching Modern Greek as a foreign language. These textbooks recommended by the Greek Ministry of Education, Research and Religious Affairs are used in the Department of Modern Greek Language and Literature for teaching first and second year students of Bachelor Academic Studies at the University of Belgrade. By analyzing these three textbooks, we emphasize the importance of properly compiling teaching material, in order to achieve two main goals – acquiring both communicative and socio-cultural competences in Modern Greek as a foreign language.

Key words: Modern Greek language, culture, textbooks, communicative competence, sociocultural competence.

Предраг Мутавџић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
Катедра за неохеленске студије
predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

Војкан Стојичић
Универзитет у Београду Србија
Филолошки факултет
Катедра за неохеленске студије
vojkans@hotmail.com

IVANA VUKSANOVIĆ

ANALYSE DES SAVOIRS CONSTRUITS DANS LES INTERACTIONS EN CLASSE BILINGUE

Nous nous proposons d'examiner dans ce travail¹ le processus de construction des savoirs en classe bilingue dans une perspective interactionniste qui articule trois domaines de recherche : l'acquisition des langues, l'enseignement bilingue et l'analyse du discours en classe. Cet examen passera par l'analyse d'une séquence enregistrée dans une classe bilingue franco-serbe², vue principalement à travers la notion de *saturation des savoirs* (Gajo & Grobet 2008), qui croise les axes discursif-interactionnel et didactique et mobilise certains outils de l'analyse conversationnelle (Gülich & Mondada 2001) et de l'analyse du discours (Roulet *et al.* 1985). Cette notion nous permettra de décrire les particularités de la séquence étudiée, parmi lesquelles l'irruption d'une troisième langue, et ainsi de rendre compte du rôle que le plurilinguisme peut jouer dans la construction des savoirs disciplinaires.

Mots-clés : enseignement bilingue, analyse du discours, interactions en classe, saturation des savoirs, activités métalinguistiques

1. CADRE THEORIQUE

La perspective dans laquelle nous analysons les interactions en classe bilingue croise plusieurs domaines de recherche: l'acquisition de L2, les études sur le bilinguisme et l'enseignement bilingue et l'analyse du discours en classe. Ses fondements théoriques se trouvent dans la théorie de l'apprentissage de Vygotski (1985), ainsi que dans certains travaux relevant des approches interactionnistes³. Partant de l'hypothèse de l'origine sociale du langage, cette perspective permet la conceptualisation du lien entre acquisition et interaction (Pekarek Doehler 2006 : 6) et offre un autre regard sur le rôle de l'interaction dans les processus acquisitionnels, selon lequel « l'interaction n'est plus considérée alors comme un simple cadre de l'acquisition, mais bien comme un de ses constituants » (Py 1989 : 84).

Les outils d'analyse sont empruntés à deux approches que nous considérons complémentaires : de l'analyse conversationnelle au sens strict (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974 ; Gülich & Mondada 2001), qui offre une vision locale et micro sur les phénomènes interactionnels ; et de l'analyse du discours (Roulet *et al.* 1985), dont l'optique est plus large, s'intéressant principalement au processus de négociation, inhérent à toute interaction. Ces outils d'analyse seront vus en écho avec la notion de saturation (section 2.2.)

¹ Je tiens à remercier Anne Grobet et Bertrand Sthioul pour leurs remarques et suggestions pertinentes.

² Le corpus a été recueilli en novembre 2016 dans le cadre de nos recherches doctorales et du projet *Saturation des savoirs en classe bilingue : le rôle de l'écrit et du métadiscours* dirigé par Anne Grobet et financé par l'École de langue et de civilisation françaises de l'Université de Genève.

³ Par exemple, Bange (1992) ; Py (1989) ; de Pietro, Matthey & Py (1989).

2. ENSEIGNEMENT BILINGUE

Il existe de nos jours un nombre considérable de modèles d'enseignement bilingue et d'appellations correspondantes. Pour ce qui est des appellations, plusieurs termes généraux⁴ peuvent être retrouvés dans la littérature, celui de CLIL (*Content and Language Integrated Learning*) étant sans aucun doute le plus répandu, surtout en Europe. Sans vouloir entrer dans la question des politiques linguistiques sous-jacentes à ce type d'enseignement, nous utilisons un terme neutre – *enseignement bilingue* – et adoptons une définition assez large, qui inclut par exemple les programmes immersifs canadiens⁵. Par l'enseignement bilingue nous entendons donc, à l'instar de Gajo (2007 : 564), « un enseignement partiel ou total d'une ou de plusieurs disciplines non-linguistiques (DNL) en une langue étrangère ».

Ces différentes définitions de l'enseignement bilingue et leurs étiquettes correspondantes sont la preuve d'idéologies et de pédagogies variées qui ne seront pas analysées ici. Nous nous intéresserons plutôt à faire un inventaire de caractéristiques interactionnelles récurrentes, en nous basant sur l'analyse des pratiques effectives en classe bilingue.

2.1. Caractéristiques des interactions en classe bilingue

L'analyse de corpus variés, constitués d'observations et enregistrements faits dans des classes bilingues différentes⁶, fait apparaître un certain nombre de propriétés typiques dépendant des macro conditions (politiques linguistiques, décisions institutionnelles, curriculum, etc.), mais surtout de la manière dont l'enseignant gère le déroulement de l'interaction (notamment en ce qui concerne la gestion des activités métalinguistiques). Remarquons d'abord que les interactions en classe bilingue peuvent se dérouler selon deux modes: dans le *mode monolingue*, les cours sont entièrement donnés en langue étrangère (L2) et le recours à la première langue est évité, voire interdit ; alors que dans le *mode bilingue*⁷ les références à la première langue sont permises ou même sollicitées par l'enseignant. Bien que le mode monolingue soit très souvent considéré par les enseignants eux-mêmes comme un idéal à atteindre, la réalité des classes reste quand même le mode bilingue.

L'une des caractéristiques majeures de l'enseignement bilingue est l'alternance des langues, qui peut être gérée à des niveaux différents et se manifester à des manières variées. Au niveau macro, qui concerne l'organisation institutionnelle et curriculaire, il s'agit de séparer physiquement les langues selon les critères différents : un enseignant-une langue, une (demi-)journée-une langue, une discipline-une langue (Gajo 2014). Si les changements de langue s'opèrent entre deux séquences consécutives en fonction des tâches didactiques différentes (p.ex. définition, exemplification, reformulation, etc.) (Gajo, Grobet & Steffen 2015), et s'ils résultent d'une stratégie envisagée en amont de l'interaction (Duverger 2009 ; Causa 2011), on parle des *méso-alternances*⁸. Les passages d'une langue à l'autre en classe bilingue sont toutefois le plus souvent spontanés et ponctuels (*micro-alternances*), fonctionnant principalement comme *balise de dysfonctionnement* ou comme *appel à l'aide* (Moore 1996).

En classe bilingue, les participants sont souvent amenés à veiller davantage sur la manière dont le sens est communiqué, en raison d'une opacité linguistique plus perceptible. Ce phénomène de la double focalisation sur le sens et la forme d'un message, appelé la *bifocalisation*, a été mis en évidence

⁴ *Bilingual education, content and language integration, content and language integrated learning* (CLIL), ou même *immersion*.

⁵ Pour une position opposée, voir par exemple Duverger (2009), qui exclut de sa définition l'immersion canadienne, en insistant sur la nécessité d'une présence parallèle des deux langues à l'école.

⁶ Les corpus recueillis dans plusieurs terrains en Europe (Suisse, Pologne, Hongrie, Bulgarie, Serbie), aux niveaux d'enseignement différents (du primaire au tertiaire) et dans des DNL variées (histoire, physique, mathématiques, chimie, biologie, droit, art, etc.).

⁷ Le mode bilingue va de soi dans les *modèles réciproques* (*dual immersion*) d'enseignement bilingue où le public est mixte (p.ex. des classes franco-allemandes à Biel/Bienne en Suisse).

⁸ L'*alternance séquentielle* est le terme synonyme.

par Bange (1992). La bifocalisation ouvre la voie aux activités métalinguistiques qui peuvent remplir des fonctions variées et prendre une place plus ou moins importante dans l'interaction, ce qui dépend essentiellement de la manière dont l'enseignant décide de les gérer : elles peuvent servir à résoudre un problème de communication, contribuer à l'approfondissement du contenu disciplinaire ou s'autonomiser en provoquant un glissement vers un cours de langue (Grobet & Vuksanović, 2017).

De manière générale, on peut dire que l'enseignement bilingue permet un croisement particulier de deux *paradigmes de référence* – linguistique et disciplinaire (Gajo 2007) – et crée des occasions pour une intégration réfléchie des savoirs linguistiques et disciplinaires. Cela sous-entend entre autres la thématisation des *savoirs problématiques* du point de vue linguistique, ce qui pourrait aboutir à leur *problématisation* (Gajo 2007) et avoir des incidences positives sur le processus de construction des savoirs. Si l'opacité linguistique est vue comme une opportunité pour une élaboration qualitativement différente des savoirs impliquant le rapprochement et la comparaison des deux langues, la L2 peut servir d'outil d'analyse et de clarification conceptuelle du contenu : c'est ce que Serra (2010) appelle *familiariser L2*. En même temps, l'enseignement bilingue permet de voir la première langue sous un autre jour, de la *défamiliariser* (Serra 2010), à travers la problématisation du langage ordinaire et l'appropriation du langage académique, ce qui peut mener à la modification de la nature du savoir en L1. Autrement dit, la coprésence d'au moins deux langues en classe bilingue offre de multiples possibilités de traitement des savoirs linguistiques potentiellement au profit de l'élaboration du contenu disciplinaire.

2.2. Saturation des savoirs

Le processus de construction des savoirs en classe bilingue peut être appréhendé au moyen d'une notion qui croise les axes discursif-interactionnel, acquisitionnel et didactique. Cette notion, encore en voie de théorisation, a été proposée par Gajo & Grobet (2008, 2011) qui la définissent comme « le résultat d'un processus dynamique et interactif conduisant à construire progressivement les informations jugées nécessaires par les interlocuteurs, à un point donné d'une négociation jusqu'à l'obtention d'un « point de saturation » - point d'équilibre entre le manque et le surplus d'informations (sous- et sursaturation) » (Gajo & Grobet 2011 : 74). Les points de saturation sont repérables dans le discours : il s'agit de toutes sortes de traces verbales et non verbales à travers lesquelles les interlocuteurs rendent manifeste cet équilibre ou, dit plus simplement, montrent qu'ils ont compris ou qu'ils savent quelque chose.

La notion de saturation peut être comparée à celle de *complétude discursive*, que nous appréhendons des points de vue de l'analyse conversationnelle (Gulich & Mondada 2001) et de l'analyse du discours (Roulet *et al.* 1985 ; Roulet, Filliettaz & Grobet 2001). Si l'on se situe dans une perspective relevant de l'analyse conversationnelle, on essaiera de repérer dans le discours les traces de *projection* (Auer 2002) : les indices syntaxiques, lexicaux et prosodiques qui signalent la fin prochaine d'un tour de parole, mais aussi toutes sortes de séquences (paires adjacentes, séquences IRE, préliminaires, etc.) qui témoignent d'un savoir-faire interactionnel sur le travail collaboratif dans un contexte particulier. Dans l'optique de l'analyse du discours, la complétude discursive peut être observée dans le processus de négociation, inhérent à toute interaction, durant lequel les interlocuteurs émettent des propositions, réagissent à elles et les ratifient à la fin (Filliettaz & Roulet 2002 : 385). Pour que la négociation sur un sujet puisse être achevée, les interlocuteurs doivent remplir deux conditions : s'exprimer clairement afin d'être compris (*complétude monologique*) et arriver au double accord pour mettre fin à une négociation (*complétude dialogique*). La non-atteinte d'une de ces deux complétudes prolonge le processus de négociation et déclenche l'ouverture des négociations secondaires, en repoussant ainsi l'obtention d'un point de saturation. Bien qu'il s'agisse de phénomènes étroitement liés, les points de saturation diffèrent toutefois des points de complétude, parce que l'appréhension de la saturation demande la prise en compte des macroéléments d'analyse⁹, comme les *paradigmes de référence* (Gajo 2007), les *savoirs à enseigner* (Chevallard 1991) proscrits par le curriculum, etc.

⁹ Pour des raisons de place, ces éléments ne seront pas analysés ici.

Le processus de saturation est inséparable du processus de gestion des topiques¹⁰ ; l'étape finale de ce processus correspondant logiquement à la phase terminale de négociation autour d'un topique¹¹. C'est principalement l'enseignant qui se charge de clôturer des échanges sur un topique, en prenant en compte le déroulement de l'interaction en cours (quand il estime que les apprenants ont suffisamment d'informations ou ont compris des explications sur un sujet) et la progression imposée par le curriculum et son propre plan, mais cela n'est pas toujours le cas. Si l'on observe l'obtention de la saturation du point de vue de l'enseignant et de celui des élèves (Grobet 2012), on peut repérer des cas de congruence (l'enseignant met fin à un échange lorsque les élèves ont atteint un point de saturation), ou de déphasage (l'enseignant décide de clôturer la négociation bien que les élèves n'aient pas atteint le point de saturation ou de prolonger l'interaction au-delà du point de saturation). À part tous les procédés liés à la gestion des topiques, d'autres traces peuvent aussi signaler la saturation (p.ex. des marques linguistiques comme les ponctuations, les connecteurs, etc.).

Bien entendu, le processus de saturation des savoirs peut également être observé dans des classes monolingues ; toutefois il est particulièrement évident en classe bilingue, car il fait ressortir toute la complexité de l'intersection particulière des savoirs linguistiques et disciplinaires.

3. SÉQUENCE «MOUVEMENT»

En nous basant sur les outils présentés dans la section précédente, nous analyserons une courte séquence enregistrée dans une classe bilingue franco-serbe en quatrième année du lycée (élèves âgés de 17 à 19 ans). Le modèle d'enseignement bilingue en vigueur en Serbie prévoit que 30% des cours soient donnés en français et que l'enseignant de DNL assume lui-même la responsabilité de la gestion de ce pourcentage. Pour entrer dans la filière bilingue de l'école, les connaissances préalables en français ne sont pas nécessaires et il peut arriver que les élèves aient un niveau de langue très inégal au début du programme bilingue. La matière enseignée en français L2 est la musique (histoire de la musique). Comme le cours de musique a lieu une fois par semaine, l'enseignant doit en principe assurer une leçon de 45 minutes en français par mois. Les cours en français se déroulent selon une démarche ritualisée : la classe lit et traduit un texte tiré du livre *Histoire de la musique*¹² en s'attardant sur les mots ou les expressions particulièrement difficiles à comprendre. Souvent, le texte étant trop opaque pour une analyse détaillée, il n'est qu'un simple déclencheur de la discussion sur les thèmes qui y sont proposés. La leçon d'où provient notre séquence aborde le sujet de l'œuvre du compositeur français Claude Debussy.

La séquence choisie illustre bien les particularités majeures de l'enseignement bilingue (alternances, bifocalisation, traductions, comparaison des langues, etc.), qui seront présentées et discutées après la présentation de la transcription de la séquence.

Transcription¹³ de la séquence

ENS : enseignant ; EL1, EL2 : élèves

1	ENS	c'est eu:h une: (2.0) je sais pas comment dit-on en français . en anglais c'est movement et [en serbe
2	EL1	mou[vement
3	EL2	[pokre[t mouvement ((corporel))
4	EL1	[mouvement

¹⁰ Notre thèse de doctorat qui est en cours de rédaction examine ce lien.

¹¹ À l'instar de Berthoud & Mondada (1993 : 207), le topique est défini comme « ce sur quoi porte ce qui est énoncé ».

¹² L'enseignant fournit les photocopies du livre aux élèves pendant le cours.

¹³ Les conventions de transcription se trouvent en annexe.

- 5 ENS mouvement/ oui . peut-être . peut-être eu:h et qu'est-ce que ça veut dit eu:h c'est& c'est un musical terme pas mouvement comme ((commence à bouger les bras))
- 6 EL1 non c'est [c'est
- 7 EL2 [xxxx
- 8 ENS [mouvement=
- 9 EL2 =mouvement
- 10 ENS oui . STAV
 mouvement ((en musique))
- 11 EL2 a/
- 12 ENS STAV u muzici oui [euh
 mouvement en musique
- 13 EL2 [a čekajte movement je na engleskom stav/
 attendez movement est en anglais mouvement ((en musique))
- 14 ENS stav . da [da
 mouvement . oui oui
- 15 EL2 [a:
- 16 ENS second movement of beet[hoven symphony or something like that
 second mouvement de la symphonie de Beethoven ou quelque chose comme ça
- 17 EL2 [a nema veze kao pokret mislim kao
 c'est pas comme mouvement ((corporel)) c'est-à-dire comme
- 18 ENS ne& ne& ne& ne u ovom slučaju u muz- u muzičkoj terminologiji .
 i to se često brka je l' da . movement je stav je l' da o:vaj . non non non non dans ce cas dans la terminologie musicale . et on les confond souvent n'est-ce pas . movement est mouvement ((en musique)) n'est-ce pas ben: eu:h . clair de la lune de debussy est un mouvement de: est est se- je pense que c'est second mouvement de <svita berga/- .. bergamaska> bergamska svita eu:h de claude debussy on peut la Suite bergamasque
 écouter cette=
- 19 EL2 =oui
- 20 EL1 ah oui

SK_MUS4_17112016

423

4. ANALYSE

La séquence commence lorsque l'enseignant, n'arrivant pas à trouver le terme approprié en français et ne désirant pas fournir tout de suite la traduction en serbe, décide de faire un code-switch en anglais – *movement*. L'élève en 2 le traduit correctement en proposant le terme français *mouvement*. Il est évident que l'élève s'appuie sur la ressemblance morpho-phonologique et la signification similaire des deux mots, mais il n'est toutefois pas possible de dire avec certitude si ce terme relève de son répertoire lexical ordinaire ou académique. Tel n'est pas le cas en 3 : la traduction en serbe ne correspond clairement pas à la demande de l'enseignant. L'ambiguïté de l'exemple résulte du fait qu'en français et en anglais respectivement il n'y a qu'un seul mot pour désigner le déplacement ou la modification de position d'une partie du corps (langage ordinaire) et la partie d'une œuvre musicale (langage académique). En revanche, cette distinction existe en serbe : le mot *pokret* signifie « changement de position du corps », alors que le terme académique musical est le mot *stav*¹⁴. L'enseignant ratifie la proposition de l'élève en 2 avec un peu d'hésitation (*oui, peut-être, peut-être*) et ouvre ensuite un échange en réagissant ainsi à l'intervention en 3. Cet échange commence par l'intervention *c'est un musical terme c'est pas mouvement comme*, complété par un geste de mouvement des bras. Bien que l'élève EL1 semble manifester en 6 qu'il sait

¹⁴ D'autres significations des deux mots ne semblent pas être très pertinentes pour cette analyse.

que le mot *mouvement* relève ici du répertoire lexical académique, l'enseignant donne lui-même la réponse en 10 en la prononçant de manière emphatique pour souligner son importance. L'intervention de l'enseignant ne suffit cependant pas pour que l'échange soit clôturé, la négociation terminée et le point de saturation atteint par tous les élèves. En 13, l'élève EL2 fait un code-switch en serbe en demandant une clarification supplémentaire à propos de la traduction correcte du terme *movement* en serbe ; cette fois elle est dans le cadre de la terminologie académique qui, tout en étant adéquate, ne concerne toutefois pas le français. L'enseignant accepte cette direction dans le déroulement de l'échange : de 13 à 18, le français n'est plus ni la langue d'interaction ni la langue sur laquelle porte la négociation, comme s'il s'agissait d'une classe bilingue franco-anglaise (surtout lorsque l'enseignant fait le code-switch *second movement of Beethoven symphony of something like that* en 16). Cette négociation touche à sa fin en 18, avec le commentaire conclusif de l'enseignant sur l'usage de la terminologie musicale adéquate en serbe. Le point de saturation étant considéré atteint, l'enseignant change de langue et rend légitime de manière définitive le terme français *mouvement*, en le recontextualisant et en l'intégrant dans son propre discours. À partir de ce moment-là, l'interaction recommence à se dérouler en français.

5. DISCUSSION

Nous avons pu voir dans cette séquence quelques caractéristiques typiques de l'enseignement bilingue, mais aussi un phénomène nouveau qui n'apparaît pas dans les corpus que nous avons eu l'occasion d'analyser jusqu'à présent. En ce qui concerne les particularités typiques, mentionnons d'abord l'alternance des langues. Toutes les alternances dans la séquence sont de type micro, c'est-à-dire non programmées et ponctuelles, émergeant dans l'interaction en raison d'un problème, d'un manque lexical qu'il faut combler. Elles sont également utilisées lorsqu'il faut fournir des explications disciplinaires plus approfondies, probablement avec l'objectif de faire progresser le contenu disciplinaire avec plus d'aisance et de manière plus rapide et efficace : si tel est le cas, les code-switch sont par défaut en L1 (p. ex. tours de parole 13 et 18). Cependant, ce qui paraît inhabituel ici c'est la mobilisation d'une troisième langue, de l'anglais en l'occurrence, pour remédier au manque du terme adéquat en français (en 1 et 16). Ce choix peut s'expliquer par le fait qu'il s'agit de la langue dans laquelle l'enseignant se sent plus à l'aise¹⁵, mais aussi d'une langue qui a un important pourcentage de lexique d'origine française. En effet, le recours au terme académique *movement* facilite l'accès au terme français correspondant *mouvement*, car les deux mots sont d'une grande ressemblance morpho-phonologique. Certes, une telle stratégie retarde l'obtention du point de saturation, car l'enseignant aurait pu éviter cette prolongation et donner tout de suite la traduction en serbe ; ce faisant, il aurait pu faire avancer plus rapidement l'interaction sur le topique et la construction du savoir disciplinaire. Cependant, le recours à l'anglais permet la mise en relief d'un *savoir problématique* (*mouvement* en français) et déclenche sa *problématisation* à travers la comparaison des langues. Cette stratégie incite les interlocuteurs à *défamiliariser* L1 et à repenser les concepts dans leur première langue : on observe le passage du *concept quotidien* (*pokret*) au *concept scientifique*¹⁶ (*stav*) et une mouvance entre BICS (*basic interpersonal communicative skills*) et CALP (*cognitive academic language proficiency*), mises en évidence par Cummins (2008)¹⁷. Notons aussi que le recours aux gestes (en 5) aide à faire la distinction entre langages ordinaire et académique.

Ce type de séquences montre bien que le plurilinguisme offre un autre accès au contenu qui, bien qu'il freine la progressivité de l'interaction et retarde l'obtention de la saturation, permet la focalisation sur des étapes particulièrement critiques dans la construction des savoirs, ce qui pourrait mener à un enrichissement et approfondissement disciplinaire.

¹⁵ L'enseignant l'a confirmé lui-même lors de l'entretien que nous avons fait après l'observation de la leçon.

¹⁶ Pour la distinction concept quotidien-concept scientifique, voir les travaux de Vygotski.

¹⁷ BICS concerne la compétence de communication de base, tandis que CALP fait référence aux concepts et idées qui assurent le succès à l'école (Cummins 2008 : 71).

6. CONCLUSION

L'analyse détaillée des interactions en classe bilingue permet d'examiner de près toutes les étapes du processus de construction des savoirs, y compris des moments critiques liés à la gestion des problèmes linguistiques. Pour rendre compte de la granularité de ce processus, nous avons proposé la notion de saturation qui se veut prometteuse à plusieurs niveaux. Sur le plan théorique, cette notion transversale rassemble des points de vue provenant de différents domaines de recherche, ce qui renforce l'éclairage sur le processus de construction des savoirs et sa complexité encore plus évidente en classe bilingue, qui s'explique par un accès aux savoirs plus problématique. Sur le plan didactique, elle pourrait mener à la création des matériaux destinés à outiller les enseignants pour affronter cette complexité, notamment en ce qui concerne la gestion des activités métalinguistiques et leur place dans un cours de DNL. Dans ce sens, une recommandation générale serait de saisir les occasions d'une thématisation linguistique plutôt que de les éviter, lorsque cela semble favoriser un enrichissement non seulement linguistique mais aussi disciplinaire. Bien évidemment, ces outils devraient être précisés et affinés en fonction de différents critères tels que le niveau d'enseignement, la discipline enseignée ou le modèle d'enseignement bilingue ; pour ceci, l'examen des corpus recueillis dans différentes configurations d'enseignement bilingue est nécessaire.

Bien que l'analyse des interactions constitue une base solide pour la compréhension de la saturation, elle n'est pas suffisante. L'examen des interactions doit être complété par l'analyse de tous les supports écrits ou visuels utilisés en classe et toujours vu en écho avec ce qui est prévu par le curriculum et par le plan d'enseignant.

RÉFÉRENCES

- Auer, P. (2002). Projection in interaction and projection in grammar. *Interaction and Linguistic structures* 33, 1-39.
- Baker, C. (2006). *Foundation of Bilingual Education and Bilingualism (4th Edition)*. Clevedon/ Buffalo/ Toronto/ Sidney: Multilingual Matters LTD.
- Bange, P. (1992). *Analyse conversationnelle et théorie de l'action*. Paris: Hatier-Didier.
- Causa, M. (2011). L'alternance des langues dans l'enseignement bilingue. In: *Enseignement bilingue. Le Professeur de «Discipline Non Linguistique»*. Statut, fonctions, pratiques pédagogiques (J. Duverger, éd.). Paris: ADEB (Association pour le développement de l'enseignement bilingue), 60-63.
- Chevallard, Y. (1991). *La transposition didactique – du savoir savant au savoir enseigné*. Grenoble : La Pensée Sauvage.
- Cummins, J. (2008). BICS and CALP: Empirical and Theoretical Status of the Distinction. In: *Encyclopedia of Language and Education, 2nd Edition, Volume 2: Literacy* (B. Street, N. H. Hornberger, eds.). New York: Springer Science + Business Media LLC, 71-83.
- Duverger, J. (2009). *L'enseignement en classe bilingue*. Paris : Hachette Livre.
- Filliettaz, L., Roulet, E. (2002). The Geneva Model of discourse analysis: an interactionist and modular approach to discourse organization. *Discourse Studies* Vol. 4 (3), 369-393.
- Gajo, L. (2014). Quelques notions pour saisir le niveau méso-interactionnel dans l'interaction didactique pluri-lingue : liage, pointage, progression, séquence. *Cahiers de l'ILSL* 41, 137-169.
- Gajo, L. (2007). Linguistic Knowledge and Subject Knowledge: How Does Bilingualism Contribute to Subject Development?. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* Vol. 10 (5), 563-581.
- Gajo, L., Grobet, A. (2011). Saturation des savoirs et variétés des enseignements bilingues. *Cahiers de l'ILSL* 30, 71-94.
- Gajo, L., Grobet, A. (2008). Interagir en langue étrangère dans le cadre de disciplines scolaires : integration et saturation des savoirs disciplinaires et linguistiques dans l'élaboration des définitions. In: *Raisons éducatives* 12 (L. Filliettaz, M.-L. Schubauer-Leoni, eds.). Bruxelles : De Boeck, 113-136.
- Gajo, L., Grobet, A., Steffen, G. (2015). Saisir le niveau méso-interactionnel dans l'interaction didactique : autour des notions de saturation et de méso-alternance. *Bulletin suisse de linguistique appliquée* 101, 27-49.
- Grobet, A. (2012). Dynamique de la gestion de l'information dans les interactions en classe : complétude et saturation. *Langue française* 175, 37-52.

- Grobet, A., Vuksanović, I. (2017). Variations de l'élaboration conceptuelle dans différentes modalités d'enseignement bilingue. In : *Processus de différenciation: des pratiques langagières à leur interprétation sociale. Actes du colloque VALS-ASLA 2016* (D. Elmiger, I. Racine, F. Zay, eds.). Neuchâtel : CLA, 89-100.
- Gülich, E., Mondada, L. (2001). Analyse conversationnelle. In: *Lexikon der Romanischen Linguistik* Vol. 1, 2 (G. Holtus et al., eds.). Tübingen: Niemeyer, 196-250.
- Moore, D. (1996). Bouées transcodiques en situation immersive ou comment interagir avec deux langues quand on apprend une langue étrangère à l'école. *AILE* 7, 95-121.
- Pekarek Doehler, S. (2000). Approches interactionnistes de l'acquisition des langues étrangères : concepts, recherches, perspectives. *Acquisition et interaction en langue étrangère* 12, 2-15. Consultable sur: <http://aile.revues.org/934>.
- Py, B. (1989). L'acquisition vue dans la perspective de l'interaction. *DRLAV : Revue de Linguistique* 41, 83-100.
- Roulet et al. (1985). *L'articulation du discours en français contemporain*. Berne : Lang.
- Roulet, E., Filliettaz, L., Grobet, A. (2001). *Un modèle et un instrument d'analyse de l'organisation du discours*. Berne : Peter Lang.
- Sacks, H., Schegloff, E. A., Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn taking for conversation. *Language* 50, 696-735.
- Serra, C. (2010). L'acquisition de concepts dans l'enseignement CLIL/EMILE : rôles et fonctions de la L1 et de la L2. In: *Langues et sociétés. Approches sociolinguistiques et didactiques* (C. Vargas, L.-J. Calvet, M. Gasquet-Cyrus, D. Véronique, R. Vion, dirs.). Paris : L'Harmattan, 105-117.
- Vygotski, L. S. (1985). *Pensée et langage*. Paris : MESSIDOR/ Éditions sociales.

ANNEXE: CONVENTIONS DE TRANSCRIPTION

...	micro-pauses
(2.1)	pauses en secondes
/ \	intonation montante/ descendante\
[	chevauchements
&	enchaînement au sein d'un tour de parole
=	enchaînement immédiat entre deux tours
((rire))	commentaire de la transcriptrice
< ge >	transcription phonétique
(vont)	transcription incertaine
xxx	segment inaudible
exTRA	segment accentué
:	allongement vocalique
par-	truncation
mouvement	traduction de la transcriptrice

DISCOURSE ANALYSIS OF KNOWLEDGE CONSTRUCTED IN BILINGUAL CLASSROOM INTERACTION

Summary

This paper examines the knowledge construction process in bilingual education, which creates a favorable framework for grasping its complexity, which is even more evident than the one in monolingual classroom because of a particular intersection between the subject and language paradigms and an easily perceived language opacity. Our perspective is a cross-disciplinary one, because it encompasses several linguistic domains: second language acquisition, bilingual education and classroom discourse analysis. The knowledge construction process is analyzed in an interactionist approach to learning process and second language acquisition (Vygotski 1985; Py 1989), which gives a decisive role to interaction in knowledge/language acquisition. More precisely, we propose a discourse analysis of an interactional sequence filmed in a bilingual Serbian-French high school classroom. The sequence is studied in terms of *knowledge saturation* (Gajo & Grobet 2008), a notion that brings to light its particularities (for

example, the appearance of the third language) and emphasizes the impact of multilingualism on the knowledge construction process. Besides its significant descriptive and theoretical potential, the notion of knowledge saturation can be used as a didactic and methodological tool to enhance the teaching and learning process.

Keywords: bilingual education, discourse analysis, classroom interaction, knowledge saturation, metalinguistic activities

Ivana Vuksanović
Université de Genève, Suisse
Faculté des lettres, École de langue et de civilisation françaises
ivana.vuksanovic@unige.ch

ANALIZA PEDAGOŠKIH UVERENJA NASTAVNIKÂ ENGLESKOG JEZIKA U SRBIJI

Pedagoška praksa svakog nastavnika temelji se na pedagoškim uverenjima koja nastaju kao rezultat njegovog ličnog razvoja, prethodnih iskustava kao učenika i znanja koja je stekao tokom obrazovanja. Ova uverenja snažno utiču na nastavnikovo odlučivanje, delanje i stručno usavršavanje. Cilj ovog rada je da ispita pedagoška uverenja nastavnika engleskog jezika zaposlenih u osnovnim i srednjim školama u Srbiji s namerom da se otkrije koliko su ona u skladu sa savremenim principima nastave stranog jezika. Rad se temelji na kvalitativnom istraživanju kojim je obuhvaćeno osamnaest nastavnika čije je pedagoško iskustvo od dve do 25 godina. Za potrebe istraživanja konstruisan je upitnik koji se sastojao od pet pitanja otvorenog tipa koja su ispitivala shvatanje nastavničkog poziva, uloge predavača i učenika, kao i cilja nastave stranog jezika. Odgovori su obrađeni metodom analize sadržaja i otkrivaju da najveći broj ispitanih nastavnika neguje ona uverenja koja su potpuno u skladu sa savremenim principima nastave stranog jezika.

Ključne reči: pedagoška uverenja, nastavnici engleskog jezika, osnovna škola, srednja škola, Srbija, savremeni pristup nastavi.

1. UVOD

Pedagoška aktivnost svakog nastavnika rezultat je njegovih pedagoških uverenja koja je stekao kao učenik stranog jezika, kroz svoje formalno obrazovanje, a potom kroz radno okruženje i stručno usavršavanje. Na osnovu svojih uverenja nastavnik određuje sadržaj koji učenici treba da nauče, načine na koje bi trebalo da ga savladaju, način provere usvojenosti tog znanja, donosi brojne pedagoške odluke i sl. Njegovo celokupno pedagoško razmišljanje, delanje, pa i profesionalni razvoj, pod snažnim su uticajem pedagoških uverenja. Od njih u velikoj meri zavisi i uspeh njegovih učenika u učenju. Za neka uverenja se smatra da su promenljiva, dok su druga nepromenljiva, najverovatnije zato što zahtevaju korenite promene vrednosnog sistema, na šta on najčešće nije spreman, jer to donekle podrazumeva i promenu njega kao individue.

Cilj ovog rada je da ispita pedagoška uverenja nastavnika engleskog jezika koji su zaposleni u osnovnim i srednjim školama u Srbiji s namerom da se otkrije koliko su ona u skladu sa modernim i preporučenim shvatanjima nastave stranih jezika. Tačnije rečeno, cilj rada jeste da pregledom literature utvrdi osnovne postavke komunikativnog pristupa nastavi stranih jezika kao modernog i trenutno zastupljenog modela nastave s namerom da se dođe do saznanja da li su pedagoška uverenja nastavnika ispitanih za potrebe ovog rada u skladu sa trenutno dominantnim i preporučenim pristupom.

2. PEDAGOŠKA UVERENJA

Pojam *pedagoška uverenja* se u literaturi, koja je uglavnom na engleskom jeziku, nalazi pod različitim nazivima: nastavnička uverenja (eng. *teacher beliefs*), nastavnikovo razmišljanje (eng. *teacher thinking*), nastavnička kognicija (eng. *teacher cognition*), pedagoško znanje (eng. *pedagogical knowledge*), lične teorije (eng. *personal theories*), maksime (eng. *maxims*), pedagoški principi (eng. *pedagogical principles*) itd. Svi ovi nazivi označavaju jedno isto – verovanja na kojima počiva pedagoška praksa

nastavnika i od kojih zavise njegovo razmišljanje, odlučivanje, delanje, ponašanje i profesionalni razvoj. Postojeća uverenja studenata koji se pripremaju za nastavnički poziv, kao i samih nastavnika, snažno utiču na količinu informacija koju primaju, kao i na kvalitet znanja koja usvajaju.

Zbog svoje složene prirode, pedagoška uverenja je moguće proučavati sa različitih aspekata, npr. psihološkog, filozofskog, lingvističkog i sl., te otuda mnogo njihovih različitih definicija. Takođe, zbog složenosti svoje prirode, definicije pedagoških uverenja se razlikuju po svojoj obuhvatnosti, a tome svakako doprinose i nalazi istraživanja koja se svakodnevno objavljuju i omogućavaju uvide u nove aspekte ovog fenomena. Tako je Borgova (1999) prvobitna definicija uverenja podrazumevala da su ona lične definicije osnovnih postavki pedagoške prakse. Zahvaljujući sve većem interesovanju naučnika, te porastu broja istraživanja, vremenom se stekao potpuniji uvid u prirodu ovih uverenja, zbog čega mnoge definicije bivaju revidirane. Tako, i sam Borg (2011: 370-371) kasnije daje novu definiciju pedagoških uverenja u kojoj navodi da su ona „tvrdnje koje osoba smatra tačnima, koje su najčešće neizrečene, koje imaju jaku evaluativnu i afektivnu dimenziju, osnova su za delanje i uglavnom su nepromenljive”¹.

Nastavnici gaje uverenja o svim aspektima svoje profesije: planiranju, ocenjivanju, učenju, disciplini, motivaciji i slično i ona se formiraju kao rezultat uticaja različitih faktora, kao što su: vlastiti sistem vrednosti, životna iskustva, prethodno iskustvo u učenju, formalno obrazovanje za nastavnički poziv i radno okruženje (Gabillon, 2012). Od svih pomenutih faktora, smatra se da presudnu ulogu ipak imaju prethodna iskustva nastavnika kao učenika (Ainscough, 1997; Borg, 2003; Flores & Day, 2006; Williams & Burden, 1997). Ova najranija iskustva utiču na stvaranje ključnih uverenja (eng. *core beliefs*) o nastavničkom pozivu i uslovljena su kulturološki i društveno. Ona predstavljaju osnovu na kojoj se izgrađuju nova uverenja, a prvi kontakt sa nastavnikom stranog jezika predstavlja „prototip koji utiče na to kakvi nastavnici će pojedinci postati”² (Ainscough, 1997, navedeno u Gabillon, 2012: 191). Iskustva nastavnika kao učenika snažnije utiču na formiranje njegovih pedagoških uverenja nego kasnije formalno obrazovanje (Williams & Burden, 1997). Prema Moskovisijevoj teoriji društvenih reprezentacija (Moscovici, 1984), ključna uverenja (eng. *core beliefs*) su po prirodi dominantna, uniformna, stalna, nepromenljiva, društveno uslovljena, eksplicitna, sistematična i nastavnik ih lako verbalizuje jer ih je svestan. Prema Fipsu i Borgu (Phipps & Borg, 2009: 381), ključna uverenja su iskustveno ustanovljena (eng. *experientially ingrained*). S druge strane, periferna uverenja (eng. *peripheral beliefs*) su različita, promenljiva, lična, implicitna, složena i nastavnik ih teško verbalizuje jer ih nije svestan (Moscovici, 1984). Fips i Borg (2009: 388) tvrde da su ova uverenja utemeljena na teoriji (eng. *theoretically embraced*) kojoj je nastavnik izložen tokom svog formalnog obrazovanja, a kasnije stručnog usavršavanja.

U kojoj meri se ova uverenja menjaju tokom nastavnikovog formalnog obrazovanja, stručnog usavršavanja i pedagoškog rada je predmet brojnih istraživanja koja za rezultat imaju još uvek samo kontradiktorne nalaze. Iako neki autori smatraju da uverenja, često naivna, sa kojima studenti dođu na studije uglavnom ostaju nepromenjena (Kagan, 1992; Borg, 2005; Peacock, 2001) jer koriste nova znanja samo da potvrde postojeća uverenja, ali ne i da ih preispitaju (Kagan, 1992: 194), postoje nalazi koji potvrđuju da je neka uverenja studenata ipak moguće promeniti (Cabaroğlu & Roberts, 2000; Clarke, 2008; Busch, 2010). Takođe, u literaturi se navode istraživanja koja dokazuju da uverenja zaposlenih nastavnika nije moguće promeniti (Williams & Burden, 1997; Hall, 2005) jer se nastavnici odupiru promeni izjednačavajući promenu svojih uverenja s promenom ličnosti (Yero, 2002). S druge strane, neka istraživanja svedoče suprotno, potkrepljujući takvo stanovište podacima koji ukazuju na to da stručno usavršavanje može uticati na promenu pedagoških uverenja (Borg, 2011; Glušac, 2016). Poslednjih godina, međutim, uvreženo je stanovište da je neka osnovna nastavnikova uverenja, tj. ona koja ima već duže vreme, nemoguće promeniti, iako neki (npr. Hall, 2005) ipak smatraju da se i ona mogu promeniti ako se tom procesu pristupi na kreativniji način.

Dok se ne dobije konačan odgovor na pitanje da li je i u kojoj meri moguće promeniti pedagoške stavove nastavnika, jedno je sigurno – oni snažno utiču na njegovu celokupnu pedagošku praksu, te

¹ “[...] beliefs are propositions individuals consider to be true and which are often tacit, have a strong evaluative and affective component, provide a basis for action, and are resistant to change.”

² “[...] a prototype that has an influence on what type of teacher individuals become.”

tako, ako su ukorenjena uverenja pogrešna, ona mogu imati dalekosežne posledice na učenika. Takođe, poznato je i da je u radu sa budućim nastavnicima potrebno otkriti njihova uverenja što ranije i uticati na promenu onih koja su pogrešna (Cabaroglu & Roberts, 2000), budući da se kasniji pokušaji da se ona isprave mogu dovesti do dezorijentacije i frustracije, što se opet negativno odražava, kako na samog nastavnika, tako i na učenika.

3. SAVREMENI PRISTUP NASTAVI STRANOG JEZIKA

U nastavi stranih jezika pojavljuju se i iščezavaju pristupi u zavisnosti od zahteva vremena u kome se jezik uči, kao i zahvaljujući istraživanjima čiji nam rezultati svakodnevno pružaju nove uvide. Trenutno zastupljeni pristup je eklektičan, jer kombinuje elemente različitih metoda na najčešće dihotoman način (Xiao Qing Liao, 2000). Takođe, on je i holistički, jer uvažava sve aspekte učenikove ličnosti, ne samo lingvistički.

Ovakav pristup je izuzetno zahtevan za nastavnike jer osim lingvističkog znanja, oni treba da poseduju brojna druga znanja i veštine (Selvi, 2010), a da pritom za neke od njih (npr. kritičko mišljenje, nastava zasnovana na zadatku, rad sa decom sa posebnim potrebama, upotreba tehnologije i sl.) možda nisu uopšte imali formalno obrazovanje ili su ga imali malo. Tako, jedna od osnovnih karakteristika nastavnčkog poziva jeste kons-tantna nadogradnja pedagoških znanja i veština putem aktivnosti stalnog stručnog usavršavanja (Glušac, 2014: 63). Takođe, ono što odlikuje savremeni nastavnički poziv jeste mnoštvo uloga od čijeg pravilnog izvršavanja zavisi uspeh učenika u učenju (Churches, 2008). S obzirom da je zadatak nastavnika da podučii učenika i onim veštinama i znanjima za koja nije imao formalno obrazovanje, a koja će mu neizostavno biti potrebna u narednom školovanju ili u poslu, ovaj poziv je i vrlo odgovaran.

Trenutno preovlađujući pristup podučavanju stranih jezika jeste komunikativni i zasniva se na ubeđenju da je „osnovna svrha jezika, pa prema tome i učenja jezika, komunikacija” (Pilipović, 2010: 33). Ovaj pristup, za razliku od svih prethodnih, uspešno balansira razvoj i lingvističke i jezičke kompetencije (Pilipović, 2010: 33), jer samo obe zajedno omogućavaju uspešnu komunikaciju.

Osnovni cilj nastave prema vladajućem pristupu – komunikacija – podrazumeva savladavanje različitih kompetencija, poput lingvističke, strateške, sociolingvističke i diskursne. Ovako složen cilj podrazumeva brojne činioce koje je potrebno poznavati i uzeti u obzir, kao što su psihološki, sociokulturni, fizički i lingvistički (Byram & Mendez Garcia, 2009: 501).

Nastava jezika, prema pomenutom pristupu, kombinuje različite metode i tehnike. Tako, nastavne tehnike treba da uključe učenike u pragmatičnu, autentičnu i funkcionalnu primenu jezika (Brown, 1993: 245) i obuhvataju aktivnosti poput igranja uloga, drame, različitih igara, rada u parovima i grupama (Pilipović, 2010: 34) i problemskim zadacima (Xiao Qing Liao, 2000). Svim jezičkim veštinama se poklanja pažnja od početka, a jezičko znanje se ne vežba kotrolisanim vežbama, već kroz komunikaciju između samih učenika (Pilipović, 2010: 34) ili između učenika i nastavnika (Byram & Mendez Garcia, 2009). Fluentnost i tačnost su komplementarni aspekti komunikativnih nastavnih tehnika (Brown, 1993: 245), pri čemu se fluentnost unapređuje kroz upotrebu autentičnog jezika (Pilipović, 2010: 34), i produktivno i receptivno u nepoznatim situacijama (Brown, 1993: 245). Nepoznavanje potrebnog jezika u komunikativnim aktivnostima razvija kod učenika sposobnost iznalaženja drugih načina prenošenja poruke, tj. pregovaranja značenja (eng. *negotiation of meaning*) (Byram & Mendez Garcia, 2009: 501), što je ključno za razvijanje strateške kompetencije. Osnovna premisa ovog pristupa je kontekst (Finocchiaro & Brumfit, 1983), koji daje smisao svakoj aktivnosti. Manje pažnje se poklanja prikazu i diskusiji gramatičkih pravila nego u drugim tradicionalnim pristupima (Pilipović, 2010: 34), a sadržaj kursa/predmeta ne treba da se zasniva na redosledu gramatičkih struktura, već na semantičkim značenjima i društvenim funkcijama koje te gramatičke strukture imaju (Pilipović, 2010: 34). Nastava mora biti zasnovana na aktivnom učenju, bogatom inputu (mnoštvo autentičnog materijala, nastavnikovoj stalnoj upotrebi ciljnog jezika) koji treba da je smislen i razumljiv, kao i kooperativnom i kolaborativnom učenju (Brown, 2007). Ključnu ulogu u uspešnoj komunikaciji ima i poznavanje ciljne kulture (Xiao Qing Liao, 2000).

Nastavnik nije dominantna figura koja neprestano kontroliše i usmerava učenike. On postavlja i organizuje aktivnosti, on je savetnik, ponekad rešava probleme, nadgleda rad i greške, može i sam da učestvuje u aktivnostima (da posluži kao model, pomogne slabijim učenicima i sl.) (Churches, 2008); on je i motivator i evaluator (Xiao Qing Liao, 2000). Budući da uči putem pokušaja i pogreški, nastavnik pomaže učenicima da samostalno isprave greške ili ih toleriše (Rodgers, 2009) sve dok ne onemogućavaju komunikaciju i ako se ne ponavljaju (Byram & Mendez Garcia, 2009).

Budući da ovaj pristup naglašava učenje zasnovano na zadatku i ono u čijem je središtu učenik (Brown, 2007), on je, pre svega, aktivan učesnik u komunikaciji na času. Na taj način, on samostalno dolazi do znanja, razume i razvija sopstvene stilove i strategije neophodne za samostalno učenje (Brown, 2007).

4. ISTRAŽIVANJE

Istraživanje na kome se temelji ovaj rad je kvalitativno i sprovedeno je s namerom da se utvrdi da li među ispitanim nastavnicima engleskog jezika preovlađuju ona pedagoška uverenja koja su u skladu sa modernim i preporučenim shvatanjima nastave stranog jezika.

Istraživanje je sprovedeno u septembru 2016. godine putem ankete koja se sastojala od socio-demografskih pitanja (npr. vrsta škole, godine radnog iskustva) i pet pitanja otvorenog tipa koja su ispitala shvatanje nastavničkog poziva, nastave engleskog jezika, uloge nastavnika i učenika i cilja nastave stranog jezika. Anketa je distribuirana putem društvenih mreža i ukupno je učestvovalo 18 nastavnika zaposlenih u osnovnim (8 nastavnika) i srednjim (10 nastavnika) školama u Srbiji čije je radno iskustvo u rasponu od dve do 25 godina. Uzorak su predstavljala tri nastavnika i petnaest nastavnica.

Dobijeni odgovori su uglavnom bili u formi reči ili fraze, ređe rečenice, i najčešće su se sastojali od nekoliko iskaza, te se za njihovu analizu primenio metod analize sadržaja i to tako što se za svaki od navedenih odgovora određivalo da li odgovara principima savremenog pristupa nastavi stranog jezika ili ne. Budući da su pitanja predstavljala određene komponente komunikativnog pristupa (npr. uloga nastavnika, uloga učenika i sl.), u analizi podataka nije bilo potrebno primeniti induktivni pristup, tj. odrediti kategorije primenom opisnog ili analitičkog kodiranja, već samo analitički, koji je podrazumevao da se utvrdi da li je navedeni odgovor u skladu ili u suprotnosti sa principima savremenog pristupa nastavi stranog jezika pronađenim u relevantnoj literaturi.

4.1. Prikaz rezultata i diskusija

Rezultati će biti prikazani tabelarno za svako pitanje i to tako da će se u levoj koloni navesti principi savremenog pristupa nastavi koji su pronađeni pregledom relevantne literature (Odeljak 3), a pored njih, u desnoj koloni, biće predstavljeni odgovori nastavnika koji po sadržaju odgovaraju navedenom principu. Takođe, pored svakog odgovora biće naveden i broj ispitanika koji su naveli određeni odgovor, a u istoj koloni biće označen i ukupan broj odgovora koji je u skladu sa navedenim principom.

Osim toga, posebno će biti prikazani oni odgovori koji nisu pronađeni u literaturi, a koji se mogu tumačiti kao elementi savremenog pristupa jer predstavljaju podelemente, tehnike, strategije i sl. na kojima se temelje principi pronađeni u literaturi. Takođe, među ovim dodatnim odgovorima biće prikazani i oni koji se ne mogu svrstati ni u jedan navedeni princip jer podrazumevaju opšte pedagoške postavke kojih su nastavnici dužni da se pridržavaju bez obzira na pristup nastavi koji slede (npr. poštovanje plana i programa).

U prikazu podataka biće data i informacija o tipu škole i dužini radnog iskustva samo za one ispitanike čiji odgovori odstupaju od principa savremenog pristupa, budući da te informacije mogu pokrenuti pitanja koja mogu biti predmet nekih daljih istraživanja.

4.1.1. Pedagoška uverenja o nastavničkom pozivu

Ovo pitanje, iako se ne odnosi direktno na komunikativni pristup, treba da otkrije stav nastavnika prema svom pozivu uopšte, od koga u velikoj meri zavisi njegovo izvršavanje. Tačnije, pretpostavlja se da pozitivan stav prema nastavničkom pozivu podrazumeva optimizam, entuzijazam i predanost, što svakako pozitivno utiče na proces učenja (npr. stvaranje pozitivne, ohrabrujuće atmosfere, prijateljski odnos prema učenicima itd.) i predstavlja poželjan elemenat ispitivanog pristupa.

Kao što je prikazano u Tabeli 1, nastavnici u svojim odgovorima pominju sve elemente navedene u literaturi, tj. svesni su činjenice da je nastavnički poziv veoma odgovoran (7 nastavnika), zahtevan (3 nastavnika), da podrazumeva brojna znanja i veštine (3 nastavnika), kao i da se nastavnik mora stalno usavršavati (2 nastavnika). Samo jedan nastavnik je u svom tumačenju nastavničkog poziva pomenuo da on podrazumeva i mnogo uloga koje nastavnik mora preuzeti.

Tabela 1. Pedagoška uverenja o nastavničkom pozivu

Principi savremenog pristupa nastavi	Odgovori nastavnika
Zahtevan	Potrebno zadobiti poštovanje učenika (2); Traganje za idejama i materijalima (1). Ukupno: 3
Podrazumeva brojna znanja i veštine	Podučavanje novim stvarima (1); Širenje znanja (2). Ukupno: 3
Podrazumeva stalno stručno usavršavanje	Permanentno usavršavanje (1); Otvaranje sopstvenih vidika (1). Ukupno: 2
Podrazumeva mnogo uloga	Formiranje ličnosti učenika i njegovih sposobnosti (1). Ukupno: 1
Odgovoran	Odgovoran (3); Pokazuje sopstvenim primerom (2); Zauvek menja živote učenika (1); Naučiti ih engleski (1). Ukupno: 7

Odgovori koji nisu pronađeni u literaturi, a koje su nastavnici naveli uključuju: vaspitanje i moralne vrednosti (2); plemenit poziv (1); način života (4); beg od realnosti (1); misija (1); uživanje (1). Odgovori *vaspitanje i moralne vrednosti* i *beg od realnosti* su dati u kombinaciji sa još nekoliko odgovora, te se mogu kategorisati kao odgovori koji su u skladu sa savremenim pristupom nastavi, jer sveukupan odgovor ukazuje na nastavnikovo savremeno shvatanje nastave. Dobijena su i dva odgovora za koja nije moguće ustanoviti da li imaju pozitivnu ili negativnu konotaciju – *pravovremeno izvršavanje obaveza koje se očekuju od nastavnika* i *ispunjenje cilja*, kao i jedan koji ukazuje na tradicionalno shvatanje poziva i manjak entuzijazma za bavljenje njime – *posao koji treba obaviti* (srednja škola, 24 godine iskustva).

Skoro svi ispitani nastavnici imaju vrlo savremeno shvatanje nastavničkog poziva. Svesni su složenosti njegove prirode i odgovornosti koju podrazumeva i imaju vrlo pozitivan stav prema svom pozivu.

4.1.2. Pedagoška uverenja o nastavi engleskog jezika

Cilj ovog pitanja je bio da se stekne uvid u to da li su nastavnici upoznati sa elementima savremene nastave, tj. koje su njegove komponente koje je potrebno uključiti u realizaciju nastave.

Kao što se vidi iz Tabele 2, ispitani nastavnici nisu u svojim pedagoškim stavovima o nastavi engleskog jezika naveli mnoge one elemente koji se spominju u literaturi koja se bavi savremenom nastavom stranog jezika (npr. nastava je aktivna, vežbaju se i tačnost i tačnost, upotreba jezika mora biti autentična, funkcionalna i pragmatična i sl.). S druge strane, njihova pedagoška uverenja baziraju se na verovanju da nastava stranog jezika treba da osposobi učenika za komunikaciju (4 nastavnika), da i nastavnik može da uči od učenikâ, a ne samo učenici od nastavnika (1 nastavnik), da je potrebno upoznati učenike i sa kulturom ciljnog jezika (1 nastavnik), kao i da rad na gramatici i vokabularu treba da je sistematičan (1 nastavnik).

Tabela 2. Pedagoška uverenja o nastavi engleskog jezika

Principi savremenog pristupa nastavi	Odgovori nastavnikâ
Pragmatična, autentična, funkcionalna upotreba jezika	Odgovor nije pronađen.
Igranje uloga, drama, igre, rad u parovima/grupama, učenje zasnovano na zadatku	Odgovor nije pronađen.
Sve jezičke veštine se vežbaju od početka	Sistematičan rad na gramatici i vokabularu (1). Ukupno: 1
Komunikativne aktivnosti uključuju učenike, učenika i nastavnika	Razmena iskustava između nastavnika i učenika (1); Osposobljavanje za komunikaciju (4). Ukupno: 5
Uvežbavaju se i fluentnost i tačnost	Odgovor nije pronađen.
Jezik se koristi i produktivno i receptivno	Odgovor nije pronađen.
Učešće u nepoznatim situacijama	Odgovor nije pronađen.
‘Pregovaranje’ značenja	Odgovor nije pronađen.
Kontekstualizovane aktivnosti	Odgovor nije pronađen.
Minimalan prikaz gramatičkih pravila	Odgovor nije pronađen.
Sadržaj kursa zasnovan na semantičkim značenjima i društvenim funkcijama	Odgovor nije pronađen.
Aktivno učenje	Odgovor nije pronađen.
Bogat input	Odgovor nije pronađen.
Kooperacija, kolaboracija	Odgovor nije pronađen.
Poznavanje kulture	Učenje o drugim kulturama (1). Ukupno: 1

Odgovori koji nisu pronađeni u konsultovanoj literaturi, a koje nastavnici navode uključuju: formiranje kritičkog mišljenja (1); otvaranje novih vidika (5); najlepší deo bavljenja ovim poslom (1); užitek/uživanje (2); stvaranje boljih prilika u životu/prozor u svet/ulaganje u budućnost (3) i važan deo obrazovanja (1). Takođe, među dodatne odgovore koje su nastavnici naveli, a koji se mogu smatrati usklađenima sa principima savremene nastave, može se svrstati i odgovor da nastava jezika podrazumeva *potrebne korekcije i usmeravanje učenika* (1) iz dva razloga. Prvo, ovaj odgovor dat je u kombinaciji sa drugim odgovorima koji odražavaju nastavnikovo savremeno shvatanje nastave i, drugo, on je naveden u konsultovanoj literaturi u vezi sa ulogom nastavnika u savremenoj nastavi (Tabela 3). Osim toga, iako nijedan ispitani nastavnik nije naveo kontekst kao bitan element komunikativne nastave kao odgovor na ovo pitanje, on je pronađen kao odgovor na pitanje o shvatanju uloge nastavnika budući da

je jedan ispitanik naveo da smatra da je njegova uloga da ponudi kontekst za razumevanje (Tabela 3, princip 'postavlja i organizuje aktivnosti').

Dvoje nastavnika je izrazilo tradicionalno shvatanje nastave stranog jezika rekavši da je razumeju isključivo kao *prenošenje znanja* (srednja škola, 11 godina iskustva i osnovna škola, 8 godina iskustva).

Savremena literatura navodi brojne elemente nastave zasnovane na komunikativnom pristupu koje ispitani nastavnici uglavnom ne spominju u svojim shvatanjima nastave stranog jezika. Međutim, oni navode neka druga uverenja (npr. da nastava jezika podrazumeva formiranje kritičkog mišljenja, širenje vidika, stvaranje boljih prilika u životu itd.). Ti dodatni odgovori mogu se, naravno, smatrati tačnima jer predstavljaju osobine kvalitetne savremene nastave stranog jezika (npr. formiranje kritičkog mišljenja), krajnji cilj učenja (npr. otvaranje novih vidika, stvaranje boljih prilika u životu i sl.) ili odražavaju pozitivan stav nastavnika prema svom pozivu (npr. užitek/uživanje i sl.), što utiče na stvaranje pogodnih uslova za učenje. Međutim, ostaje nepoznato kako ispitani nastavnici realizuju nastavu s obzirom na to da njihova pedagoška uverenja ne uključuju razmišljanje o većini elemenata pronađenih u literaturi o savremenom pristupu nastavi stranog jezika.

4.1.3. Pedagoška uverenja o ulozi nastavnika

Cilj ovog pitanja bio je da se ispita svest o mnogobrojnosti uloga koje nastavnik stranog jezika mora preuzeti u izvršenju svog posla.

Prikazani odgovori (Tabela 3) potvrđuju da su nastavnici upoznati sa skoro svim ulogama koje se navode u savremenoj literaturi o komunikativnom pristupu. Naime, svi ispitanici (18) smatraju da je jedna od uloga nastavnika da usmerava učenika na neki način u procesu učenja, a među drugim ulogama koje nabrajaju spadaju: da postavlja i organizuje aktivnosti (5 nastavnika), da pomaže učenicima (5 nastavnika), da ih savetuje (2 nastavnika), da im bude model (1 nastavnik), kao i da ih motiviše (6 nastavnika). Ispitani nastavnici u iskazivanju svojih uverenja nisu spominjali uloge koje se tiču evaluacije, rešavanja problema ili nadgledanja učenika, koji se pronalaze u konsultovanoj literaturi.

Tabela 3. Pedagoška uverenja o ulozi nastavnika

Principi savremenog pristupa nastavi	Odgovori nastavnika
Usmerava	Upućuje učenike (2); Upućuje učenike i dovodi ih do željenog cilja (1); Vodi učenike kroz proces (1); Usmerava (3); Usmerivač (1) Medijator između znanja i učenika (3); Izvor informacija, znanja i veština/prenosi znanja (2); Objašnjava (3); Instruktor (1); Moderator (1). Ukupno: 18
Postavlja i organizuje aktivnosti	Organizuje nastavni proces (2); 'Otvara vrata, učenici moraju sami ući' (1); Nudi kontekst za razumevanje (1); Pruža osnovu za dalje učenje (1). Ukupno: 5

Pomaže učenicima	Pomaže (3); Pomaže učenicima da postignu maksimum u učenju (1); Prilagođava nastavu učenicima sa različitim sposobnostima (1). Ukupno: 5
Navodi učenike da samostalno isprave greške	Odgovor nije pronađen.
Savetnik	Skreće pažnju (1); Usmerava kako da znanja i sposobnosti primene u praksi (1). Ukupno: 2
Ponekad rešava probleme učenika	Odgovor nije pronađen.
Nadgleda rad	Odgovor nije pronađen.
Može i sam da učestvuje u aktivnostima (kao model ili pomoć slabijim učenicima)	Služi kao model (1). Ukupno: 1
Motivator	Navodi ih da sami poželeva da uče (3); Čini da predmet bude interesantan (1); Neprestano motiviše (1); Podstiče (1). Ukupno: 6
Evaluator	Odgovor nije pronađen.

436

Nastavnici navode i druge odgovore koji nisu pronađeni u konsultovanoj literaturi, a oni uključuju sledeće: kreator (1); animator (1); pedagog (2); unapređuje samopouzdanje (1); razvija mentalni i emocionalni potencijal (1).

Jedan nastavnik (osnovna škola, 8 godina iskustva) je naveo da je uloga nastavnika *profesor; predavač, prenosi znanja*, na osnovu kojeg se stiče utisak da on gaji tradicionalno shvatanje svoje uloge.

Iz prikazanih odgovora jasno je da su ispitanici svesni svoje složene uloge. Naime, njihova pedagoška uverenja uključuju većinu uloga koje se pronalaze i u relevantnoj literaturi, a navode i one koje nisu obuhvaćene konsultovanom literaturom iako je neosporno da dodatni odgovori podrazumevaju uloge koje doprinose stvaranju podsticajne atmosfere za učenje (npr. razvijanje mentalnog i emocionalnog potencijala, unapređuje samopouzdanje i sl.) i podrazumevaju pružanje podrške učenicima (npr. kreator, instruktor, objašnjava i sl.), te se mogu smatrati komplementarnima sa savremenim pristupom nastavi. Budući da su sve uloge pronađene u literaturi bitne za primenu komunikativnog pristupa, iz odgovora ispitanika je ipak jasno da su neke uloge zastupljenije od drugih, dok neke (npr. evaluator, nadgleda rad i sl.) ispitanici ne navode.

4.1.4. Pedagoška uverenja o ulozi učenika

Ovim pitanjem je trebalo da se dođe do saznanja u vezi sa tim koliko nastavnici očekuju da učenici budu aktivni tokom časa i šta se od njih očekuje da rade.

U odgovorima ispitanih nastavnika pronađene su sve one uloge učenika koje se pominju i u konsultovanoj literaturi, a one uključuju: učenik je aktivan u procesu učenja (9 nastavnika), samostalno dolazi do znanja (12 nastavnika) i razvija stilove i strategije neophodne za samostalno učenje (5 nastavnika).

Tabela 4. Pedagoška uverenja o ulozi učenika

Principi savremenog pristupa nastavi	Odgovori nastavnika
Aktivan	Aktivno učešće (5); Koristi stečena znanja (1); Kreira aktivnosti (1); Ne izbegava komunikaciju (1); Sarađuje (1). Ukupno: 9
Samostalno dolazi do znanja	Istražuje (5); Postavlja pitanja (2); Traži uputstva (1); Analizira, upoređuje (1); Radoznao je (1); Samostalan je (1); Radi kod kuće (1). Ukupno: 12
Razvija stilove i strategije neophodne za samostalno učenje	Prepoznaje sopstvene potrebe, jake i slabe strane (1); Preuzima odgovornost za svoj rad (2); Sam se motiviše (2). Ukupno: 5

Drugi odgovori koje su ispitanici naveli uključuju: otvoren za nova znanja (2); sledi putokaze nastavnika/prati nastavu/izvršava obaveze (4); saznaje/uči (sa uživanjem)/usvaja nova znanja (5). Iako ovi odgovori predstavljaju temelje svakog pristupa nastavi stranog jezika, oni se mogu smatrati tačnima jer su dati u kombinaciji sa drugim odgovorima koji jasno ukazuju na nastavnikovo savremeno poimanje nastave.

Jedan nastavnik (srednja škola, 24 godine iskustva) je naveo da je jedina uloga učenika da *uči ako želi*, iz kojeg se stiče utisak da učenik ima pravo i da ne bude aktivan ako je to njegov izbor, što nije u skladu sa preporukama savremenog pristupa.

Prikazani odgovori potvrđuju da su pedagoška uverenja nastavnika o ulozi učenika u skladu sa savremenim shvatanjima. Naime, oni smatraju da učenik treba aktivno da stiče znanja (21 nastavnik) umesto da ih prima pasivno, kao i da preuzme odgovornost za sopstveno učenje prepoznavajući svoje jače i slabe strane, te unapređujući one koje su slabe (5 nastavnika).

4.1.5. Pedagoška uverenja o cilju učenja jezika

Ovo pitanje je trebalo da ispita uverenja nastavnika o krajnjem ishodu učenja stranog jezika.

Odgovori prikazani u Tabeli 5 jasno pokazuju da ispitani nastavnici baziraju svoja uverenja o cilju na svim onim elementima koji se navode u konsultovanoj literaturi. Naime, najveći broj ispitanih nastavnika smatra da je cilj učenja komunikacija (10 nastavnika), potom da on podrazumeva razvijanje različitih kompetencija (7 nastavnika) i uvažavanje brojnih faktora (8 nastavnika).

Tabela 5. Pedagoška uverenja o cilju učenja jezika

Principi savremenog pristupa nastavi	Odgovori nastavnika
Komunikacija	Komunikacija (6); Osposobljavanje za upotrebu jezika (1); Osposobljavanje za komunikaciju (2); Upotreba jezika u svakodnevnom životu (1). Ukupno: 10

Lingvistička, strateška, sociolingvistička kompetencija i kompetencija diskursa	Govorenje o svojoj i drugim kulturama (1); Ovladavanje komunikativnim veštinama (1); Ovladavanje svim jezičkim veštinama (1); Otvaranje novih vidika o kulturi i međuljudskim odnosima (2); Unapređenje opšte kulture (1); Podučavanje učenikâ kako da uče (1). Ukupno: 7
Uvažavanje brojnih faktora: psihološki, sociokulturni, fizički, lingvistički	Približavanje strane kulture i običaja (1); Prevazilaženje jezičke barijere (1); Razvijanje pozitivnog odnosa prema drugim jezicima i kulturama (1); Govorenje bez straha (1); Razvijanje ljubavi prema jeziku (1); Razvijanje sposobnosti i metoda učenja stranog jezika (1); Učenje jezika na zabavan i kreativan način (2). Ukupno: 8

Kao cilj nastave, ispitani nastavnici naveli su i sledeće odgovore: poštovanje plana i programa (1); praćenje kako učenici uče (1); konstantno učenje i nadogradnja (1); širenje vidokruga (2). Ovi odgovori mogu se smatrati tačnima, tj. komplementarnima sa savremenim pristupom nastavi, jer, iako leže u osnovi bilo kog pristupa, ponuđeni su u kombinaciji sa drugim odgovorima na osnovu kojih je jasno da ispitanici gaje savremena shvatanja. S druge strane, odgovor *prenošenje znanja iz jezika, kulture i književnosti* (1) naveden je kao jedini cilj učenja stranog jezika, te je nepoznato da li nastavnik u okviru prenošenja znanja razvija komunikativnu kompetenciju učenikâ ili predaje prateći neki od starijih metoda podučavanja, bez prevelikog insistiranja na komunikaciji. Osim toga, jedan nastavnik je naveo da je cilj učenja stranog jezika *stvaranje prečica u učenju* (1), za koji se ne može pouzdano utvrditi tačno značenje.

Prikazani odgovori ukazuju na činjenicu da su ispitani nastavnici svesni cilja savremene nastave stranog jezika, jer njihova uverenja uključuju sve elemente koje navodi i konsultovana relevantna literatura. Kao i kod nekoliko prethodnih pitanja, i kod pedagoških stavova u vezi sa ciljem, ispitani nastavnici navode još nekoliko ciljeva koji nisu obuhvaćeni konsultovanom literaturom. Naime, oni kažu da je cilj nastave i širenje vidokruga, konstantno učenje i nadogradnja, podučavanje učenikâ kako da uče i slično, što se može smatrati komplementarnim sa savremenim pristupom nastavi stranog jezika, jer predstavlja krajnji cilj učenja jezika (npr. širenje vidokruga) ili neki od podciljeva koji doprinose uspešnom ostvarenju nekog od ciljeva koji se spominju u literaturi (npr. praćenje kako učenici uče).

5. ZAKLJUČAK

Iako manjeg obima, ovo istraživanje ukazuje na činjenicu da među ispitanim nastavnicima engleskog jezika preovladavaju ona pedagoška uverenja koja su usklađena sa principima savremene nastave, što je svakako ohrabrujuće saznanje. Osim toga, dobijeni podaci pokazuju da su ispitani nastavnici entuzijasti i da vole svoj poziv, što utiče na stvaranje podsticajne atmosfere za učenje, predstavlja izvestan izvor motivacije učenicima i odražava se na kvalitet planiranja i izvođenja nastave. Takođe, vrlo je pozitivno i saznanje da su principe komunikativnog pristupa nastavnici usvojili bez obzira na dužinu svog radnog iskustva. Poređenjem elemenata savremenog pristupa pronađenih u relevantnoj literaturi sa elementima koje su ispitani nastavnici izneli u svojim uverenjima, dolazi se do saznanja da su svi elementi

obuhvaćeni literaturom pomenuti u pedagoškim uverenjima nastavnika, što ukazuje na njihovu dobru informisanost i visoku svest o principima savremene nastave stranog jezika. Jedini segment savremene nastave čiji mnogi elementi nisu pronađeni u nastavničkim uverenjima jesu elementi nastave stranog jezika, što može da ukaže na to da ispitanici nisu upoznati sa svim aspektima komunikativnog pristupa ili da ih samo nisu eksplicitno naveli. Osim pomenutog, važno je istaći da nijedan ispitanik nema tradicionalno shvaćanje nastave u svim njenim aspektima.

Ovo istraživanje otvorilo je nekoliko pitanja na koja bi trebalo pokušati dati odgovor s namerom da se stekne celovita slika o praksi podučavanja stranog jezika kod nas. Neka od pitanja su: Da li su verovanja koja odstupaju od savremenog pristupa rezultat ukorenjenih uverenja ili su kontekstualno uslovljena? Da li su nastavnička uverenja u vezi sa komunikativnim pristupom usklađena sa njihovom pedagoškom praksom? Da li su pedagoška uverenja u vezi sa komunikativnim pristupom stečena tokom nastavnikovog učenja jezika, formalnog obrazovanja ili stručnog usavršavanja? (Odgovor na ovo pitanje mogao bi imati implikacije na eventualno unapređenje pripreme budućih nastavnika) Da li su nastavnici upoznati sa elementima nastave ispitivanog pristupa?

LITERATURA

- Ainscough, V. (1997). Reflection in action: Increasing teacher awareness of the learning. *System* 25, 571-579.
- Borg, S. (1999). Studying teacher cognition in second language grammar teaching. *System* 27, 19-31.
- Borg, S. (2003). Teacher cognition in language teaching: A review of research on what language teachers think, know, believe and do. *Language Teaching* 36, 81-109.
- Borg, S. (2011). The impact of in-service teacher education on language teachers' beliefs. *System* 39, 370-380.
- Borg, M. (2005). A case study of the development in pedagogic thinking of a pre-service teacher. *TESL-EJ* 9, 1-30.
- Brown, D. (1993). *Principles of language learning and teaching*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.
- Brown, H. D. (2007). *Teaching by principles. An interactive approach to language*. White Plains, NY: Pearson Education ESL.
- Busch, D. (2010). Pre-service teacher beliefs about language learning: the second language acquisition course as an agent for change. *Language Teaching Research* 14, 318-337.
- Byram, M., Mendez M. C. (2009). Communicative language teaching. In: *Handbook of foreign language communication and learning* (Knapp, K. and Seidlhofer, B., eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 491-517.
- Cabaroglu, N., Roberts, J. (2000). Development in student teachers' preexisting beliefs during a 1-Year PGCE programme. *System* 28, 387-402.
- Churches, A. (2008). Eight habits of highly effective 21st century teachers. *Interface* 9.
- Clarke, M. (2008). *Language teacher identities*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Finocchiaro, M., Brumfit, C. J. (1983). *The functional-notional approach: From theory to practice*. New York: Oxford University Press.
- Flores, M. A., Day, C. (2006). Contexts which shape and reshape new teachers' identities: A multi-perspective study. *Teaching and Teacher Education* 22, 219-232.
- Gabillon, Z. (2012). Revisiting foreign language teacher beliefs. *IOKSP. International Online Language Conference 2012*. Universal Publishers 3, 190-203.
- Glušac, T. (2016). *Međusobno obučavanje kolega kao oblik usavršavanja profesora engleskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Hall, L. A. (2005). Teachers and content are reading: Attitudes, beliefs and change. *Teacher and Teacher Education* 2, 403-414.
- Kagan, D. M. (1992). Professional growth among preservice and beginning teachers. *Review of Educational Research* 62, 129-169.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In: *Social representations* (Farr, R. Moscovici, S., eds.). Cambridge: Polity Press, 3-70.
- Peacock, M. (2001). Pre-service ESL teachers' beliefs about second language learning: a longitudinal study. *System* 29, 177-195.
- Phipps, S., Borg, S. (2009). Exploring tensions between teachers' grammar teaching beliefs and practices. *System* 37(3), 380-390.

- Pilipović, V. (2010). *The basics of English language teaching*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.
- Rodgers, T. (2009). The methodology of foreign language teaching. In: *Handbook of foreign language communication and learning* (Knapp, K., Seidlhofer, B., eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 341-373.
- Selvi, K. (2010). Teachers' competencies. *Cultura – International Journal of Philosophy of Culture and Axiology* 7(1), 167-175.
- Williams, M., Burden, R. L. (1997). *Psychology for language teachers: A social constructivist approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yero, J. L. (2002). *Teaching in mind: How teacher thinking shapes education*. Hamilton, MT: MindFlight Publishing.
- Xiao Qing Liao, X. (2000). Communicative language teaching: Approach, design, procedure. Eric digest data.

THE ANALYSIS OF SERBIAN ENGLISH LANGUAGE TEACHERS' PEDAGOGICAL BELIEFS

Summary

The aim of this paper is to find out whether Serbian English language teachers' beliefs are in concert with the principles of the contemporary approach to foreign language teaching.

This paper is based on a qualitative research study for the purposes of which the authors constructed a questionnaire that contained general questions (e.g. sex, type of school in which the teacher works and teaching experience) and 5 open-ended questions that aimed at finding out the respondents' beliefs regarding the teaching profession, foreign language teaching, the role of the teacher and the student and the aim of foreign language learning. A total of 18 teachers participated in the research (10 secondary and 8 primary school teachers) which was conducted in September 2016. Content analysis was applied in analyzing their answers. The answers gathered were compared with the principles of contemporary language teaching found in relevant literature.

The findings indicate that the respondents base their practice on a contemporary understanding of foreign language teaching. Namely, most teachers are aware of the complexity of the teaching profession, but they thoroughly enjoy doing their job. Moreover, most respondents are well aware of a multitude of roles they need to assume and, what is more, they believe that the teacher does not dominate the classroom. The student is responsible for actively searching for knowledge, whereas teachers only guide, counsel or aid him. For the majority of the respondents the ultimate goal of foreign language teaching is communication. However, the teachers seem to be least familiar with the elements entailed in foreign language teaching, such as teaching techniques, language skills and knowledge developed etc.

The gathered findings are rather encouraging as they reveal that the teachers are well acquainted with the principles of contemporary foreign language teaching, excluding its constituent elements. This research only opened up questions that would be worth investigating in the future so as to obtain a clearer picture of Serbian EL teachers' beliefs.

Keywords: pedagogical beliefs, English language teachers, primary school, secondary school, contemporary approach to teaching.

Tatjana Glušac

Univerzitet Union, Beograd, Srbija

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad
tatjana.glusac@gmail.com

Mira Milić

Univerzitet u Novom Sadu, Srbija

Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja,
mmilic@uns.ac.rs

Vesna Pilipović

Univerzitet Union, Beograd, Srbija

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad
vesna_pilipovic@yahoo.com

DRAGICA ŽUGIĆ

ISHODI UČENJA U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA NA UNIVERZITETSKOM NIVOU

Ishodi učenja predstavljaju precizne opise onoga što učenici treba da znaju, razumiju i urade nakon završetka procesa učenja. Potreba da se ishodi jasno i precizno definišu predstavlja dio šireg konteksta gdje se centar obrazovanja pomjera od nastave, nastavnika i onoga što oni žele da nauče studente, ka studentima, odnosno onome šta će oni znati da rade kao rezultat učenja u toku nastavnog procesa. Ishodi učenja opisuju znanja, vještine i stavove koje će kandidati steći na kraju kursa ili studijskog procesa. Ovaj rad opisuje pristup zasnovan na ishodima učenja, što znači da se opis aktivnosti mora zasnivati na jasno određenom prepoznavanju integrisanog znanja, vještina i vrijednosti neophodnih i kandidatu i društvu. Na osnovu pažljive i široke analize onoga što bi kompetentna osoba trebala da radi u različitim kontekstima kao i na osnovu kvalifikacija prvog ciklusa definisanih Dablinskim deskriptorima, u ovom radu formulisali smo ishode učenja na nivou studijskog programa Poslovni engleski jezik na osnovnim i specijalističkim studijama.

Ključne riječi: ishodi učenja, nacionalni okvir kvalifikacija, znanja, vještine, kompetencije, evaluacija

1. UVOD

1.1. Bolonjska deklaracija

U stvaranju savremenog evropskog društva, usaglašavanje i saradnja u oblasti obrazovanja i osposobljavanja imaju odlučujuću ulogu. Osnovni cilj Bolonjske deklaracije za visoko obrazovanje, formulisane 1999. godine, je kreiranje jedinstvenog evropskog prostora visokog obrazovanja (EHEA), koji, prije svega, podstiče uravnoteženu razmjenu studenata i osoblja i saradnju između visokoobrazovnih ustanova, kao i obezbjeđenje uporedivih, kompatibilnih i koherentnih sistema visokog obrazovanja. Uspostavljanje **Evropskog prostora visokog obrazovanja (EHEA-European Higher Education Area)** zvanično je promovisano na Ministarskoj konferenciji o visokom obrazovanju, Beč – Budimpešta, marta 2010. godine. Promovisanje visokokvalitetne mobilnosti studenata, istraživača u ranoj fazi, nastavnika i ostalog osoblja u visokom obrazovanju glavni je cilj Bolonjskog procesa od samog početka. Ona doprinosi širenju i poboljšanju akademske saradnje, inovacija i znanja unutar Evropskog prostora visokog obrazovanja, daljoj internacionalizaciji visokoobrazovnih sistema i institucija i njihovom poboljšanju kroz međusobno poređenje, promovisanje zapošljivosti i ličnog razvoja pojedinca koji imaju otvorene mogućnosti mobilnosti, kao i jačanju kulturnog identiteta Evrope.

Na Ministarskoj konferenciji koja je održana u Berlinu septembra 2003. godine Crna Gora se uključila u Bolonjski proces, a na Ministarskoj konferenciji koja je održana u Londonu 2007. god, potvrđeno je članstvo i status Crne Gore u Bolonjskom procesu kao samostalne i međunarodno priznate države.

1.2. Evropski okvir kvalifikacija (EOK)

Na zasjedanju Savjeta Evrope u Briselu u martu 2005. godine, predsjednici vlada EU pokrenuli su ideju kreiranja otvorenog i fleksibilnog **Evropskog okvira kvalifikacija (The European Qualifica-**

tions Framework - EQF). EQF¹ je zajednički evropski referentni okvir koji povezuje nacionalne kvalifikacione sisteme i djeluje kao *instrument* za prepoznavanje, koji omogućava lakše razumijevanje kvalifikacija u različitim zemljama Evrope. Ovaj meta-okvir (*meta-framework*) (Cedefop², 2008; ETUC³, 2006; Lazić, Ristić i Živković, 2007) omogućava uspostavljanje veza između nacionalnih i sektorskih kvalifikacionih okvira i olakšava transfer i priznavanje kvalifikacija, čime se ostvaruje veća transparentnost obrazovanja. Evropski okvir kvalifikacija ne može biti zamjena za nacionalne/sektorske okvire niti može da definiše nove kvalifikacije. Takođe, Evropski okvir kvalifikacija nema za cilj potpuno ujednačavanje evropskih obrazovnih sistema, već upoređivanje kvalifikacija zasnovanih na ishodima učenja⁴.

1.3. Deskriptori nivoa u Evropskom okviru kvalifikacija

Kvalifikacije u Evropskom okviru kvalifikacija raspoređene su u osam nivoa, koji su opisani kroz znanja, vještine i kompetencije (lične i stručne). U tabeli br. 1. prikazani su deskriptori⁵ koji definišu nivoe u Evropskom okviru kvalifikacija (EOK). Svaki nivo definisan je nizom deskriptora koji ukazuju koji su ishodi učenja relevantni za kvalifikacije na tom nivou u bilo kojem sistemu kvalifikacija.

Tabela 1. Deskriptori koji definišu nivoe u Evropskom okviru kvalifikacija (EOK)

Nivo	Znanje	Vještine	Kompetencija
	U kontekstu EOK-a, znanje se opisuje kao teorijsko i/ili činjenično	U kontekstu EOK-a, vještine su opisane kao kognitivne (uključujući korišćenje logičkog, intuitivnog i kreativnog razmišljanja) i praktične (uključujući spretnost u rukovanju i korišćenje metoda, materijala, alata i instrumenata)	U kontekstu EOK-a, kompetencija se odnose na postignutu odgovornost i samostalnost u profesiji
Nivo 1 Ishodi učenja koji se odnose na nivo 1 su	su osnovno opšte znanje	osnovne vještine potrebne da bi se izvršili jednostavni zadaci	rad ili učenje pod neposrednim nadzorom u strukturisanom kontekstu

¹ Pristupljeno i preuzeto sa http://ec.europa.eu/ploteus/search/site?f%5B0%5D=im_field_entity_type%3A97 20.11. 2014. u 17:42. U samoj Preporuci Evropskog parlamenta i Savjeta o uspostavljanju Evropskog okvira kvalifikacija za cjeloživotno učenje, EOK se opisuje kao „referentni okvir koji služi kao sredstvo prevođenja između različitih sistema kvalifikacija i njihovih nivoa, bilo za opšte i visoko obrazovanje, ili za stručno obrazovanje i usavršavanje, čime se poboljšava transparentnost, uporedivost i prenosivost kvalifikacija građana, dodijeljenih u skladu sa praksom u različitim državama članicama“ (tačka 12).

² Evropski centar za razvoj stručnog obrazovanja i usavršavanja (European Centre for Development of Vocational Training), <http://www.cedefop.europa.eu>. Pristupljeno 14.04.2017. u 08:16.

³ European Trade Union Confederation (ETUC). The European Qualification Framework, <https://www.etuc.org/> Pristupljeno 14.04.2017. u 08:20.

⁴ Evropski Parlament i Savjet preporučili su zemljama članicama da do kraja 2010. godine povežu svoje sisteme nacionalnih kvalifikacija sa Evropskim kvalifikacionim okvirom, a do 2012. godine svaka zemlja treba da obezbijedi da sve potvrde o kvalifikacijama (diplome, sertifikati) sadrže referencu o odgovarajućem nivou Evropskog kvalifikacionog okvira.

⁵ *Descriptors defining levels in the European Qualifications Framework (EQF)*. Pristupljeno i preuzeto sa <http://ec.europa.eu/ploteus/content/descriptors-page> 14.04.2017. u 08:10.

Nivo 2 Ishodi učenja koji se odnose na nivo 2 su	osnovno činjenično znanje u oblasti rada ili obrazovanja	osnovne kognitivne i praktične vještine potrebne za korišćenje relevantnih informacija da bi se uradili zadaci i riješili rutinski problem koristeći jednostavna pravila i alate	rad ili učenje pod nadzorom uz određenu samostalnost
Nivo 3 Ishodi učenja koji se odnose na nivo 3 su	znanje činjenica, načela, procesa i opštih pojmova u oblasti rada ili obrazovanja	niz kognitivnih i praktičnih vještina potrebnih za izvršavanje zadataka i rješavanje problema izborom i primjenom osnovnih metoda, alata, materijala i informacija	– preuzimanje odgovornosti za izvršavanje zadataka u radu ili učenju – prilagođavanje sopstvenog ophođenja okolnostima u rješavanju problema
Nivo	Znanje	Vještine	Kompetencija
Nivo 4 Ishodi učenja koji se odnose na nivo 4 su	činjenično i teorijsko znanje u širem kontekstu unutar oblasti rada ili obrazovanja	niz kognitivnih i praktičnih vještina potrebnih za iznalaženje rješenja specifičnih problema u oblasti rada ili obrazovanja	– samostalno upravljanje u okviru uputstava u kontekstu radnih ili obrazovnih aktivnosti. Kontekst je obično predvidljiv, ali se može promijeniti – nadzor rutinskog rada drugih, preuzimanje određenih odgovornosti za evaluaciju i poboljšanje aktivnosti rada ili obrazovanja
Nivo 5* Ishodi učenja koji se odnose na nivo 5 su	sveobuhvatno, specijalizovano, činjenično i teorijsko znanje unutar oblasti rada ili obrazovanja i svijest o granicama tog znanja	sveobuhvatni niz kognitivnih i praktičnih vještina potrebnih za razvijanje kreativnih rješenja apstraktnih problema	– upravljanje i nadzor u kontekstu radnih ili obrazovnih aktivnosti u okolnostima nepredvidljivih promjena – procjena i razvoj sopstvenog učinka i učinka drugih
Nivo 6** Ishodi učenja koji se odnose na nivo 6 su	napredno znanje u oblasti rada ili obrazovanja, uključujući kritičko razumijevanje teorija i načela	napredne vještine, prikaz temeljnog znanja i inovativnosti, potrebnih za rješavanje složenih i nepredvidljivih problema u specijalizovanoj oblasti rada ili obrazovanja	– sprovođenje složenih tehničkih ili profesionalnih aktivnosti ili projekata, preuzimajući odgovornost u odlučivanju u nepredvidljivom kontekstu rada ili obrazovanja – preuzimanje odgovornosti za upravljanje

			profesionalnim razvojem pojedinaca i grupa
Nivo 7*** Ishodi učenja koji se odnose na nivo 7 su	– visoko specijalizovano znanje, od kojeg je neko u središtu znanja u oblasti rada ili obrazovanja, kao osnova za originalno razmišljanje i/ili istraživanje – kritička svijest o predmetima znanja u odnosnoj oblasti i na granici između različitih oblasti	specijalizovane vještine rješavanja problema potrebnih u istraživanju i/ili inovativnosti, s ciljem razvoja novog znanja i procedura i integrisanja znanja iz različitih oblasti	– sprovođenje i mijenjanje konteksta rada ili obrazovanja koji su složeni, nepredvidljivi i zahtijevaju nove strateške pristupe – preuzimanje odgovornosti za doprinos profesionalnom znanju i praksi i/ili za procjenu strateškog učinka timova
Nivo	Znanje	Vještine	Kompetencija
Nivo 8**** Ishodi učenja koji se odnose na nivo 8 su	najkompleksnije znanje u odgovarajućoj oblasti i multidisciplinarno znanje u području rada i obrazovanja	najnaprednije i najspecijalizovanije vještine i tehnike, uključujući sintezu i evaluaciju, potrebne za rješavanje kritičnih problema u istraživanju i/ili inovativnosti i za proširivanje i redefinisane postojećeg znanja ili profesionalne prakse	ispoljavanje suštinskog autoriteta, inovativnosti, samostalnosti, naučnog i profesionalnog integriteta i održive predanosti razvoju novih ideja ili procesa koji su u središtu konteksta rada ili nauke, uključujući i istraživanje
Usklađenost sa Okvirom kvalifikacija Evropskog prostora visokog obrazovanja Okvir kvalifikacija Evropskog prostora visokog obrazovanja daje deskriptore za stepene studija. Svaki deskriptor stepena daje generički opis očekivanih i specifikovanih postignuća. Deskriptori pokazuju mogućnost rada i daljeg obrazovanja koje su u vezi sa stečenim kvalifikacijama. * Deskriptor za kratki ciklus visokog obrazovanja (u okviru ili povezan sa prvim stepenom), razvijen Zajedničkom inicijativom za kvalitet, kao dio Bolonjskog procesa, odgovara ishodima učenja za nivo 5 EOK-a. ** Deskriptor za prvi stepen u Okviru kvalifikacija Evropskog prostora visokog obrazovanja odgovara ishodima učenja za nivo 6 EOK-a. *** Deskriptor za drugi stepen u Okviru kvalifikacija Evropskog prostora visokog obrazovanja odgovara ishodima učenja za nivo 7 EOK-a. **** Deskriptor za treći stepen u Okviru kvalifikacija Evropskog prostora visokog obrazovanja odgovara ishodima učenja za nivo 8 EOK-a.			

2. NACIONALNI OKVIR KVALIFIKACIJA

2.1. Definicija

Kao relativno nov pojam, nacionalni okvir kvalifikacija predstavlja set principa i referenci koji pokazuju vrijednost kvalifikacija i omogućava zainteresovanima uvid u to da li određena kvalifikacija pruža mogućnost za dalje obrazovanje ili tržište rada ili i jedno i drugo (Bergan, 2007; Adam, 2003)). Ovaj okvir omogućava poređenje kvalifikacija iz različitih oblasti obrazovanja (opšteg, stručnog i visokog), i omogućava povezanost i jasan put u sticanju kvalifikacija.

Nacionalni okvir kvalifikacija sadrži sve kvalifikacije formalno prepoznate u zemlji i postavlja ih u jasno definisane odnose. Obuhvata kvalifikacija koje se mogu steći kroz sve vidove obrazovanja, osposobljavanja i učenja i omogućava tijesnu vezu obrazovanja sa tržištem rada. Prema Berganu, osnovna svrha nacionalnog okvira kvalifikacija je „što bolje iskorišćavanje stvarnih kompetencija pojedinaca, bez obzira na koji su ih način stekli i kako su one izražene u obrazovnim terminima“ (Bergan, 2007: 150).

Okvir kvalifikacija zasniva se na ishodima učenja. U tom kontekstu, kvalifikacije se shvataju kao niz sertifikovanih i dokumentovanih ishoda učenja (znanja, vještina i kompetencija), bez obzira na način na koji su stečeni. Kroz Okvir uspostavljena je hijerarhijska razlika među kvalifikacijama i kategorizacija po nivoima.

2.2. Osnove crnogorskog Nacionalnog okvira kvalifikacija

Nacionalni okvir kvalifikacija je za svaku zemlju poseban i razlikuje se od ostalih sistema kvalifikacija. Nacionalni okvir kvalifikacija u Crnoj Gori (NOK) je instrument koji omogućava svrstavanje, upoređivanje, razvijanje i razumijevanje kvalifikacija, njihovu povezanost i jasan pregled različitih puteva sticanja kvalifikacija za potrebe tržišta rada i društva.

Aktivnosti na razvoju NOK-a u Crnoj Gori počele su 2008. godine, kada je uvidjevši značaj razvoja NOK-a i obrazovanja kao ključne pretpostavke razvoja privrede i društva u cjelini, u cilju usklađivanja obrazovne politike sa projekcijama razvoja tržišta rada i potrebama društva, Vlada Crne Gore usvojila „Strategiju uspostavljanja Nacionalnog okvira kvalifikacija“⁶. Strategiju je pripremila Radna grupa, koju su činili predstavnici Ministarstva prosvjete i nauke, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Privredne komore Crne Gore, Univerziteta Crne Gore, Zavoda za školstvo, Centra za stručno obrazovanje i Ispitnog centra Crne Gore, i u njoj su definisani ciljevi i aktivnosti na razvoju NOK-a, rokovi, institucije i organi nadležni za njihovu realizaciju.

U novembru 2014. godine na sjednici Savjetodavne grupe za Evropski okvir kvalifikacija Evropske komisije (EQF Advisory Group) donijeta je odluka o usvajanju Izvještaja o referenciranju Nacionalnog okvira kvalifikacija u Crnoj Gori sa Evropskim okvirom kvalifikacija za cjeloživotno učenje i Okvirom kvalifikacija za Evropski prostor visokog obrazovanja čime je Crna Gora postala jedna od 24 (u tom trenutku) zemlje Evrope i prva od zemalja kandidata za članstvo u Evropskoj uniji koja je uspješno sprovela proces referenciranja. Na ovaj način izvršeno je i formalno povezivanje nivoa Nacionalnog okvira kvalifikacija u Crnoj Gori s nivoima Evropskog okvira kvalifikacija za cjeloživotno učenje, a time posredno i povezivanje s nacionalnim okvirima kvalifikacija drugih evropskih zemalja. To zapravo znači da su nivoi kvalifikacija koje se stiču u Crnoj Gori uporedivi s nivoima Evropskog okvira kvalifikacija, što omogućava prepoznatljivost kvalifikacija koje se stiču u Crnoj Gori i mobilnost pojedinaca u svijetu rada i obrazovanja na širem evropskom prostoru.

2.3. Nivoi u Nacionalnom okviru kvalifikacija u Crnoj Gori

NOK u Crnoj Gori⁷ je sveobuhvatan okvir koji obuhvata sve tipove kvalifikacija svrstane u nivoe. Nivoi kvalifikacija su najznačajniji element NOK-a. Kvalifikacije (slika br.1) u NOK-u se razvrstavaju u osam nivoa, sa podnivoima na nivoima I, IV i VII. Nivoi (i podnivoi) kvalifikacija su detaljno definisani u opisima nivoa, izraženim kroz ishode učenja (a ne kroz dužinu trajanja obrazovanja). Opisi nivoa (i podnivoa) kvalifikacija označavaju složenost i opseg stečenih kompetencija. Opis svakog nivoa sadrži tri kategorije: znanja, vještine i kompetencije. Kvalifikacije se svrstavaju u nivoe na osnovu složenosti postignutih ishoda učenja. Svaka kvalifikacija koja se svrstava u okvir sadrži ishode učenja koji se opi-

⁶ Zaključak Vlade Crne Gore, broj 03-9831 od 16. oktobra 2008. godine.

⁷ Pristupljeno i preuzeto sa <http://www.gov.me/naslovna/vijesti-iz-ministarstava/167534/Prirucnik-Nacionalni-okvir-kvalifikacija-u-Crnoj-Gori.html> 14.04. 2017. u 09:29.

suju kroz ove tri kategorije, a NOK prepoznaje tri tipa kvalifikacija: kvalifikacije nivoa obrazovanja, stručne kvalifikacije i druge kvalifikacije, koje se, dalje, u zavisnosti od područja djelatnosti, svrstavaju u 15 sektora kvalifikacija.

U oblasti visokog obrazovanja (nivoi VI, VII i VIII) osnov za razvijanje kvalifikacije nivoa obrazovanja je studijski program, dok je osnov za razvijanje stručne kvalifikacije dio studijskog programa, program jednog ili više modula.

Slika br. 1. Nivoi Nacionalnog okvira kvalifikacija u Crnoj Gori⁸

3. KOMPETENCIJE

3.1. Definicija

Pod pojmom *kompetencije*⁹ uobičajeno se podrazumijevaju znanja, sposobnosti i vještine koje osoba stiče ili treba da razvija, a koje je čine sposobnom da nešto uradi.

Obrazovanje u čijem je fokusu student, između ostalog, ima za cilj da studenti na kraju obrazovnog procesa budu kompetentni, odnosno da studente dovede do toga da posjeduju određena znanja, vještine i sposobnosti. Prema Vukasović (2006: 88-93), kompetencije u tom smislu predstavljaju dinamičnu kombinaciju znanja i njegove primjene, stavova i odgovornosti koji opisuju ishode učenja obrazovnog programa.

3.2. Podjele kompetencija

Postoji više podjela kompetencija a među njima naistaknutija je podjela nastala kao rezultat *Tuning* projekta (Gonzales & Wagenaar, 2005: 31)¹⁰.

Kompetencije se dijele na opšte (ili generičke) i stručne:

- Opšte kompetencije (*generic competences*) treba da posjeduju svi koji završe određeni nivo obrazovanja, bez obzira na nauku ili struku kojom se bave (kao npr. znanje stranog jezika, primje-

⁸ Pristupljeno i preuzeto sa <http://www.cko.edu.me/> 22.11. 2014. u 10:34.

⁹ U pojedinim člancima koji se mogu pronaći u literaturi, termin *kompetencije* koristi se zajedno sa ishodima učenja. Uprkos tome, teško je naći preciznu definiciju pojma kompetencija. Adam (2004: 29) objašnjava da se “u užem smislu kompetencije mogu odnositi samo na vještine stečene tokom obuke”.

¹⁰ Pristupljeno i preuzeto sa http://www.relint.deusto.es/TUNINGProject/index_english.html 27.12.2014. u 14:09.

na znanja u praksi, elektronska pismenost). Opšte kompetencije su usko povezane sa ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje.

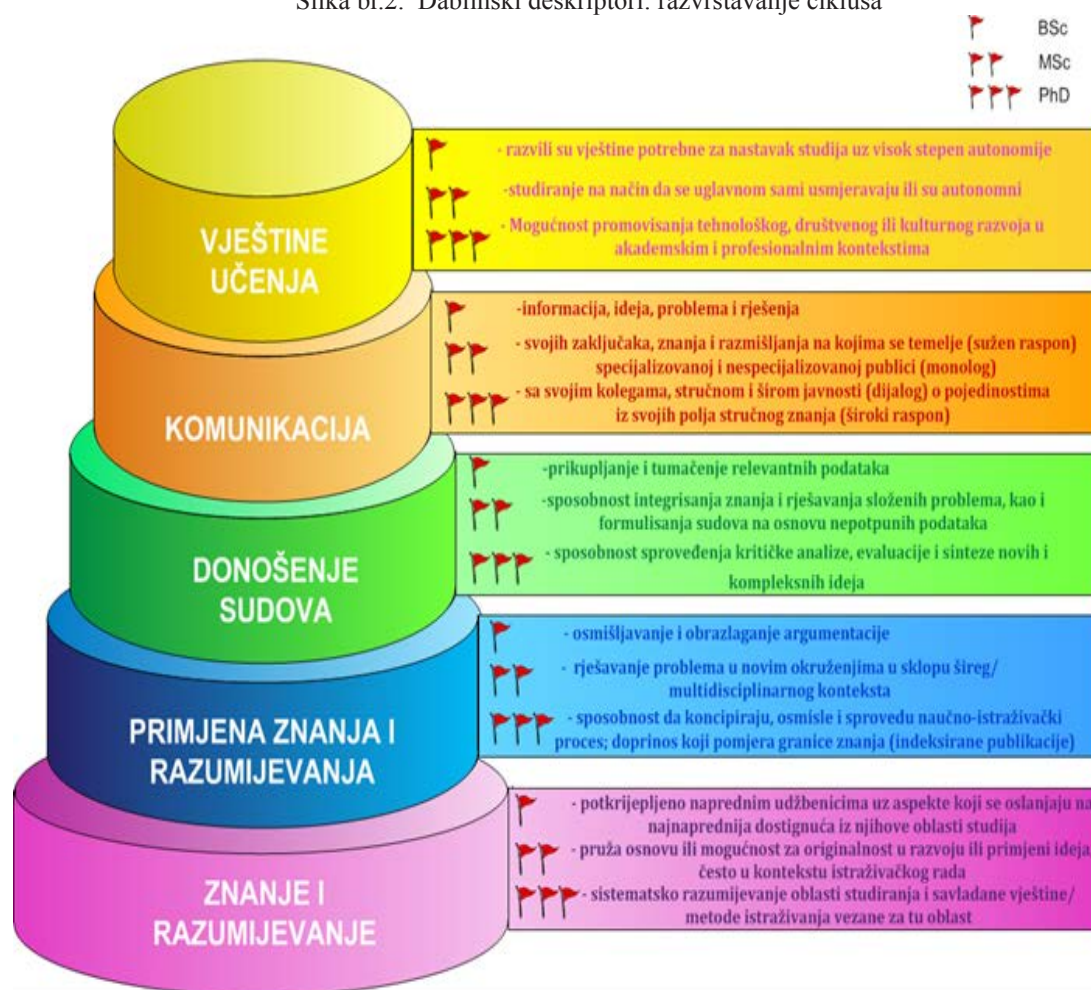
- Stručne kompetencije (*subject specific competences*) identifikuju se za svaku struku ili oblast studija i u tom smislu one su užje.

Prema Nacionalnom okviru kvalifikacija, kompetencije se tumače u širem smislu. Kada se određuje nivo kvalifikacije i kada posmatramo domen kompetencija u opisima nivoa, imaju se u vidu samostalnost i odgovornost – dakle kompetencije u užem smislu.

3.3. Dablinski deskriptori

Savremeni studijski programi realizuju se kroz stepene, nivoe ili cikluse (npr. *bachelor*, *master*, *PhD*). Definicija nivoa u Evropskom prostoru visokog obrazovanja (EHEA) glasi: “Serija uzastopnih koraka (razvojni kontinuitet) iskazanih u smislu skupa opštih ishoda na osnovu kojih je moguće definisati karakterističnu kvalifikaciju.”¹¹ Za svaki od nivoa, moguće je definisati opšte zahtjeve u pogledu ishoda učenja. Ovi zahtjevi nazivaju se deskriptori nivoa ili ciklusa studija (*level descriptors*). Deskriptori nivoa mogu se definisati i kao “opšte izjave koje objašnjavaju osobine i sadržaj izučavanja očekivan na svakom od nivoa”.

Slika br.2. Dablinski deskriptori: razvrstavanje ciklusa¹²

¹¹ “Shared „Dublin” descriptors for Short Cycle, First Cycle, Second Cycle and Third Cycle Awards”, <http://www.jointquality.nl/content/descriptors/CompletesetDublinDescriptors.doc> Pristupljeno i preuzeto 15.12.2014. u 12:54.

¹² Pristupljeno i preuzeto sa file:///C:/Users/dragica.zugic/Downloads/Smjernice%20za%20pisanje%20ishoda%20ucenja%20(3).pdf 14.04.2017. u 20:59

Set deskriptora nivoa (prvi, drugi i treći ciklus)¹³ predstavljen u okviru Zajedničke inicijative o kvalitetu (*Joint Quality Initiative-JQI*) na konferenciji u Dublinu, 2004. godine, nazvan “Dablinski deskriptori” (*Dublin Descriptors*), prihvaćen je u najvećem dijelu Evropskog prostora visokog obrazovanja kao osnov za definisanje ishoda učenja i procjenu kvaliteta procesa obrazovanja.

Dablinski deskriptori (slika br.2) nastoje da ponude generičke opise onoga što se očekuje da nosioci zvanja iz visokog obrazovanja na različitim nivoima znaju i mogu da rade.

4. ISHODI ILI REZULTATI UČENJA

4.1. Definicija

Ishodi (ili rezultati¹⁴) učenja daju precizne opise svega što učenici/studenti treba da znaju, razumiju, oblikuju i urade nakon završetka procesa učenja. Postoji više definicija ishoda učenja. Ishodi učenja su izjave o tome šta se očekuje da će student umjeti do radi kao rezultat procesa učenja¹⁵ (Jenkins & Unwin, 2001). Američko udruženje biblioteka¹⁶ navodi da su ishodi učenja izjave koje tačno određuju šta će studenti znati ili umjeti da rade, a što je direktna posledica učenja. Ishodi se obično izražavaju kao znanje, vještine ili stavovi. Dalje, na Univerzitetu Novog Južnog Velsa u Australiji¹⁷, ishodi su definisani kao jasne izjave o tome šta nastavnici žele da studenti znaju, razumiju i umiju da urade kao rezultat po završetku kursa. Prema tome, ishodi učenja su izjave o tome šta se očekuje da će student umjeti do radi kao rezultat procesa učenja.

Sa druge strane, postoji pojam ciljeva učenja (Klarin prema Vilotijević, 2000: 172–173), koji se uglavnom koriste kod definisanja sadržaja predmeta, i koji se odnose na kvalitativno drugačiji koncept u odnosu na ishode učenja. Ciljevi definišu i opisuju sve ono što nastavnik ima u planu da predaje i da nauči studenta tokom nastave, dok se ishodi učenja vezuju za ono što je studentuspješno naučio tokom procesa nastave. Ciljevi učenja odnose se na namjeru nastavnika vezanu za proces učenja, a ishodi su mjerljivi rezultati tog procesa, odnosno te namjere. S obzirom da se ciljevi učenja vezuju za namjeru teško se može provjeriti da li je namjera ostvarena. Što se tiče procjene ostvarenosti ishoda učenja, to se može lako procijeniti u smislu provjere stečenog znanja, vještina i umijeća.

Potreba da se ishodi jasno i precizno definišu predstavlja dio šireg konteksta gdje se centar obrazovanja pomjera od nastave, nastavnika i onoga što oni žele da nauče studente, ka studentima, odnosno onome šta će oni znati da rade kao rezultat učenja u toku nastavnog procesa.

Ishodi učenja (Allan, 1996) određuju kakvu vrstu novog ponašanja kandidati treba da pokažu nakon procesa učenja. Oni opisuju znanje, vještine i stavove koje će kandidati steći. Ishodi učenja počinju glagolom koji opisuje radnju i nešto što se može opaziti ili izmjeriti.

Prema Đorić (2001: 71-95), ako posmatramo iz perspektive nastavnika koji osmišljavaju nastavni program predmeta, ishodi učenja predstavljaju osnovu u odnosu na koju treba planirati sadržaj predmeta, nastavni materijal i metode podučavanja. Ishodi učenja koji se žele postići svakako određuju i način provjere znanja, koji mora biti jasno povezan sa svakim pojedinim ishodom učenja. Ako posma-

¹³ Osim deskriptora za prvi, drugi i treći ciklus (koji se obično nazivaju dodiplomskim, magistarskim i doktorskim), postoji i deskriptor za tzv.kvalifikacije kratkog ciklusa, odnosno kvalifikacije unutar prvog ciklusa ili povezane sa njim. Iako kvalifikacije kratkog ciklusa postoje u mnogim zemljama, treba napomenuti da su odbačene kao zasebni nivo kvalifikacija i – protivno savjetima radne grupe koja je izradila predlog – one nijesu uključene u sveobuhvatni okvir kvalifikacija Evropskog prostora visokog obrazovanja na Ministarskoj konferenciji u Bergenu u maju 2005. godine.

¹⁴ Engleska složenica *learning outcomes* može se prevesti i kao *rezultati učenja*.

¹⁵ Pristupljeno i preuzeto sa www.ncgia.ucsb.edu/education/curricula/giscc/units/format/outcomes.html 24.12.2014. u 14:32.

¹⁶ *American Association of Law libraries*. Pristupljeno i preuzeto sa <http://www.aallnet.org/prodev/outcomes.asp> 24.12.2014. u 14:43.

¹⁷ University of New South Wales Learning and Teaching Unit. Pristupljeno i preuzeto sa http://www.ltu.unsw.edu.au/content/course_prog_support/outcomes.cfm?ss=O 24.12.2014. u 14:43.

trano iz perspektive studenata, precizno definisani ishodi učenja pomažu studentima prilikom izbora i savladavanju programa studija.

4.2. Značaj ishoda učenja

Ishodi učenja (Allan, 1996; Adam, 2006; Kennedy, 2007; Kennedy, Hyland & Ryan, 2009) su važni jer oni

- definišu vrstu i opseg učenja za koje se očekuje da će kandidati postići;
- pružaju objektivni kriterijum/mjerilo za formativnu i sumativnu provjeru, kao i za provjeru prethodnog učenja;
- kandidatima jasno ukazuju na očekivanja od učenja;
- potencijalnim poslodavcima, na jasan i transparentan način, ukazuju na sposobnosti kandidata – kada pročita ishode učenja, poslodavac treba da bude u mogućnosti da identifikuje koje znanje, vještine i stavove kvalifikovane osobe mogu da ponude;
- pomažu pri definisanju koherentnih jedinica učenja koje se mogu dalje dijeliti ili modularizovati,
- akcenat je sa podučavanja (*input*) pomjeren na rezultate učenja kada je fokus na onome što kandidat treba da postigne;
- lakše je procijeniti ono što je postignuto ako su očekivani rezultati učenja izraženi na konkretan način;
- pomažu usmjeravanje i vođenje kandidata i pomoć pri uvidu u očekivane efekte učenja.

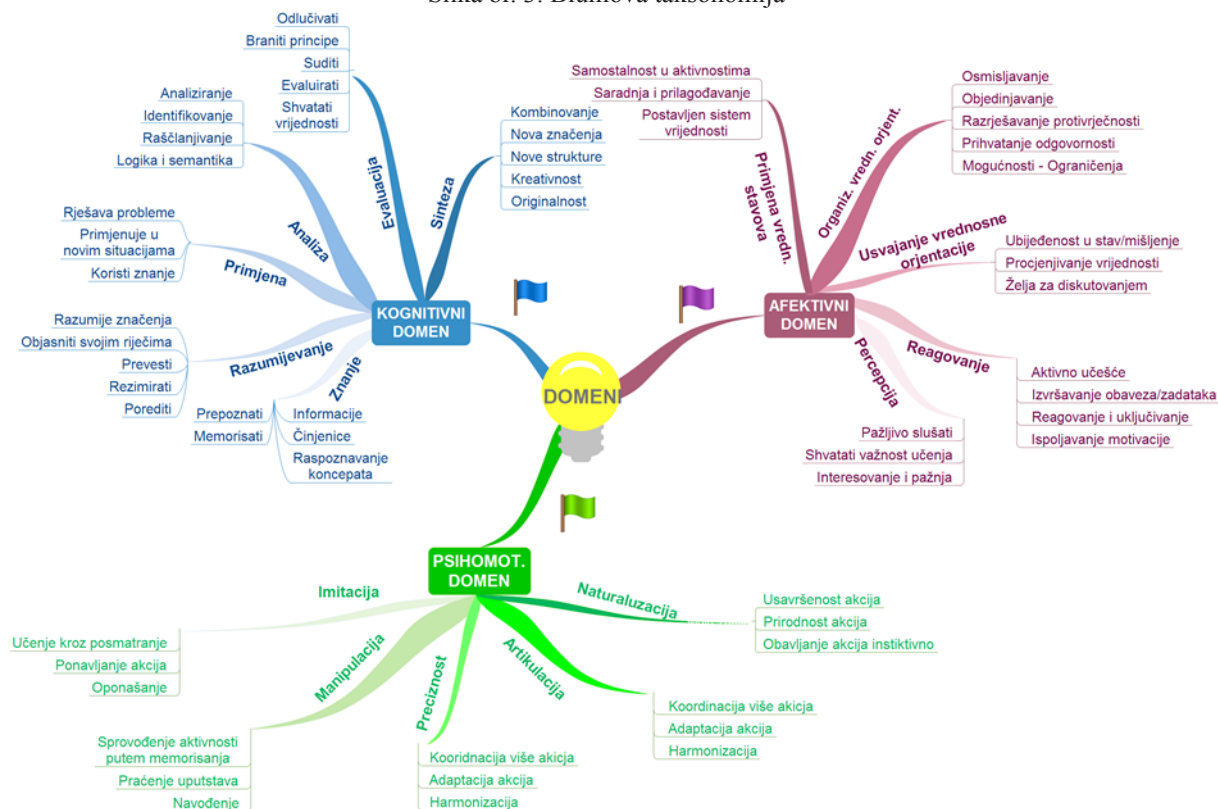
4.3. Hijerarhijska uredenost ishoda učenja

U savremenim teorijama objašnjeno je da postoje različite vrste znanja, ali i da: se znanje sastoji od nekoliko nivoa, da među nivoima postoji hijerarhijski odnos, da pojedini nivoi počivaju na različitim misaonim procesima i da se dostižu putem različitih aktivnosti učenja (Lalović, 2010: 7).

Operacionalizacija ishoda učenja ostvarena je sredinom prošlog vijeka pojavom taksonomija. Bendžamin Blum i njegovi saradnici (Bloom, Engelhart, Furst, Hill and Krathwohl, 1956) koncipirali su ishode učenja unutar tri domena: kognitivni, afektivni i psihomotorni i njihova hijerarhijska uredenost omogućava prepoznavanje nivoa postignuća studenta i vodi ka definisanju ishoda učenja (slika br.3).

Blumova taksonomija primjenjivana je u posljednjih pedesetak godina za definisanje ishoda učenja za različite obrazovne nivoe (od predškolskog do univerzitetskog) u svim krajevima svijeta jer se pokazala prilično pouzdanom. Neki autori revidirali su originalnu taksonomiju, a jednu od najprihvatljivijih revizija uradili su Anderson i Krejtvol (2001), Blumovi dugogodišnji saradnici.

Slika br. 3. Blumova taksonomija¹⁸

450 4.4. Osnovna pravila za pisanje ishoda učenja

Ishode učenja možemo da pišemo za sve vremensko-organizacione jedinice nastave i učenja. Oni mogu da se odnose na jedan ili više časova, na ukupan kurs (predmet) ili modul, a pišu se i za nivo studijskog programa.

Prilikom pisanja ishoda učenja (Kennedy, 2007; Kennedy, Hyland & Ryan, 2009) važno je voditi računa o sljedećem:

1. Napisani ishodi učenja odrediće nastavne metode, tehnike i strategije učenja i poučavanja, kao i oblike provjere postignuća studenta.
2. Ishode treba pisati jasno tako da ih razumiju svi zainteresovani (učenici, nastavnici, saradnici, poslodavci i eksterni evaluatori).
3. S obzirom na to da ishodi učenja treba da budu mjerljivi (provjerljivi) prilikom njihovog definisanja razmišljamo o obliku provjere ostvarenosti. Mora postojati saglasnost između onoga što bi student trebalo da pokaže tokom ispita i načina na koji to provjeravamo. Jasnoća, očiglednost i mjerljivost moraju biti u osnovi pisanja ishoda.
4. Broj ishoda učenja ne bi trebalo da bude preveliki. U literaturi ne postoji potpuna saglasnost o prihvatljivom broju ishoda (na nivou predmeta ili na nivou studijskog programa), ali ni varijacije nijesu prevelike. Predlozi su da se piše 4–8 ishoda (Moon, 2002), 5–10 (McLean & Looker, 2006)¹⁹, 6 (Kennedy, 2007). Naravno, broj ishoda učenja zavisiće od veličine (obima) predmeta (kursa, modula ili studijskog programa) i vremena koje je predviđeno za nastavu i učenje. Preko

¹⁸ Pristupljeno i preuzeto sa file:///C:/Users/dragica.zugic/Downloads/Smjernice%20za%20pisanje%20ishoda%20ucenja%20(3).pdf 14.04.2017. u 20:59

¹⁹ Mclean, J. and Looker, P. (2006), University of New South Wales Learning and Teaching Unit. Pristupljeno i preuzeto sa http://www.ltu.unsw.edu.au/content/course_prog_support/outcomes.cfm?ss=O_04.01.2015 u 13:32

deset ishoda učenja, ističe se u literaturi, pokazuje pretjeranu ambiciju nastavnika i nije realno ostvarljivo.

5. Uvod u navođenje ishoda učenja trebalo bi da započne sljedećim riječima: *Po završetku ovog kursa (modula, predmeta, studijskog programa...) student će moći da...* Slijedi nabrojanje ishoda učenja koji počinju aktivnim glagolom.
6. Potrebno je izbjegavati neprecizne glagole, kao što su: znati, razumjeti, naučiti, upoznati, biti svjestan (nečega). Pomenuti glagoli su neprecizni jer su više povezani sa ciljevima učenja nego konkretno sa ishodima učenja (Kennedy, Hyland & Ryan, 2009).
7. Jezik kojim opisujemo ishode učenja treba pojednostaviti. Bolje je koristiti kraće rečenice.
8. Glagoli akcije nijesu strogo definisani u tom smislu da jedan glagol pripada samo jednom nivou. O upotrebi glagola stoga razmišljamo u kontekstu nivoa o kome je riječ.
9. Kad pišemo ishode za neki nivo (neku vremensku i organizacionu jedinicu nastave), vodimo računa o tome da li se i kako uklapaju u ostale nivoe. Recimo, ako pišemo ishode za nivo predmeta (kursa), važno je da imamo na umu ukupne ishode za cio studijski program.
10. Ishodi za nivo studijskog programa ne izvode se prostim pobrojanjem ishoda za pojedinačne kurseve (predmete). Ishodi na nivou takve cjeline nastaju složenom sintezom pojedinačnih ishoda.
11. Tri domena (kognitivni, afektivni i psihomotorni) neophodno je uključiti u ishode. Nastava u kojoj se vodi računa samo o kognitivnom domenu nije dovoljno usaglašena sa savremenim teorijama i praksom. Naravno, zastupljenost ishoda za pojedine domene zavisiće od oblasti (struke) za koju se studenti pripremaju.
12. S obzirom na to da je broj ishoda ograničen, u univerzitetškoj nastavi važno je uključiti više ishoda iz viših taksonomskih nivoa, a smanjiti broj ishoda za niže nivoe.

5. ISHODI UČENJA NA NIVOU OSNOVNIH I SPECIJALISTIČKIH STUDIJA STUDIJSKOG PROGRAMA POSLOVNI ENGLESKI JEZIK NA FAKULTETU ZA STRANE JEZIKE

451

U sami proces pisanja ishoda na ustanovama visokog obrazovanja, najprije se počinje od studijskog programa, tako smo se i mi upoznali sa prethodnim i sa narednim nivoima i ciklusima kako bismo što tačnije planirali dalji razvoj znanja, vještina i kompetencija studenata. Za definisanje ishoda učenja na nivou ciklusa studija i studijskih programa konsultovali smo poslodavce, diplomirane studente, stručne prevodioce i eksterne evaluatore prateći strukturu Nacionalnog okvira kvalifikacija u Crnoj Gori koji opisuje kvalifikacije zasnovane na ishodima učenja za svaki nivo pojedinačno posebno sa ciklusom studija (VI, VII, VIII).

Na osnovu pažljive i široke analize onoga što bi kompetentna osoba trebalo da radi u različitim kontekstima kao i na osnovu kvalifikacija prvog ciklusa definisanih Dablinskim deskriptorima, u ovom radu formulisali smo ishode učenja na nivou studijskog programa Poslovni engleski jezik na osnovnim i specijalističkim studijama kao jasne, kratke i precizne izjave razumljive svim zainteresovanim učesnicima.

Kako učenje treba da bude relevantno za razne uloge pojedinca uključujući i uloge u radu, društvenom i privatnom životu tako smo u okvir ishoda učenja na ovim nivoima uključili i opšte kompetencije kao i ključne kompetencije za cjeloživotno učenje.

Poslovni engleski jezik – osnovne studije 180 ECTS

Nakon završenog studijskog programa, student će moći / biti osposobljen da:

- Pokaže komunikativnu kompetenciju u oblasti poslovnog engleskog jezika na nivou B2 Zajedničkog evropskog okvira za žive jezike;

- Koristi osnovne tehnike i principe prevodenja i prevodi tekstove srednje težine sa engleskog i na engleski jezik;
- Vlada osnovnim terminima i principima nauke o jeziku na nivou fonetike i fonologije, morfologije i sintakse engleskog jezika i primijenjuje ih pri analizi prevodnog diskursa;
- Primijeni savremene informacione i komunikacione tehnologije u procesu prevodenja;
- Prepoznaje glavne probleme u prevodilačkom procesu i pronalazi rješenja odabirom odgovarajućih strategija prevoda u zavisnosti od vrste prevoda i radnog konteksta;
- Pokazuje sposobnost timskog rada pod vođstvom drugih kompetentnih lica i pokazuje inicijativu i kreativnost u prevodilačkoj struci.

Poslovni engleski jezik – specijalističke studije 60 ECTS

Nakon završenog studijskog programa, student će moći / biti osposobljen da:

- Pokaže visoku komunikativnu kompetenciju u oblasti poslovnog engleskog jezika na nivou C1 Zajedničkog evropskog okvira za žive jezike;
- Razvija visoko specijalizovana teoretska i praktična znanja o prevodenju, poznaje i razlikuje specifičnosti različitih vrsta prevodenja;
- Planira, izvodi i kritički vrednuje proces prevodenja;
- Primjenjuje specifične vještine i tehnike različitih specijalističkih vrsta prevodenja: književnog, naučnog i tehničkog, konsekutivnog, simultanog kao i prevodenje tekstova pravne i ekonomske struke;
- Primjenjuje vještine cjeloživotnog učenja i usavršavanja u pojedinim aspektima stručnog prevodenja;
- Pokazuje sposobnost za timski naučnoistraživački rad i posebnost individualnog doprinosa radu.

452

Prilikom formulisanja ishoda učenja na osnovnim i specijalističkim studijama Poslovnog engleskog jezika, uz sve pomenute preporuke, bilo je potrebno uzeti u obzir Zajednički evropski referentni okvir za jezike²⁰ (*Common European Framework of Reference for Languages - CEFRL*) koji sadrži smjernice za objektivno opisivanje znanja učenika stranih jezika te smo na osnovu njih definisali najvažniji ishod učenja što podrazumijeva komunikativnu kompetenciju kao usko-stručnu kompetenciju. Ostale usko-stručne kompetencije koje svršeni studenti osnovnih studija moraju posjedovati tiču se primjene vještina i tehnika prevodenja tekstova srednje težine, dok specijalističke studije podrazumijevaju i kritičko vrednovanje procesa prevodenja što prati nivo evaluacije unutar kognitivnog domena Blumove taksonomije. Kako odnos opštih i stručnih kompetencija u univerzitetskom obrazovanju treba da bude 30:70%, tako i definisani ishodi na oba programa prate taj odnos i uključuju opšte kompetencije tj. ključne kompetencije kao što su primjena savremenih informacionih i komunikacionih tehnologija u procesu prevodenja, zatim primjena vještina cjeloživotnog učenja i usavršavanja kao i sposobnost timskog naučnoistraživačkog rada.

6. ZAKLJUČAK

Međunarodni trendovi u obrazovanju preporučuju premještanje fokusa interesovanja od pristupa “u čijem je središtu nastavnik” ka pristupu obrazovanju koji je više “orijentisano na ishod”. Ovaj pristup, podstaknut Bolonjskim procesom, stavlja akcenat na učenje usmjereno na studenta i ističe potrebu da se sadržaji studijskih i nastavnih programa osmišljavaju sa većom preciznošću i jasnoćom. U tom procesu, ishodi učenja igraju presudnu ulogu kao i u obezbjeđivanju transparentnosti kvalifikacija i okvira kvalifikacija. Takođe, dobro definisani ishodi učenja predloženi studentima na početku nastavnog procesa, predstavljaju jasnu sliku šta se od njih očekuje i na taj način sužava se prostor za proizvoljnu interpretaciju da li je svaki pojedini student ostvario očekivane rezultate.

²⁰ Pristupljeno i preuzeto sa <http://www.masterling.rs/nivoi-znanja-jezika.html> 14.04.2017. u 14:53.

LITERATURA

- Allan, J. (1996). Learning Outcomes in Higher Education. *Studies in Higher Education*, 21 (10) p. 93- 108.
- Adam, S (2003). Danish Bologna Seminar 27-28th March 2003 *Qualification Structures in European Higher Education*. Project funded by the European Commission. University of Westminster.
- Adam, S. (2004). *Using Learning Outcomes: A consideration of the nature, role, application and implications for European education of employing learning outcomes at the local, national and international levels*. Report on United Kingdom Bologna Seminar, July 2004, Herriot-Watt University.
- Anderson, L. W. & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: a Revision of Bloom's Taxonomy*. New York: Longman Publishing.
- Bergan, S. (2007). *Qualifications. Introduction to a Concept*. Council of Europe Higher Education Series No.6. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Bloom, B.S. (Ed.). (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. New York; Toronto: Longmans.
- Blum, B. S. (1981). *Taksonomija ili klasifikacija obrazovnih i odgojnih ciljeva, knjiga I – kognitivno područje*. Beograd: Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja.
- Đorić, G. (2011). Ishodi učenja. *Kultura kvaliteta: neki aspekti obezbeđenja kvaliteta u visokom obrazovanju*. prir. V. Lopičić, Univerzitet u Nišu str. 71-95.
- Gonzales, J; Wagenaar, R. -editors, (2005), *Tuning Educational Structures in Europe II: Universities' Contribution to the Bologna Process*. University of Deusto: University of Groningen.
- Krathwohl, D. R. (2002). *A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview, In Theory into Practice*. Vol. 41, No 4, Autumn 2002, pp. 212-218. College of Education: The Ohio State University.
- Kennedy, D. (2007). *Pisanje i upotreba ishoda učenja – Praktični vodič*. Savet Evrope, Beograd: Kancelarija u Beogradu.
- Kennedy, D.; Hyland, A.; Ryan, N. (2006). *Writing and using learning outcomes: a practical guide*, article C 3.4-1 in Eric Froment, Jurgen Kohler, Lewis Purser and Lesley Wilson (eds.): *EUA Bologna Handbook – Making Bologna Work*, Berlin.
- Lalović, Z. (2010). *Kognitivne i metakognitivne strategije vođenja procesa učenja*. Naša škola, str. 7-28. Podgorica: Zavod za školstvo.
- Lazić, Đ., Ristić, B. i Živković, R. (2007). *Nacionalni okvir kvalifikacija za evropsku Srbiju*. Beograd: Prosvetni pregled.
- Moon, J. (2002): *The Module and Programme Development Handbook*. London: Kogan Page Limited.
- Vilotijević, M. (2000). *Didaktika I*. Beograd: Naučna knjiga i Učiteljski fakultet.
- Vukasović, M. (2006). *Razvoj kurikuluma u visokom obrazovanju*. Beograd: Dosije.

LEARNING OUTCOMES IN TEACHING ENGLISH AT UNIVERSITY LEVEL

Summary

Learning outcomes are statements of what a learner is expected to know, understand and/or be able to do after completion of a process of learning. The request for a clear and explicit formulation of learning outcomes represents a part of the broader context in which the focus of education is shifted from teaching, teachers, and of what they want to teach students, to students, i.e. to what they will be able to do as a result of learning process. Teaching and learning should be adapted to the achievement of pre-defined learning outcomes. Learning outcomes specify what type of behavior the new candidate needs to demonstrate after the learning process and they describe the knowledge, skills and competences that candidates will acquire upon the completion of a course/module/programme. This paper describes an approach based on learning outcomes which means that the description of activities must be based on a clear identification of integrated knowledge, skills and values that are required by the candidate and by the society. Based on a careful and extensive analysis of what would be a competent person should work in different contexts and based on the qualifications of the first cycle defined by the Dublin descriptors, this paper will present a set of defined learning outcomes at the level of the study program Business English at the undergraduate and specialist studies.

Keywords: learning outcomes, national framework of qualifications, knowledge, skills, competencies, evaluation.

Dragica Žugić
Univerzitet «Mediterran»,
Crna Gora Fakultet za strane jezike, Podgorica,
dragiczugic@gmail.com

ERVIN KOVAČEVIĆ

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE LEARNING BELIEFS AND SYNTACTIC COMPLEXITY

This research project explores the relationship between language learning beliefs and the levels of syntactic complexity in the learner's use of the language learned. It is hypothesized that language learning beliefs partly account for the levels of complexity in syntactic output. To test the hypothesis, one hundred and fifty-two ($N=152$) English-proficient freshman students were surveyed with the Beliefs About Language Learning Inventory/BALLI 2.0 (Horwitz, 2013). Their syntactic output was collected through formal exams held in English for Academic Purposes (EAP) undergraduate courses taught at the International University of Sarajevo. The written samples were converted to an electronic format and analyzed with the L2 Syntactic Complexity Analyzer (Lu, 2014; 2010). The results show statistically significant weak negative correlations between seven indices of syntactic complexity and the 'Motivation' BALLI subscale. The results also show statistically significant weak negative correlations between two indices of syntactic complexity and the 'Orientation' BALLI subscale.

Keywords: syntactic complexity, BALLI, language, learning, beliefs, EAP, learner corpus

1. INTRODUCTION

Studies that explore the links between language learning beliefs/strategies and second language (L2) performances often rely on total language proficiency scores and self-reports of language abilities (Yuen Cheung Oi, 2002; Oxford, 1999; Nisbet, Tindall & Arroyo, 2005; Huang, 2009; Ellis, 2008). Unfortunately, the results they provide are not conclusive. It is generally assumed that these links need to be further explored (Dörnyei & Ryan, 2015; Oxford, 2013).

Proficiency scores and self-reports provide values that describe the L2 learner's levels of language use in very relative and arbitrary terms. Frequently, the research participants whose proficiency scores are used in the above-mentioned research framework are divided into high-, mid-, and low-proficient categories. These classifications are too broad to help us reliably describe the features of the link between L2 use and L2 learner characteristics. It is therefore necessary to approach this research equation with new sets of variables.

Sportiche, Koopman, and Stabler (2014: 43) remark that "one of the ways to study language is to look first at an organism's (i.e. a person's) linguistic 'input' and 'output'". By studying input and output several elements can be explored such as the physical properties of linguistic signals, linguistic behaviors, as well as other changes and behaviors that are caused by language. These elements need to be studied in an attempt to understand the "distinctive contribution made by the organism, and ultimately something about how the distinctive biological and cognitive properties of the organism make the acquisition and use of language possible" (Sportiche, Koopman, & Stabler, 2014: 43). Therefore, studying linguistic output through syntactic analytical frameworks may help understanding at least what we say and write and how we do it.

If the proficiency scores and self-evaluations are substituted with a concrete set of linguistic data that measures language output in a valid way, dilemmas about the link between beliefs/strategies and performances could be empirically a bit less cryptic. A review of automated tools that quantitatively de-

scribe language performances led the author of this paper to conclude that the phenomenon of syntactic complexity provides a valuable set of measurements. Syntactic complexity, a research construct that identifies qualities of syntactic formulations in ontological ways, provides highly valid sets of variables necessary for L2 research projects that attempt to question the link between L2 learner characteristics and L2 output.

Founded on the principles of correlational design, this study investigates the relationship between language learning beliefs and written syntactic output. The results show that two sets of language learning beliefs and nine indices of syntactic complexity are in statistically significant correlations. These findings would be less intriguing if the correlations found were positive. On the contrary, and surprisingly, the correlations appear to be negative.

2. SYNTACTIC COMPLEXITY

Chomsky (2002: 11) defines syntax as “the study of the principles and processes by which sentences are constructed in particular languages”. Givón (2009: 3) defines complexity as “a property of organized entities, of organisms, or systems”. Accordingly, syntactic complexity is a quality of sentence construction and its underlying principles. Inspired by Ortega (2003), Ai and Lu (2013: 249) define syntactic complexity as “the range and degree of sophistication of syntactic structures that surface in language production”.

Bowern (2009: 1) argues that “linguistic complexity is theory-dependent” and underlines that “both complexity and simplicity are relative terms”. For example, if the degree of complexity is decided in terms of embedding, serial verb constructions are less complex than subordinate clauses. On the other hand, “serial verb constructions are complex (and problematic) structures in a syntactic theory that has a strong version of the lexicality hypothesis” (Bowern, 2009: 1).

According to Diessel (2009), a child’s experience with language gives direction to a child’s grammatical development. The author describes the frequency of occurrence as one of the important elements in a usage-based approach to studying language acquisition: “every time a child encounters a linguistic expression in the ambient language it leaves a trace in memory reinforcing its mental representation, i.e., the level of entrenchment, which in turn facilitates the activation of the expression in future language use” (Diessel 2009: 251).

Diessel (2009) identifies analogy as another important element in studying language acquisition through the usage-based framework. He defines analogy as the “mapping of information from one particular entity, the source, to another particular entity, the target” (Diessel, 2009: 251). In this context, the mapping is driven by “the recognition of similarity, which can be divided into two basic types: substantial (or object) similarity, which involves the recognition of shared attributes, and structural similarity, which involves the recognition of shared structures or relationships (cf. Gentner 1983; Gentner & Medin 1998)” (Diessel, 2009: 251). For example, Diessel (2009) concludes, frequency of relative clauses and their similarity to simple sentences determine the acquisition of subject and non-subject relatives in the ambient language. Therefore, frequency and similarity of experienced language affect the development of both simple and more complex language construction.

3. SYNTACTIC COMPLEXITY IN L2 DEVELOPMENT

Lu (2014) reports the studies conducted by Wolfe-Quintero et al. (1998) and Ortega (2003) in which analyses of syntax complexity measures in second language development research were thoroughly presented. While Wolfe-Quintero et al. (1998) attempt to identify “measures that best index second language learners’ developmental levels [...] and] for each measure [compare] the results reported in all previous studies that used that measure”, Ortega (2003) presents “an in-depth examination of six of the syntactic complexity measures Wolfe-Quintero et al. (1998) discussed in a review of 25 college-

level second and foreign language writing studies” (Lu, 2014: 134). Lu (2014: 134) further reports that the meta-analyses provided by Wolfe-Quintero et al. (1998) and Ortega (2003) reveal “conflicting results among different studies, which they attributed to the considerable variation in research design that existed among these studies, particularly with respect to the definitions of the measures used, types of language tasks used to elicit the writing samples, corpus size, and operationalization of proficiency, among others”.

Ai and Lu (2013) conducted a corpus-based comparison of syntactic complexity degrees in non-native speaker (NNS) and native-speaker (NS) university students’ writing using the L2 Syntactic Analyzer/L2SCA (Lu, 2010) (see Section 2.4). They analyzed six hundred essays from Written English Corpus of Chinese Learners (WECCL) and the Louvain Corpus of Native English Essays (LOCNESS). The analysis revealed significant differences in all categories of syntactic complexity between the writing of NNS students at both low and high proficiency levels and that of NS students namely: length of production unit, amount of subordination, amount of coordination, and degree of phrasal sophistication.

Kim (2014) studied 234 essays written by college-level English learners (Korea) and selected from Yonsei English Learner Corpus (Rhee & Jung, 2012) utilizing the L2SCA (Lu, 2010) and the Lexical Complexity analyzer (Lu, 2012). The author’s aim was “to investigate whether second language writings at different proficiency levels can be distinguished using automatic indices of linguistic complexity” (Kim, 2014: 27). The author found that “more proficient writers produced longer texts, used more diverse vocabulary, and showed the ability to write more words per sentence and more complex nominalizations (Kim, 2014: 27).

4. LANGUAGE LEARNING BELIEFS

The Merriam-Webster, Longman and Oxford English dictionaries have a clear consensus about what the word *belief* means; the word is generally defined as a state of mind, a conviction, or a feeling. None of the definitions in the aforementioned dictionaries denotes length of a belief, and they all imply that beliefs can continue in time or practice and can be acquired or abandoned. Indeed, language learning beliefs may rapidly change (Ellis, 2008).

Barcelos (2000: 1) refers to learning beliefs with the terms “implicit world” and “culture of learning”. She describes the term implicit world as students’ “own ideas about the best teaching practices and about the rights and duties of teachers and learners in the learning process” (Barcelos, 2000: 1). Barcelos (2000: 43) calls on Wenden (1986) who defined beliefs as “opinions which are based on experience and the opinions of respected others, which influence the way they [students] act”. Ellis (2008: 22) concludes that “learners’ beliefs about language learning derive from a variety of sources – their past experience, both of education in general and of language learning in particular, their cultural background and their personality”. Although the language learning belief phenomena have been studied since Horwitz’s pioneering work that started in the ‘80s, it appears that our understanding of it is still incomplete (Dörnyei & Ryan, 2015).

Horwitz (1999) reports growing interest in language learning beliefs studies and attempts to identify cultural and situational influences on foreign language learners’ beliefs about language learning by contrasting the results provided by several researchers: Horwitz (1988), Kern (1995), Oh (1996), Park (1995), Truitt (1995), Yang (1992) and Kunt (1997). The study reveals that language learners across the globe have tendencies “to share a particular belief” and that there exists a “large amount of commonality across the beliefs” (Horwitz, 1999: 575).

Yuen Cheung Oi (2002: II) researched beliefs of seventy-two Hong Kong Chinese students by investigating “the levels of their oral proficiency and their beliefs” and “levels of correlations between their beliefs and oral proficiency” using Horwitz’s (1988; 1987) Beliefs About Language Learning Inventory/BALLI. Reporting the results, Yuen Cheung Oi (2002: 53) highlights the differences between the informed and uninformed learner’s language learning beliefs and states that “there were significant

positive correlations in oral proficiency in relation to all four BALLI beliefs items [...] about motivations and expectation”.

Concluding his analysis of three studies that explore language learning beliefs, Ellis (2008) states that the relationship between language learning beliefs and proficiency is weak and rather indirect.

5. RESEARCH METHOD

This paper explores the relationship between language learning beliefs and syntactic output. The relationship is explored with a correlational research design.

The research samples were collected from the L2 learners who are L2 proficient. Their syntactic output was collected during formal Freshman English (an EAP undergraduate course at the International University of Sarajevo) exams in which no referential material such as dictionaries or grammar books was used. This was an important prerequisite in the research procedure because this type of L2 output bears unaided performance-based features. The beliefs were surveyed with the Beliefs About Language Learning Inventory/BALLI 2.0 (Horwitz, 2013). The correlations between the levels of the L2 users' syntactic output and their language learning beliefs were explored with the Spearman test due to the nature of the data collected.

5.1. Research questions

There are three questions that this research project tries to answer:

RQ1: Do language learning beliefs account for the levels of syntactic complexity displayed in the learner's use of the language learned?

RQ2: Which language learning beliefs and indices of syntactic complexity, if any, are in a statistically significant correlation?

RQ3: What is the type and strength of the correlation between language learning beliefs and syntactic complexity, if any?

5.2. Participants

All of the participants ($N=152$) were Bosnian undergraduate students at the International University of Sarajevo. Eighty-nine female ($n=89$) and sixty-three male ($n=63$) freshman students participated in the study. Twenty-eight of them ($n=28$) studied at the Faculty of Arts and Social Sciences, twenty-five of them ($n=25$) studied at the Faculty of Business and Administration, and ninety-nine of them ($n=99$) studied at the Faculty of Engineering and Natural Sciences. All of the participants were found to be English-proficient by the institutional language proficiency test.

5.3. Data collection and instruments

The research sample representing the participants' language learning beliefs was collected with the Beliefs About Language Learning Inventory/BALLI 2.0 (Horwitz, 2013). This instrument is an updated version of the BALLI instrument that Horwitz developed earlier. The original instrument (Horwitz, 1988; 1987; 1985) was found to be the most widely used questionnaire for collecting data about language learning beliefs (Barcelos, 2000: 45).

The BALLI 2.0 has forty-four items, of which forty-one items are Likert-type (strongly disagree, disagree, neutral, agree, strongly agree) and three multiple-choice items. Unfortunately, the updated version of the instrument is published with no originally suggested subscales. In addition, Horwitz (2013: 261) remarked that the BALLI 2.0 is not a single scale.

Inspired by the studies conducted with the earlier instrument, factor and reliability analyses of the BALLI 2.0 were necessary for this study. The results of the factor and reliability analyses of the instrument were presented at the “Second International Conference on English Language, Literature, Teaching and Translation Studies at the University of Sarajevo” (Kovačević, 2016a). These analyses were done with the sample collected from two hundred and twenty-seven ($N=279$) freshman university students. The overall factor and reliability tests were concluded with the following results:

1. When no item is deleted, a reliability analysis yields $\alpha=0.64$;
2. When eighteen items are deleted (by analyzing Cronbach’s alpha [α] when an item is deleted, corrected item-total correlations, and factor loadings [$x<.30$]), a reliability analysis results in $\alpha=0.72$.
3. The preserved twenty-six items may be divided across four subscales (Principal Component Analysis; Equamax with Kaiser Normalization) with their arbitrary titles and reliability coefficients as follows: Motivation ($\alpha=0.65$); Orientation ($\alpha=0.62$); Self-regulation ($\alpha=0.47$); Accuracy and Practice ($\alpha=0.45$).

The Motivation BALLI subscale comprises the inventory items 26, 40, 12, 20, 6, 25, 41, 28, 34. It elicits the data that describes the learner’s willingness to engage in communication with both native and non-native English speakers for the sake of improving her/his English skills (e.g. *I would like to have English-speaking friends*).

The Orientation BALLI subscale comprises the inventory items 11, 13, 19, 2, 7, 37, 17, 33. This scale elicits the data that describes the learner’s interpretation of the quality English learning ambience and speaking performance (e.g. *It is best to learn English in an English speaking country*; *It is important to speak English like a native speaker*).

The Self-regulation BALLI subscale comprises the inventory items 22, 16, 27, 8, 36. It elicits the data that describes the learner’s perceptions of their own language learning abilities and objectives (e.g. *It is easier to speak than understand English*).

The Accuracy and Practice BALLI subscale comprises the items 32, 21, 35, 9. This subscale elicits the data that describes the learner’s perception of language errors/mistakes, receptive and productive skills, and translation tasks in language learning (e.g. *You shouldn’t say anything in English until you can say it correctly*).

The participants’ language output was collected through formal in-class examinations. The instructors teaching ENG111 Freshman English at the International University of Sarajevo were consulted about integrating topic-restricted essay items into their midterm and final exams. The approach was based on the following assumptions:

1. The participants would do their best to show their writing skills motivated by the grades they would get for their writing efforts.
2. ENG111 teaches and tests writing skills. Therefore, no language supporting tools are allowed during the exams. This would ensure eliciting of valid and reliable syntactic samples.

Four instructors agreed to include general knowledge-based essay topics into their exams over a period of three academic semesters (Fall 2014-Fall 2015).

5.4. Data analysis

The essays were converted to an electronic format. During the conversion spelling mistakes were corrected, but syntactic forms were not altered at all. The essays were processed with the L2 Syntactic Analyzer/L2SCA (Lu, 2010), a computational tool for automating syntactic complexity analysis. Introducing the field of corpus linguistics, McEnery and Hardie (2012: 2) simply state that “unless we use a computer to read, search and manipulate the data, working with extremely large datasets is not feasible because of the time it would take a human analyst, or team of analysts, to search through the text”. In ad-

dition, if these kinds of studies are pursued with ongoing technological advancement, “corpus linguistics has the potential to reorient our entire approach to the study of language” (McEnery & Hardie, 2012: 1).

The L2SCA provides 14 indices of syntactic complexity. Reliability tests revealed “F-scores ranging from .830 to 1.000 for the identification of the linguistic units involved in computing one or more of the indices, and correlations ranging from .834 to .941 between the automatically generated indices [by L2SCA] and those computed by human raters” (Lu, 2014: 137; Lu, 2010). Lu (2014: 134) explains that these fourteen indices include six measures covered in the reviews conducted by Wolfe-Quintero et al. (1998) and Ortega (2003), five measures that were reported to be significantly related to proficiency, and three other measures recommended by Wolfe-Quintero et al. (1998). Lu (2014: 134) suggests that these 14 indices can be classified into five different categories based on “the aspect of syntactic complexity they assess”: length of production unit, sentence complexity, amount of subordination, amount of coordination, and particular structures.

TABLE 1: Syntactic complexity indices calculated by the L2SCA (Lu, 2014; 2010)

Measure	Formula
<i>Length of production unit</i>	
Mean length of sentence	number of words/ number of clauses
Mean length of T-units	number of words/ number of T-units
Mean length of clause	number of words/ number of clauses
<i>Sentence complexity</i>	
Clauses per sentence	number of clauses/ number of sentences
<i>Amount of Subordination</i>	
Clauses per T-unit	number of clauses/ number of T-units
Complex T-units per T-unit	number of complex T-units/ number of T-units
Dependent clauses per clause	number of dependent clauses/ number of clauses
Dependent clauses per T-unit	number of dependent clauses/ number of T-units
<i>Amount of coordination</i>	
Coordinate phrases per clause	number of coordinate phrases/ number of clauses
Coordinate phrases per T-unit	number of coordinate phrase/ number of T-units
T-units per sentence	number of T-units/ number of sentences
<i>Particular structures</i>	
Complex nominals per clause	number of complex nominals/ number of clauses
Complex nominals per T-units	number of complex nominals/ number of T-units
Verb phrases per T-unit	number of verb phrases/ number of T-units

The correlations between the BALLI 2.0 subscales and L2SCA indices were calculated with the IBM SPSS Statistics 21 program. The data distribution was assessed with the Kolmogorov-Smirnov test, visual inspection of histograms, normal Q-Q plots and box plots. The assessment of the data distribution revealed that several of the variables were not normally distributed. Therefore, the correlations between the variables were evaluated utilizing the Spearman’s rank correlation coefficient.

6. RESULTS

Overall, the Spearman correlation test revealed nine statistically significant correlations between the BALLI 2.0 subscales and L2SCA indices (see Tables 2 and 3).

TABLE 2: Statistically significant Spearman correlation coefficients between the Motivation BALLI subscale and indices of syntactic complexity

	Motivation BALLI subscale
Mean length of sentence	$r_s = -.179$ ($p = .02$)
Mean length of T-units	$r_s = -.173$ ($p = .03$)
Clauses per sentence	$r_s = -.170$ ($p = .03$)
Clauses per T-unit	$r_s = -.170$ ($p = .03$)
Dependent clauses per T-unit	$r_s = -.187$ ($p = .02$)
Complex nominals per clause	$r_s = -.165$ ($p = .04$)
Complex nominals per T-units	$r_s = -.179$ ($p = .01$)

TABLE 3: Statistically significant Spearman correlation coefficients between the Orientation BALLI subscale and indices of syntactic complexity

	Orientation BALLI subscale
Dependent clauses per clause	$r_s = -.186$ ($p = .02$)
Dependent clauses per T-unit	$r_s = -.177$ ($p = .02$)

Statistically significant correlations were neither found between the indices of syntactic complexity and the Self-regulation BALLI subscale nor between the indices of syntactic complexity and the Accuracy and Practice BALLI subscale.

7. ANALYSIS

Interestingly, the beliefs about motivation are in negative correlation with seven indices of syntactic complexity (see Table 2). Although the correlation coefficients are weak (they vary between $-.187$ [dependent clauses per T-unit] and $-.165$ [complex nominals per clause]), this is a major finding in this study. During the beginning phases of this research, it was assumed that there could be a positive correlation between the two constructs for two reasons. Firstly, the relationship between language proficiency and language learning beliefs was already reported to be weak but positive (Yuen Cheung Oi, 2002). Secondly, although the relationship between beliefs and proficiency is distant and only partly mediated through learning actions and strategies (Ellis, 2008; Kovačević, 2016b), many authors find that language learning strategies/actions and beliefs are in statistically significant positive correlations (Barcelos, 2000; Li, 2010; Chang & Shan, 2010; Man-fat, 2012; Kovačević, 2016b). Besides this, language learning strategies were reported to be in positive correlation with proficiency (Oxford, 1999). As a result, it was hypothesized that the indices of syntactic complexity would be in a positive correlation with language learning beliefs. However, the results did not confirm the assumptions; there is a statistically significant weak correlation but a negative one.

There is at least one reason behind the negative correlation: the nature of the survey items in the Motivation BALLI scale. Almost all the items specifically deal with the learner's willingness to engage in interaction for the sake of improving speaking skills (e.g. *I enjoy practicing English with the people I meet; I want to speak English well*). Consequently, it may be concluded that either learners who are more willing to engage in interaction produce less complex syntactic formulations, or learners who are able to produce more complex syntactic formulations are less willing to engage in interaction. Unfortunately, which of the conclusions is true cannot be confirmed with a correlational research design. Yet we know that frequency and similarity of experienced language affect the development of both simple and more complex language construction (Diessel, 2009). That being the case, a willingness to gain language

experiences may help improve a skill, but it appears that the degree of willingness may suggest some information about the level of the skill.

It may also be assumed that social language learning strategies as mediators between the willingness to learn and willingness to communicate are in correlation with the levels of syntactic complexity. Nevertheless, it was found that social strategies are not in any significant relationship with the indices of syntactic complexity (Kovačević, 2016c). Ellis (2008: 22) also reports Zhong's (2008) case study of a Chinese ESL learner who spent 10 weeks in Auckland, New Zealand. She adopted a mixture of cognitive, social, and meta-cognitive learning strategies, but "there was no change in complexity and the accuracy of her spoken English actually decreased". In other words, an adoption of social language learning strategies does not account for the complexity of syntactic formulations.

The results show that two indices of syntactic complexity (*number of dependent clauses per number of clauses* and *number of dependent clauses per number of T-units*) are in weak but statistically significant relationship with the Orientation BALLI subscale. It needs to be noted that this correlation is also negative. This subscale describes the desired English learning ambiance and speaking performance, and it mainly questions the learner's appreciation of native-like language output and native language input (e.g. *It is better to have teachers who are native-speakers of English; In order to speak English, you have to think in English*). The results suggest that more syntactically skillful L2 users hold weaker beliefs. Likewise, they also imply that less skillful L2 users hold stronger language learning beliefs. Which of the suggestions is more correct cannot be concluded, yet it can be concluded that learners' beliefs about the ways of mastering English vary. And the variation may indeed be L2 knowledge- and experience-based.

This project identified the relationship between language learning beliefs and syntactic complexity levels of English learners who were found to be English proficient. While this was a prerequisite for the hypothesis testing, the results raised the following question: If lower-level English users were the targeted research participants, would the results be different? A comparison of the syntactic complexity scores calculated for the participants in this research and the scores reported for a similar population of other native language (L1) backgrounds, as well as native English users, reveals minor differences. However, it may be assumed that proficient English L2 users produce syntactic formulations of similar complexity levels when asked to write college essays. It is worth speculating that earlier developmental stages of syntactic production may be more conditioned by language learning beliefs/strategies than the later or advanced stages. It is recommended that future research projects explore this dilemma.

The issues worthy of further exploration are the statistically significant correlation coefficients diagnosed in this study. While this project deals with samples of written output, it could be hypothesized that investigating samples of spoken output could provide additional information about the relationship between language learning beliefs and syntactic complexity.

8. CONCLUSION

The results of this research project are very important and rather interesting. Two sets of language learning beliefs and nine indices of syntactic complexity are found to be in weak but statistically significant correlation. In other words, it is reported that L2 learners who hold stronger language learning beliefs display less complex syntactic formulations. In addition, the results imply that L2 learners who hold weaker language learning beliefs formulate more complex syntactic structures. While it is statistically confirmed that the relationship between L2 output and language learning beliefs is weak, it appears that the relationship is not as indirect as it may be assumed. Nonetheless, learners' beliefs may suggest some information about the complexity levels of their syntactic competence, and vice versa.

The quality of this study is concealed in the features of its data sample. The participants were all English proficient students of undergraduate programs and of one linguistic background (Bosnian). They produced written output during their formal exams. These features minimized the interference of

other factors which could compromise the validity of results. However, the major limitation of this study is recognized in the nature of correlational research design—as it is already known “statistical analysis can show us whether two variables are correlated, but the analysis itself cannot tell us the reasons why they are correlated” (Dancey and Reidy, 2011: 169). Therefore, researchers are invited to design further studies with various learner populations so that the investigated links between language learning beliefs and syntactic complexity are additionally unveiled.

REFERENCES

- Ai, H., Lu, X. (2013). A corpus-based comparison of syntactic complexity in NNS and NS university students' writing. In: *Automatic treatment and analysis of learner corpus data* (A. Díaz-Negrillo, N. Ballier and P. Thompson, eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 249-264.
- Barcelos, A. M. F. (2000). *Understanding teachers' and students' language learning beliefs in experience: A Deweyan approach*. Unpublished PhD Thesis. The University of Alabama.
- Belief [Def. 1; 2; 3]. (n.d.). In *Longman Online*, Retrieved July 24, 2015, from <http://www.ldoceonline.com/dictionary/belief>.
- Belief [Def. 1; 2; 3]. (n.d.). In *Merriam Webster Online*, Retrieved July 24, 2015, from <http://www.merriam-webster.com/dictionary/belief>.
- Belief [Def. 1; 2; 3]. (n.d.). In *Oxford Dictionaries Online*, Retrieved July 24, 2015, from <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/belief>.
- Bowern, C. (2009). Defining complexity: Historical reconstruction and Nynulnyulan subordination. *Rice Working Papers in Linguistics* 17 (1), 1-17.
- Chang, C., Shen, M. (2010). The effects of beliefs about language learning and learning strategy use of junior high school EFL learners in remote districts. *Research in Higher Education Journal* 8, 1-8. Retrieved from <http://www.aabri.com/manuscripts/10462.pdf>.
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dancey, C. P., Reidy, J. (2011). *Statistics without Maths for Psychology*. Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Diessel, H. (2009). On the role of frequency and similarity in the acquisition of subject and non-subject relative clauses. In: *Syntactic Complexity: Diachrony, acquisition, neuro-cognition, evolution* (T. Givón and M. Shibatani, eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Dörnyei, Z., Ryan, S. (2015). *The Psychology of the English Learner Revisited*. New York: Routledge.
- Ellis, R. (2008). Learner beliefs and language learning. *The Asian EFL Journal Quarterly* 10 (4), 7-25.
- Givón, T. (2009). *The Genesis of Syntactic Complexity*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Horwitz, E. K. (1988). The beliefs about language learning of beginning foreign language students. *Modern Language Journal* 72 (3), 283-294.
- Horwitz, E. K. (1999). Cultural and situational influences on foreign language learners' beliefs about language learning: A review of BALLI studies. *System* 27, 557-576.
- Horwitz, E. K. (2013). *Becoming a Language Teacher*. Upper Saddle River, USA: Pearson.
- Huang, Y. Y. (2009). *The relationship between college students' learning strategies and their English speaking proficiency*. Unpublished MA thesis. Ming Chuan University.
- Kim, J. (2014). Predicting L2 writing proficiency using linguistic complexity measures: A corpus-based study. *English Teaching* 69 (4), 27-51.
- Kovačević, E. (2016a). Reliability and factor analyses of the Beliefs About Language Learning Inventory 2.0. Unpublished manuscript.
- Kovačević, E. (2016b). Language learning beliefs and strategies. *Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies* 8 (3), 74-87.
- Kovačević, E. (2016c). *Language learning beliefs, strategies, and syntactic complexity: A case of Bosnian EAP students' writing*. Unpublished PhD Thesis. International Burch University, Bosnia and Herzegovina.
- Li, F. (2010). Relationship between EFL learners' belief and learning strategy use by English majors in vocational colleges. *Journal of Language Teaching and Research* 1 (6), 858-866.
- Lu, X. (2014). *Computational Methods for Corpus Annotation and Analysis*. Dordrecht: Springer.

- Lu, X. (2010). Automatic analysis of syntactic complexity in second language writing. *International Journal of Corpus Linguistics* 15 (4), 474-496.
- McEnery, T., Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics Method, Theory and Practice*. New York: Cambridge University Press.
- Nisbet, D. L., Tindall, E. R., Arroyo, A.A. (2005). Language learning strategies and English proficiency of Chinese university students. *Foreign Language Annals* 38 (1), 100-107.
- Oxford, R. L. (1999). Relationships between second language learning strategies and language proficiency in the context of learner autonomy and self-regulation. *Revista Canaria de Estudios Ingleses* No. 38, 109-126.
- Oxford, R. L. (2013). *Teaching and Researching Language Learning Strategies*. New York: Routledge
- Sportiche, D., Koopman, H., Stabler, E. (2014). *An Introduction to Syntactic Analysis and Theory*. West Sussex, UK: Wiley Blackwell.
- Wu Man-fat, M. (2012). Beliefs and out-of-class language learning of Chinese-speaking ESL learners in Hong Kong. *New Horizons in Education* 60 (1), 35-52.
- Yuen Cheung Oi, G. (2002). *Secondary Students' English Language Learning Beliefs and Oral Proficiency: A Hong Kong Case Study*. Unpublished MA thesis. The University of Hong Kong.

ODNOS IZMEĐU UVJERENJA O UČENJU JEZIKA I SINTAKTIČKE SLOŽENOSTI

Rezime

Ovaj rad istražuje vezu između uvjerenja o učenju stranog jezika i nivoa složenosti upotrebljavanih sintaktičkih oblika na engleskom kao stranom jeziku. Rezultati pokazuju statistički značajne, slabe, negativne korelacije između devet indeksa sintaktičke složenosti i dvije subskale BALLI 2.0 upitnika (Horwitz, 2013). Ustanovljene korelacije ukazuju na činjenicu da stepen uvjerenja o procesu učenja stranog jezika može djelimično nagovijestiti nivo vještine korištenja stranog jezika. Negativni predznak korelacije je značajan podatak na osnovu kojeg se može zaključiti da nedostatak iskustva u upotrebi stranog jezika može implicirati jača uvjerenja. Isto tako, može se izvesti zaključak da slabija uvjerenja mogu podrazumijevati viši stepen sposobnosti upotrebe složenijeg sintaktičkog oblika. S obzirom da korelacijske analize ne mogu odgovoriti na pitanje zašto su dvije varijable u korelaciji, dodatna istraživanja su neophodna. Međutim, ovo istraživanje pokazuje da je veza između uvjerenja o učenju stranog jezika i nivoa složenosti sintaktičkog izraza na stranom jeziku statistički opipljiva.

Ključne riječi: složenost, sintaksa, uvjerenja, učenje jezika, BALLI, korpus, korelacija.

Ervin Kovačević
Internacionalni univerzitet u Sarajevu,
Bosna i Hercegovina
Fakultet umjetnosti i društvenih nauka
ekovacevic@ius.edu.ba

VESNA POŽGAJ HADŽI

JUŽNOSLAVENSKI JEZICI U SLOVENSKOJ OBRAZOVNOJ JEZIČNOJ POLITICI*

U radu se prikazuje status južnoslavenskih jezika (srpskohrvatskoga i njegovih dvaju nasljednika: hrvatskoga i srpskoga te makedonskog jezika u slovenskom odgojno-obrazovnom sustavu, i to na osnovnoškolskoj i fakultetskoj razini. Srpskohrvatski je u Jugoslaviji bio obaveznim predmetom u 5. razredu osnovnih škola (od 1970-ih godina 2 sata tjedno) do 1993/94, kada je zbog pritiska javnosti ukinut. Slovenskom kurikularnom reformom uvode se različiti izborni predmeti u 7, 8. i 9. razredu osnovne škole, među kojima su, uz druge strane jezike, hrvatski, srpski i makedonski jezik. Fakultetski studij srpskohrvatskoga jezika i književnosti postoji kontinuirano od osnivanja lju-bljanskog sveučilišta (1919) do danas. Predstavljaju se posebnosti programa *Južnoslavenski studiji* s promjenama koje su, prije svega, uzrokovale drukčije društveno-političke okolnosti.

Ključne riječi: jezična politika, obrazovanje, izborni predmeti, hrvatski jezik, srpski jezik, makedonski jezik

1. UVOD

U obrazovnoj jezičnoj politici (OJP) bilo koje države, pa tako i Slovenije, odražavaju se ne samo znanstveno-primijenjene spoznaje metodike stranih jezika nego i političke ideologije kreatora te politike, ali istovremeno i ideologije institucija države koje je odobravaju. Da bi se ostvario jedan od glavnih ciljeva OJP u multilingvalnoj Evropi, tj. plurilingvalna kompetencija, treba, između ostaloga, osigurati raznolikost u poučavanju jezika. Zato je važno koji će se jezici učiti, kako i kojim redoslijedom. Govoreći o izboru jezika koji se poučavaju, veliku ulogu imaju ne samo kulturno-ekonomski već i politički razlozi koji najčešće nadilaze granice pojedine države. Slažemo se sa Skelom i Sešek (2012: 79) koji naglašavaju da danas u Evropi, pa i u Sloveniji, prevladavaju dva suprotna trenda: s jedne strane nezaustavljiva prevlast engleskog jezika, a s druge strane želja za znanjem što više stranih jezika (najmanje dva strana jezika osim prvog (materinskog) jezika).

U radu se bavimo nekim južnoslavenskim jezicima: hrvatskim, srpskim i makedonskim jezikom – jezicima koji su u središtu našega znanstveno-istraživačkog i pedagoškog rada i koji se studiraju u sklopu studijske grupe *Južnoslavenski studiji* Odsjeka za slavistiku lju-bljanskoga Filozofskog fakulteta. Cilj je rada prikazati njihov položaj i status u slovenskom odgojno-obrazovnom sustavu, konkretnije na osnovnoškolskoj i fakultetskoj razini, i to u razdoblju od zajedničke države Jugoslavije, njezina raspada 1990-ih godina i u samostalnoj Sloveniji. Naglašavamo da nas hrvatski, srpski i makedonski jezik ovdje zanimaju kao *strani jezici*, a ne *prvi jezici*, čija se (dopunska) nastava održava na slovenskim osnovnim školama u obliku fakultativne nastave na osnovi bilateralnih sporazuma među pojedinim državama. Naime, kada je riječ o tim jezicima, ponekad se u slovenskom javnom diskursu, miješaju termini (da li namjerno?) *strani jezik* i *prvi jezik* te se hrvatski, srpski i makedonski jezik kao strani “iskorištavaju” za rješavanje problema tih jezika *prvih*, tj. manjinskih. Tome treba dodati da jezična prava u Sloveniji imaju samo dvije autohtone manjine: talijanska i mađarska, a nemaju ih tzv. *nove manjine*. Usprkos

* Rad je nastao u sklopu bilateralnog projekta između R. Slovenije i R. Srbije (BI-RS/16-17-012) za 2016-2017. s naslovom: *Poučavanje stranih jezika u Sloveniji i Srbiji – implementacija smjernica Vijeća Evrope* (voditeljice projekta Snežana Gudurić i Vesna Požgaj Hadži).

činjenici da je Slovenija potpisnica brojnih dokumenata, još uvijek izvodi jednostranu migracijsku politiku (Kržišnik-Bukić, 2013, ur.)¹; no, tu temu ostavljamo za neki drugi rad.

2. SRPSKOHRVATSKI JEZIK U SLOVENIJI ZA VRIJEME JUGOSLAVIJE

Kao što je poznato, jugoslavensku jezičnu politiku, što se formalno-pravnoga statusa tiče, karakterizirao je pluricentrični model jezičnog jedinstva u različitim područjima, ali i individualna sloboda u izboru jezika, varijante, izgovora i pisma (Škiljan 2002). No, status triju jezika naroda (srpskohrvatskoga, slovenskog i makedonskog) bio je u Jugoslaviji idealan samo „na papiru“, a u jezičnoj stvarnosti prevladavao je srpskohrvatski, kojim je, prema zadnjem popisu stanovništva iz 1981. godine, govorilo oko 75 % stanovništva. Osim toga, srpskohrvatski je bio sociolingvistički relevantan ne samo u četiri republikama u kojima je bio u službenoj upotrebi (Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori) već i u Sloveniji i Makedoniji. Nadalje, on je također bio komunikacijsko sredstvo ne samo u Jugoslaviji, nego i izvan njezinih granica. U Sloveniji je srpskohrvatski imao status prestižnoga jezika i rezervnoga koda koji se odražavao prije svega u poslovnoj komunikaciji među poduzećima, znanstvenoj komunikaciji, jugoslavenskim pasošima, novčanicama i sl. Upravo na ograničenu upotrebu slovenskoga jezika, kao i na neke oblike jezičnog rasizma upozoravali su brojni slovenski autori (više o tome u Požgaj Hadži i dr., 2013: 38–42). Mogli bismo čak reći da su govornici srpskohrvatskoga u Sloveniji bili u privilegiranom položaju jer su se Slovenci prilagođavali njima, a ne obrnuto (Stabej 2010).

2.1. Srpskohrvatski u osnovnoj školi

Usprkos prije opisanom prestižnom statusu srpskohrvatskoga jezika u Sloveniji, zanimljivo je da je u programima slovenskih osnovnih škola zapravo imao sporednu ulogu s obzirom na broj sati: 1950-ih godina imao je najveći broj sati – takoreći po 2 sata u svakom od razreda osnovne škole; 1970-ih godina, pa sve do njegova ukidanja 1993/94, bio je obaveznim predmetom u 5. razredu osnovnih škola s po 2 sata tjedno, dakle ukupno 70 sati (Požgaj Hadži i dr. 2007: 49). Već od kraja 1970-ih godina predmet srpskohrvatski dobio je status „neozbiljnog“ predmeta koji je trebalo kompletno preoblikovati, no tog se „osinjeg gnijezda“ nitko nije htio prihvatiti. Od niza razloga takvoga statusa spomenimo neke od njih: a) zastarjeli i neprimjereni udžbenički komplet Mile Vlašić Gvozdić; b) nestručni učitelji – tako je npr. prema podacima tadašnjega Zavoda RS za školstvo i sport (danas Zavod RS za školstvo, dalje u tekstu ZRSŠ), šk. god. 1991/92. samo je 46,2 % učitelja imalo odgovarajuću stručnu spremu, a ostali su imali raznoliko obrazovanje i, uglavnom, popunjavali svoju satnicu; c) nedostatak bilo kakvog stručnog obrazovanja za učitelje; d) nesustavna briga nadležnih institucija – tu posebno moramo naglasiti da za taj predmet nikada nije bilo osobe koja bi kontinuirano vodila računa o njemu (za razliku od drugih jezika), već su se određena pitanja u vezi sa srpskohrvatskim uvijek rješavala sporadično (više o tome u Požgaj Hadži i dr. 2007: 49–50).

Problem srpskohrvatskog u osnovnoj školi „riješila“ je nova društveno-politička situacija 1990-ih godina – raspad Jugoslavije i nastanak novih država. Posljedica novonastale situacije bio je ne samo promijenjen status pojedinih jezika već i drukčiji odnos slovenskoga društva prema njima. Devedesete godine prošloga stoljeća obilježene su u Sloveniji, pa i u drugim novonastalim državama, izrazitom netrpeljivošću prema srpskohrvatskome jeziku i svemu „južnome“, što pokazuju rezultati istraživanja Klopčič i sur. (2003: 107). Prema tim rezultatima negativan stav prema doseljenicima s juga 1991. ima 24,8 % anketiranih, a 1994. taj je broj porastao na čak 40,6 % (više o tome u Balažić Bulc i Požgaj Hadži, 2016: 507). Prije svega zbog pritiska javnosti, a naročito roditelja, Zavod RS za školstvo i sport ujesen 1991. godine, u žiži turbulentnih političkih događanja, oblikovao je prijedlog o ukidanju pred-

¹ V. http://www.inv.si/DocDir/Publikacije-PDF/Raziskovalna%20porocila/Raziskava_Polozaj_in_status_pripadnikov_narodov_nekdanje_Jugoslavije_v_RS.pdf (21. 1. 2017).

meta srpskohrvatski o kojem je raspravljalo Stručno vijeće RS za opće obrazovanje (3. 10. 1991) i zaključilo da se predmet ne može ukinuti nakon jednosatne rasprave. Vijeće je predložilo javnu raspravu. O prijedlogu su se izjašnjavale najvažnije slovenske institucije (Filozofski fakultet u Ljubljani, Slovenska akademija znanosti i umjetnosti, Slavističko društvo Slovenije itd.), slovenski lingvisti i slovenska javnost. Nažalost, tada se o toj temi nije moglo govoriti bez emocija i političkih konotacija, pogotovo u različitim slovenskim medijima iz kojih se može iščitati dodatna zbunjenost u vezi s događanjima u srpskohrvatskom jeziku i oko njega te s njegovim „rastakanjem“, a pogotovo u vezi s nasilnim jezičnim promjenama u jezicima nasljednicima, posebno u susjednome hrvatskom standardnom jeziku.

Za našu je temu zanimljiva anketa o položaju hrvatskog/srpskog jezika u slovenskoj školi² koju je organiziralo uredništvo časopisa *Jezik i slovstvo*³. Ona sadrži uža stručna pitanja o funkciji, položaju, sadržaju i organizaciji dotadašnjega i budućega predmeta (tu je posebice istaknut problem imena jezika) te šira pitanja vezana uz razvoj slovenskoga obrazovnog sustava uopće. Međutim, ni ta anketa, a ni druge rasprave nisu ponudile odgovor na glavno pitanje: *srpskohrvatski u osnovnoj školi – da ili ne*. Dapače, odgovori su nudili više mogućnosti, često oprečnih: od tvrdnje da bi ukidanje srpskohrvatskog bilo besmisleno i kratkovidno, do toga da je ostajanje predmeta u slovenskoj školi političko pitanje i da za to nema stručnih argumenata. Ne začuđuje ni činjenica da su čak i neka mišljenja slovenskih lingvista u potpunoj suprotnosti: od izrazito negativnoga stava prema srpskohrvatskom do tolerantnog i pragmatičnog stava o učenju jezika susjeda, što se nakon manje od desetak godina pokazalo opravdanim.⁴ Kako, dakle, na prije spomenuto pitanje nije bilo konkretnog odgovora, predmet srpskohrvatski u slovenskoj osnovnoj školi ukinut je na 3. sjednici Stručnoga vijeća RS za opće obrazovanje 17. 12. 1992. Umjesto njega 1992/93. učenici 5. razreda imali su 1 sat više slovenskog jezika, a u višim razredima 1 sat više stranoga jezika. Na istoj sjednici nije ni prihvaćen prijedlog o fakultativnom poučavanju hrvatskoga jezika. Među argumentima da za hrvatski kao susjedni jezik nema mjesta ni među obaveznim ni među fakultativnim predmetima u osnovnoj školi bio je i argument „da se hrvatski tako brzo mijenja (povijesno!) da je teško odlučiti što i kakav taj jezik uopće jest“⁵. Osim toga ostajanje predmeta predstavljalo bi, prema mišljenju akademika Janka Kosa, velik problem piscima udžbenika, učiteljima, sastavljačima planova i programa (Požgaj Hadži i dr. 2007: 53).

2.2. Studiji srpskohrvatskog i makedonskog jezika i književnosti

Od osnivanja Filozofskog fakulteta u Ljubljani (1919) uveden je predmet *srbohrvaščina*, tj. srpskohrvatski jezik i obje književnosti, hrvatska i srpska, koji se u početku povezivao sa studijem slovenskog jezika, a od 1951. godine mogao se studirati s ruskim i drugim jezicima. Za razliku od osnovnoškolske razine, na fakultetskoj razini od početka 20. st. pa sve do danas nije bilo većih turbulentnih promjena. Ne uzimajući u obzir promjene naziva studijskih programa, možemo govoriti o kontinuitetu studija srpskohrvatskog jezika (i njegovih nasljednika) te književnosti pisanoj na tim jezicima bez drastičnijih promjena. Što se makedonistike tiče, lektorat makedonskog jezika počeo je djelovati na ljubljanskom Filozofskom fakultetu šk. god. 1961/62, a godine 1984/85. osnovana je Katedra za makedonski jezik i književnost. Time je program makedonistike postao obavezni dio studijskoga programa (Subiotto 2014: 47). Iste šk. godine (1985/86) ukinuti su studiji srpskohrvatskoga jezika i književnosti na Pedagoškoj akademiji u Ljubljani i Mariboru prelaskom akademija na četverogodišnji studij, tj. Pedagoške fakultete u Ljubljani i Mariboru. Tako je studij ostao samo na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, osim što od 2006. godine na Filozofskom fakultetu u Mariboru postoji izborni lektorat makedonskog jezika.

² Anketa o položaju hrvaščine/srbščine v slovenski šoli, *Jezik in slovstvo*, 38/3, 1992/93, 95–105.

³ Riječ je o časopisu koji, kao što piše u Uvodnoj riječi na njihovoj internetskoj stranici (<http://www.jezikinslovstvo.com/>), ima tradiciju od 1955. i koji nudi rasprave o slovenskom jeziku i književnosti povezane s pedagoškom teorijom i praksom.

⁴ Više o odgovorima na pitanja ankete (npr. o problemu izbora jezika: hrvatski ili srpski, metodama poučavanja, načelu reciprociteta itd.) v. Požgaj Hadži i dr. 2007: 51–53.

⁵ Božo Vračko, 3. seja strokovnega sveta Republike Slovenije za vzgojo in izobraževanje, *Ogledalo*, 10, 1992, 3.

3. HRVATSKI, SRPSKI I MAKEDONSKI JEZIK U SAMOSTALNOJ SLOVENIJI

Raspadom Jugoslavije s jedne strane govornici srpskohrvatskog jezika u Sloveniji preko noći našli su se odjednom u stranoj državi. Izrazito negativan stav slovenskoga društva prema nekadašnjem srpskohrvatskome i jezicima nasljednicima 1990-ih godina o kojem smo govorili promijenjen je. Većina stanovništva srednje i starije generacije još je uvijek dvojezična, za razliku od mladih koji u međusobnoj komunikaciji koriste engleski jezik, što je potvrdilo istraživanje Požgaj Hadži i sur. iz 2009. Naime, gotovo polovica ispitanika srednje i starije generacije ocjenjuje svoje znanje jednoga od jezika nasljednika dobro (32,6 %) i jako dobro (15,4 %), a srednje ga ocjenjuje 30,9 % anketiranih (Požgaj Hadži i sur., 2013: 57–58). S druge strane, mijenja se i odnos većinskoga stanovništva prema njima, što je pozitivno u odnosu na izrazitu netrpeljivost u razdoblju 1990-ih godina. Možemo reći da se u novom tisućljeću netrpeljivost u Sloveniji polako neutralizira, što potvrđuju rezultati istraživanja javnoga mišljenja Malnar i sur. iz 2011. Ispitanici bi, naime, radije živjeli u susjedstvu s doseljenicima s juga, odnosno stranim radnicima i muslimanima nego s pijancima, Romima ili homoseksualcima (citirano prema Balažić Bulc i Požgaj Hadži, 2016: 508). Dakle, možemo reći da su srpskohrvatski i njegovi nasljednici u Sloveniji prošli put od rezervnoga koda do, danas, stranih jezika, što, kao što smo već rekli, svakako vrijedi za današnju mlađu generaciju.

3.1. Hrvatski, srpski, makedonski kao izborni predmeti u osnovnoj školi

Posljednje desetljeće 20. st. obilježeno je u Sloveniji kurikularnom reformom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja. Osim komunikacijskoga pristupa učenju/nastavi slovenskoga jezika, novina je kurikularne reforme velik broj izbornih predmeta u trećoj trijadi (7–9. razred) devetogodišnje osnovne škole – čak 100-ak. Među dvanaest različitih jezika (engleski, francuski, hrvatski, kineski, latinski, mađarski, makedonski, njemački, ruski, srpski, španjolski i talijanski) nalaze se i hrvatski, srpski te makedonski jezik, čiji su programi prihvaćeni 2000. za hrvatski⁶, odnosno 2007. godine za srpski⁷ i makedonski⁸. Oni se načelno poučavaju tri godine po dva sata tjedno, međutim učenici nisu obavezni predmet slušati sve tri godine, već ga mogu upisati, ali i zamijeniti drugim izbornim predmetom svake školske godine.

Budući da je riječ o srodnim jezicima, programi su koncepcijski slični – na prvome mjestu ističe se kao glavni cilj predmeta osposobiti učenike za stjecanje komunikacijske kompetencije. Učenje/nastava hrvatskoga, srpskog i makedonskog jezika ne pretpostavlja samo znanje o jeziku, već i znanje o svijetu, odnosno stratešku kompetenciju. Kako se učenici u komunikacijskom procesu mogu naći u različitim ulogama, drugi je cilj nastave/učenja jezika razvijanje jezičnih djelatnosti (slušanja/gledanja, govorenja, čitanja, pisanja, prevođenja). Da bi se uspostavila uspješna međukulturna komunikacija, jezik se uči zajedno s upoznavanjem kulture i civilizacije pojedine države. Naglasimo da su pri pisanju programa uzete u obzir suvremene teorije (od teorije interkulturalizma do teorije o učenju/poučavanju stranog jezika), a nastava/poučavanje hrvatskoga, srpskoga i makedonskoga jezika utemeljeno je na komunikacijsko-kontrastivnom pristupu u kojem se posebna pozornost posvećuje razlikama u sustavima srodnih jezika (više o tome u Požgaj Hadži i sur. 2012).

Da bi ti jezici kao izborni predmeti što prije zaživjeli u slovenskim osnovnim školama, osim didaktičkih izvora (kontrastivni udžbenici, vježbenice, priručnici itd.) u kojima će se iskoristiti sličnosti srodnijih jezika, neophodni su seminari stručnoga usavršavanja za učitelje. Kako je program hrvatskoga prvi prihvaćen, za taj je predmet najviše napravljeno, prije svega zahvaljujući profesorima Odsjeka za slavistiku Filozofskoga fakulteta u Ljubljani. Do godine 2005. intenzivno smo radili na promociji

⁶ V. http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_izborni/Hrvascina_izborni.pdf (19. 1. 2017).

⁷ V. http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_izborni/Srbscina.pdf (19. 1. 2017).

⁸ V. http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_izborni/Makedonscina.pdf (19. 1. 2017).

izbornog predmeta hrvatski jezik po osnovnim školama i u slovenskome društvu. Tako smo npr. imali seminare stručnoga obrazovanja u sklopu kojih su za učitelje organizirane čak i stručne ekskurzije u Hrvatsku, organizirali smo hospitacije studenata po školama, s hrvatske strane financirani su i nabavljeni različiti didaktički izvori (udžbenici, rječnici itd.), učitelji su sudjelovali na brojnim seminarima u Hrvatskoj itd. Nažalost, zbog nesustavne brige nadležnih institucija (npr. Ministarstva obrazovanja, znanosti i sporta i ZRSŠ) hrvatski, a pogotovo srpski i makedonski jezik kao izborni predmeti gotovo se ne izvode u slovenskim školama, o čemu će biti riječi u nastavku rada.

Od jezika o kojima govorimo hrvatski ima i status susjednoga jezika, pa se nalazi među jezicima *obaveznog izbornog predmeta Drugi strani jezik* koji se 2008/2009. pokusno uvodi u trećoj trijadi u trećini osnovnih škola u Sloveniji, ali je prema našem mišljenju, zbog financijskih razloga ukinut 2014/15. Nadalje, 2013. prihvaćen je i nastavni plan za *Drugi strani jezik kao neobavezni izborni predmet* u 2. i 3. trijadi (4–9. razred, 2 sata tjedno). Kako je riječ o neobaveznom predmetu, svejedno je kada ga učenici biraju i/ili zamijene nekim drugim predmetom. Prema istraživanju Balažić Bulc i Požgaj Hadži (2017: 12) od šk. godine 2003/2004, kada se predmet počinje izvoditi, pa do 2014/2015. hrvatski kao drugi strani jezik izvodi se barem jednu školsku godinu u 45 različitih škola u Sloveniji (oko 10 % škola), a kao što pokazuje Tablica 1, svake šk. god. hrvatski se izvodi u desetak škola.⁹

	2003/ 2004	2004/ 2005	2005/ 2006	2006/ 2007	2007/ 2008	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015
broj škola	2	5	11	14	12	7	3	6	7	11	13	11
broj učenika	49	94	293	249	255	70	31	65	63	110	172	113

Tablica 1: Broj škola u kojima se poučava hrvatski kao neobavezni izborni predmet u trećoj trijadi slovenske osnovne škole i broj učenika u pojedinoj godini

Što se srpskoga kao izbornoga jezika tiče, broj učenika još je manji: 2013/14. i 2015/16. izvodio se samo na Osnovnoj školi Gustava Šiliha u Velenju, a prije toga još i u Osnovnoj školi Antuna Ukmara u Kopru.

	2010/11.	2011/12.	2012/13.	2013/14.	2014/15.
broj učenika	27	15	6	5	12

Tablica 2: Broj učenika srpskog jezika kao neobaveznog izbornog predmeta u trećoj trijadi slovenske osnovne škole

Nažalost moramo zaključiti da, iako formalne mogućnosti za učenje i hrvatskoga, i srpskoga, i makedonskoga jezika postoje, one se zapravo ne iskorištavaju zbog niza razloga. Među njima svakako je na prvome mjestu konkurencija prestižnijih i/ili strateških stranih jezika. Pogledajmo koji su se strani jezici kao izborni predmeti¹⁰ poučavali u slovenskim devetogodišnjim osnovnim školama šk. god. 2009/10: njemački je učilo 13789 učenika ili 8,60 % cjelokupne populacije učenika u osnovnoj školi, francuski 1439 ili 0,89 %, španjolski 1306 ili 0,81 %, talijanski 1037 ili 0,65 %, hrvatski 31 ili 0,02 %, engleski 1245 ili 0,77 % (citirano prema Skela i Sešek 2012: 75)¹¹. Kao što vidimo iz tih podataka, kao i iz podataka tablice 1 i 2 udio hrvatskoga u odnosu na druge jezike minimalan je, a još je u gorjoj poziciji srpski, a makedonski kao izborni predmet nije ponudila nijedna škola. (Kač 2009: 84). Gotovo se nemoguće uspoređivati s jezicima u konkurenciji pogotovo imajući na umu da tu bitku gube čak i jezici

⁹ Za podatke zahvaljujemo Bronki Straus iz Ministarstva obrazovanja, znanosti i sporta RS.

¹⁰ Potvrđeni su nastavni programi ovih jezika (navodimo ih abecednim redom): engleski, francuski, hrvatski, latinski, makedonski, njemački, ruski, srpski, španjolski i talijanski.

¹¹ Autori navode podatke za navedene jezike od 2006/07. do 2011/12.

kao npr. francuski i talijanski. Govoreći općenito o jezicima kao izbornim predmetima u slovenskim devetogodišnjim školama, neki autori (Holc 2006, citirano prema Kač 2009: 84) upozoravaju i na problem kvalitete poučavanja spomenutih jezika zbog organizacijskih, stručnih i sistemskih razloga, npr. neprikladan raspored sati (ili prvi ili zadnji sat), drukčiji odnos učenika prema izbornim predmetima itd.

Što se hrvatskoga, srpskoga i makedonskog jezika tiče, problem leži i u nedostatku promocije važnosti učenja tih jezika među ravnateljima, učiteljima, učenicima, a prije svega roditeljima te u slovenskome društvu općenito. Osim toga poučavanje tih jezika zasigurno otežava nepostojanje udžbenika i drugih didaktičkih materijala. Kao što je već rečeno, velik je problem i u tome da mjerodavne slovenske institucije ne vode brigu, a kamoli sustavnu, o tim predmetima, pa se odgovornost prebacuju s jedne na drugu (v. npr. Požgaj Hadži 2012). U odgojno-obrazovnoj vertikali između osnovnoškolske i fakultetske razine nedostaje i kontinuitet poučavanja spomenutih jezika na srednjoškolskoj razini (bilo je prijedloga o njihovu uvođenju, ali je nažalost ostalo samo na prijedlozima). Ukratko, bez koncepta kontinuirane promocije spomenutih jezika i prepoznavanja njihove primijenjene vrijednosti ne samo za pojedince već i za slovensko društvo u cjelini, spomenuti jezici kao izborni predmeti zasigurno neće zaživjeti u slovenskoj osnovnoj školi.

3.2. Južnoslavenski studiji

U sklopu Odsjeka za slavistiku Filozofskoga fakulteta u Ljubljani (do 2002. godine Odsjek za slavenske jezike i književnosti) bila je organizirana studijska grupa *Hrvatski, srpski i makedonski jezik s književnostima* (dalje u tekstu HSM), pedagoški i nepedagoški smjer sve do šk. god. 2009/10. koja se povezivala sa studijskim grupama našega, ali i drugih fakulteta (npr. popularna je bila kombinacija s novinarstvom). Na Katedri za hrvatski i srpski jezik uz »domaćeg« profesora i lektora od god. 2000/2001. imamo i razmjenski lektorat hrvatskog jezika na osnovi Sporazuma o kulturnoj i prosvjetnoj suradnji između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije¹². Studijski program HSM-a vremenom se mijenjao, dopunjavao i prilagođavao novoj društvenoj situaciji i potrebama, posebno onima 1990-ih godina, pa su tada i bile najveće promjene. Ukidanjem srpskohrvatskog jezika u slovenskoj osnovnoj školi pedagoško usmjerenje studija dalo je prednost široko obrazovanim slavistima, lektorima i prevodiocima. Prelaskom na prvostupanjski i drugostupanjski Bolonjski program, od 2009/10. studij HSM-a preoblikovali smo u *Južnoslavenske studije* – organizacijski s istim katedrama.

Na prvome stupnju studija studenti stječu komunikacijske kompetencije u južnoslavenskim jezicima, dakle hrvatskom, srpskom, makedonskom te bugarskom jeziku (u sklopu lektorata) i kompetencije u poznavanju južnoslavenskih književnosti i kultura. Novina je prvostupanjskoga programa kolegij *Južnoslavenske kulture i civilizacije*. U sklopu njega studenti osvještavaju složenost pojmova kultura i civilizacija, upoznaju se sa značajkama južnoslavenskoga govornog prostora, stječu znanja o različitim vidicima kultura južnoslavenskih naroda te razlikama u odnosu na slovensku kulturu. Cilj je kolegija ostvariti uspješnu interkulturalnu komunikaciju kojom bi se razrješavale interkulturalne nesuglasice, konfliktne situacije i prevladali stereotipi. Da bismo to postigli, pojedine teme moraju se predstavljati s interkulturalnoga gledišta – dakle drukčijim metodama (iskustvenima i istraživačkim) i drukčijim didaktičkim materijalima. Za razliku od drugih stranih jezika (npr. engleskoga, njemačkoga itd.) koji odavno imaju tradiciju poučavanja tih tema, za poučavanje kulturoloških sadržaja u južnoslavenskim jezicima nema primjerenih priručnika – naime, spomenute su se teme donedavno uglavnom poučavale u sklopu nastave jezika i književnosti¹³. Osim toga lektori hrvatskoga, srpskog i makedonskog kao stranih jezika u toku svoga studija nisu osposobljavani čak ni za poučavanje tih jezika kao stranih, a kamoli za poučavanje kulturoloških tema. Polazeći od osnovnih pretpostavki interkulturalnoga odgoja i obrazova-

¹² V. <http://zakon.poslovna.hr/public/sporazum-o-kulturnoj-i-prosvjetnoj-suradnji-između-vlade-republike-hrvatske-i-vlade-republike-slovenije/242229/zakoni.aspx> (17. 1. 2017)

¹³ Izuzetak je udžbenik hrvatske kulture s naslovom *Hrvatska na prvi pogled*, koji sadrži 10 autorskih tekstova od kojih svaki obrađuje po jedan segment hrvatske kulture (v. Udier, ur., 2014).

nja, pritom se susrećemo s nizom otvorenih pitanja i problema, tipičnih i za druge slavističke sredine, npr. po kojim kriterijima izabrati kulturološke teme, kako posredovati sadržaje, kako osposobiti lektore itd. (više o tome u Požgaj Hadži i dr. 2012: 265–275).

Na drugome stupnju Bolonjskoga programa studenti se specijaliziraju za prevodenje, a trenutno čekamo prihvatanje pedagoškog programa kojim će se obrazovati budući učitelji, odnosno nastavnici južne slavistike.

U čemu su posebnosti studija ljubljanske južne slavistike, a koje, po mom mišljenju, dovoljno ne iskorištavamo? Mislim da bismo trebali više osluhnuti „potrebe“ tržišta i tim potrebama prilagoditi svoje programe i postati prepoznatljivi po određenim temama kojima se bavimo. S druge strane, trebali bismo „iskoristiti“ prednosti zajedničkoga jezično-kulturnoga prostora regije – kako se to kaže u političkom jeziku. Naime, supkultura toga prostora postaje zanimljiva ne samo u *regiji* nego i šire. U tom kontekstu spomenimo još jedno otvoreno pitanje – izbor jezika¹⁴. On je prepušten autonomiji pojedinih stranih sveučilišta i o njemu svakako ne odlučuju matične kroatistike, srbistike i makedonistike. Kad je riječ o jezicima nasljednicima srpskohrvatskog, na stranim slavistikama najčešće postoji jedan profesor jezika s jednim ili više lektora za druge standardne jezike. S obzirom na današnju krizu slavistika na inozemnim sveučilištima, pa i zatvaranje slavistika čak i onih s dugom tradicijom (npr. u Njemačkoj), situacija se zasigurno još neko vrijeme neće promijeniti.

4. ZAKLJUČAK

Usprkos nekim nedostacima, slovenska obrazovna jezična politika pokazala je svoju otvorenost uvodeći izborne predmete u devetogodišnju osnovnu školu, među kojima su hrvatski, srpski i makedonski jezik (koliko je nama poznato, reciprociteta nikada nije bilo). Međutim, još uvijek ne postoji (je li uopće postojao?) koncept promocije i „zaživljavanja“ tih predmeta u osnovnoj školi i slovenskome društvu.

Što se fakultetske razine tiče, izdvojimo ovdje neriješen status lektorata srpskog jezika u Sloveniji. Ne želeći se opet upuštati u još jedno „osinje gnijezdo“¹⁵, ponavljamo ono što smo napisale prije nekoliko godina (Požgaj Hadži i Balažić Bulc 2011) – na potezu je srpska jezična politika, odnosno njezine nadležne institucije (npr. Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije) koje se voli hvaliti brojkama („u ovom trenutku oko 10 000 studenata širom sveta studira srpski jezik...“) i kritizirati fakultete koji nisu sposobni „‘odnegovati’ kadar“ umjesto da sustavno, prije svega financijski, riješe status lektorata srpskoga jezika na stranim sveučilištima (Banauh-Bjelanović 2007: 224). Dodajmo samo da je danas situacija u vezi s tim mnogo, mnogo gora (više o tome u Požgaj Hadži, 2015).

Pitamo se kada li će se države o čijim smo jezicima govorili konačno početi sustavno baviti, kao što često čujemo, jednim od je strateških jezičnih pitanja – promocijom svojih jezika i kultura u svijetu.

LITERATURA

- Holc, N. (2006). Poročilo o spremljavi nemščine kot izbirnega predmeta. Ljubljana: ZRSŠ. Neobjavljeno gradivo.
- Balažić Bulc i Požgaj Hadži (2016): U susretu s drugim: jezična ljudska prava imigranata u Sloveniji. In: *Susret kultura* (I. Živančević Sekeruš, B. Šimunović Bešlin, Ž. Milanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 503–517.
- Balažić Bulc i Požgaj Hadži (2017): Zauvijek susjedi – ali i sustanari: hrvatski jezik u kontekstu slovenske jezične politike. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 43/1, 1–17.
- Kač, Lj (2009): Obvezni drugi tuji jezik v osnovni šoli nuja na poti večjezičnosti ter priložnost za oblikovanje šolske politike učenja jezikov. *Sodobna pedagogika* 1, 82–93.

¹⁴ To je pitanje naročito bilo aktualno 1990-ih godina kada su se bivši lektorati srpskohrvatskoga jezika na stranim sveučilištima »dijelili« među Hrvatima i Srbima (više o tome u Požgaj Hadži 2016, u tisku).

¹⁵ Kao informaciju dodajmo da od šk. god. 2008/2009. na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu postoji lektorat slovenskoga jezika koji u potpunosti financira Slovenija. Srbija do danas još nije ispunila svoju obavezu i poslala lektora srpskog jezika u Sloveniju.

- Kržišnik-Bukić, V. (ur.) (2003): *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Jugoslaviji*. Raziskava. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Požgaj Hadži, V., Smolič, M., Benjak, M. (2007): *Hrvatski izvana*. Zagreb: Školska knjiga.
- Požgaj Hadži, V., Balažić Bulc, T. (2011). Srpski u Sloveniji – novo stoljeće, nove mogućnosti. In: *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi: tematski zbornik radova*. 2. (V. Krajišnik, ur.). Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, 205–215.
- Požgaj Hadži, V. i sur. (2012). *Izazovi kontrastivne lingvistike = Izzivi kontrastivnega jezikoslovja*, (Zbirka Razprave FF). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Požgaj Hadži, V., Balažić Bulc, T., Miheljak, V. (2013). Srpskohrvatski jezik iz slovenske perspektive. In: *Jezik između lingvistike i politike* (V. Požgaj Hadži, ur.). Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
- Požgaj Hadži, V., Balažić Bulc, T. (2015). Bosanski, hrvatski i srpski jezik na stranim sveučilištima: nekad, danas, a ubuduće? Drugi bosanskohercegovački slavistički kongres, Sarajevo, 28–30. 5. 2015, u tisku.
- Skela, J., Sešek, U. (2012): Od globalnih smernic do lokalnih kontekstov: učenje in poučevanje tujih jezikov v Sloveniji. *Jezik in slovstvo* 3–4, 63–82.
- Stabej, M. (2010): *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Subiotto, Namita (2014): Makedonski jezik v slovenskem visokem šolstvu in perspektive za pouk makedonščine v osnovnih šolah. In: 20 let uspešnega delovanja Zveze makedonskih kulturnih društev Slovenije (I. Dimitrievski i dr.). Ljubljana: Zveze makedonskih kulturnih društev Slovenije.
- Škiljan, D. (2002): *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- Udier, S. L. (2014). *Hrvatska na prvi pogled: udžbenik hrvatske kulture*. Zagreb: FF press.

SOUTH SLAVIC LANGUAGES IN THE EDUCATIONAL LANGUAGE POLICY IN SLOVENIA

Summary

472

It is a well-known fact that the educational language policy of any country, Slovenia included, reflects not only the scientific and applied knowledge of the methodology of foreign language teaching, but also political ideologies of policy makers and institutions of the country approving the policy. This paper presents the status of South Slavic languages (Serbo-Croatian and its language successors: Croatian, Serbian and Macedonian) in the education system in Slovenia. These languages are discussed in relation to the primary school level and tertiary level in the joint state of Yugoslavia and also in the independent Slovenia.

A) Serbo-Croatian was a compulsory subject in the fifth grade of primary schools (2 hours per week) from 1970s up until 1993/94, when it was abolished due to the public pressure. In the last decade of the 20th century following the curriculum reform in Slovenia, various elective subjects were introduced in the 7th, 8th and 9th grades, including, among other foreign languages, Croatian (the programme was approved in 2000), Serbian and Macedonian (the programmes were approved in 2007). B) The studies of Serbo-Croatian language and literature at the faculty have been continuously offered from the establishment of the University of Ljubljana (1919) up to now.

Furthermore, the paper highlights the peculiarities of the current South Slavic study programme along with the changes caused primarily by the different socio-political circumstances. The paper concludes with the discussion about the lack of a concept of promoting Croatian, Serbian and Macedonian as elective subjects in Slovene primary schools, which should be the task of Slovene competent institutions. Regarding the Serbian language at the faculty level, the unresolved status of the Serbian language teaching centre is underlined, the issue to be considered by the Serbian language policy or its competent institutions.

Key words: language policy, education, elective subjects, Croatian, Serbian, Macedonian

Vesna Požgaj Hadži
Sveučilište u Ljubljani, Slovenija
Filozofski fakultet, Odsjek za slavistiku
vesna.hadzi@guest.arnes.si

UTICAJ KONTEKSTA UČENJA ENGLESKOG JEZIKA NA STEPEN JEZIČKE ANKSIOZNOSTI*

U mnogobrojnim istraživanjima koja se bave proučavanjem jezičke anksioznosti pri učenju stranog jezika dokazano je da kontekst u kojem se učenje stranog jezika odvija igra značajnu ulogu. Međutim, mali je broj istraživanja rađen sa mlađim polaznicima, tj. decom osnovnoškolskog uzrasta. Prema tome, cilj ovog rada je da, oslanjajući se na teorijske postavke drugih autora i rezultate njihovih istraživačkih radova, utvrdi da li i na koji način eksterni faktori kao što su ocena iz engleskog jezika, opšti uspeh, pohađanje privatnih časova i pohađanje časova engleskog jezika u privatnoj školi imaju veze sa pojavom jezičke anksioznosti kod učenika na mlađem uzrastu. Istraživanje uključuje 142 učenika šestog razreda osnovne škole i zasniva se na analizi kvantitativnih podataka prikupljenih upotrebom modifikovanog upitnika (FLCAS). Poređenjem srednjih vrednosti, upotrebom t-testa i jednosmerne analize varijanse dobijeni su podaci koji svedoče o vezi konteksta u kojem se strani jezik uči sa pojavom jezičke anksioznosti na časovima engleskog jezika u razrednoj situaciji.

Ključne reči: engleski jezik, jezička anksioznost, razredna situacija, FLCAS, kontekst učenja, eksterni faktori.

1. UVOD

Jezička anksioznost je jedan od najvažnijih faktora koji utiče na proces učenja stranog jezika i neretko predstavlja traumatično iskustvo za mnoge učenike. Broj učenika koji priznaju da osećaju neku vrstu anksioznosti pri izražavanju na stranom jeziku svakodnevno se povećava. Iz tog razloga jezička anksioznost se smatra jednim od najzanimljivijih područja interesovanja savremenih primenjenih lingvisti i psihologa. U mnogobrojnim istraživanjima na ovu temu jezička anksioznost se često opisuje kao subjektivan osećaj tenzije, straha, nervoze i zabrinutosti koji se manifestuje pri učenju stranog jezika. Mihaljević Djigunović citira Makintajera i Gardnera (MacIntyre & Gardner, 1991), koji jezičku anksioznost definišu kao strah koji osećamo kada se od nas zahteva da koristimo strani jezik kojim suvereno ne vladamo (Mihaljević Djigunović, 2002: 12). Tada se javlja učenicima dobro poznat osećaj neugode, nervoze i nesigurnosti koji ih obuzme kada na stranom jeziku treba da govore, slušaju, čitaju ili pišu (Mihaljević Djigunović, 2002: 12). Zato se jezička anksioznost najčešće definiše kao intenzivno kratkotrajno stanje mučnog osećanja u pogledu intelektualnog sadržaja, koje prati velika napetost. Iz navedenih definicija se jasno vidi da osnovni simptomi jezičke anksioznosti podrazumevaju kako psihičke tako i fizičke reakcije, što u velikoj meri može da utiče na proces usvajanja i produkcije stranog jezika.

Ovim se problemom u kontekstu učenja stranog jezika bavio veliki broj istraživača u engleskom govornom području, odakle je u potekao sâm istraživački problem. Veliki doprinos u teorijskom i metodološkom pogledu dali su Horvic, Horvic i Koup (Horwitz, Horwitz & Cope, 1986), koji su i razvili prvi instrument za merenje stepena anksioznosti u razrednoj situaciji. Njihovim istraživačkim naporima pridružili su se već pomenuti Makintajer i Gardner (MacIntyre & Gardner, 1989, 1991), koji su težili da ovaj izuzetno složen koncept teorijski razviju i potkrepe saznanjima iz drugih oblasti. Nakon što je ovaj problem utemeljen teorijski i metodološki, počela su da se granaju istraživanja koja su se fokusirala na mikrosituacije u razrednom kontekstu, kao što su: ispitivanje anksioznosti pri govorenju, slušanju, pi-

* Ovaj rad je nastao u okviru projekta br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

sanju i čitanju, merenje anksioznosti pri polaganju testova ili ispita, itd. U Srbiji se u poslednjih desetak godina, takođe, primećuje porast broja istraživanja koja se bave ovom izuzetno složenom oblašću: dve doktorske disertacije (Čirković Miladinović, 2014; Suzić, 2015), jedan tematski zbornik radova (Radić-Bojanić, 2014) i jedna monografija (Topalov i Radić-Bojanić, 2014).

Ako se u obzir uzme činjenica da je jezička anksioznost verni pratilac gotovo svakoga ko se upusti u učenje stranog jezika, važno je definisati i ispitati kontekst u kom se ona javlja kako bi se ovaj složeni fenomen, koji predstavlja značajan faktor u oblasti metodike nastave stranog jezika, sagledao iz više uglova. Cilj rada je da utvrdi da li i na koji način se kontekst učenja stranog jezika može dovesti u vezu sa pojavom jezičke anksioznosti kod učenika osnovne škole. Opšta hipoteza od koje polazi ovaj rad jeste da eksterni faktori mogu da se dovedu u vezu sa nivoom jezičke anksioznosti. Shodno tome, izdvajaju se sledeće posebne hipoteze:

1. viša ocena iz engleskog jezika će imati negativan uticaj na anksioznost (podstićće jezičku anksioznost kod učenika);
2. bolji opšti uspeh će imati negativan uticaj na anksioznost;
3. pohađanje privatnih časova će imati negativan uticaj na anksioznost;
4. pohađanje časova engleskog jezika u privatnoj školi će imati negativan uticaj na pojavu jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji.

2. TEORIJSKI OKVIR

U gotovo svakoj studiji koja se bavila problemom jezičke anksioznosti, pa tako i u ovom radu, posebna pažnja obraća se na faktore ispitanika, kao što su: uzrast, pol, mogućnost odlaska u inostranstvo, godine učenja stranog jezika, ocene i mnogi drugi. Navedene varijable smatraju se veoma važnim, jer se na osnovu njih mogu uvideti razlike u načinu ispoljavanja jezičke anksioznosti i njenom uticaju na učenje stranog jezika kod učenika različitih profila. Važno je napomenuti da se navedeni faktori mogu podeliti na one individualne, koji su nerazdvojno vezani za samog učenika (uzrast, pol, tip ličnosti, lična predispozicija ka anksioznom ponašanju, itd.) i one koji pripadaju kontekstu u kome se engleski jezik uči.

Pored godina, i pol ispitanika igra značajnu ulogu, jer se jezička anksioznost različito ispoljava kod osoba muškog i ženskog pola, pa tako postoji veliki broj studija (npr. Felson & Trudeau, 1991; Daly, Kreiser & Rogharr, 1994) koje su se bavile istraživanjem nivoa jezičke anksioznosti u zavisnosti od pola ispitanika. Istraživanja u pomenutim studijama su vršena sa starijom populacijom učenika stranog jezika, dok se mali broj istraživanja bavio učenicima školskog uzrasta. Istraživanje sa mlađom populacijom učenika obavila je američka autorka Papamihil (Pappamihiel, 2001; 2002), koja je svoje istraživanje bazirala na srednjoškolcima i došla od zaključka da devojčice tog uzrasta ispoljavaju viši nivo jezičke anksioznosti nego dečaci. Autorka je to povezala sa činjenicom da su devojčice u periodu adolescencije često osetljivije, te se kod njih jezička anksioznost javlja kao posledica straha od negativne društvene evaluacije. Na ovo se nadovezuje i Hjuberti (Huberty, 2004: 74), koji tvrdi da devojčice generalno imaju viši nivo jezičke anksioznosti, ali i anksioznosti uopšte, prvenstveno zbog vaspitanja, ali i savremenog društvenog uređenja koje, koliko god težilo ka jednakosti polova, ipak ženama nameće tradicionalne uloge.

Sledeći u nizu eksternih faktora, a prvi koji pripada kontekstu učenja koji istražujemo u ovom radu i koji može da utiče na nivo jezičke anksioznosti, jeste i ocena učenika. Situacije u kojima se ocenjuju znanje i veštine učenika su izvor anksioznosti koju je gotovo svako osetio. Takva anksioznost se pojavljuje i pri usmenom i pismenom ocenjivanju. Učenici slabijeg školskog uspeha su posebno podložni stanju anksioznosti jer njih dodatno uznemiruje činjenica da je u nastavi engleskog jezika reč o nepredvidivom, ali gotovo stalnom ocenjivanju koje može značajno da utiče kako na ocenu iz jezika tako i na završnu ocenu (Mihaljević Djigunović, 2002: 94). Kod takvih učenika se obično javlja odbojnost prema učenju stranog jezika, a samim tim se povećava i nivo jezičke anksioznosti (Horwitz, 2001: 117). Anksioznost koja se javlja u takvim situacijama sprečava učenika da komunicira na stranom jeziku, a

to je jedna od osnovnih stvari koja je neophodna za napredovanje i sticanje samopouzdanja u učenju stranog jezika. Činjenica je da se učenici sa lošijim ocenama često povlače u sebe i ne vole da se ističu, jer se plaše da će „zvučati čudno” u svom pokušaju da se izraze na stranom jeziku (Horwitz, 2009: 67).

Još jedan kontekstualni faktor koji je ispitan u okvirima rada je izloženost dodatnom učenju engleskog jezika, pri čemu se misli na učenje engleskog jezika van prostorija škole. Danas se smatra da učenici koji idu na privatne časove engleskog jezika ili pohađaju privatne škole za učenje engleskog jezika uglavnom imaju bolje ocene i slobodnije se izražavaju. Činjenica je da svaki aspekt dodatne izloženosti uticaju stranog jezika može povoljno da utiče na njegovo savladavanje i produkciju (Holmes, 1994: 74), te je ovaj faktor potrebno detaljno ispitati i utvrditi u kojoj meri on zaista ima veze sa pojavom jezičke anksioznosti kod mlađih učenika.

Značaj eksternih faktora izuzetno je važan u istraživanjima koja se bave problemom učenja i usvajanja jezika, a samim tim i u istraživanjima koja se, poput ovog rada, fokusiraju na proučavanje jezičke anksioznosti. Tek kada se u obzir uzmu svi aspekti značajni za učenje stranog jezika može se govoriti o stvarnim uzrocima jezičke anksioznosti.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1. Istraživački cilj i metod

Cilj rada je merenje stepena prisustva jezičke anksioznosti kod učenika šestog razreda, kao i ispitivanje veze stepena anksioznosti sa kontekstualnim faktorima kao što su ocena iz engleskog jezika, opšti uspeh, pohađanje privatnih časova i pohađanje časova engleskog jezika u privatnoj školi. U okviru analize podataka izvršeno je i poređenje srednjih vrednosti, a upotrebom t-testa i jednosmerne analize varijanse autorke su dobile podatke koji svedoče o uticaju konteksta u kojem se strani jezik uči na pojavu jezičke anksioznosti na časovima engleskog jezika u razrednoj situaciji. Na taj način se dobija sveobuhvatna slika uticaja kontekstualnih faktora na pojavu jezičke anksioznosti kod učenika šestog razreda osnovne škole. Ove varijable smatraju se veoma važnim, jer se na osnovu njih mogu uvideti razlike u načinu manifestacije jezičke anksioznosti i njenom uticaju na učenje stranog jezika kod učenika različitih profila, te se može odrediti kako i na koje načine delovati u pogledu smanjivanja anksioznosti kod učenika.

3.2. Istraživački instrument

Instrument korišćen u ovom istraživanju je anketa (v. Prilog 1) čiji je sastavni deo upitnik skaler za merenje jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji. On predstavlja prilagođenu verziju Skale za merenje jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji – FLCAS (*Foreign Language Classroom Anxiety Scale*), koju su osmislili Horvic, Horvic i Koup (Horwitz, Horwitz & Cope, 1986), a koja se bazira na petostepenoj Likertovoj skali i sadrži 33 stavke. Za potrebe ovog istraživanja korišćena je pojednostavljena verzija prethodno pomenute skale, koja je po svojoj strukturi, složenosti i dužini prilagođena ispitanicima mlađeg uzrasta tako što su iz nje izbačene sve negativno kodirane tvrdnje i tvrdnje koje se ponavljaju, ali su formulisane na drugačiji način. Razlog za ovu modifikaciju je upravo uzrast učenika – mnogi učenici bi se zbunili zbog mnoštva sličnih tvrdnji ili tvrdnji koje su formulisane kao potvrdne ili odrične rečenice. Sem toga, složenija petostepena skala zamenjena je trostepenom (*slažem se, nemam mišljenje, ne slažem se*), takođe radi olakšavanja popunjavanja upitnika učenicima šestog razreda. Jasno je da ovakva modifikacija skale, iako neophodna zbog uzrasta ispitanika, daje grublju sliku od očekivanog, ali je u okviru šireg istraživačkog projekta (Suzić, 2015) urađeno i komplementarno, kvalitativno ispitivanje putem metode intervjuja koje je dalo jasniju sliku o učeničkoj anksioznosti u kontekstu nastave engleskog jezika.

3.3. Uzorak

U istraživanju za ovaj rad učestvovala su 142 učenika osnovne škole „Svetozar Marković Toza” iz Novog Sada. Svi učenici su u vreme ispitivanja pohađali šesti razred, a među njima se nalazilo 52,82% dečaka i 47,18% devojčica. Da bi se utvrdilo da li faktor pola ima veze sa pojavom jezičke anksioznosti kod učenika šestog razreda, podaci sakupljeni upotrebom prilagođene verzije skale za merenje jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji analizirani su upotrebom t-testa. Tabela 1. daje pregled rezultata t-testa za učenike šestog razreda, tj. nivo prisutnosti jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji u odnosu na pol učenika.

Učenici 6. razreda	Pol	N	AS	SD	Razlika AS	<i>t</i>	<i>p</i>
Jezička anksioznost i pol	M	75	1,79	0,36	0,10	1,608	0,110
	Ž	67	1,68	0,42			

Tabela 1. Jezička anksioznost i pol

Iz tabele se jasno vidi da faktor pola nema statistički značajnu vezu sa pojavom jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji kod učenika šestog razreda osnovne škole, što znači da je u ovom slučaju uzorak homogen u pogledu pomenutog faktora.

Najveći procenat ispitanih učenika je na kraju petog razreda ostvario odličan uspeh 65,49%, dok je vrlo dobrih učenika 32,40%, a učenika koji su ostvarili dobar uspeh tek 2,11%. S obzirom da postoji opravdana sumnja da učenici sa slabijim ocenama iz engleskog jezika osećaju jezičku anksioznost u većoj meri, posebna pažnja će se posvetiti ovom faktoru. Prema tome, pored opšteg uspeha učenika, autorke su takođe ispitalle da li ocena iz engleskog jezika ima veze sa pojavom jezičke anksioznosti. Tako ispitani uzorak u ovom istraživanju čini većina učenika koji iz engleskog jezika imaju odličan uspeh, i to 48,60%, vrlo dobrih je 27,46%, dobrih 16,90%, dok je dovoljnih ocena 7,04%. Svi učenici su u vreme anketiranja imali između 12 i 13 godina.

4. REZULTATI

U odeljku koji sledi predstaviće se rezultati dobijeni kvantitativnom analizom upitnika sprovedenog sa učenicima šestog razreda osnovne škole. Analiza započinje tumačenjem rezultata upitnika FL-CAS kako bi se ustanovio nivo prisustva jezičke anksioznosti kod ispitanih učenika. Potom se ispituje povezanost jezičke anksioznosti i svakog od prethodno navedenih eksternih faktora kako bi se utvrdilo da li i na koji način kontekstualni faktori imaju veze sa nivoom jezičke anksioznosti kod učenika šestog razreda osnovne škole.

4.1. Skala jezičke anksioznosti

Originalna skala za merenje jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji je petostepena (Horwitz, Horwitz & Cope, 1986), pri čemu se ukupni raspon bodova kreće od 33 do 165, a hipotetički prosečni raspon varijacije je 99. Sa većim rezultatom povećava se i nivo jezičke anksioznosti. Za potrebe istraživanja u ovom radu, autorke su koristile prilagođenu verziju skale tako što je broj tvrdnji redukovana na 12, a petostepena Likertova skala zamenjena je trostepenom (*slažem se, nemam mišljenje, ne slažem se*). Kod ove skale ukupni raspon bodova kreće se od 12 do 36, a hipotetički prosečni raspon varijacije je u tom slučaju 21. Srednja vrednost rezultata za učenike šestog razreda je u ovom slučaju 20,83, što u odnosu na hipotetički prosečni raspon varijacije od 21 govori da je kod učenika šestih razreda osnovne škole prisutan umeren nivo jezičke anksioznosti (v. Tabelu 2).

Mere disperzije (varijabilnosti)	Šesti razredi
N	142
Aritmetička sredina	20,83
Medijan	20,00
Mod	24,00
Standardna devijacija	4,67
Raspon varijacije	21,00
Minimum	12,00
Maksimum	33,00

Tabela 2. Rezultati upitnika skalera

4.2. Ocena

Prvi u nizu kontekstualnih faktora koji se je ispitan u okvirima rada, a koji može u velikoj meri da utiče na nivo jezičke anksioznosti, jeste ocena učenika. Da bi se uvidelo da li su i na koji način ocene učenika povezane s nivoom jezičke anksioznosti, prvo će se analizirati potencijalna značajnost odnosa između školskog uspeha i nivoa jezičke anksioznosti kod učenika šestog razreda, a potom i potencijalna značajnost odnosa između ocene iz engleskog jezika i jezičke anksioznosti. Da bi se utvrdio stepen povezanosti prethodno navedenih faktora i jezičke anksioznosti korišćen je Pirsonov koeficijent korelacije (v. Tabelu 3).

FLCAS		Učenici šestog razreda
Opšti uspeh	<i>r</i>	0,241
	<i>p</i>	0,004
Ocena iz engleskog	<i>r</i>	0,313
	<i>p</i>	0,000

Tabela 3. Jezička anksioznost i ocena

Iz datih podataka se vidi da kod učenika šestih razreda postoji statistički značajna povezanost između opšteg uspeha i jezičke anksioznosti, kao i između ocene iz engleskog jezika i jezičke anksioznosti. Primetno je da u oba slučaja postoji niska pozitivna korelacija (opšti uspeh: $r=0,241$, $p<0,004$; ocena iz engleskog: $r=0,313$, $p<0,000$), što znači da kod učenika sa višim ocenama postoji tendencija da se javi i viši nivo jezičke anksioznosti.

Nadalje, da bi se uvidelo da li postoji statistički značajna veza između jezičke anksioznosti i opšteg uspeha, kao i jezičke anksioznosti i ocene iz engleskog jezika urađena je jednosmerna analiza varijanse (v. Tabelu 4).

Eksterni faktor – ocena	Učenici šestih razreda	
	F	p
Opšti uspeh učenika	3,819	0,024
Ocena iz engleskog jezika	4,334	0,006

Tabela 4. Jezička anksioznost i ocena

Iz podataka u Tabeli 4. se može videti da kod generacije učenika šestog razreda statistički značajna veza postoji i između opšteg uspeha učenika i nivoa anksioznosti, i između ocene iz engleskog jezika i nivoa anksioznosti, te se zaključuje da je eksterni faktor ocene značajno povezan sa jezičkom anksioznošću.

Da bi se dobio detaljniji uvid u to kako je nivo anksioznosti povezan sa opštim uspehom i ocenama iz engleskog jezika urađen je *Bonferroni post hoc* test. Kad je reč o opštem uspehu *post hoc* test otkriva da su statistički značajno anksiozniji učenici koji imaju opšti uspeh 5,00 od učenika čiji je opšti uspeh 4,00, što znači da su anksiozniji uspešniji učenici. S druge strane, kada se radi o oceni iz engleskog jezika, *post hoc* test ukazuje na to da su odlični učenici statistički značajno anksiozniji od učenika sa dobrim uspehom. Dakle, u oba slučaja bolji učenici iskazuju viši nivo anksioznosti u odnosu na svoje manje uspešne vršnjake.

4.4. Pohađanje privatnih časova

Drugi kontekstualni faktor koji će se analizirati je pohađanje privatnih časova. Učenici koji dodatno uče engleski jezik van razredne nastave uglavnom pohađaju privatne časove engleskog jezika ili časove organizovane u okviru privatne škole stranih jezika. Od ukupno 142 učenika koji su anketirani u okviru ovog rada 56 učenika, tj. njih 39,43%, engleski jezik uči dodatno van škole, dok 86 učenika, odnosno 60,56% engleski jezik uči samo u okviru redovne nastave u školi. Iz Tabele 5. se vidi da je kod generacije učenika šestog razreda uočena statistički značajna veza između pohađanja dodatnih časova engleskog jezika van škole i jezičke anksioznosti na nivou $p < 0,000$ (v. Tabelu 5).

Da li učiš engleski jezik van škole?	Odgovor	N	AS	SD	Razlika AS	<i>t</i>	<i>p</i>
Jezička anksioznost	DA	56	1,61	0,34	-0,29	-4,598	0,000
	NE	86	1,90	0,38			

Tabela 5. Jezička anksioznost i učenje engleskog jezika van škole

Iz gore navedenih podataka se vidi da je jezička anksioznost izraženija kod učenika koji engleski jezik ne uče van škole (AS=1,90) nego što je to slučaj sa učenicima koji engleski jezik uče privatno (AS=1,61).

S obzirom na to da se časovi u privatnim školama engleskog jezika odvijaju u proseku dva puta nedeljno za razliku od privatnih časova engleskog jezika, koje učenici neretko pohađaju tek po potrebi i pred pismeni ili kontrolni zadatak, nadalje je urađena analiza upotrebom t-testa s ciljem da pokaže da li postoji statistički značajna razlika u nivou jezičke anksioznosti između učenika koji privatno engleski jezik uče redovno i onih koji to tek povremeno čine (v. Tabelu 6).

Vrsta dodatne nastave	Odgovor	<i>t</i>	<i>p</i>
Jezička anksioznost	škola	-4,627	0,000
	časovi		

Tabela 6. Jezička anksioznost i vrsta dodatne nastave

Iz predstavljenih podataka se vidi da kod celokupnog uzorka ispitanih učenika postoji statistički značajna razlika u nivou jezičke anksioznosti između učenika koji pohađaju privatne časove i učenika koji su upisani u privatne škole engleskog jezika, pri čemu je nivo jezičke anksioznosti statistički značajno viši kod učenika koji pohađaju privatne časove nego kod učenika koji idu u privatne škole engleskog jezika.

5. DISKUSIJA

Prvi u nizu analiziranih eksternih faktora je ocena, pri čemu je izvršena analiza uticaja opšteg uspeha i ocene iz engleskog jezika na prisutnost jezičke anksioznosti kod učenika šestog razreda. Korelaciona analiza je pokazala da je kod generacije učenika šestog razreda uočena niska pozitivna korelacija, što navodi na zaključak da su učenici sa višim ocenama skloniji da jezičku anksioznost iskuse u većoj meri. Isti nalaz je utvrđen i jednosmernom analizom varijanse i pripadajućim *post hoc* testom. Uvidom u literaturu (Foxman, 2004; Ay, 2010) ispostavlja se da ovakav slučaj nije izolovan, jer sa godinama starosti sazreva i svest o samom sebi, a samim tim se menja i nivo anksioznosti, koji je usko povezan sa nivoom samopouzdanja. Naime, mlađi učenici (u ovom slučaju učenici šestog razreda) imaju izraženiju potrebu da zadrže dobre ocene, bilo zbog unutrašnjeg pritiska ili pritiska okoline, mahom roditelja, te su samim tim i anksiozniji u strahu da bi im pogrešan odgovor ili nenajavljen kontrolni zadatak mogli uticati na uspeh. To objašnjava zašto učenici sa boljim ocenama imaju sklonost ka višem nivou jezičke anksioznosti. Kako učenici sazrevaju, imaju više samopouzdanja, postaju sigurniji u svoje znanje i svesniji da im jedan pogrešan odgovor ili nenajavljen kontrolni zadatak neće značajnije uticati na zaključnu ocenu.

Činjenica da su dobri učenici anksiozniji od lošijih ukazuje na potrebu da se obuča da izađu na kraj sa anksioznim stanjem, što se može postići razvojem afektivnih strategija s jedne strane i ukazivanjem na činjenicu da je kod učenja stranog jezika mnogo bitniji dugoročni rezultat vidljiv kroz visoku komunikativnu kompetenciju od kratkoročnog pokazatelja kao što je ocena.

Drugi u nizu eksternih faktora koji je analiziran u okviru sprovedenog istraživanja pokazuje da li i na koji način dodatno učenje engleskog jezika utiče na nivo jezičke anksioznosti kod učenika viših razreda osnovne škole. Statistička analiza upotrebom t-testa pokazala je da su anksiozniji oni učenici koji engleski jezik ne uče privatno.

Učenici koji dodatno uče engleski jezik van razredne situacije uglavnom pohađaju privatne časove ili časove u privatnim školama, a statistička analiza je pokazala da su učenici koji pohađaju privatne časove anksiozniji u odnosu na učenike koji redovno pohađaju časove u okviru privatne škole engleskog jezika. Ovi podaci navode na zaključak da učenici koji pohađaju privatne škole engleski jezik uče redovno dva puta nedeljno, dok učenici koji pohađaju privatne časove to čine uglavnom pred usmene i pismene provere znanja, dakle po potrebi. Drugim rečima, učenici koji su redovno i u većoj meri izloženi engleskom jeziku stiču veće samopouzdanje i rutinu u upotrebi engleskog jezika, što se onda odražava u njihovoj smanjenoj anksioznosti u razrednoj situaciji. Ovaj rezultat sugerise da bi broj časova stranog jezika u redovnom školskom sistemu trebalo povećati, a ne smanjiti, što je uvek najavljena pretnja koja dolazi iz Ministarstva prosvete.

Prema tome, a na osnovu gore interpretiranih podataka, izvodi se zaključak da je opšta hipoteza dokazana, tj. da kontekst učenja može da se dovede u vezu sa pojavom jezičke anksioznosti kod učenika osnovne škole. S obzirom na to da su autorke, pored opšte, izdvojile i četiri posebne hipoteze, uvidom u rezultate analize izvodi se zaključak da su samo dve posebne hipoteze dokazane. Prva i druga posebna hipoteza odnose se na opšti uspeh i ocenu iz engleskog jezika, tj. polaze od činjenice da će ocena i opšti uspeh učenika imati negativan uticaj na anksioznost. Prethodno interpretirani statistički podaci dokazuju da viša ocena i viši opšti uspeh podstiču jezičku anksioznost kod učenika, tj. negativno utiču na nivo anksioznosti. Učenici koji imaju bolje ocene imaju izraženiju potrebu da zadrže dobre ocene, te su samim tim i anksiozniji u strahu da bi im pogrešan odgovor ili nenajavljen kontrolni zadatak mogli uticati na uspeh. Navedene prve dve posebne hipoteze su potvrđene.

Treća posebna hipoteza nije dokazana jer se ispostavilo da dodatni časovi engleskog jezika imaju pozitivan uticaj na pojavu jezičke anksioznosti, tj. snižavaju je, a isti je slučaj i sa četvrtom posebnom hipotezom. Ona je opovrgnuta, jer podaci govore da su učenici koji pohađaju privatne škole engleskog jezika češće izloženi jeziku, što pozitivno utiče na povećanje nivoa njihovog samopouzdanja i ima pozitivan uticaj na anksioznost u razrednoj situaciji.

6. PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE

Horvic, Horvic i Koup (Horwitz, Horwitz & Cope, 1986: 128) naglašavaju da će pri učenju stranog jezika uvek biti prisutan delić anksioznosti, koja treba da se prihvati kao suštinski deo učenja i usvajanja stranog jezika, jer su prilikom učenja stranog jezika jezički kapaciteti ograničeni, prenos poruke neadekvatan, a fluentnost loša. Ne treba, takođe, zaboraviti ni da jezička anksioznost u određenoj meri proističe i iz faktora ličnosti, na šta nastavnik svakako nema uticaja, ali ukoliko prepozna ovaj problem, može da pomogne učeniku da makar u nekoj meri kontroliše ovo stanje. Ponekad i ponašanje i stav nastavnika, kao i negativna evaluacija bilo od nastavnika ili odeljenja, u velikoj meri utiču na formiranje jezičke anksioznosti kod učenika osnovne škole, mada je Suzić (2015) dokazala da ova dva faktora nisu ključni za razvoj jezičke anksioznosti kod učenika koji su engleskom jeziku bili izloženi više od planom i programom predviđena dva školska časa nedeljno. Učenici koji su časove engleskog jezika pohađali privatno pokazali su manji nivo jezičke anksioznosti pri usmenom izražavanju pred vršnjacima iz odeljenja, a ocenjivanje ili ispravljanje greške od strane nastavnika nisu shvatali previše lično. Prema tome, neophodno je razmisliti da li je izloženost stranom jeziku dovoljna kod učenika osnovne škole ukoliko se problem jezičke anksioznosti želi izbeći, te da li bi više kontakta sa stranim jezikom i kulturom pomoglo učenicima da se opuste, prihvate komunikaciju na stranom jeziku i shvate da su greške sastavni deo učenja i da ih ne treba shvatati preozbiljno.

Na osnovu svega rečenog, uloga nastavnika se čini presudnom u procesu formiranja i prevazilaženja problema jezičke anksioznosti, te na njihovom obrazovanju i obuci treba raditi i u ovom pogledu. Nastavnici stranih jezika treba da jezičku anksioznost shvate ozbiljno i razumeju da su oni svakako jedan od ključnih faktora u procesu formiranja pozitivnog stava i želje za učenjem, posebno kod učenika osnovne škole. Stav nastavnika prema učenicima u situacijama kada pogreše i njihove lične osobine kao što su duhovitost, strpljenje i pružanje podrške učenicima, utiču na formiranje stava učenika prema engleskom jeziku. S druge strane, nastavnici koji svojim učenicima postavljaju nerealne zahteve i suviše su strogi i kruti u odnosu prema učenicima podstiču razvoj straha kod učenika (Tsui, 1996: 151). Nastavnik treba da odvoji vreme da lično pohvali svakog učenika koji pokuša usmeno da se izrazi na stranom jeziku, bez obzira na to u kojoj meri je to izražavanje uspešno. Učenike nikad ne treba upoređivati, jer je to osnovni uzrok osećaja inferiornosti, što svakako doprinosi stvaranju jezičke anksioznosti, naročito pošto su učenici i sami skloni da se porede sa vršnjacima iz odeljenja i bez komentara nastavnika. Takođe treba da se pomene da je pozitivno ohrabrenje nastavnika najjači pokretač stvaranja motivacije, dok ispravljanje svake greške učenike izuzetno frustrira i uništava im želju za aktivnim učestvovanjem u nastavi. Prema tome, svaka povratna informacija je ključna u nastavi stranog jezika, ali je bitno da se ona upućuje svakom učeniku ponaosob, da je konstruktivna i da ističe njegove dobre strane.

7. ZAKLJUČAK

S obzirom na to da se većina istraživanja koja se bave proučavanjem jezičke anksioznosti bazira na kvantitativnoj analizi podataka dobijenih upotrebom originalne ili prilagođene verzije Skale za merenje jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji (Horwitz, Horwitz & Cope, 1986), i ovaj rad je dao statistički pregled rezultata dobijenih upotrebom modifikovane verzije ove skale. Rezultati su otkrili potencijalne uzroke pojavljivanja jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji i dokazali da eksterni faktori imaju bilo pozitivan (dodatni časovi) ili negativan (više ocene) uticaj na smanjenje jezičke anksioznosti. S obzirom na razmere koje jezička anksioznost poprima, kako među starijim tako i među mlađim učenicima stranog jezika, posebnu pažnju treba posvetiti obuci kako nastavnika tako i učenika o načinima borbe sa ovim opšteprisutnim problemom. Jedan od načina, kako je već pomenuto, svakako je razvoj afektivnih strategija kojima učenici mogu da samoregulišu emotivna stanja pri učenju i produkciji stranog jezika. Autorke takođe predlažu da se u okviru nekog drugog rada ova kvantitativna analiza produbi

kvalitativnom kako bi se dobila celokupna slika problema jezičke anksioznosti u razrednoj situaciji i uticaja kontekstualnih faktora na njenu pojavu.

LITERATURA

- Ay, S. (2010). Young adolescent students' foreign language anxiety in relation to language skills at different levels. *The Journal of International Social Research*, 3(11), 83–91.
- Ćirković Miladinović, I. (2014). *Zastupljenost afektivnih strategija učenja engleskog jezika kod studenata na nematičnim fakultetima*. Neobjavljena doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Daly, J. A., Kreiser, P. O. and Rogharr, L. A. (1994). Question-asking comfort: Exploration of the demography of communication in the eight-grade classroom. *Communication Education*, 43, 27–41.
- Er, S. (2015). Foreign language learning anxiety of Turkish children at different ages. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 2(2), 68–78.
- Felson, R. B. and Trudeau, L. (1991). Gender differences in mathematics performance. *Social Psychology Quarterly*, 54(2), 113–126.
- Foxman, P. (2004). *The worried child*. Berkeley, CA: Hunter House Publishers.
- Holmes, B. (1994). Differentiation in the Foreign Language Classroom. In A. Swarbrick (ed.), *Teaching Modern Languages* (69–80). London and New York: Routledge.
- Horwitz, E. K. (2001). Language anxiety and achievement. *Annual Review of Applied Linguistics*, 21, 112–126.
- Horwitz, E. K. (2009). Cultural identity and language anxiety: How self-concept and cultural expectations interact with performance in a second language. In P. Cheng and J. X. Yan (eds.), *Cultural identity and language anxiety* (57–69). Guangxi, China: Guangxi Normal University Press.
- Horwitz, E. K., Horwitz, M. B. and Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70, 125–132.
- Huberty, T. J. (2004). *Anxiety and anxiety disorders in children: Information for parents*. Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- MacIntyre, E. D., & Gardner, R. C. (1989). Anxiety and second language learning: Toward a theoretical clarification. *Language Learning*, 39, 251–275.
- MacIntyre, P. D. and Gardner, R. C. (1991). Language Anxiety: Its relationship to other anxieties and to processing in native and second languages. *Language Learning*, 4, 513–534.
- Mihaljević Djigunović, J. (2002). *Strah od stranog jezika*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Onwuegbuzi, A. J., Baily, P. and Daley, C. E. (2000). Cognitive, affective, personality, and demographic predictors of foreign-language achievement. *The Journal of Educational Research*, 94(1), 3–15.
- Padilla, A. M., Cervantes, R. C., Maldonado, M. and Garcia, R. E. (1998). Coping responses to psychosocial stressors among Mexican and Central American immigrants. *Journal of Community Psychology*, 16, 418.
- Pappamihel, N. E. (2001). Moving from the ESL classroom into the mainstream: an investigation of English language anxiety in Mexican girls. *Bilingual Research Journal*, 25 (1 and 2), 31–37.
- Pappamihel, N. E. (2002). English as a second language, students and English language anxiety: issues in the mainstream classroom. *Research in the Teaching of English*, 36, 327–356.
- Radić-Bojanić, B. ur. (2014). *Afektivna dimenzija u nastavi engleskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Suzić, R. (2015). *Jezička anksioznost i uspešnost učenja engleskog jezika u višim razredima osnovnih škola*. Neobjavljena doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Topalov, J. i Radić-Bojanić, B. (2014). *Istraživanja afektivnih faktora u visokoškolskom obrazovanju*. Novi Sad. Filozofski fakultet.
- Tsui, A. B. (1996). Reticence and Anxiety in Second Language Learning. In K. M. Bailey, *Voices from the Language Classroom: Qualitative Research in Second Language Education* (145–167). Cambridge: Cambridge University Press.

THE INFLUENCE OF THE CONTEXT OF LEARNING ENGLISH ON THE LEVEL OF FOREIGN LANGUAGE ANXIETY

Summary

Numerous studies dealing with foreign language anxiety have proven that the context in which language learning takes place is of great importance. Given that previous studies on this topic focus mainly on students and adult learners, this research examines the problem of language anxiety among students in higher grades of primary school. Focusing on the problem from the point of view of those who have experienced it at early age is of utmost importance in order to understand it entirely. Therefore, the main goal of this paper is to examine the influence of contextual factors (grades and attending private classes) on the occurrence of foreign language classroom anxiety among students in higher grades of primary school. Relying on theoretical assumptions of other authors and the results of their research, the authors of this paper formulated the general hypothesis claiming that the aforementioned external factors influence the occurrence of foreign language anxiety. The study included 142 pupils who were at the time attending the sixth grade of primary school. Data were collected using a survey and its integral part – Foreign Language Classroom Anxiety Scale. Given that this is a type of quantitative research, the data were analyzed by comparing the mean values, using the *t*-test and ANOVA. Furthermore, the results were interpreted with reference to the theoretical postulations of other authors in the field of applied linguistics, as well as the results of their research. The results revealed the potential causes of foreign language classroom anxiety and proved that external factors have a significant influence on its occurrence. Therefore, more attention should be focused on the development of affective strategies, which can contribute to reducing the level of foreign language anxiety in the classroom situation and hence motivate students to better cope with learning English and enjoy this process much more.

Key words: foreign language anxiety, contextual factors, language learning, English, primary school, quantitative method.

Prilog 1.

**Upitnik
za učenike šestih razreda**

Molim te da sledeći upitnik pažljivo pročitaš i da iskreno odgovoriš na njega. Upitnik je u potpunosti anoniman.

1. Naziv škole koju pohađaš:

.....

2. Pol (zaokruži jedan od odgovora)

a) M b) Ž

3. Kakav si školski uspeh imao/la na kraju petog razreda?

.....

4. Koju si ocenu imao/la iz engleskog jezika na kraju prvog polugodišta šestog razreda?

a) 1 b) 2 c) 3 d) 4 e) 5

5. Da li učiš engleski jezik van škole (zaokruži jedan od odgovora)?

a) DA b) NE

6. Ukoliko je tvoj odgovor DA, molimo Te da ga obrazložiš (da li ideš na privatne časove ili u privatnu školu stranih jezika):

.....

Molim te da na sledeća pitanja odgovoriš iskreno tako što ćeš zaokružiti broj za koji smatraš da najbolje opisuje tvoj stav prema pitanju.

1 – Slažem se

2 – Nemam mišljenje

3 – Ne slažem se

483

1. Broj časova engleskog jezika u školi je sasvim dovoljan.	1	2	3
2. Mislim da bi učenici bolje znali engleski jezik da imaju više časova engleskog jezika u školi.	1	2	3
3. Imam tremu kada treba da pričam engleski na času.	1	2	3
4. Neugodno mi je kada me nastavnik prozove da pričam na engleskom jeziku.	1	2	3
5. Ponekad se na času engleskog jezika toliko uplašim da zaboravim i ono što sam znao/la.	1	2	3
6. Neugodno mi je kada me nastavnik ispravlja kada pogrešim.	1	2	3
7. Stid me je da priznam ako ne razumem šta nastavnik objašnjava na engleskom jeziku.	1	2	3
8. Moji drugari bolje govore engleski od mene.	1	2	3
9. Moji drugari mi se često smeju kada pogrešim dok govorim na engleskom jeziku.	1	2	3
10. Strah me je da se javim na času engleskog jezika.	1	2	3
11. Imam tremu pred odgovaranje iz engleskog jezika.	1	2	3
12. Imam veću tremu kada treba da odgovaram engleski nego neki drugi predmet.	1	2	3

V

КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ

NICOLE BURGUND

IF A LAMB COULD TALK: BECKETT, WITTGENSTEIN, AND OTHER ORDERS

This article puts the philosophy of Ludwig Wittgenstein in conversation with Samuel Beckett's *Molloy*, where the striking menagerie of animals creates an intense presence. Sensitive to their perfection and fragility, the narrators in the end express what Jean-Michel Rabaté has called "animal thinking": a "thinking-dreaming from the outside, which is another name for writing." Beckett's sensibility finds a counterpart in the writings of Wittgenstein, which take their greatest weight from inherent contradictions, with meaning located in the oscillation between them. Drawing on comparative studies of Beckett and Wittgenstein, and bringing in studies of the animals of *Molloy*, I examine how the quest for meaning in *Molloy* deteriorates into an animalized state, in which other orders can be perceived just beyond the limit of solipsism. Given the obligation to express, a motif in Beckett's trilogy and later works, this state may be the aesthetic and ethical precondition for doing so.

Keywords : *Molloy*, Beckett, Wittgenstein, Beckett and animals, *Philosophical Investigations*

And I said, with rapture, Here is something I can study all my life,
and never understand. And all during this long journey home, when I
racked my mind for a little joy in store, the thought of my bees and their
dance was the nearest thing to comfort.

—Samuel Beckett, *Molloy*

487

1. INTRODUCTION

Over the course of its two-part structure, Samuel Beckett's postwar novel *Molloy* brings to the fore issues of estrangement from language and a questioning of its relationship to the world, as the twin quest narratives devolve into a search for meaning through writing. At times, the narrators' ruminations bear striking resemblance to points in the development of Ludwig Wittgenstein's philosophy, from his mystical placement of meaning outside the world of logical propositions in the *Tractatus Logico-Philosophicus*, to the question of cohesion in the *Philosophical Investigations*. Of particular note is the novel's resonance with a certain rebellious element in Wittgenstein's writings, which question established and fiercely defended orders and implicitly urge us towards closer listening and inclusion.

If we can speak of a "spirit" of *Molloy*, I think it has its emblem in the bestiary of strikingly present animals, each of which carries a certain intensity rooted in alterity, involving a vulnerability, endangerment, or complexity beyond human understanding. As the two protagonists, Molloy and Moran, distance themselves irrevocably from what I will call "human orders" (society, law, language, etc.), these cameo appearances sound a silent message about the limits of human understanding and the need for receptiveness to paradigms other than our own. This certainly strikes a chord in Wittgenstein's philosophy, which stresses the recognition of borders between paradigms in order to avoid conflating them, but also as a way of acknowledging them: to do so involves a constant vigilance against language's tendency to "bewitch" us. From his position outside the mainstream, Wittgenstein also reminds us to be attentive

to the unbridgeable gaps where language games seem to end, or you do not know how to go on, which is precisely what befalls Moran and Molloy in the face of encounters with animals.

2. ANIMAL THINKING

Bearing in mind the trouble that beginnings and endings pose for both Beckett and Wittgenstein, let us begin at the end of *Molloy*, and the beginning of Wittgenstein's *Philosophical Investigations* (both works written nearly contemporaneously and published within two years of each other in the early 1950s).¹ The close of Beckett's novel finds narrator Jacques Moran having turned away from the trappings of human orders—and language—devoting himself instead to the language of the wild birds in his yard. He has returned to his home after a lengthy failed mission to track down a certain Molloy (narrator of Part One of the novel); over the course of this journey he has gradually deteriorated beyond recognition from his fastidious, sadistic demeanor, his son has abandoned him, and he fears the consequences of his inability to complete his professional assignment. His house is abandoned, his beloved hens and bees have pitifully succumbed to neglect, and the domestic world he once so carefully cultivated has been lost. Concomitant with the process of Moran's weakening is the emergence of an internal voice that gives "orders, or rather advice," which Moran hears for the first time on his way home (*TN* 164). In the end, when he decides that "I have been a man long enough, I shall not put up with it any more, I shall not try any more," the voice joins with the voices of the birds—the sole survivors of his absence—as the guiding languages of Moran's new life:

My birds had not been killed. They were wild birds. And yet quite trusting. I recognized them and they seemed to recognize me. But one never knows. Some were missing and some were new. I tried to understand their language better. Without having recourse to mine. They were the longest, loveliest days of all the year. I lived in the garden. I have spoken of a voice telling me things. I was getting to know it better now, to understand what it wanted. It did not use the words that Moran had been taught when he was little and that he in his turn had taught to his little one. So that at first I did not know what it wanted. But in the end I understood this language. I understood it, I understand it, all wrong perhaps. That is not what matters. It told me to write the report.² (169)

What does matter is that Moran has shifted his thinking away from an Aristotelian "human/animal distinction founded on the possession of speech...: 'anthropos' as 'zoon logon ekhon'" (Weller 19), towards what Jean-Michel Rabaté calls "animal thinking": a "thinking—dreaming from the outside, which is another name for writing" (123). Whether or not one accepts such a definition of writing in general, it is clear that in Moran's case, animal thinking reflects his newfound ethic. It is one, moreover, that Beckett seems to share. In conversation with his English translator Patrick Bowles in 1953, he remarks: "It is as if there were a little animal inside one's head, for which one tried to find a voice; to which one tries to give a voice. That is the *real* thing. The rest is a game" (qtd. in Weller 20). It is no accident, then, that this is the moment Moran turns to writing.

Interestingly, Moran closes his narrative much as Wittgenstein opens his *Philosophical Investigations*: with reference to a child's first lessons in language, and with the intention of showing something outside of that system. Moran, guided by an internal voice, turns his attention to the wild birds in a language-learning process totally unlike that of his childhood. Wittgenstein, for his part, cites Saint Augustine's account of learning language as a child in order to demonstrate the prevailing concept of what language is: "the words in language name objects—sentences are combinations of such names.—In this picture of language we find the roots of the following idea: Every word has a meaning. This meaning is correlated with the word. It is the object for which the word stands" (*PI* §1). According to Wittgenstein, this "picture of the essence of human language" has led to a great number of philosophical misunder-

¹ *Molloy* was written in 1947 and published in 1951—the year of Wittgenstein's death and two years before publication of *Philosophical Investigations*. Wittgenstein worked on the *Investigations* over a number of years in the 1930s and 1940s.

² Under orders of his boss, Youdi, Moran is to write a report about his search for Molloy.

standings, as we shall see further on. While it does describe one system of communication, it does not cover everything that “we call language” (*PI* §1–3).

The *Investigations* lay out an alternative picture—or, more precisely, an “album” of pictures (*PI* 3e) in which “language” actually comprises a broad array of “language games”: occasions of language use, each with its own rules and ways of meaning. While these language games share various affinities from one to the next, they have no single, universal thing in common (*PI* §65) (just as what we call “games” do not share a universal set of parameters—football and basketball have goals, but chess does not, etc.). Therefore, it is impossible to reduce all language to a strict definition or expect it to behave in predictable ways across the spectra of occasions. Language games are created by a consensus on their meaning (hence Wittgenstein’s argument that there can be no private language),³ and so, like Augustine, we learn these languages through attention and participation. The *Philosophical Investigations* implies an unlimited proliferation of language games, some of which may be quite incomprehensible to the uninitiated. As such, Wittgenstein creates room for many systems of meaning, albeit unfamiliar to our own accustomed order:

To say “This combination of words has no sense” excludes it from the sphere of language, and thereby bounds the domain of language. But when one draws a boundary, it may be for various kinds of reason. If I surround an area with a fence or a line or otherwise, the purpose may be to prevent someone from getting in or out; but it may also be part of a game and the players are supposed, say, to jump over the boundary; or it may show where the property of one person ends and that of another begins; and so on. So if I draw a boundary-line, that is not yet to say what I am drawing it for. (*PI* §499)

Indeed, borders demarcate and potentially enliven the relationship between what they circle and what lies beyond. As we shall see, acknowledgement of these spaces forms a crucial part of Wittgenstein’s philosophy and writing—we might even say it is the ethics of his writing.

But whereas Wittgenstein acknowledges Augustine’s account of language learning as one view of language, in *Molloy* we see a more damning view, where the chaos of the world simply cannot find a correlative in human language. The protagonist of Part One, Molloy, lives almost completely apart from human commerce, and has trouble with human communication partly due to his “living so far from words so long” (*TN* 27). From his outpost somewhere near the verge of extinction, the view of the world is of one “collapsing endlessly, a frozen world, under a faint untroubled sky, enough to see by, yes, and frozen too” (35). This “world for you without arms” (8) is so separate from human life and so chaotic that it is impossible to square with a language that names:

And even my sense of identity was wrapped in a namelessness often hard to penetrate . . . And so on for all the other things which made merry with my senses. Yes, even then, when already all was fading, waves and particles, there could be no things but nameless things, no names but thingless names. I say that now, but after all what do I know now about then, now when the icy words hail down upon me, the icy meanings, and the world dies too, foully named. All I know is what the words know, and the dead things, and that makes a handsome little sum, with a beginning, a middle and an end as in the well-built phrase and the long sonata of the dead. And truly it little matters what I say, this or that or any other thing. Saying is inventing. Wrong, very rightly wrong. You invent nothing, you think you are inventing, you think you are escaping, and all you do is stammer out your lesson, the remnants of a penum one day got by heart and long forgotten, life without tears, as it is wept. To hell with it anyway. (27)

Molloy, out of circulation as he is, perceives a violent rift between the world and words. Now, in the act of writing—attaining towards literature’s “well-built phrase” and structured narrative—names do not give meaning, but rather make meaning impossible; the icy words are as cold and dead as the veil of conventional artistic forms. Moreover, in writing about “then,” any knowledge he may have once had is substituted by this “handsome little sum,” in which even original invention is illusory. And there is no escape from this, for we have learned our lesson too well, lulled into a problematically simple picture of language and meaning.

³ For more on Wittgenstein’s so-called private language argument, see *Philosophical Investigations* §243–315.

Beckett certainly shares Molloy's view of a world "collapsing endlessly, a frozen world, under a faint untroubled sky, enough to see by, yes, and frozen too" (35),⁴ which becomes the basis of his aesthetic imperative that "there is nothing to express, nothing with which to express, nothing from which to express, no power to express, no desire to express, together with the obligation to express" ("Three Dialogues" 556). Such an aesthetic stems from a rejection of Wittgenstein's famous conclusion of the *Tractatus Logico-Philosophicus*: "What we cannot speak about we must pass over in silence" (*TLP* 7). As Andrei Furlani notes in his study *Beckett After Wittgenstein*, Beckett read Wittgenstein extensively and generally found a great affinity with him.⁵ On this point, however, he demurs, feeling that this precisely *was* the work of artists: "This is the whole point. We must speak about it" (qtd. in Furlani 21).⁶ To do so, one needs to find "a form that accommodates the mess" of the world—that is, one that admits, rather than denies, the world in its inscrutable darkness and light (Driver 219). Wittgenstein, for his part, comes around to a similar position, with the *Philosophical Investigations*' insistence on acknowledgment and inclusion of contradictions and inconsistencies. Indeed this is at the foundation of language games, and for that reason Wittgenstein's far-reaching work refuses, as he observes in the preface, to be "welded" into a whole (*PI* 3e).

It seems fitting, then, that Wittgenstein should open his collection of "sketches" from "long and meandering journeys" (3e) with an overly simplified, fixed picture of meaning-making that he intends to go far beyond, while the double disintegration of *Molloy* culminates in an elusive alternative to the "long sonata of the dead." The voice of another language gives Moran the order to write the report: a writing that happens in Moran's mother tongue. Without that report, we would not have the language of the birds. This is the double-bind of writing, which must—for Beckett and Wittgenstein both—be somehow folded into the work itself, exposed as an essential aspect. In a way, we can view the *Philosophical Investigations* as an absorption of that final proposition in the *Tractatus*: Wittgenstein felt the two works should be published and read together, because the former "could be seen in the right light only by contrast with and against the background of my older way of thinking" (*PI* 4e). Meaning in Wittgenstein is the "oscillation" between the impossible objective and the messy, unsurveyable facts, and it is only the contrast that sheds light on their dimensions (Pears 170). In Wittgenstein's words, "The inexpressible (that which I find enigmatic and cannot express) perhaps provides the background, against which whatever I was able to express acquires meaning" (*CV* 23).

3. OTHER ORDERS

If we as humans are, as Beckett and Wittgenstein suggest, destined to use an inherited language created by consensus, the novel's menagerie of animals is a reminder of other orders in the world besides the anthropocentric. Observable yet inaccessible, they seem in their unspeaking perfection to evoke what Wittgenstein calls "the mystical feeling," the "feeling that the world is a limited whole" (*TLC* 6.45). This is perhaps best represented in the twin scenes of mute docility when Molloy and Moran each encounter a shepherd and his flock. In Part One, Molloy awakes from his morning nap in a ditch to find a shepherd and his dog watching him and muses as to whether the dog took him "for a black sheep entangled in the brambles and was he waiting for an order from his master to drag me out?" Molloy enquires about the fate of the sheep, whose "anxious bleating" he can hear: "Where are you taking them, to the fields, or to the shambles?" For Molloy, who has already admitted his potential resemblance to a sheep (although: "I don't smell like a sheep, I wish I smelt like a sheep"), and who himself is on his way to his mother's home near the slaughterhouse, this question carries special weight. However, it goes unanswered: "whether it was [the shepherd] didn't understand, or didn't want to reply, he didn't reply, but went on his way without a word, without a word for me, I mean, for he spoke to his dog who listened

⁴ For example, in his interview with Tom Driver he discusses "the pressure of chaotic things" (Driver 219).

⁵ For more on this, see Furlani.

⁶ Granted, Wittgenstein aims his remark at philosophers, so Beckett's position does not amount to a flat-out rejection.

attentively, cocking his ears" (24). Molloy views the unresolved episode as a "bad beginning, because it left me with persisting doubts, as to the destination of those sheep, among which there were lambs, and often wondering if they had safely reached some commonage or fallen, their skulls shattered, their thin legs crumpling" (25).

For Moran, the meeting comes midway on his journey, just as he and his son close in on Molloy country, Ballyba. It is he who approaches the shepherd, whom he "liked the look of"; as he does so, the shepherd, his dog, and a "flock of black shorn sheep" watch him, unafraid (152). "The silence was absolute. Profound in any case. All things considered it was a solemn moment," and indeed Moran seems unusually moved and reverent (152). Eventually he finds himself encircled by the sheep, their eyes "converged" on him:

Perhaps I was the butcher come to make his choice. I took off my hat. I saw the dog's eyes following the movement of my hand. I looked about me again incapable of speech. I did not know how I would ever be able to break this silence. I was on the point of turning away without having spoken. Finally I said, Ballyba, hoping it sounded like a question. The shepherd drew the pipe from his mouth and pointed the stem at the ground. I longed to say, Take me with you, I will serve you faithfully, just for a place to lie and a little food. I had understood, but without seeming to I suppose, for he repeated this gesture, pointing the stem of his pipe at the ground, several times. Bally, I said. He raised one hand, it wavered an instant as if over a map, then stiffened. The pipe still smoked faintly, the smoke hung blue in the air for an instant, then vanished. I looked in the direction indicated. (153)

Moran's desire to relinquish his role as "the butcher" overwhelms him to the point of speechlessness. His emotional response comes as a surprise from one who, among other things, professes not to like animals (100). By contrast, the shepherd has earned the faithful trust of animals: "His dog loved him, and his sheep did not fear him" (153). He communicates in a mute language of laconic gestures (as though an actor in one of Beckett's later plays), which Moran does not quite know how to use. As he stands gazing at the faint lights of Bally in the distance, Moran has a presentiment of loneliness to come: "I knew I was all alone gazing at that distant glow . . . And I did not like the feeling of being alone, with my son perhaps, no, alone, spellbound. And I was wondering how to depart without self-loathing or sadness, or with as little as possible, when a kind of immense sigh all round me announced it was not I who was departing, but the flock" (153–154). Moran's vulnerability here is a distress at the vanishing point of solipsism, where the subject glimpses the world, but cannot be a part of it, as Wittgenstein writes in an early journal entry: "What do I know about God and the purpose of life? I know that this world exists. That I am placed in it like my eye in its visual field" (*NB* 73–73).

As the shepherd's flock moves away, Moran tenderly describes the sheep, "huddled together, their heads sunk, jostling one another, breaking now and then into a little trot, snatching blindly without stopping a last mouthful from the earth, and last of all the dog, jauntily, waving his long black plummy tail . . . And so in perfect order, the shepherd silent and the dog unneeded, the little flock departed" (*TN* 154). As in an earlier passage where Moran lovingly and painstakingly recounts the intricate "dance" of his bee colony, this is an encounter with a world apart from and inaccessible to him, "perfect" in its order. Yet both Molloy and Moran are also acutely aware of the fragility of such orders, which resonates with their own experience.

4. "IF A LION COULD TALK"

Indeed, many of the animal appearances in the novel involve distress, perhaps best exemplified by the case of Moran's hen—a poignant and pointed instance of the human tendency to anthropomorphize in the face of our inability to understand animals. Early in Moran's narrative, the unusual behavior of his grey hen is a source of worry and puzzlement, and his exchange with the local priest about this establishes the absurdity of the anthropomorphic perspective Beckett himself derides.⁷ Moran tells Father

⁷ For more on this, see Rabaté, especially 110–112.

Ambrose: “I was worried about my hens, particularly my grey hen, which would neither brood nor lay and for the past month and more had done nothing but sit with her arse in the dust, from morning to night. Like Job, haha, he said. I too said haha. What a joy it is to laugh, from time to time, he said. Is it not? I said. It is peculiar to man, he said. So I have noticed, I said. A brief silence ensued” (96). Father Ambrose’s genuine amusement disappears when he learns the hen has stopped eating: “Nothing! he cried. Next to nothing, I said. Animals never laugh, he said. It takes us to find that funny, I said. What? he said. It takes us to find that funny, I said loudly. He mused. Christ never laughed either, he said, so far as we know. He looked at me. Can you wonder? I said” (96). Father Ambrose’s inappropriate laughter (emphasized by Moran’s deadpan “hahas”) juxtaposed with the comparison to Job⁸ and Christ exposes the arrogance and ignorance of the anthropomorphic view: we cannot know what is going on inside this silent hen, who seems to have withdrawn from life. As a literary device, however, the comparisons heighten the plight of the hen, placing her at the center of the suffering of existence.

Animals not only share a vulnerability with humans in terms of exposure to danger and an uncertain fate: this kinship is also marked by the fragility of loneliness, the boundaries between language games or paradigms that cannot be traversed. Here we find another side of Wittgenstein’s philosophy of language. While he insists on the acknowledgement of language’s diversity, some games will remain forever foreign. Even in his later work, when Wittgenstein lifts the philosophical burden of proving the consciousness of others, claiming that philosophy cannot deal with inner states but only the way we use language to talk about them, he retains a residual sense of solipsism that characterizes his earlier work in the *Tractatus*. In one remark from *Philosophy of Psychology*,⁹ he surprises the reader with an apparent non sequitur: “If a lion could talk, we wouldn’t be able to understand it” (*PPF* §327). The playfulness of this imagined circumstance belies its seriousness, using an animal to illustrate the mystery of the world and what Marjorie Perloff calls the “solipsism central to human life” (77).

The distinction between humans and animals according to possession of speech proves inadequate, and this mistake of anthropomorphism is one example of the power of our language to deceive us, a central tenet of Wittgenstein’s thought: “Philosophy is a struggle against the bewitchment of our understanding by the resources of our language” (*PI* §109). This deep problem leads us to mistake one thing for another based on resemblances (a lion is a sentient being with a mouth and vocal cords, so all that is missing is its ability to speak for us to understand one another), or to assume that meaning in language is fixed and eternal (as in the language of names, where a word’s meaning is the object it denotes). By emphatically laying out these issues, Wittgenstein questions established orders of the philosophical tradition and urges us toward a closer listening to and inclusion of the world around us, where meaning is not determined by words alone but by the multifarious aspects of our experience.

5. ANIMALIZATION, VAGUENESS, AND WRITING

If other orders are inaccessible, there is still some chance that they can be approached through the breakdown of more intransigent human orders, as we see in the narrative trajectory of both parts of *Molloy*. One salient factor in this process is what Shane Weller calls the animalization of the protagonists: they take on “an ambiguous status, determined negatively and neither properly human nor nonhuman

⁸ “So Satan went out from the presence of the LORD and afflicted Job with painful sores from the soles of his feet to the crown of his head. Then Job took a piece of broken pottery and scraped himself with it as he sat among the ashes.” Job 2:7–2.8. *The Holy Bible, New International Version*. 2011, Biblica. <http://www.biblegateway.com/passage/?search=Job+2&version=NIV>. 3/24/2014.

⁹ Earlier editions cite this text as Part II of the *Philosophical Investigations*, translated by G. E. M. Anscombe. In the edition of the *Investigations* cited here, the set of remarks is titled *Philosophy of Psychology – A Fragment*, with revised translations of the Anscombe version. For more information on the textual history of *Philosophical Investigations*, see *Philosophical Investigations*, 4th edition, ed. P. M. S. Hacker and Joachim Schulte (London: Blackwell, 2009): viii–xvii. I therefore distinguish between the two works in my in-text citations, although both are found in the same fourth edition of *Philosophical Investigations* in the bibliography.

forms of animal life. . . . [T]his ‘un-’ness is reflected in the inabilities, difficulties, failings and weaknesses of these beings . . . and, in particular, [their bodies] in motion” (18–19). In Molloy’s case it is less pronounced, since he begins in a state somewhere between human and animal existence;¹⁰ nevertheless, by the end he has decidedly “abandoned erect motion, that of man” (TN 83) and adopted reptilian movement along the forest floor, until finally coming to a complete stop in a ditch at the edge of the woods. Moran’s process of weakening, failure, and disintegration follows a similar but more dramatic trajectory, eventually changing him beyond recognition. As he grows weaker and weaker, eating nothing for days (like his grey hen), he contemplates the existence of other beings, such as the brief life of a fly, and the time when one, “flying low above my ash-tray, raised a little ash, with the breath of its wings” (156). Although the breakdown of Moran’s ordered world has led him to abandon “being a man,” he writes, “I had a sharper and clearer sense of my identity than ever before, in spite of its deep lesions and the wounds with which it was covered” (164). It is as though this animalization, in its “movement towards greater suffering” (Weller 20), has a liberating and sensitizing force. Jean-Michel Rabaté writes that animals are both “objects of thoughts and subjects of a different thinking: their very being in its often mute opaqueness provides the space for a different thinking, a thinking tempted by empathy for radical otherness, reluctant to reduce it to known categories” (123). In the end, Moran has come to appreciate what animals reveal about the limits of his knowledge, and resists interpreting them anthropomorphically: “And I would never do my bees the wrong I had done my God, to whom I had been taught to ascribe my angers, fears, desires, and even my body” (TN 163–164). Rabaté claims this to be “the critique of human anthropomorphism that underpins Beckett’s entire ethics and aesthetics” (123).

Thus, when Jacques Moran, urged on by a mysterious voice, moves out into the garden to better learn the language of the birds, he is enacting the kind of radical break with habit that Beckett considers crucial for any rapprochement with the world. In his study on Marcel Proust, Beckett argues that while habit protects us from the uncertainties of existence (and the certainty of death), it “paralyses our attention,” whereas the “suffering of being” is “the free play of every faculty” (“Proust” 516). Philosophers Cora Diamond and Jacques Derrida have emphasized the importance of this “exposure” to the world that we share with animals, and the importance of witnessing “the mortality that belongs to the very finitude of life, to the experience of compassion . . . the anguish of this vulnerability” (Derrida 396).¹¹ There is something in the animalization of the protagonists and the presence of the animals themselves that brings this suffering and uncertainty to the fore.

Moran says he may understand the inner voice “all wrong perhaps,” but this “is not what matters” (TN 169): indeed, for Beckett as for Wittgenstein, understanding—and thus meaning—do not lie in the realm of rational precision. Andre Furlani observes that vagueness is perhaps the single “universal property of language games,” while Beckett’s oeuvre elaborates the position that “[b]eing is outside language and vagueness ineradicable” (127). In *Remarks on Colour* Wittgenstein points to the philosophical mistake of asking language to fit into formal logic: “Philosophical lack of clarity is tormenting. It is felt as shameful. One feels: one doesn’t know the way about where one *should* know the way about. And yet it is not at all so. We can live very well without these distinctions, even without knowing our way about here” (qtd. in Furlani 131).

Precision is not required for (indeed, the search for it may impede) “normative communal competence which continues to operate even after justifications have been exhausted” (Furlani 129). What does impede our communing and “living well” is partly a problem of not discerning “false accounts” as false (PPF xi). This includes philosophical efforts to eradicate an essential uncertainty that does not go away through explanation. Writing must also heed the imperative here, acknowledging struggles where they arise as one of its essential features.¹² In his preface to the *Philosophical Investigations*, Wittgenstein

¹⁰ He calls himself “the last of my foul brood, neither man nor beast” (15).

¹¹ For further discussion of this see Cary Wolfe’s introduction in Sydney Cavell, et al., *Philosophy and Animal Life* (New York: Columbia University Press, 2008), pp. 1–41.

¹² For one discussion of the fragmented form of the *Philosophical Investigations* as an essential feature, see Martin Klebes, *Wittgenstein’s Novels* (New York: Routledge, 2006), p. 46.

notes with a tone of regret that the remarks do not coalesce into a cohesive whole as he had hoped: “my thoughts soon grew feeble if I tried to force them along a single track against their natural inclination.— And this was, of course, connected with the very nature of the investigation. For it compels us to travel criss-cross in every direction over a wide field of thought” (*PI* 3e). Meanwhile, the formal aberrations in *Molloy*—discourse “without structure,” a set of “bald digressions” where narration becomes “occluded by . . . excessive attention to detail” (Bruns 276)—seem the necessary form to “accommodate the mess.”

When Jean-Michel Rabaté calls animal thinking “a thinking-dreaming from the outside” (123), I think he means an open yet keen observation outside of the familiar—or as Beckett puts it, the “feasible” (“Three Dialogues” 556). Such a state, vulnerable in its exposure and embodiment of uncertainty, allows an openness to the contradictory realm of the real that underpins the ethics and aesthetics of Beckett’s and Wittgenstein’s work, where meaning can only be found in indistinct limits. Thus, even if Moran has understood the voice all wrong, this does not negate the meaningfulness of the exchange—just as the encounters with the sheep herds deeply impact Molloy and Moran in spite of (or because of) a barrier in communication. Later in Beckett’s trilogy, the narrator of *The Unnamable* writes: “I shall have to speak of things of which I cannot speak” (*TN* 285). This is, indeed, the impossible task of writing, as both Beckett and Wittgenstein were aware. Given the obligation to express in spite of there being “nothing to express,” animal thinking may be the aesthetic and ethical precondition for doing so.

—*In memory of Herbert Blau*

WORKS CITED

- Beckett, Samuel. (2006a). “Proust.” In: *Samuel Beckett, The Grove Centenary Edition*. Vol. IV. New York: Grove.
- . (2006b). “Three Dialogues.” In: *Samuel Beckett, The Grove Centenary Edition*.
- . (2009). *Three Novels*. New York: Grove.
- 494 Bruns, Gerald. (1969). The storyteller and the problem of language in Samuel Beckett’s fiction. *Modern Language Quarterly* 30 (2), 265–81.
- Cavell, Stanley, et al. (2008). *Philosophy and Animal Life*. New York: Columbia University Press.
- Derrida, Jacques. (2002). The animal that therefore I am (more to follow). Trans. David Willis. *Critical Inquiry* 28 (2), 369–418.
- Driver, Tom. (1961). Interview with Samuel Beckett. *Columbia University Forum* (Summer): 21–5. Reprinted in: *Samuel Beckett: The Critical Heritage* (Lawrence Graver and Raymond Federman, eds). London: Routledge and Kegan Paul, 1979, 217–23.
- Furlani, Andrei. (2015). *Beckett After Wittgenstein*. Evanston: Northwestern University Press.
- Klebes, Martin. (2006). *Wittgenstein’s Novels*. New York: Routledge.
- Pears, David. (1971). *Wittgenstein*. Glasgow: Collins.
- Perloff, Marjorie. (1996). *Wittgenstein’s Ladder*. Chicago: University of Chicago.
- Rabaté, Jean-Michel. (2013). “Think, Pig!”: Beckett’s animal philosophies. In: *Beckett and Animals* (Mary Bryden, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 109–25.
- Weller, Shane. (2013). Forms of weakness: Animalisation in Kafka and Beckett. In: *Beckett and Animals*, 13–26.
- Wittgenstein, Ludwig. (1998a). *Culture and Value*. (Georg Henrik von Wright, Heikki Nyman, and Alois Pichler, eds). Trans. Peter Winch. Oxford: Blackwell.
- . (1998b). *Notebooks 1914–1916*. (G. H. von Wright and G. E. M. Anscombe, eds.). Trans. G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell.
- . (2013). *Philosophical Investigations* (P. M. S. Hacker and Joachim Schulte, eds.). Trans. G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker, and Joachim Schulte. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- . (n.d.) *Tractatus Logico-Philosophicus*. Trans. David Pears and Brian McGuinness. <http://people.umass.edu/phil335-klement-2/tlp/tlp-ebook.pdf>. Accessed 16 December 2015.

KAD BI JAGNJE MOGLO DA GOVORI: BEKET, VITGENŠTAJN, I DRUGI PORETICI

Rezime

Prvi deo članka obrazlaže pojam “životinjskog mišljenja” (*animal thinking*) kao alternativu klasičnoj podeli između čoveka i životinje na temelju posedovanja moći govora (*zoon logon ekhon*). Naime, životinjsko mišljenje se nalazi van parametara jezika logike, kao što se vidi u poslednjoj sceni Beketovog romana *Moloo* koji se završava tako što Moran pokušava da nauči jezik divljih ptica u dvorištu. Tim jezikom mu takođe govori jedan misteriozni glas kako treba da napiše svoj izveštaj o Moloo. Slično *Moloo*, i prvi paragraf *Filozofskih Istraživanja* problematizuje sliku jezika imenovanja. Vitgenštajn naglašava da to što mi zovemo “jezikom”, u stvari, obuhvata neograničen broj jezičkih igara, od kojih svaka ponaosob poseduje svoj način označavanja. Da ne bismo pogrešno razumeli neki jezik, ili pomešali jedan sa drugim, bitno je da prepoznamo granice između njih, kao i da prihvatimo postojanje igara koje su van naše sposobnosti razumevanja. Kako za Beketa tako i za Vitgenštajna, to što leži van granica je ključan deo etike-estetike.

U Beketovom romanu, pojava raznoraznih životinja predstavlja poredak van antropocentrične sfere, savršeni, kao i krhki. Ljudska tendencija da svemu daje ljudski lik samo promašuje nešto što je zajedničko čoveku i životinji: izloženost opasnosti, neizvesnosti i smrti. Zbog toga se treba boriti protiv čaranja jezika (prema Vitgenštajnu) i navike (prema Beketu), i istovremeno posvedočiti postojanje drugih poredaka sa kojima delimo mučenje bića. Na kraju, što se tiče jezika i pisanja, značenje ne leži u tačnosti, već se nalazi na granici sa poljem nejasnog. Izokrećući Vitgenštajnovu poznatu rečenicu, pripovedač trećeg romana u Beketovoj trilogiji kaže: “I shall have to speak of things of which I cannot speak” (*Moraću da govorim o stvarima o kojima ne mogu da govorim*) (TN 285). Životinjsko mišljenje je taj glas iz Vitgenštajnovne tišine.

Ključne reči: *Moloo*, Beket, Vitgenštajn, Beket i životinje, *Filozofska istraživanja* (*Philosophical Investigations*).

Nicole Burgund
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
nhb2@uw.edu

VLADISLAVA GORDIĆ PETKOVIĆ

KRV I VODA U ŠEKSPIROVIM DRAMAMA: SIMBOLI, RITUALI I ZNAČENJA

Bezmalobesve religije sveta smatraju da duh čoveka obitava u krvi, te je tako dovođena u vezu sa sticanjem moći u verskim ritualima, sačuvana u frazeologiji indoevropskih jezika i reaktualizovana u umetničkim kontekstima. Krv se u književnosti, pa tako i kod Šekspira, vezuje za strast i osećaj krivice koji prati zlodela.

Simboliku vode, s druge strane, odlikuje ambivalentnost: za vodu se vezuju i rađanje i smrt, i plodnost i stihija, ona je univerzalni izvor života, ali vodeni kaos koji prethodi nastanku sveta simbolizuje regresiju u amorfnošću koja oličava smrt. U Šekspirovim dramama voda je označilatelj suza i tuge, ali i razorne snage.

Religijska, mitološka i psihoanalitička značenja vode i krvi usloznavaju se i pozivaju na nova čitanja Šekspirovog opusa, pa će se rad pozabaviti semantičkim rasponom ovih pojmova, koji donekle izneverava i arhetipska značenja, i čitalačeva očekivanja.

Ključne reči: Šekspir, krv, voda, simbol, arhetip.

1. UVOD

Sve Šekspirove teme i motive odlikuje univerzalnost i relevantnost: ma koliko da smo odavno navikli da o najvažnijem engleskom dramskom autoru govorimo kao o piscu koji je obuhvatio esenciju humanosti, opisao sve emotivne i duhovne raskole modernog čoveka i uspostavio temelje razmatranja rane moderne subjektivnosti, često moramo i da se podsetimo da teme ranog modernog subjekta i okolnosti koje ga određuju i oblikuju ne možemo odvojiti od arhetipskih slika identiteta. Ne samo duh, već i telo postaje rezultat aktivnog procesa realizovanja mogućnosti koje istorija i kultura uspostavljaju. Zato je zanimljivo razmotriti kako se u Šekspirovom delu slike esencijalnih tečnosti koje tvore ljudsko telo odražavaju na poimanje života, smrti, ljubavi i vlasti kao dominantnih tema njegovog dela.

497

2. VODA KAO ZNAČENJE I SIMBOL

Simboli, rituali i metafore koji se vezuju za krv sveprisutni su i vanvremeni, budući da je ova telesna supstanca u nužnoj korelaciji sa paletom različitih značenja, ne samo zbog specifične boje koja, kako nas uče zakoni neurofiziologije, pripada primarnim bojama spektra, nego i zbog toga što je uključena u cikluse i rituale rađanja i umiranja. Mnoge religije sveta smatraju da se duh čoveka, ali i svakog živog bića, nastanjuje upravo u krvi. Ritualni mazanja tela tuđom krvlju, mešanja tuđe krvi sa sopstvenom ili pak ritualnog ispijanja krvi sugerisali su zadobijanje moći, a ova se telesna tečnost u frazeologiji indoevropskih jezika javlja kao snažan simbolički element sa značenjem izvorne ljudske prirode, porekla, kvaliteta, ili pak odlučujućeg elementa: krv zla, hladna, topla ili plava javlja se u engleskom, španskom, italijanskom i drugim jezicima. Simbolika vode, međutim, oduvek je ambivalentna zbog dijametralno suprotnih kvaliteta ove prirodne sile (koja, ne zaboravimo, tvori i ljudsko telo): dominacija vode u različitim mitologijama i kulturama (Egipta, Vavilona i Mesopotamije) nije svodiva na plodnost, niti se vezuje isključivo za uslove života pored velikih reka, već je u tom kontekstu od izuzetne važnosti efekat traume rođenja. Nastajanje i nestajanje, kreacija i destrukcija, jesu procesi neodvojivi od vode: želja za povratkom u majčinu utrobu praćena je strahom da bi nas taj spokoj mogao progutati i poništiti, što

stvara rasep među značenjima. Voda se eksplicitno definiše kao *materia prima* u mnogim religijama, i povezuje se sa simbolima zmije ili ribe; povezivanje vode sa Mesecom u antici, kao i veza sa plodnošću, plimom, osekom i menstrualnim ciklusom, u korelaciji je sa životvornim ženskim principom. Voda je univerzalni izvor života, ali je vodeni kaos koji je prethodio stvaranju sveta simbol regresije u amorfnost koja oličava smrt.

Reč „voda” nije u Šekspirovom dramskom opusu onoliko prisutna koliko bismo očekivali; pomenuta tek oko 150 puta (zavisno od izdanja koje konsultujemo), voda mahom signalizira plač i žalost, premda će pojedini primeri pokazati da postoji izvesna veza ove supstance sa naglim i neočekivanim promenama, sa izdajom, razaranjem i nestajanjem. U Šekspirovom delu voda će delovati na više predvidljivih načina: kao označitelj temperamenta, odnosno pokazatelj manjka hrabrosti, muževnosti i odlučnosti; kao stanište telesnog i duhovnog; kao signal ženske nestalnosti.

U stilskim figurama gde se pominje voda značenja i implikacije su jednosmerni, predvidljivi i iznenađujuće nemaštoviti, kao da je pisac, inače sklon preuzimanju metafora iz svakodnevice i živopisnom predstavljanju telesnih odlika i funkcija oklevao da obogati i proširi paletu implikacija. U glosaru Šekspirovog jezika koji je britanski jezikoslovac Dejvid Kristal sačinio sa svojim sinom Benom, glumcem po profesiji, uz termin „water“, kao moguća (premda ne primarna) značenja ove reči u tekstu, stoje „suze“ i „urin“ (Crystal 2002: 490).

Šta je Šekspira, čija je slava zasnovana na potresnim scenama kao što je ritualno (ili pre opsesivno-kompulsivno) pranje ruku Ledi Magbet, ili metaforama uzaludnosti kakva je oružani otpor nemirnom moru iz Hamletovog monologa „Biti il’ ne biti”, sprečavalo da više koristi samu reč „voda” u svojim verbalnim konstrukcijama? Implikacije reči „voda” ukazaće na Šekspirovu svest o materijalnosti sveta, i na tendenciju da se odstupi od konsekventnih arhetipskih čitanja. Ipak, suočenje sa telesnošću i materijalnim svojstvima čoveka i njegovog okruženja ukazuje i na značaj nematerijalnih pojava i svojstava, na isti način na koji su telesne tečnosti povezivane sa obeležjima ličnosti.

Voda će predstaviti dodire i raskole telesnosti i duhovnosti, kao što ćemo videti u *Kralju Liru*. Kordelijine suze su, tako, u četvrtoj sceni trećeg čina, opisane kao „sveta vodica” (u prevodu Branimira Živojinovića, u Šekspirovim *Sabranim delima*, str. 1407); kad jedan svedok predočava Kordelijina pomešana osećanja dok čita pisma iz kojih saznaje za surovo postupanje sestara prema ocu, Lirovu najmlađu kćer predstavlja slikom sinhronog pojavljivanja sunca i kiše, uzdaha i suza. *Oksfordski rečnik* (Oxford English Dictionary) beleži reč „holy-water” još 1583, ali će Šekspir svetu vodicu prvi put upotrebiti u *Kralju Liru*, tragediji napisanoj i odigranoj u prvoj deceniji sedamnaestog veka. O dvosmislenosti pojma posvedočiće i sintagma koju izgovara Lirova luda, „court holy water”: rečenica „Court holy-water in a dry house is better than this rain-water out o’ door” (*King Lear*, III, 2) odnosno „dvorska sveta vodica u suvoj kući je bolja od ove kišnice napolju” (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 1396) otkriva ne samo Šekspirovu nameru da združi satiru, humor i gorčinu, nego i njegovu lektiru. Pisac ovde parafrazira Džona Florija, prevodioca dela francuskog esejiste Mišela de Montenja. Floriov prevod Montenevih eseja objavljen je 1603. u tri toma; oko 750 reči i fraza koje se u delima engleskog dramatičara javljaju nakon godine izlaska iz štampe ovog prevoda postoje i u esejima francuskog filozofa. Sintagma „dvorska sveta vodica” koristi se u Ludinom dvosmislenom govoru krajnje ironično, kao aluzija na mokraću: Montenejevo „chercher le vent de la faveur des Roys” Florio prevodi kao „seek after court holy-water and wavering favours of princes” (Taylor 1925: 5), dakle, spremnost na nedostojna delanja da bi se ostalo u milosti vladara i pod njegovom zaštitom, spremnost da se i nečiste izlučevine zaštitnika prihvate kao nagrada.

U trenutku kad odlazi sa gnevnom Lirom u olujnu noć, Luda je želela da ukaže kako gubitak udobnosti ima krajnje praktične posledice – sukobivši se sa kćerima kojima je prethodno podelio kraljevstvo i odrekavši se vladarskih ingerencija, Lir gubi titulu i status, ali pre svega udoban dom koji je mesto odmora i spokoja, mesto gde ga poštuju i ugađaju mu. Kraljevski bes i impulsivnost donose šokantne promene, previranja, napetost i na kraju rat, a njihova posledica po obične, male ljude najpre je gubitak krova nad glavom, gubitak sigurnosti. Dom je sigurnost, makar ta sigurnost bila problematičan dar hirovitog kralja i „nestalnih vetrova” kraljevske vlasti. Izvan doma, gde su nezavisnost i sloboda ali i ne-

izvesnost, mnogo je opasnosti, prostor izvan doma je pakao i apokalipsa, čoveku se na glavu obrušava kiša (rain-water) kao uništiteljski element; pod sigurnim krovom, u auri udobnosti, na suvom i čuванom prostoru, i urin vladara čini se kao sveta tečnost.

U *Henriju Šestom* (IV, 8) kad kralj kaže „moja milost je / Potoke njenih suza sušila“ (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 840), što u originalu glasi „My mercy dried their water flowing tears“ (3 *Henry VI*, *Shakespeare* 1989: 693), vidimo kako suze, kao voda s kojom iz čoveka izlazi slabost i neodlučnost, ali koja istovremeno tu slabost i neodlučnost signalizuje, bivaju savladane snagom kraljevske milosti. U *Hamletu*, voda je ženski princip kojim se označava krhkost, ranjivost i nepouzdanost. Laert se ovako obraća mrtvoj sestri:

Odviše ti je vode, jadna Ofelija,
Pa zato svoje suze obuzdavam.
Ali ipak, plač je u tuzi od nas jači,
Priroda drži svoje običaje,
Pa bilo šta o tome rekao stid.
Kad mi se suze osuše, žena će
Iščeznuti iz mene.

(prevod Aleksandra Saše Petrovića (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 1299); original: „Too much of water hast thou, poor Ophelia, / And therefore I forbid my tears: but yet / It is our trick; nature her custom holds, / Let shame say what it will: when these are gone, / The woman will be out. (*Hamlet*: IV, 7, 212))

Karakteristično patetično i pompezno, Laert kaže da će sa suzama iz njega izaći svaki označitelj ženskosti, da će isplakati slabu stranu svoje ličnosti, emotivnu i milosrdnu. Suze će ga očistiti od slabosti, neodlučnosti, inertnosti: Laert koji izlije sve suze iz sebe postaje nepokolebljivi osvetnik svog oca, ali, sa druge strane, postaje i lakoverna žrtva slatkorečivog makijaveliste Klaudija, upadajući u zamku demonske retorike na sličan način kao Otelo. Isplakavši iz sebe slabosti i samilost, Laert je ostao bez intuicije i pronicljivosti.

Zatrovan ljubomorom, Otelo će u svemu i svugde videti znamenje neverstva. U drugoj sceni petog čina, on za Dezdemonu kaže „bila je kao voda neverna“ (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 1468, prevod Aleksandra Saše Petrovića; u originalu stih glasi „She was false as water“). Reč „false“ nije prevedena doslovno, kao „lažljiv“, iako bi za to bilo opravdanja; premda je, samo nekoliko stihova ranije, Otelo porekao da je ubio Dezdemonu tako što se pozvao na laž koju je u agoniji izrekla, a kojom ga je zaštitila od krivice; Dezdemonu je Emiliji rekla da je digla ruku na sebe. Otelo u odricanju zločina istrajava kratko, do trenutka kad postane svestan da Dezdemonu „kao prava lažljivica ode / U oganj pakla“. Šekspir nam ne ostavlja prostora da se dvoumimo oko simbolike vode u ovom slučaju: ona je nepostojana, nepouzdana, u njenom delovanju nema nikakvog smisla ni logike. U drugoj sceni četvrtog čina Otelo je, obeznanjen od ljubomore, Dezdemoni rekao „nebo zna dobro da si k'o pakao / neverna“ (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 1459; u originalu stoji „false as hell“, što ukazuje na doslednost prevodilačkih rešenja), i čini se logičnim da voda za njega ima uništiteljska svojstva, čim deli osobinu lažljivosti sa paklom. Otelo Dezdemonu implicitno optužuje da ga je izazvala na zločin. Otelov pokušaj da se iskrena, verna i istinoljubiva Dezdemonu optuži da je „lažna poput vode“ ovde je diskretan signal čitaocu i gledaocu da se glavni junak od doslednog, poštenog i principijelnog čoveka pretvorio u iracionalnog psihotika koji je nepovratno izgubio svaku samokontrolu. Optužbom da se Dezdemonu ponaša poput vode Otelo otkriva da je njegova nedužna supruga istovremeno predmet njegovih fiksacija i neurotičnih projekcija, odnosno, da se on sam ponašao impulsivno, nekontrolisano, razarajuće, nalik bujici, vodenoj stihiji; on sam je lažan (služio se opsenama, makar to bilo nesvesno ili u neznanju, da dokaže njenu preljubu i verovao je Jagovim insinuacijama), on sam je neveran, jer je prestao da veruje u ženu koja ga voli do te mere da ga u samrtnom času štiti lažima. Dakle, sve osobine nepredvidljive i neverne vode stižu se u Otelovom ponašanju i delovanju.

O vodi se naizgled šaljivo govori u takozvanoj „grobljanskoj sceni“ (the graveyard scene), ključnoj za zagovornike metafizičkih tumačenja *Hamleta*. U prvoj sceni petog čina tragedije dvojica grobara

objašnjavaju da se samoubistvo razlikuje od utapanja na osnovu toga da li se pokojnik kretao prema vodi ili pak voda prema njemu: „ako sad čovek ide prema toj vodi i utopi se, onda on, hoćeš-nećeš, ide; jeste l' utuvili? ama ako voda ide prema njemu, i utopi ga, on nije sam sebe utopio; *argo*, ko nije kriv za svoju smrt, taj sebi ne prekraćuje život.” (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 1360; u originalu: „If the man goes to this water and drown himself, it is will he, nill he, he goes – mark you that. But if the water come to him, and drown him, he drowns not himself. Argal, he that is not guilty of his own death shortens not his own life.” (*Hamlet*, V, 1, 14-17)).

Pogrešno izgovarajući reči na latinskom i nakaradno primenjujući logiku u svojoj interpretaciji, ovi junaci – u originalu *clowns*, što je u Šekspirovom jeziku označavalo ljude niskog roda, skromnog obrazovanja i slabe moći rasuđivanja – podsmevaju se rezonovanju učenih ljudi i omogućavaju komični predah u radnji pre Ofelijine sahrane koja tek delimično poštovanim pogrebnim ritualima odlično ilustruje njihova tumačenja razlike između samoubistva i nesrećnog slučaja. Voda je ovde i granica između spasa duše i odlaska u pakao, i granica između patrijarhalnih zakona s jedne i ženske pobune sa druge. Kako je Ofelijina pobuna protiv autoriteta od početka onemogućena njenom odlukom da poslušnost ocu stavi iznad ljubavi prema Hamletu, ni njena smrt ne može biti predstavljena kao kažnjavanje patrijarhata.

Obeležje prolaznosti u simbolici vode dolazi do izražaja kad u prvom delu *Henrija Šestog* (I, 2, 132) čujemo od Device Jovane sledeće reči opomene:

Slava je kao krug na vodi, koji
Sve veći biva, dok se ne proširi
Toliko da se pretvori u ništa

(prev. Aleksandar Saša Petrović i Branimir Živojinović, *Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 721; u originalu „Glory is like a circle in the water, /which never ceaseth to enlarge itself /Till by broad spreading it disperse to nought (*Shakespeare* 1989: 593))

500

Voda opet implicira kratkovekost: na njoj se ništa ne može zapisati, niti sačuvati, ali zato upija svaki pokret; dopuštajući svojstvima da se bezgranično šire, ona ih rasplinjuje. Voda simbolizuje i prevrtljivost sudbine: u tumačenju Device iz Orleansa, Henri Šesti će biti žrtvom nestalne Fortune, a ta slava koja nestaje pripada Engleskoj. Predskazujući Henrijev gubitak engleskih poseda na teritoriji Francuske i stavljajući se na stranu dofena, Jovana sebe predstavlja kao „gordi brod“ koji je „u isto vreme nosio / Cezara i njegovu sudbinu.“ (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 721). Šekspir spaja francusku i englesku verziju legende o Jovanki Orleanski, kombinuje slike mučenice i svetice s jedne i amoralne đavolove saveznice sa druge strane. Ova devica i grešnica (Šekspir koristi za nju dvosmisleni reč „pucelle“) istovremeno je oličenje bezobzirnog uništenja svih vrednosti i subverzivne sile koja podriva patrijarhat i njegove predstave o muškoj hrabrosti.

Obe junakinje koje dominiraju u trilogiji o Henriju Šestom poreklom su Francuskinje, a istovrsnost njihovog delovanja i uticaja jasna je već iz podatka da kraljica Margareta stupa na scenu čim Jovana iz Orleansa nestane sa nje. Margareta predstavlja suštu suprotnost muškim ratničkim vrlinama, ali je odlikuju nimalo ženstvena odlučnost, surovost i brutalnost u želji da engleski presto sačuva za svog sina. Ipak, njenu neumoljivost i nehumanost u borbi za presto teško je opravdati materinskim instinktom.

U trećem delu *Henrija Šestog* (I, IV) Margareta se pobedonosno obraća Jorku, poraženom pretendentu na presto čiji je sin Ratlend ubijen po njenoj zapovesti, i nudi mu maramicu natopljenju sinovljevom krvlju: „pa ako ti zbog smrti njegove / Zasuze oči, evo rupcem ovim / Obraze briši” (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 811; u originalu „If thine eyes can water for his death“). Čak i ako pusti suzu za mrtvim detetom, otac će je obrisati maramicom na kojoj je sinovljeva krv kako bi sebe, ma kako nemoćan, ponižen i osramoćen, podsetio na osvetu; no ta je osveta nemoguća jer će ubrzo potom Margareta Jorka krunisati papirnom krunom, a to dodatno poniženje je i kazna pobunjeniku. Ambiciozna i uporna, kraljica Margareta govori u četvrtoj sceni petog čina o potrebi da se sa snagom i odlučnošću suočimo sa nevoljama, umesto da „svoje suze dodajemo moru“ ((*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 844); mudar čovek

ne dozvoljava sebi da „cvili nad gubitkom“, već „bodro gleda kako da se leči / Pričinjena mu šteta“. On ne sme da pusti kormilo iz ruke, ne sme da izgubi samokontrolu i prisebnost, „i snaži / Ono što snage već i odveć ima“. Ovde prividno jednostavna slika dodavanja naših suza bezmernom vodenom prostranstvu nagoveštava sučeljavanje ljudske volje i božanskog nauma: slabost nas uništava čim je pokažemo, kao da poručuje Margareta, jer tako dodatno osnažujemo svog neprijatelja.

3. SVI TOKOVI KRVI

Povezivanje krvi sa književnim temama zločina i strasti nemoguće je izbeći, budući da je želja za osvajanjem moći ili ljubavi najvažnije čvorište u teksturi književnog dela. Druga strana prisustva krvi kao znaka i simbola jeste krivica – krv simbolizuje krivicu, imputiranu ili stvarnu, koja prati zločine i nepočinstva ili ogrešenje o konvencije, kao što je slučaj sa Dezdemoniinom tajnom udajom za Otela, koju njen otac Brabancio opisuje kao „izdaju krvi“ (treason of the blood, I, 1).

Šekspirova problemska drama *Sve je dobro što se dobro svrši* obrađuje, između ostalog, i temu braka dvoje ljudi različite staleške pripadnosti; govori se o svojevrsnom mešanju krvi plemića Bertrama i Helene, kćeri lekara, o spoju dvoje ljudi koji mora da proistekne ne iz ljubavi ili interesa, već iz kraljevske zapovesti. Helena je kralja izlečila od teške bolesti i tako izvojevala pravo da joj on ispuni jednu želju, a to je brak sa Bertramom. Posle venčanja, Bertram beži u Firencu, napisavši Heleni da se može smatrati njegovom ženom samo ako dođe do prstena koji on nikad ne skida s ruke i ako mu rodi dete. On zna da će je daljina sprečiti da ispuni te uslove, kao i to što ju je, kako majci piše, odveo samo do oltara, ali ne i do postelje. Bertramova majka, ljuta zbog sinovljevog nepoštovanja kraljeve volje i prezira prema čestitoj i požrtvovanoj Heleni, želi da izbriše njegovo ime iz svoje krvi: „Sin mi je bio, al' ću ja da sperem / Iz krvi svoje ime njegovo“ (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 419; u originalu „He was my son; / But I do wash his name out of my blood“ (III.ii.67)). Majka odlučuje da simbolički kazni sina negiranjem krvne veze.

U *Hamletu* nalazimo neočekivanu lepezu značenja krvi: Laert opominje Ofeliju da Hamletovu naklonost ne bi trebalo da shvati ozbiljno (I, 3), već da je tretira kao „nestašluk krvi“, dakle kao obest i trenutni hir (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 1261; u originalu „a toy in blood“). Duh Hamletovog oca se ne usuđuje da „za uvo od krvi i mesa“ (ears of flesh and blood, I, 5) išta kaže o zagrobnom životu, određujući krv, na taj način, kao znamenje smrtnosti. Hamlet koji hvali Horacija (III, 2) ističe kako su u njemu združeni krv i um (blood and judgement) tako da on nije igračka Fortune. Ovu frazu prevodilac Aleksandar Saša Petrović slobodno prevodi kao „strast i svest“ (*Viljem Šekspir: Sabrana dela*: 1281), čime se gubi zaoštrenost prisutna u originalu, a iz koje proističe da je krv stanište strasti i emocija, odnosno, suprotnost raciju.

Dok hoda u snu, nizom opsesivno-kompulsivnih činova Ledi Magbet ponavlja događaje iz noći u kojoj je njen muž ubio kralja Dankana; ona uporno pokušava da trljanjem skine iste one mrlje krvi koje su kobne noći dospele na njene ruke i na njeno „srce tako belo“ (Gordić 2003: 63). Njeno bunčanje postaje ispovest koja razotkriva uspešno zataškan zločin, a njen pokušaj da sa ruku spere tuđu krv i sopstvenu odgovornost za tuđi zločin predstavlja poslednji izazov gledaocu da, nakon niza bilo direktno počinjenih, bilo naručenih ubistava koja su Magbeta dovela na presto i osigurala mu vlast, pokuša još jednim da oseti sažaljenje prema zločinačkom paru čija je ambicija premašila sve ljudske obzire i sve ljudske snage.

Magbet je tragedija jednostavnog i dinamičnog toka radnje, u njenoj strukturi nema digresija ni paralelnih zapleta a prezasićena je prizorima tame, surovosti i prolivanja krvi: u ovom Šekspirovom delu nalazimo i jedno maskirano samoubistvo, smrt ledi Magbet neposredno pred sudbonosni pohod u kom će Birnamska šuma krenuti ka Dansinejnu. U *Hronikama* Rafaela Holinšeda, čije je prošireno izdanje iz 1587. koristio kao izvor za *Magbeta*, Šekspir će, uz protagoniste i zaplete, otkriti i neke od motiva i ideja koji će dominirati u istorijskim dramama i tragedijama: potrebu za redom i jedinstvom u državi, pobunu i rat kao izvore nestabilnosti, slogu i sporazum kao kohezivne elemente jednog društva. Motiv *Magbeta*

koji Šekspir preuzima od Holinšeda jeste i ženska ambicija, koju je u istorijskim dramama predstavljao u negativnom svetlu: po Holinšedovim rečima, leđi Magbet je gorela od želje da bude kraljica, ali Šekspir tu ambiciju pretvara u mehanizam solidarnosti. Jedina ambicija ove žene koja u spisku likova nema ni lično ime, već samo titulu (!) jeste ostvarenje Magbetove ambicije, i ona razgoni strah i nesigurnost koji prate ispunjenje sna o kruni. Leđi Magbet će, takođe, na sebe preuzeti grižu savesti, odgovornost i svu krv žrtava silovitog uspona njenog muža.

Jezik tragedije je pun paradoksa i dvosmislenosti, a dinamika radnje je direktna posledica prioritete važnosti motiva vlastoljubivosti koja izjeda i uništava nekad hrabrog i časnog plemića. *Magbet* je i veliki ispit za pisca zbog kreiranja uverljive pozorišne iluzije, budući da se moraju predstaviti dva sveta, svet realnog i političkog spram sveta halucinantnog i oniričkog: koliko je na sceni bilo teško uverljivo dočarati smenjivanje svetlosti i tame, toliko je u okvirima karakterizacije teško predstaviti ambivalentna bića Veštica koja nisu ni privid ni realnost, ni sablasti ni obične starice; za scene proročanstava u *Magbetu* nije sasvim jasno da li su plod halucinacije ili realnost dramskog zbivanja; u tekstu drame iskazi nominalno tvrde jedno, a znače nešto sasvim drugo, dok patetične reči zaodevaju nečasne postupke u ruho doličnosti. Kriza predstavljanja dominantna je u *Magbetu* možda i više nego u *Hamletu*, gde je ipak ograničena na verbalni plan: ratnička čast i podanička vrlina pretvaraju se u zločin počinjen u ime ambicije, patriotizam ratnika preobraća se u zločin s predumišljajem, praćen podmetanjem dokaza, lažima i manipulacijom; očito je i delovanje bračne ljubavi u pravcu zločina i smrti, jer snažna emocija koja vezuje Magbeta i leđi Magbet otvara put dehumanizaciji pojedinca, dezintegraciji društva i opštoj nesreći.

Pojava Bankovog duha u četvrtoj sceni trećeg čina nezaobilazan je pokazatelj Magbetove nesposobnosti da se suoči sa psihološkim posledicama zločina. On jeste kadar da hladnokrvno planira ubistva političkih rivala ali ne i da ih samom sebi opravda. Uklanjajući opasne suparnike i izmišljene neprijatelje, Magbet ne uspeva da učutka ni glas organizovane pobune, ni unutrašnji glas savesti koji uporno opominje. Delovaće da postepena dehumanizacija glavnog junaka utišava taj glas savesti, ali on se naknadno artikuliše u leđi Magbet, koja ritualno preuzima muževljevu krivicu. Njena nedefinisana bolest, buncanje i hodanje u snu ukazuju na to da jedanput počinjeno zlo ne iščezava, već se pretvara u priviđenje koje se ne može odagnati, koje stalno opominje i optužuje. Kad u poslednjem govoru Magbet kaže da je život „samo lutajuća sen“, on time otkriva da se njegov život pretvorio u borbu sa priviđenjima koja više ne može da otkloni, ali koja mu jednako prete i uznemiruju ga. U lutajuću sen pretvorila se na kraju i sama leđi Magbet, čiji simptomi bolesti (prisilni rituali, buncanje, nesanica, slabost) postaju dokazni materijal, optužba na račun supruga, ali istovremeno i način da se greha ritualno oslobodi.

Leđi Magbet i Magbet psihološki se dopunjuju: ona poseduje snagu volje i odlučnost da se upusti u opasan poduhvat osvajanja vlasti, a on je sposoban da započeti plan ostvari bez posustajanja. Ona ga hrabri u trenucima psihološke krize, a on uspeva da, nakon neodlučnosti u početku, ode do krajnjih granica nečovečnosti. Leđi Magbet je naivno uverena da će kraljeubistvo sprati malo vode i nekoliko dobro plasiranih laži, a on strahuje od predstojećeg zlodela; oboje se varaju u proceni svojih mogućnosti. Njemu nedostaju njena preduzimljivost i bezobzirnost a njoj njegova čvrstina i istrajnost, on okleva onda kada je ona najhrabrija, a njen duh se slomi kad on postane spreman na sve. Sva Magbetova slabost vidi se neposredno pred Dankanovo ubistvo, dok leđi Magbet prve znake posustajanja pokazuje nakon tog čina: najpre će u trećoj sceni drugog čina, čuvši od Magdafa objavu kraljeve smrti, osetiti nesvesticu, a onda će je pred Bankovu smrt obuzeti strepnja i uznemirenost („Ništ' se ne dobi, a sve pokvari / Kad se bez slasti želja ostvari“ (Gordić 2003: 78)); Magbetov histerični napad kad ugleda Bankov duh krvave kose za trpezom njegova žena uspeće da ublaži i kamuflira samo zahvaljujući tome što ne vidi ono što i on, te tako i može da ostane prisebna.

Na samom početku ostvarivanja zločinačkog nauma, posle ubistva Dankana, leđi Magbet mužu kaže sa gotovo bezosećajnom praktičnošću:

Tane moj,
Ti plemenitu slabiš svoju moć,
O stvar'ma misleć tako umobolno.

Idi za malo vode, skloni se.
 Operi s ruku mrljav dokaz taj.
 (Gordić 2003: 62)

Krv je samo dokaz koji treba ukloniti, i za to će biti potrebno malo vode. Potpuno drugačije sve izgleda kad leđi Magbet hoda u snu, u prvoj sceni petog čina, govoreći ne više u blankversu, nego u prozi:

Ledi Magbet: Gubi se, prokleta mrljo, gubi se, kad kažem!... Jedan, dva. Šta, onda je vreme da se uradi. Pakao je mračan. Sramota, mužu moj, sramota! Vojnik, pa da se boji. Što imamo da se bojimo, da li ko zna, kad niko ne može našu moć pozvati na odgovor! Al' ko bi mislio da će taj starac imati toliko krvi! (...) Fajfski tan je imao ženu. Pa gde je ona sad?...Šta, zar ove ruke neće nikad biti čiste?...Ni reči više o tom, mužu moj, ni reči. Ti ćeš sve pokvariti tom unezverenošću! (Gordić 2003, 114)

Kada dospe u središte zločina, Magbetovu ženu će savladati griža savesti, krivica i osećanje odgovornosti, sva ona stanja i raspoloženja koja je Magbet uspeo u sebi da uguši, zaokupljen opstankom na vlasti. Uzrok njenog duševnog rastrojstva biće potiskivanje krivice i sećanja na krvavi čin: leđi Magbet je poletna i odlučna sve dok ne počne ubijanje, jer njena hrabrost i surovost samo su retoričke.

Šekspirova tragedija ne govori samo o ekstremnom načinu osvajanja vlasti, već i o patologiji zločina: prvo zlodelo nikada ne može biti i poslednje, jer ostvarenje ambicije uz pomoć nasilja dovodi do novog čina nasilja. Tragika Magbetovog položaja očituje se u činjenici da, podstaknut dvosmislenim proročanstvom u kom prepozna svoje skrivene želje, zarad ispunjenja želja učini upravo ono čega se najviše gnuša, a to gnušanje ne dovodi do griže savesti i pokajanja, već do odumiranja svega ljudskog u njemu. Paradoks ove tragedije ogleda se i u tome što leđi Magbet ljubav, odanost i snagu volje stavlja u službu zla, oslanjajući se na poremećene kriterijume, koji iziskuju da se dobrota i plemenitost sagledaju kao obeležje slabog, nemuževnog duha samo zato što sputavaju nezdravu, amoralnu ambiciju.

Gvozdena volja leđi Magbet kontroliše njenu svest i savest ali ne uspeva da potisne osećanje krivice. Upravo lom te volje u petom činu ukazuje da su sva dvojna tumačenja ove junakinje problematična: da je bezdušna prestupnica, njena savest je ne bi odvela u mesečarenje i ludilo, a ritualna molitva iz pete scene prvog čina, u kojoj traži da je mračne sile oslobode samilosti i kajanja, bila bi suvišna da je doista bezdušna. Njena savest koja progovara kroz opsesivno-kompulzivno otiranje nevidljive krvi s dlanova i nepovezano bucanje o Magbetovim žrtvama dokazuju da se ova naoko čvrsta žena slomila pod teretom krivice.

U drugoj sceni drugog čina, Magbet zaboravlja noževe u odajama ubijenog kralja i odbija da se vrati po njih, rekavši „neću više otići. / Strah me i misliti šta sam uradio. / Da vidim opet, ne smem nikako“. Leđi Magbet će na to sama doneti oružje kojim je ubistvo počinjeno, namazavši krvlju pijane stražare kako bi sumnja pala na njih, i ponosno umrljavši sopstvene ruke krvlju kako bi se izjednačila sa mužem što je više moguće. Uprkos prividu hrabrosti i preduzimljivosti, uprkos tvrdnjama da bi i sama ubila kralja samo da nije toliko ličio na njenog oca, uprkos molbama demonskim silama da pretvore njeno mleko u žuč, uprkos savetima mužu da zrači vedrinom i spolja bude nedužan cvet a iznutra zmija, ova junakinja nije beskrupulozni zločinac, jer i pored sablažnjivih, ciničnih i surovih reči koje izgovara, ona oseća narastajuću grižu savesti koje će je odvesti u bolest i smrt. U noći zločina, leđi Magbet mora da popije vina ne bi li u sebe ulila hrabrosti, a sebe opija i rečima, samo da bi stvorila utisak rešenosti bez ostatka. Ludilo leđi Magbet biće vid suočavanja sa sobom: omamljena vinom, snom, ambicijama, svesno će zakoračiti u samozavaravanje iz kog neće biti povratka.

4. ZAKLJUČAK

U snazi vode leži slabost i nemoć Šekspirovih junaka i junakinja; u njenoj nestalnosti i nepredvidljivosti očituje se njihova kob. Timon Atinjanin osvetio se nelojalnim prijateljima koji su ga u teškim vremenima izneverili tako što je priredio gozbu na kojoj su servirani mlaka voda i kamenje: to je podsećanje na elementarnu jednostavnost vode, istovremeno parodija njene snage, koja je ovde podređena

ogorčenoj infantilnoj želji da se ponizi onaj ko nas je izneverio. Bilo u Hamletovom „moru nevolja”, bilo u slikama pučine u *Buri*, voda ne prestaje da podseća makar na to da je tragični junak sazdan od te tvari koja mu daje i slabost, i varljivu snagu, i opasnu, impulsivnu odlučnost. Krv je, međutim, opomena na pripadnost plemenu i veri, ali i više od toga: krv je, isto tako, znamenje krivice i zločina koji se ne mogu okajati. Krv simbolizuje odgovornost, imaginarnu ili stvarnu, koja prati zločine i nepočinstva ili ograđenje o konvencije, ona ukazuje na temperament i na pečat porekla, na grehove koji se ne mogu izbrisati, na aspekte ljudske prirode koji su na krajnjoj tački udaljenosti od razuma, smisla i logike. Krv je na obrazima Jelene Trojanske, zbog koje se vodi iscrpljujući desetogodišnji rat, Dezdemonina udaja je izdaja krvi zato što je njome izneverila oca ali krv isto tako može biti hir ili nestalnost Hamletove naklonosti Ofeliji.

Gde god, i koliko god, nalazili nove primere upotrebe i vode i krvi, lepeza značenja će se širiti ma koliko se činilo da su tokovi i potencijali tumačenja predvidljivi. Čak i onda kada se učini da se slike grade na prepoznatljivim i očekivanim viđenjima dveju tvari koje obrazuju čoveka i njegov svet, Šekspir, zapravo, odbija da se podvrgne ustaljenim arhetipskim znamenjima, te iznova traga za novim ritualima i značenjima koji će „obojiti” i vodu i krv.

LITERATURA

- Alexander, P. (ed.) (1989). *The Complete Works of Shakespeare*. London and Glasgow: Collins, 1989.
- Campbell, J. (1960). *The Masks of God: Primitive Mythology*. Secker and Warburg, London.
- Charteris-Black, J. (2003). Speaking With Forked Tongue: A Comparative Study of Metaphor and Metonymy in English and Malay Phraseology. *Metaphor and Symbol*, 18 (4), 289-310.
- Coffin Taylor, G. (1925). *Shakespeare's Debt to Montaigne*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Crystal, D., Crystal B. (2002). *Shakespeare's Words*. London: Penguin Books.
- Edwards, P. (ed.) (1985). *Hamlet, Prince of Denmark*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gordić Petković, V. (ur.) (2003). *Viljem Šekspir: Magbet*. Preveo Svetislav Stefanović. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Halio, J. L. (1992). *The Tragedy of King Lear*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fortin, R. E. (1979). Hermeneutical Circularity and Christian Interpretations of King Lear. *Shakespeare Studies*, 12 (7), 113-126.
- Kirkland, L. (1999). To End Itself by Death: Suicide in Shakespeare's Tragedies. *Southern Medical Journal*, 7 (92), 660-667.
- Mallory, J. P, Adams D. Q. (1997). *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- McEachern, C. (ed.) (2002). *The Cambridge Companion to Shakespearean Tragedy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, M. (2005). *Thicker than Water: The Origins of Blood as Symbol and Ritual*. New York: Routledge.
- Poole, W. (2001). All at Sea: Water, Syntax and Character Dissolution in Shakespeare. *Shakespeare Survey*, 54 (54), 201-212.
- Topalović, V., Brkić B i Mrđenović D. (ur.) (1995). *Viljem Šekspir: Sabrana dela*. Beograd: Službeni list SRJ i Dosije.
- Wilson, R. (2004). *Secret Shakespeare: studies in theatre, religion and resistance*. Manchester, U.K. : Manchester University Press.

BLOOD AND WATER IN SHAKESPEARE'S PLAYS: SYMBOLS, RITUALS AND MEANINGS

Summary

Blood and crime are indispensable parts of literary plots, since aspirations to win love and power dominate among literary topics. Blood as a sign and a symbol turns into a symptom of guilt as well as retaliation, being associated

with remorse that follows after murders and atrocities, but also connected to genealogy, passion, and property. The paper focuses on Lady Macbeth's desperate attempt to cleanse her hands of blood and wishing she might wash off the guilt that way as the most memorable symbolic presence of blood in a Shakespeare's play. The paper also discusses water as a considerably rare word in Shakespeare's imagery. Although his plays contain a great number of vibrant and striking images connected with water, ranging from sea sailing to stain washing, it appears that the „Bard of Avon“ used the word „water“ reluctantly, without any obvious effort to widen its meaning or add relevance to it. However, several examples from Shakespeare's tragedies and history plays point at some unexpected meanings of the word that denote both womanlike frailty and doubtful masculine power.

Keywords: Shakespeare, blood, water, symbol, archetype.

Vladislava Gordić Petković
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
vladislava.gordic.petkovic@ff.uns.ac.rs

NIKOLINA ZOBENICA

SLIKA NEMAČKIH JEVREJA U ROMANU ŽIVANA IŠTVANIĆA *CRNI BARON*

Roman Živana Ištvanica *Crni baron* neposredno je povezan, kao i njegov celokupni publicistički, stručni i naučni opus, s Belom Crkvom, i smešten je u kontekst prve polovine 20. veka. Tokom egzodusa podunavskih Švaba iz Bele Crkve preko Vršca, Pančeva, Beograda i Osijeka na putu za Austriju u septembru 1944. godine, glavni lik, ozloglašeni advokat Franc Kun poznat kao Crni Baron, u sećanjima oživljava dešavanja prethodnih decenija. Budući da se roman zasniva na stvarnim događajima i ličnostima i nastao je kao rezultat iscrpnog istraživačkog rada, u velikoj meri predstavlja autentično svedočanstvo tog vremena.

U delu se, između ostalog, prikazuju promenljivi odnosi između pripadnika naroda koji su tada živeli u Austro-Ugarskoj i u Beloj Crkvi: Švaba, Srba, Mađara i Jevreja. Dok su se nekoć Švabe i Srbi solidarizovali protiv Mađara, uoči Drugog svetskog rata su se Srbi i Jevreji našli na istoj strani kao žrtve nacionalsocijalizma. Međutim, iako je advokat Kun još od gimnazijskih dana gajio antipatije prema Jevrejima, upravo on je s njima kasnije postao najintimnije povezan, a da toga nije bio u potpunosti svestan. Cilj ovog rada je da se na osnovu imagološkog pristupa prikaže slika Jevreja u romanu, pre svega iz perspektive Crnog Barona, ali i ostalih likova (*hetero-image*), kao i iz perspektive samih Jevreja koji se pojavljuju u delu (*auto-image*). Rezultati analize romana bi trebalo da pokažu da li postoje poklapanja između ovih slika, kao i da li se stereotipi o Jevrejima potvrđuju ili opovrgavaju kroz postupke pojedinaca prikazanih u romanu.

Ključne reči: slika Drugog, stereotipi, podunavske Švabe, Jevreji, Bela Crkva, imagologija.

1. ROMAN *CRNI BARON*

Živan Ištvanic (Bela Crkva, 1955), autor brojnih naučnih i stručnih radova, članaka i studija, kao i monografija, uglavnom o njegovom rodnom gradu, posvetio je niz tekstova Jevrejima u Beloj Crkvi. Sastavio je spisak belockrvanskih Jevreja žrtava fašističkog terora, pisao je o Jevrejima u zdravlju Bele Crkve, o aškenaškoj sinagogi u Beloj crkvi, o sinagogama i jevrejskim grobljima u prošlosti Bele Crkve (Fischer, 2014). Bio je dobro upoznat sa prošlošću i životom zajednice nemačkih Jevreja (Aškenaza) u svom rodnom mestu, te je to iskoristio i kao materijal za pisanje svog prvog romana *Crni baron*, koji je završen 1995. godine, a objavljen 2008. godine u Beloj Crkvi.

Radnja u romanu se odigrava 27. septembra 1944. godine, na dan kada je polovina nemačkog stanovništva Bele Crkve zauvek napustila grad po utvrđenoj proceduri i planu. Na početku dela stoji napomena da su ličnosti u romanu stvarne, što podrazumeva da likovi nisu usklađeni sa samim sobom, već nose protivrečnosti, ambivalentnosti, nejasna i neprozirna stanja svesti. Ištvanic zato nastoji da uđe u skrivene hodnike podsvesti, da kroz sitne ljudske geste rekonstruiše ličnost nemačkog advokata Franca Kuna, poznatog pod nadimkom Crni baron, doslednog hitlerovca, masovnog ubicu Srba i Jevreja, koji je ostao zapamćen kao oličenje zla. Njegova tajna, koju ni sam nije osvestio, jeste da su dve jedine osobe koje su mu pružile ljubav i zadovoljstvo u životu, bile polusestre, Jevrejke, i da je njegovu lozu nastavio sin Jevrejin. Na simboličkom nivou pravda je zadovoljena, zločinac je umro, njegovo blago se vratilo u ruke naroda kojem je oteto, saučesnici su izigrani, a tajna o promeni identiteta hiljadu i dvesta belockrvanskih Nemaca, koja je trebalo da ih oslobodi istraga i suđenja u Austriji, razotkrivena je (Radović 2009).

Roman prati događaje tog dana, ali se kroz sećanja Franca Kuna, kao i njegove saputnice, Ane Helebrand, otvara pogled na prošlost, čak nekoliko decenija unazad. Likovi su podunavske Švabe, Srbi, Jevreji i Romi. Slika Jevreja je data iz perspektive zagriženih nacista, ali se formira i na osnovu njihovih postupaka i izjava u romanu. Može se pratiti njihov status u društvu pre, za vreme i nakon nacionalso-cijalističke vlasti, proces njihovog izolovanja, progona, ali i prilagođavanja novonastalim okolnostima i preživljavanja. Do kraja romana postaje sasvim jasno da je granica između Nemaca i nemačkih Jevreja tanka, uprkos nacističkim nastojanjima da se oni prikažu kao različiti, kao Drugi.

2. ALTERITET

Reč alteritet potiče od latinskog prideva *alter*, *alterum*, u značenju Drugi, Drugo, i često se koristi kao sinonim za strano i različito, kao i antonim za identitet (*Metzler Literatur Lexikon* 2007: 16). Termin Drugost ili alteritet ukazuje na postojanje različitosti i prisutan je u fenomenologiji, psihologiji i psihoanalizi, feminističkoj kritici, postkolonijalnoj kritici i studijama kulture, a povezuje se i s konceptom interkulturalnosti (Popović 2010: 160-161). Uvrežen je i u nauci o književnosti, pri čemu se alteritet može posmatrati dijahrono – proučava se vertikalna distanca između različitih epoha – ili sinhrono, što podrazumeva ispitivanje vremenski horizontalne razlike između kultura, nacija, etniciteta, kao i rodova (*Metzler Literatur Lexikon* 2007: 16). U zavisnosti od toga da li su razlike veće ili manje, identiteti se percipiraju kao Drugo ili kao Strano.

Drugi nije samo puka diferencijacija u odnosu na Ja, već i izvor stranog smisla kojim se ne može upravljati, on stoji nasuprot Ja. Drugi i Ja se kao međusobno uslovljeni entiteti prožimaju na mnogo načina, ali Ja ne može nasilno da prisvoji Drugo i da ga svojata (Farago & Dojčinović Nešić, 2011, 16-17). U relaciji prema Drugom razvija se etička komponenta, jer iako Drugo za nas nije ništa, ljudski je imati odgovornost za Druge, svi drugi su prisutni u licu drugog čoveka. Drugi je izvor naše sopstvene savesti, glas u nama koji potiče od Drugoga budi našu odgovornost prema našem sopstvenom postojanju (Božić 2015: 79-80). Drugo jeste na neki način povezan sa sopstvenim identitetom, što se ne može reći za Strano.

Par svoj-tuđi (strani), za razliku od mi-drugi, sadrži jezički eksplicitniju izraženu vrednosnu konotaciju (pozitivno-negativno, prijatelj-neprijatelj) (Božić 2015: 83). Dok su Isto i Drugo donekle komplementarne, Strano – iako podvrsta Drugosti – nikako ne može da se poistoveti sa Drugim, jer ono nije pristupačno. Strano se nalazi izvan vlastitog okruženja kao nešto spoljašnje, pripada Drugome u suprotnosti naspram vlastitog i ono je drugačije vrste, čudnovato, neodomaćeno, retko, u suprotnosti sa svim poznatim. Stepennost seže od relativno stranog do radikalno stranog, što znači da stranost nije uvek nešto sasvim drugačije, već je drugde na izvoran način, ne može se lokalizovati niti globalizovati, već je na nekom drugom mestu. Potisnuta stranost i uskraćeno gostoprimstvo predstavljaju neprijateljstvo (Božić 2015: 87-88), najradikalniji vid doživljaja Stranog, kad se ono percipira kao entitet koji ugrožava Sopstveno. U kojoj meri je nešto strano, zavisi od slike koju formiramo o Drugome, ali i o sebi.

3. SLIKE

Kao što su Ja i Drugo nerazdvojno povezani, tako su i slike o sebi (*auto-image*) i slike o Drugome (Stranome) (*hetero-image*) međusobno isprepletene. Često su vrlo pojednostavljene i prenose se kao utvrđene, fiksirane slike u vidu pozitivnih i negativnih stereotipa, i predmet su proučavanja imagologije, grane komparativne književnosti.

Slika se u imagologiji tumači kao individualna ili kolektivna predstava intelektualnih i afektivnih, objektivnih i subjektivnih elemenata. Budući da nijedan stranac nikada ne vidi zemlju onako kako bi to želeli oni koji su u njoj rođeni i koji u njoj žive, to znači da su prilikom formiranja ovih slika afektivni elementi uvek snažniji od objektivnih (Ivon 2008: 42), te ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri su objektivno, odnosno intelektualno uopšte sadržani u tim slikama.

Slike Drugog ili Stranog (*hetero-image*, *Fremdbilder*) odnose se na prikazivanje stranih zemalja, naroda i kultura. Autori direktno ili metaforički opisno iskazuju svoj sud o svemu što im u izgledu, religiji, običajima i socijalnim odnosima drugih naroda izgleda tuđe, drugačije od njihovog i vredno zapažanja. „Nacionalne karakteristike“ se pojavljuju u književnom delu kao pozitivno ili negativno vrednovane osobine koje se pripisuju svakoj naciji u formi predrasuda, stereotipa ili klišeja (Zymner & Hölter 2013: 94). Važno je naglasiti da ove slike uključuju i stavove prema tuđim kulturnim vrednostima (Leersen s.a.), koji se donose na osnovu poređenja s vrednostima sopstvene kulture.

Slike o sebi (*auto-image*, *Selbstbilder*) se sastoje od osobina koje autori u književnosti, historiografiji, političkoj esejistici i medijima pripisuju pripadnicima svog naroda, sopstvenoj kulturi i/ili svojoj sopstvenoj zemlji (Zymner & Hölter 2013: 94). Lersen u tipologiji slika o sebi razlikuje tri nivoa: 1) nereflektirana slika o sebi, koja vodi ka etnocentrizmu, 2) refleksija o sebi u kontrastivnom poređenju, koja sučeljava sliku o sebi sa slikama o stranom drugih nacija, 3) nametanje i usvajanje tuđe slike Drugog kao slike o sebi, što može dovesti do internalizovanja i kulturnog otuđenja u vidu auto-egzotizma kada Drugi određuju sliku o sebi, što je karakteristično za kolonijalne narode (Zymner & Hölter 2013: 98). Etnocentrizam i auto-egzotizam predstavljaju ekstremno prenaplaćavanje i pozitivno vrednovanje auto-slike, odnosno hetero-slike (na račun slike o sebi), dok je kontrastiranje, odnosno poređenje način da se bolje spozna i upozna i Sopstveno i Drugo (Strano).

Slika Drugoga uvek sa sobom nosi i određenu sliku sebe samoga, jer je nemoguće izbeći da se slika o sebi na individualnom ili kolektivnom nivou ne pojavi kao negacija Drugoga. Slika o Drugome i sebi čine jedinstvo unutar Ja koje je istovremeno i *aktant* i *pacijens*. Kroz inauguraciju slike o Drugom i o Drugima istovremeno se dezintegriše slika o sebi, o vlastitom Ja, jer se Ja ogleda, doživljava i projektuje preko sagledanog Drugog i na taj način se nepovratno menja. Kroz književnost se saznaje i više o sebi, ali i o drugom čoveku, intenzivno se razmišlja o identitetu i alteritetu, sopstvu i drukčijosti, svome i drugome, pa i o tuđem (Božić 2015: 84-85). Uporedni odnos između slike o drugima i o sebi zasniva se na rezervoaru toposa, stereotipa i suprotstavljenih parova osobina, kao što su, na primer, vredan-lenj, čist-prljav, hrabar-kukavičan i dr. (Zymner & Hölter 2013: 94). Svako predstavljanje kulturnih odnosa je predstavljanje kulturne konfrontacije, a autorove lične kulturne vrednosti i pretpostavke su neminovno uključene u ovu konfrontaciju i prilikom predstavljanja druge kulture uvek je prisutan izvestan nivo subjektivnosti, što čini razliku između „slike“ i objektivne informacije. Niko ne može da prikaže kulturni identitet, već samo kulturnu razliku, odnosno, na koji način se neka nacija opaža kao drugačija od ostalih, jer nacija je najviše svoja u onim aspektima u kojima se razlikuje od drugih (Leersen s.a.). Opažanje stranog kroz sopstveno podrazumeva trokorak od identiteta ka alteritetu i njihovoj manifestaciji u predrasudama i stereotipima (Zymner & Hölter 2013: 98). Upravo stereotipi, pre svega nacionalni, predstavljaju najzastupljeniju vrstu slika u svakodnevnom životu, ali i u književnim delima, i dolaze do izražaja u susretima različitih kultura.

Stereotipi su učvršćene i pojednostavljene kolektivne slike, forme okoštalog načina mišljenja, grubo rečeno, rezultat društvene produkcije ‘gluposti’. Koliko god da su naporni, oni su neizbežni i predstavljaju sastavni deo svakodnevne i medijske komunikacije. Stereotipi (slike), povezani su s predrasudama (mišljenja i stavovi) i klišeima (izreke, izlizane forme izražavanja) (Mecklenburg 2009: 239-242). Kao fiksirane vrednosne predstave, stereotipi u književnim delima imaju karakter toposa – pravila retorički argumentovane topike se povezuju s vrednosnim sudovima sa stanovišta sopstvene situacije i identiteta, te se na taj način formiraju okoštali jezički izrazi i stilske formule (kliše) (Zymner & Hölter 2013: 96-97). Drugim rečima, stereotip je osiromašena i naivna slika, maksimalna redukcija neke predstave koja daje minimalni oblik informacija za najmasovniju moguću komunikaciju (Ivon 2008: 44). Budući da stereotipi proizlaze iz unutrašnje potrebe za formiranjem kolektivnosti i osećaja pripadnosti, „zaštićenosti“ u nacionalnom osećanju, primetna je „upornost“ s kojom se određene slike i imagotipične strukture uvek iznova pojavljuju u toku istorije (Dyserinck 2003). One predstavljaju neku vrstu orijentira u susretu pojedinca sa nepoznatim, tuđim, stranim i pružaju osećaj (lažne) sigurnosti, te ih se pojedinci čvrsto drže.

Stereotipi mogu biti i pozitivno i negativno vrednovani, u zavisnosti od političke situacije, tako da ta slika ipak može da se menja (Leerssen, s.a.). Etnički i nacionalni stereotipi se stoga moraju posmatrati kao dinamički promenljivi (Ivanova 2015: 16), jer vremenska distanca, nova iskustva i nove okolnosti mogu da doprinesu njihovoj promeni. Međutim, neki stereotipi uporno odolevaju vremenu i teško se menjaju, kao što je slučaj sa stereotipima o Jevrejima.

4. IDENTITET JEVREJA

Identitet se može definisati kao organizacija mentalne strukture kognitivnih i afektivnih karakteristika koje predstavljaju percepciju individue i grupe o sebi kao različitom biću, u skladu sa sobom i odvojenom od drugih, sa određenim stepenom koherencije u ponašanju, potrebama, motivaciji i interesima. Jedna od bitnih odrednica identiteta je princip razlike. Svaki identitet pretpostavlja nekog Drugog, između Ja i Drugog ne postoji komplementarnost, Ja se sastoji u razlikovanju od Drugog (Božić 2015: 78).

Kad je reč o Jevrejima, njihov nacionalni identitet zasnovan je na religioznom ili verskom identitetu koji je čvrsto povezan s krvnom lozom. Na osnovu toga je izgrađena kulturna praksa kao spoljašni element koji povezuje Jevreje u jednu zajednicu i razlikuje ih od ostalih.

4.1. Religiozni ili verski identitet

Nacija se može definisati na osnovu elemenata drugih kolektivnih identiteta, kao „imenovana ljudska populacija sa zajedničkom istorijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i istorijskim sećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika“ (Smit 2010: 30). Vezivni elementi nacionalne zajednice su, dakle, teritorija, vera, sećanja, kultura, ekonomija i pravo, pri čemu pozicija ovih faktora na listi prioriteta nije fiksno utvrđena.

U zapadnom, „građanskom“ modelu nacije pretežno je reč o prostornom ili teritorijalnom shvatanju identiteta, dok se u nezapadnom, „etničkom“ modelu nacije naglašava element rođenja i rodne kulture. Pojedinaac ne može da izabere kojoj naciji želi da pripada, jer svako organski ostaje pripadnik zajednice svog rođenja i zauvek nosi njen žig. Nacija je, dakle, zajednica ljudi iste loze, a ne teritorije, i ona predstavlja fiktivnu „natporodicu“. Ovaj verski identitet se zasniva na usaglašavanju kulture i njenih elemenata poput vrednosti, simbola, mitova i tradicije, koji su čvrsto kodifikovani u običajima i obredima (Smit 2010: 19, 23, 26). Njihovo negovanje je od ključnog značaja za očuvanje identiteta.

U tradicionalnim društvima je simbolično-religiozni svet strukturisan na osnovu mita koji vodi računa o poreklu sveta, grupe, a kolektivno pamćenje je sadržano u strukturama, organizaciji, jeziku, svakodnevnoj praksi. Religiozna transmisija obezbeđuje prelazak sadržine verovanja s jedne na drugu generaciju, njome se religija uspostavlja kroz vreme, ona je neprekidna osnova same religiozne institucije. U sistemu institucionalnog potvrđivanja, svi prošli, sadašnji i budući vernici zajedno čine autentičnu zajednicu (Ervije-Leže 2009: 180, 185). U modernim društvima religiozni identitet više nije neizbežno vezan za obavezu prenošenja, već je mladima prepušteno „pravo na izbor“. Religiozni identiteti se sve manje definišu kao nasleđena pripadnost, pravila se relativizuju, osporava se pojam obaveze u domenu verovanja i praktikovanja vere. Priznavanje razlika je postalo jednako važno kao i afirmacija verovanja u okviru grupe (Ervije-Leže 2009: 179, 181).

Kod Jevreja je etnički identitet zasnovan na verskom identitetu. Za njih su zajednička domovina i država pre simboli nego živa uspomena (Smit 2010: 58). U jevrejskoj misli i praksi je gotovo izjednačeno ono što se u zapadnim društvima smatra odvojenim: verska zajednica s nacijom, verski mesijanizam s nacionalizmom (Smit 2010: 81). Jevrejima je zajedničko ime i mitovi o lozi, istorijska sećanja, vatrena privrženost zemlji, jezici (hebrejski i aramejski), kao i verska kultura (Smit 2010: 82). Međutim, u savremenom društvu i Jevreji odbacuju verski identitet, te ostaje otvoreno pitanje njihovog nacionalnog identiteta, a samim time i alteriteta.

4.2. Status Jevreja u društvu

Paradoks u istoriji jevrejskog naroda je njihova istovremena volja da sačuvaju netaknutu tradiciju, ali i potreba za komunikacijom sa nejevrejskim susedima. Njihova disperzija nije otupila osećaj jedinstva, iako vekovima nisu imali zajedničku teritoriju i centralnu vlast, već su svoj kolektivni identitet izgradili oko nekoliko jednostavnih pojmova: pojmu o sebi kao izabranom narodu, i ideji o poštovanju pravila života koja im propisuje tradicija, pri čemu, u isto vreme, znaju da se prilagode uslovima mesta i trenutka. Uspevali su da žive u zatvorenoj sredini, kako bi sačuvali jevrejski način života, ali i da prime spoljne uticaje, da odaberu i judeizuju pozajmljene elemente (gastronomiju, muziku, narodne priče, način govora, odevanja, kretanja kroz prostor, predrasude i običaje), da čuvaju svoj identitet, integrišući se u okruženje u kojem su se zatekli (Azrija 2009: 264-267). Poseban vid prilagođavanja predstavlja odabir zanimanja, kao i osiguravanja egzistencije i pronalaženja svog mesta u zajednici.

Opstanak naroda u dijaspori zavisi od pronalaženja ekonomskog utočišta u društvu, te su pripadnici ovih naroda obično trgovački posrednici ili zanatlije, vezivno tkivo između vojnih i poljoprivrednih elita i seljačkih masa (Smit 2010: 59). Jevrejima je bio zabranjen pristup sektorima kao što su poljopriveda, pravosuđe, uprava, univerzitet, politika, vojska, zanimanja u okviru korporacija, dakle, svih onih sektora koji obezbeđuju status i prestiž. Na taj način su bili gurnuti u one aktivnosti koje većinsko stanovništvo nije prisvojilo za sebe ili im je crkva branila pristup, jer ih hrišćanski moral ne odobrava, ali i u aktivnosti koje nisu zahtevale vezanost za teritoriju i čije obavljanje nije bilo povezano sa poreklom i religijskom pripadnošću, kao što je, na primer, pozajmljivanje novca u svim oblicima sa ogromnom kamatom, razmena, krediti i slično. Predmoderna društva su potiskivala Jevreje, prisiljavajući ih na taj način da se angažuju tamo gde će nastati moderna, te su se najbogatiji i najtalentovaniji među njima okrenuli manufakturi, veletrgovini, nauci, štampi, izdavaštvu, umetnosti, privatnom mecenaštvu, odnosno privrednim i kulturnim aktivnostima koje su nosioci i izvori modernog dinamizma. Pored novca, sticanje kulturnog kapitala postaje faktor integracije i društvenog priznanja za Jevreje. U nastojanju da se pridruže gradskoj buržoaziji, da budu prihvaćeni i uđu u dominantnu kulturu, oni se postepeno okreću od svoje kulture, biraju judejsku nekultivisanost u korist književnosti i poezije. Normalizuju način odevanja, žive van geta, otvaraju svoje domove nejevrejima, ignorišu ritualne zabrane, sklapaju mešovite brakove. Sekularizacija i akulturacija Jevreja vodi ka identitetskim potresima, osnivanju nauke o judaizmu, kao i pokretu za nacionalno buđenje (Azrija 2009: 269-270). Uprkos njihovom prilagođavanju koje ih je prema spolja učinilo neprepoznatljivim, neuočljivim, Jevreji su u društvu ostali proklamovani kao Drugi, mada nisu uvek kao takvi i percipirani.

4.3. Stereotipi o Jevrejima

Jevrejski alteritet je u okviru konstrukcije nacionalnog identiteta negativno markiran, na primer, u 20. veku u književnim delima Tomasa Mana ili Martina Valzera (Mecklenburg 2009: 244-245). Međutim, stereotipi o Jevrejima se mogu posmatrati kao topos u književnosti, jer Jevrejin Šajlok kod Šekspira, u njegovom *Mletačkom trgovcu* (*The Merchant of Venice*, ca. 1596), ili u Frišovoj drami *Andora* (*Andorra*, 1961) nose iste crte. Tako se u drami *Andora* mladi Andri, za koga svi veruju da je Jevrejin (iako nije), prikazuje kao pohlepan, drzak ili kukavičan, ne dozvoljavaju mu da bude stolar, jer su za njega, kao „Jevrejina“, pogodnija zanimanja poput trgovačkog posrednika ili prodavca, a druga zanimanja mu nisu „u krvi“. Evidentna je tendencija da se Jevreji isključe iz društva, često pod izgovorom potrebe za zaštitom od njihovog štetnog uticaja.

Jevreje su generalno smatrali opasnim jer su prevladali u svim granama privrede. Prema drugim narodima, religijama i svetinjama navodno pokazuju savršenu amoralnost, a međusobno su povezani krvlju, talmudskim zavetom, interesima i metodama rada. Za njih je krv najvažnija, te su skloni rodoskrvlju, međusobno se orodaavaju kako bi očuvali krv i kapital u porodici. Talmudskih zavet ih drži zajedno, njihovo ubeđenje da će se pre ili posle svi naći u „svetskoj jevrejskoj državi“. Rasni, verski i ekonomski interesi ih takođe povezuju, oni su „kumovali“ demokratiji, stvorili su kapitalizam, ko-

rumpiraju novcem i telo i dušu. Za njih su karakteristični metodi rada kao što su korupcija ekonomski slabijih, politička intriga, spletkarenje, izazivanje građanskih ratova i međunarodnih sukoba. Ne vole teške poljske radove, potrebno im je kretanje, cirkulisanje, mešanje, podriivanje i miniranje. Prisutni su u industriji, finansijama, bankarstvu, osiguravajućim društvima, duhovnim oblastima kao što su pozorište, bioskop i književnost (Prokic 1941). Demonizacija Jevreja doprinela je tome da antisemitizam postane prilično raširena pojava, prisutna ne samo u različitim istorijskim periodima, već i u različitim zemljama, mada je dosegla vrhunac u doba nacionalsocijalizma.

4.4. Jevreji u doba nacionalsocijalizma

Prvi progoni Jevreja započeli su još u srednjem veku i kulminirali su u vreme izbijanja kuge u Evropi (1348-1349), zatim u Španiji u doba inkvizicije, kad su španski Jevreji (Sefardi) zvanično prognani s iberijskog poluostrva (1492). Mnogi su tada primili hrišćanstvo, ali su i dalje krišom negovali svoju veru i kulturu zbog čega su bili podvrgnuti kaznenim merama inkvizicije. Teritorijalno odvajanje Jevreja i njihova koncentracija u jednom delu grada (geto) takođe ima dugu tradiciju i uvedeno je u Veneciji 1516. godine, u doba Mletačke republike. Međutim, nasilan tretman pripadnika ove zajednice je dostigao vrhunac u 20. veku, s holokaustom, odnosno masovnim uništenjem Jevreja u Evropi, kada ih je ubijeno oko šest miliona. Tome je prethodilo postepeno jačanje antisemitizma što je vodilo do toga da su Jevreji i pravno predstavljeni kao pretnja nemstvu.

U Vajmarskoj republici (1919-1933) su među nacistima postojale dve paralelne teorije o Jevrejima. Artur Dinter je smatrao da svaka Nemica koja spava s Jevrejinom zauvek ostaje „jevrejski inficirana“, pa su čak i deca koju kasnije rodi sa muškarcem koji nije Jevrejin, ipak Jevreji (teorija o telegoniji, začecu na daljinu). Julijus Štrajher (Julius Streicher) je ovaj magičan jevrejski uticaj nazivao „impregnacijom“, na osnovu starije metafore o Jevrejinu kao „bakteriji“ ili „parazitu“. Ovi stavovi nisu bili u skladu s tadašnjim saznanjima biologije o nasleđivanju, te je na ove teorije stavljena tačka donošenjem Nirnberških zakona o održavanju čistote arijevske rase iz 1935. godine. Prema ovim zakonima jevrejstvo se određuje geneaološki, prostom aritmetičkom računicom (Essner 2011).

Nirnberški zakoni obuhvataju izvorno dva zakona (*Reichsbürgergesetz vom 15. September 1935, Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 15. September 1935*), da bi im u novembru dodat i treći (*1. Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935*), koji se uglavnom posmatra kao njihov sastavni deo. Na osnovu ovih zakona proglašavaju se ništavnim brakovi između Jevreja i državljana nemačke ili srodne krvi, zabranjeni su i vanbračni odnosi među njima, a Nemice mlađe od 45 godina nisu smele da rade u jevrejskom domaćinstvu. Kršenje propisa o vezama s Jevrejima se kažnjavalo zatvorom, a zapošljavanje mladih Nemica novčanom kaznom. Isto tako, definisane su kategorije Jevreja i jevrejskih mešanaca (*jüdische Mischlinge*) prema poreklu, odnosno broju baba i deda koji su bili čistokrvni Jevreji. Jevrejinom se smatrao svako ko je bio najmanje tri četvrtine Jevrejin, dok je jevrejski mešanac bio jednu četvrtinu ili polovinu Jevrejin. Ukoliko jevrejski mešanac odluči da pripada jevrejskoj verskoj zajednici, stupi u brak s Jevrejinom ili Jevrejkom, ili je rođen iz bračne ili vanbračne veze sklopljene nakon septembra 1935. godine, više se ne posmatra kao mešanac, već kao Jevrejin („Nürnberger Gesetze“ 1935). Pripadnost jevrejstvu određivala se, dakle, krvlju, poreklom, i verskim opredeljenjem, na osnovu faktora koje su i sami Jevreji koristili za održavanje svog identiteta u odnosu na Druge u svom okruženju – ukoliko su to želeli. Ukoliko su hteli da se uklope, mogli su to da urade bez teškoća, jer granice između identiteta i alteriteta nisu uvek tako jasno povučene, naročito kad je reč o Nemcima i nemačkim Jevrejima, što se može videti i u romanu *Crni baron*.

5. NEMCI I JEVREJI U ROMANU *CRNI BARON*

U Beloj Crkvi, mestu radnje u romanu, Jevreja je pre Prvog svetskog rata bilo oko 250 (Ištvanic 2008: 22), pre Drugog svetskog rata oko 120 (Ištvanic 2008: 121), a nakon Drugog svetskog rata ih

više uopšte nije bilo.¹ Za to su se pobrinuli nacisti, na čelu s podunavskim Švabom Francom Kunom. Jevreji u romanu su prevashodno prikazani iz njegove perspektive, ali se o njima izjašnjavaju i sporedni likovi, kao, na primer, Čoa i neimenovani nacisti koji napuštaju Belu Crkvu. O Jevrejima se govori kao o anonimnom kolektivu, ali se nekoliko likova izdvaja imenom i karakterom, pre svega Fani Braun i gospodin Singer, a kasnije i Ana Helebrand i David Franc Ronkević. Odnos između Franca i Jevreja je vrlo složen, i prevashodno je povezan s njegovim ličnim ambicijama i emocijama, odnosno, s njegovom slikom o sebi.

5.1. Lične ambicije

Negativan stav prema Jevrejima pre svega iskazuje lik Franca Kuna, koji je već u mladosti pokazao naznake antisemitizma:

- Mi moramo biti iznad drugih. Treba suzbijati sve one koji žive na parazitski način, od rada drugih.
- Na koga se to odnosi, pitao je Jocika.
- Pre svega, na Jevreje.
- Sretko ipak dobro pretpostavlja da ti propovedaš novo učenje – dodao je Paja.
- U našem gradu ima već oko dvesta i pedeset Jevreja. Svi imaju trgovine, kuće, posede, porodicu sa mnogo dece. Namnožili su se kao pčele.
- Ovakva tvoja slika razmišljanja je zaista grozna, odvratna. Napadaš Jevreje, a sam si parazit, krpelj – odvrati Sretko.
- Šta je, gospodo, zaprepašteni ste mojim slikama budućnosti (Ištvanic 2008: 22).

Već na prvim stranama romana se ističe povezanost između Francove slike o sebi i slike o Jevrejima. Lik Kuna projektuje sopstvene mane i slabosti na Druge i želi da poseduje ono što pripada Drugima (novac i prestiž). Franc želi da bude advokat, te kaže da je njegov cilj da postane „Švapski Mesija“ (Ištvanic 2008: 18). Njegovo formiranje slike o sebi je zasnovano na preuzimanju pozitivnih osobina Drugih (Jevreja), i transfera sopstvenih negativnih osobina na te iste Druge.

Sliku o Kunu formiraju i njegovi školski drugovi, Srbi, koji tvrde da u Vajskirhenu ima mnogo onih kao što je Franc Kun, „mediokriteta“ (Ištvanic 2008: 30), kao i da se nacionalizam u Vojvodini rasplamsao otkad su opismenjeni seljaci kao Kun počeli da čitaju novine (Ištvanic 2008: 31). Budući da je advokatska profesija do skora bila urbana profesija, rezervisana samo za Mađare, Nemce i Jevreje, slobodna profesija za one koji su vredni i savesni (Ištvanic 2008: 32), implicira se da Kunu ta pozicija ne pripada na osnovu porekla, zasluga i sposobnosti, već da je on spreman da na drugi način dobije ono što želi: uništenjem onih koji mu stoje na putu. Drugo se uništava da bi slika o sebi mogla da se sačuva.

Franc je bio zadužen za hapšenje Jevreja 19. i 20. avgusta, njihovo sprovođenje u sabirne centre, deportaciju u noći između 20. i 21. avgusta, kad su Jevreji poslani za Pančevo. Kun smatra da za ono „posle“ oni nisu nadležni, to ne vidi kao svoju odgovornost, te ne strahuje da će biti izveden pred lice pravde. Ponovo se pokazuje da je njegovo održavanje slike o sebi krajnje nerealno i da se zasniva na samozavaravanju i oglušenju o moral i osećanja.

Školski drug, Sretko, suočava Kuna s teškim zločinima koje je počinio, naziva ga masovnim ubicom, a da nije ispalio nijedan metak i tvrdi da će mu se suditi zbog genocida nad nedužnim Srbima i Jevrejima. Kun, međutim, tvrdi da on ne ubija ljude pištoljem i da mu niko neće suditi, već on samo čisti grad od srpske i jevrejske gamadi (Ištvanic, 2008, 160). Pri tome on ne pravi izuzetke, čak ni kad bi trebalo ili kad bi mogao. Nije poštediti ni svoju mladalačku ljubav, već je naredio da svi Srbi i Jevreji – oni koji nisu rimokatolici – bez izuzetka budu deportovani iz Vajskirhena i Veršca (Ištvanic 2008: 147-148).

¹ Pre Drugog svetskog rata je u Jugoslaviji bilo 120 000 Jevreja, a prema popisu stanovništva iz 2002. godine, u Srbiji ih je danas 1 185. Uzrok smanjenju njihovog broja jeste holokaust za vreme Drugog svetskog rata, jer tokom Nedićeve vlade Srbija je bila prva zemlja koja je proglašena „oslobođenom od Jevreja“ („judenfraj“) (Barth & Stefanović 2013: 202–222).

Antisemitske stavove u romanu ne iskazuje samo Kun, već i njegov kolega Čoa koji smatra da je nacizam jedina vera, ona koja se propoveda revolverom i koju Srbi i Jevreji dobro poznaju (Ištvančić 2008: 92). U ime te „vere“ Nemci su sve oduzeli Jevrejima, ali tragovi pljački i bespravnog oduzimanja imovine Srba i Jevreja su spaljeni (Ištvančić 2008: 52), tako da dokaza više nema.

Uprkos tome što su Jevrejima oduzeli sve što ima neku vrednost, a na kraju i slobodu i život, Nemci insistiraju na tome da ne žele ništa jevrejsko. Kafa Jevrejina Majnla iz Beča ne valja, to je „čifutski ispljuvak“, te će Kun radije da pije vino, jer ga od njega ne boli glava (Ištvančić 2008: 25). Na kraju je ipak spreman da pije i jevrejsku kafu, jer nije spavao cele noći i potrebna mu je da se razbudi, te opet nalazi izgovore i briše granice između nemačkog i jevrejskog: „Na njoj je ionako samo jevrejska etiketa, a Jevrejina po Banatu odavno nema više nijednog ... Na kraju krajeva, možda je to ipak švapska kafa upakovana u jevrejski omot...“ (Ištvančić 2008: 77). Kafa mu prija, ima neobičnu aromu. „Majnl je znao da odabere zlatnu kafu za svoje fišeke.“ To ne znači da je promenio mišljenje o Jevrejima, već samo o kafi (Ištvančić 2008: 80). Čak i nacista Čoa uživa u kafi: „Stvarno je dobra.“ (Ištvančić 2008: 82) Ipak, čim je saznao da je od Majnla, tvrdi da je odmah osetio da sa njom nešto nije u redu, ali nije želeo da je odbije. Kafa od Majnla je dobra samo u fišeke, tvrdi ovaj zadrti nacista, i čim se izvadi, promeni aromu, pa on mora odmah u klozet, jer mu se povraća (Ištvančić 2008: 92). Ni Čoa ni Kun ne žele da priznaju da ni jedan ni drugi ne uočavaju suštinsku razliku između Sopstvenog i Stranog, koliko god da to žele. Isto tako, starici koja je pomagala Jevrejima „na svakom koraku“ se ne može videti na licu da je bila prijatelj Jevreja, jer, kao što primećuje jedan nacista, izgled ipak vara (Ištvančić 2008: 12).

Iako se Jevreji u romanu prikazuju kao Drugo u odnosu na Nemce, same podunavske Švabe insistiraju na tome da su Jevreji Strano, neprijateljsko. Međutim, pojedini likovi su svesni prožimanja Sopstvenog i Drugog. Tako je Kun povezanost sudbine Nemaca i nemačkih Jevreja osvestio tek kad su napuštali Vajskirhen. Ovaj put on Jevreje i Nemce izjednačava po manama: „Švabe su ti kao Jevreji: ulizice. Isprva su se ulizivali Mađarima, a posle Srbima, vešto koristeći njihovu nesmotrenost, da ne kažem, glupost. Sada su, kada je svemu došao kraj, oni ostali najgluplji. Samo budala može da se vrati tamo gde je propagirao teror i mržnju“ (Ištvančić 2008: 66). Za njega odlazak Nemaca nije bežanje, već progon: „Nas, Ana moja, progone srpske i ruske vlasti. Teraju nas sa vekovnih ognjišta“ (Ištvančić 2008: 103), isto kao što su i Jevreji bili oterani pre njih. „Poslednje aveti“ su iz Vajskirhena krenuli prekućne i juče, baš na jevrejsku Novu godinu – savršeno paradoksalna situacija (Ištvančić 2008: 118): „Vidiš li dobro ovaj prizor. Ovako su Jevreji odlazili na put bez povratka ... Nikada nisam sanjao da ćemo se naći u njihovoj koži, a to se ipak dogodilo.“ (Ištvančić 2008: 116) Čak i na brodu na Dunavu Kun je svestan da idu njihovim stopama: „Nov meni još nisu štampali – pruža mu šerpicu – i imaju samo onaj prošlogodišnji, za Jevreje.“ (Ištvančić 2008: 127) Jevreji prate njihov put kao senke: pečenje može da dobije samo onaj ko je ubio više od pedeset Jevreja. Ako po treći put dođeš po čorbu, izvode te na streljanje – tako su pravili selekciju kod Jevreja, pa su barem u Raj otišli siti (Ištvančić 2008: 128). Staro Sajmište je „poslednji trgovački centar za Jevreje. Oni koji su prošli kroz njegove kapije, nisu više trgovali.“ Umetnički paviljoni su logori sa gasnim komorama za jevrejske žene i decu (Ištvančić 2008: 129). Iako prateći trag Jevreja i Nemci zauvek odlaze iz svog zavičaja, konačna destinacija je potpuno različita.

5.2. Politika

U političkom životu je takođe očigledna tendencija da se Jevreji prikažu kao Strano, čak i ako za to nema osnova. Likovi u romanu – pre svega Kun – postupke Jevreja uvek tumače tako da bi mogli da se prikažu i vrednuju kao negativni. Tokom rata Franc je video Jevreje kako prodaju cigle na kilo da bi mogla da se izgrade skloništa i bunker za austrougarsku vojsku, što znači da je Franc bio u rovovima, bunkerima i skloništima koji su jevrejski. Iako je „dosta“ Jevreja iz Vajskirhena obuklo austrougarske vojničke odore, i mnogi su poginuli, njihova tela leže preko Švaba, Kun tvrdi da su se ti jevrejski vojnici stavili u službu očuvanja novčanog kapitala, dok su njihovo očevi sedeli kod kuće i čuvali stečena bogatstva koja im je omogućila Carevina. Sinovi su, smatra on, bili samo zalag za stečenu imovinu, ulog

bez kamate (Ištvanic 2008: 56). S obzirom na predrasude koje ima o Jevrejima, Kun im odriče osećanje obaveze, hrabrosti, rodoljublja, bilo čega pozitivnog, i smatra da se njihovi interesi svode samo na novac, da su lišeni bilo kakvog plemenitog osećanja, čime samo potvrđuje stereotipe o njima.

Nakon raspada Monarhije, Oto Rot (Otto Roth) je u Temišvaru proglasio Banatsku Republiku kako bi se sprečila deoba Banata između Rumunije, Mađarske i Srbije (Weber s.a.). Iako je objektivno reč o borbi za zajedničke interese, Franc Kuna smatra da osnivanje te republike za podunavske Švabe nema neku perspektivu, da su Rotove ideje bez veće logike, da je idealizovao stvari, i verovatno „novcem kupio istomišljenike“, jer „očigledno je da Jevreji prenose profit na politiku, želeći da razgraničenjem uvećavaju bogatstvo u svojoj državi“. Njegova ideja je „samo deo šire namere unošenja, pojačavanja i iskorišćavanja nesloge među podunavskim Švabama“ (Ištvanic 2008: 69). Ponovo se Jevreji percipiraju kao neprijatelji, kao oni koji ugrožavaju Švabe, čak i kad za to realno nema osnova.

Pojedini Jevreji nisu hteli da Nemce percipiraju kao Strano, kao svoje neprijatelje, ali i to Kun interpretira na svoj način: oni koji su ostali su budale koje su mirno čekale svoju sudbinu, u ubeđenju da im niko ništa ne može (Ištvanic 2008: 65-66). Njegov stav potvrđuje primer gospodina Singera, koga Ana Helebrand savetuje da sledi primer drugih Jevreja i ode u Ameriku, ali on ne veruje u priče o koncentracionim logorima u Nemačkoj i Austriji, o gasnim komorama i Mengelovim eksperimentima u Aušvicu: „Ništa me na svetu ne može ubediti u suprotno, gospođice Helebrand. Reći Vam moram iskreno da ja sumnjam u sve te vesti od pridošlih izbeglica. Nisam jedini koji tako razmišlja. Bez sumnje, to su sve novogodišnje bajke za malu decu. Svaštarije, pre i iznad svega.“ (Ištvanic 2008: 120-123). Kad je došlo vreme, Singera su prvog odveli, iako mu je žena bila Nemica (Ištvanic 2008: 173).

Apsurd se ogleda u tome što su Nemci svoje žrtve posmatrali kao neprijatelje (Strano), dok žrtve svoje progonitelje i ubice nisu posmatrali kao neprijatelje (Drugo). To je išlo toliko daleko da su Jevreji u Izraelu i Americi znali za masovna ubistva, ali nisu želeli da veruju. Izveštaji su nailazili na nerazumevanje, Jevrejska agencija se ograđivala od tih vesti, štampa je smatrala izveštaje o pomoru hiljade Jevreja neodmerenim, i nisu ništa preduzimali. Za njih su te vesti bile toliko neverovatne, da su bile neuverljive, bilo im je neshvatljivo. Ni jevrejski narod nije svuda isti. „Svi se deklarišu kao Jevreji, a toliko su različiti jedni od drugih, da ne možeš ni zamisliti.“ (Ištvanic 2008: 173). Sami Jevreji sebe ne posmatraju kao homogenu zajednicu (*auto-image*), što je realna slika stvarnosti koja se kosi s nemačkom simplifikovanom predstavom o Jevrejima – da su svi isti i da se mogu razlikovati od pripadnika drugih nacija.

5.3. Privatna sfera

U privatnom životu Franca Kuna je granica između Drugog i Sopstvenog takođe nejasna. Pre početka rata Franc je bio zaljubljen u prostitutku Fani Braun i nekoliko puta ju je prosio. Mlada Jevrejka je sakupila malo bogatstvo (Ištvanic 2008: 42), ali nije htela da se uda za Franca, iako ju je on voleo: „Nemoj se ljutiti što sam te toliko puta odbijala, ali ja nikako ne bih mogla da ti budem žena. Tvoji meštani bi neprestano upirali prstom u tebe i mene i govorili bi: Eno ga, Franc i ona njegova, jevrejska drolja. Zato je bolje ovako.“ Pitao ju je zašto se uopšte bavi tim zanatom, na što je ona odgovorila: „Ja sam to oduvek želela. Uvek sam želela da budem kurva i da zadovoljavam muškarce, kao i oni mene. Takva mi je sudbina i ja od nje nisam nikada želela da pobeegnem. I ti, Franc, imaš svoju sudbinu. Ti si stvoren za velika dela. Uradićeš mnogo. Ali ćeš, na kraju, ipak ostati sam. Sam samcijat, bez igde ikoga ...“ (Ištvanic 2008: 47) Kad je otišao u rat, Kun ju je molio da ga čeka dok se ne vrati, a ona mu je rekla da će ga čekati ili ona ili njeno pismo (Ištvanic 2008: 48). Otišla je nedugo zatim, a za Franca je ostavila paket i pismo: u paketu pedeset hiljada forinti, jer je uvek maštao da raskošno živi i ima svoju advokatsku kancelariju, te se nadala da će to sada moći da ostvari (Ištvanic 2008: 60). Jevrejka mu je pomogla da realizuje svoje lične ambicije, ali mu je slomila srce.

Kad ju je ponovo sreo, četiri godine kasnije, bila je nesrećno udata za dvadeset godina starijeg muškarca, propala od alkohola, još uvek zaljubljena u Franca. Tada joj je rekao koliko joj je slepo vero-
vao i koliko ga je razočarala (Ištvančić 2008: 71-73).

- Uniforme su uvek bile moja slabost.
- Tja, i ja sam imao uniformu! Zar zaboravljaš?
- Da ... da ... ali si bio bez titule.
- Kod vas žena sve se svodi na novac i položaj.
- Ja sam Jevrejka.
- Jevreje zaista treba gledati kao novac.
- Pa, koliko ti sada vredim.
- Kao devalvirana austrougarska kruna.
- Misliš, propada Monarhija, a sa njom i ja.
- Da ... Da li je moguće da je život samo novac.
- Moje lice, zaorano dubokim brazdama patnje, dokazuje nešto drugo (Ištvančić 2008: 73).

Fani u razgovor uključuje svoj etničko-nacionalni identitet, iako Kun u njoj pre svega gleda ženu, govori o njoj samo kao o rodno Drugom, dok ona sama ističe negativne osobine svoje nacije, potvrđuje stereotipe o Jevrejima svojim rečima, ali i postupcima (*auto-image*).

Nakon tog iskustva, Kun odlučuje da Jevrejke ne posmatra više kao Drugo, već kao Strano, ne-prijateljsko:

- Ti si poslednja Jevrejka sa kojom imam [...] posla.
- Ne kazuj to unapred.
- Jevreji će uvek biti obeleženi. To ti je (Ištvančić 2008: 75).

Njegova oproštajna poruka bila je jasna: „Imala si, svakako, pravo: ti si samo jevrejska kurva. Adieu – für alle Zeiten!“ (Ištvančić 2008: 76) Rastanak je konačan s Fani, ali ne i s Jevrejkama.

Franc Kun iz Bele Crkve ne odlazi sam iz Banata. S njim odlazi Ana Helebrand, žena koja je dvadeset godina radila u njegovoj kući (Ištvančić 2008: 36) i koja nije ono za šta se izdaje. Jedne prilike je u Smederevu posetila jevrejsku prostitutku Juditu, u koju je bila zaljubljena, i koja je kao Jevrejka bila sasvim svesna da će uskoro doći „strašna vremena za Jevreje i jevrejski narod“ (Ištvančić 2008: 108-109). Ana je žena Kunovog života, kad ju je konačno našao, imao je četrdeset i pet godina i na kraju je s njom napustio Vajskirhen i ostavio joj celo svoje bogatstvo (Ištvančić 2008: 145-146). Kad je umro, njegovi prijatelji su iz Beča dobili telegram s potpisom Crni baron. Svi su ubeđeni da je to maslo Ane Helebrand. Shvatili su da je ni oni ni Franc Kun nisu poznavali, da ne znaju kako izgleda, jer je uvek bila našminkana i stalno je nosila perike. Znaju da joj je Franc ostavio sanduk zlata i dragocenosti koje su oteti od Jevreja u Vajskirhenu i svesni su da ih je nasamarila, da se ta pokazala pametnija od svih njih (Ištvančić 2008: 152-154). Iako ih muče sumnje u vezi s njenim identitetom, brzo ih odbacuju. Ni Kun, ni ostali Nemci nisu bili svesni da je ona Jevrejka, njeno ime je bilo dovoljno da je smatraju Nemicom, tako da se imenom prikrila razlika između Sopstvenog i Drugog, odnosno Stranog.

Ana nije došla na Kunovu sahranu, izbegavala je njegove saradnike, znajući da će je napasti. Međutim, kad je na kraju došla na Francov grob, silovao ju je mladi Jevrejin na izlazu s groblja i okačio joj je tablu: „Ja sam švapska kurva. To sam bila, to i ostajem.“ Tabla treba da podseti na onu koja je okačena na Fani Braun nakon što je uhvaćena u pokušaju bega. Dok je Ana ležala, ispod pazuha njene leve ruke mladić je ugledao istetoviranu Davidovu zvezdu u plavoj boji, istu kakvu je imala njegova majka. Pod pretnjom pištoljem ona mu je priznala ko je: Jevrejka Estelia Stela Braun, sestra Fani Braun po majci. Stelu je otac, Herman Rot, poveo kad je napustio majku, i dao ju je u sirotište, gde su je našli i usvojili Jozef i Marija Helebrand. Pošto su roditelji bili siromašni, počela je da radi kao prostitutka, jer se s tim poslom dobro zarađivalo bez mnogo truda. Franca Kuna nikada nije volela, već ga je iskoristila, a njena jedina ljubav je bila Judita. Kad je saznala da je mladić pred njom sin njene sestre, Fani Braun, i Franca

Kuna, Ana je sklopila dogovor s tim čovekom, Davidom Francom Ronkevićem. Predložila mu je da zajednički osnuju firmu novcem koji joj je Franc, „budala“, ostavio. Pored toga, hoće da Davidu bude žena, ljubavnica i ortak, sve dok ne nađe sebi ravnu, pošteni devojku. Na izlazu s groblja sreću Juditu Adler i njenu kćerku, Ana je na kraju ponovo sreća svoju jedinu ljubav, a primetna je i privlačnost između dvoje mladih. Njih četvoro zajedno napuštaju groblje i kreću u novi život (Ištvančić 2008: 164-173). Novac, krvni srodnici i ljubav su udruženi.

6. ZAKLJUČAK

U romanu *Crni baron* prikazana je sudbina Jevreja u Drugom svetskom ratu, njihovo masovno uništenje, ali i preživljavanje nekolicine. Racionalizacija ovih destruktivnih postupaka zasniva se na slici Nemaca o sebi kao ugroženim i nemačkim Jevrejima kao Stranom. Slika o Jevrejima se zasniva na viševjekovnim stereotipima koji su doveli do izraženog neprijateljstva prema pripadnicima cele nacije. Međutim, lajtmotiv etikete, odnosno imena, ukazuje na to da je granica između Sopstvenog i Drugog često fiktivna, kao i ideja o ugroženosti, te se otvaraju nova pitanja o psihološkim aspektima antisemitizma – pitanje transfera i mržnja prema Drugome kao mržnje prema sebi.

6.1. Sudbina Jevreja u romanu *Crni baron*

Sudbina Jevreja je da budu autsajderi. Biti autsajder znači biti tuđin u postojećoj zajednici, s jedne strane, egzistencijalno, kad je postojanje pojedinaca ili kolektiva objektivno hendikepirano, ili, s druge strane, intencionalno, subjektivno, kad pojedinac ili kolektiv pokazuju volju i nameru da ne pripadaju zajednici. Isto tako, pojedinci i grupe mogu biti istovremeno objektivno i subjektivno autsajderi, te je tada reč o dvostrukom autsajderstvu. Žene i Jevreji su tradicionalno izrazito marginalni autsajderi u društvu (Brajković 2006: 287, 289), a u ovom romanu Fani i Ana predstavljaju autsajdere i kao Jevrejke, i kao žene, ali i profesionalno, kao prostitutke. Međutim, preživela je ona koja se prilagodila, koja je prikrivala svoje autsajderstvo sve dok je postojala egzistencijalna ugroženost u doba nacionalsocijalizma.

U romanu *Crni baron* Jevreji su uglavnom anonimni, samo broj: prvo ih je bilo oko dvesta i pedeset, zatim se broj prepolovio, da bi na kraju sasvim nestali iz Bele Crkve. Samo četvoro Jevreja u romanu ima ime i karakter: dve sestre Jevrejke, Fani Braun i Ana Helebrand, Fanin sin David Franc Ronkević i gospodin Singer. Preživeli su samo oni koji su pobjegli ili se prikrili. Fani Braun je uhvaćena u bekstvu i deportovana, kao i gospodin Singer, koji nije bežao iako je upozoren. David Franc Ronkević je uspeo da pobjegne, a Ana Helebrand je preživela jer su svi mislili da je Nemica. Kao što su to Jevreji činili već vekovima, i ona je pokazala sposobnost prilagođavanja i integracije, a da se nije odrekla svog identiteta. Naučila je da se krije.

6.2. *Auto-image* i *hetero-image* nemačkih Jevreja u romanu *Crni baron*

Aškenazi su za svoju okolinu kao neka fantazmagorija koja u sebi sadrži elemente realnog iskustva i fiksnih ideja, predrasuda i stereotipskih predstava, kulturnih projekcija i želja, svesti o tome da su drugačiji, ali u stalnom znaku pitanja: da li su svoji ili su tuđi? (Dombrovski 2006: 105) Iako Nemci imaju neposredno iskustvo s Jevrejima, oni neguju i predrasude o njima, doživljavaju ih kao tuđe, a opet kao svoje, i ne mogu uvek da povuku jasnu granicu između identiteta i alteriteta.

Slika o sebi (*auto-image*) Nemca Franca Kuna neraskidivo je povezana sa slikom o Jevrejima kao Drugom, Stranom (*hetero-image*). Osim što on teži da bude kao Drugi, poseduje Drugo u vidu novca, prestiža, ali i ljubavi, postoji transfer karakternih osobina između Sopstvenog i Drugog. Jevreji u romanu su prikazani kao pohlepni, kao oni kojima je novac (a i titula) važniji od ljubavi, porodice i političkih uverenja, oni su licemeri i ulizice. Isto tako, oni su iz naivni i puni poverenja da im se ništa loše ne može

dogoditi. Prikazani su i kao pohotni, skloni nastranostima u seksualnim odnosima. Međutim, Franc Kun i ostali Nemci su oteli bogatstvo Jevrejima (pohlepa), u ključnom momentu Kun je žrtvovao ljubav iz mladosti, Fani Braun i poslao ju u smrt, samouvereno je verovao dvema Jevrejkama (naivnost), prema kojima je osećao snažnu telesnu žudnju (pohota). Osobine koje je projektovao na Jevreje, i sam je posedovao, tako da se može reći da u njegovom slučaju razlike između Sopstvenog i Drugog gotovo da i nema, odnosno da dolazi do njihovog prožimanja.

U kojoj meri je pitanje identiteta i alteriteta krhko, pokazuju slučajevi Ane Helebrand i Davida Franca Ronkevića. Jevrejku Stelu je usvojio nemački (austrijski) par Helebrand, ona je mogla da se pokrsti i odrekne jevrejskog identiteta, kao što se odrekla jevrejskog imena, ali nije to učinila. Isto tako, David Franc Ronkević je dete Jevrejke i Nemca, ali nosi prezime Ronkević, koje nije ni jevrejsko ni nemačko. Mladić može da bira između tri nacionalna i verska identiteta, da se odrekne Drugog, ali i on bira da bude Jevrejin, prema krvi, prema majci.

6.3. Stereotipi o Jevrejima u romanu

Slika Nemaca o Jevrejima kao o Drugome izgrađena je na predrasudama, i njihov antisemitizam je nepobitna istorijska činjenica. Međutim, problematično je što Jevreji u romanu svojim rečima i postupcima (*auto-image*) potvrđuju stereotipe o sebi: Fani bira muža s titulom, Ana glumi ljubav radi interesa i predlaže incestuoznu vezu svom sestriću, a Singer ne beži iako je upozoren na opasnost.

Prema Žan-Marku Mura (Jean-Marc Moura), jednom od glavnih predstavnika imagologije, prilikom analize slika treba voditi računa o tri dimenzije slike i o tri nivoa analize: analizi referentnog (slika shvaćena kao realistični odraz), analiza slike koja proizilazi iz jedne kulture i analiza slike koju stvara pojedinačni autor (Milanović s.a: 3). Ištvanic je napisao roman o stvarnim ličnostima, te likovi treba da predstavljaju realistični odraz Jevreja, što bi značilo da su Jevreji zaista takvi, odnosno da su stereotipi tačni. Slika Jevreja u očima Kuna, Čoe (*hetero-image*), ali i samih sestara Braun (*auto-image*) formiranu je u okviru nacističke kulture, što odgovara istorijskim činjenicama. S obzirom na to da je Ištvanic pisao radove o Jevrejima i njihovom prisustvu u Beloj Crkvi, kao i o njihovim stradanjima, malo je verovatno da on iskazuje svoj negativan stav o Jevrejima (antisemitizam), odnosno da se slika Jevreja može analizirati kao realističan odraz. Druga mogućnost tumačenja bi bila da Ištvanic prikazuje proces generalizacije na osnovu nekoliko likova, odnosno proces prenošenja crta ličnosti četvoro pojedinaca koji su članovi iste porodice (biološka veza) i prošli su ista ili slična životna iskustva (sociološki aspekt), na čitavu zajednicu. Na osnovu uočenih osobina se formira slika o celoj naciji, odnosno o Jevrejima uopšte. Treću mogućnost tumačenja nudi Larsenov koncept auto-egzotizma, odnosno mogućnost da su Jevreji u romanu internalizovali slike koje su im nametali Drugi tokom prethodnih vekova, da su ih ne samo usvojili, već su počeli da se i ponašaju onako kako se od njih „očekuje“. Na kraju, reč je o nemačkim Jevrejima, te se postavlja pitanje razlike između Jevreja i Nemaca, pitanje granice između Sopstvenog i Drugog, odnosno Stranog.

U romanu nema jednoznačnog uporišta ni za jedno od ovih mogućih tumačenja, već otvorena mesta u tekstu ostavljaju prostor čitaocima da sami formiraju pretpostavke na osnovu svog životnog i čitalačkog iskustva, vrednosnog sistema, kao i viđenja Drugog uopšte, a Jevreja posebno – ta tema ostaje suštinski otvorena. Sasvim je izvesno da su slike o Drugome subjektivne i da podležu generalizaciji i proizvoljnosti isto kao i slike o sebi. Budući da se kroz slike i stavove o Drugome najviše ogleda Sopstveno, književno delo postaje ogledalo u kom se čitalac suočava sa samim sobom.

LITERATURA

- Azrija, R. (2009). Jevrejski identitet u ogledalu istorije, in: K. Halpern & Ž-K. Ruano-Borbalan (ur.). *Identitet(i): Pojedinac, grupa, društvo* (264-275). Prev. Stanko Džeferdanović. Beograd: Clio.
- Barth, S; Stefanović, N. (2013). *Dijalog Srbina i Nemca na Dunavu*. Beograd: Medijska knjižara krug.

- Božić, J. (2010). Ostvarenje Jastva/ Sopstva i nesvodljivosti Drugog: etički bezdan susreta s Drugim. *Etnološko-antropološke sveske* 15, 4, 77-92.
- Brajić, T. (2006). Ginomorfno Drugo i patrijarhalno-palanački model sveta u Andrićevoj *Gospodici* i *Gospa Noli* Isidore Sekulić, u: M. Maticki (ur). *Slika Drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima* (285-293). Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Dombrovski, M. (2006). Svoj ili/i tuđi. Jevreji u poljskoj kulturi, u: M. Maticki (ur). *Slika Drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima* (105-115). Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Dyserinck, H. (2003). Imagology and the Problem of Ethnic Identity. *Intercultural Studies*, 1. Retrieved 15.12.2016 from <<http://www.intercultural-studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml>>
- Ervije-Leže, D. (2009). Prenošenje religioznih identiteta, in: K. Halpern & Ž-K. Ruano-Borbalan (ur.). *Identitet(i): Pojedinač, grupa, društvo* (178-189). Prev. Stanko Džeferdanović. Beograd: Clio.
- Essner, C. (2011). Zusammenfassung und Einführung: Reichsbürgergesetz und Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre [„Nürnberger Gesetze“], 15. September 1935, und die beiden ersten Ausführungsbestimmungen, 14. November 1935. Skinuto sa sajta 14.12.2016. <http://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0007_nue_de.pdf>
- Farago, K. & Dojčinović Nešić, B. (2011). Alteritet, in: B. Stojanović Pantović i dr, *Pregledni rečnik komparativističke terminologije u književnosti i kulturi* (16-19). Novi Sad: Akademska knjiga
- Fischer, E. (2014). O autoru „Belokrvanike“. Skinuto sa sajta 20.11.2016. <<https://www.facebook.com/belokrvanika/posts/655119804584901>>
- Ištvanic, Ž. (2008). *Crni baron*. Bela Crkva: Narodna biblioteka.
- Ivanova, N. (2015). Mleci u *Gorskom vijencu*: Imagološka zapažanja. *Južnoslovenski filolog* LXXI, 1-2, 15-41.
- Ivon, K. (2008). Suvremena strujanja u komparatistici. *Magistra Iadertina* 3, 39-56.
- Leersen, J. (s.a.). Images – information – national identity and national stereotype. Retrieved on 8 December 2016 from <http://www.let.uu.nl/~Marie-Christine.KokEscalle/personal/sites/competence_mediation/cursus-documenten/leers.html>
- Mecklenburg, N. (2009). Imagologie: Grundaspekte und Beispielbereiche literarischer Bilder der Anderen, in: *Das Mädchen aus der Fremde: Germanistik als interkulturelle Literaturwissenschaft* (238-269). München: iudicium.
- Metzler *Lexikon Literatur*. Begründet von Günther & Irmgard Schweikle, hrsg. v. Dieter Burdorf, Christoph Fasbender, Burkhard Moennighoff. Stuttgart: Verlag J. B. Metzler, 2007.
- Milanović, Ž. (s.a.). Granice imagologije. Skinuto 15.12.2016. sa <https://www.academia.edu/28991301/Granice_imagologije_Zeljko_Milanovic>
- „Nürnberger Gesetze“ (15. September 1935). Skinuto sa sajta 14.12.2016 <http://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0007_nue_de.pdf>
- Popović, T. (2010). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.
- Prokić, L. (1941). Jevreji u Srbiji. *Der Stürmer*. Skinuto 20.11.2016 <<http://der-stuermer.com/indsrb.htm>>
- Radović, N. (2009). Roman sa stvarnim ličnostima. *Danas*, 6. marta. Skinuto sa sajta 20.11.2016. <http://www.danas.rs/dodaci/nedelja/roman_sa_stvarnim_licnostima.26.html?news_id=155326>
- Smit, A. D. (2010). *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Weber, R. (s.a.). Die Turbulenzen der Jahre 1918-1919 in Temeschburg. Skinuto 15.12.2016. sa <<http://www.banat.de/geschichte/php/aufteil.php3>>
- Zymner, R. & Hölter, R. (Hrsg.) (2013). *Handbuch Komparatistik: Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis*. Stuttgart: Verlag J. B. Metzler.

THE IMAGE OF JEWS IN ŽIVAN IŠTVANIĆ'S NOVEL *CRNI BARON**Summary*

Like all his journalistic, professional and scientific papers, the first novel written by Živan Ištvanic (1955, Bela Crkva) is directly linked to Bela Crkva and it is situated in the first half of the 20th century. The author depicts the escape of Danube Swabians from Bela Crkva over Vršac, Pančevo, Belgrade and Osijek to Austria in September 1944 from the perspective of the main character, a notorious lawyer Franz Kuhn known as Crni Baron (Black Baron). During the escape on train, he revives the events of last decades in his memories. As the novel is based on

historical events and personalities, and presents a result of diligent research work, it can be regarded as an authentic testimony of events of that time.

Ištvančić describes in *Crni baron* the changing relations among representatives of nations who lived in Austro-Hungary and in Bela Crkva: Swabians, Serbians, Hungarians and Jews. While once Swabians and Serbians used to hold together against Hungarians, before and during World War II Serbians and Jews found themselves on the same side as victims of national-socialists. However, although the lawyer Kuhn has disliked the Jews since his school days, he is most intimately connected with them, without being completely aware of that. The aim of this paper has been to depict the picture of Jews in the novel applying the approach of image studies, fore mostly from the perspective of Black Baron, but of other characters as well (*hetero-image*), and from the perspective of Jews portrayed and acting in this novel (*auto-image*). The novel analysis has shown that these pictures have similarities, and that the actions of characters have proved the stereotypes on Jews to be true. However, the readers are supposed to decide how to interpret this proceeding: as author's statement of anti-Semitism, as an example of the process of generalization based on few characters, or as an example of auto-exoticism, internalization of *hetero-image*, which has been imposed on Jews during centuries.

Key words: picture of the Other, stereotypes, imagology, Danube Swabians, Jews, Bela Crkva.

Nikolina Zobenica
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
nikolina@ff.uns.ac.rs

FEMALE ASPECTS OF MONSTERS: THE CASE OF SCOTLAND

The aim of the paper is the analytical exploration of the female aspects of monsters in general, as well as the global popularity of monster legends in the formation of the Scottish national myth. The critical survey of folk beliefs will be combined with various literary and historical insights into this significant aspect of Scottish identity. The paper focuses on the wide-spread folk chronicles of the most famous Scottish monsters (Morag the Monster, Fear Liath, Loch Ness Monster, Linton Worm). The contemporary perspective of this issue will be provided by Read (*Signs out of Time*, 2004; *Goddess Remembered* 1989), Eisler (*The Chalice and the Blade*, 1987), Cohen (*Monster Theory: Reading Culture*, 1996) and Morgan (*The Loch Ness Monster's Song*, 1990). The sacred animals of the prehistoric period and woman as a matriarch have experienced a great cultural shift: once worshipped, feared and obeyed, they have gradually been demonized, turned into monsters and finally become completely marginalized and depreciated by modern culture. In the Scottish example, a good confirmation of this statement is definitely a constant preoccupation with the numerous accounts of mysterious monsters, ultimately sold out to naive tourists caught on their expensive tourist adventures in the Scottish Highlands.

Key words: (Scottish) monsters, national myth, identity, folk tradition, stereotypes, folk legends.

1. FROM MATRIARCHY TO PATRIARCHY: SHIFT FROM PARTNERSHIP TO DOMINATOR NORMS

Modern world is to a great extent different from the world of the earliest civilizations. In the attempt to remind the modern audience of the existence of the matriarchal culture as the first mythological phase in the development of Western civilization, Donna Read states:

Today we build monuments to what we call progress, a progress that threatens all life. Millions are made by it, millions live by it, and the conqueror has replaced the nurturer as a symbol to be respected. The natural world we once revered, we now destroy. We've long forgotten the spirit of the Earth Goddess. (Read 1989)

In her documentaries, *Signs Out of Time* (2004) and *Goddess Remembered* (1989), filmmaker Donna Read takes us back to the prehistoric times when people believed in the Goddess, the Great Mother, and "when the power to give and nurture was supreme." (Read 1989) Through this journey, with the help of archeologist Marija Gimbutas, the matriarchal world of peaceful and closely connected cultures that lived on the territories of modern Europe is described, only to be succeeded by the violent world of male supremacy.

Signs Out of Time (2004) examines the life and work of a world-renowned archaeologist Marija Gimbutas. Her archaeological research discovered that on the territories of modern Europe there were the settlements made by nations that had extraordinary culture and art. No evidence of organized warfare was found. "All Europe was a peaceful culture without weapons." (Read 2004) She tells us of a female-centered culture, not male-dominated, by describing the first egalitarian societies with neither male or female dominance. All people were considered to be equal and there were no differences between men and women in terms of their power and authority. This is why it is a common misconception nowadays to claim that these people were primitive; on the contrary, they had a very complex system of religious, existential and philosophical beliefs.

The religion of Old Europe changed radically towards the end of the third millennium. Peoples from the Russian steppes whom Marija Gimbutas called Kurgans, swept across Europe in three great waves of invasions over several thousand years and shattered the existent matriarchal utopia. This collision is reflected both in mythology and in language. From the very beginning these invaders had weapons. Hierarchical, male-ruled, they worshipped a sky god and brought a new religion in which nature was gradually demonized. New gods clashed with old traditions. This collision of cultures transformed the old myths and values and changed the heart of Old Europe.

A similar approach to the developmental phases of Western civilization is presented in *Goddess Remembered* (1989), the first part of a three-part series that includes *The Burning Times* (1990) and *Full Circle* (1993). This documentary features the women from the Women's Spirituality Movement talking about the prehistoric period when people believed in the Great Mother. Through their conversations, they link the loss of goddess-worshipping societies with contemporary environmental, political, environmental and even ethical crisis.

In prehistoric times, the fertility of the mother was connected to the fertility of the Earth. People lived in accordance with nature and women were respected. Men and women were equal, living in cooperation and unity. However, there came the time of transition. According to this documentary, "around 10,000 BC people began to cultivate. The agricultural revolution changed everything. Especially the relationship we had to the Earth. No longer did people just accept what nature provided; now, we sought to control the awesome forces of the natural world." (Read 1989) One of the most successful methods of this control was a cunning projection of monstrosity and evil imposed on the natural world, now abounding in numerous perilous creatures that the society suffered from and, inevitably, had to be defended against.

Riane Eisler, in *The Chalice and the Blade* (1987), carried Marija Gimbutas' theories further, asserting that patriarchy is built on a particular symbol and the reversal of the system of values – the Great Mother Goddess, a primary symbol of the divine source of being, associated with peace and compassion, is marginalized and then entirely discarded, while a masculine war god usurps her place.

Eisler uses the symbols of the chalice and the blade to represent two competing sets of values and models of society, as Christine Hoff Kreaemer suggests (2004: 1). The chalice represents a style of social structure that Eisler calls the partnership model, in which relations between the sexes are understood primarily in terms of partnership rather than hierarchy. The resulting society is egalitarian, peaceful, and matrifocal, centered on the nurturing values traditionally associated with mothers. Using a variety of archaeological studies, Eisler claims that such societies existed in Neolithic Europe from the beginning of the agricultural revolution until around 5,000 – 3,000 BC, when warlike invaders from the fringes of these regions conquered them. These invaders' social model, which Eisler calls the dominator model, is warlike, hierarchical, and organized around patterns of domination. Sex, race, class, and other characteristics are used to rank individuals in a social order, which is then maintained under the threat of violence. This model is generally associated with a male god and the glorification of the ability to take life, in contrast to the partnership model's sacralization of women's ability to give life through birth. (Hoff Kreaemer 2004:1)

For Eisler, history is the keystone of the prevalent argument and, simultaneously, a valid proof that since partnership societies existed in the past, they might be constructed again in the future. Minoan Crete represents a valid illustration of a partnership society, Eisler concludes, and draws on archaeologists James Mellaart and Marija Gimbutas to argue that the worship of a single Great Goddess was the shared religion of all of Neolithic Europe. In her influential, but rather controversial study, Eisler turns to cultural and art history and examines the literature of the ancient Greeks and Hebrews to find myths suggesting remnants of usurped female power. The referent proof texts include the story of Adam and Eve, in which Eve is tempted to eat the fruit of knowledge by a serpent, a symbol associated with the Goddess worship in several ancient cultures of the region, and the Greek *Oresteia*, in which the Furies are stripped of their power to punish the murder of a mother by a son when Athena sides with the gods against the goddesses. Logically, Eisler begins her book with these questions:

Why do we hunt and persecute each other? Why is our world so full of man's infamous inhumanity to man – and to woman? How can human beings be so brutal to their own kind? What is it that chronically tilts us toward cruelty rather than kindness, toward war rather than peace, toward destruction rather than actualization? (Eisler 1987: xiii)

Eisler's controversial claim is that war and destruction do not represent a natural state; in order to support her argument, she uses evidence from archeology of prehistoric cultures. She points to the fact that the female figurines ("Venus" figurines), found in archeological sites over a wide geographic area, represent a valid and powerful testimony of the admiration and awe that ancient peoples had for the powers that govern life and death, the powers which they associated with women. She identifies these figurines and many other feminine images with the Goddess worship. Eisler also points out that Neolithic art does not portray scenes of battles, warriors, or "violence-based power" (Eisler 1987: 20); there are no heroic conquerors or indications of slavery.

The Goddess-centered art we have been examining, with its striking absence of images of male domination or warfare, seems to have reflected a social order in which women, first as heads of clans and priestesses and later on in other important roles, played a central part, and in which both men and women worked together in equal partnership for the common good. (Eisler 1987: 20)

However, after centuries of peace and development, a great change occurred. Nomadic tribes, roaming the less desirable parts of the earth looking for grazing land, "grew in numbers and ferocity". (Eisler 1987:42) By the fifth millennium BC there began a pattern of destruction of Neolithic cultures by invasions and natural catastrophes, producing what Eisler refers to as a "mounting chaos". (Eisler 1987: 43) Other changes after the invasions that are apparent from the archeological record include indications of slavery, oppression of women, warfare, weapons, chieftain burials (indicating social inequality), others buried with the chieftain (apparently killed for that purpose), appropriation of goddess symbols by powerful men:

The one thing they [the invading cultures] all had in common was a dominator model of social organization: a social system in which male dominance, male violence, and a generally hierarchic and authoritarian social structure was the norm. Another commonality was that, in contrast to the societies that laid the foundations for Western civilization [the goddess-based societies], the way they characteristically acquired material wealth was not by developing technologies of production, but through ever more effective technologies of destruction. (Eisler 1987:45)

Eisler's central thesis is that a calculated transition took place historically from earlier idyllic societies to more aggressive cultures. Her cultural transformation theory proposes that the original direction of the evolution of society was toward the partnership model, but that the dominator model took over after "a period of chaos and almost total cultural disruption" (Eisler 1987: xvii). The chaos was caused by an invasion on the part of violent "peripheral" groups. The shift in social structure was apparently accompanied by a shift in the types of technologies developed by the society, from life-sustaining technologies to war-related technologies, from the chalice to the blade (now employed not only against other belligerent tribes, but also in dealing with the demonized, monstrous nature for the sake of the protection of human community and establishment of its social cohesion). This theory also proposes that our society can be hopefully transformed back to the partnership model of society.

In the same vein, Erich Fromm in his influential study *The Forgotten Language* (1951) claims: Matriarchal culture is characterized by an emphasis on ties of blood, ties to the soil and a passive acceptance of all natural phenomena. Patriarchal society, in contrast, is characterized by respect for man-made law, by a predominance of rational thought, and by man's effort to change natural phenomena. (Fromm 1951: 207)

Fromm gives us an analysis of the Oedipus trilogy and its main theme – the struggle against paternal authority. The roots of that struggle go back to the ancient fight between the patriarchal and

matriarchal systems of society. Then, we have the Babylonian myth of Creation where sons challenge the Great Mother and defeat her.

In the Oedipus trilogy, Oedipus, Haemon and Antigone are representatives of the matriarchal principle, whereas Laius and Creon represent the patriarchal one. The idea of the universal brotherhood is rooted in the matriarchal principle. Quite the contrary, the patriarchal principle includes a hierarchical order in the society and obedience to the male figure. These are Creon's words:

Yea, this, my son, should be thy heart's fixed law - in all things to obey thy father's will. 'Tis for this that men pray to see dutiful children grow up around them in their homes. (...) But disobedience is the worst of evils. (...) Therefore, we must support the cause of order and in no wise suffer a woman to worst us. Better to fall from power, if we must, by a man's hand; than we should be called weaker than a woman. (Fromm 1951: 224-225)

Fromm's study, which may also be defined as a spiritual precursor of Eisler's cultural theory, rests on the idea that the assertion of male superiority continued to the period of Christianity as well – Eve was born from Adam's rib and a female turned out to be just a mere product of a male, the way Athena was born from Zeus's head. Matriarchy, once at its peak, was getting weaker and at the same time patriarchy was rising and asserting its role and supremacy.

2. THREATENING ELEMENTAL FORCES: MONSTERS AS NATURAL PHENOMENA

As already discussed, with the introduction of patriarchal paganism as the second stage in the development of Western civilization, man found it necessary to separate himself from what was perceived before as mother nature and to defend himself from it. Thus, the first man-made halls are in most of myths and legends represented as being potent signs of human success, dominating in the surrounding elemental chaos of nature. Along with the man-made halls, the first instances of weaponry were created symbolizing a final dividing line between liquid chaotic natural forces and the newly dominant patriarchal order thus pointing to an utterly destructive system of values based on violence, cruelty and aggression that Read and Eisler described and condemned in their respective works. Furthermore, the first instances of weaponry represented a symbolical attempt on the part of patriarchal authorities to deal with the threatening natural phenomena. In other words, in man's effort to change natural phenomena as Fromm suggested (Fromm 1951: 207), all that is evil and monstrous was projected onto the natural world and banished from the human community.

For instance, the first lover of the Great Goddess was a great serpent, assuming different identities in different mythologies, but always being subordinate to the Goddess in these early times. The copulation of the Goddess and her lovers symbolically referred to the strong bond between man and nature, mother and child. The Great Serpent was chosen for its ability to slough its skin and thus symbolically represented the craving ability for natural renewal and regeneration. The worship of the Goddess entailed in itself nature worship, thus alluding to the man's synchronization with the rhythm of nature and its cycles.

It is not surprising then that all the monsters from the phase of patriarchal paganism mostly resembled the Great Serpent, once the main symbol of the Goddess; a great number of Greek legends abound in killings of serpents and their look-alikes, dragons (the most famous and conspicuous example being the legend about brave Hercules), then in the Hebrew myth Jehovah kills the Leviathan, the sea monster, and the full circle of monster slaying is finally completed in the Bible, referring to the third stage in the development of Western civilization, that of patriarchal monotheism, where the serpent is given a crucial role in tempting Eve to try the forbidden fruit from the Tree of Knowledge, ultimately resulting in Adam's and Eve's Fall from the Garden of Eden.

In order to scientifically explain this shift from once sacred and worshipped natural creatures, most relevant emblems of the matriarchal world, to demonized, evil, horrifying serpents and dragons, threaten-

ing to dissolve the stability of the forcefully imposed patriarchal society, Jeffrey Jerome Cohen dedicates a complete volume of essays to what he entitled “the Monster Theory”. In his influential collections of essays *Monster Theory: Reading Culture* (1996), Cohen claims that monsters provide a key to understanding the culture that spawned them. Thus, the study of monsters should be seriously taken into consideration since it represents a valid means of examining our culture. Cohen uses the monstrous body as a metaphor for the cultural body and concludes that monsters are supposed to be perceived as symbolic expressions of authentic human fears and desires that ultimately shape our collective behaviour.

In Cohen’s essay *Monster Culture (Seven Theses)*, monsters are defined by seven different aspects due to their appearance, character, or representation. In the first thesis entitled *The Monster’s Body is a Cultural Body*, Cohen emphasizes the fact that monsters are always symbols and representations of a culture, “an embodiment of a certain cultural moment” (Cohen 1996, 10). In the second thesis, *The Monster Always Escapes*, Cohen discusses the repetitive notion that monsters mostly get away. In case they are caught, they most probably return (sometimes even assuming different aspects). “When a monster is killed”, claims Howard, “there is always some remnant, some talisman, of it left behind. If there is no physical element left behind, there is at least a small glimpse of the monster or footprints, something that makes people uncertain of its death and ultimate destruction.” (Howard 2006, 1) In the third thesis, *The Monster is the Harbinger of Category Crisis*, Cohen explains that monsters cannot be associated with specific classifications of animals or people; they can be half human, half animal, or with a sort of deformity that prevents them from being categorized. In the fourth thesis, *The Monster Dwells at the Gates of Difference*, Cohen claims that monster is usually perceived as the Other, that is, different in a cultural, sexual, racial, economic or political domain from standardized general conventions. In the fifth thesis, *The Monster Polices the Borders of the Possible*, Cohen argues that monsters’ task is to keep us away from the unknown, from all the dangerous notions and ideas not to be explored by the majority. In the sixth thesis, *Fear of the Monster is Really a Kind of Desire*, Cohen claims that monsters reflect our hidden desires. In other words, the dominant culture creates them in order to explore what otherwise would be considered a taboo (for example, gender roles, sex, aggression, domination). As Howard (2006: 1) claims: “They can freely destruct and harm, and not feel repercussions or guilt from authority. Monsters enable us to play the role of things we would normally not claim as our identity, like small children dressing up in costumes of demons and witches for Halloween.” Finally, in the seventh thesis entitled *The Monster Stands at the Threshold ... of becoming*, Cohen concludes that monsters invoke us to examine our culture, the assumptions made about other peoples. Monsters’ task is to make people ponder why they create them thus inviting them to explore their minds and discover true beliefs. Bearing in mind Cohen’s scientific insights about “the monster theory”, as well as Read’s and Eisler’s arguments about the historical and archeological evidence of the clash between the matriarchal and patriarchal system of values, the following part of the paper will be dedicated to the study of Scottish monsters, as a key to understanding Scottish history and, in general, reading Scottish culture.

3. SCOTTISH MONSTERS: READING SCOTTISH CULTURE

Perhaps the most widely spread notions and images of Scottish monsters include the unknown, enigmatic creatures inhabiting once inaccessible and unapproachable natural environment of the Scottish Highlands. Abounding in deep, mysterious lochs, crooked, almost belligerent, crags and steep, rugged cliffs, the Highlands have for centuries represented the humanly unattainable world of nature, a potent metaphor for both wild, untamed, even romantic insights on nature and its fearsome, threatening, horrifying aspects, better to be left untouched, undiscovered and unexplored. Thus, the most famous Scottish monsters nowadays basically represent remnants of the transitional period in the development of Western civilization, the historical shift from the matriarchal to the patriarchal system of values. After a peaceful, egalitarian period of the Great Goddess’ reign, every natural creature associated with her and her sacred powers become demonized and monstrous, as Read and Eisler knowingly indicated. It is no wonder then that strange creatures from impenetrable depths of numerous Scottish lochs have generally

been connected with the power of the sacred female, who, being preserved in the collective consciousness through the presence of enigmatic monsters and their strange powers, ultimately left a lasting mark on the formation of Scottish national identity.

It is interesting to note that loch monsters are mostly depicted as females in folk legends, mostly due to the fear from once sacred and later utterly demonized natural surroundings. For instance, Morag the Monster, generally perceived as a sister to a more widely-known Nessie, lives in Loch Morar, an inland loch around 70 miles to the southwest of Loch Ness. According to a folk legend, she is presented as a mermaid-like character with flowing hair, while another description paints her as a grim reaper whose sighting was viewed as a death omen. Numerous folk legends also depict Morag as a half-deity or even as a half-human, half-fish creature (which completely illustrates Cohen's comment on a monster's physical appearance, not easy to be specifically categorized), always seen before death, mostly by drowning, which is why she is greatly disliked and called by many uncomplimentary terms among the Scottish folk. The legend also goes that "Morag has often brought out of their houses at night the people living along the shores of the lake and in the neighbourhood of her haunts, causing much anxiety to the men and much sore weeping to the women." (BBC Com, News 2015 :1) Although in oral accounts mostly associated with the Morar family, whose defeat in the battle or death of clan members Morag keeps bemoaning and wailing in great distress, more recent accounts, as well as sightings, have depicted Morag - whose home is only about 70 miles from Loch Ness - as a humped serpent-like creature similar to the more famous Nessie.

Dating from the 6th century, when St. Columba was returning from his mission to convert the Picts to Christianity, the legend of Loch Ness Monster has definitely earned enormous popularity to Scotland and enriched its national myth. Although popular Nessie, famous for numerous appearances in the Loch Ness area, fled at the sign of the cross that St. Columba made, various sightings of this mysterious creature have been appearing ever since, which accounts for the fact that this monster has become extremely popular in public imagination. As it is generally suggested nowadays, "perhaps the advent of tourism has something to do with it, or the increased use of media coverage so that what was once of purely local importance has become widely known... If there seems a lot of fuss generated about the possible existence of an unidentified animal in an otherwise obscure Scottish loch, maybe it is better to concentrate on something interesting, unimportant and romantic than on the relentless realities of the world." (The Loch Ness Monster, Scots clans 2015:1) Although some valid evidence has been produced on the Scottish monster hoax scheme, the fact still remains that there have been more than 10,000 sightings of Nessie since Columba's time, "it has been chased by motorcyclists and crossed the road in front of motorcars; it has been photographed and traced on sonar. It has been scoffed at by millions." (*The Loch Ness Monster*, Scots clans 2015:1) Popular Nessie represents a significant aspect of the Scottish national myth and thus is far too interesting to dismiss as a mere hoax. This is precisely the reason why Edwin Morgan, the first Scottish national poet, the Scots Makar, dedicated a special poem to the most famous Scottish monster:

Sssnnnwhuffffll?
 Hnwhuffl hnnnwfl hnfl hfl?
 Gdroblboblhobngbl gbl gl g g g g glbgl.
 Drublhaflablhafubhafgabhaflhafi fl fl –
 gm grawwww grf grawf awfgm graw gm.
 Hovoplodok – doplodovok – plovodokot-doplodokosh?
 Splgraw fok fok splgrafhatchgabrlgabrl fok splfok!
 Zgra kra gka fok!
 Grof grawff gahf?
 Gombl mbl bl –
 blm plm,
 blm plm,
 blm plm,
 blp. (Morgan1990: 43)

Although its meaning is quite difficult to be deciphered, since the language of the loch monster represents a specific variant of communication the humans are at a loss to follow, Morgan himself explains the peculiar story of popular Nessie. The lonely creature rises from the depths of Loch Ness and looks round for the companions of her youth, other prehistoric reptiles and animals that once were perceived as sacred followers of the Goddess of Complete Being, as Ted Hughes would put it (Hughes 1992), only to discover, at her utmost horror, that there is no one she knows to be found in the natural world of modern Scotland, and thus, mopingly, she descends again to the unexplored depths of her lake after a brief swearing session, or better to say, her curse on the humankind for depriving her of her natural habitat.

Unlike these strange creatures who undoubtedly were at the hit list of various interested parties, but were never captured and subdued, and as such, their legend has survived to the present moment, there have been numerous accounts of monsters slayed and annihilated. One of such enigmatic creatures is most definitely the infamous Linton Worm. Its name is significant enough because it draws attention to the prehistoric matriarchal period. Namely, a 'worm' was a term mostly associated with a dragon, but etymologically it is the ancient Norse word for serpent. From its lair located on the Northeast side of Linton hill, the Linton worm used to roam the land and slaughter every live creature that crossed its way. This land soon became barren and the locals were terrified of the creature. There seemed that no one could have stopped it, until a Scots laird John de Somerville, who investigated the creature for a while, decided to deal, once and for all, with the despicable creature himself by ordering a unique lance from a local blacksmith. The lance was longer than normal and had a wheel fitted about a foot from the end. This allowed the end of the lance to rotate on contact."Somerville returned to the lair with his special lance. On the end he placed a large lump of peat covered in tar which was set alight. For some time he had practiced charging with the burning lance so his horse would get used to the smoke blowing in its face. Now came the time to strike. He rode up to the worm who predictably opened its huge mouth. Somerville plunged the lance deep into the creature's throat." (*The Linton Worm*, Scots clans 2015:1) It was the end of the worm, which eventually brought down the roof of the cave and disappeared without a trace. Somerville got rewarded by being knighted and becoming a royal Falconer, as well as the first Baron of Linton. Although the Linton worm was eventually annihilated by Somerville, the image that has been haunting the collective imagination of the people from the Wormington area is definitely the worm's escape from its eerie cave which definitely accounts for Cohen's comment on the uncertainty that people feel about the monster's ultimate destruction and death – the monster has gone away for the time being, but who could be sure that it would not be coming back?

Another strange creature that can be connected with the Scottish prehistoric heritage is the Big Grey Man, Am Fear Liath Mor. A noticeable number of scientists who found themselves on mountain-climbing expeditions in the area of Ben Macdui, in the Cairngorms, testify to the existence of this strange creature, popularly referred to as Scottish version of the Yeti and the Sasquatch. The stories continue to emerge even nowadays, and the theories about what lays behind them continue to multiply. Whereas the popular laymen's opinion rests on the acceptance of the existence of ten-foot-tall creatures covered in grey fur living somewhere on Ben Macdui, "rationalists have tried to explain the rare sightings of Am Fear Liath Mòr by pointing to Brocken Spectres, a phenomenon occasionally seen in mountains where a hugely magnified climber's shadow is cast on a lower level of cloud through a particular combination of atmospheric conditions." (*Am Fear Liath Mor*, Undiscovered Scotland, 2015:1) Apart from occasional photographs of footprints offering the valid support of Cohen's monster's existence theory, no concrete evidence is proposed. However, some explanation is definitely needed, especially bearing in mind that a significant number of people has had very similar, or better to say, odd experiences at the top of Ben Macdui.

All in all, after enumerating the most (in)famous Scottish monsters, it should be noted that the mere fact that monsters occupy a remarkable place in both the past folk records and present literary and cultural accounts testifies to their relevance for the long-term process of the Scottish national myth

generation, that is, it points to an important influence of the past folk beliefs in the creation of the contemporary Scottish national identity.

4. CONCLUDING REMARKS

In the foreword to his influential study *The White Goddess* (1993), Robert Graves discusses the question of the use and function of poetry (or arts in general) nowadays in comparison to its use and function in the prehistoric (matriarchal) period. Although Graves does not specifically deal with monsters in this study, he does mention the sacred animal consorts and followers of the Goddess of All Living, as well as the Goddess itself and underlines their imposed monstrosity as a by-product of the dominant (contemporary) patriarchal culture. The sacred animals of the prehistoric period and woman as a matriarch have experienced a great cultural shift: once worshipped, feared and obeyed, they have gradually been demonized, turned into monsters and finally become completely marginalized and depreciated by modern culture (Graves 1993: 14).

The Scottish monsters discussed in this paper are mostly perceived as females in folk mythology, which thoroughly proves Graves's claim about the fear from once sacred and later demonized nature. These monsters, inhabiting the belligerent and inaccessible nature of the Scottish Highlands, reflect a potent warning about the disadvantages of the historical shift from the matriarchal to the patriarchal system of values in the development of Western civilization, that Hughes and Eisler discussed in their respective studies.

In the modern Scottish myth, the sacrilege that Graves refers to is perceived on the level of monsters as a profitable tourist sensation: numerous accounts of mysterious monsters are ultimately sold out to lay and naive tourists caught on their expensive tourist adventures in the Scottish Highlands. After all, as Cohen insightfully noted, monsters do stand on the threshold of becoming, urging us to examine our own minds and discover our initial desires, wishes and cravings. Unfortunately, notwithstanding the great body of past mythic folk accounts of monsters, as well as their enormous cultural and literary impact on modern Scottish identity, it seems that the inner cravings of contemporary Scotsmen are predominantly related solely to material gain.

REFERENCES:

- Am Fear Liath Mor*. Undiscovered Scotland: The Ultimate Online Guide. <http://www.undiscoveredscotland.co.uk/usscotfax/outdoors/greyman.html>. Skinuto sa sajta 1.11. 2015.
- Cohen, J. J. (1996). *Monster Culture (Seven Theses)*. *Monster Theory: Reading Culture*. Ed. Jeffrey Jerome Cohen. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Graves, R. (1993). *The White Goddess*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Eisler, R. (1987). *The Chalice and the Blade: Our History, Our Future*. Harper Collins.
- Fromm, E. (1951). *The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths*. Henry Holt & Co.
- Howard, K. *On Monster Theory Seven Theses*. <http://kelsey-howard.blogspot.rs/2006/10/monster-theory-seven-theses.html>. Skinuto sa sajta 25.10. 2015.
- Hughes, T. (1992). *Shakespeare and the Goddess of Complete Being*. London: Faber and Faber.
- Kraemer C. H. (2004). *Review: The Chalice and the Blade*. <http://www.christinehoffkraemer.com/eisler.html>. Skinuto sa sajta 25.09. 2015.
- Morgan, E. (1990). *Collected Poems*. Carcanet.
- Loch Morar Monster Morag Sightings Discovered*. 2015. <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-highlands-islands-21574832>. Skinuto sa sajta 25.10. 2015.
- Read, D. (1989). *Goddess Remembered*. National Film Board. https://www.nfb.ca/film/goddess_remembered. Skinuto sa sajta 25.10. 2015.

- Read, D. (2004). *Signs out of time*. <https://www.youtube.com/watch?v=whfGbPFay4w>. Skinuto sa sajta 25.10. 2015.
- The Linton Worm*. (2015). <http://www.scotclans.com/scotland/scottish-myths/scottish-monsters/linton-worm/>. Skinuto sa sajta 20.10. 2015.
- The Loch Ness Monster*. (2015). <http://www.scotclans.com/scotland/scottish-myths/scottish-monsters/lochness-monster/>. Skinuto sa sajta 20.10. 2015.

ŽENSKI ASPEKTI ČUDOVİŠTA: PRIMERI IZ ŠKOTSKE MITOLOGIJE

Rezime

Rad se bavi analitičkim istraživanjem ženskih aspekata čudovišta, ali i globalnom popularnošću legendi o čudovištima u stvaranju škotskog nacionalnog mita. Kritički pregled narodnih verovanja u radu se kombinuje sa raznim književnim i istorijskim uvidima u ovaj relevantan aspekt škotskog identiteta. Rad se zasniva na široko rasprostranjenim narodnim hronikama o najčuvenijim škotskim čudovištima (čudovištu Morag, Fir Lijatu, čudovištu iz Loh Nesa, gujii iz Lintona). Savremeni pristup temi zasniva se na uvidima Done Rid, Rajane Ajsler, Džefrija Koena i Edvina Morgana. U modernoj civilizaciji, žena (matrijarh) i svete životinje iz preistorijskog perioda izgubile su nekadašnji značaj: postepeno su demonizovane, pretvarane u čudovišta i konačno u potpunosti marginalizovane. Potvrda ove teze u radu se zasniva na primerima čudovišta iz škotske mitologije, koji se, nažalost, uglavnom prodaju lakovernim turistima u potrazi za avanturom u škotskim planinama.

Ključne reči: (škotska) čudovišta, nacionalni mit, identitet, narodna tradicija, stereotip, narodne legende

Milena Kaličanin
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
mkostic76@gmail.com

VIKTORIJA KROMBHOLC

‘YOU HAVE TO LOOK AT IT IN A HISTORICAL PERSPECTIVE’: *CLOUD NINE* AS A NEO-VICTORIAN TEXT

The end of the twentieth century witnessed a proliferation of fiction which revisits the Victorian period, or recasts key Victorian texts from alternative perspectives, frequently favouring the marginal and the silenced, and this trend shows no signs of abating. Neo-Victorian works engage in deliberate and critical examination of the past and the ways it continues to inform contemporary society, politics and culture. The focus of critical attention has been primarily on the neo-Victorian novel, which is not surprising considering the predominance of the novel both in the Victorian and the neo-Victorian literary production. It is, however, possible to identify neo-Victorian themes in contemporary British drama as well. One example is to be found in Caryl Churchill’s *Cloud Nine*, which examines the parallels between colonial oppression and patriarchal ideology, in order to confront both the legacy of British imperialism and the remnants of Victorian sexual and gender politics in the context of second-wave feminism and the sexual revolution.

Keywords: neo-Victorianism, contemporary British drama, Caryl Churchill, *Cloud Nine*, gender, sexuality, colonialism

Since the nineties, there has been an explosion of texts that engage with the Victorian period in various ways (across a range of media including films, TV series and visual art, in addition to literary works). This period has also been marked by considerable interest in historical fiction and period drama in general. Alongside the neo-Victorian genre, a notable example can be found in Hilary Mantel’s Booker-winning saga about Thomas Cromwell and the general upsurge of interest in the Tudors. However, these do not seem to match the sheer volume of works that revisit the Victorian age in particular. Fictional returns to the Victorian period stand prominent among various other engagements with the past, suggesting that there is something in the nineteenth century which is perceived as crucial for the understanding of the contemporary self and its crises. The turn of the century, with its major cultural shifts, as well as its financial and political anxieties (for instance, a liberalisation of attitudes towards gay and lesbian sexualities, but also the rise of the so-called alt-right and populism in general), shares much with the Victorian period, which was also troubled by various social, political and cultural issues and conflicts, such as fast-paced industrialisation, class strife, or increasingly vocal women’s rights activists.

Ann Heilmann and Mark Llewellyn, two critics who have helped identify and define the neo-Victorian genre, distinguish between “historical fiction set in the nineteenth century” and “texts about the metahistoric and metacultural ramifications of such historical engagement” (Heilmann and Llewellyn 2010: 6). Heilmann and Llewellyn place special emphasis on the metafictional aspect of the neo-Victorian, “a series of metatextual and metahistorical conjunctions (...) within the fields of exchange and adaptation between the Victorian and the contemporary” (Heilmann and Llewellyn 2010: 4), identifying it as its defining feature. Neo-Victorian texts are not simply texts set in the period of Victoria’s rule, or sometimes more broadly, in the long nineteenth century. They exhibit a measure of self-reflexivity with regard to their own interest in the Victorian past and its reworkings, as they question the status, the significance, as well as the ethical and aesthetic issues that accompany such returns. In their words, neo-Victorian texts “must in some respect be *self-consciously engaged with the act of (re)interpreta-*

tion, (re)discovery and (re)vision concerning the Victorians” (Heilmann and Llewellyn 2010: 4, original emphasis). This act, they contend, leads to “new understandings of both the Victorian period and the contemporary that arise from gazing through this specific historical looking-glass” (Heilmann and Llewellyn 2010: 4).¹

In addition to returning to some of the most iconic texts, characters and tropes of Victorian literature, neo-Victorian fiction seeks to question stereotypes and clichéd thinking about the Victorians, but also to explore the marginal, the invisible and the silent. This explains its obsession with Victorian sexuality and its attempts to write queer, non-white or otherwise underprivileged characters back into the Victorian canon (although not all neo-Victorian texts are necessarily progressive in this respect). Unsurprisingly, critical discussions of neo-Victorian literature typically focus on novels, reflecting the predominance of the novel in the Victorian period, but also its predominance in the literary market today. However, it is possible to identify examples of neo-Victorian engagements in contemporary drama as well. *Cloud Nine* (1979), a play by a contemporary British playwright Caryl Churchill, set partly in the Victorian times and partly in the time when it was written, is one such example.

The aim of this paper, therefore, is to approach *Cloud Nine* as a neo-Victorian text. If we understand neo-Victorianism as a kind of self-conscious dialogue between the present and the past, *Cloud Nine* certainly fits this definition. It shares some of the central thematic concerns and tropes of neo-Victorian fiction. Its two-act structure, which is both diachronic and anachronistic, juxtaposes the two periods and invites comparisons between them, but also erases clear distinctions between them. Its peculiar casting choices and character doubling can be seen as a metafictional device which invites self-reflexive analysis and meets Heilmann and Llewellyn’s criteria. Furthermore, the play’s two-act structure, which brings together the historical and the contemporary setting, and its stage directions which seek to deconstruct gender and racial boundaries through cross-casting and character doubling, ultimately succeed in challenging another binary, that between the Victorian and the contemporary. As one of the characters observes in Act II, “children are always wrong about their parents” (Churchill 2013: 85); it may just be that the stereotypical present-day representations of the Victorians are equally misguided.

Cloud Nine was written and produced as the outcome of a workshop on sexual politics, organised in collaboration with director Max Stafford-Clark, which featured a group of actors heterogeneous in terms of gender, sexuality and marital status. The central aspects of the finished play stem from the methodology of the workshop, which used role reversal and set improvisations of a range of personality traits (bad temper, for instance) which were projected onto the participants by the rest of the group, without their knowledge, and which they soon adopted and started to exhibit. The method provided an exploration of the theme of socially imposed gender, sexual and racial identities, which is further signalled by role reversal through cross-dressing and racial cross-casting (Betty the wife is played by a man, Edward the son is played by a woman, and Joshua the black servant is played by a white actor). Inevitably, because of the way its cross-casting divorces the sex of the actors from the sex of the characters they play, *Cloud Nine* can be read from a Butlerian perspective (even though the play itself predates Judith Butler’s theories about the performative nature of gender). The metatheatrical context serves to underscore this reading: within the universe of the play, the actors are literally performing genders that do not reflect their biological sex.

R. Darren Gobert notes that the use of drama is particularly apt for such an exploration, as it is “precisely the genre in which actors too adapt their bodies to pre-existing scripts” (Gobert 2014: 85). Cross-casting therefore acts as a metatheatrical device which alludes to the various roles individuals adopt as the result of societal norms (that of wife, mother, father, husband and so on). However, Churchill has pointed out that a coherent idea for the play was only formed once she decided to introduce a historical perspective and set the first half of the play in colonial times. This strategy enables Churchill to explore the links between colonialism and patriarchy, between the subjection of subaltern nations and the subjection of women, but it also creates a play that explores the link between the past and the present.

¹ For a more detailed overview of the neo-Victorian genre, see Krombholc 2013.

Cloud Nine is not the only example in Churchill's work in which she adopts a historical perspective: in *Vinegar Tom* (1976) she explores the seventeenth-century witch trials from a similar perspective, using anachronistic language and frank descriptions of menopause and menstruation, a contemporary fragmentary structure for the play, as well as contemporary songs and costumes. Again, the purpose of these choices is to invite comparisons with the present.

Act I of *Cloud Nine* is set in Africa in the time of colonial rule. The patriarch, Clive, is a colonial administrator, and Churchill draws parallels between this role and his position as pater familias. The stage directions indicate "low, bright sun" for the opening scene – suggesting both a zenith and a decline for the imperial enterprise. The scene, in which Clive introduces himself and his family, derives its comic force from the hyperbolic stereotypes he spouts. In expressing them so bluntly, the play seeks to ridicule them, but also to invite comparisons with Act II and its supposed liberation. Also, in hindsight, the humour is derived from the discrepancy between these pronouncements and the true state of affairs in the household which becomes apparent later on:

- CLIVE I am father to the natives here, and father to my family so dear (...) My wife is all I dreamt a wife should be, and everything she is she owes to me.
- BETTY I live for Clive. The whole aim of my life is to be what he looks for in a wife. I am a man's creation as you see, and what men want is what I want to be. (Churchill 2013: 1)

These opening lines delineate the patriarchal structure of a Victorian family and patriarchal definitions of Victorian womanhood, which are further explored in the rest of Act I. Clive's view of women reflects the fusion of the discourse of patriarchy and the discourse of colonialism, casting women as an uncharted territory to be explored, exploited and subdued. For Clive, women are "dark like this continent", "mysterious", "treacherous" (Churchill 2013: 16), while "dark female lust" is to be resisted, "or it will swallow us up" (Churchill 2013: 34). He concludes that women are "irrational, demanding, inconsistent, treacherous, lustful, and *they smell different from us*" (Churchill 1994: 40, my emphasis), which reads as a summary of patriarchal views of women, rooting their identity firmly in their corporeal attributes, which are in turn defined in terms of their difference from the male standard.

The link between colonialism and patriarchy is further underscored by such subtle parallels as the repetition of Clive's remark that they are not in Africa "to enjoy [themselves]" (Churchill 2013: 3) by Betty, who then makes an identical statement about marriage. As María Isabel Seguro points out, the characters who are socially subordinate to Clive are introduced relative to him: "Betty is introduced as *his* wife and Joshua as *his* property" (Seguro 2011: 155), while the rest of the female members of the household, Clive's daughter, his mother-in-law, and the governess, barely feature at all in his introduction. In Act I, the daughter is not even played by an actor, but is represented only by a doll.

Clive's home for him is the "haven of peace to come home to" (Churchill 2013: 4); Betty is "delicate and sensitive" (Churchill 2013: 3), and he also hints at her hysterical episodes and fainting spells; in that sense, she reflects the Victorian feminine ideal of the "angel in the house": meek, selfless and ruled by emotion. In Act I, there is a notable discrepancy in the level of agency afforded to the male and the female characters, symbolically captured in a scene where the men play ball (even though not all of them are good at it), while the women are excluded from play ("We'll be spectators and clap", as one of them says, Churchill 2013: 18). Act I also exposes the double standards of Victorian morality: Clive openly has an affair with Mrs Saunders, the neighbour, but is appalled at the prospect of Betty's infidelity.

Clive rules over his African subjects in the same way he wields control within his family, as he draws his authority from his white male position. The indigenous population are perceived both as infants who need disciplining and subhuman creatures who lack reason or feeling. This is exemplified in Clive's treatment of his young servants, who are flogged into submission, and his treatment of Joshua, who is offered a day off after his family is massacred in tribal war, but is then immediately ordered to bring some drinks. Gobert reads Joshua's character as informed by Franz Fanon's *Black Face, White Masks* and the internalised self-hatred of the oppressed (at least until the end of Act I) (Gobert 2014:

89). Like Betty, Joshua is “played by a white man because he wants to be what whites want him to be” (Churchill 2013: np). It is suggested, however, that the subaltern retain the potential for revolt: after all, Act I ends with Joshua pointing a gun at Clive.

The racial issues raised in the play – the lack of representation of non-white characters, especially in Act II – reflect the erasure and silencing of non-white voices in the society Churchill identifies as contemporary. Their under-representation is illustrated within the context of the workshop that led to the writing of *Cloud Nine*. In fact, one of the reasons for casting Joshua as white was practical: there were no non-white actors among the participants of the workshop. This is particularly relevant for the neo-Victorian reading of the play, as it draws attention to the fact that the contentious issues of its nineteenth-century setting clearly remain unresolved at the time of its production.

Despite their praise for the empire and the belief in the Victorian family expressed at the beginning, the characters explode a whole range of expectations. Clive’s son Edward is expected to adopt a manly attitude (“A boy has no business having feelings”, as Clive states, Churchill 2013: 19), but would rather play with his sister’s doll, and his effeminacy is underscored by the female casting. On the other hand, Betty is played by a man, “because she wants to be what men want her to be” (Churchill 2013: np). In fact, Philip Roberts notes that the cross-casting reinforces “the divorce between expectation and actuality” (Roberts 2008: 76). Even the characters that apparently staunchly uphold Victorian norms, such as Betty and her mother Maud, at times voice biting criticism as well. For instance, despite asserting the Victorian ideal of separate spheres – “the men have their duties and we have ours” (Churchill 2013: 9) – Maud also remarks that “[y]oung women are never happy (...) Then when they’re older they look back and see that comparatively speaking they were ecstatic” (Churchill 2013: 9), challenging the notion that women (should and do) find satisfaction and fulfilment in their domestic roles.

The tone of Act I is decidedly contemporary, stemming from the parodic nature of the dialogue, along with the increasingly explicit content (after the relatively anodyne first scene, the following ones are increasingly filled with obscenities and taboo issues such as paedophilia). Act I provides an illustration of the Victorian treatment of alternative sexualities. After Clive praises friendship between men as “the noblest form of relationship” (Churchill 2013: 39), his friend Harry embraces him and leaves him stunned, then revolted by Harry’s homosexuality, as “a disease more dangerous than diphtheria” (Churchill 2013: 40). The association between homosexuality and disease points not only to the nascent medicalisation of sexualities in the nineteenth century, but, as Elaine Aston aptly observes, can be read through the lens of the AIDS epidemic whose outbreak dates back to mid- to late 1970s (Aston 2003: 98) and is contemporaneous with the time of writing. Clive concludes with “what a betrayal to the Queen” (Churchill 2013: 41), further linking heteronormative regulation of sexuality with preservation of national interest. Similarly, when Clive encourages Harry to get married and return to the socially acceptable heteronormative model, he urges him to “think of England” (Churchill 2013: 41). On the other hand, the lesbian desire of Ellen the governess remains largely invisible: when Joshua reports it to Clive, he dismisses it with “Joshua, you go too far” (Churchill 2013: 43), perhaps a nod to Queen Victoria’s anecdotal disbelief concerning the existence of lesbian practices. Betty, who is the object of Ellen’s affections, also explains them away as a lapse in judgment, made because “the climate [in Africa is] very confusing” (Churchill 2013: 39).

The invisibility of Ellen’s lesbianism is made evident by casting Betty as a man, because what the audience sees is the interaction of a heterosexual couple. Furthermore, the scene in which Ellen’s advances are shown is constructed as an echo of another, heterosexual match. Betty professes her love for Harry Bagley to Ellen and describes her heterosexual desire for him, which Ellen then enacts as she kisses and hugs her. The queerness of the scene is thus rooted at least as much in having a male actor voice Betty’s fantasies about Harry, who is played by another male actor, as it is in the interaction between two female characters. As Gobert notes, “Ellen’s proclamation of love is barely apprehended as lesbian; the category is not yet conceivable in the historical context” (Gobert 2014: 92). In this respect, the scene can also be read from the perspective of Terry Castle’s notion of the ‘apparitional lesbian’, the tendency to ghost lesbian characters in order to conceal the possibility of lesbian desire and its physical

aspects. The ghosting of Ellen's desire in *Cloud Nine* is achieved by means of cross-dressing, suggesting that Ellen is forced to adopt a socially prescribed identity which is at odds with her true self.

Act I reveals a simmering wealth of hidden sexualities beneath the veneer of Victorian propriety, which pose a marked contrast to the official patriarchal family structure. The characters speak about their sexual desires in a surprisingly frank manner, and the sexual currents remain barely hidden or erupt onto the surface. For instance, when Clive explains his semen-stained trousers as spilt champagne, Churchill seems to be saying that various heretofore unknown aspects of Victorian life, including Victorian sexuality, are in fact staring us right in the face. On the other hand, Act I can also be read as an example of what Marie-Louise Kohlke has termed 'neo-Victorian sexsation': the obsessive tendency of neo-Victorian texts to deal in the titillating and perverse underside of Victorian culture. In Kohlke's analysis, this tendency is a reflection of our own sex-obsessed age, which transforms the Victorian period into a new Orient, a distant, unknowable world onto which it projects its own darkest desires.

Act II is set a century later, in contemporary London (in 1979), but the characters from Act I have aged only 25 years. This is where the neo-Victorian perspective becomes particularly prominent. The act of time compression suggests an uncomfortably close link to the past, but it also establishes a generational link between the two periods. Act II features the younger generation from Act I, who have now become adults and have children of their own. This suggests that the past contains not distant ancestors, but parents against whom children rebel ineffectually, and then go on to repeat their mistakes and become recast in their image – a point underscored by the fact that the daughter's name is Victoria. Instead of imperial power, Act II features British involvement in Ireland, suggesting a continuity of colonial strivings as well. A series of actor doublings establishes a closer link between the two acts and produces interesting contrasts between the characters. For instance, in some productions, the actor who plays Clive in Act I also plays Cathy in Act II, a young child who, despite her mother's efforts to provide a gender-balanced upbringing, faces stereotypes regarding appropriate behaviour for a girl, much like Clive's son in Act I, who is scolded for his wish to play with a doll by no other than Clive.

Act II assesses the achievements of second-wave feminism and gay liberation. To underscore this, it starts with Edward's partner Gerry and his account of a pick-up on a train. It is winter, as if to suggest a contrast to the African heat; however, the pick-up is described as a secretive affair, suggesting continuity with Act I rather than difference from it. Likewise, Edward has to hide his homosexuality for fear of losing his job: the liberation is clearly only partial. Even though Act II moves away from the domestic setting of Act I into a park, a space which would seem to suggest greater freedom as well as invitation to play, many of the gender issues delineated in Act I translate into Act II, not least because Betty, present as the grandmother, keeps her strict Victorian views about men, women, and proper child-raising. She praises Victoria's son as brave for not crying, echoing Clive's assertion that boys have no business having feelings, and she excuses him as a "real little boy" (Churchill 2013: 53) when he hits a playmate. On the other hand, Lin's daughter, Cathy, defies gendered views about children's behaviour, which survive to this day, well beyond the time of the original production. Cathy does not want to draw princesses, but instead paints a house on fire and plays with a toy gun. However, she is given a nosebleed by a gang of boys in the park and told that she cannot play with them because she is a girl. The fact that this is an interaction between children leads to a troubling conclusion that this will remain as the model for the future.

Edward can be contrasted with Harry Bagley from Act I, who engages in homosexual relations with Joshua the servant, and is sexually attracted to Clive. After being rejected and reviled by Clive, who embodies heteronormative masculinity, Harry can only pursue his homosexual desires with another marginal character, Joshua, who is hierarchically subordinate to him because of his blackness, and, more troublingly, with Edward, who is nine at this point. At the end of Act I, Harry ends up married off to Ellen, both of them defeated by the demands of heteronormativity. On the other hand, Act II also illustrates the failure of the normative models from Act I. Even though towards Act I Edward discards his doll, dismisses the women and is accepted into the male circle (once he has shown deference to the paternal figure of Clive), the lessons prove to be short-lived. In Act II, Edward expresses his homosexuality more

openly and boasts precarious sexual freedom. It is, however, severely limited: he must hide his homosexuality at work for fear of being fired. Likewise, the sexual encounter on the train, recounted by Gerry, is a secretive affair, closeted away in a toilet, which signals the way it continues to be socially coded as dirty and unseemly. The location almost echoes Harry's proposition to Joshua ("Shall we go in a barn and fuck?", Churchill 2013: 15) which connects gay desire with animalistic sexuality.² The conclusion seems to be that, despite the fact that contemporary attitudes are more accepting towards alternative sexualities, Victorian perceptions still survive well into the twentieth century.

Act II explores the relationship between Betty's daughter Victoria and her husband Martin. Martin can be seen as Clive's double: he's not the mighty patriarch of the nineteenth century, but rather the mansplaining, patronising husband of the late twentieth century, who is writing "a novel about women from the women's point of view" (Churchill 2013: 65), who laments women's sexual liberation as emasculating, and is even made literally impotent by his wife's attempts to instruct him on how to pleasure her. His explanation ("I don't like to feel that you do it better to yourself", Churchill 2013: 63) reflects the desire to position himself as the sole source of her experience, bodily or otherwise. It is reminiscent of Betty's remark that she "thought if Clive wasn't looking at [her] there wasn't a person there" (Churchill 2013: 82). In addition, Martin explains his inability to satisfy Victoria in terms of her insecurities, rather than his: "My analysis for what it's worth is that despite all my efforts you still feel dominated by me" (Churchill 2013: 63). As Roberts observes, Martin accepts feminism, "which he is totally in favour of" (Churchill 2013: 63), "as long as it is not inconvenient" (Roberts 2008: 77) and works to his advantage ("I was all for the sixties when liberation just meant fucking", Churchill 2013: 75). He "helps with the washing up and everything" (Churchill 2013: 51), as Victoria concedes, concluding that she is very lucky with Martin, as opposed to Lin whose ex-husband used to beat her. So, if Act I brings on the chuckles from the satisfaction of seeing the rompy side of the prim and repressed Victorians, and from the almost farcical portrayal of Victorian stereotypes, Act II can only lead to bitter awareness that the two periods are not exactly diametrically opposed and question the level of progress and liberation that have been achieved, despite the alternative model it seems to propose in the household shared by Victoria, Lin and Edward, where the women work and he stays at home. Interestingly enough, Churchill herself has explained her motivation for choosing this particular historical perspective in similar terms:

When the company talked about their childhoods and the attitudes to sex and marriage that they had been given when they were young, everyone felt that they had received very conventional, almost Victorian expectations. (Churchill 2013: np)

To make matters even more complex, the reader or viewer who engages with the play today, almost forty years after the original production, adds a third perspective, and may come to a similar conclusion: that both patriarchy and colonialism are still as strong as ever and that they are thriving. Recent global events seem to drive this point rather painfully home.

REFERENCES

- Aston, E. (2003). *Feminist Views on the English Stage: Women Playwrights, 1990-2000*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Castle, T. (1993). *The Apparitional Lesbian*. New York: Columbia University Press.
- Churchill, C. (2013). *Cloud Nine*. London: Nick Hern Books. E-book.
- Gobert, R. D. (2014). *The Theatre of Caryl Churchill*. London and New York: Bloomsbury.
- Heilmann, A., Llewellyn, M. (2014). *Neo-Victorianism: The Victorians in the Twenty-First Century, 1999-2009*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

² As Joshua is black, this can also be read as a reflection of colonial representations of black sexuality as bestial; again, see Fanon's *Black Skin, White Masks*.

- Kohlke, M. L. (2008). The Neo-Victorian Sexsation: Literary Excursions into the Nineteenth Century Erotic. In: *Probing the Problematics: Sex and Sexuality* (M. L. Kohlke and L. Orza, eds.). Oxford: Interdisciplinary Press, 345-358. Available at: <http://www.inter-disciplinary.net/publishing-files/idp/ebooks/ptp%202.2.pdf>
- Krombholc, V. (2013). Object in Mirror are Closer than They Appear: On the Nature of Fictional Returns to the Nineteenth Century. *Kultura* 138, 117-129.
- Roberts, P. *About Churchill: The Playwright and the Work*. London: Faber and Faber.
- Seguro, M. I. (2011). Deconstructing the Victorian Family? Trying to reach *Cloud Nine*. In: *Neo-Victorian Families: Gender, Sexual and Cultural Politics* (M. L. Kohlke and C. Gutleben, eds.). Amsterdam and New York: Rodopi, 151-174.

‘STVARI MORAŠ SAGLEDATI IZ ISTORIJSKE PERSPEKTIVE’:
SEDMO NEBO KAO NEOVIKTORIJANSKI TEKST

Rezime

Krajem dvadesetog veka pojavljuje se čitav niz romana koji se na različite načine bave viktorijanskim periodom i njegovom društveno-kulturnim zaostavštinom, tako što ispisuju alternativne istorije epohe ili teže da ispričaju neispričane priče marginalizovanih likova viktorijanskog književnog kanona. Neoviktorijanska proza ne svodi se samo na puko prisvajanje stilskih ili žanrovskih odlika viktorijanske proze, već viktorijanskom književnom i društvenom nasleđu pristupa sa kritičke pozicije, razmatrajući njegov uticaj na savremene društvene, političke i kulturne prakse. Neoviktorijanska kritika mahom se bavi neoviktorijanskim romanom, što nije neobično s obzirom na to da je roman dominantna forma u viktorijanskoj književnoj tradiciji, te i u neoviktorijanskom žanru. Ipak, neoviktorijanske teme moguće je uočiti i u savremenom dramskom stvaralaštvu. Jedan primer za to jeste drama *Sedmo nebo* (1979) britanske dramske spisateljice Karil Čerčil, te je cilj ovog rada da se pozabavi dramom Čerčilove iz neoviktorijanske perspektive. Drama tematizuje paralele između britanskih kolonijalnih osvajanja i viktorijanske patrijarhalne ideologije, s ciljem da preispita nasleđe britanskog imperijalizma i viktorijanskih shvatanja roda i seksualnosti iz savremenog ugla, naročito u kontekstu drugog talasa feminizma i seksualne revolucije. Drama je napisana kao dvočinka, koja bipartitnom strukturom povezuje istorijski i savremeni ambijent, te poziva na njihovo poređenje. Uz podelu uloga koja dekonstruiše rodne i rasne granice, ovakva struktura narušava i binarno shvatanje prošlosti i sadašnjosti, otkrivajući između njih više sličnosti nego razlika.

Ključne reči: neoviktorijanizam, savremena britanska drama, Karil Čerčil, *Sedmo nebo*, rod, seksualnost, kolonijalizam.

Viktorija Krombholc
 University of Novi Sad, Serbia,
 Faculty of Philosophy
viktorija.krombholc@gmail.com

L'ÉVOLUTION DE LA TRAGÉDIE ET ANALYSE DES PASSIONS TRAGIQUES

La dramaturgie « tragique », notion héritée des Anciens repose sur un principe simple qui est celui d'une fiction théâtralisée d'une situation inextricable et fatale au sein de célèbres familles chez lesquelles des passions contraires se heurtent. Depuis l'Antiquité au XVIIIe siècle français, la tragédie subira des modifications de façon plus au moins exhaustive ce qui indique une réelle évolution du genre.

Notre étude consiste donc en une vision synthétique de l'évolution de la tragédie gréco-romaine jusqu'au XVIIIe siècle français, de ses ressorts, caractéristiques du genre et surtout en l'analyse des passions, qui diffèrent au gré des courants de pensée, de sensibilité et des tendances littéraires.

Mots clés : passions, tragédies grecques, tragédies latines, XVIe siècle, XVIIIe siècle

1. INTRODUCTION

La dramaturgie « tragique », notion héritée des Anciens, et tout particulièrement de la tragédie de Sophocle commentée par Aristote dans la *Poétique*, repose sur un principe simple qui est celui d'une fiction théâtralisée d'une situation inextricable et fatale au sein de célèbres familles, de personnages ni populaires ni communs, capables de représenter un état passé mais modélisable et chez lesquels des passions contraires se heurtent. La tragédie est donc un *inventio*, un discours poétique et de réflexion sur les conflits et sur les failles de l'homme écrasé par des forces qui le dépassent. Elle se fonde sur la perversion des liens fondamentaux laquelle bouleverse le cours de la vie en annihilant la structure familiale pour laisser la place à des incestes, parricides, infanticides, etc.

Depuis l'Antiquité au XVIIIe siècle français, le théâtre français et particulièrement la tragédie, tout en gardant pour recommandation les œuvres des Anciens, ont subi des modifications de façon plus au moins importante ce qui indique une évolution du genre. Christian Biet dans l'introduction de son ouvrage sur la tragédie nous dit: « *la connaissance de l'Antiquité est différente de la nôtre aussi bien par la somme d'informations que les auteurs possèdent que par la posture qu'ils adoptent à son égard* » (Biet, 2010 : 8). En fait, d'une époque à une autre, les valeurs esthétiques, morales, idéologiques varient. Ainsi, l'esthétique, l'art de la disposition, l'expression des émotions, des sentiments et passions ou *pathos* (crainte, pitié, colère, amour, ambition, jalousie, vengeance, haine ...) diffèrent au gré des courants de pensée, de sensibilité et des tendances littéraires.

2. ÉVOLUTION DE LA TRAGÉDIE

La tragédie grecque, d'Eschyle à Euripide en passant par Sophocle, évolue. À but hiératique à ses débuts, elle se tournera par la suite vers l'action et vers l'homme. Le chœur, entité des plus importantes, ayant pour rôle de guider le spectateur, perdra au fur et à mesure de son importance, et le combat des personnages pour une donnée importante à la cité va prendre de plus en plus de relief :

« *Il s'agit ici d'offrir la possibilité au spectateur de réfléchir sur une donnée convenue, de prendre du recul en écoutant les jugements et les émotions du chœur, de rechercher une vérité ou les moyens d'un examen à travers*

les témoignages des témoins (les messagers), les dépositions des devins (liés aux dieux) sur les actions des héros qui sont là pour représenter les conduites humaines. Le monde mythique des dieux et des héros est regardé par l'œil du citoyen, et le monde de la cité se trouve ainsi commenté et contesté par cette distance et de regard » (Biet, 2010 : 16).

L'originalité des pièces grecques sera donc dans la façon dont les auteurs vont disposer d'une fable, de la manière dont ils vont traiter le sujet ou la question spécifique qui va être la matrice de leur pièce, question qui aura à propos la liberté des citoyens par rapport aux dieux, la religion, le pouvoir, la politique. Les spectateurs sont là pour juger ce qu'on leur présente. Ils ne s'identifient pas aux héros de la tragédie. Ils gardent une certaine distance personnelle qui permet la critique et l'amusement.

Ainsi de pièces d'abord « simples » qui reposent sur une question à résoudre ou une décision à prendre par le protagoniste où il n'y a que peu de personnages, on passe à des tragédies qui deviennent plus complexes, suscitant l'apparition d'un plus grand nombre d'acteurs pour développer l'action, des êtres qui donnent leur avis, qui s'engagent dans des affrontements plus terribles, qui retardent le dénouement, et se trouvent dans des situations contradictoires – situations où les hommes luttent contre les dieux et leur destin¹. D'Eschyle à Euripide, les contenus pathétiques, les parties gnomiques ou lyriques, seront remplacés par une action plus efficace, par un conflit qui sera au cœur de l'intrigue, par l'introduction de péripéties ou retournements de l'action (tragédies de Sophocle). On s'interrogera sur les sentiments et les souffrances humaines avec une expression de plus en plus juste, prestigieuse et sans imperfections qui susciteront la pitié et non plus la terreur face aux décisions des dieux sur les hommes et leurs actes. Les tragédiens grecs ont pour cela dû travailler sur la juste expression, sur la langue, combler des lacunes diverses et profiler leur style.

Euripide, dernier des grands auteurs grecs de tragédies, a suivi le mouvement mais a su mêler le tragique à l'humour de façon plus visible et c'est, entre autre, ce qui le distinguera de ses congénères. Les dieux et le destin perdront leur piédestal pour être remplacés par le conflit patriotique, par la guerre, les intérêts humains, la vengeance et les passions. L'homme sera soumis dans ses tragédies à l'irrationnel, au trouble et finalement au pathétique.

De la tragédie grecque, les poètes latins comme les poètes français de la fin du XVIe et début du XVIIe siècle, reprendront les sujets dont ils retravailleront la *dispositio*, l'action, mettant l'accent sur l'horreur et le désespoir en vue de toucher davantage le spectateur.

Florence Dupont, grande spécialiste du théâtre latin dont les propos seront repris par Christian Biet dans son ouvrage *La Tragédie* (Biet, 2010 : 20), souligne que la tragédie latine à ses débuts, et en comparaison à la tragédie grecque, ne dispose plus de théâtralité, de complémentarité avec la vie politique. Elle n'est plus le reflet de la réalité, une représentation des comportements humains mais simplement un spectacle ludique, un divertissement pour le public. Selon l'expression de Florence Dupont, ce théâtre romain est un théâtre « événement » bien plus qu'un théâtre « monument ». Il ne sera pas non plus littéraire car il est écrit pour être principalement représenté en tant que spectacle parmi les autres. C'est pour cela qu'il est difficile de trouver des œuvres écrites datant d'avant l'Empire. Ce n'est qu'à partir de l'Empire, au Ier siècle, et de *l'Art poétique* d'Horace, que le théâtre romain deviendra plus sérieux, philosophique, politique et surtout littéraire.

La grande innovation du théâtre latin est le découpage en actes décrété par Horace, qui sera suivi des siècles plus tard par les humanistes et classiques français, ainsi que la mise en œuvre de la tragédie historique romaine.

Le seul grand auteur connu de cette époque est Sénèque qui prendra pour modèle les pièces d'Euripide et de Sophocle qu'il adaptera à l'esthétique tragique de son temps. Ses personnages, appelés aussi des « furieux » (furieux-victimes ou furieux-bourreaux) sont des figures plus individualisées, des criminels ayant rompu avec l'humanité et irresponsables lorsqu'ils sont atteints par le « furor », mais aussi des hommes ou des femmes porteurs d'une critique de la société, de la royauté et de la tyrannie. La cruauté, la violence, les sacrifices sur scène, la monstruosité des crimes, et les manifestations divines qui

¹ Dans ces pièces, le problème posé n'est pas véritablement résolu mais surtout débattu et l'homme s'y révélera par ses actes sans toutefois avoir compris la causalité de sa faute, ni celle de son action.

caractérisent le théâtre de Sénèque seront soit prisés (époque baroque) soit censurés (particulièrement par les dramaturges classiques français, à partir des années 1630-1640).

L'autorité des Anciens faisant foi de qualité, de beauté et de dignité, les auteurs français, philologues et humanistes, rejetant la culture médiévale et la tutelle de l'Eglise, se lanceront dans la traduction ou « retraduction » des pièces grecques et des pièces latines² lesquelles obtiendront plus de valeur qu'une œuvre originale. Ainsi Lazare de Baïf fera la traduction de l'*Electre* de Sophocle (1537) laquelle contient, dans son préambule, la définition de « tragédie »³. Comme Georges Forestier nous l'indique (Forestier, 2016 : 3), ce préambule est primordial dans le sens où il annonce une nouvelle forme théâtrale là où le mystère et la moralité étaient les uniques formes de théâtre sérieux connues. Equivalent médiéval de la tragédie antique bien que inexact dans son rapprochement⁴, cette nouvelle forme a l'instruction pour visée principale.

Ces traductions garderont en partie les sentences, la peinture des vices et des vertus (la vertu sera félicitée) et nous resterons témoin de la purgation et de l'édulcoration des passions humaines (la *catharsis*) par la pitié et la crainte, dans un langage noble et en vers avec un respect des unités de temps et de lieu le plus souvent annexés mais qui dès le XVIe siècle seront jugés comme de véritables normes, et même obtiendront un statut de dogme.

Plus tard, Etienne Jodelle par sa *Cléopâtre captive* (représentée en 1553) annoncera également la naissance de la tragédie française et Jacques Peletier du Mans en confirmera dans son *Art poétique* (1555) la matière tragique, ainsi que Jean de la Taille dans *De l'Art de la Tragédie* en tête de son *Saül le furieux* (1572)⁵, et Pierre Laudun d'Aigaliers dans son *Art poétique français* (1597)⁶.

Au XVIIe siècle, la tragédie sera perçue comme l'expression d'un dérèglement de l'ordre du monde et des passions. *Les Amours tragiques de Pyrame et Thisbé* de Théophile de Viau (1623), tragédie en cinq actes, de composition simple et unifiée, en une nuit et en peu de lieux, rend parfaitement compte du tragique de la passion ou celle de l'impossibilité de vivre sa passion en ce monde dans le sens où elle décrit un homme qui n'est heureux que lorsqu'il s'abandonne à la passion amoureuse, mais qui ne peut le faire suite à des contraintes sociales et à la fatalité. La seule libération pour le héros est la mort.

Les exemples de ces désordres seront tirés du théâtre grec, des tragédies de Sénèque et de l'histoire romaine ou biblique. Les tragédies seront écrites en cinq actes, trois unités (lieu, temps et action), avec de grands effets qui font de l'homme une victime d'un sort injuste. Ces normes certes ne seront pas respectées mot à mot ce qui fait qu'une tension palpable se dégagera entre ceux qui désirent impunément respecter les règles et ceux qui estiment qu'il faut une certaine liberté dans la création. Ainsi les auteurs de la fin du XVIe et début du XVIIe siècle pratiqueront le plaisir de l'étonnement, de la surprise avec un penchant pour l'horreur, du pathétique procurant aux spectateurs la stupeur, la colère et l'indignation devant les crimes mis en scène. Mais, l'émotion qui était au service de l'instruction morale passera, plus tard et surtout avec Racine, à des émotions qui issues du spectacle de la souffrance seront paradoxalement douloureusement agréables.

² l'*Electre* de Lazare de Baïf (1537), et l'*Iphigénie* de Sébillet (1549) ont d'abord été traduites du grec en latin puis ensuite en français.

³ « tragédie est une moralité composée des grandes calamités, meurtres et adversités survenues aux nobles et excellents personnages, comme Ajax, qui se occit pour avoir été frustré des armes d'Achille. Oedipus qui se creva les yeux après qu'il lui fut déclaré comme il avait eu des enfants de sa propre mère, après avoir tué son père. Et plusieurs autres semblables » in Introduction de *La tragédie française* de Georges Forestier, 2016, p. 3.

⁴ (La tragédie ne comporte pas d'allégories et exclut toute dimension comique)

⁵ La Taille, Jean de « De l'Art de la Tragédie. À très haute princesse Henriette de Clèves, Duchesse de Nevers, Jean de La Taille de Bondaroy » in La Taille, Jean de, *Saül le Furieux, Tragédie prise de la Bible, faite selon l'art et la mode des vieux auteurs tragiques*. Paris, Frédéric Morel, 1572, in-8°. (Numérisation en cours) (12 p.) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k71364q/f6>

⁶ Le véritable « traité de l'art dramatique » est certainement dû à l'Abbé d'Aubignac et à sa *Pratique du Théâtre* (1657). Cependant, la définition de la tragédie y est assouplie, car doit aussi englober la tendance moderne des tragi-comédies à fin heureuse, lesquelles, comme le note d'Aubignac, existaient déjà dans l'Antiquité.

3. REDÉCOUVERTE DE LA TRAGÉDIE AU XVIIE SIÈCLE

L'année 1628, comme le mentionne Georges Forestier (Forestier, 2016: 13, 14), est l'année de la désaffection de la tragédie, celui de sa mort. Sur les listes du répertoire théâtral de cette année, la tragédie n'y trouve plus sa place et est remplacée par un nombre conséquent de tragi-comédies et pastorales. En fait, la survivance du poème dramatique ne sera due qu'à la réapparition des principes qui étaient déjà connus des érudits et des critiques et la reconnaissance de leur bien-fondé. Restant l'expression d'une crise paradoxale, ce poème dramatique va devoir se soumettre aux affres des fameuses « règles des unités » dont le but est de concentrer l'émotion tout en garantissant l'effet de crainte, mais où Aristote tient un rôle ambigu: si ses théories sont souvent reprises (règles de l'unité d'action et de temps, finalité cathartique de la tragédie), le Stagirite sert néanmoins souvent de caution morale ou est du moins fortement accommodé à l'usage des spectateurs du XVIIe siècle. Celui qui va réellement formuler cette théorie du genre, n'est autre que Mairet, dans la *Préface* de sa *Sylvanire*, en 1631.

Les années 1634 à 1640 peuvent être qualifiées de période de « transition » et de renaissance du genre tragique durant laquelle les auteurs se donnent à l'écriture de tragi-comédies, de pastorales, de comédies, mais aussi à celle de tragédies. Ainsi Rotrou présentera sa tragédie *Hercule mourant* (1636) au théâtre sans renoncer à la tragi-comédie. Tel fut aussi le cas de Scudéry qui fit jouer, en 1635, *La Mort de César* puis *Didon*, mais qui, presque aussitôt, écrivit une tragi-comédie, *L'Amant libéral*, tirée de Cervantès, sans oublier Corneille, qui tour à tour, fit jouer la tragi-comédie de *Clitandre*, puis la tragédie de *Médée*, pour revenir ensuite à la tragi-comédie avec le *Cid*, tout en réalisant en parallèle une série de comédies.

D'autres écrivains encore n'ont pas su faire ou ne voulaient pas faire de différence entre les pièces tragiques et toutes les autres (tragi-comédies, pastorales, etc.), et ont abusivement donné le nom de « tragédie » à leurs pièces alors qu'elles étaient encore loin d'en être une du point de vue de l'intrigue, de l'action, de la passion tragique, comme des personnages. Tel fut le cas de *Panthée* avec un sujet de l'histoire profane qui fut réécrit par Durval et Tristan et avant eux par Hardy.

Dans ce contexte, en 1639, Sarasin dans son *Discours sur la tragédie* qui précède l'*Amour tyrannique* de Scudéry déclare :

La Tragédie n'est pas si vieille chez nous, qu'encore que nous la voyons dans sa perfection, nous ne l'ayons vue aussi dans son enfance, et que les mêmes Poètes qui nous donnent des ouvrages très achevés, ne nous en aient donné de très défectueux. (Sarasin, 1639 : 4)

Ainsi, les productions « irrégulières » du genre décrites par Sarasin en tant qu'œuvres où sont mêlées:

[...] confusément les Amours, les Jalousies, les Duels, les Déguisements, les Prisons et les Naufrages, sur une Scène divisée en plusieurs Régions, [les poètes] croyaient avoir fait un excellent Poème Dramatique. (Sarasin, 1639 : 4)

se disputent la scène théâtrale avec les œuvres « régulières » de Mairet (*Sophonisbe*) et de Scudéry (*La Mort de César*) :

Nous avons cette obligation à Monsieur Mairet, qu'il a été le premier qui a pris soin de disposer l'action; qui a ouvert le chemin aux ouvrages réguliers par sa Sylvanire, et qui a ramené la majesté de la Tragédie dans sa Sophonisbe [...]. Un peu après l'on représenta avec applaudissement la Mort de César, de Monsieur de Scudéry, Poème certainement incomparable en son espèce [...]. Depuis eux, quelques-uns de nos auteurs, ayant appris dans une étude plus exacte de l'Art Dramatique combien la Fable était importante et absolument nécessaire à la perfection de la Tragédie, enfin nous ont donné plusieurs beaux Poèmes et réparé heureusement leurs premiers défauts. (Sarasin, 1639 : 5)

Toutes ces œuvres, plus ou moins régulières, comme tous les écrits relatifs au théâtre collaborent à la renaissance du genre tragique qui, sous l'impulsion de Richelieu et donc du pouvoir politique et de certains auteurs comme Mairet, obtient un caractère d'utilité public qui prévaudra sur celui de plaisir. À partir de 1628 (la mort de la tragédie) ou plutôt 1634 (*Sophonisbe* de Mairet – première tragédie régulière) s'élaborera une esthétique consacrée à la réflexion du spectateur, laquelle de dépassement du saisissement par la violence et les effets frappants, de celui de l'unique divertissement, laissera la place à la période « classique » où la tragédie sera à son apogée (de 1660 à 1680).

4. LA PROBLÉMATIQUE DES PASSIONS DANS LA TRAGÉDIE

4.1. Définition des passions (Platon et Aristote)

Aristote, dans la *Rhétorique des Passions* (Aristote, 1989 : 30), définit les passions comme « *tout ce qui étant suivi de douleur et de plaisir, apporte un tel changement dans l'esprit qu'en cet état il se remarque une notable différence dans les jugements qu'on rend : telles sont la Colère, la Pitié, la Crainte, et autre Passions semblables, y comprenant encore celles qui leur sont contraires* »⁷. Il affirme également que « *le sage n'est pas sans passions, mais seulement modéré dans ses passions* » (Aristote, 1989 : 21), mais le héros tragique des tragédies du XVIIe siècle est-il un homme sage et raisonnable donc modéré dans ses passions ou bien un homme qui s'est laissé dominer par les passions ?

La passion, selon Aristote, exige l'action : « *[elle] est l'obstacle auquel l'action réagit* » (Aristote, 1989 : 148). Elle est le *pathos*, « *expression de la nature humaine, de la liberté, donc de l'action qui transforme la passion de préférence en vertu* ». (Aristote, 1989 : 148). La passion, expression de contingence, peut échapper au *logos* de par son caractère irrationnel et devient par là altérité, lieu de l'autre, rapport à autrui. Par cette définition aristotélécienne, l'on comprend que la passion en tant que lieu de l'alternance et de l'inversion, renvoie aux conflits, à la différence des hommes les uns avec les autres. « *L'opposabilité qui lie et délie les hommes est précisément le passionnel, la contingence qui les libère en même temps qu'elle peut les livrer à ce qui la détruit et à ce qui les asservit* » (Aristote, 1989 : 149, 150). Toujours selon Aristote, les passions sont réponses, jugements, réflexions sur ce que l'homme est par rapport à l'autre et vice-versa, des formes de la conscience de soi en/et de l'autre. Elles sont liées au plaisir et à la peine, elles sont confusion, un état d'âme réversible qui peut être contrarié. La passion est donc l'autre en nous, ce qui nous fait, ce qui fait notre différence. On lutte contre elle comme on lutte contre l'autre. On se joue d'elle comme elle se joue de nous. On désire raisonner, s'en laver, se purger mais on ne fait que mieux la subir.

Certes, la volonté de lutter contre la passion n'est pas vraiment rationnelle, dans la mesure où elle est elle-même assez passionnelle en fin de compte. Platon d'ailleurs la définit comme une sorte de courage à se « *mettre en colère contre la violence qu'exercent les désirs en nous, si nous ne prenons garde, précisément, de leur résister* » (Aristote, 1989 : 130). Le passage de la passion à la raison est presque impossible car « *parler des passions équivaut, pour la raison, à savoir quand on ne sait pas, et ce qu'il est possible de savoir en voyant ce qui est à dépasser* » (Aristote, 1989 : 131). En fait, la passion est ce qui révèle l'homme - héros qui se différencie de l'homme du quotidien. La conclusion de Platon est que « *la passion est ce qui fait que j'ignore, la raison, que je sais, et la force de la volonté, que je puis apprendre* » (Aristote, 1989 : 132). Notons que cette dialectique platonicienne qui sous entend de partir du sensible pour fonder le savoir ou la science est inconcevable pour Aristote.

⁷ Les quatorze passions de la *Rhétorique* d'Aristote fonctionnent souvent par couple opposé. Ainsi nous avons: la colère, le calme, la haine, l'amitié, la crainte, la confiance (l'assurance, l'audace), la honte, l'impudence, l'obligance (le bienfait), la pitié, l'indignation, l'envie, l'émulation et le mépris.

4.2. La rhétorique des passions de la Renaissance au XVIIe siècle

Héritière de Platon et surtout d'Aristote, la notion de passion sera reprise, d'abord dans le théâtre médiéval français puis à la Renaissance⁸ au travers de la philosophie stoïcienne et surtout, comme le fait remarquer Mitsué Cezette dans sa thèse⁹, par Chrysippe¹⁰, qui, quant à lui, identifie quatre catégories de passions : la douleur, la crainte, le désir et le plaisir et leurs correspondants. Cezette note que bien que ces passions semblent assez différentes de celles d'Aristote, il existe en fait de réelles correspondances entre elles – correspondances qui proviennent de l'appréhension envers les passions de la part d'Aristote et de Chrysippe.

Toutes ces passions vont influencer sur la structure de la tragédie de la Renaissance et sur l'écriture théâtrale (mises en scènes des passions sous forme de tirades, monologues, dialogues stichomythiques qui permettent la véritable confrontation des passions). La spécificité de la Renaissance provient du resserrement des liens entre personnages et public et de la portée morale (réflexions morale, religieuse et politique de l'époque) : « *Les passions jouent un rôle édificateur, moral et politique dans les textes tragiques* »¹¹. Cézette conclut que

« *les passions s'approprient alors le théâtre comme pour réparer les malheurs qu'elles ont causées dans l'histoire et permettre au public de découvrir, par leur représentation, les moyens d'empêcher leur exacerbation. La condition humaine est donc mise en scène de façon exemplaire par la dramaturgie et la rhétorique dans une démarche qui permet d'aborder l'ensemble des questions morales, politiques et religieuses du temps* »¹².

Notons que dans la *Sophonisbe* (parue en 1596 et portée à la scène en 1601 sous le titre *La Carthaginoise ou La Liberté*) et *l'Ecossoise (ou le Désastre* (1601) qui devient *La Reine d'Escoisse* en 1604) Antoine de Montchrestien mettra en conflit les devoirs des rois avec les tendresses et les grandeurs de l'amour. Dans ce but, il donnera certes plus de consistance à ses personnages lesquels exprimeront davantage et de façon plus claire leurs sentiments, néanmoins les caractères resteront encore superficiels et les personnages féminins un peu trop coquets comme le sera le personnage de Sophonisbe, le « petit cœur » de Massinissa. L'Héroïne, malgré ce trait de caractère, deviendra un personnage conscient de ses contradictions, comme de la fatalité qui la poursuit. Elle sera un personnage maudit qui portera malheur à tous ceux qui l'aiment, à Siphax comme à Massinissa. Le développement de situations particulières et de sentiments individuels tendra vers le lieu commun et le drame vers l'allégorie morale à but instructif ou exemplaire.

Les tragédies vont donc mettre en scène des êtres capables de réflexion et de méditation, des êtres énergiques, volontaires, luttant pour leurs convictions avec une incomparable noblesse, en proie à des cas de conscience propices à un certain réalisme psychologique et comme le déclarera Corneille dans son *Discours de la tragédie*, le spectacle de la tragédie permettra au spectateur de faire un retour sur soi et l'incitera à « *purger, modérer, rectifier et même déraciner [en lui] la passion qui plonge [...] dans le malheur les personnes [qu'il plaint]* »¹³.

« *Le spectateur doit en effet sortir de la représentation persuadé des vertus de la prudence et de la maîtrise de soi, méfiant de ses passions qui l'entraîneraient inmanquablement vers une issue fatale* » (Biet, 2010 : 36).

⁸ Les dramaturges de la Renaissance font bon usage de l'héritage antique en imitant la Bible, Sénèque (schéma du *dolor, furor, nefas* qui est largement expliqué par Florence Dupont) et l'Histoire (antique et contemporaine pour Montchrestien) pour mieux réinventer.

⁹ Mitsué Cezette. La représentation des passions dans le théâtre tragique de la Renaissance [Texte imprimé] : Garnier, La Taille, Montchrestien. Littératures. Université Toulouse le Mirail-Toulouse II, 2007. Français. <tel-00272376>, p. 14-18

¹⁰ Chrysippe de Soles, philosophe stoïcien, second formateur du stoïcisme

¹¹ *Ibid.* p. 572

¹² *Ibid.* p. 574

¹³ Pierre Corneille, «Discours de la tragédie», in *Œuvres complètes*, Paris, Le Seuil, 1963, p. 830

Les dramaturges du XVIe-XVIIe siècles distingueront également deux catégories de passions ; les mauvaises et les positives. Les mauvaises passions seront purgées par la tragédie laquelle nous permettra de guérir de ces maux par la crainte et la pitié, par la mise en scène d'un terrible spectacle. Les secondes, les passions positives, seront justement cette crainte et pitié qui pousseront le spectateur à rejeter les mauvaises passions représentées sur scène. De ce fait, la catharsis deviendra au XVIe et XVIIe siècles un moyen de justifier la morale dans la tragédie.

Pour la majorité des auteurs du XVIIe siècle, la terreur et la pitié seront effectivement des moyens possibles pour purger les passions ou pour les édulcorer. Ainsi selon Corneille « *La pitié d'un malheur où nous voyons tomber nos semblables, nous porte à la crainte d'un pareil pour nous ; cette crainte au désir de l'éviter* »¹⁴. Corneille estimera également que l'admiration est un facteur important que l'on doit joindre à la crainte et à la pitié pour lutter contre les passions.

La catharsis restera un point épineux qui a fait et fera couler beaucoup d'encre Parmi de nombreux théoriciens, dramaturges et chercheurs quant à son interprétation et à ce qui la relie à la problématique des passions.

4.2.1. L'expression des passions dans la tragédie régulière (1634-1640)

Les passions comme l'ambition, l'amour, la haine, la jalousie, l'orgueil, la vengeance etc., seront, à cette époque et particulièrement dans la tragédie régulière, présentées aux spectateurs pour leur montrer tout le désordre dont elles sont la cause, et les vices sont dépeints de façon à faire connaître et haïr la difformité (Biet, 2010 : 77). Les rapports entre proches seront déréglés sous l'influence de ces passions et les liens fondamentaux dans cette structure familiale seront pervertis pour en détacher l'inceste, le parricide, le fraticide et l'infanticide. Le héros sera condamné au malheur. Il sera une victime des ravages causés par ces passions, par son *pathos* qui ira jusqu'à subvertir son *ethos* et provoqué sa perte. Le héros ne pourra lutter contre son pathos mais ce n'est pas cela qui fait, à proprement parler, le tragique de la pièce car selon Georges Forestier, c'est dans la « nature humaine » que l'on peut trouver le tragique:

« ce n'est donc pas un « enjeu tragique » : c'est un élément fondateur qui permet de justifier la création de personnages en proie à ces passions humaines, dont la manifestation et les effets sont susceptibles de produire chez le spectateur les émotions les plus fortes - en quoi réside le tragique ». (Forestier, 2016: 319)

Les tragédies de Tristan l'Hermite *Mariane* (1636) et *Panthée* (1637) sont en apparence très traditionnelles cependant l'action y est plus condensée et les passions plus violentes. Ces passions se développent autour de princes qui deviennent des bourreaux et les héros des victimes sur un fond théâtral sombre et tragique, comme l'indique Tristan l'Hermite dans sa *Mariane*. On y voit que « des images sombres » et « des tombeaux, des spectres et des ombres ». Ces pièces portent en elle une sorte de désespoir et de résignation de l'innocence persécutée que l'on retrouve aussi dans la *Lucrece* de Du Ryer, comme dans les *Phèdre* ou les *Hippolyte* d'avant Racine. Aristote déclarait déjà dans sa *Poétique* (Aristote, 1990 : chap. XIV, 105, 1453b) que dans une bonne tragédie, il faut qu'un frère tue son frère, un fils son père, une mère son fils. Cependant, cette définition fut prise, entre 1630 et 1640, dans une acception plus large. Ainsi, la définition de la tragédie qui prévalait alors se résumait plutôt à celle qui fut donnée, plus tard, en 1631 par Jean Mairet:

« La Tragédie n'est autre chose que la représentation d'une aventure héroïque dans la misère [...] La Tragédie en son commencement est glorieuse et montre la magnificence des grands, en sa fin est pitoyable, comme celle qui fait voir des rois et des princes réduits au désespoir »¹⁵.

¹⁴ http://www.fabula.org/atelier.php?Corneille%2C_contre_l%27interpr%26eacute%3Btation_moralisante_de_la_catharsis
Corneille, *Discours de la tragédie et des moyens de la traiter selon le vraisemblable ou le nécessaire*, [in :] *Trois Discours sur le Poème dramatique*, 1660 ; éd. B. Louvat et M. Escola, GF-Flammarion, 1999, p. 95-100.

¹⁵ « Préface de la *Silvanire* », In *Le Théâtre du XVIIe siècle*, t. I, p.482-483.

4.3. La passion qu'est l'amour

Nous distinguons trois conceptions grecques de l'amour: *eros* (amour passionnel celui du désir et du manque qui tend vers un amour fusionnel de reconstitution d'une unité, en d'autres mots, d'un couple), *philia* (amour-affection réciproque entre enfants et parents, entre époux ; conception d'Aristote selon laquelle l'amour est joie et puissance de jouir) et *agapè* (amour universel, envers tout le monde). Ces définitions ou conceptions grecques de l'amour sont reprises et synthétisées par André Comte-Sponville¹⁶ et surtout comprises comme des essences inséparables l'une de l'autre, comme des moments ou des formes d'amour.

Dans le théâtre médiéval français, l'amour est identifié comme amour conjugal et amour maternel et cela peut s'expliquer par le choix des sujets de cette époque (histoire de l'humanité, vies des saints, miracles de la Vierge) mais aussi par la forme de ce genre (miracles, jeux, moralités et mystères, etc). La corrélation que fait le théâtre médiéval entre l'amour conjugal, le désespoir et la douleur de la mort de la personne aimée est exprimée en plaintes sous forme de monologues et dialogues avec des modalités énonciatives telle la négation, l'exclamation et l'interrogation et de stratégies discursives (interjection, allitération, répétitions). Ceci provoque un certain réalisme et donc suscite des réactions du public comme une identification de celle-ci avec le couple malheureux mais brave, ce qui donne de l'exemplarité à cet amour.

Bien que les conflits qui font le sujet des pièces du XVIIe siècle soient identiques à ceux des pièces ou des textes-sources, les personnages, l'expression de leur caractère y sont plus développés et c'est surtout l'amour sous son aspect passionnel qui va gagner en intensité. L'amour total, incommensurable, impitoyable, irréprouvable qui écrase toute action raisonnable, toute forme de conscience ou d'intérêt, est une des passions qui vient en tête de liste, car elle est celle qui motive mais aussi celle qui entrave l'action en provoquant des dilemmes chez les protagonistes. Ces dilemmes et réflexions provoquent le sentiment d'incertitude chez le spectateur, mais également sa pitié lorsqu'il découvre la souffrance intérieure du héros qui s'exprime bien souvent par monologues lesquels ont une fonction rhétorique dans le sens où ils révèlent, tout en conservant une structure logique, le désordre de cette passion, de ce sentiment personnifié. Les héros combattent cette situation mais rares sont ceux qui se portent vainqueurs. Pour sortir de cette impasse ressentie par le héros et provoquée par la passion, il est nécessaire d'avoir recours à une intervention extérieure pour que cette passion-« entravante » devienne passion-« motrice ». Cependant, peu importe leur spécificité, toutes les passions dans les tragédies mènent à la mort inexorable du héros si ce n'est plus (la mort ou la perte d'autres personnages). Comme le souligne Forestier (Forestier, 2016 : 238) : « *ce n'est pas plus le malheur en soi qui est le fondement du pathétique, mais la marche vers le malheur, une marche rythmée par le choc des passions - ou par le conflit du devoir et de la passion* ». De ce fait, il est clair que tous les personnages des tragédies, sont là encore les victimes de leurs passions ; passions qui les mènent vers le malheur à leur perte. Notons que la passion qu'est l'amour garde un statut chevaleresque. Il est souvent insatisfait, mais n'asservit pas les autres passions. L'amour est une passion-victime, une victime de l'ambition, de la haine, de la vengeance qui provoque des emportements violents.

Corneille conçoit le drame comme un conflit entre l'Amour et le Devoir. Il n'est pas le seul auteur de cette période, ni d'ailleurs le premier à concevoir des conflits entre la volonté et la tendresse, l'amour et l'estime, où la théorie de la passion est éclairée par l'honneur. Son univers sentimental et héroïque est dominé par la gloire où l'amour est action libre. Corneille met en scène la foi du héros, le libre arbitre, la lutte contre les passions. Il donne à son héros de la supériorité et de la raison, du tact et du style ce qui permettra de le différencier des larges imitations du théâtre espagnol.

Le premier essai de Corneille est *Médée* (1635) ; pièce tragique tout à la fois respectueuse de l'antiquité mais aussi moderne car elle intériorise progressivement le conflit et fait apparaître un cer-

¹⁶ <https://lectures.revues.org/12655>

tain immoralisme de l'auteur qui d'ailleurs fut critiqué. Cette pièce offre aux spectateurs une âme forte mais rongée par la douleur, un personnage admirable tant dans son héroïsme que dans son crime. On y parle, on y analyse la passion qu'est l'amour. Nous sommes ici bien moins dans la psychologie que dans la métaphysique de l'amour car le besoin de l'exprimer est plus grand que celui de le ressentir. Nous sommes dans le questionnement intelligent de l'amour et non pas de celui du cœur. C'est justement ce questionnement qui fait naître chez Corneille une série de conflits et une sorte de logique passionnelle laquelle met en rapport l'amour avec la volonté, la raison, le jugement et provoque de subtils intérêts, des délicatesses ou indelicatesses, des complications sentimentales pour finalement se rendre compte que l'amour ne cherche que l'estime ou les mérites de l'être aimé. Les éléments constants de la psychologie cornélienne des passions sont les notions de gloire, de générosité et d'honneur.

Par cette pièce, Corneille définit les ressorts du plaisir tragique en ajoutant ou même substituant aux notions de pitié et de crainte qui doivent guérir les maux des passions, et effectuer une purgation, la notion d'admiration. Ainsi le spectateur s'émerveille devant des monstres, des criminels, tels Médée ou même Rodrigue¹⁷ qui tue le père de sa bien-aimée. De ce fait, Corneille reprend les personnages des sources antiques, condamnés à un destin tragique, mais les adapte au goût de son temps. Ainsi le Créon et la Créuse de Corneille se méfient moins des présents de Médée que leurs modèles respectifs. L'auteur français transforme le personnage de Créuse en une jeune fille capricieuse qui désire obtenir tout ce qui lui plaît. C'est grâce à cette « astuce » – Créuse souhaitant avec passion la robe de Médée – que Médée pourra assouvir sa vengeance. Médée empoisonne la robe et fait croire qu'elle la donnera en échange de la grâce de ses enfants. Il en est de même pour la journée de grâce qu'elle obtient de Créon. Ce n'est plus Médée qui demande cette trêve, mais c'est lui-même qui la lui concède, comme pour diminuer l'injustice dont elle est victime.

Le dessein de Corneille est de garantir autant que possible, dans ses tragédies, la domination de la volonté sur les passions sans toutefois affaiblir ou détruire ses dernières. Ainsi dans le *Cid*, le personnage de Chimène poursuit son dessein bien que son amour pour Rodrigue soit réel. En fait, Chimène a l'air d'agir contre cet amour, mais en fait elle ne fait que l'attiser. Elle aime les qualités chevaleresques de Rodrigue. Loin de lui en vouloir pour la mort de son père, elle l'aime plus encore. Il en est de même pour Rodrigue qui poursuit son devoir sans relâcher de sa passion. Chacun des deux amants possède aussi des sentiments qui s'opposent à la volonté de l'autre. Cette discordance intime ou réciproque constitue l'action tragique constituée par une étude et démonstration, non pas description, de ces âmes en action, en conflit, de cette vérité humaine. La lutte des passions et des volontés au sein d'âmes agitées et opposées est l'essence du *Cid*. De ce fait, et par les nombreux exemples que nous trouvons dans les pièces tragiques de notre période d'étude (1634-1640), nous pouvons voir que l'amour est une passion conflictuelle (conflit entre amour et honneur, principes moraux ou politiques). Corneille d'ailleurs affirmera plus tard dans le premier *Discours* (Corneille, 1963 : 824) sur les passions que : « il est à propos d'y mêler l'amour, parce qu'il a toujours beaucoup d'agrément et peut servir de fondement à ces intérêts (*les intérêts d'Etat*) et à ces autres passions (*ambition et vengeance*). »

Le conflit d'amour matrimonial constitue la trame de la *Cléopâtre* de Benserade (1636) lequel existe déjà dans ses sources, dont le *Marc-Antoine* de Garnier (1578). Benserade a su glorifier le personnage de Cléopâtre, en la faisant mourir par amour mais en tant que reine. Il a fait du personnage, une femme qui par choix se soumet au vainqueur, pour pouvoir mieux le tromper et obtenir les deux faveurs qui lui tiennent à cœur - de mourir auprès de son mari qui lui sera d'ailleurs refusée et que ses enfants ne soient considérés comme une part du butin, mais comme des alliés potentiels : qu'ils perdent leur fortune mais qu'ils restent en vie et conservent le sceptre d'Égypte. L'ironie de cette tragédie se trouve dans le conflit matrimonial qui va se développer tout au long de la pièce et qui sera provoqué par de faux discernements. Dès les premiers vers, Marc-Antoine se plaint du manque d'amour que lui porte

¹⁷ Rodrigue va tuer Don Gomès, le Comte, pour une question d'honneur familial dans un duel illégal et par cela il devient criminel, mais c'est l'attaque des Maures qui va effacer son côté criminel et transformer Rodrigue en héros de la nation.

Cléopâtre. Il se sent délaissé et surtout trahi par elle, soupçonnant que « par des vœux complaisants », et en utilisant ses charmes, elle s'est entendue contre lui avec César. Ici, la violence surgit au sein d'une alliance matrimoniale où le mari soupçonne sa femme d'être infidèle dans un but politique. La jalousie s'installe dans le cœur de ce mari. Mais le conflit n'est pas direct. Une bataille intérieure entre le soupçon et le sentiment d'amour a lieu dans l'esprit de Marc-Antoine. Cependant la Cléopâtre de Benserade fait croire à sa mort pour démontrer à Marc-Antoine qu'elle ne peut plus souffrir sa jalousie et qu'elle l'aime plus encore que son pays.

5. CONCLUSION

Cette vision synthétique de l'évolution de la tragédie des Anciens jusqu'à la formation de la tragédie classique française nous a permis de comprendre et de démontrer que le théâtre est un genre littéraire qui a son « faire-valoir » et peut être véritablement qualifié comme le lieu privilégié de la représentation des passions, de la catharsis.

La grande majorité des dramaturges français du XVIIe siècle ont gardé certaines caractéristiques de chaque période passée mais ont su les concilier avec les valeurs, les exigences de leur temps et ainsi développer cette nouvelle tendance de la recherche de soi où le drame humain ne vient plus du ciel, comme cela était le cas dans les textes anciens, mais devient plus humain, donne l'illusion de la vie, de la réalité ou plus exactement de la vraisemblance. Les règles des unités qu'ils ont adoptées ont donné plus de raison et de réalisme à leurs pièces par rapport à leurs sources antiques ou plus contemporaines et cela non seulement dans la mise en scène et dans la vraisemblance, mais aussi dans l'expression des passions. L'intérêt du poème dramatique se trouve maintenant placé dans l'action morale, dans les passions qui deviennent plus humaines, plus naturelles et dans des sentiments plus raffinés, dans le mouvement des caractères plutôt que dans l'agitation des corps.

Le théâtre tragique du XVIIe siècle deviendra donc un théâtre d'amour, d'analyse, concentré sur un petit nombre de personnages, avec une action resserrée, claire et réduite à l'essentiel et surtout proche du dénouement (Poizat, 1921 : 9). C'est grâce à cette période, de la *Sophonisbe* de Mairet au *Horace* de Corneille, au travail des auteurs, que le public va redécouvrir le théâtre, va se passionner d'œuvres qui lui deviendront plus proches, plus compréhensibles, que le poème dramatique passera au premier rang des genres littéraires.

BIBLIOGRAPHIE

CORPUS PRIMAIRE :

- Aristote. (1989). *Rhétorique des Passions*, postface de Michel Meyer. Paris : Editions Rivages.
- Aristote. (1990). *Poétique*. M. Magnien. Paris : éd. Le Livre de Poche classique.
- Benserade, I. (de). (1636). *La Cléopâtre*, tragédie. Paris : A. de Sommaville.
- Corneille, P. (1635). *Clitandre*, in *Œuvres de P. Corneille. Chefs-d'œuvre...* 2 volumes. Paris : Gallimard.
- Corneille, P. (1639). *Médée*, tragédie. Paris : F. Targa.
- Corneille, P. (1660). *Examen du Cid* in http://www.theatre-classique.fr/pages/theorie/CORNEILLE_LECID.HTM
- Corneille, P. (1924). *Théâtre de Corneille*, précédé des Discours sur le poème dramatique, suivi d'un examen analytique des pièces comprises dans la présente édition et d'un choix de poésies diverses. Nouvelle édition collationnée sur les textes originaux, avec notes et préfaces de Voltaire. Cinna. Polyeucte. Pompée. Le Menteur, et suite. Paris : Classiques Garnier.
- Corneille, P. (1963). *Œuvres complètes*, éd. A. Stegmann. Paris : Le Seuil.
- Du Ryer, P. *Lucrèce*, tragédie. Paris : chez Antoine de Sommaville,
- Garnier, R. (1580). « Marc-Antoine » in *les Tragédies... nouvellement revues et corrigées*. Paris : M. Patisson.
- Jodelle, E. (1574) *Cléopâtre captive*, In *Les Œuvres et meslanges poetiques d'Estienne Jodelle Sieur du Lymodin* chez Nicolas Chesneau,

- La Taille, J. de (1572) « De l'Art de la Tragédie. À très haute princesse Henriette de Clèves, Duchesse de Nevers, Jean de La Taille de Bondaroy » in La Taille, Jean de *Saül le Furieux, Tragédie prise de la Bible, faite selon l'art et la mode des vieux auteurs tragiques*. Paris : Frédéric Morel, , in-8°. (Numérisation en cours) (12 p.) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k71364q/f6>
- Laudun d'Aigaliers, P. (de), (2000). *L'Art poétique français*, Livre 5, chap. 4, éd. Jean-Charles Monferran. Paris: STFM. p. 202 - 204.
- Mairet, J. (1631) « Préface en forme de discours poétique. À Monsieur le Comte de Carmail » in Mairet, Jean *La Silvanire ou la Morte vive*. Paris : François Targa, , in-4° (22 p.) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56098141/f16.image>
- Mairet, J. (1635). *La Sophonisbe*, tragédie. Paris : P. Rocolet.
- Mairet, J. (1637). *Le Marc-Antoine ou la Cléopâtre*, tragédie. Paris : chez Antoine de Sommaville.
- Montchrestien, A. (de), (1601). « La Carthaginoise ou La Liberté » in <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64293528/f79.image>. r=tragédies%20montchretien et *In Les Tragédies... plus une bergère et un poème de Susane...* . Rouen : J. Petit s.d.
- Peletier Du Mans, J. (1555). *Art poétique*. Lyon : Jean de Tournes in <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50825j.r=jacques+peletier+du+Mans%2C+art+poetique.langES>
- Rotrou, J. (de). (1636). *Hercule mourant*, tragédie. Paris : A. de Sommaville.
- Sarasin, (1639). *Discours de la tragédie ou Remarques sur L'Amour tyrannique de Monsieur de Scudéry*, Paris: A. Courbé.
- Scudéry, G. (de). (1637). *Didon*, tragédie, Paris, A. Courbé.
- Scudéry, G. (de). (1637). *La mort de César*, tragédie, seconde édition, Paris, A. Courbé.
- Tristan l'Hermite F. (1637). *Mariane*. Paris : A. Courbé.
- Tristan l'Hermite F. (1639). *Panthée*. Paris : A. Courbé.
- Viaut, T. (de) (1623). *Les Amours tragiques de Pyrame et Thisbé*. Publié par Gwénola, Ernest et Paul Fièvre, Octobre 2015 in http://www.theatre-classique.fr/pages/pdf/VIAU_PYRAME.pdf

ÉTUDES :

- Biet, C. (2010). *La Tragédie*. Paris : Armand Colin/Masson.
- Dupont, F. (1988). *Le Théâtre latin*. Paris: Armand Colin.
- Forestier, G. (2016), *La tragédie française. Règles classiques, passions tragiques*, 2e édition, Paris : Armand Colin.
- Forestier, G. « De la modernité anticlassique au classicisme moderne (1628-1634). Le modèle théâtral » (*Littératures classiques*, n°19, 1993) repris sous le titre « Six années de débats (1628-1634) : de la modernité anticlassique au classicisme moderne » dans *La Tragédie française. Passions tragiques et règles classiques*, Paris, Armand Colin, coll. « U », 2010, pp. 29-65.
- Goaryin, Maël (2013). « André Comte-Sponville, *L'Amour en quatre leçons de philosophie. Amour et Bonheur (DVD 1)* », *Lectures* [En ligne], Les comptes rendus, mis en ligne le 12 novembre 2013, consulté le 22 août 2017. URL : <http://lectures.revues.org/12655>
- Poizat, A. (1921). *Les Maîtres du Théâtre, d'Eschyle à Cureau*. Paris : Bibliothèque internationale de critique, La Renaissance du Livre.

THE EVOLUTION OF TRAGEDY AND ANALYSIS OF TRAGIC PASSIONS

Summary

Tragic drama, a notion inherited from Classical antiquity, rests on the simple principle of theatricalized fiction of an inextricable and fatal situation that befalls famous families in which opposing passions clash. In the period from Antiquity to the 17th century, specifically in France, tragedy underwent more or less exhaustive changes, which indicates a true development of the genre.

Our study consists therefore of a comprehensive representation of the evolution of Greco-Roman tragedy up to 17th century France, its driving forces, the characteristics of the genre, and most importantly, an analysis of the passions, which change with the currents of thought, sensibilities and literary tendencies.

Keywords: passions, Greek and Latin tragedies, XVI century, XVII century.

Snežana Petrova
“Ss .Cyril and Methodius University“- Skopje
R. Macedonia
Faculty of philology “Blaže Koneski“
snezanapetrov@me.com

IVA SIMURDIĆ

TEXT-IMAGE INTERACTION IN ILLUSTRATED EDITIONS OF THEODOR STORM'S *DER KLEINE HÄWELMANN*

Children at the start of their reading experience can find the task to be quite daunting and every page can seem like a struggle. It is for this reason that picture books play a crucial role in helping to develop a child's enthusiasm for reading. The goal of this paper is to explore how two editions of the same story are perceived differently by their target readership. For the purpose of exploring what visual qualities may attract young readers, two illustrated editions of Theodor Storm's *Der kleine Häwelmann* were selected. A questionnaire that aimed to determine which aspects of the two versions children prefer was filled out by 59 4th grade students. It was concluded that the more recently published and more modern version illustrated by Ingeborg Meyer-Rey was clearly preferred by the children, with the decisive factors being the colors scheme and the composition of the book, as well as the more approachable art style.

Key words: children's literature, picture books, Theodor Storm, *Der kleine Häwelmann*

1. INTRODUCTION

Although the saying goes *don't judge a book by its cover*, it's undeniable that the way in which a book is presented will influence our decision to reach for it, and this is especially true for young readers. Reading can appear to be a daunting task for children who are only just beginning to master that skill. Picture books can aid in encouraging young readers to develop their reading skills. With images that help shed light on the plot and that assist in visualizing and comprehending its progress, it is no wonder that young children would prefer to reach for such books as opposed to those with blocks of text on every page. Moreover, it isn't simply important that there be images, but that they are appealing to the audience. While certain picture books are published as a collaboration of writers and illustrators (and sometimes those two are in fact the same person), others appear as illustrated editions after already having been presented to the world as stories told purely through text. This is often the case with fairy tales, which commonly have numerous illustrated versions, allowing readers to select which one appeals to them aesthetically.

The goal of this paper is to explore how two editions of the same story are perceived differently by their target readership. For the purpose of exploring what visual qualities may attract young readers, two illustrated editions of Theodor Storm's *Der kleine Häwelmann* were selected. Storm (1817 – 1888) is one of the most significant representatives of literary Realism in Germany. He also wrote several literary fairy tales, with *Der kleine Häwelmann* being the most famous one. The two versions that were chosen – one illustrated by Else Wenz-Viëtor and the other by Ingeborg Meyer-Rey – have vastly different styles, which will be discussed in detail later on. A questionnaire that aimed to determine which aspects of the two versions children prefer was filled out by 59 4th grade students. The questionnaire consisted of a series of questions focusing on various aspects of the picture books, with the goal of each part being to determine which of the two picture books aligned more with the children's preferences. The illustrated version by Else Wenz-Viëtor will be referred to as version A, whereas the one by Ingeborg Meyer-Rey will be referred to as version B.

Before the research and its results are discussed, a portion of this paper will be used to discuss the intricate relationship between images and text in picture books, and how the term *picture book* can be understood in different ways.

2. TEXT-IMAGE INTERACTION: WHAT MAKES A BOOK WITH PICTURES A PICTURE BOOK?

The term *picture book* appears to be quite self-explanatory upon first glance, as anyone could suppose that it refers to books catered to a younger audience that consist of both images and text. Nevertheless, there have been various attempts to find a precise definition for this kind of printed media. Below are two definitions which serve to show that there is often a similar notion regarding the particularities of this kind of book:

“[...] unified artistic wholes in which text and pictures, covers and endpages, and the details of design work together to provide an aesthetically satisfying experience for children.” (Sipe 2001: 23)

“A picture book is text, illustrations, total design; an item of manufacture and a commercial product; a social, cultural, historical document; and foremost an experience for a child.” (Bader 1976: 1)

These definitions fundamentally draw attention to the same distinctive features of the picture book: that it is meant for children, that it offers them an experience, and that it is a unity of text and images. Another term that is frequently utilized when speaking about the nature of picture books is *aesthetic object* (Sipe 2001). Research into the process and the effort hidden behind creating a picture book gives credit to the interplay of text and image and how, in combining their distinctive manners to tell a story, they can skillfully craft a poignant experience for children.

552

It is the skillful combination of text and image that creates a truly captivating picture book. Assuming that the two simply exist side by side would be an immense oversimplification. Images do offer an alternate source of information about the plot, and can aid in understanding the details of what is happening, as well as facilitating the visualization of the plot. But one must not forget that the images need not, and often cannot be, exact replicas of the written word that offer a duplicate of the story in form of another modality (Wolfenbarger/Sipe 2007: 274; Schwarcz 1982: 14). “The images may fill in gaps in the written text, or vice versa, but new spaces may also appear in the interplay between words and images” (Baird/Laugharne et al. 2015: 5). Therefore, the interaction between images and text in a picture book can be quite complex, and from this complexity arises its value as an aesthetic object. Different visual interpretation of a story can result in a completely different reading experience.

Due to the complexity of the interaction between the images and the text, not only based on how they interact with each other but also to what measure, there have been various attempts to further draw the line between picture books and other printed media for children that contain images. The term *picture book* is most commonly used to refer to literary works meant for a young audience that incorporate images in the story telling. However, this term is also used to label a specific type of book with images: “Picture books are profusely illustrated books in which the illustrations are, to varying degrees, essential to the enjoyment and understanding of the story” (Tomlinson and Lynch-Brown 1998: 68). This means that if one the modalities are omitted, the story is no longer complete; it is only through their interaction that the reader can grasp the full meaning of the story. It is for this reason that some prefer the spelling *picturebooks*, as it emphasizes “the unity of words and pictures that is the most important hallmark of this type of book” (Sipe 2001: 23).

Therefore, depending on how much the text relies on the images for the story telling, different terms are used. According to such an understanding, the term *picture book* applies only to a select group of books with a tightly interwoven relationship between text and image, whereas other types of books with illustration fall somewhere on the spectrum of *picture story book* or *illustrated book*. “Illustrated

books have larger blocks of text, sometimes entire pages, and the pictures are generally decorative” (Matulka 2008: 5). Consequently, such images could be viewed as optional in regard to comprehending the plot, as they do not contribute to the reader’s understanding of it. Nonetheless, it cannot be denied that the presence of illustrations, even if they are not necessary for a proper comprehension of the story, does add to the reading experience, regardless if the readers are children or adults. In-between picture books and illustrated books are picture story books. In picture story books, there is a more equal balance; the text is primary and the pictures become secondary (Matulka 2008: 5).

Despite the three different types of books with images having quite clearly defined characteristics, to the general readership such a categorization can seem superfluous; bookshops and libraries do not categorize picture books depending on the amount of the plot that is illustrated. Rather, all books for children containing illustrations are placed in the children’s section. Therefore, it may sometimes be difficult to decide on what kind of picture book one is faced with. Although the above mentioned characteristic of a picturebook make it easily distinguishable, the line between illustrated books and picture story books can sometimes blur, as in the case of *Der kleine Häwelmann*.

Der kleine Häwelmann was first published in 1849 and is considered to be Storms most famous literary fairy tale. The story was not originally conceived as a picture book; when first printed, it contained only the text of the story without accompanying images. The first illustrated edition was published in 1926, with illustrations from Else Wenz-Viëtor. It was this particular edition of the story that propelled it into popularity among young readers and cemented its status as a classic in German children’s literature. This rise in popularity is easily understood, as the shortness and simplicity of the story make it ideal for young children who are at the beginning of their journey as readers. The presence of illustrations facilitates the reading experience, as it allows the children to have an alternate source of information and it makes the experience less daunting and thereby also more enjoyable. Since the appearance of Wenz-Viëtor’s illustrated edition, many other artists have taken to visually interpret Storm’s story.

As the illustrations contribute to the readers’ understanding of the plot in highlighting certain aspects of it, as well as amplifying the Moon’s presence in the story by not only making him a part of almost every scene, but also by giving him human-like features which enable the reader to better understand his personality and emotions, the question of where to place *Der kleine Häwelmann* on the illustrated book–picture story book spectrum became problematic. The story was originally written without the intention of creating a picture book. Therefore, the pictures can be viewed as purely decorative and omissible, making it fall under the category of illustrated books. On the other hand, both editions used in this research are so profusely illustrated, with the images being both very numerous and offering a visual interpretation of every key scene, that it seemed absurd to label them as unnecessary. Therefore, it was decided that *Der kleine Häwelmann* should fall under the category of picture story books.

3. DER KLEINE HÄWELMANN: TWO VERSIONS

Der kleine Häwelmann tells the story of a little boy unable to fall asleep and demanding attention from his tired mother. As she finally succumbs to her slumber, the boy fastens his nightshirt into a sail and blows air into it, enabling him to drive around his room in his wheeled cradle. He soon leaves his room to explore the city and the forest, and finally to fly into the sky. All the while he is accompanied by the good natured Moon, who casts light onto his surroundings, simultaneously attempting to act as a voice of reason to the unruly boy who refuses to return home. The story ends rather abruptly with no clear resolution or moral. The end itself is quite ambiguous, as the final sentence pulls the reader into the story, making him part of the plot and dissolving the illusion of the fantastic story as the narrative leaves the fictive world and merges with that of the reader.

Owing to the fact that Wenz-Viëtor’s illustrated edition played a crucial part in spreading the story to a wider audience, it seemed only logical to include it in this research. The other edition that was selected was illustrated by Ingeborg Meyer-Rey and first appeared in 1984. Before describing the

When observing the overall design of the two books, the apparent differences are that version A is smaller and more square-shaped. Version B has a higher page count and contains less text per page, but more single and double-page illustrations. Version A is quite consistent in its balance of text and images, as almost every double-page spread contains text on one side and an illustration on the other, with occasional vignettes depicting certain aspects of the plot. Version B is, by comparison, not as homogenous in its distribution of images and text, and it also contains a lot more vignettes which are for the most part purely decorative. In terms of the color schemes, version A has a visibly warmer color scheme, as it includes greens, yellows and browns, whereas version B has a much cooler color scheme and it contains many different shades of blue, with some warmer shades.

[illegible]

Fig. 2: version B illustrated by Ingeborg Meyer-Rey (original 1984, reprint 2016)

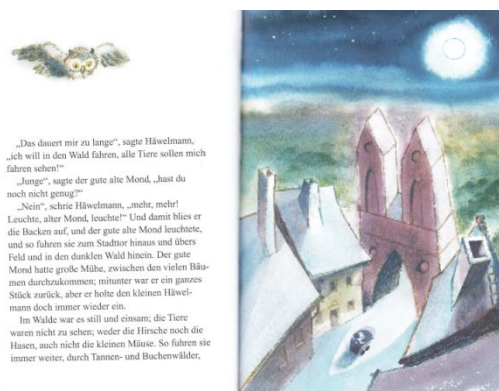

Fig. 3 and 4: Examples of double page spreads from version A (left) and version B (right)

The art styles display a great number of differences; version A features drawings with clear, defined lines and numerous intricate details, such as the patterns on the wallpapers and blankets, the details of the night sky, or the trees which, upon closer look, have human-like faces, something that isn't actually part of the plot. The drawings of the boy are also overall more realistic.

The drawings in version B have fuzzy outlines and the coloring isn't done in a precise manner as seen in version A. The drawings are simpler with fewer details, but nevertheless the characters have more defined and versatile expressions. The composition of the whole page images is considerably more dynamic than those in version A; the drawings give a sense of space and depth. They draw the eye of the reader to one particular spot by leaving plenty of empty space around the image which isn't oversaturated with details. By comparison, the intricate detailing and central spacing of the main character on every drawing in version A could seem convoluted.

Fig. 5 and 6: A comparison of the two styles. Version A (left) has many details and a flat composition. Version B (right) offers a more dynamic composition, but also much simpler drawings.

555

The art style in version B displays more similarities with drawings in contemporary children's media, and the more dynamic composition, as well as the smaller blocks of text per page, could be viewed as something that young children would find more appealing. It was for this reason that it was assumed that version B would turn out to be the edition preferred by the target audience (based solely on aesthetic qualities). A question that remained open was – If this version truly turned out to be the preferred one, could it be pinpointed which particular features would lead the children to choosing it over version A? Moreover, the goal was set to determine if any differences in opinion could be determined between the male in the female students.

4. THE RESEARCH

The research was conducted in the elementary school "Laza Kostić" in Kovilj on November 30th 2016. Three 4th grade classes participated in the research, with the students being between 9 and 10 years of age. A total of 59 students took part in filling out the questionnaire: 33 girls and 26 boys. The questionnaire consisted of five parts; the first part contained general questions about the children's reading preferences, which helped determine their interest in reading as well as if they enjoy books with contents similar to *Der kleine Häwelmann*. While the majority of the students stated that they enjoyed reading (84,7%) a slightly higher percentage of boys was among the group that stated that they do not enjoy reading (21% of all boys). For the most part the children seemed to enjoy books that were similar to Storm's story:

Statement	Girls with affirmative answers	Boys with affirmative answers	Total
I prefer books with illustrations	93,9%	92,3%	93,2%
I prefer books with fantasy plots	87,9%	61,5%	76,3%
I prefer books about children	84,8%	88,5%	86,4%

Table 1: The students' answers to general questions about their reading preferences

The biggest difference between the girls and the boys is noticeable regarding their preference of fantastic stories over realistic ones: a visibly smaller percentage of boys stated that they like books that tell fantastic stories as opposed to the percentage of girls, with a third of all boys questioned (10 in total) stating that they prefer realistic stories.

In the second part of the questionnaire, the children were shown the color schemes of the two books. It became apparent that color scheme B was clearly preferred by both genders. As previously stated, version B has a lot of cool-toned blues, as well as warm-toned yellows. By contract, version A mostly has warm greens and a lot of dark shades. The color scheme of version B seemed to appeal more to the majority of the students:

Colors	Girls	Boys	Total
A	18,2%	19,2%	18,6%
B	81,8%	80,8%	81,4%

Table 2: The students responses to which color scheme they prefer

After selecting the color scheme which they prefer, the students were asked to circle one or more of the words offered which they deemed appropriate to describe the colors.

	Colors A			Colors B		
	Girls	Boys	Total	Girls	Boys	Total
cheerful	36,4%	57,7%	45,8%	78,8%	69,2%	74,6%
gloomy	24,2%	26,9%	25,4%	12,1%	19,2%	15,3%
boring	15,2%	23,1%	18,6%	9,1%	15,4%	11,9%
pretty	63,6%	53,8%	59,3%	81,8%	76,9%	79,7%
ugly	15,2%	34,6%	23,7%	0,0%	3,8%	1,7%

Table 3: The words selected by the students to describe the two color schemes

The adjectives *cheerful* and *pretty* were selected by more students when they were describing colors B. A difference can also be noted when looking at how many students chose the words *gloomy* and *boring* when describing the two colors: though not as a noticeable a difference as with *cheerful* and *pretty*, *gloomy* and *boring* were chosen by more students to describe colors A than colors B.

In the following, third part, the children were handed the books to look at and flip through in groups of three or four. They were asked to pay attention to the covers, the pictures, the colors and the letters. Once all of them had looked through both editions, they were to first select which one they preferred. The preference was once again quite clear:

Version	Girls	Boys	Total
A	30,3%	11,5%	22,0%
B	69,7%	88,5%	78,0%

Table 4: The students responses to which overall book design they prefer

A third of the girls stated that they preferred version A, whereas the boys evidently preferred version B. They were then asked to select one or more reasons that led them to choose the book that they did.

Reasons for choosing version A	Girls	Boys	Total
colors	60,0%	33,3%	53,8%
illustrations	80,0%	100,0%	84,6%
letters	40,0%	33,3%	38,5%
size	30,0%	0,0%	23,1%
shape	30,0%	0,0%	23,1%

Table 5: The students' reasons for selecting version A

The decisive factors in both cases were the illustration and the colors. By comparison, the text, shape and size were selected by only a few, and no conclusive difference could be observed between the aspects that were chosen by the girls and those chosen by the boys.

Reasons for choosing version B	Girls	Boys	Total
colors	78,3%	95,7%	87,0%
illustrations	91,3%	82,6%	87,0%
letters	26,1%	17,4%	21,7%
size	30,4%	34,8%	32,6%
shape	13,0%	34,8%	23,9%

Table 6: The students' reasons for selecting version A

Owing to the fact that the styles used by the two artists are vastly different, which also resulted in the characters being drawn differently, it was attempted to determine if the different styles would influence how the children perceive the two main characters: Häwermann and the Moon. The children were provided with pictures that showed the characters exhibiting different emotions, and they were then asked to characterize the two using one or more adjectives that were offered.

	Boy A			Boy B		
	girls	boys	total	girls	boys	Total
funny	60,6%	76,9%	67,8%	60,6%	76,9%	67,8%
kind	33,3%	15,4%	25,4%	27,3%	34,6%	30,5%
mean	0,0%	11,5%	5,1%	12,1%	26,9%	18,6%
curious	54,5%	61,5%	57,6%	48,5%	50,0%	49,2%
cruel	3,0%	11,5%	6,8%	6,1%	15,4%	10,2%

Table 7: The students' perception of the boy in version A and B

	Moon A			Moon B		
	girls	boys	total	girls	boys	total
happy	57,6%	76,9%	66,1%	57,6%	57,7%	57,6%
angry	18,2%	38,5%	27,1%	33,3%	61,5%	45,8%
sad	45,5%	38,5%	42,4%	24,2%	42,3%	32,2%
evil	12,1%	30,8%	20,3%	9,1%	34,6%	20,3%
good	45,5%	65,4%	54,2%	51,5%	46,2%	49,2%

Table 8: The students' perception of the Moon in version A and B

It was concluded that there was no significant difference regarding their perception of the boy. Overall the traits that were chosen most often to describe Häwermann were *funny* and *curious*, regardless of the edition. A slight difference is noticeable when observing how the children chose to describe the Moon: *happy* and *good* were the two adjectives chosen most often to describe Moon A. These traits were circled by fewer students when describing Moon B, but the remaining adjectives (*angry*, *evil*, *sad*) were chosen by a larger number of students, with the biggest difference being visible concerning the adjective *angry*.

In the final part of the questionnaire, the students were shown three full page illustrations from both versions depicting the same moment in the plot. They were provided with a translation of the relevant part from the text which the illustrations portray, and these were read aloud. After that, they were shown how the scene was illustrated in both versions and asked to choose which one they prefer. A clear preference for the illustrations in version B was displayed by both genders.

	Version A			Version B		
	girls	boys	total	girls	boys	total
Scene 1	45,5%	3,8%	27,1%	54,5%	96,2%	72,9%
Scene 2	21,2%	19,2%	20,3%	78,8%	80,8%	79,7%
Scene 3	42,4%	7,7%	27,1%	57,6%	92,3%	72,9%

Table 9: The students' answers to which version's illustration of the given part of the story they prefer

For each of the scenes, approximately a fourth of the students stated that they preferred version B, with the majority being female. In the case of scene 1 and 2, a slightly greater number of boys than girls selected the illustration from version B to be the one they preferred. Each time the children selected an image they preferred, they were asked to explain their choice by circling one or more reasons which were offered on the questionnaire. The reasons included the following factors: colors, size, background, characters. However, from the obtained data, no conclusive answers were found that would explain what motivated them to choose a particular scene, as there was no one factor that was decisive. Rather, all of the offered factors were selected in equal measure.

5. CONCLUSION AND FUTURE RESEARCH

It was assumed that version B would be preferred by the children because of its more approachable style, as well as the fact that it has a more dynamic composition, with less text being featured per page. This was indeed proven to be true. The decisive factors appear to be the colors scheme, which was clearly preferred over the color scheme of version A, as well as the composition of the book. Meyer-Rey's style also appears to have appealed more to the students, as they exhibited much more enthusiasm for the illustrations from her version in the final part of the research, when they were asked to choose

which illustration of a particular scene they preferred. Although version A was preferred by a minority of the students, it was noticeable that those who selected this version at any point during the research were mostly girls. Despite the fact that the style in version B clearly appealed to the children more, the differences in styles did not lead to a greatly different perception of the main characters. This was especially surprising as the characters in version B have much more clearly defined features as well as more diverse expressions than in version A.

This research could be further expanded in several ways: firstly, the questions largely aimed to determine what aspects of the two versions the children found appealing. It could be expanded by adding questions about what specific aspects of the version they like less, for example by inquiring about what they disliked about the design. This relates closely to another way in which this research could be expanded, and that would be by adding more open questions. The questionnaire consisted solely of yes-no questions and multiple choice questions. This was purposely done so, but it became apparent during the course of the research that the children had numerous comments and observations to add that were not included in the questions offered. The third way in which the research into the qualities children find appealing in picture books can be expanded could be by including the opinions of adults. The books that children end up reading are largely either handed directly to them by adults or recommended by them. Through casual conversation with adults, it was observed that the majority of them preferred the design of version A, as the style is reminiscent of illustrations they encountered as children. Therefore, in this case there is a clear discrepancy between the edition that is preferred by the target audience and the one preferred by the adults who usually supply children with books.

Research into children's preference of drawing styles could yield useful results for publishing houses, as it would enable them to design picture books which would appeal to a larger audience. Moreover, such data could prove useful not only when it comes to literature, but also textbooks. A broader research into the different elements of illustrations which make the drawings more engaging for different age groups (such as colors, shapes and composition) could help create textbooks whose design not only helps in boosting the students' motivation, but also aids in better understanding and remembering the material.

SOURCES

- Bader, Barbara (1976). *American Picturebooks from Noah's Ark to The Beast Within*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Baird, Adela; Laugharne, Janet (2016). Child Readers and the Worlds of the Picture Book. In: *Children's Literature in Education* 47 (1), 1-17.
- Driggs Wolfenbarger, Carol; Sipe Lawrence (2007). A Unique Visual and Literary Art Form: Recent Research on Picturebooks. In: *Language and Arts* 84 (3), 273-280.
- Matulka, Denise (2008). *A Picture Book Primer*. Westport/London: Libraries Unlimited.
- Schwarcz, Joseph (1982). *Ways of the Illustrator: Visual Communication in Children's Literature*. Chicago: American Library Association.
- Sipe Lawrence (2001). Picturebooks as Aesthetic Objects. In: *Literacy Teaching and Learning* 6 (1), 23-42.
- Storm Theodor (2004). *Der kleine Häwelmann*. Illustrated by Else Wenz-Viëtor. Oldenburg: Lappan Verlag.
- Storm Theodor (2016). *Der kleine Häwelmann*. Illustrated by Ingeborg Meyer-Rey. Weinheim: Beltz Verlag.
- Tomlinson Carl M, Lynch-Brown, Carol (1998). *Essentials in children's literature*. Boston: Allyn and Bacon.

TEXT-BILD INTERAKTION IN ILLUSTRIERTEN AUSGABEN VON THEODOR STORMS *DER KLEINE HÄWELMANN*

Zusammenfassung

Für Kinder, die am Anfang ihrer Leseerfahrung stehen, kann das Lesen anstrengend und entmutigend sein. Aus diesem Grund spielen Bilderbücher eine bedeutende Rolle in der Herausbildung einer positiven Einstellung dem Lesen gegenüber. Das Ziel dieser Arbeit ist es zu erforschen, wie zwei verschiedene Ausgaben des gleichen Werks von dem Zielpublikum verschieden aufgenommen werden. Um dies zu erforschen, wurden zwei illustrierte Ausgaben von Theodor Storms *Der kleine Häwermann* ausgewählt. 59 Schüler der vierten Klasse der Grundschule haben einen Fragebogen ausgefüllt mithilfe von welchem festgestellt werden sollte, welche Aspekte der beiden Ausgaben von den Kindern bevorzugt wurden. Es wurde bemerkt, dass die neuere und moderne Ausgabe, illustriert von Ingeborg Meyer-Rey, eindeutig bevorzugt wurde. Dabei waren die entscheidenden Faktoren die Farbpalette und die Komposition des Buches, wie auch der den Kindern zugänglichere Stil.

Schlüsselwörter: Kinderliteratur, Bilderbücher, Theodor Storm, *Der kleine Häwermann*

Iva Simurdić
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
ivasimurdic@yahoo.com

ВЕСНА ТРИПКОВИЋ-САМАРЦИЋ

ТРАМВАЈ ЗВАНИ ЖЕЉА: ПОНОВНО ИСПИСИВАЊЕ ДРАМСКОГ ТЕКСТА У ФИЛМСКОМ МЕДИЈУ

Више од три деценије, најпознатији филмски ствараоци исписују Вилијамсов текст у филмском медију, што говори о универзалности његовог дјела. Овај рад се ослања на новију теорију филмске адаптације која адаптацију посматра као аутономно филмско дјело једнаког статуса као оригинал, као *хипертекст* који трансформише оригинално дјело, или *хипотекст* путем селекције, наглашавања, конкретизације, актуализације и критике, односно „интертекстуални дијалогизам“ који доприноси размјени између књижевног и филмског текста. Циљ овог истраживања је да, кроз анализу Вилијамсове драме *Трамвај звани жеља* и три филма који се, у мањој или већој мјери, ослањају на овај књижевни предложак – филм Елије Казана *Трамвај звани жеља* (1951), филм *Све о мајој мајци* Педра Алмодовара (1999) и филм *Несрећна Цасмин* Вудија Алена (2013) – обогати анализу филмских, интертекстуалних и контекстуалних елемената, покаже не само трансформације Вилијамсовог дјела у транспоновању на „велики екран“, већ и три различита филмска одговора на Вилијамсов текст у његовом путовању кроз различита времена и културе.

Кључне ријечи: драма, филм, теорија адаптације, хипертекст, хипотекст, интертекстуални дијалогизам.

1. УВОД

Ниједан амерички писац се не може мјерити са Тенесијем Вилијамсом у погледу броја дјела адаптираних за „мали и велики екран“. Поетски и провокативни реализам, универзалност и шокантност тема, контрадикторни и несазнатљиви ликови, као и немогућност свођења Вилијамсовог дјела на једну, идеализовану истину, само су неки елементи који, од педесетих година двадесетог вијека, па све до данас, привлаче не само бројне изучаваоце Вилијамсовог дјела, већ и многобројне позоришне и филмске ствараоце попут Елије Казана, Џона Хјустона, Џозефа Л. Манкијевича, Данијела Мана, Џозефа Лоузија, Ричарда Брукса, Сиднија Ламета, Вудија Алена и Педра Алмодовара. Поклоници Вилијамсовог дјела откривају нове слојеве значења не само у најпознатијим драмама овог писца, него и у његовим раним комадима, једночинкама и необјављеним дјелима. Вилијамсова популарност не јењава ни на нашем тлу: последњих деценија свједоци смо многобројних позоришних поставки његових најпознатијих комада, али и студија на српском језику које испитују трансформације Вилијамсовог драмског дјела у позоришним поставкама и филмским адаптацијама (види: Гордић Петковић 2011; Gontarski 2015a; Томић 2011), или откривају нове аспекте његовог драмског опуса: паралелизме у дискурсима и тематско-структурна сагласја Вилијамса и других књижевних стваралаца (види: Гордић Петковић 2009, 2010, 2011; Исаиловић 2014), минималистички језик Вилијамсових драма и проблеме при превођењу Вилијамсових драма на српски језик (Кусовац 2014), као и присуство митолошких слојева, мотива и модернистичких и постмодернистичких елемената у Вилијамсовим драмама (види: Гордић Петковић 1996; Влашкивић, 2009; Вујошевић 2015; Gontarski 2015b; Ђуран 2015).

Опсежне студије о адаптацији Вилијамсовог драмског дјела за велики и мали екран постоје још од седамдесетих година прошлог вијека (види: Yacowar 1977; Phillips 1980; Palmer, Bray 2009). У циљу цјеловитијег увида у адаптације Вилијамсовог дјела, неопходно је ослонити се на новију теорију филмске адаптације, која је усмјерена на истраживање „бескрајних интертексту-

алности“, лоцирање адаптација у специфичан културни контекст, наглашавање процеса, начина и сврхе адаптације текста, разумијевање укрштања медија и њиховог међусобног расвјетљавања, као и на побијање правила о првенству књижевног дјела (Krantz 2007: 84).

Приклањање новијој теорији адаптације не значи напуштање компаративног приступа. Линда Хачион објашњава да адаптације треба посматрати као „инхерентно палимсестна [...] вишеслојна дјела која стално походе оригинали од којих потичу“ (Hutcheon 2006: 6), те да оне под разумијевају отворен, наглашен однос са оригиналом. У истом духу, Дејвид Л. Кранц (Krantz 2007: 85) и Сара Кардвел (Cardwell 2002: 52) закључују да традиционални, компаративни приступ не треба потпуно напуштати, већ ревидирати. У том смислу, анализу филмских адаптација треба започети компаративном анализом драмског текста и филмске верзије, јер појам филмске адаптације подразумева трансформацију конкретног књижевног дјела, чију вриједност потврђују читаоци, критичари, продуценти, редитељи и филмска публика (Krantz 2007: 89). Осим тога, компарација филмске верзије и књижевног оригинала неопходна је и у циљу сагледавања начина на који су наративни, тематски и естетски елементи драме поново створени у *филмском* медију.

С друге стране, с обзиром на чињеницу да компаративни приступ адаптацију своди на репродукцију оригинала, запостављајући све елементе који се тичу стварања и рецепције филма (природу филмског медија, колективно ауторство, културно-политичку ситуацију, економску инфраструктуру, укус публике), упоредну анализу књижевног дјела и његове филмске верзије треба обогатити анализом филмских, интертекстуалних и контекстуалних елемената. Такође, умјесто фаворизовања бескрајних интертекстуалних и контекстуалних могућности, потребно је узети у обзир само оне интертекстуалне и контекстуалне елементе који су релевантни за тумачење које произилази из анализе наративних и осталих елемената (Krantz 2007: 88).

Будући да адаптација књижевног дјела за филм подразумева „интерсемиотску транспозицију из једног знаковног система (ријечи) у други (слике)“ (Hutcheon 2006: 16), тј. прелазак са вербалног медија, односно медија од једне траке на медиј од више трака које су у синергији, анализом сличности и разлика између књижевног дјела и екранизованих верзија неопходно је утврдити којим су *филмским* поступцима (мизансцен, фотографија, музика, монтажа, глума, звук) књижевни елементи транспоновани у филмски медиј.

Хачионова истиче да је адаптација не само производ, него и процес, тј. креативна интерпретација (редитељ тумачи, а потом креира, тј. филтрира дјело у складу са својом естетиком, умијећем, талентом, сензибилитетом), и рецепција (адаптација је за гледаоца интертекстуалност, јер гледалац стално пореди познати текст са адаптацијом, и текст видљивих и невидљивих цитата који су већ написани и прочитани), који се одвијају у одређеном времену и простору, те да у тумачењу адаптације велику улогу има историјски, културни и друштвени контекст у којем се адаптација ствара и доживљава (Hutcheon 2006: 18–21). У том смислу, посебна пажња мора се посветити утврђивању владајућих жанровских оквира и анализи контекстуалних елемената који су утицали на продукцију и рецепцију (одлуке цензорских тијела и студија, стање филмске индустрије, културно-историјске прилике, укус и очекивања филмске публике), као и њиховом „судару“ или сагласности са визијом, естетиком или намјером редитеља, али и доприносу различитих филмских стваралаца филму као колаборативном пројекту (Hutcheon 2006: 80–81). Истовремено, у складу са идејом Роберта Стема да је адаптација ухваћена у „вртлог интертекстуалних референци и трансформација, текстова који генеришу друге текстове у бесконачном процесу рециклирања, трансформације и трансмутације, без јасно одређеног полазишта“ (Stam 2005: 31) и да је филм дискурс који не одговара на реалност него на друге дискурсе, те да подразумева активну производњу значења, интертекстуалне елементе адаптације треба сагледати не само у смислу присуства других филмских остварења која се огледају у дјелу, него и у смислу анализе низа текстова у оквиру којих је филмски текст ситуиран: филмских жанрова на које се адаптација односи, филмских адаптација, књижевних жанрова, филмова који припадају редитељевом каноноу, пређашњих филмова глумаца исл. (Stam 1999: 208–209).

Роберт Стем се залаже за редефинисање адаптације као *интертекстуалног дијалогизма*, концепта који се у најширем смислу односи на „бесконачне могућности које стварају све дискурзивне праксе културе, цјелокупну матрицу комуникативних изјава у којој је умјетнички текст ситуиран, а које до текста долазе не само кроз препознатљиве утицаје, већ и кроз суптилне процесе дисеминације“ (Stam 2000: 65). Полазећи од Женетове категорије *хипертекстуалности*, као концепта који је најуже везан за теорију адаптације, јер указује на везу између *хипертекста* са претходним текстом, Стем редефинише адаптацију као „хипертекст који потиче од већ постојећих хипотекстова трансформисаних селекцијом, појачавањем, конкретизацијом и актуализацијом“ (Stam 2005: 25–27, 31). Различите филмске адаптације истог оригинала, према томе, представљају другачија хипертекстуална читања једног те истог хипотекста, а претходне филмске адаптације за новог филмског ствараоца формирају један хипотекст (Stam 2005: 31). Схватање адаптације као *интертекстуалног дијалогизма* истиче активан став адаптације према оригиналу, као и промјене које адаптација доноси, па нови тропи за адаптацију постају *поновно исписивање, критика, трансмутација, актуализација, трансмодализација, канибализација и дијалогизација* (Stam 2005: 25).

2. ТРАМВАЈ ЗВАНИ ЖЕЉА У ФИЛМСКОМ МЕДИЈУ

Трамвај звани жеља (1947) први је пут адаптирана 1951. године у истоимени филм у режији Елије Казана. Филм је освојио четири Оскара и измијенио токове холивудског филма: утабао је пут озбиљнијим филмовима за одрасле и, мијењајући кодекс главних цензорских тијела Холивуда, довео у питање не само цензуру, него и морал ере (Tischler 2010: 277). Драма *Трамвај звани жеља* је, и након педесетих година, послужила као инспирација познатим филмским редитељима. Користећи интересантну технику „уметања“ позоришта у филм, Педро Алмодовар је инкорпорирао драму *Трамвај звани жеља* у филм *Све о мојој мајци* (*Todo Sobre Mi Madre*) и 1999. године добио награду за најбољу режију у Кану. Вуди Ален се више пута у својој каријери враћао овој Вилијамсовој драми. У комичном научно-фантастичном филму *Повампирени Мајлс* (*Sleeper*) из 1973. године, појављује се епизода у којој главни протагониста, Мајлс, кога игра Вуди Ален, замишља да је Бланш и изговара одломке из ове драме, све док га протагонисткиња филма, Луна, коју игра Дајан Китон, не тргне из „сна“, тумачећи улогу Стенлија. У филму *Љубав и све остало* (*Anything Else*, 2003), Ален користи Вилијамсову идеју о жељи као антители смрти, а филм *Несрећна Џасмин* (*Blue Jasmine*, 2013), за који је Кејт Бланшет освојила Оскара, сматра се слободнијом адаптацијом ове Вилијамсове драме. Филм *Одлазак* (*The Departure*), снимљен 2015. године у режији Џилијан Андерсон, претходница је Вилијамсове драме *Трамвај звани жеља*. Овај кратки филм приказује Бланшино пропадање, након смрти свих чланова фамилије и након скандалозне афере са учеником, а прије селидбе код сестре у Њу Орлеанс.

2.1. *Трамвај звани жеља* (1951): Казанов одговор на филмску цензуру

Након успјешне сарадње на позоришној продукцији драме *Трамвај звани жеља* (1947), Вилијамс је изабрао Елију Казана и за редитеља филмске верзије. Казан у почетку није био вољан да прихвати тај задатак, али се брзо увјерио да ће његово редитељско умијеће на другачији начин доћи до изражаја на филму. Улога позоришног редитеља, како је Казан сматрао, била је да овај буде „занатлија који се труди да што је могуће више реализује намјере писца [...] радећи у његовом домену, стилу и сврси“ (Kazan 2009: 182), а филмског, да буде крајњи аутор филма, који на располагању има свој, филмски језик (слике, кадрови, углови снимања, резови) у коме ријечи представљају само један, мањи удио (Kazan 1988: 318–319).

Прва Казанова идеја била је да, у складу са филмом као визуелним медијем, „отвори“ драму, али је од ове намјере одустао јер је схватио да би „отварање“ само расточило свијет драме.

Снага драме је, према Казану, ипак лежала у идеји заточености, у чињеници да је Бланш затворена у свијет сведен на двије собе. Зато је Казан на крају одлучио да на филм пренесе првобитну, позоришну визију (Kazan 1988: 321–322) и апсурдну ситуацију у којој Бланш привлачи њен уништитељ:

Желио сам да покажем тачно оно што је Вилијамс мислио, а то је да њега, као хомосексуалца, привлачи особа за коју мисли да ће га уништити – то је она привлачност коју осјећате према некоме ко је на другој страни, наизглед потпуно супротан вама, али чије насиље и снага вас привлачи. То је суштина двосмислености. Ја сам и покушао да постигнем да саосјећате с њом али и да видите да је његова снага здравија. (Kazan 2009:72).

Казан је на филму задржао највећи дио Вилијамсовог дијалога и радње. У погледу простора, Казанова „отварања“ драме локацијама које постоје само као вербалне референце у њој (жељезничка станица, куглана, улице Њу Орлеанса) су адекватна, филмска средства којима се постиже исти циљ као у драми: да нагласе Бланшино неприпадање савременом окружењу и конфликт између њеног свијета илузија и свијета стварности. Нове локације код Казана некад служе да гледаоцу сликовито приближе прошла збивања (плесна дворана за Бланшину причу о самоубиству мужа), а некад да истакну неумољивост окрутног свијета који води до трагедије (фабрика као сурови амбијент за истину о Бланш). У Казановом филму, нови амбијент носи посебно значење, а сваки елемент у њему (свјетло, звуци, зидови, одјећа, намјештај, предмети) има своју сврху, јер је усклађен са ликовима, радњом и темом.

У сценама наглашеног драмског конфликта, Казан филмским средствима наглашава доминантну идеју сцене (Стенлијево насиље, Бланшино флертовање) или даје динамизам постојећим сценама (кад Мич грубо гура Бланш под свјетлост сијалице). У сценама у којима нема радње (први сусрет Бланш и Стенлија), Казан успијева да филмским језиком нагласи ритмичку тензију између Бланш и Стенлија, идеју сексуалности, Бланшину сензитивност, и њену потребу за заштитом. Додавањем дијалога (на примјер у сцени у којој Стенли преклиње Стелу да га не остави, након сцене у којој је туче), Казан наглашава идеју о комплексности ликова. Уметањем нових сцена или модификацијом постојећих, Казан на филму постиже различите ефекте: да у први план истакне своје тумачење (на филму Стенлија први пут видимо у тренутку кад Стела одушевљено прича о њему док се он туче у куглани, што наглашава идеју о привлачности уништитеља); да нагласи постојеће идеје (уношењем кофера наглашава се Бланшин „упад“ у туђи простор; прислушкивањем већег дијела разговора него у драми истиче се „разорност“ Бланшиног утицаја на Стелу) или да пружи наговјештај краја филма (Стелино оклијевање да се помири са Стенлијем служи као наговјештај идеје о напуштању Стенлија на крају).

Казан на филму користи Вилијамсова експресионистичка средства (звук полке и пуцањ да нагласе трауму која прогања Бланш), али и стварни амбијент да нагласи реалистично окружење градске вреве или да појача атмосферу или радњу (звуци клавира, хука воза, ударање кише). Кретањем камере Казан доприноси динамици филма, чак и кад се радња одвија у скученом простору (наизмјеничним приказом сцене у стану Ковалских и сцене у комшилуку), а комбиновањем кадрирања које се постиже кретањем ликова (а не резovima) и филмског плана-контраплана, спој позоришне дистанце и филмске интимности, као у сцени расправе између Стенлија и Стеле (Geraghty 2008:78–79). Употребом крупног плана (нарочито сцена у којој Мич под свјетлошћу сијалице разоткрива Бланшине године и истрошеност) и игром свјетла и сјенки (у форми решетке која прелази преко Бланшиног лица, разоткривајући њену заточеност у свијету илузија), Казан је гледаоцу пружио аутентичнији увид у суптилност и комплексност ликова. Захваљујући употреби камере, нарочито крупног кадра, Казан је филмској публици, много јасније него позоришној, а опет на изузетно суптилан начин, приближио Бланшину игру и њен евентуални допринос самом чину силовања (Phillips 1980: 83). У Казановој визији, цез је израз Бланшине емоције, јер преноси осјећај „усамљености и одбијања, искључености и изолације црнаца и њихову чежњу за љубављу и везом“ (Jones 1986:190). Казан задржава симболизам присутан у именима Вилијамсових ли-

кова и назива мјеста, иако понекад симболизам који у драми постоји само на нивоу вербалног одлучује да прикаже (трамвај *Жеља*, који Бланш води до Ковалских). Казан оставља велики број Вилијамсових фаличких симбола (куглање, стубове, цигарете, дугмад), ријетке изоставља (пакет меса), а неке додаје (огледало, водени шмрк). Бланшине бијеле, прозрачне хаљине су и на филму симбол њене спољашње чистоте и лепршавости, а унутрашња „прљавштина“ и компулзивна потреба за прањем је визуелизована (вода је приказана у крупном плану, одмах након Бланшиног сусрета са Стелом). Ноћни лептир (симбол Бланшине лепршавости и страха од „свјетлости истине“) је задржан, а аверзија од свјетлости, која је у драми описана кроз вербалне референце, на филму се манифестује радњом (склањањем сијалице, бјежањем у таму, стављањем абажура).

У реализацији Казанове визије вјерности животу посебно је допринијела глума Марлона Бранда. Његов посебан стил у улози Ковалског – ход, гестикулација, неразговјетан говор и сјеверњачки акценат – могу се сматрати својеврсним тумачењем Вилијамсовог текста и засебним интертекстом Казановог филма. У складу са Казановим инструкцијама, Брандо је наглашавао сензуално и физичко, иако је према насилном и неосјетљивом лику Стенлија осјећао антагонизам. Као што наводи Џоунс (Jones 1986: 150), управо су спој сличности са ликом и разлике у односу на њега и у драми и на филму, оставиле изванредан утисак.

Главни проблем током снимања за Казана био је тај што је за улогу Бланш била изабрана тада славна глумица, Вивијен Ли. Ли је глумила у лондонској поставци комада коју је режирао њен супруг, Лоренс Оливије, па је, према Казановом мишљењу, у првим сценама задржала артифицијелност у глуми, иако је у другом дијелу филма њена глума била импозантна (Kazan 1988: 323–324). Глума Вивијен Ли на филму је, како Казан тврди, обликована Оливијеовим, типично „енглеским“ читањем Вилијамсове драме (Kazan 2009: 72), па, као важан интертекстуални елемент филма, додаје још један слој значења Казановом филму. Супротно Казановом мишљењу, многи критичари потврђују непревазиђено умијеће ове глумице (Bray 2013: 85). С обзиром на глумичин таленат да покаже „глуму у глуми“ (појачан модулацијом гласа од мужевног, до меког, женственог, или обратно, која истиче Бланшину потребу за театрализованом стварношћу) и на тај начин уђе у суштину лика, за неке теоретичаре (Bray 2013: 85) остаје упитно запажање да је њен стил глуме (класичан, стилизован) супротан Брандовом стилу методске глуме чији циљ је да се глумац „подвуче“ под кожу лику „преживљавајући његова осјећања као своја“ (Бабац 1993: 444). Филм *Трамвај звани жеља* „носи сјећање“ и на претходне улоге ове глумице. Секвенца „брачног силовања“ из филма *Прохујало с вихором*, као паралела сцени силовања у филму *Трамвај звани жеља* и жеља Скарлет О’Харе и Бланш да имају контролу над слабијим мушкарцем, а жудњу за снажнијим, упућује, како истиче Ненси М. Тишлер, на „неизговорени одјек ранијег филма“ и његов значај за тумачење филма *Трамвај звани жеља* (2010: 278–279).

У жељи да покаже комплексност унутрашњих живота ликова које је скривено понашањем и ријечима, Казан је усмјеравао глумце да се понашају другачије него што драмски текст налаже. На примјер, кад се Стенли спрема да силује Бланш, најфинијим гласом изговара: „У реду, ‘ајде сад мало да се грубо играмо“, само зато што зна да преузима контролу над Бланш. Исто тако, на Бланшино питање да ли воли мајку, Мич се окреће око себе, као да се боји да ће га неко видјети, и клима потврдно, умјесто да као у драми одговори „да“, што је знак његових негативних емоција према мајци (Yacowar 1977: 21).

Осим добровољних интервенција на драмском тексту, које су настале као резултат редитељевог креативног рада у филмском медију, текст је претрпио низ трансформација које су плод утицаја сложене продукције и цензуре. Педесетих година, цензура је представљала низ преговора између три стране које су имале за циљ да контролишу садржај филмова: Управе кодекса производње, аутоцензорске групе филмске индустрије, чији циљ је био да се умањи спољна цензура и да се контролише „моралност“ холивудског филма; Легије пристojности, која је била задужена за очување конзервативног морала на екрану; и државе, која је спроводила цензуру преко државних и локалних тијела (Lev 2003: 87). То је значило да су филмски студији морали да одговоре на рестрикције које су наметнуле те три стране, као и на очекивања публике.

Први преговори о правима на филм били су обиљежени рестрикцијама које су произилазиле из чињенице да је филм масовни медиј, те да његов садржај, лако доступан свима, може имати погубан утицај на публику (Tischler 2010: 281). Управа кодекса производње је на коначну верзију сценарија имала приговоре у вези са „сексуалном перверзијом“ (хомосексуалност) Бланшиног мужа, Бланшином нимфоманијом и сценом силовања. Коначни исход утицаја цензуре био је да се елиминишу хомосексуалне референце: умјесто да, као у драми, Бланш каже да свог мужа затиче у кревету са другим мушкарцем, на филму је муж окарактерисан као њежан и несигуран пјесник који није у стању да задржи посао (као неко ко посједује њежност која не личи на мушку). Што се тиче другог приговора, Вилијамс је објаснио да термин „нимфоманија“ тривијализује Бланшино комплексно стање јер се ради о усамљеној и крхкој особи која тражи топлину и заштиту. На филму, Бланшина нимфоманија је оправдана трагањем за романсом. Највише полемике изазвала је сцена силовања. Пошто нису били вољни да комплексну драму о људском искуству преточе у мелодраму, Казан и Вилијамс су пријетили да ће, у случају да не остане сцена силовања, напустити цијели пројекат (Palmer, Bray 2009: 79–82). Према Вилијамсу, ова сцена била је „суштинска истина драме“ (Palmer, Bray 2009: 87), а Казан је објаснио да *Трамвај звани жеља* није натуралистичка драма, него „поетска трагедија заснована на реализму“ (Palmer, Bray 2009: 87). Спорна сцена је задржана, под условом да се „уради сугестивно и деликатно“ и да се Стенли казни Стелиним напуштањем (Palmer, Bray 2009: 84).

На филму, Брандово разбијање Бланшиних илузија је много окрутније приказано: Стенли гура Бланш на кревет и у субјективном кадру из Бланшине перспективе видимо како Стенли, као разјарена звијер разоткрива њене лажи, уноси јој се у лице, пријети прстом, виче, чупа јој хаљину и скида дијадему са њене главе; коначно, побједоносно завршава монолог са: „Могу само да ти се смијем! Ха-ха! Јел’ чујеш? Ха-ха!“ Бланш панично купи ствари и бјежи. Шокирана, застаје кад види старицу која узвикује: „Цвијеће, цвијеће за мртве.“ У страху од смрти која је већ дуго прогони, Бланш одбија цвијеће и враћа се у кућу. Њен једини спас је замишљени господин Хантлеј, коме преко телефона упућује сљедеће ријечи: „У очајној, очајној ситуацији! Помози! Ухваћена у клопку“. Рвајући се са Стенлијем, Бланш дочепа флашу; Стенли је зграби за руку, она испушта боцу, и задње што чујемо су Стенлијеве ријечи: „Дивљакушо једна! Баци то!“ Иако се ни у драми ни у филму експлицитно не приказује силовање, сцена силовања је режирана на такав начин да је свима јасно шта се дешава са Бланш у Стенлијевим рукама. Физичка и ментална борба се одвија ван екрана све док у крупном плану не видимо сломљено огледало и одраз Бланшиног клонулог тијела у њему као симболични приказ Бланшиних разбијених илузија. Након те слике, Казан прекида сцену да би приказао шмрк воде на улици, који метафорички наглашава чин силовања. У контексту догађаја који слиједе, водени шмрк постаје визуелни симбол гнусног чина који ће се лажима спрати и никад неће изаћи на видјело.

У позоришној верзији краја, Стела је узнемирена око тога што се десило Бланш у њеном одсуству, али њена љутња брзо пролази јер је еротска веза између ње и Стенлија још јача након Бланшиног одласка. У филмској верзији, упитни погледи Стива и Пабла, Мичова невјерица и Стелино одбијање доводе у питање Стенлијеву верзију приче о невиности. Пошто је филм требало ускладити са захтјевом цензуре да се злочинац казни, Вилијамс је смислио рјешење према коме Стела, након што одводе Бланш, одбија да се врати у стан и изговара сљедеће ријечи: „Овог пута се не враћамо. Не. Никад се нећемо вратити. Никада, никада, никада.“ Очигледно, филмски крај је двосмислен, јер Стелино одбијање можемо протумачити као нешто што је само привремено, имајући у виду чињеницу да се Стела на филму (и у драми), и након претходне свађе и удараца које је претрпјела, врло брзо вратила Стенлију и опростила му. Иако двосмислен, овакав крај је задовољио челника Управе кодекса производње, Цозефа А. Брина.

Накнадну цензуру филм је неочекивано претрпио од Легије пристojности, чији задатак је био да рангира филмове на основу њиховог садржаја. За Легију, проблем са филмом *Трамвај звани жеља* није био у забрањеним темама, него у „огромном наглашавању гријеха и чулности“ (Palmer, Bray 2009: 90), дакле, не бруталан и неморалан однос између Бланш и Стенлија, колико

страствени однос између Стеле и Стенлија. У страху да филм због негативне оцјене не изгуби велики дио публике, челници студија *Warner Brothers* су, без редитељевог знања, сугерисали измјене (дванаест нових резова или четири минута филма), на које је Легија пристала. Највећи дио резова односио се на уклањање сензуалности из Стелиног лика, нарочито у сцени у којој се после партије карата, Стела враћа Стенлију. Остали резови се, углавном, односе на издвојене реченице у дијалогу, од којих неке наглашавају Бланшину сексуалност и чежњу или бруталност Стенлијевог чина (Phillips 1980: 85–86). Непотребним резovima филм је изгубио дио умјетничког квалитета који се нарочито тицао мотивације и атмосфере (Palmer, Bray 2009: 91–95), а проблем који је Легија на почетку нагласила минимално је промијењен, јер је ово и даље био филм који драматизује чулност. Цензурисани дјелови филма су 1993. године поново уметнути у филм, па је филм повратио отворено сензуалнији тон.

Управа кодекса производње и Легија пристојности допринијели су да се процесом адаптације модификује оно што је Вилијамс написао за позорницу, али је Казанов филм допринио да се и сам кодекс ове двије институције промијени да би се прилагодио једној новој форми драмског израза. Филм је, према неким критичарима, превазишао позоришну верзију фокусирањем на Бланш у првом дијелу филма и згушњавањем средишњег дијела драме, као и сјајном глумом Бранда и Вивијен Ли (Jones 1986: 166). Ова адаптација је била прекретница у погледу увођења начина глуме (методска глума) и без музике. После филма *Трамвај звани жеља*, како закључују Палмер и Бреј, Холивуд више никад није био исти (Palmer, Bray 2009: 64).

2.2. *Све о мојој мајци* (1999): Алмодоваров дијалог са Вилијамсом на тему преплитања глуме и живота

Утицај Тенесија Вилијамса на Педра Алмодовара почиње још од Алмодоваровог раног дјетињства, које је овај проводио у Касересу, гдје је пјевао у хору и повремено одлазио у биоскоп, дубоко увјерен да је грешан јер је гајио жељу да одгледа Вилијамсове филмове (Allinson 2001: 7–8). Четрдесетак година касније, у Кану, за филм *Све о мојој мајци*, „највећи и најтоплији Алмодоваров филм посвећен женама“ (Mira 2013: 104), Алмодовар добија награду за најбољу режију и међународно признање.

Вилијамс је само један у низу стваралаца са којима Алмодовар ступа у дијалог. Редитељ не само да није крио присуство других филмских остварења у својим филмовима, већ је јавно обзнањивао од којих жанрова, редитеља, филмова и глумаца позајмљује (Herrera 2013: 350). „Интертекстуално позајмљивање“ је, иронично, постало обиљежје Алмодоваровог ауторског рукописа, препознатљивог по комбиновању тенденције ка пастишу, комбинацији различитих елемената преузетих из различитих извора, и оној ка интертекстуалном „трансвестизму“, тј. трансформацији других елемената или „промјени изгледа украденог материјала“ (Herrera 2013: 354–355, 358). Филм *Све о мојој мајци* је свједочанство овако искристалисаног Алмодоваровог стила (Herrera 2013: 355).

У филму *Све о мојој мајци* чигледно је „коприсуство“ четири филмска остварења. Прво, назив филма *Све о мојој мајци* је Алмодоваров омаж филму *Све о Еви* (*All About Eve*, 1950) Џозефа Л. Манкијевича. Инспирисан називом Манкијевичевог филма који помно прати у друштву своје мајке, син главне протагонисткиње Мануеле, Естебан, даје сличан назив (*Све о мојој мајци*) свом књижевном првјенцу. Сцена из филма *Све о Еви*, у којој обожаваатељка Ева тражи да се упозна са својом омиљеном глумицом, инспирише Естебана да на сличан начин чека да добије аутограм од свог глумачког узора – диве Умо. И касније, у Алмодоваров филму, очигледни су одједи Манкијевичевог филма, када сазнајемо да је Умин узор Бет Дејвис, која у филму *Све о Еви* тумачи диву Марго. У једној од наредних сцена на филму, Мануела ће постати лични асистент Уме, што је реплика сцене из филма *Све о Еви*, у којој обожаваатељка Ева почиње да ради као асистент филмске диве Марго. Друго, сценарио за филм *Све о мојој мајци* развијен је из

кратке сцене Алмодоваровог филма *Цвијет моје тајне* (*La flor de mi secreto*, 1995), у којој младе лекаре обучавају како да убиједе мајку да донира органе умрлог сина. Треће, најдраматичнија и естетски најубједљивија сцена у филму, у којој Естебан гине трчећи да добије аутограм, примјер Алмодоваровог „виртуозног трансвестизма“ (Herrera: 357–358), инспирисана је сличном сценом из филма *Премијера* (*Opening Night*, 1977) Џона Касаветеса.

Алмодоваров филм је у константном дијалогу и са Вилијамсовом драмом *Трамвај звани жеља* и истоименом Казановом филмском адаптацијом.

Прва уметнута сцена у филму *Све о мојој мајци*, коју изводе споредни глумци Ума и Нина, последња је (једанаеста) сцена из драме *Трамвај звани жеља* у којој Бланш одводе у лудницу. Алмодовар се овдје не ослања на позоришну верзију краја гдје Стела, иако узнемирена око тога што се десило Бланш у њеном одсуству, остаје са Стенлијем, већ на Казанову, филмску верзију краја, по којој Стела, након Бланшиног одласка, одбија да се врати у стан и напушта Стенлија.

Од ове уметнуте сцене, очигледна је Алмодоварова потреба да нагласи идентификацију глумца и улоге. Умо, филмска дива која тумачи улогу Бланш јесте Бланш, несрећна жена у вјечитој потрази за „љубазношћу странаца“, заточена везом са зависницом од опијата, својом партнерком на сцени, Нином, која игра Стелу. Сцена служи да успоставимо још једну паралелу између глумца и улоге: овог пута између Мануеле и Стеле. О идентификацији свједочи рез на Мануелу која је видно потресена док посматра сцену у којој Стенли убјеђује Стелу да га не напушта. Неколико минута касније на филму, Мануела и експлицитно потврђује утицај који лик Стеле на њу има: објашњава сину да је двадесет година раније у истој представи и сама играла Стелу са Естебановим оцем, који је глумио Стенлија. Суочавање са дјелом које јој је обиљежило живот још је болније ако садистички Естебанов однос према Мануели посматрамо као паралелу односа између Стенлија и Стеле, као и то да је Мануела побјегла од оваквог односа тражећи слободу за себе и своје дијете. Детаље овог односа Мануела открива касније на филму, кад, причајући о себи у трећем лицу, открива своју прошлост Роси: након што се вратио из Париза, Естебан је постао транссексуалац (Лола), али пошто је промјена била, како каже, само физичка, она га је прихватила, појашњавајући како ће жене „урадити све да не би биле саме“. Ове Мануелине ријечи су иронични Алмодоваров коментар на тему женске зависности од мушкараца. Хедониста као и Вилијамсов Стенли, за Мануелу је Естебан спој „најгорих особина мушкарца и најгорих особина жене“. У Алмодоваровом маниру, Мануелина прича завршава хумористичким тоном („Како неко са таквим сисама може да буде такав мачо?“), којим редитељ пародира традиционалну везаност мачизма за мушки род.

Алмодовар умеће исту сцену по други пут у филму, након Мануелине трагедије (смрти њеног сина) и њеног враћања у Барселону да тражи свога мужа и суочи се са грешкама младости. Кадар са биљешком умрлог Естебана коју Мануела чува као светињу, приказаном у врло крупном плану, претапа се у кадар у коме у крупном плану видимо лице Уме Рохо, због које је Естебан изгубио живот, а потом и плакат за представу *Трамвај звани жеља*. Овим филмским поступком Алмодовар наглашава „претапање“ Вилијамсове драме и Мануелиног живота. У следећем кадру видимо Мануелу како поново одлази на исту представу, и гледа исту сцену, овог пута у пратњи приказе свога сина која је прогони кроз сјећање, а поновно суочавање са дјелом које јој је по други пут обиљежило живот доводи Мануелу до плача.

Након ове позоришне сцене, поновна референца на представу *Трамвај звани жеља* јавља се у тренутку кад Мануела, у жељи да се суочи са глумицом због које је њен син изгубио живот, умјесто осветника, поприма улогу „љубазног странца“ који спашава Уму, након чега она, баш као Бланш, упућује изразе захвалности. У једној од наредних сцена на филму Ума се припрема за представу *Трамвај звани жеља*, после чега Мануела постаје Умин лични асистент.

Трећи пут на филму уметнут је сегмент из исте, једанаесте драмске сцене, у којој Стела у разговору са Јунис преиспитује своју одлуку да не повјерује Бланш. У овој филмској сцени Мануела понавља Стелине ријечи док гледа снимак позоришне представе у Умином стану.

Четврти пут на филму видимо осму сцену из позоришне представе у којој Стенли даје Бланш рођендански поклон (карту за повратак у родни град Лорел). У овом тренутку, Мануела је постала интегрални дио представе јер, по други пут у свом животу, тумачи улогу Стеле. Идентификација Мануелиног живота са ликом Стеле у трпљењу бруталности од изабраника је очигледна. Након сјајно одигране улоге чује се аплауз.

Експлицитна референца на драму *Трамвај звани жеља* је тренутак на крају филма, у коме Мануела објашњава Уми и Нини да је ова драма два пута обиљежила њен живот.

Трећа идентификација глумца и улоге која се постиже посредством уметања Вилијамсове драме у „ткиво“ Алмодоваровог филма је она између транссексуалца Аграда и Бланш: у тренутку кад му нуде да замијени Нину у улози Стеле, Аградо признаје да себе више види у улози Бланш. Након тога слиједи и пета (последња) уметнута сцена у филму у којој Аградо увјежбава улогу Бланш играјући одломак из десете драмске сцене, у којој Бланш говори Стенлију о богатству духа и „намјерној грубости која се не прашта“.

Вилијамсова драма у Алмодоваровом филму доприноси Алмодоваровом преиспитивању односа између фикције и стварности, глуме и живота и трагања за идентитетом. Прва Алмодоварова замисао филма *Све о мојој мајци* била је да створи дјело које ће причати о глумачким способностима људи који нису глумци, а којима ово умијеће помаже да избјегну трагедију (Allinson 2001: 212). У постмодернистичком стилу, Алмодовар показује да живот постаје глума и имитација умјетности (Allinson 2001: 211).

Живот главне протагонисткиње филма, Мануеле, обојен је „глумом“ у више равни. Некадашња „права“ глумица у улози Стеле у аматерском позоришту, Мануела је играла Стелу, пасивну жену која је жртва мачизма, и у стварном животу, заточена односом са Естебаном. У бијегу од оваквог односа и потреби да избјегне трагедију, Мануела игра „улогу“ брижне, самохране мајке, која њеном животу даје смисао. Ова улога Мануели доноси самоиспуњење и мир све док живот не исценира највећу Мануелину трагедију. Још једном у Мануелином животу, глума постаје живот, и то у тренутку кад Мануелин сопствени син гине, а она, која је глумила ожалошћену мајку, у стварном животу постаје мајка која се одлучује да донира орган умрлог сина. Након трагедије са сином, Мануела се враћа назад, у Барселону, да се суочи са сопственом прошлошћу. У немогућности да се удаљи од драме која јој је два пута обиљежила живот, Мануела постаје Нинина дублерка и у представи преузима улогу Стеле по други пут у животу. Свјесна својих глумачких квалитета, Мануела за себе каже: „Умијем добро да лажем и навикла сам на импровизовање“. Истовремено, Мануела по други пут у животу преузима улогу мајке, бринући о дјевојци Роси, а ова улога јој помаже да, упркос неизмјерном болу због губитка сина „одржи претварање снаге“ (Allinson 2001: 212). Испоставиће се да је улога мајке (Мануела је након Росине смрти усвојила њеног сина Естебана) Мануелина животна улога, она у којој Мануела налази мир и самоиспуњење.

У Алмодоваровој визији идентитет је изједначен са глумом (Allinson 2001: 212). Мајчинство је глума, као што је глума род (у импровизованој позоришној тачки Аградо преноси публици истину да је мјера аутентичности степен остварења нечијих снова). Алмодовар у овом филму преиспитује и традиционално одређење женске улоге као „мајке“ или „курве“, деконструишући ову дихотомију. Иако играју ове двије, наизглед супротне „женске“ улоге, Мануела и Аградо су много сличнији једно другом него што се то чини: Мануела на филму на кратко преузима улогу проститутке, када, обучена као „жена ниског морала“, хода, руку под руку, са својом пријатељицом, проститутком Аградом, да би касније признала Роси да није „курва“, упркос томе што су је некад третирали тако. С друге стране Аградо, који јесте проститутка, каже да је његова улога да „усрећи друге људе“, што га чини мајчинском фигуром (Allinson 2001: 73–74).

Алмодовар на филму деконструише и супротност између мушкарца као мачо садисте и жене као пасивног објекта постављајући јаке жене у центар филма, а маргинализујући слабе мушке ликове (Allinson 2001: 5). Марио, који у уметнутој позоришној сцени игра Стенлија, а ван представе јединог „конвенционалног“ мушкарца на филму, сатирично је приказан као плитко,

испразно и „радознано дијете чија једина жеља је да се упусти у сексуалне изазове које нуди транссексуалац Аградо“ (Allinson 2001: 86). У Вилијамсовој драми, након Бланшиног одласка у лудницу, поново је успостављен Стенлијев, сурови „мушки“ поредак. Код Алмодовара, мачизам, категорија с којом се овај поиграва, не везујући је за један (мушки) род, не може да преживи (Јола на крају филма умире од сиде). Капацитет за патњу, солидарност и опстанак у Алмодоваровој визији, изгледа, посједују само жене.

Закупљеност идејом о преплитању глуме и живота и животом као глумом, Алмодовар потврђује у посвети на крају филма који је, као каже, посвећен „свим глумицама које су глумиле глумице, свим женама које глуме, свим мушкарцима који су играли жене и постали жене, свим људима који жуде за мајчинством“.

Алмодоваров филм није адаптација Вилијамсове драме у смислу „намјерног, проширеног, објављеног враћања одређеном дјелу“ (Hutcheon 2006: 176). У колажу разноврсних производа високе и поп културе (филм, позориште, књижевност, музика, телевизијаи сл.), Вилијамсов драмски текст чини само један интертекстуални елеменат филма, који, заједно са „ехом“ осталих филмских и умјетничких остварења, доприноси једном од могућих читања овог филма према којем се живот глуми.

2.3. *Несрећна Цасмин (2013): трагична визија савремене Бланш*

О присуству драме *Трамвај звани жеља* у филмском опусу Вудија Алена свједочи опсежна студија на ову тему (Godhard 2013: 381). Упркос томе што је Вуди Ален оштро негирао ослањање на Вилијамсову трагедију *Трамвај звани жеља*, филм *Несрећна Цасмин*, за сваког ко је иоле упознат са Вилијамсовим радом, доказ је сличности два текста (Balestrini 2015:31).

Цасмин је савремена Бланш, а филм портрет жене која, након мужевљеве уплетености у финансијски скандал, упада у кризу. Цасмин глуми Кејт Бланшет, која је пет година прије ове улоге бриљирала у улози Бланш у позоришној верзији драме *Трамвај звани жеља* у режији Лив Улман. Трагична прича је иста: беспомоћна жена након нервног слома долази код сестре у потрази за сигурношћу, али, презирући окружење у којем се нашла, нарушава „мир и хармонију“ сестриног брака, и, немоћна да се отргне од сопствених илузија и нарцизма, губи сваку везу са стварношћу.

Сличности између два дјела наговјештене су још у наслову филма: *Blue* (=тужан) се односи на Цасминину меланхолију, а *Blue Moon*, мелодија која прогони Цасмин (као што Бланш прогони звук „Варшављанке“, полке коју су свирали у тренутку кад се убио њен муж) и подсјећа на Вилијамсов „меланхолични клавир“ који изражава дух живота у Њу Орлеансу (2002: 73), говори о Цасмининој илузији о преображају плавог мјесеца усамљености у златни мјесец љубави. Ален је главну јунакињу назвао по јасмину, лијепом и њежном цвијету који, како у филму каже, „оживљава кад падне ноћ“ (и Бланш је крхко, сензитивно биће које не подноси дневно свјетло), а у Вилијамсовој драми јасмин је топао, елегантан, романтичан и сензуалан мирис, кога Бланш истиче као симбол културе и префињености типичног за јужњачку аристократију, чију љепоту Стенлијев свијет не може да препозна (2002: 94).

Цасминино неприпадање окружењу је утисак који први стичемо након што ова слијеће на аеродром у Сан Франциску. У *Chanel* жакетићу, са бисерима, *Hermès* ташном и *Louis Vuitton* коферима, Цасмин подсјећа на Вилијамсову Бланш, која се у сиромашној четврти Њу Орлеанса појављује у бијелом костиму, „као да је кренула на неку летњу седељку у башти“ (Вилијамс 2002: 74). Од самог почетка, гледаоцу је јасно да је савршеност Цасмининог стила (одјећа, коса, накит, шминка) у контрасту са њеном психолошком дезинтеграцијом: Цасмин (као и Бланш) прича сама са собом, тешко дише и склона је паничним нападима.

Следећа филмска сцена у којој Цасмин не може да сакрије разочараност сестриним станом, врло је слична сцени из драме *Трамвај звани жеља* у којој Бланш описује сестрин стан у Њу Ор-

леансу као нешто што није видјела „ни у својим најцрњим сновима“ (Вилијамс 2002: 78): у крупном кадру стана у коме се камера креће тако да прати поглед јунакиње, гледалац постаје свјестан у коликој мјери је Џасмин огорчена док у невјерици скида наочаре и разгледа претрпани сестрин стан. Два луксузна кофера која уноси таксиста подсјећају на сцену из Казанове, филмске верзије, у којој Стенли и Стив уносе огромни Бланшин кофер (наговјештај губитка Стенлијеве апсолутне доминације). Рез на Џасминин претходни, луксузни, пространи стан кроз флешбек, само појачава контраст између Џасминине фикције о идеалном животу богатих Њујорчана и непријатне стварности сиромашних становника Сан Франциска.

Сцена у којој се сестре срећу по први пут након много година, показује сличност између два дјела у амбијенту и дијалогу: сцена се дешава у сестрином стану, Џасмин (као и Бланш) повјерава сестри понижења која је трпјела, признаје да не подноси самоћу, а Џинцер (као и Стела) показује искрено разумијевање и, свјесна Џасминине преокупације физичким изгледом, потребу да јој удијели комплимент.

Наредна паралела са Вилијамсовом драмом је сцена у којој се Џасмин упознаје са сестриним новим партнером, Чилијем, и његовим друштвом. Ова дружина неодољиво подсјећа на Стенлија и његову момачку скупину, који су „у напону физичке снаге и мужевности: груби, непосредни и јаки“ (Вилијамс 2002:94). Разговор са њима подсјећа Џасмин на најболније тренутке прошлости (превара, јавни презир и самоубиство мужа), слијед догађаја који показује невјероватну сличност са Бланшином прошлошћу. Обје јунакиње тугу утапају у алкохол (Џасмин је зависна и од седатива), а бране се снобизмом и заједљивошћу, отворено презирући ново друштво, иако је Бланш много окрутнија: Џинцер карактерише Чилија као „губитника“, а за Бланш, Стенли је „животиња“, „остатак из каменог доба“, а његово друштво „скуп мајмуна“ (2002: 113).

Код Вилијамса, тренутак у коме Стенлијев антагонизам према Бланш кулминира насиљем је сцена након партије покера (Стенли баца радио кроз прозор, виче и удара Стелу). Чилијева идентификација са Стенлијем у погледу насиља (он ломи телефон, виче) и спочитавање кривице због тога што је Џасмин упропастила његову везу са Џинцер, на филму се дешавају касније, кад Чили сазна за Џинцерину везу са Алом.

Многобројне су паралеле између Џасмининог и Двајтовог односа и односа између Бланш и Мича: богати дипломата Двајт занесен је поновном Џасминином креацијом себе као богате дизајнерке ентеријера, као што је и Мич био очаран Бланшином сликом о невиној наставници, а Двајтово разоткривање лажи и његова окрутност која доводи Џасмин до слома, подсјећају на савремено, поновно одигравање краја Мичове и Бланшине приче.

Завршна сцена на филму подсјећа на Вилијамсов крај. После краха везе са Двајтом, Џасмин се потпуно предаје свијету фикције: она конструише причу о удаји за Двајта и одласку у Беч, као што Бланш, после разочарења у Мича, конструише причу о крстарењу са милионером из Даласа. За разлику од Бланш коју одводе у лудницу, Џасмин сама излази из сестриног стана, сједа на клупу и почиње да прича сама са собом. Док се фикција и стварност преплићу, јасно нам је да се Џасминина илузија, у тренутку кад заборавља текст своје омиљене мелодије, претвара у лудило.

Филмски крај је Аленово виђење аутодеструкције која је узрокована људским одлукама базираним на осјећањима, не на разуму – у фаталном тренутку, у наступу бијеса који јој није дозволио да нађе неко друго рјешење, Џасмин је донијела одлуку која је уништила и њу и цијелу породицу (Shoard 2013). Вилијамсова Бланш је подједнако жртва бруталног окружења колико и сопствених фикција о јужњачкој аристократији. Оги, бивши Џинцерин муж, и њен садашњи партнер Чили немају тако деструктивну моћ као Стенли: иако се препиру са Џасмин, они је не доводе до уништења, а упркос анимализму, Ален их не оптужује, већ их, на тренутке, чини сентименталним. Много сличнији Стенлију је Џасминин муж Хал, преварант, хедониста и егоцентрич, који на филму умире прије Џасмининог коначног слома. Аленов прст је уперен пут богатих шпекуланата и свијета прљавог, лако стеченог новца. Иако саосјећа са Џасмин, Ален пребацује одговорност на Џасмин за злочине високе класе којој је припадала (Rothman 2013). Из тог разлога, Ален жели да је казни, па је Аленов крај суровији од Вилијамсовог.

За разлику од Вилијамса, код кога је Њу Орлеанс „космополитски град у чијем се старом делу расе релативно срдечно илако мешају“ (2002: 73), исто колико и стјециште неповјерљивих и негостољубивих странаца и непријатељских снага које ће довести Бланш до менталног слома, у Аленовом виђењу јунакињу до нервнoг слома не доводи ново окружење колико то чини њена заточеност у свијет сопствене фикције о високој класи, која подразумева и идеју да је жена неманциповано биће које потпуно зависи од мушкарца.

Сличности између Вилијамсове драме и Аленовог филма указују на „интермедијалну естетику“, тј. преплитање позоришног и филмског медија на филму, које је уочљиво у театралним Џасмининим монолозима који се одвијају на локацијама које су снимљене филмским поступцима и у приказу ентеријера у којима се „позоришни“ скучени простор, визуелни детаљи, Џасминин изглед, монолози или извјештачени говор „кспресивно појачавају“ крупним планом (Balestrini 2015, 31–46). Интермедијалност у филму *Несрећна Џасмин* доприноси разумијевању централне теме филма: „играње улога као друштвено-економски феномен“, која је и израз Аленовог увјерења да је живот глума, а индивидуални идентитет празан концепт (Balestrini 2015: 45–46). Да би попунила празнину свог идентитета, како то тврди и Бланшет, која сјајно тумачи овај лик (2014), Џасмин је измислила ново име, а свој осјећај ништавности попунила одјећом, мужем, новом друштвеном класом, фикцијом које се чврсто држала икад је све друго пропало. Фикција, која је је, чини се, довела до трагичног краја.

3. ЗАКЉУЧАК

Филмске адаптације Вилијамсовог комада *Трамвај звани жеља*, посматране као *хипертекст* који наглашавањем, селекцијом, конкретизацијом и актуализацијом преображава *хипотекст* или оригинални Вилијамсов предлог (драма *Трамвај звани жеља* за Казана је хипотекст, а за Алмодовара и Алена хипотекст чине и Вилијамсов комад и Казанова филмска верзија), тумаче се као аутономна филмска дјела једнаког статуса као оригинал.

У свјетлу теорије о адаптацији као производу и процесу условљеном контекстом креације и рецепције, филм *Трамвај звани жеља*, који наизглед дословно прати Вилијамсово драмско дјело, иако „окрњен“ измјенама насталим као продукт цензуре педесетих, израстао је у ауторско дјело уобличено визијом редитеља о привлачности уништитеља. Измјенама наметнутим цензуром, филмским техникама које су донијеле „умножавање регистара“ и упечатљивом глумом, која је створила свој интертекст и призвала сјећања на друге филмове и адаптације, настало је аутентично умјетничко дјело, чије значење се не може свести на оригинал.

У филму *Све о мојој мајци*, Вилијамсов најпознатији комад, као и његова прва филмска адаптација (Казанов филм *Трамвај звани жеља*), учествују у интертекстуалној игри познатих дјела високе и поп културе, као што су филмови *Све о Еви*, *Цвијет моје тајне* и *Премијера* и књижевно дјело Трумана Капота), да би, креирајући препознатљив алмодоваровски пастиш с краја деведесетих, допринијели преиспитивању односа између фикције и стварности, глуме и живота и трагања за идентитетом.

Филм *Несрећна Џасмин* је Аленова слика супротстављених свјетова: Њујорка, као Вилијамсовог „Југа на умору“, и Сан Франциска, као Вилијамсовог клаустрофобичног и космополитског, али мање суровог Њу Орлеанса. У Аленовој адаптацији Вилијамсове драме, савременом гледаоцу се предочава да фикција о себи, као начин попуњавања празнине сопственог идентитета, може да изроди само трагедију.

ЛИТЕРАТУРА

- Allinson, M. (2001). *A Spanish Labyrinth: The Films of Pedro Almodovar*. New York: I.B.Tauris.
Бабац, М. (1993). *Лексикон телевизијских и филмских појмова*. Београд: Научна књига.

- Balestrini N. (2015). Woody Allen's *Blue Jasmine*: A Seductively Scented Flower Performing in a Theatrical Bubble. In: *Referentiality and the Films of Woody Allen* (K. S. Szlezák, D. E. Wynter, eds.). New York, NY: Palgrave Macmillan, 31-47.
- Bray W. R. (2013). Elia Kazan's *A Streetcar Named Desire*. In: *Modern American Drama on Screen* (W. R. Bray, R. B. Palmer, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 70-89.
- Cardwell, S. (2002). *Adaptation Revisited: Television and the Classic Novel*. Manchester: Manchester University Press.
- Ђуран, Н. (2015). Трајно актуелни интимни модернизам Тенесија Вилијамса. У *Lunap*: Год. 16, бр. 57, 191-207.
- Geraghty, C. (2008). *Now A Major Motion Picture: Film Adaptations of Literature and Drama*. Lanham, Maryland: Roman and Littlefield Publishers.
- Godhard, J. A. (2013). "Who's He When He's at Home?" A Census of Woody Allen's Literary, Philosophical, and Artistic Allusions. In: *A Companion to Woody Allen*. (P. J. Bailey, S. B. Girgus, eds.), 381-402.
- Gontarski, Stanley E. (2015). *A Streetcar Named Desire* in Performance: "I Don't Want Realism". U: *Književna istorija*. Beograd. God. 47, br. 156, 181-200.
- Gontarski, Stanley. (2015). *A Period of Adjustment: Zelda Fitzgerald among Tennessee's Women*. U: *Književna istorija*. Beograd. God. 47, br. 156, 201-210.
- Гордић Петковић, В. (1996). Мит о Орфеју у драмском делу Тенесија Вилијамса. Саопштење на трећем међународном интермедијалном симпозијуму „МИТ“. Нови Сад, Филозофски факултет, 29-31. октобар, 1994. У: *Мит – зборник радова*. Нови Сад. Филозофски факултет, 515-523.
- Гордић Петковић, В. (2002). Добро контролисани минимум: минималистички језик модерног позоришта. У: *Цена* (Нови Сад). Вол. XXXVIII, бр.1, 109-113.
- Гордић Петковић, В. (2009). Превођење трагедије и комедије у амерички идиом: културна и маргинална самоидентификација у драмама Вилијама Шекспира и Тенесија Вилијамса. У: *Књижевна историја*. Београд. XLI, бр. 137-138, 409-423.
- Гордић Петковић В. (2010). Шекспир и Тенеси Вилијамс: трагедија и маргиналност. У: *Сусрет култура – зборник радова*. Књ.2. Нови Сад: Филозофски факултет, 1045-1050.
- Гордић Петковић, В. (2011). Чехов с америчког југа: век Тенесија Вилијамса. У: *Цена* (Нови Сад). Год. 47, бр. 1/2 (јан.-јун 2011), 57-63.
- Herrera, J. (2013). Almodóvar's Stolen Images. In: *A Companion to Pedro Almodóvar* (M. D'Lugo, K. M. Vernon, eds.). London: Wiley-Blackwell Publishing, 345-365.
- Hutcheon, L. (2006). *A Theory of Adaptation*. New York: Routledge.
- Исаиловић, Тања. (2014). Живот и смрт – стварност и сновиђења: балкански дискурс Бранка Миљковића vs. англофоног дискурса америчког Југа Тенеси Вилијамса. У: *Универзитетска мисао*, бр.13 (3), стр.127-139.
- Jones, D. R. (1986). *Great Directors at Work: Stanislavsky, Brecht, Kazan, Brook*. London: University of California Press.
- Kazan, E. (1988). *A Life*. New York: Alfred A. Knopf.
- Kazan, E. (2009). *Kazan on Directing*. New York: Alfred A. Knopf.
- Krantz, D. (2007). Trying Harder: Probability, Objectivity, and Rationality in Adaptation Studies. In: *The Literature/Film Reader: Issues of Adaptation*. Maryland: Scarecrow Press, 77-105.
- Кусовац, Оливера. (2014). Метаморфозе аутора и дјела: новији транслуктолошки увиди и узорак анализе варијетета Тенесија Вилијамса у српским преводима драме *Трамвај звани жеља*. У: *Књижевна историја*. Год. 46, бр. 154, 819-842.
- Lev, P. (2003). *History of the American Cinema: The Fifties: Transforming the Screen 1950-1959*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Mira, A. (2013). A Life, Imagined and Otherwise: The Limits and Uses of Autobiography in Almodóvar's Films. In: *A Companion to Pedro Almodóvar* (M. D'Lugo, K. M. Vernon, eds.). London: Wiley-Blackwell Publishing, 88-105.
- Palmer, R., Bray, W. (2009). *Hollywood's Tennessee: The Williams Films and Postwar America*. Austin: University of Texas Press.
- Phillips, G. (1980). *The Films of Tennessee Williams*. Philadelphia: Art Alliance Press, 1980.
- Rhotman, L. (2013). "Refreshingly Honest": Cate Blanchett on Working with Woody Allen. *Time*. 18 July. <http://entertainment.time.com/2013/07/18/refreshingly-honest-cate-blanchett-on-working-with-woody-allen/>
- Shoard, C. (2016). Woody Allen on *Blue Jasmine*: 'You see tantrums in adults all the time'. *The Guardian*. 26 September. <https://www.theguardian.com/film/2013/sep/26/woody-allen-blue-jasmine-tantrums>.

- Stam, R., Raengo, A. (2005). *Literature and Film: A Guide to the Theory and Practice of Film Adaptation*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Stam, R., Burgoune R. Flitterman-Lewis Sandy (1999). *New Vocabularies in Film Semiotics*. London: Routledge.
- Stam, R. (2000). Beyond Fidelity: The Dialogics of Film Adaptation. In: *Film Adaptation* (J. Naremore, ed.). New Brunswick. Rutgers University Press. 54–79.
- Tischler, Nancy. (2010). “Tiger – Tiger! Blanche’s Rape on Screen. In: *Critical Insights: A Streetcar Named Desire* (B. Murphy, ed.). Pasadena: Salem Press, 276-296.
- Томић, У. (2011). The Nightmare Merchant’s Market – Adapting Tennessee Williams for The Big Screen. У: *Зборник семинара за студије модерне уметности Филозофског факултета у Београду*. Бр. 7, 135-146.
- Вилијамс, Т. (2002). *Трамвај звани жеља*. У: Пре и после „Косе“: Савремена америчка драма (Јован Тирилов, ур.). Београд: Zepter Book World.
- Влашковић, Б. (2009). Blanche Dubois Trapped in a Panopticon. У: *Наслеђе*. Год. 6, бр. 14/2, 133-140.
- Вујошевић, В. (2015). Романтизовање одсуства у *Стакленој менаџерији Тенесија Вилијамса*. У: *Casca*. Год. 4, бр. 1.
- Yacowar, M. (1977). *Tennessee Williams and Film*. New York: Frederick Ungar Publishing.
- A Streetcar Named Desire*, Dir. Elia Kazan. Warner Bros., 1951.
- Todo Sobre Mi Madre*, Dir Pedro Almodovar, Warner Sogefilms, 1999.
- Blue Jasmine*, Dir WoodyAllen, Sony Picture Classics, 2013.

A STREETCAR NAMED DESIRE: REWRITING OF THE PLAY IN THE FILM MEDIUM

Summary

In light of recent adaptation theory, in which a film adaptation is perceived as a legacy of a literary source, but also the result of other influences, the paper has dealt with the comparative analysis of Tennessee Williams’s play *A Streetcar Named Desire* and the segments of the films *A Streetcar Named Desire* (1951), *All About My Mother* (1999), *Blue Jasmine* (2013), as well as with the analysis of the intertextual and contextual elements which were relevant for the interpretation and evaluation of the adaptations. The analysis of three film versions of Williams’s play has shown three different *film* responses to Williams’s text in different cultural and historical contexts. Despite the fact that the director Kazan was guided by the principle of faithfulness to the original, the film *A Streetcar Named Desire*, although affected by the decision of censors, became a unique work of art which reflects Kazan’s vision of the film in which the central idea is that of the ‘attractiveness of destroyers’. In *All About My Mother*, which is Almodóvar’s collage of various products of high and pop culture, Williams’ text makes only one intertextual element of the film, which, together with the “echo” of other films and art works, contributes to the central idea of the film, according to which life is performed. In *Blue Jasmine*, Woody Allen’s modern film re-enactment of the play, the tragedy is caused by the heroine’s entrapment in the upper-class fiction. The research confirms Robert Stam’s idea of adaptation as a “hypertext” which transforms the original, i.e. “hypotext” through selection, emphasis, concretization and actualization, a text which takes an active attitude towards the original and becomes its *rewriting*.

Key words: play, film, adaptation, rewriting

Vesna Tripković-Samardžić
University “Mediterranean“, Montenegro
Faculty of Foreign Languages
vesna.tripkovic-samardzic@fvu.me

VI

СОЦИОЛОШКЕ И ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ

KLARA BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ

MONTE RICCO KRAJ VRSARA (ISTRA, HRVATSKA) – POVIJEST DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA, POVIJEST LOKALITETA

Arheološki lokalitet M. Ricco nalazi se u Istri, u blizini današnjeg grada Vrsara, u neposrednom obalnom zaleđu. Dosadašnjim istraživanjem pokazali su se prvi obrisi slojevitosti lokaliteta, koji je najprije bio prapovijesno naselje - gradina, vjerojatno već u brončano doba (2000.-1200. godina pr. Kr.), s kontinuitetom u željezno doba (1200.-200. godina pr. Kr.) i zatim antička vila rustica.

Monte Ricco odavno je poznato među lokalnim stanovništvom i u arheološkim-povijesnim krugovima. Nalazište privlači svojim nazivom (od tal. *bogato brdo*), položajem, bogatstvom objekata *in situ* (ostaci cisterne), arheološkim materijalnim ostacima koji dolaze na vidjelo arheološkim istraživanjima (kamene izrađevine, freske, keramika, metalni predmeti, staklo, životinjski ostaci...). Jedan od segmenata poznavanja lokaliteta svakako je povijesni tijek dosadašnjih istraživanja čime dobivamo cjelokupne slike nalazišta kao i njegove devastacije (moderna vodosprema, kamenolom).

Ključne riječi: Monte Ricco, Hrvatska, Istra, Vrsar, prapovijest, povijest, arheologija, antička cisterna, kamenolom, toponimi

1. O PROJEKTU

Arheološki lokalitet, znakovitog naziva, Monte Ricco, nalazi se u neposrednom obalnom zaleđu današnjeg Vrsara, udaljen od obale 1300 m zračne linije. Arheološko istraživanje dio je aktivnosti na znanstvenom projektu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli (voditeljica prof. dr. sc. Klare Buršić-Matijašić), što ga financira Hrvatska zaklada za znanost.¹ Projekt se provodi putem nedavno osnovnog Centra za interdisciplinarna arheološka istraživanja krajolika Filozofskog fakulteta pulskoga Sveučilišta. Istraživanjem su se pokazali obrisi slojevitosti lokaliteta, koji je najprije bio prapovijesna, histarska gradina, vjerojatno već u brončano doba (2000-1200 godina pr. Kr.), s kontinuitetom u željezno doba (1200-200 godina pr. Kr.) i zatim u rimsko doba. Dosada prikupljeni podaci i nalazi, ukazuju na život na lokalitetu u prvim stoljećima Rimskog Carstva, ali je potom naselje po svemu sudeći bilo napušteno. Lokalitetom dominiraju ostaci vodosprema (veličine oko 16.50 x 7.10 m koja je podijeljena u tri broda), i vjerojatno je dio rimske rustične vile iz rimskog razdoblja kao neosporni pokazatelj postojanja antičkih građevina na koti 77 m nadmorske visine, jer su se antičke cisterne punile kišnicom s krovova. Opsežne hrpe kamena na vrhu brežuljka oko cisterne vjerojatno skrivaju ostatke antičke građevine ili antičkih građevina.

2. O GRADINAMA I VILAMA

U Istri je pronađen impresivni broj prapovijesnih gradinskih naselja, i ona predstavljaju zanimljiv znanstveni i važan kulturološki fenomen. Prapovijesne gradine ili kašteljari su lokaliteti tipični za europsko brončano i željezno doba, prepoznatljive su po položaju na brežuljcima s naglašenim strateškim značajkama. Kao oblik naseljavanja, ovu vrstu lokaliteta karakterizira i dugo trajanje života na njima. Dok je

¹ „Roman Age Transformation and Reuse of Prehistoric Hillforts in Istria (RAT-ROPH: HRZZ – IP – 11- 2013 -2370). Za rezultate ovoga istraživanja zainteresirana je Općina Vrsar, koja i financijski pomaže radove, izravno i putem komunalnog poduzeća „Montraker d. o. o.“.

većina europskih utvrđenih naselja na uzvisinama nastala u brončano doba, kao u slučaju Istre, u srednjoj Europi su prva naselja na uzvisinama nastala već u kasnom neolitiku. Zbog povećanja broja stanovnika i zbog društvenog raslojavanja, istarske gradine su se preobrazile iz jednostavnih naselja u pred-urbana i proto-urbana naselja, i u većini je život neprekinuto trajao do rimskog osvajanja. Dok je etnički identitet bronačodobnih stanovnika još nepoznat, prepoznatljiva populacija Histra naseljavala je gradine u željeno doba. Iako je većina gradina bila napuštena poslije rimskog osvajanja Istre, neke su se i dalje koristile, ali pod drukčijim okolnostima i uvjetima, što je dovelo do dubokih preobrazbi (Buršić-Matijašić 2007).

Tijekom prijelaza iz prapovijesti u rimsko doba (2-1. st. pr. Kr.), gradine su napuštene, jer njihova obrambena funkcija nije više bila potrebna: rimska je država sada osiguravala mir i stabilnost života svih stanovnika. Domorodački Histri su bili asimilirani ili premješteni u unutrašnjost, a njihovu je zemlju preuzela država. Nova naselja nicala su u podnožju, u blizini morske obale.

Rimsko naseljavanje izvan glavnih gradskih središta (*Pola*, *Parentium*, kolonije osnovane oko sredine 1. st. pr. Kr.) od kraja 1. stoljeća pr. Kr. se razvijalo kao mreža rustičnih vila (*villa rustica*), koje su bile središta poljoprivrednih posjeda (Matijašić 1988; Matijašić 1994). Takva su naselja, čiji su oblici vrlo dobro poznati i u Italiji i drugim Sredozemnim, ali i srednjoeuropskim i sjevernoeuropskim provincijama, bila na ravnom terenu, u nizinama, duž morske obale, blizu zemlje koja je bila temelj gospodarstva i bogatstva njihovih vlasnika. Postojale su dvije glavne vrste vila (luksuzne, obično uz morsku obalu – *villae maritimae*, i proizvodne, bez luksuznih elemenata) i mješavina dviju vrsta (sa stanom bogatog vlasnika, ali i velikim proizvodnim dijelom). Na području agera *Pole* i *Parencija* poznato je najmanje 250 lokaliteta toga tipa (*villa rustica*), te još oko 100 u sjeverozapadnom dijelu Istre (koji je pripadao tergestinskoj koloniji). Malobrojne su u unutrašnjosti i u sjevernom dijelu Istre, jer tamo gospodarstvo zbog drugačijih klimatskih i pedoloških karakteristika nije bilo utemeljeno na izvozu poljoprivrednih proizvoda, najviše maslinova ulja i vina, kao u kolonijskim agerima (Matijašić 1998).

Od oko 440 gradina i oko 350 rimskih vila, samo na 70 ima tragova života u prapovijesti i u rimsko doba: 23 u pulskom ageru, 24 u porečkom ageru, 9 u sjeverozapadnoj Istri, 14 u srednjoj i sjevernoj Istri.

3. POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Gradine su već u 16. stoljeću prepoznate kao stara naselja (Tommasini 1837), a značajnije rasprave o njihovom karakteru počele su u 18. i 19. stoljeću (Bandelli 1976-1977). Počeci istraživanja gradina u Istri isprepleteni su s djelovanjem prvih antikvara (zbirka Scampicchio). Pietro Kandler, poznati povjesničar, započeo je sustavni rad, iako je na početku svojih istraživanja pretpostavljao da se radi o rimskodobnim postajama. Slijedili su mnogi, a među njima su Antonio Covaz i Tomaso Luciani, koji su prvi prepoznali prapovijesne korijene gradinskih naselja. Početkom 20. st. dva su imena ostavila značajan trag u istraživanju gradina: Richard Francis Burton i Carlo Marchesetti (Burton 1877; Marchesetti 1903) dok je nakon Drugog svjetskog rata razvojem arheološke znanosti, započelo organizirano prikupljanje podataka i znanstveno istraživanje u okviru europske arheologije. Boris Bačić, Josip Mladin, Ante Šonje i Kristina Mihovilić samo su neka od imena arheologa koji su radili na Poluotoku. Općenito, tijekom 20. stoljeća gradine su postale jednom od omiljenih tema europske arheologije (Forde-Johnston 1976; Cunliffe 1993). Unatoč velikom broju istarskih lokaliteta – utvrđeno je sigurno postojanje 240 gradina (čemu treba još dodati oko 200 hipotetskih gradina) – arheološka istraživanja su se vršila na vrlo malom broju nalazišta, a jedina gradina koja se u Istri posljednjih godina sustavno istraživala je Monkodonja kraj Rovinja (Hänsel, Mihović i Teržan, 1999).

U Istri je istraženo oko dvadesetak rimskih vila, i gotovo sve su duž morske obale. Najpoznatije su one na Brijunima i oko Pule (Šijana, Pelićeti, Vižula, Barbariga, Peroj, Dragonera) (Džin 2007: 256-259; Starac 2010), kao i one oko Poreča (Loron, Červar, Tar) (Matijašić 1998: 74-94; Carre, Kovačić, Tassaux 2011). Sve su te vile bile stalna boravišta, izgrađene za bogate vlasnike koji su živjeli u gradu (*absentee landlord*) i koji ih nisu koristili samo za odmor u prirodi, već su bile i središta proizvodnje

hrane koja se prodavala na tržištu. Neki su vlasnici u vilama živjeli cijele godine. Njihova djelatnost bila je usredotočena na proizvodnju maslinova ulja i vina, po čemu je Istra bila vrlo poznata u ranocarskoj Italiji (Matijašić 1998: 333-366).

Od prvog naseljavanja uzvisine do danas, dugo je razdoblje pa koliko god bilo zanimljivi elementi života, transformacije naselja, toliko je zanimljivo pitanje povijesti lokaliteta i povijest istraživanja lokaliteta.

M. Ricco je samo jedan u nizu važnih lokaliteta na širem području Poreštine, sjeverno od Limskog kanala. Sadašnje stanje istraženosti pokazuje da je porečko područje bilo jedno od najgušće naseljenih dijelova istarskog poluotoka u prapovijesti koje je privuklo njihovo istraživanje kako terenskim pregledom tako i samim kopanjem lokaliteta. Pažnja je bila usmjerena na istraživanje nekropola, najčešće u podnožju naselja. Tijekom 19. stoljeća, Andrea Amoroso (Amoroso 1889: 226-261) je izvršio prva sustavna arheološka istraživanja u podnožju gradina Picugi I i II, gdje je otkrio više od 500 paljevinskih grobova, dok je Carlo Marchesetti (Betic 2005: 591-612) početkom 20. stoljeća otkrio još 250 grobova. Ante Šonje je 1964. otkrio jedini zasad sigurno poznati sakralni lokalitet na Malom sv. Anđelu kraj Poreča (Šonje 1966). Ipak, gradinama Poreštine, osim terenskim obilazaka, ostale su podalje od interesa znanstvenika.²

U rimsko doba to je područje poznato kao ager *coloniae Parentium*. U drugoj polovici 1. stoljeća pr. Kr. centurijacijom je organiziran u pravilne čestice (Marchiori 2009) za podjelu novim rimskim kolonistima. Sjeverno obalno područje Poreštine dobilo je nakon Drugog svjetskog rata veliki ekonomski zamah gradnjom hotela i infrastrukture tada velikih hotelskih kuća. Istraženi su prostori antičkih objekata uz more koja su osim znanstvene valorizacije dobila i zasluženu konzervaciju (Sorna, Červar). Tijekom posljednjih desetljeća na prostoru jugozapadne Poreštine proučeno je nekoliko lokaliteta (Loron, Tar, Vabriga) (Carre, Kovačić, Tassaux 2011), čime su upotpunjeni podaci za korisnu usporedbu unutar istog kolonijskog agera. To područje predstavlja idealno "zatvoreni" areal za sustavno terensko istraživanje, što će dovesti do boljeg razumijevanja smještaja lokaliteta i prirode podataka koji pružaju prostori od Limskog kanala do doline rijeke Mirne. Monte Ricco je, uz reambulaciju, unesen u bazu podataka o antičkim seoskim naseljima, lokalitetima tipa *villa rustica* u Istri (Matijašić 1988: 61-62).

4. ARHIVSKA VRELA, POVIJESNE KARATE I ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

Analiza kartografskih podataka sjevernojadranskog prostora, gdje se Istra „nametnula“ svojim klinastim oblikom, u komunikaciji sjever-jug kao i istok-zapad, započinje prvim bolje sačuvanim zemljovidom, tzv. Tabulom Peutingerianom ili Peutingeovim zemljovidom koji je naslikan u 4. st., a precrtan u 13. st. Njega čine 11 pergamentskih komada vis. 0,33 m, a 6,75 m dugih, dok je 12., najzapadniji tzv. *Itinerarum antonini*, izgubljen. Zemljovid obuhvaća prostor od Britanskih otočja do Indije i središnje Azije, a na njemu je označen popis *stacija* na cestama i njihova udaljenost. Dobio je ime po Konardu Peutingeru, antikvaru (1465-1547.) koji ga je objavio. Danas se čuva u carskoj knjižnici u Beču. Na karti nije označen Monte Ricco kao ni mjesto Vrsar već samo *Ins. Ursaria*, vjerojatno otok sv. Juraj ili otočni arhipelag ispred današnjeg Vrsara.

² Iznenaduje kako Brnardo Benussi u svom popisu lokaliteta kojeg je sačinio na temelju rukopisa Alberta Puschija (Benussi 1927-1928: 256-257) području Poreštine ne pridaje puno pažnje. Puschi u svom rukopisu bilježi: „*Orsera. Il castellarò di Orsera è murato ed ha cisterna.* (Anot. Del Kandler)“. Dio Puschijeve rukopisne ostavštine pohranjen je u Državnom arhivu u Rijeci kao dio fonda *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, odnosno rukopisna građa koju su istarski povjesničari slali za objavljivanje u časopisu društva (*Atti e Memorie*). Fond je arhiv preuzeo 1948. zajedno s gradom Muzeja u Puli. Battaglia donosi podatke iz teksta Marchesettija iz 1908. (Marchesetti 1908; Battaglia 1926: 41).

U Zborniku Poreštine I i II tiskani su radovi, pretežno topografske tematike i sažetak prijašnjih istraživanja s kronološkim rasporedom materijala (Mihovilić 1987: 41-49; Buršić-Matijašić 1987).

I na većini drugih objavljenim povijesnim kartama Istarskog poluotoka nedostaje naš lokalitet. U pravilu se javlja današnji Vrsar kao ORSER³, osero⁴. Ipak, vrlo često nedostaje i sam Vrsar kao što je slučaj na La „*Geographia particolare d'una gran parte dell'Europa...*“ di Giacomo Gastaldi, stampata a Roma da Antonio Lafreri (1560) (Lago – Rossit 1981: Tav. XXII). Na topografskim kartama 16., 17. st. kao što su *Carta nautica*, *Carta nautica di Placido Caloiro e Oliva del 1635*, *La prima carta nautica a stampa*, *Opera di Giovanni Andrea Vavassori detto Guadagnino /1539/*, nigdje se ne spominje Vrsar ili neko važno mjesto u blizini. Redom su zabilježeni *Umago*, *Citanoua*, *Paranzo*, *Rouigno*, *Pola* (Lago – Rossit 1981). Kartografi na povijesnim kartama bilježe toponime vezane uz osnovne uvjete života stanovništva, od pitke vode i solana koji su bili jedan od preduvjeta naseljavanja prapovijesnih populacija, ali i kontinuitet eksploatacije. Tako Pietro Coppo (1469./1470. – 1555./1556.) u djelu „*Le Tabulae*“ nastalom u razdoblju od 1524. do 1526., a koje je uključeno u djelo „*L'Istria*“ (1525.) donosi: Val de/fontane - .por./?ban – Saline – ORSER Lemo (Milotić, Prodan, Zohil 2013: 392). Mogućnost pripisivanja toponima našem lokalitetu daju nam neka imena koja se spominju na kartama: Valeggijev zemljovid „*Totius Istriae accurata descriptio*“ bilježi *Orsera* i nešto sjevernije *Villazi* (Milotić, Prodan, Zohil 2013: 395), kao i na karti Luce Holstenia gdje je upisana *Orsera* i iznad *Val de fontane*, C. Boresi (Lago, Rossit 1981: Tav. LXXIV, 155). Slično je i na anonimnoj karti koju čuva Centro di ricerche storiche di Rovigno: C Boresi – Orsera (Lago, Rossit 1981: Tav. LXXIII, 163). Jedan od najslikovitijih topografskih crteža vrsarskog okruga iz 1793., a koji se čuva u Državnom arhivu u Veneciji, autor Burco Pietro Antonio bilježi Svetog Martina na raskršću cesta od kojih jedna iz Vrsara vodi prema istoku (Gradini i Sv. Mihovilu iznad Lima), a druga ide upravo do *Stabile delli Sig [no] ri Vergotini* odnosno do podnožja M. Ricca. Nedaleko kuća naslikao je brežuljak okruglog tlocrta s izrazitim središnjim dijelom i jednom terasom i natpisom: *M:e Castioi*.⁵

Carlo Marchesetti, pored gotovo 350 gradina Istre, nije propustio zabilježiti u svoju kartu i M. Ricco ili, kako navodi S. Martino.⁶ Nekoliko godina ranije, na lokalitetu je izvršio manje sondažno istraživanje pri kojem je pronašao ulomke prapovijesne i rimskodobne keramike, kosti i rogove životinja. Marchesetti govori o megalitskim bedemima i ostacima nadstvođenih podzemnih prostorija,⁷ što nesumnjivo misli na ostatke cisterne. Alberto Puschi u svom rukopisu spominje samo *Orsera*, *Il castellaro di Orsera è murato ed ha cisterna* (*Annot. Del Kandler*) misleći pritom na ostatke arhitekture na M. Riccu.⁸

Gradinu spominju brojni drugi, najčešće prenoseći već objavljene podatke: Burton - Scampicchio 1878: 351; Battaglia 1926: 41; Gravis 1942: 219; Šonje 1964: 94-95; Šonje 1966: 281-282; Šonje 1974: 239; Cannarella 1968: 179; Klen 1969: 8; Alberi 1997: 1535; Škiljan 1980: 62; Mihovilić 1987; Gabrovec-Mihovilić 1987: 297; Matijašić 1988: 61-62; Buršić-Matijašić 2007: 281-282; Mihovilić 2013: 88-90; Milotić 2013: 31, 72-73, Sadrić 2013: 16, no nakon Marchesettija jedini radovi izvedeni su zimi 1963/1964. kada je počela gradnja nove vodospreme vrsarskog vodovoda. Tada su na teren izašli Ante Šonje iz porečkog muzeja, te Štefan Mlakar i Branko Marušić iz pulskoga muzeja. Arheolozi pulskog muzeja su o tome ostavili izvješće u arhivi AMI⁹ (br. 338 od 13. siječnja 1964.), a Šonje je objavio kraći

³ Tav. XVI - L'Istria di Pietro Coppo del 1525 (Lago – Rossit 1981: 36).

⁴ Tav. XXIII - La carta dell'Italia del Gastaldi (1561): Lago – Rossit, 1981: 50.

⁵ Zahvaljujem ravnatelju Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, Giovanniju Radossiju i njegovim djelatnicima na ljubaznoj pomoći koju su mi pružili prilikom rada.

⁶ Marchesetti 1903: 98: „... uno a M. Ricco o di S. Martino (80 m.) con vallo megalitico presso Orsera...“.

⁷ Marchesetti 1895: 190: „Un piccolo assaggio eseguito nel castelliere del M. Ricco di S. Martino presso Orsera, rimarchevole per la costruzione delle sue muraglie megalitiche, in parte ancora benissimo conservate, e per i resti di celle sotteranee ad arco esistenti alla sua vetta, ci diede parecchi cocci preistorici e romani, ossa di animali e corna di cervo.“

⁸ U Državnom arhivu u Rijeci nalazi se dio fonda *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, odnosno rukopisna građa koju su istarski povjesničari slali za objavljivanje u časopisu društva (*Atti e Memorie*). Fond je arhiv preuzeo 1948. godine zajedno s građom Muzeja u Puli a jedan veći dio čini rukopisna građa Alberta Puschija.

⁹ Arheološki muzej Istre u Puli.

tekst u *Arheološkom pregledu* (Šonje 1964: 94-95) i potom u širem tekstu o prapovijesnim nalazima na Poreštini (Šonje 1966: 318-319).

Konzervatorski zavod u Rijeci nije uspio spriječiti devastaciju lokaliteta iskopom jame za vodospremu na vrhu brežuljka, ali je, kako kaže Šonje, ona malo izmještena, kako bi se spasila rimska cisterna. Šonje donosi i podatak (bez navođenja izvora) da je prapovijesna žarna nekropola “*uništena oko 1924. god. vađenjem kamena u kamenolomu na području s južne strane brežuljka*” (Šonje 1966: 318), te da “*u izmiješanom sloju s istočne strane pod samim vrhom brežuljka nalazi se mnogo hrblina keramike iz brončanog doba, starijeg i mlađeg željeznog doba, kao i iz antičkih vremena. Taj sloj je nanos koji je nastao čišćenjem terena za vađenje kamena*”. Pitanje postojanja antičke nekropole je upitno, ali sasvim je moguće da je uz naselje bilo i groblje.

U Arheološkom muzeju Istre čuva se kutija s nešto nalaza prapovijesne i rimskodobne keramike koju su donijeli Mlakar i Marušić, dok se u Zavičajnom muzeju Poreštine čuva nešto više materijala, od kojega je Šonje u obliku crteža i kratkog opisa objavio pet ulomaka prapovijesne keramike (Šonje 1966: 319). Osim prapovijesne keramike i rimskodobne cisterne, koja je tada bila prepoznatljiva po ostacima pilastara koji su nekada držali bačvaste svodove triju brodova (navode njezinu unutarnju širinu od 6,75 m, dok dužina nije bila vidljiva je velikim dijelom cisterna bila zatrpana ruševnim kamenim materijalom), trojica arheologa 1964. spominju ulomke oslikane zidne žbuke, “*pod od opeka složenih u obliku ribljih kostiju*”, “*pod od mozaika složen od crnih i bijelih kockica, vrlo kvalitetan*”, stepenice i zidove (Šonje 1966: 318, bilj. 19), ulomke “*rimске latenoidne keramike*”, keramiku tankih stijenki (*terra nigra*, *terra sigillata*, *terra sigillata chiara*) i kasnoantičku kućansku keramiku (Šonje 1964: 94-95). Osim toga, Štefan Mlakar i Branko Marušić 60-ih godina prošlog stoljeća otkupili su iz privatne zbirke u Motovunu nalaze s Monte Ricco: latenoidnu rimsku keramiku, latensku fibulu i koštanu ukosnicu.¹⁰

5. KORIŠTENJE PROSTORA

5.1. Kamenolom

Arheološki lokalitet Monte Ricco je tako do danas u priličnoj mjeri devastiran, velikim dijelom iskopom kamenoloma¹¹ koji se koristio do početka 1960-ih godina.¹² Od korištenja kamenoloma na širem su prostoru ostale opsežne hrpe kamenja. Uz kamenolom Montraker, opsegom je jedan od najvećih vrsarskih kamenoloma. Cijeli prostor bogat je kvalitetnim kamenom koji je poznat kao Vrsarski kamen (*Pietra d'Orsera*¹³) (Milotić, Sandrić u Milotić (ur.) 2013: 18). Već sredinom 17. st. novigradski biskup G. F. Tommasini napisao je: “*Blizu naselja nalaze se žile bijelog živog kamena, koji ništa ne zaostaje za rovinjskim, a koji se koristi za podizanje mletačkih građevina.*” (Tommasini 1837: 400-404). U Državnom arhivu u Veneciji mnogobrojni su dokazi o nabavi kamena iz Istre među kojima, sigurno, velikim dijelom pripada *pietri d'Orsera* pa time i iz kamenoloma Monte Ricco (Dal Borgo 2000: 17-19; Ivetić 2006: 17) iako je zbog blizine mora i lakšeg transporta češće spominjan kamenolom Montraker (Lazzarini 2006:35-36). Ne može se sa sigurnošću reći kada je istarski kamen prvi put dopremljen u Ve-

¹⁰ Štefan Mlakar, Branko Marušić, Izvještaj u Pismohrani Arheološkog muzeja Istre u Puli, br. 346 od 24. veljače 1964.

¹¹ Ovom prilikom zahvaljujem mr. sc. Ivanu Cotmanu, dipl. ing. min. (Kamen d.d. Pazin) koji mi je nesebično prenio znanje o svijetu kamena i kamenoloma.

¹² Milotić navodi Kamenolomi Istre, 1974., gdje u navodima Instituta za geološka istraživanja u Zagrebu stoji da je kamenolom bio aktivan 70-ih godina 20. st. (Milotić, ur., 2013: 357).

¹³ Danas je istarski kamen cijenjen na svjetskom tržištu, a mnoga su povijesna zdanja sagrađena potpuno ili djelomično od Vrsarskog kamena. Italija odnosno Venecija predstavljala je i predstavlja najveće tržište. Tako jedna od najstarijih crkava u Veneciji, Sv. Giacometto iz XI. st., izgrađena je od vrsarskog kamena, ako što su i dijelovi najmodernijeg mosta, Ponte della Costituzione arhitekta Santiaga Calatrave, napravljeni “*in acciaio, i pavimenti in vetro della Saint Gobain, pietra d'Istria e Trachite Grigia Classica di Montemerlo*”. (Bratulić – Cotman, ur., 2004; https://it.wikipedia.org/wiki/Ponte_della_Costituzione).

neciju ali je njegova upotreba za umjetnička djela datirana u 13. st. (Lazzarini 2006: 27). Godine 1425. Za izgradnju Cà d'Oro u Veneciji dopremljeni su veliki blokovi kamena za izradu balkona „*dalle cave tra Parenzo e Rovigno, e in particolare da Orsera*“ (Dal Borgo 2006:51). Dužd Leonardo Donà 1609. odlučio je sagraditi novu kuću za koju je veliki dio kamenog materijala dopremljen iz Istre (Ceriani Sebregondi 2006, 79-80). Za kamenolom na Monte Riccu, bez valjanih dokaza neki autori smatraju da je eksploatacija započela u rimsko doba. Richard Francis Burton piše da su od toga kamena bili izrađeni sarkofazi koje je prilikom obilaska vidio oko Monte Ricca (Burton 1878: 351-352). Šonje navodi eksploataciju u 12. i 15. st., kao i intenzivno vađenje prije Drugog svjetskog rata (Šonje 1974: 238, 241, bilj. 9; Šonje 1980: 152). Nažalost, suvremena eksploatacija zatrla je tragove svih ranijeg korištenja. Većina podataka o eksploataciji i upotrebi kamena iz Vrsara odnosi se na kamenolom Montraker koji se nalazi na samoj morskoj obali (Lazzarini 2003: 35, fig. 6-9).

5.2. Arheološko istraživanje

Naša je kampanja započela tijekom 2014. godine kada je utvrđeno da je cijeli brežuljak oko vodospreme, koja se redovito održava i nadzire (Istarski vodovod Buzet), prekriven mladom šumom ispod koje je mjestimično gusta makija. Osim ostataka gusto zarasle rimske cisterne, bile su vidljive opsežne gromače. Međutim, dio gromača bliže vodospremi i cisterni može biti ostatak ruševina antičke arhitekture, ispod kojih bi se mogli kriti ostaci prapovijesnog naselja.

Ovogodišnja, treća kampanja, provedena je tijekom rujna i listopada i dala je izvanredne rezultate. Pored mnoštva „obične“ građevinske i kućanske keramike prapovijesnog i rimskog razdoblja, pronađeni su ulomci fresko slika, luksuznog stakla i brončani i srebrni novci. Slijedi obrada materijala i nastavak istraživanja, kao i konzervacija vodospreme čija je prva faza završena krajem 2016.¹⁴

582 6. TOPONIM

Osim bogatih arheoloških ostataka naše nalazište plijeni i toponimom. Pojavljuje se kao Gavanov vrh – Monteriko¹⁵ - Monte Ricco – M. Ricco (Marchesetti 1903: 98) – Monte ricco, M. Castioi¹⁶ ili Sveti Martin – San Martino. Izvještaji i objavljeni tekstovi pulskih i porečkih arheologa unijeli su jednu nedoumicu, jer su ga objavili pod imenom „Gavanov vrh“. Do sada obavljenim razgovorima s mjesnim stanovništvom nismo uspjeli potvrditi da se taj oblik imena brežuljka ikada u narodu koristio, pa zaključujemo da ga je skovao Ante Šonje, kao prijevod imenice „ricco“ (bogataš). Prema „Hrvatskom enciklopedijskom rječniku“ (Novi Liber, Zagreb 2002, str. 374): „Gavan *m.* 1. u narodnoj predaji bogat čovjek, ali grub i nemilosrdan prema siromašnima, neznabožac, 2. *pejor.* onaj koji mnogo ima, bogatun // (...) gavanov, *prid.*, koji pripada gavanu [~i dvori].“ (usp. i Petar Skok, „Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“, 1, Zagreb 1971, str. 555). Radi se dakle o neumjesnom prijevodu romanskog (talijanskog) toponima na hrvatski jezik, što je u istarskoj arheologiji i kulturologiji poznato i u drugim primjerima (npr. Monkodonja – Makedonski vrh, Porto Buon – uvala Dobrika).

Toponimi M. Ricco su vrlo rijetki. Oni u prostoru označavaju mjesto koje ističe po nekom bogatstvu. Tako Rosamani za Monterico pored Vrsara: „*top. famose cave verso Parenzo*“ (Rosamani 1990: 646). Jedan Monte Ricco je poznat s južne strane Limskog kanala, sjeverno od Rovinja: *Montureico*.

¹⁴ „Dokumentacija i konzervacija rimske cisterne na lokalitetu Monte Ricco kraj Vrsara“, projekt 2016., financira Općina Vrsar, na prijedlog Sveučilišta (CIRLA), izvođač Kapitel d.o.o. Žminj.

¹⁵ Hrvatska osnovna karta Državne geodetske uprave RH, M 1:5000.

¹⁶ Topografska karta iz 1793.

Brdo karakteriziraju male špilje gdje se po legendi skrivalo blago.¹⁷ Monte Ricco na Euganejskim brdima (Colli Euganei) u blizini Padove, vjerojatno dobio naziv po eksploataciji trahita (magmatska stijena).¹⁸

O postojanju bogate antičke arhitekture svjedoči toponim *La Villa* kojim je na topografskim kartama označeno šire područje sjeverno od lokaliteta.¹⁹ Zbog oznake rud. = tal. *rudere* m (obično u pl.: *ruderi*), razvaline, ruševine, ne isključujemo ni postojanje antičke arhitekture u podnožju.²⁰

Osim toga, na nekim kartama²¹ se za uzvišenje Monte Ricco navodi se naziv San Martino / Sv. Martin. Crkvice tog imena nalazila se u ruševinama uz cestu Vrsar – Gradina, srušena je poslije 1945. (Milotić 2013: 284-285). Toponim je prenesen 500 m dalje, na kotu uz kamenolom. Sveti Martin je titular župne crkve u Vrsaru, trobrodne crkve sa svetištem koja nastaje na temeljima kršćanstva, sa starokršćanskom crkvom iz VI. st. u sjeverozapadnom podnožju brežuljka.²² Župna crkva sv. Martina sagrađena je 1935. na mjestu ranije, koja je bila obnovljena 1854. Stara župna crkva s romaničkim zvonikom slijepih arkada (XI. st.) nalazila se uz mala vrata na mjestu barokne crkve sv. Antuna. Sagrađena kao zamjena za stariju crkvu istoga titulara koja svojim gabaritima i općim stanjem nije više bila prikladna za održavanje liturgijskih slavlja. Ta se starija, danas nepostojeća crkva nalazila u samom središtu starogradske jezgre Vrsara, na današnjem Trgu Degrassi, do 1941. kada je uklonjena radi proširenja trga.²³ Sv. Martin bio je zbog svoje dobrote, omiljeni svetac. Živio je u 4. st. i jedan od rijetkih svetaca koji nije bio mučenik. Kao sin rimskog tribuna, bio je prisiljen postati vojnikom, no pokazao je svoju plemenitost kada je pred vratima grada Amiens u Galiji, odrezao polovicu svog vojničkog plašta kako bi pomogao prosjaku da se zaštiti od hladnoće. Bio je biskup grada Toursa i uvijek blizu siromašnima i progonjenima. Zaštitnik je vinara, vinogradara, vojnika, konjanika, uzgajivača gusaka... Za Istru se vezuje priča u djelu Konstantina VII. Porfirogeneta *De administrando imperio* (iz 10. st.) o nekom Martinu, pobožnom ali u „građanskom odijelu“ koji je činio „mnoga čudesa“ (Badurina 1979, 397-398).

Treći toponim važan za uže područje oko arheološkog lokaliteta je Velika Stancija (Stancija Velika, Stanzia Grande), koja je nekoć bila poznatija kao Stanzia Vergottini, po vlasniku, veleposjedniku iz Poreča²⁴. Kompleks od nekoliko zgrada iz XVIII. stoljeća je danas zapušten, iako se dijelom koristi za stanovanje kao nužni smještaj. U planu je njena rekonstrukcija i revitalizacija u sklopu koje će i nalazište M. Ricco, vjerujemo, dobiti valjanu valorizaciju.²⁵ Na nekim povijesnim kartama, na mjestu Stancije Vergotin označen je toponim Cameler kao što je i Sv. Martinu dodan isti nastavak.²⁶

¹⁷ Radossi 2008: 308. M. Ricco: topografska karta: Rovigno d'Istria, F. XXXVII della Carta d'Italia, Istituto geografico militare, Edizione 1930 – Anno VIII.

¹⁸ https://it.wikipedia.org/wiki/Monte_Ricco

¹⁹ La Villa u Alberi 1997: 1349; LAVILE: Hrvatska osnovna karta Državne geodetske uprave RH, 1:5000.

²⁰ Tal. top. Karta 1:25.000: rud.; (Deanović –Jernej 1991: 795).

²¹ Rovigno d'Istria, F. XXXVII della Carta d'Italia, Istituto geografico militare, edizione 1930 – Anno VIII; GI JNA 1957. 1:50.000; IGM 1:25.000; (Alberi 1997: 1349).

²² Crkva u Istri 1999: 168.

²³ <http://istrapedia.hr/hrv/1387/vrsar/istra-a-z/>

²⁴ Povijest Poreča i njenog teritorija označila je obitelj Vergottin koja je polovicom 17. st. došla iz sjeverne Italije, područja Lago di Como. Marljivim radom i zalaganjem stekli su velika bogatstva, a njihovi članovi bili su poznati odvjetnici, članovi Gradskog vijeća, gradonačelnici. Posjedovali su mnoge nekretnine među kojima i Kaštel i stanciju Vergotini u Vrsaru. Napustili su Poreč tijekom Drugog svjetskog rata, nakon kapitalacije Italije. (<http://porestina.info/elena-uljani-veki-povijest-palae-vergottin/>).

²⁵ Na sjednici vrsarskog općinskog vijeća usvojen je Urbanistički plan uređenje Golf igrališta Stancija Grande. Plan izgradnje na toj lokaciji golf igrališta uveden je u prostorni plan općine 2006. godine i usuglašen je s prostornim planom Županije. Još 2009. godine općina Vrsar je potpisala ugovor o suradnji s tvrtkom Maistra kao ulagačem oko realizacije velikog golf igrališta s popratnim objektima te izgradnju hotela s pet zvjezdica. (<http://porestina.info/99433-2/>)

²⁶ C. Cameler: K. K. KRIEGS – MARINE. ISTRIEN. ORSERA und ROVIGNO von Fregatten Kapitain T. Oesterreicher Aufnahms-Direktor im J. 1867.; S. Martino Cemeler: PARENZO und ROVIGNO, ZONE 25 KOL. IX. (Radossi 2008).

7. ZAKLJUČAK

Transformacija prapovijesnoga načina života u antičko civilizirano društvo ima višestruke vidove. Oblik naselja, gospodarstvo, tragovi ljudske aktivnosti, odnos između naselja, pravci komunikacije, pružaju uvid u porijeklo, razvoj, društveni i gospodarski ustroj u Istri kao dijelu Jadranske mikroregije, ali i šire. Pored samih nalazišta koji su u odnosu na okolni prostor male površine, bogatstvo nalaza i njihova interpretacija pružaju neiscrpni izvor podataka.

Od presudne važnosti za naseljavanje i kontinuitet života bili su pogodni prirodni uvjeti gdje se ističe brdo sa strateškim karakteristikama okruženo plodnim poljima i bogatim mediteranskim šumama kao temeljem za gospodarstvo (zemljoradnja, stočarstvo, lov). Vjerojatno je postojao povremeni ili stalni izvor pitke vode (lokva *Lentina*²⁷ u podnožju) a blizina morske obale omogućavala je gospodarsku eksploataciju.

Transformacija prostora dokumentirana je na povijesnim topografskim kartama. Sam lokalitet Monte Ricco nigdje se izričito ne spominje u povijesnim kartama što znači da je vrlo rano pao u zaborav. Nije predstavljao važnu točku na rimskim trgovačkim putevima duž zapadne Istre vjerojatno jer, sa sigurnošću koje je pružao rimski državni ustroj, antička *Ursaria*, dobiva primat u gospodarskim odnosima dviju strana Jadrana. Druga mogućnost što se toponim ne javlja na starim kartama jest da je novijeg datuma što je djelomično dokazano prisutnošću toponima *M:e Castioi* na karti iz 1793.

Terenskim istraživanjem zakopali smo u duboku u prošlost, a materijalni ostaci nam kazuju koliko je slojevitost života na brdu Monte Ricco. Na temelju objavljenih podataka i recentnim arheološkim istraživanjem čovjek je naselio brežuljak M. Ricco tijekom drugog tisućljeća pr. Kr., a materijalni pokazatelji govore o intenzivnom životu tijekom antike s najmonumentalnijim objektom – cisternom. Različiti modalitet iskorištavanja lokaliteta nastavio se kroz stoljeća kada je Vrsar preuzeo vodeću ulogu modernog središta na obali mora.

LITERATURA

- Alberi, D. (1997). Alberi, Istria. Storia, arte, cultura, Trieste.
- Amoroso, A. (1889). Necropoli preistoriche dei Pizzugghi, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, V, Parenzo, 226-261.
- Badurina, A. (1979). (ur.) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.
- Bandelli, G. (1976-1977). La questione dei castellieri, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, Rovigno 7, 113-137.
- Battaglia, R. (1926). Ricerche paleontologiche e folcloristiche sulla casa istriana primitiva, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, XXXVIII, 31-79.
- Benussi, B. (1927-28). Dalle annotazioni di Alberto Puschi per la carta archeologica dell'Istria, *Archeografo Triestino*, III., 14, 1927-28, 243-282.
- Betic, A. (2005). La necropoli dei Pizzugghi. Scavi Marchesetti (1904-1906, 1908-1909, 1913), Carlo Marchesetti e i castellieri 1903-2003, a cura di Gino Bandelli e Manuela Montagnari Kokelj, *Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia, Trieste*, 591-612.
- Bratulić, J. – Cotman, I. (2004). (ur.) „Kamen“ – Pazin, Spomen knjiga o 50. godišnjici rada 1954.-2004., Pazin.
- Buršić-Matijašić, K. (1987). Brončano doba na gradinskim naseljima Poreštine, *Zbornik Poreštine* II, Poreč, 33-39.
- Buršić-Matijašić, K. (2007). Gradine Istre. Povijest prije povijesti (Riassunto: Castellieri dell'Istria. Una realtà prima della storia; Summary: The hillforts of Istria. History before history; Zusammenfassung: Hügelsiedlungen (gradina) in Istrien. Die Geschichte vor der Geschichte), *Povijest Istre, knjiga 6*, ZN „Žakan Juri“, Pula.

²⁷ Naziv dolazi od tal. riječi *lente* f.leća; (anatom.) *lente cristallina* leća (u oku) /Deanović – Jernej 1991: 515/. Ovim toponimom naglašava se preneseno značenje (metafora) odnosno prijenos dijela značenja da bi se istakla njegova značajka. Lokva se poput zjenice u oku ističe u prostoru.

- Burton, R. F. (1877). Note sopra i Castellieri e rovine preistoriche della penisola istriana, Capodistria (reprint Trieste 1970).
- Burton R. F. – Scampicchio A. (1878). More Castellieri: Section I. – The Seaboard of Istria, *Jurnal of the Anthropological Institute of Grete Britain and Ireland*, vol. 7, 1878., 341-363.
- Cannarella, D. (1968). *Il Carso*, Trieste.
- Carre, M.-B., Kovačić, V., Tassaux, F. (2011). L'Istrie et la mer. La cote du Parentin dans L'antiquité, Ausonius Editions, Memoires 25, Bordeaux.
- Ceriani Sebregondi, G. (2006). La pietra d'Istria in un cantiere veneziano del primo Seicento, *Atti del Seminari odi studi*, Venezia, 3 ottobre 2003, a cura di Nedo Fiorentin, Venezia, 77-94.
- Crkva u Istri (1999). Crkva u Istri, osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije, III. Dopunjeno izdanje (stanje 1. lipnja 1998.), IKD „Juraj Dobrila“, Pula.
- Cunliffe, B. (1993). *English Heritage Book of Danebury*, Batsford Ltd (2nd Revised edition edition), London.
- Dal Borgo, M. (2000). Pietre d'Istria: estrazione e commercio nei documenti dell'Archivio di Stato di Venezia (secc. XVII-XVIII), *Histria Terra. Supplemento agli Atti e memorie della Società istriana di archeologia e Storia Patria*, 3, Trieste.
- Dal Borgo, M. (2006). „Condur pierre da Rovigno“, La pietra d'Istria a Venezia, *Atti del Seminari odi studi*, Venezia, 3 ottobre 2003, a cura di Nedo Fiorentin, Venezia, 47-62.
- Deanović, M. – Jernej, J. (1991), *Talijansko-hrvatski rječnik*, IP „Školska knjiga“, Zagreb.
- Džin, K. (2007). Pelićeti, *Hrvatski arheološki godišnjak* 3/2006., Zagreb, 256-259.
- Forde-Johnston, J. L. (1976). *Hillforts of the Iron Age in England and Wales: a Survey of the Surface Evidence*, Liverpool University Press, Liverpool.
- Gravisi, G. (1942). Toponomastica del canal di Leme, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. 51-52, 199-216.
- Hänsel, B. – Mihović, K. and Teržan, B. (1999). Monkodonja – utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri (Monkodonja – a fortified protourban settlement from the older and middle Bronze Age near Rovinj in Istria), *Histria archaeologica* 28/1997, Pula, 37-108.
- Ivetić, E. (2006). L'Istria, Venezia, le pietre: un legame secolare. La pietra d'Istria a Venezia, *Atti del Seminari odi studi*, Venezia, 3 ottobre 2003, a cura di Nedo Fiorentin, Venezia, 13-24.
- Klen, D. (1969). Fratrija: feud opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI-XVIII st.), *Posebna izdanja Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 2, Rijeka.
- Jones, D. M. (2011). *Environmental Archaeology. A Guide to the Theory and Practice of Methods, from Sampling and Recovery to Post-excavation* (second edition), English Heritage, Swindon.
- Lago, L. – Rossit, C. (1981). Descriptio Histriae, La penisola istriana in alcuni momenti significativi della sua tradizione cartografica sino a tutto il secolo XVIII per una cronologia storica, *Collana degli Atti del centro di Ricerche Storiche - Rovigno* – N. 5.
- Lazzarini, L. (2006). Genesi, proprietà e cavatura della piera di Venezia, La pietra d'Istria a Venezia, *Atti del seminari di studio*, Venezia, 3 ottobre 2003, a cura di Nedo Fiorentin, Verona, 23-46.
- Marchesetti, C. (1903), I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia, Trieste (reprint 1981).
- Marchesetti, C. (1908). Relazione sugli scavi preistorici eseguiti nel 1906, *Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali di Trieste*, vol. 24, Trieste, 189-190.
- Matijašić, R. (1988). Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća, *Radovi Latina et Graeca*, knjiga VI., *Latina et Graeca - VPA*, Zagreb.
- Matijašić, R. (1994). Gli agri delle colonie di Pola e di Parentium, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 94, 7-104.
- Matijašić, R. (1998). Gospodarstvo antičke Istre, arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr – III. st. posl. Kr.) (Riassunto: Storia economica dell'Istria antica; Zusammenfassung: Die Wirtschaftliche Istriens in der Antike; Summary: The Economic History of Istria in Antiquity), „Povijest Istre, knjiga 4“, ZN „Žakan Juri“, Pula.
- Marchiori, A. (2009). Centuriazioni d'Istria: studio evolutivo delle disuguaglianze, *Agri centuriati, An international journal of landscape archaeology*, 6, Padova, 71-97.
- Mihovilić, K. (1987). Poreština u kontekstu željeznog doba Istre i susjednih kulturnih skupina, *Zbornik Poreštine* II, Poreč, 41-49.
- Mihovilić, K. (2013). Histri u Istri – Željezno doba Istre, Gli Istri in Istria – L'età del ferro in Istria, The Histri in Istria – The Iron Age in Istria, *Monografije i katalogi*, 23, Arheološki muzej Istre, Pula 2013.
- Milotić, I. (2013). (ur.), *Vrsar poviješću i zbiljom*, Vrsar.

- Munda, D. (2009). Gradine prije grada, Katalog izložbe, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč.
- Novaković, P. (2001). Detecting territoriality and social structure in the Bronze and Iron Ages. GIS nad the hillforts in the Kras region, u: Slapšak, B. (ed.) COST Action G2. Ancient Landscapes and Rural Structures. Paysages antiques et structures rurales. On the good use of geographic information systems in archaeological landscape studies, Proceedings of the COST G2 WG2 round table, Ljubljana, 18-20 December 1998, European Communities, 101-115.
- Radossi, G. (2008). La toponomastica di Rovigno d'Istria, Centro di ricerche storiche di Rovigno, Collana degli Atti n. 28, Rovigno.
- Rosamani, E. (1990). Vocabolario giuliano, Trieste.
- Sadrić, T. (2013). Scoperta di tumuli dell'età del bronzo nei dintorni di Geroldia (Gradina presso Orsera), *Atti del Centro di ricerche storiche – Rovigno*, 43, Rovigno, 9-23.
- Starac, A. (2010). Dragonera, Dva bisera. Dragonera, Two pearls, *Monografije i katalogi*, 19, Pula.
- Stoops, G. (2003). Guidelines for Analysis and Description of Soil and Regolith Thin Section, Soil Science Society of America, Madison, Wisconsin, USA.
- Stoops, G., Marcelino, V. and Mees, F. (Eds). (2010). Interpretation of Micromorphological Features of Soils and Regoliths, Elsevier, Amsterdam.
- Škiljan, M. (1980). L'Istria nella protostoria e nell'età protoantica, *Atti del centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, 10, Rovigno, 9-37.
- Šonje, A. (1964). Gavanov vrh, Poreština, Istra, *Arheološki pregled*, 6, Beograd, 94-95.
- Šonje, A. (1966). Prehistorijski nalazi poslije drugog svjetskog rata u Poreštini, *Jadranski zbornik*, 6, Rijeka – Pula, 295-330.
- Šonje, A. (1974). Antički natpis iz Vrsara, *Arheološki vestnik*, 25, Ljubljana, 236-242.
- Šonje, A. (1980). Iz kojeg istarskog kamenoloma potječe kupola Teodorikova mauzoleja u Ravenni, Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru, Zagreb, 149-161.
- Teichmann, M. and Bork, H.-R. (2012). Geo- and Landscape archaeological investigations in south-western Lazio (Italy): An approach for the identification of man-made landscape transformation processes in the hinterland of Rome 2012 in: Landscape Archaeology between Art and Science. From a Multi- to an Interdisciplinary Approach - edited by S. Kluiving and E. Guttmann-Bond, Amsterdam University Press.
- Tommasini, G. F. (1837). De' Commentari storici-geografici della Provincia dell'Istria, Libri otto con appendice di Monsig. Giacomo Filippo Tommasini vescovo di Cittanova, *Archeografo Triestino* IV, 1-554.

MONTE RICCO NEAR VRSAR (ISTRIA, CROATIA) – THE HISTORY OF RESEARCH, THE HISTORY OF THE SITE

Summary

The archaeological site of Monte Ricco is situated in the hinterland of Vrsar. The ongoing research is part of a scientific project conducted by the Juraj Dobrila University of Pula (Principal Investigator prof. Klara Buršić-Matijašić), funded by the Croatian Science Foundation.

Monte Ricco has a curious name (ital. *rich hill*), a specific position and monumental remains (a three-naved Roman cistern 16.50 by 7.10 m), as well as abundant material remains uncovered by archaeological excavation. Monte Ricco is just one of many prehistoric hillforts in Istria (around 450) which were inhabited during the metal periods of prehistory. During the transition from Prehistory to the Roman period (2nd – 1st century B.C.) most hillforts were abandoned, but on Monte Ricco a luxurious roman *villa rustica* was built as part of the network on the western coast of Istria. In the territories of *Pola* and *Parentium* at least 250 such sites are known, while another 100 are in northwestern Istria, which was attributed to the colony of *Tergeste*.

Hillforts and *villae rusticae* are being researched since the end of the 19th century, with studies focusing on the forms of such settlements, their economy, traces of human activities, the relationship between sites, communication, and all this provide insight into the origin, development, social and economic structure in Istria as part of the Adriatic micro-region and beyond.

The toponym Gavanov vrh – Monte Ricco – Monte ricco, or Sveti Martin, San Martino Cameler, or the near by Velika Stancija – Stancija Velika – Stanzia Grande – Stanzia Vergottini, is testimony to an interesting area and its transformation, which can in part also be followed on topographic maps. Most historical topographic maps

record toponyms connected with the essential living conditions of the local population, from drinking water and saltworks, which were important in selecting a site for prehistoric settlement (Pietro Coppo: Val de/fontane - .por./?ban – Saline – ORSER Lemo). The toponym Monte Ricco was created in the 19th Century, because on a map of 1793 it is registered as *M:e Castioi*.

The hill with a strategic importance, surrounded by fertile fields and rich mediterranean woods, the proximity to sources of drinking water, provided favourable natural conditions for settlement and continuity of life.

The history of the site, from the transition of the hillfort to a *villa rustica*, the abandoning of the site, the use of a quarry, until the construction of a modern cistern in 1963, represents a rich legacy which we follow by means of spatial analysis, the analysis of historical sources and archaeological excavation.

Keywords: Monte Ricco, Croatia, Istria, Vrsar, ancient history, history, archeology, Roman cistern, quarry, toponyms

Klara Buršić-Matijašić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Filozofski fakultet
kbursic@unipu.hr

Karta 1: Topografska karta, Burco Pietro Antonio, 1793., dim. 945 x 680 mm, Državni arhiv u Veneciji.

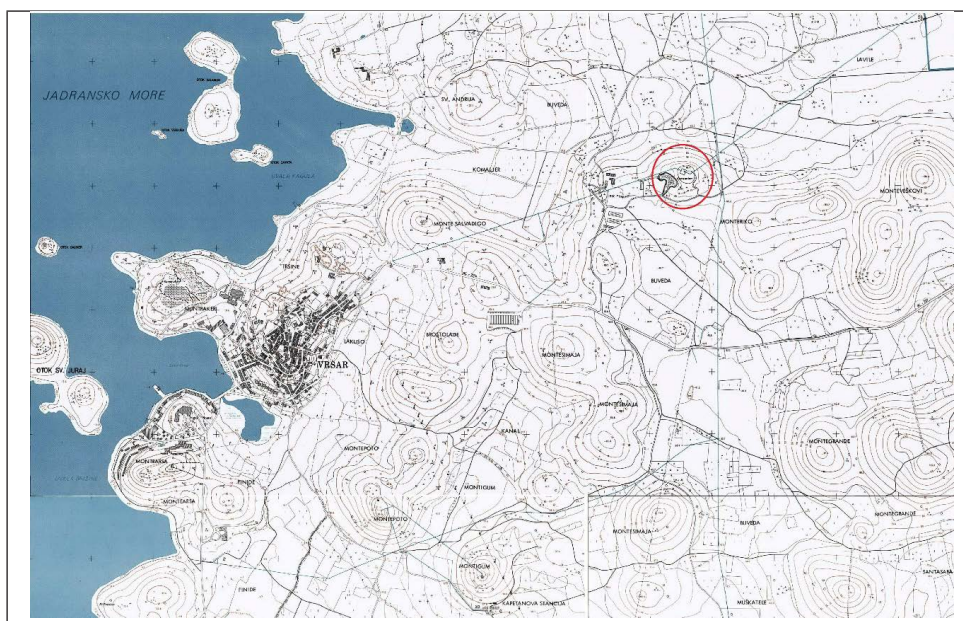
Karta 2: Položaj nalazišta na karti Carla Marchesettija iz 1903.

Karta 3: Položaj nalazišta na karti DGU
1:25.000.

Karta 4: Položaj nalazišta na karti 1: 30.000 (izdavač:
Mateus, Funtana).

Karta 5: Položaj nalazišta na Hrvatskoj osnovnoj karti Državne geodetske uprave RH, M 1:5000.

DECA O KOMUNICIRANJU*

Cilj ovog dugoročnog projekta¹ je uočavanje trendova u razvoju zadovoljavanja komunikativnih potreba osnovaca na kraju ranog detinjstva (četvrtaci) i na početku tinejdžerskog doba (osmaci) u Vojvodini.

Osnovna metoda obrade podataka je komparativno-statistička za sagledavanje dijahrono (u poslednjih pet godina) i sinhrono (u istoj godini) poređenje komunikativnih potreba učenika u više od 70 osnovnih škola. Osnovni instrument istraživanja je anonimni anketni upitnik koji sadrži 35 pitanja (i zatvorenog i otvorenog tipa) raspoređenih u četiri tematske grupe (mediji; način komunikacije; informisanje o zabavi i provođenju slobodnog vremena; načini korišćenja slobodnog vremena).

Anketom je u poslednjih pet godina obuhvaćeno 3450 đaka od kojih je bilo 1760 (51%) devojčica i 1695 (49%) dečaka; 1861 (54%) četvrtaka i 1594 (46%) osmaka.

Rezultati ukazuju na to da su uočene male razlike u načinu zadovoljavanja komunikativnih potreba vojvođanskih đaka u odnosu na svaku pojedinačnu istraživačku godinu, kao i u odnosu na gradske i varoške/seoske sredine. Najpopularniji medij je televizija.

Ključne reči: osnovci, komunikativne potrebe, Vojvodina, mediji, Internet

1. UVODNA RAZMATRANJA

Svet u kojem danas odrastaju deca bitno se razlikuje od onoga pre samo desetak godina. Nove tehnologije suštinski su uticale na društveno-obrazovne promene i u sklopu rečenog na budžet trošenja dečjeg slobodnog vremena, i u okviru toga na načine zadovoljavanja njihovih komunikativnih potreba. Javno i privatno komuniciranje osnovaca danas u Srbiji, i prema ovom longitudinalnom istraživanju, može se smatrati delom digitalne revolucije (Valić Nedeljković 2011a i 2011b, 2012, Valić Nedeljković, Bala, Geler 2013a, 2013b). Reč je o terminu koji u osnovi podrazumeva međuzavisnost novih tehnologija i društveno-obrazovnih promena koje kreiraju novu komunikacijsku kulturu, sajberkulturu (*cyber-culture*), markiranu mogućnostima koje pruža digitalizacija. O ovoj kulturi malo znaju roditelji čija deca su uveliko njen svakodnevni participant i to najčešće kao prozumeri, dakle oni koji i koriste i sami proizvode digitalne medijske sadržaje, ali i kao samo njeni konzumenti/potrošači. Istovremeno deca nedovoljno znaju o tome kako se zaštititi u sajber prostor-vremenu, odnosno kako kvalitetno participirati u sajber kulturnom prostor-vremenu. Njihovi nastavnici i profesori nisu adekvatno, kroz programe doživotnog učenja, osnaženi da u nastavi, ali i vanškolskim aktivnostima kvalitetno koriste prednosti novih digitalnih medija i tako odgovore potrebama njihovih učenika koji pripadaju, već uveliko, novoj generaciji digitalnih urođenika. „Digitalni urođenici navikli su ubrzano primati informacije. Vole paralelno obrađivati i raditi nekoliko poslova istovremeno. Više vole da slike prethode tekstu, nego obratno. Skloniji su nasumičnom pristupu (kao u hipertekstu). Najbolje rade u internetskom okruženju. Uživaju u trenutnim zadovoljstvima i čestim nagradama. Skloniji su igrama nego ozbiljnom radu“ (Prenski 2005).

Istovremeno tradicionalni mediji, pre svih televizija, i dalje, posebno u posttranzicionim zemljama kakva je i Srbija, okupiraju najviše dečje pažnje.

* Istraživanje realizovano u okviru projekta *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* šifra projekta III 47020. Projekat finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

¹ Realizuje se do sada sedam godina i ima tendenciju nastavka s obzirom da je deo plana i programa za izborni predmet Deca i mediji koji se izvodi u sedmom semestru na osnovnim akademskim studijama Žurnalistika Odseka za medijske studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. U ovom radu predstavljeni su rezultati poslednjih pet istraživačkih godina.

Majkl Njumen (Newman Z. Michael 2010: 581) navodi da je kod dece osnovni uzrok kratke, ograničene pažnje i usredsređenosti na neki sadržaj direktno uslovljen novim tehnologijama, kao i formama medijskih sadržaja „posebno onih koje karakteriše kratkoća i fragmentarnost“ (Njumen 2010: 582). Istovremeno neki drugi teoretičari tvrde da samo gledanje televizije ne utiče na to da deca imaju smanjenu pažnju.

„Kada se u literaturi poredi prosečno gledanje televizije u minutima kod nas i u svetu najčešće citiran podatak je onaj iz 2009. 'Television 2009. Internacional Key Facts, Copyright IP and RTL Group, October 2009' (Politika on line, 10. april 2011) prema kojem građani u Srbiji prosečno provedu ispred televizora 302 minuta dnevno, što je za četiri minuta više od građana Amerike (298 min). U okruženju, najbliži su nam Mađari (274 min), slede gledaoci iz Makedonije (270 min), Grčke (264 min) i Hrvatske (262 min). Na dnu liste je auditorijum Švajcarske (143 min). To znači da su građani Srbije praktično najduže u Evropi pa i nekim razvijenim zemljama u svetu dnevno ispred 'malog ekrana'“ (Valić Nedeljković 2011b:). Prema AGB Nielsen Media Resaerch, (2011:74) u 2010. godini prosečna gledanost televizije² u Srbiji bila je čak 341 minut dnevno, a u 2011. godini 337 minuta dnevno. Ovi podaci se kroz duži vremenski period ne menjaju. U Srbiji su u 2016. godini najgledanije televizije sa nacionalnom pokrivenošću i to Radio-televizija Srbije čija prosečna gledanost doseže 4,2%, sledi Pink sa 3,3%, Prva 2,1%, B92 1,3%, Hepi 1,7% i RTS2 0,7%. Među 50 najgledanijih sadržaja su isključivo prenosi međunarodnih sportskih događaja (Loran Garros, Olimpijske igre, kvalifikacije za svetsko prvenstvo u fudbalu 2018, Evropsko prvenstvo u fudbalu...) i domaće televizijske serije poput „Selo gori a baba se češlja“, „Ubistvo moga oca“, „Gorčilo“, „Montevideo bog te video“, „Ranjeni orao“, „Bela lađa“ ... (Gledanost TV programa sa nacionalnom pokrivenošću 2016, 2017). Poređenja radi, najgledanije televizijske emisije 2011. bile su takođe domaće serije „Selo gori a baba se češlja“, „Moj rođak sa sela“ i „Bela lađa“ dnevno (AGB Nielsen Media Resaerch, 2011:74).

Istraživanja koja su sprovedena, na primer, u Kanadi, SAD-u i Velikoj Britaniji početkom trećeg milenijuma ukazuju na to da su deca koja nisu odgajana uz televiziju znatno drugačije organizovala svoje vreme i aktivnosti van škole i kuće (prema Lemiš, 2008: 148). Slični rezultati, uz dodatak i socijalne komponentne, dobijeni su u istraživanju Kulturni kapital u porodici dr Smiljke Tomanović (2009) rađenom na našem području koji upućuju na to da deca roditelja koji pripadaju višim socijalnim slojevima imaju veći broj vanškolskih aktivnosti, a manje vremena provode uz tradicionalne i nove medije. Njihov model komuniciranja je donekle različit od prosečne populacije u Srbiji koja više sati dnevno provodi gledajući televiziju.

Ipak, mediji danas predstavljaju sastavni deo svakodnevnice dece, posebno novi mediji koji se razvijaju izuzetno brzo, a upravo su deca recipijenti koji ih najlakše prihvataju neopterećena strahom od novih tehnologija.

„Način na koji se u jednoj državi shvata detinjstvo, kako se opaža ili stereotipizira ponašanje mladih, kako se tretiraju deca – u pogledu zakona koji treba da ih štite i politike koja treba da im ide u korist – zavise od toga kako decu vide njeni građani. Sve je ovo svakako pod uticajem saznanja koje ljudi imaju o deci, a jedan od osnovnih izvora tih saznanja čine upravo mediji“ (Kunkel, Smith, 1999: 79).

Medijsko opismenjavanje i roditelja i dece kao dela funkcionalne pismenosti trebalo bi da bude jedan od prioriteta reforme obrazovnih sistema u Srbiji koji je već uveliko moralo da se sprovedi. No, osim akademskih rasprava o tome, nema pouzdanih podataka da se donosioci odluka pitanjem medijskog opismenjavanja kroz institucionalne i vanškolske aktivnosti, te programe doživotnog učenja, ozbiljnije bave.

Longitudinalno istraživanje o načinima zadovoljavanja komunikativnih potreba osnovaca koje sprovode studenti Odseka za medijske studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu u okviru izbornog predmeta Deca i mediji jedinstveno je po obimu, dužini trajanja i kontinuitetu. Rezultati istraživanja mogli bi da posluže kao dobra osnova za razumevanje načina na koje deca prikupljaju i šalju informacije u vreme koje provode u školi i u okviru budžeta slobodnog vremena, ali i kao osnova u izradi nove strategije u obrazovanju, odnosno nove medijske strategije koja se planira za 2017. godinu. Podsećanja radi, u Strategiji razvoja sistema javnog informisanja u Srbiji do 2016. godine i Akcionom planu³ prvi put se u našoj praksi pojavljuje jasno definisano potreba za medijskim opismenjavanjem dece, medijskih profesionalaca i građana i građanki.

² Ceo TV auditorijum Srbije čini 7.057.000 osoba.

³ http://www.crnp.org.rs/wp-content/uploads/strategija_javno_informisanje_lat.pdf

2. CILJ

Cilj ovog longitudinalnog istraživanja je pre svega kontinuirano praćenje razvoja komunikativnih potreba vojvođanskih osnovaca (četvrtaci i osmaci) u dužem vremenskom periodu kako bi se uočilo u kojoj meri nove medijske tehnologije doprinose društveno-obrazovnim promenama.

Takođe, cilj je da studenti i studentkinje Odseka za medijske studije ovladaju celim procesom medijskih istraživanja od pripreme upitnika, preko anketiranja, unošenja podataka u bazu, analize podataka i pisanja naučno-istraživačkih radova što je takođe deo funkcionalne pismenosti.

3. KORPUS

U poslednjih pet godina u više od 70 osnovnih škola u Vojvodini studenti i studentkinje Odseka za medijske studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu anketirali su 3450 đaka od kojih je bilo 1760 (51%) devojčica i 1695 (49%) dečaka, 1861 (54%) četvrtaka i 1594 (46%) osmaka.

Upitnik je bio identičan u svim istraživačkim godinama. Sadrži 35 pitanja raspoređenih u četiri tematske grupe (mediji koje koriste, način komuniciranja, zabava, trošenje budžeta slobodnog vremena). U upitniku su ponuđene dve vrste odgovora:

- a) Zatvoreni odgovori (zaokružiti ponuđenu mogućnost).

Primer: Koliko često gledaš TV?

- 1) Nikad/retko,
- 2) povremeno,
- 3) često,
- 4) bez odgovora.

- b) Otvoreni odgovori

Primer: Navedi omiljeni TV kanal _____.

Od 2016. godine studenti i studentkinje su anketirali i nastavnike. Cilj je bio da se utvrdi koliko oni u nastavi koriste mogućnosti novih digitalnih medija. Upitnik je sadržao šest zatvorenih pitanja, a ponuđeni odgovori su bili DA ili NE koje je trebalo zaokružiti. U ovom radu se tim delom istraživačkog projekta nećemo baviti.

Zadatak studenata i studentkinja bio je da odaberu osnovnu školu u kojoj žele da anketiraju učenike. Sam proces pripreme podrazumevao je razgovor sa pedagogom/pedagoškinjom u školi, pribavljanje dozvole roditelja za anketiranje, određivanje razreda u kojem će se anketiranje obaviti, dogovor sa učiteljicom/učiteljem odnosno razrednim starešinom o načinu na koji će anketa biti sprovedena i upoznavanje sa anketnim upitnikom. Na času, najčešće je to bio čas razrednog starešine, ili čas maternjeg jezika (plan i program predviđa metodsku jedinicu posvećenu medijima), studenti i studentkinje su najpre razgovarali sa učenicima i učenicama o medijima. Dakle, pitali su ih šta čitaju, gledaju, slušaju, kako koriste mobilne telefone, a kako Internet, šta im se dopada a šta ne, šta su njihovi predlozi i čemu bi mediji trebalo više pažnje da posvećuju kada su deca i tinejdžeri u pitanju. Ovaj pripremni razgovor, a zatim i anketiranje učenika i učenica je u suštini aktivan doprinos medijskom opismenjavanju osnovnoškolaca što je danas jedan od prioriteta kada je reč o unapređivanju nastavnih planova i programa za osnovnu školu. Zadatak studenata i studentkinja je bio takođe da napišu izveštaj o tome kako je prošao razgovor sa učenicima i da daju predloge za bolju praksu koji bi zatim koristila naredna generacija studenata i studentkinja. Generalno posmatrano učenici, više četvrtaci nego osmaci, bili su jako zainteresovani za razgovor o medijima i za ispunjavanje upitnika mada im je trebalo više od projektom predviđenog vremena. Pokazalo se da su im mediji jedan od važnijih izbora u trošenju budžeta slobodnog vremena, da o tome žele da razgovaraju jer imaju svoje mišljnje, a retko ih se pita da ga iskažu. Do sličnih zaključaka došli su i studenti istraživači 2011. godine „deci i adolescentima trebalo je više vremena da ispune upit-

nik, nego što je u projektnom zadatku bilo predviđeno na osnovu pilot istaživanja testiranja anketnog lista na vrlo ograničenom broju četvrtaka. Devojčice su bile uspešnije od dečaka, što ima potvrdu i u literaturi (Strasburger, Wilson, Jordan 2009:14). One su bolje učenice u osnovnoj školi, lakše i brže rešavaju pisane testove, a dečaci su bolji u rešavanju vizuelnih zadataka“ (Valić Nedeljković 2012:238).

Valja istaći da je u toku rad na medijskoj strategiji Srbije od 2017. do 2022. godine u okviru koje će se ozbiljna pažnja usmeriti upravo na široko posmatrano medijsko opismenjavanje dece, mladih, ali i građana i građanki Srbije. Iskustva Odseka za medijske studije koja su stečena tokom ovog longitudinalnog projekta dobra su osnova za kreiranje potencijalnih planova i programa za medijsko opismenjavanje osnovnoškolaca.

Nakon rada na terenu studenti i studentkinje samostalno su unosili podatke prikupljene anketiranjem đaka. Za potrebe longitudinalnog istraživanja i praćenja rezultata, tim za informatičku pismenost Odseka za medijske studije kreirao je poseban softver za unos, pretragu i analizu rezultata. Softver se sastoji od veb sajta i baze podataka sa kojom je povezan. Svaki student (anketar) se loguje na sajt sa svojom jedinstvenom šifrom i odgovoran je za unos svojih anketa. Na veb sajtu postoje stranice za unos pojedinačnih anketa (slika 1), pregled i izmenu već unetih anketa, pretraživanje (slika 2) i analizu (slika 3) kvantitativnih rezultata. Rezultati se mogu analizirati za svako anketno pitanje pojedinačno ili kao kombinacija bilo koja dva pitanja. Rezultati koji se dobijaju kombinovanjem dva različita pitanja su zgodni jer se mogu koristiti za testiranje zavisnosti između varijabli koristeći recimo, statistički Pirsonov Hi-kvadrat test. Za svaku analizu rezultata moguće je odabrati više parametara pretrage. Pretraga se može vršiti po polu, uzrastu, mestu školovanja i broju anketnog pitanja. U prikazu rezultata vide se informacije o broju đaka koji su odgovorili na pitanje, zatim broj đaka koji su zaokružili neki od ponuđenih zatvorenih odgovora (nikad/retko, povremeno, često, bez odgovora) i na kraju mogu se videti i svi navedeni odgovori na otvoreni deo pitanja (slika 3 - levo). Ukoliko ima više identičnih odgovora na otvoreno pitanje (što je čest slučaj u praksi) svi odgovori su grupisani i pobrojani. Prilikom pregleda rezultata za kombinaciju dva različita pitanja rezultati su ukršteni i prikazani u obliku tabele (slika 3 - desno). Baza sadrži kompletne podatke o svim anketama unesenim u poslednjih pet godina istraživanja (2012. – 2016.) i biće korišćena i u budućnosti. Podatke iz baze studenti i studentkinje Odseka za medijske studije koriste za pisanje svojih naučno-istraživačkih radova, prevashodno na predmetu Mediji za decu, ali ovi podaci mogu biti korišćeni i na drugim predmetima ili završnim radovima.

ODSEK ZA MEDIJSKE STUDIJE

Deca i mediji 2016 - Karlo Bala

UNOS PREGLED REZULTATI UKRŠTAJNE ODJAVA

ŠIFRA ANKETE

Pol: ☐ Ženski ☐ Muški

Uзраст: ☐ Četvrti ☐ Osmi

Mesto školovanja:

Imam: ☐ Stariju sestru ☐ Starijeg brata

☐ Mlađu sestru ☐ Mlađeg brata

Koliko ukupno dece ima tvoja porodica:

Rangiraj medije od 1 do 5 na taj način što ćeš na prvo mesto staviti medij koji najviše koristiš, a na poslednje onaj koji koristiš najmanje ili ga uopšte ne koristiš:

Knjige Novine Radio TV Internet

MEDIJ

Koliko često čitaš bilo koje novine?	☐ Nikad/retko ☐ Povremeno ☐ Često ☐ Bez odgovora *	Navedi omiljene novine, ili ako ih nemaš, navedi ime onih koje imaš priliku da prelistas/čitaš:	☐ blic ☐ kurir ☐ dnevnik	☐ mali zabavnik ☐ politikin zabavnik ☐ informer	☐ hey ☐ zabavnik ☐ skolarac	☐ bravo ☐ alo ☐ novosti
Koliko često slušaš radio (samoinicijativno)?	☐ Nikad/retko ☐ Povremeno ☐ Često ☐ Bez odgovora *	Navedi omiljenu stanicu, ili ako ih nemaš, navedi ime onih koje imaš priliku da slušaš:	☐ play radio ☐ signal ☐ srpska krajina	☐ radio s ☐ hit fm ☐ rts	☐ as fm ☐ navi radio ☐ palas	☐ radio 101 ☐ jugovic radio ☐ karolina
Koliko često gledaš televiziju?	☐ Nikad/retko ☐ Povremeno ☐ Često ☐ Bez odgovora *	Navedi omiljeni TV kanal, ili ako ih nemaš, navedi ime onih koje imaš priliku da gledaš:	☐ nickelodeon ☐ disney channel ☐ hbo	☐ prva tv ☐ rts 1 ☐ minimax	☐ pink ☐ fox ☐ mtv	☐ b92 ☐ discovery ☐ bc
Koliko često posećuješ Facebook, Twitter, Instagram, Messenger, Viber, WhatsApp, Snapchat, YouTube, Messenger?	☐ Nikad/retko ☐ Povremeno	Navedi omiljenu društvenu mrežu:	☐ facebook ☐ snapchat	☐ instagram ☐ twitter	☐ viber ☐ whatsapp	☐ youtube ☐ messenger

Slika 1: Veb interfejs za unošenje podataka u zajedničku bazu

Slika 2: Veb interfejs za pretraživanje rezultata

Slika 3: Veb interfejs za prikazivanje rezultata

4. ANALIZA SA DISKUSIJOM

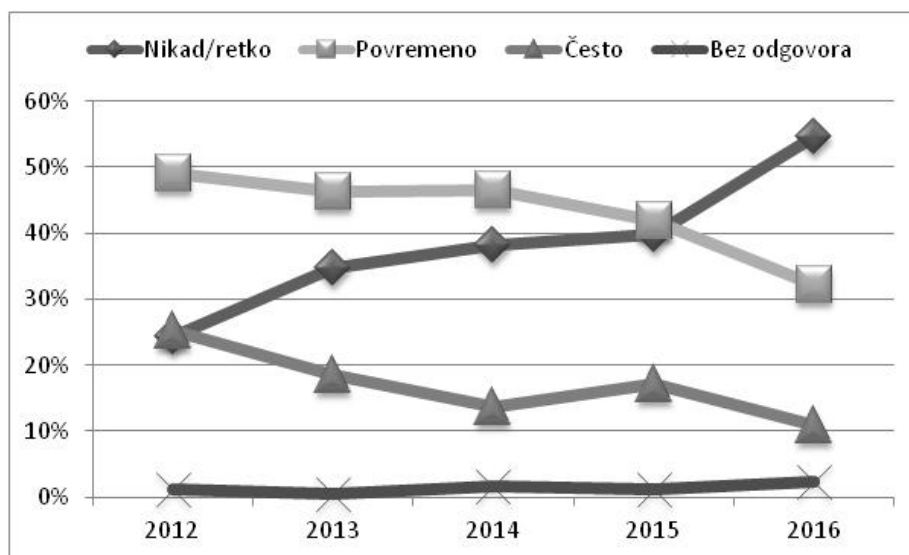
Osnovna istraživačka pitanja bila su šta vojvođanski četvrtaci i osmaci čitaju, slušaju, gledaju, kako komuniciraju na društvenim mrežama i putem mobilnih telefona dijahrono posmatrano. Najvažniji rezultati prikazani su grafički. Za poređenje zatvorenih odgovora korišćen je i jednosmerni Z-test za proporcije. Statističko testiranje vršeno je na rezultatima sa početka istraživanja iz 2012. godine i na poslednjim rezultatima istraživanja iz 2016. godine. Testiranje je vršeno na varijablama „nikad/retko“ zato što je ta varijabla komplementarna varijablama „povremeno“ i „često“ i dobro odslikava trend. Za nultu hipotezu pretpostavka je da nema značajnije razlike u odgovorima u 2012. i 2016. godini, dok je za nivo značajnosti testa odabrana vrednost $\alpha=0.01$ (Newbold, Carlson i Thorne, 2005).

4.1. Štampa

Od 2012. do 2016. godine znatno opada čitanje novina među osnovcima, s tim da se beleži stagnacija 2013. i 2014. Da bi pad bio uočljiv od 2013. do 2016., i to i u varijabli „povremeno“ i u varijabli „često“ čitam novine.

Na zatvoreni deo pitanja odgovorilo je 99% dece. Shodno navedenom, 2012. njih gotovo 50% je odgovorilo da novine povremeno čita, a četiri godine kasnije svega 32% (grafikon 1). 2012. godine, procenat dece koja se izjasnila da novine ne čita ili ih čita retko bio je oko 24% (153 od 627) dok se 2016. godine taj procenat popeo na 55% (319 od 585). Da procenat dece koja ne čitaju raste iz godine u godinu nije samo slučajnost u uzorku, pokazuju i statistički testovi. Primenom jednosmernog Z-testa za proporcije dobijena p vrednost je 0, što znači da se praktično sa apsolutnom sigurnošću može zaključiti da postoji značajna statistička razlika u procentu dece koja nije čitala novine u istraživanju 2012. godine i prilikom poslednjeg istraživanja 2016. godine.

Te 2012. godine osnovci su pokazali da mnogo češće čitaju medije koje kupuju njihovi roditelji (u ovom slučaju prednjači dnevna novina Blic 25%), nego medije namenjene njihovom uzrastu Bravo (22%), Školarac i OK (12%), Bravo Grl (6%). Od medija namenjenih njima Bravo je izbor većine. Ciljna grupa ovog licencnog časopisa su tinejdžeri uzrasta od 12 do 18 godina (Valić Nedeljković, Bala, Geler 2013: 25).

Grafikon 1: Osnovci i štampa

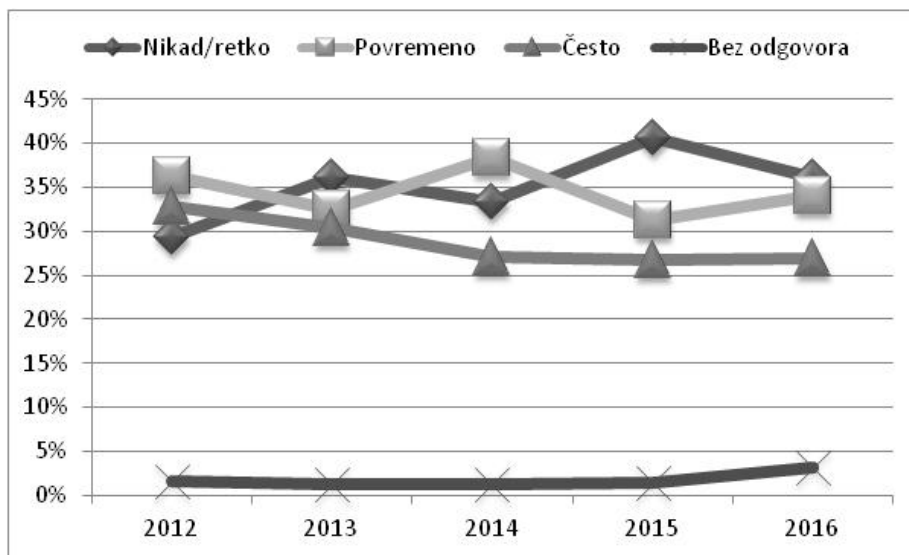
U 2016. ukupno 444 (76%) četvrtaka i osmaka navelo je novine koje čita. Najčitaniji su i dalje dnevne novine koje čitaju roditelji Blic (24,32%) i Kurir (6,98%), selebriti tinejdžerske medije Hey (13,06%), Bravo (8,78%), ali i kvalitetni dečiji i zabavni magazin Mali zabavnik (21,17%) i Politikin zabavnik (10,81%). Njih gotovo trećina, 141 (31,75%), nije odgovorilo na ovo pitanje. Školarac i Tandrčak su jedine prave dečje novine koje su eksplicitno navedene u odgovorima ispitanika, ali u nesignifikantnom broju. Takođe od medija na jezicima nacionalnih manjina samo su u jednom slučaju navedene Bunjevačke novine koje se očito čitaju kod kuće kao porodični magazin na maternjem jeziku čiji zadatak i jeste održanje nacionalne kulture i jezika.

4.2. Radio

Za razliku od štampe gde smo pratili konstantan pad čitanosti, radio beleži uzlazni i silazni trend u slušanosti tokom praćenog perioda (grafikon 2).

Tako od 2012. ka 2013. slušanost radija blago pada, da bi naredne godine naglo raslo i od 2013. do 2014. isto tako naglo opao interes za slušanje radija kod osnovaca. Od 2015. do 2016. zabeležen je blagi porast povremenog slušanja radija. Često slušanje radija konstantno pada od 2012. do 2016. kada ga sluša 25% osnovaca, dok ga više od trećine ne sluša nikada. Ako se posmatraju rezultati na prvom i poslednjem istraživanju vidi se blagi porast procenta dece koja nikad ili retko sluša radio. 2012. godine

taj procenat je iznosio 29% (184 od 627), a 2016. godine 36% (211 od 585). Statistički posmatrano, iako ne tako ubedljivo kao kod štampe, a s obzirom na odabrani visok nivo značajnosti testa, može se sa velikom sigurnošću zaključiti da se broj dece koja nikad ili retko slušaju radio povećava posmatrajući početak istraživanja i 2016. godinu (Z-test, $p = 0.00639$).

Grafikon 2: Osnovci i radio

Radio kao medij koji emituje govor, zvuk, šum i muziku je za osnovce neatraktivan. Oni prate gotovo isključivo muziku i radio tretiraju kao „plej listu/džuboks“ što se može zaključiti i prema stanicama koje slušaju, a to su pre svega Play radio (41% od onih koji slušaju radio), Radio S (27% od onih koji slušaju radio). Uočljiviju slušanost ima još i ASFM 9,74%. Sve ostale radijske stanice, uglavnom samo muzičke, kao i ove prve tri na listi najpopularnijih, su zanemarljivo prepoznate - Radio signal, Hit radio, Radio S2. Od radijskih stanica koje su se pojavile samo u jednom ili dva slučaja, ali izlaze iz uobičajenog pretpostavljenog interesa za decu i tinejdžere, je radio Srpske pravoslavne crkve Beseda (2 ispitanika), zatim Radio Krajina, Radio Grmeč, Srpska radio stanica (po jedan ispitanik/ispitanica). Može se pretpostaviti da se te radio stanice slušaju kod kuće, tačnije da ih roditelji odabiraju kao one koje su stalno prisutne u porodičnom krugu, kao Blic i Kurir kada je o štampi reč.

Javni servis Vojvodine i Javni servis Srbije nisu uopšte prepoznati kod mladih slušalaca iako su to jedini radijski emiteri koji imaju visokoprofesionalan i relativno obiman specijalizovani program i za decu i za tinejdžere sopstvene produkcije.

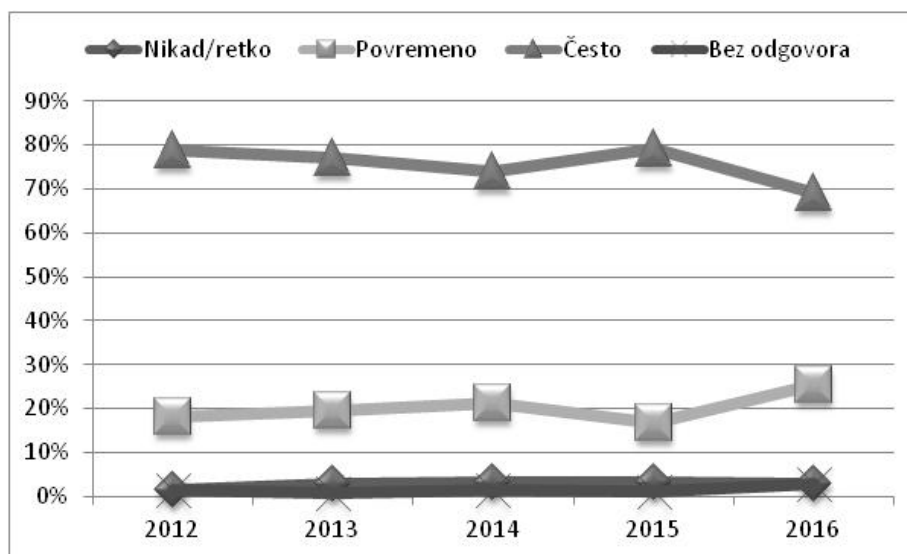
4.3. Televizija

Televizijski program je konstantno u žiži interesovanja dece i mladih. Od ukupnog uzorka za 2016. godinu (585 đaka) njih 545 (93%) je odgovorilo na pitanje šta gledaju na televiziji, samo 40 ispitanika i ispitanica ovo pitanje su ostavili nepopunjeno (grafikon 3), mnogo manje u odnosu na štampu i radio gde je praznih odgovora bilo više od stotinu.

Nešto manje od 70% učenika i učenica navodi 2016. godine da gleda često televizijske programe, što je pad u odnosu na 2015. godinu kada ih je 80% gledalo televiziju često i 2012. godinu kada je to bilo nešto samo malo manje od 80%. Istovremeno u odnosu na, na primer 2015. godinu, kada je povremeno televiziju gledalo manje od 20% dece i tinejdžera, 2016. gleda je više, čak 25% njih.

Televizija Pink je dugo bila u vrhu gledanosti, ali su od 2014. to dečiji kanali poput Nickelodeon (2016. godine 36%), Disney Chanel (za 2016. godinu 7,52%). Od emitera opštih sadržaja najgledanija je u 2016. Prva televizija 22,56%, zatim Pink 9,17% što je pad u odnosu na ranije godine, B92 8,62%,

i za razliku od radija javnog servisa Srbije, televizija RTS se ipak koliko toliko gleda (6%). Dijahrono posmatrano ipak se nije mnogo promenilo u osnovnom odabiru omiljenih kanala od pre pet godina tada su „televizije koje su deca u anketama označila kao najgledanije, Prva televizija i TV Pink⁴“, te televizije se gledaju i 2016. a „uopšte nemaju dečiji program, pa čak ni crtane filmove kupljene od stranih produkcija. Deca, pokazalo je ovo istraživanje, ustvari prate sadržaje namenjen opštoj populaciji fokusiranoj na odrasle“ (Valić Nedeljković 2012: 330).

Grafikon 3: Osnovci i televizija

596

Porastu gledanosti televizije doprineo je i broj televizijskih aparata u domaćinstvima u Srbiji. Još 2011. godine u Srbiji je bilo 1,46 televizijskih aparata po domaćinstvu (Bročić 2011). Razna istraživanja ukazuju (na primer Strasburger, Victor C.; Wilson, Barbara J.; Jordan, Amy B., 2009, str. 500) na to da kako se povećava broj TV aparata u domaćinstvima, tako raste i broj sati koje deca provode gledajući različite televizijske programe. Ne može se zaključiti da je to jedini razlog učestanog gledanja televizije, valja imati na umu i da su generacije rođene u trećem milenijumu prevashodno audio-vizuelne i da većinu informacija i zabave primaju na taj način. Primenom Z-testa za proporcije na varijablu nikad/retko na početku istraživanja 2012. godine i na poslednjem istraživanju 2016. godine dobijen je rezultat $p = 0.06057$. Kako je dobijena p vrednost veća od zadatog praga značajnosti ($\alpha=0.01$), a veća je i od nešto manje restriktivnog praga ($\alpha=0.05$) može se zaključiti da je uzorak u skladu sa hipotezom te da se ne može primetiti statistički značajna razlika u procentu dece koja ne gleda televiziju.

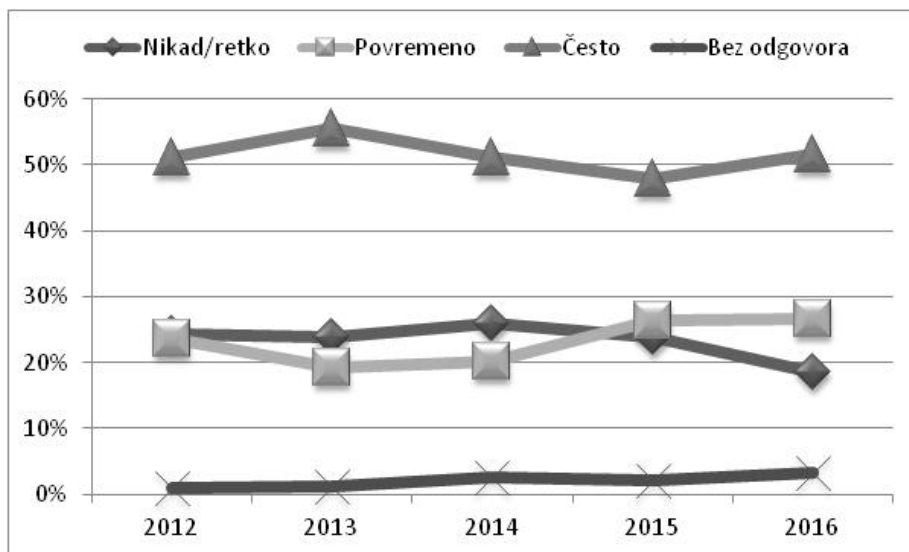
Dajana Lemiš je u knjizi „Deca i televizija“ (2008) navela rezultate mnogobrojnih naučnih istraživanja rađenih poslednjih decenija u svetu u kojima su uočene neke uobičajene karakteristike gledanja televizije među decom: „ona koriste gledanje TV-a kao način da umanje tenziju, bol ili uznemirenost; gledanje TV-a podstiče da se ona više gleda; deca gube osećaj za samokontrolu i za vreme dok gledaju TV; ona organizuju svoj dnevni raspored u zavisnosti od programa i ona im nedostaje kada su na putu“ (Lemiš, 2008: 151).

4.4. Društvene mreže

Od ukupno 585 anketiranih 2016. godine na pitanje koliko često posećuješ društvene mreže odgovorilo je njih 566, s tim da ih je 108 navelo da nikada ne ide na bilo koju od društvenih mreža (grafikon 4).

⁴ Pink Kids je dečiji kanal čiji sadržaji se emituju isključivo kroz kablovski distribucionni sistem i putem satelita te se ne može smatrati opštedostupnom produkcijom TV Pink.

Varira broj onih koji su često na mrežama od 2012. Tada su stariji osnovnoškolci više koristili Internet i Jutjub od mlađih: Internet 3,52% prema 3,92%; Jutjub 3,70% prema 4,27% što znači da su već tada bili onlajn. Rezultati ukazuju da ih je na mrežama bilo najviše 2013. godine (oko 55%), a 2015. najmanje (ispod 50%). U 2016. godini beleži se blagi porast posećenosti društvenih mreža (nešto iznad 50%). Istovremeno broj onih koji su povremeno na mrežama raste od 2014 do 2016. godine i dostiže oko 25% anketiranih deca i tinejdžera.

Grafikon 4: Osnovci i društvene mreže

Među ovom populacijom u 2016. godini najatraktivnije „mesto“ u virtuelnom prostor-vremenu je Fejsbuk (40,5%), sledi Instagram (31,39%) i Vajber (29%). Jutjub je prema ovom istraživanju skromno posećen (7,17%). Podaci PC Pressa ističu da je 47% populacije u Srbiji korisnik Jutjuba, a posećuje ga čak oko 90% tinejdžera i studenata. Istraživanje studenata Odseka za medijske studije ukazuje da su zabavni sadržaji oni koje najviše traže ispitanici na Jutjubu. Tako je 47,85% odgovorilo da su muzika i muzički spotovi ono što ih najviše zanima, slede privatni video klipovi (16,57%), *game play* (10%). Samo 4% je navelo da ih zanimaju edukativni sadržaji na Jutjubu.

Prema dobijenim podacima u 2016. godini deca i tinejdžeri u osnovnoj školi slabo koriste Internet kao izvor informacija za izradu domaćih zadatka. Na ovo pitanje nije odgovorilo čak 206 ispitanika. Od onih koji koriste (njih 376) najčešće, 43% učenica i učenika, informacije traže na Vikipediji, 16,47% na Jutjubu, a 13,56% na Guglu. Svi ostali navedeni izvori nisu signifikantni po broju korisnika iako imaju upotrebnost, posebno sajtovi Rezultati.com, Zelena učionica, Uči slobodno, Streber.net, Perfect English Grammar, Misliša, Google Translate, Enciklopedija, Edukacija.com, i BIGZ školstvo.

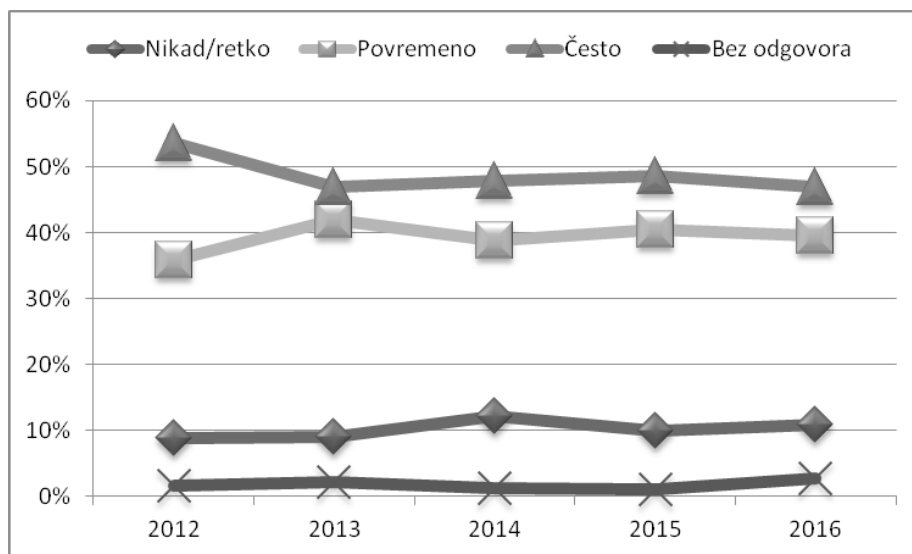
Još 2009. je uočeno, a to potvrđuju i naši podaci, da „adolescenti koriste Internet za eksperimentisanje sa sopstvenim identitetom“ (Strasburger, Wilson, Jordan 2009:15).

4.5. Mobilni telefon

Mobilni telefon kao sredstvo komunikacije u 2016. godini uglavnom je i dalje za decu i tinejdžere kanal prema roditeljima (53%) i najbližim drugarima (52%), slede šira porodica, rođaci i nastavnici (moguće je bilo odabrati više odgovora).

Čak 160 osnovaca je jasno navelo da mobilni koriste za razgovor sa mamom, a njih 79 sa tatom. Bake su takođe prepoznate (29), a dede znatno manje (7). Deca i tinejdžeri osnovnoškolskog uzrasta znatno češće komuniciraju sa ženskim delom najuže porodice, nego sa muškim. U tradicionalističkom društvu, kakvo je naše, uloga vaspitavanja dece još uvek je, pre svega, na majkama i bakama, više nego

na očevima. Broj dece koja uopšte ne koristi ili samo retko koristi mobilni telefon je skoro konstantan u svih pet godina istraživanja. Takođe, približno konstantan je i broj dece koja mobilni telefon koristi povremeno ili često (grafikon 5).

Grafikon 5: Osnovci i mobilni telefon

SMS poruke više nisu atraktivno sredstvo komuniciranja kod osnovaca. Porastao je broj onih koji nikad, ili veoma retko, šalju SMS i to sa manje od 20% (120 od 627) u 2012. na 30% (178 od 585) u 2016. Da se broj dece koja ne šalje SMS poruke iz godine u godinu statistički značajno povećava pokazuje i rezultat primene Z-testa ($p=0$). Shodno tome smanjen je i broj onih koji ih često koriste u međusobnom komuniciranju na manje od 30% u 2016. godini. Može se osnovano pretpostaviti da je komunikacija putem Vajbera (besplatna mreža) preuzela primat od SMS, koji se plaća, iako manje nego telefonski poziv.

Razne pogodnosti koje operatori mobilne telefonije pružaju grupnim korisnicima (porodica), kao i nove digitalne tehnologije koje se izrazito brzo razvijaju u svim pravcima, te porast broja korisnika „pametnih telefona“, čija cena je sve prihvatljivija za roditelje, je doprinelo da deca, inače sklonija od odraslih upotrebi novih digitalnih mogućnosti, prelaze brzo sa jednog na drugi, atraktivniji i jeftiniji, način komuniciranja.

5. ZAKLJUČAK

Osnovni zaključak je da je u proteklih pet istraživačkih godina uočen trend da nove medijske tehnologije, u najširem smislu posmatrano, dovode do društveno-obrazovnih promena gledano sa staništa načina komuniciranja dece i tinejdžera na uzrastu osnovne škole, kao i da se ipak čuvaju i stečene navike u praćenju tradicionalnih medija pre svega televizije.

Odnos prema medijima je u suštini relativno stabilan i na sličan način se ostvaruju komunikativne potrebe dece i tinejdžera.

Dakle u najkraćem, televizija je i dalje najpopularniji medij, radio je, nakon stagnacije, opet u blagom porastu poslednje godine (ali ipak u padu ako se posmatra trenutno stanje u odnosu na 2012. godinu), a štampa kontinuirano izlazi iz sfere interesovanja osnovaca što je potvrđeno i statističkim testiranjem. Ovaj nalaz potvrđuje opšti zaključak da osnovci tradicionalne medije zapostavljaju, osim televizije koja direktno svojim performansama odgovara tipu komuniciranja net generacije digitalnih urođenika koji više vole slike od teksta, odnosno audio-vizuelno, sa akcentom na vizuelno, komuniciranje im je u prioritetu.

Javni medijski servisi čiji je osnovni zadatak da kvalitetom i sadržajem od javnog interesa zadovoljavaju komunikativne potrebe svih građana i građanki bez obzira na pol, uzrast, obrazovni nivo,

status u društvu, dakle tako i dece i tinejdžera, uprkos tome što emituju i na radiju i na televiziji odgovarajuće i visokoprofesionalne sadržaje za ovaj uzrast, među anketiranima nisu prepoznati kao značajno sredstvo masovnog komuniciranja. Zabavna funkcija medija je za ovaj uzrast prioritet, a ne edukativna i informativna koje su, nasuprot tome, po pravilu prioritetan sadržaj javnih servisa.

Društvene mreže, nakon pada 2015. godine, u 2016. beleže blagi porast u upotrebi. Ovaj nalaz, može se pretpostaviti, korelira sa akcijama javnog zagovaranja koje u fokusu imaju bezbednost na Internetu. Kada su ovakve akcije u jeku roditelji obraćaju više pažnje na to kako i sa kim deca i tinejdžeri komuniciraju na društvenim mrežama i više im ograničavaju vreme koje provode na Internetu.

Mobilni telefoni koji su danas uređaji višestruke namene deo su „prtljaga“ svakog osnovca. Uočeno je pomeranje u načinu upotrebe mobilnog telefona u istraživačkom periodu od 2012. do 2016. od SMS ka Vajberu, dakle nove tehnologije su uticale na društvene promene u načinu komuniciranja.

Statističko testiranje koje je urađeno na početku istraživanja 2012. i na poslednjem istraživanju 2016. godine na varijabli „nikad/retko“, potvrdilo je sa velikom sigurnošću da štampane medije sve više dece retko ili uopšte ne čita. Isti zaključak dobijen je i za radio, iako to nije toliko očigledno posmatrajući samo grafikone. Broj dece koja nikad ili retko šalje SMS poruke takođe se značajno povećao. Jedini medij za koji je rezultat statističkog testiranja u skladu sa uzorkom i za kojeg se nije pouzdano mogla utvrditi statistički značajna promena u rasponu od pet godina je televizija.

Otvorena pitanja za naredna istraživanja su, pre svih, zašto su naši mediji u ovoj oblasti van globalnih tokova, kao i da li će digitalizacija i nove mogućnosti koje donosi mediji iskoristiti kada je reč o ponudi kvalitetnih i kreativnih sadržaja za decu.

Globalno posmatramo, deca u svetu postaju sve zanimljiviji „sadržaj“ medijskoj industriji koja je još devedesetih XX veka otkrila decu kao lukrativan auditorijum koji konzumira sadržaje i ozbiljno troši na prateće proizvode tih sadržaja (sličice, garderoba, igračke i slično koje nose obeležje junaka sadržaja namenjenih deci). Dakle, deca su i dalje stabilan konzumer medijskih sadržaja, ali sve češće postaju i prozumeri, posebno kada je reč o vlogovima, te bi fenomen video bloga valjalo takođe ozbiljno istraživački razmotriti.

LITERATURA

- AGB Nielsen Media Research (2011). Pregled TV scene Srbije period januar-maj 2011. Taboo, dvobroj 46-47, str 74-79.
- Bročić, Darko (2011). Kablovski tv programi i budućnost televizije u Srbiji. Nielsen. Pregledano 27.01.2017. <http://www.danas.tv/arhiva-konferencija/kablovski-tv-programi-i-buducnost-televizije-u-srbiji/>
- Gledanost TV programa sa nacionalnom pokrivenošću u 2016. (20.01.2017). Pregledano 20.04.2017. <http://www.rts.rs/page/rts/sr/CIPA/story/171/istrazivanja/2600642/gledanost-tv-programa-s-nacionalnom-pokrivenoscu-u-2016.html>
- Kunkel, D. i Smith, S.L. (1999), The News Media's Picture of Children in the United States, Children and Media Image Education Participation, The UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen.
- Lemiš, Dafne (2008). *Deca i televizija*. Beograd : Clio.
- Newbold, P., Carlson, W. L., & Thorne, B. M. (2005). Statistics for business and economics. Chicago.
- Newman Z. Michael (2010). New media, young audiences and discourses of attention: from *sesame street* to 'snack culture'. *Media culture society* 32: 581 – 596.
- Valić Nedeljković, Dubravka (2011a). Deca, mediji i 'trošenje budžeta' slobodnog vremena. *Medijski dijalozi*, No 10, Vol. 4: 339-355.
- Valić Nedeljković, Dubravka (2011b). Deca i televizija. *Godišnjak*. XXXVI-2 : 115-127.
- Valić Nedeljković, Dubravka (2012). Deca i zadovoljavanje informativnih potreba. *Medijski dijalozi* . Vol. V, brp. 11. (crp. 325-337).
- Valić Nedeljković, Dubravka, Karlo Bala i Zoltan Geler (2013a). Deca u virtuelnom svetu kompjuterskih igara. U *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene*, knjiga3, ur. Valić Nedeljković, Dubravka i Dejan Pralica . Novi Sad: Filozofski fakultet. Str. 241-254

- Valić Nedeljković, Dubravka, Karlo Bala, Zoltan Geler (2013b). Deca i kultura komuniciranja putem medija. U: Zbornik radova [Elektronski izvor]. Knj. 1 / Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura, Novi Sad, 2013. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2013. Str. 19-28.
- Prensky, Marc (2005). Digitalni urođenici, digitalni pridošlice. Edupoint časopis: časopis o primjeni informacijskih tehnologija u obrazovanju. Godina V. Pregledano 27.01.2017. <http://edupoint.carnet.hr/casopis/40/clanci/3>
- Strasburger, C. Victor, Barbara J. Wilson, Amy B. Jordan (2009). *Children, Adolescents and the Media*. Second edition. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore : SAGE.
- Tomanović, S. (2009). Kulturni kapital u porodici: obrazovanje i(li) školovanje. Zbornik Društvo rizika, Beograd: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta.
- Strategija razvoja sistema javnog informisanja u Srbiji do 2016 godine (2011). www.crnps.org.rs/wp-content/uploads/strategija_javno_informisanje_lat.pdf (pregledano 15.02.2017).
- YouTube oglašavanje u Srbiji. PC Press <http://pcpress.rs/youtube-oglasavanje-i-u-srbiji/> (pregledano 17.03.2017).

CHILDREN ABOUT COMMUNICATION

Summary

The aim of this long-term project is to register trends in meeting the communicative needs of elementary schoolers at the end of early childhood (fourth-graders) and at the beginning of the teenage period (eighth-graders) in towns and settlements in Vojvodina in both public and private communication.

The main data-processing method is the comparative method for diachronic (over the last five years) and synchronic (over one year) observation and comparison of the communicative needs of students in more than 70 primary schools in Vojvodina.

The main instrument is a survey questionnaire comprising 35 questions divided into four theme-based groups (the media; communication mode; finding information about fun and leisure time on the Internet and interpersonally; ways of using the leisure-time budget). The survey was anonymous. The students' task was to circle one or more of the given answers, or to write an answer into the provided space. The questionnaire was completed in class, in general class teaching or Civics class, in the presence of a teacher and students surveyors, who gave basic instructions, especially to the fourth-graders. The questions are about the media they pay most attention to, what they do in their free time, hobbies they engage in, extracurricular activities they practice, topics they discuss and the manner they discuss them with their friends and family.

In the last five years, 3450 students were involved in the survey, 1760 (51%) of which were girls and 1695 (49%) boys; 1861 (54%) fourth-graders and 1594 (46%) eighth-graders.

The results point to the small differences in the manner of satisfying the communicative needs of students in Vojvodina in relation to each individual research year, as well as in relation to town and village environments. The most popular medium is television.

Keywords: primary schoolers, communicative needs, Vojvodina, media, Internet

Dubravka Valić Nedeljković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija,
Filozofski fakultet,
dubravka.valic@ff.uns.ac.rs

Karlo Bala
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija,
Filozofski fakultet,
karlo.balla@ff.uns.ac.rs

Zoltan Geler
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija,
Filozofski fakultet,
zoltang@ff.uns.ac.rs

МИЛОРАД МИЉАКОВИЋ - ЖОЛТ ЛАЗАР

ПОГЛЕД ВАСИЛИЈА РОЗАНОВА НА СЛУЧАЈ БЕЈЛИСА

У раду ће бити приказани чланци Василија Васиљевича Розанова, који су написани поводом убиства дванаестогодишњег хришћанског дечака Андреја Јушчинског у Кијеву 12. марта 1911. године. Судски процес, који је потресао Руску Империју, покренут је према Јеврејину Менахему Менделу Бејлису и јавности остаје познат под називом „случај Бејлиса“. Због чланака које је објављивао у новинама *Новое время* и *Земщина* Розанов је искључен из Религиозно-филозофског удружења. Чланци су 1914. године обједињени у зборник *Обаятельное и осязательное отношение евреев к крови*. У раду ћемо представити научни план дискурса Розанова о људском жртвоприношењу и дати преглед ставова других научника о датој тематици. С обзиром да се никада није сазнао прави извршитељ овог злочина, и да се о овоме случају и даље пише у јавности, али и да се поред уврежених веровања и језичких стереотипа, појављују нове клевете према јеврејској заједници за извршавање ритуалних убиства у Источној Европи, можемо сматрати да је ова тема веома значајна и актуелна са становишта социологије и антропологије религије.

Кључне речи: случај Бејлиса, Василиј Розанов, ритуална убиства, кабала, антисемитизам

1. ОДНОС ПРЕМА ЈЕВРЕЈИМА У ЈУГОЗАПАДНИМ ГУБЕРНИЈАМА РУСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

601

Почетком 20. века власт у Руској Империји повећала је број насеља у којима Јевреји могу да живе, како би спречила превелику концентрацију сиромашног јеврејског становништва у одређеним областима. Такве мере нису могле да спрече масовно приближавање Јевреја социјалистичком покрету. Истовремено на територији Руске Империје се организовао ционистички покрет, који је имао за циљ стварање јеврејске државе у Палестини, а основан је и велики број јеврејских револуционарних и националистичких партија, које су се бориле за равноправност са осталим становништвом и демократске слободе. Антагонизам који је постојао између десничарских партија и јеврејских револуционарних партија ескалирао је у погромима Јевреја који су потресли већ узбуркану и нестабилну социјално-политичку слику Руске Империје почетком 20. века. Епицентар ових дешања су биле западне и југозападне губерније. Разлози за погром Јевреја нису били само политичке природе. Реалан разлог је био много дубље укорењен у народу, а то је низ културолошких разлика и стереотипа, од којих се велики део тиче јудаистичке религије и уврежених веровања о Јеврејима, који су се додатно истицали у друштву које је погођено економским и социјалним проблемима (Гатагова 2002: 152–153).

У години судског процеса, који је остао познат под називом ‘случај Бејлиса’ (1913), први пут се појављује издање *Записка о ритуальных убийствах* (срп. *Запис о ритуалним убиствима*) под ауторством Владимира Даља. Његово ауторство никада није потврђено, али потреба да се неко позове на овако велико име у руској култури у датом историјском тренутку је показатељ потребе за стручним експертизом ове проблематике. У наведеном делу се детаљно описују случајеви ритуалних убиства и оптужбе против Јевреја широм Руске Империје у 19. веку. Резник (2010) у свом чланку *Запятанный Даль. Кто автор книги “Записка о ритуальных убийствах?”* тврди да је дело први пут објављено 1844. године под називом *Розыскание о убиении евреями христианских младенцев и употреблении крови их* без указаног аутора, а да се 1878. године дело појављује под ауторством Скрипицина.

2. СЛУЧАЈ БЕЈЛИСА

Случај Бејлиса је судски процес покренут против Јеврејина Менахема Мендела Бејлиса због оптужбе за „ритуално“ убиство дванаестогодишњег дечака Андреја Јушчинског.

Андреј Јушчински је био ванбрачни син Феодосија Чиркова и Александре Јушчинске, која је продавала воће и зелен у Кијеву. После његовог рођења отац напушта мајку и 1905. године она се удаје за књиговесца Луку Приходка. Очух је стално радио и само је викендом долазио из радионице. Андреја Јушчинског је васпитавала тетка Наталија Јушчинска. Она је плаћала и његово школовање. Желео је да постане свештеник и 1910. године је уписао Кијевско-Софијску богословију при Софијском саборном храму (Самјуел 1975).

Убиство се одиграло 12. марта 1911. године. Тог дана је Андреј Јушчински последњи пут виђен када је кренуо у школу. Тело је пронашао гимназијалац Јелански 20. марта у пећини у предграђу Лукјановка. На телу је пронађено 47 убодних рана, које су нанете великим шилом. Тело је било у великој мери обескрвљено и утврђено је да пећина није место убиства. Тело је било у седећем положају са свезаним рукама у доњем вешу и једном чарапом на нози. Поред тела Јушчинског налазиле су се његове свеске замотане у одећу и остављене у удубљење у зиду пећине. У цепу јакне је пронађен и део јастучнице са траговима сперме, са којим су дечаку за време убиства била запушена уста. Експертизом је утврђено да је убијен три до четири сата после доручка (боршча), чији су остаци пронађени у желуцу, тако да се убиство одиграло око 10 часова ујутру 12. марта. Такође, медицинска експертиза је дала образложење да ране које су нанешене, нису имале сврху обескрвљивања жртве, као и да је број рана на слепоочници жртве 14, а не 13 као што је прва експертиза утврдила. Једна од рана је била двојна. Због 13 видљивих рана на слепоочници постојале су сумње да је убиство део кабалистичког обреда.

Оптужбе за ритуално убиство су инициране од стране активиста десничарских организација и политичара. Рођацима и истражитељима су пристизала анонимна писма о могућој ритуалној позадини убиства. Овакаве оптужбе су биле основане на увреженом веровању да Јевреји за спремање бесквасног хлеба „маце“ поводом празника Пасхе користе хришћанску крв. Четири месеца после проналаска тела Јушчинског, 22. јула 1911. године тридесетседмогодишњи Менахем Мендел Бејлис, отац петоро деце, продавац у циглани недалеко од места убиства, ухапшен је као осумњичен и у затвору проводи наредне две године. Судски процес се одвијао у Кијеву од 23. септембра до 28. октобра 1913. године и праћен је активном антисемитском кампањом са једне стране и друштвеним протестима у Русији и свету у знак подршке Бејлису са друге стране.

Пред пороту су постављена два питања. Прво питање је било „да ли је доказано на суду, да су Андреју Јушчинском у једној од просторија циглане нанесене ране бодежом, које су изазвале мученичко страдање Јушчинског, а затим скоро потпуно обескрвљивање и смрт?“, и друго: „ако је то тачно, да ли је Мендел Бејлис са непознатим истражи лицима извршио убиство из религиозних побуда?“. Одговор пороте на прво питање је био: „Да, доказано је.“, а на друго: „Не, није крив.“. Менахем Мендел Бејлис је ослобођен оптужбе (Самјуел 1975). Остатак живота Бејлис са породицом проводи у емиграцији. Неки од истражитеља сумњали су да су убице дечака Вера Чеберјак, продавачица крадених ствари и група лопова, који су боравили код ње, али ова верзија никада није доказана, без обзира на многе доказе и недоследности у изјавама које су се тичале Vere Чеберјак. Прави извршитељи овог злочина никада нису откривени.

3. ОЛФАКТОРАН И ТАКТИЛАН ОДНОС ЈЕВРЕЈА ПРЕМА КРВИ

Василиј Васиљевич Розанов је био руски књижевник, филозоф, књижевни критичар и новинар. Рођен је 2. маја 1856. године у Ветлуги. За процес кретања његове живахне мисли карактеристично је истовремено заступање провокативних и парадоксалних ставова о проблемима религије, метафизике, морала, књижевности, естетике, пола, сексуалности, аскетизма

у хришћанству, јудаизма (Бекус и Быковский 1999) итд. Веома је значајна и његова књижевно-критичка продукција о делима Гогоља, Достојевског и Толстоја. Непосредно пред смрт Розанов се повлачи из револуционарног хаоса у манастир Светог Сергеја и Светог Тројства, где је написао своје чувено дело *Апокалипса нашег времена*. Преминуо је од глади 5. фебруара 1919. године (Муравьев 1955).

Чланци које је Василиј Розанов објављивао у новинама *Новое время* и *Земщина*, 1914. године обједињени су у зборник *Обонятельное и осязательное отношение евреев к крови (Олфакторан и тактилан однос Јевреја према крви)*. Он је био један од поборника теорије о ритуалном убиству Андреја Јушчинског. Важно је напоменути да он у чланцима не оптужује Менахема Мендела Бејлиса за убиство, већ да као научник покушава да докаже постојање обреда ритуалног убиства у јудаизму, тачније кабали. Такође, никако не треба заборавити и на изразите јудофилске ставове Розанова, које је изражавао у више својих дела *Људи месечеве светлости - Метафизика хришћанства и Апокалипса нашег времена*.

Покушавајући да укаже на генезу постојања тајног и скривеног у јудаизму Розанов креће од хебрејског писма и излаже своју идеју у чланку под називом *Иудейская тайнопись (Јудејски тајнопис)* из 1911. године. Розанов сматра да чињеница, да се само у хебрејском писму не пишу самогласници, и да адресат не може никако да протумачи поруку без помоћи адресата, који му прво мора прочитати шта је тамо написано, указује на тајност поруке коју њихово писмо треба да има за друге, који не поседују претходно знање о поруци⁵. Он тврди да се на тај начин онемогућава читање поруке од стране неког неочекиваног адресанта, и да се тако богоизабраност Јевреја и њихов савез са Богом додатно утврђује, али и ограђује од других (Розанов 1998: 276–280).

У чланцима *Есть ли у евреях „тайны“? (Да ли Јевреји имају „тајне“?)* и *Еще об иудейской тайне (Још о јудејској тајни)* Розанов критикује став рабина који „тврде да није само човечја крв, већ је и крв животиња забрањена у исхрани Јевреја“. Он сматра да се тајна јудаизма састоји у позитивном и привлачном односу према крви. Као пример он наводи обред обрезивања у којем особа која врши обред исисава устима одређену количину крви, претходно имајући у устима вино. У чланку *Важный исторический вопрос (Важно историјско питање)* Розанов цитира дисертацију В. Соколова под називом *Обрезивање код Јевреја. Историјско-богословско истраживање* из 1892. године и уверава све оне, који не верују да се такав обред одиграва у то време, да ипак треба да верују. Наиме, у другом чину обреда обрезивања под називом *chitah*, одсечена кожа са полног органа се ставља на тањир са песком, а код неких од Јевреја се пали на 12 запаљених свећа, што Розанова подсећа на жртвоприношење животиња, које су се после жртвовања палиле на благоуханије Господу. Трећи чин у обреду (*periach*) представља наоштравање ноктију палчева на рукама моела⁶, како би се створила својеврсна оштра кљешта, којима моел кида кожицу обрезаног пениса, што изазива обилно крварење. У четвртном чину (*mezizah*) моел сиса крв устима из ране на пенису и то се врши на следећи начин: моел узима у уста гутљај вина, хвата крваву рану устима, држи је међу зубима, исисава из ње крв и пљује је у посуду са песком или у исту посуду са вином, па се вино посипа на заветни ковчег⁷. Пошто се крв сматра светињом, испод обрезаног

⁵ На сајту Јеврејске општине у Новом Саду се спомиње да је „за читање Торе потребна посебна вештина како би се избегле грешке пошто су речи написане без одговарајућих самогласника“ (<http://www.jons.rs/index.php/sta-jetora#sefer-tora>).

Обележавање верске пунолетности код Јевреја се назива „бар мицва“. Верским пунолетством дечак стиче право да у храму буде позван „на Тору“, а и да сам чита Тору. Бар мицва се обавља прве суботе после навршених тринаест година дечака или у дане када се чита Тора (понедељком, четвртком и празником). Слављеник обично чита последњи одељак пераше и афтару, али може и друге делове за које га припреми његов рабин (Данон 1996: 166).

⁶ Обрезивање врши побожан, за овај посебно обучен и искусан мушкарац, моел (<http://www.jons.rs/index.php/obrezivanje-muskog-deteta>).

⁷ Овај чин у обреду обрезивања се сачувао код одређених јеврејских ортодоксних група и у данашње време и изазива доста контроверзи. Две бебе у Њујорку су 2013. године заражене хепатитисом после овог обреда. Јавности су позната и два смртна случаја деце услед обављања овог обреда. (<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2304793/Two-babies-stricken-HERPES-ritual-oral-blood-sucking-circumcision-New-York-City.html>)

детета се држала посуда са водом, како би крв из ране капала у посуду, док су се присутни на обреду том водом умивали. Све се завршавало са свечаним ручком на основу 49. псалма⁸ који каже „Скупите ми свеце моје, који су учинили са мном завјет на жртви“ (Псалми Давидови, 50:5), чиме се, како Розанов мисли, потврђује да је обрезивање жртвоприношење.

У истом чланку Розанов спомиње и обичај откупљивања новорођеног мушког детета, када рабин долази на врата куће и пита родитеље да ли желе да откупе своје новорођено мушко дете. Родитељи по правилу одговарају да желе и на тањиру дају паре рабину. Свота новца је зависила од финансијског стања породице. Розанов доводи у питање шта би се догодило, ако би родитељи одговорили да не желе да отплате дете. Он тврди да се тиме сведочи да је свако мушко дете жртва Богу и сматра да је новац симболична замена за жртву. Такође, он наводи и стари обичај у Јерусалиму, када су родитељи доносили животињске жртве у храм, приликом рођења мушког детета, које су, како он тврди, биле замена за жртвоприношење детета (Розанов 1998: 281–285).

У чланку *Нужно перенести все дело в другую плоскость (Цео случај треба пренети у другу равн)* Розанов наводи писмо које је добио од кореспондента, чије име не наводи. У писму се аутор слаже да је убиство Јушчинског ритуалног типа, управо зато што је тело дечака остављено у пећини, а није бачено у врећи са камењем у Дњепар, јер такво убиство за извршиоце не представља злочин, који треба да се сакрије, већ извршавање више правде тј. жртвоприношење Богу. Даље у писму аутор говори о постојању жртвоприношења код свих народа и наводи пример убијања бика приликом обичаја Диполија у Атини. Аутор писма наводи и цитат из *Посланице Јеврејима* св. апостола Павла: „И готово све се крвљу чисти по закону, и без прољева крви не бива опроштење“⁹ (Розанов 1998: 309–317).

У прилогу *Проф. Д.А. Хвольсон о ритуальных убийствах (Професор Д.А. Хволсон о ритуалним убиствима)* Розанов тумачи његову двотомну докторску дисертацију *Die Ssabier und der Ssabismus* о халдејским и сиријским сабијанима, који су исповедали синкретичку религију из елемената халдеизма, парсизма, јудаизма, гностицизма и неоплатонизма. Розанов тврди да је део њихових мистичних погледа на свет прешао и у каснији јудаизам, а делимично у кагалу. Култ сабијана је занимљив, зато што показује да су на семитском тлу и у 13. и 14. веку постојала ритуална убиства. Он цитира закључке дисертације да су сабијани приносили људски жртве и да су жртве у тим обредима често била деца. Розанов цитира и арапске средњовековне писце и Мајмонида, јеврејског средњовековног филозофа, који спомиње да су се главе убијаних мушараца користиле за предсказивање у одређеним религијским групама. Розанов претпоставља да је библијски старозаветни термин *терафим*, који је до данас остао неразјашњен, означавао управо главе одвојене од тела, које су се користиле за предсказивање будућности (Розанов 1998: 356–360).

Један од најконтроверзнијих прилога објављених у зборнику чланака *Олфакторан и тактилан однос Јевреја према крви* је „Ехад“ *тринацатъ ран Юшчинског* („Ехад“ *Тринаест рана Јушчинског*), који је написао Сергеј Флавијанович Добрјански, познавалац окултизма и историчар из Вилнуса. Пошто је експертиза давала различите резултате о ранама на десној слепоочници Јушчинског Добрјански је сматрао то питање отвореним. Распоред рана на слепоочници он пореди са кабалистичким системом десет сефира, тачније, са његовим доњим светом и последња четири круга, који су повезани каналима, од којих сваки носи назив по називима слова хебрејског писма. Леву групу рана од пет убода он тумачи као слово *Шин*, које може да има значење *стрела* или *оруђе*. Горња лева рана се повезује са словом *Реш*, које у тајној кабалистичкој азбуци означава *главу*, централна група од четири ране са словом *Алеф*, која означава *човека*, а у хебрејској

⁸ У Даничићевом преводу 50. псалма.

⁹ Привешћемо и даљи наставак текста посланице Јеврејима, који сматрамо важним за ову тематику: „Јер Христос не уђе у рукотворену светињу, која је прилика праве, него у само небо да се покаже пред лицем Божијим за нас; Нити да много пута приноси себе, као што поглавар свештенички улази у светињу сваке године с крвљу туђом. Иначе би он морао много пута страдати од постојања свијета, а сад једном на свршетку вијека јави се да жртвом сатре гријех.“ (Јеврејима посланица, 9:24–26)

астрологији *теле*. Група од две ране, десно од групе *Шин*, тумачи се као слово *Тау*, које означава *груди*, и горња десна рана тумачи се као слово *Фхе*, које означава *глас*. Уз помоћ словне комбинаторике се изводи криптофраза: *Човек је убијен ударима у главу и груди као жртвено теле Лехове*. У приведену фразу није ушло само значење слова *Фхе*. Табела тајног значења хебрејских слова даје још једно значење знака *Фхе* а то је *језик човека*, што Добрјанском даје основа да повеже фразу са делом текста из Зохара: „*И нека смрт њихова буде при затвореним устима...*“ (Розанов 1998: 368–393). Овакав начин тумачења убистава и повезивање са кабалом је постао распрострањен међу руским окултистима, али и антисемитима у емиграцији двадесетих година двадесетог века (Бурмистров К. 2013).

Розанов у једном од прилога објављује и писмо његовог кореспондента под псеудонимом *Под забралом* (срп. Под шлемом), који описује обред ритуалног убијања стоке, којем је присуствовао у једној јеврејској кланици у већем граду на југозападу земље, који је насељен са око 75 процената Јевреја. Аутор писма описује како се ушуњао у јеврејску кланицу и различите улоге људи који су вршили обред. Главну улогу има човек који има бодеж. Једни од помоћника су држали тело животиње у стојећем положају, други су држали главу у посебном положају и држали запушеним њушку животиње, трећи су скупљали крв у посудама и посипали је на под уз одговарајуће молитве, а четврти су држали свете књиге, из којих су се читале молитве. Учествовали су и обични месари, којима се после ритуала предавала убијена стока. Током ритуала ране је наносио човек који је у једној руци имао нож танког сечива дужине пола аршина (приближно 36 центиметара), док је у другој руци имао шило дужине око 26 центиметара. Сваки убод се наносио мирно и полако уз обавезну проверу и читање молитава у књизи. Тек када се прикупи одређена количина крви из рана и тело животиње се обескрви до те мере да не може да стоји, животиња се окретала на леђа и човек ножем задаје смртоносни убод животињи, тако што јој пресеца врат. Током целог овог чланка Розанов у фуснотама даје своје коментаре о сличностима са жртвоприношењем код Јевреја у јерусалимском храму о којем је раније читао.

Најкраћи прилог у зборнику *Олфакторан и тактилан однос Јевреја према крви* је *Текст о вкушеним крви еврејама в Библии ЕСТЬ!!!* (срп. *Текст о употреби крви у исхрани код Јевреја у Библији ПОСТОЈИ!!!*). У прилогу се даје кратки цитат из Библије о једењу крви од стране израиљевих свештеника (Розанов 1998: 410). Те речи је изговорио Мојсије, са напоменом, да је то заповест од Бога са Синаја:

„И Мојсије потражи јаре за гријех, али где, бјеше изгорјело, за то се разгњеви на Елеазара и на Итама синове Аронове који осташе и рече: *Зашто не једосте жртве за гријех на светом мјесту? Светиња је над светињама, и даде вам је Господ да носите гријех свега збора, да би се очистили од гријеха пред Господом. А ето крв њезина није унесена у светињу; ваља вам је јести на светом мјесту, као што сам заповједио.*“ (Трећа књ. Мојсијева, 10:16–18)

4. КРВНА ЖРТВА У ЈЕВРЕЈСКОЈ РЕЛИГИЈИ И ТРАДИЦИЈИ

Василиј Розанов је несумњиво био солидан познавалац историје религија, посебно оних које су се развијале и шириле на руском и европском тлу; ипак, његово повезивање кабале са обредима људског жртвоприношења било је погрешно. Кабала је у основи спој мистике и магије, а формирала се у касној антици и хеленизму: „На јеврејску мисао у александријској епохи питагорејске обнове (3. век п.н.е. – 3. век н.е.), снажно је утицала с једне стране египатска магија речи, а са друге питагорејска мистика бројева, па је тако произведен компактан ‘корпус’ мистике речи, слова и бројева, мешавина науке, магије и празноверне нумерологије, каква је хебрејска Кабала.“ (Гіка 1987: 73) Из тог времена потиче и први од два темељна кабалистичка списа, *Сефир Лецира* (Књига настанка), док је други, *Зохар* (Књига сјаја), уобличен током 14. века у јеврејским заједницама у Шпанији, одакле се и проширио по Европи.

Један од најбољих познавалаца кабале, раби Арије Каплан (Kaplan 1990) сматра да је кабала нека врста мистичко-магијске религиозности у чијем центру је медитативна пракса; у том смислу садржај *Зохар*-а би се могао назвати теоријском кабалом, док је „*Сефир јецира* медитативни текст, са снажним магијским нијансама“ (Kaplan 1990: x).

По Гершому Шолему кабала је езотеричка традиција и покрет, у којем су између 12. и 17. века свој религијски израз нашле разгранате мистичке тенденције у јеврејству. Кабала није јединствени систем мистичког и специјалног теозофског мишљења и јединствено „учење кабалиста“ не постоји. Такође, Шолем сматра да је кабала процес, за који каже да „зачуђује својом многострукошћу и богатством противречности мотива, који се искристалисао у веома различите системе и полусистеме“ (Šolem 1981: 106).

Шолем спомиње и обреде који се врше у оквиру овог покрета. Он наводи да су кабалисти били заинтересовани за подручје прописа везаних за саму територију некадашње јеврејске државе, али да се прописи нису могли испоштовати у изгнанству, поготово они прописи о жртви подизаници или прописи о опросној години. У том контексту су култ жртвовања кабалисти схватили као чулно-телесни обред, који представља оно што молитва извршава медијем чисте речи. Због тога Шолем сматра да је молитва управо жртва у којој човек себе приноси (Šolem 1981: 155).

Један број обреда које књига *Зохар* препоручује, појавили су се као обичаји круга око Шимона бен Јохаја, да би тек у Сафеду прешли у живот заједнице. Основана су побожна друштва за пропагирање оваквих обреда, најпре у Палестини, а затим и у Италији и Пољској. Шолем наводи да су чланови тих друштава постављали себи задатак да изврше један одређени обред, али тај онда најстроже и најистрајније. Такође, аутор наводи да је извештај број обреда који имају езотерички карактер могао да се врши само у кругу упућених (Šolem 1981: 156–157).

Све у свему, кабалистичка пракса знатно превазилази традиционалне обрасце религијског понашања Јевреја, а посебно примитивни протојажвистички монотеизам древних Семита, који је вероватно карактерисало и приношење људских жртава.

606

Као и у другим древним религијама, сасвим је извесно да су се и у раном јудаизму у одређеним приликама приносиле и људске жртве. То је на пример Јахве, као награду за излазак из Египта, изричито наложио Мојсију: „Посвети ми свакога првенца, што год отвара материцу у синова Израилевијех, и од људи и од стоке: јер је моје“ (Друга књ. Мојсијева, 13:2).¹⁰ Уобичајено је празник Пасху доводити у везу са овим догађајем, а обредно клање и конзумацију јагњета као замену за људску жртву прворођенчета; међутим, време празновања (пролеће) и празници који су непосредно следили – бесквасни хлеб и први плодови – упућују на основани закључак да је реч о знатно старијем, ритуалном обележавању плодности (Џемс 1990: 265-8), на који се каснија јажвистичка традиција успешно надовезала и временом га трансформисала у празник захвалности за ослобађање из египатског ропства. У том смислу крв, а посебно не људска крв, већ дуго није била елеменат обредног понашања у јеврејским заједницама друге половине 19. века, мада се формална пракса ритуалног начина клања домаћих животиња – о којој извештава и анонимни кореспондент Розанова, при чему је сасвим сигурно у неким детаљима намерно претерао – још задржала.

Према Џону Дрејну и код старих Јевреја је жртвоприношење било „средство поновног потврђивања устројства организованог живота“, као и начин ритуалног очишћења које је особу чинило „подобном за сусрет са Божијом светом моћи“ (Дрејн 2003: 413). У реферату „Случај Бејлиса“ у огледалу историјске антропологије¹¹ Артјом Назаров сматра да је за одржавање унутрашњег јединства групе и њено преживљавање неопходна борбена радња, која се може извршити и у виду различитих ритуала. Управо такав ритуал групу чини јединственом и повезује њене чланове са новим вредностима. Назаров сматра да се случај Бејлиса претворио у један такав ритуал и био је показатељ друштвене и политичке подељености Руске Империје пред Први светски рат и Фе-

¹⁰ У својој студији *У знаку Молоха: антрополошки оглед о жртвовању*, Јанићијевић сматра да је и прича о Аврамовој жртви касније створен митски образац у циљу оправдања замене људске жртве животињском, а смештена је у митско прадоба због веће делотворности (види Јанићијевић 1986: 115–123).

¹¹ Међународна научна конференција *Историја и археологија* (Санкт-Петербург, 2012.)

бруарску револуцију. Назаров тврди да је случај постао толико познат управо због могућности оптуживања целокупног јеврејства у лицу једног Јеврејина од стране десничарске јавности, која је желела да заустави револуцију и реформе за које су често била везивана управо јеврејска имена, док је за либералну јавност овај случај представљао могућност да се нанесе политички и културолошки ударац десничарима (Назаров 2012: 85–90; види и Szajkowski 1963, Murav 2000).

5. ЗАКЉУЧАК

Један од честих разлога за погроме над Јеврејима било је уврежено веровање да користе хришћанску крв, а најчешће крв хришћанске деце, приликом прављења обредног хлеба маце за празник Пасху.

Из наведених чланака и прилога Василија Васиљевича Розанова у зборнику *Олфакторан и тактилан однос Јевреја према крви* и поред понекад сувише емоционалног начина заступања негативних ставова о јудаизму и кабали, изазваних убиством дванаестогодишњег дечака Андреја Јушчинског, покушали смо да извучемо објективни подтекст, који се односи на научни план и дискурс уредника. Ерудиција Розанова се огледа у познавању древних религија и њиховог развоја, јудаизма и обреда у јудаизму, познавању Библије, Торе, Талмуда и Зохара, али и одговарајуће научне литературе и докторских дисертација тога доба. Поред тога, у својим текстовима он даје и критички осврт на експертизе и мишљења других истраживача овог убиства.

С обзиром да се никада није сазнао прави извршитељ овог злочина и да се о овоме случају и даље пише у јавности¹², али и да се поред уврежених веровања и стереотипа¹³, појављују нове клевете према јеврејској заједници за извршавање ритуалних убиства у овом крају света¹⁴, можемо сматрати да је ова тема веома значајна и актуелна са становишта социологије и антропологије религије. Такође, научни допринос чланака Василија Васиљевича Розанова може да се огледа, ако не у веродостојности научникових ставова о жртвоприношењу, онда у њиховом детаљнијем разматрању и намери да се научно провере.

ЛИТЕРАТУРА

- Бекус, Н.Э. и Быковский, А.Н. (1999). Розанов, Василий Васильевич. In Грицанов, А.А. (Ed.), *Новейший философский словарь*, Минск: Научное издание, Страница посећена 29.08.2016. <https://slovar.cc/fil/slovar/2480771.html>
- Библија или Свето писмо Старога и Новог завета / Стари завет превео Ђура Даничић, Нови завет превео Вук Стефановић Караџић. (2008). Београд: Глас мира.
- Гатагова, Л.С. (2002). Межэтнические отношения. In *РОССИЯ в начале XX века* (Сахаров, А.Н, ред.). Москва: Новый Хронограф, 137–167.
- Gika, Matila (1987). *Filozofija i mistika broja*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Данон, Ц. (1996). *Збирка појмова из јудаизма*. Београд: Савез јеврејских општина Југославије.
- Дрејн, Џон (2003). *Увођење у Стари завет*. Београд: Clio.
- Janićijević, J. (1986). *U znaku Moloha: antropološki ogled o žrtvovanju*. Beograd: Vajat.
- Kaplan, Aryeh (1990). *Sefer Jetzirah*. York Beach: Samuel Weiser, Inc.
- Murav, H. (2000). The Beilis Ritual Murder Trial and the Culture of Apocalypse. *Cardozo Studies in Law and Literature*, Vol. 12, No.2: 243-263.

¹² Као пример можемо навести чланак под називом *Убиство обелодањено. Убица непознат?* из украјинских новина из 2006. године (<http://www.personal-plus.net/article.php?id=453>), који обрађује ову тематику.

¹³ Изрека „*Jak będziesz niegrzeczny, to przyjdzie Żyd i cię zabierze!*“ (срп. *Ако не будеш био добар, доћи ће Јеврејин и однеће те!*), која одражава део овог стереотипа, сачувала се до данас у пољском језику и користи се за страшење деце (Wierzbicka 2015: 66). И у руском језику се сачувао еквивалент: „*А вот жид придет и тебя заберет.*“.

¹⁴ У Русији у Краснојарску је 2005. године убијено петоро дечака и одређени део јавности је посумњао да је у питању хасидско ритуално убиство, пре празника Пасхе, што је опет изазвало велике поделе у друштву и антисемитске чланке у новинама (<http://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/news/racism-nationalism/2006/08/d8866/>).

- Муравьев, В.С. (1955). Розанов, Василий Васильевич. In Введенский, Б.А. (Ed.) *Большая советская энциклопедия. Том 36, Раковник-Ромэн*. Страница посещена 29.08.2016. <http://bse.slovaronline.com/%D0%A0/%D0%A0%D0%9E/36714-ROZANOV>
- Назаров, А.Н. (2012). «Дело Бейлиса» в зеркале исторической антропологии. In *История и археология : материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2012 г.)* (Шульга, О.А., ред.). Санкт Петербург: Реноме, 85–90.
- Резник, С.Е. (2010). *Запятнанный Даль: Кто автор книги «Записка о ритуальных убийствах»?* In Прохорова И. (Ed.) *Новое литературное обозрение № 104*. Москва: Издательский дом “Новое литературное обозрение”. Страница посещена 1.09.2016. <http://nlobooks.ru/sites/default/files/old/nlobooks.ru/rus/magazines/nlo/196/1953/1984/index.html>
- Розанов, В.В. (1998). *Собрание сочинений. Сахарна*. Москва: Республика.
- Самюэл, М. (1975). *Кровавый навет. Странная история дела Бейлиса*. Страница посещена 13.08.2016. <http://jhist.org/shoa/beilis01.htm>
- Szajkowski, Z. (1963). The Impact of the Beilis Case on Central and Western Europe. *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Vol. 31, 197-218.
- Џемс, Е. О. (1990). *Упоредна религија*. Нови Сад: Матица српска.
- Šolem, G. (1981). *Kabala i njena simbolika*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Wierzbicka, Agnieszka. (2015). Żyd, Żydzi, Żydy, Żydki – stereotypes and judgments ingrained in the Polish language. In Cybulski, M. (Ed.) *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Tom 049*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 57–67.
- Страница посещена 20.06.2016. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2304793/Two-babies-stricken-HERPES-ritual-oral-blood-sucking-circumcision-New-York-City.html>
- Страница посещена 21.06.2016. <http://www.jons.rs/>
- Страница посещена 20.06.2016. <http://www.personal-plus.net/article.php?ida=453>
- Страница посещена 20.06.2016. <http://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/news/racism-nationalism/2006/08/d8866/>

ВЗГЛЯД ВАСИЛИЯ РОЗАНОВА НА ДЕЛО БЕЙЛИСА

Резюме

В данной работе представлены статьи Василия Васильевича Розанова, поводом для их написания послужило убийство двенадцатилетнего христианского мальчика Андрея Ющинского 12-го марта 1911-го года в Киеве. Судебный процесс, который потряс Российскую Империю, возбужден против еврея Менахема Менделя Бейлиса и остаётся известным общественности под названием „дело Бейлиса“. За написание статей в газетах «Новое время» и «Земщина» Розанов был исключён из Религиозно-философского общества. В 1914-м году статьи были собраны и опубликованы в сборнике «Обонятельное и осязательное отношение евреев к крови». В работе рассматривается научный план дискурса Розанова о жертвоприношении людей и подаётся обзор мнений других учёных о данной теме. Учитывая, что исполнитель преступления остался неизвестным, и что об этом судебном процессе пишется в газетах и в настоящее время, а также, что кроме укоренившихся верований и языковых стереотипов появляются новые обвинения евреев в ритуальных убийствах христиан в Восточной Европе, мы считаем, что данная тема очень важна и актуальна с точки зрения социологии и антропологии религии.

Милорад Миљаковић
Универзитет у Новом Саду, Србија,
Филозофски Факултет
darolim12@gmail.com

Жолт Лазар
Универзитет у Новом Саду, Србија,
Филозофски Факултет
zolt.lazar@ff.uns.ac.rs

ИНТЕРКУЛТУРАЛНО УЧЕЊЕ КРОЗ АКТИВНО УЧЕШЋЕ МЛАДИХ И УТИЦАЈ МИТОВА НА ИНТЕНЗИТЕТ ТРАДИЦИОНАЛНИХ УВЕРЕЊА

Полазна тачка истраживања овог рада је претпоставка да активности у раду са младима могу утицати на перцепцију младих о митовима у односу на њихове ставове према национализму, патриотизму и шовинизму. Ако узмемо у обзир да се програми за младе базирају на принципима интеркултуралног учења претпостављамо да размишљање младих и њихова перцепција о митовима може бити различита.

Резултати показују да млади који су активни показују ниже изражена традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије. Такође, истраживање је показало да млади мисле да су на њих током одрастања митови утицали позитивно, док савремене митове највећи део њих не препознаје. То даје простор ставу да се о митовима мисли у контексту бајки или митологије, а да их млади ретко препознају као политичке митове, што даље утиче на процес политичке социјализације младих. Самим тим, позитиван утицај омладинског активизма и програми омладинског рада постају процес учења који младима пружају довољно информација, знања и искуства за креирање критичког промишљања у односу на своје окружење.

Кључне речи: мит, политички мит, интеркултурално учење, активизам младих

1. МИТ И ЊЕГОВО РАЗУМЕВАЊЕ

Човек је помоћу митова покушао да на карактеристичан начин објасни њему неразумљиве појаве у природи и заједници у којој обитава, конструишући фантастичне приче о разним натприродним појавама или бићима, са циљем да прича носи у себи поуку или пример за будуће делање. На тај начин објашњавале су се појаве унутар једне људске заједнице и постављали темељи за будућу праксу. У миту је човек нашао упориште за утемељење своје онтолошке позиције у свету који га окружује и начин да себе памти у будућности. (Матић, 1998) У том смислу, мит се може сматрати човековом првобитном саморефлексијом.

Управо због форме и садржаја, митови се често карактеришу као ирационалне творевине. Међутим, изван митске форме која јесте ирационална, присутна је унутрашња логика мита која је практична, а то је учвршћивање поретка унутар заједнице. У том смислу, према неким ауторима (Матић, 1998), митове можемо окарактерисати као надрационалне категорије. Читав развој људске културе је непрестани сукоб креативних, прогресивних и продуктивних снага и њима супротстављених репродуктивних, конзервативних и стабилизујућих снага. У овом непрекидном сукобу који траје кроз читав развој цивилизације до данас, миту, као и религији или традицији, припада улога стабилизујућих снага.

1.1. Порекло и функције политичког мита

На неки начин, може се рећи да целокупна историја људског развоја представља процес рационализације митолошког тумачења света помоћу научног мишљења и филозофије. У процесу формирања националних држава политички митови играју значајну улогу. То се посебно

односи на тзв. конститутивне митове око којих се испреда приповест о настанку нације и колективни идентитет једног друштва. Битно је поменути да конститутивни мит никад није један, него се ради о сплету митова, легенди и предања на којима се кроз генерације формира национални идентитет. „Национални идентитет не гради се, дакле, на једном једином комеморативном сјећању, једном једином утемељитељском догађају или на неком великану, него недвојбено на више њих...“ (Xibberas, 2012) Политичка митологија и колективне идентификације дају „трансфер“ митолошког тумачења појава у политику. Читатељ тако добива увиђај о важности мита за изградњу идентитета народа и нација. (Špiljak, 2013)

Политички мит је митска прича која се односи на заједничке услове живота људи - на стварање, одржавање и промене поретка у људској заједници. За разлику од теогонијских, космогонијских или антрополошких митова, који говоре о пореклу божанстава, света и човека, политички митови теже да се успоставе као основа вредновања и уверења људи о њиховом друштвеном поретку и политичким односима у њему, односно „као важеће представе о држави, политичком ауторитету, вођству, хијерархији, моћи и владању, поштовању поретка, једнакости или неједнакости и слично, било да се ови оправдавају или оспоравају“. (Матић, 1998) Дакле, политички митови могу послужити као темељ за изградњу политичких институција и чине њен неизоставни део. (Špiljak, 2013)

Међутим, политичка митологија је далеко присутнија у периодима друштвене и економске кризе. То се показује готово као правилност кроз историју грађанског друштва. У нестабилним социјалним условима позивање на митске парадигме из прошлости, на неки идеализовани период у колективном сећању друштва у ком су се, по митској интерпретацији, тешкоће са којима се нација суочила успешно решавале, постаје средство за хомогенизацију масе. Митови представљају одговор на социјалну неравнотежу и напете односе унутар појединих друштвених структура. (Žirarde, 2000)

Више социолошких истраживања која се баве социјалном структуром прихватања политичких митова у развијеним земљама показује да се политички митови далеко мање прихватају у вишим и нижим друштвеним слојевима, док је прихватању политичке митологије далеко склонија средња класа, посебно у периодима друштвено-економских криза. У том смислу најчешћа је употреба тзв. мита о „Златном добу“ (повратак у сигурност) којим се митотворци позивају на неки идеализовани или измаштани период историје који је наводно представљао најпросперитетнији период датог друштва и који се узима као идеал коме треба težити. (Xibberas, 2012)

Посматрајући омладинску популацију у Србији, можемо констатовати да већински део ње кроз процес социјализације прихвата политичку митологију као неупитну истину. Могуће је јер сваки тип мита ради на његовом одржавању. (Sedkowski, 2016) Митолошка интерпретација прошлости и садашњости и даље доминира образовним процесом и масовним медијима. Штавише, може се рећи да политичка митологија, након перманентне употребе у драматичним социјалним околностима кроз које је друштво пролазило у претходне три деценије, снажније него икад прожима све сегменте друштвености у Србији, чиме у битном одређује свест, посебно млађих генерација. Политичка социјализација као друштвени процес одвија се у једном социјалном окружењу док је политичка култура садржај овог процеса. Садржај односно политичка култура у великој мери зависи од положаја појединца у групи, оријентацију, знање и искуство заједно са ставовима, вредностима и уверењима окружења младе особе и њене друштвене активности. (Vujčić, 1993)

2. ОМЛАДИНСКИ АКТИВИЗАМ У ЛОКАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Активизам је појам који означава волонтерску културу политичке партиципације на разним нивоима, то је глас младих који су укључени у разнолике друштвене активности које за циљ имају промоцију друштвених промена и улога младих у друштву који се базира на волонтерској

основи. (Андевски и сар, 2012). Омладински активизам и рад у нашој културној заједници нема јединствену дефиницију, најчешће се под њим подразумевају активности младих који су окупљени око заједничке идеје која за циљ има позитивне друштвене промене. Он обухвата различите активности (нпр. петиције, различите кампање, трибине радионице и сл.), а његова основа је волонтеризам. (Војнић-Тунић, 2008)

Млади људи су најчешће укључени у: мировне покрете, еколошке, хуманитарне, образовне организације, друштва за заштиту људских права или права животиња, антирасистичке, феминистичке, анархистичке колективе, политичке подмлатке. Ангажовање младих у решавању друштвених проблема у заједници, посебно у областима која су њима битна има неколико уобичајених корака: идентификација друштвених проблема, препознавање своје улоге, планирање активности, спровођење активности и праћење промена и даљи ангажман. (Пудар и сар, 2014, Јурић, 2009, Европска повеља о учешћу младих на локалном и регионалном нивоу, 2007)

Омладински рад почива на идејама социјалног образовања где се младима пружа могућност за стицање и развој знања и вештина које су у складу са њиховим развојним потребама. Постоје предрасуде о томе да су млади незаинтересовани и летаргични и да одрасли немају слуха за потребе младих. (Пудар, 2014) Кроз омладински рад, пружајући прилику младима да оснаже своју личност, развију своје потенцијале да преузму активну улогу партиципатора унутар своје заједнице, креирају се позитивне промене унутар друштвене структуре своје свакодневице и укидају се предрасуде. (Smith, 1982, према Војнић-Тунић, 2008) У контексту проблема своје друштвене заједнице млади усмеравају своје активности у остваривању заједничког интереса, остварујући тиме и лични интерес, као и личну добит индивидуалног раста и развоја у специфичном развојном периоду као што је транзиција у одрасло доба. Дакле, важна компонента омладинског рада јесте њен развојни карактер, где се младима који су у транзицији као одраслом добу пружа подршка за фацилитацију њиховог личног социо-емотивног развоја, као и за развој њихове самосталности, самопоуздања, одлучности и развој активне улоге унутар заједнице. Млади, такође, развијају знања и вештине којима ће, осим личног развоја, допринети и развојним потребама других.

Главна карактеристика сваког омладинског рада је његова јединствена усмереност на потребе младих тј. планско конструисање рада са циљем образовања кроз формалне и неформалне, групне и индивидуалне активности младих. При чему се он базира на слободном времену младих (Војнић-Тунић, 2008).

Развој локалне заједнице јесте циљ и потреба сваког омладинског активизма, делујући на проблеме појединца, на групе којој појединци припадају, а тиме и на живот локалне и шире друштвене заједнице омладински радници и волонтери доприносе развојној путањи свога друштва. (Калаба, 2008, Перић Пркосовачки, 2012) Активно учешће младих у различитим поступцима и процесима доношења одлука на локалном нивоу од битног је значаја у изградњи демократског, отвореног и богатог друштва. (Радосављевић, Пркосовачки, 2016)

Кроз омладински рад се холистички приступа образовању и васпитању младих, где се неформално образовање интегрише са формалним и изграђује заокружен систем образовања (Војнић-Тунић, 2008). Према Банксу (Banks, 1994, према Војнић-Тунић, 2008, Перић Пркосовачки, 2012) омладински рад је класификован у 4 категорије:

- **Омладински рад који је базиран на личном и социјалном развоју:** он је намењен различитим циљним групама младих, он користи активности базирани на слободном времену, али са циљем остваривања неформалног образовања и учења.
- **Превентивни омладински рад:** који је најчешће уско повезан са одређеном циљном групом, која је дефинисана по узрасту или карактеристикама, са циљем смањења неких социјално непожељних и делинквентних понашања.
- **Социјални омладински рад:** који подразумева рад путем саветовања усмерен на младе са специфичним индивидуалним проблемима нпр. непохађање школе, сексуално злостављање, малолетничка делинквенција, итд.

- **Омладински рад базиран на слободном времену:** подразумева активност где водитељи не охрабрују и не подстичу учење. нпр. фудбалски тим у некој мањој средини. Иако је Бенкс овај тип сврстао у омладински рад, можемо видети да у овом типу не постоји намерно образовни карактер, стога се он може сврстати у општију категорију *рада са младима*.

2.1. Интеркултурално учење кроз омладински рад

Типови омладинског рада се могу поделити и према врсти програма који се спроводе. Према овој подели, интеркултурално учење подразумева програме који омогућују мобилност младих и размену искустава и учење у интеркултуралној средини. У овом контексту, интеркултурално учење јесте само један програм, али као такав, он има циљ за себе, јер упознавање младих из других средина може позитивно утицати на формирање ставова младих. (Војнић-Тунић 2008).

У приручнику за интеркултурално учење (Intercultural Learning T-kit, 2000) аутори наводе да је један од највећих изазова интеркултуралног учења то што не постоји јасно дефинисана образовна дисциплина која је позната као „интеркултурално учење“, већ се оно описује као учење о различитим културама, у интеракцији са припадницима различитих култура. Интеркултурално учење се као такво углавном одвија у оквирима неформалног образовања, као део курикулума или као спонтана последица програма који у остваривање неког примарног циља укључују и интеркултуралност као секундарни.

У прошлости, образовање је било засновано на социјалној равноправности, смањењу различитости и раду на социјалној интеграцији. У тренутном друштвено-политичком контексту опхођење према различитостима постаје примарни задатак. Култура је део једне групе или народа чији су припадници поносни и представљају је као обележја, начин живота. Култура дефинише и разликује један народ од других. (Доло, 2000) Људи управљају својим активностима и вредностима само ако су у складу са друштвеним, одакле се закључује да уколико прихватимо људе, прихватимо и њихово културно и духовно окружење. (Кнежевић-Флорић, 2005, Перић Пркосовачки, 2014)

Принципи интеркултуралности подразумевају: отвореност ка другима, активно поштовање различитости, узајамно разумевање, активну толеранцију, уважавање друге културе, обезбеђивање једнаких могућности и борбу против дискриминације. Комуникација између различитих културних идентитета може изгледати као парадоксалан процес јер захтева уважавање другог истовремено и као сличног и као различитог.

У складу са тим, интеркултурална едукација, према Уелеу (Ouellet, 1991, према Intercultural Learning T-kit, 2000), треба да тежи да промовише и развије: боље разумевање култура у модерном друштву, повећану способност комуникације између људи из различитих култура, много флексибилнији став према културним различитостима у друштву, већу спремност људи да се активно укључе у социјалну интеракцију са људима другог културолошког порекла, као и препознавање основних одлика људске природе као нечег заједничког.

Према наведеном, можемо закључити да је интеркултурално учење процес личног развоја који може имати утицај на друштво. Оно захтева од свакога од нас да познајемо себе и одакле долазимо, да бисмо били способни да разумемо друге. Овај процес је веома изазован и обухвата рад на дубоко укоренењем уверењима о томе шта је добро и лоше, и подразумева преиспитивање сопственог погледа на свет и на сопствени живот. Нешто што узимамо здраво за готово се у интеркултуралном учењу доводи у питање. Управо из овог разлога, интеркултурално учење, које се практикује у оквирима неформалног образовања, може одиграти значајну улогу у преиспитивању митова и створити дебату међу младима о томе како се национални идентитети формирају и шта на њих утиче.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Предмет и проблем истраживања

Традиционална уверења асоцирана са национализмом, шовинизмом и религијом могу бити основа за креирање и одржавање појединих митова унутар социјалног контекста. Овим истраживањем желимо испитати постоји ли значајан утицај фактора активизма младих (активан/неактиван) и њихове старосне доби, на интензитет ових уверења. Будући да су групни рад, неформални приступ у образовању као и интеркултурално учење неретко повезани са активизмом младих, оно може утицати на израженост ових уверења. Интеркултурално образовање тежи да уважи и подржи различитости промовишући равноправност, подједнаке могућности са акцентом на људским правима. Оно има тенденцију ка грађењу толеранције младих, супротставља се дискриминацији уз изграђивање заједничког живота у различитости и миру. Процес интеркултуралног образовања пропагира упознавање себе и сопствене културе у циљу изградње способности да разумемо културу других. Од неоспорног значаја интеркултуралног учења јесте препознавање, те освешћивање дубоко укореењених уверења и вредности, њиховом преиспитивању и анализирање личног погледа на свет и свог живота.

Истраживање представљено овим радом се бави испитивањем значајности разлика утицаја митова на лични идентитет младих, као и њихове евалуације митова, у зависности од активне партиципације унутар локалне заједнице, дакле, групе младих који активно партиципирају унутар своје локалне заједнице и младих који нису активни и ангажовани унутар своје локалне заједнице. Други значајни задатак којим се бави овај рад јесте да истражимо које савремене митове млади освестили, категорије и специфичности тих митова. Такође, значајно је и утврђивање процента младих који немају свест о митовима савременог друштва са којима се свакодневно сусрећу и који могу утицати на њихово понашање и перцепцију реалности.

613

3.2. Циљ, задаци и претпоставке истраживања

Општи циљ истраживања био је да се испита да ли активизам/неактивизам младих утиче на интензитет традиционалних уверења асоцираних национализмом, шовинизмом и религијом кроз перцепцију митова.

Општи циљ конкретизовали смо кроз специфичне циљеве:

1. Испитати колико су млади укључени у активности/акције/пројекте омладинских организација; у којој мери млади иницирају активности/акције/пројекте у својој средини и шире
2. Испитати који савремени митови су младима познати;
3. Испитати који проценат младих наводи да су му/јој познати одређени савремени митови унутар друштва, у односу на младе који наводе да не знају ни један савремени мит;
4. Испитати мишљења младих о национализму, религији, шовинизму, патриотизму у категоријама активни и неактивни;
5. Испитати значајност утицаја фактора: активизма (активан/неактиван), старосне групе и њиховог заједничког утицаја (интеракције) на традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије.

На основу општег циља претпоставили смо да постоји статистички значајна разлика између групе која активно партиципира у локалној заједници и групе која није активна у изражености утицаја митова и митског размишљања на лични развој појединца и понашање.

Даље, претпостављамо да укљученост младих у активности /акције/ пројекте омладинских организација утиче на њихову перцепцију митова. Сматрамо да млади који су активни унутар локалне заједнице имају већи број освешћених савремених/модерних митова од младих који нису

активни унутар своје заједнице и да постоји значајан утицај фактора активизма младих на традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије. Млади који активно партиципирају у локалној заједници показују ниже изражена традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије.

Такође, овим радом смо претпоставили да постоји значајан утицај старосне групе на традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије.

У истраживању је учествовало укупно 89 испитаника. Испитаници су узраста од 16 до 36 година. Полна структура узорка је била следећа: 41 испитаника мушког пола и 48 испитаника женског пола. Од статистичких метода коришћене су: дескриптивна статистика (аритметичка средина, фреквенце и проценти), Т-тест за независне узорке и двофакторска анализа варијансе.

3.3. Резултати истраживања

1. Испитати колико су млади укључени у активности/акције/пројекте омладинских организација;

Од 89 испитаника њих 56 (62,9%) је навело да је активно у некој организацији, наспрам 33 (37,1%) испитаника, који су навели да нису активни. Према добијеним резултатима, највећи део испитаника иницирао је више од 15 активности/акција/пројеката, а одмах за тим следи проценат оних који нису иницирали ниједну акцију (25,8%). Њих 24,7% је иницирало до 5 активности/акција/пројеката, 13,5% њих између 6 и 10, а свега 4,5% њих се изјаснило да је иницирало између 11 и 15 активности/акција/пројеката.

2. Испитати који савремени митови су младима познати;

На питање који су то савремени митови који су им познати, сваки испитаник је имао могућност да нам да неограничени број одговора тј. да наведе неограничен број савремених/модерних митова. На основу одговора испитаника формиране су две категорије: митови настали на основама савремене литературе, њихове екранизације тј. филмова, као и митови настали на основу научних односно квазинаучних информација, док другу категорију обухватају социјално условљени митови тј. настали унутар социјалног контекста (друштвене историје, друштвене структуре, социјалних интеракција, предрасуда...).

3. Испитати који проценат младих наводи да су му/јој познати одређени савремени митови унутар друштва, у односу на младе који наводе да не знају ни један савремени мит;

На основу резултата стиче се увид да млади у већој мери наводе социјално условљене митове у односу на тзв. „популарне митове“ из области литературе, филма и науке/квазинауке. У највећој мери се појављују социјално условљени митови који се тичу религије и друштвено политички митови.

Добијени резултати показују да само 32,1% младих који активно партиципирају унутар локалне заједнице наводе да су им познати поједини савремени митови, док је проценат младих који активно не партиципирају у локалној заједници, а који наводе да су им познати савремени митови још мањи 21,2% . Упркос разноврсно набројаним митовима, стиче се увид да је мали број појединаца који мит и његов садржај свесно процењују као такав. Може се закључити да се млади свакодневно сусрећу са појединим митовима и одржавају их као валидни део друштвене реалности. На тај начин митови егзистирају и могу деловати рестриктивно на перцепцију младе особе и на њено конструисање нових знања.

4. Испитати мишљења младих о национализму, религији, шовинизму, патриотизму у категоријама активни и неактивни;

На основу одговора на питања отвореног типа о познавању значења појмова „национализам“, „шовинизам“, „патриотизам“ и „национални идентитет“, формиране су категорије одговора за сваки од наведених. Циљ је био испитати њихова мишљења о поменутим појавама, у односу на категорије активних младих и неактивних.

Одговори на питање „Шта је за тебе национализам?“ показују да млади који су неактивни у већој мери (57,6%) имају одговоре који се могу сврстати у категорију „национализам је за мене љубав и приврженост нацији“ у односу на младе који су активни (42,9%). Испитаници у обе категорије у знатној мери евалуирају национализам као негативну појаву (23,1% активни и 21,2% неактивни). Млади који су активни имају већи проценат (26,8%) одговора сврстаних под категорију да национализам представља „Претерану љубав према својој нацији и мржњу према другима“, од младих који су неактивни (15,2%) .

Испитаници (како активни, тако и неактивни) су у највећој мери за конструкт патриотизма дали одговоре који се могу подвести под категорију „Љубав према домовини“. Док је 12,5% испитаника који су активни дали одговоре који се могу подвести под категорију „Претерана љубав и мржња према другима“, док међу испитаницима који су неактивни, нема оних који се могу сврстати у ту категорију. Такође је више (10,7%) активних испитаника негативно евалуирало патриотизам, док је свега 3% неактивних младих имало изразито негативно мишљење о патриотизму.

Одговори на питање „Шта је за тебе шовинизам?“, сврстани су у четири категорије. Млади који су активни, у највећој мери (39,3%) дали су одговоре који се могу подвести под категорију да шовинизам подразумева „Негативне емоције према другима“, док су млади који су неактивни у највећој мери (36,4%) дали одговоре који се могу подвести под категорију „Осећај надмоћи групе којој припадамо“. Занимљиво је што се издвојио знатан проценат испитаних и активних (37,5%) и неактивних (36,4%) који су дали одговоре који су подведени под „остало“. Одговори у тој категорији варирали су од „не знам“, до појмова који нису повезани са питањем или ни са једном формираном категоријом. Резултати у овој категорији могу указати на то да велик проценат испитаника није упознат са појмом шовинизма.

У обе категорије узорка млади у највећој мери (42,4% и 46,4%) сматрају да је национални идентитет свест и припадност нацији, док 23,2% младих који су активни национални идентитет поистовећују са традицијом, културом, историјом. Млади који су неактивни у већем проценту (18,2%) су дали негативну евалуацију националном идентитету од младих који су активни (12,5%), али је више испитаника који су неактивни дало одговоре који су сврстани у категорију „остало“ (21,2%), у односу на активне (17,9%), што може указати на то да већи проценат младих који нису активни није упознато са појмом националног идентитета.

Највећи степен младих који су активни (32,7%) у својој заједници негативно евалуира религију, док највећи степен младих (33,3%) који нису активни, наводе да је за њих религија спиритуални фактор. Под негативну евалуацију спадају одговори који указују на то да је испитаницима религија изразито небитна, мисле да је она „глупост“, „опијум за народ“, или су је описали сличним епитетима. Под категорију „спиритуални фактор“ уврштени су одговори који религију повезују са вером, духовношћу, хришћанским вредностима.

У циљу описивања изражености препознавања утицаја митова и митског размишљања на лични развој појединца и понашање, евалуације мита, изражености традиционалних уверења асоцираних са концептима национализма, шовинизма и религије спроведена је дескриптивна анализа одговора на овим скалама: Просечан скор на овим скалама указује на аритметичку средину која умерено одступа од средње теоријске вредности (Табела 1).

Табела 1. Дескриптивни показатељи изражености варијабли: препознавање утицаја митова и митског размишљања на лични развој појединца и понашање, евалуација мита, израженост традиционалних уверења асоцираних са концептима национализма, шовинизма и религије.

	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Стандардна девијација
• Евалуација митова	3	10	6,78	1,608
• Утицај митова и митског размишљања на лични развој појединца и понашање	5	25	13,94	4,289
• Традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије	4	16	10,01	2,644

Табела 2. Утврђивање значајности разлика у изражености утицаја мита и митског размишљања на лични развој појединца и понашање и изражености позитивне евалуације мита у зависности од варијабле активизам младих (активан/неактиван)

		Ф	Ниво значајности	Т	Степен слободе	Значајност (двосмерна)	Разлика у АС
евалуација мита	активни	,562	,456	-,60	87	,55	-,21
	неактивни			-,59	64,51	,55	-,21
утицај мита на лични развој	активни	1,578	,212	„61	87	,53	,58
	неактивни			,60	61,12	,55	,58

616

Добијени подаци показују да између изражености утицаја мита и митског размишљања на лични развој појединца и понашање и у изражености позитивне евалуације мита не постоје статистички значајне разлике у односу на варијаблу активизам младих, те ове разлике нису статистички значајне. Млади без обзира на степен активизма, препознају утицај мита на сопствено одрастање, развој, понашање, углавном фокусирајући се на позитивне аспекте мита, те на његовом позитивном утицају. Млади митове у просеку евалуирају позитивно.

- Испитати значајност утицаја фактора: активизма (активан/неактиван), старосне групе и њиховог заједничког утицаја (интеракције) на традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије.

У циљу испитивања како активизам и старосна група утичу на израженост традиционалних уверења асоцираних са концептима национализма, шовинизма и религије, континуирана варијабла старости је трансформисана у категоријалну, где су испитаници формирали две старосне категорије: од 16-23 године и 24-35 година. Резултати значајности утицаја ова два фактора приказани су у Табели 3. Млађи адолесценти без обзира на степен активне партиципације имају више скорове на скали традиционалних уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије.

Табела 3. Резултати двофакторске анализе варијансе-утицај активизма младих и старосне групе којој припадају за варијаблу традиционалних уверења

	Сума квадрата	Степени слободе	АС квадрат	Φ	Значајност		
Коригован модел	44,552(a)	3	14,85	2,21	,09		
Интерцепт			8478,76	1	8478,6	123,40	,00
Активизам			29,96	1	29,96	4,46	,03
Узрасна група			19,88	1	19,88	2,96	,08
Активизам x узрасна група			1,64	1	1,64	,24	,62
Грешка			570,43	85	6,71		
Укупно			9535,00	89			
Кориговано-укупно			614,98	88			

Табела 4. Компарација аритметичка средина на скали традиционалних уверења код младих у односу на варијаблу активизма

	Активизам	број испитаника	Аритметичка средина	Стандардна девијација	Стандардна грешка АС
Традиционална уверења	Активан	56	9,61	2,52	,33
	Неактиван	33	10,70	2,73	,47

Двофакторском анализом различитих група потврђен је само главни ефекат утицаја активизма младих, што потврђује нашу претпоставку да млади који су ангажовани у својој локалној заједници имају ниже изражена традиционална уверења о концептима национализма, шовинизма и религије. Из Табеле 4 можемо видети да је аритметичка средина код ове субгрупе нижа, ова разлика се показала статистички значајном. Јасно се види да је главни утицај фактора активизам младих. Из њега се такође може прочитати да су код старије старосне групе израженија традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије (без обзира на варијаблу активизма). Овакав резултат могуће је објаснити специфичним социјално-политичким контекстом у коме су одрасле ове генерације у Србији.

4. ЗАКЉУЧАК

Добијени подаци показују да између утицаја мита и митског размишљања на лични развој појединца и понашање и позитивне евалуације мита не постоје статистички значајне разлике у односу на варијаблу активизам младих. Млади, без обзира на степен активизма, препознају утицај мита на сопствено одрастање, развој, понашање углавном фокусирајући се на позитивним аспектима мита, те на његовом позитивном утицају.

На основу резултата стиче се увид да млади из Србије у већој мери наводе социјално условљене митове у односу на тзв. „популарне митове“ из области литературе, филма и науке/квазинауке. Велики број испитаника наводи да не зна ниједан савремени мит, док такође велики број испитаника поистовећује савремене митове са „традиционалним“ митовима (најчешће

грчким), само 32,1% младих који активно партиципирају унутар локалне заједнице наводе да су им познати поједини савремени митови.

Такође, увиђа се да постоји мали број испитаника који мит и његов садржај свесно процењују као такав односно да млади свесно анализирају, користе, процењују и примењују митове. Због тога, велики број младих свакодневно сусреће поједине митове и одржава их као валидни део друштвене реалности. На тај начин митови егзистирају.

На основу тога можемо да закључимо да митови могу деловати позитивно али и рестриктивно на перцепцију младе особе и на њено конструисање нових знања. Дакле, може се очекивати и снажнији утицај митова систематским и сврсисходним деловањем кроз митове на развој, понашање и одрастање младе особе.

У циљу испитивања како активизам и старосна група утичу на израженост екстремних уверења асоцираних са концептима национализма, шовинизма и религије закључујемо да је потврђен главни ефекат утицаја активизма младих што је потврдило да млади који су ангажовани у својој локалној заједници имају ниже изражена екстремна уверења о концептима национализма, шовинизма и религије. Млађи који су активни имају ниже изражена традиционална/екстремна уверења, док је код старије узрасне групе незнатна разлика између испитаника који су активни унутар своје локалне заједнице, у оних који нису активни. Старије старосне групе имају израженија традиционална уверења асоцирана са концептима национализма, шовинизма и религије (без обзира на варијаблу активизма).

Истраживање које је спроведено у оквиру пројекта значајно је допринело на расветљавању утицаја митова на лични идентитет младих и перцепције митова код младих. Освестили смо категорије и специфичности митова који егзистирају код младих. Истраживањем перцепције митова, као и свесности младих о митовима који се пласирају и одржавају у савременом друштву, утврдили смо који проценат младих нема свест о митовима савременог друштва са којима се свакодневно сусрећу и који могу утицати на њихово понашање. На крају, али не и мање важно, увидели смо да митови нису ни једини показатељи степена национализма – патриотизма код младих.

Подаци који су добијени у оквиру овог истраживања могу да послуже као основа за даља истраживања и за креирање едукативних програма којима ће се превентивно деловати на освешћивање младих у погледу утицаја митова и њихово одржавање код младих, као и на даље потенцијално негативне утицаје које могу имати на развој, понашање и партиципацију младих у друштву.

ЛИТЕРАТУРА

- Андевски, М, Гајић, О, Будић, С. (2012). *Омладински рад у потрази за идентитетом* (дискурс науке и професије); Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача.
- Vujić, V. (1993). *Politička kultura i politička socijalizacija* *Bibliotheksverbund Bayern*, EBSCOhost (accessed September 29, 2017).
- Доло, Л. (2000). *Индивидуална и масовна култура*. Београд: Клио.
- Европска повеља о учешћу младих на локалном и регионалном нивоу (2007). Савет Европе. Доступно на <https://rm.coe.int/168071b549>
- Intercultural Learning T-kit (2000). Савет Европе и Европска комисија. Доступно на <http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1667917/tkit4.pdf/1e4f2f12-6448-4950-b0fd-5f4c94da38e2>.
- Јурић, Д. (2009). *Неформално образовање и активно учешће младих у друштву*. Нови Сад: Центар за неформално образовање и целоживотно учење.
- Калаба, В. (2008). *Како разумети омладински рад у заједници*, Београд: Форум Суд Балкан Програм.
- Кнежевић-Флорић, О. (2005). *Педагогија развоја*. Нови Сад: Филозофски факултет, Катедра за педагогију.
- Жиранде, Р. (2000), *Политички митови и митологије*. Београд: Библиотека XX век.
- Матић, Милан (1998) *Мит и политика*, Београд: Факултет политичких наука.

- Војнић Тунић, К. (2008). *Практични приручник за омладински рад у заједници*. Суботица: Центар за омладински рад.
- Перић Пркосовачки, Б. (2014): Размена младих професионалаца – приказ пројекта међународне размене ученика, зборник радова *Идентитет професије педагог у савременом образовању*, национални научни скуп Јануарски сусрети педагога, Филозофски факултет Универзитета у Београду, УДК-37.018.7/371.233, стр. 105-109.
- Перић Пркосовачки, Б. (2012). Омладински рад као посебан концепт активности са младима у локалној заједници. *Социјална мисао*, 19(2), 25-37.
- Пудар, М, Кнежебић, Д, Панић, С, Филајдић, М. (2014). Европски појмовник за младе. Београд: Еуро <26.
- Радосављевић, Г, Проковачки, В. (2016). *Одговорна омладинска политика на локалном нивоу*. Београд: Национална асоцијација канцеларија за младе.
- Ревидирана Европска повеља о учењу младих на локалном и регионалном нивоу „Реци шта имаш!“* (2007). Београд: Форум Сид Балкан Програм.
- Sedkowski, V. (2016). Three ideological psychology myths. *International journal of psycholog.* Vol. 18, No. 3; p. 15-26
- Xibberas, Martine: *Politička mitologija i kolektivne identifikacije*, u *Politički mitovi: zbornik*, Zagreb, Tim press, 2012, str. 17-18.
- Špiljak, J. (2013). Frédéric Monneyron, Antigone Mouchtouris (ur.): *Politički mitovi. Politička misao*, 50(2), 170-173.

INTERCULTURAL LEARNING THROUGH THE ACTIVE PARTICIPATION OF YOUNG PEOPLE AND THE INFLUENCE OF MYTHS ON THE INTENSITY OF TRADITIONAL BELIEFS

Summary

The starting point of the research is the assumption that the activities of youth organizations can influence young people's perception of myths. If we consider that the programs are based on principles of intercultural learning, we can assume that the interaction of young people in a heterogeneous environment has an impact on their thinking and perception of myths.

The results show that young people who are active show lower-expressed traditional beliefs associated with the concepts of nationalism, chauvinism and religion. Also, the research has shown that young people think that myths influenced positively on their development, while modern myths most of young people do not recognizing. This gives the view that myths are thought in the context of fairytales or mythology, and that young people rarely recognize them as political myths, which further influences the process of political socialization of young people. Therefore, the positive influence of youth activism and youth work programs become a learning process that gives young people enough information, knowledge and experience to create critical thinking in relation to their environment.

Keywords: myth, political myth, intercultural learning, youth activism

Bojana Perić Prkosovački
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Medicinski fakultet / Medicinska škola 7. april
bojana.peric-prkosovacki@mf.uns.ac.rs

Ida Boka
Volonterski centar Vojvodine
Novi Sad, Srbija
bokaida@gmail.com

Вирџинија Поповић – Марина Пуја-Бадеску

ДИМИТРИЈЕ КАНТЕМИР – ПРЕТЕЧА ИСТОЧНОЕВРОПСКЕ ПРОСВЕТИТЕЉСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ*

У 18. веку записи Димитрија Кантемира су кружили Европом а универзални одрази његовог стваралаштва учинили су да оно буде прихваћено у европским круговима. Кнез и филозоф је у свом делу покушавао да пронађе смисао историје и разлоге који су довели човечанство у стање тешких превирања. Његово истраживање ослања се на критику и поређења, а његова историјска дела настављају европско просветитељство источне провенијенције. Кнезу Кантемиру, веома цењеном од стране европских интелектуалаца, посвећено је много чланака, а његова дела су преведена на више светских језика. Кантемир је значајно допринео увођењу Истока у европске културне токове, пре свега кроз обрађену тематику, као и на основу размишљања и стила који карактеришу његово стваралаштво. У раду ће бити приказано историографско дело молдавског кнеза Кантемира и његов утицај на развој румунске и европске културе у 18. веку.

Кључне речи: Димитрије Кантемир, хуманизам, култура, историографија, просветитељство.

1. УВОД

1.1. Идејне промене у западној Европи

У Западној Европи која је од 16. до 18. века потресана узастопним покретима за реформу и контрареформу, унапређење наука, култура се више не посматра као скуп дела која се могу наћи у музејима и библиотекама, већ као визија света и човека која храни мисли и дела, и која има за циљ стварање уметничког дела. У овом периоду књижевност је била подељена на *научну књижевност, историјску књижевност, забавну књижевност* и *епистоларну књижевност*. Касније су румунски историчари и филолози говорили о модерној подели књижевности на: *духовну, народну и историјску књижевност*. У време када је црква била једина културна институција, у њој се неговала румунска књижевност писана ћириличким писмом, а након оснивања образовних институција црквена књижевност је потиснута и уместо ње се појављују збирке максима и световна књижевност. Максиме које су преузете из античких текстова постепено се мешају са текстовима западних савременика а хронографије су замењене историјама. Инсистирање на текстовима грчких и латинских аутора утицало је на идејне промене које су довеле до утемељења једног новог културног правца који је назван *хуманизмом*. Отоманско царство није бранило балканским народима инвестирање у архитектуру, сликарство и писану културу, а образовање се развијало у патријархалним школама и у румунским академијама.

* Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (178002), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1.2. Прва штампарија на румунском тлу

Штампарије су се појавиле на румунским територијама у 16. веку (1508. године) и покренуле развој писма који је био непознат јужноевропским друштвима.¹ „У Влашкој објављује се прво издање *Служебника*, једне од најзначајнијих православних књига за потребе богослужења [...]. Прво словенско издање *Служебника* који је објавио Макарије излази пре издања на грчком језику намењеном православним верницима из других држава. Макарије је почео штампање књига у граду Трговишту, био је подржан од стране владара Радула Великог, великог заљубљеника у културу и са изразитом вољом за реорганизацију црквеног живота и ојачања феудалне државе којом је владао. Макаријеве три штампане књиге *Служебник* (1508), *Октоих* (1510) и *Четворојеванђеље* (1508) рашириле су се веома брзо по свим кнежевинама, балканским манастирима и европским библиотекама [...]. Захваљујући споменутим књигама, временом се умножавају истраживања из ове области укључујући културу и историју штампе” (Поповић&Јањић 2012: 684–685). Веома брзо се повећава и број штампаних књига у румунским центрима, што умногоме утиче на читање књига у румунским државама. Постепеним увођењем румунског језика у штампаним књигама у 16. веку штампарије добијају могућност проширења по целој територији данашње Румуније, а самим тим су и историографска дела хуманиста нашла пут у свим културним центрима. *Служебник* који је јеромонах Макарије штампао у румунском граду Трговишту представља прототип свих старословенских служебника штампаних у Венецији за потребе Срба и Бугара у 16. веку. Он има важну улогу у историји данашње румунске историографије и представља не само отварање врата штампарија на данашњем румунском тлу већ и важан период у историји једне од најзначајнијих православних богослужбених књига на старословенском језику. С обзиром на то да је прво издање Макаријевог *Служебника* поставило темеље штампане речи код Румуна, оно је отворило пут свим каснијим издањима која се користе у Румунској православној цркви и у богослужењу свих осталих словенских православних верника. Захваљујући охрабрењу и подршци војводе Радула Великог, књиге јеромонаха Макарија остају стваралачко, уметничко и језичко сведочанство румунском народу и имају своје место међу највећим вредностима европске културе и духовности.

Касније се су се читала дела Димитрија Кантемира у Молдавији, дела Мирона Костина у Влашкој и Трансилванији; научна књижевност је имала исту судбину, подстицана активношћу штампарија из Брашова и Сибиуа. Образовна/едукативна књижевност се најпре појавила у великим градовима попут Јашија, Букурешта, Сибиуа, Брашова као и у Бечу или у Будиму, а уредници ових књига били су представници Ердељске школе: Самуил Мику, Георге Шинкај и Петру Мајор.

1.3. Представници хуманизма

Представници хуманизма с краја 16. века донели су са собом грозницу верске пропаганде и преобраћења. Људи тог времена су поштовали античка учења мада им је недостајао, у некој мери, критички став, научни метод, строгост, равнотежа. Оснива се историјска и филолошка критика а хуманизам је кренуо путем библијског тумачења, која представљају кључ тумачења и којима ће се служити проповедници реформације. Идејни покрет 16. и 17. века се није ограничавао само на одразе који су били присутни у црквеном свету, он је био много богатији, иде чак до издавања књига лаичке историје, уџбеника морално-политичког и педагошког карактера, текстова из области музике, математике, медицине итд. Дела *Савети Неагое Басараба његовом сину Теодосију* и *Савети Петру Мовиле његовом брату Моисију, господару Молдавије* промовишу рационализам,

¹ Јеромонах Макарије је био први штампар на територији румунских земаља, пореклом са Цетиња. Штампало је прве ћириличне књиге на овој територији, од 1508. до 1512. године. Из овог периода познате су три Макаријеве књиге: *Литургијер/ Служебник* (*Liturghier*) који датира из 1508. године, *Октоих* (*Ohtoich*) из 1510. године и *Четворојеванђеље* (*Tetraevangheliar*) из 1512. године. Књиге које је Макарије штампао биле су познате у Влашкој, Молдавији, Србији и Бугарској. Ова штампана дела писана су старословенском азбуком.

доказујући заједничко постојање више врста изражавања. „Реч је о религиозном размишљању, али рационалном, у којем су истине претходно формулисане, подвргнуте рационалном суду због тога што се моралност темељи на бољем разумевању човека” (Нојман 2011: 69).

У периоду након реформације и контрареформације у централноисточној Европи дешавају се нове промене на религиозном плану, случај уједињења једног дела православне цркве са католичком која је произвела праву кризу, а католичка пропаганда која се одвијала посредством пољског краљевства има директне последице на европски исток. У Трансилванији уједињење са црквом из Рима, које се одиграло крајем 17. века, проузрокује испољавање румунске националне свести. Беч и Рим су оценили да уједињење Румуна може одиграти важну улогу на границама царства, тамо где се сусретало католичанство са православљем. Веза Трансилваније са Европом кроз писање, идеологије, политичке и верске концепте однела је победу над политички инфериорним интелектуалцима из народа. Културни живот Трансилваније одређује интересантан дијалог са централном и западном Европом. Економска консолидација пропраћена је културном еманципацијом. Калвинизам који је био раширен у Трансилванији 17. века прихваћен је на двору војвода, стварајући понекад незадовољства присутна у редовима православца. Захваљујући калвинизму, нововековне идеје су присутне у школама, канцеларијама, законодавству. Након изградње и обнове тврђава, подизања нових замкова и кнежевских дворова, оснивају се школе и библиотеке. „Касније, у историји трансилванијског просветитељства, улога реформаторске школе постаје веома важна за разумевање преплитања са европским светом” (Ibidem 2011: 73).

С друге стране, у Влашкој и Молдавији, под вођством Матеја Басараба и Василеа Лупуа, штампарије поново почињу своју делатност, прекинуту крајем 16. века. Постављају се темељи хуманистичке културе у румунским кнежевинама, где се истичу историографија и просветни систем. Матеј Басараб је био ктитор 30 манастира, дворова и цркава а Василе Лупу је довео учене наставнике из Кијевске академије, који су у великој мери допринели развоју румунске културе, стварајући интелектуалце који ће касније отворати штампарије и писати радове на румунском књижевном језику.

2. ДИМИТРИЈЕ КАНТЕМИР - ПРЕТЕЧА ИСТОЧНОЕВРОПСКЕ ПРОСВЕТИТЕЉСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

2.1. На раскршћу двеју цивилизација

У Молдавији је највећи траг у румунској култури оставио Димитрије Кантемир (1673–1723). Живео је „на раскршћу двеју цивилизација, европске и источно-муслиманске, формиран под утицајем латинског и грчког класицизма, врхунски познавалац оријенталних култура стигао је до хуманистичке концепције универзалности и јединствености људске цивилизације” (Вајда 1983: 42). Овај концепт цивилизације је Димитрија Кантемира ставио у групу са осталим румунским хуманистима, и то на самом врху ове групе, између хуманизма ренесансе и просветитељства. Док *humanitas* ренесансе претпоставља савршенство појединца посредством класичних дела и језика, идеја Кантемирове цивилизације и других румунских хуманиста најпре подразумева колектив, народе и дефинише се антитезом *цивилизован човек – варварин*. Цивилизација превазилази етничке и религијске границе јер по Кантемиру и турски султан може бити цивилизован ако показује племенитост и другачије манире. Кантемир није пронашао ниједну адекватну румунску реч за термин *цивилизација* јер „civilisation” је у француски и енглески језик ушла тек 1750. године, иако је у свом раду често трагао за адекватном речи: *cultus*, *cultus civilis*, *civilitas* која би најбоље описала термин „цивилизација”.

Александру Дуцу, румунски историчар културе, детаљно је говорио о термину „цивилизација” у делу *Румунска култура у оквирима модерне европске цивилизације* (1978) и у студији о историји менталитета *Компаративна књижевност и историја менталитета* (1982).

Појам „цивилизација” је на почетку дефинисан постепеним приближностима почевши од „civilitate” и од „politețe”. Године 1930. термин „civilisation” се појавио у једном Буланжеовом делу, мада Мирабо је овај термин користио још 1757. године у свом делу *L'Ami des hommes*. Овај концепт је био обрађен у епохи просветитељства и брзо је постао доминантан, јер је дао одговор на начин мишљења људи који су показивали хуманистичке тенденције, од ренесансе до краја просветитељства: сазнање које је људски разум акумулирао, као и начин понашања и живота људи у европским градовима. У DEX-у², највећем речнику румунског језика, термин „civilizație” подразумева ниво материјалног и духовног развоја датог друштва из једне епохе, једног народа, једне државе итд.; културу (материјалну или духовну); висок ниво развоја материјалне и духовне културе једног друштва.

Димитрије Кантемир је хвалио турску музику за коју је рекао да може бити савршенија од музике неких европских држава, говорио о богатству арапског, персијског и турског језика и њихове књижевности. Један од највећих историчара културе и врхунски познавалац Кантемировог дела, Вирђил Кандеа (Virgil Cândea) у румунској едицији *Систем мухамеданске религије* закључио је да ако направимо комплетну селекцију ових похвала долазимо до закључка да су то најлепше речи хвале које је један европски писац икада упутио исламској култури (Cândea 1977: 347–360). Само осам година након Кантемирове смрти Волтер је цитирао његову књигу у свом историјском делу *Есеј о обичајима и духу народа* (*Essai sur les mœurs*, 1756) у којем је пронашао у свом старијем савременику сродни дух, отуђен од фанатизма и предрасуда, способан да разликује добро код једног од највећих народа Европе и Азије. У овом случају Кантемир постаје један од првих представника „духа 18. века” који је достигао врхунац креативности у делима француских енциклопедиста. У 18. веку записи Димитрија Кантемира кружили су Европом а универзални одрази његовог стваралаштва учинили су да оно буде прихваћено у европским круговима, а просветитељска историографија имала је у Кантемировој личности важног претечу. Кнез и филозоф је у свом делу покушавао да пронађе смисао историје и разлоге који су довели човечанство у стање тешких превирања у том периоду. Његово истраживање ослања се на критику и поређења, а његова историјска дела настављају европско просветитељство источне провенијенције. Кнезу Кантемиру, веома цењеном од стране европских интелектуалаца, посвећено је много чланака, а његова дела су преведена на више светских језика. Кантемир је значајно допринео увођењу Истока у европске културне токове, пре свега кроз обрађену тематику, као и на основу размишљања и стила који карактеришу његово стваралаштво. Димитрије Кантемир био је молдавски владар од 1710. до 1711. године, на власт је доведен од стране Порте као њен поузданик али који је касније покушао да ослободи своју државу од отоманске доминације закључивши савез са Петром Великим. Разлог томе је да су румунске државе (Țările Române), Влашка и Молдавија, гледале да искористе слабљење Порте и да се ослободе њене доминације. Руско-молдавска војска поражена је у бици код Станилешта (Stănilești), на Пруту (Prut) (11/22. јула 1711), а Димитрије Кантемир је остатак свог живота провео у Русији. Након тога Турци су поставили Грке на високим положајима. Они су било пореклом из цариградске четврти Фанар и због тога се ово раздобље и назвало владавином фанариота:

„Турска је суочена са опасношћу губитка румунских земаља, одлучила да обезбеди контролу над привредним и политичким животом ових земаља. Зато је установљење фанариотског режима био одговор Порте на афирмацију борбе румунских земаља за национално ослобођење. Порти је била потребна верна управа не само за одражавање и послушности Молдавије и Влашке, већ и за систематску експлоатацију њихових извора, у време када повећање трошкова и издржавање османлијске војске и администрације више није било могуће подмиривати новим освајањима. Установљен да би држао у покорности Молдавију и Влашку, фанариотски режим је знатно ограничио и њихову аутономију.” (Церовић 2014: х).

² DEX је скраћеница од „Dicționar Explicativ al Limbii Române”.

2.2. Историјско дело димитрија кантемира

У западној Европи Кантемир је остао познат по својој књизи *Istoria creșterii și descreșterii Porții otomane* / [Историја настанка и пада Отоманске империје] написаној на латинском језику која је постхумно објављена на енглеском језику 1734. године, на француском 1743. године и на немачком 1745. године. Аутор је филозофско-теолошког дела *Разговор или препирка мудраца са светом*, Јаши, 1698. године (слике бр. 1 и бр. 2), као и дела на латинском језику *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* које је преведено на румунски језик и објављено после његове смрти. Био је један од првих историчара који су предвидели неминовни пад Турске империје. У Русији је видео велику силу која ће Молдавију ослободити од турског ропства.

Слике бр. 1 и бр. 2. *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* [Разговор или препирање мудраца са светом или препирка душе и тела], 1698.

Био је велики интелектуалац свог времена, историчар, оријенталиста, географ, етнограф, романописац, композитор и музиколог (образовао се у оријентално-турској музичкој традицији и исламској музикологији), као и један од првих историчара румунске културе. Његова дела кружила су Европом у првој половини 18. века а просветитељска историографија имала је у Кантемировој личности важног претечу. Због тога покушава да поред истраживања историје Отоманског царства систематизује порекло румунске прошлости у два значајна рада: *Descriptio Moldaviae* / [Опис Молдавије] (1716. године, Слика бр. 3), *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* / [Хроника стародревности романо-молдавско-влашке] (1717. године, Слика бр. 3), и *Incrementa atque decrement Auale Othomanicae* / [Историја настанка и пада Отоманске империје], (1719) и *Историјско, географско и политичко описаније Молдавије*. Његово историјско дело карактерише „опсежно истраживање, које се ослања на поређење и критику, настављајући европско просветитељство источног порекла [које је] на нивоу великих европских интелектуалних достигнућа” тог периода (Ibidem).

Слика бр. 3.: *Beschreibung der Moldau* [*Descriptio Moldaviae*], немачка едиција, Leipzig, 1771.

Слика бр. 4.: *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* [*Хроника стародревности романо-молдавско-влашке*], 1717.

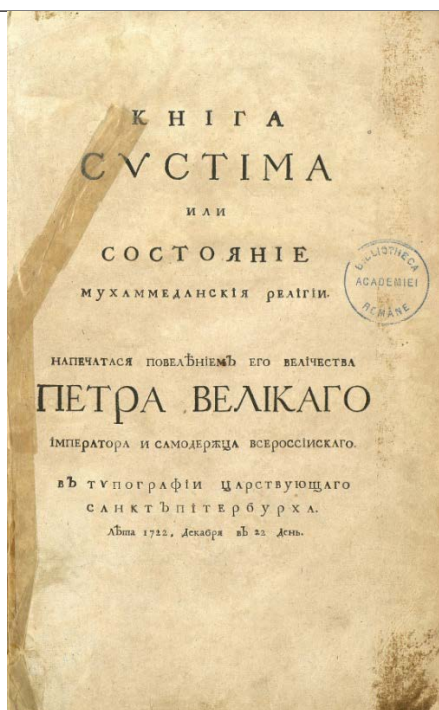
626

С обзиром на то да је Димитрије Кантемир један део живота провео у Цариграду (22 године), где је боравио у периоду од 1688. до 1710. године и стекао свестрано образовање на грчкој патријаршијској академији, могао је да донесе и објашњава појаве које су биле мало познате у време Отоманског царства. У раду *Систем или оснивање мухамеданске вере* (Слика бр. 5), објављеном на руском језику 1722. године, историчар истиче низ необичних приказа откривајући османлијску цивилизацију преплитањем верске и световне историје. Из његових радова можемо упознати разноврсне аспекте турског понашања, ограничења, али се можемо срести и са трајним елементима који проистичу из традиције, са друштвеним слојевима, политичком и верском хијерархијом:

„Мухамед је наредио молитву пет пута у 24 сата, било у јавности, било у осами [...] Кад се моле, они се веома брижљиво старају за четири ствари: 1. да се оперу; 2. да ове молитве изговоре у наложеном времену, јер ако их изговоре пре или после правог времена, сматрају да ће им молитве бити узалудне и да се неће допасти Богу; 3. да место на ком се моле буде чисто, а ако сумњају у његову чистоћу, онда под ноге морају да простру мали ћилим или свој огртач; 4. да се окрену према оси север–југ, коју они зову Кибла [Ka'ba], а за коју кажу да гледа ка храму у Меки. [...] Кад се моле, они се поклоне неколико пута, клекну, дотакну тло челом, устану и моле се. [...] У великим богомољама, џамијама, они своје место не уступају ником, па ни самом султану, већ свако остаје на месту које је првобитно заузео и нико га не дира. А пре него што се молитва заврши, забрањено је да се изговори иједна реч или направи и најмањи покрет (мили Боже, колико су они у овом погледу побожнији од хришћана, и колико ревностије поштују Бога!), или да се плуне или накашље, осим ако вас нужда протера, али и тада треба да плунете у марамицу, јер они сматрају да је неприлично плунути или усекнути се на чистом месту. Петком, који се на језику Кур'ана зове џума (а што значи окупљање или дан сабора), после подневне молитве, у великим богомољама (које они зову султанским) проповедници држе веронауку два или три сата. Они објашњавају текст Кур'ана, неку тему коју су претходно одабрали. Томе они додају

лепе говоре, понекад моралистичке, већ у зависности од прилике, и украшене стилским фигурама, тропима и метафорама и другим реторичким средствима. У време мира додају неку реч о остварењу правде, о томе како се државна управа стара о својим поданицима, о Божјој милости и о осујећивању непријатеља, његовог напредовања и намера ” (Берктај 2012: 70).

Упоредо је посматрао историју ислама и хришћанства и био је убеђен да „хронолошка историја није могућа без сталног поређења података садржаних у два календара као и испричаних догађаја од стране хришћанских или муслиманских писаца” (Ibidem). Само на овај начин се Европљанин може упутити у менталитет заједнице која долази из далеке Азије. Његово дело има за циљ да покаже истину, тако да сваки интелектуалац Европе у доба просветитељства постаје искусан познавалац успона и пада Османлијског царства, да упозна са појединостима о његовом настанку, пореклом Османског рода и да прикаже истините чињенице исправљајући оно што је погрешно било речено или записано од стране бројних историчара. Ови аспекти објашњавају велико интересовање западњака за његово дело. Године које је Кантемир провео у Цариграду пружиле су му зрело разумевање историје успона и падова Османлијског царства, омогућавале су му да озбиљно размишља о добу у којем је живео „и открије важност размене идеја и култура свих Европљана” (Нојман 2011: 82).

Слика бр. 5: Книга система или состояније мухаммеданской религии, Ст. Петербург, 1722 [Систем или оснивање мухаммеданске вере], 1722.

Слика бр. 6.: Istoria ieroglifică, [Историја у хијероглифима], 1705.

Књига *Разговор или препирање мудраца са светом или препирка душе и тела* које је једно од најобимнијих Кантемирових дела, приказује грчког научника који подржава њено појављивање и у којој саветује молдавског кнеза „о учењу о љубави и мудрости”, препоручујући публици аутентичност његовог духа. Кантемир је у овом делу покушао да идентификује сврху људског постојања, да просветли већину наметањем не само библијских поука него и филозофским размишљањем. Својом етичком и филозофском основом, писано на румунском и грчком језику, дело *Разговор* се истовремено обраћа и румунском и балканском друштву с краја 17. и почетка 18.

века. Својим књигама и новим виђењем историографије југоисточне Европе подигао је румунску стару књижевност са нивоа хронике на ниво студије, где су преовлађивали модерни метод и схватање, а тумачење прошлости се ослањало на документе и доказе.

Његове књиге су кружиле од истока према западу и допринеле тачнијем разумевању европских народа. Димитрије Кантемир је био цењен и познат у европским интелектуалним круговима и велики број историчара културе му је посветио бројне чланке и коментаре, међу којима је било и тромесечно издање које је излазило у Амстердаму од 1720. године под називом *Bibliothèque Germanique*, где је оцењен као „веома научни господин, великих заслуга”. Две деценије касније *Le Journal Universel*, који је излазио у Хагу, приказао је *Историју Османлијског Царства* као врхунско историјско дело, а касније је исти часопис писао о европској слави румунског научника. Рад Димитрија Кантемира се испољавао и у немачким универзитетским центрима посредством часописа *Göttingische Zeitungen von Gelehrten Sacheri* и преко немачких филозофа и научника. На овај начин Кантемир значајно доприноси увођењу Истока у европске културне токове, пре свега кроз обрађену тематику, а касније својим размишљањима и карактеристичним стилем писања.

О латинитету румунског народа и његовом континуитету на територији Дакије Димитрије Кантемир говори у свом историјском делу *Хроника стародревности романо-молдавско-влашке*³. Овде Кантемир развија идеју о племенитости, наводећи да права племенитост не лежи у старости неког народа, ни у његовој снази већ у „учењу” којим ћемо боље разумети науке и уметности, али и у „моралним вредностима”. Цивилизација која је схваћена као низ интелектуалних, естетских и моралних вредности, код Кантемира добија нову конотацију и своди се на морални аспект и понашање људи. Племенитост полази од идеје да је румунски народ наследник једне цивилизације, базиране на рестаурацији класичних наука у румунским државама као и у промовисању народног језика: „навикли смо да неки људи буду добри и из добрих породица, а неки скромног порекла и варвари; јер, ако бисмо посматрали људе као што је сама природа желела [...] сви становници овог света (као што нас учи Свето Писмо), сав народ, и Грци и варвари, и Римљани и Татари, сви су једног рода, из једног делића земље, једног оца, сви смо стари и у трулежи крви једни смо [...]. Ако неки народ жели више од других да се части и хвали да су племенитији, није довољно да посматрају њихову старост, бројност и величину на кугли земаљској [...], већ пре него би се хвалили колико су велики, треба да посматрају своје понашање, моралне вредности које би их натерале да сами промене своје ружне обичаје...” (Кантемир 1983: 45). Не вуку само оријенталистика и историја корене из Кантемировог концепта цивилизације, већ и географија, о чему сведочи књига *Descriptio Moldaviae*, прва географска монографија написана у Румунији. Кантемир сматра да географија са човеком у центру свог истраживања садржи две поделе и то: описивање карактеристика које се тичу стицања материјалних вредности као што су географски положај, клима, природна богатства, и с друге стране, описивање вредности везаних за људску цивилизацију: обичаје, религију, црквене ритуале, политичке институције, језик, књижевност и науке, школе, веровања, менталитет и психологију румунског народа.

Димитрије Кантемир има још једну значајну улогу, претеча је европске оријенталне књижевности. Монтескјеов роман *Писма из Персије* (*Lettres persanes*) датира из 1721. године, Гетеов *Западно-источни диван* (*West-östlicher Divan*) из 1818, док Кантемирова *Историја у хијероглифима* (*Istoria ieroglică*) из 1705. године. Али највећа његова улога јесте промовисање преведених турских анала, које је коментарисао и анализирао као врхунски познавалац османлијског друштва, институција и људи. Иако је *Историја Османлијског царства* с научне тачке гледишта само скуп коментара турских анала, с књижевне, управо овај његов труд му је осигурао славу. За разлику од немачког оријенталисте Леунклавијуса који је превео турске анале на латински језик, „Кантемирово дело је било писано за цео свет, којег су сви волели да читају и од кога су се инспирисали светски писци као што су Волтер, Бајрон, Иго итд.” (Zamfirescu 1981: 146).

³ Види <http://www.poreklo.rs/2014/04/05/srbi-u-moldaviji/>

3. ЗАКЉУЧАК

Иако је Кантемирово дело које је најјасније приказало хуманистичку доктрину тог периода било добро познато у западној Европи, оно није имало значајнијег утицаја на румунску културу до 1848. године. То се може објаснити чињеницом да његова дела нису била позната румунској јавности јер нису била писана на румунском језику. Кантемирово дело *Descriptio Moldaviae* или *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* било је написано на латинском језику између 1714–1716. године по налогу Берлинске академије наука. Дело има енциклопедијски карактер и садржи опширан приказ географије, друштвених структура, установа, лингвистике, етнографије и народних умотворина Молдавије. Представници Ердељске школе⁴ су ово дело имали најпре у француској и немачкој варијанти. У делу *Descriptio Moldaviae* Кантемир је писао о статусу кнежевина, о њиховој аутономији у односу на Отоманску империју а најзначајнији подаци су у вези с латинским пореклом румунског народа, његовог језика и његовог континуитета на територији Дакије.

За румунску културу, историју и стару румунску књижевност историографско дело молдавског владара Кантемира остало је познато као камен темељац у проучавању историја Истока у европском контексту и значајна карика у развоју европске културе у 18. веку.

ЛИТЕРАТУРА

- Berktaş, Halil & Bogdan Murgescu (2012). *Nastava moderne istorije jugoistočne evrope. Dodatni nastavni material. Osmansko carstvo*. Sarajevo: Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi.
- Țarălungă, Ecaterina (1989). *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret*. București: Editura Minerva.
- Cantemir, Dimitrie (1983). *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Apud Dumitru Ghișe, Angela Botez. *Cultura, creația, valoarea – motive dominante ale filosofiei românești*. București: Editura Eminescu.
- Cândea, Virgil (1977). *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*. București, Editura. Minerva.
- Нојман, Виктор (2011). *Искушења Ното Еуропаеуса*. Београд: Пешић и синови.
- Поповић, Вирђинија, Ивана Јањић (2012). Макаријев Служебник – ћирилична богослужбена књига из XVI века. У зборнику радова са трећег годишњег симпозијума *Српска теологија данас 2011*, књига 3. Београд: Институт за теолошка истраживања ПБФ, 684-688.
- Церовић, Љубивоје (2014). *Срби у Молдавији*. <http://www.poreklo.rs/2014/04/05/srbi-u-moldaviji/>. Са интернета скинуто 28. 01. 2017. године.
- Vaida, Petru (1983). *Dimitrie Cantemir – conceptul de civilizație*. Apud: Dimitrie Ghișe, Angela Botez, *Cultura, creația, valoarea – motive dominante ale filosofiei românești*, București: Editura Eminescu.
- Zamfirescu, Dan (1981). *Contribuții la istoria literaturii române vechi*. București: Editura științifică și enciclopedică.

⁴ Први румунски културни покрет, „Ердељска школа” која је водила снажну научну и политичку кампању за еманципацију Румуна. Почело је све више да се говори о румунској националној идеји, која је имала последице у афирмисању политичких и културних права Румуна. Ова национална елита у чијем су саставу били грко-католички свештеници које су представљали Петру Мајор, Георге Шинкај и Самуил Мику, имала је за циљ афирмисање националног идентитета и латинско порекло румунског народа. Шинкај је објавио историју Румуна, поново је откривен румунски језик и тражене су речи латинског порекла.

DIMITRIE CANTEMIR - FORERUNNER OF EASTERN EUROPEAN ENLIGHTENMENT
HISTORIOGRAPHY

Summary

During 18th century writings by Dimitrie Cantemir circled through Europe and the universal reflections of his creativity have contributed to acceptance from European circles. Prince and philosopher through his work made an attempt to find a meaning of history and reasons that led mankind to some serious turmoil. His research is based upon criticism and comparison, and his historic opus continue European enlightenment of the eastern origins. Highly appreciated by European intellectuals, numerous articles was written about prince Cantemir and his works being translated in several languages. Cantemir contributed significantly to the introduction of the far East into European cultural currents, primarily by treated topics as well by style and way of thinking which characterized his work. This paper offers historiographic work by Moldavian prince Cantemir along with influence to progress of Romanian and European culture in 18th Century .

Keywords: Dimitrie Cantemir, humanism, culture, historiography, cultural Enlightenment.

Вирђинија Поповић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

Марина Пуја Бадеску
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
puiabadescu@gmail.com

JULIJANA VUČO

AFIRMISANJE KULTURNOG I JEZIČKOG IDENTITETA MIGRANATA: KA SKLADNOM ŽIVOTU U NOVOJ ZAJEDNICI*

*“Obrazovanje je važno, a ja ga trenutno nemam.
Hoću da učim jer je to dobro za mene.”
Imre, dečak iz Avganistana
Izvor: N1, Vesti, 31.08.2017.*

Migrantska kriza koja već godinama potresa Evropu preslikava se i u oblasti obrazovnih i jezičkih politika kroz brojne izazove za koja se kontinuirano traže adekvatna rešenja. Jezička pitanja u ovoj oblasti definišu se između ostalog kroz probleme vezane za nastavu nacionalnog jezika zemlje primaoca za lične, društvene i potrebe rada, za integrisanje u zemlju primaoca i osposobljavanje migranata za ravnopravno i aktivno građansko učešće u životu, za prenošenje jezika porekla kao deo novog kulturnog kapitala i prednost čitavog društva.

U radu se verifikuju odgovori obrazovnih institucija i relevantnih vladinih i nevladinih organizacija u Republici Srbiji na jezičke potrebe dece migranata. Putevi mogućih realizacija vide se u afirmisanju obrazovnog, kulturnog i jezičkog prtljaga migranata, podizanjem svesti svih učesnika o jezičkim potrebama i težnji ka integraciji u životne tokove. Poštujući kontekst evropskih vrednosti višejezičnog obrazovanja i interkulturnog dijaloga, daje se kritički osvrt na predlog okvira jezičke podrške srpskog kao stranog za decu migrante.

Ključne reči: kulturni identitet, jezički identitet, migrantska kriza, obrazovne politike

631

1. UVOD

Putevi migranata već dugi niz godina vode i ka razvijenim evropskim zemljama, pogadajući naročito zemlje Mediterana. Poslednjih godina, naročito od proleća 2016, migratska kriza obuhvatila je i Srbiju koja se našla na pravcima izbeglica ka željenom novom životu. Nakon prvih meseci nesmetanog protoka izbegličkog talasa ka zemljama Zapadne Evrope, nastupio je period zatvaranja, slabe propustljivosti granica, u skladu sa međunarodnim okolnostima i sporazumima sklopljenim na globalnom planu i na nivou Evropske unije (Više o tome u Krasić et al, 2017). Zapadnobalkanska ruta, koja izbegličke puteve vodi preko Srbije, sada je kontrolisana, a propustljivost granica veoma je smanjena. Izbeglice, najčešće iz Sirije, Iraka, Avganistana, Pakistana, Somalije, Palestine, Alžira, Maroka, Gane i Libije, među kojima je i znatan broj dece školskog uzrasta, iako ne smatraju Srbiju svojom konačnom destinacijom, zadržavaju se i borave u brojnim državnim smeštajnim centrima. Brojne su nevladine i državne organizacije koje su pritekly u pomoć prvo u zbrinjavanju izbeglica, a zatim u brizi za njihovo adekvatno uključivanje u privremeni život u Srbiji, do konačne odluke o nastavku puta, ostajanju u Srbiji ili povratku (UNICEF, Refugee Aid Serbia, Save the Children, 484, Centar za integraciju mladih, Američki kutak, Ministarstvo za rad i socijalna pitanja, Ministarstvo prosvete, nauke i

* Ovaj rad izrađen je u okviru projekta Dinamika struktura srpskog jezika, 178014, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

tehnološkog razvoja, Komesarijat za izbeglice, Infocentar za azil, Centar za zaštitu pri traženju azila, COP - Centar za obrazovne politike itd.).

2. MIGRANTSKA KRIZA I OBRAZOVANJE MIGRANATA U SRBIJI

Od sredine 2017. godine, nadležne državne institucije nastoje da organizuju uključivanje migrant-ske populacije školskog uzrasta u obrazovni sistem. Podrška Republike Srbije migrantima ostvarivala se jačanjem kapaciteta za upravljanje migracijama kroz pomoć jedinicama lokalne samouprave u izradi i realizaciji *Lokalnih akcionih planova*, kroz unapređenje pristupa informacijama, mehanizmima zaštite i kroz pružanje pomoći migrantima i licima kojima je potreba međunarodna zaštita.

Nakon meseci oklevanja i nedoumica¹ na koji način podržati integraciju dece izbeglica u vremenu iščekivanja nastavka puta ili donošenja odluke o statusu azilanta u Srbiji, preduzete su mere za uključivanje dece migranata u školski sistem Srbije². Budući da je srpska država zasnovana na „vladavini prava, socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima“ (Ustav Republike Srbije, 2006), te se u njoj neguje human odnos, kako prema svojim građanima kojima je srpski drugi jezik, tako i prema licima koja su se u različitim vidovima migracija zatekla u Srbiji, bez obzira na to da li im je namera da se trajno zadrže ili da u njoj samo privremeno borave. Prva pozitivna iskustva stečena su tokom pripremnog perioda u proleće 2017. godine. U Osnovnoj školi „Branko Pešić“ u Zemunu nastavu je pohađalo 73 učenika. Učenici su uključeni u redovnu nastavu prateći posebne Planove podrške o uključivanju učenika izbeglica ili tražilaca azila. Nastavnici su, prethodno, u organizaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, UNICEF’a i Danskog komiteta za izbeglice, u saradnji sa Filološkim fakultetom pohađali pripreme seminara za jezičku podršku i metode savremene nastave³.

Odluka kojom je u školsku 2017-2018. godinu upisano 252 dece u 27 škola širom zemlje, naišla je i nailazi i dalje na sporadične negativne reakcije i lokalnog stanovništva (Link 2) koje se tumače kao proizvod ekstremizma i netrpeljivosti prema drugom i drugačijem⁴, a i na rasprave u državnim institucijama i predstavničkim telima (Link 5)⁵. U svojim javnim istupanjima zvaničnici ističu da postoji jasna strategija uključivanja dece migranata u obrazovni sistem Srbije koja je formulisana kroz stručno uputstvo, da je obezbeđena mentorska podrška savetnika, da već postoje škole u kojima se nastava odvija i koje mogu da posluže kao primer dobre prakse (Link 4).

¹ U skladu sa nejasnoćama i neizvesnostima situacije koja je zavisila pre svega od međunarodnih dogovora i strategija za imenovanje migranata zvanično i u medijima korišćena je kolebljiva terminologija: *izbeglice, migranti, lica u potrebi za međunarodnom zaštitom, lica u stanju potrebe za međunarodnom zaštitom* itd. Za imenovanje dece koja se nalaze uključene u obrazovni sistem Srbije Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja koristi termin *deca migranata* (Vidi npr. Link 4).

² Dileme su postojale i oko pristupa koji primeniti u uključivanju u obrazovni sistem Srbije. Imajući u vidu brojne stavove teoretičara (Vidi Kovač Cerović, 2016) i iskustva drugih zemalja, smatra se da je najprikladnija *holistička podrška* kojom se učenici posmatraju kao učenici sa složenim obrazovnim, socijalnim i emocionalnim potrebama. Ovakva podrška upućuje na različite vidove i načine poimanja podrške.

³ Seminar “Strategije i tehnike rada u nastavi srpskog kao stranog jezika za tražioce azila u Republici Srbiji” održan je u aprilu 2015.

⁴ Sam koncept integracije migranata je višeznačan i izaziva neslaganja. Koncept izbeglica, po mišljenju autora Instituta za migracije i narodnosti iz Zagreba, (Link 1: 1) „snažno je povezano s paradigmatom slikom modernih zapadnoevropskih društava. Ta slika ukorijenjena je u ideji »nacijedržave« u kojoj se društvo shvaća kao povezana, funkcionalna i strukturirana cjelina, a svi koji prema prosudbi većinske skupine u društvu u tu cjelinu ne pripadaju percipiraju se kao Drugi, tj. Stranci“. Poslednjih godina je promenjena percepcija tipa *stranca* koji je bio vezan za ulogu ekonomskog migranta za potrebe rada, dok su novi istorijski tokovi i promene doneli novu sliku stranca u Evropi: izbeglice, prisilnog migranta, izbeglice podstaknute na odlazak iz svoje, treće zemlje ratnim ili sličnim razlozima.

⁵ U Skupštini Srbije, krajem septembra 2017, tokom rasprave o amandmanima na Predlog zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja povela se polemika o tome na koji način deci migrantima treba omogućiti školovanje u Srbiji. Smatrajući da će uključivanje migranata u redovne tokove obrazovanja učvrstiti poziciju migranata i opredeliti ih za stalni boravak u Srbiji, poslanici nekih stranaka su nedvosmisleno upućivali da se migrantima organizuje nastava na engleskom jeziku i da za njih postoje posebna odeljenja, predlažući tako segregacijska i marginalizacijska rešenja. Ovaj stav nije imao podršku Skupštine.

Srbija je, prema reakcijama evropskih zvaničnika, ovom pitanju pristupila veoma odgovorno i u saradnji sa nizom relevantnih institucija i organizacija (Link 4). U procesu uključivanja dece u obrazovni sistem, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja sarađuje zajedno sa Ministarstvom zdravlja, Ministarstvom za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja, Komisarijatom za izbeglice, UNICEF-om itd. Srbija poštuje međunarodne zakone i neguje vrednosti humanog i tolerantnog društva (Link 3), te nastoji da se što veći broj migrantske populacije školskog uzrasta uključi u redovne tokove nastave. Razlozi za strah roditelja i lokalnih sredina, izražen u više navrata, tumači se nedovoljnom informisanošću, kao i sporadičnim negativnim iskustvima sa odraslim migrantima, što ne smatra razlogom za uskraćivanje prava na obrazovanje deci migranata (Linkovi 2, 3, 4 i 5). Stavovi Srbije prate savremene tokove evropskih politika prema migrantima zasnovane na borbi protiv rasizma, ksenofobije i drugih oblika diskriminacije, na principima otvorenosti, ujedinjenosti, načelima na kojima počiva Evropska unija i demokratije zapadnog sveta, te da Srbija poštuje međunarodne zakone i neguje vrednosti humanog i tolerantnog društva (Link 3), dok se škola smatra upravo mestom na kome se, između ostalog, uči tekovinama i vrednostima tolerancije i zajedništva.

Afirmativni stav Vlade Srbije u odnosu na integraciju migranata u sve životne tokove u Srbiji jasno je iskazan u svim javnim nastupima tokom godina migrantske krize. Uz uključivanje dece školskog uzrasta u obrazovni sistem, podržava se i integracija migranata u tržište rada, tako da se na migracije gleda kao na priliku za ekonomski rast, a da se, uključujući migrante u radne tokove, teži stvaranju inkluzivnog društva (Vidi link 6).

Ovaj stav o uključivanju migrantske populacije u svet rada u Srbiji, u jezičkom smislu predstavljaće novi izazov, kako za aktere na tržištu rada, tako i za eksperte u oblasti srpskog kao stranog jezika, jer će se osim dosadašnjih potreba većinom usmerenih ka jeziku za potrebe školovanja, posebna pažnja obraćati i na srpski kao strani jezik za potrebe rada.

Govoreći o obrazovnim potrebama dece izbeglica Cerović (Cerović, 2016:5) ističe važnost jezičkih potreba kao primarnih u procesu integracije.

3. JEZIČKE POTREBE I PODRŠKA U OBRAZOVANJU MIGRANATA

Poznato je da je učenje jezika odlučujući faktor u izgledima migranata za uspešnu reintegraciju, put koji vodi ka samoispunjenju i uklapanju društvenu i ekonomsku ravnotežu. Uspeh učenika je u neposrednoj vezi sa kvalitetom akademskog jezika (Short & Spanos, 1989, Cummins 1991, DiPerna & Eliot 1999). Jezička pitanja u ovoj oblasti definišu se između ostalog kroz probleme vezane za nastavu jezika, engleskog kao specifičnog lingva franca koji većina migranata donosi u svom obrazovnom bagažu i koji može da služi u ostvarivanju prve komunikacije, a i u pripremi za eventualne izbore konačnog opredeljenja koji će migrante uputiti ka drugim prostorima Evrope, i nacionalnog jezika zemlje primaoca, u našem slučaju srpskog kao stranog, za ravnopravno i aktivno učešće u obrazovnim procesima.

Zaključujući o problemu obrazovanja dece i omladine migranata, podvlačeći da Srbija, s jedne strane, ima značajno iskustvo u pomaganju deci i mladima izbeglicama iz bivših jugoslovenskih prostora tokom ratova devedesetih, a sa druge smatrajući da uspostavljanje izvodljivih i sveobuhvatnih školskih pristupa u Srbiji može da bude otežano zbog veoma ograničene autonomije škola, nepostojanja finansiranja škola donacijama, većinom nestručnog rukovodstva škola, smanjenog broja školskih psihologa i pedagoga, u analizi međunarodnih, evropskih strategija i dobrih praksi za obrazovanje dece i omladine migranata, Cerović (Cerović 2016:20) smatra da se ne treba lišiti složenih holističkih⁶ pristupa

⁶ Holistička podrška podrazumeva sveobuhvatni veoma složeni školski model koji odražava prave potrebe migrantske populacije (Kornhall, 2016). Učenici, tražioci azila, posmatraju se kao učenici sa brojnim, složenim potrebama obrazovnog, socijalnog i emotivnog tipa, te se takav stav ogleda i u sistemu podrške čiji je glavni cilj doprinos socijalnoj inkluziji, dobrobiti i razvoju uključenih učenika. Učenje jezika (engleskog i jezika zemlje domaćina) vidi se kao sredstvo za unapređenje sposobnosti učenika da se ostvare u školskom kontekstu, da mogu da prate nastavni program i da budu uključeni i ravnopravni članovi društva.

implementacije. Rešenja koja se predlažu sveobuhvatnog su karaktera i podrazumevaju nastavu jezika, izbegavanje segregacije, učešće roditelja, izgradnju kapaciteta i podršku mladima.

4. OKVIR PROGRAMA JEZIČKE PODRŠKE

Preuzimajući inicijativu za primenu konkretnih mera *Danski savet za izbeglice* je kroz program “Jačanje kapaciteta i pružanje pomoći u rešavanju izbegličke krize”, pokrenut sredinom 2016, preduzeo akciju za pomoć u integrisanju dece izbeglica u školski sistem Srbije, uz podršku UNICEF-a i Ministarstva za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj.

Kao podrška nastavnicima u školama u kojima su deca migranti uključeni u nastavu poslužiće dokument „Od srpskog kao stranog jezika do srpskog kao jezika okruženja i obrazovanja: okvir programa jezičke podrške“ (u daljem tekstu OPJP) ⁷ koji je Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu ⁸, na inicijativu pomenute nevladine organizacije *Danski savet za izbeglice* (Danish Refugee Council, DRC), izradio kao podršku deci predškolskog i školskog uzrasta i odraslih lica koja imaju potrebu da iz različitih razloga – najčešće uključivanja u školski sistem i ukupan život u Srbiji – steknu osnovnu komunikativnu kompetenciju iz srpskog jezika (nivo A1 Zajedničkog evropskog okvira) i, u skladu sa potrebama i mogućnostima, savladaju osnove srpskog jezika kao jezika obrazovanja (OPJP, 2017, 4). Postavljajući temelje svoga delokruga, autori OPJP iznose stavove o obrazovanju kao jednom od osnovnih ljudskih i dečijih prava koja su regulisana ustavnim i obrazovnim načelima. Republika Srbija potpisnik je različitih međunarodnih dokumenata kojima se obrazovanje definiše kao jedno od osnovnih ljudskih i dečijih prava. Takođe, osnovi sistema obrazovanja i vaspitanja zasnivaju se na načelima dostupnosti, pravednosti, kvaliteta i usmerenosti na dete i učenika (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2013), te tako OPJP proizilazi iz navedenih principa, kao i iz svesti i saznanja da je poznavanje jezika, posebno jezika obrazovanja, ključ uspeha u učenju i u profesionalnom životu kojeg su osetljive grupe neretko lišene (Vidi Short & Spanos, 1989, Cummins 1991, DiPerna & Eliot 1999). Okvir ⁹ je namenjen deci i odraslima koji pripadaju tim grupama, a osmišljen je tako da se može prilagoditi različitim potrebama i uslovima realizacije. U OPJP se jezička podrška smatra delom šire podrške učenicima, kao jedan od elemenata pomoći koju država i društvo pružaju licima kojima je takvo ohrabrenje potrebno. Škola se smatra institucijom koja je jedan je od najvažnijih oslonaca u procesu celovite podrške koja se pruža učenicima iz osetljivih grupa.

OPJP se oslanja na evropske vrednosti višejezičnosti i višekulturnosti koje se nude i u višejezičnoj i višekulturnoj državi Srbiji prihvataju kao društvena činjenica i kao vrednost. Imajući to u vidu, nova iskustva sa pripadnicima naroda koji privremeno borave u Srbiji ili će se u njoj trajno zadržati, treba videti i kao priliku za obogaćenje njenog jezičkog i kulturnog repertoara.

U OPJP se može pratiti pregled modela jezičke podrške učenicima migrantima, koji su primenjivani u svetu u sličnim situacijama: *imerzioni*, učenje jezika u izdvojenim odeljenjima, bez uključivanja u nastavu ostalih nastavnih predmeta dok učenik ne dostigne izvestan nivo kompetencije u jeziku obrazovanja; *inkluzivni*, uključivanje učenika u nastavu svih nastavnih predmeta, uz moguće dodatne časove jezika obrazovanja, i *kombinovani model*, gde se nastava jezika obrazovanja odvija istovremeno na

⁷ Dokument je proizveden tokom proleća i leta 2017. godine, a u trenutku pisanja ovog rada nalazi u procesu odobravanja u Zavodu za unapređivanje obrazovanja Republike Srbije.

⁸ Dokument „Od srpskog kao stranog jezika do srpskog kao jezika okruženja i obrazovanja: okvir programa jezičke podrške“ delo je autorskog tima Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Tim su sačinjavale prof. dr Jelena Filipović, prof. dr Julijana Vučo, prof. dr Vesna Krajišnik, doc. dr Ljiljana Đurić, mrs Nikica Strizak, mrs Mina, Suknović, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, jul 2017.

⁹ Autorke definišu reč Okvir ne kao ultimativno rešenje, već kao način na koji će se primenjivati predložena metodska rešenja, izbor jezičke građe koji treba da posluži kao oslonac nastavnicima i drugim licima uključenim u obrazovnu podršku. Kao preduslov za efikasnu nastavu i učenje zasnovane na akcionom pristupu, ističu da će selekciju, kombinovanje, širenje ili prilagođavanje i obogaćivanje vršiti školski timovi na osnovu zajedničke procene njihove celishodnosti u datoj obrazovnoj situaciji, sa ciljem da učenici i nastavnici izgrade „zajedničku didaktičku kulturu“ (Piren 2010: 81).

onim nastavnim predmetima kod kojih nepoznavanje jezika obrazovanja nije nepremostiva prepreka, npr. fizičko, likovno i muzičko vaspitanje, strani jezik, informatika, a kasnije se u skladu sa učenikovim napredovanjem u savladavanju jezika obrazovanja, uključuju i ostali predmeti. Ovaj model metodološki predstavlja kombinaciju nastave stranog jezika i integrisanog učenja nastavnih predmeta i jezika. Autorke OPJP preporučuju ovaj poslednji model kao fleksibilan, najkompletniji i najefikasniji, budući da omogućuje postupnu inkluzijau. Ovako koncipiran program može se odvijati u školi, ali i izvan nje, u javnim prostorima kao i u istanovama za prihvata migranata.

Autorke se pozivaju na dosadašnja iskustava u pružanju jezičke podrške 2008. godine u Srbiji za potrebe građana u readmisiji, romske dece povratnika i dece interno raseljenih Roma, i 2013. godine i za problem jezičke samoizolacije usled nedovoljnog poznavanja srpskog jezika na jugu Srbije¹⁰.

Usredsređujući se na situaciju 2017. koja se odnosi na lica u stanju potrebe za međunarodnom zaštitom, postavljajući svoje ciljeve u izradi OPJP-a, autorke navode da u Srbiji pred sve većom potrebom za medijacijom između kultura jezik predstavlja sredstvo, ali i prepreku. Poznavanje jezika okruženja daje njegovim korisnicima samopouzdanje, samostalnost i osećaj pripadnosti, kao i sredstvo da postanu produktivni članovi društva.

Izbeglice i migranti koji se uključuju u program podrške donose diversifikovana i složena iskustva, te se, imajući u vidu nacionalne, kulturološke, obrazovne i uzrasne razlike, naglasak stavlja na individualizaciju nastave, koja se odnosi kako na poznavanje i primenu određenih metodičkih postupaka, tako i na vrednovanje prilikom izvođenja nastave sociolingvističkih, kulturoloških, antropoloških i psiholoških aspekata. OPJP zahteva širu podršku i podrazumeva inter i transdisciplinarni pristup. Takođe, ističe se čvrsta veza kognitivne i afektivne strane učenja, podržavajući da se nastava održava u uslovima niskog „afektivnog filtera“, kada se usvajanje jezika najproduktivnije odvija u sredini bez stresa, nemira, osude i podsmeha. Očekuje se visok nivo empatije nastavnika kao resursa i kontinuirane podrške ka inkluziji, da razumeju iskustva migranata i da afektivnim, kognitivnim, interpersonalnim, komunikativnim strategijama ispune potrebe učenika.

U delu posvećenom organizaciji jezičke podrške u školi OPJP pruža informacije o transjezičnosti u formalnom obrazovanju dece azilanta, kako bi ostvario najefikasniji oblik komunikacije, nastavni proces treba da teži stvaranju kompleksnog višjezičnog repertoara u kojem različite lingvističke i sociolingvističke veštine i sposobnosti nalaze svoje mesto. Takve transjezične veštine omogućavaju na primer da dete može pribegavati kompetencijama u različitim jezicima, prepoznajući reči nekog drugog jezika u okviru iste jezičke porodice ili internacionalizme. Obrazovni sistem treba da omogućiti da se ovakve veštine valorizuju, a sva stečena i unapređena znanja kapitalizuju specifičnim načinom ocenivanja. Pozivajući se na Evropski jezički portfolio, dokument poznat uz Zajednički evropski okvir za žive jezike, autorke predlažu Obrazovni portfolio kao indikator postignuća, instrument kontinuirane evaluacije

Kada je reč o srpskom kao stranom jeziku u integraciji dece i odraslih azilanta, osnovna načela kojih se treba pridržavati u nastavnom procesu odnose se na integrativnost, interdisciplinarnost, prilagođenost uzrastu i individualnim potrebama učenika i zajednice u kojoj žive. Nastava mora da bude u neposrednoj vezi sa drugim predmetima, u funkciji razvoja autonomije u učenju i svrsishodnih znanja oblasti nastavnog programa.

Autorke se opredeljuju za kombinovani pristup nastavi srpskog kao stranog jezika koji podrazumeva dva opšta aspekta jezičkih kompetencija: jezik opšte komunikacije, neformalne u školskom i vanškolskom kontekstu, kao i funkcionalnu i akademsku pismenost. Kombinovani pristup podrazumeva sistemsku podršku kroz posebno organizovane nastavne aktivnosti i časove srpskog jezika s jedne

¹⁰ U opštinama Preševo i Bujanovac, u kojima je većinsko stanovništvo albanske nacionalne pripadnosti i u kojoj je značaj učenja srpskog kao državnog jezika zanemarivan dugi niz godina, Koordinaciono telo Vlade Republike Srbije pokrenulo je 2013. godine čitav niz aktivnosti kako bi se definisalo postojeće stanje u vezi sa srpskim kao nematernjim jezikom i pronašlo odgovarajuće sistemsko rešenje. *Студија о могућностима унапређења наставе и учења српског као нематерњег језика у општинама Прешево, Бујановац и Медвеђа* Београд: Служба Координационог тела Владе Републике Србије за општине Прешево, Бујановац и Медвеђа, 2014.

strane, i jezičku podršku na srpskom u okviru svih ostalih predmeta. Ovakav način rada podrazumeva timsku participaciju čitavog obrazovnog tima, učitelja, nastavnika srpskog jezika, nastavnika stranih jezika i drugih predmeta.

Nastava srpskog kao stranog treba da je komunikativnog karaktera. Savremena nastava stranih jezika poziva se na interakcionističku teoriju usvajanja L2 po kojoj do procesa učenja dolazi u određenom jezičkom okruženju. Ova teorija koja podvlači značaj prednosti komunikativno-interaktivne paradigme u nastavi stranih jezika i koja, pored ostalog, uključuje i usvajanje jezičkog sadržaja kroz ciljano osmišljeno učestvovanje u društvenom činu, poimanje nastavnog programa kao dinamične, zajednički pripremljene i ažurirane liste zadataka i aktivnosti, nastavnika poima kao posrednika novih ideja, a učenike kao odgovorne i aktivne učesnike u društvenom činu, udžbenike vidi kao resurse, a učionicu kao prostor koje je moguće neprekidno rekonstruisati i transformisati. Uz ova opredeljenja, autorke preporučuju principe rada sa decom mlađeg uzrasta i potrebu da se rad sa učenicima ovog izrasta uskladi sa njihovim psiho-kognitivnim razvojem.

Nastava se bazira na shvatanju jezika kao sredstva komunikacije, kao društvenog instrumenta koje govornici koriste da prenesu značenje, da komuniciraju sa nekim, o nečemu sa određenim ciljem, kako pismenim tako i usmenim putem. Takođe, u nastavi je od presudnog značaja kulturni kontekst prilikom oblikovanja govornikove komunikativne kompetencije kako u maternjem, tako i u svim drugim jezicima koje uči. Potrebno je precizno definisati ishode postignuća učenika na kraju određenog nastavnog ciklusa i uskladiti ih sa količinom *imputa*, kao i sa količinom jezičkog materijala i brojem sati koje učenici provedu u kontaktu sa jezikom. Treba nastojati da učenici koriste srpski jezik u svim aktivnostima u školi, da srpski bude jezik komunikacije u učionici i u najvećem broju situacija (uključujući i ne zanemarujući druge vidove medijacije i transjezičke komunikacije).

OPJP sadrži i preporuke u vezi sa evaluacijom znanja u komunikativnoj nastavi srpskog kao stranog jezika. Evaluacija se shvata kao integralni i sveobuhvatni i kontinuirani faktor nastavnog procesa, ne treba je shvatati kao izraz sankcija i superiornosti nastavnika već kao jedno od sredstava prenošenja znanja i obazovnih strategija. Komunikativna nastava podrazumeva raznovrsne oblike evaluacije kojima se sam proces učenja i usvajanja olakšava a učenici približavaju suštini procesa jezičkog usvajanja. Autorke, nakon niza načela koja karakterišu evaluaciju u komunikativnoj nastavi, preporučuju neke tehnike evaluacije znanja, karakteristične za holistički pristup: beleženje zapažanja, individualizovani razgovor, samoevaluaciju ili evaluaciju u grupi itd.

OPJP sadrži veoma korisna praktična uputstva za organizaciju rada u učionici, od preporuka za „administraciju“ rada u učionici, organizaciju prostora u učionici, organizaciju i sprovođenje aktivnosti u učionici, značaj aktivnosti slušanja u procesu učenja srpskog kao stranog jezika, preporuke za korišćenje govora u učionici, govora nastavnika i govora učenika itd. Ova uputstva su posebno vredna jer se odnose na učenike u ranom uzrastu, a sa malim prilagođavanjima mogu se koristiti i za učenike ostalih uzrasta.

Značajan deo OPJP posvećen je specifičnostima koje se tiču odnosa srpskog jezika i ostalih predmeta u nastavnom procesu. Nastava srpskog jezika ne odvija se samo tokom časova srpskog jezika, već i prilikom nastave ostalih predmeta koja se izvodi na srpskom kao vehikularnom jeziku. Nastava nejezičkih sadržaja izvodi se integrisano na jeziku posredniku, prateći tako načela savremenih pristupa nastavi koji su poznati kao CLIL procedura (Content and Language Integrated Learning). U ovom delu OPJP-a razmatra se o posebnostima akademskog jezika kao nadređenoj kategoriji, na višem kognitivnom nivou, i njegovom odnosu prema osnovnim jezičkim kompetencijama. Osnovna razlika između dve kategorije jezičkih znanja, osnovne, BICS (Basic Interpersonal Communication Skills – Osnovne interpersonalne komunikativne veštine (CALP, Cognitive Academic Language Proficiency – Kognitivne akademske jezičke sposobnosti) jeste u tome što bazična kompetencija uključuje i kontekst (upotrebu ekstralingvističkih i paralingvističkih sredstava kao što su pokret, ili mogućnost parafraziranja, rielaboracije i ponavljanja jezičke poruke), dok jezička kompetencija za akademske potrebe raspolaže redukovanim kontekstom. Uloga odnosnih jezičkih registara (posebnih terminologija vezanih za pojedinačne predmete, npr. matematiku, fiziku, hemiju, umetnost, istoriju i sl., formalni stil, gramatičke strukture i parataksa,

upotreba internacionalizama, latinizama itd.), ima posebnu vrednost u akademskom metajeziku. Posebna pažnja posvećuje se akademskom rečniku. Jedna od osnovnih prepreka u razumevanju akademskog teksta je veoma nizak nivo kvaliteta akademskog rečnika učenika. Razvijanje rečnika maternjeg i ostalih jezika školovanja, usvajanje rečnika, širenje semantičkih polja, podučavanje za samostalno korišćenje rečnika, uočavanje i korišćenje adekvatnih konkordanci, samo su neke od veština i znanja svojstvenih akademskom jeziku.

Program jezičke podrške namenjen učenju srpskog jezika i kulture za izbeglice, migrante i strance, radi uključivanja u širu društvenu zajednicu, podrazumeva osposobljenost za usmeno i pisano sporazumevanje radi života, školovanja i rada u Republici Srbiji. Cilj učenja srpskog jezika jeste omogućavanje ravnopravnog i aktivnog građanskog učešća migranata u široj društvenoj i kulturnoj zajednici, kao i njihovo uspešno integrisanje u zemlju primaoca. Jezički sadržaji u ovom Programu definišu se kroz lične, društvene, obrazovne i potrebe rada korisnika na nacionalnom jeziku. Radi zadovoljenja minimalnih jezičkih kompetencija kojima se omogućava identifikacija, jednostavno iskazivanje potrebe i namere, kao i traženje informacije, predviđeni nivo znanja srpskog jezika je A1 Zajedničkog evropskog referentnog okvira za učenje, nastaviu i evaluaciju živih jezika, sa delimičnim odstupanjima u skladu sa potrebama korisnika.

Jezički sadržaj Programa organizovan je u tri detaljno priređena i sadržajima obimna modula koji se upravljaju prema različitim kognitivnim sposobnostima i potrebama u usvajanju jezika u zavisnosti od uzrasta (prvi za učenike od 6 do 10 godina, drugi za one od 10 do 15 i treći za učenike preko 15 godina starosti). U svakom modulu razvijaju se sadržaji koji se, između ostalog, odnose na tematski leksički korpus, gramatički sistem i komunikativne modele prema lingvističkim i kulturno-sociološkim potrebama. Svaki modul sadrži bogate podatke o ciljevima nastave, okvirnom broju reči i tematskim poljima, preporučenom broju časova, gramatičkim i ostalim metajezikskim podacima. Moduli su nezavisni, ali su i razvojno postavljeni, usmereni ka mogućnostima da se znanja jezika kontinuirano šire i nadgrađuju, nesumnjivo podstaknuti ciljem da se srpski jezik savlada u meri da se na stečenoj osnovi nastavi školovanje.

OPJP sadrži niz korisnih dodataka sa preporukama za obuku predavača koji će učestvovati u nastavi srpskog za strance, primera nastavnih tehnika, uputstvima vezanih za primenu Evropskog referentnog okvira za žive jezike, kao i dodataka koji potpomažu primenu holističke nastave u okviru kombinovanog pristupa integrisane nastave jezika i nejezičkih sadržaja.

5. ZAKLJUČAK

Obrazovanje migranata, koji su usled migrantske krize od proleća 2015. zatečeni u Republici Srbiji, počelo je 1. septembra 2017. Za potrebe redovne školske nastave migrantske dece (i odraslih) različitih uzrasta i provenijencije, nakon prvobitnih oklevanja i traženja adekvatnog političkog, obrazovnog i pedagoškog odgovora, kao i forme jezičke podrške, sačinjen je dokument „Od srpskog kao stranog jezika do srpskog kao jezika okruženja i obrazovanja: okvir programa jezičke podrške“. Jezičko obrazovanje koje se ovim dokumentom nudi zasniva se na demokratskim principima tolerancije i poštovanja drugog, na priznatim evropskim načelima višejezičnosti i višekulturnosti, na holističkom pristupu i kombinovanom metodu koji pretpostavlja da se nastava jezika obrazovanja odvija na srpskom kao stranom jeziku i u nastavi nejezičkih predmeta, primenjujući transjezičke veštine, načela komunikativne nastave srpskog kao stranog jezika, integrisane nastave srpskog kao stranog jezika i sadržaja. Jezička osnova obrazovanja migranata usmerena je ka cilju afirmisanja kulturnog i jezičkog identiteta migranata što je, prema teorijskim saznanjima i dosadašnjim iskustvima, nesumnjivo najpouzdaniji put koji vodi ka skladnom životu u novoj zajednici.

LITERATURA

- Vučo, Julijana, Đurić, Ljiljana Krajišnik, Vesna, Stržak, Nikica, Suknović, Mina, Filipović, Jelena (2017). *Od srpskog kao stranog jezika do srpskog kao jezika okruženja i obrazovanja: okvir programa jezičke podrške*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Cummins J. (1991) Interdependence of first- and second-language proficiency in bilingual children. In E. Bialystok (Ed.), *Language processing in bilingual children* (pp. 70-89). Cambridge: Cambridge University Press.
- Di Perna Eliot (1999). J. C. DiPerna, & S. N. Elliott, Development and validation of the Academic Competence Evaluation Scales. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 17, 207-225.
- Krasić, Bogdan, Milić, Nikolina, Šahović, Vlada. Položaj nepravne i razdvojene dece u Srbiji, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2017.
- Kovač Cerovic, Tinde (2016). Obrazovanje dece i omladine migranata: analiza međunarodnih/evropskih strategija i dobrih praksi, UNICEF, 1 – 23.
- Kovacs-Cerovic, T. & Vulic, I. (2016). Supporting education of refugee and migrant children and youth. ESP Working Paper Series. No. 76.
- Kornhall, P. (2016). Reception of newly arrived migrants and assessment of previous schooling. Peer learning activity. Highlight report from the Peer Learning Activity in Stockholm 5-7 April 2016 https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/pla-stockholm-highlight_en.pdf
- Kramsch, Claire (2013). Culture in foreign language teaching, *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 1(1), (Jan., 2013) 57-78, Urmia University, www.urmia.ac.ir/ijltr
- Ivanović, Ljubiša (2016) Evropa Evropa neće integraciju migranata - hoće asimilaciju, *Nedeljnik*, <http://www.nedeljnik.rs/moj-nedeljnik/mojevesti/ljivanovic/evropa-nece-integraciju-migranata-hoce-asimilaciju>, pristupljeno 20.08.2016.
- Puren, Christian (2010). La nouvelle problématique culturelle de la perspective actionnelle européenne : cultures d'enseignement, cultures d'apprentissage et cultures didactiques, *Actes des rencontres pédagogiques de Kansai*. <http://christianpuren.com>, pristupljeno novembra 2016. godine.
- Short, D. J. & G. Spanos (1989). Teaching mathematics to limited English proficient students. *ERIC Digest*. Washington, DC.
- Ustav Republike Srbije (2006). http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije.pdf

SITOGRAFIJA

- Link 1 Integracija migranata u Europskoj uniji s osvrtom na Hrvatsku: strateška polazišta instituta za migracije i narodnosti, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, februar 2016, str. 1 - 11 http://www.imin.hr/c/document_library/get_file?uuid=8aa80cd9-f191-4f01-b4cb-a302b8d14a0d&groupId=10156, pristupljeno 25.08.2017.
- Link 2 <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/roditelji-iz-malog-mesta-kod-sida-pokazali-najgore-lice-srbije/nez8bw5>, pristupljeno 13. 09. 2017.
- Link 3 <http://rs.n1info.com/a317798/Vesti/Vesti/Poverenica-o-Sidu.html>, pristupljeno 13.09.2017.
- Link 4 <http://www.mpn.gov.rs/jednaka-prava-na-obrazovanje/>, pristupljeno 12.09.2017.
- Link 5 <http://rs.n1info.com/a330713/Vesti/Vesti/Poslanici-razlicito-o-migrantima-u-srpskim-skolama.html>, pristupljeno 26.09.2017.
- Link 6 <http://rs.n1info.com/a331452/Vesti/Vesti/Brnabic-Raditi-na-integraciji-migranata-u-trziste-rada.html>, pristupljeno 29.09.2017.

AFFIRMATION OF CULTURAL AND LINGUISTIC IDENTITY OF MIGRANTS:
TOWARDS A HARMONIOUS LIFE IN THE NEW COMMUNITY

Summary

The migrant crisis that has shaken Europe for years has also been reflected in the field of education and language policies through numerous challenges for which adequate solutions are continually sought. Language issues in this field are defined, inter alia, through problems related to the teaching of the recipient country's national language for personal, social and labor needs, integration into the recipient country and training migrants for equal and active civic participation in life, for the transfer of the baggage of origin as part of the new cultural capital and the advantage of the entire society. The paper reviews the responses of educational institutions and relevant governmental and non-governmental organizations in the Republic of Serbia to the linguistic needs of migrant children. The ways of possible realizations are seen in the affirmation of the educational, cultural and linguistic luggage of migrants, raising the awareness of all participants about linguistic needs and the tendency towards integration into life flows. Respecting the context of European values of multilingual education and intercultural dialogue, a critical overview of the proposal for the framework of the language support of Serbian as a foreign for migrant children is given.

Keywords: cultural identity, linguistic identity, migrant crisis, educational policies

Julijana Vučo
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
julivuco@gmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.1(082)

008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник.
6 / [уреднице Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић]. - Нови Сад :
Филозофски факултет, 2017 (Будисава : КриМел). - 639 стр. : илустр. ;
28 cm

Радови на више језика. - Тираж 100. - Стр. 5: Уместо предговора /
Снежана Гудурић, Марија Стефановић. - Библиографија уз сваки рад.
- Резиме на више језика.

ISBN 978-86-6065-432-0

а) Европски језици - Зборници б) Култура - Зборници
COBISS.SR-ID 318149639